

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับ โครงการ ๖๐ ปีระชาธิปไตย

การปฏิวัติสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์

การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
ร่วมกับ ฝ่ายสิ่งพิมพ์ โครงการ 60 ปีประชาธิปไตย

ชื่อหนังสือ	การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475
ชื่อผู้แต่ง	นครินทร์ เมฆไตรรัตน์
รหัสหนังสือ	ISBN 974-88818-6-5
ครั้งที่พิมพ์	หนึ่ง/ตุลาคม 2535
ผู้จัดพิมพ์	มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
ร่วมกับฝ่ายสิ่งพิมพ์	โครงการ 60 ปีประชาธิปไตย
ออกแบบปก/รูปเล่ม	วรศักดิ์ มหัทธโนบล
จำนวนพิมพ์	1,500 เล่ม
ราคา	250 บาท

คำนำจากผู้จัดพิมพ์

โครงการ 60 ปีประชาธิปไตย

ในปีนี้เป็นปีที่การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นประชาธิปไตย มีกำหนดครบรอบ 60 ปี ในวันที่ 24 มิถุนายน 2535 นี้ ถึงแม้ว่าจะมีเหตุผลที่สำคัญควรแก่การฉลองการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตย ซึ่งเป็นการสอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงทั่วโลกในระดับหนึ่ง มีผลทำให้ประเทศไทยสามารถปรับตัวเข้ากับกระแสพัฒนาทั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจของโลกในระดับหนึ่ง แต่ก็ยังไม่เป็นที่น่าพอใจมากนัก เพราะเป็นที่ทราบกันดีว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นหมักหมมอยู่ในปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะปัญหาความยากจนของประชาชนส่วนใหญ่ในชนบท และช่องว่างระหว่างรายได้ของคนในเมืองด้วยกันเอง รวมทั้งปัญหาการหมดไปอย่างรวดเร็วของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ ป่าชายเลน แร่ธาตุต่างๆ สัตว์ป่า และสัตว์น้ำ รวมทั้งปัญหาที่เกิดขึ้นกับระบบนิเวศวิทยาและปัญหามลภาวะในทุกรูปแบบ โดยมีรูปแบบที่รุนแรงที่สุดคือ มลภาวะทางวัฒนธรรม นั่นก็คือ วัฒนธรรมของการไม่เคารพตัวเอง ดูถูกตัวเอง การอารธนาวัฒนธรรมบริโภคนิยมจากต่างชาติเข้ามาเป็นสรณะ

ปัญหาทั้งหมดนี้ล้วนแต่มีความเชื่อมโยงมาจากปัญหาของความไม่เป็นประชาธิปไตยในทางเศรษฐกิจของประชาชนส่วนใหญ่ ซึ่งมีสาเหตุหลักจากความไม่เป็นประชาธิปไตยทางการเมือง ถึงแม้ว่าประเทศชาติจะได้เปลี่ยนรูปแบบการปกครองอย่างเป็นทางการมาแล้ว 60 ปีก็ตาม เนื่องจากช่วงเวลา 60 ปีที่ผ่านมา เวลาส่วนใหญ่ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงนั้น ประเทศชาติถูกปกครองโดยระบอบเผด็จการทหารมาโดยตลอด ในปัจจุบันถึงแม้รัฐบาลไทยจะอ้างว่าเป็นรัฐบาลประชาธิปไตย และดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและเสรีนิยม แต่ในความเป็นจริงในขณะนี้ก็คือ การมีรูปแบบของการบริหารประเทศไม่แตกต่างจากประเทศคอมมิวนิสต์ ที่กำลัง

ล่มสลายอยู่ทั่วโลกในขณะนี้ คือประเทศถูกบริหารโดยคณะกรรมการการเมืองที่รู้จักกันในปัจจุบันว่า คณะ รสช. และมีการวางแผนพัฒนาประเทศจากส่วนกลางเป็นเวลา 30 ปีมาแล้ว ซึ่งไม่มีประเทศประชาธิปไตยที่ก้าวหน้าแห่งใดในโลกจะจัดการบริหารประเทศในลักษณะเช่นนี้ เพราะปกติพรรคการเมืองที่มีอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจต่างกัน จะเป็นผู้เปิดทางเลือกให้แก่ประชาชนในการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจของตนเอง ในขณะที่พรรคการเมืองไทยนั้นในปัจจุบันเกือบจะไม่มี ความแตกต่างในแง่อุดมการณ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองแต่อย่างใด พรรคการเมืองทุกพรรคจึงเปรียบเสมือนคอกม้าแข่งซึ่งมีนายทุนกลุ่มต่างๆ เป็นเจ้าของคอก

ความล้มเหลวของประชาธิปไตยในทางเศรษฐกิจและการเมืองมีผลให้เกิดความล้มเหลวทางวัฒนธรรมในการปกครอง ทำให้ผู้บริหารประเทศไม่สนใจและไม่ให้ความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตย ในโอกาสสำคัญที่มาถึง คือครบรอบ 60 ปีของการเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นโอกาสสำคัญยิ่งโอกาสหนึ่งอันควรแก่การรำลึกถึง ก็มีได้มีความกระตือรือร้นจากรัฐบาลที่ได้รับการแต่งตั้งโดยอำนาจเผด็จการแต่อย่างใด ที่จะแสดงความรำลึกถึงเหตุการณ์ดังกล่าว ไม่มีความคิดจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ แม้จะออกตรวจตราไปรษณียากรเพื่อเฉลิมฉลองเหตุการณ์ที่สำคัญดังกล่าว ดูเหมือนว่าชนชั้นปกครองของไทยจงใจที่ไม่อยากนึกถึงเหตุการณ์เช่นนั้น ในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นหน้าที่ของประชาชนชาวไทย ที่จะต้องสนใจติดตามทางตามสิทธิเสรีภาพของตนเอง ทั้งนี้เพราะเนื้อแท้จริงๆ ของประชาธิปไตยในทางเศรษฐกิจและสิทธิตามธรรมชาติ และสิทธิอันชอบธรรมของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศที่จะได้มีโอกาสดูแลการบริหารทรัพยากรของตนเอง เพื่อผลประโยชน์ของการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนป้องกันมิให้ทรัพยากรของตนเองจะต้องถูกปล้นสะดมและแย่งชิงโดยชนชั้นปกครองในเมืองและจากต่างชาติ

ด้วยเหตุผลดังกล่าว บรรดาผู้ที่มีจิตใจรักชาติและรักประชาธิปไตย จึงได้รวมตัวกันเพื่อตั้งขึ้นมาเป็นคณะกรรมการ 60 ปีประชาธิปไตย เพื่อที่จะช่วยให้ชาวไทยได้มีโอกาสได้ทบทวนในประเด็นเหล่านี้ในโอกาสสำคัญเช่นว่านี้ คือ

1. เพื่อให้คนไทยได้ตระหนักถึงสิทธิ เสรีภาพ ตลอดจนความเสมอภาคในสังคมไทย ซึ่งเป็นส่วนที่จางหายไป ในสังคมไทย เป็นต้นตอของปัญหาประชาธิปไตยในทางเศรษฐกิจและประชาธิปไตยในทางการเมือง
2. เพื่อชักชวนชาวไทยให้ได้มีโอกาสรำลึกถึงวีรกรรมของบรรดาท่านทั้งหลาย ที่มีส่วนช่วยให้มีการเปลี่ยนแปลงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตย
3. เพื่อร่วมกันศึกษาหารูปแบบประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมไทย ตลอดจนการศึกษาถึงศัตรูของประชาธิปไตยที่อาจมีมาในรูปแบบต่างๆ ทั้งนี้ เพื่อหาทางแก้ไขพัฒนาประชาธิปไตยให้มีความสอดคล้องและเหมาะสมกับวัฒนธรรมและสังคมไทย ในขณะเดียวกัน ก็เตรียมพร้อมที่จะหาทางป้องกันศัตรูของประชาธิปไตยที่แฝงตัวอยู่ในสังคมไทยในรูปแบบต่างๆ

เพื่อเป็นการรำลึกถึงวีรกรรมของผู้ที่ร่วมในการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 คณะกรรมการได้มีมติเชิญท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ให้เป็นประธานคณะกรรมการอำนวยการดังกล่าว โดยมีประชาชน นักธุรกิจ นักคิด นักเขียน และนักพัฒนาองค์กรเอกชนและผู้รักชาติ รักประชาธิปไตย เป็นจำนวนมากเข้าร่วมอยู่ในคณะกรรมการดังกล่าว ในรูปของเอกชนและองค์กร ซึ่งประกอบด้วยองค์กรดังต่อไปนี้

1. มุสโณธิสือสร้างสรรรค์
2. สถาบันสันติประชาธรรม
3. มุสโณธิอารมณั พงค์พ้งัน
4. มุสโณธิดววงประที่ปี
5. สมารคคสิทธิเสรีภาพของประชาชน (สสส.)
6. มุสโณธิโกมลคิมทอง
7. สหพันธันิสิตนักรศึกษาแห่งประเทคไทย (สนนท.)
8. สมารคคนักรพัฒนานาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
9. ศูนย์พัฒนา ศิลปหัตถกรรมสตรีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
10. สถาบันทองถิ่นพัฒนา
11. คณะกรรคการประสานงานเพื่อพัฒนาชนบทขององคร์พัฒนาเอกชน ซึ่งประกอบไปด้วย สำนักรงานใหญ่ในกรุงเทพฯ ภาคเหนือตอนล่างและภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคใต้
12. สถาบันหมู่บ้านเพื่อการฝีกอบรมและการดำเนินชีวิตแบบทางเลือก
13. คณะกรรคการประสานงานศาสนาเพื่อสังคม
14. มุสโณธิเพื่อนหญิง
15. คณะกรรคการศาสนาเพื่อการพัฒนา
16. โครงการฝีกอบรมเยาวชนเพื่อการพัฒนาสังคม
17. กลุ่มศึกษาพัฒนาเพื่อปฏิบัติกรชุมชน
18. กลุ่มนาคร-บวรรัตนั
19. สมารคคหยาดฝน
20. มุสโณธิอาสาเพื่อสังคม
21. สมารคคสังคมศาสตร์แห่งประเทคไทย

สำหรับแผนการทำงานของคณะกรรคการดังกล่าว ในปี 2535 นี้ ได้เริ่มการรณรงค์โดยเผยแพร่แผ่นภาพและแผ่นโฆษณา สัญลักษณ์ของโครงการ จัดทำโครงการคอนเสิร์ต จัดทำงานวิจัยเพื่อศึกษาปัญหาประชาธิปไตย และแนวทางสร้างสรรรค์ในระยะยาว จัดทำโครงการเวทีประชาชน ในหัวข้อต่างๆทั่วประเทศ โดยจะเน้นประเด็นที่สำคัญๆ 4 ประเด็น คือ

- 1.การกระจายอำนาจ และการส่งเสริมให้มีการปกครองท้องถิ่นอย่างแท้จริง รวมทั้งการสนับสนุนให้เกิดมีกลุ่มต่างๆที่ไม่เป็นทางการให้มีลักษณะเป็นทางการ เพื่อการพัฒนาประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่น
- 2.เรียกร้องให้มีการสังเกตการณ์เลือกตั้ง และแก้ไขรัฐธรรมนูญให้เป็นประชาธิปไตย
- 3.เรียกร้องให้ประชาชนได้มีโอกาสบริหารทรัพยากรของตนเอง
- 4.ส่งเสริมประชาธิปไตยโดยใช้สื่อวัฒนธรรมชาวบ้าน เช่น ดนตรีและศิลปะการแสดงอื่นๆ

นอกจากนี้ จะมีโครงการทำหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของคณะราษฎร และ 24 มิถุนายน 2475 ตลอดจนหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ประชาธิปไตย จัดให้การประกวดวาดภาพ เรื่องความ และบทกลอน โดยนักเรียนชั้นประถมและมัธยมศึกษา เพื่อสร้างความเข้าใจและความรักประชาธิปไตยให้แก่เยาวชนของชาติ จัดให้มีการสัมมนาระดับชาติเรื่องการปฏิวัติ 2475 โดยเชิญบุคคลจากสาขาอาชีพต่างๆ เข้าร่วมสัมมนาระหว่างวันที่ 22-24 มิถุนายน 2535 จัดทำหนังสือแบบเรียนวิชาประวัติศาสตร์สำหรับนักเรียนเพื่อเป็นการปลูกจิตสำนึกในเรื่องประชาธิปไตยแก่เยาวชนไทย

โครงการทั้งหมดนี้ ได้มีผู้เสนอที่จะจัดทำต่อคณะกรรมการทำงาน โดยที่คณะกรรมการอำนวยการมีความยินดีขอเชิญชวนชาวไทยทุกสาขาอาชีพ จะเป็นในรูปส่วนตัวและองค์กรเข้าร่วมทำกิจกรรม เพื่อเฉลิมฉลองวาระที่สำคัญในทางประวัติศาสตร์ของชาติดังกล่าว โดยมีการเปิดตัวคณะกรรมการอำนวยการและคณะทำงานเป็นครั้งแรก ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 15 มกราคม 2535 เวลา 14.00 น.

พร้อมกันนี้คณะกรรมการอำนวยการก็ขอเชิญชวนประชาชนที่สนใจจะร่วมกิจกรรม และบริจาคเพื่อกิจกรรมดังกล่าว โปรดส่งความคิดเห็น ข้อเสนอ และการสนับสนุนในทุกรูปแบบ รวมทั้งการสนับสนุนทางการเงิน ไปที่คณะกรรมการ 60 ปีประชาธิปไตย ห้อง 406 คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กทม. 10200 โทรศัพท์ 221-6171 ต่อ 2438 หรือโทรสาร 224-1410

คณะกรรมการจึงขอขอบพระคุณประชาชนทุกอาชีพ และทุกชนชั้น ที่จะช่วยสนับสนุนให้มีการพัฒนาประชาธิปไตยสืบไป อันเป็นภารกิจทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญยิ่งในโอกาสนี้ด้วย

อภิชัย พันธเสน

รักษาการประธานคณะกรรมการ

โครงการ 60 ปีประชาธิปไตย

คำแถลงของโครงการตำราฯ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2509 ด้วยความร่วมมือร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคล ในหมู่ผู้มีความรักในภารกิจบริหารการศึกษาจากสถาบันต่างๆ เมื่อเริ่มดำเนินงาน โครงการตำราฯมีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิเมื่อต้นปี พ.ศ.2521 ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิหรือที่ เฟลเลอร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องต้นของมูลนิธิโครงการตำราฯก็คือ ส่งเสริมให้มีตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพ เฉพาะในทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้ต่างก็เห็นพ้องกันว่าคุณภาพหนังสือตำราไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้นย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐาน จากการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯก็มีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นชุมชนผลงานเขียนของนักวิชาการต่างๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่งขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้าน การกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำรานั้นๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนาตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภท ทั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปลเรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่ง และงานวิจัย ในช่วงแรกๆ เราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่นๆ ด้วย

นับตั้งแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯมากระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม กลั่นกรอง ตรวจสอบ และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์และนโยบายได้ครบทุกประเภท และมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่างๆ ถึง 8 สาขา ดังต่อไปนี้ คือ (1) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ (2) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ (3) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ (4) สาขาวิชารัฐศาสตร์ (5) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา (6) สาขาวิชาปรัชญา (7) สาขาวิชาจิตวิทยา (8) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้ เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาอื่นๆเพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น“ชุด” ซึ่งมีเนื้อความคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น ชุดชีวิตและงานของบุคคลที่น่าสนใจ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้จะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเราไม่ใช่กิจการแสวงหากำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราฯในราคาเย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ท่านผู้อ่านทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่างๆ ช่วยแต่ง แปลเรียบเรียง หรือรวบรวมตำราสาขาวิชาต่างๆให้เรา หรือเข้ามาร่วมบริหารงานร่วมกับเรา

เสน่ห์ จามริก

ประธานคณะกรรมการบริหาร

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

รายนามคณะกรรมการบริหาร มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก	ประธานกรรมการ
ศาสตราจารย์เพ็ชรี สุมิตร	รองประธาน
อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์	กรรมการ
ดร.กุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
ดร.ธวัชชัย ยงกิตติกุล	กรรมการ
ดร.วิทยา สุจริตธนารักษ์	กรรมการ
ดร.อมรา พงศาพิชญ์	กรรมการ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์	กรรมการ
รองศาสตราจารย์นรินทร์ เศรษฐบุตร์	กรรมการ
ศาสตราจารย์เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการ
ดร.อุทัย ดุลยเกษม	กรรมการ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ศุภลักษณ์ เลิศแก้วศรี	กรรมการและเหรัญญิก
ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
อาจารย์ทรงยศ แววหงษ์	กรรมการและผู้จัดการ

คำนำโครงการหนังสือชุด มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ.2521 การดำเนินงานในขั้นต้นของมูลนิธิฯ นั้น คือ การสนับสนุนให้ทีมงานเขียนและแปลที่มีคุณภาพในรูปของตำราระดับอุดมศึกษา ต่อมาในปี พ.ศ.2525 มูลนิธิฯ ได้ขยายงานของตัวเองออกไปโดยได้ดำเนินการก่อตั้งโครงการแปลไทย-ญี่ปุ่นขึ้น ด้วยความตระหนักในความสำคัญและในความจำเป็นของคนไทยที่จะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับสังคมญี่ปุ่นและสิ่งที่ประชาชนญี่ปุ่นคิดเกี่ยวกับไทยให้ดีขึ้น โครงการแปลงไทย-ญี่ปุ่นนี้ได้รับการสนับสนุนทางด้านเงินทุนจากมูลนิธิโตโยต้า ประเทศญี่ปุ่น

อย่างไรก็ตาม เมื่อสภาพการณ์เปลี่ยนแปลงไป มีหน่วยงานหลายหน่วยงานทั้งภาคเอกชนและรัฐได้เข้ามารับผิดชอบเกี่ยวกับการแปลตำราต่างๆ เพิ่มมากขึ้น มูลนิธิฯ จึงได้มีความพยายามในการปรับนโยบายใหม่ โดยหันมาสนับสนุนงานเขียนที่เขียนโดยนักวิชาการไทยเองมากยิ่งขึ้น ดังนั้น โครงการหนังสือชุดจึงถือกำเนิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2530 โดยในขั้นต้นได้วางโครงการว่าจะดำเนินการผลิตหนังสือชุดต่างๆ ๘ ชุดด้วยกัน นั่นคือ

1. **ชุดนักคิดต่างประเทศ** วัตถุประสงค์ของหนังสือชุดนักคิดต่างประเทศ คือ การศึกษาเกี่ยวกับชีวิตและความคิดของนักปราชญ์ในสาขาวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เป็นรายบุคคล โดยจะแบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วน คือ ส่วนแรก เป็นชีวประวัติ ส่วนที่สอง เป็นผลงานและแนวความคิดที่สำคัญ ส่วนที่สาม เป็นบทวิพากษ์วิจารณ์ความคิด และส่วนที่สี่ เป็นการวิเคราะห์ผลกระทบอันเกิดจากผลงานและความคิดของนักปราชญ์ท่านนั้นๆ หนังสือชุดนี้มีคณะกรรมการประจำชุด คือ มารค ตามไท ไชยันต์ รัชชกุล และอุกฤษฏ์ แพทย์น้อย

2. **ชุดผู้นำต่างประเทศ** หนังสือชุดนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาชีวิตและงานของผู้นำคนสำคัญของโลก โดยครอบคลุมทั้งผู้นำทางการเมือง ผู้นำทางศาสนา ตลอดจนจนผู้นำทางเศรษฐกิจ และผู้นำทางศิลปวัฒนธรรม

3. **ชุดนักคิดไทย** หนังสือชุดนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาชีวิตและความคิดของนักปราชญ์คนสำคัญของไทย คำโครงการของหนังสือเหมือนกับหนังสือชุดนักคิดชาวต่างประเทศ

4. **ชุดผู้นำไทย** หนังสือชุดนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาชีวิตและงานของผู้นำคนสำคัญของไทย โดยครอบคลุมทั้งผู้นำในระดับประเทศและผู้นำชุมชน มีคณะกรรมการประจำชุดคือ ยศ สันตสมบัติ วารุณี ไอลสารมย์ และทรงยศ แววหงษ์

5. **ชุดเพื่อนบ้านไทย** หนังสือชุดเพื่อนบ้านไทยนี้จะมีวัตถุประสงค์เพื่อลดช่องว่างแห่งความรู้ในส่วนที่เกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านของไทย โดยขอบเขตของหนังสือชุดนี้จะครอบคลุมถึงประเทศต่างๆ คือ พม่า มาเลเซีย สิงคโปร์ ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย และประเทศในอินโดจีน ทั้งนี้โดยหวังว่าจะช่วยกระตุ้นให้มีความสนใจ

ศึกษาประเทศเพื่อนบ้านมากขึ้น ลักษณะของหนังสืออาจเป็นหนังสือที่มีผู้แต่งเพียงคนเดียว หรืออาจเป็นหนังสือรวมบทความก็ได้ บรรณาธิการของหนังสือชุดนี้ คือ วิทยา สุจริตธนารักษ์ สีดา สอนศรี รุ่งพงษ์ ชัยนาม และธีระ นุชเปี่ยม

6. **ชุดประวัติศาสตร์ไทย** หนังสือชุดนี้ต้องการส่งเสริมให้มีการเขียนประวัติศาสตร์ไทยขึ้นจากความรู้ที่มีอยู่ในปัจจุบัน ทั้งนี้เป็นที่ทราบกันดีว่า ในรอบระยะเวลาสองทศวรรษที่ผ่านมา พรหมแดนแห่งความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยได้ขยายออกไปเป็นอันมาก จึงสมควรที่จะประมวลความรู้เหล่านั้นมาเขียนเป็นตำราที่ทันสมัยขึ้นมา คณะบรรณาธิการของชุดประวัติศาสตร์ประกอบด้วย พรธณงาม เก้าธรรมสาร ฉลอง สุนทรวาณิชย์ และสมเกียรติ วันทะนะ

7. **ชุดสังคม การเมือง และเศรษฐกิจไทย** หนังสือชุดนี้เป็นงานศึกษาเมืองไทยทั้งในด้านสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ เพื่อให้เข้าใจถึงสภาพการณ์และโครงสร้างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน อันจะเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคมไทยได้ดียิ่งขึ้น

8. **ชุดวรรณกรรมไทย** ในชุดวรรณกรรมไทยนั้นจะจำแนกออกเป็น 2 โครงการย่อย โดยโครงการแรกจะเป็นการศึกษาชีวิตและผลงานของนักเขียนไทย และโครงการที่สองเป็นการคัดเลือกนวนิยายและเรื่องสั้นดีเด่นในอดีตเพื่อนำมาตีพิมพ์อีกครั้งหนึ่ง คณะบรรณาธิการประจำชุดประกอบด้วย สุชาติ สวัสดิ์ศรี พิทยา ว่องกุล และภิญโญ กองทอง

นับตั้งแต่การก่อตั้งโครงการหนังสือชุดเป็นต้นมาภายใต้คณะบรรณาธิการและนักเขียนประจำชุดต่างๆ โครงการหนังสือชุดได้ดำเนินงานไปด้วยดีตลอดมา จนกระทั่งสามารถผลิตหนังสือในโครงการออกมาได้ ดังที่ท่านได้ถืออยู่กับมือในขณะนี้ และด้วยความหวัง ความปรารถนาอย่างแรงกล้า ประกอบกับความร่วมมือและการดำเนินงานอย่างแข็งขันของคณะบรรณาธิการและนักเขียนประจำชุดต่างๆ มูลนิธิฯ จะได้เร่งทยอยผลิตหนังสือในโครงการหนังสือชุดออกมาสู่บรรณภาพเป็นลำดับต่อไป

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

คำนำ

อาจารย์นครินทร์กับการปฏิวัติสยาม

วันที่ 24 มิถุนายน 2475 มีความสำคัญเพียงใด เป็นปัญหาที่ถกเถียงกันมานานด้วยอคติทางการเมืองที่ต่างกัน เหตุตั้งนั้นข้อถกเถียงจึงมี“คำประกาศ”ของแต่ละฝ่าย มากกว่าเหตุผลหรือหลักฐานข้อเท็จจริง

อาจารย์นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ไม่เสียเวลาเข้าไปถกเถียงในเรื่องนี้ แต่เสนอการมอง 2475 ด้วยมุมใหม่ นั่นคือ 2475 เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการความเปลี่ยนแปลงซึ่งได้เริ่มมาตั้งแต่รัชกาลที่ 5 อันเป็นผลให้รัฐจารีตของไทยได้เปลี่ยนเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิ 24 มิถุนายน 2475 เป็นผลของความเปลี่ยนแปลงที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิไทยสร้างขึ้นมาเอง

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้มีผลกระทบต่อคนหลายกลุ่มในสังคมไทยซึ่งได้ตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงนั้นแตกต่างหลากหลายจากกัน คนหลายกลุ่มเหล่านี้ไม่ใช่เป็นเพียงผู้ถูกกระทำโดยการยึดอำนาจในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 แต่ต่างมีบทบาททั้งที่เอื้อและต้านทานกระแสความเปลี่ยนแปลงซึ่งนำมาสู่การยึดอำนาจทั้งสิ้น ฉะนั้น งานของอาจารย์นครินทร์ชิ้นนี้ จึงทำให้เกิดความซับซ้อนขึ้นใน“การปฏิวัติสยาม”เป็นอย่างมาก เพราะการปฏิวัตินี้ไม่ได้เป็นการต่อสู้ระหว่างคนสองกลุ่มคือเจ้านายและข้าราชการระดับกลางเท่านั้น แต่เป็นผลของการปรับตัวและตอบสนองความเปลี่ยนแปลงของกลุ่มคนหลากหลายประเภทในสังคม

“ตัวละคร”ของเหตุการณ์วันที่ 24 มิถุนายน อาจมีไม่มากนัก และมักจะทำให้ลงความเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยใน พ.ศ.2475 เป็นเรื่องของกลุ่มชนชั้นนำเพียงหยิบมือเดียว แต่หากมอง 24 มิถุนายน ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ยาวนานดังที่อาจารย์นครินทร์ได้กระทำแล้ว ก็ จะเห็นได้ว่าสังคมไทยในวงกว้างได้เข้ามาอยู่ในกระแสความเปลี่ยนแปลงนี้ร่วมกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ความซับซ้อนของความเปลี่ยนแปลงที่นำมาสู่ 2475 และหลังจากนั้น ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะความหลากหลายของกลุ่มต่างๆที่เข้ามามีส่วนร่วมพัวพันอยู่ด้วยเท่านั้น แม้แต่ในกลุ่มเดียวกันก็ได้ตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงสู่“สยามใหม่”ในลักษณะเดียวกัน เช่น ภายในกลุ่มเจ้านายเองก็ตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลง แตกต่างกัน ดูคล้ายกับกลุ่มพ่อค้า, ข้าราชการ, คนชั้นกลางนอกระบบ, ชาวนา ฯลฯ

การแสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนของกลุ่มคนอันหลากหลายที่อยู่ในกระแสความเปลี่ยนแปลงสยามใหม่นี้ นับเป็นข้อดีเด่นของงานอาจารย์นครินทร์ชิ้นนี้ เพราะเป็นแง่มุมใหม่ที่ไม่ปรากฏในการศึกษาเกี่ยวกับ 2475 ของผู้ใดมาก่อนเลย

การพิจารณา 24 มิถุนายน 2475 ในบริบททางประวัติศาสตร์ก็เป็นจุดแข็งที่สำคัญของงานชิ้นนี้ เนื่องจากข้อถกเถียงเกี่ยวกับ 24 มิถุนายนในสังคมไทยโดยเฉพาะหลัง พ.ศ.2500 เป็นต้นมา มีรากฐานอยู่ที่อคติหรืออุดมการณ์ทางการเมืองดังที่กล่าวแล้ว จึงไม่มีความพยายามจะเข้าใจความหมายของอุบัติการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วง“การปฏิวัติสยาม”ตามที่เป็นจริงในบริบทของประวัติศาสตร์เลย ในงานชิ้นนี้อาจารย์นครินทร์ได้ใช้หลักฐานจำนวนมากเพื่อจับความหมายอันแท้จริงของอุบัติการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2470 ก่อให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งขึ้นเกี่ยวกับสังคมไทยทั้งก่อนและหลัง 2475 และทำให้การศึกษาเกี่ยวกับ 2475 ก้าวพ้นข้อถกเถียงที่ออกจะตื่นเกินกว่าการยึดอำนาจจำเป็นหรือไม่, ควรหรือไม่, ชิงสุกก่อนห่มหรือไม่ ฯลฯ เสียที

ว่ากันว่า พระเจ้าไม่เคยทำอะไรเกินไว้ในประวัติศาสตร์สักชิ้นเดียว เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์เข้าใจอดีตได้ถ่องแท้แล้ว ก็จะไม่เห็นอุบัติการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นความรุ่งโรจน์หรืออัปยศว่า เป็นสิ่งที่ควรเกิด หรือต้องเกิดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ทั้งสิ้น แนวคิดของสำนักประวัติศาสตร์แนวนี้ถูกโจมตีว่าลดความสำคัญของคนหรือตัวละครในประวัติศาสตร์ลงให้เป็นเพียงตุ๊กตาของพลังอื่นๆที่แวดล้อมตัวเขา โดยเขาไม่มีเจตนารมณ์อิสระที่แท้จริงในการตัดสินใจทำหรือไม่ทำอะไรเลย

งานศึกษาชิ้นนี้ของอาจารย์นครินทร์ก็คงให้ความประทับใจลักษณะเดียวกันนี้ กล่าวคือการสิ้นสุดของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นเป็นการเดินทางอันยาวนานมาก่อน พ.ศ.2475 และจุดสุดท้ายของครครลงอันนี้ คือวันที่ 24 มิถุนายน 2475 อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะกองทัพภคชนนั้นจะมิหนายทหารอย่าง“สีทหารเสือ”หรือไม่ ฯลฯ (อันที่จริง ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในช่วงนี้เช่นกันเคยตรัสว่า อำนาจของเจ้านายถึงกาลอวสานมาก่อนการยึดอำนาจ หรือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้มีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาภิรมย์ภักดีฯ มาก่อนเช่นกันว่ามานของระบอบเก่าจะปิดลงในรัชสมัยของพระองค์)

การทิ้งความสำคัญของปัจเจกบุคคลในประวัติศาสตร์อาจนับเป็นข้อบกพร่อง ซึ่งต้องเถียงกันในเชิงปรัชญาอยู่มาก แต่ในกรณีของไทยซึ่งการศึกษาและทัศนคติเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไม่เคยมองปัจจัยอื่นเลย นอกจากการตัดสินใจของบุคคล (โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ 2475) งานของอาจารย์นครินทร์ชิ้นนี้จึงเป็นการสร้างดุลย์ที่มีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยเป็นอันมาก

เพราะเหตุที่อาจารย์นครินทร์ให้ความสำคัญแก่ปัจจัยที่แวดล้อมการกระทำของบุคคลเป็นอันมากนี้เอง ท่านจึงได้นำเอาปัจจัยอีกอย่างหนึ่งซึ่งไม่ค่อยมีผู้พิจารณาในการศึกษา 2475 ได้แก่วัฒนธรรมทางความคิดซึ่งค่อยๆก่อกำเนิดขึ้นแก่คนกลุ่มต่างๆภายใต้รัฐธรรมนูญสิทธิไทย เช่น อภิสิทธิ์โดยกำเนิดให้ความคิดและความ

รู้สึกแก่คนกลุ่มต่างๆอย่างไร “ราษฎร”มีความหมายอย่างไรในสมัยนั้น (ซึ่งทำให้คณะราษฎรมีความหมายแก่คนร่วมสมัยในลักษณะที่ต่างจากปัจจุบัน) ความสำคัญของทหารว่าตนเป็นผู้นำของราษฎรพัฒนาขึ้นมาได้อย่างไร ฯลฯ เป็นต้น ปราศจากซึ่งวัฒนธรรมทางความคิดเช่นนี้ คนกลุ่มต่างๆคงไม่ได้ทำอะไรอย่างที่ทำได้ไปแล้วในช่วงทศวรรษ 2470

คำอภิปรายทั้งหมดนั้น นำมาสู่ประเด็นที่น่าสนใจว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทยมีศักยภาพในการปรับตัวเพื่อเผชิญความเปลี่ยนแปลงได้ไม่มากนัก หลังจากประสบความสำเร็จในการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิจากรัฐแบบจารีตได้แล้ว รัฐสมบูรณาญาสิทธิไทยก็หมดพลังที่จะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงในสังคมที่ตนเป็นผู้ก่อตั้ง ในช่วงท้ายๆหลังรัชกาลที่ 5 ลงมา ชนชั้นนำทางอำนาจของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องเป็นอริกับอะไรต่ออะไรที่เกิดขึ้นในสังคมไทยหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นภาษา, การแต่งกาย, แบบแผนพฤติกรรมของคนชั้นกลาง, คนจีน, หนังสือพิมพ์, วิชาเศรษฐศาสตร์ ฯลฯ จนถึงที่สุดแม้แต่“หลักวิชา”หรือสำนวนของปัจจุบันคือ“วิชาการ”ก็เป็นสิ่งที่ชนชั้นนำรับไม่ได้ และพยายามทุกวิถีทางให้“หลักวิชา”ต้องเป็นรอง“หลักราชการ”ซึ่งเน้นความเชื่อฟัง, ความจงรักภักดี ฯลฯ ทั้งโดยพระบรมราโชวาทและการปูนบำเหน็จในระบบราชการ

อะไรเป็นเหตุให้รัฐสมบูรณาญาสิทธิไทยมีความอ่อนแอในแง่นี้ อยู่นอกเหนืองานศึกษาของอาจารย์นครินทร์ แต่งานชิ้นนี้นำมาซึ่งประเด็นที่น่าศึกษาที่ออกมาให้ปรากฏ พร้อมกับประเด็นที่น่าศึกษาอื่นๆอีกมาก

งานศึกษาชิ้นนี้เป็นความยิ่งใหญ่ จะอยู่ในสถานะที่สูงในวงวิชาการที่สนใจ 2475 ไปอีกนาน

ในท้ายที่สุด ควรกล่าวด้วยว่า อาจารย์นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ในงานชิ้นนี้เลิก“เกร็ง”เสียแล้ว ฉะนั้น การเขียนของท่านในงานชิ้นนี้จึงอ่านสนุก ในบางตอนสนุกระดับ“วางไม่ลง”ด้วย

นิธิ เอียวศรีวงศ์

คำนำผู้เขียน

ผู้เขียน เริ่มเขียนหนังสือเล่มนี้แต่ครั้งยังเป็นผู้บรรยายวิชาประวัติศาสตร์การเมืองไทย รวมทั้งวิชาประวัติศาสตร์อื่นๆ ที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ในระหว่างปี พ.ศ.2528 จนถึงปี พ.ศ.2531 ซึ่งผู้เขียนพบว่านักเรียนประวัติศาสตร์ในระดับมหาวิทยาลัย โดยทั่วไปมักมีความคิดความเชื่อในทางประวัติศาสตร์อยู่ก่อนหน้าที่จะเข้ามาศึกษาในมหาวิทยาลัยแล้ว การศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ในมหาวิทยาลัยมีแนวโน้มเป็นการค้นคว้าในรายละเอียดเพิ่มเติมลงไปโครงสร้างประวัติศาสตร์แบบเดิมๆ และนักศึกษามักมีความลำบากใจเป็นอย่างมากหากได้ยินได้ฟังเนื้อหาและโครงเรื่องประวัติศาสตร์ในชนิดที่ตนเองไม่มีความคุ้นเคยมาก่อน

ในปีถัดมา เนื่องด้วยผู้เขียนได้เป็นผู้บรรยายวิชาประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมือง และสถาบันการเมืองของไทยที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงไม่มีโอกาสได้สอนวิชาประวัติศาสตร์การเมืองในแบบเดิมๆอีกต่อไป อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์ในการบรรยายบอกกับผู้เขียนว่า นักศึกษาของคณะรัฐศาสตร์มีพื้นฐานและความเข้าใจในทางประวัติศาสตร์น้อยมาก การแต่งตำราในทางประวัติศาสตร์การเมืองจึงน่าทำในลักษณะที่ให้ทั้งแง่มุมมองปัญหาและให้ข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญไปพร้อมๆกัน

เป็นอันว่า ผู้เขียนใช้เวลารวมกันแล้วนับรวมหลายปีในการแต่งตำราเล่มนี้ ซึ่งเกิดจากความคิดและแรงดลบันดาลใจหลายด้านที่เห็นว่าการศึกษาเรื่องการปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 เท่าที่ผ่านมามีปัญหาและมีข้อจำกัดอย่างมาก (ดู การศึกษาของผู้เขียนเอง ในหนังสือชื่อ *ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475* จัดพิมพ์โดยสถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย พ.ศ.2533) กล่าวสรุป ได้ว่าการศึกษาในแบบเดิมๆได้ละเลยข้อเท็จจริงต่างๆไปเป็นอันมาก มีอคติ อีกทั้งในการศึกษานั้นได้แยกเรื่องทั้งหมดออกเป็นส่วนๆ ได้ทำให้เรื่องราวทางการเมืองไม่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ เรื่องทางเศรษฐกิจไม่สัมพันธ์กับ

การเคลื่อนไหวทางสังคม และเรื่องทางสังคมไม่สัมพันธ์กับการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านของวัฒนธรรม ประสพการณ์ของผู้คน และความรู้สึกนึกคิดนั้นได้ถูกละเลยไปมาก

เมื่อนักประวัติศาสตร์จำเป็นต้องให้คำอธิบายในทางประวัติศาสตร์ ภาระกิจนั้นเกี่ยวข้องกับโดยตรงอย่างสำคัญกับการตีความหลักฐานเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อเท็จจริงอย่างหนึ่ง และเกี่ยวกับการสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง ข้อเท็จจริงนั้นกับข้อเท็จจริงอื่นๆ ให้เกิดเป็นภาพของ “ความเป็นจริง” บางประการอีกอย่างหนึ่ง กล่าวโดยทั่วไปแล้ว นักประวัติศาสตร์มักไม่ค่อยขัดแย้งกันในเรื่องข้อเท็จจริงปลื้มๆ มากนัก การสร้างความสัมพันธ์ในระหว่างข้อเท็จจริงต่างๆ ให้เป็นเรื่องราวและปรากฏเป็น “ความจริง” มีความสำคัญมากกว่า และมักนำไปสู่ข้อขัดแย้งในหมู่นักประวัติศาสตร์อยู่เป็นเนืองๆ แต่สำหรับกรณีของการศึกษาประวัติศาสตร์การปฏิวัติสยามนั้น ผู้เขียนพิจารณาว่าทัศนคติโดยส่วนรวม และแนวทางพิจารณาสร้างความสัมพันธ์ของข้อเท็จจริงต่างๆ มีแบบแผนสืบทอดต่อเนื่องมาจากความคิดทางประวัติศาสตร์ในสกุล “ตำราราชานุกาพย์” ซึ่งเน้นการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์จากความสามารถ และ “ไม่” สามารถของผู้นำทางการเมือง ทัศนคติในแบบดังกล่าวมีส่วนสำคัญต่อการวางแนวทางการพิจารณาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ในช่วงหรือสมัยนี้ไม่มีควมอองงามเท่าที่ควร เนื่องด้วยคำสั่งสอนในทางการเมืองมีความสำคัญมากกว่า

ผู้เขียนมีแนวพิจารณาปัญหาและสภาพความเป็นจริงจากฐานคติที่เชื่อว่า กิจกรรมของมนุษย์มีความสัมพันธ์ต่อกันเป็นองค์รวมอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการแสดงออกทางวัฒนธรรม ความคิดเห็น ประสพการณ์ ความรู้สึกนึกคิด และอุดมการณ์ ซึ่งในที่นี้รวมเรียกว่า “ภูมิปัญญา” กำกับการแสดงออกทางพฤติกรรมและการกระทำอีกทีหนึ่งด้วย ซึ่งถือเป็นบริบททางประวัติศาสตร์ที่นักเรียนประวัติศาสตร์ (เช่นผู้เขียน) จำเป็นต้องใส่ใจ ด้วยเหตุว่าอารมณ์และความคิดความรู้สึกของคนเรานั้นอาจผันแปรเปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมได้ค่อนข้างมาก ในช่วงเวลาเพียงหนึ่งหรือสองทศวรรษนั้นผู้คนและทัศนคติของสังคมอาจพิจารณาให้คุณค่าสิ่งเดียวกันในทางตรงกันข้ามก็เป็นเรื่องที่เราพบได้อยู่เสมอๆ นักเรียนประวัติศาสตร์จึงต้องมีท่าทีพิจารณาอดีตของสังคมปัจจุบันเช่นเดียวกับการพิจารณาสังคมอื่นๆ คือพร้อมที่จะยอมรับความเป็นอื่นที่ไม่เหมือนตัวเราในสังคมที่เราอาศัยอยู่เสมอ การที่ทักว่าความคิดความรู้สึกของคนมีเหมือนกันแบบบอลาโก เป็นอุปสรรคอย่างสำคัญที่สุดต่อการศึกษาประวัติศาสตร์โดยรวมทั้งหมด

การอธิบายการกระทำของบุคคลในอดีตจึงต้องถอดความหมายในบริบทที่การกระทำนั้นปรากฏอยู่เป็นอันดับแรก ในประการต่อมาคือการเชื่อมโยงความหมายของการกระทำนั้นๆ กับการกระทำและการ “ไม่” กระทำของกลุ่มคนอื่นๆ ที่ปรากฏอยู่ในกาลและเทศะเดียวกัน นี่เป็นแนวทางที่ผู้เขียนยึดถืออยู่ ซึ่งหมายความว่า การศึกษากระบวนการปฏิวัติสยามในที่นี้ได้เริ่มต้นจากทัศนคติที่ให้ความสนใจและเห็นอกเห็นใจการเคลื่อนไหวของคนในทุกชั้นและทุกกลุ่มในสังคมสยาม แม้ว่า การเคลื่อนไหวนั้นเป็นไปอย่างเบาบาง และไม่แข็งขันอย่างที่เราคือผู้ศึกษาได้คาดหวัง แต่การเข้าใจสิ่งที่เราไม่ได้คาดคิดหรือคาดหวังอยู่ ก็ย่อมถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นไปสู่การเข้าใจสภาพของความเป็นจริงในทางสังคมการเมือง และเรื่องนี่คงมีความจำเป็นมากเป็นพิเศษสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์และการเมืองของประเทศและรัฐในแถบภูมิภาคนี้

การอธิบายในลักษณะที่เน้นข้อสรุปทั่วไปกับลักษณะเฉพาะของเหตุการณ์และการกระทำอาจดูว่าเป็น

ข้อขัดแย้งและแตกต่างกันเป็นสุดขั้ว แต่ในความคิดของผู้เขียนนั้นเห็นเชื่อคล้อยตามไปกับกระแสความคิดของกลุ่มนักประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์บางสกุล ซึ่งพิจารณาว่าความรู้ที่แท้จริงจะเป็นสิ่งที่ประสานทั้งข้อสรุปทั่วไปให้เข้ากับความจริงที่เฉพาะเจาะจง การศึกษาในที่นี้ถือจึงได้ว่าเป็นความพยายามตามแนวทางดังกล่าว

การศึกษาเรื่องการปฏิวัติสยามในที่นี้เป็นการศึกษากระบวนการไม่ใช่การลำดับเหตุการณ์ โดยเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่างๆอยู่ในตลอดสมัยทศวรรษที่ 2470 เป็นสำคัญ เริ่มนับตั้งแต่ระบอบเก่าแสดงอาการไร้เสถียรภาพอย่างรุนแรง ไปจนกระทั่งถึงช่วงเวลาที่จะระบอบใหม่เริ่มมีเสถียรภาพและมีความต่อเนื่องในระดับหนึ่ง คือสามารถเปลี่ยนผู้นำในกรอบโครงสร้างอำนาจแบบใดแบบหนึ่งได้ แม้ว่ากรอบโครงสร้างอำนาจแบบนี้อาจไม่ใช่สิ่งที่น่าพึงปรารถนาในสายตาของผู้คนสมัยปัจจุบันมากนัก

อย่างไรก็ดี การศึกษาการปฏิวัติสยามอย่างเป็นทางการก็คงมีความจำเป็นที่จะต้องตระหนักในขั้นพื้นฐานอยู่ด้วยว่า การเปลี่ยนแปลงและความสับสนเบื้องหลังเป็นสองด้านของเหรียญอันเดียวกัน ซึ่งนักเรียนประวัติศาสตร์จำเป็นต้องแยกแยะและใส่ใจไปพร้อมๆกัน การเน้นด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียวจะทำให้ผู้ศึกษาได้เห็นภาพ“ความเป็นจริง”ที่น่าเชื่อว่าไม่ค่อยสมบูรณ์ครบถ้วนนัก

การศึกษาในที่นี้ใช้คำว่า “สยาม” แยกออกจาก “ไทย” และพึงพอใจที่จะเรียกการปฏิวัติในครั้งนั้นว่าการปฏิวัติสยาม ไม่ใช่การปฏิวัติของประเทศไทย เพราะชื่อดังกล่าวสามารถรักษาสภาพของบริบทและเงื่อนไขของความเป็นจริงทางภาษา ลักษณะทางกายภาพของสังคมการเมือง ความรู้สึกนึกคิดและชีวิตจิตใจของผู้คน ฯลฯ ไว้ได้ ผู้เขียนแลเห็นว่าการปฏิวัติสยามเป็นที่มาของการเปลี่ยนชื่อประเทศเป็นประเทศไทย ไม่ใช่มีประเทศไทยก่อนจึงมีการปฏิวัติตามมา ด้วยเหตุนี้การศึกษาเรื่องการเปลี่ยนชื่อประเทศและความพยายามทำการปฏิวัติในทางวัฒนธรรมนำโดยกลุ่มของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ผู้เขียนพิจารณาแยกแยะว่าเป็นกระบวนการทางประวัติศาสตร์ที่มีความโดดเด่นในตัวเอง ซึ่งต้องการผู้ศึกษาค้นคว้าต่อไปในที่อื่น การศึกษาในที่นี้จึงมีเนื้อหาสั้นสุดลงก่อนมีการเปลี่ยนผู้นำจากพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นจอมพล ป.พิบูลสงคราม

ในตลอดระยะเวลาหลายปีของการแต่งหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนได้รับความช่วยเหลือ คำแนะนำ ข้อคิดเห็น คำวิจารณ์ คำถาม และกำลังใจจากนักวิชาการหลายๆท่าน ขอขอบพระคุณเป็นพิเศษสำหรับผู้ร่วมงานอาวุโสของผู้เขียนที่ชุมชนมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ดร.ม.ร.ว.รุจยา อาภากร ดร.วิณะ สุขสมัย ดร.นันทวรรณ เหมินทร์-ภู่ว่าง อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์ อาจารย์ ดร.อาพันธ์ กาญจนพันธ์ ดร.ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ ดร.ชยันต์ วรรณะภูดี ดร.จิตราภรณ์ ดันรัตนกุล อาจารย์ณฤมล ศรีกิจการ อาจารย์สมโซติ อ่องสกุล อาจารย์สามารถ ศรีจำนงค์ อาจารย์อรรถจักร สัตยานุรักษ์ รวมทั้งสมาชิก“กลุ่มพฤษ์เสนา”ของชุมชนแห่งนั้นทุกคน

สำหรับที่ทำงานในปัจจุบันของผู้เขียน คือที่คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้เขียนขอแสดงความขอบคุณต่ออาจารย์ผู้สอนวิชาการเมืองไทย ความคิดทางการเมือง สถาบันการเมืองและวิาระบบราชการไทยทุกท่าน ซึ่งได้ให้ความกรุณาแก่ผู้เขียนทั้งในทางตรงและทางอ้อม และช่วยกันสร้างบรรยากาศที่ดีของการทำงานทางวิชาการอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษของผู้เขียนในอีกทางหนึ่ง

ผู้เขียนขอขอบคุณสมาชิกของกลุ่ม“สถาบันจักรวาลวิทยา” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมเกียรติ วันทะนะ รองศาสตราจารย์เฉลิมเกียรติ ผิวฉนวน อาจารย์ฉลอง สุนทราวาณิช และอาจารย์ธาวิต สุขพานิช รวมทั้งอาจารย์ทรงยศ แวหวงษ์ อาจารย์ธเนศ วงศ์ยานนาวา อาจารย์ ดร.วีระ สมบูรณ์ อาจารย์ ดร.ธงชัย วินิจจะกุล อาจารย์สุวิมล รุ่งเจริญ คุณเวียงรัฐ เนติโพธิ์ และ คนอื่นๆ

ขอขอบคุณอาจารย์ ดร.เบนจามิน แบทสัน ศาสตราจารย์ ดร.แกมสุข นุ่มนนท์ ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช และโดยเฉพาะอย่างยิ่งรองศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา สำหรับคำแนะนำต่างๆ ทั้งในทางตรงและทางอ้อม ซึ่งทุกท่านได้ทำงานเกี่ยวข้องกับการศึกษาในหัวข้อเดียวกันนี้มาก่อนหน้าผู้เขียนทั้งสิ้น ดังนั้นข้อคิดเห็น คำแนะนำ และคำถามต่างๆของทุกท่านจึงมีความสำคัญอย่างมาก

ในช่วงสุดท้ายของการเขียนหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนได้ใช้เวลาส่วนหนึ่งอยู่ในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งได้รับความช่วยเหลือเป็นอย่างดีจากรองศาสตราจารย์เออิจิ มูราชิม่า และขอขอบคุณศาสตราจารย์โยเนโอ อิชิอิ ศาสตราจารย์ไอซามุ อากากิ รองศาสตราจารย์ชิเฮการุ ทานาเบ้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์โยชิฟุมิ ทามาดา โดยเฉพาะอย่างยิ่งรองศาสตราจารย์อากิระ สึเออิโร ซึ่งได้กรุณาให้ความเห็นเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจของสยามใหม่

อย่างไรก็ดีผู้ที่ผู้เขียนกล่าวนามมาทั้งหมดไม่มีส่วนรับผิดชอบใดๆต่อความตื่นเขินทางสติปัญญาความ दौरानของผู้เขียนเอง ซึ่งแลเห็นความเป็นจริงในทางตรงข้ามกับคำแนะนำของท่าน ตลอดจนความผิดพลาดและ มักง่ายต่างๆ ซึ่งคงยังมีปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้ ทั้งหมดย่อมเป็นความรับผิดชอบโดยตรงของผู้เขียน

ผู้เขียนขอขอบคุณคณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือ“ชุดประวัติศาสตร์ไทย” มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ที่ได้รับพิจารณาจัดหนังสือนี้เข้าไว้ในโครงการหนังสือชุดประวัติศาสตร์ไทย ขอขอบคุณ ฝ่ายสิ่งพิมพ์ คณะทำงานโครงการ 60 ปีประชาธิปไตย ซึ่งได้ให้การสนับสนุนและร่วมดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ โดยร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราฯ และขอขอบคุณ คุณวรศักดิ์ มหัทธโนบล สำหรับความช่วยเหลือในทางปฏิบัติให้การพิมพ์หนังสือเล่มนี้ดำเนินไปได้จนสำเร็จเรียบร้อยในทุกประการ

ผู้เขียน

สารบัญ

	หน้า
คำนำจากผู้จัดพิมพ์: โครงการ 60 ปีประชาธิปไตย	ก
คำแถลงของมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์	ง
คำนำโครงการหนังสือชุด มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์	ช
คำนำ โดยศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์	ณ
คำนำผู้เขียน	ญ
บทที่ 1 ความคิด กลุ่มสังคม และกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของสยามใหม่	1
ภาคที่ 1 การเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญาของกลุ่มสังคมต่าง ๆ ของสยามในทศวรรษที่ 2470.	19
บทที่ 2 วัฒนธรรม ความคิด และการปรับตัวของกลุ่มเจ้านาย	21
บทที่ 3 วัฒนธรรมข้าราชการกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมือง	51
บทที่ 4 ความนึกคิดทางสังคมการเมืองของคนชั้นกลางในเขตเมืองหลวง	83
บทที่ 5 ความนึกคิดทางการเมืองและเศรษฐกิจของราษฎร	111
บทที่ 6 อุดมคติและอุดมการณ์ของกลุ่มผู้นำทางความคิดในสมัยการปฏิวัติ	139
ภาคที่ 2 การปรับตัวของสถาบันการเมือง กระบวนการปฏิวัติ และผลสืบเนื่อง	167
บทที่ 7 การปรับตัวของสถาบันการเมืองในช่วงปลายสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์	169
บทที่ 8 การยึดอำนาจวันที่ 24 มิถุนายนกับการเปลี่ยนแปลงในช่วงหนึ่งปีแรก	205
บทที่ 9 ความขัดแย้งทางความคิดกับการเปลี่ยนแปลงในช่วงปีที่สอง	243
บทที่ 10 ภูมิปัญญากับสถาบันการเมืองของรัฐประชาชาติสยามในปลายทศวรรษที่ 2470	273
บทสรุป: การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475	297
ภาคผนวก	303
ก.ลำดับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ในทศวรรษที่ 2470	303
ข.นามานุกรมรายชื่อบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรียงตามลำดับตัวอักษร	308
บรรณานุกรม	323

บทที่ 1

ความคิด กลุ่มสังคม และกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของสยามใหม่

หนังสือเล่มนี้ มีจุดประสงค์ต้องการอธิบายความหมายของการยึดอำนาจในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 และเหตุการณ์ต่อเนื่อง ในลักษณะซึ่งเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสถาบันการเมือง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบรัฐธรรมนูญหรือระบอบกษัตริย์ใต้กฎหมาย อย่างมีความเกี่ยวพันกับการเคลื่อนไหวทางความคิดและการเคลื่อนไหวของกลุ่มสังคมต่างๆ จากช่วงสมัยหนึ่งไปสู่อีกสมัยหนึ่ง

กล่าวได้ว่า การศึกษาจากแง่มุมของประวัติศาสตร์ความคิดและการเคลื่อนไหวของกลุ่มสังคมต่างๆ เพื่อเป็นความรู้ที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางสถาบันการเมืองนั้น ยังเป็นสิ่งที่ไม่ได้เริ่มต้นเท่าใดนัก เนื่องด้วยการศึกษาที่ผ่านมามักเน้นไปตรงจุดของความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้นำเดิม หรือที่เรียกกันว่า“คณะเจ้านาย”กลุ่มหนึ่ง กับกลุ่มผู้นำใหม่ซึ่งเรียกกันว่า“คณะราษฎร”อีกกลุ่มหนึ่ง โดยที่ผู้ศึกษาต้องประสบกับความยากลำบากในการวินิจฉัยความขัดแย้งของคนสองกลุ่มนั้น และมักเลือกข้างกันตามความนิยมชมชอบส่วนบุคคล ซึ่งในอันที่จริงก็ไม่ใช่การเลือกข้างในสิ่งที่ก่อให้เกิดความเข้าใจใหม่ๆ คือมักย่ำในสิ่งที่กลุ่มคนสองคณะได้กล่าววิพากษ์วิจารณ์ซึ่งกันและกันด้วยภาษาและรายละเอียดที่อาจมีเพิ่มเติมมากขึ้นเท่านั้น (นครินทร์, 2533:1-69) และด้วยความตระหนักดังกล่าวข้างต้น สิ่งทีหนังสือเล่มนี้ต้องการแสดงคือการศึกษาค้นคว้าความหมายและเข้าใจการกระทำของบุคคลในอดีต รวมทั้งการปรับตัวของสถาบันการเมืองในสภาพแวดล้อมทางสังคมซึ่งประกอบด้วยกลุ่มคนจำนวนมากกว่าคณะเจ้านายและคณะราษฎร ซึ่งมีจำนวนไม่มากพระองค์และไม่มากคนเท่าใดนัก เป็นการแน่นอนว่ากลุ่มคนต่างๆในสังคมนั้นมีสถานภาพและอำนาจไม่เสมอกัน แต่นั่นก็ไม่ใช่อะไรที่ขัดขวางไม่ให้ให้นักเรียนประวัติศาสตร์พิจารณากลุ่มคนที่อยู่รอบๆหรืออยู่ข้างๆกระบวนการเปลี่ยนแปลง และยังไป

กว่านั้นคือ การเข้าใจการเคลื่อนไหวที่อยู่รอบๆกลุ่มผู้นำ จะช่วยให้เราเข้าใจสภาพความเป็นไปของความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้นำ ตลอดจนการตั้งมั่นอยู่ของสถาบันการเมืองชนิดต่างๆได้อย่างเป็นจริงตามสมควร

ปัญหาสำคัญในการศึกษาเรื่องการยึดอำนาจวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 และเหตุการณ์ต่อเนื่องซึ่งผู้เขียนเรียกในหนังสือเล่มนี้ว่าเป็นการ“ปฏิวัติสยาม” เกี่ยวข้องกับการอธิบายเหตุการณ์ต่างๆในสภาพแวดล้อมที่เป็นไปในสมัยนั้นหรือภายใน“บริบท” ของยุคนั้นมากที่สุด มากกว่าการอธิบายเหตุการณ์อย่างเปลือกๆโดยตัวเอง นับตั้งแต่ความตระหนักในเรื่องชื่อประเทศว่า“สยาม” หรือ“ไทย” ซึ่งผู้ศึกษาจำนวนมากได้ลืมไปว่าประเทศไทยนั้นเกิดขึ้นภายหลังการปฏิวัติสยาม ไม่ใช่มีประเทศไทยอยู่ก่อนการยึดอำนาจวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 เรื่องนี้เป็นความลำเอียงของผู้ศึกษาซึ่งมีแนวโน้มที่จะคิดว่า“สยามใหม่” มีอยู่ครั้งเดียวคือในสมัยรัชกาลที่ 5 และหลังจากนั้นก็ไม่มีเหตุการณ์ใดสำคัญอีกตราบจนถึงยุคสมัยการพัฒนาของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อย่างไรก็ตาม ในฐานะนักเรียนประวัติศาสตร์เราก็ไม่อาจปฏิเสธความรู้สึกนึกคิดในลักษณะซึ่งให้คุณค่า“สยามใหม่” ในอีกความหมายหนึ่ง ดังเช่นที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการ (ก,ข,2475) บุญทองเลชะกุล (2477) จำกัด พลากร(2479) ม.ร.ว.ทรงสุจริต นวรัตน์ และม.ร.ว.นิมิตรมงคล นวรัตน์ (2481) และของศิวัระราม (Sivaram,1936) แลนดอน(Landon,1939) หรือทอมป์สัน (Thompson,1941) ฯลฯ ลงไปได้ และนี่เป็นจุดเริ่มต้นซึ่งผู้สนใจประวัติศาสตร์ของ“สยามใหม่” ควรตระหนักว่าผู้คนในปัจจุบันมีจิตใจและความรู้สึกนึกคิดที่ลำเอียงอยู่แล้วเป็นพื้นฐานในการพิจารณาประวัติศาสตร์สมัยนี้

การศึกษาในที่นี้พิจารณาว่า การเปลี่ยนแปลงของสยามใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 กับสยามใหม่ในสมัยหลังปี พ.ศ.2475 เป็นสองเหตุการณ์ของกระบวนการที่มีความต่อเนื่องกัน ทั้งนี้เริ่มนับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 และสามสิบปีแรกของพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา กล่าวคือ เป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องจาก“สยามเก่า” ได้ถูกบีบบังคับให้ลงนามในสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับต่างประเทศ เริ่มต้นจากปี พ.ศ.2398 ได้เกิดสิทธิสภาพนอกอาณาเขตขึ้นเหนือดินแดนสยาม และเกิดการปรับตัวครั้งใหญ่ในระบบเศรษฐกิจสังคม รวมทั้งมีการปรับตัวอย่างสำคัญในระดับชนชั้นนำของสยาม กล่าวคือ มีกลุ่มชนชั้นนำกลุ่มใหม่ของสยามที่เรียกกันว่า“กลุ่มสยามหนุ่ม” (Wyatt,1969:44-50) ได้ค่อยๆแผ้วหาทางสร้างรัฐแบบใหม่ เรียกว่ารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์(Absolutist State)ขึ้นแทนรัฐราชาอาณาจักรแบบเดิม (สมเกียรติ-ข,2525) และชนชั้นนำกลุ่มใหม่นี้ได้ประคับประคองฐานะทางการเมืองของรัฐใหม่ นำการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยให้บังเกิดขึ้นโดยมีความสลับซับซ้อนทางอุดมการณ์และการรับรู้อดีตเป็นฐานรองรับสิทธิธรรมของกลุ่มตนเองถึงปี พ.ศ.2475 ส่วนสยามใหม่ในระยะที่สองเป็นความพยายามของกลุ่มผู้นำใหม่ คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการและทหารระดับกลางของระบบราชการสมบูรณาญาสิทธิราชย์เดิม ซึ่งมีหลักการและความรู้สึกนึกคิดแบบใหม่สอดคล้องกับกลุ่มสังคมของคนชั้นกลางและราษฎรบางส่วน ในภายหลังการยึดอำนาจวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ได้สร้างกฎหมายรัฐธรรมนูญ สภาผู้แทนราษฎร ระบบคณะรัฐมนตรี และระบบราชการแห่งชาติขึ้นอันเป็นฐานของการสร้างรัฐประชาชาติหรือรัฐชาติไทย (Nation-State)ในระยะต่อมา (ดู นิธิ,2528;กอบแก้ว,2532)

การอธิบายเรื่องราวทางเศรษฐกิจสังคม การปรับตัวของสถาบันการเมือง บทบาทของชนชั้นนำ ทั้งนี้โดยตระหนักถึงความละเอียดอ่อนของเงื่อนไขต่างๆ ทั้งที่มีมาก่อนและเกิดขึ้นหลังจากการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และเกิดขึ้นก่อนกับเกิดขึ้นหลังการเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นในสยาม รวมทั้งตระหนักในสภาพ

แวด ล้อมซึ่งมีกลุ่มสังคมต่างๆ เคลื่อนไหวอยู่ กล่าวได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาการปฏิวัติสยามในหนังสือเล่มนี้ และในบทนำนี้ ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงแนวการพิจารณาและรับรู้ปัญหาเรื่องสำคัญๆ เพื่อการแยกแยะน้ำหนัก และความแตกต่างระหว่างการเน้นภายในหนังสือเล่มนี้ออกจากการศึกษาในที่อื่นๆ เสียก่อน ดังนี้

สิทธิสภาพนอกอาณาเขต

สิทธิสภาพนอกอาณาเขต(Extra-Territoriality) มีความหมายและผลกระทบอย่างไรต่อสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองสยาม เรื่องนี้กล่าวได้ว่ามีการศึกษาในรายละเอียดกันอยู่น้อยมาก แต่ก็มักกล่าวกันว่า หมายถึงการที่สยามยอมทำสัญญาไม่เสมอภาค เป็นการ“เปิด”ประเทศ เพื่อตอบสนองต่อแรงบีบคั้นของมหาอำนาจตะวันตก และที่สำคัญที่สุดคือเพื่อรักษา“เอกราช”ของประเทศไว้ ทำให้ประเทศสยามไม่ตกเป็นเมืองขึ้น เหมือนกับประเทศเพื่อนบ้าน

ในที่นี้ผู้เขียนขอเสนอว่า สิทธิสภาพนอกอาณาเขตมีความหมายกำกวม ในทางหนึ่งคงตีความไปได้ตามความรู้ความเข้าใจทั่วไปดังกล่าวข้างต้น คือประเทศสยามไม่ได้สูญเสีย“เอกราช” การเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแปลว่าการเสีย“เสรีภาพ” คำนี้ระบุไว้อย่างชัดเจนในประกาศพระบรมราชโองการสถาปนาพระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์ เป็นพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์โรทัยในปี พ.ศ.2472 ในฐานะเป็นผู้ทำให้รัฐสยามมี“เสรีภาพ”ในการศาลและการเก็บภาษีอากร (เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย- เล่ม2,2474:169) แต่ในอีกทางหนึ่งมีคนกลุ่มใหม่ของสยามบางส่วนนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2440 เป็นต้นมา ได้พิจารณาว่าสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแปลว่าประเทศไม่มีเอกราชสมบูรณ์ (จักรปาณิศรีศิริวิสุทธิ์,2499:51) นี่เป็นแรงผลักดันที่สำคัญอย่างมาก ทำให้กลุ่มคนซึ่งมีความเชื่อและมีการรับรู้เช่นนั้นมีความไม่พอใจสถานะของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม และได้ต่อสู้ดิ้นรนแสวงหาเอกราชที่สมบูรณ์อีกชนิดหนึ่งให้บังเกิดแก่รัฐสยามใหม่

ความกำกวมของสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเกิดขึ้นจากสภาพของสัญญานั้นเอง ซึ่งนักคิดของประเทศมหาอำนาจตะวันตกได้หยิบยกเอาแบบแผนของความสัมพันธ์ซึ่งผู้ปกครองในเอเชียแต่โบราณมีกับคนต่างชาติ นำมาแก้ไขทำเป็นสัญญาสมัยใหม่เพื่อค้ำประกันความมั่นคงทางการค้า และป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาการทำสงครามแย่งชิงอาณานิคมภายในหมู่ประเทศมหาอำนาจด้วยตนเอง ประเทศตุรกี จีน ญี่ปุ่น และสยาม นับรวมกันเป็นประเทศในทวีปเอเชียจำนวนไม่มากนักหากเปรียบเทียบกับประเทศที่ต้องตกเป็นอาณานิคมโดยตรง หรือเป็นรัฐภายใต้การอารักขา หรือเขตเช่า ซึ่งเป็นรูปแบบของอาณานิคมที่เห็นได้ชัดเจนในลักษณะที่แตกต่างกันไป ความกำกวมของสิทธิสภาพนอกอาณาเขตนี้เกิดขึ้นในระดับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศด้วย เหตุเพราะว่ารัฐที่เสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตต่างมีสิทธิส่งตัวแทนเข้าประชุมในระดับระหว่างประเทศได้ด้วยตนเอง อย่างเช่นในที่ประชุมขององค์กรสันนิบาตชาติ เป็นต้น พิจารณาในแง่นี้ ประเทศที่เสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต อย่างเช่น ตุรกี สยาม จีน และญี่ปุ่น ต่างก็มีฐานะเป็นประเทศ“เอกราช”ด้วยกันทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตามสิทธิสภาพนอกอาณาเขตนั้นเกิดจากสนธิสัญญาไม่เสมอภาคที่มุ่งผลการปฏิบัติในแง่ของภายในประเทศมากกว่าระดับภายนอกประเทศที่สำคัญ คือการเปิดการค้าเสรียกเลิกการผูกขาดของพระคลังสินค้า การคงอัตราภาษีศุลกากรขาเข้าไว้เพียงร้อยละสาม และการให้ความคุ้มครองแก่คนต่างชาติ และ คนในบังคับ

ต่างชาติเกี่ยวกับเรื่องของการศาล การนับถือศาสนาและการประกอบธุรกิจการค้า เงื่อนไขสิทธิ ต่าง ๆ เหล่านี้ จะแก้ไขได้ก็ต่อเมื่อประเทศที่เสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ได้ปรับปรุงระบบกฎหมายเสียใหม่ให้สอดคล้องไป กับระบบที่เชื่อว่าเป็นสากล และมีอารยธรรมเยี่ยงประเทศต่างๆ ในทวีปตะวันตก

ปฏิกริยาของชนชั้นนำสยาม จีน ญี่ปุ่น และแม้แต่ตุรกีที่มีต่อสนธิสัญญาไม่เสมอภาคในลักษณะเดียวกันนี้ น่าเชื่อว่าจะมีความแตกต่างกันอยู่พอสมควร ขึ้นกับมรดกทางวัฒนธรรม การรับรู้เรื่องลักษณะของรัฐแบบใหม่ และการปฏิบัติของชาวตะวันตกในแต่ละประเทศ ในกรณีของญี่ปุ่นนั้นเนื่องจากชนชั้นนำพิจารณาว่าสิทธิสภาพนอกอาณาเขตมีความหมายว่าประเทศญี่ปุ่นมีฐานะเป็น “กึ่งเมืองขึ้น” ชนชั้นนำญี่ปุ่นจึงได้เร่งรีบปรับปรุงระบบกฎหมาย มีการพระราชทานรัฐธรรมนูญโดยจักรพรรดิเมอิจิ และในท้ายที่สุด ประเทศญี่ปุ่นเองก็ขอมิ สิทธิสภาพนอกอาณาเขตเหนือดินแดนสยามตามแบบอย่างของประเทศมหาอำนาจ (ดู ประสิทธิ, 2533:1-67) เรื่องเหล่านี้ตรงกันข้ามกับการประเมินของชนชั้นนำสยามในช่วงก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ซึ่งพิจารณาว่าการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตไม่ได้แปลว่าประเทศสยามต้องเสีย “เอกราช” หรือเป็นประเทศ “กึ่งเมืองขึ้น” แต่ แปลว่าเป็นการเสีย “เสรีภาพ” ของรัฐเท่านั้น ดังนั้นชนชั้นนำสยามจึงไม่ได้เร่งรีบปรับปรุงระบบกฎหมายแต่อย่างใด จริงอยู่ว่าได้มีการตั้งคณะกรรมการร่างกฎหมายแบบใหม่ขึ้นนับตั้งแต่ช่วงกลางสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา แต่การร่างกฎหมายใหม่เป็นไปอย่างละเอียดรอบคอบและล่าช้าเป็นอย่างยิ่ง トラบจนถึงปี พ.ศ.2475 ซึ่ง ประเทศสยามเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตไปแล้ว 77 ปี การร่างประมวลกฎหมายแบบใหม่ก็ยังไม่เรียบร้อย ด้วยเหตุนี้ การพระราชทานรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบกฎหมายใหม่ ก็ยังเป็นปัญหาอยู่มากกว่าไม่ อาจทำได้และไม่ มีความเหมาะสมสำหรับประเทศไทย

ในอันที่จริง ชนชั้นนำสยามก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ก็ตระหนักว่าสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเป็น สภาพการณ์ที่พึงต้องแก้ไขอยู่ แต่การแก้ไขนั้นไม่ใช่กระทำโดยการสถาปนาระบบกฎหมายแบบใหม่ขึ้นโดยทันที ทันใด ซึ่งจะมีผลกระทบต่อส่วนต่างๆ อย่างกว้างขวาง แต่พึงทำโดยมาตรการทางการทูต ซึ่งในประกาศพระบรม ราชโองการสถาปนาพระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์ เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวงศวิโรทัย เรียกว่าเป็น ความ “อุตสาหะบากบั่นโดยอุบายอันชอบ” (เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย-เล่ม 2, 2474:169) ทำให้ประเทศ มหา ยานาจยอมรับสถานะภายในของประเทศสยาม กล่าวคือ ประเทศไทยมีสถาบันพระมหากษัตริย์มีวัฒนธรรม และมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาอันยาวนาน ไม่ใช่เป็นชาติที่เพิ่งเกิดใหม่และไร้อารยธรรม ดังนั้นจึงควรมี “เสรีภาพ” ได้อย่างเต็มที่ไปตามลำดับ

ความพยายามที่จะแก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาคในบางส่วนประสบผลในครั้งแรกๆ เมื่อสยามประกาศ ใช้ประมวลกฎหมายลักษณะอาญาตามแบบสากลนิยมในปี พ.ศ.2451 คือ หลังจากที่สยามเสียสิทธิสภาพนอก อาณาเขตไปแล้ว 53 ปี ในช่วงนั้นรัฐบาลสยามได้ดำเนินการเจรจาให้อังกฤษและฝรั่งเศสยินยอมให้คนในบังคับ ของพวกเขา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนเอเชียให้มาขึ้นศาลของรัฐบาลสยามเป็นผลสำเร็จ (จากเดิมซึ่งต้องขึ้นศาลกงสุล) นี่เป็นสิ่งที่สร้างปัญหาและความหนักอกหนักใจแก่ชนชั้นนำของสยามมานานพอสมควรด้วยเหตุที่ไม่ได้คาดคิดว่า คำว่า “คนในบังคับต่างชาติ” นั้นจะมีความหมายกว้างขวางมากถึงขนาดที่ครอบคลุมทั้งคนที่มาจากประเทศอาณานิคมต่างๆ รวมทั้งคนจีนซึ่งเพิ่งเดินทางเข้ามาในสยามและฉวยโอกาสแสวงหาอภิสิทธิ์ทางการศาล โดยเข้า

สังกัดเป็นคนในบังคับของต่างชาติ อย่างไรก็ตามก็ดี ศาลของรัฐบาลสยามที่จะพิจารณาคดีของคนในบังคับต่างชาติ เหล่านี้ไม่ใช่ศาลปกติธรรมดาสำหรับชาวสยามโดยทั่วไป แต่เป็นศาลต่างประเทศซึ่งรัฐบาลสยามได้จัดตั้งขึ้นเป็นพิเศษ เนื่องด้วยในการพิจารณาคดีมีผู้แทนของประเทศมหาอำนาจ และทนายความต่างประเทศเข้าร่วมด้วยความสลับซับซ้อนของการดำเนินคดีในศาลต่างประเทศของสยามนี้ ถือเป็นเรื่องที่อยู่ในสมัยนั้นต้องมีการสอน การบรรยาย และการอบรมเป็นพิเศษเพิ่มเติมไปจากการดำเนินการของศาลโดยทั่วไป (ดู สุนทรพิพิธ, 2461; วิทยุศาสตร์ราชสภาพดี, 2461)

ความพยายามอย่างจริงจังที่จะแก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาคครั้งต่อมา เกิดขึ้นหลังจากที่สยามเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ประเทศมหาอำนาจนำโดยประเทศสหรัฐอเมริกาได้ขียนยอมยกเลิกศาลกงสุล โดยให้คดีความต่าง ๆ มาขึ้นศาลต่างประเทศของสยามแทน (ไม่ใช่ศาลปกติสำหรับคนไทยและชาวสยาม) แต่ก็ยังมีเงื่อนไขว่าถ้าเจ้าหน้าที่ทางการทูต หรือกงสุลเห็นสมควรถอนคดีที่คนอเมริกันและชาวตะวันตกเป็นจำเลยไปพิจารณาพิพากษาเอง เพื่อประโยชน์แก่ความยุติธรรมก็ให้กระทำได้ (แต่จะถอนไปจากศาลฎีกาของสยามไม่ได้) และข้อสำคัญในประการต่อมา ก็คือ ประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นประเทศแรกที่กำหนดระยะเวลาของการใช้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตในทางการศาลเหนือประเทศสยามไว้ จากแต่เดิมซึ่งไม่กำหนดระยะเวลาสิ้นสุด เป็นตรรกะจนกว่าประเทศสยามจะได้ประกาศและบังคับใช้ประมวลกฎหมายทั้งหมดตามแบบมาตรฐานของประเทศตะวันตกไปแล้ว 5 ปี จึงให้มีการเจรจายกเลิกสนธิสัญญาไม่เสมอภาคนี้ได้ (ดู ทรงศรี, 2506: 177-81)

ผลของการเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาคในอีกส่วนหนึ่ง เป็นเรื่องเกี่ยวกับอำนาจในการจัดเก็บภาษีศุลกากร ซึ่งรัฐบาลสยามได้อำนาจอธิปไตยคืนมาบางส่วน (หรือได้รับ “เสรีภาพ” คืนมาตามประกาศพระบรมราชโองการสถาปนา พระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์ เป็นพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย) แต่ก็มีรายละเอียดซับซ้อนไปตามการเจรจาต่อรองซึ่งประเทศมหาอำนาจแต่ละประเทศมีผลประโยชน์ไม่น้อยไม่เท่ากันในดินแดนสยาม สาธารณคดีของสัญญาพาณิชย์และการเดินเรือใหม่ให้สยามมีอำนาจในเวลาที่เหมาะสม คือ 10 ปีที่จะตั้งพิทักษ์ศุลกากรเอง แต่ก็มีความคืบหน้าที่มีรายละเอียดอยู่มากกว่าสินค้าประเภทเหล็ก เหล็กกล้า เครื่องจักรต่าง ๆ ด้ายดิบ สินค้าที่ทำจากฝ้าย นมข้น สุรา ฯลฯ จะเก็บภาษีศุลกากรในอัตราที่สูงกว่าร้อยละ 5 ไม่ได้ (ทรงศรี, 2506: 177-81) กล่าวโดยสรุป ก็คือ การเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของสยามนั้นมีการเปลี่ยนแปลง และได้กระตือรือร้นตามแนวทางการเจรจาทางการทูต แต่ก็ไม่ถึงกับหมดสิ้นไปเลยทีเดียว

เหตุที่หยิบยกเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตขึ้นมากล่าวในเบื้องต้นนี้ ก็เพราะว่า นี่เป็นเงื่อนไขที่เป็นจริงซึ่งเป็นบริบทกำกับโครงสร้างการเปลี่ยนแปลง และมีผลต่อความรู้สึกนึกคิดของกลุ่มคนโดยทั่วไปของยุคสมัยในระดับที่ต่าง ๆ กันไป การที่ผู้ศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงของสยามใหม่ไม่สนใจเรื่องนี้ โดยหักทักเอาไว้ไม่มีความสำคัญบ้าง หรือถือว่าเป็นเพียงสนธิสัญญาไม่เสมอภาคซึ่งสามารถแก้ไขไปได้อย่างง่าย ๆ บ้าง ย่อมมีผลทำให้ผู้ศึกษาละเลยการพิจารณาพลังผลักดันการเปลี่ยนแปลงของสังคมสยามใหม่ที่สำคัญไป แน่หนอนว่า ความรู้สึกนึกคิดของกลุ่มคนในยุคสมัยนั้น ที่มีต่อการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตนี้ย่อมมีระดับที่แตกต่างกัน อย่างเช่นที่กลุ่มเจ้านายสยามมักไม่ถือว่าเป็นเรื่องที่น่าอับอายตาย แต่ในกรณีของนักเรียนกฎหมาย หรือผู้พิพากษาบางคน ซึ่งทำงานเกี่ยวข้องกับการพิจารณาคดีคนในบังคับต่างชาติแล้ว ก็ย่อมตระหนักถึงเรื่องนี้มากเป็นพิเศษ

นอกจากนี้ อาจเป็นเพราะความคิดความเชื่อพื้นฐานว่า“เอกราช”มีความหมายอย่างไรนั้น มีความแตกต่างกันอยู่ในระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ นั้นด้วย กลุ่มคนที่เชื่อว่าการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตไม่ได้แปลว่าประเทศสูญเสีย“เอกราช”นั้น พิจารณา“เอกราช”แต่เฉพาะในความหมายทางการเมืองแบบเก่า คือประเทศไทยยังคงมีพระราชาก็เป็นหนึ่งในเดียวอยู่เหมือนเดิม ตรงกันข้ามกับกลุ่มคนที่ได้รับการศึกษาแบบใหม่ในอีกลักษณะหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางกฎหมาย เศรษฐศาสตร์และการเมือง ย่อมพิจารณาเอกราชสัมพันธ์ไปกับอำนาจอธิปไตย พิจารณาว่ารัฐมีอำนาจสูงสุด คือ สามารถมีอำนาจที่เด็ดขาดในการออกคำสั่งทางกฎหมาย ตัดสินใจเก็บภาษีด้วยตนเอง ฯลฯ หรือไม่ ในแง่หลังนี้ย่อมเห็นได้ว่าอำนาจสูงสุดของรัฐสยามมีข้อจำกัดอยู่มาก

รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ข้อพิจารณาที่สำคัญในประการต่อมาเกี่ยวข้องกับลักษณะของรัฐ ระบอบการเมือง อุดมการณ์ทางการเมือง การจัดการปกครอง และระบบข้าราชการ ซึ่งเป็นกลไกที่สำคัญในการจัดการปกครอง เรื่องนี้ได้มีการศึกษากันมาแล้วอย่างมาก กล่าวสรุปคือ การศึกษาแบบเดิมพิจารณาว่ารัฐประชาชาติเกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ในสมัยนี้มีการสร้างชาติใหม่ มีการสร้างระบบข้าราชการ ทหาร ระบบการศึกษา มีการส่งนักเรียนไปศึกษาต่างประเทศ มีเศรษฐกิจแบบเงินตรา ฯลฯ การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 จึงเป็นเพียงปฏิกริยาสืบเนื่องมาจากการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากมีข้าราชการที่ได้รับการศึกษามาจากต่างประเทศ คนกลุ่มนี้ได้รับความคิดทางการเมืองจากตะวันตก และไม่พอใจที่ไม่ได้รับความก้าวหน้าในระบบราชการ และในสถานการณ์ที่ระบบเศรษฐกิจตกต่ำ การปฏิวัติเพื่อยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงเกิดขึ้นได้ (นครินทร์, 2533: บทที่ 1)

ในที่นี้ ผู้เขียนใคร่เสนอให้แยกแยะมโนทัศน์ และความเข้าใจในเรื่องของรัฐ และลักษณะทางการเมืองเสียใหม่ กล่าวคือการเมืองก่อนการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 นั้น เป็นการเมืองของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไม่ใช่รัฐประชาชาติ ด้วยเหตุว่าอำนาจและอุดมการณ์ทางการเมืองนั้นรวมศูนย์อยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งก่อนหน้าการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางในสมัยรัชกาลที่ 5 และหลังจากการปฏิวัติ พ.ศ.2475 แล้วนั้น พระมหากษัตริย์ไม่เคยทรงมีอำนาจสูงสุดเช่นนั้นมาก่อน พิจารณาจากข้อเท็จจริงในแง่ที่ว่าอำนาจที่สูงสุดและเด็ดขาดของสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นปรากฏการณ์ชั่วคราวระยะหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง (ดู สมเกียรติ-ช, 2525; นิธิ, 2525) ซึ่งมีความสำคัญสูงสุดในฐานะเป็นกลไกของการเปลี่ยนผ่านอำนาจทางการเมืองจากรัฐแบบโบราณ ซึ่งอำนาจแยกและแตกกระจายไปตามการเมืองในระบบ“กรม” ให้มารวมศูนย์อยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ในลักษณะ“ราชสมบัติ”ระยะหนึ่ง ก่อนจะกระจายออกไปสู่สถาบันการเมือง และกลุ่มการเมืองตามสภาพการณ์และความเป็นไปของรัฐประชาชาติในระยะถัดมา

ควรกล่าวย่ำว่ารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังไม่ใช่รัฐสมัยใหม่ ที่เรียกกันว่ารัฐประชาชาติ (Nation-State) โดยแท้ แม้ว่าจะมีลักษณะสำคัญบางประการชวนให้เข้าใจผิดไปเช่นนั้นอยู่มากก็ตาม กระนั้นก็ดี การศึกษาในทางทฤษฎีว่าด้วยลักษณะร่วมและแตกต่างของรัฐทั้งสองคงต้องศึกษาในที่อื่น ๆ (ดู สมเกียรติ, 2530: 71-128; ธงชัย, 2530: 129-82) ในที่นี้ผู้เขียนใคร่เสนอให้ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ของสยามใหม่ ตระหนักว่าขอบข่ายของการศึกษาคาบเกี่ยวอยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลงลักษณะของรัฐ ซึ่งต้องระมัดระวังการเปลี่ยนแปลง แม้แต่

เพียงเล็กน้อยว่ามีความหมายอยู่ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงลักษณะของรัฐ อย่างเช่น ระบบราชการสมัยใหม่นั้น แม้ว่ามัจจุเริ่มต้นอยู่ที่การปฏิรูประบบราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ระบบราชการในช่วงก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.2475 นั้นจะเรียกว่าเป็นสมัยใหม่แบบปัจจุบันนั้นคงจะไม่ได้ รายละเอียดเรื่องนี้แม้จะเป็นเรื่องเล็กน้อย แต่ก็มีความสำคัญ ก็เพราะมักกล่าวกันว่ากรณีที่ข้าราชการไม่ได้ขึ้นเงินเดือนบ้าง หรือถูกลดเงินเดือนบ้าง เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งของการปฏิวัติในคราวนั้น นี่เป็นคำวินิจฉัยที่วางอยู่บนความเข้าใจระบบราชการสมัยใหม่โดยแท้ โดยไม่ได้ตระหนักว่าในพัฒนาการทางประวัติศาสตร์นั้น มีระบบราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือระบบราชการแบบราชสมบัติอยู่อีกแบบหนึ่ง ซึ่งข้าราชการหรือข้าราชการบริหารในระบบนั้นทุกคนเข้าใจกันเป็นอย่างดีว่าเงินเดือนนั้นเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์พระราชทานลงมาให้ดังนั้นย่อมจะขึ้นหรือเปลี่ยนแปลงไปได้ (ดู ยิ่งศักดิ์, 2518; มโหสิวรรักษ์, 2518) นอกจากนี้เงินเดือนของหน่วยงานต่างๆก็ไม่ได้เท่ากันเป็นมาตรฐานเดียว การโอนย้ายหน่วยงานไม่ได้แปลว่าจะได้รับเงินเดือนเพิ่มขึ้นตามไปด้วย เงินเดือนอาจน้อยกว่าเดิมเล็กน้อยโดยที่มีภาระงานที่มีเกียรติและศักดิ์ศรีเพิ่มขึ้น เรื่องนี้เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปและถือกันเป็นเรื่องธรรมดาของระบบราชการแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ดังนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลต่อๆ มาอีกสองพระองค์ ทรงมีพระราชดำรัสอยู่เนืองๆว่าไม่มีคนให้ทรงใช้ได้นั้น ไม่ได้แปลว่าไม่มีคนจริง ๆ อยู่ในบ้านเมือง แต่แปลว่าไม่มีคนที่เหมาะสมกับหลักเกณฑ์บางอย่าง ซึ่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยึดถืออยู่ว่ามีความสำคัญคือความจงรักภักดี และชาติกำเนิด ซึ่งตามหลักเกณฑ์ทั้งสองนี้ทำให้คนส่วนใหญ่ไม่อาจเข้าใกล้ชิดและทำงานรับใช้องค์พระมหากษัตริย์ได้ มีแต่คนส่วนน้อยกลุ่มหนึ่งแข่งขันกันตามกติกาบางอย่าง (ดังจะกล่าวในบทต่อๆ ไป) เท่านั้นที่สามารถก้าวขึ้นไปเป็นข้าราชการระดับสูง และคนส่วนน้อยกลุ่มนี้มีวิถีชีวิต ระเบียบครอบครัว ค่านิยมและความเป็นอยู่ที่คล้ายคลึงกันเป็นอย่างมาก อย่างเช่น การสื่อสารเรื่องที่ยากๆ และต้องใช้ความคิดมากก็มักเขียนจดหมาย หรือบันทึกโต้ตอบกันเป็นภาษาต่างประเทศ เป็นต้น เรื่องเหล่านี้จะแตกต่างจากข้าราชการส่วนใหญ่ซึ่งอยู่ในระดับล่าง และต่างจากราษฎรสามัญชนโดยทั่วไป ซึ่งยังคงมีวิถีชีวิตแบบเดิมๆ อย่างเช่นยังคงมีความรู้และนับถือศาสนาแบบชาวบ้านซึ่งเชื่อในเรื่องโลกนี้โลกหน้า และเชื่อในเรื่องพระศรีอารีย์ เป็นต้น

แนวความคิดและสำนึกเรื่องชาติ เป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจจะช่วยให้ผู้ศึกษาแลเห็นความแตกต่างในระหว่างที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับรัฐประชาชาติกำลังเปลี่ยนผ่านและซ้อนทับกันอยู่ กล่าวคือ ผู้นำในทั้งสองรัฐล้วนแต่กล่าวถึงคำว่าชาติด้วยกันทั้งนั้น นี่เป็นลักษณะร่วม ซึ่งอาจสร้างความเข้าใจผิดไปได้ว่าผู้นำของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็เป็น“นักชาตินิยม”ในเวลาเดียวกัน ประเด็นปัญหาคือ ผู้เขียนไม่ได้เสนอว่าผู้ศึกษาในแนวเดิมๆ ได้บอกข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ผิดพลาดแต่ความผิดพลาดอยู่ที่การเชื่อมโยงข้อเท็จจริงเหล่านั้นเข้ากับบริบททางประวัติศาสตร์ กล่าวคือ ภายในบริบทของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ชาติมีความหมายก็ต่อเมื่อมีกษัตริย์เป็นผู้นำ เหมือนกับร่างกายที่ต้องมีศีรษะ ดังนั้นชาติในความหมายนี้จึงมีความแตกต่างไปจากสำนึกของพวกนักชาตินิยมทั้งในแง่ของระดับความเข้มข้นและการเน้นความสำคัญของแนวคิดเรื่องชาติ ชาติในทัศนะของพวกนักชาตินิยมมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานมาก สืบย้อนไปได้ตั้งแต่ครั้งยังอยู่รวมกันที่เทือกเขาอัลไต ชาติเป็นเรื่องของกลุ่มคนที่อยู่รวมกันโดยมีชีวิต จิตใจ ภาษาและวัฒนธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ผู้คนต่างๆ อาจตายไป เปลี่ยนแปลงไป อย่างเช่น ในบางครั้งพ่ายแพ้แก่ศัตรู แต่ชาตินั้นไม่มีวันสูญหายหากมีจิตใจและ

วัฒนธรรมที่เข้มแข็ง เพราะว่าพวกศัตรูที่เข้ามายึดครองก็ต้องยอมรับวัฒนธรรมที่แข็งแกร่งนั้น และถูกกลืนไปในที่สุด ในประการสำคัญ ชาติที่กล่าวมานี้ คือชาติไทย ไม่ใช่ชาติสยาม เพราะว่ามีความเป็นมาแตกต่างกัน พิจารณาในแง่นี้ การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการเปลี่ยนชื่อประเทศใหม่เป็นประเทศไทย ไม่ใช่ว่า มีประเทศไทยก่อนมีการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475

การศึกษาเมื่อไม่นานมานี้ ของอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (ดู อรรถจักร์, 2531; 2532: 204-27) ได้ชี้ให้เห็นว่าสำนึกทางประวัติศาสตร์ในเรื่องเกี่ยวกับเวลา ความก้าวหน้า ปัจเจกชนนิยม และหน้าที่พลเมือง แม้ว่าโดยหลักการแล้วความคิดเหล่านั้นถือกำเนิดในช่วงการก่อตัวของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ในรายละเอียดนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยยะสำคัญตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม กลุ่มข้าราชการและราษฎรแม้ว่าได้รับการปลูกฝังแนวความคิดแต่ก็ได้รับแนวความคิดนั้นในลักษณะที่แตกต่างไปจากสิ่งที่ผู้ปกครองของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้คิดและเชื่อถืออยู่ อย่างเช่น แนวคิดเรื่องหน้าที่พลเมือง ซึ่งโดยหลักการแล้วควรบังเกิดผลในแง่ของการสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยในทางสังคมการเมือง แต่ในความเป็นจริงกลับมีผลปลูกให้ราษฎรบางกลุ่มเกิดความสำนึกในศักยภาพของตนเอง คือเกิดมีความรู้สึกว่าตนเองสามารถทำให้“ชาติ”ก้าวหน้าได้ มิใช่มีหน้าที่จำกัดเพียงแค่ปฏิบัติงานไปตามความต้องการที่กำหนดมาจากรัฐเท่านั้น (อรรถจักร์, 2532: 221)

จากตัวอย่างต่างๆข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ช่วงการเปลี่ยนผ่านของสยามใหม่จากความหมายที่หนึ่งไปสู่ความหมายที่สองนั้น มีความยากลำบากในแง่ของการเชื่อมโยงข้อเท็จจริงปลีกๆเข้ากับบริบททางสังคมการเมืองมากกว่าที่จะอธิบายข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์นั้นๆแต่เพียงอย่างเดียว และรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เองก็เป็นบริบทที่สำคัญอย่างมากประการหนึ่ง ซึ่งอำนาจและความคิดทางการเมืองนั้นรวมศูนย์อยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งแวดล้อมโดยกลุ่มคนชั้นสูงจำนวนน้อยที่มีชาติตระกูล ผ่านการศึกษาอบรมมาเป็นอย่างดี และมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์เป็นที่ตั้ง

อย่างไรก็ตาม รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามนั้นแตกต่างจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในที่อื่นๆอยู่มาก ข้อสำคัญในหลายเหตุหลายปัจจัย คือ รัฐสยามเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ทำให้มีกลุ่มคนบางกลุ่มมีอภิสิทธิ์ในทางการศาล สามารถดำเนินกิจการหนังสือพิมพ์และเขียนบทความต่างๆอย่างรุนแรงเกินกว่าที่ราษฎรสยามโดยทั่วพึงกระทำได้ (นครินทร์, 2534) และนี่ก็เป็นเหตุผลข้อหนึ่งของการแพร่กระจายแนวความคิดทางสังคมการเมือง รวมทั้งมีการวิพากษ์วิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์อย่างรุนแรงในหน้าหนังสือพิมพ์ในช่วงก่อนการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ประเด็นปัญหาไม่ได้อยู่ที่ว่าราษฎรสยามมีความจงรักภักดีหรือไม่ แต่อยู่ที่ความแตกต่างในบริบททางสังคมการเมือง ซึ่งในขณะนั้นมีลักษณะที่ค่อนข้างเฉพาะและเป็นพิเศษอยู่มาก

การตระหนักในเรื่องลักษณะของรัฐ อำนาจการเมือง และความคิดทางการเมือง ว่ามีความแตกต่างกันอยู่ในระหว่างพัฒนาการของสยามใหม่ในสองความหมาย ย่อมทำให้ผู้ศึกษาแลเห็น และระวังระไวต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆมากขึ้น การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ก็ย่อมมีความหมายในฐานะที่เป็นส่วนใดส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงลักษณะของรัฐจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่รัฐประชาชาติ ซึ่งไม่จำเป็นว่ารัฐสมัยใหม่จะมีความเป็นสถาบันหรือมีเสถียรภาพมากกว่ารัฐแบบโบราณ อันเนื่องมาจากการต่อสู้ทางการเมืองภายในหมู่ชนชั้นนำทั้งเก่าและใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภายในหมู่ชนชั้นนำใหม่ด้วยกันเองยังเป็นประเด็น

ปัญหาอยู่เสมอว่าชนชั้นนำจะมีหลักจริยธรรมของการประนีประนอมยอมขอมต่อกัน และเปิดโอกาสให้คู่ต่อสู้ดำรงสถานะอยู่ได้ในวิถีทางทางการเมืองที่มีระเบียบแบบแผน คือ มีระเบียบกติกาอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ยอมรับและเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป เรื่องเหล่านี้จะเกิดขึ้นมาในพัฒนาการของรัฐสมัยใหม่ของไทยได้หรือไม่ก็เข้าใจว่ายังคงเป็นประเด็นปัญหาตลอดมา และนำศึกษากันต่อไป แม้กระทั่งในปัจจุบันนี้ (ดู เสน่ห์, 2529)

การแบ่งช่วงชั้นและ“ภูมิปัญญา”ของกลุ่มสังคม

ความรู้ความเข้าใจเรื่องการเปลี่ยนแปลงของสยามใหม่สำหรับการศึกษาในที่นี้ ไม่ได้วางอยู่บนแนวคิดในเชิงนามธรรมเรื่องรัฐ สถานภาพในทางกฎหมายและระบบเศรษฐกิจสังคมเท่านั้น ข้อสำคัญยิ่งในประการต่อมาคือ การพิจารณาว่าในโครงสร้างทางสังคมมีการแบ่งช่วงชั้นออกเป็นกลุ่มสังคมชั้นต่างๆ แต่ละกลุ่มสังคมมีวัฒนธรรมความคิด ค่านิยม ประสพการณ์ และความรู้สึกนึกคิดของตนเอง ซึ่งเรียกรวมกันได้ว่า“ภูมิปัญญา” และการคลี่คลายของของแต่ละกลุ่มสังคมทั้งในองค์ประกอบ กิจกรรม และการเคลื่อนไหวไปตาม“ภูมิปัญญา”ของกลุ่มสังคมของตน ย่อมมีผลเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระดับใหญ่ไปในตัวด้วยในทางใดทางหนึ่ง

กล่าวโดยทั่วไป โครงสร้างสังคมสยามใหม่ย่อมต้องคลี่คลายมาจากโครงสร้างสังคมแบบจารีตประเพณีของสยามเอง กล่าวคือ คลี่คลายมาจากโครงสร้างสังคมแบบมูลนาย-ไพร่ มูลนายคือผู้ได้รับมอบหมายให้ควบคุมและบังคับบัญชากำลังคน มีศักดิ์นาลดหลั่นลงมาจากพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง พระภิกษุ และขุนนางระดับล่าง ส่วนไพร่ซึ่งรวมทั้งทาส คือผู้สังกัดต่อมูลนาย ซึ่งมีพันธะต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ส่งส่วย และเสียเงินค่าราชการ ในแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมลักษณะดังกล่าวนี้ ระบบมูลนาย-ไพร่ถือเป็นทั้งระบบควบคุมแรงงานและระบบควบคุมที่ดินในส่วนที่ใช้ประโยชน์ได้ไปด้วยในตัว(ที่ดินมีบริเวณกว้างขวางและมากเมื่อเปรียบกับจำนวนประชากร แต่ใช้สอยไม่ได้ก็ไม่สู้จะมีประโยชน์นัก อย่างเช่น เป็นพื้นที่ป่า) เพราะต่างเป็นฐานสำคัญของการมีอำนาจในสังคมการเมือง อีกทั้งมีระบบอุปถัมภ์เป็นกลไกที่สำคัญช่วยประคับประคองและรักษาระบบความสัมพันธ์อันใหญ่ไว้ ให้มีวิวัฒนาการสืบต่อๆมาได้ ภายใต้หลักการว่าผู้อยู่ในแผ่นดินต้องตอบแทนบุญคุณเจ้าของแผ่นดินในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง (คือถูกเกณฑ์แรงงาน ส่งส่วย หรือเสียเงินค่าราชการ) ระบบมูลนาย-ไพร่โดยหลักการจึงถือว่าได้สิ้นสุดลงหลังการยกเลิกเงินรัชชูปการในปี พ.ศ.2481 ส่วนในทางปฏิบัตินั้นระบบมูลนาย-ไพร่ได้มีวิวัฒนาการในลักษณะที่เสื่อมคลายระบบความสัมพันธ์อันเข้มงวดลงมาตั้งแต่สมัยปลายอยุธยา และเห็นเด่นชัดในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ อันเนื่องมาจากการขยายตัวของการค้า และมีระบบการเพาะปลูกแบบใหม่ๆ ทำให้ไพร่มีทรัพย์สินมากขึ้น เรียกกันในสมัยนั้นว่า“ไพร่กระฎุมพี” อีกทั้งในระยะต่อมามีการเคลื่อนย้ายแรงงาน ตลอดจนมีความลักลั่นภายในระบบการควบคุมไพร่เอง กล่าวคือ มูลนายมักจะเบียดบังไพร่ของตนเอาไว้ การเกณฑ์แรงงานจากรัฐในรูปของการเสียเงินค่าราชการจึงได้ค่อยๆวิวัฒนาการเข้ามาแทนที่ และได้ประกาศใช้เป็นระบบทั่วไปเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2448 พิจารณาได้จากการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหารดังนั้นในช่วงระยะเวลาจากปี พ.ศ.2448 จนถึงปี พ.ศ.2481 จึงถือได้ว่าเป็นช่วงวิวัฒนาการขั้นสุดท้ายของระบบมูลนาย-ไพร่ของสังคมสยามใหม่

ในทางปฏิบัติอีกประการหนึ่งนั้น จะเห็นได้ว่า ภายใต้โครงสร้างของสังคมแบบจารีตประเพณี แม้ว่าสังคมสยามจะมี 2 ชั้นหลักๆ คือ มูลนาย-ไพร่ แต่ในรายละเอียดและโดยข้อเท็จจริงแล้ว มีกลุ่มสถานภาพต่างๆดำรงอยู่ ซึ่งมีวิวัฒนาการ การเกิดขึ้นและเสื่อมคลายไปตามกาลเวลาและตามความนิยมประกอบอาชีพของสังคม อย่างเช่น มีกลุ่มไพร่กระฎุมพี และมีกลุ่มอาชีพต่างๆ อย่างเช่น ทนายความ และช่างฝีมือ เป็นต้น เรื่องกลุ่มสถานภาพของสังคมสยามนี้แม้ว่าในแง่ของจำนวนอาจจะมีไม่มากนัก แต่ก็มีความสำคัญคือทำให้สังคมสยามมีสีสัน และในบางสมัยก็มีส่วนสำคัญในการนำการเปลี่ยนแปลงทางความคิด วัฒนธรรมและทัศนคติโดยส่วนรวม (ดู นิธิ, 2527) และเมื่อสังคมสยามเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สมัยใหม่ มีประชากรเชื้อชาติต่างๆ หลั่งไหลเข้ามา รวมทั้งมีการเคลื่อนไหวในทางแรงงาน และการอาชีพเกิดขึ้นภายในสังคมสยามเอง กลุ่มสถานภาพนี้ก็น่าเชื่อว่า มีวิวัฒนาการไปในลักษณะที่มีความแตกต่างหลากหลายมากยิ่งขึ้นด้วย

อย่างไรก็ดี การเกิดขึ้นของคนกลุ่มใหม่ ๆ ซึ่งรวมทั้งกลุ่มสถานภาพและกลุ่มอาชีพในขณะที่ยังคงกรอบโครงใหญ่ของความสัมพันธ์แบบมูลนาย-ไพร่ยังคงดำรงอยู่และคลี่คลายไปในช่วงสุดท้ายนั้น เป็นเรื่องควรได้รับการพิจารณาอย่างเป็นกระบวนการ โดยคำนึงถึงความแตกต่างหลากหลาย และการต่อสู้ขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่างๆ นั้นไปพร้อมๆกัน การที่ทักว่าคนกลุ่มใหม่จะเป็น“ชนชั้น”อะไร อย่างเช่น เป็นชนชั้นนายทุน (ดู สิริลักษณ์, 2524) แม้ว่าอาจมีประโยชน์ในแง่ของการศึกษาทฤษฎีทางสังคมแต่ไม่ได้ช่วยให้การศึกษาวิวัฒนาการของกลุ่มสังคมมีรายละเอียดมากนัก จึงไม่สู้มีประโยชน์ที่จะใช้แนวคิดขนาดใหญ่นี้แบบดังกล่าวสำหรับการศึกษาในที่นี้

การพิจารณาว่าในกระบวนการเปลี่ยนแปลงมีกลุ่มสังคม ซึ่งเป็นกลุ่มสถานภาพ หรือกลุ่มอาชีพ ฯลฯ ใหม่ ๆ เกิดขึ้นและดำรงอยู่หรือไม่นั้น เกณฑ์การพิจารณาที่ใช้ในที่นี้ คือ ในประการแรก พิจารณาว่าในสังคมการเมืองในช่วงนั้นมีการรับรู้โดยทั่วไปเกี่ยวกับกลุ่มสังคมดังกล่าวหรือไม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสายตาของชนชั้นนำผู้มีอำนาจในสังคมการเมืองและโดยเกณฑ์มาตรฐานการรับรู้จากรัฐ แล้วได้ให้การรับรองการดำรงอยู่ของกลุ่มสังคมดังกล่าว เรื่องนี้น่าถือว่ามีสำคัญ เพราะแสดงว่าการเกาะกลุ่มเป็นเรื่องประจักษ์แจ้ง ซึ่งรัฐอาจปรารถนาให้ดำรงอยู่ต่อไปหรือไม่ก็ได้(ซึ่งในประการหลังนี้ถือเป็นเรื่องหนึ่ง) ข้อพิจารณาประการต่อมา คือ การสำรวจดูว่าภายในกลุ่มสังคมนั้นๆมีการรับรู้ และตระหนักในตัวเองว่าเป็นกลุ่มสังคมใหม่หรือไม่ กล่าวคือ มีการแสดงออกทางวัฒนธรรม และความรู้สึกนึกคิดหรือไม่ ในลักษณะใด เหตุเพราะว่าการจัดกลุ่มสังคมโดยรัฐนั้นในบางครั้งอาจเป็นเรื่องที่ทันสมัย หรือยังไม่ถึงสมัยก็มี คือมีแต่ชื่อ อย่างไรก็ตามก็ดี ในการพิจารณาการดำรงอยู่ของกลุ่มสังคมใหม่ ๆ โดยเกณฑ์การพิจารณาทั้งสองประการมีความเกี่ยวพันกันมาก ในบทพินัยจะกล่าวแยกแยะให้เห็นภาพรวมกว้างๆจากเกณฑ์แรกก่อน การอธิบายรายละเอียดจากเกณฑ์ที่สองจะกล่าวต่อไปในแต่ละบท ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ความคิด และความรู้สึกนึกคิดของแต่ละกลุ่มสังคมนั้นๆ

กล่าวโดยภาพรวมในกรณีของสังคมสยามใหม่ เมื่อระบบมูลนาย-ไพร่กำลังคลี่คลายเข้าสู่ช่วงสุดท้ายนั้น กลุ่มมูลนาย ซึ่งเป็นกลุ่มที่อยู่ส่วนบนสุดของสังคมจารีตประเพณีได้มีวิวัฒนาการแตกตัวออกระหว่างกลุ่มเจ้านายกับกลุ่มขุนนาง กล่าวคือ กลุ่มเจ้านาย นำโดยพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์จักรีได้ปรับตัวและยกฐานะของกลุ่มตนให้สูงเด่นขึ้นเหนือกลุ่มขุนนางอย่างเห็นได้เด่นชัดนับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 โดยมีการพัฒนาแนวความคิดว่าด้วยสถาบันกษัตริย์แบบใหม่ มีการสรรสร้างระบบภาษารวมทั้งระบบความคิดใหม่ ๆ

ผ่านงานวรรณกรรม มีการเคลื่อนไหวทางพุทธศาสนาและมีการแต่งงานภายในกลุ่มอย่างเลือกสรร ซึ่งได้ช่วยทำให้กลุ่มราชวงศ์มีฐานะสูงกว่ากลุ่มขุนนางอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์อันยาวนานก่อนหน้านี้ (ดู นฤมล, 2525; นิธิ, 2525; นิธิ, 2527) กลุ่มเจ้านายหรือกลุ่มราชวงศ์นี้มีบทบาทอย่างสำคัญมากที่สุดในฐานะเป็นผู้นำการปรับปรุงประเทศอย่างโดดเด่น เรียกได้ว่าเป็นผู้สถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยามขึ้นนับตั้งแต่ช่วงต้นๆของพุทธศตวรรษที่ 25 และมีบทบาทสำคัญอย่างต่อเนื่องจนถึงปี พ.ศ.2475 โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงนำการสถาปนาระบบราชาธิปไตยแบบใหม่ของสยามในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ได้มีการปรับตัวทั้งในทางความคิดและการมีบทบาทใหม่ๆ โดยสนองตอบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองได้อย่างมีความหมาย อาจกล่าวได้ว่าสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่มีการปรับตัวได้อย่างดีที่สุดหากจะเปรียบเทียบกับสถาบันประเพณีอื่นๆ อย่างเช่น การมีกิจกรรมต่างๆเกี่ยวข้องกับคนเบื้องล่างอยู่หลายประการซึ่งสถาบันอื่นกระทำแทนไม่ได้ ดังเช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นต้น

มูลนายอีกส่วนหนึ่งคือกลุ่มขุนนาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งขุนนางจากส่วนกลางได้เคลื่อนย้ายและเปลี่ยนแปลงตนเองมาเป็นข้าราชการ คือ มีที่ทำงานส่วนกลาง มีเครื่องแบบ และรับพระราชทานเงินเดือน อันถือได้ว่าเป็นกลไกสำคัญของการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในช่วงแรกๆก่อนทศวรรษ 2440 ซึ่งยังไม่มีการเรียนสำเร็จมาจากโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการระดับสูง อันได้แก่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า โรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือน และโรงเรียนกฎหมายนั้น การคัดเลือกข้าราชการชั้นสูงถือเอาผู้ที่ใกล้ชิดกลุ่มราชวงศ์เป็นสำคัญ ในขณะที่ข้าราชการระดับล่างๆและในส่วนภูมิภาคยังคงยึดถือเอาขุนนางตามโครงสร้างเดิมไปพลางๆก่อน แต่หลังจากทศวรรษที่ 2440 เป็นต้นมา มีข้าราชการสมัยใหม่อีกรุ่นหนึ่งถือกำเนิดขึ้น โดยมีวิชาความรู้ที่ได้รับการฝึกอบรมในสถานศึกษาที่เป็นทางการ มีความรู้สึกนึกคิดร่วมกันในฐานะเป็นบุคคลากรของรัฐสยามใหม่ ซึ่งอาจแบ่งย่อยออกไปได้ตามกลุ่มวิชาชีพ ที่สำคัญได้แก่ นักปกครอง นักการทหาร นักการศึกษา และนักกฎหมาย (โดยที่แต่ละกลุ่มย่อยมีระบบเงินเดือน การคัดเลือก การเลื่อนชั้น และฐานะเกียรติยศในทางสังคมแตกต่างกัน) อย่างไรก็ตาม กลุ่มข้าราชการนี้ถือเป็นกลุ่มสังคมกลุ่มที่สองรองลงมาจากกลุ่มเจ้านาย ซึ่งมีบทบาทอย่างสำคัญอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนแปลงนี้ โดยเป็นกลุ่มสังคมที่มีสำนึกของการรวมกลุ่มอย่างมากที่สุดกลุ่มหนึ่งในกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงของสังคมสยามใหม่

อย่างไรก็ตาม ในกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงนี้ยังมีกลุ่มขุนนางในสังคมจารีตอีกส่วนหนึ่ง ไม่ได้ถูกดึงเข้ามารวมไว้ในระบบข้าราชการสมัยใหม่ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เรื่องนี้เป็นประเด็นสำคัญของการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงของสังคมสยามใหม่ ซึ่งยังคงมีการศึกษากันไม่มากนัก ในที่นี้ เราพอกล่าวได้ว่ากลุ่มขุนนางในส่วนภูมิภาค ซึ่งสัมพันธ์กับรัฐส่วนกลางแต่เดิมในรูปของการส่งส่วยและเครื่องบรรณาการ เป็นกลุ่มที่ถูกกรีดรอนโอกาสมากที่สุด (Vickery, 1970) ถัดมาคือกลุ่มขุนนางซึ่งอยู่ในสายของชาวต่างประเทศ ซึ่งแต่เดิมขุนนางกลุ่มนี้มีหน้าที่เฉพาะอย่างเป็นพิเศษในการจัดการปกครองแบบโบราณ อย่างเช่น การจัดเก็บภาษี การศาสนา และการค้าระหว่างประเทศ เป็นต้น กลุ่มขุนนางส่วนนี้ถือเป็นมูลนายจากสังคมจารีตซึ่งได้เสื่อมคลายอำนาจลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมสยามใหม่ อนึ่ง ในกรณีของกลุ่มขุนนางส่วนภูมิภาคมีบางส่วนอยู่เหมือนกันได้หวนกลับมามีบทบาทอีกครั้งหนึ่งในภายหลังจากการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 เนื่องด้วยการเลือกตั้งและสภาผู้แทนราษฎรได้เปิดช่องทางให้ (ดูอาทิเช่น พิทยา, 2533)

กลุ่มสังคมถัดมา คือ กลุ่มสังคมชนชั้นกลางนอกระบบราชการ ซึ่งในช่วงต้นและกลางพุทธศตวรรษที่ 25 นี้ น่าจะมีจุดกำเนิดและความเป็นมาในหลายลักษณะ คือ พัฒนามาจากพวกไพร่กระฎุมพีบ้าง มาจากอาชีพกึ่งอิสระในสังคมเดิมบ้าง หรือมาจากขุนนางระดับล่างในสังคมเดิมบ้าง และมาจากชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนจีน หลักฐานสำคัญเบื้องต้น ซึ่งจะช่วยให้เราแลเห็นความแตกต่างจากด้านของการประกอบอาชีพ และสามารถช่วยให้เราแยกแยะชนชั้นกลางนอกระบบราชการนี้ออกจากชาวนาจำนวนมากได้ ได้แก่ รายงานสำรวจอาชีพพลเมืองของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั่นเอง กล่าวคือ จากรายงานสำรวจยอดการเลี้ยงชีพของพลเมือง พ.ศ.2454 (*เทศาภิบาล*, 2457:245-53) ซึ่งแจกนับคนจากหน่วยของแรง หมายความว่า คนหนึ่ง ๆ อาจมีหลายแรงได้หากประกอบอาชีพสำคัญ ๆ มากกว่าหนึ่งประเภทนั้น ได้จำแนกความแตกต่างของอาชีพพลเมืองว่ามี 4 หมวดใหญ่ ๆ คือ การกสิกรรม การหัตถกรรม การพาณิชย์กรรม และการเบ็ดเตล็ด

กลุ่มชนชั้นกลางนอกระบบราชการสามารถประกอบอาชีพอยู่ในทุกหมวดของบัญชีสำรวจอาชีพดังกล่าว อย่างเช่น ในหมวดกสิกรรมระบุว่าประชากรในบางมณฑลยังทำสวนมากกว่าทำนา ในหมวดหัตถกรรม ทุกมณฑลมีผู้ประกอบอาชีพช่างทอง ช่างเหล็ก และการแพทย์อยู่ ในหมวดพาณิชย์กรรมมีผู้ประกอบอาชีพขายเครื่องบริโภคกระจายทั่วไป ในเขตมณฑลกรุงเทพฯ มีจำนวนถึง 21,547 คนหรือแรง มีคนล่องเรือซื้อข้าวขายข้าวอยู่ทั่วประเทศอยู่ 4,501 คนหรือแรง มีการทำโรงเลื่อยไม้ทั่วประเทศ 2,490 คนหรือแรง ซึ่งอยู่ในเขตมณฑลกรุงเทพฯ มากที่สุดถึง 1,359 คนหรือแรง นอกจากนี้ก็มีการทำโรงสีไฟ การขายฝิ่น ขายสุรา การเดินเรือ การเลี้ยงไหม การเหมืองแร่ การขายยา การทำเกลือ การขายผลไม้ ฯลฯ ซึ่งถือว่าเป็นอาชีพสำคัญกระจายไปตามท้องที่ต่าง ๆ และในหมวดเบ็ดเตล็ด มีผู้ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปซึ่งมีจำนวนนับหมื่นอยู่ในเกือบทุกมณฑล การเลี้ยงสัตว์ในบางมณฑลก็ถือว่ามีความสำคัญมาก นอกจากนี้ได้แก่การทนายความซึ่งถือว่าเป็นกลุ่ม“ปัญญาชน”ที่ตกทอดมาแต่สังคมเดิม กล่าวได้ว่ามีจำนวนรวมกันแล้วหลายร้อยคน นอกจากนี้ได้แก่อาชีพการ มโหรีสพ และการเก็บค่าเช่า ซึ่งเป็นแหล่งที่สามารถ“เพาะ”ชนชั้นกลางนอกระบบราชการได้ทั้งสิ้นในปี พ.ศ. 2462 และ พ.ศ.2472 ได้มีการสำรวจยอดการเลี้ยงชีพของพลเมืองอีก จากการแจกนับโดยเจ้าพนักงานของรัฐ เราพบว่ามีการอาชีพใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นจากฐานการแจกนับเดิมจากปี พ.ศ.2454 ที่สำคัญได้แก่ ช่างก่อสร้าง ช่างเครื่องจักรกล ช่างหล่อ ช่างถ่ายรูป ช่างบัดกรี ช่อมรดก อาชีพนายหน้าต่างๆ การฟอกหนัง มวนบุหรี่ และการโรงงานต่างๆ (*เทศาภิบาล*, 2472-2473:383-4) นี่คือการเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งนักศึกษาประวัติศาสตร์สังคมไม่อาจมองข้ามไปได้ ผู้เขียนเห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งว่ากลุ่มสังคมที่ใหญ่ที่สุด คือ ชาวนา ชาวไร่และชาวสวน ซึ่งมีจำนวนถึง 6 ล้านคนเศษ หรือคิดเป็น 83.05 เปอร์เซ็นต์ของประชากรจำนวน 7.5 ล้านคนในปี พ.ศ.2472 แต่กระนั้นก็ตาม เราก็น่าสนใจผู้ประกอบอาชีพค้าขายต่างๆ จำนวน 5 แสนคน อาชีพประกอบการอุตสาหกรรม จำนวน 1 แสน 6 หมื่นคน และอาชีพผู้ประกอบการงานโดยอิสระจำนวน 9 หมื่นคนเศษ ซึ่งคิดรวมกันเป็นจำนวน 10.14 เปอร์เซ็นต์ของประชากรในปี พ.ศ.2472 ด้วย (ดู SYB, No.18:88) คนกลุ่มนี้ผู้เขียนพิจารณาอย่างกว้างๆ เพื่อการศึกษาในที่นี้ว่า คือชนชั้นกลางนอกระบบราชการหรืออาจเรียกด้วยภาษาเก่าๆคือพวก“เชื้อคหบดี” ซึ่งมีการเคลื่อนไหวและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่อย่างเห็นได้ชัดทั้งก่อนและภายหลังการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475

ในเบื้องล่างสุดของสังคมก็คือไพร่ ซึ่งเปลี่ยนแปลงสถานะมาเป็นชาวนา ชาวสวน ชาวไร่ และเป็นกรรมกรทำงานรับจ้างต่างๆ คนกลุ่มนี้จะได้รับการพิจารณาในการศึกษาในที่นี้ด้วยว่ามีการเปลี่ยนแปลงและมี

การเคลื่อนไหวควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและของรัฐ (ดูต่อไปข้างหน้า) สถานะของคนกลุ่มนี้ในทางสังคมมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน บ้างเรียกว่าพลเมือง บ้างเรียกว่าราษฎร และบ้างเรียกว่าชาวบ้าน หรือประชาชน เป็นต้น ซึ่งแต่ละคำจะมีความหมายทางสังคมการเมืองแตกต่างกันอยู่

นอกจากนี้ในกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงของสังคมใดๆ ก็มักมีกลุ่มสังคมซึ่งมีลักษณะเด่นเป็นพิเศษในแง่ของการทำงานเกี่ยวข้องกับปัญหาความรู้ การขีดเขียนและการอบรมสั่งสอน ได้เสื่อมคลาย ถึงกำเนิดหรือก้าวเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง คนกลุ่มนี้อาจเรียกว่าเป็นกลุ่มผู้นำทางความคิด หรือปัญญาชนของสังคม ในกรณีของสังคมสยามใหม่ก็เช่นเดียวกัน เราจะพบว่าในกระบวนการของการปฏิวัติสยามนั้น คนกลุ่มนี้มีบทบาทสำคัญๆ เกี่ยวข้องอยู่ด้วย บ้างก็ทำการวิจารณ์ระบอบการปกครอง บ้างก็สนับสนุนการปฏิวัติอย่างชัดเจน บ้างก็คัดค้านการปฏิวัติอย่างรุนแรง และบ้างก็คัดค้านการปฏิวัติแต่บางส่วน เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องที่เราต้องนำความคิดเห็นของผู้นำทางความคิดคนสำคัญๆ มาพิจารณาควบคู่กับการเปลี่ยนแปลงนี้ เหตุเพราะความคิดของพวกเขามีส่วนกำกับทิศทางของการเปลี่ยนแปลงอยู่ด้วย

กล่าวได้ว่าในโครงสร้างสังคมสยามใหม่ระหว่างปี พ.ศ.2448-2480 มีการแบ่งช่วงชั้นกลุ่มสังคมที่สำคัญๆ ออกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเจ้านาย กลุ่มข้าราชการ กลุ่มคนชั้นกลางนอกกระบบราชการ กลุ่มราษฎรสามัญชน และกลุ่มปัญญาชนซึ่งเป็นผู้นำทางความคิดของยุคสมัย จริงอยู่ว่ารายละเอียดภายในของแต่ละกลุ่มนั้นคงมีความแตกต่างกันไปอีกมาก แต่การแบ่งกลุ่มสังคมในลักษณะดังกล่าว ผู้เขียนมีจุดประสงค์เพื่อใช้เป็นกรอบในการศึกษารายละเอียดภายในแต่ละกลุ่มต่อไปข้างหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม ความคิด ค่านิยม ประสพการณ์ และความรู้สึกนึกคิด ซึ่งผู้เขียนเรียกว่า“ภูมิปัญญา”ของกลุ่มสังคมการพิจารณาในลักษณะนี้จะช่วยให้มีความเข้าใจ“บริบท”ทางสังคมโดยรวมได้ในทางหนึ่งและเข้าใจลักษณะซึ่งแต่ละกลุ่มได้เข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมอยู่ในกระบวนการของการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ด้วยในอีกทางหนึ่ง ซึ่งเป็นการแน่นอนว่าแต่ละกลุ่มที่กล่าวมาย่อมมีสถานะและความเกี่ยวพันทางอำนาจแตกต่างกันบ้างมีมากและบ้างมีน้อย ตามสถานะของกำลัง วัฒนธรรมความคิดและทรัพยากรทางอำนาจซึ่งแต่ละกลุ่มครอบครองอยู่

กลุ่มสังคมกับสถาบันการเมืองในกระบวนการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลง และการเคลื่อนไหวของกลุ่มสังคมทั้งห้าดังกล่าวข้างต้นมีความสำคัญในฐานะเป็นพลังผลักดันประวัติศาสตร์ของสยามใหม่จากสมัยรัชกาลที่ 5 มาสู่สยามใหม่ในช่วงภายหลังปี พ.ศ.2475 โดยที่การผลักดันทางประวัติศาสตร์นั้นย่อมมีระเบียบแบบแผนภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่มในระดับหนึ่ง เป็นระเบียบแบบแผนทั้งในแง่ของวัฒนธรรมความคิด ความคาดหวังจากฝ่ายตรงข้าม เป็นกติกากฎหมายซึ่งอาจเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ได้ แต่ต่างฝ่ายต่างเข้าใจกันในระดับหนึ่งว่าจะใครควรทำหรือไม่ควรทำ รวมทั้งเป็นแบบแผนในแง่ของการจัดองค์กรและการควบคุมทางสังคมการเมืองซึ่งเป็นการใช้อำนาจต่อฝ่ายอื่นๆ โดยตรงไม่ให้การละเมิดกติกาข้อตกลงซึ่งตั้งหรือมีข้อกำหนดอยู่แล้ว ระเบียบแบบแผนดังกล่าวคือ“สถาบันการเมือง” ในความหมายกว้าง (สถาบันการเมืองในความหมายแคบคือการพิจารณาเฉพาะองค์กรและตัวบทกฎหมายลาย

ลักษณะ) ดังนั้น การเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มสังคมต่างๆ จึงไม่เป็นไปโดยอิสระได้ทั้งหมด ต้องทำภายในระเบียบแบบแผนซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่กำหนดและวางไว้อยู่ก่อนแล้วเสมอ แต่ทั้งนี้ ก็มีใช่เป็นการรักษาระเบียบแบบแผนเดิมอย่างตายตัวเนื่องด้วยการเคลื่อนไหวของกลุ่มสังคมมีส่วนที่ระเบียบแบบแผนทางการเมืองไม่อาจกำหนดและควบคุมได้ทั้งหมด และนั่นคือชีวิตและความเป็นจริงของกลุ่มสังคม ซึ่งมีผลสะท้อนกลับมาสู่การเกิด การดำเนินการและวิวัฒนาการของระเบียบแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมการเมืองในท้ายที่สุด

การศึกษาในขั้นนี้ จึงมีจุดเน้นในประการแรกเกี่ยวข้องกับการคลี่คลายลักษณะต่างๆ ภายในกลุ่มสังคมนั้นๆเอง ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างสรรค์ประกอบใหม่ของความสัมพันธ์ทางสังคม อย่างเช่น การคลี่คลายของสถานภาพภายในกลุ่มเจ้านาย หากมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นหรือน้อยลงก็ย่อมกระทบต่อการจัดองค์กรทางการเมือง และในกรณีของกลุ่มคนชั้นกลางนอกระบบราชการ หากมีหรือไม่มีพ่อค้าหรือคนชั้นกลางอยู่เลยก็คงมีผลต่อการจัดองค์กรและต่ออุดมการณ์ของกลุ่มอื่นๆ ฯลฯ การอธิบายในส่วนนี้ คือการศึกษาในภาคที่หนึ่งของหนังสือเล่มนี้ ซึ่งเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์“ภูมิปัญญา”และการเคลื่อนไหวของกลุ่มสังคมในระดับชั้นต่างๆ

จุดเน้นในประการที่สอง คือ การศึกษาการปรับตัวของสถาบันการเมือง ซึ่งมีตัวแทนทั้งโดยตรงหรือโดยอ้อมจากกลุ่มสังคมต่างๆเข้ามามีบทบาทในการผลักดันการเปลี่ยนแปลงสถาบันการเมือง จากลักษณะหนึ่งไปสู่อีกลักษณะหนึ่ง และที่สำคัญสำหรับการศึกษาในขั้นนี้คือการเปลี่ยนแปลงสถาบันการเมืองอย่างฉับพลันโดยมีสถาบันใหม่ๆปรากฏขึ้นอย่างทันที อันเนื่องมาจากการใช้อำนาจโดยกลุ่มผู้นำ“คณะราษฎร”และกลุ่มอื่นๆ และสถาบันใหม่ๆดังกล่าว ก็คงต้องดำเนินไปภายในความสัมพันธ์ซึ่งมีกลุ่มสังคมหลายกลุ่มเข้ามาเกี่ยวข้อง มิอาจมีสถาบันการเมืองใดตั้งอยู่ได้โดยกลุ่มคนคณะเดียว กลุ่มสังคมต่างๆย่อมรับรู้ คาดคิดและคาดหวัง รวมทั้งเข้ามามีส่วนร่วมหรือเก็บเกี่ยวเอาผลประโยชน์ไปในทางใดทางหนึ่ง พิจารณาในแง่นี้กระบวนการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 จึงไม่ใช่สิ่งที่คณะราษฎรสามารถควบคุมได้ทั้งหมด หรือแม้แต่คิดว่าจะควบคุมทั้งหมดก็มีใช้ว่าสามารถกระทำได้

การศึกษาในส่วนที่สองทั้งหมดปรากฏอยู่ในภาคที่สองของหนังสือเล่มนี้ ซึ่งอธิบายการปรับตัวของสถาบันการเมือง กระบวนการปฏิวัติ พ.ศ.2475 และผลสืบเนื่องอย่างสัมพันธ์กับการเคลื่อนไหวของกลุ่มสังคมและประวัติศาสตร์“ภูมิปัญญา”ของสยามใหม่โดยที่เน้นการศึกษาในช่วงตลอดทศวรรษที่ 2470 คือนับตั้งแต่สมัยที่สถาบันเก่าตั้งอยู่อย่างมั่นคงในช่วงต้นรัชกาลที่ 7 ครอบคลุมถึงสมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งมีสถาบันการเมืองใหม่ตั้งอยู่อย่างมั่นคงในระดับหนึ่ง คู่กับสถาบันเก่าบางส่วน ซึ่งได้ปรับตัวเองต่อมาในอีกลักษณะหนึ่ง

มีข้อที่น่าสังเกตเพิ่มเติมอีกบางประการ เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของกลุ่มสังคม กับการปรับตัวของสถาบันในช่วงสยามใหม่ครั้งที่สอง กล่าวคือในสมัยนี้กลุ่มสังคมต่างๆมีบทบาทที่ค่อนข้างแข็งขันมากกว่าสยามใหม่ช่วงแรกอันเนื่องมาจากกลุ่มสังคมต่างๆมีความตระหนักรู้ ซึ่งเป็นการแน่นอนว่าความตระหนักนั้นคงมีทั้งระดับการรับรู้และการแปลความหมายที่แตกต่างกันในเรื่องที่ว่าสังคมสยามใหม่กำลังเดินทางอย่างรวดเร็วไปสู่ความก้าวหน้า หรือที่เรียกกันในสมัยนั้นว่า“ความศิวิไลซ์” การขยายตัวของความตระหนักนี้เป็นความคิดที่อาจลึบย้อนหลังกลับไปได้ถึงช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งในช่วงดังกล่าวนั้นชนชั้นผู้นำได้ทำการทบทวนหลักการ และการประพฤติด

ปฏิบัติต่างๆของตนเองอย่างกว้างขวางเพื่อหาสิ่งที่บริสุทธิ์และถูกต้องในการปกครองรัฐบาลแบบจารีตที่กำลังฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ การชำระพระราชพงศาวดาร การรวบรวมกฎหมายตราสามดวง และการชำระคัมภีร์ทางศาสนาต่างๆ (ดู นิธิ, 2527) เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าชนชั้นนำมีความตระหนักรู้มากกว่ากลุ่มอื่นๆในสมัยนั้น ซึ่งช่วยให้ชนชั้นนำมีทัศนคติที่เปิดกว้างต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับภูมิภาคและในระดับโลกในระยะต่อมา อย่างน้อยที่สุดชนชั้นนำของสยามก็แลเห็นการขยายตัวของมหาอำนาจตะวันตก และเทคโนโลยีวิทยาการต่างๆว่าเป็นเรื่องที่เรียนรู้ได้ ไม่ใช่เป็นสิ่งต้องห้าม ทัศนคติดังกล่าวเป็นพื้นฐานซึ่งช่วยให้ไม่มีการปะทะกันอย่างรุนแรงระหว่างคณะมิชชันนารีของฝรั่งกับกลุ่มคนพื้นเมืองในสยามในปลายพุทธศตวรรษที่ 24 อาจกล่าวได้ว่าเป็นทัศนคติที่ดำรงอยู่ตลอดมา การแลเห็นว่าวิชาการจากตะวันตกเป็นของต้องห้าม มีอยู่บ้างในระยะหลังโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิชาลัทธิเศรษฐกิจการเมือง

ด้วยเหตุที่กลุ่มชนชั้นนำซึ่งเรียกกันในระยะต่อมาว่า กลุ่ม“ชนชั้นนำหัวก้าวหน้า” ซึ่งมีความสัมพันธ์อันดีกับพวกมิชชันนารีในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ขึ้นมามีบทบาททางการเมืองในปลายพุทธศตวรรษที่ 24 (ก่อนหน้านั้นเป็นที่เข้าใจกันว่าราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 3 ยินดีต้อนรับชาวตะวันตกแต่ก็มีข้อจำกัดต่างๆอยู่) กลุ่ม“ชนชั้นนำหัวก้าวหน้า”นี้มีความตระหนักและระมัดระวังแสนยานุภาพของมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่มหาอำนาจตะวันตกสามารถพิชิตพม่าและจีนลงได้แล้ว ชนชั้นนำสยามก็ได้ตกลงยินยอมทำสัญญาการค้าและเปิดประเทศในปี พ.ศ.2398 โดยไม่ชักช้า นี่เป็นจุดเริ่มต้นในหลายๆประการของการหลั่งไหลเข้ามาของคตินิยมแบบฝรั่ง ซึ่งเริ่มต้นจากภายในกลุ่มของชนชั้นนำนั้นเองก่อนใครอื่น

พิจารณาจากสิ่งที่ชนชั้นนำให้ความสนใจใคร่เรียนรู้ เห็นได้ว่าดำเนินรอยตามการเรียนรู้วิชาอักษรศาสตร์ตามแบบจารีตประเพณีเสียเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเน้นหนักไปในวิชาที่เกี่ยวกับภาษาอังกฤษ ภาษาลาติน วรรณคดี ประวัติศาสตร์ และวิชาดาราศาสตร์ ในอันที่จริงมีความพยายามอยู่บ้างเหมือนกันที่จะศึกษาวิชาทางด้านวิทยาศาสตร์ อย่างเช่น วิชาเคมี วิชาไฟฟ้า วิชาการทางด้านการแพทย์ และเทคนิควิทยาการอย่างเช่น การต่อเรือ การพิมพ์ การทำปืนใหญ่ เป็นต้น แต่ก็เป็นที่สังเกตเห็นได้ในระยะต่อมาว่าไม่ได้มีการขยายตัวของการศึกษาและการปฏิบัติเรื่องดังกล่าวในสังคมสยาม เหตุผลคงอยู่ที่ว่าในสมัยปลายพุทธศตวรรษที่ 24 และต้นพุทธศตวรรษที่ 25 นั้น ความรู้ที่ชนชั้นนำเห็นว่ามีความสำคัญ และเชื่อว่าจะสามารถสร้างสรรค์ความก้าวหน้าให้บังเกิดขึ้นแก่สังคมสยามได้นั้นสามารถแบ่งได้เป็นสองประเภท คือ วิชาความรู้ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมและจิตใจ อย่างหนึ่ง กับวิชาความรู้ที่เกี่ยวกับวัตถุนอกตัวอีกอย่างหนึ่ง และความรู้ในส่วนแรกซึ่งอยู่ภายในตัว หรืออยู่ติดตัว คือความรู้ที่มุ่งสร้างชีวิตที่ดีกว่าจากภายในออกมาได้นั้นเป็นวิชาการทางศาสนาซึ่งมีการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 และต้นพุทธศตวรรษที่ 25 นี้แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องไปเรียนรู้จากต่างประเทศ (ดู นฤมล, 2525; ศรีสุพร, 2530) ส่วนความรู้นอกตัวซึ่งเห็นได้ว่าเป็นวิทยาการความรู้สมัยใหม่ก็มีลักษณะเหมือนกับสิ่งของวัตถุ (อย่างเช่น เป็นน้ำ และก้อนหิน ฯลฯ) ซึ่งผู้มีความพร้อมเนื่องด้วยมีเครื่องมือบางประการ(อย่างเช่น ภาษา และจิตใจ ฯลฯ) สามารถเดินทางไปดักดวงเอามาเป็นสมบัติของตนได้ หากปรารถนา อาจกล่าวได้ว่านี่คือหลักปรัชญาของการศึกษาไทยในเกือบตลอดพุทธศตวรรษที่ 25 (วิทย์, 2526:70-72) ดังนั้นการยอมรับแนวคิดเรื่องความก้าวหน้าแบบใหม่ในช่วงแรกๆจึงไม่นำเป็นไปเพื่อสร้างสังคม

ให้เป็นแบบตะวันตก แต่เพื่อให้ประเทศมหาอำนาจตะวันตกยอมรับการดำรงอยู่ตามแบบจารีตประเพณีซึ่งกำลังปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงจากพื้นฐานภายในของสยามเอง

การเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบของขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมจึงเป็นประเด็นที่ผู้คนทุกระดับของสยามให้คุณค่ามาก อย่างเช่น การแต่งกาย การเข้าเฝ้าเจ้านาย ภาษาที่ใช้เขียน เป็นต้น ต่อมาได้แก่ การปรับปรุงตัวอาคารบ้านเรือน ถนนหนทาง และพาหนะการขนส่ง ทำให้ชาวสยามมีความภาคภูมิใจในสิ่งที่กำลังเปลี่ยนแปลง ซึ่งเชื่อว่าจะบังเกิดผลได้รับการยอมรับนับถือในระดับระหว่างประเทศในท้ายที่สุด

ในอันที่จริง ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งเน้นหนักไปในเรื่องของภาษา วัฒนธรรม และกระบวนวิธีวัดความเป็นอยู่เฉพาะแต่จากภายนอกนี้ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับโครงสร้างอำนาจของสยามเอง และเกี่ยวข้องกับลักษณะที่สยามติดต่อกับภายนอกด้วย กล่าวคือ ชนชั้นนำสยามเป็นกลุ่มสังคมกลุ่มหลักที่รับวัฒนธรรมตะวันตก(มหาอำนาจตะวันตกเองก็ไม่ได้ให้ความสนใจที่จะสถาปนาเมืองใหม่ของตนเองในเขตที่ใกล้เคียงกับเขตศูนย์กลางของสยามคือกรุงเทพฯ มากนัก) เนื่องด้วยมีดินแดนบริเวณอื่นซึ่งในทางภูมิศาสตร์ของช่วงเวลานั้นมีความสำคัญมากกว่าสยาม อย่างเช่น ประเทศจีน) และได้รับวัฒนธรรมตะวันตกนั้นมาอย่างเลือกสรรก่อนกลุ่มสังคมอื่นๆ ในขณะที่กลุ่มสังคมอื่นๆ เป็นผู้ตาม การรับและเลือกสรรของชนชั้นนำจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นกลไกของการรักษาความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบเดิมๆ (ดู เสน่ห์,2529) มากกว่าจะเป็นไปเพื่อนำการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและฉับพลัน

ลักษณะของสนธิสัญญาไม่เสมอภาค และการที่สยามต้องสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ก็มีส่วนกำหนดทิศทางของการรับวัฒนธรรมตะวันตกอยู่ด้วยเหมือนกัน ประเทศมหาอำนาจตะวันตกมุ่งหวังให้สยามเป็นแหล่งระบายสินค้าและเป็นแหล่งป้อนวัตถุดิบที่สำคัญๆ คือข้าวและไม้สัก การกำหนดอัตราภาษีศุลกากรที่ตายตัวเป็นประจักษ์พยานของข้อเท็จจริงนี้ ผลลัพธ์คือ ในโครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบนี้ การอุตสาหกรรมไม่อาจเกิดขึ้นได้ เนื่องด้วยไม่มีแรงจูงใจ อีกทั้งระบบภาษีภายในเองมีความซับซ้อน การผลิตสินค้าใหม่ๆ ย่อมมีราคาแพงกว่าการส่งสินค้าจากต่างประเทศ ซึ่งมีคุณภาพและราคาถูก (ดู ฉัตรทิพย์,2524) ในสภาพการณ์ของการขาดการพัฒนาอุตสาหกรรม การรับวิทยาการความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์(ไม่ใช่การสอนวิชาวิทยาศาสตร์ในห้องเรียน) ซึ่งจะกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมืองอย่างรุนแรงก็ไม่บังเกิดขึ้น

อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่าการรับวัฒนธรรมตะวันตกจะกระจุกตัวอยู่ที่กลุ่มชนชั้นนำจำนวนน้อย แต่ในทางสถาบันการเมืองนั้นมีการปรับตัวอย่างมาก นอกจากสถาบันพระมหากษัตริย์และระบบราชการแล้ว ในตลอดสมัยรัชกาลที่ 5,6, และ 7 มีการสร้างสถาบันใหม่ๆ ขึ้นในเกือบทุกรัชกาล อย่างเช่นในสมัยรัชกาลที่ 5 มีสถาบันองคมนตรี และรัฐมนตรีสภา ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 มีสถาบันเสือป่าและดุสิตธานี และในสมัยรัชกาลที่ 7 มีอภิรัฐมนตรีสภาและกรรมการองคมนตรีสภา เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะทางวัฒนธรรม และข้ออุปสรรคบางประการที่ไม่อาจรักษาสถาบันดังกล่าวให้สืบเนื่องจากรัชกาลหนึ่งไปสู่อีกรัชกาลหนึ่งได้ และถ้าเรื่องนี้เป็นแบบแผนประการหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงไปสู่สมัยใหม่ของรัฐสยาม ก็คงต้องตระหนักถึงสถาบันใหม่ที่เกิดขึ้นในภายหลังปี พ.ศ.2475 ด้วยว่าคงมีความสืบเนื่องจากแบบแผนนี้ คือนอกจากมีสถาบันหลักๆ ของยุคสมัยแล้ว ในทุกๆ สมัยของการเปลี่ยนผู้นำจากพระยามโนปกรณนิติธาดาไปสู่พระยาพหลพลพยุหเสนา รวมทั้งในสมัยของหลวง

พิบูลสงครามในระยะถัดต่อมา ก็คงมีการสร้างสถาบันใหม่ๆ เพิ่มขึ้นจากสถาบันการเมืองหลักอยู่เสมอ

นอกจากนี้ได้แก่การขยายตัวของกระแสความคิดเรื่องสังคมสยามกำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่ความ“ศิวิไลซ์” ได้กระจายออกไปนอกกลุ่มชนชั้นนำอย่างเห็นได้ชัดนับตั้งแต่ในทศวรรษที่ 2430 และทศวรรษที่ 2440 มีพระกรณียกิจซึ่งควรประกอบอาชีพเป็นทนายความในสังคมจารีตได้ผันแปรตัวเองมาเป็นเสมียนในห้างฝรั่งอยู่ระยะหนึ่ง ได้มีโอกาสเดินทางไปต่างประเทศบ้างเป็นครั้งคราวและมีความสามารถพออ่านหนังสือจากต่างประเทศได้ ที่มีชื่อเสียงมีอยู่สองคน คือนาย ก.ศ.ร.กุหลาบ(2377-2456) และนายเทียนวรรณ(2384-2457) ได้เขียนบทความลงหนังสือพิมพ์และวารสารของตนเอง เสนอความคิดเห็นให้มีการปรับปรุงและปฏิรูปการปกครองประเทศในแง่มุมต่างๆ เพื่อให้สยามใหม่มีความ“ศิวิไลซ์”อย่างแท้จริง อย่างเช่น ได้เสนอความเห็นว่าการ“ตั้งปาลิเมนต์” เสนอให้จัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือและภาษาต่างๆแก่พลเมือง และเสนอให้จัดทำกฎหมายให้ผู้ชายมีภรรยาคนเดียว เป็นต้น

การขยายตัวของระบบการศึกษาสมัยใหม่ ซึ่งได้แพร่กระจายออกไปสู่พลเมืองและราษฎรนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2440 เป็นต้นมา ก็นับว่ามีส่วนสำคัญในการตอกย้ำให้พลเมืองและราษฎรที่อยู่เบื้องล่างตระหนักในความสำคัญของความ“ศิวิไลซ์”ที่กำลังบังเกิดแก่สังคมสยาม กล่าวคือ แบบเรียนหลวงวิชาต่างๆ ทั้งภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ แบบสอนอ่าน และธรรมจริยา เป็นต้น ต่างได้สอดแทรกเนื้อหาซึ่งสอนให้ราษฎรเป็น“พลเมือง” ดี คือ มีความรักชาติบ้านเมืองและจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งแปลว่าให้ทุกคนได้คิดและตระหนักว่าการเป็นพลเมืองดี คือการที่ทุกคนมีหน้าที่ที่ต้องเสียสละและคิดทำประโยชน์ให้บังเกิดแก่ชาติบ้านเมืองตามสถานภาพของตน (ดู สุมินทร์,2529;อรุณจักร,2532) ในแบบเรียนหลวงช่วงแรกๆยังปรากฏว่ามีการใช้คำว่า“ศิวิไลซ์”ทับศัพท์กันอยู่มากซึ่งแปลเป็นไทยในสมัยนั้นเรียกได้ว่า“ความเจริญ” ซึ่งคำว่าความเจริญในที่นี้แปลว่า“มนุษย์ได้ประพฤติตนถูกต้องตามธรรมจริยา เป็นผู้ดี มีความสุภาพเรียบร้อย และมีความตั้งใจช่วยกันทำงานให้แก่ชาติบ้านเมือง” (ธรรมาศกัณฑ์,2447:159) เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีถึงกับกล่าวย้าว่า “ผู้ที่รักบ้านเมืองจริงนั้น ย่อมตั้งใจที่จะช่วยให้บ้านเมืองเจริญขึ้นเสมอ ที่ถึงแก่มอบชีวิตให้แก่บ้านเมืองก็มี ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน” (ธรรมศักดิ์มนตรี,2520:129) นอกจากนี้ ในแวดวงของการศึกษาระดับสูงของสยาม วิชาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ “ความศิวิไลซ์”ถือเป็นหัวข้อสำคัญซึ่งมีการสอนและมีการบรรยายพิเศษ เป็นการชักชวนให้ผู้คนในสมัยนั้นให้ช่วยกันคิดและช่วยกันค้นคว้ากันต่อไปให้มากขึ้น (ดู พิทยลาภพฤฒิยากร,2460; พิทยาลงกรณ์,2475)

สำหรับปัญญาชน และผู้มีการศึกษาในเขตเมืองหลวง การคิดถึงความ“ศิวิไลซ์” “ความเจริญ” และ“อารยธรรม” นั้น น่าสังเกตว่าไม่ได้คิดเป็นเรื่องของการประพฤติปฏิบัติอย่างมีธรรมจริยาเป็นผู้ดี หรือมีความสุภาพเรียบร้อยเท่านั้น หากมีความเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองอยู่ด้วย ดังเช่น กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรได้ทรงนิยามคำว่า“อารยธรรม”ไว้เป็นปฐมบทว่าคือการศึกษารวบรวมการเมืองซึ่งได้สร้างสังคมและประเทศชาติให้มีความเจริญรุ่งเรือง (พิทยลาภพฤฒิยากร,2460:1-2) การมีวิถีคิดเช่นนี้ในขณะที่ยังรัฐสยามเองเสียดิสทิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งหมายความว่ากลุ่มคนบางกลุ่มประกอบอาชีพอยู่ภายในสังคมสยามโดยมีอภิสิทธิ์ทางการเมือง ก็น่าจะทำให้คนกลุ่มนั้นบางคนใช้อภิสิทธิ์แสดงความคิดเห็น รวมทั้งการวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมืองได้อย่างรุนแรง ด้วยมุ่งหมายที่จะ“เส้น” การเมืองบ้าง หรือมีความปรารถนาจะผลักดันให้สังคมมีความก้าวหน้าบ้าง หรือมีอุดมคติที่จะขจัดปิดเป่าความอยุติธรรม(ในสายตาของตน)ให้หมดออกไปจากสังคม

สยามบ้าง การศึกษาของ อัจฉราพร กมุทพิสมัย ได้ชี้ให้เห็นว่าความสำคัญของพวกนักหนังสือพิมพ์และปัญญาชนในเขตเมืองหลวงนั้นมียุทธศาสตร์และความสำคัญยิ่ง สามารถบ่งบอกบรรยากาศ และสภาพปัญหาต่างๆภายในสังคมสยามก่อนเกิดการปฏิวัติพ.ศ.2475 ได้เป็นอย่างดี และมีหนังสือพิมพ์การเมือง ซึ่งมีคุณภาพและอุทิศตัวเพื่อความเป็นเลิศในอาชีพของตนอยู่หลายฉบับ (ดู อัจฉราพร, 2530)

จำนวนหนังสือ“วิชาการ”ที่พิมพ์ออกมาในช่วงทศวรรษที่ 2470 หากเปรียบเทียบกับจำนวนประชากรและอัตราการอ่านออกเขียนได้ในสังคมสยามของช่วงนั้นแล้ว เป็นเรื่องที่น่าคิดคำนึงให้มากกว่าศักยภาพในการอ่านและการคิดของคนและกลุ่มสังคมนั้นแปรเปลี่ยนได้ไปตามยุคสมัย กล่าวคือในสมัยนั้น หนังสือเล่มหนึ่งๆมีจำนวนพิมพ์ไม่น้อยไปกว่าหนึ่งพันฉบับต่อครั้ง พิมพ์ติดต่อกันหลายๆครั้งก็มีและในกรณีผู้เขียนพอมือชื่อเสียงอยู่บ้างอย่างเช่น หลวงวิจิตรวาทการ ขุนวิจิตรมาตรา หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง และศรีบูรพา(กุหลาบ สายประดิษฐ์) เป็นต้น จำนวนพิมพ์ต่อครั้งมียอดถึงสามพันฉบับก็ถือเป็นธรรมดา และมีการพิมพ์ติดต่อกันหลายครั้งก็พบได้เสมอ

เมื่อผู้คนต่างตกอยู่ในกระแสของความคิดว่าสังคมสยามกำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่ความก้าวหน้า ก็ย่อมทำให้กลุ่มสังคมต่างๆมีบทบาทที่ค่อนข้างแข็งขันอยู่สักหน่อย เพื่อทำให้ความใฝ่ฝันของตนและกลุ่มของตนปรากฏเป็นจริงในโลกนี้ ซึ่งอาจหมายถึงยุคสมัยของตนหรือลูกหลานของตนก็ได้ และความใฝ่ฝันตามแนวคิดเรื่องความก้าวหน้านี้จะเตือนผู้คิดคำนึงอยู่เสมอว่าสังคมสยามขาดอะไรไปบ้าง และความรู้สึกรู้สึกนึกคิดที่เตือนว่าสังคมสยามขาดเรื่องนั้นเรื่องนั้นก็เป็แรงผลักดันทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญอย่างมากพลังหนึ่ง ชักนำให้ผู้คนมีกิจกรรมและมีความสัมพันธ์ต่อกัน และทำให้กิจกรรมของกลุ่มสังคมกลายเป็นกิจกรรมทางการเมืองมากขึ้น ซึ่งมีผลต่อการเกิดขึ้น การตั้งอยู่และการดำเนินการของสถาบันการเมือง(ตามความหมายกว้าง)ในช่วงสมัยนั้นไปในท้ายที่สุด

กล่าวโดยสรุป เนื้อหาของบทนำนี้ เริ่มต้นจากการทบทวนกรอบความคิดที่สำคัญเพื่อการศึกษาสังคมสยามใหม่ ซึ่งเราควรตระหนักแต่เบื้องต้นว่าสังคมสยามใหม่นั้นเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตอยู่นานถึง 83 ปี (พ.ศ.2398-2481) และการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในทางสังคมการเมืองในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 คือการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไม่ใช่รัฐประชาชาติ จากการเข้าใจกรอบโครงใหญ่ๆในลักษณะนี้ การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ก็ย่อมมีฐานะอยู่ในส่วนใดส่วนหนึ่งของบริบทและการเปลี่ยนแปลงของบริบทดังกล่าว □

ภาคที่ 1

การเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญา
ของกลุ่มสังคมต่างๆของสยาม
ในทศวรรษที่ 2470

บทที่ 2

วัฒนธรรม ความคิด และการปรับตัวของกลุ่มเจ้านาย

ในภาคแรกของหนังสือเล่มนี้ เริ่มต้นด้วยการศึกษาเรื่องวัฒนธรรม ความคิด และการปรับตัวของกลุ่มเจ้านายโดยส่วนรวม (การศึกษาแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชกรณียกิจ และสถาบันทางการเมืองก่อนการปฏิวัติสยาม ขอให้ดูต่อไปในบทที่ 7) เนื่องด้วยกลุ่มเจ้านายเป็นกลุ่มสังคมที่มีความสำคัญอย่างสูงที่สุดนับตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา ได้ชื่อว่าเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของสยามใหม่ในเกือบทุกด้าน และมีบทบาทอย่างสำคัญในฐานะเป็นชนชั้นนำอยู่ก่อนการปฏิวัติสยาม การเข้าใจการปรับตัว ลักษณะของวัฒนธรรม ความคิด ตลอดจนปฏิบัติการที่กลุ่มเจ้านายโดยรวมนี้มีต่อการเปลี่ยนแปลงในแง่มุมต่างๆ ทั้งช่วงก่อนและในระหว่างการปฏิวัติ รวมทั้งในภายหลังการปฏิวัติสยามอีกสักกระยะหนึ่งนั้น ถือได้ว่าเป็นความรู้พื้นฐานที่สำคัญอย่างยิ่งเพื่อการเข้าใจกระบวนการปฏิวัติสยามในลำดับต่อไป

ลักษณะสำคัญของกลุ่มสังคมเจ้านาย

กล่าวโดยทั่วไป “เจ้านาย” เป็นกลุ่มสังคมที่ยึดถือ “ชาติกำเนิด” เป็นหลักโดยมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของชาติกำเนิดนั้น กล่าวคือ ชาติกำเนิดเป็นตัวบ่งบอกถึง “สกุลยศ” ว่าผู้ที่กำเนิดนั้นเป็นราชบุตรราชธิดา หรือราชนัดดา การจัดลำดับชั้นว่าอยู่สูงหรือต่ำอย่างไรให้ยึดถือองค์พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางสำหรับในกรณีของประเทศสยาม กลุ่มเจ้านายมีฐานะลดหลั่นชั้นกันแบบเรียงลำดับ (ซึ่งต่างจากเมืองลาวเวียงใหม่ หรือหลวงพระบางที่ไม่มีกษัตริย์เจ้า ทุกคนในเชื้อสายราชตระกูลถือว่าเป็นเจ้าด้วยกันทั้งสิ้น) การนับ

ชั้นเจ้าในกรุงสยามจึงถือได้ว่ามีความสำคัญยิ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าเจ้านายชั้นสูงสุดคือชั้นเจ้าฟ้าซึ่งตามกฎหมายไทยบาลมีได้แต่เพียงสองชั้นเท่านั้น “*ลูกพระอัครมเหสีไม่เป็นเจ้าฟ้า ลูกพระสนมไม่เป็นเจ้าฟ้า เป็นแต่ลูกเธอที่เกิดด้วยลูกหลวง หลานหลวงจึงเป็นเจ้าฟ้า*” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 1971:14-15) นั้นหมายความว่า การนับชั้นเจ้าฟ้าในราชตระกูลของสยามนั้นถือข้างฝ่ายมารดาด้วยอย่างมาก ไม่ได้ถือองค์พระมหากษัตริย์เป็นหลักเพียงอย่างเดียว ทรงกล่าวไว้ว่า “*พระเจ้าแผ่นดินจะมีพระราชโอรสด้วยพระสนมใดๆ เป็นเจ้าฟ้าไม่ได้เป็นอันขาด*” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 1971:46) และเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่สามารถมีการปฏิบัติต่อไปได้อย่างถูกต้อง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสรุปว่า ธรรมเนียมเจ้าฟ้าในชั้นหลังๆ ตั้งแต่กรุงเก่าจนถึงกรุงเทพฯ ถือว่ามีเจ้าอยู่ 7 หมู่ที่เป็นเจ้าฟ้าได้ กล่าวคือ เมื่อเจ้าแผ่นดินปราบดาภิเษกใหม่ ทรงตั้งพี่น้องที่ร่วมพระชนกพระชนนีเป็นเจ้าฟ้าหนึ่ง เจ้าฟ้าซึ่งเกิดด้วยลูกหลวงคือพระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดินเป็นเจ้าฟ้าตามตำแหน่งหนึ่ง ถัดมาได้แก่เจ้าฟ้าซึ่งเกิดด้วยหลานหลวง คือพระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดินอีกหนึ่ง พระราชโอรสซึ่งเกิดด้วยลูกเจ้าประเทศราชเป็นเจ้าฟ้าได้อีกหนึ่ง เจ้าฟ้าซึ่งเป็นโอรสของเจ้าฟ้าหญิง ถือเป็นเจ้าฟ้าหลานเธออีกหนึ่ง (เจ้าฟ้าหญิงมีสามีได้แต่เป็นชายที่มียศเสมอกันและเป็นพี่น้องสนิทกันเท่านั้น) ถัดต่อมาได้แก่เจ้าลูกวังหน้าซึ่งเกิดจากมารดาเป็นเจ้านายเป็นเจ้าฟ้าได้ โดยพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งขึ้น และในประการสุดท้ายได้แก่เจ้าพระราชบุตร ซึ่งแม้ว่ามีมารดาเป็นบุตรเสนาบดีแต่ในสมัยแรกตั้งพระราชวงศ์ พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงโปรดให้เป็นเจ้าฟ้าได้เช่นกัน (ดู จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 1971:32-46)

ตามพระบรมราชาธิบายดังกล่าวข้างต้น เจ้านายชั้นเจ้าฟ้าในสังคมสยามใหม่คงเป็นไปได้ตามการจัดหมวดหมู่อันดับที่สองและสามเกือบทั้งสิ้น ในกรณีหมวดหมู่ที่สี่นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชเทวีเป็นเจ้าประเทศราชเพียงพระองค์เดียว และไม่ปรากฏว่าทรงให้พระยศเจ้าฟ้าแก่พระธิดาอันเกิดแก่เจ้าประเทศราชนั้น (ดู เผ่าทอง, 2533) ส่วนหมวดหมู่อื่นๆ ก็มีความเป็นไปได้น้อยมาก และเป็นไปไม่ได้เลย อย่างเช่น ในกรณีของวังหน้าซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงยกเลิกตำแหน่งดังกล่าวในปี พ.ศ.2428 จึงไม่มีเจ้าฟาลูกวังหน้าได้อีกต่อไป

อันดับรองลงมาจากชั้นเจ้าฟ้าคือชั้นพระองค์เจ้า ซึ่งมี 5 ชั้น ได้แก่ พระราชบุตรและพระราชบุตรีของพระเจ้าแผ่นดินอันเกิดด้วยพระสนม ซึ่งมักเรียกกันว่าเจ้าจอมมารดา มีพระยศอย่างเดียวกันหมด เรียกว่าพระองค์เจ้าหนึ่ง พระบุตรและพระบุตรีของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้าอีกหนึ่ง พระโอรสและพระธิดาของกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลังอีกหนึ่ง พระบุตรและพระบุตรีของเจ้าฟ้า เจ้าต่างกรม หรือพระองค์เจ้า ถ้ามารดาเป็นพระองค์เจ้า ลูกก็เป็นพระองค์เจ้าอีกหนึ่ง และหม่อมเจ้าตั้ง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงยกขึ้นเป็นพระองค์เจ้าอีกหนึ่ง อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชาธิบายว่า “*พระองค์เจ้าทั้ง 5 อย่างนี้ ใช้ว่าจะมียศเสมอกันก็ไม่ มียศแปลกๆ กันมากนักทีเดียว ยศซึ่งจะกำหนด แลกกันนั้น ด้วยค่านำพระนามข้างหน้า ค่านำพระนามนั้นมีมากหลายอย่างนัก คักดินาก็ขึ้นลงตามค่านำพระนามนั้นด้วย*” (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 1971:52) ด้วยเหตุดังนั้นพระองค์จึงได้จัดชั้นพระองค์เจ้าเสียใหม่เป็นพระองค์เจ้าชั้นนอก 5 ชั้น พระองค์เจ้าชั้นโท 7 ชั้น พระองค์เจ้าชั้นตรี 3 ชั้น ซึ่งทำให้มีชั้นใหม่ๆ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวว่าชั้นของพระองค์เจ้าได้ขยายนับรวมพระโอรสและพระธิดาของพระพี่ยาเธอ และน้องยาเธอของพระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ทั้งนี้นับเฉพาะแต่ที่เป็นพระโอรสและพระธิดาของเจ้า ฟ้าที่เกิด

ด้วยพระอรรคชายา (ดำรงราชานุภาพ, 2468:1-4)

ถัดรองจากชั้นพระองค์เจ้าลงไปอีก คือ ชั้นหม่อมเจ้า ได้แก่โอรสและธิดาของเจ้าฟ้าและของพระองค์เจ้าซึ่งมารดาไม่ได้เป็นพระองค์เจ้า ลูกของหม่อมเจ้า คือ หม่อมราชวงศ์ ซึ่งเป็นชั้นเจ้าใหม่ เรื่องนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าเพิ่งเริ่มใช้ในสมัยรัชกาลที่ 4 (ดำรงราชานุภาพ, 2468:4) และชั้นล่างสุดของกลุ่มเจ้านายนี้ ได้แก่ ลูกของหม่อมราชวงศ์คือชั้นหม่อมหลวง ทั้งชั้นหม่อมราชวงศ์และชั้นหม่อมหลวง ถ้าเนื่องทางราชินิกุลเรียกชื่อแปลกไปแต่เพียงว่าหม่อมเฉยๆ และโดยพระราชนิยมแล้วทั้งชั้นหม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวง และหม่อมไม่ว่าว่าเป็น“เจ้า” เวลาเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนต้องนุ่งสมปักเหมือนขุนนาง และคาดแพรขาว ไม่ใช่แพรสี อีกทั้งจะใช้ผ้าถุงที่มีสีมีลายต่างๆ ไม่ได้เป็นอันขาด (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 1971:64) แต่อย่างไรก็ตาม ในสังคมการเมืองซึ่งกลุ่มเจ้านายมีฐานะความสำคัญสูงสุด เจ้านายในลำดับชั้นหม่อมราชวงศ์ และหม่อมหลวงก็คงเอนเอียงมาทางกลุ่มเจ้านายมากกว่ากลุ่มสังคมอื่นๆ (อย่างเช่น กลุ่มขุนนาง) ซึ่งทำให้กลุ่มเจ้านายชั้นล่างๆ นี้มีความสำคัญต่อการกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงอยู่ด้วยกัน

ในวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของรัฐเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา กลุ่มเจ้านายมีวิวัฒนาการควบคู่มากับกลุ่มขุนนาง และมีความผันผวนทางประวัติศาสตร์ไปตามการเปลี่ยนแปลงของราชวงศ์ อย่างไรก็ตามตั้งแต่ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 และช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 กลุ่มเจ้านายได้มีสถานภาพที่โดดเด่นแตกต่างออกมาจากกลุ่มขุนนางอย่างมาก โดยพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่สถานการณ์โดยรวมของประเทศสยามใหม่ในช่วงนั้นไม่สู้มั่นคงนัก อันเนื่องมาจากการคุกคามของประเทศมหาอำนาจตะวันตก ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดในแง่ของพัฒนาการ คือ หลักการ“ชาติกำเนิด” ได้รับการตอกย้ำว่ามีความสำคัญสูงสุดอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนในพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ (ดู นิธิ, 2525; นิธิ, 2527) ดังเห็นได้จากแบบแผนการแต่งงานภายในกลุ่มเจ้านายด้วยตนเอง การย้ำความสำคัญของพระราชพิธี ภาษา และธรรมเนียมการปฏิบัติต่างๆ ของกลุ่มเจ้านายให้แยกแตกต่างออกมาจากกลุ่มขุนนาง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ในระหว่างปี พ.ศ. 2394-พ.ศ. 2411 พระองค์ทรงมี พระราชโอรส 39 พระองค์ และพระราชธิดา 43 พระองค์ ได้ทรงวางรากฐานของการเปลี่ยนแปลงไปสู่สมัยใหม่ในหลายๆ ด้าน สำหรับในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มเจ้านายนั้น พระองค์ได้ทรงวางลำดับชั้นพระยศต่างๆ ให้มีความชัดเจน และทรงตั้งชั้นยศขึ้นมาใหม่ด้วย ดังเช่น ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงสันนิษฐานไว้ในกรณีของชั้นหม่อมเจ้า เป็นต้น นอกจากนี้ พระองค์ได้ทรงบัญญัติคำนำหน้าชื่อเจ้านาย จากรากฐานของภาษาสันสกฤตให้แตกต่างจากคำศัพท์ธรรมดาซึ่งมีมาแต่เดิม อาทิ เจ้าสูง เจ้าป่า ฯลฯ ซึ่งพวกไพร่ใช้เรียกกันอยู่ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2411, 2511:347-349) อีกทั้งคำว่าสมเด็จ ก็ทรงมีพระราชนิยมให้เรียกให้เต็มทั้งชื่อพระยศ ห้ามเรียกแยกเป็นคำโดดๆ ว่าสมเด็จเฉยๆ และได้ทรงปรับปรุงพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาให้มีลักษณะเป็นพุทธศาสนาและเกี่ยวข้องกับประวัติของราชวงศ์มากขึ้น ทรงให้พระราชโอรสและพระราชธิดาเล่าเรียนภาษาอังกฤษ วรรณคดี ตลอดจนจรรยาวิชาความรู้ทั่วไปจากครูสตรีชาวต่างประเทศ ซึ่งยังผลให้พระราชโอรสของพระองค์มีความสามารถนำการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองได้อย่างมหาดศาลในระยะต่อมา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ในระหว่างปี พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2453 พระองค์ทรงมีพระราชโอรส 32 พระองค์ และพระราชธิดา 44 พระองค์ ในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ประเทศ

สยามได้มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะสำคัญทางการเมืองการปกครอง จากรัฐจารีตแบบราชาอาณาจักร มาเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งมีรัฐบาลกลางที่มีการรวมศูนย์อำนาจ มีแนวคิดเรื่องอำนาจอธิปไตย การกำหนดเขตแดน และการแปรเปลี่ยนไพร่ให้เป็นพลเมือง ซึ่งถือได้ว่าเป็นสมัยของระบอบราชาธิปไตยแบบใหม่ของสยาม (สมเกียรติ-ช,2525; นิธิ,2525) พระองค์ได้ชื่อว่าเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงสนพระทัยในธรรมเนียมและพระราชพิธีต่างๆอย่างลึกซึ้ง ดังปรากฏเป็นพระราชนิพนธ์สำคัญๆ เรื่อง *ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม* และ *พระราชพิธีสิบสองเดือน* เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันพระองค์ได้ทรงเสด็จประพาสต่างประเทศ ทั้งประเทศในเขตทวีปเอเชียซึ่งในขณะนั้นตกเป็นอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจตะวันตกและเสด็จประพาสประเทศในทวีปยุโรปซึ่งถือได้ว่าเป็นพระราชกรณียกิจซึ่งกษัตริย์สยามแต่โบราณไม่เคยทรงมีมาก่อน พระองค์ทรงส่งพระราชโอรสไปศึกษาวิชาในต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศอังกฤษและยุโรป(ยกเว้นฝรั่งเศส) โดยกำหนดตารางเวลาไว้อย่างเป็นระเบียบตามที่ทรงตั้งปณิธานไว้อย่างแน่น (Chula Chakrabongse, 1982:231) และได้ทรงจัดให้มีพระราชประเพณีใหม่ ด้วยการสถาปนาตำแหน่ง “สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร” ขึ้น อีกทั้งได้ทรงตรากฎหมายขึ้นหลายฉบับซึ่งเกี่ยวกับสถานภาพของกลุ่มเจ้านาย ดังเช่น พระราชบัญญัติตำแหน่งศักดินาพระบรมวงศานุวงศ์ จ.ศ.1242 และพระราชบัญญัติศักดินาพระองค์เจ้า จ.ศ.1243 ซึ่งกฎหมายทั้งสองฉบับมีผลให้กลุ่มเจ้านายขยายออกไป นับรวมพระราชโอรสและพระธิดาของพระพี่ยาเธอและน้องยาเธอในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ปชค,10:34-37,58) ในปี พ.ศ.2441 มีพระบรมราชโองการประกาศใช้พระนามเจ้าฟ้ามีกรม และในปี พ.ศ.2443 มีประกาศเรื่องคำนำพระนามพระเจ้าวรวงศ์เธอ ตำแหน่งนี้รวมทั้งพระวรวงศ์เธอมีไว้เพื่อเฉลิมพระยศเจ้านายจากพระองค์เจ้า(ปชค,16:460;ปชค,17:290-1) นอกจากนี้พระองค์ได้ทรงจัดให้มีเครื่องราชอิสริยาภรณ์ลำดับชั้นต่างๆ มีชั้นมหาจักรีบรมราชวงศ์อยู่ในลำดับสูงสุด และพระองค์ได้ทรงอุดหนุนพระราชโอรสให้ทำงานช่วยราชการแผ่นดินตามความสามารถ ทรงพระราชทานสมบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดินให้พระราชโอรสตั้งแต่พระชันษาน้อยทุกพระองค์ ดังเช่น พระองค์เจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่ได้รับพระราชทานที่ดินเพื่อสร้างวังริมถนนกรุงเกษม (ดู ปิยะรังสิต,2528)

ในรัชสมัยต่อมา คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงตรากฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ขึ้นในปี พ.ศ.2467 นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่สามารถกำหนดลำดับราชสันตติวงศ์ให้มั่นคงเป็นแบบแผนได้ และก่อนหน้านั้นเล็กน้อยคือในปี พ.ศ.2463 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา โปรดให้รวบรวมและจัดพิมพ์หนังสือ *ราชสกุลวงศ์* ขึ้นเป็นครั้งแรก และได้พิมพ์ติดต่อเรื่อยมา ดังเช่นพิมพ์เป็นครั้งที่หกในปี พ.ศ. 2480 เป็นต้น สิ่งต่างๆ ดังตัวอย่างที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีทรงมีพระทัยใส่ใจและให้ความสำคัญกับราชสกุลวงศ์เป็นลำดับเสมอมาในตลอดช่วงเวลาของประวัติศาสตร์สยามใหม่

อย่างไรก็ดีในสมัยสองรัชกาลหลัง คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ.2453-พ.ศ.2468) และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ.2468-พ.ศ.2478) ทั้งสองพระองค์ไม่ทรงมีพระราชโอรสและพระราชธิดาจำนวนมากเหมือนพระมหากษัตริย์สองพระองค์ก่อน กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชธิดาเพียงพระองค์เดียว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงไม่มีทั้งพระราชโอรสและพระราชธิดา นี่เป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ซึ่งส่งผลให้จำนวนสมาชิกของกลุ่มเจ้านายนั้นลดน้อย

ลงประการหนึ่ง และในอีกประการหนึ่ง คือ ยังผลให้กลุ่มเจ้านายมืองค์ประกอบของสมาชิกที่เป็นพิเศษอยู่สักหน่อยเมื่อสังคมสยามก้าวเข้าสู่ทศวรรษที่ 2470

ในแง่ของจำนวนสมาชิกของกลุ่ม (โดยไม่นับรวมหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวง เจ้าจอมมารดาและข้าราชการบริพาร) เจ้านายชั้นพระองค์เจ้าขึ้นไป โดยรวมที่ทรงชีพในช่วงเวลา 3 ทศวรรษสุดท้ายของระบอบเก่าประมาณได้ว่า ในทศวรรษที่ 2450 มีอยู่ 186 พระองค์ เป็นชาย 86 พระองค์ หญิง 80 พระองค์ ในทศวรรษที่ 2460 มีอยู่ 142 พระองค์ เป็นชาย 72 พระองค์ หญิง 70 พระองค์ และในทศวรรษที่ 2470 มีอยู่ 108 พระองค์ เป็นชาย 52 พระองค์ หญิง 56 พระองค์ (ดู *ราชสกุลวงศ์*, 2512) โดยภาพรวมแล้วเห็นได้ว่ามีจำนวนลดน้อยถอยลงเป็นลำดับ ซึ่งมีผลต่อเนื่องไปในอีกหลายประการ รวมทั้งมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมในเขตเมืองหลวงด้วย ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ในอีกประการหนึ่ง ในขณะที่ในทศวรรษที่ 2450 ส่วนใหญ่ของกลุ่มเจ้านายคือ พระราชโอรสและพระราชธิดาในรัชกาลที่ 4 และรองลงมาคือพระราชโอรสและพระราชธิดาในรัชกาลที่ 5 ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเจ้านายในชั้นเจ้าฟ้าอันเป็นกำลังสำคัญในการบริหารงานราชการบ้านเมืองในด้านต่างๆ แต่ในทศวรรษที่ 2460 และที่เห็นได้ชัดคือในทศวรรษที่ 2470 พระราชนัดดาในรัชกาลที่ 4 กลับมีจำนวนมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับเจ้านายชั้นอื่นๆ ส่วนพระราชโอรสและพระราชธิดาในรัชกาลที่ 5 ต่างก็เจริญชันษามากขึ้นตามกาลเวลากับรัชกาลที่ 6 และ รัชกาลที่ 7 ทั้งสองพระองค์ไม่ทรงมีพระราชโอรส และเมื่อพระองค์ทรงใช้สอยพระราชนัดดาซึ่งปกติเป็นเจ้านายชั้นหม่อมเจ้า พระองค์ได้ทรงเฉลิมพระยศเจ้านายเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ และ พระองค์เจ้า ในจำนวนที่เพิ่มมากขึ้น ตัวอย่างเช่น ทรงสถาปนาหม่อมเจ้าจรูญศักดิ์ กฤดากร ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ กฤดากร ในปี พ.ศ.2455 ทรงสถาปนาหม่อมเจ้าเนร ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าศุภโยคในปี พ.ศ. 2464 และทรงสถาปนา หม่อมเจ้าธานีนิติ ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าธานีนิติ ในปี พ.ศ.2465 เป็นต้น (ดู *เรื่องเฉลิม พระยศเจ้านายเล่ม 2*, 2513) ซึ่งทำให้องค์ประกอบสมาชิกของกลุ่มเจ้านายชั้นพระองค์เจ้าเป็นพระองค์เจ้าตั้งเสียเป็นจำนวนมาก

นอกจากนี้ เมื่อหลักการชาติกำเนิดมีความสำคัญมากขึ้น การนับสายโลหิตจากทางสาย “ราชินิกุล” ก็มีความสำคัญเพิ่มขึ้นตามไปด้วย ด้วยถือว่ามีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มเจ้านาย (ตำรงราชานุกาพ, 2471: ก; ปิตุลาบรมพงศาภิมุข, 2476) ความสำคัญของการนับสายราชินิกุลนี้เห็นได้จากการรวบรวมประวัติตระกูลซึ่งเป็น “ราชินิกุล” อย่างเช่น ราชินิกุลบางช้าง ซึ่งแต่เดิมนับกันแบบแคบๆ แต่ในสมัยของรัฐธรรมนูญสิทธิราชย์นี้ การนับสายของราชินิกุลนับกันอย่างกว้าง กล่าวคือ ได้ขยายการแจกหน่อออกไปแบ่งได้เป็นเจ็ดชั้น นับตั้งแต่สายตรง สายสาขา สายชิด สายห่าง ฯลฯ (คำอธิบายราชินิกุลบางช้าง, 2471) ซึ่งเรื่องนี้ดูจะเป็นการเพิ่มความมีศักดิ์มีศรีแก่การยึดถือชาติวุฒิและชาติกำเนิดมากขึ้นไปอีก ไม่มีเครื่องบ่งชี้อันใดในสมัยของรัฐธรรมนูญสิทธิราชย์นี้ว่าคนชนชั้นสูงนิยมสละการเป็นสมาชิกของกลุ่มเจ้านายไปเป็นสามัญชนหรือเป็นกลุ่มสถานะอาชีพอื่น

ชีวิตทางสังคมและเศรษฐกิจ

การยึดถือหลักการชาติวุฒิเป็นใหญ่เป็นเรื่องที่ปรากฏอยู่ทั้งในดับทกกฎหมายและระเบียบต่างๆ รวมทั้งปรากฏอยู่ในแบบแผนการดำเนินชีวิตของกลุ่มเจ้านายโดยส่วนรวม ถือเสมือนเป็นการปฏิบัติที่ออกมาจากใจ ไม่ใช่เป็นเรื่องของการเสแสร้ง กล่าวคือ นับตั้งแต่การเกิด การเจริญเติบโต การแต่งกาย การทำงาน การมี

กิจกรรมทางสังคมต่างๆ รวมตลอดไปจนถึงการตายก็ล้วนแล้วแต่อยู่ในกรอบวิถีชีวิตอย่างหนึ่งซึ่งเห็นได้ชัดว่า กลุ่มเจ้านายมีองค์ประกอบของกิจกรรมและการให้คุณค่าที่ต่างไปจากคนชั้นกลางและคนชั้นล่าง

เริ่มตั้งแต่การถือกำเนิด ถือเป็นธรรมเนียมของราชตระกูลว่ามีเฉพาะแต่พระราชโอรสและพระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้นที่เกิดในพระราชวังส่วนเจ้านายอื่นๆ จะเกิดตามวังอันเป็นสถานที่อยู่อาศัย นั้น ข้อสำคัญคือเจ้านายชั้นเจ้าฟ้ามีธรรมเนียมการปฏิบัติที่พิเศษแตกต่างไปจากชั้นอื่นๆ อยู่มาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายเรื่องนี้ไว้ได้วิเศษนัก ทรงกล่าวว่ามีแต่เจ้าฟ้าเท่านั้นที่ใช้ พระเต้าเบญจครุฑได้ เจ้านายชั้นอื่นๆ หากใช้ก็เป็นจัญไรอย่างเดียว หลังประสูติครบหนึ่งเดือนมีการขึ้นพระอยู่ สำหรับชั้นเจ้าฟ้า ในเวลาพราหมณ์ยกขึ้นพระอยู่ต้องว่าคาถาสรรเสริญไกรลาส เหมือนหนึ่งเอาหงส์ขึ้นบนเปล แล้วกล่อมด้วยคาถา และใช้เครื่องดนตรีเป็นเฉพาะคือชอกกับบัณเฑาะว์ พร้อมกับคนขับคนหนึ่งเรียกว่าคนขับไม้ หลังจากขึ้นพระอยู่แล้ว เจ้านายชั้นเจ้าฟ้าจะมีข้าทูลวงร้องเพลงเท่กล่อมเวลาประทม ด้วยทำนองและเนื้อร้องที่ไม่เหมือนเจ้านายธรรมดา เมื่อเจ้าฟ้ามีพระชนมพรรษาครบ 9 ขวบมีการแห่ลงทรงในแม่น้ำ โดยมีการตั้งมณฑปอยู่บนแพ และเมื่อครบกำหนดโสกันต์ ก็มีเขาไกรลาส เวลาโสกันต์เจ้าฟ้าต้องนั่งบนที่นั่งราชสีห์ และต้องแห่โสกันต์ 7 วัน จึงลอยพระเกศาได้ อีกทั้งในการทำพิธีตรียัมพวายบูชาพระอิศวรโล้ชิงช้า เมื่อพราหมณ์นำเอาของบูชามาให้ ถ้าเป็นเจ้าฟ้า พราหมณ์ต้องว่าคาถาด้วยเสียงดังและมีทำนองเหมือนหนึ่งถวายของพระอิศวร การทำเช่นนี้หากทำกับเจ้านายและคนอื่นๆ ถือว่าเป็นจัญไรสถานเดียว (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 1971: 18-20)

การเป็นเจ้านายชั้นเจ้าฟ้า จึงถือได้ว่าไม่ใช่เป็นปัจเจกบุคคลธรรมดา เพราะว่ามีแบบแผนของชีวิตทางสังคมที่กำหนดไว้อย่างสูงส่ง มีการอบรมเลี้ยงดูและการถ่ายทอดวิทยาการภายในพระราชวัง และภายในวังตามลำดับชั้น การศึกษาเล่าเรียนในพระราชวังตลอดจนตามวังของเจ้านายโดยทั่วไปนั้น กล่าวได้ว่าเกือบทั้งหมดเป็นการศึกษาทางด้านอักษรศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการใช้พระราชวังและวังเป็นสถานที่ทดลองเล่นแร่แปรธาตุ เป็นโรงงาน หรือที่เก็บรวบรวมพืชและสัตว์อันเป็นรากฐานของการศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ลักษณะดังกล่าวนี้สืบทอดต่อมาถึงสังคมสยามใหม่ ซึ่งได้เพิ่มเติมวิชาภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาอังกฤษและวรรณคดี ก็เพราะเชื่อกันว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในการแสวงหาความรู้จากโลกสมัยใหม่ ในการดำเนินชีวิตประจำวันและจากโลกต่างแดนต่อไปในวันข้างหน้า (วิทย์, 2526)

การศึกษาที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งเกิดจากการได้ใช้ชีวิต และการเรียนรู้โดยการอบรมกิริยามารยาทภายในพระราชวังและวังนั้นๆ กล่าวคือ พระราชวังและวังของเจ้านายโดยทั่วไปในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้มีขนาดค่อนข้างใหญ่ และมีคนอยู่เป็นจำนวนมาก พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรรมงคลการทรงกล่าวเปรียบเทียบกับวังเจ้าโดยทั่วไปนั้นมีฐานะเป็นเมืองเล็กๆ เมืองหนึ่ง และมีอยู่หลายๆ เมืองอันเนื่องด้วยเจ้านายแต่ละพระองค์ต่างมีชนบทธรรมเนียมประเพณีและระเบียบกติกาคิดแตกต่างกันไปบ้างตามสามัญสำนึกอันเป็นส่วนของคุณคน (อนุสรรมงคลการ, 2516) ในสมัยนั้น สามัญชนต่างนิยมนำลูกหลานไปถวายตัวแก่เจ้านาย และเจ้านายชั้นล่างก็นิยมฝากลูกหลานกับเจ้านายชั้นสูงตามลำดับเพื่อการศึกษาอบรมและการได้เข้าสวดมนต์ทางสังคมต่อไป ดังนั้น การกินอยู่ การหลับนอน การใช้ชีวิต การพูดจา และกิริยามารยาทต่างๆ ซึ่งเรียนรู้ภายในวังเจ้านาย จึงถือได้ว่าเป็นความรู้สำคัญ (ดู ศรีพรหมา, 2521) อย่างเช่น การรับแขกก็ต้องทำให้สมฐานะ พระเจ้าวรวงศ์เธอ

พระองค์เจ้าอนุสรณ์มงคลการทรงกล่าวว่า “หากใครมาจัดเครื่องทองลงยาซึ่งใช้สำหรับเจ้าฟ้ามาต้อนรับผมซึ่งเป็นพระองค์เจ้าแล้วผมไม่นึกปลาบปลื้มใจว่าเขายกย่องเลยจะนึกว่าโดนเขาแตกเอาเข้าแล้ว” (อนุสรณ์มงคลการ, 2516) และในกรณีของวังใหญ่ๆ อย่างเช่น วังสวนสุนันทา และวังพญาไทก็มีการศึกษาเป็นพิเศษในเรื่องการประดิษฐ์ การดนตรี การอบรมสั่งสอนเรื่องพุทธศาสนา พงศาวดาร ราชสกุลวงศ์ และการศึกษาเรื่องเครื่องของวัตถุโบราณต่างๆ เป็นต้น (จุลจักรพงษ์, 2493: 77-80)

ถัดต่อมาได้แก่ การไปเรียนหนังสือในต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศยุโรป เรื่องนี้ถือเป็นสิ่งที่มีคุณค่าอย่างสำคัญของชีวิตเจ้านายเมื่อเจริญชันษาขึ้นแล้ว เพราะว่าวิชาความรู้จากประเทศยุโรปเป็นทั้งหลักประกันและเป็นช่องทางให้ทำราชการในตำแหน่งใหญ่โตสมัยศกศักดิ์ นอกเหนือไปจากความเป็นเจ้านายแต่เพียงอย่างเดียว (พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2473: 4) วิชาความรู้ที่เจ้านายทรงเล่าเรียนถือหลักว่าเมื่อกลับมาแล้วต้องมารับใช้ราชการแผ่นดินเป็นสำคัญ จะไปเรียนเป็นเล่นๆ เป็นไม่ได้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงตรัสเล่าว่า พระองค์เองนั้นทรงต้องการเรียนดนตรี แต่ขัดพระบรมราชโองการที่ว่า “เกิดเป็นเจ้าต้องทำราชการ ช่วยบ้านเมือง” ไม่ได้ ดังนั้นพระองค์จึงต้องทรงเรียนวิชาทหาร (ศิริรัตนบุษบง, 2524: 63-64) จริงอยู่ว่าเจ้านายบางพระองค์ทรงไม่ประสบความสำเร็จในการศึกษาเล่าเรียนนัก (Chula Chakrabongse, 1982: 238) แต่โดยส่วนใหญ่แล้วทรงประสบความสำเร็จ โดยทรงตั้งพระทัยกันอย่างมากเป็นพิเศษ อาจกล่าวได้ว่า กลุ่มเจ้านายสยามโดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้านายชั้นสูงนั้นทุกพระองค์ทรงมี “ขัตติยมานะ” แม้ว่าเจ้านายบางพระองค์ทรงมีสุขภาพพลานามัยไม่สมบูรณ์ และไม่ทรงถนัดในการศึกษาเล่าเรียนบางวิชาแต่เมื่อทรงตัดสินใจแล้วก็ทรงอดสาหะบากบั่นจนประสบความสำเร็จ และได้รับคำยกย่องเกือบทุกพระองค์

ชีวิตของเจ้านายในขณะทรงช่วยงานราชการแผ่นดินนั้น เจ้านายชั้นสูงทรงประทับอยู่ในวัง ซึ่งนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาวังเจ้านายถือเป็นสมบัติส่วนพระองค์ไม่ใช่เป็นสมบัติของแผ่นดินดังแต่ก่อน และการเปลี่ยนแปลงในองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจากพระองค์หนึ่งไปสู่อีกพระองค์หนึ่ง ไม่มีผลให้เจ้านายต้องย้ายออกไปจากวังนั้น (ดู หจช., สบ. 2.47/125 “กรมพระยาดำรงราชานุภาพถึงเจ้าพระยามหิธร” 17 กันยายน 2471) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพระราชทานที่ดินสร้างวังแก่พระราชโอรสตามลำดับชั้น พระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้าก็ได้วังชั้นเจ้าฟ้า ซึ่งมีขนาดใหญ่มาก หม่อมเจ้าปิยะรังสิต รังสิตทรงกล่าวว่า “วังเจ้าฟ้าเปรียบเทียบกับวังพระองค์เจ้าไม่ได้ เพราะใหญ่โตกว้างขวางมาก หนักสิ่งก่อสร้างก็มากมายและมีเหตุแวดล้อมเป็นกรณีพิเศษอยู่หลายประการ” (ปิยะรังสิต, 2528: 7) ตัวอย่างของวังเจ้าฟ้า ได้แก่ วังปารุสก วังบางขุนพรหม วังเพชรบูรณ์ วังลดาวัลย์ และวังสุโขทัย เป็นต้น (ดู แห่งน้อย และคณะ, 2525) ส่วนพระเจ้าลูกเธอชั้นพระองค์เจ้าก็ได้รับพระราชทานวังขนาดย่อมลงมาเรียกว่า “วังพระองค์เจ้า” ซึ่งอยู่เรียงกันไปตามถนนริมคลองผดุงกรุงเกษม อย่างเช่น วังกรมพระจันทบุรีนฤนาถ วังกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ วังกรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน และวังกรมขุนชัยนาทนเรนทร โดยที่แต่ละวังมีชื่อเรียกสั้นๆ ด้วยความไพเราะ อย่างเช่น วังกรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน เรียกว่า วังบ้านดอกไม้ และวังกรมขุนชัยนาทนเรนทร เรียกว่า วังไม้ เป็นต้น (ดู ปิยะรังสิต, 2528) และเมื่อวังเจ้านายได้กลายมาเป็นสมบัติส่วนพระองค์แล้วดังนี้ การยกให้เป็นมรดกแก่ทายาทก็กระทำได้ แต่ปัญหาที่สำคัญกว่านั้นคือ การดำรงสถานะ และสืบทอดกิจกรรม

ของวังในฐานะที่เป็นหน่วยทางสังคมวัฒนธรรมอย่างหนึ่งนั้น มีความเกี่ยวข้องกับสถานภาพของเจ้าของวังอย่างแนบแน่น อันเป็นประเด็นปัญหาที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ในแง่ของการเปลี่ยนแปลงชีวิตของพระราชวังและของวังเจ้านายในฐานะที่เป็นหน่วยสังคมวัฒนธรรมหรือเป็นเมืองเล็กๆเมืองหนึ่งภายในเขตเมืองหลวงใหญ่นั้น เห็นได้ชัดว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้ามีความคึกคักและสนุกสนานเป็นที่สุด (ดู จันทรรัตน์, 2520; ศรีพรหม, 2521; เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับในรัชกาลที่ 5, 2526) เพราะว่าพระองค์ทรงมีพระมเหสีและข้าราชการฝ่ายในเป็นจำนวนมาก ทรงมีทั้งพระราชวังสวนดุสิต วังสวนสุนันทา และวังพญาไท ซึ่งถือเป็นแบบอุดมคติของวังเจ้านายในสมัยนั้น (อนุสร มงคลการ, 2516; พาสน์พูลศรี, 2529) กล่าวคือ เมื่อวังหลวง วังสวนสุนันทาและวังพญาไทมีกิจกรรมทางสังคมอะไร วังเจ้านายอื่นๆก็ยึดถือเป็นแบบดำนินตาม อย่างเช่น ความนิยมในเรื่องรถยนต์ การนิยมเล่นที่ดิน เล่นกล้องถ่ายรูป การไปพักผ่อนตากอากาศ การแสดงละครเพื่อการสังสรรค์ การจัดงานลีลาศ ฯลฯ เรื่องเหล่านี้เริ่มต้นจากเจ้านายชั้นสูงก่อน ในขณะที่เจ้านายชั้นล่างและพวกข้าราชการคอยติดตามดูและตั้งใจเอาอย่างด้วยความชื่นชม (อากาศดำเกิง, 2526: 201-202; ยศ, 2513: 526) อย่างไรก็ดี ในทศวรรษที่ 2460 และครึ่งแรกของทศวรรษที่ 2470 ชีวิตในพระราชวังและในวังเจ้านายต่างๆมีความคึกคักสนุกสนานน้อยกว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 อยู่มาก (จันทรรัตน์, 2520: บทที่ 4) เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดปรานมหาดเล็กและเสื่อป่ามากกว่าการมีข้าราชการฝ่ายใน เมื่อทรงเสด็จประพาสเสื่อป่า ผู้ที่ได้นั่งร่วมโต๊ะเสวยเป็นประจำ คือ เจ้าพระยาธรรมรามภพ พระยาอนุรุทธเทวา เจ้าพระยาธรรมา เจ้าพระยาอภัยราชา และเจ้าพระยาพิชชเชนทร ไม่ปรากฏว่าทรงโปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอ อย่างเช่น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นชัยนาทนเรนทรซึ่งทรงร่วมกิจกรรมเสื่อป่าอย่างแข็งขันด้วยพระองค์หนึ่งนั้นร่วมโต๊ะเสวย (ปิ ยะรังสิต, 2528: 69) อีกทั้งทรงมีพระราชธิดาเพียงพระองค์เดียวซึ่งประสูติสองวันก่อนพระองค์ทรงสวรรคต สิ่งต่างๆเหล่านี้เป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงของชีวิตเจ้านายในระดับสูง ที่มีผลกระทบต่อชีวิตของเจ้านายทั้งชายและหญิง รวมทั้งมีผลกระทบต่อชีวิตของหญิงชาววังและข้าราชการโดยทั่วไปอยู่พอสมควร

ในสมัยต่อมา คือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์สมัยใหม่พระองค์แรกของสยามใหม่ที่มีพระมเหสีเพียงพระองค์เดียว ทรงไม่มีทั้งพระราชโอรสและพระราชธิดา ทรงโปรดประทับที่พระราชวังสุโขทัยอันเป็นส่วนพระองค์มากกว่าในพระบรมมหาราชวัง และทรงมีพระราชวังไกลกังวลที่หัวหินสำหรับเสด็จประพาสเป็นการส่วนพระองค์ เพื่อพระพลานามัยและการสันทนาการต่างๆ พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งสำหรับผู้ที่ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าโดยใกล้ชิดกล่าวอย่างเห็นพ้องต้องกันว่า ทรงมีชีวิตอย่างเป็นระเบียบ และเรียบง่าย อย่างเช่น ทรงฉลองพระองค์ยามปกติสมเดกว่าเจ้านายอื่นๆ (Batson, 1984: 68)

ชีวิตและกิจกรรมของเจ้านายชั้นสูงนั้นผูกพันกับ“ศุนย์รวม” คือชีวิตของพระราชสำนักเป็นอย่างมาก และในสมัยต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ดูเหมือนว่าจะมีศุนย์นั้นอยู่ที่วังพญาไทอีกกระยะหนึ่ง (จุลจักรพงษ์, 2493: 101-118) トラบจนสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชชนนี ซึ่งทรงเป็นศุนย์รวมของวังพญาไททรงสิ้นพระชนม์ในปีพ.ศ.2462 และในทศวรรษเดียวกันนี้(2460) เจ้านายชั้นเจ้าฟ้าได้สิ้นพระชนม์หลายพระองค์ ที่สำคัญคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ สิ้นพระชนม์ปีพ.ศ.2463 สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนเฑีฆรุณอินทราชาฯ สิ้นพระชนม์ปี พ.ศ.2466 และสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครราชสีมา สิ้นพระ

ชนมปี พ.ศ.2467 การลดน้อยถอยลงของจำนวนเจ้านายชั้นสูงชั้นเจ้าฟ้าและการเปลี่ยนแปลงไปของชีวิตในราชสำนักเป็นเงื่อนไขความเป็นจริงที่กระทบกระเทือนต่อชีวิตของกลุ่มสังคมเจ้านายโดยส่วนรวม

กล่าวคือ เจ้านายในระดับชั้นล่าง ๆ รองลงมาจากชั้นเจ้าฟ้า คือ ชั้นพระองค์เจ้า ก็มีธรรมเนียมประเพณีของราชตระกูลยึดถืออยู่อย่างเคร่งครัดว่าจะทำในสิ่งที่เจ้าฟ้าทำไม่ได้ เรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย แต่เป็นเรื่องที่ขยายรวมไปจนถึงการสร้างวังก็ต้องทำในขนาดย่อมกว่า การเลี้ยงดูแลคนภายในวังก็มีจำนวนน้อยกว่า และการจัดกิจกรรมทางสังคมก็มีขนาดเล็กกว่า เป็นต้น ซึ่งกระทบต่อลงมาถึงเจ้านายชั้นล่างสุด คือ หม่อมเจ้า และต่ำลงกว่านั้น คือ หม่อมราชวงศ์และหม่อมหลวง เนื่องด้วยเจ้านายชั้นล่างเหล่านี้โดยชนบทรูปร่างแล้ว ถือว่าการสร้าง“วัง” โดยตัวเองเป็นเรื่องประดักประเดิดและไม่อาจกระทำได้ และถือเป็นธรรมเนียมว่าต้องถวายตัวอยู่ภายใต้“การอุปถัมภ์”ของเจ้านายที่พระยศสูงกว่า อย่างเช่น หม่อมเจ้าทองทิพย์ ทองใหญ่ ทรงถวายตัวอยู่กับ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ในวังบางขุนพรหมของสมเด็จพระนครสวรรค์วรพินิต นั้นมีผู้ถวายตัวอยู่เป็นจำนวนมาก โดยทรงถือธรรมเนียมว่า “ถ้าเป็นหม่อมราชวงศ์ โปรดให้หุ่่งกางเกงขาว ถ้าเป็นมหาดเล็กธรรมดาหุ่่งผ้าพื้นสีต่างๆ ใส่เสื้อคอกกลมผ้าป่า่นสีขาว...” (ศิริ รัตนบุษบง, 2524: 47) และใน“วังไม้”ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระชัยนาทนเรนทรเจ้าของวังก็รับหม่อมหลวงมาไว้ใต้การอุปถัมภ์อยู่หลายคนเช่นกัน (ปิยะรังสิต, 2528: 51-52) ดังนั้นการลดน้อยถอยลงของเจ้านายชั้นสูงจึงมีความหมายเท่ากับว่าภายในกลุ่มสังคมเจ้านายโดยรวม จำนวนผู้ให้การ“อุปถัมภ์”ได้ย่อม มีจำนวนลดน้อยลง เจ้านายชั้นพระองค์เจ้าทรงประทับขอบเขตไว้ภายในกรอบหนึ่ง ๆ เจ้านายชั้นหม่อมเจ้าและรองลงมาจึงประสบกับความยากลำบากค่อนข้างมากในทศวรรษที่ 2460 และในทศวรรษที่ 2470 หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รัชพัฒน์ ทรงเรียกสถานการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ว่าเป็นสังคมของ“เจ้าไม่มีศาล” (อากาศดำเกิง, 2526)

นอกจากนี้สถานการณ์ทางเศรษฐกิจก็เป็นสาเหตุสำคัญอีกส่วนหนึ่งของการที่สถานการณ์ทางสังคมของกลุ่มสังคมเจ้านายโดยรวมได้ถดถอยลงในทศวรรษที่ 2460 และทศวรรษที่ 2470 ลักษณะสำคัญ คือการมีรายได้ไม่พอกับรายจ่ายหนึ่ง การกระจายความมั่งคั่งที่ไม่เท่าเทียมกันภายในกลุ่มเจ้านายนั่นเองหนึ่ง และการที่เจ้านายบางส่วนแม้ว่าได้พยายามลงทุนทางเศรษฐกิจในทางอื่น ๆ แต่ก็ล้มเหลวเสียอีกประการหนึ่ง

ในประการแรก อาจกล่าวในที่นี้ได้ว่า เจ้านายชั้นสูง คือชั้นเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้าทั้งชายและหญิงโดยทั่วไปมีรายได้หลักคือการรับเงินพระราชทาน ซึ่งมีสองระบบคือ เป็นรายเดือนกับเป็นรายปี (การขอพระราชทานเป็นกรณีพิเศษก็มีอยู่บ้าง อย่างเช่น ขอพระราชทานเพื่อการสร้างวังใหม่ แต่ก็ไม่ใช่สิ่งที่ทำได้พร่ำเพรื่อและไม่ใช่ว่าจะได้รับการพระราชทานเสมอไป) สำหรับเจ้านายผู้ชายทรงถือธรรมเนียมว่าเกิดเป็นเจ้านายต้องทำราชการ ดังนั้นเงินที่ได้รับพระราชทานเป็นรายเดือน ซึ่งเรียกกันในภายหลังว่า“เงินเดือน” จึงถือเป็นรายได้ที่สำคัญมากกว่าเงินพระราชทานเป็นรายปี ส่วนเจ้านายผู้หญิงชั้นสูงได้รับพระราชทานเงินเป็นรายปีเป็นหลัก ซึ่งเรียกกันสมัยนั้นว่า“เงินปี” ส่วนเจ้านายชั้นล่างนับตั้งแต่หม่อมเจ้าลงมา ถ้าเป็นชายถือว่าต้องรับราชการช่วยบ้านเมือง จึงได้รับพระราชทานเงินเป็นรายเดือน ในขณะที่เงินพระราชทานเป็นรายปีนั้นหากเป็นชายแล้วมักไม่ได้ ส่วนเงินที่พระราชทานแก่เจ้านายชั้นล่างฝ่ายหญิงนั้นมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า“เงินเลี้ยงชีพ” และเนื่องด้วยเจ้านายทั้งชายและหญิงถือธรรมเนียมว่าเกิดมาเป็นเจ้านายแล้วต้องทำราชการ จึงไม่ปรากฏหลักฐานว่า

เจ้านายประกอบอาชีพอื่นๆ จึงอาจกล่าวได้ว่าเงินที่ได้รับพระราชทานทั้งที่เป็นรายเดือนและรายปี เป็นรายได้หลักสำคัญสำหรับเจ้านายโดยทั่วไป และเป็นเครื่องบ่งชี้ที่นาสนใจประการหนึ่งว่า กลุ่มเจ้านายได้ประสบปัญหาอย่างไรบ้างในทศวรรษที่ 2460 และทศวรรษที่ 2470

เนื่องด้วยระบบ“ข้าราชการ” ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นมีลักษณะที่ค่อนข้างพิเศษอยู่ และยังไม่ใช้ระบบข้าราชการสมัยโดยแท้อย่างที่เรามักเข้าใจกันในปัจจุบัน (ดูต่อไปในบทที่ 3) ระบบเงินเดือนของผู้ทำงานช่วยบ้านเมืองจึงมีลักษณะพิเศษตามไปด้วย ซึ่งโดยปกติแล้วข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และเสนาบดีมีเงินเดือนมากกว่าข้าราชการระดับล่างประมาณสองร้อยเท่า การช่วยราชการบ้านเมืองจึงมีความสำคัญต่อการคงอยู่และการสืบทอดชีวิตและกิจกรรมทางสังคมของวังเจ้านายโดยส่วนรวม หากเจ้านายผู้ชายพระองค์ใดทรงไม่ได้รับเงินพระราชทานเป็นรายเดือนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 6 และในสมัยรัชกาลที่ 7 แล้วก็เข้าใจว่าน่าจะมีผลกระทบกระเทือนค่อนข้างมาก อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี แม้ว่าเจ้านายนั้นมีเงินเดือนมากแต่ก็มีรายจ่ายมากตามไปด้วย และในทศวรรษที่ 2470 นั้นเห็นได้ชัดว่ารายได้กับรายจ่ายของเจ้านายนั้นไม่สมดุลกันเท่าใดนัก อย่างเช่น ในกรณีของสมเด็จพระยาธรรมาธิราชธรรมาธิบดี พระองค์ทรงเป็นเจ้านายที่มีแบบแผนชีวิตที่ถือได้ว่าอยู่ในขนาดกลางๆค่อนข้างสูง ในทศวรรษที่ 2470 ทรงมีเงินเดือนๆละ 3,700 บาท (ข้าราชการระดับล่างๆมีเงินเดือนน้อยกว่านี้สองร้อยเท่า หรือน้อยกว่านั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับหน่วยงานที่รับราชการอยู่ ซึ่งแต่ละหน่วยงานมีอัตราเงินเดือนไม่เท่ากัน) ในขณะที่พระองค์ทรงมีรายจ่ายประจำสำหรับวังวรดิศ ซึ่งแบ่งออกเป็น 10 หมวดดังนี้ คือ หมวดหนึ่ง พระองค์ทรงจ่ายประจำสำหรับกองกลางของวังวรดิศ ซึ่งมีคนทำงานรวม 21 คน และคนสำคัญคือจางวางประจำวัง หมวดสองถึงแปด พระองค์ทรงจ่ายประจำสำหรับตำแหน่งท้าวใหญ่ ท้าวหญิงใหญ่ ท้าวหญิงมารยาตร์ บ้านหม่อมลำดวน บ้านหม่อมมอบ บ้านหม่อมหยาด และบ้านหม่อมเจิม ซึ่งในแต่ละตำแหน่งและในแต่ละบ้านมีคนทำงานประจำอยู่อีกแห่งละสามคนถึงแปดคน หมวดเก้า พระองค์ทรงจัดเป็นงบพิเศษประจำวังซึ่งพระองค์ทรงประทานให้พระโอรสบ้าง พระธิดาบ้าง และใช้จ่ายเพื่อการพิเศษประจำวังบ้าง หมวดสุดท้าย สมเด็จพระยาธรรมาธิราชธรรมาธิบดีทรงจัดเป็นหมวดเบ็ดเตล็ด ซึ่งพระองค์ทรงจ่ายผ่าน“เลขานุการ” ส่วนพระองค์ ซึ่งในทศวรรษที่ 2470 นี้คือ พระเจนจันทรเกษม เงินจำนวนนี้พระองค์ทรงใช้จ่ายเพื่อการพิมพ์หนังสือมากที่สุด รองลงมาคือค่าเครื่องเสวยนอกวัง ค่าเครื่องเขียน ค่าเครื่องดื่ม ค่าซื้อของจากต่างประเทศ ค่าของขวัญ และมีอยู่บ่อยครั้งซึ่งพระองค์ทรงประทานเงินให้บุคคลต่างๆ (ดู หจช.สบ.2.18/2 เงินเดือนเจ้านาย หม่อมแลมหม่อมเล็ก กันยายน 2464 ถึงตุลาคม 2475) ในสถานการณ์ของการมีรายได้สูงแต่ก็มีรายจ่ายมากตามสถานภาพทางสังคมเช่นนี้ มีหลักฐานบ่งชี้ว่าเมื่อถึงช่วงทศวรรษที่ 2470 พระองค์ทรงประสบปัญหาว่าทรงมีรายได้ไม่พอกับรายจ่ายอยู่เสมอพระองค์ทรงมีหนี้สินกับโรงพิมพ์ซึ่งแม้ยังไม่วิกฤตแต่ก็ทรงต้องตัดรายจ่ายต่างๆ ภายในวังวรดิศลงทุกทางในเกือบทุกเดือน (หจช.สบ.2.18/7 ค่าใช้จ่ายวังวรดิศ มกราคม 2474 ถึงมิถุนายน 2475) นั้นหมายความว่ากิจกรรมทางสังคมของวังย่อมมีน้อยลง การซื้อของจากต่างประเทศต้องระงับไว้เกือบทุกรายการ การรับคนใหม่ๆเข้ามาอยู่รวมในวังก็ต้องงดหรือชลอไว้ก่อน สถานการณ์ลักษณะเดียวกันนี้ เข้าใจว่าคงมีความรุนแรงมากขึ้นในกรณีของวังอื่นๆ ซึ่งมีคนอยู่รวมกันมากกว่าวังวรดิศหลายเท่า คือมีจำนวนรวมกันมากกว่าร้อยคนขึ้นไป อย่างเช่นวังบูรพา ซึ่งพระองค์เจ้าอนุสรณ์มงคลการทรงกล่าวเปรยๆไว้ว่าเจ้านายในความหมายที่แท้(ไม่ใช่ความหมายที่แปลงต่อมาในระยะหลัง)ได้เสื่อมคลายลงไปเพราะว่าต่างทนต่อสภาพเศรษฐกิจการ

ครองชีพไม่ได้เหมือนกับราษฎรอื่นๆ (อนุสรณ์การ, 2516)

การมีรายจ่ายที่สูงมากของสมาชิกกลุ่มสังคมนายนั้น ในส่วนสำคัญเกิดจากการมีชีวิตตามหลัก “ขัดตียมานะ” ด้วย อย่างเช่น การที่เจ้านายรับเลี้ยงคนไว้เป็นจำนวนมาก การประทานเงินช่วยเหลือคนต่างๆ และการใช้จ่ายในเรื่องที่เป็นความสนใจพิเศษของแต่ละคน ในประการหลังนี้ อาจกล่าวได้ว่าเจ้านายแต่ละพระองค์ทรงมีลักษณะเด่นเฉพาะอยู่มากและเมื่อเจ้านายพระองค์ใดทรงสนพระทัยอะไรแล้วก็มักเอาจริงเอาจังอย่างเช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงสนพระทัยในศิลปกรรมต่างๆ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาดารงราชานุภาพ ทรงสนพระทัยในโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และการจัดพิมพ์หนังสือต่างๆ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงสงขลานครินทร์ ทรงสนพระทัยในกิจการแพทย์และสาธารณสุข เป็นต้น ซึ่งแต่ละพระองค์ทรงมีรายจ่ายอย่างมากเพื่อการนั้นทั้งสิ้น อย่างเช่น สมเด็จพระเจ้าดารงราชานุภาพทรงจ่ายเงินจำนวนมาก เพื่อการพิมพ์หนังสือและการค้นคว้าต่างๆ (ดู หจข.สบ.2.18/2 และ สบ.2.18/7) เรื่องนี้เป็นสาเหตุหนึ่งของการถดถอยในทางสถานภาพทางเศรษฐกิจของเจ้านาย ดังเป็นที่ทราบกันว่า ค่าใช้จ่ายเพื่อการสนทนากิจการของวังบูรพานั้นได้ชื่อว่ามียอดงบประมาณที่ค่อนข้างสูงเสมอมา และในกรณีของ“วังไม้” เจ้าของวังคือสมเด็จพระชัยนาท นเรนทร ทรงนิยมสะสมของเก่า ซึ่งเมื่อสนพระทัยแล้วก็เอาจริงเอาจัง และทรงใช้จ่ายเพื่อการนี้ค่อนข้างมาก อย่างเช่น ทรงเปลี่ยนแปลงผ้าม่านของอาคารและพระตำหนักให้เป็นแบบดึกที่มีกำแพงหนาๆ เพื่อรักษาอุณหภูมิภายในให้คงที่ทั้งๆ ที่ในสมัยนั้นยังไม่มีเครื่องปรับอากาศ แต่ก็ทรงรักษาศิลปะวัตถุโบราณไว้ได้เป็นอย่างดี เรื่องนี้หม่อมเจ้าปิยะรังสิต รังสิต ทรงกล่าวถึงการสะสมของเก่าอย่างเอาจริงเอาจังของพระบิดา ไว้ในบทที่ว่าด้วยการอวสานของวังไม้ ซึ่งเกิดจากหลายๆสาเหตุหลายปัจจัย และนี่ก็ถือว่าเป็นปัจจัยหนึ่ง (ปิยะรังสิต, 2528:91-97 และดูเพิ่มเติม อิศร, 2525)

สำหรับเจ้านายผู้หญิงซึ่งได้รับพระราชทานเงินเป็นรายปี เรียกว่าเงินปี หรือเงินเลี้ยงชีพนั้นเป็นเรื่องแน่นอนว่าย่อมได้รับพระราชทานในจำนวนที่ไม่เท่าเทียมกันเนื่องด้วยกลุ่มสังคมนายเป็นสังคมนี้อยู่ลำดับชั้น อีกทั้งแต่ละพระองค์มีความใกล้ชิดกับองค์พระมหากษัตริย์ไม่เหมือนกัน อย่างไรก็ตาม ในที่นี้เราพอสืบได้ว่า เจ้านายผู้หญิงทั้งระดับสูงและล่างต่างประสบกับความยากลำบากตามฐานะในทศวรรษที่ 2470 นี้ การที่เจ้านายผู้หญิงระดับสูงถูกตัดเงินลงย่อมมีผลต่อการจัดการเลี้ยงดูคนจำนวนมากต่อไป (ดู *ท่านหญิงแก้ว*, 2526) เจ้านายผู้หญิงชั้นหม่อมเจ้าลงมา ซึ่งโดยปกติได้รับพระราชทานเงินในแต่ละปีจำนวนไม่มากนัก ก็มักทำเรื่องขอพระราชทานเงินเป็นกรณีพิเศษอยู่เรื่อยๆ ในทศวรรษที่ 2470 นี้ โดยอ้างเหตุว่าไม่สามารถประกอบอาชีพทำการค้าและทำงานรับจ้างได้ ถือว่าเป็นเรื่องที่เสื่อมเสียพระเกียรติของราชวงศ์โดยรวม (ดูตัวอย่าง หจข., ร.7 ค.16/5 “หม่อมเจ้าวิไลยกรณ์ กราบทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” 12 พฤษภาคม 2471) และการใช้พระนามเพื่อการแจ้งความโฆษณาสินค้า ได้มีพระบรมราชวินิจฉัยจ่ายมาก่อนแล้วว่าเป็นการเสียพระเกียรติศักดิ์ของพระราชวงศ์เป็นอย่างยิ่ง จึงไม่มีเจ้านายผู้หญิงพระองค์ใดทรงได้รับพระราชทานอนุญาตเพื่อการนั้น (หจข., ร.7 รล.19/14 “เจ้าพระยาวรวงศ์พิพัฒน์ ถึงเจ้าพระยามหิธร” 5 มกราคม 2473)

การกระจายความมั่งคั่งอย่างไม่เท่าเทียมกันภายในกลุ่มสังคมนายจึงเป็นข้อเท็จจริง ที่แม้ว่าไม่มีรายละเอียดทั้งหมด แต่ก็เห็นได้ชัดว่าเป็นปัญหาอยู่ในทศวรรษที่ 2460 และครั้งแรกของทศวรรษที่ 2470 กล่าวคือ

สำหรับเจ้านายชั้นสูงซึ่งเป็นพระราชโอรส พระราชธิดา และพระราชนัดดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดูเป็นกลุ่มที่ไม่ประสบปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมเหมือนกับเจ้านายส่วนอื่นๆ เหตุผลสำคัญคือ พระองค์ทรงได้รับพระราชทานทรัพย์สินเป็นการถาวรแยกออกจากของแผ่นดินเป็นสัดส่วนและความสัมพันธ์กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์คือ รัชกาลที่ 6 และ 7 ก็เป็นไปโดยสายตรง จึงได้รับพระบรมราชานุญาตเป็นกรณีพิเศษอยู่เรื่อยๆ แม้ว่าในแง่ของความสัมพันธ์ภายในราชตระกูลจะมีความขัดแย้งกันอยู่บ้างก็ตาม (จุลจักรพงษ์, 2517: 638-639)

เมื่อกลุ่มเจ้านายได้รับพระราชทานทรัพย์สินทั้งที่เป็นที่ดินและเงินทองเป็นการถาวร กลุ่มเจ้านายก็สามารถนำเอาทรัพย์สินส่วนนั้นไปฝากกับพระคลังข้างที่ ให้พระคลังข้างที่ดูแลและจัดการให้มีดอกออกผลขึ้นมาได้ (ดูตัวอย่างจาก หจช.ร.7.บ.2.1/4 หม่อมเจ้ามงคลประวดี สวัสดิกุล) พระคลังข้างที่จึงมีบทบาทสำคัญ ทั้งในส่วนการดูแลทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์ รวมไปถึงทรัพย์สินในส่วนที่ของเป็นสมาชิกกลุ่มเจ้านาย โดยเป็นที่เชื่อกันว่าพระคลังข้างที่เป็นหน่วยเศรษฐกิจที่ควบคุมทุนของสังคมสยามใหม่ไว้มากที่สุด (ฉัตรทิพย์, 2524; ทวีศิลป์, 2528) พระคลังข้างที่ได้ลงทุนในส่วนต่างๆ อย่างกว้างขวาง นับตั้งแต่ที่ดิน โรงสี การเช่าห้องแถว การให้กู้ยืม การธนาคาร กิจการรถไฟ โรงงานปูนซิเมนต์ ฯลฯ มีการจัดทำบัญชีที่แสดงได้อยู่เสมอว่า เจ้านายแต่ละพระองค์สามารถขอพระราชทานเงินออกไปจากพระคลังข้างที่ได้อย่างมากที่สุดเท่าใดในแต่ละเดือน ซึ่งเจ้านายชั้นสูงก็มักได้รับเงินพระราชทานจากการฝากทรัพย์สินไว้กับพระคลังข้างที่ในจำนวนที่มากกว่าเจ้านายระดับล่างๆ (ดู หจช., ร.7 บ. 2.1/4 “อธิบดีกรมพระคลังข้างที่ เรียงรายเลขานุการในพระองค์” 22 กุมภาพันธ์ 2467)

อย่างไรก็ดี เนื่องด้วยการดำเนินการของพระคลังข้างที่ถือเป็นของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเจ้านายแต่ละพระองค์ไม่อาจเข้าไปมีบทบาทร่วมกำหนดดำเนินการต่างๆ ได้ เจ้านายโดยทั่วไปซึ่งเป็นสายห่างออกมาจากพระราชโอรส และพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็มักคิดแสวงหารายได้โดยการใช้ทรัพย์สินที่ได้รับพระราชทานมาแต่เดิมและบ้างก็กู้ยืมเงินจากพระคลังข้างที่เพื่อการลงทุนในทางเศรษฐกิจโดยตนเอง การลงทุนในทางที่ดินเพื่อขายและให้เช่า ถือได้ว่าเป็นกิจกรรมที่นิยมมากที่สุด ดังเช่น กิจกรรมของบริษัทชุดคลองแควนสายลม เป็นต้น ต่อมาในต้นทศวรรษที่ 2470 มีการสำรวจพบว่าเจ้านายต่างกันที่ดินบางส่วนของวังสร้างตึกแถวให้เช่ากันโดยทั่วไป (หจช., ร.7 ค.16/15 “กรมพระนครานุวัตติวงศ์ ถึงเจ้า พระยามหิธร” 28 พฤษภาคม 2471) กิจการโรงสีถือเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจอีกส่วนหนึ่งซึ่งกลุ่มเจ้านาย ในทศวรรษที่ 2440 และทศวรรษที่ 2450 นิยมเข้ามาดำเนินการหรือมีส่วนร่วมดำเนินการกับพ่อค้าจีน นอกจากนี้ก็มีการขนส่ง คือ กิจการรถไฟ แต่ตัวอย่างหลังนี้น่าถือเป็นกิจการพิเศษของราชสกุลสายหนึ่งเท่านั้น

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ ได้ศึกษาเรื่องการลงทุนของเจ้านายก่อนการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ไว้ เขาสรุปว่าเจ้านายต่างประสพกับการขาดทุนเป็นอย่างมาก การขาดทุนนี้รวมไปถึงการลงทุนในกิจการพิเศษ คือ การขนส่งของราชตระกูลสายหนึ่งด้วย เหตุผลสำคัญคือ เจ้านายไม่เข้าใจวิธีการลงทุน พระองค์ทรงเข้าพระทัยว่าเมื่อนำทรัพย์สินจำนวนมากๆ ไปลงทุนในกิจการเศรษฐกิจต่างๆ ซึ่งเป็นที่นิยมในขณะนั้นแล้วก็จะได้รับผลตอบแทนจำนวนมากกลับคืนมา อีกทั้งเจ้านายส่วนใหญ่ไม่มีเวลาให้กับกิจการต่างๆ ของตนเอง พระองค์ทรงขาดทั้งความรู้และประสบการณ์ (ทวีศิลป์, 2525: 92-93)

หม่อมเจ้าปิยะรังสิต รังสิตได้ทรงอธิบายถึงสถานการณ์ของพระบิดาของพระองค์ ซึ่งทรงมีที่ดินอยู่ที่คลองรังสิตอยู่ประมาณ 3,000 ไร่ ที่ดินนั้นก็ไม่ได้สร้าง“ผลกำไร”อะไรได้มากนัก ทรงกล่าวถึงคำอธิบายของพระบิดา คือ สมเด็จพระยามกุฎราชกุมารที่ว่า “ค่าเช่านาที่นั้นเกือบจะไม่เคยได้ทรงรับเลย เพราะผู้เช่าเขาอ้างว่าฝนแล้งบ้าง หรือฝนชุกบ้าง หรืออุปสรรคอย่างอื่นทำนาไม่ได้ผลบ้าง ครั้นจะทรงเร่งรัดก็ทรงทำไม่ได้จึงขายนาในราคาข้อมเยา(ขายในปี พ.ศ.2467 หรือพ.ศ.2468-ผู้อ้าง)... ชาวนาส่วนมากยินดีรับซื้อ แต่การจ่ายเงินนั้นเป็นการนำมาจ่ายที่วังไม่ จำได้ว่าเอาเงินกันมาเป็นถุงๆ...” (ปิยะรังสิต,2528:94) นั้นหมายความว่า วัฒนธรรมของกลุ่มเจ้านายมีส่วนกำกับกับการดำเนินการทางเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลให้การลงทุนของเจ้านายประสบกับความล้มเหลว เพราะที่ไม่สามารถเรียกเอา“ค่าเช่า”จากชาวนาได้

อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้มีข้อยกเว้นอยู่บ้าง ดังได้กล่าวแล้วว่าเมื่อเจ้านายสนพระทัยเรื่องใดมักทุ่มเทให้กับเรื่องนั้นเป็นอย่างมาก แม้จะไม่มีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจก็มิทำไรเท่าใดนัก อย่างเช่น หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ทรงลาออกจากราชการเมื่อปี พ.ศ.2463 เพื่อไปทดลองทำเกษตรกรรมที่ไร่ของพระองค์เอง เรียกว่าฟาร์มบางเบิด อีกทั้งพระองค์ทรงมีหนังสือพิมพ์เป็นการส่วนพระองค์ชื่อ *กสิกร* โดยตั้งพระทัยเผยแพร่ความรู้ด้านเกษตรกรรมแผนใหม่ กิจกรรมของหม่อมเจ้าสิทธิพรนี้สามารถดำเนินการต่อมาได้โดยไม่ติดขัดหรือต้องสะดุดหยุดลง ซึ่งในแง่ข้อเท็จจริงไม่ใช่เพราะความสามารถของพระองค์แต่เพียงลำพัง แต่เพราะว่าพระองค์ทรงได้รับการสนับสนุนในด้านต่างๆจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สำคัญคือรวมทั้งในด้านของทุนทรัพย์ (หจช.,ร.7 รล.19/6 “พระราชปฏิบัติเรื่องหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร” 28 สิงหาคม 2471)

กล่าวโดยรวม ชีวิตทางสังคมและเศรษฐกิจของกลุ่มสังคมเจ้านายดำเนินไปตามแบบแผนของการยึดถือชาติกำเนิด และความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์เป็นที่ตั้ง เจ้านายถือธรรมเนียมว่าเกิดมาแล้วต้องรับราชการช่วยบ้านเมือง จึงไม่มีกระแสของการเปลี่ยนแปลงไปประกอบอาชีพอื่น จริยอยู่ว่าเจ้านายมีการลงทุนในทางเศรษฐกิจ แต่การลงทุนนั้นเป็นไปเพื่อการแสวง“ค่าเช่า”จากที่ดินเป็นหลัก ซึ่งต้องผันผวนไปตามภาวะเศรษฐกิจอย่างหนึ่ง และพบกับอุปสรรคของการก้าวไปให้พ้นไปจากขอบเขตทางวัฒนธรรมของกลุ่มอีกอย่างหนึ่ง ประการสำคัญคือ วัฒนธรรมของกลุ่มเจ้านายยึดถือการแบ่งสมาชิกออกเป็นลำดับชั้นต่างๆอย่างเคร่งครัด ส่งผลให้มีการแบ่งสรรทรัพยากรภายในกลุ่มอย่างไม่เท่าเทียมกัน และเมื่อสมาชิกในระดับสูงของกลุ่มมีจำนวนลดน้อยลง สมาชิกกลุ่มระดับกลางและระดับล่างเองก็ไม่สามารถปรับตัวไปตามการเปลี่ยนแปลงได้ ในเงื่อนไขของข้อเท็จจริงที่ว่า เจ้านายระดับกลางและล่างมีรายได้จากการได้รับพระราชทานเป็นรายได้หลัก คือ ผู้ชายเป็นรายเดือน และผู้หญิงเป็นรายปี และมีทรัพย์สินที่เป็นที่ดินและเงินทุนอย่างจำกัด สถานการณ์เช่นนี้ส่งผลให้เจ้านายระดับล่างๆ ต้องล้มละลายก็มีตัวอย่างให้เห็น หม่อมเจ้าหญิงบางคนล้มละลายเพียงไม่ชำระเงินกู้จำนวนเงินไม่ถึงหนึ่งพันบาท (หจช.,ร.7 ย.4/2 คดีหม่อมเจ้าหญิงลาวาวรรณ พ.ศ.2469) อย่างไรก็ดี ในช่วง ทศวรรษที่ 2460 และทศวรรษที่ 2470 เจ้านายชั้นสูงที่มีจำนวนลดน้อยลงก็ดูเหมือนจะไม่หวัดหวาดกับการเปลี่ยนแปลง ยังคงยึดถือหลักการชาติกำเนิดไว้อย่างหนักแน่น ดังเช่นมีการแต่งงานระหว่างสายราชสกุลของสมเด็จพระยามกุฎราชกุมาร กับ สมเด็จพระยามกุฎราชกุมาร เป็นต้น เจ้านายระดับสูงจึงดูจะฉีกกันเป็นอย่างดี ในขณะที่เจ้านายระดับล่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้านายผู้ชายต้องประสบปัญหาว่าจะเป็นคนชั้นสูงได้อย่างไรในเมื่อไม่มีทรัพย์สิน

“.....สมาคมชั้นสูงเป็นเมืองสวรรค์ ที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล ไม่จำกัดที่แต่จำกัดบุคคล ซึ่งสมาคมจะพึงถือเอาเป็นสมาชิกหรือพลเมือง สมาชิกของสมาคมชั้นสูงจักต้องมีทั้งทรัพย์และมีทั้งเชื้อตระกูลสูง จะขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดในสองสิ่งนี้ไม่ได้ สำหรับผู้ที่มีทรัพย์แต่ไม่มีเชื้อตระกูล ถ้าจะพยายามเป็นสมาชิกของสมาคมก็เช่นเดียวกับจะพยายามชักใบเรือแล่นในลมมรสุม ย่อมจะต้องถูกลมคอยพัดให้โบกย้ายเคลื่อนโคลง จนบางทีก็ถึงแก่อับปาง สำหรับผู้ที่มีแต่เชื้อตระกูลและไม่มีทรัพย์ ถ้าจะพยายามเป็นสมาชิกของสมาคมจนเป็นที่ออกหน้าออกตา ก็มีอุทากรณ์เช่นเดียวกับจะพยายามพายเรือบนโคลน ย่อมจะหนักแรงหนักใจและไร้ผลและในที่สุดก็ทำให้เป็นบ้า” (อากาศดำเกิง, 2526:161-2)

ในปลายทศวรรษที่ 2460 และทศวรรษที่ 2470 เจ้านายระดับล่างซึ่งต้องพยายาม“พายเรือบนโคลน” ได้ทำหนังสือขอพระมหากรุณาขอพระราชทานเงินเลี้ยงชีพเพิ่มขึ้นในกรณีของเจ้านายผู้หญิง และปรากฏหลักฐานว่ามีเจ้านายผู้ชายทำหนังสือขอพระมหากรุณาธิคุณมาด้วยเช่นกัน (ดู หจข., ร.7 ค.16/7, ค.16/8, ค.16/10, ค.16/15, ค.16/17 ฯลฯ เรื่องหม่อมเจ้าหญิงและชายขอพระราชทานเงินเลี้ยงชีพ) อย่างไรก็ตามดีพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิยามตามประเด็นว่า ทรงพระราชทานเงินเลี้ยงชีพเฉพาะแต่เจ้านายผู้หญิงซึ่งมีจำนวนมากอยู่แล้วในสมัยนั้น แต่เจ้านายผู้ชายไม่ทรงพระราชทานให้ ซึ่งเป็นไปตามหลักการที่ว่าเกิดเป็นเจ้านายต้องทำราชการรับใช้บ้านเมือง และเมื่อได้รับพระราชทานเป็นรายเดือนแล้ว ก็ไม่ควรได้รับพระราชทานเป็นรายปีหรือได้รับพระราชทานเป็นกรณีพิเศษอีก พระราชนิยามนี้ผู้กำกับการราชวงศ์สมัยนั้น คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ก็ทรงสนับสนุน (หจข., ร.7 ค.16/13 “กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ถึงเจ้าพระยามหิธร” 31 มีนาคม 2470)

ในทัศนะของคนชั้นกลางร่วมสมัย (ดูต่อไปในบทที่ 4) จึงแลเห็นกลุ่มสังคมเจ้านายในระยะก่อนการปฏิวัติสยามว่ามีสองกลุ่มใหญ่ คือ หนึ่ง มีเจ้านายอยู่กลุ่มหนึ่งซึ่งมีทรัพย์สมบัติอยู่อย่างมากมายมหาศาล กับสอง มีเจ้านายอีกส่วนหนึ่งซึ่งไม่มีทรัพย์สมบัติ เป็น“เจ้าไม่มีศาล” (อากาศดำเกิง, 2526:227-258) เจ้านายกลุ่มหลังต้องกู้ยืมเงินจากคนชั้นกลาง และต้องเข้าบ้านอยู่อาศัย ดังนั้นแนวคิดเรื่องผู้ดีแต่กำเนิดจึงเริ่มกลายเป็นคำเก่า ในขณะที่มีคำใหม่ว่า “คนชั้นกลาง” “สุภาพบุรุษ” และ“ผู้ดีใหม่” ถือกำเนิดขึ้น หมายถึงผู้มีทรัพย์และมีการศึกษา ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีชาติกำเนิดมาจากสายราชสกุล (ตรีศิลป์, 2523:98-99)

อำนาจ วัฒนธรรมและความคิดทางการเมือง

กลุ่มสังคมเจ้านายได้ชื่อว่าเป็นกลุ่มสังคมที่มี “อำนาจ” มากที่สุดในสังคมสยามใหม่ก่อนปี พ.ศ.2475 กล่าวโดยรวม อำนาจของกลุ่มสังคมเจ้านายนั้นมาจากการควบคุมกลไกของรัฐในระดับเบื้องต้นอย่างหนึ่ง และมาจากการที่พระราชวงศ์เป็นองค์ประกอบหลักของ“วาทกรรมการเมือง” (political discourse) ของยุคสมัยอีกอย่างหนึ่ง อำนาจในประการหลังนี้ปรากฏอยู่ในรูปของความสัมพันธ์ทางอุดมการณ์ และความมีบารมีของกลุ่มเจ้านายในการติดต่อสื่อสาร และในความสัมพันธ์ทางสังคม

การรับราชการในตำแหน่งสำคัญๆ นับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ถือเป็นการสนองพระเดชพระคุณองค์ประมุขของราชวงศ์ซึ่งเป็นองค์พระประมุขของประเทศ อย่างไรก็ตาม การรับราชการคืออะไรในความหมายของเจ้านายนั้นดูต่างกับขุนนางและข้าราชการโดยทั่วไปอยู่บ้าง กล่าวคือ สำหรับขุนนางและข้าราชการ ความหมายของการรับราชการคือการแสวงหาเกียรติยศ เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจ ตลอดจนความมั่งคั่งและอื่นๆ ส่วนเจ้านายนั้นมีเกียรติยศอยู่แล้วนับตั้งแต่ถือกำเนิด การทำราชการจึงไม่ใช่การแสวงหาเกียรติยศในตัวของตัวเอง แต่เป็นการทำ“หน้าที่”อย่างหนึ่ง (หจช.,ร.7 บ.1.5/50 “เจ้าพระยามหิศรทูตหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร” 29 พฤศจิกายน 2472) แนวคิดเรื่องการทำราชการคือการทำหน้าที่อย่างหนึ่งของกลุ่มเจ้านายนี้ ได้รับการตอกย้ำนับตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา คือองค์พระมหากษัตริย์ และเจ้านายทรงตระหนักไว้ในแนวคิดเรื่องหน้าที่ของกลุ่มตนก่อน หลังจากนั้นจึงมีคำสอนทางการเมืองในลักษณะที่คล้ายคลึงกันในทางใดทางหนึ่งแพร่กระจายลงไปสู่กลุ่มคนเบื้องล่าง (นฤมล,2525:237-240) คำสอนที่ว่าเมื่อเกิดเป็น“เจ้านายต้องพากเพียรทำการงานให้บ้านเมือง...และได้ผลประโยชน์แต่พอเลี้ยงตัว” เป็นคำสอนที่พบได้โดยทั่วไปในหมู่กลุ่มเจ้านายด้วยกันเองจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกุ่นหนึ่ง (ท่านหญิงแก้ว,2526:“จดหมายส่วนพระองค์กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ถึงหม่อมเจ้าชายยาชาวดิส ดิศกุล” 10 กรกฎาคม 2475) กล่าวได้ว่าการตระหนักในภาระหน้าที่ที่มีต่อบ้านเมืองของกลุ่มเจ้านาย ได้รับการถ่ายทอดผ่านการอบรมเลี้ยงดู และแม้แต่การเล่นของเด็กภายในราชสำนักก็ได้ย้ำแนวคิดดังกล่าวอยู่ด้วย (ศรีพรหมา,2521:10-16)

อย่างไรก็ตาม ตำแหน่งราชการของเจ้านายพระองค์ต่างๆ เป็นไปตามพระราชประสงค์และพระราชอัธยาศัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไม่ใช่เจ้านายแต่ละพระองค์ทรงกำหนดได้เองตามพระทัย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงโปรดปรานขุนนางข้าราชการและมหาดเล็กเป็นพิเศษ ในบางครั้งเมื่อพระองค์ทรงขัดพระราชหฤทัยแม้แต่กับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีพระพันปีหลวง และกับพระนางเธอลักษณะมีลาวัน พระองค์ก็ทรงไม่เสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมเป็นเวลานาน (จุลจักรพงษ์, 2517:639,652) เรื่องนี้กล่าวได้ว่าตรงกันข้ามกับพระราชอัธยาศัยในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คือพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้พระบรมวงศานุวงศ์มีความสมานฉันท์และรับผิดชอบต่อบ้านเมือง ร่วมกันทั้งนี้เพื่อถึงความยอมรับเชื่อถือจากราษฎรที่มีต่อพระราชวงศ์ให้กลับคืนมาเหมือนสมัยพระราชบิดา (หจช.,สบ.2.47/32 “พระราชบันทึก Problems of Siam” 23 กรกฎาคม 2469) กลุ่มเจ้านายจึงได้กลับเข้ามามีส่วนร่วมบริหารประเทศเพิ่มมากขึ้น ทั้งในส่วนที่เป็นสมาชิกในทุกตำแหน่งของอภิรัฐมนตรีสภาซึ่งสถาปนาขึ้นใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีเจ้านายเป็นเสนาบดี 9 ใน 15 ตำแหน่ง ซึ่งต่างจากสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งเสนาบดีจำนวนมากกว่าครึ่งเป็นขุนนางไม่ใช่เจ้านาย ปรากฏการณ์นี้จึงได้รับการพิจารณาว่าเป็นสมัยของการหวนกลับไปสู่ “รัชสมัยจุฬาลงกรณ์” (Batson,1984:36)

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ครั้งยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงโปรดให้มีการจัดทำทะเบียน *ราชสกุลวงศ์* ขึ้นเป็นครั้งแรก และต่อมาเมื่อทรงขึ้นครองราชย์แล้ว คือในปี พ.ศ.2472 ทรงโปรดให้มีการสำรวจเจ้านายตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปว่าทรงทำราชการอยู่จำนวนเท่าใด ปรากฏว่ามีเจ้านายรับราชการอยู่ทั้งสิ้น 144 พระองค์กระจายอยู่ตามกระทรวงต่างๆ ในจำนวนนี้มีเจ้านายรับราชการทหารมากที่สุดถึง 44 พระองค์ (หจช.,รล.1/6

“เรื่องทำทะเบียนพระราชวงศ์” 14 มิถุนายน 2472) การทำการสำรวจนี้คงมีประโยชน์ในหลายๆเรื่อง แต่สำหรับภายในระบบราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์แล้ว มีข้อเท็จจริงกำกับอยู่ว่าการเลื่อนชั้นในแต่ละกระทรวงทบวงกรมในทางปฏิบัติอยู่ในอำนาจของเสนาบดี ทั้งนี้ในสมัยนั้นยังไม่มีกฎระเบียบข้าราชการที่เป็นมาตรฐานกลาง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชกระแสรับสั่งไว้อย่างค่อนข้างถูกต้องว่า “มีการเลือกที่รักมักที่ชัง (favouritism)” ภายในระบบราชการโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสายของข้าราชการทหารซึ่งแก้ไขได้ยาก ซึ่งพระองค์เองก็ทรงมีพระราชประสงค์ให้เสนาบดีช่วยคิดการปรับปรุงแก้ไข (หจช.,ร .7 ก.1/26“พระราชวิจารณ์บันทึกจัดบำรุงวินัยและอบรมทหารของหม่อมเจ้าบรมเดช” 21 มิถุนายน 2471)

เมื่อเจ้านายได้ทำราชการ ซึ่งแต่ละพระองค์ทรงแสดงความสามารถให้ประจักษ์ เจ้านายก็มักได้รับพระราชทานทั้งเครื่องราชอิสริยาภรณ์ และที่สำคัญกว่านั้นคือการได้รับการเฉลิมพระยศ ซึ่งในประการหลังนี้ขุนนาง หรือข้าราชการโดยทั่วไปไม่มีสิทธิอันใดที่จะได้รับ การเฉลิมพระยศ คือการเลื่อนชั้นจากการเป็นเจ้านายชั้นหนึ่งไปสู่ชั้นที่สูงกว่า หม่อมเจ้าจำนวนหนึ่งได้รับการเฉลิมพระยศเป็นพระวรวงศ์ พระองค์เจ้า และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าตามลำดับ นอกเหนือไปจากตำแหน่งทรงกรม คือ กรมหมื่น กรมขุน กรมหลวง กรมพระ และกรมพระยาตามประเพณี นี่เป็นเครื่องบำรุงฐานะทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของเจ้านาย เพราะด้วยฐานะที่ได้รับการเฉลิมพระยศชั้นใหม่ เจ้านายทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีอย่างสมพระเกียรติมากกว่าการเป็นเสนาบดีโดยมีฐานะเป็นหม่อมเจ้าอันเป็นฐานะที่ทรงถือกำเนิด ตัวอย่างดังเช่น พระองค์เจ้าธานีนิวัต (สถาปนา พ.ศ.2465) พระองค์เจ้าบรมเดช (สถาปนา พ.ศ.2472) และพระองค์เจ้าอลองกฎ (สถาปนา พ.ศ.2473) เป็นต้น (ดู เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม 2,2513)

เมื่อเจ้านายได้รับการเฉลิมพระยศเป็นพระองค์เจ้าและทรงกรม ก็ย่อมได้รับพระราชทานเงินทั้งที่เป็นรายเดือนและรายปี ซึ่งมีความจำเป็นต่อการครองสถานะสมาชิกของสมาคมคนชั้นสูง อย่างไรก็ตาม ดั่งที่ได้กล่าวมาแล้วว่าการกระจายความมั่งคั่งมักกระจุกอยู่ในสายพระราชโอรส และพระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ได้กระจายออกไปอย่างเท่าเทียมกัน การเฉลิมพระยศเจ้านายก็ดูอยู่ในแบบแผนเดียวกัน คือ เจ้านายสายที่ห่างออกไปมักไม่ได้รับเฉลิมพระยศมากนัก

การมีตำแหน่งราชการในระดับสูงจึงมีความสำคัญทั้งในแง่ของมีอำนาจสั่งการ มีอำนาจควบคุม และมีอำนาจบังคับบัญชาขุนนางและข้าราชการในระดับรองๆลงมา (รวมทั้งเป็นแหล่งที่มาของรายได้หลัก ซึ่งได้รับพระราชทานเป็นรายเดือนในอัตราที่สูงเป็นพิเศษ) และในการปฏิบัติการทางอำนาจผ่านกลไกทางการปกครอง กลุ่มเจ้านายมีสถานะที่โดดเด่นเป็นพิเศษเหนือกว่าขุนนางหรือข้าราชการทั่วไป เนื่องด้วยเจ้านายทรงเป็นสมาชิกของพระราชวงศ์ ซึ่งในระบบความรู้ของสังคมการเมืองสยาม อธิบายว่าเจ้านายคือสมาชิกของครอบครัวที่มีความสำคัญอยู่เหนือสูงสุด (วิสุทธิสุริยศักดิ์,2454:32-38) กล่าวคือ

“เจ้าเป็นชาติตียวงศ์ มีตระกูลอันสูงกว่าตระกูลอื่นๆ ตระกูลนี้เป็นของเนื่องมาแต่บุราณ คือเรียกว่าชาติกษัตริย์สืบวงศ์กันมาตามลำดับ ทำความประพฤติแปลกกว่าพลเมือง พลเมืองต้องนับถือและเกรงกลัวตั้งอยู่ในอำนาจทั้งสิ้น ถ้าพบปะเข้ากลางถนนหนทาง

ต้องหลีกเลี่ยงให้ ต้องทำความคานับ... เจ้านั้นต้องประพฤติอยู่ในมารยาทของเจ้า
เปรียบความประพฤตินั้นแลสะอาด ก็คล้ายๆพระอรหันต์ซึ่งเป็นสาวกชั้นสูงของพระพุทธ
เจ้าในพระพุทธศาสนา...” (กรมศึกษาธิการ,2444:51-2)

ตามคำสั่งสอนดังกล่าวนี้ กลุ่มเจ้านาย ซึ่งในอันที่จริงมีอำนาจโดยการควบคุมกลไกของรัฐอยู่แล้วจึงมี
อำนาจที่มีลักษณะพิเศษในการควบคุมทางอุดมการณ์ การติดต่อสื่อสาร การปฏิบัติการทางภาษา และในความ
สัมพันธ์ทางสังคมโดยทั่วไป ราษฎรเองหากเดือดร้อนก็ทำฎีกาถึงเจ้านายได้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุ
ภาพก็ทรงได้รับอยู่เนืองๆ (ดูตัวอย่าง หจข.,สพ.2.47/7 “จดหมายนายแยม นุฎลบุตร กราบทูลกรมพระยาดำรง
ราชานุภาพ” ไม่ปรากฏวันที่ กรกฎาคม 2468) เจ้านายแต่ละพระองค์ทรงมีรายจ่ายประจำอยู่ส่วนหนึ่งเพื่อ
การประทานเงินช่วยเหลือคนต่างๆ เรื่องนี้ถือเป็นธรรมดา นี่เป็นแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างหนึ่ง ซึ่ง
กลุ่มเจ้านายมีสถานภาพสูงกว่าราษฎรโดยทั่วไป คำกล่าวที่ว่าราษฎรโดยทั่วไปไปกลัวเจ้านายนั้น แม้ว่ามีลักษณะ
เป็นข้ออ้างทั่วไปแต่ก็เป็นจริงอยู่ไม่น้อย เอกสารบันทึกความทรงจำของฝ่ายเจ้านายระบุว่าพวกนายทหารที่เข้า
ไปจับกุม สมเด็จพระนครสวรรค์รัชนี โดยเฉพาอย่างยิ่งพระประศาสน์พิทยายุทธในตอนนั้น
“ยกมือขึ้นวันทยาหัตถ์ด้วยมือสันทาและตาแดงก่ำ เข้าใจว่าเขากินเหล้ายอมใจมามาก” (ศิริรัตนบุษบง,2524:
57) พวกราษฎรที่ไปเข้าเฝ้าเจ้านายซึ่งถูกจับกุมคุมขังอยู่ในบริเวณพระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อเดือนมิถุนายน
พ.ศ. 2475 ก็ยังคงแสดงอาการกลัวเจ้านายอยู่เหมือนเดิม (บุญเหลือ,2514:18)

กระนั้นก็ตาม ในทศวรรษที่ 2460 และทศวรรษที่ 2470 ได้มีผู้วิจารณ์พระราชวงศ์ ซึ่งเป็นการสัน
คลอน และทำลายความเชื่อถือในกลุ่มเจ้านายลงไป (ดู พระราชบันทึก Problems of Siam ใน หจข.สพ.2.47/
32) สถานการณ์นี้กลุ่มเจ้านายประหม่นก่นอย่างไรเป็นเรื่องที่น่าสนใจอยู่ มีหลักฐานระบุว่าในทัศนะของเจ้านาย
ชั้นผู้ใหญ่พิจารณาว่า สาเหตุสำคัญเกิดจาก “เจ้านายรุ่นหลังโดยเฉพาพวกที่ไปเรียนวิชามาจากต่างประเทศ มา
ถืออิสระ ประพฤติตัวเลวทรามให้เขาดูหมิ่นได้หลายคน มันจึงพากันเบือนไปทิ้งราชสกุล” (ท่านหญิงแก้ว,2526:
“จดหมายส่วนพระองค์กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ถึงหม่อมเจ้าชายอาชาวดีส ตศกุล” 10 กรกฎาคม 2475)
นั่นหมายความว่าปัญหาอันเกิดจากภายในกลุ่มเจ้านายด้วยกันเอง ซึ่งไม่รักษาความประพฤติให้ดู “สะอาด
คล้ายพระอรหันต์” แต่สำหรับเจ้านายชั้นล่างๆบางพระองค์ทรงเห็นตรงกันข้าม กล่าวคือพระองค์ทรงเห็นว่าเจ้า
นายในประเทศไทยมีสภาพความเป็นอยู่ที่แปลกในโลก เพราะมีลำดับชั้นภายในกลุ่มสังคมเจ้านาย เวลาไปอยู่
ต่างประเทศก็ไม่มีใครรู้ว่าคำย่อหน้าพระนามแปลว่าอะไร ต้องใช้ชีวิตอย่างยากจน ถ้าเป็นคนธรรมดาก็ไม่ใช่
ของแปลก ในขณะที่เป็นเจ้านายแล้วไม่ใช่ (อากาศดำเกิง,2526:155) เรื่องนี้ หม่อมเจ้าปิยะรังสิต รังสิต ก็
ทรงกล่าวถึงในทำนองเดียวกัน ทรงกล่าวว่า “เจ้าไทยนั้นถึงแม้ว่าในเมืองไทยจะถือกันว่าอยู่ในฐานะการเงินดี
เมื่อไปนอกและเทียบกับเจ้าฝรั่งหรือเจ้าแขกอินเดียแล้วจะกลายเป็นคนค่อนข้างจนทีเดียว จึงทรงเห็นว่าเป็น
Mr.สบายกว่า ไม่ต้องพยายามอยู่กินให้พุ่มเฟือยสมยศศักดิ์” (ปิยะรังสิต,2528:92) การมีทัศนะที่แตกต่างกัน
ดังกล่าวระหว่างเจ้านายชั้นสูงกับเจ้านายชั้นล่าง สะท้อนให้เห็นปัญหาหลายอย่างภายในกลุ่มเจ้านายทั้งใน
แง่ของการจัดชั้นยศ การได้รับมอบหมายตำแหน่งราชการและการกระจาย ความมั่งคั่งภายในกลุ่ม ซึ่งตั้งแต่บัน
ทอนอำนาจบารมีของกลุ่มเจ้านายลงไปในทศวรรษที่ 2470 แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้
ทรงพยายามอย่างมากในการสร้างความเป็นปึกแผ่นภายในพระราชวงศ์ให้กลับคืนมา แต่ก็ยังคงมีความรู้สึกน้อย

เนื้อต่ำใจปรากฏให้เห็นในหมู่เจ้านายด้วยกันเอง หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รัชพัฒน์ ทรงกล่าวถึงฐานะของพระองค์ในทศวรรษที่ 2470 นี้ ซึ่งคงหมายรวมถึงฐานะของเจ้านายชั้นล่างโดยทั่วไป ด้วยว่าทรง “มีฐานะเป็นเจ้าก็ไม่ใช่ จะเป็นไพร่ก็ไม่เชิง” (อากาศดำเกิง, 2526:145)

อำนาจการเมืองในส่วนหลัง คืออำนาจอันเกิดจากบารมี จึงมีความสัมพันธ์แนบแน่นกับการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมของกลุ่มเจ้านายโดยรวมทั้งหมด การที่มีเจ้านายบางส่วน แม้แต่เพียงจำนวนน้อยต้องประสบปัญหาในทางสังคมเศรษฐกิจ ไม่ได้รับพระราชทานตำแหน่งราชการ หรือแสดงความคิดเห็นทางการเมืองแปลกๆ ก็ย่อมทำลาย “ความสะอาด ซึ่งดูคล้ายพระอรหันต์” ของกลุ่มเจ้านายโดยรวมลงไป อย่างไรก็ดี เรื่องนี้พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณทรงอธิบายในภายหลัง (2488:40-41) ว่าเจ้านายนั้นทรงยึดถืออย่างเคร่งครัดว่าองค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นทั้งประมุขของประเทศและของราชวงศ์ และเจ้านายมีหลักประเพณีนิยมว่าการมีพระบรมราชวินิจฉัยใดๆ ประมุขไม่ต้องปรึกษาใคร อีกทั้งตามโบราณราชประเพณีเจ้านายชั้นผู้น้อยย่อมมีฐานะเป็นเด็กอยู่เสมอเมื่อเปรียบเทียบกับเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ด้วยเหตุนี้เจ้านายจึงไม่อยู่ในฐานะที่จะแสดงความรู้สึกนึกคิดอย่างเปิดเผยได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเห็นที่คัดค้านกับรัฐประศาสน์นโยบายของพระมหากษัตริย์

ก่อนปี พ.ศ.2475 กลุ่มเจ้านายโดยส่วนรวมมีความคิดความมุ่งหวังฝากไว้ที่องค์พระมหากษัตริย์ อันเป็นหลักยึดตามประเพณี และเมื่อระบอบราชาธิปไตยแบบใหม่ของสยามได้พัฒนามาถึงขั้นมีความเข้มแข็งเป็นปึกแผ่น กลุ่มเจ้านายก็ยิ่งดูมีความเชื่อตามวัฒนธรรมของกลุ่มว่าแนวพระราชดำริ คือรัฐประศาสน์นโยบายของประเทศ เมื่อพระมหากษัตริย์มีพระราชประสงค์โดยย่อถึงว่าเป็นที่สุุดและมีความถูกต้อง มีค่าตกเดือนและสั่งสอนอยู่ภายในวังของเจ้านายอยู่เสมอว่าไม่ให้วิพากษ์วิจารณ์การเมือง (บุญเหลือ, 2514:16-17) ในขณะเดียวกันก็มีข้อเท็จจริงปรากฏให้เห็นประจักษ์ว่าพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ ทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างโดดเด่น สำหรับองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีแนวพระราชดำริจัดตั้งสถาบันการเมืองใหม่ๆ ไว้ที่ทานอำนาจที่อาจเป็นอันตรายจากองค์พระมหากษัตริย์เอง (ดูต่อไปในบทที่ 7) ซึ่งต้องนับว่าพระองค์ทรงมีความคิดทางการเมืองที่ก้าวหน้ากว่าเจ้านายโดยทั่วไปเป็นอันมาก

อาจกล่าวได้ว่า กลุ่มเจ้านายมีความคิดทางการเมืองที่เน้นความสำคัญขององค์พระมหากษัตริย์ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นราชาธิปไตยแบบใหม่ หรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ลักษณะพื้นฐานของแนวความคิดดังกล่าว คือการมีความเชื่อว่าการเมืองมีความไม่เท่าเทียมกันอยู่แล้วโดยธรรมชาติ ตระกูลของเจ้าเป็น “ขัตติยวงศ์” ซึ่งมีมานานและมีภาระหน้าที่ในการจัดการปกครองประเทศ เพื่อให้สังคมการเมืองมีความสงบสุข และเพื่อให้ราษฎรมีโอกาสก้าวพ้นวิญสสาร อย่างไรก็ดี ระบอบราชาธิปไตยแบบใหม่ของสยามต่างจากแบบโบราณ ในแง่ที่องค์พระมหากษัตริย์ทรงขึ้นครองราชย์โดยได้รับความเห็นชอบจากสมาชิกชั้นนำของชุมชนการเมือง คือ ได้รับความเห็นชอบจากขุนนาง สมณะ ชี พราหมณ์ ไม่ใช่การขึ้นครองราชย์โดยการใช้อำนาจอาวุธแบบโบราณ และเมื่อทรงขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ทรงมีแนวพระราชดำรินำเปลี่ยนแปลงให้บังเกิดขึ้นแก่สังคมสยามใหม่โดยพระองค์เอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวว่า “ประเทศอื่นๆ ราษฎรเป็นผู้ช่วยให้ทำเจ้าแผ่นดินจำใจทำ ในเมืองเรานี้เป็นแต่พระเจ้าแผ่นดินคิดเห็นว่าควรทำ เพราะจะเป็นการเจริญแก่บ้านเมือง และเป็นความสุขแก่ราษฎรทั่วไป จึงได้คิดทำเป็นการผิดกันตรงกันข้าม” (ชัยอนันต์ และขัตติยา, 2532:98) ดัง

นี้ระบบการเมืองการปกครองของสยามกับของประเทศในยุโรปจึงแตกต่างกันโดยพื้นฐาน อีกทั้ง “ถ้าจะมี ปาเลเมนต์จะไม่มีผู้ใดซึ่งสามารถเป็นเมมเบอร์ได้สักก็คน และโดยว่าจะมีเมมเบอร์เหล่านั้นั้นเจรจาการได้ก็ไม่เข้าใจ ในการราชการทั้งปวงทั่วถึง เพราะไม่มีความรู้และการฝึกหัดอันใดแต่เดิมเลย ก็คงจะทำให้การทั้งปวงไม่มีอันใด สำเร็จไปได้...” (ช้อยन्हันต์ และชัตติยา, 2532:99) นี่เป็นแนวพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งถือว่าเป็นแม่แบบของแนวความคิดสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ก็ทรงมีแนวพระราชดำริไปในแนวทางเดียวกับพระราชบิดา ในพระราชนิพนธ์ เรื่อง *รายงานการประชุมปาเลเมนต์สยาม* พระองค์ทรงพระสุบินว่าได้เข้าไปสังเกตการประชุมปาเลเมนต์สยามซึ่งตามพระสุบินสยามได้จัดตั้งปาเลเมนต์ขึ้นแล้ว ในการประชุมนั้นมีนักพูดที่สำคัญอยู่สองคน ชื่อ นายเกอร์ กับ นายทวน ซึ่งเข้าใจว่าพระองค์ทรงล้อเลียน นายก.ศ.ร.กุหลาบ กับนายเทียนวรรณ นักพูดทั้งคู่พูดจาวกวน และนอกประเด็น ในท้ายที่สุดไม่อาจจัดการประชุมได้ตามปกติ เพราะว่ามีสมาชิกปาเลเมนต์ไม่เชื่อฟังประธานที่ประชุม (ดู ช้อยन्हันต์ และชัตติยา, 2532:150-155) จากเนื้อหาโดยย่อดังกล่าวนี้ เห็นได้ว่าพระองค์ทรงมีแนวพระราชดำริคล้ายกับพระราชบิดา คือ พระองค์ทรงเห็นว่าถึงแม้ว่าสยามจะมีปาเลเมนต์ ก็ไม่อาจทำการใดๆ ให้สำเร็จลงได้

ที่กล่าวมาเป็นกระแสความคิดหลักจากองค์ประมุขของกลุ่มเจ้านาย ซึ่งเป็นที่เข้าใจได้ว่าสมาชิกของกลุ่มเจ้านายโดยทั่วไปก็คงมีความคิดเห็นไปในแนวทางเดียวกัน กล่าวคือเห็นว่าสยามควรปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงได้ แต่การเปลี่ยนแปลงนั้นต้องทำแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยรักษาจารีต ประเพณีที่ดีงามไว้ให้มากที่สุด ในหมู่เจ้านายชั้นผู้ใหญ่ อย่างเช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ได้เคยทรงตรัสไว้อย่างชัดเจนในช่วงที่มีการประชุมโครงการต่างๆ ในต้นสมัยรัชกาลที่ 7 การประชุมนั้นอยู่ในบรรยากาศซึ่งมีความกระตือรือร้นเป็นพิเศษ เนื่องด้วยเพิ่งเริ่มต้นรัชกาลใหม่ พระองค์ทรงกล่าวเตือนผู้เข้าประชุมว่า สำหรับประเทศสยามแล้ว “การเปลี่ยนแปลงทางการปกครองต้องทำทีละเล็กละน้อยอย่างทีประเทศอังกฤษเขาทำแก่ *colonties* อาณาณคม ของเขาเป็นชั้นๆ” (พหจ., ร.7.รล.6/3 “การประชุมกรรม การองคมนตรี” 11 เมษายน 2470) และในอีกตัวอย่างหนึ่ง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (2514:43-51) ได้ทรงแสดงปาฐกถาเรื่อง “ศาสนา” เมื่อปี พ.ศ.2470 ทรงกล่าวว่าพระองค์ทรงเป็น “เจ้าชราภาพชั้นโบราณ” แต่ก็ทรงมีความเห็นว่าลัทธิการเมืองสมัยใหม่ในโลกนี้ ถ้าจะมีการปรับใช้ก็ต้องทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป และต้องยึดหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นที่ตั้ง เพราะความรู้จักรับผิดชอบชั่วดีย่อมต้องมาจากหลักคำสั่งสอนทางศาสนา ซึ่งเป็นคุณสมบัติอันจำเป็นขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่จะอยู่ในสังคมที่เจริญแล้ว ในอดีตที่ผ่านมาคนไทยได้ชื่อนิยมนิยามธรรมเนียมของอินเดียและของจีน ต่อมาก็นิยมนิยามธรรมเนียมฝรั่ง และไม่ว่าคนไทยจะนิยมนิยามอะไร พระองค์ทรงเห็นว่าความสำคัญอยู่ที่การทำดีและนิยมหลักธรรมะ หมายความว่าต้องขจัดการุญแห้งกลางและต้องช่วยเหลื่อรัฐ ทรงกล่าวย้าว่าคนไทยทุกคน “ต้องช่วยชาติ ช่วยพระศาสนา และช่วยพระมหากษัตริย์เจ้านายของเรา แม้ถึงจะต้องยอมบริจาคทรัพย์จนล่อนตัวแล้ว ยังซ้ำจะต้องถึงสละชีวิตด้วย” ตัวอย่างทั้งสองนี้แสดงให้เห็นว่าลักษณะของวัฒนธรรมและความคิดของเจ้านายชั้นสูงโดยทั่วไปนั้น นิยมระบอบการเมืองที่ตั้งมั่นอยู่แล้ว และนิยมการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองแบบค่อยเป็นค่อยไป

สำหรับองค์สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระองค์ทรงสนับสนุนให้มีการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทางการเมืองในต้นรัชกาลที่ 7 ที่สำคัญ คือ มีการจัดตั้งอภิรัฐมนตรีสภาขึ้นเป็นสภาที่ปรึกษาขององค์พระ

มหากษัตริย์ แต่พระองค์ได้ทรงย้ำว่าในท้ายที่สุด การตัดสินใจในทางการเมืองย่อมต้องขึ้นกับพระราชประสงค์เป็นที่ตั้ง ไม่ทรงเห็นด้วยหากจะมีการตั้งอรรคมหาเสนาบดีขึ้นมาแบ่งเบาพระราชกรณียกิจ เพราะเป็นเรื่องที่ทำความเข้าใจได้ยากสำหรับสังคมสยามว่าเพราะเหตุใดจึงต้องมีอรรคมหาเสนาบดี หากมีก็ชวนให้เข้าใจไปได้ว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงอ่อนแอ และไม่ทรงโปรดงานราชการแผ่นดินมากกว่า (หจข., สบ. 2.47/32 “Memorandum” 1 สิงหาคม 2469)

ส่วนเจ้านายชั้นรองๆ ลงมา เช่น พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้ทรงแสดงปาฐกถาอธิบายเรื่องระบบ “ปาลีเมนต์” ทรงกล่าวว่าเมื่อพูดถึง “ปาลีเมนต์” แล้วหมายถึงรัฐสภาแบบประเทศอังกฤษเท่านั้น เพราะประเทศอื่นมีคำศัพท์เฉพาะไม่ได้เรียกว่าปาลีเมนต์ ปาลีเมนต์ประกอบไปด้วยพระเจ้าแผ่นดินกับชน 3 พวก คือ ขุนนางบรรพชิตพวกหนึ่ง ขุนนางคฤหัสถ์พวกหนึ่ง และสามัญชนอีกพวกหนึ่ง ซึ่งมีวิวัฒนาการมายาวนาน สำหรับสามัญชนนั้นการได้เป็นสมาชิกในปาลีเมนต์ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงมาก และมีรายได้ตอบแทนเป็นเงินเดือนอยู่บ้างแต่ก็ไม่พอกับรายจ่าย เหตุที่ทำให้พวกสามัญชนชอบปาลีเมนต์คงเป็นเพราะความมีหน้ามีตาที่ได้เป็นผู้แทนอย่างหนึ่ง กับความรู้สึกว่าได้มีส่วนช่วยในการปกครองบ้านเมืองอีกอย่างหนึ่ง (พิทยาลงกรณ์, 2514: 78-135) กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ไม่ได้ทรงวิจารณ์ระบบการเมืองของสยามไว้โดยตรง กระนั้นก็ตามจากความที่ได้ทรงแสดงปาฐกถาอาจกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงโดยจารีตประเพณีเป็นหลักมีความสำคัญอย่างยิ่ง พระองค์ทรงเห็นว่ากิจกรรมของปาลีเมนต์เต็มไปด้วยพิธีการ อย่างเช่น การอภิปรายจะเริ่มต้นอย่างไร ใครอภิปรายก่อนและหลัง และการนับคะแนนเสียงทำอย่างไร เป็นต้น การขาดความรู้ความเข้าใจและไม่มี “มารยาท” ก็ย่อมทำให้ “ปาลีเมนต์” ไม่อาจตั้งอยู่และดำเนินการงานได้

พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิติ ทรงเป็นเจ้านายระดับกลางรุ่นหนุ่มของสยามในทศวรรษที่ 2470 พระองค์ทรงมีพระวิจารณ์แยกจารีตประเพณีทางการเมืองของประเทศตะวันตกออกจากประเทศตะวันตก พระองค์ทรงเห็นว่าจารีตของทางตะวันตกไม่ใช่เป็นข้อเท็จจริงสากลว่าเป็นของถูกต้องดีงาม ดังนั้น หากต้องมีการปรับระเบียบทางการเมืองก็ต้องยึดจารีตประเพณีที่มีมาแต่เดิมเป็นที่ตั้ง การละทิ้งจารีตประเพณีโดยยอมรับระเบียบบางอย่างเพราะเห็นเป็นเกียรติยศ หรือทำตามสมัยนิยม รังแต่จะก่อให้เกิดความวุ่นวายและไม่ก่อให้เกิดผลสำเร็จอะไรเป็นเรื่องเป็นราว (ดูพระอธิบายใน หจข., ร.7 รล.6/3 “การประชุมกรรมการองคมนตรี” 11 เมษายน 2470)

เจ้านายในระดับรองลงมาอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสายของเจ้านายที่ได้รับตำแหน่งราชการสำคัญ อย่างเช่น หม่อมเจ้าดำรงสดดำรงศ์ เทวกุล พระองค์ทรงเป็นรองราชเลขาธิการในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงสนับสนุนความเห็นของพระองค์เจ้าธานีนิติดังกล่าวแล้วข้างต้นอย่างเต็มที่ (หจข., ร.7 รล.6/4 “การประชุมกรรมการองคมนตรี” 20 มิถุนายน 2470) เจ้านายที่มีตำแหน่งเป็นข้าราชการในกระทรวงทบวงกรมทั่วไป อย่างเช่น หม่อมเจ้ากิติเดชะขจร สุขสวัสดิ์ ทรงรับราชการในกรมสรรพากร ทรงกล่าวว่าพระองค์เองไม่อาจแสดงท่าทีทางการเมืองใดๆ ในขณะที่เดียวกันพระองค์ทรงมีปัญหาด้านการครองชีพ คือมีรายได้ไม่พอกับรายจ่าย ก็หวังว่าองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงมีพระกรุณาต่อพระองค์ (หจข., ร.7 ค.16/3 “หนังสือฎีกาหม่อมเจ้ากิติเดชะขจร ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” 29 มีนาคม 2470) ในสถานการณ์

ช่วงกลางทศวรรษที่ 2470 นี้เราทราบในภายหลังว่ามีเจ้านายอยู่บางพระองค์อย่างเช่น หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ทรงนิยมระบอบประชาธิปไตย และหม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ ทรงนิยมระบอบสังคมนิยม แต่ทั้งสองพระองค์ไม่ได้ทรงแสดงความคิดเห็นทางการเมืองอันใดให้ปรากฏอย่างจริงจังก่อนปีพ.ศ.2475 อาจกล่าวสรุปได้ว่าเจ้านายโดยส่วนรวม ทรงเห็นว่าระเบียบการเมืองอาจเปลี่ยนแปลงไปได้บ้าง แต่ควรทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยการกำหนดรัฐธรรมนูญเป็นเงื่อนไขของพระบรมราชวินิจฉัย

ในหมู่ของเจ้านายผู้หญิง แม้ว่าพระองค์ไม่ได้ทรงรับตำแหน่งราชการตามกระทรวงทบวงกรม แต่ก็ทรงมีความรู้กว้างติดตามข่าวสารการเมืองทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ นี่เป็นคุณสมบัติอีกประการหนึ่งของเจ้านายโดยทั่วไป เจ้านายผู้หญิงตามวังต่างๆนั้นทรงหนังสือพิมพ์ประจำทุกวัน และเมื่อถึงทศวรรษที่ 2470 การรับหนังสือพิมพ์ตามวังต่างๆถูกตัดเงินลงเพราะรัฐบาลต้องประหยัดเงิน เจ้านายผู้หญิงบางพระองค์ทรงจ่ายพระทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อซื้อหนังสือพิมพ์เอง (หจข.,ร.7 รล.19/8 “พระหัตถ์เลขา สมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเพ็ชรบุรีราชสิรินธร ถึงเจ้าพระยามหิธร” 30 มีนาคม 2473) ดังนั้นทั้งชาวดีชาวร้ายเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ อย่างเช่น ชาวร้ายในปี พ.ศ. 2474 มีอย่างน้อย สองชาวคือ ชาวพระจักรพรรดิญี่ปุ่นถูกขวางด้วยลูกระเบิดในเดือนมกราคม พ.ศ.2474 และชาวความวุ่นวายในประเทศสเปนในช่วงต้นปี พ.ศ.2474 อันเป็นเหตุของการเปลี่ยนแปลงประเพณีการปกครองไปเป็นรีบิลิก เป็นต้น ชาวสารดังกล่าวจึงเป็นที่รับทราบกันโดยทั่วไป และคงกระทบต่อจิตใจของเจ้านายอยู่ด้วย

นี่เป็นสภาพการณ์ของการมีความรู้กว้างขวาง แต่ก็ส่งผลก่อให้เกิดมีความกลัวการเปลี่ยนแปลงแบบรวดเร็ว และฉับพลันภายในหมู่เจ้านาย การปฏิวัติในประเทศรัสเซียในปี พ.ศ.2460 เป็นตัวแบบของความกลัวที่มีการกล่าวถึงกันมากที่สุดในหมู่เจ้านาย ดังเช่นที่ เจ้านายชั้นผู้ใหญ่พระองค์หนึ่งทรงกล่าวปาฐกถาแสดงความเลวร้ายของการจลาจลไว้ว่า

“..เมื่อเกิดจลาจลขึ้นในรัสเซีย พวกอุทลุม (หมายถึงพวกอกตัญญู-ผู้อ้าง) เลยกว่าโอกาสถือสิทธิ์หักด้ามพร้าด้วยเข่า สังหารกันลงยับเยิน ชิงริบที่ดิน ชิงริบทรัพย์สินสิ้น ด้วยคมศัตรารูธ อ้างจะเอามารวมเป็นของกลาง เอกชนเล็กมีทรัพย์สินสมบัติ นัยว่านั่นรัฐบาลรับจะจัดเครื่องอุปกรณชีวิตให้เป็นสุขเสมอกันสิ้น โดยตั้งลัทธิปกครองอย่างบอลเชวิซั่ม คือลัทธิเสมอภาพเพื่อสุขสันต์ต่อมวลชนนิกทั้งสกลพิภพ อ้างเหตุไม่ทำพร้อมกันไม่ได้ แม้จะต้องสังหารชีวิตมนุษย์ผลเสียตั้งล้าน แต่ชีวิตมนุษย์อื่นอีกหลายหมื่นล้านจะได้รับสุขสันต์เสมอภาพได้แล้วก็ยกพยายาม แต่ยังมีทันทไรพวกพระครีอาจารย์รัสเซียเหล่านั้น ก็ฉวยเอาทรัพย์สินของกลางที่ริบไว้ไปปฏิหารย์จัดไปตั้งตัวเสียประเทศอื่น โดยแผลงนามหรือมึปลอมนามบ้างก็มีมากท่าน ทั่วก็ไม่วิจักสูกแต่งาก็ใหม่ล่งทุกวัน..” (นราธิปประพันธ์พงศ์, 2514:40-41)

ในกรณีของประเทศสยาม กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงเห็นว่าการจลาจลและความวุ่นวายอาจเกิดขึ้นได้เพราะพวก “อาจารย์เจ๊กพยายามจะสอนลัทธิอั้งยี่บิดตะกูด” กับพวก “พ่อนักรู้รุ่นใหม่ๆหัดเป็นนักการเมืองเจ้าสัวัดสำนวน” (นราธิปประพันธ์พงศ์, 2514:43) คนกลุ่มนี้มีกิจกรรมในทางการเมืองซึ่งสอดคล้องใน

แนวทางเดียวกัน ซึ่งเรื่องนี้รัฐบาลเองก็กำลังพิจารณาหาหนทางป้องกันและจัดปิดเป่าการเคลื่อนไหวแนวคิดทางการเมืองแบบสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์อยู่ (ดู สุวดี, 2522:313-346)

ความรู้เรื่อง“บอลเชวิค” จึงเป็นความรู้ทั่วไปในกลุ่มสังคมนาย หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รัชพัฒน์เองได้ทรงวิจารณ์ “บอลเชวิค”ไว้เช่นกัน ทรงกล่าวว่า

“..ข้าพเจ้าไม่เชื่อในลัทธิบอลเชวิค เพราะเป็นลัทธิที่จะทำลายสภาพของความเป็นอยู่โดยไม่มีโครงการอันแน่นอนในเรื่องที่จะแต่งตั้งสภาพใหม่ขึ้น เสียงที่ว้าวรัสเซี่ยของบอลเชวิคเดี๋ยวนี้เป็น ‘สวรรค์ของกรรมกร’ นั้นเป็นเสียงโฆษณาหลอกลวงโลก ความจริงกรรมกรรัสเซียเวลานี้กลับถูกกดขี่ให้ได้รับความเดือดร้อนยิ่งกว่าสมัยที่แล้วมา...” (อากาศดำเกิง, 2526:232)

และนี่ก็เป็นความรู้สึกนึกคิดที่กลุ่มเจ้านายมีอยู่ก่อนการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 เจ้านายผู้หนึ่งได้รับการบอกเล่าอยู่เสมอว่า “เจ้านายต้องป้องกันการปฏิวัติ (revolution) ก่อนที่จะสายเกินไป จะมีการต่อสู้กันตามถนน.. ถูกยึดทรัพย์.. และพวกก่อจลาจลจะยึดเอาไปทั้งหมดรวมทั้งจะฆ่าเจ้านายด้วย” (Rudivoravan, 1958:196; Batson, 1984:172) มีข่าวลือว่าจะมีการลอบประทุษร้ายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชวงศในวังงานฉลองพระนครครบรอบ 150 ปี (พจน., ร.7 บ.3.1/20 “กรมหมื่นเทววงศวิโรทัย เรียนราชเลขาธิการ” 30 มีนาคม 2474) และเมื่อถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 เจ้านายระดับล่าง ซึ่งพักอาศัยอยู่ในวังสวนสุนันทา ได้กล่าวถึงบรรยากาศของกลุ่มเจ้านายได้อย่างชัดเจน บรรยากาศตอนนั้น คือ “ในคืนหนึ่งมีเสียงตึงตึงที่ลานพระบรมรูปทรงม้า ได้ยินเสียงใกล้แค่นี้เอง เจ้านายทุกพระองค์ตกพระทัย ทุกคนตกใจเพราะไม่เคยรู้เรื่องราว เจ้าประคุณเอ๋ย อย่าให้เป็นแบบประเทศรัสเซียเลย...” (พาสันพุลศรี, 2529:114)

กลุ่มเจ้านายกักระบอบใหม่

การยึดอำนาจเปลี่ยนระบอบการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ได้กระทำอย่างรวดเร็วในช่วงแรกของเหตุการณ์ รายชื่อของคณะผู้ก่อการดูไม่เป็นที่รู้จักมักคุ้นกันนัก นักการทูตชาวตะวันตกได้สันนิษฐานไว้ว่าน่าจะมีเจ้านายอย่างน้อยหนึ่งในสามพระองค์ได้แก่ พระองค์เจ้าบรมเดช หม่อมเจ้าสิทธิพรหรือ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร ซึ่งทุกพระองค์ทรงเคยมีความขัดแย้งกับรัฐบาลในระบอบเก่า เข้ามาเกี่ยวข้องกับ การยึดอำนาจอยู่ด้วยในทางใดทางหนึ่ง (Batson, 1984:240) ข้อสันนิษฐานดังกล่าวในท้ายที่สุดก็เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าไม่มีมูลความจริง เจ้านายสยามแต่ละพระองค์ทรงมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ ทรงรักษาความสัมพันธ์กับองค์ประมุขไว้ในกรอบกติกาหนึ่ง คือ เมื่อเกิดเป็นเจ้านายแล้วต้องคิดทำราชการให้เต็มความสามารถ อย่างมากที่สุดที่เจ้านายแต่ละพระองค์ทรงพึงกระทำ คือทำหนังสือถวายความคิดเห็น ซึ่งหากประจักษ์ชัดว่าไม่ต้องด้วยพระราชประสงค์ เจ้านายพระองค์นั้นก็ทรงกราบถวายบังคมทูลลาออกจากราชการไป

อย่างไรก็ดี การคาดเดาของนักการทูตดังกล่าวก็มาจากการสังเกตข้อเท็จจริงต่างๆ ซึ่งเราไม่น่า มองข้ามไปเสียทั้งหมด เนื่องด้วยเรื่องนี้เกี่ยวข้องกับกรทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเจ้านายกักระบอบ

ใหม่ที่กำลังสถาปนาขึ้น ในกรณีของพระองค์เจ้าบรมเดช พระองค์ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในระหว่างปี พ.ศ.2471-2474 ทรงมีข้อขัดแย้งอย่างรุนแรงกับกระทรวงการคลังเรื่องการตัดทอนงบประมาณทหาร ซึ่งในท้ายที่สุดพระองค์ทรงขอลาออกจากตำแหน่งดังกล่าว สำหรับหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร พระองค์ทรงสนพระทัยในการเกษตรกรรมแผนใหม่ และได้ทรงขอลาออกจากราชการมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 พระองค์ทรงเป็นกรรมการรองคมนตรีสภาที่แข็งขันมาก ได้เสนอพระบันทึกลงให้กรรมการรองคมนตรีสภามีอำนาจมากกว่าเท่าที่ได้คิดกันไว้แต่เดิม อย่างเช่น การมีสิทธิเข้าชื่อเรียกประชุมได้โดยตนเอง เป็นต้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นด้วยอย่างยิ่ง แต่เจ้านายและข้าราชการคนอื่นๆ มีความเห็นตรงกันข้าม (ดู หจข... ร.7 รล.6/4 “การประชุมกรรมการรองคมนตรี” 20 มิถุนายน 2470) ส่วนหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ พระองค์ทรงเคยดำรงตำแหน่งอัครราชทูต ณ กรุงลอนดอน และได้ทรงลาออกจากราชการในกระทรวงการต่างประเทศ มาเป็นพระอาจารย์พิเศษที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันว่าทรงมีความขัดแย้งอย่างรุนแรงกับทางเจ้ากระทรวงที่พระองค์ทรงรับราชการอยู่แต่เดิม สิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นมูลของข้อสันนิษฐานข้างต้น ซึ่งข้อสรุปมีความผิดพลาด แต่สำหรับในแง่ของการตระหนักว่าภายในกลุ่มเจ้านายมีความขัดแย้งที่สะสมซ่อนอยู่ นี่ก็เป็นข้อเท็จจริงที่ไม่อาจปฏิเสธได้ ซึ่งหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ได้ทรงกล่าวประเมินนัยยะของความสัมพันธ์ระหว่างระบอบใหม่กับกลุ่มเจ้านายไว้ นับตั้งแต่เพิ่งเริ่มต้นระบอบใหม่ ทรงกล่าวว่า “ส่วนเจ้านาย เจ้านายใหญ่โตนั้นวอดวายไปแล้ว อันที่จริงวอดวายอยู่ก่อนแล้ว คณะราษฎรคิดว่าได้โค่นท่านลง อันที่จริงเป็นแต่เช่นมรดกบัตรถวายเท่านั้นเอง...” (วรรณไวทยากร-ข, 2475) อาจกล่าวได้ว่าคำอธิบายนี้เป็นการประเมินสถานการณ์จากภายในกลุ่มเจ้านายเองออกมา การสำรวจปฏิภนโดยรวมๆ คงจะเห็นในลำดับต่อไปได้ว่า การประเมินสถานการณ์ของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ นั้นมีความใกล้เคียงความเป็นจริงมากกว่าการประเมินของคนภายนอกกลุ่มเจ้านาย หรือคนระดับล่างสุดของกลุ่มเจ้านาย ซึ่งไม่ได้เป็นเจ้านายในความหมายที่แท้ กล่าวคือ คนในทั้งสองกลุ่มหลังมักให้ภาพของกลุ่มเจ้านายว่ามีความเข้มแข็งเป็นปึกแผ่นเกินกว่าความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ในช่วงทศวรรษที่ 2460 และทศวรรษที่ 2470

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระทัยตอบรับเชิญเสด็จจากหัวหินกลับกรุงเทพฯ ในคืนวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ.2475 พระองค์ทรงมีบันทึกลงตอบว่า พระองค์ทรง “เห็นแก่ความเรียบร้อยของอาณาประชาราษฎร์ ไม่อยากให้เสียเลือดเนื้อ กับทั้งเพื่อจัดการโดยละม่อมละไม” (ประเสริฐ, 2517:13) การตัดสินพระทัยครั้งนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งในขณะที่สถานการณ์ช่วงนั้นมีความคับขัน และอาจแปรเปลี่ยนทิศทางไปในหลายลักษณะ (ดู ต่อไปในบทที่ 8) หลังจากนั้นพระองค์ได้ทรงมีส่วนร่วมในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ทรงมีข้อเสนอแนะแก่รัฐบาลใหม่อยู่เสมอๆ แต่ก็ทรงประสบกับการปฏิบัติในหลายสิ่งหลายอย่างที่เห็นได้ชัดว่าพระองค์ทรงมีข้อขัดแย้งกับรัฐบาลในระบอบใหม่ (นัยนา, 2520) เนื่องด้วยภายในระบอบใหม่นั้นมีกลุ่มการเมืองอยู่หลายกลุ่ม บางกลุ่มได้ให้คำสัตย์สัญญากับพระองค์ในเรื่องของการแต่งตั้งสมาชิกประเภทที่สอง แต่ในทางปฏิบัติไม่อาจเป็นไปตามคำสัญญา อีกทั้งทรงมีความเห็นแย้งอย่างสิ้นเชิงกับร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งผู้นำบางสายของระบอบใหม่ได้ร่างขึ้น ในท้ายที่สุดพระองค์ทรงสะท้อนพระราชหฤทัยอย่างที่สุดในประเด็นความเคลือบแคลงใจที่ราษฎรและผู้ในระบอบใหม่บางคนมีต่อพระองค์ในเหตุการณ์เดือนตุลาคม พ.ศ.2476 (ดู ต่อไปในบทที่ 9) ในเดือนมกราคม พ.ศ.2477 (ปฏิทินเดิม พ.ศ.2476) พระองค์ทรงเสด็จประพาสประเทศ

ยุโรปเพื่อรักษาพระวรกาย และได้ทรงประทับที่ประเทศอังกฤษ แต่ความขัดแย้งกับรัฐบาลในระบอบใหม่ก็มีเป็นอันสิ้นสุดลง พระองค์ทรงสละราชสมบัติในเดือนมีนาคม พ.ศ.2478(ปฏิทินเดิม พ.ศ.2477) และทรงสวรรคตที่ประเทศอังกฤษนั่นเองในอีก 6 ปีต่อมาคือในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2484

ในอีกทางหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะองค์ประมุขของราชวงศ์ทรงได้รับผลกระทบกระเทือนในทางการเงินด้วยอย่างมาก กล่าวคือ เงินปีที่พระคลังข้างที่ทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ลดลงจากร้อยละ 5.42 ของงบประมาณรายจ่ายประจำปี พ.ศ.2475 เป็นร้อยละ 4.56 และเป็นร้อยละ 3.36 เป็นร้อยละ 1.52 เป็นร้อยละ .94 และเป็นร้อยละ .91 ของงบประมาณรายจ่ายประจำปีของรัฐบาลในระหว่างปี พ.ศ.2476 จนถึง พ.ศ.2480 (ขวลิต,2527:610-611) ซึ่งส่งผลต่อมาถึงเจ้านายโดยทั่วไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า (พระยศในขณะนั้น) ได้ทรงปรารภไว้เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ.2475 ว่า “...ฉันได้ถูกลดเงินปีเงินเดือนถึงบาทละสลึง เต็มที่เศรษฐกิจก็ตกต่ำ ก็มาคิดตัดรายจ่ายกับหญิงแหว่ (หมายถึงหม่อมเจ้าหญิงนราวดี เทวกุล-ผู้อ้าง) ในบ้านที่ใช้อยู่เท่าไรก็ไม่สำเร็จตั้งเดือนกว่า นั่งคิดอยู่ทุกวันจะให้พอกับรายได้แล้วในงวดหนึ่ง ฉันต้องเติมเงินอีก 10,000 บาท..” (ท่านหญิงแก้ว,2526:พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า ถึงหม่อมเจ้าหญิงอัปภัศรา เทวกุล 7 สิงหาคม 2475) นี่เป็นผลสะท้อนต่อกลุ่มเจ้านายในวงกว้าง ซึ่งเข้าใจว่าเจ้านายในระดับรองๆลงก็ย่อมต้องถูกลดเงินปี หรือเงินเลี้ยงชีพลงไปด้วยในอัตราส่วนต่างๆกันตามชั้นพระยศ

นอกจากนี้ ในช่วงแรกของการยึดอำนาจ เจ้านายชั้นผู้ใหญ่และเจ้านายที่มีตำแหน่งราชการสำคัญได้ถูกจับกุมคุมขัง รวมทั้งสิ้น 14 พระองค์ มีสมเด็จพระเจ้าฟ้า 2 พระองค์ สมเด็จพระกรมพระยา 1 พระองค์ พระองค์เจ้า 3 พระองค์ และหม่อมเจ้า 8 พระองค์ (แถมสุข,2535:2) ซึ่งเรื่องนี้ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายแก่พระโอรสว่า “การที่เราเอาพ่อไปคุมไว้ด้วยกันกับสมเด็จพระนริศฯนั้น พ่อเข้าใจว่าไม่ได้เป็นเพราะเขาเกลียดชังหรือเขาประสงค์จะทำร้าย เขาเอาไปด้วยเห็นว่าเป็นคนสำคัญของบ้านเมือง จะเอาไปไว้เป็นประกันให้เขาปลอดภัยเขาเอง” (ท่านหญิงแก้ว,2526) แต่อย่างไรก็ตาม เจ้านายโดยทั่วไปย่อมสะท้อนพระทัย รวมทั้งเจ้านายชั้นผู้ใหญ่องค์สำคัญคือ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสามาตุจฉาเจ้าด้วย (ท่านหญิงแก้ว,2526:พระราชหัตถเลขา วันที่ 7 สิงหาคม 2475) แถมสุข นุ่มนนท์มีความเห็นว่า เจ้านายแทบทุกพระองค์ทรงถือว่าเป็นเรื่องของการ “ถูกข่มขู่อย่างเต็มที่ที่เจ็บใจที่สุด” และเป็นการ “ถูกรังแก” ให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศ (แถมสุข,2535:45) และความรู้สึกสะท้อนพระทัยอย่างแรงนี้เข้าใจว่าคงยังมีความฝังใจอยู่ในหมู่เจ้านายต่อมาอีกนานพอสมควร

เจ้านายชั้นสูงซึ่งดำรงตำแหน่งอภิรัฐมนตรี เสนาบดี และผู้บังคับบัญชาในกองทัพ ต้องเป็นอันพ้นจากตำแหน่งราชการ และตกอยู่ในสภาพเป็น“กรรมกรไร้งาน”(พิทยลาภพฤฒิยากร,2517:111) ในจำนวนนี้ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงถูกถอดจากตำแหน่งอภิรัฐมนตรี สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯกรมพระนครสวรรค์วรพินิต กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน และกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ ทั้งสามพระองค์ทรงถูกถอดจากตำแหน่งอภิรัฐมนตรีและตำแหน่งเสนาบดี กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร พระองค์เจ้าศุภโยคเกษม พระองค์เจ้าธานีนิติ และพระองค์เจ้าอลองกฎ ทั้งสี่พระองค์หลังทรงถูกถอดจาก

ตำแหน่งเสนาบดีและรองเสนาบดี นอกจากนี้ ได้แก่เจ้านายระดับชั้นหม่อมเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสายของกระทรวงกลาโหมถูกปลดออกเป็นส่วนใหญ่ กล่าวโดยรวม ได้แก่ หม่อมเจ้าเสวรัฐศิริ กฤดากร หม่อมเจ้านิลประภัศร เกษมศรี หม่อมเจ้าฉัตรมงคล โสณกุล หม่อมเจ้าตรีทิเทศพงศ์ เทวกุล หม่อมเจ้าปรีดิเทพย์พงษ์ เทวกุล หม่อมเจ้าวงศ์นิรชร เทวกุล หม่อมเจ้าอนันตนครไชย เทวกุล หม่อมเจ้าพรปรีชา กมลาศน์ หม่อมเจ้าไชแสงระพี ระพีพัฒน์ เป็นต้น หม่อมเจ้าที่ไม่กระทบกระเทือนเลยเห็นจะมีน้อยมาก ถึงกระนั้นก็ไม่ก้าวหน้าในตำแหน่งราชการ อย่างเช่น หม่อมเจ้ามูรธาภิเศก โสณกุล ประจำกรมจเรทหารบก ต้องทรงยศนายร้อยเอกนานถึง 10 ปี และทรงเกษียณราชการด้วยตำแหน่งสูงสุดเพียงแค่ นายพลตรี (แถมสุข,2535:47-48)

สำหรับเจ้านายพระองค์สำคัญและเป็นที่น่าเกรงกลัวเพราะมี“อำนาจบารมี”มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต พระองค์ต้องเสด็จไปประทับในต่างประเทศโดยไม่ชักช้า ทั้งนี้ทรงมีลายพระหัตถ์มอบวังบางขุนพรหมเป็น“ค่าไถ่ถอนอิสรภาพตามที่คณะปฏิวัติเจรจาต่อรอง” (แถมสุข,2535:23) ความตอนหนึ่งในลายพระหัตถ์มีว่า “ฉันยินดีมอบให้เป็นชาติพลี... หากว่าจะยังถูกขึ้นชื่อว่าเป็นผู้เอาเปรียบชาติและประชาชนไซ้ ก็เป็นอันสุดปัญญาของฉันที่จะทำให้เห็นใจได้” (หจช.,สร.0201.8/3 “พระหัตถ์เลขาสมาเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ถึงพระยามโนปกรณนิติธาดา” 4 กรกฎาคม 2475) เจ้านายพระองค์อื่นๆทรงประทับอยู่ในกรุงเทพฯต่อมาได้ แต่ก็ทรงถูกสายลับของรัฐบาลใหม่คอยติดตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วังสมเด็จฯ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ ถนนพระอาทิตย์ วังบ้านดอกไม้ ถนนวรจักร ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า นूरฉัตรไชยากร กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน วังปลายเนินของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ วังสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ถนนหลานหลวง วังพระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ ถนนราชดำเนินกลาง วังเทเวศน์ ถนนสามเสนของหม่อมเจ้าวงศ์นิรชร เทวกุล และวังหม่อมเจ้าทองที่ชายู ทองใหญ่ ถนนเสาชิงช้า บางซื่อ ที่กล่าวมานี้มีสายลับของรัฐบาลในระบบใหม่ทำการสอดแนมเป็นพิเศษ (แถมสุข,2535:38) กิจกรรมต่างๆของเจ้านายจึงมีน้อยลงเป็นธรรมดา และมีความรู้สึกตึงเครียดเกิดขึ้นเป็นระยะๆในตลอดหนึ่งปีเศษแรกของระบอบใหม่ด้วย

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงในระบอบใหม่ก็ยังคงเปิดโอกาสให้เจ้านายในสายงานพลเรือน ยังคงปฏิบัติงานต่อไปตามปกติ อย่างเช่น หม่อมเจ้าวิวัฒน์ไชย ไชยยันต์ หม่อมเจ้าสกลวรรณกร วรวรรณ และหม่อมเจ้ารัชฎาภิเชก โสณกุล เป็นต้น และที่สำคัญยิ่งกว่านั้น คือระบอบใหม่ได้สร้างความหวังใหม่ๆให้กับเจ้านายบางพระองค์ด้วยเช่นกัน คือเป็นความหวังที่จะได้เข้ามามีส่วนร่วมในทางการเมืองแบบใหม่ ซึ่งกำลังเริ่มต้นขึ้น พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ในขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐม ได้ทรงจัดประชุมข้าราชการเพื่อช่วยเหลืองานของคณะราษฎรตั้งแต่วันแรกของการยึดอำนาจ (สำนักพระราชวัง,2489:13) หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ได้ทรงแสดงความเห็นสนับสนุนระบอบใหม่อย่างแข็งขันและเปรี๊ยะปราศรัยในหนังสือพิมพ์รายวันชื่อ *ประชาชาติ* (พ.ศ.2475-2486) อีกตัวอย่างหนึ่งได้แก่ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ พระองค์ทรงมีพระหัตถ์เลขมาถึงพระยามโนปกรณนิติธาดา แสดงพระประสงค์ว่าจะช่วยรัฐบาลใหม่ (หจช.,สร.0201.8/24 “ร่างจดหมายพระยามโนปกรณนิติธาดา ทูลพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์” 5 พฤศจิกายน 2475) เป็นต้น ซึ่งเรื่องนี้ได้มีการโต้เถียงกันภายในหมู่ผู้นำในระบอบใหม่พอสมควรว่าเจ้านายควรมีบทบาททางการเมืองได้หรือไม่เพียงใด (หจช.,สบ.3.8/28 “ข้อความเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ” 2 พฤศจิกายน 2475) ในท้ายที่สุดเป็นอันตกลงกันว่าให้

“หม่อมเจ้าอยู่เหนือการเมือง” ตามความเห็นพ้องกันระหว่างคณะรัฐบาลในขณะนั้น กับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (วรรณไวทยาการ, 2488: 44-45) ดังนั้นเจ้านายตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป จึงไม่มีสิทธิสมัครรับเลือกตั้งและดำรงตำแหน่งในทางการเมืองแต่ยังทรงมีอำนาจหน้าที่ได้ในส่วนที่เกี่ยวกับการทำนุบำรุงประเทศชาติ รวมทั้งทรงสามารถดำรงตำแหน่งข้าราชการประจำ และตำแหน่งอันเกี่ยวแก่วิชาการอันเป็นพิเศษได้ ต่อข้อตกลงนี้ หม่อมเจ้าวรรณไวทยาการทรงอธิบายว่าคณะรัฐบาลยึดถือความสะดวกทางการปกครองเป็นหลัก และพระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยเพราะไม่มีความยุติธรรมต่อฝ่ายเจ้านายโดยส่วนรวม

เหตุการณ์ต่อมาในปลายปี พ.ศ.2475 เมื่อมีข่าวว่ารัฐบาลในระบอบใหม่จำเป็นต้องเตรียมโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติตามที่ได้ให้คำสัญญาไว้แก่ราษฎร ภาพของ “ความกลัว” ภายในหมู่เจ้านายซึ่งมีมาแต่ก่อนปี พ.ศ.2475 แล้วในเรื่องเกี่ยวกับเรื่องการยึดทรัพย์จากเจ้านายก็ได้ทวีขึ้น ไม่มีหลักฐานบ่งบอกแน่ชัดว่าเจ้านายได้ทำอะไรบ้าง แต่ก็ได้มีการตั้งกระทู้ถามในสภาผู้แทนราษฎรในปี พ.ศ.2476 ถามว่าเรื่องที่มีเงินตราถูกโอนย้ายไปต่างประเทศเป็นจำนวนมากทั้งในปีก่อนและในขณะนั้น ว่ามีความเกี่ยวข้องกับความตื่นกลัวการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ (โฆษณการ, 2477: กระทู้ที่ 8) ตามหน้าหนังสือพิมพ์ในเดือนกันยายน พ.ศ.2475 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการทวงถามเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติมากที่สุดช่วงหนึ่ง และมีสมาชิกสภาผู้แทนบางนายได้ยื่นเสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจฉบับที่ตนได้ร่างขึ้นเข้าสู่สภา (ดูต่อไปในบทที่ 8) ได้มีบทความอย่างเช่นในหนังสือพิมพ์ *ไทยใหม่* (9 กันยายน 2475) กล่าวแสดงความเห็นว่า “หากรัฐบาลช่มเหงศาสนาและพระมหากษัตริย์แล้ว ราษฎรจะทนไม่ได้ บ้านเมืองจะเกิดความไม่สงบขึ้น” และในหนังสือพิมพ์ *ไทยใหม่* (10 กันยายน 2475) ได้ลงบทความเรื่อง “คอมมิวนิสต์กับศาสนา” กล่าวประนามหลักการของคอมมิวนิสต์ว่าเป็น “ลัทธิอันชั่วร้ายกาลิโลก” นี่เป็นความรู้สึกนึกคิดของคนจำนวนหนึ่งซึ่งคงไม่ได้จำกัดตัวอยู่เฉพาะในหมู่เจ้านาย หากเป็นความรู้สึกร่วมของผู้คนบางกลุ่มในเขตเมืองหลวง (ดูต่อไปในบทที่ 4) คนกลุ่มหลังนี้มีแบบแผนของการใช้ชีวิตที่ดำเนินตามแบบกลุ่มสังคมเจ้านายมาแต่เดิมแล้ว อย่างเช่น การเล่นรถยนต์ การเล่นกลองถ่ายรูป ฯลฯ ซึ่งมักเริ่มขึ้นตามวังต่างๆ ก่อน แล้วคนกลุ่มหลังก็มักนิยมทำตามด้วยความซึ่มซม

ในช่วงปี พ.ศ.2476 มีความวุ่นวายและความขัดแย้งทางการเมืองเกิดขึ้นหลายครั้ง แต่ครั้งสำคัญ คือ เหตุการณ์เดือนตุลาคม พ.ศ.2476 ซึ่งเรียกกันในภายหลังว่า “กบฏบวรเดช” เหตุการณ์นี้มีผลกระทบอย่างรุนแรงต่อกลุ่มเจ้านายมากที่สุดอีกครั้งหนึ่ง เนื่องด้วยผู้นำของ “คณะกู้บ้านเมือง” (ชื่อที่แท้จริงของคณะซึ่งต้องการเปลี่ยนรัฐบาลในคราวนั้น) คือ พระองค์เจ้าบวรเดช พระองค์ทรงเป็นสมาชิกในลำดับชั้นกลางๆของกลุ่มเจ้านาย และทรงเป็นอดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในระบอบเก่า การสอบสวนของฝ่ายรัฐบาลในภายหลังพบว่า มีเจ้านายอีกหลายพระองค์ทรงเข้าร่วมและให้การสนับสนุนคณะกู้บ้านเมืองทั้งในทางตรงและในทางอ้อม เจ้านายหลายพระองค์จึงทรงถูกจับกุมคุมขัง อีกทั้งในระหว่างเหตุการณ์สู้รบ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเสด็จประพาสสงขลาโดยทันทีทันใด เป็นที่สันนิษฐานว่าพระองค์ทรงคิดป้องกันพระองค์เองไม่ยอมตกเป็นตัวประกันของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากเหตุการณ์นี้แล้ว เจ้านายเป็นจำนวนมากต้องเสด็จลี้ภัย ไปต่างประเทศ อย่างเช่น หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ ราชเลขาธิการในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (ราชเลขาธิการคนใหม่ คือพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาซึ่งพระองค์ทรงได้ชื่อว่ามีแนวโน้มเอียงไปในทางระบอบใหม่) และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิชิตร์ เป็นต้น และแม้แต่สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

เอง พระองค์ทรงชราภาพมากแล้วก็ได้เสด็จไปประทับปีหนึ่งเป็นเวลานานหลายปี และต่อมาในเดือนมกราคม พ.ศ.2477 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์อย่างเด็ดขาดที่จะเสด็จประพาสยุโรป โดยที่ฝ่ายรัฐบาลไม่มีทางทัดทานได้ นี่เป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเจ้านายกับระบอบใหม่นั้นมีความเปราะบางยิ่ง อีกทั้งเป็นการปรองดองเพียงชั่วคราวมิได้มีความจริงยั่งยืนหรือลุ่มมละไมเหมือนดังที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงคาดคิดแต่แรก

กลุ่มเจ้านายผู้หญิงนั้น ทรงเสียขวัญกันอย่างมากนับตั้งมีการยึดอำนาจและมีการจับกุมตัวเจ้านาย ต่อมาเมื่อมีเหตุการณ์ “กบฏบวรเดช” และองค์พระมุขัตติลินพระทัยเสด็จประพาสยุโรป เจ้านายผู้หญิงก็ทรงทยอยย้ายออกจากวังไปอยู่ในที่ต่าง ๆ มากขึ้น ทำให้วังเจ้านายซึ่งจำนวนคนได้ค่อย ๆ ลดลงอยู่ก่อนแล้วกลายเป็นสถานที่ร้างผู้คนไปเสียทีเดียว เจ้านายผู้หญิงที่มีทรัพย์สินทรงเดินทางไปต่างประเทศเป็นจำนวนมาก อย่างเช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศเรศรังษีเสด็จไปประทับกับสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ที่เมืองบันดุง เกาะชวา พระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงวาปีบุษยากร และพระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงเหมวดี เสด็จไปประทับที่ปีนัง สิงคโปร์ และชวา เป็นต้น ซึ่งทำให้เขตปีนัง สิงคโปร์ และชวา กลายเป็นสถานที่ชุมนุมใหญ่ของพระประยูรญาติในพระราชวงศ์จักรีนับตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2476 เป็นต้นมา กล่าวคือ เมื่อคราวเสด็จประพาส สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปที่เมืองเมตัน เกาะสุมาตรา ได้มีเจ้านายอยู่พร้อมกันถึง 29 พระองค์ ทั้งนี้ไม่นับจำนวนเจ้านายที่เสด็จเดินทางไปมาอีกจำนวนหนึ่ง (แถมสุข, 2535:59) นอกจากเจ้านายที่เสด็จไปประทับต่างประเทศแล้ว ยังมีเจ้านายหญิงอีกส่วนหนึ่งเดินทางไปพำนักในต่างจังหวัด เช่น เจ้าจอม ม.ร.ว.สตีบ และเจ้าจอม ม.ร.ว.เฉียด ไปพำนักที่จังหวัดชลบุรี เป็นต้น (เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สตีบใน รัชกาลที่ 5, 2526:16)

ต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงขึ้นครองราชย์ในปลายปี พ.ศ.2477 (ปฏิทินเดิมสิ้นปีคือเดือนมีนาคม) พระองค์ยังทรงพระเยาว์ จึงทรงมีคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ประกอบด้วย พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา และเจ้าพระยายมราช ในขณะนี้ การใช้จ่าย “เงินบงในพระมหากษัตริย์” มีการเปลี่ยนแปลงใหม่ แบ่งออกเป็น 4 หมวด คือ เงินใช้จ่ายในระหว่างยังทรงพระเยาว์ เงินพระราชกุศล เงินคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และเงินปี พระบรมวงศานุวงศ์ และเนื่องด้วยงบประมาณนั้นลดน้อยลง เงินในแต่ละหมวดก็มียอดน้อยลงตามไปด้วย อย่างเช่นหมวดเงินใช้จ่ายในระหว่างทรงพระเยาว์ พระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงได้รับปีละหนึ่งแสนบาท (ชลดา, 2529:39) และหมวดที่สำคัญที่สุดซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงแบบแผนความสัมพันธ์ภายในหมู่เจ้านาย คือหมวดเงินปีพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งมีการตัดเงินปีของเจ้านายลงไปมาก บางพระองค์ทรงถูกตัดทั้งหมด ปัญหาความยุ่งยากเรื่องการเงินภายในหมู่เจ้านายนี้ ถือเป็นสาเหตุประการหนึ่งในหลายๆประการ ซึ่งกรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงเผชิญ นอกเหนือไปจากการที่พระองค์ทรงเสด็จไปงานพิธีต่างๆ และทรงมักไม่ได้รับการเคารพจากเจ้านายบางพระองค์ (หจช., สร.0201.8/77 “หนังสือ ร.ต.ท. เนื่อง อาชุนทร รายงานรองผู้กำกับการสันติบาล” 29 มกราคม 2478) อีกทั้งพระองค์ทรงมีพระโรคเรื้อรัง กล่าวได้ว่ามีแรงบีบคั้นในหลายๆ ด้าน ในท้ายที่สุดคือในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2478 กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ ได้ทรงปลงพระชนม์พระองค์เอง เรื่องนี้ฝ่ายตำรวจของรัฐบาลใหม่เห็นว่าเกิดมาจากแรงบีบคั้นอย่างสำคัญใน เรื่องที่พระองค์ทรง “ประสบกับเหตุลำบากพระทัยในการปฏิบัติงาน ในฐานะที่ทรงเป็นผู้จัดการพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ของพระปกเกล้าฯ”

(ทจข.,สร.0201.8/16 “บันทึกรายงานการไต่สวนของกรมตำรวจ กรณีกรมหมื่นอนุวัตรฯ สิ้นพระชนม์” 19 สิงหาคม 2478)

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเจ้านายกับผู้รบบอบใหม่จึงยิ่งยากที่จะดำเนินควบคู่กันไปได้โดยดี เนื่องด้วยเจ้านายส่วนใหญ่ไม่นิยมชมชอบทั้งระบอบใหม่ และตัวบุคคลที่เข้าไปร่วมทำงานช่วยเหลือคณะรัฐบาลระบอบใหม่ ดังเช่นที่ กรมหมื่นอนุวัตรนิจาทรนตได้ทรงประสบ นอกจากนี้ เป็นไปได้ด้วยว่าอาจมีเจ้านายบางพระองค์อยู่เหมือนกันที่ทรงคิดทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองกลับไปเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (“จดหมายราชเลขาธิการในพระองค์ ถึงพระยาพลพลพยุหเสนา” วันที่ 6 พฤศจิกายน 2476 อ้างถึงในเทียมจันทร์, 2521:82-83) ในขณะที่มีเจ้านายอีกหลายพระองค์เช่นกัน อย่างเช่น พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา และ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ เป็นต้น ได้ทรงช่วยเหลือกิจการบริหารแผ่นดินในระบอบใหม่อย่างแข็งขัน หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ผู้นำคนหนึ่งของคณะราษฎรได้กล่าวถึงเจ้านายส่วนหลังว่า “ภายในพลังเก่าแห่งสยาม เคยมีบุคคลส่วนหนึ่งที่ก้าวหน้ากว่าผู้ที่เกาะแน่นอยู่ในความคิดเก่า...” (ปรีดี, 2517:226)

ในสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงภายในกลุ่มเจ้านายดังกล่าว นายพลเรือโท พระยาราชวังสัน ซึ่งเป็นนายทหารเรือชั้นผู้ใหญ่ในระบอบเก่าได้มีตำแหน่งสำคัญในคณะรัฐบาลใหม่ช่วงแรก รวมทั้งเป็นอัครราชทูตสยามประจำกรุงปารีส หลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงกลุ่มอำนาจการเมืองของสยามในกลางปี พ.ศ.2476 แล้ว ได้กล่าวแสดงความเห็นอกเห็นใจหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณในคราวหนึ่งว่า “ทำไมเจ้านายจึงได้อัจฉากันเองมาก ที่จริงเวลานี้ควรสมัคสมานกัน...” (ทจข.,กต.55/461 “จดหมายส่วนตัวพระยาราชวังสัน ทูลหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร” 31 ตุลาคม 2477) ซึ่งสะท้อนปัญหาความสัมพันธ์ที่ไม่ราบรื่นนักภายในหมู่เจ้านายสยามในสมัยของ“ระบอบใหม่”ได้ในระดับหนึ่ง

สำหรับเจ้านายบางพระองค์ซึ่งยังทรงคงใช้ชีวิตปกติอยู่ในประเทศ อย่างเช่น กรมพระชัยนาทนเรนทร และพระองค์เจ้าธานีนิวัติ เป็นต้น พระองค์ทรงเดินทางไปไหนมาไหนด้วยความยากลำบาก (พิทยลาภพฤฒิยากร, 2517:114-117) คงไม่เพียงแต่เท่านั้น การพระราชพิธีใหญ่โตก็ได้ลดทอนลงไปมาก หน่วยงานระดับกระทรวงวังลดทอนลงเป็นระดับกรม เช่น สำนักพระราชวัง แต่ก็ยังมีหน่วยงานการพระราชพิธีบางอย่างสงวนไว้ อย่างเช่น กรมโขนนาชาวประโคน และภูษามาลา เป็นต้น ด้วยความเห็นซึ่งพอมีพลังอยู่บ้างของคณะผู้สำเร็จราชการ ซึ่งต้องการให้แบบแผนพิธีดังกล่าวคงมีอยู่ต่อไป (ทจข.,ศ5.0701.1/10 “บันทึกความเห็น คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เกี่ยวกับรายงานคณะกรรมการปรับปรุงกระทรวงวัง” 10 มิถุนายน 2478)

ในทัศนะของเจ้านายฝ่ายรัฐบาลใหม่ได้พยายามเชิดชูพระเจ้าอยู่หัวอาณันทมหิตลอยู่บ้าง แต่นี้ก็ได้รับการพิจารณาว่า “การเล่นละครนั้นสำหรับสมัยนี้มีอยู่ทั่วไปไม่เฉพาะแต่ตามโรงมโหรีสพ...” (แกมสุข, 2535:66) กล่าวคือ รัฐบาลใหม่ทำด้วยความไม่จริงใจหรือทำแต่สักว่าพ้อเป็นพิธีเท่านั้น อาจกล่าวได้ว่า ความเคลือบแคลงใจ สะเทือนใจ และไม่ไว้วางใจเชื่อใจเป็นประเด็นปัญหาใหญ่ที่ฝ่ายเจ้านายมีต่อผู้รบบอบใหม่ ซึ่งต้องใช้เวลานานพอสมควรกว่าความคิดความรู้สึกนั้นจะเบาบางลงในหมู่เจ้านายรุ่นหนึ่ง แต่กระนั้นก็ดี สำหรับ“เจ้านาย” รุ่นถัดมาความคิดความรู้สึกดังกล่าวได้แปรเปลี่ยนกลายเป็นคำอธิบายทางการเมือง หรือวาทกรรมการเมือง กระแสสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการอธิบายความผันผวนในทางการเมืองหลังปี พ.ศ. 2475 ได้อย่างมีพลัง

ว่าเป็น“ยุคมืด” และได้อธิบายการรัฐประหาร พ.ศ.2490 ว่าเป็นการ “ปฏิวัติตามมติมหาชน” ตรงกันข้ามกับการปฏิวัติสยามพ.ศ.2475 ซึ่งได้รับการประเมินใหม่อย่างเป็นระบบว่าเป็นการปฏิวัติแต่เพียงในทางทฤษฎีเท่านั้น (ดู นครินทร์,2533:45-69) เรื่องนี้เป็นประเด็นปัญหาของการศึกษาการเมืองสยามใหม่ว่ากลุ่มสังคมนายนั้นเสื่อมคลายลงไปแล้ว และอาจกล่าวได้ว่าอยู่ในขั้นที่ “วอดวายลงไปนานแล้ว” ตามคำกล่าวของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ (2475-ข) แต่วัฒนธรรมของกลุ่มเจ้านายนั้นเข้าใจว่ายังคงมีพลังและมีพลวัตอยู่ด้วยอย่างมากในวาทกรรมการเมืองสมัยใหม่ของสยาม

อาจกล่าวสรุปได้ว่า “เจ้านาย” เป็นกลุ่มสังคมที่สำคัญที่สุดภายในระบอบเก่า เพราะว่ากลุ่มเจ้านายเป็นศูนย์กลางของสมาคมชั้นสูง เป็นตัวอย่างของชีวิต“ผู้ดี”ในเขตเมืองหลวง กลุ่มเจ้านายนี้มีชีวิตอยู่ในกรอบจารีตประเพณีที่ยึดถือองค์พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง มีฐานะทางสังคมที่ผูกพันอย่างแนบแน่นกับหลักการถือชาติกำเนิดเป็นใหญ่ กลุ่มเจ้านายมีรายได้ทางเศรษฐกิจและมีอำนาจทางการเมืองจากการได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตาม ภายใต้อำนาจกลุ่มเจ้านายนี้ มีการแบ่งลำดับชั้นพระยศอย่างเคร่งครัด และมีความมั่งคั่งที่ดูไม่กระจายเท่าเทียมกันเท่าใดนัก ซึ่งส่งผลให้เจ้านายชั้นกลางและชั้นล่างบางพระองค์อยู่ในฐานะเป็น“เจ้าไม่มีศาล” คือมีฐานะทางเศรษฐกิจยากจนกว่ากลุ่ม “ผู้ดีใหม่” ซึ่งกำลังเกิดมีขึ้นและขยายตัวอยู่ในขณะนั้น กระนั้นก็ตาม เจ้านายส่วนใหญ่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถอย่างสูง แต่ละพระองค์ทรงทำ“หน้าที่”อยู่ในกรอบจารีตประเพณีอย่างมีความหวัง และความกลัวการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงไปพร้อม ๆ กัน ทั้งนี้ทิศทางขึ้นกับพระบรมราชวินิจฉัยของพระประมุขของราชวงศ์ และการถวายคำปรึกษาของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่กับเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ซึ่งเกิดขึ้นอย่างฉับพลันนั้น ได้เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเจ้านายไปเป็นอย่างมากเพราะว่ามีระเบียบกติกาคือมี“รัฐธรรมนูญ”อยู่เหนือพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของเจ้านายได้ถูกลดทอนลง อีกทั้งมีฐานะทางสังคมซึ่งได้รับความกระทบกระเทือนจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและจากการแกว่งไกวในอารมณ์ความรู้สึกของผู้คน เราอาจกล่าวได้ว่าเจ้านายส่วนใหญ่ไม่ชมชอบคณะบุคคลในรัฐบาลใหม่ แต่ก็ยังมีเจ้านายบางพระองค์อยู่เหมือนกันที่ทรงแยกพระองค์ออกมาจากกลุ่ม และได้ช่วยกิจการแผ่นดินในระบอบใหม่อย่างแข็งขัน เจ้านายกลุ่มหลังนี้มีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ในลักษณะที่แตกต่างจากเจ้านายโดยทั่วไป คือบางพระองค์ทรงพิจารณาว่าการมีกฎหมายรัฐธรรมนูญและสภาผู้แทนราษฎรจะเป็นหลักประกันความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ ตามหลักแนวคิดอเนกนิกรสโมสรสมมติได้มากยิ่งขึ้นกว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่กระนั้นก็ตาม ความขัดแย้งภายในกลุ่มเจ้านายก็เป็นเรื่องที่ยากจะแก้ไขหรือบรรเทาลงได้ในระยะเวลาอันสั้น และที่สำคัญที่สุด คือจำนวนของเจ้านายชั้นสูงเองที่ลดลงเรื่อยๆ ชีวิตของราชสำนักตลอดจนความมั่งคั่งและสมบูรณสุขดังเช่นพระราชสำนักและวังเจ้านายในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เข้าใจว่าคงหลงเหลือแต่ในคำบอกเล่า และได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ซึ่งเมื่อมีงานสำคัญๆในสมัยก่อน ผู้คนจะแห่แหนกันไปดูงานในวัง หรือข้างๆวัง (ศรีพรหมา,2521:34) ไปสู่การมีงานของ“คนนอกวัง”ซึ่งนับวันก็มีความแข็งแกร่งมากขึ้นไปตามลำดับ □

วัฒนธรรมข้าราชการ กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมือง

การศึกษาประวัติศาสตร์สยามใหม่และการปฏิวัติสยามที่ผ่านมาได้เน้นบทบาทของข้าราชการไว้เป็นอย่างมาก (Siffin, 1966; Riggs, 1966; Thawatt, 1972) เป็นการเน้นไปในทางที่ว่ามีระบบราชการสมัยใหม่หรือระบบราชการแห่งชาติ (National Bureaucracy) (Siffin, 1966: 88) เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงหลังจากนั้นจึงเป็นปฏิกิริยาต่อเนื่องมาจากการขยายตัวของระบบราชการแบบดังกล่าว

การศึกษาในที่นี้ไม่อาจปฏิเสธบทบาทที่สำคัญยิ่งของข้าราชการได้ แต่เนื่องด้วยผู้เขียนมีความเห็นที่แตกต่างไปจากความเข้าใจแบบเดิมๆดังกล่าวในหลายประการ (ดูรายละเอียดต่อไปข้างหน้า) จึงทำให้มีผลสรุปที่แตกต่างออกไปจากแบบเดิมๆด้วย กล่าวคือ การศึกษาในที่นี้อธิบายระบบข้าราชการซึ่งได้รับการสถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ว่าเป็นระบบข้าราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะอยู่มาก ที่สำคัญคือการคัดเลือกข้าราชการใช้ระบบการฝากตัวกับเจ้านายหรือผู้บังคับบัญชา โดยไม่มีการสอบคัดเลือกหนึ่ง การมีระบบเงินเดือนที่ไม่ใช่ 'สิทธิ' ของข้าราชการ แต่เป็นการได้รับพระราชทานเพราะว่าได้ปฏิบัติหน้าที่ซึ่งไม่มีมาตรฐานเดียวคือไม่มีความเสมอกันในระหว่างหน่วยงานอีกอย่างหนึ่ง เป็นระบบที่เน้นประสิทธิภาพของหน่วยงานเป็นสำคัญ ในหน่วยงานที่มีความสำคัญมีการว่าจ้างผู้ชำนาญการชาวต่างประเทศ และมีระบบเงินเดือนกับค่าตอบแทนที่เป็นพิเศษไม่เหมือนหน่วยงานอื่นแม้ว่าอยู่ในกระทรวงเดียวกัน และในประการต่อมา เป็นระบบที่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่กับชั้นผู้น้อยมีความแตกต่างกันเป็นอย่างมาก ทั้งในแง่ของเงินเดือนที่ต่างกันประมาณสองร้อยเท่า การมีอภิสิทธิ์ ตลอดจนการมีแบบแผนชีวิตที่แตกต่างกันอย่างมีอาจเปรียบเทียบกันได้ ดังนั้นระบบราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงมีความแตกต่างจากระบบข้าราชการสมัยใหม่ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากการปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 การตระหนักในรายละเอียดเหล่านี้ทำให้การศึกษาในหนังสือเล่มนี้มีความจำเป็นต้องอธิบายข้าราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์จากภายในระบบนั่นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นของวัฒนธรรมข้า

ราชการ ซึ่งสามารถแบ่งข้าราชการโดยรวมออกได้เป็น 4 กลุ่มใหญ่ๆ คือ ทหาร นักปกครอง ครู และนักกฎหมาย ซึ่งแต่ละกลุ่มมีความสำคัญในฐานะเป็นอุปกรณ์ของการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ด้วยกันทั้งสิ้น

ในบทนี้ผู้เขียนจึงมุ่งอธิบายวัฒนธรรมข้าราชการและการเปลี่ยนแปลง จากฐานของความเข้าใจกลุ่มย่อยภายในระบบข้าราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยส่วนรวม โดยต้องการชี้ให้เห็นว่า การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 เกิดจากแรงผลักดันของข้าราชการระดับกลางในสายของทหารและนักกฎหมายเป็นสำคัญ ในขณะที่ข้าราชการส่วนใหญ่ นั้น แม้ว่ามีความ “ไม่พอใจ” ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่บ้าง แต่พวกเขาก็ถือตนเป็น “ข้าราชการบริพาร” ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้คิดทำการอันใดที่อาจเป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบเก่า การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ในแง่หนึ่งจึงเป็นการปฏิวัติซึ่งพวกข้าราชการระดับกลางในระบบราชการซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของ “พระราชสมบัติ” ทำการยึดอำนาจเพื่อโค่นล้ม (ทั้งระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และ) ระบบข้าราชการแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั่นเอง โดยสถาปนาระบบราชการชนิดใหม่ขึ้นแทน ซึ่งมุ่งไปในทิศทางของการใช้ระบบ “คุณธรรม” และการสร้าง “ระบบอุปถัมภ์” เพื่อให้ระบบราชการแบบใหม่นั้นมีบทบาทที่เข้มแข็งในการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมการเมือง ไปสู่ความทันสมัยตามที่พวกข้าราชการลักษณะใหม่นั้นมุ่งหวัง คือ การมีระบอบรัฐธรรมนูญ มีเอกราชสมบูรณ์ การเป็นชาติที่เข้มแข็ง และมีความเป็น “ไทย” โดยสมบูรณ์ อาจกล่าวได้ว่า นี่เป็นอุดมการณ์ของพวกทหารและนักกฎหมายระดับกลางกลุ่มหนึ่ง ซึ่งปรากฏให้เห็นนับตั้งแต่ช่วงต้นๆของการสถาปนาระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นอย่างเต็มรูปแบบ และมีความเข้มแข็งมากในทศวรรษ ที่ 2460 และ ทศวรรษที่ 2470

ระบบราชการสมบูรณาญาสิทธิราชย์

สำหรับการศึกษาเรื่องระบบราชการนี้ มีข้อสรุปแบบเดิมๆซึ่งกล่าวว่าระบบข้าราชการสมัยใหม่ หรือระบบราชการแห่งชาติ (National Bureaucracy) (Siffin, 1966:88) ได้สถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เรื่องนี้เป็นประเด็นปัญหาหลักที่ต้องวิพากษ์วิจารณ์กันต่อไปอย่างมาก เนื่องด้วยระบบ “ข้าราชการแบบใหม่” ดังกล่าวได้สถาปนาขึ้นโดยผู้นำของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จึงมีลักษณะของอำนาจการเมืองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กำกับอยู่ในระบบนั้นด้วย แน่หนอนว่าระบบข้าราชการนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมานั้นเป็นระบบใหม่หากเปรียบเทียบกับ ระบบ “ข้าราชการ” หรือระบบ “ขุนนาง” สมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ แต่คำว่า “ใหม่” นั้นก็เป็นปัญหาในตัวเอง เนื่องด้วยในแต่ละสมัยล้วนแล้วแต่มีแนวคิดเรื่องเก่ากับใหม่ที่ต่างกันไปได้ทั้งสิ้น พิจารณาในแง่นี้ รายละเอียดภายในระบบราชการมีความสำคัญมากกว่า ซึ่งผู้ศึกษาไม่อาจละเลยหรือข้ามกันไปอย่างง่ายๆได้

กล่าวคือ ระบบข้าราชการแบบใหม่ซึ่งสถาปนาขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงสมัยของการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 นั้น เป็นระบบที่สร้างขึ้นเพื่อ

“...ให้ราชการทั้งปวงเรียบร้อยเป็นแบบอย่างคล่องสะดวกได้ตามสมควรที่จะปกครองบ้านเมืองในเวลา นี้ จำต้องแบ่งราชการให้มีผู้เป็นหน้าที่รับผิดชอบเป็นส่วนๆไป พอแก่กำลังที่

รักษาการได้อย่างหนึ่ง จะต้องเลิกการที่กรมทั้งปวงแสวงหาผลประโยชน์ได้โดยลำพังตัว ไม่มีกำหนดเงินกำหนดการ ให้กลับเป็นเงินจ่ายให้ตามสมควรแก่การที่ได้ทำนั้นอย่างหนึ่ง การจึงจะเป็นไปสะดวกตลอด... ได้คิดตรวจดูตำแหน่งราชการซึ่งมีอยู่ในบัดนี้ เห็นได้ว่ามีการเกินกว่าเสนาบดีหกตำแหน่งซึ่งได้ป็นไว้แต่เดิม ถ้าจะป็นอย่างเก่าการก็จะไม่สะดวกไปได้.....ก็เห็นสมควรว่าจะป็นออกเวลานี้ได้เป็นสิบสองส่วน ...ในตำแหน่งเสนาบดีทั้งสิบสอง ตำแหน่งซึ่งควรจัดขึ้นใหม่นี้ จะต้องยกถอนตำแหน่งเก่าๆ ซึ่งมีหน้าที่คละปะปนกันอยู่ แจกไปตามสมควรแก่ตำแหน่ง เป็นต้นว่า บรรดากรมทั้งปวงซึ่งได้บังคับบัญชาภาชีอากร เป็นพนักงานคลังส่วนหนึ่งอยู่แต่ก่อน ต้องยกมาให้แก่กรมพระคลังบังคับบัญชากรมเดียว บรรดากรมต่างๆซึ่งได้มีศาลพิจารณาความต้องยกมารวมในกรมยุติธรรมกรมเดียว..." (ช้อยन्हันต์ และชัตติยา,2532:96-97)

จากความในพระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน เมื่อปีพ.ศ.2430 ดังกล่าว ก็คงไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่าระบบราชการใหม่นั้นมีขึ้นเพื่อการยกเลิกและถอดถอนอำนาจของราชการแบบเก่า คือ “ระบบกรม” เป็นเบื้องแรก และนี่ก็เป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่ง และคงมีแต่พระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เท่านั้น ที่ทรงมีพระปรีชาสามารถคัดเลือกคนได้เหมาะสมกับการงาน กล่าวคือเสนาบดีในระบบใหม่ 9 ใน 12 ตำแหน่งเป็นเจ้านาย ในปี พ.ศ.2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีประกาศพระบรมราชโองการตั้งกระทรวงแบบใหม่ รวมทั้งได้จัดตั้งเสนาบดีสภาขึ้นพร้อมกัน ทั้งนี้พระองค์ได้ทรงมีพระบรมราชาธิบายมาก่อนหน้านี้แล้วว่า พระองค์ทรง “เป็นตัวคอบเวอนเมนต์” และเป็น “ปรีเมียเองในตัว” (ช้อยन्हันต์ และชัตติยา,2532:63-64) ดังนั้นในระบบเสนาบดีแบบใหม่ พระองค์จึงทรงถือว่าเสนาบดีเป็นผู้ช่วยงานของพระองค์ (คือเป็น a Secretary of State) เสมอกัน (ดู Tej,1977:87-88)

ในแต่ละกระทรวงที่ตั้งขึ้นใหม่นั้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2435 ซึ่งโดยหลักการแล้วแต่ละกระทรวงมีการแบ่งงานกันทำงานอย่างชัดเจน ไม่ได้คลุกเคล้าปะปนกันเช่นระบบกรมดังแต่ก่อน มีเสนาบดีเป็นผู้ปฏิบัติงานตามพระราชประสงค์ อีกทั้งเป็นผู้กำหนดแนวทางการถอดถอนข้าราชการเก่าและคัดเลือกข้าราชการใหม่ ซึ่งการทำงานเช่นนั้นของแต่ละเสนาบดีได้ประสบกับปัญหาและอุปสรรคไม่เหมือนกัน กล่าวคือ ในบางกระทรวงมีบางกรมได้กระทรวงนั้นได้ผ่านการทดลองการปฏิบัติราชการในแบบใหม่ คือ การรับพระราชทานเงินเดือน (ไม่ใช่เบี้ยหวัดเหมือนขุนนางในระบบกรม) มีเครื่องแบบ และทำงานเป็นเวลาที่แน่นอนมาก่อนปี พ.ศ.2435 แล้ว เช่น กระทรวงพระคลัง กระทรวงวัง และกระทรวงกลาโหม ก็ยอมดำเนินการต่อไปได้ง่ายกว่ากระทรวงที่ต้องจัดแบ่งระบบงานใหม่ทั้งหมด ดังเช่น กระทรวงมหาดไทย เป็นต้น นอกจากนี้บางกระทรวงมีขนาดเล็กมาก อย่างเช่น กระทรวงการต่างประเทศ และกระทรวงวัง ซึ่งมีข้าราชการในช่วงก่อนปี พ.ศ.2475 เพียงกระทรวงละร้อยคนเศษ (ดูจำนวนข้าราชการจาก SYB, 18:528) ก็ยอมดำเนินการไปสู่ระบบใหม่ได้ง่ายกว่ากระทรวงขนาดกลางๆ ซึ่งมีข้าราชการประมาณกระทรวงละ 3-7 พันคน คือ กระทรวงเกษตรธิการ ธรรมการ พาณิชยและคมนาคม และพระคลัง เป็นต้น และในกรณีของกระทรวงขนาดใหญ่ คือ มหาดไทย และกลาโหม ซึ่งมีข้าราชการทั้งประจำและวิสามัญอยู่มาก คือกระทรวงละหนึ่งหมื่นคนเศษขึ้นไปก็ยอมมีปัญหการจัดหาข้าราชการใหม่ และการให้ข้าราชการแบบเก่าลาออก หรือเกษียณไปในลักษณะที่ยากลำบากมากขึ้นเป็นธรรมดา กล่าวโดยทั่วไปแล้ว

เสนาบดีประจำกระทรวงของรัฐบาลสยามได้ใช้เวลาเพื่อการเปลี่ยนแปลงระบบราชการภายในกระทรวงของตนเป็นเวลานานพอสมควร

การตัดสินใจของเสนาบดีและคณะทำงานของเสนาบดี จึงมีความสำคัญต่อการรับสมัคร การเลื่อนชั้น การลงโทษและการให้ข้าราชการออกจากราชการ กล่าวได้ว่าในตลอดสมัยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การรับสมัครบุคคลเข้ารับราชการใช้วิธีฝากตัวเป็นชั้นๆ นับตั้งแต่ในระดับชั้นของเสนาบดีและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งต้องถวายตัวต่อองค์พระมหากษัตริย์ ระดับรองลงไปก็ฝากตัวกับเสนาบดีและฝากตัวกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ถัดลงไปตามลำดับสำหรับเรื่องนี้กลุ่มเจ้านายมีความเห็นว่าในสมัยนั้นไม่มีคนเพียงพอจึงต้องใช้วิธีฝากหรือถวายตัว ไม่ใช่สอบบรรจุ และมักกล่าวต่อไปว่าได้มีการตั้งโรงเรียนนายร้อย โรงเรียนฝึกหัดข้าราชการ โรงเรียนกฎหมาย และโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้น เพื่อฝึกหัดคนให้เข้าทำราชการไว้พร้อมๆ กันด้วย อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้ไม่ใช่ปัญหาของการไม่มี “คน” จริงๆ เหตุเพราะว่าในสมัยนั้นมีคนปรารถนาเข้ารับราชการเป็นจำนวนมาก นายเทียนวรรณ นักคิดไพร่กระฎุมพีของยุคสมัย ก็เป็นคนหนึ่งซึ่งได้แสดงความปรารถนาอย่างแรงกล้าขึ้นอาสาช่วยราชการบ้านเมือง แต่เขาไม่เคยได้รับโอกาสนั้นเลย (ชัยอนันต์ และชัตติยา, 2532: 120-123) ดังนั้นปัญหาจึงไม่ใช่อยู่ที่ไม่มีจำนวนคนเข้ารับราชการจริงๆ แต่เป็นประเด็นปัญหาว่าด้วยประเภทของบุคคลที่พึงเข้ารับเป็นข้าราชการว่าควรเป็นคนมีชาติตระกูลหรือไม่ มีภูมิหลังอย่างไร มาจากไหน ฯลฯ ซึ่งเรื่องนี้มีความสำคัญยิ่งต่อการคงอยู่ของระบบราชการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ และพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์ ซึ่งทรงเป็นอภิรัฐมนตรีและทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 7 ตามลำดับ ทั้งสองพระองค์ได้ทรงกล่าวอภิปรายหลักการเกี่ยวกับเรื่องนี้ เมื่อคราวมีการร่างพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ.2471 ไว้อย่างชัดเจน พระองค์ทรงเห็นว่าปัญหาของระบบราชการในตอนนั้น คือปัญหาการ “กวัดแกว่งอยู่ในระหว่างเช่าแผ่นดินที่ท่านใช้ กับลูกจ้างที่ได้รับเงินเดือน” ซึ่งต้องแก้ไขให้เป็นอย่างแรก คือข้าราชการเป็น “เช่าแผ่นดินที่ท่านใช้” ไม่ใช่การเป็น “ลูกจ้างที่ได้รับเงินเดือน” และได้ทรงกล่าวย้ำว่า “นอกจากความรู้ที่สอบไล่ได้ในสนามของกรมการกลางแล้ว กระทรวงยังปรารถนาเลือกแต่จำพวกคนที่มีอริยาศัยดี และมีทรัพย์แลตระกูลบ้าง...” (ดู ก.พ., 2507: 192-194)

เมื่อระบบราชการรับคนโดยการฝากตัวกันเป็นชั้นๆ การได้รับเงินเดือน บำเหน็จรางวัล และอื่นๆ ก็เป็นไปเพราะว่าได้ปฏิบัติ “หน้าที่” คือเป็น “เช่าแผ่นดินที่ท่านใช้” ไม่ใช่เป็น “สิทธิ” ของข้าราชการที่จะเรียกร้องได้ นับตั้งแต่เสนาบดีลงมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานเงินให้เสนาบดีเป็นรายเดือนในจำนวนที่ต่างกันตามแต่ทรงมีพระราชวินิจฉัย เข้าใจว่าพระองค์ทรงพิจารณาถึงฐานะและลำดับชั้นยศของเสนาบดีนั้น ตัวอย่างเช่น ในสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งเป็นเวลาที่ระบบราชการแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้วิวัฒนาการมาสามทศวรรษเศษ เสนาบดีได้รับพระราชทานเงินเดือนในระหว่างเดือนละ 2,300 บาทถึง 4,500 บาท จนถึงปีสุดท้ายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ซึ่งได้รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ 2,000 บาทขึ้นไปอยู่ 25 คน มีข้าราชการระดับรองถัดไปจำนวน 31 คนได้รับพระราชทานเงินเดือนละประมาณ 1,700 บาท และมีข้าราชการที่ได้รับพระราชทานเงินเดือนเฉลี่ยเดือนละ 1,200 บาทจำนวน 41 คน (SYB, 18: 527) และในสมัยรัชกาลที่ 7 เช่นเดียวกันนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเรื่องเงินเดือนราชการชั้นยศ และบำเหน็จรางวัลต่างๆ ของข้าราชการในระดับชั้นซึ่งโดยจารีตประเพณีเขียนชื่อลงใน “หนังสือราชสีห์”

เพื่อนำทูลเกล้าถวาย คือมีเงินเดือนตั้งแต่เดือนละ 700 บาทขึ้นไป (ดูพจน.,ร.7 ต.11/5 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ 35/2469” 9 มีนาคม 2469) ตามเกณฑ์นี้ประมาณว่ามีข้าราชการรวมประมาณ 310 คนมีรายชื่ออยู่ใน“หนังสือราชสีห์”(ตัวเลขปีพ.ศ.2475 ดูSYB, 18:527)และนี่ถือได้ว่าเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อย่างแท้จริงคือเป็นข้าราชการระดับชั้น“พระยา”หรือเทียบเท่าขึ้นไป

ที่เหลือคือข้าราชการชั้นต่ำลงมากว่านั้นอีกจำนวน 72,041 คน (ตัวเลขปี พ.ศ.2475 เช่นเดียวกัน) ทำหน้าที่และปฏิบัติงานอยู่ตามกระทรวง กรม กองและท้องที่ต่างๆ ในจำนวนนี้เป็นข้าราชการสังกัดกระทรวงกลาโหมมากที่สุดถึง 29,859 คน ในขณะที่กระทรวงการต่างประเทศในปีเดียวกันนั้นมีข้าราชการน้อยที่สุดคือมีจำนวนเพียง 134 คนเท่านั้น (ดู SYB, 18:528) ข้าราชการส่วนใหญ่นี้โดยหลักการแล้วได้รับพระราชทานเงินเดือน และบำเหน็จรางวัลในจำนวนและในลักษณะที่แตกต่างกันไป เรื่องความต่างกันระหว่างชั้นข้าราชการหรือระหว่างคนภายในองค์กรนั้นถือเป็นธรรมดา แต่ความแตกต่างภายในระบบราชการสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นมีลักษณะเฉพาะอยู่บ้าง กล่าวคือ เป็นความแตกต่างภายในระบบที่ไม่มีกฎเกณฑ์กลางเป็นอันหนึ่งอันเดียวเนื่องด้วยกลุ่มผู้นำนั้นเห็นว่าแต่ละกระทรวงมีความสำคัญไม่เสมอกัน ในที่นี้อาจกล่าวได้ว่า ข้าราชการของกระทรวงการต่างประเทศนั้นโดยเฉลี่ยแล้วได้รับพระราชทานเงินเดือนสูงสุด อย่างเช่น ในปี พ.ศ.2473 กระทรวงการต่างประเทศมีข้าราชการทั้งสิ้น 158 คน ได้รับพระราชทานเงินเดือนเฉลี่ยประมาณคนละ 330 บาท รองลงไปคือข้าราชการของกรมราชเลขาธิการได้รับพระราชทานเงินเดือนเฉลี่ยคนละ 170 บาท กระทรวงยุติธรรมเป็นอีกกระทรวงหนึ่งซึ่งข้าราชการได้รับพระราชทานเงินเดือนสูงมากเฉลี่ยประมาณคนละ 135 บาท ข้าราชการของกระทรวงมหาดไทย ธรรมการ คลัง พาณิชย และเกษตรได้รับพระราชทานเงินเดือนเฉลี่ยแล้วน้อยกว่าคนละ 80 บาท และกลุ่มข้าราชการที่ได้รับพระราชทานเงินเดือนเฉลี่ยต่ำสุด คือข้าราชการกระทรวงกลาโหม ซึ่งเฉลี่ยแล้วตกคนละ 55 บาทต่อเดือน (คำนวณจาก SYB, 18:529) นอกจากนี้ ภายในกระทรวงเดียวกันมีความแตกต่างระหว่างกรมหรือกอง เนื่องจากเสนาบดีมักมีความเห็นว่าแต่ละกรมมีความสำคัญไม่เสมอกัน กรมใดที่มีความสำคัญก็จ่ายเงินเดือนได้มาก รวมทั้งสามารถว่าจ้างชาวต่างประเทศให้มาดำรงตำแหน่งอธิบดีของกรมที่ตั้งขึ้นใหม่ได้ด้วย (ดู Tej, 1977:96-98) เรื่องการว่าจ้างชาวต่างประเทศนี้ถือเป็นเรื่องปกติธรรมดาของระบบราชการสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในปี พ.ศ.2470 มีข้าราชการต่างประเทศอยู่ 124 คนซึ่งเป็นจำนวนที่ลดน้อยลงแล้ว (Batson, 1984:50) และทุกคนได้รับพระราชทานเงินเดือนเป็นจำนวนมากประมาณ 3-4 พันบาท เรื่องนี้เป็นประเด็นหนึ่งซึ่งระบบราชการของรัฐชาติในระยะถัดมาไม่อาจทำได้เลย

เมื่อพิจารณาระบบเงินเดือนของเสนาบดี ถัดลงมาคือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ข้าราชการระดับกลางและล่างแล้ว คงเห็นได้ว่าระบบราชการสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นเป็นระบบที่มีความแตกต่างกันเป็นอย่างสูง ข้าราชการระดับล่างสุด คือเสมียนได้รับพระราชทานเงินประมาณเดือนละ 20 บาท (ดู มโหสวรรค์, 2518:5-8) นี่ก็เป็นรายได้ที่สูงมากแล้วสำหรับราษฎรโดยทั่วไปก่อนปี พ.ศ.2475 ข้าราชการวิสามัญบางสาย อย่างเช่น ครูโรงเรียนประชาบาลในต่างจังหวัดได้รับค่าจ้างสอนไม่ถึงเดือนละ 10 บาท (จ่ายโดยเงินศึกษาพลี) ระบบแบบนี้หากกล่าวได้ว่าเป็นระบบที่เน้นความสามารถและความจงรักภักดีของข้าราชการระดับสูงจำนวนน้อย ซึ่งมีเป้าหมายสูงสุดคือการเป็นเจ้าพระยา (เรื่องการจัดเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์, 2474) และการที่ข้าราชการ ระดับ

สูงมีรายได้จำนวนมากแยกออกเป็นชั้นหนึ่งต่างหากนี้ย่อมมีผลต่อการมีชีวิตทางสังคม ครอบครัว การสมาคม และการมีวัฒนธรรมความคิดของพวกเขาด้วย (ดู อานุกาพไตรภพ-2 เล่ม,2477)

สำหรับข้าราชการระดับกลางและล่างนั้นก็ได้พัฒนาและขยายตัวขึ้น นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา คือเพิ่มจากจำนวนรวมประมาณ 51,452 คนในปี พ.ศ.2454 เป็น 79,988 คนในปี พ.ศ.2461 และเป็น 85,485 คนในปี พ.ศ.2464 การขยายตัวของจำนวนข้าราชการในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้นมีจำนวนเพิ่มขึ้นมากในแต่ละปี และมียอดรวมสูงสุดคือในปี พ.ศ.2466 กล่าวคือในปีนั้นประเทศสยามมีจำนวนข้าราชการรวมทั้งสิ้น 87,629 คน ซึ่งต้องจ่ายเงินเดือนด้วยงบประมาณทั้งสิ้น 36 ล้านบาทเศษ คิดเป็นร้อยละ 44 ของรายได้ของประเทศ (ดู SYB,20:344) อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา จำนวนข้าราชการโดยรวมได้ค่อยๆลดลง และได้ลดลงในเกือบทุกปี ยกเว้นแต่ปี พ.ศ.2472 เพียงปีเดียวที่จำนวนข้าราชการเพิ่มขึ้นมากกว่าปีก่อนแต่ก็เป็นจำนวนเล็กน้อยมาก กล่าวคือ ในปี พ.ศ.2468 มีจำนวนรวมของข้าราชการลดลงเหลือ 86,513 คน และลดลงอย่างมากถึง 6 พันคนเศษในปี พ.ศ.2469 ซึ่งเป็นปีเริ่มต้นรัชกาลในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือมีจำนวนคงเหลือเพียง 80,239 คน และในปี พ.ศ.2470 มีข้าราชการทั้งประเทศรวม 78,962 คน และเป็น 78,458 คนในปี พ.ศ.2474 ปีต่อมาเป็นปีสุดท้ายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์คือ ปี พ.ศ.2475 มีจำนวนข้าราชการลดลงจากปีก่อนถึงเกือบ 6 พันคน จำนวนรวมของข้าราชการทั้งประเทศในปี พ.ศ.2475 จึงเป็น 72,351 คน และลดลงอีกคือคงเหลือ 71,203 คนในปี พ.ศ.2476 ต่อจากนั้นจำนวนรวมข้าราชการกลับมีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงในทางที่เพิ่มขึ้น คือเพิ่มขึ้นเกือบ 7 พันในปีถัดมา คือมีจำนวนรวมเป็น 78,409 คนในปี พ.ศ.2477 และเป็น 93,494 คนในปี พ.ศ.2480

จากแนวโน้มของจำนวนรวมของข้าราชการดังกล่าว เป็นที่น่าสังเกตว่าจำนวนรวมนั้นมีการเปลี่ยนแปลงในทางที่น้อยลงมาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 6 แล้ว หลังจากที่ได้อิทธิพลเพิ่มขึ้นมาเรื่อยๆก่อนหน้านั้นสาเหตุสำคัญของการลดทอนจำนวนข้าราชการลงเข้าใจว่าเกี่ยวพันกับการจัดงบประมาณประจำปี และจำนวนข้าราชการระดับสูงที่มีจำนวนมากถึงสามร้อยคนเศษ อันเป็นจำนวนที่คาดว่าจะคงเพิ่มต่อไปไม่ได้อีกแล้ว อย่างเช่น ข้าราชการชั้นพระยาคนหนึ่งๆได้รับพระราชทานเงินเดือนๆละ 3,000 บาท ในปลายทศวรรษที่ 2460 (ดู ยิ่งศักดิ์,2518:84-85) ซึ่งทำให้รัฐบาลต้องใช้งบประมาณในหมวดเงินเดือนข้าราชการถึงปีละ 30 ล้านบาทเศษ ในขณะที่รายได้ของรัฐบาลนั้นไม่คงที่สม่ำเสมอ ส่งผลให้บางปีงบประมาณในหมวดเงินเดือนคิดเป็นร้อยละ 40 เศษของรายได้ของประเทศ และเมื่อเกิดสภาพการณ์เช่นนั้น รัฐบาลก็ได้พยายามดุลข้าราชการออกในปีถัดไป ดังเช่น การดุลข้าราชการออกในปี พ.ศ.2466 พ.ศ.2469 และ พ.ศ.2475 นั้นมีลักษณะร่วมกันคือเพื่อลดงบประมาณในหมวดเงินเดือนลงให้คิดเป็นร้อยละต่ำกว่า 40 ของงบประมาณรายได้ (ดู SYB,20:344) และในประการสำคัญคือ การตัดสินใจเรื่องแบบนี้ถือเป็นลักษณะเด่นของระบบราชการสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือ มีความยืดหยุ่นในการเพิ่มและลดจำนวนข้าราชการ โดยที่การตัดสินใจรับข้าราชการ เลื่อนชั้นข้าราชการ รวมไปถึงจนถึงการให้ข้าราชการออกจากราชการ เป็นไปโดยการตัดสินใจของพระมหากษัตริย์ ร่วมกับคณะเสนาบดีและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จำนวนน้อย ทั้งนี้ไม่มีหน่วยงานกลางอันใดคอยดูแลจัดการให้เป็นมาตรฐานเดียว

อย่างไรก็ดี รัฐบาลสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พยายามอยู่เหมือนกันในการตราพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนขึ้น กล่าวคือ ในปี พ.ศ.2469 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า

เจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชปรารภเรื่องการมีที่รักมักที่ชังในหมู่ข้าราชการ และทรงมีแนวพระราชดำริให้มีการ ทบทวนจัดระเบียบราชการให้มีความยุติธรรมมากขึ้น อย่างเช่น ในตอนนั้นบางกระทรวงลงโทษข้าราชการโดยการไล่ออกสถานเดียว ในขณะที่บางกระทรวงมีการลงโทษด้วยการตัดเงินเดือน การร่างระเบียบนี้ใช้เวลาประมาณสองปี ในปี พ.ศ.2471 จึงได้มีการตราระเบียบข้าราชการพลเรือนพุทธศักราช 2471 ขึ้น โดยที่ในที่ประชุม ได้มีการอภิปรายกันพอสมควรว่าข้าราชการนั้นคือข้าแผ่นดิน ไม่ใช่ลูกจ้างรับเงินเดือน ดังนั้นการรับเงินเดือนจึง เป็นเรื่องของหน้าที่ปฏิบัติหน้าที่ ไม่ใช่สิทธิที่ข้าราชการพึงเรียกร้อง นอกจากนี้เสนาบดีของบางกระทรวงได้ย้ำ หลักการว่าการคัดเลือกข้าราชการต้องคำนึงถึงชาติกำเนิด ตลอดจนกิจกรรมารยาทต่างๆ ดังนั้นการสอบบรรจุ ราชการของคณะกรรมการกลางจึงเป็นเพียงวิธีการหนึ่ง ซึ่งไม่มีผลบังคับการตัดสินใจของเจ้ากระทรวงโดยสมบูรณ์ (ดู ก.พ.,2507:21-22) และด้วยความตระหนักในหลักการต่างๆดังกล่าว การสอบบรรจุข้าราชการครั้งแรกจึง เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2472 โดยที่มีชื่อเรียกเป็นเฉพาะว่าข้าราชการ“ชั้นราชบุรุษ” ซึ่งเมื่อบรรจุแล้วจะอยู่ระหว่างชั้น เสมียนกับชั้นสัญญาบัตร ในการสอบมีการรับคนชั้นสัญญาบัตรเป็นข้าราชการไว้จำนวนหนึ่ง ซึ่งได้บรรจุเป็นข้าราชการในปี พ.ศ.2473 จำนวนประมาณ 1 ใน 3 และหลังจากนั้นไม่มีการสอบหรือบรรจุอีก เนื่องด้วยรัฐบาล มีนโยบายดุลข้าราชการออก ข้าราชการชั้นราชบุรุษจึงเป็นพัฒนาการที่ตกค้างอยู่ ในช่วงสุดท้ายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

จากภาพรวมดังกล่าวนี้ เห็นได้ว่าระบบราชการสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบบราชการเฉพาะระบบ หนึ่ง ซึ่งเน้นประสิทธิภาพและความจงรักภักดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากข้าราชการระดับบนลงมา ระบบราชการ สมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีสูง ในฐานะเป็นเครื่องมืออันจำเป็นเพื่อการยกเลิกระบบ ราชการแบบกรม แต่การวิวัฒนาการไปสู่ระบบที่ใหม่กว่าอีกชั้นหนึ่งนั้น เข้าใจว่ายังคงเป็นปัญหาซึ่งกระทบต่อ ระบบราชการสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในขั้นพื้นฐาน อย่างเช่นการจัดสอบรับราชการโดยทั่วไปย่อมกระทบต่อระบบ ฝากตัว การจัดหน่วยงานกลางดูแลระบบราชการย่อมกระทบต่ออำนาจของเสนาบดีและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ อีกทั้งระบบเงินเดือน และขั้นยศที่แตกต่างกันอย่างสูงระหว่างระดับบนกับระดับล่าง ซึ่งห่างกันประมาณสองร้อย เท่าก็เป็นเรื่องที่ยากแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ นอกจากนี้ได้แก่คตินิยมว่าจ้างชาวต่างประเทศมาเป็นข้าราชการ ระดับสูง รวมทั้งเป็นที่ปรึกษารัฐบาลและที่ปรึกษาประจำกระทรวง กล่าวสรุปได้ว่าระบบราชการสมบูรณาญา สิทธิราชย์โดยรวม เป็นระบบที่นำการเปลี่ยนแปลงอันเป็นปฏิบัติต่อรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เองได้น้อยมาก และด้วยความยากลำบากเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวจากภายในส่วนย่อยๆ ของระบบราชการสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงมีความสำคัญในลำดับต่อไป

กลุ่มทหาร

ทหารเป็นข้าราชการประจำแบบใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องด้วยชนชั้นนำหัวก้าวหน้าในเวลานั้นมีความตื่นตระหนกกับแสนยานุภาพทางทหารของตะวันตก จึงได้ทำ การปรับปรุงกรมเกณฑ์ทหารหัดอย่างฝรั่ง หรือกองทหารหน้าซึ่งมีมาแต่โบราณให้มีความทันสมัยมากยิ่งขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ.2413 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พัฒนาการฝึก

ทหารมหาดเล็กซึ่งในขณะนั้นมีอยู่แต่ในเขตของวังหน้าและในเขตโรงทหารบ้านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์(ช่วงขุนนาค) ขึ้นเป็นกองทหารมหาดเล็กส่วนพระองค์ โดยมีพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) จางวางมหาดเล็กเป็นผู้คัดเลือกบรรดาบุตรเจ้านายและพวกข้าราชการหนุ่มๆให้มาฝึกทหาร และจากกองทหารมหาดเล็กนี้เอง ก็ได้มีพัฒนาการขึ้นไปตามลำดับจนถึงปี พ.ศ.2424 จึงได้มีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกวิชาชีพทหารขึ้นมาเป็นการเฉพาะที่บริเวณข้างวังสราญรมย์มีชื่อว่า โรงเรียนคะเต็ดทหารหน้า และในขณะเดียวกันกองทหารหน้าก็ได้รับการทำนุบำรุงขึ้นใหม่ โดยตั้งขึ้นเป็นกรมทหารม้า มีการประกาศรับสมัครคนเข้ามาฝึกเป็นทหารโดยมีอาหาร เงินเดือน เครื่องแบบ และตราภูมิคุ้มห้ามเป็นรางวัลล่อใจ และกรมทหารหน้านี้เองได้เป็นกำลังสำคัญของรัฐบาลสยามในการปราบปรามฮ่อที่ทุ่งเชียงคำ(พ.ศ.2426) หัวพันทั้งห้าทั้งหกและสิบสองจุไท(พ.ศ.2428) และที่หลวงพระบาง(พ.ศ.2430) ตลอดจนเป็นกำลังสำคัญในการปราบจลาจลที่เกิดจากพวกอั้งยี่ กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน และเงี้ยวเมืองแพร่ เป็นต้น (อัจฉราพร,2524:28-30)

พร้อมๆกับการฝึกกองทหารอาชีพ ก็มีการจัดตั้งกองทัพประจำการขึ้น ซึ่งถือเป็นกระบวนการเดียวกันกับการปลดปล่อยไพร่ กล่าวคือ ในปี พ.ศ.2448 ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร และได้ดำเนินการไปอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มจากมณฑลเล็กๆก่อนเพราะว่าไม่มีปัญหาความขัดแย้งกับอำนาจท้องถิ่นมากนัก สำหรับมณฑลกรุงเทพฯ และจันทบุรีได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติดังกล่าวในปี พ.ศ.2451 ส่วนมณฑลที่อำนาจท้องถิ่นมีความเข้มแข็งมาก อย่างเช่น นครศรีธรรมราช ปัตตานี และสุราษฎร์ธานี เป็นต้น ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารล่าช้ามาจนถึงปี พ.ศ.2458 ผลของการใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารคือชายฉกรรจ์ที่มีอายุครบ 18 ปี (ไม่รวมพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นสัญญาบัตร และนักเรียนระดับอุดมศึกษา) ถือว่าเป็นหน้าที่ต้องเข้ารับราชการทหารในกองประจำการมีกำหนด 2 ปี แล้วจึงปลดประจำการไปเป็นทหารกองหนุน คนกลุ่มนี้ได้รับรางวัลจากรัฐโดยถือว่าเป็นพลเมืองของสยามใหม่ประเภทที่ไม่ต้องเสียเงินค่าราชการ

การฝึกฝนกลุ่มทหารในลักษณะใหม่ทั้งในระดับบนและระดับล่างจึงเกิดขึ้นและได้ขยายตัวไปตามเงื่อนไขดังกล่าวข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชวาทพระราชทานนักเรียนนายร้อยเมื่อปี พ.ศ.2452 ไว้อย่างมีความหมายยิ่ง มีความตอนหนึ่งทรงกล่าวว่า

“ ..การทหารนั้น ที่จะสำเร็จไปได้ก็โดยที่มีผู้บังคับบัญชาควบคุมให้พอแก่การ ถึงแม้ว่าเราจะมีพลทหารมากมายเท่าใดก็ดี แต่ไม่มีผู้ที่จะควบคุมทหารเหล่านั้นเข้าสนามรบ ทหารเหล่านั้นก็ไม่สามารถจะได้ชัยชนะแก่ข้าศึกได้เลย ย่อมต้องอาศัยนายทหารที่มีความรู้และมีสติปัญญาที่จะนำไปสู่ชัยชนะได้ และควบคุมบังคับบัญชาในเวลาปกติ ก็นายทหารนั้นจะได้มาจากไหนเล่าก็ต้องได้จากโรงเรียนนายร้อย คือจากพวกเจ้านี่เอง เพราะฉะนั้นเจ้าทั้งหลายจงตั้งอุตสาหะพยายามในการเล่าเรียนวิชาของตนให้ดีเถิด เตรียมการที่จะทำหน้าที่ซึ่งสำคัญที่สุด ซึ่งถ้าพูดในทางทำการให้แก่เจ้าแผ่นดิน ก็เป็นการฉลองพระเดชพระคุณดีที่สุดกว่าอย่างอื่น คือ หน้าที่ป้องกันความอริสภาพของบ้านเกิดเมืองนอนของเรา...” (พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ..,2473:37)

การศึกษาในระดับ“โรงเรียนนายร้อย” ซึ่งถือเป็นการผลิตบุคลากรระดับชั้นผู้บังคับบัญชาของทหารดังกล่าว ในอันที่จริงได้เริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2424 และได้ขยายเป็นโรงเรียนสำหรับทหารบกทั่วไปใน พ.ศ.2430 มีชื่อเรียกว่า“คะเตตสกูล” นับได้ว่ามีสถานะเป็นสถาบันอุดมศึกษาแห่งแรกของประเทศสยามและประเทศไทย (ดู ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า,2510:95) กระนั้นก็ดี ลักษณะของสถาบันการศึกษาสมัยใหม่ของโรงเรียนนายร้อยยังมีข้อจำกัดอยู่มากตามลักษณะอำนาจการเมืองและระบบราชการในสมัยนั้น คือก่อนปีพ.ศ. 2441 ผู้มีโอกาสเข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยได้แก่ผู้มี “ชาติตระกูล” (อัจฉราพร,2524:51-53) ซึ่งได้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ หรือบุตรข้าราชการทหารหรือพลเรือน ในระยะต่อมา คือในสมัยสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงเป็นผู้บังคับบัญชาโรงเรียน (พ.ศ.2449-2463) ได้ทรงกำหนดคุณสมบัติของผู้เข้าศึกษาเป็นนักเรียนนายร้อยกว้างขวางมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในชั้นมัธยม ในขณะที่ชั้นปฐมศึกษามีระเบียบการระบุไว้ชัดเจนว่าเปิดสำหรับบุคคล 3 ประเภท คือ บุตรข้าราชการสัญญาบัตรทั่วไป ราชินิกุล และเชื้อพระวงศ์ ส่วนสามัญชนนั้นให้สมัครสอบได้ในชั้นปีที่ 4 คือชั้นมัธยมแต่เพียงชั้นเดียว แต่ทั้งนี้ในการรับสมัครนักเรียนนายร้อยจากพวกสามัญชนก็ให้เพียงเล็งถึงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และผู้ให้คำรับรองเป็นประการสำคัญด้วย (อัจฉราพร,2524:51-53)

ถึงแม้ว่าการเปิดโอกาสในการเข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยแก่สามัญชนมีแต่เพียงในระดับชั้นมัธยม แต่ก็ต้องนับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ ในทศวรรษต่อมา (2450) ได้มีเหตุการณ์ซึ่งเรียกกันภายหลังว่า “กบฏ ร.ศ.130” กลุ่มผู้นำของเหตุการณ์นั้นเป็นคณะนายทหารหนุ่มอายุประมาณ 20-30 ปี พวกเขามีความเห็นแตกออกเป็นหลายทาง ทั้งในทางเปลี่ยนองค์พระมหากษัตริย์และเปลี่ยนการปกครองเป็นระบอบอื่น ผู้ศึกษาเรื่องนี้มีความเห็นว่ากลุ่ม กบฏ ร.ศ.130 ได้รับความคิดมาจากหลายทางทั้งจากหลักสูตรของโรงเรียนนายร้อยเอง จากนักคิดและข้อวิจารณ์ตามหน้าหนังสือพิมพ์ จากเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศจีน รวมทั้งเป็นปฏิกริยาต่อลักษณะทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งพระองค์ทรงใส่พระราชหฤทัยในกิจการเสือป่ามากกว่ากิจการทหาร (ดู แกมสุข,2522;อัจฉราพร,2524) อย่างไรก็ตามก็ดีการเตรียมการของคณะ ร.ศ. 130 ได้ถูกฝ่ายรัฐบาลสืบทราบ ผู้เข้าร่วมประชุมทั้งคณะจึงถูกจับกุมเสียก่อนลงมือปฏิบัติการใดๆ อาจกล่าวได้ว่าเหตุการณ์นี้มีผลกระทบต่อมาในหลายทาง คือกระทบทั้งต่อแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และกระทบต่อความสัมพันธ์ภายในหมู่พระราชวงศ์ ตลอดจนการสร้างมาตรการควบคุมกิจกรรมกองทัพให้ปลอดจากแนวคิดทางการเมือง ด้วยเหตุนี้ ภายในหมู่นายทหารเองจึงต้องทอดเวลาผ่านไปสองทศวรรษ จึงมีกลุ่มนายทหารระดับกลางกลุ่มใหม่จัดตั้งคณะการเมืองทำการยึดอำนาจรัฐได้สำเร็จ

สำหรับหลักวิชาที่กลุ่มทหารสมัยใหม่ต้องใจใส่ศึกษา เป็นวิชาที่เกี่ยวข้องพันทั้งกับวิชาสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และยุทธวิธีทางการทหาร โดยมีแนวทางว่าต้องสร้างนายทหารขึ้นอย่างเป็นเลิศ เพราะฉะนั้นนายทหารคือผู้มีหน้าที่ให้การอบรมพลทหารอีกทีหนึ่ง (อานุกาพไตรภพ,2472:627-637) ตามแนวคิดนี้พลทหารก็คือพลเมือง ส่วนใหญ่ของประเทศ ซึ่งต้องถูกอบรมโดยนายทหารให้เป็นพลเมืองของสยามใหม่ คือมีจิตใจเสียสละจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ (ยุทธการทหารบก,2472:บทที่ 3) การเป็นนายทหารในสมัยนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ได้รับการอบรมให้เป็นผู้มีความรู้กว้าง มีความเข้าใจในเรื่องประสิทธิภาพและกำลังของ“ชาติ” เป็นอย่างดี คณะทหารหนุ่ม ร.ศ.130 กับพวกนายทหารรุ่นต่อมาซึ่งผ่านการศึกอย่างเข้มงวดในหลักสูตรใหม่

ของโรงเรียนนายร้อยในทศวรรษที่ 2450 และทศวรรษที่ 2460 ต่างก็ยึดถือหลักการเรื่องประสิทธิภาพ และการมีกำลังของ“ชาติ”อย่างสุดจิตใจ อย่างเช่น พวกคณะ ร.ศ.130 มีความเห็นร่วมกันว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้ทรงคิดอ่านให้ประเทศสยามมีความเจริญเหมือนกับนานาประเทศอย่างจริงจัง พระองค์ทรงโปรดการเล่นโยน เล่นละคร ส่วนการทหารเลือน่านั้นก็ทำอะไรไม่เป็น มีแต่จะเปลืองราชทรัพย์ (เหรียญ และเนตร,2503:20) และนายทหารซึ่งเป็นแกนนำของ“คณะราษฎร”ก็มีความเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์มิได้ทรงแสดงความสามารถที่จะแก้ไขเรื่องของ“ชาติ”ให้รุ่งเรืองขึ้นมุ่งแต่จะฟื้นฟูฐานะของเจ้านายที่ตกต่ำมาแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ 6 ขึ้นมากกว่า (ทรงสุเรช,2516:101)

บรรยากาศของประเทศสยามในทศวรรษที่ 2450 และทศวรรษที่ 2460 นั้นเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า ได้ถูกปลุกเร้าโดยการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองสำคัญๆทั้งที่เกิดขึ้นในต่างประเทศ และในระดับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ อย่างเช่น การขึ้นนามมีแสนยานุภาพทางการทหารของญี่ปุ่น การเปลี่ยนแปลงในประเทศจีน และการ“ปฏิวัติ”ในประเทศรัสเซีย เป็นต้น เรื่องต่างๆเหล่านี้กระทบต่ออารมณ์ความรู้สึกของคนหนุ่มที่ได้รับการศึกษาอยู่พอสมควร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชชนิพนธ์จำนวนมากเพื่ออธิบายตอบโต้กับความรู้สึกที่ถูกปลุกเร้าขึ้นนั้น อาจกล่าวได้ว่า พระองค์ทรงดำเนินรัฐประศาสน์นโยบายอย่างเข้มแข็งเพื่อปลุกเร้าความคิดรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ให้บังเกิดขึ้นในหมู่ทหาร ข้าราชการ และเสือป่า ซึ่งก็บังเกิดผลพอสมควรในระดับหนึ่ง กล่าวคือ ในขณะที่ผู้นำของ คณะ ร.ศ.130 บางคน ซึ่งเป็นนายทหารมีความเห็นว่า การปกครองแบบ“รีพับลิค”เป็นการปกครองที่ดีที่สุด (แถมสุข,2522:170) นายทหารรุ่นต่อๆมารวมทั้งพวก“คณะราษฎร”ไม่ปรากฏว่ามีใครสืบทอดความเห็นในลักษณะดังกล่าวต่อมาอีกเลย อย่างไรก็ตามการปลุกเร้าความคิดรักชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ในหมู่ทหาร ข้าราชการ และเสือป่านั้น ก็ได้ส่งผลที่คงไปไกลเกินกว่าที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระราชหฤทัยหรือควบคุมไว้ได้ กล่าวคือสำหรับนายทหารรุ่นหนุ่มบางส่วนในทศวรรษที่ 2470 แนวความคิดเรื่อง“ชาติ”ได้กลายมาเป็นองค์ประกอบของชีวิตและความคิดที่มีความสำคัญสูงกว่าเรื่องอื่นใดทั้งหมด ดังนั้น พระราชชนิพนธ์เรื่อง หัวใจนักรบ พระร่วง และโคลงสยามมานุสติ จึงมีความหมายและมีการหน้าที่ใหม่ๆ คือกลายเป็นเครื่องมือเพื่อการปลุกเร้าความรู้สึกชาตินิยมแบบใหม่ ซึ่งมี“ชาติไทย”เป็นแกนกลาง ไม่ใช่“ชาติสยาม” และไม่ได้มีองค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธานของ“ชาติ” เหมือนดังเช่นในสมัยที่พระราชชนิพนธ์ดังกล่าวได้ปรากฏต่อสาธารณชนในระยะแรก

ในประการต่อมา ลักษณะของกิจการทหารในสมัยรัชกาลที่ 7 ก่อนการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 มีความแตกต่างจากสมัยรัชกาลที่ 6 อยู่มาก กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น พระองค์ทรงสนับสนุนกิจการทหาร ทั้งในแง่การขยายหน่วยงานและการงบประมาณอย่างเต็มที่ แม้ว่าพระองค์ทรงโปรดกิจการเสือป่าและการนั้นมีผลกระทบต่อคลังของประเทศ พระองค์ก็ไม่ทรงตัดทอนงบประมาณการทหารลง ตรงกันข้ามกับในสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งทั้งงบประมาณ และหน่วยงานได้ถูกลดทอนลง รวมทั้งมีการดูลนายทหารออกจากราชการ (จิตรราภรณ์,2521:50-51,82-90) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเริ่มมาจากข้อเสนอของคณะกรรมการฝ่ายทหาร ซึ่งประกอบด้วยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งยังทรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอร่วมกับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกรและเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯขุนชิต คณะกรรมการนี้ได้ทำรายงานกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.

2468 เสนอแนวทางการดำเนินการทางการทหารในลักษณะต่างๆ เพื่อให้มีกองทัพที่เข้มแข็ง และมีความ “ซื่อสัตย์คอยหนุนพระราชบัลลังก์” อย่างมากที่สุด (ดู หจช., ร.7 รล. 6/1 “รายงานคณะกรรมการฝ่ายทหาร” พุทธศักราช 2468) และต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชสมบัติในปลายเดือนเดียวกันนั้น พระองค์ก็ได้ทรงดำเนินรัฐประศาสน์นโยบายทางการทหารตามที่คณะกรรมการได้ทำเรื่องเสนอมาก่อนหน้านั้นในทุกประการ ดังจะเห็นได้ว่าในปี พ.ศ.2469 งบประมาณกระทรวงทหารทั้งสองกระทรวง คือ กลาโหมกับทหารเรือได้ลดลงในทันทีร้อยละ 9.6 เมื่อเทียบกับปีก่อนหน้านั้น ส่วนโครงการในลำดับถัดมาได้มีการดำเนินการดังนี้ คือ มีการเลิกกรมและกองทหารไปในหลายส่วนทั้งฝ่ายทหารบกและทหารเรือ ซึ่งขณะนั้น เสนาบดีกระทรวงกลาโหมยังเป็นคนเดิมกับสมัยรัชกาลที่ 6 คือ เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิตและต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม เมื่อปี พ.ศ.2469 ได้ทรงจัดรูปส่วนราชการกระทรวงกลาโหมใหม่อีกครั้งหนึ่งโดยให้มีกรมใหญ่เพียง 5 กรม ขึ้นตรงต่อเสนาบดีคือ กรมปลัดทหารบก กรมเสนาธิการ กรมพลธิการ กรมจเร และกรมอากาศยาน ถัดต่อมาในปี พ.ศ.2470 พระ องค์เจ้าบวรเดชทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ได้ทรงยุบกรมใหญ่จากเดิม 5 กรมเหลือ 4 กรมคือลดฐานะของกรมจเรทหารลง และถัดต่อมาอีกคือในปี พ.ศ.2473 ได้มีการปรับปรุงการจัดรูปงานของกระทรวงการทหารใหม่ โดยมีพระบรมราชโองการประกาศรวมกระทรวงทหารเรือเข้ากับกระทรวงกลาโหม ทั้งนี้ มีกรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เสนาบดีกระทรวงทหารเรือเดิมเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมใหม่ และพระองค์เจ้าอลองกฎ ผู้รั้งตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมเดิมทรงเป็นรองเสนาบดีกระทรวงกลาโหมใหม่ จากที่กล่าวมานี้คงพอเห็นได้ว่ากิจการทหารในสมัยรัชกาลที่ 7 นั้นมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา นอกเหนือไปจากการลดทอนเงินเดือน อัตราเงินเบี้ยเลี้ยง ค่าเดินทาง และจำนวนเวลาประจำการของทหารเกณฑ์ซึ่งลดลงน้อยกว่าเวลาเดิมคือ 2 ปี ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ดำเนินตามเรื่องซึ่งคณะกรรมการฝ่ายทหารได้เสนอเมื่อปี พ.ศ.2468 ก็ได้ตระหนักแล้วว่าต้องกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดของพวกนายทหารอยู่บ้าง (ดู หจช.ร.7 รล. 6/1) และในคราวมีการรวมกระทรวงทหารบกกับทหารเรือเข้าด้วยกัน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระราชดำรัสในการประชุมใหญ่ครั้งแรก มีความตอนหนึ่งทรงกล่าวว่า

“...ความประสงค์ของการที่ให้รวมกันเป็นของที่คิดมานานแต่ยังไม่มีโอกาสทำ การที่ให้รวม กระทรวงเข้าด้วยกันนี้ มีหลายคนคิดว่าเป็นการประหยัดเงินอย่างเดียว แต่ที่จริงการรวมกระทรวงทั้ง 2 เข้านั้นไม่ใช่ความประสงค์ในเรื่องตัดรอนเงินทองต่าง ๆ นานา ความประสงค์สำคัญคือก็เพื่อประโยชน์ในการทหารมากกว่าอะไรหมด คือ ข้าพเจ้าเห็นว่าประเทศสยามเป็นประเทศเล็ก...ต้องใช่วิธีติดต่อกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวพร้อมเพรียงกัน การป้องกันพระราชอาณาจักร ทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศต้องใช้กำลังรวมกัน...หน้าที่ทหารกับพลเรือนนั้นไม่ควรเอาเข้าไปเปรียบกัน เมื่อมีหน้าที่ต่างกัน สิทธิที่ได้ก็ต้องไม่เหมือนกัน อย่าคิดว่าพลเรือนได้อย่างนั้นทหารได้อย่างนี้...จะเอาแต่ประโยชน์อย่างนั้นอย่างพ้อคำและวางตนเหมือนเป็นลูกจ้าง ไม่รู้สึกตัวเองว่าตนเป็นข้าแผ่นดิน ไม่ยอมสละความสุขส่วนตัวให้เมื่อจำเป็น ถ้าทุกคนรู้สึกเหมือนเป็นลูกจ้างเช่นนี้ บ้านเมืองล่มแน่”

(ทจข.ร.7 ก.1/37 “กระแสพระราชดำรัส ในที่ประชุมใหญ่ที่กระทรวงกลาโหม”
8 พฤศจิกายน 2474)

อย่างไรก็ดี เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลง ก็ย่อมมีผลกระทบซึ่งผู้นำการเปลี่ยนแปลงอาจคาดคิดแต่ไม่อาจควบคุมได้ กล่าวคือในสายตาของนายทหารระดับกลางผู้หนึ่งได้ประเมินว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นส่งผลให้ “ประเทศกำลังอยู่ในฐานะที่คับขันและอ่อนแอเต็มที่” (ชานาญยุทธศาสตร์, 2480:6) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหฤทัยห่วงใยความรู้สึกของพวกนายทหาร ที่อาจมีผลไปในทางเป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบการปกครองที่ดำรงอยู่อย่างมาก ทรงกล่าวเตือนไว้ว่า “การที่จะคิดตัดทอนทหารต้องอย่าให้มีอันตรายถ้ามิฉะนั้น ก็เลิกทหารเสียเลยเอาเงินมาเพิ่มตำราจมีแต่ทหารจ้วง” (ทจข., ร.7 ก.1/9 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ 47/2474” 25 มกราคม 2474) และทรงมีพระปรีชาสามารถคาดเดาเหตุการณ์ได้อย่างค่อนข้างถูกต้อง ทรงกล่าวว่า “ว่าถึงความเดือดร้อนและอันตรายยุบพลทหารที่หัวเมืองไม่มีอันตราย ปลดนายทหารชั้นผู้ใหญ่ก็ไม่เป็นไร แต่กลางชั้นนายทหารผู้น้อยลำบาก อันตรายจากราชฎรพลทหารไม่มีปัญหา” (ทจข., ร.7 ก.1/9 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ 49/2474” 3 กุมภาพันธ์ 2474) ซึ่งต่อมาก็คงเห็นได้ว่านายทหารชั้นผู้ใหญ่และพลทหารไม่ได้กระทำการใดๆอันอาจเป็นผลร้ายโดยตรงต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ยกเว้นพวกนายทหารระดับกลางหรือชั้นผู้น้อยกลุ่มหนึ่งเท่านั้น

สำหรับกลุ่มนายทหารระดับกลางในทศวรรษที่ 2460 และทศวรรษที่ 2470 เป็นที่น่าสังเกตว่าพวกเขามีคลังความรู้ และมีความสนใจทางวัฒนธรรมต่างไปจากนายทหารชั้นผู้ใหญ่มาก กล่าวคือ แต่เดิมมีวารสาร *ยุทธโกษา* เป็นแหล่งความรู้สำคัญ แต่ต่อมาในปี พ.ศ.2458 ในส่วนของกรมยุทธศึกษาทหารบกได้ออกวารสารใหม่ชื่อ *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์* เพิ่มขึ้นมาอีกฉบับหนึ่ง วารสารฉบับใหม่นี้ไม่ได้มีเพียงแต่หลักวิชาความรู้ของวิชาชีพนายทหาร หากแต่ยังมีบันเทิงคดี วรรณกรรม และความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพิ่มขึ้นมาด้วย ในส่วนของเรื่องบันเทิงคดีต้องนับว่ามีผลต่อนายทหารฝ่ายยุทธการในระยะต่อมาอยู่พอควร กล่าวคือ นายทหารส่วนนี้ได้ก้าวเข้ามามีความสัมพันธ์ทั้งทางส่วนตัวและความรู้สึกนึกคิดกับกลุ่มปัญญาชนและนักเขียนกลุ่มใหม่ เช่น หลวงวิจิตรวาทการ หลวงสารานุประพันธ์ และ กุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นต้น ดังจะเห็นได้ต่อไปว่ามีบางส่วนของปัญญาชนและนักเขียนรุ่นใหม่ซึ่งเคยส่งผลงานลงพิมพ์ใน *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์* ได้ช่วยทำงานสนับสนุนการขึ้นมาใช้อำนาจของฝ่ายทหารในระยะต่อมา และผลกระทบอีกประการหนึ่งคือมีนายทหารรุ่นใหม่บางส่วนให้ความนิยมชมชอบเรื่องวัฒนธรรมเป็นพิเศษ อย่างเช่น การแต่งบทกวี การแสดงละคร การร้องเพลง เป็นต้น เรื่องนี้พระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยะกร) ได้บันทึกไว้ว่าความคิดมุ่งแสวงหาสัญลักษณ์ใหม่ อย่างเช่น การมีเพลงชาติขึ้นควบคู่กับเพลงสรรเสริญพระบารมี ได้เริ่มมาจากความกระตือรือร้นของกลุ่มนายทหารรุ่นหนุ่ม พระเจนดุริยางค์เองได้เคยถูกทาบถามแกมขอร้องให้ช่วยแต่ง “เพลงชาติ” ขึ้นก่อนมีการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ซึ่งการทำเช่นนั้นในขณะที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังดำรงอยู่ พระเจนดุริยางค์เข้าใจดีว่าย่อมไม่มีความหมายอื่นใด นอกจากคือการ “กบฏ” สถานเดียว (เจนดุริยางค์, 2512:70-71)

ต่อมาเมื่อนายทหารระดับกลางได้ก้าวมา มีบทบาทอย่างสำคัญในปี พ.ศ.2475 โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากเดือนตุลาคม พ.ศ.2476 ปรากฏว่าพวกเขามีแนวทางการดำเนินการทางการเมือง และการจัดการกอง

ทัพซึ่งแตกต่างไปจากการทหารในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นอย่างมาก (ดูบทที่ 8 และบทที่ 9) กล่าวโดยย่อ คือ พวกเขาถือว่าตนเองมีภาระกิจอย่างสำคัญสูงสุดในการป้องกันเอกราชของชาติและเป็นผู้พิทักษ์ระบอบรัฐธรรมนูญ โดยมีแนวทางการปฏิบัติว่าตนเองคือนายทหาร ซึ่งมีความรู้กว้างและได้รับการอบรมมาเพื่อไปอบรมพลทหารซึ่งก็คือพลเมืองส่วนใหญ่ของชาติอีกต่อหนึ่งในส่วนของกองทัพนั้นได้มีการจัดกองทัพในขนาดเล็กลง ตำแหน่งทางการทหารสูงสุดคือนายทหารชั้นนายพันเอก และมีความแตกต่างระหว่างนายทหารระดับสูงกับระดับกลางน้อยลงแต่ในแง่ของงบประมาณนั้นกลับเพิ่มขึ้นเพื่อจัดซื้ออาวุธใหม่ๆ ให้แก่กองทัพ (ดูพจน.,ศธ.0701.9/14 “แจ้งความทหารที่ 78/9251” พ.ศ.2477) นอกจากนี้ได้แก่ การขยายตัวของแนวความคิดเรื่อง“ทหารเป็นผู้นำ” ซึ่งแต่เดิมเข้าใจว่าคงมีอยู่อย่างหนาแน่นภายในกองทัพได้แพร่กระจายออกไปสู่สามัญชนมากขึ้น (ชานาญยุทธศิลป์, 2480; ประศาสน์พิทยายุทธ, 2480:297-319) ในปี พ.ศ.2478 กรมยุวชนทหารถูกจัดตั้งขึ้น ในขณะเดียวกันฝ่ายโรงพิมพ์ของกรมแผนที่ทหารบกก็ได้จัดพิมพ์แผนที่แสดงอาณาเขตที่เชื่อว่ามีมาแต่ดั้งเดิมของ“คนไทย” ขึ้นพร้อมกับมีเสียงเรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการเอาดินแดนที่เคยเสียไปกลับคืนมา

ความหมายของการ“ปฏิวัติ”ก็ถูกตีความหมายใหม่ว่า คือการปฏิวัติทางวัฒนธรรม สร้างประชาชนให้มีความศิวิไลซ์ ไม่ให้การยึดอำนาจทางการเมืองแต่เพียงอย่างเดียว (วิจิตรวาทการ, 2518:243-264) ซึ่งในสถานการณ์ที่ได้คลี่คลายมาตามลำดับนี้ กล่าวได้ว่ามีความสอดคล้องกับสิ่งที่นายทหารรุ่นใหม่ๆ สนใจอยู่แล้ว และได้กลายมาเป็นพลังหนุนเนื่องให้ทหารมีบทบาททางการเมืองเพิ่มมากขึ้นในทศวรรษที่ 2480

กระแสความคิด“ชาตินิยม” ซึ่งมีอยู่ในกลุ่มนายทหารรุ่นหนุ่มนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2450 ได้กลายมาเป็นพลังขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในทศวรรษที่ 2470 และทศวรรษที่ 2480 พวกเขามีความรู้สึกคับข้องใจในเรื่องที่สยามต้องเสียดินแดนให้กับประเทศมหาอำนาจตะวันตก และถือเป็นเรื่องของเกียรติและศักดิ์ศรีของ“ชาติ”ที่ต้องได้รับการกอบกู้ ภาวะปฏิบัติของแนวความคิดชาตินิยมไม่ได้จำกัดอยู่แต่ในทางการเมือง แต่ได้ขยายรวมถึงเรื่องในทางเศรษฐกิจด้วย ดังเช่น ในปี พ.ศ.2477 กระทรวงกลาโหมได้มีคำสั่งให้ทหารทุกคนซื้อและใช้สินค้าของคนไทย (ชานาญยุทธศิลป์, 2480:17-18) และได้มีการจัดตั้ง“รัฐวิสาหกิจ”ขึ้นหลายประเภทภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงกลาโหม อย่างเช่น การเชื้อเพลิง กระดาษ และการทอผ้า ซึ่งต่อมาได้พัฒนากลายเป็นแนวทางสร้างรัฐวิสาหกิจตามนโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยมของทุกกระทรวงในทศวรรษที่ 2480 เรื่องนี้หากพิจารณาโดยเปรียบเทียบแล้ว ก็ต้องนับว่าเป็นการริเริ่มซึ่งไม่ปรากฏให้เห็นในกลุ่มข้าราชการสายอื่นๆ

นักปกครอง

นักปกครอง หรือข้าราชการฝ่ายปกครอง ซึ่งในแง่ของจำนวนถือว่าเป็นข้าราชการกลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่ง ข้าราชการกลุ่มนี้เกิดขึ้นมาควบคู่กับกระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีบทบาทอย่างสูงนับเนื่องแต่ทศวรรษที่ 2430 สมเด็จพระอมรินทราบรมราชธานีทรงอธิบายว่า ข้าราชการกระทรวงมหาดไทยใหม่นี้ได้คัดเลือกจากบุคคลสองจำพวกคือ หนึ่ง เป็นบุคคลที่เกิดในตระกูลข้าราชการผู้ใหญ่ในกระทรวงมหาดไทย และได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับ สอง เป็นลูกคนดีซึ่งผู้ปกครองนำเข้ามาฝึกหัดรับราชการตั้งแต่วัยเยาว์ (ดำรงราชานุภาพ, 2503:14-15) นอกจากนี้ ได้แก่ ข้าราชการในท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งในเบื้องต้นยัง

ถูกคัดเลือกเป็นข้าราชการในส่วนการปกครองท้องถิ่นของกระทรวงมหาดไทย ปรากฏกระทรวง ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดวิชาข้าราชการพลเรือนขึ้นในปี พ.ศ.2441 ซึ่งในปี พ.ศ.2445 ได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็นโรงเรียนมหาดเล็กหลวง จากสมัยนี้เอง การคัดเลือกข้าราชการใหม่จึงได้เปลี่ยนมาทำนับตั้งแต่การรับสมัครผู้เข้าเรียนในโรงเรียนมหาดเล็กหลวงนั้นเลย โดยคัดเลือกจากคุณสมบัติว่า “เป็นผู้ดีโดยสกุลหรือโดยฐานะอันสมควรจะถวายตัวเป็นมหาดเล็กได้” (ตำราราชานูภาพ,2487) ตามเกณฑ์นี้เห็นได้ว่าเป็นการสร้างข้าราชการเพื่อรัฐและเพื่อระบบราชการสมบูรณ์ภายใต้ทฤษฎีราชย์นั่นเองโดยแท้

การศึกษาเล่าเรียนภายในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นคณะรัฐประศาสนศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กล่าวได้ว่าเป็นการเรียนเฉพาะด้านและเน้นระเบียบการปฏิบัติต่างๆ เพื่อการทำราชการบนที่ว่าการอำเภอ ไม่มีการศึกษาเล่าเรียนหลักการหรือทฤษฎีการเมืองอันใดที่ว่าด้วยองค์ประกอบของรัฐสมัยใหม่ สิ่งที่เรียกกันภายในภายหลังว่าวิชา “รัฐศาสตร์แบบพุทธเจ้าหลวง” (วิจิตรวาทการ,2491:460-461) ถือเป็นวิชาความรู้ต้องห้าม ซึ่งมีการศึกษาเล่าเรียนเฉพาะแต่ในแวดวงของเจ้านายและข้าราชการระดับสูง ไม่มีการถ่ายทอดเป็นตำราใช้ศึกษาในสถาบันการศึกษาดังกล่าว พระองค์เจ้าธานีนิวัติเสนาบดีกระทรวงธรรมการในสมัยรัชกาลที่ 7 ทรงกล่าวไว้อย่างถูกต้องว่าการศึกษาวិชาการของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในตอนนั้นยังห่างไกลจากวิชาการเมืองของมหาวิทยาลัยในประเทศตะวันตกมาก (ดู นิรมล, 2526:118-119) การศึกษาที่สำคัญจึงเกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตร่วมกันของนักเรียน โดยเน้นความมีระเบียบ วินัย การเชื่อฟังนักเรียนอาวุโส การปลูกฝังให้รักบ้านเกิดเมืองนอน และเสียดสละความสุขความสบายส่วนตัว เพื่อประโยชน์ของคณะ ซึ่งเรียกว่า “เอสปิริต์ เดอ คอร์ปส์” (esprit de corps) (จูลันต์,2522:145)

เมื่อสำเร็จการศึกษาจากชั้นเรียนแล้ว นักเรียนทุกคนต้องออกไปฝึกงานตามที่ว่าการอำเภอต่างๆ ซึ่งนักปกครองทุกคนถือว่ามีความสำคัญสูงสุด เนื่องด้วยหลักวิชาความรู้ที่เล่าเรียนในห้องเรียนกับหลักการปฏิบัติหรือที่เรียกว่า “ศิลปการปกครอง” นั้นมีความแตกต่างกันอยู่มาก และข้อที่สำคัญคือในทัศนะของนักปกครองถือว่าศิลปการปกครองมีความสำคัญมากกว่าหลักวิชาความรู้ที่เรียนในตำรา (ต่างจากนักเรียนวิชาการทหาร หรือนักเรียนกฎหมายซึ่งถือว่าหลักวิชามีความสำคัญมากกว่า) ซึ่งเรื่องนี้มีความสำคัญเพราะทำให้นักปกครองรุ่นใหม่ไม่อาจแยกตัวตัวเองออกจากวัฒนธรรมของนักปกครองรุ่นก่อนตนได้

พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ข้าราชการนักปกครองคนสำคัญ ซึ่งมีชีวิตราชการรุ่งเรืองอยู่ทั้งใน ระบอบเก่าและระบอบใหม่ ได้กล่าวสรุปถึงหลักศิลปการปกครอง ซึ่งเรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่า “วิญญาณนักปกครอง” ไว้อย่างถึงแก่น (สุนทรพิพิธ,2516:1-144) กล่าวคือ นักปกครองต้องคำนึงถึงกฎหมาย คำสั่งระเบียบแบบแผน นิตិประเพณี และพระบรมราโชบาย หรือพระราชประสงค์ (ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นนโยบายของรัฐบาล) เป็นสำคัญ ซึ่งสำหรับคนภายนอกแล้วดูเหมือนเป็นเรื่องที่วินิจฉัยได้ไม่ถนัดนักว่าการปฏิบัติจริงนั้น ข้าราชการนักปกครองให้น้ำหนักความสำคัญกับหลักปฏิบัติราชการข้อใดมากกว่ากัน แต่สำหรับพระยาสุนทรพิพิธและ นักปกครอง การปฏิบัติที่ควรเป็นและถูกต้องมากที่สุด คือ การปฏิบัติแบบเดินทางสายกลาง ซึ่งในตำราเก่าของ นักปกครองชื่อ พระพิไชยเสนา (ดู สมบัติ และชัยอนันต์,2523:บทที่ 7) ได้วางหลักไว้แล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา ได้แก่ การตั้งจิตอยู่ในพระพุทธศาสนา รักษาเบญจศีล ให้ความเคารพกตัญญูต่อบรมมิตร พึงมีใจโอบอ้อมอารี ละความพยาบาท พุดจาด้วยคำไพเราะ และมีความรอบรู้ในคุณานุรูปฐานานุกรมแห่งทหารไพร่ทั้งหลาย

ต้องทำนุบำรุงตำรับตำราราชประเพณี มีความยุติธรรมในการว่าความเพราะเป็นผู้ถืออาญาสิทธิของพระเจ้าแผ่นดิน อีกทั้งต้องวางตัวให้เหมาะสมกับที่มีอำนาจซึ่งได้แก่การมีกรียาบท 4 ประการ คือ กิน นอน เดิน หยุดพัก ทั้งสี่อย่างนี้ให้กระทำด้วยความไม่ประมาทเหมือนดังพระยาราชสีห์ ซึ่งการนี้ขุนนางต้องรู้เรื่องลักษณะของสังคมา การเมืองมาก่อนด้วยแล้วว่าสังคมาการเมืองประกอบด้วยจักษุ พุง ไล่ และเอ็น เรียกว่าองคภาพพ และในสังคมา การเมืองซึ่งคนมีความแตกต่างหลากหลายกัน การวางตัวของนักปกครองควรทำด้วยความพอดี คือกระทำการต่างๆ ให้ไม่อ่อนและแข็งเกินไปคือการเดินทางสายกลางนั่นเอง เปรียบได้ “ดุษายพินเส้นกลางไฟระหนก” และต้องถูกจิตผูกใจมนุษย์ให้เขามี “ปฏิพันธริกร์ไคร่ยำเกรง” ด้วยการวางตัว “ดูจดังสุวรรณบรรพตอันเป็นที่อาศัยแห่งนิกรบรรพสัตว์” หากมีการสมาคมต้องทำอย่าให้เสียเปรียบ เก็บความลับและรู้จักใช้อุบายซ่อนกลศัตรู (ดูต้นฉบับ “พระพิไชยเสนา” ในแถลงงานประวัติศาสตร์โบราณคดี, 2513: 69-90) นี่เป็นหลักศิลปการปกครองแต่โบราณซึ่งนักปกครองรุ่นใหม่เองก็ยอมรับคดีนี้ และสืบทอดต่อมาในภาคการปฏิบัติของนักปกครอง และพระยาสุนทรพิพิธได้อธิบายหลักปฏิบัติของนักปกครองไว้อย่างดีด้วยภาษาใหม่ที่อ่านง่ายในงานเขียนของเขาชื่อ วิทยญาณแห่งนักปกครอง (2500) และ ลักษณะผู้ปกครอง (2506) เขากล่าวว่า ผู้ปกครองที่ดีคือคนที่รู้จักเดินทางสายกลาง ดูจ “สายพินเส้นกลางที่มีความไพเราะหนก” มากกว่าสายพินเส้นอื่น

ในขณะที่เดียวกันนักปกครองก็มีคลังความรู้เป็นพิเศษ คือวารสารเทศาภิบาล พิจารณาจากเนื้อหารายละเอียดแล้วอาจสรุปได้ว่าเป็นวารสารที่พิมพ์กฎข้อระเบียบต่างๆ เพื่อให้ให้นักปกครองนำไปปฏิบัติส่วนหนึ่ง กับมีรายงานข่าวการแต่งตั้ง การผลัดเปลี่ยนและโอนย้ายข้าราชการอีกส่วนหนึ่ง การแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระของข้าราชการฝ่ายปกครอง ไม่ว่าจะอยู่ในรูปของบทความ สารคดี หรือแม้แต่นิยายและบทละครซึ่งกำลังเป็นที่นิยมอยู่มากในช่วงทศวรรษที่ 2460 และทศวรรษที่ 2470 นั้น กล่าวได้ว่าแทบไม่มีปรากฏอยู่เลย นั่นหมายความว่าวัฒนธรรมของการเดินทางสายกลาง ดุษายพินเส้นกลางไฟระหนกนั้นไม่อาจนำนักปกครองไปสู่การเป็น “ปฏิปักษ์” หรือเป็นผู้ “วิจารณ์” ระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ ข้อวิจารณ์ที่ว่าการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขาด “หลักรัฐประศาสนโยบาย” ก็ดี หรือขาด “หลักวิชา” ก็ดี กล่าวได้ว่าเป็นความคิดที่มาจากนักคิดและมาจากข้าราชการสายอื่น ไม่ใช่จากสายนักปกครอง แม้ว่านักปกครองโดยคำนิยามคือผู้ศึกษาวิชาหลักรัฐประศาสนศาสตร์ในระดับอุดมศึกษามาแล้วก็ตาม

ในอันที่จริง ข้าราชการสายกระทรวงมหาดไทยเองมีการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อนข้างมากอยู่เหมือนกันจากสมัยรัชกาลที่ 6 ถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ในประการแรก คือในแง่ของการจัดหน่วยราชการ กระทรวงมหาดไทยในสมัยรัชกาลที่ 7 นั้นมีขนาดใหญ่โตมาก เนื่องจากในปี พ.ศ.2466 ได้มีการยุบกระทรวงนครบาล ซึ่งทำให้กระทรวงมหาดไทยมีกรมเพิ่มมากขึ้น ที่สำคัญได้แก่ กรมมหาดไทย กรมตำรวจ กรมป่าไม้ กรมสาธารณสุข กรมเจ้าท่า กรมโยธาธิการ กรมอัยการ และต่อมาได้มีการโอนกรมราชทัณฑ์มาจากกระทรวงยุติธรรม และมีการตั้งกรมตรวจคนเข้าเมืองขึ้นใหม่อีกในปี พ.ศ.2471 ทำให้กระทรวงมหาดไทยนั้นมีหน่วยงานจำนวนมากถึง 10 กรม คือนับรวมทั้งกรมปลัดมหาดไทยด้วย และมีจำนวนข้าราชการสามัญมากที่สุดเป็นอันดับหนึ่ง คือมากกว่ากระทรวงกลาโหม แต่หากนับจำนวนข้าราชการวิสามัญรวมด้วยแล้ว กระทรวงมหาดไทยมีจำนวนรวมข้าราชการอยู่เป็นอันดับสอง คือตกประมาณ 2 หมื่นคนเศษในทศวรรษที่ 2470 (ดู SYB, 18:528)

ประการที่สอง กระทรวงมหาดไทยเองก็ได้รับผลสะท้อนจากนโยบายลดทอนรายจ่ายของรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 7 ด้วยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ.2474 ในขณะที่งบประมาณรวมของกระทรวงกลาโหมลดลงจากปีก่อนประมาณ 3 ล้านบาทเศษ งบประมาณของกระทรวงมหาดไทยเองก็ลดลงประมาณ 2 ล้านบาท และในปีสุดท้ายก่อนการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 นั้นงบประมาณของกระทรวงกลาโหมลดลงจากปีก่อนประมาณ 1 ล้านบาทเศษ แต่กระทรวงมหาดไทยได้ถูกตัดทอนลงมากที่สุด คือมากกว่ากระทรวงอื่นๆเป็นจำนวนถึง 3.9 ล้านบาท (ดู SYB, 18:304) ผลกระทบคือมณฑลเทศาภิบาลหลายมณฑลถูกยุบ แต่กระนั้นก็ตามมีการดูแลข้าราชการของกระทรวงมหาดไทยออกไม่มากนัก เข้าใจว่าเสนาบดี คือ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงใช้นโยบายลดทอนเงินเดือนของข้าราชการลงมากกว่าการดูแลข้าราชการออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลดเงินเดือนลงร้อยละ 5 ในปี พ.ศ.2474 ซึ่งเป็นวิธีการที่ได้รับการวิจารณ์อย่างกว้างขวาง อย่างเช่นพระยาศรภักย์พิพัฒน์ (เลื่อน ศรภักย์พิพัฒน์) กล่าวว่า“เป็นเรื่องที่ทำกันโดยลักษณะง่ายตายเป็นอย่างยิ่ง และเงินที่พระคลังได้ไปโดยวิธีตัดเงินเดือนนี้ก็มีเพียงสี่แสนบาทเศษๆเท่านั้น” (ดู ศรภักย์พิพัฒน์-ก,2512:34) หมายความว่า ได้เงินไปไม่คุ้มกับสิ่งที่ต้องสูญเสียไปจากจิตใจของผู้คน กระนั้นก็ดีเรื่องเหล่านี้ ไม่มีปฏิกิริยาใดๆ จากข้าราชการสายนักปกครอง ซึ่งเข้าใจได้ว่าพวกเขาคงมีความอดทนและอดกลั้นเป็นอย่างสูงต่อผลกระทบนั้น

อย่างไรก็ดี เมื่อมีการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 เกิดขึ้นแล้ว ข้าราชการสายกระทรวงมหาดไทยเองก็คงมีการปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลง แต่ก็มีข้อเท็จจริงบางประการบ่งชี้ว่า การปรับตัวภายในกลุ่มข้าราชการสายนี้ยังคงยึดหลักการแบบอาวุโสไว้เป็นสำคัญ กล่าวคือ ในปี พ.ศ.2476 พระยาศรีเสนา (ฮะ สมบัติศิริ) สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ได้ย้ายเข้ามาเป็นปลัดกระทรวงมหาดไทย และเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยคนแรกของรัฐบาลในระบอบใหม่ พระยาอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์ (ม.ร.ว.ประยูร อิศรศักดิ์) อดีตเทศาภิบาลมณฑลปัตตานีได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยคนที่สอง (ดู มนูญ,2508:118-124) และพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ผู้ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลกย้ายเข้ามาเป็นข้าหลวงประจำจังหวัดพระนครและธนบุรี และต่อมาเลื่อนขึ้นเป็นอธิบดีกรมมหาดไทยในปี พ.ศ.2478 เป็นต้น ซึ่งเห็นได้ว่าเป็นการเลื่อนชั้นและโยกย้ายในแนวทางที่เป็นมาแต่เดิม จริงอยู่ว่ามีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกระทรวงมหาดไทยจำนวนน้อยอยู่ส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐม พระองค์ได้ทรงแสดงบทบาทสนับสนุนระบอบใหม่อย่างแข็งขัน ได้ทรงเรียกนายอำเภอและตำรวจมาประชุมเตรียมพร้อมทำการตรึงทางรถไฟไว้ และทรงห้ามขบวนรถไฟผ่านไปทางหัวหินโดยเด็ดขาด (สำนักพระราชวัง,2489:13) แต่เรื่องนี้ก็ดูเป็นลักษณะเฉพาะพระองค์มากกว่าจะเป็นลักษณะของนักปกครองชั้นผู้ใหญ่โดยทั่วไปในสมัยนั้น

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญภายในข้าราชการสายนักปกครองนี้ เข้าใจว่าคงเกิดขึ้นหลังจากที่ได้มีการปรับปรุงระบบข้าราชการโดยรวมทั้งหมดโดยมีการตราระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยามพุทธศักราช 2476 และพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช 2476 ขึ้นเป็นต้น (ดูต่อไปในบทที่ 9) ซึ่งทำให้ระบบราชการกลายเป็นระบบเปิดกว้างในระดับหนึ่ง คือมีการสอบแข่งขัน มีอัตราเงินเดือนแน่นอน มีระเบียบที่แน่นอนว่าด้วยการเลื่อนชั้นเงินเดือน การลงโทษข้าราชการ ฯลฯ ซึ่งเป็นการปูทางไปสู่การสร้างระบบราชการแห่งชาติ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในลักษณะข้าราชการบริหารซึ่งรับพระราชทานเงินเดือนมากกว่าสองพันบาทขึ้นไป ถูกถอดถอนและยกเลิกไป เนื่องด้วยนายกรัฐมนตรีของรัฐบาลในระบอบใหม่เองได้รับเงินเดือนเพียงพันบาท

เศษเท่านั้น การขยายตัวของระบบราชการแห่งชาติจึงเป็นการขยายตัวของข้าราชการระดับกลางและล่าง หากพิจารณาจากฐานเดิมของระบบราชการสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ในที่นี้อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของระบบราชการจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบบราชการแห่งชาตินั้น ในส่วนสำคัญเกิดจากแรงผลักดันของข้าราชการรุ่นหนุ่มของคณะราษฎรเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลวงประดิษฐมนูธรรม และหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เขาทั้งสองได้ก้าวขึ้นมาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ในช่วงเวลาติดต่อกันระหว่างเดือนกันยายน พ.ศ.2477 จนถึงเดือนกันยายน พ.ศ.2481 และได้พยายามจัดการอบรมข้าราชการรุ่นใหม่บรรจุเข้าไปทำงานในระบบการปกครองแบบเทศบาลที่ตั้งขึ้นใหม่ และรับสมัครข้าราชการใหม่ๆ ซึ่งสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองบรรจุเป็นข้าราชการระดับกลางทดแทนข้าราชการเก่า และภายใต้แผนนโยบายทั่วไปของคณะราษฎรเองนั้น ก็ได้มีความพยายามอยู่มากเหมือนกันที่จะเปลี่ยนแนวคิดของข้าราชการจากการเป็น“ข้าแผ่นดิน” ให้มาเป็น“ผู้บำบัดทุกข์บำรุงสุข”ของราษฎร (ธำรงนาวาสวัสดิ์, 2508:46-49)

กลุ่มข้าราชการครู

ครูหรือนักการศึกษา คือผู้ประกอบอาชีพรับราชการสายกระทรวงธรรมการ มีหน้าที่หลักเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาอบรม และสั่งสอนนักเรียนในระบบการศึกษาแบบใหม่ที่เพิ่งถูกสถาปนาขึ้นโดยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คนกลุ่มนี้จัดเป็นข้าราชการสมัยใหม่แบบหนึ่ง ทำหน้าที่เป็นกลไกให้กับรัฐสมัยใหม่ในส่วนหนึ่ง ซึ่งทดแทนบทบาทของ“พระ”และ“ครู”ในรัฐแบบจารีต คนกลุ่มนี้ถือว่าตนมีความรู้และความชำนาญเฉพาะด้านที่ต่างไปจากทหารและข้าราชการสายปกครอง อีกทั้งมีทัศนคติต่อความก้าวหน้าของประเทศที่เป็นของตนเอง พวกเขามีบทบาทอย่างสำคัญในการสร้างสรรค์การใช้ภาษาไทยแบบใหม่แทนแบบร้อยกรองแต่เดิม และได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่แสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์สังคมและการเมืองอย่างแข็งขันมากกลุ่มหนึ่ง

ครูหรือนักการศึกษาในฐานะเป็นข้าราชการสมัยใหม่ย่อมมีพัฒนาการขึ้นควบคู่กับการจัดตั้งและขยายตัวของระบบการศึกษาสมัยใหม่ คือระบบโรงเรียน เริ่มจากในปี พ.ศ.2428 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรทั่วไปขึ้นเป็นแห่งแรกที่วัดมหรณพาราม หลังจากนั้นก็มีโรงเรียนหลวงทยอยตั้งขึ้นตามวัดต่างๆ จนถึงปี พ.ศ.2441 ได้มีการขยายการศึกษาสำหรับทวยราษฎรออกไปตามหัวเมืองโดยมอบการจัดการศึกษาด้านวิชาการให้แก่คณะสงฆ์ ส่วนฝ่ายธุรการนั้นเป็นหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทย ต่อมาในปี พ.ศ.2435 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้น ซึ่งผลิตทั้งครูฆราวาสและพระ ต่อมาในปี พ.ศ.2450 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูสตรีขึ้นอีกแผนกหนึ่ง ครูทุกคนซึ่งผ่านการศึกษาอบรมตามหลักสูตรโรงเรียนฝึกหัดครูดังกล่าว สามารถสอนหนังสือได้ทั้งในส่วนของศึกษาอักษรวิธีแบบใหม่ ซึ่งถือเป็นเกณฑ์วัดสมรรถภาพเบื้องต้นของการเป็นข้าราชการครูสมัยใหม่ และสามารถสอนวิชาจริยธรรม เพื่อมุ่งอบรมให้เยาวชนเป็นพลเมืองดีของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (วารุณี, 2524:187-195)

ต่อมาในทศวรรษที่ 2450 ได้มีการปรับปรุงแนวทางการจัดการศึกษา โดยการจัดตั้งโครงการการศึกษาขึ้นสองโครงการ โครงการแรกคือโครงการ พ.ศ.2456 เสนอร่างโดยเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

(ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ส่วนโครงการที่สองคือโครงการ พ.ศ.2458 ซึ่งเป็นการปรับปรุงโครงการเก่า หลังจากได้มีปัญหาโต้แย้งกันอย่างหนักในเสนาบดีสภา และจากการอภิปรายโต้แย้งทางความคิดของเสนาบดีและนักการศึกษาชั้นนำ เราสามารถสรุปฐานะความสำคัญของการศึกษาที่พึงมีต่อความก้าวหน้าของสังคมสยามได้ดังนี้

ประการแรกเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าการศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญที่จะหนุนช่วยให้บ้านเมืองมีความก้าวหน้า ประโยชน์ของการศึกษามีทั้งเพื่อฝึกหัดคนทำราชการ และฝึกหัดราษฎรทั่วไปให้“ฉลาด”ขึ้นไม่ว่าจะประกอบสัมมาอาชีพใด ความเชื่อมั่นในลักษณะนี้ผลักดันให้มีการสร้างนโยบาย“การศึกษาสำหรับชาติ”ขึ้น (วารุณี, 2524: บทที่ 6) แต่อย่างไรก็ดี การศึกษานี้ไม่ใช่สิ่งที่รัฐพึงจัดให้ราษฎรแบบเปล่าๆ ราษฎรที่ต้องการให้บุตรหลานมีการศึกษาและได้ไต่เต้าขึ้นมาเป็นพลเมืองดีของรัฐ พึงจ่ายเงินเพื่อการนั้นด้วย เรียกว่าเงินศึกษาพลี ซึ่งเป็นเงินที่เก็บจากชายฉกรรจ์ที่มีอายุระหว่าง 18-60 ปีในอัตราที่ต่างกันตามท้องที่โดยเฉลี่ยคนละ 1-3 บาทต่อปี เพื่อใช้จัดการศึกษาในส่วนที่เรียกว่าโรงเรียนประชาบาล เงินศึกษาพลีนี้เก็บจนถึงปี พ.ศ.2473 รัฐบาลสยามจึงได้เลิกเก็บโดยจ่ายเป็นเงินอุดหนุนจากส่วนกลางให้แทนตกประมาณปีละ 3 ล้านบาท

ประการที่สอง การขยายตัวของการศึกษาไปสู่ทวยราษฎรได้กระทำอย่างค่อนข้างแข็งข้อและระมัดระวังอย่างยิ่งที่จะไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอันกระทบต่อศูนย์กลางอำนาจที่มีมาแต่เดิมและกำลังปรับตัวเองอยู่ (เสนห์, 2526: บทที่ 2) ด้วยข้ออ้างที่มักโต้เถียงกันในเรื่องของงบประมาณ ระบบการจัดการศึกษา และอื่นๆ นักการศึกษาต้องใช้เวลาผลักดันอยู่เป็นเวลานานนับสิบปี จึงได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 (ระลึก, 2527: 10-15) ซึ่งพระราชบัญญัตินี้ได้ประกาศใช้บังคับในแต่ละตำบลไป ตามลำดับ อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาซึ่งได้แบ่งโรงเรียนออกเป็น 3 ประเภท คือ โรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนราษฎรนั้น มีความแตกต่างกันในแง่ของ“คุณภาพ”การศึกษาเป็นอย่างมาก โรงเรียนรัฐบาล ซึ่งตั้งขึ้นและดำรงอยู่ได้โดยงบประมาณของรัฐบาลเอง เป็นที่น่าสังเกตว่ามีจำนวนโรงเรียนอยู่ค่อนข้างน้อย และลดจำนวนลงได้ด้วยตามฐานะการเงินของรัฐบาล อย่างเช่นในปี พ.ศ.2466 จำนวนโรงเรียนรัฐบาลทั่วประเทศมี 654 โรงเรียน แต่ในปี พ.ศ.2475 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของระบอบเก่า จำนวนโรงเรียนรัฐบาลทั่วประเทศมีจำนวนลดลงเหลือเพียง 250 โรงเรียนนั้น (SYB, 18: 400) สถานการณ์นี้ตรงกันข้ามกับจำนวนโรงเรียนประชาบาล ซึ่งตั้งขึ้นโดยรัฐบาลแต่ดำรงอยู่ได้โดยเงินศึกษาพลี ซึ่งมีจำนวนเพิ่มขึ้นตามลำดับ คือ มี 5,031 โรงเรียนปี พ.ศ.2466 และ 6,331 โรงเรียนปี พ.ศ.2475 เรื่องนี้สะท้อนให้เห็นทิศทางการศึกษาของชนชั้นนำสมัยนั้นได้พอสมควรว่า การศึกษานั้นมีไว้เพื่อคนส่วนน้อยเพื่อการไต่เต้าสถานะทางสังคม จากราษฎรไปเป็นพลเมืองที่ดีของรัฐ และเป็นข้าแผ่นดินที่ดีของรัฐตามลำดับ

จำนวนนักเรียนจากระดับชั้นประถมศึกษา ไปสู่ชั้นมัธยมศึกษา และชั้นอุดมศึกษาจึงมีความแตกต่างกัน อย่างมหาศาล อย่างเช่นในปี พ.ศ.2475 นักเรียนในระดับชั้นประถมทั่วประเทศมีทั้งสิ้น 714,351 คน แต่ในระดับมัธยมศึกษามีเพียง 22,537 คน และมีนิสิตจำนวนเพียง 160 คนเท่านั้นที่กำลังศึกษาอยู่ในทุกแผนกวิชาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปีเดียวกัน (SYB, 18: 401) ส่วนการศึกษาในระดับอุดมศึกษาแผนกอื่นๆ ซึ่งมีอยู่ในเวลานั้น คือ ที่โรงเรียนกฎหมาย และโรงเรียนนายร้อยก็รับนักเรียนเข้าศึกษาในจำนวนที่ค่อนข้างน้อย เพียงแห่งละร้อยคนเศษเท่านั้น

ในสภาพการณ์ดังกล่าว นักการศึกษาชั้นนำผู้มีความเชื่อมั่นว่าการศึกษามีคุณค่าอย่างสูง คือทำให้คนหลุดพ้นจากความป่าเถื่อนได้ คนในกลุ่มนี้ อย่างเช่น เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เป็นต้น ต่างก็อุทิศทั้งกำลังความคิดและกำลังกาย พากเพียรชี้แจงให้ทั้งรัฐบาลและราษฎรยอมรับคุณค่าของการศึกษา กลุ่มนักการศึกษาที่สำเร็จการศึกษามาจากประเทศอังกฤษได้ออกหนังสือ*ลัทธิวิทยา* ร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งใช้นามปากกาว่า“ครูเทพ” ได้เขียนทั้งบทกลอนและบทความแสดงความเห็นวิพากษ์วิจารณ์สังคมอย่างกว้างขวาง (ดู ชลธิรา,2518) และในส่วนของนักการศึกษา หรือครูในระดับล่างๆ เราอาจพิจารณาการเคลื่อนไหวของพวกเขาได้จากบรรดาดำราเรียนในต้นทศวรรษที่ 2450 ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนมีระเบียบตรวจตำราเรียนอย่างเข้มงวดในปี พ.ศ.2456 กล่าวคือ ตำราเรียนเหล่านั้น ได้แสดงความเชื่อมั่นและความหวังในความก้าวหน้าของประเทศสยามจากพื้นฐานความเชื่อในเรื่องการขยายการศึกษาไว้อย่างตรงไปตรงมา ตัวอย่างข้างหน้านี้อาจดูรุนแรงไปบ้างแต่ก็ปรากฏอยู่จริงในตำราเรียนเล่มหนึ่ง

“...เมืองต่างๆ ได้รวมกันขึ้นเป็นประเทศ ตั้งหัวหน้าเมืองเรียกว่าพระเจ้าแผ่นดิน เป็นประธาน และมีอาณานิธิ์เด็ดขาดในราชการบ้านเมือง ต่อมาบางประเทศที่พลเมืองมีความรู้ดีแล้ว ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองชนิดนี้ ใช้วิธีการปกครองที่ถือเอาเสียงของประชาชนส่วนใหญ่...” (อนุภาณลิตยานุสรณ์,2456:74)

ซึ่งเป็นทัศนะที่มองประเทศสยามว่าพึงเปลี่ยนแปลงไปในวันข้างหน้าหากประเทศสยามมีการขยายตัวของการศึกษา และพลเมืองมีความรู้ดีขึ้นมากแล้ว

กลุ่มครูที่สำเร็จการศึกษาบรมจากโรงเรียนฝึกหัดครูในระหว่างปี พ.ศ.2437-2475 นั้น ในอันที่จริงมีจำนวนไม่มากนัก ได้มีผู้คำนวณไว้แล้วว่า มีจำนวนเป็นชาย 960 คน และหญิง 100 คน (วารุณี,2524: 318) แต่อย่างไรก็ดี บทบาทของคนกลุ่มนี้ในฐานะที่เป็นข้าราชการฝ่ายการศึกษา คือ การสร้างพลเมืองแบบใหม่ขึ้นในระบบโรงเรียนนั้น ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่องสังคมอย่างกว้างขวางมากกว่าจะอธิบายได้ด้วยตารางแสดงปริมาณการเติบโตของจำนวนนักเรียน คงเป็นที่เข้าใจกันได้ว่า การสอนหนังสือตามตำราถือเป็นเพียงส่วนเดียวเท่านั้นของการเป็นครู อีกส่วนหนึ่งคือ“การสอนนอกตำรา” ซึ่งได้แก่การวิพากษ์วิจารณ์สังคม การสร้างทัศนคติใหม่ๆ และแรงดลบันดาลใจแก่เยาวชนในทศวรรษที่ 2460 และทศวรรษที่ 2470 คำบรรยายของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ดังต่อไปนี้แสดงสภาวะส่วนหนึ่งของการสอนนอกตำราในช่วงปลายระบอบเก่า

“...มีบ่อยครั้งที่ครูแทบจะซึ้งไปไม่ได้ว่าอะไรคือความดี อะไรคือความชั่ว อะไรคือความสงบ อะไรคือความอัปลักษณ์ อะไรคือเทพ และอะไรคือมาร แต่ก่อนนี้ถ้าครูจะชี้ถึงสิ่งเหล่านี้ คงจะชี้ได้อย่างง่ายดาย ครูจะชี้ไปที่บุคคล และตำแหน่งอันทรงอิทธิพล แล้วก็จะบอกว่านั่นเป็นสิ่งที่แทนความดีงาม แล้วครูก็จะมองไปที่ชีวิตอันต้องต่อสู้เพื่อการดำรงชีพ ด้วยการอาบเหงื่อต่างน้ำ และการดิ้นรน ให้พ้นจากความอดอยาก ปีมว่าสายตัวแทบขาด และชี้ว่านั่นเป็นความอัปลักษณ์ และความโสโครก ซึ่งครูได้สอนศิษย์ให้พยายามหลีกเลี่ยงจนหนัก แต่ผู้คนที่จมอยู่ในชีวิตเหล่านี้รวมทั้งลูกเด่าเล่าอ่อนของเขาจะออกมาจาก

ชีวิตอัตลักษณ์โสโครกเช่นนั้นได้อย่างไร ครูไม่ได้บอก มันเกินความรู้ของครู และมันไม่ใช่
ฐานะของครูแน่นอน ครูคิดว่าเรื่องนี้เป็นฐานะของเทพยดา...” (กุหลาบ, 2526:6-7)

ความคิดเห็นของครูจึงมีทั้งพร่ำสอนให้ลูกศิษย์ตั้งใจมุ่งศึกษาเล่าเรียนเพื่อการไต่เต้าฐานะทางสังคม และในขณะเดียวกันครูบางคนก็ได้สร้างแรงดลบันดาลใจให้เห็นคุณค่าของการศึกษาว่าเป็นทางนำมาซึ่งความก้าวหน้าของสังคมสยามด้วย ตัวอย่างของครูผู้มีชื่อเสียงว่าชอบวิพากษ์วิจารณ์สังคมและการเมืองอยู่เสมอได้แก่ หลวงสำเร็จวรรณกิจ(บุญ เสขะนันท์) แห่งโรงเรียนเทพศิรินทร์ พระยาประมวลิชาพูล(วงศ์ บุญหลง) แห่งโรงเรียนวัดเบญจมบพิตรและโรงเรียนฝึกหัดครูบ้านสมเด็จ และหลวงบุญปาลีดิวิชชาสาส์ก (บุญเลี้ยง บุญโยประการ) แห่งโรงเรียนมัธยมวัดประทุมคงคา เป็นต้น

คลังความรู้ของครูและนักการศึกษาในสมัยนั้นคือ หนังสือ *วิทยาทารย์* (พ.ศ.2444 จนถึงปัจจุบัน) พิจารณาจากเนื้อหาโดยรวมแล้วเห็นได้ว่า ในทศวรรษที่ 2460 และทศวรรษที่ 2470 มีบทความแสดงความคิดทางการศึกษา เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอยู่เป็นประจำ ซึ่งถือเป็นแผนกความรู้แผนกหนึ่งสำหรับครู นอกไปจากเรื่องของหลักสูตร การสอน และคำประกาศตลอดจนคำสั่งต่างๆ ยกตัวอย่างเช่น ในปี พ.ศ. 2472 โสภกา ปาลบุตรได้เขียนบทความเรื่อง “การศึกษาสอนให้คนเป็นคนได้อย่างไร” ด.อินทวงศ์ ได้เรียบเรียงบทความเรื่อง “ประชาธิปไตยเยอรมันกับสงครามเศรษฐกิจ” แสดงความคิดเห็นว่า การจัดการทางเศรษฐกิจจะแก้ปัญหาได้ต้องใช้ “หลักวิชา” เป็นเครื่องนำทาง (*วิทยาทารย์*, 2472:642) ในปี พ.ศ.2473 หลวงบวรบรรณรักษ์ เขียนบทความแสดงความเห็นเรื่อง “ชาติเจริญขึ้นและเสื่อมลง” กล่าวว่า เรื่องนี้ขึ้นกับผู้นำของชาติเป็นสำคัญ (*วิทยาทารย์*, 2473:640-647) หลวงบุญปาลีดิวิชชาสาส์ก ได้เขียนบทความแสดงความเห็น เรื่อง “ทางที่จะนำไปสู่ความเจริญ” ฯลฯ จากตัวอย่างดังกล่าวนี้ อาจกล่าวได้ว่า หนังสือ *วิทยาทารย์* เป็นหนังสือวิพากษ์วิจารณ์สังคมการเมืองของยุคสมัยฉบับหนึ่ง และเป็นหนังสือที่ได้รับความนิยมอยู่ไม่น้อย บทความต่างๆ ที่เขียนและพิมพ์ในวารสารฉบับนี้ใช้ภาษาแบบง่าย ๆ ไม่มีศัพท์แสงหรือแนวคิดที่ยากต่อการเข้าใจดังเช่นวารสารของพวกนักกฎหมายและไม่มีลักษณะเฉพาะกลุ่มมากนัก ดังเช่นวารสารของพวกนักปกครอง

ความเป็นคนกว้างขวางของกลุ่มครูหรือนักการศึกษา อาจพิจารณาเพิ่มเติมได้จากบทบาทของสมาคมคณาจารย์สมาคม ซึ่งเป็นสมาคมของพวกครูโดยเฉพาะ สมาคมมีสโมสรแสดงปาฐกถาบรรจุคนฟังได้ประมาณ 400-500 คน ในระหว่างปี พ.ศ.2470 จนถึงปี พ.ศ.2474 อย่างน้อยมีการแสดงปาฐกถาที่สมาคมคณาจารย์สมาคมอยู่ 31 เรื่อง (ดู เลขาวิจารณ์, 2474) ผู้ได้รับเชิญเป็นองค์ปาฐกมาจากกลุ่มคนสถานะต่างๆ นับตั้งแต่เจ้านาย คือ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ข้าราชการฝ่ายมหาดไทยคือ เจ้าพระยายมราช(ปั้น สุขุม) นายทหารคือ นายพลโท พระยาเฉลิมอากาศ(สุณี สุวรรณประทีป) นักกฎหมายคือ พระยามานวราชเสวี(ปลอด ณ สงขลา) นักการศึกษาคือ พระยาอุปกิตศิลปสาร (ห่ม กาญจนชีวะ) รวมตลอดไปจนถึง นายแพทย์ นักจิตวิทยา เจ้าหน้าที่ฝ่ายชลประทาน และครูจากโรงเรียนมัธยม การมีกิจกรรมในลักษณะที่เปิดกว้างเช่นนี้กล่าวได้ว่าเป็น ลักษณะเฉพาะของกลุ่มสังคมครู ต่างจากกิจกรรมของทหาร นักปกครองและแม้แต่กฎหมายซึ่งมีลักษณะปิดมากกว่า การเป็นนักการศึกษาและครูในช่วงสมัยนั้นจึงมีความหมายว่าเป็นผู้ที่ครุ่นคิดถึงความก้าวหน้าของประเทศสยาม และด้วยสถานะของความเป็นครู เมื่อคิดแล้วก็ควรสั่งสอนหรือชี้แนะสังคม ซึ่งมีผลเป็นการบั่นทอนฐานะของ

ระบอบเก่าอยู่ด้วยไม่น้อย ตัวอย่างเช่น ปาฐกถาของหลวงบุญปาลีตีพิมพ์ในวารสาร (บุญเลี้ยง บุญโยประการ) ครูโรงเรียนมัธยมวัดประทุมคงคา เรื่อง “เศรษฐกิจและความเป็นอยู่ของชีวิต”(พ.ศ.2471) มีความสรุปตอนท้ายหลังจาก กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพแล้วว่า

“...ตาม Theory แห่งเศรษฐวิทยา การอาชีพของมนุษย์เราจะเป็นชนิดใดก็ตามขอให้ เป็นชนิด Productive ก็แล้วกันต้องนับว่าสำคัญเหมือนกันทั้งสิ้น เพราะถ้าขาดแต่อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว โลกของเราก็จะเจริญไม่ได้...ข้าพเจ้าเชื่อว่าข้าราชการสัญญาบัตรที่โกง เงินหลวงบ่อยๆ บางราย เงินเดือน 3-4 พันบาทก็โกงนั้นเพราะอะไร ข้าพเจ้ามั่นใจว่า เพราะเขาเป็นผู้ขาดการเศรษฐกิจ สัมตัวในการใช้จ่ายจนต้องเป็นผู้หมดความนับถือตนเอง.. ” (บุญปาลีตีพิมพ์, 2474:186-87)

การแสดงความคิดเห็นเช่นนี้ในยุคสมัยนั้น คือการวิพากษ์วิจารณ์เจ้านายและข้าราชการชั้นสูง แม้ว่าผู้พูดอาจไม่ได้ ตั้งใจโดยตรงขนาดนั้นก็ตาม

นักการศึกษาหรือข้าราชการกระทรวงธรรมการ ได้รับผลกระทบจากนโยบายดูลข้าราชการ การตัดทอนหน่วยงาน และลดทอนเงินเดือนเช่นเดียวกับข้าราชการสายอื่นๆ ความไม่พอใจก็ย่อมต้องมีอยู่บ้าง แต่พวกเขาไม่ได้มีบทบาทที่สำคัญแต่อย่างใดในกลุ่ม “คณะราษฎร” ผู้ที่ดูมีความคิดริเริ่มและมีทัศนวิพากษ์วิจารณ์ระบอบเก่าเป็นอย่างมากในขณะนั้นคือพระยาประมุขวิชาวุฒ (วงศ์ บุญหลง) ซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการราษฎรและเป็นรัฐมนตรีว่าการในคณะรัฐมนตรีชุดแรก รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการในคณะรัฐบาลชุดที่สองคือ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงว่าเป็นนักการศึกษาหัวก้าวหน้ามาตั้งแต่สมัยระบอบเก่า

ในปี พ.ศ.2477 ได้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในลักษณะของตลาดวิชา ซึ่งทำให้การศึกษาในระดับอุดมศึกษาไม่ใช่เป็นสมบัติของคนส่วนน้อยอีกต่อไป มีการเปิดสอนวิชากฎหมาย การเมือง และเศรษฐศาสตร์ ซึ่งแต่เดิมถือว่าเป็นของต้องห้าม แต่ในระบอบใหม่แล้ว ทั้งสามวิชาถือเป็นเรื่องที่ต้องสนับสนุน ให้มีการเรียนรู้ทั่วกันในหมู่ประชาชนและพลเมือง

นักกฎหมาย

นักกฎหมายเป็นข้าราชการสมัยใหม่อีกส่วนหนึ่งที่แม้จะมีจำนวนน้อยกว่าทหาร นักปกครอง และนักศึกษายุวมก แต่ในแง่ของหลักวิชาความรู้แล้ว นักกฎหมายถือว่าวิชาความรู้ของตนมีลักษณะเฉพาะ ทั้งจากในสวนจารีตประเพณีของสยามเอง และจากแหล่งความรู้ของสังคมตะวันตก พวกเขาถือว่าวิชาความรู้ทางด้านกฎหมายมีความสำคัญต่อการจัดวางบรรทัดฐานและกฎระเบียบใหม่ อำนาจสูงสุดนั้นอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ก็จริงอยู่ แต่ในการดำเนินการด้านต่างๆ รัฐบาลก็ต้องคำนึงถึงหลักการและความชอบธรรมคือมีตัวบททางกฎหมายรองรับการกระทำนั้นอยู่ด้วย ส่งผลให้นักกฎหมายกลายเป็นทั้งผู้รักษาและชี้้นำให้มีการเปลี่ยนแปลงไปพร้อมๆกัน คำวินิจฉัยต่างๆเกี่ยวกับความเป็นไปได้ที่จะมีระบอบการเมืองใหม่ในส่วนสำคัญที่สุด กล่าวได้ว่ามาจากความรู้ทางกฎหมายมากกว่ามาจากความรู้ทางการทหารและมากกว่าวิชาความรู้ทางรัฐประศาสนนโยบาย

รวมทั้งความรู้ทางด้านวิชาการศึกษา ซึ่งแพร่กระจายอยู่ก่อนสิ้นสุทธระบอบเก่า

ความรู้ทางกฎหมายแบบจารีต รวมทั้งบทบาทของพวก“หัวหมอ”และพวกทนายจารีตแทบตั้งอยู่ไม่ได้เลยเมื่อสยามได้เสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ประเทศมหาอำนาจตะวันตก เหตุสำคัญเป็นเพราะวิธีการฟ้องร้อง การสืบพยาน การตัดสินความ และการลงโทษ ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากตามแนวทางที่ใช้กันอยู่ในต่างประเทศ ในปี พ.ศ.2440 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้นเป็นครั้งแรก เจ้าพระยามหิธร(ลออ ไกรฤกษ์) มีความเห็นว่าการจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายเป็นผลเนื่องมาจากความคิดที่จะเลิกศาลกงสุล (จักรปาณิศรีศิลาวิสุทธิ, 2499:51) ซึ่งอาจฟังดูแล้วแปลกสำหรับคนภายนอก แต่สำหรับกลุ่มนักเรียนกฎหมายแล้วเรื่องนี้ถือเป็นธรรมดา เนื่องด้วยพวกเขาเป็นผู้ที่มีความเข้าใจได้อย่างชัดเจนว่า การมีศาลกงสุลนั้นมีผลกระทบโดยตรงต่ออำนาจของรัฐสยาม นักเรียนกฎหมายรุ่นแรกๆ มีประมาณ 100 คน และส่วนใหญ่คือผู้ทำงานเกี่ยวกับการศาลอยู่แล้ว แต่อย่างไรก็ดี ผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนกฎหมายในแต่ละปีมีน้อยมาก เนื่องด้วยความเคร่งครัดในหลักวิชาตามแบบการศึกษากฎหมายของอังกฤษ ต่อมาในปี พ.ศ.2454 โรงเรียนกฎหมายได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นโรงเรียนหลวง และได้ขยายหลักสูตรจากหนึ่งปีเป็นสองปี มีการเปิดรับสมัครนักเรียนโดยทั่วไปในเงื่อนไขว่าต้องมีผู้มีสถานะดีสองคนให้คำรับรองแก่นักเรียนกฎหมายนั้น (วิจิตร,2517:73)

การศึกษาวิชากฎหมายในสยามไม่ได้รับอิทธิพลจากประเทศหนึ่งประเทศเดียว ในส่วนสำคัญเนื่องมาจากพระบรมราชโองบายที่ต้องการให้มีอิทธิพลของมหาอำนาจคัดค้านกันเอง กระนั้นก็ตามในช่วงทศวรรษที่ 2430 และทศวรรษที่ 2440 การศึกษากฎหมายเป็นไปตามแบบของอังกฤษอยู่มาก トラบจนถึงปี พ.ศ.2451 ซึ่งมีการประกาศใช้ประมวลกฎหมายลักษณะอาญาขึ้นเป็นครั้งแรกตามข้อเรียกร้องของกระทรวงมหาดไทยที่ต้องการให้มีกฎหมายมาตรฐานในการจัดการปกครองท้องถิ่น และจากการประกาศใช้ประมวลกฎหมายลักษณะอาญานี้เอง ได้ส่งผลให้อิทธิพลของนักกฎหมายฝรั่งเศสในฝ่ายรัฐบาลดูสูงขึ้น โรงเรียนกฎหมายในทศวรรษที่ 2460 จึงได้แยกการศึกษากฎหมายออกเป็นสองแผนก เรียกว่า แผนกกฎหมายอังกฤษ กับแผนกกฎหมายฝรั่งเศส ซึ่งขึ้นกับนักเรียนว่าจะเลือกเรียนแผนกใด (จักรปาณิศรีศิลาวิสุทธิ,2499;วิจิตร,2517) และมีความสามารถในทางภาษาใด ในทั้งสองแผนกมีอาจารย์สอนคนละคณะ และเน้นการศึกษาไปคนละแบบไม่เหมือนกัน ข้อเท็จจริงนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการเปลี่ยนแปลงในทศวรรษที่ 2460 และทศวรรษที่ 2470 เนื่องด้วยการเรียนการสอนกฎหมายแบบฝรั่งเศสนั้นเป็นการเรียนแบบกว้าง คือไม่ได้เรียนกฎหมายเพียงอย่างเดียว แต่ต้องเรียนหลักปรัชญา วิชาการเมือง วิชาเศรษฐศาสตร์ ฯลฯ ด้วย ซึ่งผู้สอนในแผนกนั้นได้พยายามบรรจุวิชาในลักษณะดังกล่าว ได้แก่ วิชากฎหมายปกครอง วิชากฎหมายการเงิน (หรือการคลัง) และวิชาเศรษฐวิทยา เป็นต้น เข้าไว้ในหลักสูตรตั้งแต่เริ่มแรกแม้ว่ายังไม่มียุบบรรยายก็ตาม (ดู ธรรมศาสตร์,2474) พัฒนาการของหลักสูตรการศึกษาในระยะต่อมาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองซึ่งก่อตั้งในปี พ.ศ.2477 กล่าวได้ว่ามีเค้าโครงความคิดมาจากการศึกษาของแผนกกฎหมายฝรั่งเศสนี้

ความตื่นตัวและตระหนักรู้ถึงความสำคัญของกลุ่มนักกฎหมาย ปรากฏให้เห็นตั้งแต่ทศวรรษที่ 2450 ตัวอย่างแรกคือ “คดีพญาระกา”พ.ศ.2453 (จักรปาณิศรีศิลาวิสุทธิ,2499:76-81) เหตุเกิดเนื่องมาจากมีผู้แต่งหนังสือชื่อ “ปักษีประกรันหม เรื่องพญาระกา” ซึ่งกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงเห็นว่าเป็นการหมิ่นประมาทพระองค์ท่าน แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงมีพระราชกระแสว่าอย่างไร กรมหลวง

ราชบุรีดิเรกฤทธิ์และข้าราชการในกระทรวงยุติธรรมรวม 28 คน ได้พากันทูลเกล้าถวายฎีกาขอลาออก และขุนหลวงพระไกรสี (เปล่ง) ได้แสดงโหวตกรกฎหมายทูลเกล้าฯ ถวายตอบพระราชกระแสโดยไมยอมรับผิด

อีกตัวอย่างหนึ่งคือ เหตุการณ์ ร.ศ.130 ซึ่งเป็นการเตรียมการก่อการกบฏโดยที่มีนักกฎหมายเข้าร่วมด้วยแม้ว่าเป็นส่วนน้อยก็ตาม บทบาทของนักกฎหมายในคณะ ร.ศ.130 คือการให้คำชี้แนะและแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการปกครองระบอบต่างๆ (ดู เนตร,2523:98-106)

คลังความรู้ของนักกฎหมายนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2450 เป็นต้นมามีเป็นจำนวนมาก และอาจกล่าวได้ว่าเป็นหลักวิชาความรู้ที่มีความเข้มงวดมากกว่าหลักวิชาความรู้ด้านอื่นๆ ในสมัยเดียวกัน ที่เป็นตำราที่มีดังเช่น *หัวข้อเล็กเซอร์* (2452) ของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ *ลักษณะผ้าเม็ย* (2461) ของพระยาพิชารณาปฎษามาตย์ *คำอธิบายกฎหมายลักษณะอาญา* (2463) ของพระยาปริตตานฤเบศร์ (พัก พันธุ์พัก) *คำอธิบายกฎหมายลักษณะอาญา 4 เล่ม* (2468) ของพระยาเลขฉวินชัยธรรมวิทักษ์ *วิธีสืบสวนโจรผู้ร้าย* (2464) ของพระยาตรีเสนา (คิด คชาชีวะ) *มูลคดีสัญญา* (2466) ของหลวงวรวาทินิจฉัย เป็นต้น ในส่วนที่เป็นวารสารก็มีจำนวนหลายฉบับ อาทิเช่น *ดุสิตพาหะ บทบัณฑิต ธรรมศาสตร์วินิจฉัย ปัญหาวินิจฉัย มโนสาร ธรรมสาร และนิติสาสน์* เป็นต้น (ดู หยุต,2523:163-219) จากจำนวนหนังสือและวารสารดังกล่าวหากพิจารณาควบคู่ไปกับข้อเท็จจริงที่ว่าในระหว่างปี พ.ศ.2440 จนถึงปี พ.ศ.2476 มีผู้สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนกฎหมายเพียง 901 คน แยกเป็นชาย 899 คนและหญิง 2 คน (วิจิตร,2517:81) ก็คงบ่งบอกความหมายว่านักเรียนกฎหมายในสมัยนั้นเป็นผู้ที่คงแก่เรียนและทุ่มเทความสนใจให้กับวิชาความรู้ในสายงานของตนอยู่มากพอสมควร และในขณะเดียวกันก็บ่งบอกถึงการแพร่กระจายของความรู้ทางกฎหมายไปสู่วงการอื่นๆ ในระดับหนึ่งด้วย

ตัวอย่างสำคัญซึ่งอาจแสดงให้เห็นถึงการแพร่กระจายของความรู้วิชากฎหมายไปสู่วงการอื่นๆ คงได้แก่ การเกิดขึ้นและการกระจายของศัพท์ทางกฎหมายและการเมือง (ในขณะนั้นสมัยนั้นยังไม่มีการศึกษาวิชาการเมืองและเศรษฐศาสตร์) อย่างเช่น คำว่า “กฎหมายธรรมนูญประเพณี” “พระธรรมนูญ” “สภา” “รัฐสภา” “รัฐสภาขุนนางกับรัฐสภาสามัญ” “ประชาธิปไตย” “อิสราภาพ” ฯลฯ ซึ่งนิยมใช้กันอย่างกว้างขวางในทศวรรษที่ 2460 ซึ่งก่อนหน้านี้นั้นส่วนใหญ่ยังคงใช้คำทับศัพท์ภาษาอังกฤษอยู่ (ดู อาทิเช่น การแปลศัพท์ของหลวงเนติวิจารณ์, 2469:394-416; ส.วิจิตรานนท์, 2474) ก็มีความเกี่ยวเนื่องกับตำราและบทความทางวิชาการของพวกนักกฎหมายอยู่ด้วยมาก การมีภาษาการเมืองใหม่และเริ่มเป็นที่นิยมกล่าวถึงกันโดยทั่วไปในสมัยนั้น แม้ว่าผู้ใช้มีความเข้าใจอาจไม่ตรงกัน ย่อมมีผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดของผู้ได้ยินได้ฟังไปในทางที่รุนแรงมากกว่าการบรรยายอย่างยืดยาวด้วยภาษาไทยรุ่นโบราณ

อนึ่ง เมื่อเรากล่าวถึงการแพร่กระจายของภาษาการเมืองและแนวคิดทางการเมืองผ่านหลักวิชากฎหมาย เรามิได้หมายความว่าแต่เฉพาะโรงเรียนกฎหมายเท่านั้นที่สอนหลักวิชากฎหมาย การศึกษาของโรงเรียนนายร้อย และโรงเรียนนายเรือ นักเรียนก็ต้องศึกษาหลักวิชากฎหมายด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชากฎหมายระหว่างประเทศของโรงเรียนนายเรือนั้นน่าเชื่อว่าเป็นแหล่งที่ทำให้นายทหารเรือชอบการวิพากษ์วิจารณ์การเมืองและระบอบการปกครองของประเทศต่างๆ (ดู เผ่า, 2516:183)

สำหรับนักเรียนกฎหมายแล้ว ย่อมถือเป็นธรรมดาที่จะมีความเข้าใจว่าจะเบียดการปกครองย่อมแบ่งออกเป็น ประเทศ แผ่นดิน และรัฐ รูปของรัฐแบ่งออกได้เป็นรัฐเดียวกับรัฐรวม รัฐใด ๆ ย่อมแบ่งออกได้เป็นรัฐที่มีเอกราช รัฐที่เสียเอกราชไปบางส่วนคือมีเอกราชไม่สมบูรณ์ และรัฐที่ไม่มีเอกราชคือตกเป็นเมืองขึ้นประเทศอื่น รัฐบาลคือคณะบุคคลซึ่งได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ใช้อำนาจอสูงสุด อำนาจอสูงสุดแบ่งเป็นอำนาจอนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจอตุลาการ อำนาจอสูงสุดนั้นประชาชนอาจเป็นผู้ใช้เองโดยตรงก็ได้ มีผู้แทนก็ได้ หรือ อยู่ที่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ รัฐบาลในโลกนี้สามารถแบ่งได้ออกเป็นสองชนิดคือ รัฐบาลราชาธิปไตย กับ รัฐบาลประชาธิปไตย ฯลฯ เหตุที่กล่าวว่าเรื่องดังกล่าวถือเป็นธรรมดา ก็เพราะเป็นส่วนหนึ่งของหลักวิชาที่พวกเขาต้องศึกษากันอยู่ ผู้ที่ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนโดยตรงอาจมีความเข้าใจได้จากการอ่านและรับฟัง แต่การมีความรู้แต่เพียงผิวเผินก็ย่อมไม่อยู่ในฐานะที่จะวินิจฉัยปัญหาข้อกฎหมายแข่งขันกับนักกฎหมายได้

แม้ว่ากลุ่มนักกฎหมายได้ชื่อว่าเป็นกลุ่มที่มีความร่ำรวยความคิดอ่านในทางการเมืองอยู่มากในช่วงสุดท้ายของระบอบเก่า แต่ก็ไม่ได้หมายความว่านักกฎหมายจะสนับสนุนให้มีการเปลี่ยนแปลงในทางโครงสร้างการเมืองไปเสียทั้งหมด เพราะว่าโดยจารีตประเพณีแล้ว นักกฎหมายนั่นเองต้องทำหน้าที่รักษาระเบียบในทางกฎหมายและระเบียบทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มนักกฎหมายที่สำเร็จการศึกษามาจากประเทศอังกฤษ และนักเรียนในแผนกวิชากฎหมายอังกฤษของโรงเรียนกฎหมาย ย่อมถือเอาหลักการการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป หรือหลักวิวัฒนาการเป็นสำคัญ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่มุ่งโค่นล้มและทำลายองค์อธิปัตย์เดิม ย่อมสร้างภาวะไร้องค์อธิปัตย์ ซึ่งเป็นสภาวะการณ์ที่จะสร้างความวุ่นวายต่อไปอย่างไม่รู้จบสิ้น เรื่องนี้ตรงกันข้ามกับอีกแนวทางหนึ่ง ซึ่งถือว่าการสร้างองค์อธิปัตย์ใหม่ให้สูงและศักดิ์สิทธิ์กว่าองค์อธิปัตย์เดิมเป็นสิ่งจำเป็น ข้อสำคัญคือ องค์อธิปัตย์ใหม่นี้มีสภาวะเป็นนามธรรม คือเป็นตัวแทนกฎหมายไม่ใช่ตัวบุคคลดังเช่นในระบอบเก่า และความคิดเห็นในแนวทางหลังนี้เข้าใจว่ามีอยู่ในหมู่นักวิชาการกฎหมายในแบบฝรั่งเศสมากกว่าแบบอังกฤษ

ในกลุ่มของนักเรียนกฎหมายฝรั่งเศสรุ่นแรกๆ ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคงได้แก่ หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ซึ่งเป็นผู้บรรยายวิชากฎหมายปกครอง(ในหลักสูตรมิวชิชาที่อยู่แล้ว)ที่โรงเรียนกฎหมาย เริ่มครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2474 วิชาดังกล่าวได้กล่าวถึงหลักการแห่งอิสรภาพเสรีภาพ ความเสมอภาค และภวตรภาพ ตลอดจนรูปการปกครองชนิดต่างๆ (ดู ปรีดี-ก,2526) ซึ่งถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงในทางปฏิบัติครั้งสำคัญของการศึกษาวิชากฎหมายในประเทศสยาม และในขณะเดียวกันก็เป็นการเผยแพร่ความคิดทางการเมืองในที่สาธารณะไปพร้อมๆ กันด้วย

บทบาทของนักกฎหมายมีอยู่อย่างสูงในฐานะที่เป็นผู้มีความรู้ที่จะช่วยวางระเบียบและผดุงระบอบใหม่ นี่เป็นข้อเท็จจริงที่ยอมรับกันโดยทั่วไป และเป็นเงื่อนไขของรับให้พระยามโนปกรณนิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์) นักกฎหมายคนสำคัญผู้ดำรงตำแหน่งอธิบดีศาลอุทธรณ์ในระบอบเก่าและเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงว่าเป็นนักกฎหมายที่มีความสามารถ มีความตรงไปตรงมาในการตัดสินคดีความ และพูดจาแบบ“ชวานผ่าซาก” เขาได้รับการยอมรับจากแกนนำของฝ่ายยึดอำนาจโดยได้รับเลือกเป็นประธานกรรมการราษฎร และเป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกของระบอบใหม่ อย่างไรก็ตาม ข้อขัดแย้งภายในหมู่นักกฎหมายด้วยกันเองนั้นมิได้อยู่สูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแนวคิดทางทฤษฎีและการตีความเรื่องกำเนิดรัฐธรรมนูญ (นครินทร์,2533:บทที่ 2 และดูต่อไปในบทที่ 9) ซึ่งเรื่องนี้

มีความสำคัญต่อการดำรงคงอยู่ของกติกากาการเมืองของระบอบใหม่ ซึ่งต้องอาศัยรากฐานคือความไว้วางใจต่อกัน และความอดกลั้นที่จะไม่ละเมิดกติกานั้นเป็นประการสำคัญ ในขณะที่เดียวกันก็เปิดโอกาสให้ฝ่ายตรงข้ามได้มีบทบาทในกติกาก็ตกลงกันไว้แล้ว และจากความขัดแย้งภายในหมู่นักกฎหมายชั้นนำนี้เอง ภายในไม่กี่สัปดาห์ก็สมทบกับเรื่องอื่นๆ กลายเป็นความขัดแย้งที่บ้านปลายจนไม่อาจปรองดองกันต่อไปได้ การใช้กำลังเข้าตัดสินปัญหาความขัดแย้งจึงกลายมาเป็นกลไกแก้ไขปัญหาไปตามสถานการณ์ บทบาทของทหารจึงมีความสำคัญสูงขึ้นไป ในขณะเดียวกันกับที่บทบาทของนักกฎหมายมีลดน้อยลงไปในเชิงเปรียบเทียบ

ข้าราชการระดับกลางในฐานะผู้นำการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงของสังคมสยามใหม่ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2450 จนถึงทศวรรษที่ 2470 มีความเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับการแสดงบทบาทอย่างแข็งขันของข้าราชการ แต่อย่างไรก็ดี ไม่ใช่ข้าราชการทั้งหมด หรือทุกส่วนมีบทบาทอย่างสำคัญในการผลักดันการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบใหม่ มีแต่ข้าราชการระดับกลางในสายของทหาร นักกฎหมาย นักการศึกษา และข้าราชการในกระทรวงอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลักวิชาสมัยใหม่แต่เพียงบางส่วนเท่านั้น ที่มีทัศนคติและความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่ต้องการเปลี่ยนระบอบการปกครอง และเปลี่ยนระบบราชการจากแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็นระบบราชการแห่งชาติ ข้าราชการส่วนใหญ่ทั้งในระดับของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และชั้นผู้น้อย เข้าใจว่ายังคงมีบทบาทหลักในการรักษาระเบียบทางสังคมการเมืองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รวมทั้งยังคงมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ในฐานะประมุขสูงสุดทางการเมือง

สำหรับข้าราชการระดับสูงนั้น ดังได้กล่าวมาแล้วว่านับตั้งแต่ชั้น“หนังสือพิมพ์”ขึ้นไป ทุกคนได้รับพระราชทานเงินเดือนสูงมาก การมีรายได้สูงมากเช่นนี้มีความเกี่ยวข้องกับการมีชีวิตส่วนตัว การมีสถานะทางสังคม ครอบครัวและอื่นๆ ผู้ศึกษาเรื่องบ้านในกรุงเทพฯ ได้ทำการสำรวจบ้านของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในสมัยนี้ มีความเห็นว่ามีลักษณะทันสมัย และมีขนาดใหญ่โตไม่ต่างอะไรไปจาก“วัง”ของเจ้านาย (ดูดุสิดี และมานพ, 2525) ในแต่ละบ้านมีคนพักอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ต่างนิยมมีภริยาหลายคนเช่นเดียวกับเจ้านาย สิ่งต่างๆ เหล่านี้มีผลต่อลักษณะของความคิดและการแสดงออกของความคิดทางการเมืองด้วย กล่าวคือ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีความคิดเห็นทางการเมือง ได้ถือธรรมเนียมปฏิบัติอย่างค่อนข้างเคร่งครัดว่าแสดงออกได้โดยช่องทางทำหนังสือกราบบังคมทูล ตัวอย่างที่มีชื่อเสียงได้แก่ หนังสือของเจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ปี ร.ศ.103 สำหรับในสมัยรัชกาลที่ 7 ข้าราชการที่ยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเคร่งครัด ก็ได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลถวายความเห็นปรากฏให้เห็นเป็นตัวอย่างอยู่เช่นกัน ดังเช่น หนังสือกราบบังคมทูลถวายความเห็นให้ทรงจัดระเบียบราชการรวมอภิรัฐมนตรี รัฐมนตรี และองคมนตรีเป็นสภาเดียวกันเรียกว่าสภารัฐมนตรี ในปี พ.ศ.2469 ของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี หนังสือกราบบังคมทูลถวายความเห็นเรื่องการแก้เศรษฐกิจปี พ.ศ.2474 ของพระยาอมรวิสัยสรเดช หนังสือกราบบังคมทูลถวายความเห็นเรื่องแก้ไขปัญหาของชาติ รวม 11 ข้อเมื่อปี พ.ศ.2474 ของพลตรีพระยาพิชัยณรงค์สงคราม หนังสือกราบบังคมทูลถวายความเห็นเรื่องจัดการป้องกันเศรษฐกิจของประเทศสยามและให้ตั้งโรงงานในปี พ.ศ.2474 ของหลวงราชภักดี และหนังสือกราบบังคมทูลถวายความเห็นให้รัฐบาลรับซื้อข้าวจากราษฎร ปี พ.ศ.2474 ของพระ

แกลงแกลัวกล้า เป็นต้น (ดู หจข., ร.7 รล.7/2, รล.20/162, รล.20/172, รล.20/188, และ รล.20/194)

ปรากฏการณ์ข้าราชการทำหนังสือกราบบังคมทูลถวายความเห็นต่างๆ ดังกล่าว พิจารณาจากจาริตประเพณีแล้วเป็นเรื่องที่ข้าราชการพึงกระทำได้ แต่ก็ดูจะเป็นการ“ไม่บังควร”อยู่มาก เพราะเท่ากับกำลังคิดว่าเรื่องดังกล่าวนั้นไม่มีพระราชดำริอยู่จึงได้กราบบังคมทูลถวายความเห็น ถ้าฟังเพียงเท่านี้ก็เป็นเรื่องที่ต้องขอพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นอยู่แล้ว ข้าราชการชั้นสูงโดยทั่วไปจึงมักไม่ทำหนังสือหากไม่มีความจำเป็นจริงๆ และผู้ทำหนังสือกราบบังคมทูลถวายความเห็นนั้นก็ต้องพึงประพฤติตนอยู่ในความสงบเสถียร ไม่บังควรป่าวประกาศว่าตนได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลถวายความเห็นในเรื่องนั้นเรื่องนี้ไปแล้ว และถึงแม้ได้กราบบังคมทูลไปแล้วก็เชื่อว่าจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเท่าใดนัก ดังเช่น ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชกระแสตอบเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในปี พ.ศ.2469 มีความตอนหนึ่งว่า

“.....ขอใจเจ้าพระยาสุรศักดิ์ที่ได้ส่งความเห็นนี้มาด้วยความกตัญญูและจงรักภักดี เรื่องสภารัฐมนตรีนี้เป็นเรื่องที่กำลังดำริกันอยู่เหมือนกัน เท่าที่ได้ฟังความเห็นต่างๆ มาแล้วยังมีความเห็นแตกต่างกันมาก จะยุติเอาเป็นแนวว่าอย่างไรจะเป็นผลดีเอาได้ไม่ จึงยังได้รั้งรอไว้ก่อนเพื่อดำริให้รอบคอบ เพราะเมื่อตั้งขึ้นแล้วก็ต้องหวังให้เป็นของมั่นคง เป็นประโยชน์จริง แลไม่ให้กลายเป็นมีแต่ชื่ออยู่ เหมือนอย่างที่เคยเป็นมาแล้ว ฉันทรงคิดว่าเวลานี้ถึงเวลาแล้วที่จะต้องคิดแก้ไขระบียบหลายอย่าง แต่จะทำไปโดยรีบด่วนหาได้ไม่ เพราะเป็นการรับผิดชอบต่อบ้านเมืองอย่างใหญ่หลวงนัก” (หจข., ร.7 รล.7/2 “พระราชกระแส” 22 กรกฎาคม 2469)

ซึ่งหมายความว่าเรื่องต่างๆ ได้ทรงมีแนวพระราชดำริอยู่แล้ว แต่ก็ต้องทำแบบค่อยเป็นค่อยไป และในแบบแผนของความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เช่นนี้ การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วหรือฉับพลันจึงยากที่จะเกิดขึ้นได้ จาริตประเพณีมีความสำคัญมากกว่า คือเมื่อมีพระราชกระแสลงมาแล้ว เรื่องนี้ก็ควรเป็นอันยุติ ไม่ปรากฏว่าเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้กระทำการอันใดต่อไป อีกตัวอย่างหนึ่งซึ่งดีมาก คือบทบาทของกรมการองคมนตรีสภาในสมัยรัชกาลที่ 7 (ดูต่อไปในบทที่ 7) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปรับปรุงเสียใหม่ในตอนต้นรัชกาล โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งกรมการองคมนตรีสภาจำนวน 40 คน ไม่ใช่มีจำนวนนับเป็นหลายร้อยคนเท่ากับจำนวนตำแหน่งองคมนตรี วัตถุประสงค์สำคัญคือเพื่อให้กรรมการองคมนตรีสภามีการประชุมสม่ำเสมอ และทำหน้าที่เป็น สภา“นิติบัญญัติทดลอง” เพื่อการเปลี่ยนแปลงต่อไปในวันข้างหน้า ทั้งนี้มีข้อบัญญัติให้สมาชิกสภาอำนาจเริ่มได้บางประการ เช่น การเข้าชื่อกันไม่น้อยกว่าห้าคน สามารถเสนอขอเปิดประชุมได้ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม สมาชิกของกรมการองคมนตรีสภาซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในระดับชั้นพระยาขึ้นไป ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เหล่านั้นได้แสดงบทบาทที่เกินไปกว่าจาริตประเพณีของตนเลย ดังนั้น ความมุ่งหวังให้กรมการองคมนตรีสภาเป็นสภา“นิติบัญญัติทดลอง” จึงค่อยๆ มีความหวังริบหรี่ลงคือ “ฝ่อ”ไปตามลำดับ จนกระทั่งไม่มีการจัดประชุมเลยในอีก 4 ปีต่อมา ภายหลังการปรับปรุงโครงสร้างกรมการองคมนตรีสภานับตั้งแต่เมื่อตอนต้นรัชกาล นี่เป็นเรื่องบ่งชี้

ว่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เหล่านั้นมีความคิดทางการเมืองที่ดำเนินไปตามแนวทางเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ คือไม่มีใครคิด“ล้ำเส้น”ออกมาเพื่อช่วยให้สภา“นิติบัญญัติทดลอง”กลายเป็นความจริงดังที่ได้ตั้งความหวังไว้ตั้งแต่เริ่มแรก

ส่วนข้าราชการระดับล่างนั้น อยู่ในฐานะเป็นผู้ปฏิบัติตามในระบบราชการมากกว่า มีการศึกษาที่ค่อนข้างน้อย อีกทั้งมีสถานะในทางสังคมเศรษฐกิจที่เหนือกว่าราษฎรสามัญไม่มากนัก คนกลุ่มนี้จึงไม่มีศักยภาพที่จะจัดการรวมข้าราชการให้เป็นกลุ่มก้อนเพื่อทำการใด ๆ อันเป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นอกจากการทำงานอย่างเฉื่อยชา หรือไม่คอยให้ความร่วมมือ ซึ่งเป็นอาวุธที่สำคัญของกลุ่มคนที่มีอำนาจน้อยโดยทั่วไป

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชกระแสไว้อย่างถูกต้องที่สุดแล้ว ในคราวมีการดูละราชการครั้งสำคัญปลายปี พ.ศ.2474 (ปฏิทินใหม่คือต้นปี พ.ศ.2475) ทรงกล่าวว่า “*ว่าถึงความเดือดร้อนและอันตราย ยุบพลทหารที่หัวเมืองไม่มีอันตราย ปลดนายทหารชั้นผู้ใหญ่ก็ไม่เป็นไร แต่กลาง ๆ ชั้นนายทหารผู้น้อยลำบาก อันตรายจากราษฎรพลทหารไม่มีปัญหา*”(พหช. ร.7 ก.1/9 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี” ครั้งที่ 49/2474 วันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2474) การพิจารณาการเคลื่อนไหวของข้าราชการระดับกลาง หรือระดับชั้นนายทหารจึงมีความสำคัญเป็นประเด็นในลำดับถัดไปข้างหน้า

ในอันที่จริงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง *หลักราชการ* ในปี พ.ศ.2457 นั้น พระองค์ทรงมีพระวิจรรณญาณแยกแยะพลังของข้าราชการในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้อย่างลึกซึ้งและผู้เขียนเห็นว่ามีผลถูกต้องอย่างที่สุด กล่าวคือ พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ในเบื้องต้นที่จะเตือนพวกข้าราชการระดับกลางรุ่นหนุ่ม ๆ ที่ได้ผ่านระบบการศึกษาแบบใหม่ไม่ให้หลงใหลไปกับสิ่งที่นิยมกันในตอนนั้นซึ่งเรียกกันว่า“หลักวิชา” พระองค์ทรงยกอีกหลักหนึ่งคือ“หลักราชการ”ขึ้นเปรียบเทียบ ทรงกล่าวว่าหลักราชการ 10 ประการได้แก่ ความสามารถ ความเพียร ความมีไหวพริบ การรู้จักปฏิบัติตนให้เหมาะสม ความซื่อตรงต่อหน้าที่ ความซื่อตรงต่อคนทั่วไป ความรู้จักนิสัยคน ความรู้จักผ่อนผัน ความมีหลักฐาน และความจงรักภักดี เหล่านี้มีความสำคัญยิ่งกว่า“หลักวิชา” และการมีความรู้ คือหลักราชการนั้นสามารถช่วยให้ข้าราชการระดับกลางและล่างได้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่การงานสูงขึ้นได้ ไม่ใช่หลักวิชาความรู้ซึ่งพระองค์ทรงเปรียบว่าเป็นเสมือนเพียงเครื่องแต่งตัวของข้าราชการเท่านั้น หากใครมีทุนรอนแล้วก็สามารถหาเครื่องแต่งตัวนั้นได้เสมอเท่า ๆ กัน อีกทั้งพวกครูบาอาจารย์ทั้งหลายก็ไม่ได้เป็นคนใหญ่คนโตอะไร หลักวิชาอย่างเดียวจึงไม่เพียงพอแก่การรับราชการ ต้องมีคุณวิเศษของหลักราชการดังกล่าวประกอบด้วย (มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2508:1-33)

พระราชนิพนธ์พิมพ์พระราชทานแจกข้าราชการเล่มดังกล่าว ได้ประเมินพลังการเคลื่อนไหวของกลุ่มข้าราชการหนุ่ม ๆ ระดับกลาง ๆ ของยุคสมัยไว้ได้อย่างตรงกับความเป็นจริง โดยทั่วไป คนกลุ่มนี้มีภูมิหลังมาจากครอบครัวของกลุ่มราษฎรที่พอมีทรัพย์สิน และข้อสำคัญคือ ทางครอบครัวต้องมีสายสัมพันธ์กับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ มิฉะนั้นก็ไม่มีผู้ให้คำรับรองและนำไปฝากตัวเข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อย โรงเรียนกฎหมาย ฯลฯ และไม่อาจเข้ารับราชการได้ อย่างไรก็ดี คนกลุ่มนี้มีการศึกษาแบบใหม่ ซึ่งส่วนใหญ่ศึกษาจากภายในประเทศ จำนวนของผู้สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศจนถึงปี พ.ศ.2475 มีจำนวนรวมเพียงสองร้อยคนเศษเท่านั้น (ละออทอง, 2522:200-201) คนกลุ่มนี้เมื่อเข้ารับราชการแล้ว ทุกคนได้รับพระราชทานเงินเดือนไม่เท่ากัน หากอยู่กระทรวงการต่างประเทศ กรมราชเลขาธิการ และกระทรวงยุติธรรมก็ได้รับเงินเดือนมากสักหน่อย ใน

ขณะที่อยู่กระทรวงอื่นๆมีเงินเดือนน้อยกว่าในอัตราที่แตกต่างกันไป ข้อสำคัญคือเงินเดือนนั้นโดยหลักการคือ การได้รับพระราชทานเนื่องด้วยได้ปฏิบัติตนเป็นข้าแผ่นดิน รับใช้งานของพระมหากษัตริย์ ไม่ใช่“สิทธิ”ใดๆที่ข้าราชการพึงเรียกร้อง หรือคาดหวังว่าต้องเพิ่มขึ้นในอัตราเท่านี้เท่านี้ นี่เป็นกติกาขั้นพื้นฐานที่ข้าราชการในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เข้าใจกันดีอยู่แล้ว และการได้รับพระราชทานเงินเดือน ซึ่งข้าราชการระดับกลาง หมายถึงชั้นที่ต่ำกว่าชั้น“หน้าราชสีห์” คือน้อยกว่าเดือนละ 700 บาทต่ำลงไปถึงประมาณเดือนละหนึ่งร้อย บาทเศษนั้น ก็ย่อมมีความเกี่ยวพันกับการใช้ชีวิต สถานะทางสังคม การมีภรรยา ครอบครัว ฯลฯ ตามไปด้วย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีงานพระราชนิพนธ์เดือนพฤษภาคมข้าราชการเหล่านี้ไว้แล้วว่าในการประพฤติตนในระบบราชการต้องยึด“หลักราชการ”เป็นที่ตั้ง จึงจะมีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ

การเลื่อนชั้นราชการ และการตัดสินใจในทางนโยบายต่างๆของหน่วยงานเป็นประเด็นปัญหาที่กระทบกระเทือนต่อสถานะและหลักการของพวกข้าราชการหนุ่ม ระดับกลางมากที่สุด กล่าวคือ การเลื่อนชั้นข้าราชการย่อมยึด“หลักราชการ”เป็นที่ตั้ง (ดู ก.พ.,2507;มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,2508) คือดูว่ามีความสามารถ มีชาติตระกูล มีความจงรักภักดี และมีนิสัยส่วนตัวที่เข้ากับคนอื่นๆได้ก็ย่อมได้รับการสนับสนุนให้มีความก้าวหน้าในหน้าที่การงานสูงขึ้น ในบางกรณีที่เป็นเจ้านาย หรือเป็นบุตรหลานของผู้มีชาติตระกูลดี เมื่อสำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศแล้วและได้เข้ารับราชการเพียงระยะหนึ่ง ก็ได้รับตำแหน่งสูงขึ้นเป็นปลัดทูลฉลองก็มีหลักฐานปรากฏให้เห็นอยู่ ดังตัวอย่างเช่น พระองค์เจ้าธานีนิวัต และพระยาศรีวิสารวาจาในสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นต้น ในกรณีเป็นบุตรข้าราชการหัวเมือง ในชั้นเริ่มต้นก็เข้ามาพักภายในบ้านของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกรุงเทพฯก่อน ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เจ้าของบ้านเป็นผู้ฝากให้เข้าเรียนหนังสือและทำงาน และการที่มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ให้คำแนะนำก็ช่วยส่งเสริมข้าราชการหนุ่มๆมีความก้าวหน้าในหน้าที่การงานได้ อย่างเช่น หลวงประกอบนิติสาร (ประกอบ บุญยั้งฐิติ)(2514:6-7) กล่าวว่าในขณะที่ตนเข้าเรียนวิชากฎหมายได้พำนักอยู่ที่บ้านพระยามโหสถศรีพิพัฒน์ (เชิญ ปรัชญาณนท์) และได้ทำงานในกองล่าม กระทรวงยุติธรรม โดยมีพระยามานวราชเสวี (ปลอด ณ สงขลา) เป็นผู้ให้คำแนะนำ ซึ่งทำให้มีความก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็ว ดังนั้นในสถานการณ์ดังกล่าวซึ่ง“ชาติตระกูล”และความสัมพันธ์กับ“ผู้หลักผู้ใหญ่”ถือเป็นเกณฑ์สำคัญของการเลื่อนชั้นภายในระบบราชการ คำกล่าวซุบซิบที่อาจเกินจริงไปอยู่บ้าง เช่นว่า“เกิดเป็นเจ้าจะได้เลื่อนยศเร็วกว่าสามัญชน” จึงมีปรากฏอยู่ทั่วไป (วิจิตรวาทการ-ก, 2475:93) และความรู้สึกของข้าราชการระดับกลางก็ได้เอนเอียงไปในทางที่ปฏิเสธหลักการเรื่องชาติกำเนิดมาก ขึ้น โดยเรียกเสียใหม่ตามยุคสมัยว่าเป็นการจัดการปกครองโดยไม่มี“หลักวิชา”บ้างกล่าวว่า“รัฐบาลได้ดำเนินรัฐประศาสนโยบาย ทำกันโดยลักษณะง่ายตายเป็นอย่างยิ่ง” และบ้างก็ว่า“รัฐบาลนั้นโง่” คำกล่าวเหล่านี้มีปรากฏอยู่ทั่วไปในสังคมสยามในทศวรรษที่ 2470 (ดู ศราภัยพิพัฒ-ก,2512:34; วิจิตรวาทการ-ก,2475:105-106)ซึ่งเป็นการพูดและเขียนอย่างจริงจังหรือเป็นวาทกรรมด้านกระแสหลักการชาติกำเนิดซึ่งครอบงำระบบราชการและระบบการเมืองอยู่ในสมัยนั้น

อนึ่ง ในการเรียนการสอนทั้งในระดับชั้นมัธยมและชั้นอุดมศึกษาของสยามในขณะนั้น มีข้อห้ามอย่างทางการไม่ให้มีการสอน“หลักวิชา”ต่างๆอยู่เป็นอันมาก ที่สำคัญ ได้แก่ วิชาเศรษฐวิทยา วิชาการคลัง วิชาการเมือง วิชากฎหมายปกครอง วิชากฎหมาย“รัฐธรรมนูญ” (คำว่ารัฐธรรมนูญยังไม่มีปรากฏ แต่เข้าใจกันได้โดยใช้คำทับศัพท์) วิชาประวัติศาสตร์เรื่องการปฏิวัติของประเทศต่างๆ (คำว่าปฏิวัติยังไม่ได้มีการบัญญัติ แต่เข้าใจ

ได้โดยใช้คำทับศัพท์) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิวัติของประเทศฝรั่งเศส จีน และรัสเซีย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เรื่องต้องห้ามเหล่านี้ก็เป็นที่ถูกกล่าวถึงอยู่ทั่วไป โดยมีความคิดความรู้สึกว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ“หลักวิชา”ของยุคสมัย อย่างเช่น ในการสอนนอกตำราของพวกครูและอาจารย์บางคน ในบทความตามหน้าหนังสือพิมพ์การเมืองบางฉบับ ซึ่งได้รับการคุ้มครองเป็นพิเศษเนื่องด้วยสยามเสียดิสทิสภาพนอกอาณาเขต และในการพูดในที่สาธารณะในบางที่ เช่น ที่สามัคยาจารย์สมาคม เป็นต้น

ปรากฏการณ์คลื่นไคลน์“หลักวิชา”ของยุคสมัย แสดงให้เห็นผ่านความพยายามแต่งตำราเรื่องต่างๆ ขึ้นเพื่อให้เป็นหลักยึดถือ แม้กระทั่งการทำนาทำสวนซึ่งไม่ได้เป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยหลักวิชามาแต่ดั้งเดิม ครั้นมาถึงสมัยที่บ้านเมืองต้องการการบริหารโดยหลักวิชาขึ้นมา การทำนาก็ต้องอาศัยหลักวิชาขึ้นมาบ้าง ดังตัวอย่างเช่น มีการแต่งตำราการทำนาขึ้น เป็นต้น (ดู มงคลประศาสน์,2471) และการค้าขายซึ่งถือว่าเป็นเรื่องของคนจีนและคหบดีก็ได้มีการแต่งตำราหลักวิชาการค้าขายขึ้นเช่นกัน (ดู ต้นบุญเด็ก,2477;พนิชยศาสตร์วิธาน ,2478) การประกอบกิจกรรมในหลายสิ่งหลายอย่างซึ่งแต่เดิมไม่เคยต้องอาศัย“หลักวิชา” แต่ความคิดความรู้สึกของยุคสมัยได้เปลี่ยนให้กลับกลายเป็นต้องทำอย่างมีหลักวิชาขึ้นมาี้ กลุ่มเจ้านายเองคงรู้สึกตระหนกและประหลาดใจอยู่มาก สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงกล่าวไว้ในปี พ.ศ.2475 โดยทรงพาดพิงถึงพวกคนหนุ่มๆและข้าราชการระดับกลางๆว่าเป็นพวกที่หลงไหลและคลั่งไคล้ไปกับ“หลักวิชา”ขนาดหนัก ทรงกล่าวว่า “สมัยนี้ต้องทำตามหลักวิชา หลักวิชาอยู่ที่ไหน ฟังไปก็คือหนังสือเล่มใดเล่มหนึ่งของฝรั่งที่ฉวยเอามาได้ทำให้เหมือนฝรั่งแล้วเป็นการดี ถึงจะขัดกับกาลเทศ ค่อยฝึกหัดตัดไปก็ได้ก็ดีไปเอง” (สาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯที่ยังไม่เคยตีพิมพ์ พ.ศ.2475,2533:133-134)

ข้อเสนอในบทนี้ คือ ข้าราชการส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระดับสูงและระดับล่างนั้น เป็นกลุ่มที่ ถือตนว่าเป็นข้าแผ่นดิน หรือข้าราชการ ยึดถือ“หลักราชการ”เป็นที่ยึดเหนี่ยว มีความคิดและพฤติกรรมไปในทำนองเดียวกับขุนนางแบบโบราณ ซึ่งยึดถือคำสั่งสอนของพระพิไชยเสนา เป็นหลัก (ดู สมบัติ และชัยอนันต์, 2523:บทที่ 7) แต่มีความทันสมัยกว่า ดังที่พระยาสุนทรพิพิธได้เรียบเรียงขึ้นใหม่เป็นหนังสือชื่อ วิทยญาณแห่งนักปกครอง นั้นตรงกับความเป็นจริงของยุคสมัยเป็นอย่างมาก และภายในระบบราชการดังกล่าวนี้กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มีภาระหน้าที่หลักในการรักษาความต่อเนื่องของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไม่ใช่เป็นพลังของการผลักดันการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบใหม่ พระยาทรงสุรเดช (เทพ พันธุมเสน) ได้วิจารณ์กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไว้อย่างน่ารับฟังเป็นอย่างมากว่า “ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่แทบทั้งหมดมุ่งแต่เพียงทำตัวให้เป็นที่โปรดปรานไว้เนื้อเชื่อใจจากพระเจ้าแผ่นดิน ไม่ได้ด้วยวิธีใด ตลอดทั้งวิธีที่ต้องสละเกียรติยศด้วย” (ทรงสุรเดช, 2516:100) สภาพการณ์ดังกล่าวตรงข้ามกับกลุ่มข้าราชการระดับกลางๆ และรุ่นใหม่ๆ ซึ่งยึดถือ“หลักวิชา”เป็นแนวทางทั้งเพื่อ การวิจารณ์รัฐบาล และเป็นแนวทางเพื่อผลักดันการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมือง

กลุ่มข้าราชการระดับกลางๆ ซึ่งยึดถือ“หลักวิชา”นี้ มีพลังอย่างมากอยู่ในสายของทหาร นักกฎหมาย แผนกฝรั่งเศส นักการศึกษา และข้าราชการในบางหน่วยงานที่ต้องใช้วิชาการสมัยใหม่ เช่น กรมวิทยาศาสตร์ กรมไปรษณีย์ กรมบัญชีกลาง เป็นต้น คนกลุ่มนี้มีความอ่อนไหวไปกับพลังการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มคนชั้นกลางในเขตเมืองหลวง (ดูต่อไปในบทที่ 4) และมีความปรารถนาที่ต้องการสถาปนา

ระบบราชการแห่งชาติขึ้น โดยยกเลิกตำแหน่งบรรดาศักดิ์ ซึ่งได้แก่ เจ้าพระยา พระยา พระ หลวง ขุน เป็นต้น และมุ่งหาแนวทางจัดระบบราชการใหม่ คือแบ่งเป็นชั้นพิเศษ เอก โท ตริ และจัดวางขึ้นแทน มีระบบการสอบคัดเลือก(แม้ว่ายังคงมีระบบเส้นสาย) มีระบบเงินเดือนมาตรฐาน มีระบบการให้คุณโทษที่ป่าวประกาศให้ทราบล่วงหน้า และยกเลิกการจ้างชาวต่างประเทศมาเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งเรื่องหลังนี้เป็นตัวบ่งชี้ที่สำคัญประการหนึ่งของการมีระบบราชการแห่งชาติในประการหนึ่งด้วย ความรู้สึกนึกคิดโดยรวมๆนี้ อาจกล่าวสรุปได้ว่า กลุ่มข้าราชการระดับกลางๆส่วนใหญ่มุ่งแสวงหาแนวทางในลักษณะที่

“...ทำอย่างไรหนอการบริหารแผ่นดิน จึงจะไม่ผูกขาดไว้ในกำมือของพวกเขาเจ้านายและเสนาบดีผู้ใหญ่เพียงไม่กี่คน เพราะว่าถ้าปล่อยให้เป็นอย่างนั้นอยู่เรื่อยๆไปแล้ว และฉวยพวกผู้ใหญ่เกิดตำริอะไรโง่ๆขึ้นมาหยุดหย่อน และพวกผู้น้อยที่มีปัญหาซึ่งในบางคราวก็อาจจะมีความเห็นดีๆได้นั้นจะชินชืดทืดทานไว้ก็มีฟังแล้ว ก็อาจเป็นเหตุให้บ้านเมืองประสบความล้มลงได้ หรืออย่างน้อยก็ไม่มีวันเจริญก้าวหน้าเทียบทันประเทศเพื่อนบ้านเขาได้เป็นแน่...” (กุหลาบ, 2518:61-62)

“ความไม่พอใจ”ในแนวทางการบริหารประเทศของรัฐบาลในระบอบเก่าภายในหมู่ข้าราชการระดับกลาง จึงได้รวมศูนย์ทางวาทกรรม (discourse) คือการคิดและพูดอย่างจริงจังอยู่ที่ว่ารัฐบาลเอง“ไม่มีคามรู้”ในการบริหารประเทศ อดีตนายทหารระดับกลางผู้หนึ่งกล่าวว่า “รัฐบาลสมัยนั้นไม่มีสมรรถภาพในการบริหารประเทศ ไม่มีความรู้ในการจัดสรรงบประมาณแผ่นดิน ใช้วิธีง่ายๆ โดยปลดข้าราชการออกเพื่อให้งบประมาณเข้าสู่ตุลย์” (ปัญญาคุณ ปุณณะวังโส, 2527:85) และนี่ก็คือพลังสำคัญของกลุ่มข้าราชการระดับกลางในการนำการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในทศวรรษที่ 2470

กลุ่มข้าราชการระดับกลางบางส่วนโดยเฉพาะอย่างยิ่งทหาร และนักกฎหมาย มีความมุ่งหมายต้องการสร้างระบบราชการแบบใหม่ขึ้น ก็เพื่อให้เป็นระบบราชการแห่งชาติที่มีพลัง คือสามารถผลักดันความคิด “ชาตินิยม” ได้ด้วย ในประการแรก คือ การเร่งรีบยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตโดยเร็ว ซึ่งเป็นปัญหาที่สร้างความรู้สึกนึกคิดของพวกนักกฎหมายและทหารมาเป็นเวลานาน ในสายตาของพวกข้าราชการระดับกลางกลุ่มนี้พิจารณาการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในความหมายใหม่ ตามหลักวิชาความรู้ทางกฎหมายและหลักอำนาจ “อธิปไตย”ว่าประเทศสยามไม่ได้มีเอกราชสมบูรณ์ ในประการต่อมา คือมุ่งเรียกร้องเอาดินแดนคืน ซึ่งเป็นประเด็นที่ข้าราชการระดับกลางๆในสมัยนั้นกำลังตกอยู่ภายใต้กระแสการครอบงำของความรู้เรื่องความเป็นมาของชนชาติ “ไทย” หนังสือเรื่อง *หลักไทย* แต่งโดยข้าราชการระดับกลางผู้มีความสามารถในการประพันธ์เป็นอย่างดี คือ ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2471 และพิมพ์ต่อมาอีกหลายๆ ครั้งนั้นเป็นที่ “จับจิตจับใจ” ของคนชั้นกลางและข้าราชการระดับกลางยิ่งนัก ระบบราชการแห่งชาติจึงมีความหมายสำคัญในแง่นี้ด้วย คือ เพื่อเป็นกลไกในการขยายและพัฒนา “ชาติไทย” ให้มีหน้ามีตาทัดเทียมกับอารยประเทศ และในประการสุดท้าย คือ ระบบราชการใหม่มีไว้เพื่อการมีบทบาทแข่งขันในทางเศรษฐกิจ และขจัดการครอบงำทางการค้าของคนต่างชาติ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ระบบราชการสมบูรณาญาสิทธิราชย์อาจคิดแต่ไม่อาจกระทำได้นี้เองด้วยเป็นกิจกรรมที่กระทบต่อผลประโยชน์ของผู้นำและต่อผลประโยชน์ของประเทศมหาอำนาจ

การเคลื่อนไหวของกลุ่มข้าราชการระดับกลางนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าได้นิยมใช้วิธีการและช่องทางใหม่ๆ คือการเขียนหนังสือและพิมพ์เผยแพร่หนังสืออย่างหนึ่ง การส่งบทความไปพิมพ์ตามหน้าหนังสือพิมพ์อย่างหนึ่ง และการแสดงปาฐกถาในที่ประชุมอีกอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสดงปาฐกถานั้นเป็นสิ่งที่พวกข้าราชการระดับกลางในสมัยนั้นนิยมกันมาก ซึ่งก่อนหน้ากลางพุทธศตวรรษที่ 25 การแสดงปาฐกถาในที่สาธารณะได้รับการพิจารณาว่าเป็นเรื่องอวดตัวเกินกว่าเหตุ ผู้ที่จะแสดงปาฐกถาได้ควรเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ไม่ใช่ข้าราชการรุ่นหนุ่มๆ แต่ในทศวรรษที่ 2470 โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังปี พ.ศ.2475 การแสดงปาฐกถาได้กลายมาเป็นวิธีการอันสำคัญเพื่อเผยแพร่ความรู้ทางการเมืองในระบอบใหม่แก่พลเมืองเลยทีเดียว

ผลของการเคลื่อนไหวทางการเมืองแบบใหม่ดังกล่าวสอดคล้องกับความรู้สึกนึกคิดของคนชั้นกลางรุ่นใหม่ด้วย (ดูต่อไปในบทที่ 4) สถิตย์ เสมานิลกล่าวไว้ว่า “การที่คณะราษฎรยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินสำเร็จเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ก็เนื่องมาแต่อำนาจของหนังสือพิมพ์ที่พร้อมกันชวนขอไว้ก่อนนั้นดอกหาไม่ก็จะไม่สะดวกเช่นนั้น” (สถิตย์, 2514:376) ซึ่งมีส่วนของความเป็นจริงอยู่ด้วยไม่น้อย

อย่างไรก็ดี การรวมกลุ่มเป็น“คณะกรรมการเมือง” เพื่อทำการยึดอำนาจรัฐจากรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ย่อมมีฐานะเป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองแบบใหม่อย่างแท้จริง ซึ่งทั้งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ชั้นผู้น้อย และข้าราชการโดยทั่วไปก่อนหน้าทศวรรษที่ 2450 เองคงไม่อยู่ในฐานะที่อาจคิดได้ เนื่องด้วยไม่มีทฤษฎีการเมืองใดๆ อธิบายถึงระบอบการเมืองและการเปลี่ยนระบอบการเมืองในแบบใหม่รองรับการกระทำนั้นดำรงอยู่ การยึดอำนาจในแบบโบราณจึงมีความหมายเพียงสถานเดียว คือเพื่อการสถาปนาราชวงศ์ขึ้นใหม่ ซึ่งนั้นก็ไม่ใช่สิ่งที่พวกข้าราชการระดับกลางรุ่นนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2450 ได้คิดหรือมุ่งหวัง อาจกล่าวได้ว่าหลักวิชากฎหมาย วิชาการเมือง วิชาเศรษฐวิทยา และวิชาประวัติศาสตร์ ซึ่งแพร่กระจายอยู่ในสังคมสยามนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2440 เป็นต้นมาอันเป็นช่วงเวลาสำคัญของการขยายตัวของการศึกษาในระดับอุดมศึกษาของสยาม แม้ว่าการศึกษาและหลักวิชาความรู้นั้นมีข้อจำกัดหรือมีข้อห้ามอยู่มาก แต่ก็ก็เป็นความรู้ที่พอเพียงในการสร้างจินตภาพและความเข้าใจแบบใหม่ว่าการยึดอำนาจทางการเมืองเพื่อเปลี่ยนระบอบการปกครองและเปลี่ยนระบอบราชการแบบเก่าไปสู่ระบอบรัฐธรรมนูญและระบอบราชการแห่งชาตินั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้

กระนั้นก็ตาม ดังได้กล่าวอธิบายมาแล้วว่าพลังผลักดันการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบใหม่นั้นเกิดมาจากกลุ่มข้าราชการระดับกลางแต่เพียงบางส่วน ไม่ใช่ทั้งหมด ดังนั้นเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นแล้ว ความหมายของการเปลี่ยนแปลงย่อมถูกตีความและแปลความไปได้หลายทาง และทางที่สำคัญอย่างมากทางหนึ่ง คือการแปลความหมายของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และกลุ่มเจ้านาย ซึ่งอธิบายการเปลี่ยนแปลงไปในทางประดับประดาที่ศทางการเปลี่ยนแปลง และรักษาระเบียบทางการเมืองแบบเดิมไว้ให้มากที่สุดเป็นสำคัญ (ดู นครินทร์, 2533: บทที่ 2 และดูต่อไปในบทที่ 9) ดังนั้นความขัดแย้งระหว่างกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ตั้งแต่ชั้น“พระยา” และเทียบเท่าขึ้นไป กับกลุ่มข้าราชการระดับกลางประมาณระดับชั้น“หลวง” ลงมาจึงเป็นประเด็นที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในช่วงระยะแรกๆของการสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญ และการสถาปนาระบอบราชการแห่งชาติขึ้นแทนระบอบการเมืองและระบอบราชการแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ □

บทที่ 4

ความนึกคิดทางสังคมการเมือง ของคนชั้นกลางในเขตเมืองหลวง

“พระราชวงศ์อาจมีทั้งที่ฉลาดและที่โง่ บางพระองค์อาจเป็นได้ทั้งโง่และทั้งหยิ่ง นี่แหละ
เป็นเหตุที่ทำให้สมบูรณาญาสิทธิราชย์ของพระเจ้าแผ่นดินดำเนินไปในทางผิดหวัง ทำให้
ประชาชนเห็นตระหนกยิ่งขึ้นทุกขณะว่า ชาติกำเนิดของบุคคลไม่ใช่เครื่องหมายบ่งบอกถึง
ความดีของมนุษย์...”

(กุหลาบ สายประดิษฐ์, ศรีกรุง, 12 กรกฎาคม 2475)

การศึกษากระบวนการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ในหนังสือเล่มนี้ พิจารณาว่ามีความสัมพันธ์กับการ
เคลื่อนไหวของคนชั้นกลางในเขตเมืองหลวงอยู่ด้วย แม้ว่าคนชั้นกลางนี้ไม่ใช่กลุ่มหลักของคณะที่ทำการยึดอำนาจ
ดังเช่นการปฏิวัติของพวกกระฎุมพีในอื่นๆ เนื่องด้วยสภาพการณ์ทางสังคมเศรษฐกิจ และโครงสร้างทางการเมือง
เมืองของสยามมีความแตกต่างไปจากสังคมการเมืองที่อื่นๆ ในขั้นพื้นฐาน กระนั้นก็ตาม คนชั้นกลางของสยาม
ซึ่งมีความอ่อนแอก็ได้มีการเคลื่อนไหวอย่างแข็งขัน (ควบคู่ไปกับกลุ่มข้าราชการระดับกลาง) ไปในทางบั่นทอน
หลักการยึดถือชาติกำเนิดเป็นใหญ่ ซึ่งกระทบต่ออุดมการณ์หลักของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยตรง อีกทั้งได้
มีการเคลื่อนไหวในทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นปัจจัยเสริมต่อการกำหนดทิศทางของกระบวนการปฏิวัติ
สยาม อย่างน้อยที่สุด การเรียกร้องให้รัฐและระบอบราชการมีบทบาทที่เข้มแข็งขึ้นในทางเศรษฐกิจนั้นก็ประจักษ์ชัด
(ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า) ว่าเป็นข้อเรียกร้องของกลุ่ม“พ่อค้าไทย”ที่มีมาก่อนการเปลี่ยนแปลง ทางการเมืองปี
พ.ศ.2475 อย่างไรก็ดี ระบบการเมืองซึ่งมีทหารและข้าราชการเป็นใหญ่ในปลายทศวรรษที่ 2470 นั้นก็ไม่
อาจกล่าวได้อย่างเต็มปากว่าเป็นสิ่งที่กลุ่มคนชั้นกลางพึงปรารถนา หรือไม่พึงปรารถนาเสียทั้งหมด เนื่องด้วย
การเคลื่อนไหวภายในกลุ่มคนชั้นกลางเองแบ่งออกได้เป็นหลายทาง ซึ่งเป็นสภาพการณ์ที่สลับซับซ้อนของชนชั้น
นี้ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม

คำว่าคนชั้นกลางในที่นี้ ใช้ในความหมายกว้าง และไม่ยึดติดแน่นกับทฤษฎีทางสังคมการเมืองของตะวันตก อย่างไรก็ตามในทางรูปธรรม คำว่าคนชั้นกลางซึ่งใช้ในที่นี้มีเป้าประสงค์หลัก คือ เพื่อการกล่าวถึงกิจกรรมของกลุ่มคน ซึ่งในปี พ.ศ.2472 รัฐบาลสยามได้ทำการสำรวจอาชีพพลเมืองไว้ และระบุว่า มีผู้ประกอบการงานโดยอิสระ (แปลว่า Professions and Independent Workers) อยู่ 93,967 คน มีผู้ประกอบการพาณิชย์การค้า ขยายอาหารและอื่นๆ (แปลว่า Commerce, Dealing, Catering, etc.) อยู่ 503,839 คน และมีผู้ประกอบการอุตสาหกรรม (แปลว่า Industrial Pursuits) อยู่ 164,526 คน (SYB, 18:88) ทั้งหมดคิดรวมเป็นกลุ่มคนประมาณ 762,332 คน หรือคิดเป็น 10.14 เปอร์เซ็นต์ของจำนวนผู้ประกอบการหรือทำการงานของประเทศสยาม กิจกรรมของคนกลุ่มนี้ในแง่ของภูมิหลัง ความเป็นมา ลักษณะของการทำงานที่ ทำ ปัญหาอุปสรรค วัฒนธรรมความคิด ครอบครัวยุค ตลอดจนความนึกคิดทางสังคมการเมือง ย่อมไม่อาจแยกออกจากคนกลุ่มสังคมอื่นๆ ในสมัยเดียวกันได้ ดังนั้นเราจึงต้องพิจารณาบทบาทของคนชั้นกลางกลุ่มนี้ควบคู่ไปกับการเคลื่อนไหวของพวกคหบดี กระจุกพี ตลอดจนชาวนาและชาวสวนที่ร่ำรวยของสังคมจารีต การเคลื่อนไหวของเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ คนจีน และกลุ่มอาชีพใหม่ๆ คือกลุ่มพ่อค้า นายหน้าการค้า หรือคอมปราโดร์ เสมียนบริษัท และการเคลื่อนไหวของบริษัทการค้าต่างประเทศ ตลอดจนรวมไปถึงการเคลื่อนไหวของคนฝรั่ง คนอินเดีย คนญี่ปุ่น และอื่นๆ ซึ่งอยู่ในสมัยเดียวกัน ซึ่งในท้ายที่สุดแล้ว เราคงสรุปได้ว่า คนชั้นกลางได้แก่กลุ่มคนซึ่งมีประสบการณ์ร่วมกันเกี่ยวข้องกับธุรกิจการค้าในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา มุ่งแสวงการทำงาน อันเป็นอาชีพอิสระ และมุ่งประกอบการอุตสาหกรรม หรือการลงทุนเพื่อให้สังคมเศรษฐกิจมีการผลิตแบบใหม่ๆ

ประสบการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในลักษณะดังกล่าวข้างต้น ย่อมเห็นได้ชัดว่ามีผลต่อการกล่อมเกลาคคนกลุ่มนี้โดยประสบการณ์เป็นประการสำคัญ จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ทำให้คนกลุ่มนี้แยกตัวออกจากกลุ่มข้าราชการ รวมทั้งแยกตัวเองออกจากกลุ่มคนชั้นสูงและกลุ่มคนชั้นล่างของสยามได้ระดับหนึ่ง

การศึกษาเรื่องการปฏิวัติสยามเท่าที่ผ่านมา มีข้อจำกัดอยู่มาก ในประการแรก คือการพิจารณาว่า กลุ่มข้าราชการคือคนชั้นกลาง หรือเป็นพลังหลักทดแทนกลุ่มคนชั้นกลาง โดยไม่พยายามพิจารณาการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนชั้นกลางโดยตัวของกลุ่มของเขาเอง ดังตัวอย่างเช่น มีคำอธิบายว่า “การขยายตัวของกำลังคนในระบบราชการ โดยเฉพาะข้าราชการสามัญซึ่งถือเป็นชนชั้นกลางในขณะนั้น มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับอำนาจรัฐภายใต้สถาบันพระมหากษัตริย์...” (วารุณี, 2524:347) ในประการที่สอง คือการพิจารณาคนชั้นกลางไปในความหมายว่าเป็นผู้มีภาระกิจสำคัญทางประวัติศาสตร์ คือการนำการ “ปฏิวัติประชาธิปไตยกระจุกพี” และเมื่อไม่มีเหตุการณ์ในทำนองนั้นเกิดขึ้น ผู้ศึกษาก็มักกลับไปสรุปว่า ไม่มีคนชั้นกลางหรือชนชั้นนายทุนบ้าง และบ้างก็ว่ามีคนชั้นกลางหรือชนชั้นนายทุนอยู่ แต่มีความอ่อนแอบ้าง ดังเช่นที่ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้กล่าวว่า “...ชนชั้นนายทุนในประเทศเป็นชนชั้นที่อ่อนแอ ประกอบด้วยพ่อค้าจีนเป็นส่วนใหญ่ ชนชั้นนี้ถูกรวมเข้าไว้ในชนชั้นศักดินา และไม่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่พื้นฐานได้ในทางเศรษฐกิจไทยได้ การเกิดทุนการค้าพร้อมกับการผลิตเพื่อขายแบบเมืองขึ้น มีผลเพียงแต่ทำให้มีการผลิตเฉพาะอย่างในระดับที่สูงขึ้น แต่ทุนการค้าก็ไม่สามารถเปลี่ยนระบบการผลิตศักดินาไทย” (ฉัตรทิพย์, 2524:148)

การศึกษาในแบบและในแนวทางหลังของฉัตรทิพย์ นาถสุภา มีความสำคัญมากกว่าการศึกษาในแนวทางแรก คือถือได้ว่าเป็นงานบุกเบิกที่มุ่งพิจารณาคนชั้นกลาง ชนชั้นกรรมพี และชนชั้นนายทุนที่อยู่นอกระบบ และมีปัญหากระทบกระทั่งกับระบบราชการและระบบศักดินา แต่กระนั้นก็ตามการศึกษาในแบบดังกล่าวก็ยังคงมีปัญหาอยู่ตรงที่ว่าได้ตั้งความหวังไว้กับคนชั้นกลาง ชนชั้นกรรมพีหรือชนชั้นนายทุนไว้ล่วงหน้าและสูงเกินกว่าความเป็นจริงทางสังคม การศึกษาในหนังสือเล่มนี้ เราจะพิจารณาคนชั้นกลางที่อ่อนแอ และอยู่นอกระบบราชการนั้นโดยตัวของพวกเขาเอง โดยต้องการดูว่าพวกเขาได้มีส่วนผลักดันการเปลี่ยนแปลง แม้ว่าเป็นการผลักดันจากภายนอกและมีความเบาบางอยู่มากก็ตาม ว่าเป็นไปในลักษณะใดบ้าง และในสถานการณ์อย่างไร ซึ่งในท้ายที่สุด จากการเข้าใจในส่วนนี้ก็เป็นที่ยังหวังว่าจะช่วยเสริมให้เราที่มีความเข้าใจกระบวนการและผลลัพธ์ของการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 โดยรวมได้ต่อไป เพราะแม้ว่าคนชั้นกลางซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าพวกเขาไม่ได้มีส่วนร่วมนำการปฏิวัติแต่อย่างใด แต่เนื่องด้วยพวกเขาก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคมสยาม พวกเขาที่ย่อมได้รับผลจากการเปลี่ยนแปลงนั้นในทางใดทางหนึ่ง ทั้งที่อาจโดยมีความตั้งใจอยู่แล้ว หรือโดยไม่มีเจตนาตั้งใจเลยก็ตาม

กำเนิดของคนชั้นกลางสยาม

คนชั้นกลางสยามในความหมายกว้าง มีกำเนิดมาจากหลายทาง ทั้งจากกลุ่มขุนนาง คหบดี และไพร่กรรมพีในสังคมจารีต และจากกลุ่มคนจีนที่ได้อพยพเข้ามาเป็นระยะๆ ภายหลังจากที่สยามได้เปิดประเทศครั้งใหม่ในปี พ.ศ.2398 สิ่งที่เป็นจุดเชื่อมคนสองกลุ่มใหญ่ๆ ดังกล่าว และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สร้างสรรค์ให้มีความคนชั้นกลางกำเนิดขึ้นในสังคมสยามใหม่ ได้แก่กิจกรรมทางสังคมเศรษฐกิจ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพการงาน โดยอิสระอย่างหนึ่ง การทำมาค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าอย่างหนึ่ง และการแสวงหาแนวทางเพื่อการลงทุนประกอบอุตสาหกรรม การผลิตสินค้าและบริการอีกอย่างหนึ่ง นี่เป็นอาณาบริเวณของกิจกรรมที่สำคัญซึ่งหล่อหลอมให้มีความคนชั้นกลางและชนชั้นนายทุนสยามในระหว่างทศวรรษที่ 2400 จนถึงทศวรรษที่ 2470

การประกอบอาชีพการงานโดยอิสระ ในอันที่จริงมีอยู่ในสังคมจารีตสยามอยู่แล้วในระดับหนึ่ง การสำรวจอาชีพพลเมืองในทศวรรษที่ 2450 (เทศาภิบาล, 2457:245-50) รายงานว่าพลเมืองสยาม ประกอบอาชีพหัตถกรรม และอาชีพอิสระอยู่ด้วยไม่น้อย อาทิเช่น การเย็บเสื้อผ้า การช่างทอง ช่างเหล็ก ช่างหล่อ ช่างตัดผม การสีข้าว การทำเรือ การทำปิ่น ทำป่าน ช่างไม้ การแพทย์ หมอนวด มโหรีสพ ทนายความ การรับจ้างโดยทั่วไป และแม้แต่อาชีพการฉายรูปก็ได้ถือกำเนิดขึ้นมาเช่นกัน ทั้งนี้ที่กล่าวมาไม่นับรวมการประกอบอาชีพแบบดั้งเดิมซึ่งมักกระจายอยู่ในมณฑลรอบนอก ได้แก่ การจักสาน การทอเสื่อ การรองแฝก ช่างเย็บจาก ช่างเขียน การทอผ้า ทาสี ทำเกวียน ทำงอบ หรืออาชีพขุดถ่าน ซึ่งในขณะนั้นยังถือว่าเป็นอาชีพอิสระอย่างหนึ่ง ต่อมาในทศวรรษที่ 2470 ได้มีการสำรวจอาชีพพลเมืองอีก (ดู *เทศาภิบาล*, 2472-2473:383-84) พบว่ามีการอาชีพใหม่ ซึ่งเป็นอาชีพอิสระเพิ่มมากขึ้น ได้แก่ อาชีพช่างก่อสร้าง ช่างเครื่องจักรกล ช่างเครื่องรูปพรรณ ช่างบัดกรี ช่างพิมพ์ อาชีพซ่อมรถ อาชีพนายหน้าต่างๆ ซึ่งถือว่าเป็นอาชีพใหม่ที่ไม่ได้อยู่ในบัญชีการสำรวจเก่าเมื่อสองทศวรรษก่อน นั้นย่อมหมายความว่า สังคมสยามใหม่มีการเคลื่อนไหวในการประกอบอาชีพและการแรงงานอยู่ในระดับหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันก็มีการประกอบอาชีพแบบเก่าๆ ที่ถูกคัดออกไปและไม่มีสำรวจอีก ได้แก่

อาชีพทำปิ่น (แต่มีอาชีพขายอาวุธปิ่นขึ้นแทน ซึ่งอยู่ในหมวดของการพาณิชย์ไม่ใช่หัตถกรรม) การทอผืน การทำถอบ และอาชีพขอทาน อย่างไรก็ตาม การประกอบอาชีพการงานโดยอิสระดังกล่าวเป็นไปแบบไม่มีองค์กร คือ ไม่มีสมาคมเป็นศูนย์กลางของผู้ประกอบอาชีพแบบเดียวกันเหมือนกับในประเทศตะวันตก ซึ่งอาจทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจผิดคิดว่าสังคมสยามไม่มีผู้ประกอบอาชีพการงานโดยอิสระ หรืออาจมีอยู่บ้างแต่เพียงเบาบาง แต่ในรายงานของรัฐบาลสยามระบุยอดจำนวนรวมของผู้ประกอบการงานโดยอิสระนี้ไว้ไม่น้อยเลย คือมีถึง 93,967 คน ในปี พ.ศ.2472 (SYB, 18:88)

เมื่อเรากล่าวว่าช่องทางประกอบอาชีพการงานโดยอิสระ เป็นอาณาบริเวณของกิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจที่ดึงดูดทั้งกลุ่มไพร่กระฎุมพีจากสังคมจารีต กลุ่มคนจีนและชาวต่างประเทศอื่นๆ ให้เข้ามาทำกิจกรรมร่วมกันนั้น ตัวอย่างแรก คงได้แก่ นาย ก.ศ.ร.กุหลาบ (2377-2456) ลูกครึ่งไทยจีน หลังจากบวชเรียนแล้วก็ได้ทำงานเป็นเสมียนให้กับฝรั่งระยะหนึ่ง และต่อมาได้กลายมาเป็นนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ พร้อมกับเป็นทนายความแบบจารีต คือ เป็นทนายความชั้นสองซึ่งว่าความโดยไม่มีปริญญาไปด้วยในเวลาเดียวกัน (มหนยา, 2525:5-12) นายเทียนวรรณ (2384-2457) นักคิดนักเขียนสามัญชนร่วมสมัยกับนาย ก.ศ.ร.กุหลาบ เองก็มีประวัติความเป็นมาคล้ายคลึงกัน อย่างไรก็ตาม ต้นตระกูลของนายเทียนวรรณนั้นอาจสืบสาวขึ้นไปได้ว่าเป็นขุนนางเก่ามาตั้งแต่สมัยอยุธยา และครั้นเมื่อนายเทียนวรรณบวชเรียนแล้วก็ได้เดินทางไปในที่ต่างๆ เคยทำงานเป็นเสมียนห้างฝรั่งอยู่ระยะหนึ่งและหลังจากนั้นก็คิดทำการงานโดยอิสระของตน คือเขียนและพิมพ์หนังสือขาย และรับจ้างว่าความในฐานะเป็นทนายความชั้นสอง(ชยอนันต์-ก, 2517) กลุ่มอาชีพเสมียนห้างฝรั่ง นักหนังสือพิมพ์ และอาชีพทนายความนี้ จัดได้ว่าเป็นอาชีพอิสระสำคัญซึ่งดึงดูดคนชั้นกลางรุ่นใหม่ๆ ในสมัยนั้นรวมทั้งในสมัยต่อมาอีกไม่น้อย แต่ก็มีแนวโน้มว่าคนรุ่นถัดมาเป็นผู้ที่ผ่านการศึกษาระบบใหม่จากระบบโรงเรียนมากขึ้น และมักแบ่งแยกความชำนาญในการประกอบอาชีพกันมากขึ้นด้วย

เอก วิสกุล (2505:115-117) ได้ให้ข้อสังเกตว่านักเรียนของโรงเรียนอัสสัมชัญ ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2428 และโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียน ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2431 ประมาณครึ่งหนึ่งจะทำงานอาชีพโดยอิสระ นับตั้งแต่เป็นเสมียน ทำงานหนังสือพิมพ์ เป็นนายหน้าการค้า และสำหรับผู้ที่มีโอกาสแล้วก็ไม่มีใครรอ ในการคิดและเตรียมการเข้าประกอบอาชีพทางการค้าด้วยตนเองเลย รวมทั้งตัวนายเอก วิสกุลเองซึ่งไม่ได้มีความประสงค์เข้ารับราชการมาตั้งแต่ต้น และเรื่องนี้ทางฝ่ายรัฐบาลสยามก็คงมีความตระหนกอยู่บ้างว่าโรงเรียนของชาวต่างประเทศกำลังกลายมาเป็นแหล่งผลิตคนชั้นกลางนอกระบบราชการ จึงได้พยายามเข้ามามีส่วนร่วมด้วย พิจารณาได้จาก การตั้ง "วิทยสถาน" ขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2438 วัตถุประสงค์คือเพื่อสอนภาษาอังกฤษให้แก่พลเมืองในเวลากลางคืนเพื่อไปประกอบอาชีพเป็นเสมียนห้างฝรั่ง และต่อมาในปี พ.ศ.2443 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนประถมศึกษาพิเศษขึ้นที่วัดสัมพันธวงศ์ ซึ่งต่อมาได้กลายมาเป็นโรงเรียนพณิชยการวัดมหาพฤฒาราม และได้รวมเข้ากับโรงเรียนพณิชยการวัดราชบูรณะเป็นโรงเรียนพณิชยการวัดแก้วแจ่มฟ้าในทศวรรษถัดมา การจัดตั้งสถานการศึกษาแบบพณิชยการดังกล่าวข้างต้นบ่งบอกว่าแม้ว่ารัฐบาลสยามมีนโยบายหลักทางการศึกษา คือการฝึกหัดคนเข้ารับราชการ แต่ก็ไม่ถึงกับว่าได้ละเลยการผลิตกลุ่มคนนอกระบบราชการไปเสียทีเดียว ผู้ประกอบการอาชีพโดยอิสระนี้ แม้ว่าเมื่อเบื้องต้นอาจเริ่มทำงานด้วยการเป็นเสมียน หรือเป็นช่าง แต่ในระยะถัดมาก็มักขยับขยายก้าวไปประกอบอาชีพการค้า หรือการลงทุนโดยตัวเอง และประสบความสำเร็จเป็นอย่างมากก็มี

ตัวอย่างให้เห็น อาทิเช่น นายเลิศ (2415-2488) ซึ่งเริ่มต้นจากการเป็นเสมียน ห้างฝรั่ง และเปลี่ยนตัวเองไปสู่ การตั้งห้างทำการค้า และการลงทุนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการขนส่ง ซึ่งทำให้เขาประสบความสำเร็จและมีชื่อเสียงในทศวรรษที่ 2470 ว่าเป็น“พ่อค้าไทย” ตัวอย่าง(ชาลี,2524) และนายม้าทองเงิน (2414-2466) ต้นตระกูลบุญกุล ก็ทำงานเป็นช่างซ่อมและบำรุงเครื่องสี่ล้ออยู่เป็นเวลานาน ก่อนเปลี่ยนฐานะไปเป็นผู้ทำโรงสีข้าวและประกอบการค้าข้าวในระยะต่อมา (Suehiro,1989:115) ดังนั้น การประกอบอาชีพการงานโดยอิสระจึงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการประกอบอาชีพการค้า และการลงทุนอยู่ด้วยโดยตัวของกิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจนั่นเอง

สำหรับอาชีพพ่อค้านั้น จัดได้ว่าเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีขอบเขตกว้างขวาง คือสามารถดึงดูดกำลังแรงงานได้ถึงห้าแสนคนเศษในบัญชีการสำรวจอาชีพพลเมืองของรัฐบาลสยามในปี พ.ศ.2472 อย่างไรก็ตาม จำนวนคนที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจในส่วนนี้คงเป็นไปตามข้อสังเกตของผู้ศึกษาเรื่องคนจีนและประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ บางคนที่ว่า คนจีนและพ่อค้านายทุนนั้นมีหลายระดับ ระดับบนคือพวกเจ้าสัวและพวกพ่อค้าที่แข่งขันกันในเรื่องของการค้าข้าว ซึ่งเป็นเขตที่มีการแข่งขันกันอย่างสูง และมีกำไรงาม และในระหว่างทศวรรษที่ 2400 จนถึง ทศวรรษที่ 2470 มีการเปลี่ยนแปลงกลุ่มผู้นำทางการค้าข้าวอยู่หลายรุ่น (Suehiro,1989;Skinner,1957) ระดับรองลงไปได้แก่พ่อค้าทั่วไป ซึ่งทำการค้าขนาดกลาง บ้างเป็นพ่อค้าคนกลาง และเป็นพ่อค้าข้าวและเจ้าของโรงสีขนาดเล็ก ในบัญชีสำรวจอาชีพพลเมืองปี พ.ศ.2472 ระบุว่าในประเทศไทยมีพ่อค้าชายข้าวอยู่ 20,159 คน มีผู้ทำอาชีพตัดไม้ค้าฟืนอยู่ 12,738 คน (ไม่ใช่อาชีพเผาถ่านเพราะว่าอาชีพนั้นแยกจำนวนออกไปต่างหาก) มีพ่อค้าของป่าอยู่ 7,053 คน ทำเหมืองแร่อยู่ 6,703 คน ทำป่าไม้อยู่ 3,542 คน มีผู้ประกอบอาชีพสี่ล้ออยู่ 3,709 คน มีผู้ประกอบอาชีพเก็บค่าเช่า 3,084 คน ทำภาษีอากรหรือเป็นเจ้าของภาษีอากร อยู่ 1,651 คน ขายเครื่องรูปพรรณ 786 คน และเป็นนายหน้าต่าง ๆ อยู่ 263 คน (ดู *เทศาภิบาล* ,2472-2473:383-384) ส่วนใหญ่ของกลุ่มคนเหล่านี้จัดได้ว่าเป็นพ่อค้าระดับกลางของยุคสมัย คือ คงมีคนส่วนน้อยของกลุ่มนี้เท่านั้นที่สามารถปรับตัวขึ้นไปเป็นพ่อค้าระดับใหญ่ได้ (ดูต่อไปข้างหน้า) และในระดับล่างสุดคงได้แก่ แม่ค้าขายอาหาร และขายเครื่องอุปโภคบริโภคในขนาดกิจการเล็กๆ ซึ่งมีอยู่ทั่วไปตามชุมชนเมืองทั่วประเทศ (ดู Landon,1939:77-78) และในบัญชีสำรวจอาชีพพลเมืองสยามปี พ.ศ.2472 เช่นเดียวกัน ระบุว่า มีผู้ประกอบอาชีพค้าขายต่าง ๆ อยู่ 457,601 คนทั่วประเทศ ซึ่งเป็นจำนวนที่มากกว่าผู้ประกอบอาชีพทำไร่ และผู้ประกอบอาชีพทำสวน และการค้าขายเป็นอาชีพสำคัญอันดับสองรองจากอาชีพการทำนา ซึ่งในขณะนั้นมีแรงงานทำนาอยู่ถึง 5,637,119 คนหรือแรง

ในระดับของพ่อค้าใหญ่ หรือระดับที่เป็นทุนหลักของระบบเศรษฐกิจนั้น กลุ่มเจ้าภาษีนายอากรจัดได้ว่าเป็นกลุ่มทุนรุ่นแรกๆรองจากบริษัทการค้าระหว่างประเทศของฝรั่ง ซึ่งได้ขยายบทบาทเข้าไปมีกิจกรรมในทางการค้าโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการค้าข้าว ภูมิหลังของเจ้าภาษีนายอากรเหล่านี้มักมาจากเจ้าภาษีอากรฝิ่น สุรา และบ่อนเบี้ยเป็นสำคัญ ในขณะที่เจ้าภาษีนายอากรประเภทอื่นๆก็เป็นจำนวนมาก (คือมีเจ้าภาษีนายอากรอยู่ถึง 56 ประเภท) นั้นไม่ได้แสดงบทบาทนี้ให้ปรากฏ อย่างไรก็ตาม พ่อค้าข้าวซึ่งมีภูมิหลังมาจากเจ้าภาษี นายอากรฝิ่น สุราและบ่อนเบี้ยนี้แม้ว่าจะประสบความสำเร็จอยู่บ้างในระยะต้นๆ แต่ในระยะต่อมาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงภายหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ได้ประสบกับปัญหาทางการค้าอย่างหนัก (สุภาภรณ์,2523;สุนทรี่,2531:165-174) จนไม่อาจประคับประคองฐานะทางเศรษฐกิจในระดับนำของกลุ่มตนได้ต่อไป เรื่องนี้ รวมถึงเจ้าภาษีนาย

อากรคนสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 5 คือนายอากรเต็ง โสภโณดร (หลวงอุดรภักดีพานิช, 2385-2462) และบุตรคือพระโสภณเพ็ชรรัตนซึ่งดูแลกิจการของตระกูลในนามบริษัทกิมเซ่งหลีในระบอบเก่า โดยเฉพาอย่างยิ่งพระโสภณเพ็ชรรัตนนั้นได้ถูกศาลสั่งให้เป็นคนล้มละลายและถูกยึดทรัพย์ในปี พ.ศ.2470 เนื่องด้วยเบิกเงินเกินบัญชีจากแบงก์อินโดจีน 678,458 บาท 61 สตางค์โดยไม่มีการขอใช้คืน (พรพณี, 2529:30; Suehiro, 1989:80-81) ดังนั้นเราจึงอาจกล่าวได้ว่าเมื่อถึงทศวรรษที่ 2470 พวกชนชั้นนายทุนในส่วนซึ่งพัฒนาการสะสมทุนมาจากการเป็นเจ้าของยานพาหนะเกือบทั้งหมด(ยกเว้นบางตระกูลที่ยังประคับประคองฐานะทางสังคมในระยะต่อมาได้ แต่ไม่ได้มีบทบาทนำอีกต่อไป) ได้หมดบทบาททางเศรษฐกิจและสังคมลงไปแล้ว จึงไม่ค่อยมีอะไรที่เกี่ยวข้องหรืออาจเกี่ยวข้องกับกระบวนการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ซึ่งอาจมีปรากฏให้เห็นได้

กลุ่มที่สอง ซึ่งมีบทบาทอย่างแข็งขันอยู่ในกิจกรรมทางการค้าของสยามได้แก่กลุ่มคอมปราโดร์ หรือนายทุนนายหน้า กลุ่มคนที่ประกอบอาชีพนี้เข้าใจว่ามีจำนวนอยู่ไม่มากนัก หากการสำรวจของฝ่ายรัฐบาลมีความใกล้เคียงความเป็นจริง ก็คงมีจำนวนอยู่เพียง 263 คนในปี พ.ศ.2472 (ดู *เทศาภิบาล*, 2472-2473:384) เหตุที่มีจำนวนอยู่น้อยนี้เป็นเพราะอาชีพคอมปราโดร์ในสมัยนั้นต้องการบุคคลที่มีความสามารถใช้ภาษาได้หลายภาษาเป็นคนจีนที่มีการศึกษาและได้รับการฝึกหัดแบบตะวันตก ไม่ใช่คนจีนท้องถิ่น (Skinner, 1957:102) คนกลุ่มนี้หากประกอบอาชีพเป็นคอมปราโดร์จัดหาซื้อข้าวให้กับบริษัทการค้าของตะวันตก ก็มักได้รับเงินเดือนที่สูงมาก ประมาณว่าได้รับถึงเดือนละ 6,000-8,000 บาทต่อเดือนในทศวรรษที่ 2470 (ถนอม, 2527:104-5) ซึ่งต้องนับว่ามีรายได้ดีกว่าการเป็นเสนาบดีของรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ประมาณสองเท่า และเป็นช่องทางที่ก่อให้เกิดการสะสมทุนได้ในขั้นต้น รวมทั้งอาจก้าวกระโดดเข้ามาเป็นพ่อค้าข้าวได้ในระยะต่อมา อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติที่เป็นจริง กลุ่มคอมปราโดร์ในประเทศสยามมักไม่ค่อยก้าวเข้ามาเป็นพ่อค้าและนายทุนใหญ่ ซึ่งพอจะอธิบายได้ว่า ในประการแรก การแข่งขันกันภายในกลุ่มคอมปราโดร์นั้นมีอยู่อย่างสูง คนจีนที่มีการศึกษาจากต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากปีนัง และฮ่องกง เป็นคู่แข่งที่ได้เปรียบมากกว่าผู้สำเร็จการศึกษาจากภายในประเทศ และคนกลุ่มนี้มักคิดถึงการลงทุนในที่อื่น ๆ มากกว่าสยาม ส่วนคอมปราโดร์ในสยามเองก็ต้องอาศัยเวลาสั่งสมประสบการณ์และมักประกอบอาชีพเป็นคอมปราโดร์ไปตลอด ตัวอย่างของตระกูลเวชชาชีวะและวีสุกุลคงเข้ากันได้ดีกับคำอธิบายในส่วนแรกนี้ และในอีกประการหนึ่ง หากคนจีนจากประเทศสยาม มีโอกาสไปศึกษาต่างประเทศและได้รับการศึกษามาเป็นอย่างดี ก็มีแนวโน้มว่านิยมกลับมาประกอบอาชีพรับราชการเป็นข้าราชการบริหารมากกว่าไปเป็นคอมปราโดร์ ประวัติตระกูลสารสิน เป็นตัวอย่างสำคัญสำหรับคำอธิบายในกรณีหลังสรุปคือ คอมปราโดร์ เป็นที่มาทางหนึ่งของพ่อค้าและนายทุนไทย แต่ก็ไม่ใช่นุ้หลักสำหรับสมัยนั้น และในกรณีที่มีการศึกษาสูงก็มีแนวโน้มเป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ฉัตรทิพย์, 2524; Suehiro, 1989:87-90) ดังนั้นพัฒนาการของนายทุนและชนชั้นกลางส่วนนี้ แม้ว่ามีความสำคัญ แต่ก็ไม่ค่อยมีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 เท่าใดนัก

คนกลุ่มที่สาม ซึ่งเข้ามามีบทบาทเป็นพ่อค้าใหญ่ของสยาม ได้แก่ พ่อค้าคนจีน ซึ่งไม่มีภูมิหลังเกี่ยวข้องกับอะไรกับการเป็นเจ้าของยานพาหนะ และไม่ค่อยเกี่ยวอะไรกับการเป็นคอมปราโดร์มาก่อน หากแต่เกือบทั้งหมด (ยกเว้นนายเทียนกงเอี่ยม ผู้ให้กำเนิดบริษัทกมลกิจเพียงคนเดียว) เป็นพ่อค้าคนจีนรุ่นที่สองหรือสามซึ่งถือกำเนิดในดินแดนสยาม และเกือบทั้งหมด (ยกเว้นตระกูลหว่งหลี) ได้ก้าวขึ้นมามีบทบาทเป็นผู้นำในกิจการ

คำข่าวหลังวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจภายหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง (ดู Suehiro, 1989: 111) คนกลุ่มนี้อาจเรียกได้ว่ากลุ่ม“ผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย” แห่งวงการค้าข้าวของสยามในทศวรรษที่ 2470 ซึ่งได้แก่ หนึ่งกลุ่มของนายตันลิบบัวและนายตันชีวเม้ง หวังหลี เขาทั้งสองเป็นผู้นำรุ่นที่สองและสามของตระกูลหวังหลีในสยาม สองคือกลุ่มของนายอึ้งยุกหลง และนายโชติกับนายจลินทร์ ลำชา ซึ่งเป็นผู้นำรุ่นที่สองและสามของตระกูลลำชาในสยาม ตามลำดับ สามคือกลุ่มของนายโล้วเติกขวน บูลสุข ซึ่งเป็นคนจีนรุ่นที่สองเช่นกัน กลุ่มที่สี่คือนายม้าเลียบคุ่น ซึ่งเป็นผู้นำรุ่นที่สองของตระกูลบูลกุล และกลุ่มสุดท้ายคือกลุ่มของนายเหี้ยมแห่งตระกูลเหี้ยมสุรี ซึ่งเพิ่งเดินทางเข้ามาประเทศสยามในปี พ.ศ.2444 พ่อค้าทั้งห้ากลุ่มนี้ได้สร้างฐานะของตนเองภายในประเทศสยามเป็นสำคัญโดยอาศัยความสามารถและช่องทางในหลายด้านประกอบกัน มีทั้งการแต่งงานกันเอง การสร้างอำนาจบารมีในชุมชนและในสมาคมชาวจีน และที่สำคัญที่สุด คือการสร้างความสัมพันธ์กับบริษัทการค้าของคนจีนด้วยตนเองในระดับต่างประเทศ และทำการค้าแบบค่อนข้างครบวงจร คือมีการธนาคาร การประกันภัย และการเดินเรือเป็นฐานรองรับการค้าข้าว ผลคือในช่วงก่อนการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 กลุ่มทั้งห้าสามารถควบคุมการค้าข้าวได้ถึงเกือบครึ่งหนึ่งของปริมาณการค้าข้าวของประเทศสยาม (Suehiro, 1989: 110-122)

พัฒนาการของกลุ่มพ่อค้าใหญ่ในส่วนที่เพิ่งกล่าวมานี้มีความสำคัญและในประการหนึ่งบ่งชี้ว่ารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยามนั้นเองมีอำนาจจำกัดอยู่ แม้ว่ารัฐสยามมีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งพึ่งพิงของกลุ่มพ่อค้าและนายทุน แต่กลุ่มพ่อค้าและนายทุนที่เติบโตมาจากการอยู่ใต้การอุปถัมภ์ของรัฐสยามนั้นในท้ายที่สุดก็ไม่อาจแข่งขันกับกลุ่มที่สร้างตนเองโดยอาศัยช่องว่างทางเศรษฐกิจ อันเนื่องด้วยบริษัทการค้าของตนเองก็ไม่อาจประกอบการได้อย่างถนัดมือคือการค้าข้าวนี้ได้ (การทำไม้สักดูไม่ค่อยมีปัญหา อันเนื่องด้วยบริษัทการค้าของตะวันตกสามารถดำเนินการได้อย่างเต็มที่) อย่างไรก็ตาม ภายใต้การแข่งขันกันอย่างมากในวงการค้าข้าวนี้ เมื่อมีผู้ประสบความสำเร็จก็ย่อมมีผู้ไม่ประสบความสำเร็จดำรงอยู่ควบคู่กัน เรื่องนี้เป็นธรรมดาในการแข่งขันกันทางเศรษฐกิจ แต่ในทางการเมืองนั้น การเคลื่อนไหวของผู้ไม่ประสบความสำเร็จในกิจการค้าข้าวนี้มีแนวโน้มบางประการบ่งบอกว่า พวกเขานิยมชมชอบหรือใกล้ชิดอยู่กับกลุ่มผู้นำในระบบใหม่ (ดูต่อไปข้างหน้า)

นอกจากการประกอบอาชีพการงานโดยอิสระ และการประกอบอาชีพการค้าดังที่กล่าวมาแล้ว ยังมีกลุ่มอาชีพแสวงหาแนวทางประกอบการอุตสาหกรรม ซึ่งย่อมถือว่าเป็นกิจกรรมทางสังคมเศรษฐกิจอีกส่วนหนึ่งและต้องนับว่าเป็นแหล่งกำเนิดของกลุ่มคนชั้นกลางและพ่อค่านายทุนของสยามใหม่ด้วย ในรายงานสำรวจอาชีพ พลเมืองของสยามในปี พ.ศ.2472 ระบุว่ามีการจ้างงานซึ่งประกอบอาชีพการอุตสาหกรรมอยู่ถึง 1 แสน 6 หมื่นคน ในจำนวนนี้ครึ่งเป็นแรงงานในโรงงานเสื้อผ้า ทำเหมือง ทำเกลือ ทำเครื่องปั้นดินเผา ทอผ้า และเป็นช่างประเภทต่างๆ เสียเป็นจำนวนมาก เนื่องด้วยการอุตสาหกรรมของสยามนั้นไม่ได้เป็นแหล่งสำคัญซึ่งสร้างกำไรได้อย่างงาม หากเปรียบเทียบกับประกอบการค้า และสินค้าอุตสาหกรรมจากต่างประเทศนั้นมี ราคาถูก เนื่องจากรัฐสยามไม่มีอำนาจเพิ่มอัตราภาษีศุลกากรตราจนถึงในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ดังนั้น การพัฒนาอุตสาหกรรมของสยามจึงเกิดขึ้นอย่างล่าช้าเป็นอย่างยิ่ง (ฉัตรทิพย์, 2524; Suehiro, 1989) อย่างไรก็ตามในเรื่องนี้ไม่ได้หมายความว่า ไม่มีกลุ่มคนชั้นกลางที่ได้เคยพยายามลงทุนหรือคิดที่จะลงทุนในการอุตสาหกรรมเสียเลยทีเดียว ในช่วงก่อนสมัยสงครามโลกครั้งที่หนึ่งเล็กน้อยและภายหลังจากนั้น ซึ่งรัฐสยามได้อำนาจอธิปไตยทางศุลกากรคืนมาบางส่วน ได้ปรากฏว่ามีความพยายามพัฒนาอุตสาหกรรมใหม่ๆ เกิดขึ้นบ้าง ซึ่งในรายงาน

สำรวจอาชีพพลเมืองของรัฐบาลสยามปี พ.ศ.2472 ระบุว่า มีผู้ประกอบการอาชีพในโรงงานต่างๆอยู่ 775 คน ทำโรงงานทอผ้าหรืออยู่ 706 คน ทำโรงงานปูนอยู่ 212 คน ทำโรงพิมพ์อยู่ 205 คน ทำโรงงาน กระดาษอยู่ 157 คน ทำโรงงานฟอกหนังอยู่ 105 คน ทำโรงงานกระเบื้องซีเมนต์อยู่ 14 คน และทำโรงงานแก้วอยู่ 8 คน เป็นต้น (เทศาภิบาล, 2472-2473:383-84) ซึ่งนับรวมกันแล้วย่อมต้องถือว่าเป็นจำนวนที่ไม่มาก มีขนาดเท่าๆกับจำนวนข้าราชการในกระทรวงขนาดกลางๆเท่านั้นเอง

การเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้คิดอาจหาญลงทุนในการอุตสาหกรรมนี้ เป็นสิ่งที่น่าสนใจอยู่ไม่น้อย เนื่องด้วยการเคลื่อนไหวของพวกเขามี“แนวร่วม”อยู่ในระดับหนึ่ง กล่าวคือมีนักหนังสือพิมพ์หลายคนช่วยสนับสนุน และวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลในประเด็นที่ว่ารัฐบาลได้ละเลยการอุตสาหกรรมของประเทศซึ่งเรื่องนี้จะได้อธิบายต่อไปในหัวข้อข้างหน้าว่า การเคลื่อนไหวของกลุ่มพ่อค้า นายทุนและคนชั้นกลางของสยามใหม่ ทั้งในส่วนของเศรษฐกิจ และสังคมนั้น มีลักษณะอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทศวรรษที่ 2470 และพวกเขามีความมุ่งหวังต่อการเปลี่ยนแปลง หรือมุ่งหวังให้รัฐบาลมีบทบาทต่อการประกอบอาชีพการงานของพวกเขาย่างไรบ้าง

การเคลื่อนไหวของผู้ประกอบธุรกิจการค้าและการลงทุน

เนื่องด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการปฏิวัติสยามที่ผ่านมา มักเน้นบทบาทของ“นายทุนขุนนาง” คือเจ้าภาชีนายอากร กับนายทุนนายหน้า คือพวกคอมปราโดร์เป็นสำคัญ โดยได้ละเลยบทบาทของพวกพ่อค้าชาวรุ่นใหม่ และการแข่งขันกันภายในวงการค้าข้าว รวมทั้งมองข้ามความพยายามในการลงทุนอุตสาหกรรมของคนชั้นกลางบางกลุ่มไปจึงมักนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ไม่มีคนชั้นกลางนอกระบบราชการเข้ามาเกี่ยวข้องไม่ว่าโดยทางตรงหรือโดยทางอ้อมแต่อย่างใดเลย

อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวไว้เสียก่อนว่าโดยภาพรวมแล้วกิจการค้าที่สำคัญๆ ในประเทศสยามในสมัยนั้น อยู่ในกำมือของบริษัทยักษ์ต่างชาติขนาดใหญ่ เช่น บริษัทบอร์เนียว (The Borneo Company) บริษัทอีสต์ เอเชียติก (The East Asiatic Co.,Ltd.) บริษัท บอมเบย์ เบอร์มา เทรดดิ้ง (The Bombay Burma Trading Corp.) และบริษัท วินด์เซอร์ (Windsor & Co.,Ltd.) เป็นต้น บริษัทยักษ์เหล่านี้มีสำนักงานใหญ่อยู่ในต่างประเทศ และตั้งสำนักงานสาขาขึ้นในประเทศสยาม โดยทำธุรกิจการค้าในเกือบทุกประเภท นับตั้งแต่ขายสินค้า การเดินเรือ การธนาคาร การประกันภัย โรงสี โรงเลื่อย การสั่งเข้าและการส่งออก ฯลฯ การดำเนินงานใช้ระบบเงินทุนและระบบการจัดการสมัยใหม่ ใช้ระบบคอมปราโดร์ รวมทั้งมีอิทธิพลของที่ปรึกษาชาวต่างประเทศซึ่งกำกับงานราชการอยู่ตามกระทรวงและกรมต่างๆของรัฐบาลสยามหนุนช่วย

แต่สำหรับการค้าข้าวซึ่งเป็นกิจการค้าหลักของประเทศสยาม นับเป็นกิจการค้าประเภทเดียวซึ่งกลุ่มพ่อค้าจากภายในประเทศได้เข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการและประสบความสำเร็จ (ต่างจากการทำป่าไม้หรือเหมืองแร่ซึ่งบริษัทการค้าระหว่างประเทศเป็นผู้ดำเนินการอย่างผูกขาด) ปรากฏการณ์นี้พบเห็นได้นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2450 เป็นต้นมา กล่าวคือ โรงสีซึ่งแต่แรกเป็นของชาวตะวันตกและเป็นของเจ้านายได้เปลี่ยนมือมา

เป็นของพ่อค้าจีนและกลุ่มพ่อค้าชาวไต้หวันเปลี่ยนจากฝรั่งและพวก“นายทุนขุนนาง” มาเป็นพ่อค้าชาวจีนแท้ๆซึ่งยังไม่มีการติดต่อกันในต้นทศวรรษที่ 2470 เรื่องนี้อาจอธิบายได้โดยเหตุผลสามประการดังนี้ (ทวีศิลป์, 2527: 291-292; Suehiro, 1989: 103-104)

ประการแรก พ่อค้าจีนมีช่องทางในการซื้อขายข้าวภายในประเทศดีกว่าชาวตะวันตก เนื่องด้วยการซื้อขายข้าวในสมัยนั้นจำเป็นต้องอาศัย “ความไว้เนื้อเชื่อใจกัน” เป็นสำคัญ คือในสมัยนั้นยังไม่มี การแบ่งประเภทข้าวอย่างชัดเจน การซื้อขายข้าวต้องทำผ่าน “นายหน้า” และ “คนกลาง” ในระดับท้องถิ่นผู้ซึ่งสามารถรวบรวมข้าวจากชนบทส่งเข้ามาที่โรงสีได้อย่างสม่ำเสมอ พ่อค้าคนกลางหรือพ่อค้าย่อยๆในระดับชนบทนี้เป็นเหมือนแขนขาของพ่อค้าใหญ่ในเขตกรุงเทพฯ ซึ่งชาวตะวันตกเองและแม้กระทั่งพ่อค้าจีนซึ่งไม่ได้ตั้งรกรากอยู่ในสยามมาก่อน ก็ยากที่จะสร้างความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์กับพ่อค้าระดับย่อยๆในเขตชนบทได้

ประการที่สอง ในระยะนั้นพ่อค้าจีนโดยเฉพาะอย่างยิ่งรุ่นแรกๆ ซึ่งมีภูมิหลังเป็นเจ้าของนายอากรมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชนชั้นสูงคือสามารถเข้าโรงสี ขอกฎียืมและจำหน่ายทรัพย์สินต่อพระคลังข้างที่ได้ พ่อค้าจีนรุ่นแรกนี้เป็นผู้ปฏิวัติอิทธิพลทางการค้าของบริษัทการค้าของชาวตะวันตกออกไปจากวงการค้าข้าวก่อน และต่อมาก็ได้สูญเสียบทบาทของผู้นำทางการค้าข้าวให้กับพ่อค้าจีนรุ่นใหม่ ๆ ซึ่งมีระบบการจัดการและมีช่องทางการค้าในระดับระหว่างประเทศดีกว่าพ่อค้าจีนรุ่นแรก

ประการสุดท้าย ระบบการค้าในช่วงนี้เป็นระบบการค้าสมัยใหม่ มีความผันผวนสูงซึ่งพ่อค้ารุ่นใหม่จำเป็นต้องรู้เรื่องการตลาดการค้าระหว่างประเทศ และรู้ข่าวสารทางการค้าเป็นอย่างดี และข้าวจากสยามนั้นเป็นที่น่าสังเกตว่าส่งออกไปที่ตลาดในเอเชียมากกว่ายุโรป พ่อค้าจีนจึงได้เปรียบขุนนางและเจ้านาย รวมทั้งได้เปรียบชาวตะวันตก เนื่องด้วยตลาดข้าวของเอเชียนั้นเป็นตลาดข้าวสาร ในขณะที่ชาวตะวันตกสนใจข้าวกล้องเป็นหลัก อีกทั้งเทคโนโลยีในการสีข้าวในสมัยนั้นก็ได้มีราคาแพงแต่อย่างใด พ่อค้าจีนสามารถเรียนรู้เทคนิคต่างๆได้ไม่ยากนัก จึงสามารถแข่งขันจนมีสถานะเหนือบริษัทการค้าระหว่างประเทศได้

เมื่อระบบเศรษฐกิจสังคมสยามวิวัฒนาการมาจนถึงทศวรรษที่ 2470 พ่อค้าชาวจีนรุ่นแรกๆ ซึ่งมีภูมิหลังเป็นเจ้าภาษีนายอากร อย่างเช่น พระยาโชฎิกกราชเศรษฐี (มีน เลหาเศรษฐี) พระโสภณพิเชษฐรัตน์ (บริษัทกิมเซ่งหลี) พระพิบูลย์พัฒนากร (เซ่งกี) และหลวงจิตรจำนงค์วานิช (หลีเต็กอ) เป็นต้น ล้วนแล้วแต่ขาดทุนและได้เลิกกิจการค้าข้าวรวมทั้งกิจการอื่นๆไปจนหมดสิ้น ปรัชญาการณ์นี้ได้สร้างความหวุ่นวิตกให้เกิดขึ้นโดยทั่วไป และการล้มละลายของพระโสภณพิเชษฐรัตน์ในต้นทศวรรษที่ 2470 นั้นเป็นตัวอย่างอันสำคัญ ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกว่ากำลังมีวิกฤติใน “เส้นเลือดใหญ่ของสยาม” (ศราวภัยพิพัฒน์-ก., 2512: 58-59) และความหวุ่นวิตกนี้ได้กลายมาเป็นแรงผลักดันที่สนับสนุนความรู้สึกนึกคิดของผู้มีการศึกษาชาวสยามในทางหนึ่ง

อย่างไรก็ดี ในสภาพการณ์ความเป็นจริงนั้น สถานการณ์ทางเศรษฐกิจการค้าข้าวของสยามนั้นกำลังกระเตื้องขึ้นมากกว่าที่พูดข้างต้น และเป็นกระเตื้องขึ้นโดยมีการเปลี่ยนกลุ่มผู้นำในทางเศรษฐกิจ นั่นคือ การขึ้นมาบทบาทของตระกูลหวังหลี ตระกูลลำซ่า ตระกูลบูลสุช ตระกูลบูลกุล และตระกูลเอี่ยมสุรี ซึ่งรวมกันแล้วสามารถควบคุมการค้าข้าวได้ถึงครึ่งหนึ่งของการค้าข้าวของประเทศสยาม (Suehiro, 1989: 117)

การเติบโตใหญ่ของพ่อค้าชาวจีนรุ่นใหม่ดังกล่าวนี้ ย่อมก่อให้เกิดผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคม ต่อส่วนต่างๆ ด้วย ในประการแรก คือพ่อค้าชาวจีนรุ่นใหม่ได้กลายเป็นพ่อค้าใหญ่หรือผู้รับซื้อข้าวคนสำคัญ จากพ่อค้าชาวยุโรป หรือจากพ่อค้าชาวในระดับรองลงไป มีหลักฐานระบุว่าพ่อค้าชาวจีนรุ่นใหม่ได้เข้าไป ควบคุมและบริหารสมาคมโรงสีไฟ (ตั้งปี พ.ศ.2454) และได้จัดวางแนวทางใหม่ในสมัยที่นายมาเลียบคูน หรือนายมา บุลกุลเป็นประธาน คือสมาคมโรงสีไฟได้กำหนดราคาข้าวรับซื้อเข้าเป็นอัตราเดียวกันหมด รวมทั้งได้มีการ เคลื่อนไหวจัดตั้งสมาคมพ่อค้าข้าวขึ้นอีกต่างหาก (ตั้งปี พ.ศ.2470 และปฏิบัติงานอย่างเป็นทางการเป็นปีแรกในปี พ.ศ. 2472) ทั้งนี้เพื่อสนับสนุนนโยบายดังกล่าวของสมาคมโรงสีไฟ (พรรณี, 2529:33-34; Suehiro, 1989:121) และนี่ก็ตอกย้ำว่าเป็นการเคลื่อนไหวที่กระทบต่อพ่อค้าชาวในระดับรองลงไปโดยตรง นายมังกร สามเสน (2431-2490) พ่อค้าชาวจีนในระดับรองลงมาคนสำคัญของสยามใหม่ เขาทำกิจการค้าอยู่หลาย ประเภท รวมทั้งมีกิจการโรงสีข้าวอยู่ที่ถนนสามเสนด้วย ได้ทำหนังสือเสนอรายงานให้เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ทราบในปี พ.ศ.2471 เขากล่าวว่า การแข่งขันระหว่างพ่อค้าชาวจีนกับชาวตะวันตกได้มาถึงจุดวิกฤติ เพราะทั้งสองฝ่าย ได้ตัดความสัมพันธ์กันแล้ว และเขาเห็นว่าสิ่งที่พ่อค้าชาวจีนขึ้นมามีบทบาทน่าจะมีผลกระทบต่อตลาดข้าว ของสยามโดยรวม อย่างเช่นข้าวจะถูกตัดราคาลง เป็นต้น (หจช., ร.7 พ.8/4 “จดหมายนายมังกร สามเสน ถึงเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์” 10 มกราคม 2471) ข้อเสนอในเชิงแสดงความคิดเห็นของนายมังกร สามเสน ให้รัฐบาลเข้ามาแก้ไขปัญหานี้ไม่มีผลอันใด กล่าวคือทางกระทรวงพาณิชย์มีความเห็นว่าข้อเสนอของนายมังกร สามเสน “ไม่มีข้อความอันใดที่ระบุแน่ชัด” และ “เป็นที่น่าเชื่อว่าการพิพาทระหว่างพ่อค้าครั้งนี้ชาวนาจะไม่ เดือดร้อน” (หจช., ร.7 พ.8/4 “Memorandum” 18 มกราคม 2471)

ต่อมาในปี พ.ศ.2473 ได้มีปัญหาเรื่องการซื้อขายข้าวอันเนื่องมาจากการผลิตข้าวในปีนั้นเกิดมีความ เสี่ยงหายโดยธรรมชาติ ทางกระทรวงพาณิชย์จึงได้เชิญพวกพ่อค้าข้าวมาประชุมที่กระทรวงหลายครั้ง และจาก การประชุมนี้ ได้มีหลักฐานบันทึกการประชุมระบุว่าพวกพ่อค้าชาวจีน ซึ่งเข้ามาร่วมประชุมไม่ได้แสดง ความ เห็นอะไรและดูไม่ยอมเข้ามาเกี่ยวข้องกับกาหนดำเนินการของฝ่ายรัฐบาล ตรงกันข้ามกับกลุ่มพ่อค้าชาวระดับ รองลงมา อย่างเช่น นายมังกร สามเสน เป็นต้น ซึ่งต้องการให้รัฐบาลเข้ามาแทรกแซงระบบตลาด การรับซื้อ ขายข้าว อย่างไรก็ตาม ในเรื่องนี้ทางฝ่ายรัฐบาล โดยมติที่เห็นพ้องต้องกันของที่ประชุมระดับอธิบดีรัฐมนตรี มีความ เห็นว่าการเข้าแทรกแซงตลาดซื้อขายข้าวเป็นสิ่งที่เป็นไปได้สำหรับประเทศสยาม ทั้งนี้เพราะ “รัฐบาลที่เข้าไป เกี่ยวข้องกับการค้าของราษฎร ก็มีแต่รัฐบาลไซเรียตกับรัฐบาลญี่ปุ่น” ซึ่งรัฐบาลสยามเองไม่ต้องการเอาเยี่ยงอย่าง (หจช., ร.7 พ.8/8 “สำเนาการประชุมอธิบดีรัฐมนตรี ครั้งที่ 29/2473” 31 ธันวาคม 2473)

ในประการต่อมา กลุ่มพ่อค้าชาวจีนรุ่นใหม่ เนื่องด้วยมีความจำเป็นเพื่อการประกันเสถียรภาพ ในกิจการค้าข้าวของตน จึงได้ขยายบทบาทเข้าไปในวงการเงินการธนาคาร (ในอันที่จริงคือร้านรับแลกเงิน และ ตัวเงิน) การประกันภัย และการเดินเรือ การขยายบทบาทในส่วนนี้ เข้าใจว่าย่อมกระทบต่อผู้ประกอบการทาง ด้านนั้นอยู่ก่อนแล้ว อย่างเช่น กิจการของตระกูลเคียงศิริ ตระกูลคูตระกูล และตระกูลเศรษฐิกิติ เป็นต้น เรื่องการกระทบกระทั่งกันในทางเศรษฐกิจระหว่างพ่อค้าชาวจีนระดับใหญ่รุ่นใหม่ ซึ่งขยายกิจการเข้าไปในวงการ คำส่วนอื่น กับพ่อค้าระดับรองๆ ดังกล่าว เราไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนเป็นลายลักษณ์อักษร ดังเช่นที่เกิดกับกลุ่ม

พ่อค้าข้าวระดับรองๆ (คือนายมังกร สามเสน) แต่จากการสังเกตแนวโน้มพฤติกรรมทางสังคมของพ่อค้าทั้งสองกลุ่ม ก็อาจช่วยบอกความเป็นจริงทางสังคมที่เกิดขึ้นในขณะนั้นได้บ้าง

กล่าวคือ พ่อค้าข้าวรุ่นใหม่ๆ จากตระกูลหวังหลี ล่ำซ่า บูลสุข บูลกุล และเอี่ยมสุรี แม้ว่าพวกเขามีความแตกต่างกันในทางภาษาและวัฒนธรรม เนื่องด้วยคนจีนนั้นก็มีหลายกลุ่มย่อย อย่างเช่น เป็นแต้จิว ฮกเกี้ยน กวางตุ้ง ฯลฯ ซึ่งโดยประเพณีแล้วไม่มีการแต่งงานข้ามกลุ่มกัน แต่สำหรับพ่อค้าข้าวชาวจีนในสยามแล้ว ประเพณีดังกล่าวดูเจือจางและเสื่อมคลายลงไป คือ มีการแต่งงานข้ามกลุ่มกันอย่างค่อนข้างเป็นปึกแผ่น (พรรณี, 2529:34; Suehiro, 1989:113) และได้ผลักดันเข้าไปเป็นผู้บริหารคือเป็นประธานสมาคมพาณิชย์จีน และมีบทบาทอย่างสำคัญในสมาคมโรงสีไฟ รวมทั้งในสมาคมของคนจีนเชื้อสายต่างๆ เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับการมีหน้ามีตาโดยตรงของผู้นำชาวจีน รวมทั้งอาจเกี่ยวข้องกับการรวมกลุ่มคนจีนเพื่อให้การสนับสนุนอย่างแข็งขัน หรือให้การสนับสนุนอย่างเฉื่อยชาของคนจีนในสยามต่อขบวนการปฏิวัติในประเทศจีนโดยตรง

เป็นที่พอทราบว่ สมาคมพาณิชย์จีนนั้นตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2453 นำโดยผู้นำของตระกูลหวังหลีเอง ร่วมกับผู้นำชาวจีนคนอื่น ๆ อย่างไรก็ดีในปีถัดมา คือในปี พ.ศ.2454 โดยการผลักดันของตระกูลสีบุญเรืองและกลุ่มผู้นำชาวจีนซึ่งนิยมการเมือง ได้มีการจัดตั้งสโมสรพาณิชย์จีนสยามขึ้น เพื่อทำกิจกรรมทางสังคมเป็นสำคัญ ได้แก่ การเรียไรเงินเพื่อช่วยเหลือผู้ยากไร้และเก็บศพไม่มีญาติ และต่อมาได้มีการเรียไรเงินช่วยพวกก๊กมินตั๋ง และได้ช่วยเหลือชาวจีนที่ประสบภัยพิบัติในประเทศจีนในกลางทศวรรษที่ 2460 ด้วย ในระยะก่อนหน้านั้นเล็กน้อย เพื่อไม่ให้สโมสรพาณิชย์จีนสยามมีลักษณะเป็นสมาคมพาณิชย์และการเมืองพร้อมๆ กัน จึงได้มีการจัดตั้งสโมสรจีนสยาม หรือสโมสรสามัคคีจีนสยามขึ้นต่างหาก (ตั้งปี พ.ศ.2457) ซึ่งเป็นที่พบปะและทำงานร่วมกันของผู้นำชาวจีนตระกูลสีบุญเรือง ตระกูลเคียงศิริ ตระกูลกรรณสูต และตระกูลโกเมศ (ดู เอก, 2505)

โดยแนวโน้มของพฤติกรรมทางสังคมและการเมืองดังกล่าว จึงเป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อมาถึงทศวรรษที่ 2470 ในขณะที่ตระกูลหวังหลี ล่ำซ่า บูลสุข บูลกุลและเอี่ยมสุรี มีบทบาททางสังคมเกาะกันเป็นกลุ่มอยู่ที่สมาคมพาณิชย์จีน และที่สมาคมโรงสีไฟ รวมทั้งที่สมาคมพ่อค้าข้าว ซึ่งเพิ่งจัดตั้งขึ้นใหม่ในปี พ.ศ.2470 ตระกูลสีบุญเรือง เคียงศิริ กรรณสูต โกเมศ ปานะนนท์ เพ็ญภาคกุล รวมทั้งตันติเวชกุล ได้มีบทบาททางสังคมแยกออกไปอีกทางหนึ่ง โดยรวมกันเป็นกลุ่มตั้งศูนย์กลางอยู่ที่สโมสรสามัคคีจีนสยาม และสโมสรจีนางกูร เป็นสำคัญ

การมีกิจกรรมทางสังคม ซึ่งอาจหมายรวมถึงการมีกิจกรรมทางการเมืองด้วยในบางสถานการณ์ของกลุ่มสมาคมชาวจีนสองฝ่ายดังกล่าว เกี่ยวข้องอยู่กับการมีกิจกรรมในทางเศรษฐกิจของสมาชิกกลุ่มที่ใกล้ชิดกันอยู่ด้วย ในกรณีแรกกลุ่มสมาคมโรงสีไฟและสมาคมพ่อค้าข้าว นั้น สมาชิกหลักของกลุ่มคือผู้ประกอบการค้าข้าวเป็นหลัก เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เห็นได้ชัด สำหรับในกรณีหลังคือกลุ่มสโมสรสามัคคีจีนสยาม และสโมสรจีนางกูร สมาชิกกลุ่มเป็นพ่อค้าที่ประกอบอาชีพการค้าหลายประเภท รวมทั้งมีกิจการค้าข้าว และการเงินการธนาคาร ซึ่งย่อมเป็นคู่แข่งของกลุ่มพ่อค้าข้าวใหญ่ในระดับหนึ่ง นอกจากนี้ พวกพ่อค้ากลุ่มหลังยังนิยมประกอบอาชีพและลงทุนในกิจการบางประเภท ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานว่าพ่อค้ากลุ่มแรกเข้ามามีกิจกรรมเกี่ยวข้องมากนัก ดังเช่น กิจการหนังสือพิมพ์และโรงพิมพ์ของตระกูลสีบุญเรือง และตระกูลโกเมศ เป็นต้น และกิจการภาพยนตร์กับโรงฉายภาพยนตร์ ซึ่งเป็นการลงทุนร่วมกันของหลายตระกูล (เอก, 2505; โดม, 2526:133-64)

การเคลื่อนไหวเพื่อแสวงหาช่องทางการลงทุนในการประกอบอุตสาหกรรม เพื่อการผลิตสินค้า และการผลิตบริการใหม่ๆขึ้นในสังคมสยาม จึงเป็นเรื่องที่น่าพิจารณาต่อเนื่องไปด้วย ซึ่งนอกจากความพยายามของกลุ่มตระกูลสีบุญเรือง เคียงศิริ กรรณสูต โกเมศ ฯลฯ ดังที่กล่าวมาแล้ว ก็ยังมีตัวอย่างที่น่าสนใจให้เพิ่มเติมได้อีก ในที่นี้ผู้เขียนขอแยกการอธิบายการเคลื่อนไหวของพวกพ่อค้าที่นิยมการอุตสาหกรรมออกเป็นสองกระแสด้วยกัน คือ กระแสแรกเป็นความพยายามของกลุ่มพ่อค้าที่เรียกตัวเองว่า“จีนสยาม” และกระแสที่สองเป็นความพยายามของกลุ่มพ่อค้าที่เรียกตัวเองว่า“พ่อค้าหรือผู้ประกอบการไทย”

ในส่วนแรกมีสองตัวอย่างที่น่ากล่าวถึง ได้แก่ ความพยายามลงทุนของกลุ่มผู้ทำโรงงานไม้ขีดไฟยี่ห้อ มินแซหนึ่ง กับความพยายามทำโรงงานฆวนบุหรือของโรงงานบูรพาพยาบาลอีกหนึ่งในกรณีของโรงงานไม้ขีดไฟมินแซ นั้นปรากฏหลักฐานว่าเกิดจากการรวมทุนของพ่อค้า“จีนสยาม” 8 หุ้น ใช้เงินลงทุนรวม 200,000 บาท โรงงานเปิดทำการเมื่อปี พ.ศ.2471 โดยมีกรรมกรทำงานรวมประมาณ 800 คน ทำการผลิตไม้ขีดไฟได้วันละ 50 หีบๆละ 120 ท่อ โรงงานนี้นับได้ว่าเป็นความพยายามที่จะผลิตสินค้าเพื่อทดแทนการนำเข้าในระยะเบื้องต้น เนื่องจากว่าไม้ขีดไฟเป็นเครื่องอุปโภคอันจำเป็น การผลิตใช้เทคโนโลยีต่ำมาก และเกิดขึ้นได้ในยามที่ประเทศสยามได้รับอำนาจอธิปไตยทางการศาลคืนมาบางส่วน คือสามารถเก็บภาษีนำเข้าไม้ขีดไฟได้มากกว่าร้อยละสาม ซึ่งก็นับว่าเป็นแรงจูงใจให้มีการลงทุนในด้านนี้ อย่างไรก็ตามเมื่อมีการเปิดโรงงานไม้ขีดไฟในระยะหนึ่ง ก็ปรากฏมีข่าวว่าบริษัทการค้าระหว่างประเทศได้พยายามสร้างแรงกดดันด้านต่างๆ เพื่อขอซื้อโรงงานนี้ และในบันทึกรายงานของรัฐบาลเองไม่ปรากฏว่าทางรัฐบาลมีนโยบายในเรื่องนี้แต่อย่างใด ซึ่งหนังสือพิมพ์บางฉบับได้กล่าวแสดงความเห็นว่า เป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง คือเมื่อได้มีโรงงานเกิดขึ้นในสยามแล้ว ก็เป็นการสมควรที่รัฐบาลและชาวสยามต้องช่วยกันระดมทุนให้โรงงานดำเนินต่อไปได้ (ดู หจข.,ร.7 ม.26/289“บริษัทฝรั่งจะซื้อโรงทำไม้ขีดไฟมินแซ” 20 ตุลาคม-26 พฤศจิกายน 2472; *พิมพ์ไทย*,19 พฤศจิกายน 2472; *กรุงเทพฯเดลีเมล*, 20 พฤศจิกายน 2472) และในการโต้เถียงกันตามหน้าหนังสือพิมพ์เรื่องโรงงานไม้ขีดไฟมินแซนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าหนังสือพิมพ์บางฉบับได้เปลี่ยนการเรียกโรงงานไม้ขีดไฟมินแซจากการเป็นกิจการของพ่อค้าจีนสยามมาเป็น“อุตสาหกรรมชิ้นหนึ่งของคนไทย” แทน (*หลักเมือง*,26 พฤศจิกายน 2472) ซึ่งเรื่องนี้นายเฮ้งฮอง แซง ผู้จัดการของโรงงานไม้ขีดไฟมินแซได้ให้สัมภาษณ์ว่า

“...ความจริงบริษัทของข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายที่เป็นข้อใหญ่ใจความ คือ ปรารถนาจะให้มีการอุตสาหกรรมที่ถาวรขึ้นในประเทศสยาม ให้กรรมกรไทยและจีนได้มีงานทำ นอกจากนี้ก็เพื่อให้กรุงสยามมีสินค้าของตนเองไม่ต้องอาศัยของต่างประเทศ...”
(*กรุงเทพฯเดลีเมล*, 26 พฤศจิกายน 2472)

เราอาจกล่าวได้ว่า นี่เป็นจิตใจของพ่อค้าที่เป็นนายทุนอุตสาหกรรมในชั้นเบื้องต้น คือไม่ได้คิดแต่ในเรื่องของการซื้อขายและแลกเปลี่ยนสินค้าแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่คิดถึงการผลิตโรงงาน การจ้างงาน และผลิตสินค้า ขึ้นโดยตนเองด้วย แม้ว่าสินค้านั้นยังคงมีลักษณะการผลิตเป็นแบบขั้นปฐม และใช้เทคโนโลยีต่ำมากก็ตาม

ในกรณีของโรงงานมวนยาสูบนั้น ได้ปรากฏว่าเกิดมีขึ้นอยู่หลายแห่งนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2470 เป็นต้นมา และโรงงานบุรพยาสูบ ของนายถ้อยเหล็ก หรือนายไกรลาศ ฉ่วยตระกูล นี้ถือเป็นเพียงตัวอย่างหนึ่ง กล่าวคือ ลักษณะการผลิตของโรงงานนั้นใช้แรงงานเป็นหลัก เขากล่าวว่าภายในโรงงานของเขามีคนทำงานอยู่ 1,500 คน การผลิตใช้วิธีสั่งใบยาจากต่างประเทศเข้ามาผสมกับใบยาจากภายในประเทศ และทำการมวนเป็นบุหรี่ยื่นเพื่อขายภายในประเทศทดแทนการสั่งบุหรี่ยี่สำเร็จรูปเข้ามาจากต่างประเทศโดยตรง อย่างไรก็ตาม การดำเนินกิจการของเขาก็ได้ประสบกับปัญหา เนื่องด้วยรัฐบาลสยามก่อนการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ได้ขึ้นภาษีขาเข้าโดยไม่คำนึงถึงการอุดหนุนของอุตสาหกรรม“ทารก”ภายในประเทศ ในปี พ.ศ.2474 เขาได้ทำหนังสือถวายฎีกา แสดงความเห็นชี้แจงความเดือดร้อน คือต้องการให้รัฐบาลช่วยเหลือลดหย่อนภาษีให้กิจการของเขาอยู่รอดต่อไปได้ เขากล่าวว่า

“...ที่ขอพระมหากษัตริย์มาเนี่ย ไม่ใช่จะทำให้รายได้ของรัฐบาลตกต่ำ แต่มุ่งจะชี้ข้อแตกต่างในประโยชน์ของยาสูบที่ทำสำเร็จมาจากต่างประเทศ กับใบยาที่ปรุงในประเทศ และเห็นว่าถึงสมัยที่รัฐบาลควรบำรุงโรงงานและการทำไร่ยาสูบให้เจริญ เพื่อไม่ต้องใช้ใบยาต่างประเทศ...” (พจช., ร.7 รล.20.5/26 “นายถ้อยเหล็ก ฉ่วยตระกูล ถวายฎีกา” 1 สิงหาคม 2474)

ซึ่งเห็นได้ว่าเป็นความคิดเห็นของพ่อค้าที่ได้ mengajukanประกอบการอุตสาหกรรมในชั้นเบื้องต้น และต้องการความช่วยเหลือจากรัฐบาลในเรื่องของนโยบายการจัดเก็บภาษี และการส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใน

ในส่วนที่สอง เป็นความพยายามของกลุ่มที่เรียกตนเองว่ากลุ่ม“พ่อค้าหรือผู้ประกอบการไทย” ซึ่งมีตัวอย่างที่น่ากล่าวถึงคือ นายเลิศ นายบุญรอด และนายมังกร

สำหรับนายเลิศ หรือพระยาภักตินเรศวรขุฑู เขาได้จัดตั้งห้างการค้าของตนเองขึ้น ชื่อว่าห้างนายเลิศ (ตั้งปี พ.ศ.2436) ดำเนินกิจการส่งสินค้าเข้าเป็นหลัก และสินค้าส่งเข้าซึ่งมีชื่อเสียงในระยะแรกๆคือ จักรเย็บผ้า ต่อมาในปี พ.ศ.2458 เขาได้ลงทุนทำโรงน้ำแข็ง ซึ่งน่าเชื่อว่าเป็นแหล่งสะสมทุนที่สำคัญทางหนึ่ง เพราะนอกจากนายเลิศแล้ว ในสมัยนั้นก็ยังมีกิจการโรงงานน้ำมะเน็ดโซดาของนายโกศล สุนตระกูลอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งนายโกศลกล่าวว่าได้สร้างกำไรให้กับตนเองอย่างงาม (แต่นายโกศลได้เอาทุนไปขยายกิจการด้านการเดิน เรือระหว่างประเทศ และการสำรวจน้ำมันในชวา ซึ่งทำให้เขาขาดทุนอย่างหนัก ดูโกศล,2502:ภาคประวัติ) หลังจากนั้นนายเลิศเองได้ขยายการลงทุนไปในทางอื่นๆอีก ที่สำคัญ คือการส่งเข้ารถยนต์ และการลงทุนซื้อที่ดิน ซึ่งเมื่อมาถึงตอนนี้อย่างไรก็ดี การลงทุนโดยการซื้อที่ดินเป็นจำนวนมาก ซึ่งนายเลิศกล่าวว่าเขาต้องการกันไม่ให้ที่ดินตกไปเป็นของคน“ต่างชาติ”นั้น ได้สร้างปัญหาแก่นายเลิศอย่างมาก คือเกิดการขาดสภาพคล่องทางการเงิน ดังนั้น เขาจึงได้อ้างตัวเองว่าเป็นพ่อค้าไทยตัวอย่าง ทำหนังสือขอให้รัฐบาลสยามทั้งก่อน และหลังปี พ.ศ.2475 ให้เข้ามาช่วยเหลือเขา เขากล่าวว่าเนื่องด้วยในขณะนั้นการธนาคารอยู่ในมือของคนต่างชาติ รัฐบาลจึงควรเข้ามามีบทบาท เป็นนายธนาคารของพ่อค้าไทย โดยปล่อยเงินให้กู้ หรือให้ความช่วยเหลือพ่อค้าไทยโดยวิธีอื่นๆอย่างจริงจัง

(ดู หจข., สร 0201.8/21 “จดหมายพระยาภิรมย์ภักดีหรือนายเลิศถึงประธานกรรมการราษฎร” 15 พฤศจิกายน 2475)

นายบุญรอด หรือพระยาภิรมย์ภักดี เป็นตัวอย่างที่สำคัญอีกตัวอย่างหนึ่ง กล่าวคือ นายบุญรอดเอง ได้สะสมทุนครั้งสำคัญเนื่องมาจากประกอบกิจการการขนส่งคือ การเดินเรือภายในประเทศ (กิมเซ่งหลีในระยะหนึ่งก็เข้าใจว่าอยู่ในแบบแผนเดียวกัน) หลังจากนั้นแทนที่นายบุญรอดจะขยายตัวเข้าไปในกิจการการค้าข้าวหรือการเงิน เขากลับคิดที่จะตั้งโรงเบียร์ขึ้นโดยตนเองภายในประเทศ เพื่อที่จะได้ไม่ต้องสั่งซื้อเบียร์มาจากต่างประเทศ อันเป็นการสูญเสียเงินตราของประเทศไปเป็นจำนวนมาก เขาเริ่มดำเนินการตระเตรียมเรื่องนี้ตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 2470 (ภิรมย์ภักดี, 2525:60) แต่เมื่อตรวจสอบดูแล้ว เขาพบว่ามีปัญหาสำคัญอยู่ที่ระบบภาษีภายในของสยามมีความซับซ้อนและคิดรวมกันแล้วมีอัตราที่สูงมาก ซึ่งทำให้เบียร์ที่จะผลิตขึ้นภายในประเทศมีราคาสูงกว่าเบียร์ที่สั่งมาจากต่างประเทศ ดังนั้น เขาจึงได้ทำหนังสือถึงรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยขอให้พิจารณาในสองเรื่อง คือ ขอลดหย่อนภาษีหนึ่ง และขอหลักประกันว่าทางรัฐบาลจะไม่อนุญาตให้มีการจัดตั้งโรงเบียร์ขึ้นแข่งขันภายในประเทศอีกหนึ่ง (หจข., ร.7 รล. 20.3/7 “พระยาภิรมย์ภักดีถวายฎีกา” 17 กุมภาพันธ์ 2473) เรื่องนี้มีการโต้ตอบหนังสือกันเป็นเวลานาน ยืดเยื้อและล่าช้า เนื่องด้วยทางกระทรวงการคลังของรัฐบาลในระบอบเก่ายึดหลักการว่ารัฐจำเป็นต้องมีรายได้คือการเก็บภาษี มากกว่าที่จะมีนโยบายอุดหนุนให้มีโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นภายในประเทศ (หจข., ร.7 รล. 20.3/7 “สำเนาการประชุมเสนาบดีสภา” 11 มกราคม 2474) อย่างไรก็ตาม พร้อมๆกับการเจรจากับทางฝ่ายรัฐบาลสยาม นายบุญรอดเองก็ไม่ได้รื้อที่จะศึกษาเทคโนโลยีในการจัดตั้งโรงงานและในการทำเบียร์ เขาได้เดินทางไปศึกษาวิธีการทำเบียร์ที่ประเทศเยอรมันโดยตนเอง รวมทั้งได้ให้บุตรชาย คือนายประจวบ ภิรมย์ภักดีซึ่งกำลังศึกษาวิชาวิศวกรรมก่อสร้างที่ประเทศฝรั่งเศส เดินทางไปศึกษาเทคนิคการทำเบียร์ต่อที่ประเทศเยอรมัน และนายประจวบก็ได้กลับมาทำงานเป็นหัวหน้าฝ่ายเทคนิคของโรงงาน เราอาจกล่าวได้ว่า นี่เป็นจิตใจของผู้แสวงหาอาชีพการประกอบอุตสาหกรรมของสยามโดยแท้ และครอบครัวของนายบุญรอดก็ได้รวบรวมทุนจากแหล่งต่างๆ และทำการก่อสร้างโรงงานจนเปิดดำเนินการได้เป็นครั้งแรกในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2477

สำหรับนายมังกร สามเสน เขาได้ชื่อว่าเป็นพ่อค้าไทยตัวอย่างอีกคนหนึ่ง ซึ่งได้คิดแสวงหาช่องทางการลงทุนในการอุตสาหกรรมต่างๆ ในหลายประเภทที่มีชื่อเสียงนอกจากโรงสีข้าวแล้ว ได้แก่ การก่อสร้างโรงงานน้ำมันมะพร้าว (ตั้งปี พ.ศ. 2469) และโรงงานไทยกลีรอุตสาหกรรม จำกัด ซึ่งมุ่งหวังที่จะผลิตน้ำตาล น้ำมันมะพร้าว และผลิตภัณฑ์อื่นๆ จากผลผลิตทางการเกษตรของไทย (มังกร, 2490) อย่างไรก็ตาม เขาดูไม่ค่อยประสบความสำเร็จนัก หากเปรียบเทียบกิจการของเขากับกิจการของนายบุญรอด หรือกับกิจการของนายเลิศ

ความพยายามแสวงหาช่องทางจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นในสยามได้รับการกล่าวถึงกันอยู่เสมอ และพวกหนังสือพิมพ์เองก็ได้แสดงความเห็นสนับสนุนความพยายามนั้นด้วยเป็นอย่างมาก (ดู *ไทยใหม่*, 17 มีนาคม 2474; *ศรีกรุง*, 7 มิถุนายน 2474) หนังสือพิมพ์บางฉบับ อย่างเช่น *อิสสระ* ได้กล่าววิพากษ์วิจารณ์นโยบายของรัฐบาลในเรื่องนี้อย่างรุนแรง มีเหตุมีผล และได้วิจารณ์ชนชั้นสูงของสยามไปพร้อมๆ กันด้วยว่า

“...เรื่องนี่จึงเป็นปัญหาที่น่าคิดต่อไปว่า เจ้าหน้าที่และขุนนางของไทยที่มั่งมี ทำไมจึงไม่มีใครคิดในเรื่องเช่นนี้ และเมื่อไปถามท่านก็รู้ว่า การปล่อยให้สินค้าต่างประเทศเข้ามามากเป็นการตัดทอนกำลังของประเทศ แต่ทำไมท่านไม่หาวิธีป้องกันแก้ไข และท่านกลับเป็นผู้นำให้ใช้ของต่างประเทศเสียอีก” (อิศระ : “เรื่องการสร้างโรงงานอุตสาหกรรม” 19 พฤศจิกายน 2474)

เราอาจกล่าวได้ว่า ความรู้สึกนึกคิดของพ่อค้าชาวในระดับรองๆ พ่อค้าที่คิดแสวงหาช่องทางการลงทุนในการประกอบอุตสาหกรรม และพวกคนชั้นกลางซึ่งประกอบอาชีพการงานโดยอิสระ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์จึงมีความสอดคล้องกันอยู่ คือ พวกเขาต้องการความสนับสนุนจากรัฐบาลให้สามารถแข่งขันกับพ่อค้าระดับใหญ่ และแข่งขันกับบริษัทการค้าระหว่างประเทศได้ อย่างไรก็ดี เรื่องนี้เราคงต้องพิจารณารายละเอียดกันต่อไปอีกในหัวข้อข้างหน้านี้

การเคลื่อนไหวของผู้ประกอบอาชีพการงานโดยอิสระ: เน้นกลุ่มนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์

ผู้ประกอบอาชีพการงานโดยอิสระถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่งของคนชั้นกลางสยาม อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผู้ประกอบอาชีพนี้มีลักษณะกระจัดกระจาย และบางอาชีพเองก็ไม่มีหลักฐานพอที่จะศึกษาได้ อย่างเช่น อาชีพเสมียน อาชีพแพทย์ อาชีพนักร้องและนักแสดง เป็นต้น ดังนั้นการศึกษาในที่นี้ จึงขอเน้นเพียงกลุ่มอาชีพย่อยเพียงส่วนเดียวของผู้ประกอบอาชีพการงานโดยอิสระ คือ อาชีพนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ กลุ่มนี้ได้ชื่อว่ามีบทบาทอย่างเข้มข้นมากกลุ่มหนึ่งในช่วงของการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของสยามใหม่

อาชีพนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ (คนละความหมายกับอาชีพผู้สื่อข่าวหรือนักข่าวในปัจจุบัน) ถือกันว่าเป็นอาชีพอิสระที่สำคัญอาชีพหนึ่งของสยามใหม่ และได้รับความนิยมอยู่ในช่วงก่อนสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง เนื่องด้วยเหตุผลที่น่าพิจารณาประกอบกันไปในสามประการ คือ

หนึ่ง อาชีพนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ในระยะเริ่มแรกนั้น เป็นอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการมีอภิสิทธิ์ในสังคม เนื่องจากสยามนั้นเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต การประกอบกิจการในส่วนนี้ย่อมมีส่วนช่วยให้ผู้ประกอบการงานสามารถได้หนังสือรับรองว่าเป็นคนในบังคับของต่างชาติไม่ว่าเป็นฝรั่งเศส ฮอลันดา ญี่ปุ่นและอื่นๆ ได้ง่ายดังเช่น ที่มีตัวอย่างปรากฏให้เห็นอยู่บ่อยๆว่า บรรณาธิการของหนังสือพิมพ์จีน กับหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษในระยะแรกๆ และหนังสือพิมพ์การเมือง “ปากกล้า” บางฉบับแล้วแต่ไม่ได้เป็นคนสังกัดสยาม (สถิติ, 2514: 165-166; นครินทร์, 2534)

สอง อาชีพนักเขียนกับนักหนังสือพิมพ์ในสมัยนั้นถือเป็นช่องทางของการได้รับการอุปถัมภ์ จากผู้มี “อำนาจ” ในสังคม และการได้รับการอุปถัมภ์นั้นหมายรวมถึงการได้รับการสนับสนุนทางการเงินเพื่อการประกอบอาชีพของตนด้วย กล่าวคือ ในสมัยแรกๆ ผู้ให้การอุปถัมภ์ก็กิจการหนังสือพิมพ์ได้แก่พวกชาวตะวันตกอย่างเช่น หมอบรัดเลย์ หมอสมิธ และนายติลลีเก้ (Tilleke) เป็นต้น ซึ่งได้สร้างความไม่พอใจแก่ผู้นำสยามมาก

ทางรัฐบาลสยามและชนชั้นนำจึงได้ตัดสินใจพิมพ์หนังสือขึ้น อย่างเช่น หนังสือราชกิจจานุเบกษา ข้าราชการ และหนังสือพิมพ์ไทย เป็นต้น และได้มีนโยบายจ่ายเงินอุดหนุนแก่หนังสือพิมพ์บางฉบับ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พิมพ์ไทย กรุงเทพฯเดลิเมล บางกอกไทมส์ และสยามอ็อบเซอร์เวอร์ ทั้งสี่ฉบับนี้ได้รับเงินเป็นประจำประมาณ ฉบับละ 8 พันบาทต่อปี นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา โดยมีกระทรวงการต่างประเทศเป็นผู้รับผิดชอบ (หจช.,ร.7 รล.19/6 “เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศถึงเจ้าพระยามหิธร” ที่ 215/1890, 30 ธันวาคม 2470) นอกจากนี้ เข้าใจว่าได้มีการจ่ายเงินสนับสนุนอย่างไม่เป็นทางการผ่านเจ้านายบางพระองค์อีกจำนวนหนึ่ง ดังเช่น มีหลักฐานว่าพระคลังข้างที่ได้ถวายเงินให้กรมพระสวัสดิวัตน์วิสิษฐ์ จำนวน 80,000 บาท เพื่อให้ทรง “จัดการ” กับหนังสือบางฉบับต่อไป (หจช.,ร.7 รล.19/2 “จ่ายเงินพระคลังข้างที่ ถวายกรมพระสวัสดิฯ สำหรับจัดการหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ” 23 มกราคม 2470) และที่กล่าวมานี้ไม่นับรวมการจ่ายเงินสนับสนุนกิจการหนังสือพิมพ์และนักหนังสือพิมพ์ของเจ้านายบางพระองค์ ซึ่งเป็นเรื่องส่วนพระองค์ และของขุนนางชั้นผู้ใหญ่บางคน ซึ่งถือเป็นเรื่องส่วนบุคคล และไม่นับรวมการเคลื่อนไหวทางการเมืองของพวกเขาพ่อค้าและสมาคมชาวจีน ตลอดจนชนกลุ่มพ่อค้าชาวญี่ปุ่นในทศวรรษที่ 2450 และทศวรรษที่ 2460 หากนับรวมกันแล้วก็คงเห็นได้ว่า การประกอบอาชีพเป็นนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ในสมัยนั้นมีช่องทางได้รับการอุปถัมภ์และอุดหนุนทางการเงินอยู่มาก

พิจารณาจำนวนหนังสือพิมพ์รายวัน ซึ่งออกพิมพ์ประจำสม่ำเสมอในสมัยนั้นประกอบ ก็อาจแลเห็นภาพโดยรวมได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 มีจำนวน 17 ฉบับ ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีจำนวน 22 ฉบับ และในสมัยรัชกาลที่ 7 มีจำนวน 35 ฉบับ ซึ่งต้องนับว่าเป็นจำนวนที่ค่อนข้างมาก หากเปรียบเทียบกับจำนวนประชากรและจำนวนผู้สามารถอ่านหนังสือพิมพ์ได้ และจำนวนหนังสือพิมพ์ซึ่งมีอยู่อย่างเฟื่องฟูและขยายตัวไปเรื่อยๆนี้ คงไม่ได้เกิดจากการประกอบกิจการซื้อขายหรือได้รับค่าโฆษณาไปตามปกติเท่านั้น หากแต่ในอีกส่วนหนึ่งเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้อันเนื่องด้วยผู้มีอำนาจและมีสถานะในสังคมได้ให้การสนับสนุนทางการเงินเป็นพิเศษ

สาม ผู้ประกอบอาชีพนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่รักในปัญญาความรู้ อันอาจเกิดจากการได้รับการศึกษาทั้งในแบบเก่าและใหม่ และข้อสำคัญคือเป็นผู้รักการขีดเขียนและมีความมุ่งมั่นต้องการแสดงออกซึ่งความคิดและความรู้สึกนั้น นายเทียนวรรณ และนาย ก.ศ.ร.กุลลาบเป็นตัวอย่างรุ่นแรกๆ ต่อมา มีนาย เขียวสุดเสียง สิบญูเรื่อง (2406-2482) แห่งหนังสือพิมพ์จีนในสยามวารศัพท์ (2450-2466) เป็นต้น ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่สบทบหาอย่างโดดเด่นในวงการหนังสือพิมพ์และวงการแสดงความคิดเห็นของสยามใหม่

อย่างไรก็ดี การแสดงความคิดเห็นของหนังสือพิมพ์สยามในทศวรรษที่ 2460 นั้น มีลักษณะที่ค่อนข้างพิเศษอยู่ ในส่วนหนึ่งเกิดจากการที่สยามได้เสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ในอีกส่วนหนึ่งเกิดจากพระราชอัธยาศัย ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ทรงโปรดการหนังสือพิมพ์ ทรงมีความเชื่อมั่นในพระองค์เองว่าสามารถทรงพระอักษรให้ราษฎรสยามเห็นเชื่อคล้อยตามพระองค์ได้ (ทรงใช้นามปากกาไม่ได้ใช้พระนามที่แท้จริง) อีกทั้งในเวลาอันรัฐบาลได้จ่ายเงินสนับสนุนหนังสือพิมพ์ไปแล้วอย่างมาก ก็ย่อมมีหนังสือพิมพ์ร่วมแสดงความคิดเห็นสนับสนุนรัฐบาลในทางตรงและอ้อมอยู่อีกหลายฉบับ นี่ต้องนับว่าเป็นบรรยากาศพิเศษซึ่งปลูกเร้าให้ผู้คนมีความตื่นตัวในการแสดงความคิดเห็น และความนิยมในการประกอบอาชีพหนังสือพิมพ์ก็มีเพิ่มขึ้น ด้วยเป็นเงาตามตัว และคนกลุ่มสำคัญส่วนแรกที่เข้ามาประกอบการอาชีพนี้ในทศวรรษที่ 2460 เข้าใจว่าเป็น

พวกไพร่กระฎุมพี และพวกตระกูลพ่อค้าขนาดย่อย ซึ่งพอมีทรัพย์สินอยู่บ้าง แต่ได้อุทิศตัวเข้ามาทำหน้าที่พิมพ์โดยไม่ได้คิดว่าจะขาดทุนหรือมีกำไร โดยมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าต้องการแสดงความคิดเห็นแข่งกับหนังสือพิมพ์ฝ่ายรัฐบาลในตอนนั้นคือ *ไทย* และกลุ่มนักเขียนของหนังสือพิมพ์ *กรุงเทพฯเดลิเมล์* (พระคลังข้างที่ได้ซื้อหนังสือพิมพ์นี้ไปเมื่อสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง) และที่สำคัญคือกลุ่มนักหนังสือพิมพ์คน “จีนสยาม” ซึ่งมีนายเชียวฮุดเส็ง สี่บุญเรืองเป็นตัวแทน คนกลุ่มใหม่นี้ได้ประกาศตัวเองเป็นนักหนังสือพิมพ์ “คนไทย” ซึ่งมีความคิดเห็นมุ่งไปในทางให้บ้านเมืองมีความเจริญ ตัวอย่างของคนกลุ่มนี้ซึ่งถือกำเนิดในทศวรรษที่ 2460 และประกอบกิจการสืบเนื่องมาจนถึงทศวรรษที่ 2470 ได้แก่ กลุ่มของนายหอม นิลรัตน์หนึ่ง กับกลุ่มของนายสุกรี วสุวัตอีกคนหนึ่ง

นายหอม นิลรัตน์ ณ กรุงเทพฯ มีเชื้อคหบดีมาแต่เดิม ได้รวบรวมทุนทำหนังสือ *บางกอกการเมือง* เป็นรายสัปดาห์ขึ้นก่อนในปี พ.ศ.2465 ในปีต่อมาจึงจัดทำเป็นรายวัน กลุ่มนักคิดและนักเขียนที่เข้ามาร่วมงานกับเขาที่สำคัญได้แก่ นายเสม สุมานันท์ ซึ่งเป็นบรรณาธิการคนแรก บรรณาธิการคนต่อมาคือ นายบุญเติม หรือ โกศล โกมลจันทร์ คนนี้เป็น “ครู” ของนักหนังสือพิมพ์รุ่นถัดมาอีกหลายสิบคน เหตุเพราะเขาได้เปิดสำนักงานสอนการประพันธ์ขึ้นอีกต่างหากชื่อ “สำนักงานรวมการแปล” และด้วยเหตุที่นายบุญเติมใช้นามปากกาว่า “ศรีเงินยวง” เขาจึงนิยมตั้งชื่อ นามปากกาให้กับนักเรียนของเขาโดยขึ้นต้นว่า “ศรี” เสมอ อย่างเช่น ศรีบูรพา ศรีสุรินทร์ และศรีเสนาณรงค์ เป็นต้น (ดู จรัส, 2517: 6-7) คนต่อมาซึ่งเข้ามาร่วมทุนและร่วมแรงกับนายหอม นิลรัตน์ได้แก่ นายอุทัย เทพหัสดินทร์ อดีตล่ามกระทรวงยุติธรรม ซึ่งเคยต้องโทษจำคุกคดีกบฏ ร.ศ.130 นับได้ว่ากลุ่มนักเขียนของ *บางกอกการเมือง* มีความเข้มแข็งอยู่ในระดับหนึ่งทีเดียว ต่อมานายหอมเองได้เข้าร่วมลงทุนทำหนังสือพิมพ์ *ไทยหนุ่ม* ขึ้นอีก ในปี พ.ศ.2469 มีนายช่อมุ่ กมลบุตร และนายเจริญ วรรณสนธิ รับผิดชอบเป็นบรรณาธิการตามลำดับ อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี พอถึงปี พ.ศ.2473 นายหอมเองต้องคดีถึงกับล้มละลาย นายเอฟ. เอ. สยามวาลา จึงเข้ามารับผิดชอบดำเนินการหนังสือพิมพ์ *บางกอกการเมือง* แทน (อัจฉราพร, 2530: 60-61) แต่กระนั้นก็ตาม นายหอมเองก็ยังไม่เลิกลาจากวงการ เขาได้ร่วมกับคนอื่น ๆ อย่างเช่น นายเอก วิสสุกุล เปิดหนังสือพิมพ์ขึ้นใหม่อีกในปี พ.ศ.2473 ชื่อ หนังสือพิมพ์ *ไทยใหม่* และเมื่อมาถึงปี พ.ศ.2475 นายหอม นิลรัตน์เองก็ได้กลายเป็นนักหนังสือพิมพ์อาวุโสไปแล้ว เขามีบทบาทและมีชื่อเสียงลดน้อยลง เนื่องจากมีคนรุ่นใหม่ได้ก้าวขึ้นมามีบทบาทแทนเขาเป็นจำนวนมาก และบรรยากาศของทศวรรษที่ 2470 โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังปี พ.ศ. 2475 เองก็ต่างจากทศวรรษที่ 2460 ซึ่งเป็นยุคสมัยที่เขาถือกำเนิดขึ้นมาในวงการ

นายสุกรี วสุวัต และนายมานิต วสุวัต เป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง โดยนายสุกรีเองได้ออกหนังสือพิมพ์รายวันชื่อ *สยามราษฎร์* ขึ้นก่อนในปี พ.ศ.2463 แต่ต่อมานายสุกรีเองประสบปัญหาหนี้สิน น้องชายคือนายมานิต จึงเข้ามารับผิดชอบโดยตั้งบริษัทศรีกรุงเพรส จำกัดขึ้น และได้ออกหนังสือพิมพ์ใหม่ชื่อ *ศรีกรุง* ในปีพ.ศ.2469 หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงทศวรรษที่ 2490 นับว่าเป็นหนังสือพิมพ์ที่มีอายุยืนยาวมากที่สุดฉบับหนึ่งของหนังสือพิมพ์ในสมัยนั้น ผู้ร่วมงานกับนายมานิต วสุวัต มีอาทิเช่น นายบุญเชิด กฤษณนิล นายบัวบุญยรัตน์พันธ์ (อดีตผู้ก่อการ ร.ศ.130) และ ร.ต.ต.วาศ สุนทรจามร เป็นต้น

ความพยายามในทางอาชีพการงานของคนกลุ่มนี้ ทั้งที่อาจประสบความสำเร็จบ้างและล้มเหลวบ้าง ได้สร้างบรรยากาศของการแสดงความคิดเห็น ซึ่งมีอยู่แล้วให้ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง และเป็นไปใน

นามของ“คนไทย” ไม่ใช่ของคนต่างชาติ หรือคนจีนสยามดังแต่ก่อน พวกเขาได้มีปฏิริยาต่อรัฐบาลสยามอย่างมาก เมื่อทางรัฐบาลพยายามตรากฎหมายการพิมพ์ขึ้นรวมสองฉบับในปี พ.ศ.2465 และ พ.ศ.2470 ด้วยเหตุผลว่ากฎหมายของรัฐเองนั้นมิอำนาจจำกัดไม่อาจเข้าไปจัดการกับคนในบังคับต่างชาติได้ การตรากฎหมายการพิมพ์ขึ้นในสถานการณ์นั้นจึงมีผลเป็นการทำลายกิจการของคนไทย และช่วยส่งเสริมกิจการของคนต่างชาติ

“...ตั้งแต่ออกพระราชบัญญัติมา แทนที่เจ้าของโรงพิมพ์และคณะหนังสือพิมพ์จะพากันดีใจพากันพุ่มใจ ว่า ได้มีพระราชบัญญัติขึ้นคุ้มครองตนและพากันตั้งขึ้นใหม่อีกมาก ๆ นั้นกลับพากันพยายามหลบหน้าหลบตาโอนกิจการและกรรมสิทธิ์ไปตกอยู่กับคนต่างชาติ ยิ่งวันก็จะยิ่งมากขึ้น และน่ากลัวต่อไปอีกว่า คนไทยที่เคยนึกฝันว่าจะหากินทางตั้งโรงพิมพ์ในเมื่อมีโอกาสนั้น ก็หอดมือละลายความคิดเสียด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้การอาชีพอันสำคัญของคนไทยในประเทศนี้มีมีแต่จะทรุดลงถ่ายเดียวหรือ ถ้าเป็นการตัดทอนกำลังคนไทยไปเพิ่มให้แก่ชาวต่างชาติแล้ว ก็เป็นที่น่าอะหะเหินใจนาถใหม่” (บางกอกการเมือง: “บทบรรณาธิการ” 2 มิถุนายน 2466)

สถานการณ์ของการประกอบอาชีพอิสระเป็นนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ในสังคมสยามใหม่จึงมีความสลับซับซ้อนของเงื่อนไขต่าง ๆ อยู่พอสมควร ทางที่สะดวกและดีที่สุดในตอนนั้น คือการทำงานหนังสือพิมพ์ซึ่งอยู่ภายใต้การสนับสนุนของคนต่างชาติ หรือเป็นคนในบังคับต่างชาติเสียเองทางหนึ่ง กับการอยู่ภายใต้การสนับสนุนของรัฐบาลสยามอย่างเป็นทางการ ซึ่งรัฐบาลจ่ายเงินอุดหนุนหนังสือพิมพ์ให้เป็นประจำอีกทางหนึ่ง ดังนั้น การเลือกประกอบกิจการและทำงานอาชีพนี้ในทศวรรษที่ 2460 และทศวรรษที่ 2470 จึงต้องอาศัยความอดสาหัสและบากบั่นอยู่ไม่น้อยและดูมีเหตุผลเป็นอย่างมากเมื่อพวกเขาได้วิจารณ์รัฐบาลในเรื่องของการจ่ายเงินอุดหนุนหนังสือพิมพ์

“.....พวกเราอันเปนหน่วยหนึ่งในชาติมีความเห็นว่ารัฐบาลไม่ควรเอาเงินก้อนนี้มาทิ้งเสียเปล่า ขอให้ เก็บไว้ทำประโยชน์ให้แก่ชาติโดยทางอื่นจะดีกว่า เปนต้นการศึกษาของเราซึ่งยังล่าหลังไม่ทันเพื่อนบ้านอยู่ในเวลานี้... เงินบำรุงหนังสือพิมพ์เปนของเราทุกคนเปนแน่ไม่ต้องสงสัย.. เราขอถามว่ารัฐบาลต้องจ่ายเงินให้หนังสือพิมพ์ฉบับนั้นเพราะเหตุใด.. กรมพระคลังข้างที่มีความจำเป็นอย่างไร ที่ต้องตั้งหนังสือพิมพ์ จะเอาไว้เปนปากเสียงฤฯ? เปนปากเสียงของใคร หนังสือพิมพ์ของราษฎรก็มีอยู่หลายฉบับแล้ว ราษฎรเหล่านี้ถ้าไม่รักชาติ ศาสนาพระมหากษัตริ์แห่งตนแล้ว จะไปรักใคร่? ถาจะทำแข่งขันกับราษฎร? ถ้าเช่นนั้น ความยุติธรรมมีอยู่ตรงไหน?” (ไทยหนุ่ม : “เงินบำรุงหนังสือพิมพ์คือเลือดเนื้อราษฎร” 8 สิงหาคม 2470)

การจ่ายเงินอุดหนุนหรือเงินบำรุงหนังสือพิมพ์จึงมีผลเป็นการแบ่ง“ชั้น”หนังสือพิมพ์ไปในตัว ระหว่างหนังสือพิมพ์กลุ่มที่ได้รับเงินอุดหนุนเป็นประจำจากรัฐบาล กับอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งต้องต่อสู้ดิ้นรนกันเอาเอง เรื่องนี้ไม่ได้มีผลแต่เฉพาะในแง่ของการมีรายได้ค่าจ้างกิจการและการประกอบอาชีพเท่านั้น ยังมีผลถึงการทำงานในชีวิตประจำวันของพวกเขาด้วย เรื่องนี้ อัจฉราพร กุมพิตสมัย ได้ตั้งข้อสังเกตและอธิบายไว้แล้วเป็นอย่างดี

(ดู อัจฉราพร, 2530: 42-48, 83-85) กล่าวคือ ทางรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์เองในตอนนั้นไม่มีหน่วยงาน แดงช่าวอย่างเป็นทางการ นักหนังสือพิมพ์ต้องหาข่าวกันเอาเอง โดยเฉพาะที่กระทรวงนครบาลนั้นมีขุนนางไป พบปะกันเป็นประจำ จึงมีนักหนังสือพิมพ์ไปชุมนุมหาข่าวกันเสมอๆ อย่างไรก็ตาม หน่วยงานที่สำคัญมากที่สุด ใน สมัยนั้น คือกรมราชเลขาธิการ ซึ่งเป็นที่รวบรวมหนังสือที่ทูลเกล้าถวาย และเป็นผู้จัดส่งพระราชกระแสรับสั่งไป ตามหน่วยงานต่างๆ หน่วยงานนี้มีระเบียบวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับการส่งข่าวจากราชสำนักเป็นลายลักษณ์อักษรออกไป ให้หนังสือพิมพ์ทำการโฆษณา ปัญหาสำคัญมากซึ่งเกิดขึ้นคือ กรมราชเลขาธิการไม่ได้จัดส่งข่าวราชสำนักไป ให้หนังสือพิมพ์ทุกฉบับ กรมราชเลขาธิการในสมัยรัชกาลที่ 7 (และในสมัยรัชกาลก่อนๆ ด้วย) ได้เลือกส่งข่าวราช สำนักไปให้หนังสือพิมพ์เพียง 5 ฉบับเท่านั้น ได้แก่ พิมพ์ไทย, กรุงเทพฯเดลิเมล์, สยามอีโอบเซอร์เวอร์, บางกอกไทมส์, และศรีกรุง สื่อฉบับแรกเป็นหนังสือพิมพ์ที่ได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาลสยามเป็นประจำ ส่วนฉบับหลังนั้นเข้าใจ ว่าทางรัฐบาลเห็นว่าแสดงความเห็นทางการเมืองแต่เบาบาง โดยใช้ภาษาที่เรียบร้อยกว่าฉบับอื่นๆ และโดยวิธี ปฏิบัติเช่นนี้ย่อมมีผลกระทบต่อหนังสือพิมพ์ฉบับอื่นๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (มีหนังสือพิมพ์รายวันจำนวนรวม 30 กว่าฉบับ) การแบ่ง “ชั้น” ระหว่างหนังสือพิมพ์จึงมีความรู้สึกว่ามี ความรุนแรงมากขึ้น โดยที่หนังสือพิมพ์ฉบับอื่น แลเห็นว่าไม่มีความเสมอภาค

“ถ้าสังเกตจะเห็นได้ว่าข่าวในพระราชสำนักนั้นคงมีส่งแต่ในหนังสือพิมพ์บางฉบับเท่านั้น เจ้าหน้าที่หาได้ส่งให้หนังสือพิมพ์ทุกฉบับไม่ ทั้งนี้จะเปนเพราะเหตุใดก็ตามที่ แต่ เรียกว่ากระทำไม่เสมอภาคคงไม่ผิด ความจริงเมื่อไม่ให้อะไรให้เสียเลยทุกฉบับ เมื่อจะ ให้อะไรก็ควรให้ทั่วไป ทำไมจึงต้องเลือกที่รักมักที่ชัง จัดให้รายไหนได้รายนี้ไม่ได้...” (บางกอก การเมือง: “บทบรรณาธิการ” 11 พฤศจิกายน 2470)

ต่อปัญหานี้ทางกรมราชเลขาธิการได้ตอบชี้แจงว่า ประเทศอื่นๆ ก็เป็นเช่นเดียวกันนี้ คือ ข่าวจาก พระราชสำนักจะส่งให้แต่หนังสือบางฉบับเท่านั้น ไม่ได้ส่งให้ทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือพิมพ์ประเภทไม่มี สารประโยชน์ (Gutter Press) จะยิ่งไม่มีการส่งไปให้โดยเด็ดขาด (อัจฉราพร, 2530: 84)

เราจึงอาจกล่าวได้ว่า การดำเนินกิจการหนังสือพิมพ์ และการประกอบอาชีพเป็นนักเขียนและนัก หนังสือพิมพ์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในด้านหนึ่งมี “เสรีภาพ” มาก เนื่องด้วยรัฐมีอำนาจอันจำกัด แต่ในอีก ด้านหนึ่งก็มีปัญหาการแบ่ง “ชั้น” ของหนังสือพิมพ์โดยวิธีปฏิบัติของฝ่ายรัฐบาลเองเกิดขึ้นด้วย นี่เป็นบรรยากาศ ซึ่งแวดล้อมการเปลี่ยนแปลงของวงการนี้ในทศวรรษที่ 2460 และทศวรรษที่ 2470 พวกหนังสือพิมพ์โดยเฉพาะ ในสายที่ไม่ได้อยู่ภายใต้การสนับสนุนของรัฐบาลได้ถูกผลักโดยสถานการณ์และโดยหลักวิชาชีพให้มีความรู้สึก ว่า กลุ่มตนเองมีความสำคัญในฐานะเป็นผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือให้มีความเจริญ คือกลุ่มตนเองเป็นตัวแทนของราษฎร ในขณะที่ประเทศสยามยังไม่มี “ปาลิเมนต์”

“ความคิดเห็นของพลเมืองที่จะนำเสนอให้รัฐบาลวินิจฉัยนั้นมีได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ...ทางอ้อม ได้แก่ ปากเสียงของหนังสือที่ลงประกาศโฆษณา ใครๆ ย่อมทราบดีอยู่แล้วว่า หนังสือพิมพ์ย่อมเป็นที่รวบรวมความคิดเห็นของประชาชน ยิ่งประเทศที่ไม่มีสภาผู้ แทนราษฎร เช่นประเทศสยามของเราด้วยแล้ว ปากเสียงของราษฎรก็น่าจะต้อง

มารวบรวมในหนังสือพิมพ์มากขึ้น..” (บางกอกการเมือง : “เสรีภาพของหนังสือพิมพ์” 2 กรกฎาคม 2466)

“ความจริงมีอยู่ว่า บุคคลคณะต่างๆ ได้นำตนเข้าสู่โลกหนังสือพิมพ์การเมืองนั้น ย่อมมีเจตนาแน่วแน่อย่างหนึ่งว่าจะช่วยนำประเทศแลชาติของตนไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง หรือที่เรียกกันว่าอารยธรรม ข้อนี้เป็นความรู้สึกที่ฝังแน่นอยู่ในใจของคณะหนังสือพิมพ์โดยทั่วไป ใครไม่นึกเช่นนี้เลยในคณะหนังสือพิมพ์เป็นไม่มีแน่นอน...” (สยามปริวิว : “พระราชบัญญัติสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์กับบรรณาธิการ” 5 ธันวาคม 2470)

ซึ่งต้องนับว่าเป็นความภาคภูมิใจอย่างหนึ่งของผู้ประกอบอาชีพนี้ และมีส่วนทำให้อาชีพนี้มีความสำคัญ และได้รับความนิยมมากขึ้นสำหรับคนรุ่นใหม่ในปลายทศวรรษที่ 2460 และในต้นทศวรรษที่ 2470

การเคลื่อนไหวที่สำคัญอีกประการหนึ่งของผู้ประกอบอาชีพการงานโดยอิสระกลุ่มนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์เกิดขึ้นในปลายทศวรรษที่ 2460 เหตุเพราะว่าได้มีกลุ่มคนชั้นกลางรุ่นใหม่ที่เพิ่งสำเร็จการศึกษาจากระบบโรงเรียนสมัยใหม่ อย่างเช่น โรงเรียนเทพศิรินทร์ โรงเรียนสวนกุหลาบ โรงเรียนประทุมคงคา และโรงเรียนมัธยมในต่างจังหวัด ฯลฯ ได้หันเหวิถีชีวิตมาประกอบอาชีพการงานโดยอิสระเพิ่มมากขึ้น ในอันที่จริงการเปลี่ยนแปลงนี้ในประการสำคัญเป็นผลกระทบมาจากระบบราชการสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั่นเองได้พัฒนามาจนถึงจุดสูงสุดในกลางทศวรรษที่ 2460 คือมีจำนวนข้าราชการสูงสุดถึง 8 หมื่น 7 พันคนในปี พ.ศ.2466 ซึ่งเป็นจำนวนที่ไม่อาจเพิ่มขึ้นไปอีก (ดูบทที่ 3) รัฐบาลเองจำเป็นต้องลดทอนจำนวนข้าราชการลงตามลำดับ ดังนั้นผู้ที่เพิ่งสำเร็จการศึกษาในช่วงเวลานั้น แม้ว่าจะมีความประสงค์ต้องการรับราชการก็คงเป็นเรื่องยาก ตัวอย่างของคนกลุ่มนี้ ได้แก่ นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ นายมาลัย ชูพินิจ นายโชติ แพร่พันธุ์ นายเอก วิสกุล นายปรีชา อินทปาลิต นายแสน ธรรมยศ นายสนิท เจริญรัฐ ฯลฯ และในทางความรู้สึกนึกคิดน่าจะหมายรวมไปถึงคนชั้นสูงบางส่วน ซึ่งได้กลายมาเป็นคนชั้นกลางรุ่นใหม่ หรือ“ผู้ดีใหม่” ของต้นทศวรรษที่ 2470 ซึ่งได้แก่ หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รพีพัฒน์ (2448-2475) และหม่อมหลวงบุปผา กุญชร (2448-2506) ด้วย

ขอยกตัวอย่างนายกุหลาบ สายประดิษฐ์ (2448-2517) ซึ่งสำเร็จการศึกษาระดับชั้นมัธยมจากโรงเรียนเทพศิรินทร์ ในเบื้องต้นเขาเองก็มีความประสงค์ต้องการรับราชการอยู่เหมือนกัน ได้สมัครเป็นผู้ช่วยล่ามประจำกรมแผนที่ทหารก่อน แต่ก็เสียเวลารอการเรียกบรรจุ และมีปัญหาถูกต่อรองให้ลดเงินเดือนลงอีก เขาจึงได้ตัดสินใจแน่วแน่มุ่งเข้ารับราชการ (ชนิด,2521:29) ตัวอย่างนี้ไม่ใช่เป็นเรื่องพิเศษ เพราะว่ามีสมาชิกของ “คณะสุภาพบุรุษ”ทุกคน (ดู ฉุน,2521:72-80) ซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2472 ต่างก็มีประวัติความเป็นมาที่คล้ายคลึงกัน คือ เมื่อสำเร็จการศึกษาจากระดับชั้นมัธยมแล้ว ก็ได้เลือกประกอบอาชีพการงานโดยอิสระอยู่กวงราชการ มีความมุ่งมั่นที่จะสร้างอาชีพนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ให้มี “สถานภาพ” และมี “คุณภาพ” สูงขึ้นกว่ารุ่นก่อนๆ ซึ่งโชติ แพร่พันธุ์ ชอบเรียกความพยายามนี้ว่าเพื่อทำให้ “วิชาชีพ้าเป็นของสูง”(ประจวบ,2515:50-55) และชื่อ “คณะสุภาพบุรุษ”เองก็บ่งบอกความตั้งใจอย่างมากของคนกลุ่มดังกล่าวคือคงมีความหมายเหมือนกับที่กุหลาบ สายประดิษฐ์เขียนไว้ในนวนิยายเรื่อง ลูกผู้ชาย คือผู้ที่มีความเป็นลูกผู้ชายหรือไม่นั้น ไม่ได้ขึ้นกับตระกูลหรือยศศักดิ์ แต่อยู่ที่ความมานะบากบั่นเพียรพยายามในการสร้างตนเอง เป็นผู้มีคุณธรรม รู้จักเสียสละ และมี

ความยุติธรรม (ตรีศิลป์, 2523: 38-39) คณะสุภาพบุรุษได้ออกนิตยสารรายปักษ์ชื่อ *สุภาพบุรุษ* ในปี พ.ศ. 2472 และนายกุหลาบ สายประดิษฐ์เอง ก็ได้ทำงานและเขียนบทความในหนังสือพิมพ์อื่น ๆ เป็นประจำอยู่อีกหลายฉบับ ซึ่งได้แก่ บางกอกการเมือง ไทยใหม่ และศรีกรุง (ในเวลาต่าง ๆ กัน) เป็นต้น และ บทความซึ่งมีชื่อเสียงมากที่สุดบทความหนึ่งของทศวรรษนี้ชื่อ “มนุษยภาพ” เขียนโดยนายกุหลาบ สายประดิษฐ์ก็ได้ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์รายวันชื่อไทยใหม่และศรีกรุง ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ความรู้สึกนึกคิดของคนชั้นกลางสยาม และการมีคณรุ่นใหม่ๆ ถือกำเนิดขึ้นมาในวงการหนังสือพิมพ์ และวงการนักประพันธ์ในทศวรรษที่ 2470 แสดงออกได้อย่างมีพลังในงานเขียนแบบนวนิยายของกุหลาบ สายประดิษฐ์เอง โดยใช้นามปากกาว่า “ศรีบูรพา” และในงานประพันธ์ของหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รัพีพัฒน์ (ใช้พระนามจริง) กับหม่อมหลวงบุปผา ฤๅษร (ใช้นามปากกาว่า “ดอกไม้สด”) งานประพันธ์กลุ่มนี้ ซึ่งพิมพ์เผยแพร่อยู่ก่อนปี พ.ศ. 2475 อย่างเช่น เรื่อง ลูกผู้ชาย, ผจญบาป, ปราบพยศ, และสงครามชีวิต ของกุหลาบ สายประดิษฐ์ เรื่องละครแห่งชีวิต, ผิวเหลือง ผิวขาว, และวิมานหลาย ของหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รัพีพัฒน์ เรื่องความผิดครั้งแรก, ผู้ดี, ชัยชนะของหลวงนฤบาล, และกรรมเก่า ของหม่อมหลวงบุปผา ฤๅษร เป็นต้น งานประพันธ์เหล่านี้มีลักษณะร่วมกันอย่างน่าสนใจบางประการ คือ เป็นงานประพันธ์ซึ่งแม้ว่าจะใช้ฉากในต่างประเทศอยู่บ้างในบางเรื่อง แต่ก็เป็นการประพันธ์ที่มีลักษณะประดิษฐ์ขึ้นใหม่ มีลักษณะเป็นนวนิยาย “ไทย” ยุคใหม่อย่างแท้จริง แทนเรื่องจักรจักรวังศ์วงศ์ที่กำลังสูญสิ้นไป (ดู บุญเหลือ, 2520: 81-93; ตรีศิลป์, 2521: 36-37) โคร่งเรื่องส่วนใหญ่เน้นสภาพสังคมที่กำลังเสื่อมสลายไปของคนชั้นสูงในขณะนั้น แสดงความรู้สึกต่อต้านชนบทรรมนิยมประเพณีของคนชั้นสูง อย่างเช่น การมีการยหาหลายคน ประเพณีการแต่งงานแบบคลุมถุงชน และการมีสถานะเป็นเจ้านายแต่ไม่มีทรัพย์ เป็นต้น และได้แสดงความเคลื่อนไหวของคนชั้นกลางไว้ด้วยอย่างมาก กล่าวคือ เป็นคนกลุ่มใหม่ที่มีสถานะทางการเงิน แม้ว่าโดยชาติกำเนิดแล้วไม่ได้เป็นเจ้านาย หรือเป็นขุนนางมาก่อน แต่ก็เป็นคนมีกิริยามารยาท มีการศึกษา มีคุณธรรม มีจิตใจที่เสียสละ และต้องการเสรีภาพในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ ในชีวิต และอนาคตของตนเอง ผู้หญิงคนชั้นกลาง “ยุคใหม่” ก็เป็นคนมีการศึกษา มีความคิด และสามารถเลือกคู่ครองได้ด้วยตนเองจากคนหลายสถานะ ทั้งจากขุนนาง ข้าราชการ ผู้จัดการบริษัทการค้า นักเรียนนอก ทายาทเศรษฐี และนายหน้าการค้าห้างฝรั่ง เป็นต้น (กุหลาบ, 2510: 10, 34) และในงานประพันธ์เองได้ใช้คำว่า “คนชั้นกลาง” เรียกคนกลุ่มใหม่นี้ด้วย (ดู อาทิเช่น กุหลาบ, 2510: 34)

ความรู้สึกของคนชั้นกลางจึงมุ่งไปในทางที่แลเห็นว่าการแบ่งคนเป็นชนชั้นผู้ดีแต่กำเนิดนั้นเป็นเรื่องที่เหลวไหลไร้สาระ คนรุ่นใหม่เองเมื่อมีการศึกษาและทำงานก็สามารถสร้างฐานะตัวเองขึ้นมาได้ ด้วยเหตุดังนั้น สมาคมคนชั้นสูงของสยามจึงไม่ควรยึดถือหลักผู้ดีแต่กำเนิด (ยศ, 2525: 35-36) การเข้าศึกษาในสถาบัน ชั้นสูง ทั้งในสายของโรงเรียนข้าราชการพลเรือน โรงเรียนกฎหมาย และโรงเรียนนายร้อย การสมัครเข้ารับราชการ การเลื่อนชั้นข้าราชการ การสมัครรับทุนไปศึกษาต่อในต่างประเทศ การแต่งงาน ความรัก ฯลฯ จึงไม่ควรยึดถือหลัก “ชาติวุฒิ” มาเป็นเครื่องขีดชั้น หรือเป็นเครื่องพิจารณาอย่างเคร่งครัดในแบบเดิมๆ อีกต่อไป

ความรู้สึกต่อต้านหลักการ “ชาติกำเนิด” ในหมู่คนชั้นกลาง เราสามารถพบได้ในบทความตามหน้าหนังสือพิมพ์ทั่วไป แต่อย่างไรก็ดี หนังสือพิมพ์ “ขันท่า” ในสมัยนั้นได้ใช้ภาษาที่ไม่ค่อยสุภาพและทำให้เกิดมีความ

รู้สึกที่ดูมีความรุนแรงมาก อย่างเช่น มีบทความว่า “เห็นว่าเจ้าเป็นลูกตุ้มดวงความเจริญ” (ราชบรร, 9 มกราคม 2471) และ ‘สยามไม่ใช่คอกควาย’ (ไทยหนุ่ม, 12 มิถุนายน 2472) เป็นต้น

ความรู้สึกที่ดูรุนแรงและไม่มีความสุภาพดังกล่าว เกิดขึ้นในบริบทซึ่งพวกนักหนังสือพิมพ์การเมืองได้เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงจากเบื้องบนลงมาในหลายๆสิ่ง ที่สำคัญได้แก่ การจัดตั้งปาลิเมนต์ การจัดทำคอนสติติวชัน การตั้งอรรคมหาเสนาบดี แต่การตอบสนองจากเบื้องบนนั้นเป็นไปในทางที่เห็นว่าพวกหนังสือพิมพ์เป็นคน“ชั้นต่ำ” แสดงความเห็นโดยที่ตัวเองก็ไม่มีความรู้จริง และใช้แต่อารมณ์มากกว่าเหตุผล เข้าใจว่าทางฝ่ายรัฐบาลเองไม่ได้ให้ความสนใจหนังสือพิมพ์มากนัก (ยกเว้นแต่เรื่องการคอร์ปชั่นของข้าราชการระดับล่างๆ) ดังนั้นฝ่ายหนังสือพิมพ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มที่ไม่ได้รับเงินสนับสนุนจากรัฐบาล จึงมักตั้งหน้าตั้งตาวิจารณ์รัฐบาล โดยใช้เกณฑ์ความรู้สึกเรื่องประเทศสยามมีการแบ่งคนออกเป็นชั้นสูง คนชั้นกลาง คนชั้นสามัญ และราษฎรทั่วไปเข้ามาประกอบการวิจารณ์ด้วย

“การที่รัฐบาลสยามตั้งสภาองคมนตรีขึ้นนั้น ก็สำคัญที่มอบให้กระทำคือการร่างกฎหมาย ข้าพเจ้าเห็นว่าร่างกฎหมายที่คนจำพวกนี้ร่างขึ้นอาจเอนเอียงไปเป็นประโยชน์แก่คนชั้นสูง เพราะปรากฏว่าพวกองคมนตรีล้วนเป็นพวกชั้นสูงทั้งสิ้น ไม่มีชั้นสามัญสักคนเดียว และถ้าการเป็นไปดังนั้นก็ย่อมไม่เป็นประโยชน์สมความมุ่งหมายของรัฐบาล กล่าวคือไม่ได้ร่างกฎหมายที่ดีที่ยุติธรรม ข้าพเจ้าเห็นว่าควรตั้งคนชั้นสามัญเป็นองคมนตรีบ้าง จะได้เป็นคู่โต่เคียงคัตค้านกัน เพื่อกระทำให้ร่างกฎหมายเป็นสายกลางและยุติธรรม...” (ไทยหนุ่ม: “สภาองคมนตรี” 2 ธันวาคม 2471)

เรื่องนี้ทางฝ่ายรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่ได้ให้ความสนใจมากนักเพราะว่าได้มีการแต่งตั้งกรรมการองคมนตรีสภาขึ้นสองครั้งในปี พ.ศ.2470 และ พ.ศ.2473 แต่ไม่ปรากฏว่ามีสามัญชนเข้าไปเป็นกรรมการขององคมนตรีสภาด้วยเลยแม้แต่สักคนเดียว

ในปี พ.ศ.2474 หนังสือพิมพ์การเมืองหลายฉบับไม่เชื่อว่ารัฐบาลจะสามารถแก้ปัญหาการตัดทอนรายจ่ายลงได้ และยังมีความเห็นอีกด้วยว่าการตัดทอนรายจ่ายแต่เพียงอย่างเดียวไม่ใช่ทางแก้ปัญหา ดังตัวอย่างเช่น หนังสือพิมพ์ ไทยใหม่ ได้กล่าวว่า “รัฐบาลได้มอดหมายจะฟาดฟันรายจ่ายลง 17 ล้าน อันเป็นจำนวนไม่น่าเชื่อว่าจะตัดทอนลงได้ และการหารายได้เพิ่มก็ยังไม่ได้ลงมือทำอะไร มีข่าวว่าจะเก็บภาษีที่ดินก็ยังไม่เก็บอยู่” (ไทยใหม่, 19 พฤศจิกายน 2474) ส่วนหนังสือพิมพ์ เจริญกรุง เห็นว่ารัฐบาลไม่อาจแก้ปัญหาได้แล้ว มีแต่สุบเลือกคนจนด้วยการจับคนไม่เสียเงินรัชชูปการไปทำงาน และกล่าวเสียดสีว่า “นี่แหละประเทศที่ปกครองอย่างฉันทบิดาและบุตร” (เจริญกรุง, 24 พฤศจิกายน 2474)

ในปลายปี พ.ศ.2474 เช่นกัน กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เขียนบทความชื่อ“มนุษยภาพ” ลงพิมพ์ในไทยใหม่ (8,11 ธันวาคม 2474) ครั้นหนังสือพิมพ์ไทยใหม่ถูกคำสั่งปิด เขาก็ได้ลงบทความเดียวกันนั้นพิมพ์ต่อในหนังสือพิมพ์ ศรีกรุง (21 มกราคม 2474) นี่เป็นบทความวิจารณ์การเมือง ซึ่งอยู่ในแนวทางเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว เพียงแต่ว่าภาษาเขียนและการอ้างอิงต่างๆใกล้เคียงไปในทางบทวิจารณ์การเมืองแบบตะวันตก เขากล่าวว่าการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นมาถึงจุดที่หมดความชอบธรรมแล้ว และด้วยความ

เชื่อมั่นของเขาในหลัก“สิทธิ”ของมนุษย์ที่พึงมีชีวิตอยู่อย่างเท่าเทียมกันภายในกรอบของนิติธรรม เขาเห็นว่าคนชั้นสูงในเวลานั้นได้ทำการปกครองอย่าง“โกหกต่อแหล”ไปวันๆ ไม่ยอมสู้หน้ากับความจริง และเห็นว่าคนชั้นสูงของสยามนั้นกำลังหลงผิดคิดว่ามีอำนาจแล้วจะทำอะไรถูกหมด เขากล่าวว่าเวลาที่ต้องการการเปลี่ยนแปลงได้มาถึงแล้ว และถ้าคนชั้นสูงยอมรับความจริงก็จะแลเห็น และนำการเปลี่ยนแปลงไปได้ มิฉะนั้นก็จะมีกรรมหมู่เป็นคณะเหมือนดังที่เกิดในที่อื่นๆ และใช้กำลังเข้าบังคับให้อีกฝ่ายหนึ่ง(คือรัฐบาล)ไม่โกหกตัวเอง ไม่ทำเพื่อประโยชน์ตัวเอง และบังคับให้สู้หน้ากับความเป็นจริง อาจกล่าวได้ว่านี่คือ คำประกาศของคนชั้นกลางให้มีการเปลี่ยนระบอบการปกครองที่ชัดเจนและเผยแพร่ก่อนที่จะมีประกาศของคณะราษฎรในอีกหกเดือนถัดมา

คนชั้นกลางสยามกับการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบใหม่

การศึกษาภาพรวมของคนชั้นกลางสยามทั้งในส่วนของผู้ประกอบการค้า ผู้แสวงหาช่องทางการลงทุน และผู้ประกอบการอาชีพการงานโดยอิสระในที่นี้ คงพอทำให้เราแลเห็นว่าคนชั้นกลางมีความรู้สึกนึกคิดในทางสังคมการเมืองซึ่งเอื้ออำนวยให้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นด้วยเป็นอย่างมาก คนชั้นกลางสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มพ่อค้าระดับกลาง ผู้คิดแสวงหาช่องทางพัฒนาอุตสาหกรรม และกลุ่มนักคิดนักเขียน และนักหนังสือพิมพ์รุ่นใหม่ในสายที่ไม่ได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาล เป็นกลุ่มที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการทำลายความชอบธรรมของคนชั้นสูงที่จะทำการปกครองในแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในทางตรงกันข้าม กลุ่มคนชั้นกลางซึ่งมีประวัติความเป็นมาจากสายเจ้าภีษฐานายอกร คอมปราโดร์ และพ่อค้าข้าวชาวจีนรุ่นใหม่ ซึ่งคนกลุ่มหลังนั้นประสบความสำเร็จทางการค้าอยู่แล้วรวมทั้งพวกหนังสือพิมพ์ในสายซึ่งได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาลมาเป็นประจำ ก็ย่อมไม่มีความกระตือรือร้นอะไรต่อการเปลี่ยนแปลงมากนัก การศึกษาที่ผ่านมาได้เน้นกลุ่มคนชั้นกลางเฉพาะในส่วนที่ไม่ค่อยมีความกระตือรือร้นอะไรในทางสังคมการเมือง โดยได้ละเลยกลุ่มคนชั้นกลางซึ่งต้องต่อสู้ดิ้นรนในการประกอบอาชีพและการทำงานอีกกลุ่มหนึ่งไป ซึ่งก็ย่อมเป็นธรรมดาที่มักมีข้อสรุปว่าคนชั้นกลางนอกระบบราชการไม่มีบทบาทอะไรในการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475

อย่างไรก็ดี คนชั้นกลางนอกระบบราชการไม่ได้มีบทบาทเป็นผู้กระทำการยึดอำนาจในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ภารกิจนั้นตกเป็นของพวกข้าราชการและนายทหารระดับกลาง (ดูบทที่ 3 และดูต่อไปในบทที่ 8) แต่การกระทำการยึดอำนาจนั้นได้เกิดขึ้นในบรรยากาศที่คนชั้นกลางนอกระบบราชการได้ช่วยกันทำลายความชอบธรรมของคนชั้นสูงที่จะทำการปกครองในแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ลงไปเกือบหมดแล้ว ข้อเรียกร้องต้องการให้ประเทศสยามมีปาลีเมนต์ ซึ่งมีคนสามัญชนเป็นสมาชิกรวมอยู่ด้วย การจัดทำคอนสติติวชันการมีอักษรมหาเสนาบดี และข้อที่สำคัญยิ่ง คือความต้องการให้รัฐบาลเข้ามามีบทบาทอุดหนุน“พ่อค้าไทย”ผู้ประกอบการ“คนไทย” และอุดหนุนการสร้างโรงงาน ตลอดจนการประกอบอาชีพของ“คนไทย” เป็นความรู้สึกนึกคิดที่คนชั้นกลางสยามกลุ่มหนึ่ง (ไม่ใช่ทั้งหมด) ได้เรียกร้องต่อรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาพอสมควร แต่รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์เอง ไม่ได้คิดหรือเห็นว่ามีความจำเป็นอะไรที่ต้องเข้าไปอุดหนุนข้อเรียกร้องดังกล่าวของ นายมังกร สามเสน ของนายหอม นิลรัตน์ และของกุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นต้น ซึ่งปรากฏอยู่ในเอกสารฎีกา และตามหน้าหนังสือพิมพ์การเมือง พิจารณาในแง่ที่ทิศทางของระบอบใหม่จึงเป็นสิ่งที่คนชั้น

กลางสยามนึกคิดและคาดหวังอยู่ แต่ในทางปฏิบัติซึ่งมีกลุ่มข้าราชการและทหารระดับกลางเป็นผู้นำการตัดสินใจและกำกับการดำเนินงานนั้น ก็ไม่ใช่สิ่งที่จะกล่าวได้อย่างเต็มปากเต็มคำว่าคณะชั้นกลางสยามต้องการนโยบายนั้นไปทั้งหมด

ในส่วนของพ่อค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสายของสโมสรรสาคคีจีนสยามนั้น เอก วิสกุลได้กล่าวถึงกิจกรรมของสโมสรรในปี พ.ศ.2475 ไว้ว่า

“...พ.ศ.2475 นายเด็ก โกเมศ เป็นนายก หลวงบำบัดคดี เป็นเลขานุการ และนายวงษ์จ้วลิมทองขาว เป็นทรรุญญิก ปีนี้ได้มีการปฏิวัติและเป็นปีสำคัญในประวัติการของประเทศสยาม เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน ขณะทีคณะราษฎรทำการเปลี่ยนการปกครอง คณะสโมสรรนี้ (หมายถึง สโมสรรสาคคีจีนสยาม-ผู้อ้าง) ได้พร้อมใจกันเรียโรเงินได้หลายร้อยบาท ชื่อขนมปังและผลไม้ไปแจกบรรดาทหารบกทหารเรือ และพลเรือน ทีกระทำหน้าที่อยู่ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม...” (เอก,2505:15-16)

นี่ก็ต้องนับว่าเป็นการเคลื่อนไหวที่สำคัญอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน หากเราคำเนึงถึงพฤติกรรมที่ผ่านมาของกลุ่มพ่อค้า และต่อมาเมื่อมีการประกาศรายชื่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรก 70 คน ซึ่งประชุมกันเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เราก็พบว่ามิกกลุ่มคนที่อาจจัดได้ว่าเป็นตัวแทนของพ่อค้าและคนชั้นกลางสยามนอกระบบราชการร่วมเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอยู่ด้วย 3 คน คือ นายมานิต วสุวัต นายมังกร สามเสน และนายชุ่นใช้ คูตระกูล ทั้งสามคนนี้เป็นพ่อค้าระดับกลางๆของสยาม และได้ชื่อว่ามีบทบาทอย่างแข็งขันอยู่ในวงการพ่อค้าจีนสยามและพ่อค้าไทยในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงปี พ.ศ.2475

ในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2475 กลุ่มพ่อค้าระดับกลางๆของสยามนำโดยนายเสวียน โอสถานุเคราะห์ และนายถนิม เลาหะวิไล จากห้างโอสถสถานเด็กเฮงหยู เป็นอาทิ ได้ยื่นหนังสือต่อรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดา เพื่อขออนุญาตและขอการสนับสนุนจากรัฐบาลในการจัดตั้ง“สมาคมบำรุงสินค้าไทย” ขึ้นตามหนังสือขออนุญาตดังกล่าว กลุ่มพ่อค้าระดับกลางๆกลุ่มนี้ได้ชี้แจงวัตถุประสงค์ว่า เพื่อปลูกฝังมหาชนให้นิยมใช้สินค้าที่ผลิตขึ้นในเมืองไทย เพื่อเผยแพร่และพยุงสินค้าที่ผลิตขึ้นในเมืองไทย เพื่อผดุงฐานะของผู้ทำสินค้า เพื่อแนะนำกิจการทั้งปวงอันเกี่ยวแก่การค้า และเพื่ออุดหนุนการอุตสาหกรรมทีจะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคต [ทจช.(2) สร. 0201.52/2] อาจกล่าวได้ว่า นี่เป็นข้อเรียกร้องของกลุ่มที่เรียกตนเองว่า“พ่อค้าไทย”ทีสำคัญอีกขั้นหนึ่ง ซึ่งรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดา โดยวิธีคิดและการปฏิบัติซึ่งสืบทอดมาจากวัฒนธรรมของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นสำคัญ ได้ตอบปฏิเสธข้อเรียกร้องนี้ โดยทีทางรัฐบาลตอบว่าเรื่องนี้ไม่ใช่กิจทีรัฐบาลพึงเข้าไปเกี่ยวข้อง หากกลุ่มพ่อค้าไทยต้องการจดทะเบียนสมาคมก็ต้องไปขออนุญาตจากกระทรวงมหาดไทยเอาเอง

ในระยะเวลาดังกล่าว คือในปลายปี พ.ศ.2475 นายมังกร สามเสน ในฐานะเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เขาได้เสนอโครงการต่อสภาผู้แทนราษฎรและคณะกรรมการราษฎรผ่านไปทางหลวงประดิษฐมนูธรรม เป็นโครงการทีเรียกว่าโครงการจัดตั้ง“สภาบำรุงเศรษฐกิจแห่งชาติ” เพื่อทำการคิดวางแผน และดำเนินการฟื้นฟูเศรษฐกิจแห่งชาติ และเพื่อช่วยให้“พ่อค้าไทย”สามารถแข่งขันได้กับพ่อค้าชาวต่างประเทศ ในสภาบำรุงเศรษฐกิจแห่งชาตินี้ นายมังกร สามเสนเสนอให้จัดตั้งในรูปแบบเป็นคณะกรรมการระดับชาติ มีพระบาทสมเด็จพระ

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงตำแหน่งนายกสภา ด้วยเหตุผลว่า“จะช่วยให้หาเงินง่าย”รองลงมามีกรรมการอยู่สองส่วน ส่วนแรกเป็นข้าราชการผู้มีความสามารถในด้านเศรษฐกิจจากกระทรวงต่างๆ อีกส่วนหนึ่งเป็นกรรมการจากกลุ่มพ่อค้า นายมังกร สามเสน เสนอว่าอย่างน้อย ควรมีพระยาภักดีนครเศรษฐ์ หรือนายเลิศหนึ่ง นายอยู่เส็งผู้ชำนาญด้านการเงินหนึ่ง และนายโล้วเติกซวน หรือนายม้าเสียบคุน ผู้ชำนาญเรื่องการค้าข้าวเปลือกและโรงสีอีกหนึ่ง (ดู หจข.สร.0201.8/18; รงส. :ครั้งที่ 20/2475, และครั้งที่ 55/2475) อย่างไรก็ดี ข้อเสนอของนายมังกร สามเสน ดังกล่าวนี้อาจไม่ได้รับการพิจารณาจากรัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรโดยทันที ด้วยเหตุผลว่าในช่วงเวลานั้น รัฐบาลกำลังดำเนินการในเรื่องอื่นๆ ที่สำคัญอยู่ คือการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร เป็นต้น และทางรัฐบาลเองได้มอบหมายให้หลวงประดิษฐมนูธรรม ซึ่งมิงงานล้นมืออยู่ในตอนนั้น เป็นผู้คิดและกำลังร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งข้อเสนอของนายมังกร สามเสนก็คงถูกพิจารณากลับกรองโดยหลวงประดิษฐมนูธรรมต่อไป นี่เป็นการปฏิบัติซึ่งกลุ่มผู้มีอำนาจใหม่กระทำต่อกลุ่มพ่อค้า และเราคงเห็นได้ต่อไปว่า เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติของหลวงประดิษฐมนูธรรม ซึ่งร่างเสร็จในต้นปี พ.ศ.2476 (หรือปลายปี พ.ศ.2475 ตามปฏิทินเดิม) นั้นมีเนื้อหาสาระที่ต่างไปจากข้อเสนอของนายมังกร สามเสน อย่างเป็นคนละเรื่องกันเลยทีเดียว (นครินทร์, 2533:185-209)

การต่อสู้ทางการเมืองระหว่างกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และกลุ่มข้าราชการและทหารระดับกลางในคณะราษฎรจึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากกว่าข้อเสนอของกลุ่มพ่อค้าระดับกลาง อย่างเช่น นายมังกร สามเสน อย่างมีอาจเปรียบเทียบกันได้ เพราะว่าเรื่องแรกเป็นเรื่องคอขาดบาดตาย ในขณะที่เรื่องหลังเป็นประเด็นปัญหาที่ยังพอมีเวลาค่อยๆ คิดและดำเนินการต่อไปได้ในวันข้างหน้า

ถัดต่อมาอีกในปี พ.ศ.2476 หลังจากที่ได้มีการเปลี่ยนคณะรัฐบาลจากการนำของพระยามโนปกรณนิติธาดามาเป็นพระยาพหลพลพยุหเสนาแล้ว กลุ่ม“พ่อค้าไทย”ก็ได้พยายามกันใหม่อีกครั้ง คราวนี้มีพระยาภักดีนครเศรษฐ์ หรือนายเลิศเป็นผู้นำร่วมกับพ่อค้าคนอื่นๆ อีกรวม 18 คนได้ทำเรื่องขออนุญาตและขอความสนับสนุนจากรัฐบาลเพื่อจัดตั้ง“หอการค้าสยาม” หรือ“หอการค้าไทย” ขึ้น พวกเขาได้ชี้แจงเหตุผลประกอบว่า

“พ่อค้าของเราที่ทำการค้าอยู่ในขณะนี้ ส่วนมากไม่มีการร่วมมือซึ่งกันและกัน บริษัทห้างร้านของเรา ต่างคนต่างทำตามความรู้ความชำนาญเป็นระยะๆ ไป ทั้งนี้ส่วนมากต่างประสบความยุ่งยากและได้รับความเสียหายมาจากผลแห่งการรู้ไม่เท่าถึงบ้าง ได้ประสบความบีบคั้นด้วยนโยบายการค้าของผู้อื่นบ้าง เราทนเสียดเสียเปรียบมานานแล้ว โดยเราไม่มีทางแก้ไข การแยกกันทำการไม่หันเข้าหาความพร้อมเพียงนี้ เป็นต้นเหตุให้พวกพ่อค้าไทยขาดอิทธิพลในการค้าดังที่เป็นอยู่ทุกวันนี้” [หจข.,(2) สร. 0201.52/15]

คราวนี้รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาได้ตอบสนองข้อเรียกร้องของพ่อค้าเป็นอย่างดี ได้มีการจัดตั้ง“หอการค้าสยาม” หรือ“หอการค้าไทย” ขึ้นเป็นครั้งแรก มีพระยาภิรมย์ภักดีเป็นนายก นายเล็ก โกเมศเป็นอุปนายก และนายกิมเซ็ง กิมสุวรรณเป็นเลขาธิการ คณะกรรมการที่สำคัญคนอื่นๆ มีอาทิเช่น นายสวัสดิ์ โอสถานุเคราะห์ นายเจือ เพ็ญภาคกุล นายเล็ก เคียงลิริ นายเต็ก โกเมศ และนายขจร ปานะนนท์ เป็นต้น (ดู *อนุสรณ์สมาคมพ่อค้าไทย*, 2493:2-3) และทางฝ่ายรัฐบาลเองได้เชื้อเชิญพ่อค้าไทยตัวอย่างของยุคสมัยนั้นให้ไป

แสดงความเห็นทางสถานีวิทยุเรียกร้องให้คนไทยนิยมใช้สินค้าไทย อาจกล่าวได้ว่านี่คือจุดเริ่มต้นของการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบ“ชาตินิยม” ในสมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งต้องนับว่าพ่อค้าไทยเองก็มีส่วนผลักดันและเรียกร้องอยู่ด้วย และในปีเดียวกันนั้น (พ.ศ.2476) ทางกระทรวงกลาโหมภายใต้การนำของ หลวงพิบูลสงครามได้จัดตั้ง แผนกเชื้อเพลิงขึ้นมีนายวนิช ปานะนนท์เป็นผู้อำนวยการคนแรก แผนกเชื้อเพลิงของกระทรวงกลาโหมนี้เป็น“รัฐวิสาหกิจ” แห่งแรกของรัฐบาลในระบอบใหม่ (Suchiro, 1989:123) ส่วนนายวนิช ปานะนนท์เองมีประวัติว่าได้เรียนโรงเรียนนายเรืออยู่ระยะหนึ่ง แต่ลาออกก่อนสำเร็จการศึกษาและไปประกอบอาชีพเป็นพ่อค้า เขาเองมีฐานะเป็นน้องชายนายขจร ปานะนนท์ ผู้ซึ่งมีชื่อเสียงว่าเป็น“พ่อค้าไทย” ตัวอย่างคนหนึ่งของยุคสมัย (วนิช, 2490) ถัดต่อมาอีกสองปี คือปี พ.ศ.2478 ทางกระทรวงกลาโหมได้จัดตั้ง รัฐวิสาหกิจขึ้นอีกสองแห่ง คือ โรงงานฝ้ายสยาม กับโรงงานกระดาษสยาม มีวัตถุประสงค์เพื่อผลิตสินค้าไว้ใช้ในกิจการทหาร และในปีเดียวกัน กระทรวงเศรษฐกิจก็ได้จัดตั้งโรงงานน้ำตาลขึ้นที่ลำปาง และอุดรดิตถ์

รัฐบาลในระบอบใหม่ในช่วงสมัยพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี ได้ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยมอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยมีกระทรวงกลาโหมกับกระทรวงเศรษฐกิจเป็นผู้นำการทดลอง ปฏิบัติไปที่ละเอียดถี่ถ้วน ลักษณะของการดำเนินการทางเศรษฐกิจและการเมืองแบบค่อยเป็นค่อยไปนี้ในส่วนหนึ่งคงเป็นความคิดเห็นร่วมกันของผู้นำระบอบใหม่หลายคน แต่ในอีกส่วนหนึ่งคงเป็นผลมาจากการที่รัฐบาลสยามยังมีข้อจำกัดอยู่ในภายใต้สนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคกับประเทศมหาอำนาจ กล่าวคือ ในขณะที่รัฐบาลสยามยังไม่มีอำนาจอธิปไตยในทางการศาลและทางศุลกากรอย่างสมบูรณ์ ดังนั้นการดำเนินการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจอย่างเต็มรูป และดำเนินนโยบายเศรษฐกิจชาตินิยมอย่างแข็งขันจึงไม่อาจเป็นไปได้จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2481 (ดูผานิต, 2521; สังคีต, 2526; Suthy, 1979; Suchiro, 1989)

สถานการณ์ทางด้านผู้ประกอบการงานโดยอิสระโดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่นักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ กล่าวได้ว่าตรงกันข้ามกับประสบการณ์ของกลุ่มพ่อค้า กล่าวคือ รัฐบาลในระบอบใหม่ได้เข้าไปมีบทบาทในการควบคุมการแสดงความคิดเห็น และออกกฎหมายต่างๆ เพื่อเข้าควบคุมการดำเนินงานของหนังสือพิมพ์อย่างรวดเร็วมีได้ชักเข้าเหมือนกับดำเนินการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจ นี่เป็นปฏิกิริยาที่รัฐบาลในระบอบใหม่มีโดยตรงต่อการที่ประเทศสยามได้เสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตมาเป็นเวลานาน อย่างไรก็ตามก็เนื่องด้วยการปฏิวัติในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 นั้นได้ปลุกเร้าความรู้สึกนึกคิดของผู้คนส่วนต่างๆ อยู่มาก จึงมีจำนวนหนังสือพิมพ์เกิดใหม่เพิ่มขึ้นทันทีถึง 20 ฉบับในปี พ.ศ.2475 (มีเหตุการณ์ทางการเมืองไม่มากครั้งนักที่ส่งผลให้มีจำนวนหนังสือพิมพ์เพิ่มมากขึ้นกว่าแต่ก่อน) หนังสือพิมพ์ทุกฉบับต่างยึดถือขนบธรรมเนียมการปฏิบัติแบบเดิม คือได้แสดงความคิดเห็นกันอย่างเต็มที่และในจำนวนนี้มีหนังสือพิมพ์ *ประชาชาติ* เพียงฉบับเดียวที่ได้ดำเนินการยืนยาวมากกว่าห้าปี ส่วนใหญ่ดำเนินการได้เพียงหนึ่งหรือสองปีเท่านั้น เหตุผลมีทั้งทางด้านธุรกิจการเงิน และด้านการเมืองซึ่งเป็นประเด็นที่ทางรัฐบาลได้เข้าไปควบคุมไม่ให้เกิดสภาวะการณ์ยุ่งเหยิงและเกิดความสับสนทางความคิด ในระหว่างเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2475 จนถึงปลายปีมีหนังสือพิมพ์ถูกคำสั่งปิดมากถึง 10 ฉบับ มีอยู่สองฉบับถูกสั่งปิด 3 วัน หนึ่งฉบับถูกคำสั่งปิด 10 วัน มีสี่ฉบับถูกสั่งปิด 20 วัน และที่เหลืออีกสามฉบับมีคำสั่งปิดไม่มีกำหนด (Landon, 1939:49) ในระยะเวลาต่อมา คือปี พ.ศ.2476 และพ.ศ.2477 คำสั่งปิดหนังสือพิมพ์ก็ยังคงเป็นเรื่องที่มีปรากฏอยู่ อาจกล่าวได้ว่าเรื่องนี้กระทบความรู้สึกของผู้ประกอบอาชีพนี้มากพอสมควร

แนวโน้มของหนังสือพิมพ์ในระหว่างปี พ.ศ.2475 และ พ.ศ.2476 นั้นมีลักษณะเป็นหนังสือพิมพ์การเมืองเพิ่มมากขึ้นตามบรรยากาศ โดยแบ่งกันออกเป็นฝักเป็นฝ่าย และต่างมีจุดยืนทางอุดมการณ์อย่างค่อนข้างชัดเจน อย่างเช่น หนังสือพิมพ์ 24 มิถุนา, สัจจิง, กรรมกร และเฉลิมรัฐธรรมนุญ มีจุดยืนทางการเมืองแบบ สังคมนิยมสนับสนุนระบอบใหม่ในลักษณะที่ต้องการให้สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจมากกว่าฝ่ายบริหารและสนับสนุนการมีอำนาจอย่างเด็ดขาดของคณะราษฎร หนังสือพิมพ์ กรุงเทพฯ เดลิเมต์, ไทยใหม่ และ ช่วยกรรมกร มีนโยบายต่อต้านคณะราษฎร แลเห็นว่าคณะราษฎรทำการ “ชิงสุกก่อนห่าม” คณะราษฎรเป็นกลุ่มคนหนุ่มๆ ที่เพิ่งสำเร็จการศึกษาไม่มีความรู้เพียงพอ อีกทั้งไม่ค่อยมีความเข้าใจในขนบธรรมเนียมประเพณีของสยาม หนังสือพิมพ์ ประชาชาติ และ ศรีกรุง ดูวางตัวเป็นกลางๆ ระหว่างสองค่ายใหญ่ๆ ดังกล่าวข้างต้น นอกจากนี้ ยังมีหนังสือพิมพ์ฉบับเล็กๆ ซึ่งมีแนวทางของตนเองอีกจำนวนหนึ่ง อย่างเช่น ประชาธิปไตย เน้นการเผยแพร่ความคิดทางการเมืองเสรีประชาธิปไตยของตะวันตก เป็นต้น สถานการณ์ในแบบนี้อาจดำรงอยู่ได้หากรัฐสยามมีอำนาจจำกัดมากอย่างหนึ่ง หรือชนชั้นนำมีความประนีประนอมยอมขอมต่อกัน คือมีความอดกลั้นและเปิดโอกาสให้ฝ่ายตรงข้ามแสดงความคิดเห็นโดยอิสระ และดำรงสถานะอยู่ได้ก็อย่างหนึ่ง แต่เงื่อนไขทั้งสองดูไม่เป็นจริงเลยสำหรับประเทศสยามใหม่หลังปี พ.ศ.2475 เนื่องด้วยชนชั้นนำกลุ่มใหม่ในระบอบใหม่มีความคิดและความมุ่งหวังที่จะแก้ไขสิทธิสภาพนอกอาณาเขตโดยเร็ว เพื่อให้รัฐสยามมีอำนาจมากขึ้น และการต่อสู้ภายในกลุ่มชนชั้นนำด้วยกันเอง (ดูต่อไปในบทที่ 9) ก็ไม่ปรากฏว่าชนชั้นนำสยามมีความประนีประนอมยอมขอมต่อกันสักเท่าใดเลย เมื่อมีเรื่องกระทบกระทั่งต่อกัน รวมทั้งมีการเปลี่ยนกลุ่มผู้นำ จึงมีผลกระทบต่อกลุ่มผู้ประกอบอาชีพของนักหนังสือพิมพ์การเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

กลุ่มนักหนังสือพิมพ์ และนักเขียนประจำหนังสือพิมพ์ กรุงเทพฯ เดลิเมต์ จะประสบกับภัยร้ายแรงมากที่สุด หนังสือพิมพ์ฉบับนี้แต่เดิมเป็นของเอกชนและได้ถูกพระคลังข้างที่ซื้อกิจการไปในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง จึงได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์เสมอมา นักหนังสือพิมพ์และนักเขียนประจำหนังสือพิมพ์ฉบับนี้มีจุดยืนทางการเมืองคัดค้านการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบใหม่มาตั้งแต่ต้น ดังเช่น ที่ได้มีข้อพิพาทกับหนังสือพิมพ์ บางกอกการเมือง และ ไทยหนุ่ม ในช่วงต้นทศวรรษที่ 2470 ต่อมา มีการยึดอำนาจวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ซึ่งกระทบต่อความรู้สึกของคนกลุ่มนี้มาก เข้าใจว่าทางคณะราษฎรเองก็เพิ่งเล็งหนังสือพิมพ์ฉบับนี้อยู่เป็นพิเศษ จึงทำให้ต่างฝ่ายต่างไม่มีความไว้วางใจต่อกัน ถัดต่อมาในช่วงเหตุการณ์เดือนตุลาคม พ.ศ.2476 ซึ่งเรียกกันว่า “กบฏบวรเดช” นั้น มีนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ของหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ได้เข้าไปมีส่วนพัวพันกับฝ่ายกบฏกันหลายคน หนังสือพิมพ์ กรุงเทพฯ เดลิเมต์ ซึ่งมีประวัติความเป็นมายาวนาน คือเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2451 จึงต้องปิดตัวตัวเองลงไป คนกลุ่มนี้ ซึ่งมีชื่อเสียงทั้งในสมัยนั้นและในสมัยต่อมา อย่างเช่น พระยาศราภิชัยพิพัฒน์ พระยารวิญญูสุนทร นายสอ เศรษฐบุตร และนายหลุย ศิริวัต เป็นต้น

ในระหว่างปี พ.ศ.2477 จนถึงปี พ.ศ.2480 สำหรับกลุ่มนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์เอง แม้ว่าหนังสือพิมพ์ กรุงเทพฯ เดลิเมต์จำเป็นต้องปิดกิจการไปแต่สถานการณ์ของการแบ่งหนังสือพิมพ์ออกเป็นสองค่ายใหญ่ๆ คือฝ่ายหนึ่งสนับสนุนรัฐบาล กับอีกฝ่ายหนึ่งต่อต้านรัฐบาลก็ยังเป็นปรากฏการณ์ที่ดำรงสืบต่อมา ในคราวนี้กลุ่มนักหนังสือพิมพ์รุ่นใหม่อีกเมื่อต้นทศวรรษที่ 2470 ซึ่งครั้งหนึ่งเคยมีส่วนร่วมให้การสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงในทางอ้อมๆ อย่างเช่น นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ นายมาลัย ชูพินิจ และคณะ เป็นต้น คนกลุ่มนี้มีบทบาทอย่าง

แข็งขันสนับสนุนฝ่ายรัฐบาลในคราวปราบปรามฝ่าย“กบฏบวรเดช” (ดู กุหลาบ,2476) แต่ก็รู้สึกต่อต้านการขึ้นมาใช้อำนาจของกลุ่มทหารภายหลังเหตุการณ์ปราบปรามคราวนั้น (ดู กุหลาบ,2518) แต่อย่างไรก็ดี เนื่องด้วยคนกลุ่มนี้มีความรู้สึกเห็นอกเห็นใจและให้ความสนับสนุนสมาชิกกลุ่ม“คณะราษฎร” สายพลเรือนกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งเพิ่งได้รับเลือกตั้งเข้ามาเป็นครั้งแรกในปลายปี พ.ศ.2476 ในฐานะที่คนกลุ่มหลังได้ชื่อว่าเป็นตัวแทนของประชาชนมากกว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในอีกประเภทหนึ่งซึ่งมาจากการแต่งตั้ง ส่งผลให้นักหนังสือพิมพ์กลุ่มนี้กลายเป็นกลุ่ม“ฝ่ายค้าน”นอกสภา มีบทบาทอย่างแข็งขันควบคู่กับกลุ่ม“ฝ่ายค้าน” ในสภาผู้แทนราษฎรนับเป็นประเด็นทางการเมืองใหม่ซึ่งฝ่ายรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาต้องเผชิญในปลายทศวรรษที่2470

ในขณะเดียวกัน มีหนังสือพิมพ์ฉบับเล็กๆ ทั้งที่มีมาก่อนและเกิดใหม่หลังปี พ.ศ.2475 จำนวนหนึ่ง อย่างเช่น *สยามรีวิว*, *ไทยเซชมรวมข่าว*, *อิสสระ*, และ *สยามราษฎร์* เป็นต้น และหนังสือพิมพ์*ประชาชาติ* ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ฉบับใหญ่ที่ทรงอิทธิพลในขณะนั้นได้มีบทบาทสนับสนุนรัฐบาลและการขึ้นมามีบทบาทของทหารด้วยระดับความเข้มข้นต่างกัน บ้างให้เหตุผลว่าเป็นเรื่องของสถานการณ์ และความจำเป็นอันหลีกเลี่ยงไม่ได้ และบ้างว่าทหารคือผู้สร้างชาติ รักษารัฐธรรมนูญ และประเทศสยามจำเป็นต้องมีผู้นำที่เข้มแข็งเพื่อความเจริญและยิ่งใหญ่ของชาติ ดินแดนที่เคยเสียไปก็ควรเรียกร้องเอาคืนมา ฯลฯ

ผู้ประกอบอาชีพการงานโดยอิสระ ในสายของนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์จึงเป็นกลุ่มที่มีความกว้างไกลทางอารมณ์และความรู้สึกนึกคิดมากที่สุดกลุ่มหนึ่ง เนื่องด้วยประเทศสยามมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และมีการต่อสู้กันอย่างรุนแรงในทางการเมือง พวกเขาต้องประสบกับวิกฤตการณ์และเหตุการณ์สำคัญหลายครั้ง อย่างเช่น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ และการขึ้นมาใช้อำนาจของฝ่ายทหาร ฯลฯ นับรวมกันในระยะเวลาเพียงทศวรรษเดียว ก็มีเรื่องที่ทำให้คนชั้นกลางสยามกลุ่มนี้ต้องคิดใคร่ครวญ และเปลี่ยนทัศนคติการมองโลกทางสังคมการเมืองกันอยู่ในหลายๆครั้ง การปฏิวัติสยามพ.ศ.2475 ซึ่งเริ่มก่อเค้าและบอกสัญญาณมาตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 2470 ในทิศทางหลักๆ คือ การมีสภาผู้แทนราษฎรขึ้นเป็นปากเสียง มีรัฐธรรมนูญขึ้นเป็นกฎหมายสูงสุด ยกเลิกหลัก“ผู้ดีแต่กำเนิด” อันเป็นเครื่องกีดขวางความก้าวหน้าของคนชั้นกลาง ฯลฯ ประเด็นเหล่านี้ต้องนับว่าเป็นสิ่งที่คนชั้นกลางสยามคาดหวังกันอยู่แล้ว แต่ในการปฏิบัติที่เป็นจริงซึ่งเกิดขึ้น คือ มีความขัดแย้งทางการเมือง มีการกบฏและการปราบปราม การขึ้นมาใช้อำนาจของทหาร และการมีกฎหมายและการควบคุมการดำเนินงานของหนังสือพิมพ์อย่างเข้มงวดมากกว่าแต่ก่อน ฯลฯ เรื่องดังกล่าวต้องนับว่าเป็นผลสืบเนื่องของเหตุการณ์หรือเป็น“ของแถม” ซึ่งผู้ประกอบการงานโดยอิสระเองไม่ได้เรียกร้องต้องการประเด็นนี้ต่างจากความคิดของพวกกลุ่มเจ้านาย (ดูบทที่ 2) ซึ่งภายในกลุ่มเจ้านายได้มีการกล่าวเตือนกันไว้ล่วงหน้าแล้วว่าภายหลังการปฏิวัติใดๆ ความเป็นจริงทางสังคมการเมืองมิได้สวยสดงดงามดังที่ได้มีผู้คิดหรือฝันกันไว้ กล่าวคือจะมีการแก่งแย่งอำนาจกันเองและมีความวุ่นวายทางการเมืองเกิดขึ้นในระหว่างผู้มีอำนาจการเมืองกลุ่มใหม่ซึ่งไม่มี“วัฒนธรรม” หรือประสบการณ์ในการปกครองมาก่อน □

ความนึกคิดทางการเมืองและเศรษฐกิจของราษฎร

“ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศแก่ประชาชนทั้งปวงให้ทราบทั่วกัน ด้วยได้ทรงรับฎีการาษฎรทูลเกล้าฯ ถวายมาแต่ที่ต่างๆ หลายฉบับ กราบบังคมทูลร้องทุกข์ถึงความอึดอัดผิดเคืองซึ่งเกิดขึ้นแต่ปีหลังมาจนบัดนี้ เป็นเหตุให้ขัดสนทรัพย์ ทำมาหากินได้ไม่พอเลี้ยงชีพและเสียภาษีอากรได้สะดวกเหมือนดังแต่ก่อน พวกข้าพเจ้าขอให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ช่วยบรรเทาความเดือดร้อนด้วยประการต่างๆ ... จึงมีพระราชประสงค์ใครจะให้ทราบตามความเป็นจริงทั่วกันว่า บุคคลที่ได้รับความลำบากในเวลานี้ไม่เฉพาะแต่ราษฎรที่ถวายฎีกาเท่านั้น ถึงที่เป็นคนหอบดีแลพ้อค้าตลอดจนข้าราชการและเจ้านายก็ได้รับความลำบากด้วยกันทั้งนั้น เพราะมูลเหตุแห่งความอึดอัดผิดเคืองครั้งนี้มิได้เกิดขึ้นในพระราชอาณาเขตต์ อันพึงจะป้องกันได้ด้วยพระบรมเมตตาอนุภาพ...” (ประกาศเรื่องความอึดอัดผิดเคือง วันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ.2475)

เนื่องด้วยการศึกษากระบวนการปฏิวัติสยามในที่นี่มุ่งเน้นภาพของการเปลี่ยนแปลงของสังคมโดยรวม การอธิบายการเคลื่อนไหวของราษฎรระดับล่างสุดจึงเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาอันจำเป็นและไม่อาจละเลยได้ แต่เนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่ซึ่งมีจำนวนประมาณ 11 ล้านคนในปี พ.ศ.2472 และจำนวนประมาณ 14 ล้านคนในปี พ.ศ.2480 เป็นกลุ่มคนที่ไม่ได้แสดงความคิดเห็นโดยตัวของเขาเอง (ในสังคมอื่นๆ ก็คงเป็นเช่นเดียวกันนี้) ในที่นี้เราจึงต้องทำการศึกษากลุ่มผู้นำราษฎรซึ่งเป็นราษฎรส่วนน้อยที่มีความแข็งขันกระตือรือร้นเป็น“ปัญญาชน” ของราษฎรหรือเป็นปัญญาชนของชาวบ้าน กล่าวคือ พวกเขารู้สึกว่าคุณเองก็มีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง ความรู้สึกนี้เกิดมาจากการเปลี่ยนแปลงจากระดับรัฐและจากระบบสังคมเศรษฐกิจได้เข้าไปมีผลกระทบต่อพวกเขา ก่อน พวกเขาจึงมีปฏิกิริยาต่อการเปลี่ยนแปลงนั้น และได้แสดงปฏิกิริยาออกมาในรูปแบบต่างๆ (ซึ่งต้องศึกษากันให้มากๆ ต่อไปอีกในที่อื่นๆ) และรูปแบบสำคัญรูปแบบหนึ่ง ซึ่งสามารถพิจารณาได้อย่างชัดเจนคือการถวายฎีกาต่อองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งในระยะต่อมาภายหลังการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ได้มีรูปแบบการทำหนังสือร้องทุกข์ส่งตรงถึงผู้นำของชาติเพิ่มเติมขึ้นมาอีกส่วนหนึ่ง

กลุ่มผู้นำราษฎรหรือปัญญาชนของชาวบ้านนี้ นำตั้งข้อสังเกตว่ามักมีบทบาทอย่างแข็งขันอยู่ในช่วงที่สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยเป็นที่น่าเชื่อว่ามีรูปแบบของการแสดงออกที่แตกต่างไปตามท้องถิ่น และสำหรับในเขตภาคกลางของสยามใหม่นั้น การเคลื่อนไหวในรูปแบบขบวนการผู้มีบุญนั้นไม่ปรากฏว่าเป็นรูปแบบการเคลื่อนไหวหลักของชาวนา ซึ่งอาจเป็นเพราะอำนาจรัฐส่วนกลางมีความเข้มแข็ง สามารถควบคุมและแยกสลายคำสั่งสอนทางศาสนาและอื่นๆ ซึ่งเป็นเงื่อนไขรองรับการเคลื่อนไหวในรูปแบบอุดมการณ์พระศรีอารีย์หรือผู้มีบุญไปได้ อย่างไรก็ดี การไม่มีการเคลื่อนไหวในรูปแบบผู้มีบุญในภาคกลาง ย่อมไม่ได้หมายความว่าในเขตท้องที่นี้ไม่มีการเคลื่อนไหวใดๆ กระทั่งราษฎรขึ้นมา อันนี้เป็นการตีความของนักศึกษาเองมากกว่า และหลักฐานสำคัญส่วนหนึ่ง ซึ่งสามารถใช้ศึกษาและสามารถอธิบายการเคลื่อนไหวของราษฎรได้ คือการถวายฎีกา

สถาบันฎีกากับผู้ถวายฎีกา

การถวายฎีกาเป็นรูปแบบการเคลื่อนไหวที่สำคัญของราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตภาคกลางนับตั้งแต่สมัยราชอาณาจักรอยุธยาเป็นต้นมา กล่าวคือ เป็นรูปแบบที่ทั้งกษัตริย์ เจ้านาย ขุนนางและไพร่ต่างยอมรับซึ่งกันและกันว่าการถวายฎีกาคือช่องทางในการเคลื่อนไหวที่ชอบธรรมอย่างหนึ่ง ไพร่เอง หากมีความเดือดร้อนอย่างแสนสาหัสสันไม่อาจพึ่งมูลนายระดับล่างๆ ของตน ก็มี “สิทธิ” ถวายฎีกาต่อองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็น “มูลนายใหญ่” ได้ และการถวายฎีกาเพื่อขอความยุติธรรมจากไพร่เอง ก็ได้มีผลให้พระมหากษัตริย์คือพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการตรวจสอบชำระกฎหมายกันใหม่ ซึ่งเรียกว่าการจัดทำประมวลกฎหมายตราสามดวง ถัดต่อมาคือในสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงโปรดให้ราษฎรถวายฎีกามาก ทรงกล่าวว่ากรณีที่พระองค์ทรงรับฎีกามีความหมายว่าพระองค์ทรง “เสด็จออกโปรดทาน” ด้วยเหตุนี้ ราษฎรในสมัยนั้นสามารถถวายฎีกาได้ทุกเมื่อ และถ้าตรวจดูแล้วพบว่าฎีกามีมูลความจริง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชโองบายให้รางวัลเป็นเงินคนละหนึ่งถึงสองสลึง (*ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2404, 2511:47*)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 การถวายฎีกาได้ขยายเขตออกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตภาคกลางและในเขตที่อำนาจรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้แผ่ไปถึง ปรากฏว่ามักมีการถวายฎีกาส่งเข้ามา ในขณะที่บริเวณห่างไกลและไม่ได้อยู่ใต้อำนาจการปกครองของกรุงเทพฯ มาก่อน มีการถวายฎีกาส่งเข้ามายังส่วนกลางในจำนวนที่ค่อนข้างน้อย (ดู หจข., *บัญชีสมุดฎีกา 3 เล่ม พ.ศ. 2430-2459*) และในทศวรรษที่ 2450 คือสมัยปลายรัชกาลที่ 5 ต่อกับสมัยต้นรัชกาลที่ 6 ได้มีการถวายฎีกากันเป็นจำนวนมากโดยชาวนาจากเขตทุ่งคลองรังสิต สาเหตุเกิดมาจากการทำนาที่ไม่ได้ผล ที่ดินที่เคยอุดมสมบูรณ์เปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นที่มีดินเค็ม ผู้ให้เช่าที่ดินเรียกเก็บค่าเช่าโดยไม่มีการผ่อนผัน ในขณะที่รัฐบาลเองได้เร่งรัดการจัดเก็บค่าเช่าโดยเกณฑ์การประเมินแบบใหม่คือจัดนาออกเป็นชั้นเอก โท ตรี จัตวา และชั้นเบ็ญจะ (นิตี, 2525; Johnston, 1975: ch.7) และในช่วงที่มีการถวายฎีกาเป็นจำนวนมากนี้เอง เข้าใจว่ามีการถวายฎีกาอย่างไม่ถูกต้องเรียบร้อย อย่างเช่น ไม่ได้ลงชื่อและที่อยู่ ฯลฯ ส่งเข้ามาด้วยเป็นจำนวนมาก ซึ่งเจ้าหน้าที่ได้จัดเป็นบัตรสนเท่ห์มากกว่าจัดเป็นหนังสือฎีกาเรื่องนี้ นับเป็นการเปลี่ยนแปลงซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนองตอบด้วยพระมหากรุณาธิคุณ กล่าวคือ ในปี พ.ศ.2457 พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตรา “พระราชกฤษฎีกาวางระเบียบการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา”

และตั้ง“กรรมการศาลฎีกา” ขึ้นด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นการแบ่งเบาพระราชภารกิจในการอ่านและตรวจฎีกาที่ราษฎรได้ถวายกันเข้ามาเป็นจำนวนมาก (ดู สมโภช,2525:32-41)

พระราชกฤษฎีกาฉบับดังกล่าว กล่าวว่า การฎีกาเป็นเรื่องของข้าแผ่นดินทุกชั้นที่จะสื่อสารกับพระมหากษัตริย์ในฐานะที่พระมหากษัตริย์ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งแห่งกุลบิดรของชาวไทย และนับว่าเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ไม่ต้องการลดหย่อนลงแต่ประการใด แต่เนื่องด้วยทรงมีพระราชภาระเป็นอันมาก จึงสมควรรับคำฎีกาเฉพาะที่ถูกต้องเหมาะสม กล่าวคือ จะทรงรับคำฎีกาเพียง 4 ลักษณะดังต่อไปนี้ (ปรีดี-ก,2526:269-272)

- 1) ฎีกาประเภทขอพระราชทานพระมหากษัตริย์ลดหย่อนผ่อนโทษ ซึ่งศาลหลวงใดๆตั้งแต่ศาลฎีกาลงไปได้วางบทไว้แล้วตามพระราชกำหนดกฎหมาย (แต่ไม่ใช่โต้แย้งคำพิพากษาของศาลนั้นๆ)
- 2) ฎีกาประเภทขอพระราชทานพระมหากษัตริย์ และขอรับพระราชทานพระราชานุญาตให้ในกิจส่วนตัว เพื่อปลดเปลื้องทุกข์ อันจะหาหนทางปลดเปลื้องโดยอาการอื่นไม่ได้ นอกจากขอพระราชทานพระมหากษัตริย์โดยตรง
- 3) ฎีกาประเภทกล่าวโทษเจ้าหน้าที่และพนักงานผู้ใช้อำนาจนอกเหนือที่สมควรแก่หน้าที่ราชการซึ่งตนปฏิบัติอยู่ หรือใช้อำนาจนั้นโดยอาการอันรุนแรงเกิดเหตุ จนทำให้ข้าแผ่นดินได้รับความเดือดร้อน
- 4) ฎีกาประเภทกล่าวโทษเจ้าหน้าที่ผู้ประพฤติทุจริตในหน้าที่ มีการใช้อำนาจทางราชการเพื่อกดขี่ข่มเหงหรือฉ้อราษฎร์บังหลวง เป็นต้น

ในประการสำคัญ ฎีกาที่ทูลเกล้าถวายต้องลงนามและสถานที่อยู่จริง มิฉะนั้นก็ต้องจัดเป็นบัตรสนเท่ห์ซึ่งไม่มีการรับพิจารณาเป็นอันขาด การทูลเกล้าถวายฎีกา ผู้ถวายฎีกาจะยื่นในสถานที่ที่กำหนด หรือจะยื่นต่อสำนัก ราชเลขาธิการ หรือยื่นโดยไปรษณีย์ก็ได้ ผู้กระทำความผิดระเบียบจะถูกตักเตือนห้ามปราม เนื่องด้วยเป็นเรื่องที่ทำให้เป็นที่ขุนเคืองหรือรำคาญได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท นอกจากนี้การถวายฎีกาเท็จ ในทางกฎหมายถือว่ามีความผิดตามลักษณะกฎหมายอาญา (ปรีดี-ก,2526:272) ซึ่งเจ้าหน้าที่จะได้ทำการสอบสวนลงโทษกันต่อไป

พิจารณาตามลักษณะวิวัฒนาการของการถวายฎีกา เราคงต้องนับว่าเป็นสถาบันการเมืองแบบจารีตสถาบันหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระราชอำนาจและพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์โดยตรง สำหรับฝ่ายราษฎรเอง ก็คงเป็นเรื่องที่ต้องคิดใคร่ครวญกันพอสมควรว่าเรื่องของตนนั้นเป็นเรื่องที่เดือดร้อนอย่างแสนสาหัสหรือไม่ในอดีตผู้ถวายฎีกาทุกคนต้องถูกเขียนก่อน แต่ในสังคมสยามใหม่ การถวายฎีกาก็ต้องทำให้ถูกระเบียบของทางราชการ อย่างเช่น ต้องลงชื่อที่อยู่จริงและหากเป็นความเท็จก็ถือว่ามีความผิด ฯลฯ ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่เปิดให้ราษฎรมีที่พึ่งอันสูงสุด แต่ก็คงไม่ใช่ว่าทุกคนจะเขียนหนังสือถวายฎีกากันเป็นว่าเล่น เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมทางสังคมการเมือง ซึ่งควบคุมสั่งสอนราษฎรให้คิดรู้และเชื่อกันอยู่ว่าจะอะไรเป็นเรื่องที่ควรหรือไม่ควร

ผู้ที่อยู่ในฐานะทำหนังสือถวายฎีกา และหนังสือร้องทุกข์ในระยะต่อมาได้โดยหลักการคือราษฎรทุกคน แต่ในทางปฏิบัติที่เป็นจริงย่อมไม่ใช่ราษฎรทุกคน แต่เป็นผู้นำของราษฎรเอง ซึ่งสามารถรู้และเข้าใจว่ามีสถาบันการเมืองอันนี้อยู่ พวกเขาสามารถเขียนและทูลเกล้าฯถวายหนังสือได้ และหากมีเจ้าหน้าที่มาสอบสวนก็สามารถให้ปากคำหรือตอบเรื่องราวต่างๆได้ และพร้อมที่ยอมรับและเผชิญกับเรื่องราวต่างๆที่อาจบานปลายออกไปเพียงแค่นี้เราก็คงเห็นได้ว่า ราษฎรโดยทั่วไปไม่อาจทำได้เลย คงมีแต่กลุ่มผู้นำราษฎร ซึ่งได้แก่

1. พวกทนายแบบจารีต หรือพวก“หัวหมอม”ทั้งหลาย คนกลุ่มนี้มีอยู่แล้วในสังคมจารีตสยาม และได้เสื่อมสลายไปหลังจากมีสถาบันการศึกษาผลิตนักกฎหมายแบบใหม่ขึ้นแทน ปัญญาชนคนสำคัญในกลางพุทธศตวรรษที่ 25 คือ นาย ก.ศ.ร.กุหลาบ และนายเทียนวรรณเอง ซึ่งได้ก้าวกระโดดมาทำหน้าที่สื่อพิมพ์ที่มีพื้นฐานเป็นพวกหัวหมอมหรือเป็นทนายความแบบจารีตมาก่อน คนกลุ่มนี้มีการกระจายทั่วไปในสังคมสยามใหม่ ในรายงานการสำรวจอาชีพพลเมืองสยามปี พ.ศ.2454 ซึ่งเป็นเวลาที่ยังไม่มีพวก“เนติบัณฑิต”จากโรงเรียนกฎหมายมารับจ้างว่าความให้กับราษฎรนั้น ระบุว่าผู้ประกอบอาชีพเป็นทนายความอยู่ในมณฑลกรุงเทพฯ 49 คน อยู่ในมณฑลกรุงเทพฯ 71 คน อยู่ในมณฑลจันทบุรี 24 คน มณฑลชุมพร 32 คน มณฑลนครสวรรค์ 21 คน มณฑลปัตตานี 40 คน มณฑลพิษณุโลก 9 คน มณฑลพายัพ 45 คน และมณฑลราชบุรี 46 คน รวมทั้งสิ้น 337 คน ในรายงานการสำรวจอาชีพพลเมืองสยามครั้งต่อมาในปี พ.ศ.2472 ซึ่งได้มีการปรับปรุงวิธีการสำรวจและการแจกแจงไปบ้างนั้น ระบุว่ามียุทนายความอยู่ทั่วประเทศ 932 คน (ดู *เทศาภิบาล*, 2457:250; *เทศาภิบาล*, 2472-2473:383) นี่เป็นสภาพความเป็นจริงในประวัติศาสตร์สังคมสยามซึ่งไม่น่าจะข้ามไป คนกลุ่มนี้มีความรู้ทางกฎหมายแบบจารีตอยู่แล้ว โดยทำงานตามตึนโรงตึนศาล ในอดีตคงประกอบอาชีพเป็นทนายให้กับมูลนายในส่วนท้องถิ่น ครั้นเมื่อมูลนายระดับส่วนท้องถิ่นเสื่อมสลายไป คนกลุ่มนี้ก็กลายเป็นทนายความอิสระรับว่าความให้กับราษฎร รวมทั้งรับจ้างเขียนหนังสือฎีกาให้กับราษฎรผู้มีความทุกข์อย่างแสนสาหัส แต่ไม่อาจเขียนหนังสือได้ด้วยตนเอง ตัวอย่างของคนกลุ่มนี้ได้แก่ นายชื่น อัมโภช นายทองเจือ จารุสาธร์ (มักใช้ชื่อว่านายตึก รักธรรม) และ นายเพ่ง บุณนาค เป็นต้น

2. พวกเสมียน เสมียนเป็นอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งอยู่ในฐานะที่สามารถเขียนหนังสือได้ในสังคมสยาม แม้ว่าเสมียนนี้โดยสถานภาพถือว่าเป็นข้าราชการระดับล่างของระบบราชการสมบูรณาญาสิทธิราชย์แต่เนื่องด้วยระบบราชการดังกล่าวมีลักษณะพิเศษและมีความแตกต่างกันเป็นอย่างมากระหว่างชั้นต่างๆภายในระบบ (ดูบทที่ 3) เราก็คควรนับพวกเสมียนว่าเป็นผู้นำราษฎรได้ในลักษณะหนึ่ง (มากกว่าจะเป็นตัวแทนหรือเป็นปากเสียงของระบบราชการ) ตัวอย่างของผู้นำราษฎรในกลุ่มนี้ได้แก่ นายสวัสดิ์ ประดับแก้ว นายสรอง มุติภัย นายเฉลียว วีระเดช และนายกว้าง ทองทวี เป็นต้น

3. พวกผู้ใหญ่บ้านและผู้นำชานา ผู้ใหญ่บ้านและผู้นำชานานับเป็นผู้นำราษฎรได้อีกส่วนหนึ่งอย่างไรก็ดี คนกลุ่มนี้เมื่อทำหน้าที่สื่อฎีกามักทำกันอย่างง่าย ๆ ส่วนใหญ่เขียนหนังสือไม่เป็นระเบียบ บางที่เจ้าหน้าที่อ่านแล้วไม่อาจจับใจความได้ก็มี และมักลงชื่อกันมาที่ละหลายๆคนเป็นบัญชีทางว่าต่างจากหนังสือฎีกาของพวกทนายความหรือเสมียนซึ่งมักเขียนอย่างเรียบร้อยและลงชื่อเพียงคนเดียว ในกรณีหนังสือฎีกาของชานา คนที่ลงชื่อนำเป็นคนแรกมักได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้าของราษฎร อย่างเช่น หนังสือฎีกาของนายกัน ศรีสวัสดิ์กับพวกชานาจากจังหวัดลพบุรี และนายหริ่ม วัลเอเลาะกับพวกชานาจังหวัดปทุมธานีและนนทบุรี เป็นต้น

4. พวกผู้นำราษฎรในเขตเมืองหลวง รวมทั้งผู้นำกรรมกร ผู้นำราษฎรกลุ่มนี้มักมีการเคลื่อนไหวในหลายช่องทาง เนื่องด้วยการประกอบอาชีพของเขานั้นอยู่เขตกลางเมืองหลวง จึงมีโอกาสติดต่อกับคนกลุ่มอื่นๆได้มาก บ้างติดต่อกับพวกหนังสือพิมพ์ บ้างติดต่อกับพวกทนายความ และบ้างติดต่อกับข้าราชการ เป็นต้น หนังสือฎีกาของคนกลุ่มนี้มักพิมพ์ดีดอย่างเรียบร้อย บางที่มีการส่งหนังสือฎีกาไปพิมพ์เผยแพร่ตามหน้า

หนังสือพิมพ์ และพิมพ์เป็นหนังสือเล่มเล็ก ๆ ออกจ่ายแจก ซึ่งเป็นปัญหาทางการเมืองตามมาดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า ตัวอย่างของผู้นำราษฎรในส่วนนี้ ได้แก่ นายเชียน พันธุ์โกศา นายบุญมา นิมสุวรรณ นายถวัติ ฤทธิเดช และนายนรินทร์ ภาษิต เป็นต้น

5. พวกครูประชาบาลและพระภิกษุ คนกลุ่มนี้นับเป็นผู้นำหรือเป็น“ปัญญาชน” ของราษฎรได้อีกกลุ่มหนึ่ง แต่เท่าที่มีหลักฐานปรากฏและคงเหลืออยู่ ผู้นำราษฎรกลุ่มนี้ได้แสดงความคิดเห็นต่างๆเข้ามาเป็นจำนวนมากหลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 ไปแล้ว อย่างเช่น พระภิกษุเปลี่ยน อัมมสุวณฺโณ และพระมหาบุล ภาควโร เป็นต้น

กลุ่มคนหัวกลุ่มย่อยดังกล่าว ผู้เขียนพิจารณาว่าเป็น“ผู้นำ”หรือเป็น“ปัญญาชน”ของราษฎร เนื่องด้วยพวกเขามีชีวิตความเป็นอยู่ที่น่าเชื่อว่ามีลักษณะที่ใกล้เคียงกับราษฎรโดยทั่วไป มากกว่ากลุ่มเจ้านายซึ่งมีชีวิตอยู่ในวัง และมากกว่าข้าราชการหรือคนชั้นกลาง ซึ่งมีชีวิตความเป็นอยู่แบบคนเมือง และจากการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ค่อนข้างใกล้เคียงกันนี้ ย่อมมีผลต่อวิถีคิด การให้เหตุผล การใช้ภาษาทั้งในการพูดและการเขียน ตลอดจนค่านิยมอื่นๆ รวมทั้งค่านิยมที่เกี่ยวกับอำนาจ ความดีความงาม ฯลฯ ก็ย่อมมีความใกล้ชิดติดอยู่กับราษฎรเบื้องล่างด้วย ตัวอย่างเช่น การใช้ภาษาของผู้นำราษฎรดังกล่าว เมื่อพวกเขาจัดตั้งสำนักงานรับจ้างทั่วไป รวมทั้งเป็นสำนักงานเพื่อช่วยเหลือราษฎร พวกเขาตั้งชื่อสำนักงานในลักษณะที่กลุ่มเจ้านาย ข้าราชการและนักหนังสือพิมพ์เองก็ไม่ได้คิดที่จะใช้ อาทิเช่น นายถวัติ ฤทธิเดชมีสำนักงานชื่อ“สถานแทนทวยราษฎร” นายทองเจือ จารุสาธิตตั้งชื่อสำนักงานของเขาว่า“สำนักบำรุงราษฎร” นายนรินทร์ ภาษิตมีสมาคมของเขาชื่อ“สมาคมรักชาติ ศาสน์กษัตริย์” และนายชื่น อัมโภขได้ตั้งชื่อแผนการณที่เขาคิดไว้ว่า“โครงการราษฎรสาธารณกุศล” เป็นต้น

ข้อสำคัญในประการต่อมาซึ่งเกี่ยวเนื่องกับวาทกรรมการเมืองของผู้นำราษฎร คือการคิด การเขียน และการพูดอย่างเอาจริงเอาจังในที่สาธารณะ ได้แก่ การที่คนกลุ่มนี้มีจิตสำนึกอย่างหนักแน่นว่าตนเองเป็น“ราษฎร” หรือเป็น “ข้าแผ่นดิน” กล่าวคือในหนังสือฎีกาทุกฉบับและในหนังสือร้องทุกข์ในระยะต่อมามีคำว่า“ราษฎร” ปรากฏอยู่ คำว่านี้ในยุคสมัยนั้น ผู้เขียนพิจารณาว่าบ่งแสดงจิตสำนึกในส่วนที่ก้าวหน้าของชาวบ้าน คือมีนัยยะบ่งบอกลักษณะทาง“ชนชั้น” แทนคำว่าชาวบ้านซึ่งเป็นคำธรรมดาทั่วไป คำว่า“ราษฎร”ในสมัยนั้นมีความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า“พลเมือง” หรือ“ประชาชน” ในหนังสือสอนอ่านเรื่อง*พลเมืองดี* ซึ่งเริ่มพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2454 (ดูอาทิเช่น วิสุทธิสุริยศักดิ์, 2454) กล่าวว่าทุกคนในประเทศคือพลเมือง และพลเมืองทุกคนมีหน้าที่การงานแตกต่างกัน โดยคำอธิบายแบบนี้เจ้านายย่อมมีฐานะเป็นพลเมืองของสยามได้ แต่ในแนวคิดซึ่งกำกับคำว่า “ราษฎร”อยู่นั้น เจ้านายย่อมไม่อาจเป็นราษฎรได้เลย ดังนั้นการที่หนังสือฎีกากิติ และหนังสือร้องเรียนหรือร้องทุกข์ภายหลังปี.ศ.2475 กิติ ผู้ทำหนังสือได้ใช้คำว่า“ราษฎร” อยู่เสมอก็ย่อมมีความหมายของยุคสมัยกำกับ และแสดงให้เห็นจิตสำนึกของผู้ทำหนังสือว่ามีความรู้สึกนึกคิดที่ผูกพันกับชาวบ้านมากเป็นพิเศษ

อย่างไรก็ดี ในแง่ของการประกอบอาชีพการงาน หรือการทำมาหากินของกลุ่มผู้นำราษฎรนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่ามักประกอบอาชีพหลาย ๆ อย่าง กล่าวคือพวกเขาไม่ได้มีความชำนาญเฉพาะด้าน หรือไม่ได้อยู่ในสถานะของการประกอบอาชีพการงานเพียงอย่างเดียวเหมือนคนสมัยใหม่ เรื่องนี้ ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา

ได้ศึกษาประวัติการต่อสู้ของสามัญชนคนหนึ่ง คือนายนรินทร์ ภาชิตไฉ่วเป็นอย่างดีแล้ว และจากการพิจารณาประวัติของนายนรินทร์ก็จะเห็นได้ว่าในตลอดชีวิตของเขานั้น เขาได้ประกอบอาชีพการงานอยู่หลายอย่าง ทำสวน ค้าขาย ทำหนังสือพิมพ์ ตั้งสำนักงานรับจ้างทั่วไป ฯลฯ (ดู ศักดินา, 2531:4-42) ดังนั้น ชื่อของผู้นำราษฎรในบางครั้งอาจมีชื่อไปปรากฏว่าเป็นนักเขียนอยู่ในหน้าหนังสือพิมพ์บ้าง เป็นพ่อค้าขายยาตองบ้าง เป็นผู้ชักจูงให้กรรมกรรกรวมตัวกันบ้าง บวชเป็นพระบ้าง กลายเป็นนักโทษคือถูกจับกุมคุมขังบ้าง บางกรณีก็มีชื่ออยู่ในโรงพยาบาลโรคจิตตธนบุรีบ้าง ฯลฯ แต่หากเราพิจารณาชีวิตของเขาโดยรวม โดยไม่แบ่งแยกชีวิตเขาออกเป็นส่วนๆ แล้วก็จะย่อมต้องนับว่าเขาเป็นสามัญชนคนธรรมดา เป็นนักต่อสู้คือเป็นผู้นำ และเป็น“ปัญญาชน” ของชาวบ้าน ซึ่งพยายามนำราษฎรและชาวบ้านให้ต่อสู้กับความเดือดร้อนและความทุกข์ยากในวิถีทางของเขา

นอกจากนี้ การถวายฎีกาและการส่งหนังสือร้องทุกข์ถึงผู้นำของชาติ ก็ไม่ได้มีแต่ราษฎรเท่านั้นที่ทำ หรือใช้วิธีการนี้ตามลำพัง กลุ่มสังคมอื่นๆ ของสยามทุกกลุ่ม ทั้งเจ้านาย ข้าราชการ คนชั้นกลาง และชาวต่างประเทศ ซึ่งเข้ามาพำนักอาศัยในสยาม บางคนก็มีชื่อปรากฏว่าได้เคยถวายฎีกาและทำหนังสือร้องทุกข์มาแล้ว สิ่งที่จะต้องเน้นในที่นี้คือ การถวายฎีกาและการส่งหนังสือร้องทุกข์ ไม่ได้เป็นหลักฐานสำคัญสำหรับการศึกษาความรู้สึกนึกคิดของเจ้านาย ข้าราชการและคนชั้นกลาง เนื่องด้วยคนกลุ่มเหล่านั้นมีการแสดงออกในช่องทางอื่นๆ อย่างมีประสิทธิภาพ ต้องด้วยระบบคุณค่าและมีความหมายมากกว่า จึงไม่จำเป็นต้องคิดมาพึ่งพิงการถวายฎีกาและการส่งหนังสือร้องทุกข์มากนัก เรื่องนี้ตรงกันข้ามกับกลุ่มผู้นำราษฎรเนื่องด้วยช่องทางอื่นๆ นั้น ถูกปิดกั้น ผู้นำราษฎรเองหากคิดจะเขียนเรื่องราวส่งไปลงในหน้าหนังสือพิมพ์ หรือไปพูดแสดงปาฐกถาก็หาใช่ว่าจะได้รับการพิจารณาจากผู้จัดทำหนังสือพิมพ์หรือผู้จัดรายการปาฐกถา เนื่องด้วยระบบวิธีคิด ภาษาพูดและเขียน และระบบเหตุผลมีความแตกต่างกันเป็นอย่างมากในระหว่างระดับ“ชั้น”ของชนในสังคมสยามใหม่

สรุปคือ การถวายฎีกาในฐานะเป็นสถาบันการเมืองแบบจารีตและผู้ทำฎีกาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในสถาบันย่อมมีความสัมพันธ์ต่อกัน และมีวิวัฒนาการควบคู่กันมาอย่างยาวนาน สถาบันนี้มีความยืดหยุ่นพร้อมรับการถวายฎีกาเรื่องใหม่ๆ ได้ตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม และขึ้นกับพระราชอำนาจกับพระราชนิยมขององค์พระมหากษัตริย์ในแต่ละยุคแต่ละสมัยด้วย อย่างไรก็ตาม การศึกษาในที่นี้ เราจะเน้นการเคลื่อนไหวของผู้นำราษฎร คนชั้นล่างเป็นพิเศษด้วยเหตุผลต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว การถวายฎีกาของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับเจ้าพระยาลงมาจนถึงชั้นคุณพระและคุณหลวง ตลอดจนการถวายฎีกาของพ่อค้าคนชั้นกลางและชาวต่างประเทศ คงต้องแยกออกไปศึกษาในที่อื่นๆ เนื่องด้วยคนในส่วนหลังนี้มีภูมิหลัง ชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดที่เห็นได้ชัดว่าต่างไปจากกลุ่มผู้นำราษฎร

การเคลื่อนไหวในรูปแบบฎีกาแสดงความคิดเห็น

การศึกษาการเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้นำราษฎรผ่านเอกสารหนังสือฎีกา พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญเกิดขึ้นในปลายทศวรรษที่ 2460 กล่าวคือ มีการถวายฎีกาเข้ามาเป็นจำนวนมากอย่างหนึ่งตกประมาณปีละ 600-1,000 ฉบับต่อปี และมีฎีกาที่เจ้าหน้าที่เองก็ประสบความยากลำบากในการจัดว่าเป็นฎีกาประเภทใดเกิดขึ้นอีกอย่างหนึ่ง กล่าวคือ ตาม“พระราชกฤษฎีกาวางระเบียบการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา” พ.ศ.2457 ดังได้

กล่าวมาแล้วว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิยมรับฎีกาอยู่เพียง 4 ประเภทใหญ่ๆ เท่านั้น (ดู ปรีดี-ก., 2526:269-272) แต่ก็เป็นไปได้อย่างมากว่าคงมีฎีกาที่ไม่เข้าประเภทใดส่งถวายเข้ามา และเจ้าหน้าที่ได้เก็บเรื่องไว้โดยไม่ทูลเกล้าฯ ถวาย แต่ในสมัยรัชกาลที่ 7 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหฤทัยต่างจากพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ดังนั้นจึงมีการรับเรื่องฎีกาแปลกๆ ไว้มาก และฎีกาพวกนี้ผู้ถวายฎีกามักไม่ได้ระบุเรื่องที่ขอพระมหากษัตริย์ฯ มาให้ชัด เจ้าหน้าที่จึงจัดเป็นเรื่อง “ขอพระมหากษัตริย์ฯ อย่างอื่น” แต่ไม่ใช่ขอพระราชทานเงินแทน (ดู หจช., ร.7 รล.5/3) และในฎีกาหมวดนี้เอง ซึ่งในปี พ.ศ.2470 มีประมาณ 129 ฉบับ ปี พ.ศ.2471 มีประมาณ 92 ฉบับ และปี พ.ศ.2472 มีประมาณ 100 ฉบับ ก็ปรากฏว่ามีฎีกาซึ่งสมเด็จพระมหาปรมาจารย์เจ้าคณะสงฆ์ ทรงเรียกว่าเป็น “ฎีกาแสดงความคิดเห็น” เกิดมีและได้ส่งถวายกันเข้ามามากขึ้น (ดู หจช., ร.7 รล.20/172 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี” 6 มกราคม 2474) ซึ่งเป็นเรื่องที่กระทบต่อพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ฯ และพระทัยของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่อยู่พอสมควร

เพราะเหตุใดจำนวนฎีกาจึงมีเพิ่มมากขึ้นหลายเท่าตัวในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 และสมัยรัชกาลที่ 7 เรื่องนี้คงพออธิบายได้หากเราพิจารณาแบบแผนของการเปลี่ยนแปลงในเขตชนบทของสยามเป็นเบื้องต้น การศึกษาทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหลายชิ้นกล่าวว่ราษฎรชาวนาได้ขยายเนื้อที่การเพาะปลูกออกไปอย่างมาก โดยใช้แรงงานเป็นหลักและใช้วิธีการเพาะปลูกแบบดั้งเดิม พวกเขามีโอกาสซึ่งสัมพันธ์กับการเพิ่มของผลผลิตและข้าวซึ่งมีราคาดีอยู่เพียง 3 ทศวรรษเศษภายหลังการเปิดประเทศเท่านั้น แต่หลังจากนั้นราษฎรชาวนาดังพบบกกับความยากลำบากอันเนื่องมาจากภัยธรรมชาติซึ่งมาเยี่ยมเยือนเป็นระยะๆ อีกทั้งผลผลิตต่อไร่มีแนวโน้มลดลง ราคาข้าวมีความผันผวนไม่แน่นอนไปตามราคาข้าวในตลาดโลก รวมทั้งการเพิ่มและการเปลี่ยนแปลงการจัดเก็บอากรค่านาของรัฐในทศวรรษที่ 2450 ก็มีสวนกระทบต่อราษฎรชาวนาด้วยเป็นอย่างมาก ในสถานการณ์ซึ่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามเองไม่มีนโยบายพัฒนาระบบเกษตรกรรม แม้จะมีการโต้เถียงกันอย่างมากในหน้าเอกสาร (ดู จักรทิพย์, 2524; Johnston, 1975) ราษฎร ชาวนาจึงอยู่ในสถานะที่ต้องช่วยเหลือตนเองในแบบเดิมๆ คือ การประหยัดอดออมหนึ่ง การแสวงหาการงานอื่นๆ ทำทดแทน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการหัตถกรรมนั้น มีแนวโน้มว่ากำลังกลับมาฟื้นตัวในทศวรรษที่ 2460 อีกอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ ก็มีวิธีอื่นๆ ซึ่งปรากฏว่าราษฎรชาวนานิยมกระทำคือการนำลูกหลานไปขายฝากเป็นแรงงานรับใช้ตามบ้านเพื่อขอกู้ยืมเงิน รวมทั้งการปล้นและลักขโมยในเขตชนบทก็มีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นด้วย และยังมีอีกวิธีการหนึ่งซึ่งเข้าใจว่าเป็นวิธีสุดท้ายเมื่อความทุกข์ยากนั้นสะสมเพิ่มขึ้นและมีอาจปลดเปลื้องไปได้ นั่นคือการถวายฎีกา ทั้งโดยการเขียนโดยตนเอง (เป็นส่วนน้อย) และการขอให้ผู้นำราษฎรกับพวกหัวมอ ทนายความช่วยเขียนแทน ชาวนาจากเขตทุ่งคลองรังสิตเป็นราษฎรกลุ่มสำคัญที่ช่วยกันทำให้จำนวนฎีกาเพิ่มมากขึ้นนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2450 เป็นต้นมา หนังสือถวายฎีกาเพื่อขอลดหย่อนอากรค่านานับมีจำนวนสูงสุด และในหนังสือฎีกานั้น พวกเขาเริ่มเรียกพวกเจ้าที่ดินว่าเป็นผู้ “ทำนาบนหลังคน” กันโดยทั่วไป (Johnston, 1975: ch.7) และฎีกาได้มีจำนวนเพิ่มขึ้นในท้องที่ที่มีการเร่งรัดจัดเก็บอากรค่านา อาทิเช่น ในเขตเมืองธัญบุรี มณฑลกรุงเทพฯ กับเขตมณฑลราชบุรี ในปี พ.ศ.2453 มีหนังสือฎีกาถวายกันเข้ามาเป็นจำนวนมาก ถัดมาคือหนังสือถวายฎีกาจากเขตมณฑลนครไชยศรีและเขตมณฑลกรุงเทพฯ ซึ่งมีจำนวนเพิ่มขึ้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2458 (นิติ, 2525)

อาจกล่าวได้ว่า นโยบายของรัฐบาลต่อการจัดเก็บอากรค่าเช่าอย่างหนึ่ง และการเรียกเก็บเงินรัชชูปการอีกอย่างหนึ่ง ต้องนับรวมกันเป็นปัจจัยจากเบื้องบนซึ่งกระทบทั้งต่อการเพิ่มขึ้นของจำนวนและประเภทของฎีกาซึ่งพวกราชกรชาวนาได้ถวายกันเข้ามา กล่าวคือ ตามพระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินค่าเช่า ร.ศ.119 และพระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ ร.ศ.120 รวมทั้งพระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินรัชชูปการ พ.ศ.2462 (ปชศ, 17:499-500; ปชศ, 18; ปชศ, 31:426-433) มีบทบัญญัติระบุโทษผู้ที่ไม่เสียเงินค่าเช่าและเงินรัชชูปการไว้อย่างรุนแรง กล่าวคือ เจ้าพนักงานมีอำนาจกระทำการต่อผู้ที่ค้างเงินอากรนา และเงินรัชชูปการได้อย่างใดอย่างหนึ่งในสามประการด้วยกัน คือ หนึ่งห้ามไม่ให้ทำนาในที่ที่ค้างอากรนา สองคือมีอำนาจยึดทรัพย์สมบัติ และนำมาขายทอดตลาด เพื่อเอาเงินนั้นมาจ่ายภาษีอากรที่ค้างอยู่ และสามคือให้นายอำเภอเอาตัวผู้ค้างเงินอากรนาและเงินรัชชูปการไปทำงานโยธา โดยให้คิดค่าแรงงานแทนจำนวนเงินที่ต้องเสียภาษีอากร

ดังนั้น รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงผ่อนผันการเร่งรัดการจัดเก็บอากรค่าเช่าและเงินรัชชูปการให้แก่ราชกรชาวนาได้เพียงระยะหนึ่งเท่านั้น (ยกเว้นแต่จะทำการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดเก็บภาษีใหม่ทั้งหมดซึ่งเป็นประเด็นปัญหาสำคัญในทางหลักแนวคิด ดู นราธิปพงศ์ประพันธ์-ช, 2514:405-412) เนื่องด้วยรัฐบาลเองไม่มีระบบธนาคารเพื่อการเกษตร หรือระบบการให้กู้ยืมเงิน ดังนั้นภายในไม่ช้าหรือเร็ว ก็จำเป็นต้องมีการปฏิบัติตามกฎหมายที่มีอยู่และรัฐบาลเองได้เร่งรัดการจัดเก็บอากรนาและเงินรัชชูปการที่ค้างชำระและขึ้นบัญชีไว้ซึ่งในบางท้องที่ได้เร่งรัดการจัดเก็บในปลายทศวรรษที่ 2450 อย่างเช่น เขตบางเขนเป็นต้น ปรากฏหลักฐานว่าเจ้าหน้าที่ได้ทำตามกฎหมาย คือยึดทรัพย์ราชกรแล้วนำทรัพย์นั้นมาขายทอดตลาดเพื่อจ่ายเป็นค่าภาษีอากรที่ราชกรค้างไว้ (นิติ, 2525:154-158) แต่โดยทั่วไปแล้วในทศวรรษที่ 2460 ได้มีการเร่งรัดการจัดเก็บภาษีอากรและเจ้าหน้าที่ได้ปฏิบัติตามกฎหมายกันในเกือบทุกท้องที่ ต่อเนื่องมาจนถึงทศวรรษที่ 2470 ซึ่งหนังสือพิมพ์บางฉบับในสมัยนั้นเรียกว่าเป็นการกระทำของ“ลัทธิบีบหัวใจราชกร”

“การขายทอดตลาดทรัพย์สมบัติของราชกรผู้ยากจนชั้นแค้น ไม่มีเงินเสียให้แก่หลวงในบางตำบลได้กระทำอย่างน่าเอ็นดูจนมากที่สุด และนอกจากจะนำส่งสารราชกรเจ้าทรัพย์ซึ่งมานั่งดูเขาขายทอดตลาดทรัพย์สมบัติของตน มีเรือกสวนไร่นาและโคควายตาปะหลังๆ จะสะอื้นก็ไม่ใช่ จะร้องไห้ก็ไม่เชิงแล้ว ยังน่าชมเชยความสามารถในการกระทำของเจ้าหน้าที่บางท่านในบางตำบล คือท่านไม่ประกาศให้ใครรู้... ลัทธิบีบหัวใจราชกรชนิดนี้ ยังมีที่แปลกๆ อีกมากมาย...” (หลักเมือง: “ลัทธิบีบหัวใจราชกรยังมีอยู่” 28 มิถุนายน 2472)

การเร่งรัดการจัดเก็บเงินรัชชูปการของรัฐบาล เราอาจพิจารณาได้จากจำนวนรายได้ของรัฐบาลในหมวดดังกล่าว เริ่มจากปี พ.ศ.2448 ซึ่งรัฐบาลเก็บเงินรัชชูปการได้ปีละ 4 ล้านกว่าบาทและค่อยๆ เพิ่มขึ้นทุกปีๆ ประมาณ 1 ล้านบาท เป็นการเพิ่มอย่างช้าๆ จนถึงในปี พ.ศ.2462 เก็บได้สูงสุดถึง 9 ล้านบาทแต่ก็ได้มีการผ่อนผันลดลงเหลือ 8 ล้านบาทในปี พ.ศ.2463 และลดลงเหลือปีละ 7 ล้านบาทในปี พ.ศ.2467 และในปี พ.ศ.2468 ก็ยังคงมียอดรวมเท่ากับปีก่อนคือ 7 ล้านบาทเศษ แต่หลังจากปี พ.ศ.2469 เป็นต้นไป เป็นที่น่าสังเกตว่าทางรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้มีนโยบายเร่งรัดการจัดเก็บเงินรัชชูปการและภาษีทางตรงอื่นๆ (รวมทั้งอากรค่าเช่าดังกล่าวมาแล้ว) ดังนั้นยอดรวมของเงินรัชชูปการในปี พ.ศ.2469 จึงเพิ่มขึ้นเป็น 10 ล้านบาท

เศษคือเพิ่มจากยอดรวมของปีก่อนถึง 3 ล้านบาท (ดู SYB,20:278) และในปีต่อมาคือในปี พ.ศ.2470 รัฐบาลก็พยายามรักษาระดับยอดรวมนี้ไว้ คือเก็บเงินรัชชูปการได้รวม 10 ล้านบาทเศษเช่นเดิม จำนวนรวมของรายได้ของรัฐบาลหมวดนี้ลดลงเพียงเล็กน้อยในระหว่างปี พ.ศ.2471 ถึงปี พ.ศ.2475 คือรัฐบาลได้เร่งรัดการจัดเก็บเงินรัชชูปการไว้ให้ได้ยอดรวมถึงปีละ 9 ล้านบาทเศษโดยเฉลี่ย คือไม่ต่ำกว่าปีละ 9 ล้านบาทเลย นี่เป็นสภาพความเป็นจริงที่กระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรและกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดของผู้นำราษฎรเป็นอย่างมาก อาจกล่าวได้ว่าเป็นแรงกระตุ้นที่สำคัญในอีกทางหนึ่ง ซึ่งทำให้การถวญฎีกามีจำนวนเพิ่มขึ้นมากนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2450 เป็นต้นมา และทำให้เกิดมีฎีกาแปลกๆซึ่งเรียกว่า“ฎีกาแสดงความคิดเห็น”เกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 2460 และต่อเนื่องมาจนถึงหลังปี พ.ศ.2475

ลักษณะของ“ฎีกาแสดงความคิดเห็น” ซึ่งต่อมาในระยะหลังปี พ.ศ.2475 คือ “หนังสือร้องเรียนแสดงความเห็น” มีรูปแบบท่วงทำนองทั่วไป ดังตัวอย่างฎีกาของนายชื่น อัมโภช ลงวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2474 เรื่อง“ถวญความเห็น” ว่าการทำหน้าที่ไม่ได้ผลเป็นเพราะมีปัญหาเรื่องน้ำ รัฐบาลควรจัดให้มีเจ้าหน้าที่บำรุงทางน้ำ ทำการเรียกรับเงินจากราษฎรในท้องถิ่นปีละครั้ง โดยจัดตั้งเป็นโครงการ“ราษฎร์สาธารณกุศล” และรัฐบาลควรเก็บเงินรัชชูปการจากพวกที่รับราชการทหารมาครบ 2 ปี ในจำนวนกึ่งอัตราเพื่อช่วยเหลือบ้านเมือง และเพื่อช่วยลดภาระการเสียเงินรัชชูปการของราษฎรทั่วไปลง นายชื่นกล่าวว่า

“.....ตามเหตุผลที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์มาแล้วแต่เบื้องต้นในข้อ 1-2 นี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง ข้าพระพุทธเจ้ามีฐานะเป็นเพียงราษฎรสามัญ ได้อาจเอื้อมเก็บเอามาเป็นหน้าที่นำขึ้นกราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์เช่นนี้ อาจจะเป็นการขัดต่อทางการหรือเป็นการใฝ่สูงมากอยู่ก็เป็นได้ แต่อาศัยด้วยอุปทานของข้าพเจ้า สุจริตคิดเห็นด้วยเกล้าฯว่าจะประโยชน์สุขสวัสดิภาพต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ บ้านเกิดเมืองนอน อันเป็นที่รักยิ่งของข้าพระพุทธเจ้าคนหนึ่งต่อไปในอนาคตชั่วกาลนาน ฉะนั้นเมื่อการใดหรือข้อคำใดพลั้งพลาดเป็นการมิชอบขัดด้วยพระบรมราชประสงค์หรือรัฐศาสนโนบาย วิธีดำเนินการปกครองบ้านเมืองแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระมหากษัตริย์ พระราชทานอภัยโทษ...” (พช.,ร.7 รล.20/152)

และโดยรูปแบบการเคลื่อนไหวของผู้นำราษฎรในลักษณะ“ถวญฎีกาแสดงความคิดเห็น”ดังกล่าวก็จะพบได้ว่าผู้นำราษฎรไม่ได้เป็นผู้นั่งดูการเปลี่ยนแปลงอย่างเฉย พวกเขามี“ส่วนร่วม”ในการเปลี่ยนแปลงอยู่ด้วยในช่องทางซึ่งเป็นสถาบันการเมืองแบบจารีต คือยอมรับว่าสังคมการเมืองประกอบด้วยบุคคลที่มีอำนาจและมีสถานภาพที่ไม่เสมอภาคกัน และอำนาจสูงสุดนั้นอยู่ที่พระมหากษัตริย์ซึ่งสามารถพระราชทานความยุติธรรมให้แก่ราษฎรโดยส่วนรวม และทรงมีพระมหากษัตริย์คุณอันยิ่งใหญ่ต่อบ้านเมือง แต่ราษฎรเองเมื่อประสบกับปัญหาความเดือดร้อนอย่างแสนสาหัสก็ไม่ใช่เป็นผู้นั่งรอพระมหากษัตริย์คุณถ่ายเดียว สามารถกราบบังคมทูลเสนอแนะความคิดเห็นต่างๆได้ด้วย นี่นับว่าเป็นความกล้าหาญในทาง“วัฒนธรรม”ของราษฎร ซึ่งช่วยกันเคลื่อนไหวคนละทางสองทางและทำให้การถวญฎีกาเปลี่ยนมาเป็นสิ่งที่มีชีวิตชีวาเป็นอย่างมากในทศวรรษที่ 2470

พิจารณาเนื้อหาของ“ฎีกาแสดงความคิดเห็น”ซึ่งผู้นำราษฎรถวายเข้ามา เราจะพบว่าประเด็นหลักๆ วนเวียนอยู่รอบๆ ปัญหาหลักว่าราษฎรชาวนาไม่มีเงินเสียภาษีอากร ทั้งในส่วนที่เป็นค่านาและเงินรัชชูปการ ดังนั้นผู้นำราษฎรจึงขอพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณลดหย่อนและผ่อนผันการเร่งรัดการเก็บค่านาและเงินรัชชูปการไปสักระยะหนึ่ง ซึ่งตามเกณฑ์แบบเดิมแล้ว เรื่องดังกล่าวจัดเป็นฎีกาประเภทขอพระราชทานพระมหากรุณา และขอรับพระราชทานพระราชานุญาตเฉพาะกิจส่วนตัว เพื่อปลดเปลื้องทุกข์อันจะหาทางปลดเปลื้องโดยอาการอื่นๆ ไม่ได้ นับเป็นการถวายฎีกาที่มีความชอบธรรมตามจารีตประเพณีทุกประการ แต่ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ผู้นำราษฎรได้ใช้ช่องทางแบบจารีตนี้ถวายความเห็นกันเข้ามาเป็นจำนวนมาก ความเห็นที่ถวายเข้ามานั้นเกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาว่าจะช่วยแก้ไขปัญหาวานาได้อย่างไรประการหนึ่ง และจะแก้ไขปัญหาของประเทศได้อย่างไรประการหนึ่ง ในประการหลังนั้นหมายความว่ารัฐบาลควรคิดตั้งโครงการอะไรขึ้นบ้าง หรือควรหาเงินอย่างไรบ้าง เพื่อที่จะได้ไม่ต้องมาคิดเก็บภาษีอากรจากชาวนาให้มากนัก

ยกตัวอย่างเช่น การถวายฎีกาของราษฎรชาวนาจากอำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี และอำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี ราษฎรชาวนาได้บรรยายสภาพการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในท้องถื่นของตนเองก่อน พวกเขาบอกว่า ราษฎรชาวนานั้นมีอยู่ 3 พวก คือ พวกหนึ่งมีที่นาของตนเอง พวกที่สองไม่มีที่นาของตนเอง ต้องเช่าที่นาของคนอื่นเขาทำ และพวกที่สามไม่มีที่นาและไม่มีอะไรเลย อยู่ในฐานะที่หมดหนทางทำมาหากินคือถึงแม้ต้องการเช่านาคนอื่นเขาก็ไม่มีค่าเช่าจะชำระได้ และพวกที่ทำฎีกาขึ้นมาเป็นราษฎรชาวนาพวกที่สองคือต้องเช่านาคนอื่นเขาทำ แต่ในระยะนี้มีปัญหาทำนาไม่ได้ผล ต้องรับภาระจ่ายดอกเบี้ยซึ่งพอกพูนสะสมไว้เป็นจำนวนมาก ในอัตราซึ่งละหนึ่งบาท จึงอยู่ในสภาพที่ไม่มีเงินเพียงพอที่จะเสียเงินอากรค่านาและเงินรัชชูปการ และมีความเกรงกลัวว่าเจ้าหน้าที่จะยึดทรัพย์สินของพวกเขาไปขายทอดตลาด เพราะจะทำให้หมดหนทางทำมาหากินกันอีกต่อไป สิ่งที่เขาต้องการคือ ขอพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณให้รัฐบาลออกกฤษฎีกา (ราษฎรชาวนามีความรู้เรื่องกฤษฎีกาหรือไม่ ยังเป็นเรื่องที่น่าสงสัยอยู่ สันนิษฐานว่าคงได้ความคิดมาจากพวกหัวหมอนนายความมากกว่า) ให้ลูกหนึ่งดการชำระหนี้ได้ชั่วคราวระยะหนึ่งก่อน และขอให้คิดดอกเบี้ยลดลงจากซึ่งละ 1 บาทเป็นซึ่งละ 50 สตางค์ และเมื่อเจ้าหน้าที่มาเก็บอากรค่านาและเงินรัชชูปการในปีนี้ก็ขอผ่อนผัน ขออย่าให้ถูกฟ้องศาล และถ้าถูกเจ้าหน้าที่และเจ้าหน้าที่รัฐบาลยึดทรัพย์สินก็ขอพระมหากรุณาธิคุณอย่าให้ยึดบ้านที่อยู่อาศัยเลย (หจช.,ร.7 รล.20/194 “สรุปย่อฎีการาษฎรจังหวัดปทุมธานี และนนทบุรี” 4 เมษายน 2475)

เรื่องที่ขอให้รัฐบาลงดการเร่งรัดเงินรัชชูปการและค่านา และขอให้รัฐบาลห้ามไม่ให้เจ้าหน้าที่เรียก ดอกเบี้ยเป็นการชั่วคราวนับเป็นความรู้สึกนึกคิดอย่างแรงกล้าร่วมกันของราษฎรชาวนาในปี พ.ศ.2474 และ ในปี พ.ศ.2475 ด้วย นายกัน ศรีสวัสดิ์ได้ถวายฎีกาแสดงความคิดเห็นดังกล่าวไว้อย่างชัดเจน (หจช., ร.7 รล.20/173 “นายกัน ศรีสวัสดิ์ ถวายฎีกา” 4 พฤศจิกายน 2474) นอกจากนี้ก็มีฎีกาของราษฎรจากบ้านดอน ฉิมพลี จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น (หจช.,ร.7 รล.20/192 “ฎีการวมของราษฎร” 23 มีนาคม 2474) รวมทั้งชาวนา รวยอย่างเช่น นายรูก ท่ำทราย อยู่บ้านคลองห้า ตำบลบึงตะเคียน อำเภอคลองหลวง จังหวัดธัญบุรี ซึ่งเช่านาของกรมพระคลังข้างที่ ก็ได้ถวายฎีกาขอลดค่านาเช่นกัน เพราะมีปัญหาทำนาไม่ได้ผล และผู้เช่านาต่อไปจากตนก็มีความอดัดขาดแคลนมาก ตนเองไม่อยู่ในฐานะที่จะเร่งรัดเอาอะไรจากผู้เช่าช่วงได้ เพราะว่ามีผู้เช่าช่วงนาไม่มีทรัพย์สินอย่างใดนอกจากกระบือ (หจช.,ร.7 รล.20/198 “นายรูก ท่ำทราย ถวายฎีกา” 27 พฤษภาคม 2475)

ในสถานการณ์ดังกล่าว “ปัญญาชน” ของราษฎรและชาวนาบางคนแลเห็นว่ามิแน่วทางที่จะแก้ไขฐานะความทุกข์ยากของชาวนาได้ จึงได้ “ถวายฎีกาแสดงความคิดเห็น” กันเข้ามาหลายฉบับ ตามความรู้สึกนึกคิดของพวกเขา พวกเขาเห็นว่ารัฐบาลควรมีกองทุนให้ชาวนากู้ยืมไปเป็นทุนทำนา ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความจำเป็นมากที่สุดสำหรับยุคสมัยนั้น อีกทั้งการชลประทานต่างๆ รัฐบาลควรคิดแก้ไขปรับปรุง รวมทั้งคิดหาหนทางให้ชายชาวไปต่างประเทศได้มากขึ้น คือ ขอให้รัฐบาลจัดการอย่างไรก็ได้ให้ข้าวมีราคาดี ความรู้สึกนึกคิดแบบนี้มีความสอดคล้องกันอยู่อย่างน้อยระหว่างนายกัน ศรีสวัสดิ์จากจังหวัดลพบุรี นายชื้น อัมโภชจากจังหวัดนครราชสีมา และนายถวัติ ฤทธิเดชจากกรุงเทพฯ (ดู หจช.ร.7 รล.20/152 และ รล.20/173)

ผู้นำราษฎรบางคนอย่างเช่น นายเขียน พันธุ์โกคา กล่าวว่าในสถานการณ์ที่สยามประสบกับความทุกข์และคับขันเขาเห็นว่าไม่มีทางเลือกอื่น นอกจากรัฐบาลต้องลงทุนซื้อข้าวจากชาวนาและส่งไปขายต่างประเทศด้วยตนเองก็จะเป็นการช่วยชาวนาได้มาก เป็นการประกันว่าชาวนาจะมีเงินทุนหมุนเวียน และราษฎรเองจะมีการงานอาชีพที่มั่นคง (หจช., ร.7 รล.20/172 “นายเขียน พันธุ์โกคา ถวายฎีกา” 2 ธันวาคม 2474) ข้อเสนอดังกล่าวแม้ว่าไม่มีรายละเอียดหรือแผนดำเนินการประกอบการพิจารณา แต่ในแง่ของความรู้สึกนึกคิดแล้วก็ต้องนับว่าเป็นข้อเรียกร้องทางการเมืองต่อรัฐบาลที่ชัดเจนข้อเรียกร้องหนึ่ง

ประเด็นปัญหาที่ผูกต่อกันมาเป็นลูกโซ่คือว่า เมื่อผู้นำราษฎรชาวนาได้เรียกร้องให้รัฐบาลช่วยเหลือชาวนาแล้ว รัฐบาลเองก็ไม่มีเงินทุนรัฐบาลจะอย่างไร เรื่องนี้ฝ่ายผู้นำราษฎรหรือ “ปัญญาชน” ของราษฎรเองก็ต้องคิดอยู่ จึงมีการถวายความคิดเห็นเข้ามาด้วย ซึ่งพอจำแนกได้เป็นสามทางใหญ่ๆ ทางหนึ่งคือเงินทุนนั้นมาจากรัฐบาลเอง โดยหลักการที่ว่า “รัฐบาลยอมเป็นทุนและราษฎรยอมเป็นแรง” และการลงทุนกับราษฎรนี้นับเป็นการกู้ฐานะประเทศสยามจากระดับรากฐานของสังคม ซึ่งจะช่วยให้ประเทศสยามรอดพ้นจากเศรษฐกิจได้ (หจช.,ร.7 รล.20/173 “นายถวัติ ฤทธิเดช ถวายฎีกา” 4 พฤศจิกายน 2474) ทางสอง คือ รัฐบาลควรออกใบบอนด์ (พันธบัตรรัฐบาล) ชนิดเปลี่ยนมือได้ ซึ่งก็คือการกู้เงินจากราษฎรและจ่ายดอกเบี้ยให้ด้วย ความเห็นนี้ นับเป็นทางเลือกทางหนึ่งซึ่งมีความเฉียบคมอยู่ในช่วงเวลานั้น (ดู หจช.,ร.7 รล.20/172 “นายเขียน พันธุ์โกคา ถวายฎีกา” 2 ธันวาคม 2474) ทางที่สามคือการจัดตั้งกองทุนกลางขึ้นโดยการขอเรียกรับบริจาค และเป็นที่น่าเชื่อว่าคงได้รับบริจาคเป็นจำนวนมากจากพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งมีทรัพย์มากอยู่แล้ว (หจช.,ร.7 รล.20/137 “นายสวัสดิ์ ประดับแก้วถวายฎีกา” 6 มกราคม 2473) อาจกล่าวได้ว่า ความเห็นทั้งสามแนวทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสองทางแรกนั้น ผู้นำราษฎรชาวนาได้เรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการในทางเศรษฐกิจ คือเข้าแทรกแซง ระบบเศรษฐกิจมากขึ้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นความรู้สึกนึกคิดที่คล้ายคลึงกับความคิด “ชาตินิยมและสังคมนิยม” ที่เคลื่อนไหวอยู่ในหมู่ปัญญาชนบางส่วนของสยาม และข้อสำคัญคือเป็นความคิดเห็นที่ตรงกันข้ามกับแนวนโยบาย “เสรีนิยม” ในทางเศรษฐกิจของรัฐบาลสยามในขณะนั้น ซึ่งกล่าวว่าเป็นเรื่องที่ไม่ต้องด้วยความประสงค์หากรัฐต้องเข้าดำเนินการในทางเศรษฐกิจเอง

สำหรับผู้นำราษฎรที่เอางานเอาการและมีความแข็งขัน ได้ทำการต่อสู้และเรียกร้องต่างๆ โดยที่ตัวเองก็มีสำนักงาน คือเปิดบ้านส่วนตัวของเขาเป็นที่ติดต่อของราษฎรทั่วไป ที่มีชื่อเสียงอย่างเช่น “สถานแทนทวยราษฎร” ของนายถวัติ ฤทธิเดช สำนักงาน “บำรุงราษฎร” ของนายทองเจือ จารุสาธิต และ

“สมาคมรักชาติศาสน์กษัตริย์” ของนายพรินทร์ ภาษิต เป็นต้น คนกลุ่มนี้เป็น“ปัญญาชน”ของราษฎร ซึ่งเมื่อถวายฎีกาเข้ามาก็มักเขียนเป็นโครงการอย่างยืดยาว และบางคนในกลุ่มนี้ได้ทำการต่อสู้เรียกร้องต่างๆ โดยไม่คิดถึงฐานะทางเศรษฐกิจส่วนตัวของเขาเลยว่าจะยากจนหรือไม่ (ดู ศักดินา, 2531:4-42) อย่างเช่นนายถวัติ ฤทธิเดชนั้น ได้ชื่อว่าเป็นผู้รับเขียนฎีกาให้ราษฎรชวา มีชวาขึ้นมาขอความช่วยเหลือจากเขาเสมอๆ เขาเองเขียนบทความในหนังสือพิมพ์บางฉบับอยู่ด้วย และมีชื่อว่าได้ร่วมกับ ร.ต.ต.วาศ สุนทรจามรเป็นอาทิ ในการผลักดันจัดตั้ง สมาคมกรรมกรของสยามในยุคแรกๆ (สังคีต, 2526:24-26) ดังนั้นจึงมีหลักฐานปรากฏชื่อนายถวัติ ฤทธิเดชว่าได้ถวายฎีกาไว้เป็นจำนวนมากในหลายเรื่อง บางเรื่องเขียนในนามชื่อของเขาเอง และบางเรื่องเขาช่วยเขียนแทนราษฎรคนอื่นๆ สำหรับในส่วนที่เป็นชื่อของเขาเองนั้น นายถวัติ ฤทธิเดชได้เสนอโครงการไว้หลายเรื่อง อย่างเช่น โครงการ“รัฐบาลเป็นทุนราษฎรเป็นแรง” ซึ่งฟังดูแล้วคล้ายกับการเสนอให้รัฐจัดตั้งสหกรณ์แบบเบ็ดเสร็จทั้งประเทศ เพื่อช่วยแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของสยามจากรากฐาน ซึ่งเขาเชื่อว่าเป็นการแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้องและเป็นการถาวร(หจข.ร.7 รล.20/173) เขายังได้เสนอโครงการจัดตั้ง“สมาคมจัดหางาน” ในลักษณะเป็นสำนักงานกลางของชาติ เพื่อจะได้รู้ว่าประเทศชาติขาดแคลนกำลังแรงงานที่ส่วนไหน ซึ่งจะได้จัดการให้มีการโยกย้ายกำลังแรงงานได้ (หจข.ร.7 รล.20.7/23) และยังได้เสนอโครงการ“ลัทธิช่วยตนเอง” ซึ่งเป็นโครงการที่เขาถวายฎีกาในระบอบสุดท้ายช่วงต้นปี พ.ศ.2475 (ปฏิทินใหม่) และในช่วงระยะหลังๆ นี้ปรากฏว่านายถวัติ ฤทธิเดชได้กระทบกระแทกรัฐบาลโดยภาษาที่รุนแรงขึ้น เขากล่าวว่า “รัฐบาลได้ช่วยชวาหาตัววิธีอย่างไร ยังไม่มีใครทราบ... บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าว่า ประชาชนพลเมืองก็ควรจะหาทางช่วยตนเองด้วย โดยไม่คิดพึ่งรัฐบาลอีกต่อไป...” (หจข.ร.7 รล.20/123)

นอกจากนี้ ก็ยังมีโครงการ“ราษฎรสาธารณกุศล” ของนายชื่น อัมโภช ซึ่งเขียนมาอย่างยืดยาว เขาเป็นผู้ที่มีความเชื่อมั่นในระบบหมู่บ้าน โดยมีความหวังว่าการจัดตั้งองค์กรเก็บเงินจากราษฎรเพื่อใช้บำรุงทางน้ำในท้องที่นั้นเองจะช่วยแก้ปัญหาต่างๆของราษฎรและของประเทศชาติได้ ซึ่งเรื่องนี้จำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลด้วย (หจข.,ร.7 รล.20/152 “นายชื่น อัมโภช ถวายฎีกา” 10 เมษายน 2474)

โครงการ “งานของชาติ” ของนายทองเจือ จารุสาธร์ นับเป็นตัวอย่างอีกประการหนึ่ง เขากล่าวอารัมภบทว่า “เวลานี้ไปที่ใด แม้แต่ชวาชนบทก็กล่าวถึงเศรษฐกิจการเมือง ได้ยื่นข้อครหาอย่างธรรมดาและเล็ดร่อน บ้างว่ารัฐบาลปกครองราษฎรอย่างทาส อย่างหลอกลวงอย่างสุบเล็ดกันทุกหนทุกแห่ง การนิทรว่ำร้ายนี้ไม่ถึงกับเป็นภัยในเร็ววันนั้นก็ตามแต่ก็เป็นชนวนให้บังเกิดความเสียหายในอนาคตที่ละเอียดละน้อย” และนี่ก็เป็นสาเหตุซึ่งทำให้เขาต้องถวายฎีกาเรื่อง“งานของชาติ” ซึ่งมีรายละเอียดว่า ประเทศสยามยังขาดแคลนงานสหกรณ์ซึ่งถือว่าเป็นการประสานทุนกับแรงงานเข้าด้วยกัน และการทำงานของรัฐบาลต้องมีการประกาศให้ราษฎรทราบมากกว่าที่เป็นอยู่ เพราะชาวที่ออกมาแม้แต่เรื่องการทุจริต ต้องปรับปรุงระเบียบราชการใหม่ให้อยู่ในร่องรอยเดียวกัน และต้องเร่งบำรุงกลีกรรรมและพาณิชยกรรมให้จริงจังมากยิ่งขึ้น เขากล่าวว่า โครงการนี้จะสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับ “พระญาณปรีชาโรชบายอันสุขุม”ของพระมหากษัตริย์ผู้เปรียบประดุจบิดาของราษฎรเป็นสำคัญ (หจข.,ร.7 รล.20/194 “นายทองเจือ จารุสาธร์ ถวายฎีกา” 14 มีนาคม 2474)

ตัวอย่างสุดท้ายได้แก่นายพรินทร์ ภาษิต ซึ่งเป็นนักเคลื่อนไหวสามัญชนคนสำคัญอีกคนหนึ่งของยุคนี้ เขาเป็นผู้นำและเป็น“ปัญญาชน”ชาวบ้าน ซึ่งมีชื่อเสียงว่าชอบทำอะไรแปลกๆ อย่างเช่น มีความคิดที่จะปฏิรูป

ศาสนาให้สตรีบวชเป็นพระได้ ให้สังคายนาโล่ลัชชีซึ่งมีอยู่มากมายในขณะนั้น และให้เลิกนิตยภัตต์ภิกษุสงฆ์ รวมทั้งให้เลิกเงินรัชชูปการ เป็นต้น ในกรณีของการยกเลิกเงินนิตยภัตต์ภิกษุสงฆ์นั้น นายนรินทร์ กล่าวว่

“...ข้าพระพุทธเจ้าได้เสนอหนังสือถึงเสนาบดีคลังและอภิรัฐมนตรีแล้ว ว่าควรเลิกการจ่ายเงินนิตยภัตต์ รวมทั้งเลิกลัทธิต่างๆ เช่นการโล่ชิงช้านั้นเสีย เพราะในอดีตการพระราชทานนิตยภัตต์ก็เพื่อประกาศเกียรติคุณ ปัจจุบันพระสงฆ์รวยยิ่งกว่าบรรพชิต แม้ในชั้นต่ำสุดก็ยังไม่ขาดแคลน เหตุผลไม่ใช่ในทางธรรมคือรักษาวินัยอย่างเดียว แต่มีประโยชน์ในทางโลก คือได้ช่วยแก้เศรษฐกิจการประหยัดเงินทองของรัฐบาล มิให้เปลืองไปโดยใช่เหตุ...” (ทจช.ร.7 รล.20/172 “นายนรินทร์ ภาษิต ถวายฎีกา” 1 กุมภาพันธ์ 2474)

นั่นหมายความว่า รัฐบาลเองก็สามารถประหยัดรายจ่ายลงได้ และมีรายได้เพิ่มขึ้นในอีกทางหนึ่ง เมื่อมีรายได้เพิ่มขึ้นแล้ว นายนรินทร์ก็มีความเห็นอย่างแรงกล้าว่ารัฐบาลนั้นควรยกเลิกการเก็บเงินรัชชูปการไปเสียเลย

“.....การเก็บเงินรัชชูปการแก่คนจนนี่เป็นการเดือดร้อนอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าได้ขอร้องให้รัฐบาลเก็บ แต่ผู้มีทรัพย์สินสมบัติยกเว้นให้แก่คนจน คือ ยกเลิกจับคนมาใช้งานโยธาแทนเงินรัชชูปการ รัฐบาลก็นิ่งเฉย.. ความเดือดร้อนอย่างวร้ายของคนจนเนื่องจากผู้ปกครองมีใจเหี้ยมโหดร้ายกาจยิ่งไปกว่าพวกมหาโจร เพราะอ้ายพวกมหาโจรเมื่อมันเห็นคนคนไหนๆที่ไม่มีเงิน มันก็ยกเว้นให้อภัยคือไม่ปล้นมันปล้นแต่คนมั่งมี นี่เป็นความจริงยิ่งกว่าความจริง เช่นรัฐบาลไม่ยกเว้นเก็บเงินรัชชูปการแก่คนจนจริงๆ คนจนไม่มีจะให้แล้วยังไม่มีใจเมตตากรุณาเที่ยวมาใช้งานโยธาแทนเงินได้ และที่ค้างมาเท่าไรก็จดจำไว้เช่นนี้จะนับว่ามีใจเช่นไร อ้ายพวกมหาโจรมันจะมีใจดีเสียกว่ากระมัง...” (ทจช.สร.0201.15/5 “สำเนาเอกสารเรื่องไทยไม่ใช่ทาส” มกราคม 2475)

ความรู้สึกนึกคิดและข้อเรียกร้องดังกล่าวนี้ ได้กระทบต่อหลักความชอบธรรมในการปกครองของผู้ปกครองทั้งในระบบเก่า และต่อเนื่องมาถึงระบบใหม่ด้วยอีกระยะหนึ่ง เนื่องด้วยรัฐบาลในระบบใหม่เองก็ไม่ได้ยกเลิกเงินรัชชูปการโดยทันที ยังมีการเก็บอยู่แต่ได้ผ่อนลงไปมาก จำนวนยอดรวมของเงินรัชชูปการที่เก็บได้ในแต่ละปีหลังปี พ.ศ.2475 มีจำนวนลดลงมากคือเหลือประมาณปีละ 6-7 ล้านบาทเท่ากับที่เก็บได้ในสมัยปลายรัชกาลที่ 5 จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2482 รัฐบาลจึงได้ยกเลิกการจัดเก็บภาษีอากรชนิดดังกล่าวไปโดยสิ้นเชิง

การเคลื่อนไหวในรูปหนังสือร้องทุกข์และแสดงความคิดเห็น

ผู้นำของราษฎรและ“ปัญญาชน”ของชาวบ้านได้ถูกปลุกให้มีความรู้สึกนึกคิดในระดับที่สูงมากขึ้นไปกว่าเดิมเมื่อมีเหตุการณ์เดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 เกิดขึ้น เนื่องด้วยสาเหตุหลายๆประการ ได้แก่ การที่รัฐบาลระบบใหม่ ได้จัดส่งเจ้าหน้าที่และอาสาสมัครจากสภาผู้แทนราษฎรเดินทางออกไปทำการประชาสัมพันธ์เรื่อง“รัฐธรรมนูญ”และเรื่อง“ระบอบใหม่”ในที่ต่างๆทั่วประเทศอย่างหนึ่ง การที่จำนวนหนังสือพิมพ์รายวันได้เพิ่มขึ้น

ในปี พ.ศ.2475 ในจำนวนที่มากกว่าเดิมขึ้นไปอีกถึง 23 ฉบับ แม้ว่าส่วนใหญ่อาจมีชีวิตที่ค่อนข้างสั้น แต่ก็ต้องนับว่ามีส่วนช่วยผลักดันกระแสความรู้สึกนึกคิดของราษฎรให้มีระดับที่สูงขึ้นมากไปกว่าเดิมในอีกทางหนึ่ง (มีการเปลี่ยนแปลงเพียงไม่กี่ครั้งเท่านั้นที่จำนวนหนังสือพิมพ์มีเพิ่มมากขึ้น) ในอีกประการหนึ่ง ได้แก่การที่ฝ่ายรัฐบาลได้จัดการประชาสัมพันธ์อย่างขนานใหญ่ เนื่องในวโรกาสวัน“พระราชทาน” รัฐธรรมนูญคือวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 อย่างเช่น พระสงฆ์ทั่วประเทศได้เข้าร่วมมีบทบาทใน“พระราชพิธี”อันสำคัญยิ่งในครั้งนั้น ถัดมาได้แก่การที่รัฐบาลใช้วิธีการประชาสัมพันธ์แบบใหม่คือการใช้วิทยุกระจายเสียง และมีการใช้ผู้แทนราษฎรทั้งในระดับตำบล อำเภอและระดับประเทศทำการประชาสัมพันธ์เรื่องกิจการของรัฐ นอกจากนี้ สภาพความเป็นจริงของการมี“ข่าวลือ”ในสังคม ซึ่งเป็นการกระจายข่าวออกไปแบบปากต่อปากจากเมืองหลวงออกไปสู่เขตชนบท และจากเขตชนบทเข้ามาสู่เมืองหลวง ซึ่งนับรวมกันแล้วคงพอกกล่าวได้ว่าราษฎรและผู้นำราษฎรคงมีความรู้สึกที่ตื่นเต้นตามการเปลี่ยนแปลงไปด้วย อย่างน้อยก็คงเพิ่มขึ้นมากกว่าที่ดำรงอยู่ในช่วงก่อนปี พ.ศ.2475

เรื่องการเพิ่มขึ้นในระดับความรู้สึกนึกคิดของราษฎรนี้ เราพิจารณาได้จากจำนวนหนังสือฎีกา ซึ่งยังมีการถวายเข้ามาอีกอย่างหนึ่ง และจำนวนหนังสือร้องเรียนหรือร้องทุกข์และขอแสดงความคิดเห็น ซึ่งรัฐบาลในระบอบใหม่ได้เปิดรับขึ้นเป็นการพิเศษอีกอย่างหนึ่ง จำนวนรวมนั้นได้เพิ่มจากจำนวนประมาณ 600-1,000 ฉบับต่อปีในช่วงก่อนปี พ.ศ.2475 ขึ้นมาเป็นประมาณ 3,000 ฉบับต่อปี อย่างไรก็ตามการเพิ่มขึ้นของจำนวนหนังสือประเภทนี้เราไม่ได้หมายความว่าราษฎรและผู้นำราษฎรจะขึ้นชกกับระบอบใหม่ไปเสียทั้งหมดแต่โดยหลักการแล้วพวกเขายินดีต่อการเปลี่ยนแปลง หวังว่าการเปลี่ยนแปลงคงมีผลดีคือทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น แต่พวกเขามีข้อเรียกร้องที่กระจัดกระจาย รวมทั้งมีบางส่วนรายงานเข้ามาว่าระบอบใหม่นั้นคงตั้งให้มันคงได้ยาก เนื่องด้วยราษฎรที่เจียบๆอยู่นั้นยังคงมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์เป็นอย่างสูงเหนือสิ่งอื่นใด

ตัวอย่างของหนังสือร้องเรียนและแสดงความคิดเห็นของราษฎรซึ่งส่งเข้ามาในระยะแรกๆในปีพ.ศ.2475 และอธิบายความรู้สึกทั่วไปของยุคสมัยได้ดี น่าจะได้แก่หนังสือของนายเพิ่ม วงษ์ทองเหลืออง จากจังหวัดพิจิตร เขากล่าวว่า

“...ขอสรรเสริญเท่าที่คณะราษฎรได้พยายามกระทำเพื่อชาติคราวนี้เป็นมงคลอันล้ำเลิศ ซึ่งข้าพเจ้าสงสัยและรู้สึกทั้งมากมายว่าทำไมคณะจึงกระทำการได้สะดวกและง่ายดาย และปราศจากอุปสรรคแม้แต่เล็กน้อย ความเพ่งเล็งและดุร้ายพินิจด้วยอำนาจฟ้าดินและทวยเทพทุกชั้นทุกสถานบันดาลช่วยคณะราษฎรโดยแท้ สมเด็จพระนครสวรรค์ เสนาบดีมหาชาติไทยตกชะตาเสนาบดีที่ 13 แห่งฯ จึงถึงคราวสมัยของคณะกรรมกรราษฎรซึ่งจะบำรุงชาติไทยให้เจริญยืนยงมั่นคงชั่วกาลนาน ข้าพเจ้าขอวิงวอนต่อเพื่อนร่วมชาติไทยทั้งหลายว่าจงอย่าเข้าใจในสิ่งที่ผิด เพราะเท่าที่คณะราษฎรทำการลงไปคราวนี้จึงมั่นใจเกิดว่าเขารักชาติไทยโดยแท้ กระทำไปโดยยอมเสียสละหมดสิ้นแล้วทุกสิ่งทุกอย่าง แม้ชีวิตก็พลีสละเท่าที่กระทำไปแล้ว คำตลาดเรียกว่า “แช่เลือด” ถึงกำหนดถึงคราวถึงสมัยที่คนไทยจะลืมตาได้ฟรีในการเมืองบ้างในสิ่งที่ควร...” (หจข.,สร.0201.25/183)

คงเห็นได้ว่า ผู้นำราษฎรสามัญโดยเฉพาะในต่างจังหวัดนั้น พวกเขาแทบไม่น่าเชื่อเลยว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเกิดขึ้นได้ ซึ่งสำหรับราษฎรแล้วนี่คงเป็นเพราะว่าอำนาจเทพยดาคงมีส่วนช่วยและดลบันดาลโดยแท้ และสิ่งที่ราษฎรคาดหวังคือยุคใหม่ทางการเมืองได้เกิดมีขึ้น และคงเป็น สมัย ของคณะราษฎรที่จะได้ทำหน้าที่ทำนุบำรุงประเทศชาติให้มีความเจริญก้าวหน้าสืบต่อไป

เมื่อเห็นเชื่อว่าเป็น“สมัย”ของคณะราษฎร ผู้นำของราษฎรและ“ปัญญาชน”ชาวบ้านจึงได้เสนอเรื่องต่างๆเข้ามาให้คณะราษฎรพิจารณากันเป็นจำนวนมาก อย่างเช่น ในทางการเมืองนั้น นายเพิ่ม วงษ์ทองเหลืออง มีความเห็นว่ารูปการปกครองระบอบใหม่นอกจากจะมี “สภาราษฎร” ทำหน้าที่ควบคุมรัฐบาลอยู่แล้วนั้น คณะราษฎรควรคิดตั้งสภาอื่น ๆ ขึ้นอีก คือควรมีสภานักวิชาการ สภาตุลาการ สภาดำเนินการ สภาบัญชาการ และสภาการสอบไล่ ควบคุมการบริหารงานของประเทศ ซึ่งจะทำให้ประเทศสยามก้าวหน้าขึ้นเป็นยุคใหม่อย่างแท้จริง (หจช.,สร.0201.25/183 “นายเพิ่ม วงษ์ทองเหลืออง แสดงความเห็น” 2475) นายบุญเกิด ธนชาติ มีความเห็นว่าในการทำนุบำรุงประเทศต้องคำนึงถึงหลักสามประการคือ หลักหนึ่ง ต้องมีผู้ดำเนินการที่สามารถถือมีความรอบรู้อันการถูกต้องเด็ดขาด หลักสองคือ ต้องมีกฎหมายและระเบียบการอันดี และหลักสามคือ ต้องมีระเบียบสำหรับการควบคุมการเงินของประเทศ (หจช.,สร.0201.25/122 “นายบุญเกิด ธนชาติ แสดงความเห็น” 12 กันยายน 2475) ส่วนนายศรี โปธิ์ป็น ครูจากสมุทรปราการ มีความเห็นว่าการจัดการปกครองประเทศยุคใหม่ของคณะราษฎรนั้น การปกครองที่ได้ผลต้องใช้วิธีการปัจจุบันกับวิธีโบราณรวมกัน จะละทิ้งวิธีการแบบโบราณไปเลยทั้งหมดไม่ได้ กล่าวคือ ในสมัยปัจจุบันควรให้อำนาจแก่บุคคลหรือคณะบุคคลมีอำนาจปกครอง แต่อำนาจนั้นต้องเป็นอำนาจที่ร่มเย็นจึงจะปกครองประเทศให้มีความเจริญได้ และสำหรับประเทศสยาม นายศรี มีความเห็นอย่างหนักแน่นว่าต้องปกครองแบบมีกษัตริย์และมีสภาราษฎรควบคู่กันไป นอกจากนี้ ในการบริหารประเทศ คณะราษฎรควรเน้นให้มี “สภาธรรมการ” ซึ่งเน้นเรื่องการศึกษาให้มากเป็นพิเศษ (หจช.,สร.0201.25/221 “นายศรี โปธิ์ป็น แสดงความเห็น” 10 ตุลาคม 2475) นอกจากนี้ ได้มีผู้ใช้นามปากกาว่า “มหาชนชาวสยาม” จากกรุงเทพฯ มีความเห็นว่าการจัดให้บ้านเมืองเจริญขึ้นนั้น สิ่งที่ควรทำได้แก่การยุบตำแหน่งราชการที่มีเงินเดือนตั้งแต่ 200 บาทขึ้นไป กล่าวคือ สำหรับราษฎรแล้วการมีเงินเดือนๆละ 200 บาทก็ถือว่าเป็นจำนวนที่มากแล้วสำหรับเวลานั้น (อันที่จริงในเวลานั้นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มีเงินเดือนมากกว่านี้อีกหลายเท่า เงินเดือนระดับสองร้อยบาทคือข้าราชการระดับขุนและหลวงชั้นเริ่มต้นเท่านั้น) และต้องหาทางบั่นทอนค่านิยมต้องการเป็นขุนนางคือให้นิยมอาชีพทำการค้าบ้าง นอกจากนี้ควรเลิกบรรดาศักดิ์แบบเก่าทั้งหมดและให้มีบรรดาศักดิ์แบบใหม่ ซึ่งเป็นการให้บรรดาศักดิ์แก่ผู้ที่มีความสามารถจริงๆ อย่างเช่นประดิษฐ์สิ่งของที่มีประโยชน์ และการพนันทั้งหลายนั้นต้องยกเลิก และถ้ารัฐบาลจะออกปลดเดอริ์ควรออกเป็นรายปีก็เป็นการเพียงพอแล้ว (หจช.,สร.0201.25/291 “ความเห็นของมหาชนชาวสยาม” 2475) เป็นต้น

พิจารณาจากหนังสือร้องเรียนแสดงความคิดเห็นในทางการเมืองของราษฎรที่ส่งกันเข้าไปในระยะแรกๆนั้น แม้ว่าส่วนหนึ่งมีความหวังว่าจะเป็นยุคที่“ฟรี”ในทางการเมือง แต่ก็มิใช่ผู้นำราษฎรอีกไม่น้อยที่เสนอให้คณะราษฎรใช้อำนาจอย่างเด็ดขาดเพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง อย่างเช่น นายเฮง พิศัลยบุตร มีความเห็นว่ารัฐบาลควรควบคุมหนังสือพิมพ์ให้เข้มงวดกว่าที่เป็นอยู่ เพราะพวกหนังสือพิมพ์ลงข่าวกระเทือนการเมืองมาก เช่น ลงข่าวว่าจะมีการจับในหลวงไปฆ่า หรือลงข่าวว่าเชียงใหม่จะไม่ขึ้นแก่สยาม ฯลฯ เรื่องนี้ นาย

เฮงมีความเห็นว่าต้องมีพนักงานตรวจหนังสือพิมพ์และควรกำหนดโรงพิมพ์ภาษาจีน ไทย ฝรั่ง ว่า ควรมีได้กี่โรงพิมพ์ (ทจข.,สร.0201.25/71 “ความเห็นของนายเฮง พิศัลยุบุตร” 6 มีนาคม 2475) ส่วน นายองอาจ คฤหเดช มีความเห็นว่าคณะราษฎรควรมีกองทหารอาสาสมัครของตนเองเรียกว่า “กองทหารบกนาราชฎ” เป็นพิเศษขึ้นตรงต่อคณะราษฎรอยู่ตามท้องที่ต่างๆ โดยรับสมัครทั้งชาย หญิงและเด็ก เพื่อช่วยรักษาความปลอดภัยและเป็นกองหนุนในยามสงครามด้วย (ทจข.,สร.0201.25/384 “นายองอาจ คฤหเดช แสดงความเห็น” 4 สิงหาคม 2475) อีกตัวอย่างหนึ่งซึ่งดูค่อนข้างผิดแปลกกับคนอื่นอยู่บ้างคือ นายไล่ จุลกะเศียร มีความเห็นว่าในสมัยปัจจุบันการป้องกันโจรผู้ร้ายเป็นเรื่องสำคัญเร่งด่วน ดังนั้นจึงควรมีและควรใช้มาตรการที่เด็ดขาดในการปราบโจร เขาเสนอให้ให้นำเอากฎหมายลักษณะทาสกลับมาใช้อีก อันเป็นการแบ่งอำนาจให้ราษฎรพลเมืองปกครองกันเอง คือเปิดโอกาสให้ราษฎรคุมกันเองได้เหมือนนายทาสคุมทาส ซึ่งจะช่วยแบ่งเบาภาระของรัฐบาลในการปกครองลงไปได้ทางหนึ่ง (ทจข.,สร.0201.25/369 “นายไล่ จุลกะเศียร แสดงความเห็น” ไม่ปรากฏวันเดือน 2475)

ความรู้สึกนึกคิดในทางการเมืองของราษฎร พังดูแล้วเห็นได้ว่าราษฎรนั้นมีอารมณ์ เขาต้องการการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเด็ดขาด และอาจมากกว่าปัญญาชนในระดับเบื้องต้นเสียอีกในบางประเด็น อย่างเช่น นายโรเบิร์ต คิลปิน ครูโรงเรียนบูรณศิลป์ กรุงเทพมหานคร มีความเห็นว่าควรออกพระราชบัญญัติมรดก เพราะทรัพย์สินของราษฎรและประเทศได้ถูกรวบรัดไปเป็นสมบัติส่วนตัวของเจ้านาย และข้าราชการเป็นจำนวนมาก และเวลานี้ก็เป็นโอกาสอันควรที่จะได้ทรัพย์สินเหล่านั้นกลับคืนมา อีกทั้งผู้ที่ได้รับพินัยกรรมมากกว่า 50,000 บาทขึ้นไปควรต้องเสียภาษีให้แก่รัฐบาล (ทจข.,สร.0202.25/62 “นายโรเบิร์ต คิลปิน แสดงความเห็น” 19 กันยายน 2475) ส่วนนายสมาน วงษ์วัฒนา อยู่จังหวัดนครศรีธรรมราช มีความเห็นว่าควรมีพระองค์เจ้าองค์ใดพระองค์หนึ่งรับตำแหน่งเป็นรัชทายาทสืบราชสมบัติตามแต่คณะราษฎรจะเห็นว่าควรเป็นใคร และควรยกเลิกศักดิ์เจ้าให้หมด คือทำให้เจ้าเป็นคนธรรมดาโดยใช้คุณวุฒิในหน้าที่การงานนำหน้าชื่อแทน พร้อมกับเสนอให้รัฐบาลยึดทรัพย์สินของพวกเจ้าเสียร้อยละแปดสิบ อีกทั้งให้งดเงินปอของเจ้าโดยคิดเป็นบำนาญให้แทน รวมทั้งให้ยึดที่ดินของเจ้าทั้งหมดแล้วนำมาใช้เป็นประโยชน์แก่ทางราชการต่อไป (ทจข.,สร.0201.25/309 “นายสมาน วงษ์วัฒนา แสดงความเห็น” 1 กรกฎาคม 2475) และมากยิ่งขึ้นไปกว่านั้นคือ นายคุ้ม ศรีสุวรรณ อยู่จังหวัดอุบลราชธานี มีความเห็นว่ารัฐบาลควรคิดหาทางขยายอาณาเขตออกไปเพื่อให้ประเทศใหญ่ขึ้น และเพื่อให้มีราษฎรกับทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น (ทจข.,สร.0201.25/109 “นายคุ้ม ศรีสุวรรณ แสดงความเห็น” 24 ธันวาคม 2475) และมีอยู่รายหนึ่งเสนอความเห็นว่ามีผู้เป็นสมาชิกของสภาผู้แทนราษฎรได้ต้องนับถือศาสนาพุทธเท่านั้น (ทจข.,สร.0201.25/151 “แสดงความเห็นของศาสนาพุทธ” 9 กรกฎาคม 2475) และมีบางคนในสมัยนั้น มีความเห็นว่าพระยาพลพลพยุหเสนาควรตั้งตัวเป็นกษัตริย์ใหม่เสียเลยจะเป็นการดีกว่า (ทจข.,สร.0201.25/234 “นายหมื่น สวัสดิวงศ์ แสดงความเห็น” 24 สิงหาคม 2475)

นอกจากนี้ ยังมีความคิดเห็นซึ่งมีความขัดแย้งกันเองในระหว่างราษฎรอีกเป็นจำนวนมาก อย่างเช่น เรื่องว่าควรจะยกเลิกบรรดาศักดิ์ของข้าราชการหรือไม่ ก็มีทั้งฝ่ายสนับสนุนให้ยกเลิกไปทั้งหมด โดยที่พวกเขาให้ความเห็นว่าบรรดาศักดิ์เป็นเครื่องหมายของความไม่เท่าเทียมกันของระบอบใหม่ (อาทิ ทจข.,สร.0201.25/393 “นายประดิษฐ์ อยู่อุตุม แสดงความเห็น” 30 มิถุนายน 2475) ส่วนฝ่ายที่คัดค้านก็มีความเห็นว่าบรรดาศักดิ์

ยังมีความจำเป็นเพราะเป็นเครื่องหมายแสดงรางวัลและน้ำใจ สามารถใช้เป็นของที่ระลึกแทนการขึ้นเงินเดือนแก่คนที่ทำความดีได้ในสมัยที่เศรษฐกิจฝืดเคืองเช่นนี้ (ดู อาทิ หจข.,สร.0201.25/23 “นายมาโนช เศรษฐบุตร กับพวกแสดงความเห็น” 29 ตุลาคม 2475) เรื่องสถานะของสมาคมคณะราษฎรก็ถูกวิจารณ์ด้วย เช่นว่าควรมีหรือไม่ฝ่ายที่มีความเห็นว่าควรมีก็ให้เหตุผลว่าควรมีเพราะคณะราษฎรเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง ถือเป็นตัวแทนของราษฎรและชาติ (ดู อาทิ หจข.,สร.0201.25/23 “นายมาโนช เศรษฐบุตร กับพวกแสดงความเห็น” 29 ตุลาคม 2475) ส่วนฝ่ายที่มีความเห็นว่าควรงเล็กละก็ให้เหตุผลว่าสมาคมคณะราษฎรจะสร้างความแตกแยกในหมู่ราษฎรด้วยตนเองและเกิดการแบ่งแยกออกเป็นฝักเป็นฝ่าย (ดู อาทิ หจข.,สร.0201.25/321 “ธ.ยอดทัย แสดงความเห็น” 16 กรกฎาคม 2475)

นอกจากเรื่องทางการเมืองแล้ว ผู้นำราษฎรและ“ปัญญาชน”ชาวบ้านยังได้แสดงความคิดเห็นในทางเศรษฐกิจเข้ามาเป็นจำนวนมาก และในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการภาษีอากรนั้น เรื่องที่เป็นประเด็นของยุคสมัยคือเงินอากรค่านาและเงินรัชชูปการ ก็ได้มีผู้แสดงความคิดเห็นกันมาหลายสิบรายว่าควรงเล็กละภาษีอากรประเภทนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมาตรการยัดทรัพย์ราษฎรแล้วเอามาขายทอดตลาดและการจับตัวราษฎรเอามาทำงานโยธานั้นควรงเล็กละเป็นการด่วน เนื่องด้วยคนไทยนั้นไม่ใช่“ทาส” นายนิรันทร ภาษิต และนายเจือ ประกายจันทร์ ควรได้รับการยกย่องในฐานะเป็นผู้นำราษฎร ซึ่งนำการต่อสู้เรื่องนี้มาอย่างยาวนานและเอาจริงเอาจัง เขาทั้งสองได้ช่วยกันพิมพ์หนังสือชื่อ *ไทยไม่ใช่ทาส* ออกจ่ายแจกในปลายปี พ.ศ.2475 ซึ่งได้ทำให้เรื่องนี้บานปลายกลายเป็นคดีการเมืองไป และเขาทั้งสองได้ถูกจับกุมคุมขังในระยะหนึ่งด้วย (ดู ศักดินา,2531)

อย่างไรก็ดี ผู้นำราษฎรในจำนวนที่มากกว่า มีความเห็นว่ารัฐบาลยังไม่ควรงเล็กละเงินอากรค่านา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเงินรัชชูปการไปเสียเลยทีเดียว แต่รัฐบาลควรคิดปรับปรุง อย่างเช่นควรลดหย่อนจำนวนที่เก็บให้น้อยลงไม่ใช่มาตรการการจับที่รุนแรงและควรเปลี่ยนชื่อเสียใหม่เป็น“เงินบำรุงชาติ” (หจข.,สร.0201.25/233 “ร.ท.เปลื้อง อภิสิทธิ์ แสดงความเห็น” 2 กรกฎาคม 2475) ในส่วนของการลดหย่อนก็กระทำได้ในหลายวิธีและวิธีการหนึ่งซึ่งคนหลายสิบคน มีความเห็นพ้องต้องกันคือ ให้รัฐบาลทำตัวฉลาดเพิ่ม ขึ้นอีกใบหนึ่งคู่กับตัวรัชชูปการ โดยให้มีเลขเรียงลำดับและให้ทำตัวฉลาดนี้เป็นแบบล๊อตเตอรี่ ก็จะทำให้ราษฎรมีความกระตือรือร้นที่จะเสียเงินรัชชูปการกันมากขึ้น และรัฐบาลก็จะมีรายได้เพิ่มขึ้นด้วย (หจข.,สร.0201.25/20 “ความเห็นของผู้ใช้นามว่า ป.ผ.” 24 พฤศจิกายน 2475)

เรื่องการที่รัฐบาลควรคิดแสวงหารายได้ชนิดใหม่นั้น “ปัญญาชน”ชาวบ้านได้เสนอวิธีการต่างๆเข้ามาหลายสิบวิธี เพื่อช่วยรัฐบาลคิดจัดวางแผนการต่อไปในอีกทางหนึ่ง อย่างเช่น วิธีการออกใบบอนด์ หรือพันธบัตรรัฐบาล กับการออกล๊อตเตอรี่โดยรัฐบาลนั้น มีผู้กล่าวถึงกันมาก รองๆลงไปได้แก่การคิดเก็บภาษีขาเข้าเพิ่มขึ้น อาทิเช่นภาษีบุหรี่ แอลกอฮอล์ เครื่องสำอาง เป็นต้น นอกจากนี้ได้แก่ การเรียกเก็บภาษีจากบริษัท ห้างร้าน และสำนักงาน และการเปิดการเรียไรโดยทั่วไป โดยให้ผู้ออกเรียไรมีฐานะเป็นสมาชิกของคณะราษฎร และมีผู้เสนอให้มีการจัดเก็บภาษีชนิดใหม่ต่างๆขึ้นด้วย อาทิเช่น ภาษีที่ดิน ภาษีมรดก ภาษีคนโสด เป็นต้น

มีความเห็นจากผู้นำราษฎรและ“ปัญญาชน”ของชาวบ้านในจำนวนอีกไม่น้อย ซึ่งเสนอให้รัฐบาลเข้าดำเนินการทางเศรษฐกิจหรือเข้าแทรกแซงในระบบเศรษฐกิจมากขึ้น อย่างเช่น นายรักชาติ ได้เสนอความเห็น

ว่ารัฐบาลควรออกคำสั่งให้ข้าราชการทุกคนนุ่งผ้าที่ทอขึ้นมาจากภายในประเทศ ก็จะเป็นหนทางประหยัดรายจ่ายของประเทศได้มาก (หจข.,สร.0201.25/18 “ความเห็นของนายรักชาติ” 29 กรกฎาคม 2475) ส่วนนายวิเชียร ศุภกาญจน์ ได้เสนอความเห็นที่ว่ารัฐบาลควรคิดตั้ง“สมาคมสินค้าไทย” ขึ้น และช่วยกันชักชวนให้ราษฎรนิยมใช้สินค้าไทย เขากล่าววิจารณ์ว่าความคิดนิยมใช้ของต่างชาตินั้นเกิดมาจากมิชชันนารีชั้นสูงเป็นผู้นำ ดังนั้นหากรัฐบาลเป็นผู้ริเริ่มเรื่องนี้เองก็จะเป็นการดี และสมาคมสินค้าไทยต้องประทับตราคณะราษฎรด้วยเพื่อให้ราษฎรเชื่อถือและได้ผล (หจข.,สร.0201.25/80 “นายวิเชียร ศุภกาญจน์ แสดงความคิดเห็น” ไม่ปรากฏวันเดือน 2475) และนายสิบลแหล่ม นิพพิชัย ได้เสนอความเห็นให้รัฐบาลดำเนินกิจการต้มน้ำตาลเมาแข่งกับเบียร์และสุราต่างประเทศ ก็จะประสบผลสำเร็จเพราะว่าราษฎรนั้นนิยมกันมาก และรัฐบาลจะมีรายได้เพิ่มขึ้น (หจข.,สร.0201.25/96 “นายสิบลแหล่ม นิพพิชัย แสดงความคิดเห็น” ไม่ปรากฏวันเดือน 2475) นอกจากนี้ ก็มีผู้เสนอความคิดเห็นให้รัฐบาลตั้งโรงงานยา โรงงานทอผ้า และโรงงานอุตสาหกรรมชนิดต่างๆขึ้นเอง เพื่อแข่งกับต่างประเทศ เพื่อให้ราษฎรมีงานทำและเพื่อยกระดับฐานะเศรษฐกิจของประเทศ ในการนี้“ปัญญาชน” ของชาวบ้านอยู่บางคนเหมือนกัน ได้เสนอความคิดเห็นถึงกับว่าให้รัฐบาลควรคิดทำนาเองด้วยก็มี

เกี่ยวเนื่องกับการเศรษฐกิจในอีกประการหนึ่งได้แก่การคิดช่วยเหลือให้ราษฎรมีงานทำ นายประสิทธิ์ นาโต มีความเห็นว่ารัฐบาลควรคิดตั้งกรมการแก้ไขเรื่องปัญหาเศรษฐกิจขึ้นเป็นการเฉพาะ (หจข.,สร.0201.25/42 “นายประสิทธิ์ นาโต แสดงความคิดเห็น” ไม่ปรากฏวันเดือน 2475) และนายพรหม สุตรสุนธุ์ มีความเห็นว่ารัฐบาลควรคิดตั้งสำนักงานจัดหางาน เรียกว่า“สมาคมช่วยคนไร้งาน” อีกทั้งเห็นควรว่าทางฝ่ายรัฐบาลต้องคิดเตรียมการให้มีเงินประกันการไร้งานด้วย ก็จะเป็นการดีอย่างยิ่ง (หจข.,สร.0201.25/122 “นายพรหม สุตรสุนธุ์ แสดงความคิดเห็น” 24 พฤศจิกายน 2475)

การเศรษฐกิจอีกส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับชาวนาและการเกษตรกรรม ข้อเรียกร้องทางด้านนี้ดูจะเบาบางลงไปเนื่องด้วยรัฐบาลใหม่ได้ทำการลดหย่อนอากรค่านาและอื่นๆอย่างค่อนข้างรวดเร็ว* ความคิดเห็นที่ผู้นำราษฎรยังคงเสนอเข้ามาเป็นประเด็นปัญหาเรื่องทุน ซึ่งทางรัฐบาลควรคิดจัดตั้งขึ้นเพื่อให้ชาวนากู้ยืมไปทำนา นอกจากนี้ได้แก่ความคิดเห็นเสนอให้รัฐบาลตั้งสหกรณ์ชาวนา รัฐบาลควรคิดตั้งโรงสีขึ้นเอง ควรคิดรับซื้อข้าวจากชาวนาบ้าง เพื่อป้องกันไม่ให้ชาวนาถูกขูดเลือดขูดเนื้อ ในเรื่องปัญหาดอกเบี้ยยซึ่งชาวนาได้ไปกู้ยืมเขามา ก็ควรคิดในอัตราลดต่ำลง และฝ่ายรัฐบาลควรมีกฎหมายลงโทษผู้ให้กู้เงินและคิดเอาดอกเบี้ยยแพง ควรมีกฎหมาย

* รัฐบาลในระบอบใหม่ได้เร่งตราพระราชบัญญัติยกเลิกอากรนาเกลือ พระราชบัญญัติยกเลิกภาษีสมัตร์ พระราชบัญญัติว่าด้วยการยึดทรัพย์กสิกรและพระราชบัญญัติอื่น ๆ อีกรวม 9 ฉบับในระหว่างเดือนกรกฎาคม จนถึงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2475 ซึ่งมีความหมายทั้งเพื่อเอาอกเอาใจราษฎรในสมัยนั้น เนื่องด้วยฝ่ายราษฎรได้ทำการต่อสู้เรียกร้องมานานตั้งแต่ในสมัยระบอบเก่า และในขณะเดียวกันก็คงมีความหมายในทางทฤษฎีสังคมบางประการด้วย เรื่องทฤษฎีทางสังคมนี้ ปรีดี พนมยงค์ (2501:36-37) ได้อธิบายในภายหลังว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางการผลิตจากแบบเจ้าของนา กับลูกนาแบบเก่ามาเป็นความสัมพันธ์ทางการผลิต แบบผู้ให้เช่ากับผู้เช่าซึ่งเป็นแบบใหม่ในระบบทุนนิยม อย่างเช่น การยึดทรัพย์จากกสิกร ซึ่งในความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบเดิมทำได้โดยชอบธรรม แต่ในความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบใหม่นั้น ผู้ให้เช่าไม่อาจทำได้

ว่าด้วยเครื่องขัง ตวง วัด เพื่อป้องกันไม่ให้ชาวนาถูกเอาเปรียบในเวลาซื้อขาย ในกรณีของการลดหย่อนค่านา “ปัญญาชน” ชาวนาบางคนกล่าวว่า การลดหย่อนค่านาในยามนั้นไม่ได้ผลมากนักเพราะชาวนาส่วนมากไม่ได้มีที่นาของตนเอง ต้องเช่านาคนอื่นเขาทำ ดังนั้นฝ่ายรัฐบาลจึงควรคิดทำกฎหมายเกี่ยวกับการเช่านาเพื่อช่วยเหลือชาวนาส่วนใหญ่จริงๆของประเทศ (หจข.,สร. 0201.25/404 “นายมนู ไทยนา แสดงความเห็น” 13 ตุลาคม 2475; หจข.,สร.0201.25/405 “นายแก้ว ตูลารักษ์ แสดงความเห็น” 4 พฤศจิกายน 2475) ในกรณีนี้เจ้าหน้าที่ดินพอดำฉางข้าว และพอดำโรงสีข้าวจะถูกผู้ข้าราชการและ “ปัญญาชน” ชาวบ้าน กล่าววิจารณ์มากที่สุดในฐานะที่เป็นผู้เอาเปรียบหากำไรจากชาวนา

นอกจากเรื่องทางการเมืองและเศรษฐกิจแล้ว หนังสือร้องเรียนแสดงความคิดเห็นของราษฎรยังมีเนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกับเรื่องสังคมวัฒนธรรม อย่างเช่น การศึกษา การแต่งกาย การแต่งงาน และการสังคมนาสงเคราะห์

เรื่องการแต่งกายนั้น มีผู้เสนอความเห็นมากรายอยู่เหมือนกันกล่าวว่า ถึงเวลาแล้วที่รัฐบาลควรคิดจัดให้ข้าราชการและราษฎรนุ่งกางเกงแทนผ้าโจงกระเบน เพราะสมัยเมืองไทยได้เปลี่ยนไปแล้ว ผ้าโจงกระเบนนั้นเป็นเครื่องหมายของระบอบเก่า ส่วนกางเกงคงมีความหมายแทนระบอบใหม่ อีกทั้งการนุ่งกางเกงก็ยังมีผลดีคือประหยัดได้ทั้งเงินและเวลารวมทั้งมีความสะดวกคล่องตัวในการสวมใส่มาทำงานมากกว่านุ่งผ้าโจงกระเบนด้วย (หจข.,สร.0201.25/16 “นายทิศ ปัญญาลักษณ์ แสดงความเห็น” 17 กรกฎาคม 2475)

เรื่องการแต่งงานหรือการมีผัวมีเมียก็ได้รับการนึกถึงในวาระที่ประเทศสยามก้าวเข้าสู่ยุคใหม่เช่นกัน กล่าวคือ ได้มีผู้เสนอความเห็นว่ารัฐบาลควรออกกฎหมายให้ผู้ชายและผู้หญิงที่จะแต่งงานกันแสดงหลักฐานว่ามีอยู่บ้างแต่พอประมาณเสียก่อนจึงจะจดทะเบียนสมรสให้ มาตรการนี้จะมีส่วนช่วยให้ครอบครัวของคนไทยมีความเป็นปึกแผ่นมากขึ้น ความนึกคิดในเรื่องนี้เสนอเข้ามาพร้อมกับเรื่องการสังคมนาสงเคราะห์อย่างเช่น เรื่องรัฐบาลควรคิดขจัดคนขอทาน เพราะเป็นเรื่องที่น่าอัปยศและกระทบกระเทือนต่อความเจริญของประเทศชาติ เป็นต้น (หจข.,สร.0201.25/435 “นางวิไล โสตกิริ แสดงความเห็น” 29 กุมภาพันธ์ 2475) นี่ก็เป็นประจักษ์พยานว่า “ปัญญาชน” ของชาวบ้านนั้นมีความตื่นตัวต่อการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ และมีความคิดคำนึงถึงเรื่องที่กว้างขวางมากไปกว่าเรื่องทางการเมือง หรือการเศรษฐกิจดังเช่นที่พวกชนชั้นนำนิยมถกเถียงกันอยู่

เรื่องสำคัญในประการสุดท้าย ซึ่งผู้ข้าราชการและ “ปัญญาชน” ชาวบ้านได้เสนอเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องกฎระเบียบและการบริหารงานของทางราชการ ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ผู้ทำหนังสือพวกนี้คงเป็นข้าราชการในระดับล่างๆ อย่างเช่น เสมียน ครูประจำบาล กำนัน หรือทหารมากกว่าเป็นราษฎรชาวนาจากระดับล่างจริงๆ อย่างไรก็ตามก็ดีดังได้กล่าวอธิบายมาตั้งแต่ต้นแล้วว่า เราควรพิจารณาคนกลุ่มนี้เนื่องด้วยพวกเขามีความเป็นอยู่ที่ใกล้ชิดกับราษฎรเป็นอย่างมากในสมัยนั้น

ความคิดเห็นในส่วนที่เกี่ยวกับกฎระเบียบและการบริหารงานของทางราชการ มีรายละเอียดเกี่ยวข้องตั้งแต่เรื่องการบรรจุข้าราชการ การจัดระเบียบทำงาน การทำหนังสือราชการ อัตราเงินเดือน การเลื่อนชั้น การแต่งกาย วันเวลาทำงาน การให้บำเหน็จบำนาญ การควบคุมความประพฤติ การตัดทอนให้ออก และบรรดาศักดิ์ของข้าราชการ อย่างเช่น นายสถิต ไม่ทราบนามสกุล เห็นว่าการแต่งกายของข้าราชการควรจัดให้

เป็นระเบียบอย่างเดี๋ยว่าจะมุ่งกางเกงหรือมุ่งผ้า ถ้าจะให้มุ่งกางเกงก็ควรจะบัญญัติให้เป็นเครื่องแบบ ปกติสำหรับข้าราชการทั่วไปทุกชั้น (หจข.,สร.0201.25/28 “นายสถิต ไม่ทราบนามสกุลแสดงความเห็น” 11 กันยายน 2475) ส่วนนายทองเจือ กลิ่นสุวรรณ มีความเห็นว่าวันหยุดราชการควรเปลี่ยนจากวันอาทิตย์ เป็นวันพระตามประเพณีเดิม เหตุผลคือ การหยุดวันอาทิตย์เป็นการเลียนแบบต่างชาติและละทิ้งประเพณีของไทย (หจข.,สร.0201.25/53 “นายทองเจือ กลิ่นสุวรรณ แสดงความเห็น” 2475) ทางด้านนายแฟ้ม ไม่ทราบนามสกุลมีความเห็นว่าการบรรจุข้าราชการไม่ควรคำนึงถึงลำดับคะแนนสูงต่ำอย่างเดียว หากแต่ควรให้เสนาบดีพิจารณาความเหมาะสมที่ข้าราชการผู้นั้นจะทำงานได้ตามความเป็นอยู่และภูมิประเทศ ทั้งนี้พิจารณาจากเฉพาะผู้ที่สอบไล่ได้แล้ว (หจข.,สร.0201.25/430 “นายแฟ้ม แสดงความเห็น” 20 ตุลาคม 2475) และนายจันท์ พรรณวิสุทธิ์ มีความเห็นว่าควรจัดระเบียบการปกครองข้าราชการพลเรือนใหม่ให้เป็นระเบียบเดียวกัน ให้มีหัวหน้ารับผิดชอบโดยตรงในทุกสายงาน และผู้ที่จะสมัครสอบเป็นข้าราชการในระบอบใหม่ควรจะต้องสอบชั้นมัธยมบริบูรณ์ (หจข.,สร.0201.25/701 “นายจันท์ พรรณวิสุทธิ์ แสดงความเห็น” 2475)

การเคลื่อนไหวของราษฎรกับการเมืองในระดับเบื้องต้น

ในท้ายที่สุดของบทนี้ เราคงต้องย้อนกลับมาพิจารณาคำถามหลักๆกันอีกครั้งหนึ่งว่า การเคลื่อนไหวของผู้นำราษฎรและ“ปัญญาชน”ของชาวบ้านมีความสำคัญหรือไม่ในลักษณะใด แน่หนอนว่าในการประเมินเรื่องนี้ เราคงต้องมีความตระหนักกันพอสมควรก่อนว่าผู้นำราษฎรและ“ปัญญาชน”ของชาวบ้านนั้น มีการเคลื่อนไหวของเขาอยู่ และฐานะของพวกเขาในทางสังคมการเมืองนั้นคือกลุ่มคนที่ด้อยทั้งโอกาสและสถานภาพในโครงสร้างอำนาจ แต่มิได้หมายความว่าพวกเขาไม่มี“อำนาจ”เสียเลย การศึกษาในที่นี้ต้องการชี้ให้เห็นว่าการเคลื่อนไหวในรูปแบบปฏิภาแสดงความคิดเห็นและหนังสือร้องเรียนต่างก็มี“อำนาจ”บางประการ ซึ่งทำให้กลุ่มชนชั้นนำรู้สึกกระทบกระเทือนหัวนไหวและสูญเสีย“ความชอบธรรม”ได้

ในช่วงต้นปี พ.ศ.2475 พระองค์เจ้าธานีนิติ เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้กราบบังคมทูลเสนอโครงการศึกษาของมุสลิมที่ใต้จัดการศึกษาเพื่อปลูกฝังความคิดชาตินิยมฟาสซิสต์ขึ้นในประเทศอิตาลี และขอพระบรมราชวินิจฉัยจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อจะได้เป็นข้อคิดนำมาตัดแปลงใช้ในการจัดการศึกษาของสยามในเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่าพระองค์ไม่มั่นพระทัยว่าจะหันกลับมาสอน “คนไทยให้นิยมการปกครองอย่างสมบูรณ์ญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy)” ได้อีก ทรงกล่าวว่า

“...ความนิยมและนับถือในองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอย่างที่เคยเป็นมาก่อน ฉันเห็นว่า จะกลับฟื้น ขึ้นอย่างแต่ก่อนไม่ได้อีกแล้ว เพราะคนที่เป็นบิดาของเด็กๆที่กำลังเรียนอยู่ เดียวนี้ เคยชินและชอบการนิโทษพระเจ้าแผ่นดินเสียจนติดตัวแล้ว...” (หจข.,ร.7 ศ.7/1

“พระราชกระแส” 27 พฤษภาคม 2475)

จากความบางตอนในพระราชกระแสข้างต้น ได้มีผู้อธิบายว่าเป็นผลมาจากการขยายตัวของการศึกษา กล่าวคือ ระบบการศึกษาสมัยใหม่ได้สร้างชนชั้นกลางขึ้นโดยกระจุกตัวอยู่ในระบบราชการ และเมื่อระบบราช

การมีวิกฤตการณ์ก็ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิด การศึกษาที่รัฐจัดการขึ้นจึงมีผลกระทบเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของอำนาจรัฐ (วารุณี, 2524:353) ในที่นี้ผู้เขียนมีความเห็นเสริมว่าได้มีการเคลื่อนไหวจากราชกรรเบี่ยงล่างด้วย ไม่ใช่มีเฉพาะแต่ในกลุ่มของผู้มีการศึกษาอย่างที่เข้าใจกันมา ผู้นำราชกรรอย่างเช่น นายทองเจือ จารุสาธร์ คงกล่าวยืนยันเรื่องนี้ได้ดีที่สุด เขากล่าวความตอนหนึ่งในคำถวายฎีกาของเขาว่า

“...เวลานี้ไปทีใด แม้แต่ชาวชนบทก็กล่าวถึงเศรษฐกิจและการเมือง ได้ยินข้อครหาอย่างธรรมดาและเล็ดร่อน บ้างว่ารัฐบาลปกครองราชกรรอย่างทาส อย่างหลอกลวงอย่างสุบเลียดกันแทบทุกหนทุกแห่ง การนิทว่าว่าร้ายนี้ไม่ถึงกับเป็นภัยในเร็ววันนั้นก็ตามแต่ก็เป็นชะนวนให้บังเกิดความเสียหายในอนาคตเวลาที่สั้น...” (ทจช., ร.7 รล. 20/194 “นายทองเจือ จารุสาธร์ ถวายฎีกา” 14 มีนาคม 2474)

ผู้นำของราชกรรหรือ“ปัญญาชน”ของชาวบ้าน ซึ่งได้แสดงบทบาทอย่างแข็งขันแทนราชกรรจำนวนมากนั้น ด้วยความตระหนักว่าตนเองนั้นเป็น“ข้าแผ่นดินที่ดี” เมื่อแลเห็นว่าบ้านเมืองกำลังมีภัยก็ไม่อาจนิ่งเฉยได้ พวกเขาจึงต้องอาศัยช่องทางที่เปิดให้ตามประเพณีคือการถวายฎีกาแสดงความคิดเห็นกันเข้าไป และเรื่องนี้ผู้เขียนมีความเห็นว่าน่าจะกระทบกระเทือนพระราชหฤทัยขององค์พระมหากษัตริย์ และพระทัยของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่มากเสียยิ่งกว่าคำวิจารณ์ของพวกหนังสือพิมพ์ ดังปรากฏหลักฐานว่าได้มีการอภิปรายในที่ประชุมอภิรัฐมนตรีสภากล่าวถึงพวกถวายฎีกาว่า “บางคนตั้งใจดีไม่เหมือนพวกหนังสือพิมพ์” (ดู ทจช.ร.7 รล.20/172 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ 43/2474” 6 มกราคม 2474) และในกรณีของนายนครินทร์ ภาษิต สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงมีความเห็นว่า “..มิใช่เป็นคนมีจิตวิกล เป็นแต่มีนิสัยยอดดีชอบทำอะไรแปลกๆให้เป็นการฝ่าฝืนขนบธรรมเนียมประเพณีนิยมและให้ถือไปในเชิงได้ดูหมิ่นหลู่อำนาจราชการเท่านั้น ..” (ทจช., ร.7 รล.20/132 “พระกระแสเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต” 25 มีนาคม 2474) ดังนั้นเมื่อผู้นำราชกรรซึ่งมีความตั้งใจดี ได้ถวายฎีกาแสดงความคิดเห็นกันเข้ามา และรายงานว่ราชกรรได้ว่กล่าวถึงรัฐบาลไปในทางร้าย อย่างเช่น กล่าวว่รัฐบาลปกครองอย่างทาส และอย่างหลอกลวง หรือกล่าวว่รัฐบาลมีจิตใจเหี้ยมโหดร้ายกว่ามหาโจร ก็ย่อมทำให้เกิดมีความรู้สึกที่หดหู่และท้อแท้กันอยู่ไม่น้อย

ประเด็นเรื่องนี้เป็นปัญหาเนื่องด้วยชนชั้นนำในระบบเก่า คือกลุ่มเจ้านาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงมีพระราชหฤทัยห่วงใยในความรู้สึกนึกคิดของราชกรร พระองค์ทรงมีพระราชนิยมที่ต่างไปจากข้อกำหนดในพระราชกฤษฎีกาวางระเบียบการทูลเกล้าฯถวายฎีกา พ.ศ.2457 กล่าวคือ ทรงรับพิจารณาฎีกาประเภทอื่นๆมากไปกว่าข้อระเบียบนั้น ดังปรากฏหลักฐานว่าทรงมีพระราชบันทึคนำหน้าหนังสือฎีกาชนิดแปลกๆว่ให้ “เสนออภิรัฐมนตรี...เพราะก็ออกจะน่ารู้อยู่บ้างว่พวกราชกรรมีความคิดเห็นอย่างไร” (ทจช., ร.7 รล.20/172 “พระราชกระแส” 8 ธันวาคม 2474) ซึ่งก็ทำให้มีหนังสือฎีกาแสดงความคิดเห็นถูกส่งเข้าไปในที่ประชุมอภิรัฐมนตรีและเสนาบดีโดยไม่ถูกละทิ้งไปเสียก่อน

เหตุผลสำคัญในอีกประการหนึ่งคือ พวกนักหนังสือพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 7 โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือพิมพ์การเมือง อย่างเช่น บางกอกการเมือง และ เกราะเหล็ก ได้ให้ความสนใจเรื่องการถวายฎีกามากขึ้น ดังได้กล่าวไว้แล้วในบทก่อน (ดูบทที่ 4) ว่หนังสือพิมพ์พวกนี้เป็นหนังสือพิมพ์รุ่นใหม่จากทศวรรษที่ 2460 และได้

พยายามต่อสู้เพื่อให้ได้การยอมรับในฐานะว่าหนังสือพิมพ์เป็นปากเสียงของราษฎร ดังนั้นเมื่อมีการถวายฎีกาเข้ามาเป็นจำนวนมาก พวกหนังสือพิมพ์กลุ่มนี้จึงให้ความสนใจ มีการลงประกาศว่าหนังสือพิมพ์ตนรับเขียนฎีกา และรับส่งฎีกาไปทูลเกล้าฯถวาย นอกจากนี้ หากเป็นเรื่องสำคัญก็จะนำเอาข้อความในหนังสือฎีกามาตีพิมพ์เผยแพร่ในหน้าหนังสือพิมพ์ (อัจฉราพร, 2530:45) ซึ่งในแง่หนึ่งถือได้ว่าเป็นการทำผิดประเพณีเพราะการถวายฎีกานั้นย่อมถือว่าเป็นความลับระหว่างผู้ปกครองกับราษฎร การนำมาตีพิมพ์หรือทวงถามว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยอย่างไร ย่อมกระทบกระเทือนพระราชหฤทัยมากขึ้นไปอีกเป็นทวีคูณ

ในอันที่จริง นับตั้งแต่ต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องด้วยฎีกานั้นมีจำนวนเพิ่มขึ้นมาก อีกทั้งมีฎีกาแปลกๆส่งเข้ามาด้วย ในสถานการณ์เช่นนี้ ได้มีการร่างพระราชบัญญัติทูลเกล้าฯถวายฎีกาขึ้นใหม่ในปี พ.ศ.2471 เพื่อใช้ทดแทนพระราชกฤษฎีกาวางระเบียบการทูลเกล้าฯถวายฎีกา พ.ศ.2457 แต่เดิม ร่างพระราชบัญญัตินี้ได้วางหลักเกณฑ์แบ่งประเภทฎีกาออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น และมีบทบัญญัติให้จัดส่งฎีกาบางประเภทไปยังเจ้าพนักงานที่รับผิดชอบให้ช่วยพิจารณา อย่างไรก็ตาม ร่างพระราชบัญญัตินี้ไม่ได้ตราขึ้นใช้อย่างรวดเร็ว ที่ประชุมอภิรัฐมนตรีสภามีมติให้ส่งร่างพระราชบัญญัตินี้ไปให้กรรมการองคมนตรีสภาให้ช่วยพิจารณาในอีกทางหนึ่ง ผลปรากฏว่าฝ่ายกรรมการองคมนตรีสภามีความเห็นคัดค้านร่างพระราชบัญญัติทูลเกล้าฯถวายฎีกา พ.ศ.2471 ผู้คัดค้านร่างพระราชบัญญัตินี้ คนสำคัญคนหนึ่งคือ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้อภิปรายแสดงหลักเหตุผลว่า

“...เรื่องเช่นนี้ไม่ควรออกเป็นกฎหมายเป็นเรื่องที่เจ้าหน้าที่คือกรมราชเลขาธิการวางระเบียบการเรื่องทูลเกล้าฯถวายฎีกาและประกาศให้ประชาชนทราบเท่านั้น การออกกฎหมายกลับไม่เหมาะแก่ประเพณีคอนสติตูชันของเราซึ่งพระราชอาธิบัติทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่ประชาราษฎร์มอบถวาย โดยตรงต่อพระองค์และจะเพาะพระองค์ ผู้อื่นซึ่งจะทรงแต่งตั้งให้ช่วยพระราชภาระในหน้าที่ราชการทั้งหลายจะทรงแบ่งพระราชอำนาจสลดหลั่นลงไปตามความจำเป็นแห่งหน้าที่อันประกอบด้วยความรับผิดชอบนั้นๆก็แล้วแต่พระองค์จะทรงเลือกเฟ้นขึ้นทั้งสิ้น พระองค์จึงทรงเป็นผู้รับผิดชอบในพระราชกรณียกิจทั้งหลายตรงต่อประชาราษฎร์ ไม่มีผู้อื่นใดหรืออำนาจใดๆเช่น ปาเลียมেন্ট หรือคณะเสนาบดีจะแทรกแซงเข้ามาในระหว่างพระราชอาธิบัติกับประชาราษฎร์ของพระองค์ได้เป็นอันขาด...” (หงษ., ร.7 รล.6/18 “การประชุมกรรมการองคมนตรีสภาครั้งที่ 1/2471” 1 มิถุนายน 2471)

นั่นหมายความว่า การถวายฎีกาควรดำรงอยู่ในแบบเดิมต่อไป ไม่ควรมีการแบ่งประเภทฎีกาเพื่อให้เสนาบดีหรือเจ้าพนักงานกรมกองใดรับผิดชอบพิจารณาฎีกาของราษฎร ดังนั้นฎีกาของราษฎรจำนวนมากจึงต้องส่งทูลเกล้าฯถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อไป ซึ่งเป็นการเปิดช่องทางให้ผู้ราษฎรและ “ปัญญาชน” ของชาวบ้านรายงานสถานการณ์จากเบื้องล่าง และวิพากษ์วิจารณ์องค์พระมหากษัตริย์ได้โดยตรง อย่างเช่นในปลายปี พ.ศ.2474 นายถวัติ ฤทธิเดชได้ถวายฎีกาเรื่อง “ลัทธิช่วยตนเอง” กล่าวว่าได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ (หนังสือตอบจากฎีกาลงฉบับก่อนๆ) ว่าได้ช่วยเหลือชาวนาอยู่แล้ว แต่ “รัฐบาลได้ช่วยชาวนา ด้วยวิธีอย่างไรนั้นยังไม่มีใครทราบ...บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ประชาชนพลเมืองก็ควรจะ

หาทางช่วยตัวเองด้วย” (หจข., ร.7 รล.20/23 “นายถวัติ ฤทธิเดช ถวายฎีกา” 25 มีนาคม 2474) ซึ่งในบรรยากาศขณะนั้นคือการกระทบกระเทือนความนิยมและนับถือในองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินโดยตรง อย่างไรก็ตาม ใด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหฤทัยเมตตาธิบดีพิจารณาหนังสือฎีกาของนายถวัติ ฤทธิเดชฉบับใหม่ อีก โดยครั้งนั้นพิจารณาควบคู่ไปกับฎีกาของนายเขียน พันธุ์โกศา และทรงมีพระราชบัญญัติกรวมกันไปในคราวเดียวว่า “พึงดูตามนี้ก็แปลว่าต้องการให้รัฐบาลทำ 5 year plan (แปลว่าโครงการห้าปี-ผู้อ้าง) อย่าง Soviet (อ่านว่าโซเวียต-ผู้อ้าง) นั้นเอง” (หจข., ร.7 รล.20/188 “พระราชกระแส” 1 มีนาคม 2474) ซึ่งย่อมเป็นเรื่องที่กระทบกระเทือนพระราชหฤทัยอยู่ไม่น้อย

ในระหว่างเดือนมีนาคมจนถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2475 ได้มีฎีกาของราษฎรอีกเป็นจำนวนมาก ค้างอยู่ กรมราชเลขาธิการจึงได้ทำเรื่องสรุปรวมกันไปในคราวเดียว โดยกล่าวว่าเป็นฎีกาของราษฎรที่ได้ขอพระมหากษัตริย์คุณคล้ายๆกันในสิ่งเรื่องใหญ่ๆ คือ ขอให้ลดราคาเงินบาทลง ขอให้ชลดการเก็บอากรค่านาและเงินรัชชูปการ ขอให้ออกกฎหมายระงับการเรียกหนี้และค่าเช่านาชั่วคราว และขอเงินทุนเพื่อนำไปประกอบกิจการหมอกจากนี้ได้นำเสนอรายงานพิเศษของกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมเรื่องฐานะของชาวนาจังหวัดลพบุรี รวมทั้งมีบัญชีแสดงการเร่งรัดอากรค่านา ซึ่งระบุว่าชาวนาเกือบห้าหมื่นรายต้องถูกยึดทรัพย์ และมีอยู่จำนวนหนึ่งซึ่งทรัพย์ที่ถูกยึดนั้นได้ถูกนำไปขายทอดตลาด (ดู หจข., สบ.2.42/380 “เจ้าพระยามหิธรทูลกรมพระยาดำรงราชานุภาพ” 4 มีนาคม 2474) เมื่อเรื่องนี้ถูกเสนอเข้าไปในที่ประชุมอภิรัฐมนตรีได้มีการอภิปรายกันอย่างมาก สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงตรัสว่า พวกราษฎรชาวนา “ไม่มีเงินเสียภาษี แต่มีเงินเสียให้หมอกความแต่งเรื่องราวฎีกา” กันขึ้นมา (หจข., ร.7 รล.20/194 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ 4/2475” วันที่ 14 เมษายน 2475) ส่วนสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่า “Idea (แปลว่าความคิด-ผู้อ้าง) ของพวกนี้ไม่อยากให้เป็นอย่างศาสนาพระศรีอาริย์ร้องไม่ยอมเสียภาษี ที่ไม่ชัดเจนก็มี ที่พอเสียได้ก็มี แต่ไม่ยอมเสีย...” ดังนั้นที่ประชุมอภิรัฐมนตรีจึงมีมติให้ร่าง “ประกาศตัดเดือนราษฎรชาวนา” ขึ้น (หจข.ร.7 รล.20/194) ซึ่งเมื่อประกาศจริงในวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ.2475 ได้ใช้ชื่อใหม่เป็น “ประกาศเรื่องความอดคัดผิดเคือง” มีใจความว่าขออย่าได้ทำฎีกากันเข้ามาอีกเลย เนื่องด้วยเรื่องความอดคัดผิดเคืองนี้มีได้เกิดขึ้นในพระราชอาณาเขตอันพึงป้องกันได้ด้วย “พระบรมเดชานุภาพ” และผู้ที่ลำบากไม่ใช่มีแต่ราษฎรชาวนาเท่านั้น พวกพ่อค้า ข้าราชการ และเจ้านายก็ได้รับความลำบากทั่วกัน ในท้ายที่สุดได้ขอให้ราษฎรชาวนาทุกคนควรมีความพยายามและตั้งใจช่วยกันเสียภาษีตามความสามารถ เพื่อจะได้เป็นกำลังสำหรับรัฐบาลปกครองบ้านเมือง และคิดการแก้ไขเหตุการณ์ต่างๆ ให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขต่อไป

แม้ว่าการเคลื่อนไหวของผู้นำราษฎร และ “ปัญญาชน” ชาวบ้านไม่ได้มีผลเป็นการโค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยตรง แต่นี่ก็คือสถานการณ์ซึ่งแวดล้อมการเปลี่ยนแปลงครานั้น ในประกาศของคณะราษฎรฉบับลงวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ผู้เขียนคือหลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) นั้นคงติดตามความรู้สึกนึกคิดของราษฎรอยู่มากพอสมควร เพราะปรากฏว่าได้ใช้ภาษาซึ่งผู้นำราษฎรและ “ปัญญาชน” ชาวบ้านใช้กันอยู่แล้ว อย่างเช่น กล่าวว่รัฐบาลปกครองราษฎรอย่างทาส แทนที่จะช่วยราษฎรกลับพากันทำนาบหลังราษฎร ถึงคราวเสียภาษี ถ้าไม่มีเงินก็จับตัวไปทำงานโยธา แต่พวกเจ้ากลับนอนกินกันเป็นสุข หรืออีกตอนหนึ่งกล่าวว่า รัฐบาลปกครองอย่างหลอกลวงไม่ซื่อตรงต่อราษฎร มี เป็นต้นว่าจะบำรุงการทำมาหากินอย่างโน้นอย่างนี้

แต่ครั้นค่อยๆ ก็เหลวไป เป็นต้น (ดูตัวบทได้จาก ชัยอนันต์และชัตติยา, 2532:168)

สำหรับผู้นำราษฎร เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองขึ้นและมีผลสำเร็จ พวกเขาก็ได้ส่งหนังสือร้องเรียนหรือหนังสือร้องทุกข์แต่แสดงความคิดเห็นของพวกเขาประกอบการพิจารณาเข้ามาเป็นจำนวนมาก โดยทันที ซึ่งมีความหมายอยู่พอสมควรในบริบทของวัฒนธรรมสยาม กล่าวคือ ในสายตาของราษฎร คณะราษฎรคือผู้นำคนใหม่ ซึ่งย่อมมีภาระผูกพันอยู่กับราษฎรในฐานะผู้เป็นที่พึ่ง หรือผู้ให้ความเป็นธรรมแก่ราษฎร พวกผู้นำราษฎรคงคิดกันแบบนี้จึงส่งหนังสือกันเข้ามาโดยถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา และพวกเขาก็ได้เรียกร้องในเรื่องต่างๆ มากมายดังได้กล่าวมาแล้ว รวมทั้งมีราษฎรบางส่วนขอเข้ามาสืบบทบาทร่วมกับคณะราษฎร

อย่างไรก็ตาม ท่าทีการปฏิบัติของคณะราษฎร และคณะรัฐบาลภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ต่อข้อเรียกร้องของราษฎรนั้นมีลักษณะเป็นทางการเป็นอย่างมาก ไม่มีความพยายามอันใดจากผู้นำคณะราษฎรที่จะดึงเอาผู้นำราษฎรบางส่วนที่มีความกระตือรือร้นให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมืองระดับเบื้องต้น อย่างเช่น นายถวัติ ฤทธิเดช นายรินทร์ ภาชิต และนายเขียน พันธุ์โกลา เป็นต้น คนเหล่านี้ย่อมมีระบบการให้เหตุผลและการเจรจาทำทาง ที่ต่างไปจากนายมานิต วสุวัต นายมังกร สามเสนหรือนายชุนใช้ คุตระกุล ซึ่งเป็นกลุ่มพ่อค้าและคนชั้นกลาง คนกลุ่มหลังได้ถูกดึงให้เข้ามาสืบบทบาทเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรก ในขณะที่คนกลุ่มแรกไม่ได้รับโอกาสนั้น ดังนั้นจึงเป็นที่เข้าใจได้ว่าภายในไม่ช้าหรือเร็ว บทบาทของผู้นำราษฎร และ “ปัญญาชน” ของราษฎรก็คง “ฝ่อ” ลงไป หรือกลับไปสู่ภาวะ “ปกติ” ในแบบเดิมๆ ในท้ายที่สุด

ลักษณะของการตอบสนองต่อข้อเรียกร้องของราษฎรอย่างสำคัญ คือการเร่งออกกฎหมาย อย่างเช่น การยกเลิกอากรนาเกลือ ยกเลิกภาษีสมพัตร ลดภาษีโรงเรือนที่ดิน และลดเลิกอัตราเก็บเงินค่าที่สวน ตราพระราชบัญญัติพิทักษ์เงินค่านาใหม่ การตราพระราชบัญญัติว่าด้วยการยึดทรัพย์สินกสิกร และการผ่อนผันกับการยกเลิกการเก็บเงินรัชชูปการในระยะถัดมา เป็นต้น ซึ่งในทางหนึ่งคือการเร่งตอบสนองข้อเรียกร้องของราษฎร ซึ่งมีอยู่ในช่วงนั้น แต่ในอีกทางหนึ่ง นี่ก็คือการตอบสนองโดยใช้มาตรการทางกฎหมาย ไม่ใช่การตอบสนองโดยมาตรการทางการเมือง (อย่างเช่น การจัดตั้งกองอาสาสมัครของคณะราษฎร ซึ่งราษฎรบางคนได้เสนอเข้ามา) กระนั้นก็ตาม การตอบสนองต่อข้อเรียกร้องของราษฎรโดยมาตรการทางกฎหมายก็คงต้องนับว่า มีความสำคัญอยู่ไม่ใช่น้อย หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ (พระยศในขณะนั้น) ได้อธิบายเรื่องนี้ในนามของปัญญาชนชั้นนำของยุคสมัยไว้ได้อย่างมีอรรถรส มีความบางตอหนักว่าว่า

“เงินรัชชูปการ ซึ่งแต่ก่อนเรียกว่าเงินส่วยนั้น เป็นเงินซึ่งเก็บจากชาวจรจร เป็นเงินเก็บรายหัวทำงานซึ่งเกณฑ์ให้ทำ จริงอยู่พลเมืองมีหน้าที่รับภาระทำงานเพื่อสนองคุณชาติ แต่งานที่จำเป็นต้องทำนั้นตามความนิยมในอารยะประเทศ ได้แก่การรับราชการทหาร และการช่วยราชการทหาร ตลอดจนงานงานเพื่อสาธารณประโยชน์ อย่างเช่น การงานในความฉุกเฉินเนื่องจากภัยพิบัติแห่งชาติ มีอุทกภัย เป็นต้น และการงานสาธารณะบางอย่าง เช่น การสร้างขอมถนนในท้องถิ่นนั้น เป็นต้น แต่เรื่องภาษีอากร ควรเก็บจากทรัพย์สินหรือผลประโยชน์ของบุคคลมากกว่าเก็บจากตัวของบุคคลหรือรายหัวของบุคคล มองเดสกีเออในตำราชื่อเจตนารมย์แห่งกฎหมายถือว่า ภาษีส่วยเป็นเครื่องหมายของการเป็นทาส

เพราะกำหนดเป็นรายหัว... เพราะฉะนั้นในประเทศที่เอาใจใส่ในน้อยต่อความสำคัญความ
สุขสบายและความมั่นคงของอาณาประชาราษฎรจึงมักเก็บภาษีส่วยกันมาก... นโยบายที่
จะหารายได้อื่นมาแทนเงินรัชชูปการ เป็นนโยบายประชาธิปไตย ซึ่งถูกหลักวิชา และเป็น
ที่สรรเสริญของประชาชนโดยแท้...” (นราธิปพงศ์ประพันธ์-ช,2514:405-412)

ซึ่งจะเห็นได้ว่าการตอบสนองของรัฐบาลต่อราษฎรเป็นการเปลี่ยนแปลงในทางหลักการที่สำคัญ แต่
ผู้นำราษฎรและ “ปัญญาชน” ชาวบ้านก็ยังทำหนังสือส่งกันเข้ามาอีก (มีต่อเนื่องมาจนถึงในทุกวันนี้) ซึ่งฝ่ายรัฐ
บาลในระบอบใหม่ได้จัดตั้งหน่วยงานขึ้นแผนกหนึ่ง ชื่อแผนกรับคำร้องทุกข์ สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี เป็นผู้ดู
แลรับต้นเรื่อง มีการพิจารณาและคัดแยกเรื่องส่งไปตามกระทรวงทบวงกรมต่างๆ ให้พิจารณา และตอบราษฎร
เองโดยตรงต่อไป โดยกระบวนการเช่นว่านี้ คำตอบส่วนใหญ่ที่ได้จึงเป็นคำตอบที่มาจากกลุ่มคนที่มียุทธศาสตร์
ฐานของความรู้ลึกซึ้งนึกคิด อย่างเช่น เป็นเจ้าหน้าที่ของกรมกองใดกองหนึ่ง สังกัดกระทรวงมหาดไทย กระทรวง
ศึกษาธิการ เรื่อยไปจนถึงกระทรวงสาธารณสุข และมักได้คำตอบว่าหนังสือร้องทุกข์ของราษฎรเป็นเรื่องที่ดูไม่มี
สาระบ้าง และรัฐบาลกำลังดำเนินการอยู่แล้วบ้างหรือในอีกทางหนึ่งคือนิ่งเฉยเสีย เหตุผลคือการเมืองของระบอบ
ใหม่ได้มุ่งไปในทางที่ให้ความสำคัญต่อความคิดใหม่ๆ ซึ่งถือกำเนิดและโต้แย้งกันอยู่ในระบบการสื่อสารทางการ
เมืองแบบใหม่ คือสภามุแทนราษฎร จากที่ประชุมสำคัญๆ จากหนังสือพิมพ์ซึ่งมีคุณภาพบางฉบับ และจากการ
โต้เถียงในหมู่คนที่มีการศึกษามากกว่าจะให้ความสำคัญต่อคำร้องทุกข์หรือคำร้องเรียนแสดงความคิดเห็นจาก
เบื้องล่าง

นอกจากนี้ ฝ่ายชนชั้นนำของระบอบใหม่คงพิจารณาว่าราษฎรได้มีตัวแทนทางการเมืองช่วยเป็นปาก
เสียงให้แล้วผ่านการประชุมสภามุแทนราษฎร และการยื่นกระทู้ถามในเรื่องต่างๆ และในส่วนของใกล้ชิดราษฎรเป็น
อย่างมากคือผู้แทนตำบลซึ่งเลือกตั้งในระหว่างวันที่ 1 ตุลาคม ถึงวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ.2476 ผู้แทนตำบล
นี้ได้แก่ผู้มีอายุตั้งแต่ 23 ปีบริบูรณ์ เป็นผู้มีความรู้แต่ไม่จำเป็นต้องอ่านหนังสือออก และต้องมีฐานะอยู่เหนือ
การเมืองคือไม่เป็นเจ้านายตั้งแต่หม่อมเจ้าขึ้นไป ผู้แทนตำบลนี้มีสิทธิเลือกผู้แทนในระดับชาติและมีบทบาทใน
ระบอบใหม่ในฐานะเป็นผู้สะกดกั้นและกลั่นกรองความคิดเห็นจากเบื้องล่างไม่ให้พุ่งไปที่รัฐบาลโดยตรง

อย่างไรก็ตาม ผู้นำราษฎรและ “ปัญญาชน” ของชาวบ้านซึ่งได้มีบทบาทมาก่อนหน้าการปฏิวัติสยาม
พ.ศ.2475 ได้แสดงบทบาทอยู่นอกศูนย์กลางอำนาจในระบอบใหม่ต่อมาอีกระยะหนึ่ง แต่เข้าใจว่าการยื่นหนังสือ
ของพวกเขาคงมีผลผลักดันความรู้ลึกซึ้งนึกคิดของผู้นำในระบอบใหม่ได้ลดน้อยลงกว่าแต่เดิม เนื่องด้วยอำนาจการ
เมืองของระบอบใหม่กระจายไปอยู่ในหลายศูนย์หรือหลายกลุ่มการเมือง ต่างจากภายในระบอบเก่าซึ่งองค์พระ
มหากษัตริย์ทรงรับผิดชอบอยู่ทั้งหมดในทุกๆ เรื่อง ดังตัวอย่างเช่นนายนรินทร์ ภาษิตได้ยื่นหนังสือแสดงความคิด
เห็นอย่างสม่ำเสมอ และในหนังสือฉบับหนึ่งถึงพระยามโนปกรณนิติธาดา มีความที่นำเสนอใจบางตอนกล่าวว่

“ ขอแสดงความยินดีในความดำริของท่านที่ได้ล้มเลิกสมามคมคณะการเมือง ซึ่งข้าพเจ้า
เห็นมาก่อนใครๆ ว่าใช้ไม่ได้ การพิมพ์หนังสือพระบรมราชวินิจฉัยโครงการของหลวง
ประดิษฐ์แจกในหมู่ข้าราชการนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นภัยทั้งเพเท่ากับเอาในหลวงให้ไป
เถียงเล่นกับหลวงประดิษฐ์ฯ แล้วให้คนคอยดู ท่านสำนักบ้างหรือไม่ว่าพวกที่เห็นกับ

ความเห็นของหลวงประดิษฐไพเราะมีมากน้อยเพียงใด .. การให้หลวงประดิษฐไพเราะไปนอกย่อมเป็นเรื่องเสียหาย ควรเรียกตัวกลับมาเดี๋ยวนี้ ...” (ทจข., สร.0201.8/52 “จดหมายนายพรินทร์ ภาษิตถึงพระยามโนปกรณ์นิติธาดา” 29 เมษายน 2476)

เห็นได้ว่านายพรินทร์ ภาษิตนั้นมีจุดยืนทาง“การเมือง”ของตนเองอยู่ เขาสนับสนุนพระยามโนปกรณ์นิติธาดาในเรื่องการยุบเลิกสมการการเมืองอันเป็นการสร้างความแตกแยกให้เกิดขึ้นในบ้านเมือง แต่เขาก็ไม่เห็นด้วยกับพระยามโนปกรณ์นิติธาดาซึ่งผลักดันให้หลวงประดิษฐไพเราะไปอยู่เสียในต่างประเทศ เนื่องด้วยหลวงประดิษฐไพเราะนั้นเป็นคนไทยก็ควรอยู่เมืองไทย และสามารถทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองได้ นอกจากนี้เขาเองก็ได้กล่าวอย่างอ้อม ๆ ว่าราษฎรนั้นมีความเห็นด้วยกับโครงการของหลวงประดิษฐไพเราะอยู่เป็นจำนวนมากไม่น้อย แต่การที่เขาเขียนหนังสือถึงพระยามโนปกรณ์นิติธาดาโดยตรงในฐานะเป็นราษฎรคนหนึ่งนั้นมีความหมายบ่งบอกว่าเขาเองนั้นสนับสนุนพระยามโนปกรณ์นิติธาดาอยู่คือการให้พระยามโนปกรณ์นิติธาดาปกครองบ้านเมืองต่อไป แต่ต้องอยู่ในร่องในรอย หรืออยู่ในทำนองคลองธรรมพอสมควร กล่าวคือ ในสายตาของผู้นำราษฎรนั้น ผู้ปกครองคือผู้ที่มีความเป็นธรรม และปกครองประเทศได้อย่างสงบเรียบร้อย

นายถวัติ ฤทธิเดชเป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง เขามีชื่อว่าได้ยื่นหนังสือต่อรัฐบาลสม่าเสมอ ได้เขียนบทความลงหนังสือพิมพ์ ชักจูงให้กรรมกรรวมตัวกันก่อตั้งสมาคมกรรมกร อีกทั้งได้นำการเคลื่อนไหวทางการเมืองอยู่ภายนอกกระบวรรัฐสภา และการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่เกินไปกว่าปกติอย่างมาก คือการยื่นฟ้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเดือนกันยายน พ.ศ.2476 ซึ่งทางฝ่ายผู้นำคณะราษฎรได้รับทำการไกลเกลี่ยยุติเรื่องนั้นโดยเร็ว ต่อมาในเดือนตุลาคม พ.ศ.2476 เขามีชื่อเป็นผู้นำราษฎรในเมืองคือนำกลุ่มกรรมกรช่วยเหลือรัฐบาลปราบกบฏบวรเดช แต่หลังจากนั้น ความรู้สึกนึกคิดของเขาก็เอนเอียงไปในทางนิยมกลุ่มผู้มีอำนาจและมีความเข้มแข็งคือสามารถเป็นที่พึ่งของราษฎร และทำให้ราษฎรมีกินมีใช้ เขากล่าวว่า

“...การปกครองของประเทศสยามจะปกครองกันแบบใดลัทธิใด หรือระบอบใดก็ได้จุดสำคัญในการปกครองสยามอยู่ที่ผู้มีอำนาจจะบันดาล ข้าจึงขอให้ผู้มีอำนาจจะปกครองด้วยระบอบใดหรือลัทธิใด ก็ขอให้ประชาชนมีกินมีใช้บ้าง...ชาวบ้านต้องได้ผลประโยชน์ เมื่อเป็นเช่นนี้จำเป็นอยู่เองที่ชาวบ้านจะเลือกผู้ที่เขามองว่ามีความสามารถเข้มแข็ง และช่วยพวกเขาได้ ให้เขามาเป็นที่พึ่งของพวกเราต่อไปได้...” (ถวัติ ฤทธิเดช “ลัทธิการปกครองสยาม” อีสสระ, 24 กันยายน 2478)

เข้าใจว่า ในระบบคิดของผู้นำราษฎรและ“ปัญญาชน”ชาวบ้าน ซึ่งทำการเคลื่อนไหวโดยตัวของเขานับตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 2450 ราวจนถึงทศวรรษที่ 2470 พวกเขาก็คงมีความนึกคิดถึงเรื่องเหล่านี้เป็นสำคัญ คือการมีกินมีใช้พอประมาณ หากเสียภาษีก็เสียในจำนวนที่พอเสียได้ ไม่ใช่เสียมากขนาดเสียไม่ได้และถูกยึดทรัพย์นำไปขายทอดตลาด หรือถูกจับตัวไปทำงานโยธา ในระบบคิดของราษฎร เขายอมรับโดยดุษฎีอยู่แล้วว่าผู้คนนั้นไม่เสมอภาคกัน ในสังคมการเมืองย่อมมีผู้ปกครอง ผู้ปกครองในสายตาของราษฎรคือผู้มีอำนาจที่เข้มแข็ง มีความเที่ยงธรรมและเป็นที่พึ่งของราษฎรได้ และในทัศนะของถวัติ ฤทธิเดชเองแล้วการปกครองลัทธิใด หรือระบอบใดก็ดูไม่มีความแตกต่างกันนัก หากความนึกคิดหลักๆของราษฎรดังกล่าวไม่ได้รับการตอบสนอง

ในสายตาของผู้นำระบอบใหม่ มีสาเหตุในหลายประการที่ทำให้ไม่สามารถเปิดระบบการเมืองอย่างกว้างขวางเต็มที่ อาทิเช่น การเปิดระบอบอย่างเต็มที่อาจเกิดอนาธิปไตย เป็นต้น ในส่วนอีกหนึ่งหน้าจะเป็นผลกระทบจากเบื้องล่างด้วย กล่าวคือ มีความคิดเห็นในคำร้องเรียนของราษฎรเอง กล่าวด้วยความหวังวิตกว่า ระบอบใหม่จะไปไม่รอด (หจข.,สร.0201.25/436 “ส.ท.สุพรรณ อนันตะโสภณ แสดงความเห็น” ไม่ปรากฏวัน มิถุนายน 2475) บางคนกล่าวว่าราษฎรยินดีกับระบอบใหม่แต่ก็ยังขาดความรู้ความเข้าใจ และ กล่าววิจารณ์ว่า โครงการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับระบอบใหม่ต้องรีบทำและปรับปรุงอย่างเร่งด่วน ผู้ที่เดินทางไปจากส่วนกลาง ไม่อาจอธิบายเรื่องระบอบใหม่ให้ราษฎรเข้าใจได้ เนื่องจากใช้ภาษาต่างกัน และราษฎรจำนวนมากยังนิ่งเฉยอยู่ (หจข.,สร.0201.25/370 “พระภิกษุประเสริฐ แสดงความเห็น” 8 สิงหาคม 2475) ต่อมาในระหว่างเหตุการณ์ปราบกบฏบวรเดชเดือนตุลาคม พ.ศ.2476 อากาตอบสนองของราษฎรต่อระบอบใหม่ก็ยังคงไม่มีความชัดเจน อีกทั้งไม่ค่อยมีความกระตือรือร้น จากการรายงานข่าวของเจ้าหน้าที่และกองสอดแนมซึ่งเดินทางไปในที่ต่างๆ กล่าวว่าราษฎรยังดูนิยมระบอบเก่าอยู่มาก (ดู หจข.,สร.0201.1.1/1 “ใบรายงาน ใบบอก จากกรมการจังหวัด-อำเภอ เรื่องเกี่ยวกับกบฏบวรเดช” พ.ศ.2476) การแสดงออกของราษฎรจากเบื้องล่างในลักษณะดังกล่าวนี้ คงมีส่วนช่วยยืนยันความคิดของผู้นำของคณะราษฎรเองที่ว่า ระบอบใหม่ของสยามจำเป็นต้องมีขั้นตอนจากชั้น “กึ่งประชาธิปไตย” ในระยะแรก จึงจะมีชั้น “ประชาธิปไตยสมบูรณ์” ภายในไม่เกินไปกว่าอีกสิบปี นับจากปี พ.ศ.2475 ต่อไปข้างหน้า (ปริทัศน์,2517:271)

ประวัติศาสตร์จากหนึ่งของการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 จึงมีผู้นำราษฎรและ “ปัญญาชน” ชาวบ้าน ร่วมแสดงอยู่ด้วยอย่างมีนัยยะสำคัญในช่วงของเหตุการณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงต้นปี พ.ศ.2475 คือก่อนที่รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์จำต้องประกาศเรื่องความอึดอัดผิดเคือง และในระยะต่อมา คือภายหลังจากเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 ผู้นำของราษฎรและ “ปัญญาชน” ชาวบ้านกลับมีบทบาทลดน้อยลง คือเป็นตัวประกอบอยู่นอกสภาผู้แทนราษฎร เนื่องด้วยผู้นำในระบอบใหม่ คนชั้นกลางและนักหนังสือพิมพ์เองไม่ได้นึกถึง หรือให้ความสำคัญกับราษฎรและผู้นำราษฎรมากนัก พลังของคนชั้นกลางและพ่อค้ามีความสำคัญมากกว่ามาก ดังนั้นการถวายฎีกา และการส่งหนังสือร้องทุกข์ของราษฎรในระยะหลังๆ จึงไม่ค่อยมีผู้คนให้ความใส่ใจ ยกเว้นในสถานการณ์พิเศษบางสถานการณ์เท่านั้น ซึ่งมักเป็นสถานการณ์ที่คนชั้นกลางไม่มีทางเลือกอื่น ๆ จำเป็นต้องดึงพลังจากราษฎรหรือ คิดใช้ช่องการถวายฎีกาเพื่อสร้างแรงกดดันทางการเมืองสำหรับกลุ่มของตน □

บทที่ 6

อุดมคติและอุดมการณ์ ของกลุ่มผู้นำทางความคิดในสมัยของการปฏิวัติ

ถึงแม้ว่ากลุ่มสังคมต่าง ๆ มีการเคลื่อนไหวและแสดงออกในทางวัฒนธรรม ความคิดและความรู้สึกนึกคิดผ่าน“ปัญญาชน”ของกลุ่มสังคมของตนดังได้กล่าวมาแล้วตามลำดับ แต่การอธิบายความหมายของการปฏิวัติสยาม ทั้งในแง่ของสิ่งที่ได้ผ่านไป สิ่งที่กำลังเกิดขึ้น และสิ่งที่กำลังเข้ามาแทนที่ เรื่องต่างๆ เหล่านี้เป็นความรู้ ความเข้าใจซึ่งมาจากการอธิบายโต้ตอบกันของกลุ่มคนซึ่งมีความรู้ มีหลักเหตุผล(หรือมี“ทฤษฎี”)และมีสถานภาพทางสังคมเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางหรืออีกนัยหนึ่งคือเป็นปัญญาชนของกลุ่มปัญญาชน ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น“กลุ่มผู้นำทางความคิด” หรือเป็น“นักปราชญ์”ของยุคสมัย เพราะเหตุว่าเมื่อคนกลุ่มนี้ได้เสนอคำอธิบายต่างๆ แล้วก็มักได้รับการยอมรับกันโดยทั่วไป แปลศัพท์จากต่างประเทศผู้คนที่เห็นดีเห็นงาม หรือเมื่อเขียนหนังสือและพิมพ์เผยแพร่ก็มักเป็นที่นิยมอ่านกันมากกว่าผลงานของปัญญาชนโดยทั่วไป อย่างเช่น คำอธิบายในเรื่อง ระบบใหม่คืออะไร รัฐธรรมนูญคืออะไร การยึดอำนาจแปลว่าอะไร การแบ่งแยกอำนาจมีลักษณะอย่างไร พรรคการเมืองคืออะไร ชาตินิยมคืออะไร การปฏิวัติหมายความว่าอะไร เป็นต้น อีกทั้งผู้คนที่ในสมัยต่อมาก็มักจดจำชื่อของผู้นำทางความคิดได้มากกว่าชื่อของปัญญาชนสามัญชนโดยทั่วไป โดยต่างพากันยกย่องว่าเป็น“มันสมอง”บ้าง เป็น“ที่ปรึกษา”ของรัฐบาลในระบบใหม่บ้าง หรือเป็น“ผู้ชี้แนะ”ทางความคิดของผู้นำคนต่างๆ บ้าง

ในอันที่จริงการประเมินว่าผู้ใดอยู่ในกลุ่มผู้นำทางความคิดในทศวรรษที่ 2470 นั้น นับว่าเป็นเรื่องที่ยากอยู่เหมือนกัน เนื่องด้วยต้องนับเฉพาะแต่บางคนและไม่พิจารณาผลงานของนักคิดในสมัยนั้นอีกหลายคน ในที่นี้ผู้เขียนมีเกณฑ์พิจารณาอยู่สามประการคือ หนึ่ง พิจารณาว่าผู้นั้นได้รับคำยกย่องจากยุคสมัยของเขาหรือไม่ มากน้อยเพียงใด สอง คือพิจารณาว่า เขามีบทบาทร่วมอยู่ในกระบวนการทางการเมืองของยุคสมัยหรือไม่ ในลักษณะใด และสาม พิจารณาว่าในสมัยต่อมา ไม่ว่าจะการปฏิวัตินั้นจะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวใน

ลักษณะใดก็ตาม เขาได้รับการกล่าวถึงโดยผู้คนรุ่นหลังไม่ว่าจะเป็นในทางบวกหรือในทางลบหรือไม่ และตามเกณฑ์ดังกล่าวนี้ อาจกล่าวได้ว่าในยุคสมัยของการปฏิวัติสยามนั้น มีบุคคลที่อาจจัดเป็นผู้นำทางความคิดหรือเป็นปัญญาชนของปัญญาชนได้อยู่ 3 คน คือ หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ (พระยศในขณะนั้น) และหลวงวิจิตรวาทการ (กิมเหลียง วัฒนปฤดา)

ในกรณีแรก คือหลวงประดิษฐมนูธรรมนั้น ไม่เป็นที่น่าสงสัยเลยว่าเขาได้รับการยกย่องทั้งจากในสมัยของเขาเอง และในสมัยต่อมา แม้ว่าเขาไม่ได้ทำนอกลูกอยู่ในประเทศสยามเป็นเวลานานมากก็ตาม เขาเป็นบุคคลสำคัญซึ่งได้รับการกล่าวถึงว่าเป็น“มันสมอง”ของคณะราษฎร (ไสว,2526:บทนำ;ฉัตรทิพย์,2524:213) เขาเป็นผู้ร่างคำประกาศเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง เป็นผู้ร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว ฉบับวันที่ 27 มิถุนายน 2475 เป็นผู้ร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติและเป็นผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ฯลฯ เพียงเท่านี้ก็คงต้องนับเขาว่าเป็นผู้นำทางความคิดคนสำคัญของสมัยนี้ ซึ่งการศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องนี้ไม่อาจละเลยชื่อของเขาได้เลย (ดู เฉลิมเกียรติ,2527)

หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ(พระยศในขณะนั้น) ทรงเป็นอีกท่านหนึ่งซึ่งมีบทบาทและได้เสนอแนวทางการคิดอย่างสำคัญในทศวรรษที่2470และในสมัยต่อมา เรื่องที่กล่าวถึงกันมากที่สุดคือเหตุการณ์ ในปี.ศ.2475 มีคนจำนวนมากต้องการแสดงความเห็นเรื่องรัฐธรรมนูญ แต่ดูเหมือนว่าไม่อาจเทียบเคียงกับความรอบรู้ของพระองค์ได้เลย หนังสือชื่อ *อภิปรายร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม (2475)* แสดงให้เห็นระดับภูมิปัญญาอันสูงส่งของพระองค์ซึ่งคนอื่น ๆ จำต้องยอมรับ นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงมีงานบัญญัติศัพท์การเมืองต่าง ๆ ลงพิมพ์เป็นประจำในหนังสือพิมพ์ *ประชาชาติ*(2475-2486) รวมทั้งทรงเป็นที่ปรึกษาของรัฐบาลในระบอบใหม่ นับตั้งแต่สมัยพระยาพลพลพยุหเสนาเป็นต้นมา และนี่คือความเป็นนักปราชญ์ของพระองค์ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางและต่อเนื่องตราบจนปัจจุบันนี้ (ดู มานวราชเสวี,2506;สิริ,2516)

ส่วนหลวงวิจิตรวาทการ (กิมเหลียง วัฒนปฤดา) ก็เป็นอีกผู้หนึ่ง ซึ่งมีอิทธิพลทางความคิดอย่างมาก ทั้งในช่วงก่อนและหลังการปฏิวัติ และเข้าใจว่ายังคงมีอิทธิพลต่อเนื่องตราบจนปัจจุบัน งานเขียนเป็นจำนวนมากของเขานั้นเป็นที่นิยมอ่านทั้งในสมัยนั้นและในสมัยนี้ หนังสืออย่างเช่น *มหาบุรุษ* (2471) *ประวัติศาสตร์ สากล* (2473) และ *การเมืองการปกครองของกรุงสยาม*(2475) กล่าวได้ว่าเป็นงานของนักปราชญ์คนหนึ่ง ซึ่งนักคิดและนักเขียนจำนวนมากไม่อาจแข่งขันกับเขาได้เลย เขาเป็นผู้นำคนสำคัญซึ่งเชิดชูแนวความคิดชาตินิยมและมีผลปฏิบัติที่เป็นจริงในระยะต่อมา นอกจากนี้เขายังมีชื่อเป็นผู้ทำงานอย่างเอาจริงเอาจังโดยหนุนช่วยรัฐบาลในเกือบทุกสมัยและอิทธิพลของเขาต่อสังคมทั้งหมดเป็นสิ่งที่เราไม่อาจละเลยได้ (สมเกียรติ-ก,2525)

การศึกษาในบทนี้มีเนื้อหาสาระเป็นการอธิบายให้เห็นว่า ปัญญาชนของกลุ่มปัญญาชนสามท่านคือ หลวงประดิษฐมนูธรรม หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ และหลวงวิจิตรวาทการ มีความคิดเห็นในเชิงของความมุ่งหวังหรืออุดมคติ กับมีแนวคิดที่ให้เหตุผลต่อสภาพที่เชื่อว่าเป็นความเป็นจริงหรืออุดมการณ์อย่างไร และโดยสภาพของความเป็นไปในสมัยนั้น ซึ่งดลบันดาลให้นักปราชญ์สยามทั้งสามคนต้องมาพบปะสนทนากันในกระบวนการเปลี่ยนแปลง พวกเขาเองก็คงมีความคิดเห็นที่ขัดแย้งกันบ้างและเห็นพ้องกันบ้างซึ่งถือเป็นธรรมดาและสำหรับการศึกษาในหนังสือเล่มนี้ซึ่งเชื่อว่าการเข้าใจความคิดของพวกเขาโดยรวมในบริบทเดียวกัน โดยไม่

แบ่งแยกความคิดกับสังคมของพวกเขาออกเป็นส่วนๆ ย่อมมีส่วนช่วยให้เราเข้าใจทิศทางของการเปลี่ยนแปลงได้มากขึ้น รวมทั้งอาจช่วยให้เข้าใจมรดกของการรับรู้อดีตในสมัยต่อมาด้วย เนื่องจากผู้คนในปัจจุบันคงได้รับอิทธิพลทางความคิดจากนักปราชญ์ของสยามคนใดคนหนึ่งไปกันบ้างไม่มากก็น้อย

หลวงประดิษฐมนูธรรม

หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์, 2443-2526) เกิดที่ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอรุ่งเกา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นบุตรนายเสียง กับนางลูกจันทร์ พนมยงค์ เขาเรียนหนังสือชั้นมัธยมจากโรงเรียนสวนกุหลาบ ได้เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม และสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนกฎหมายเป็นเนติบัณฑิตสยามเมื่อปี พ.ศ.2462 หลังจากนั้นเดินทางไปศึกษาต่อที่ประเทศฝรั่งเศสจนจบปริญญาเอกแห่งรัฐ (Docteur en Droit) จากมหาวิทยาลัยปารีส และได้ประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นสูงในทางเศรษฐศาสตร์จากมหาวิทยาลัยปารีสด้วยอีกสาขาหนึ่ง และในระหว่างที่ศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศสเขาเป็นหนึ่งในเจ็ดของผู้ร่วมก่อตั้งกลุ่ม “คณะราษฎร” เพื่อเปลี่ยนการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ กลุ่ม “คณะราษฎร” นี้ได้ประชุมกันเป็นครั้งแรกที่กรุงปารีส ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2469 (ปฏิทินใหม่คือปี พ.ศ.2470) ถัดต่อมาในปี พ.ศ.2470 เขาได้เดินทางกลับประเทศสยาม และทำงานเป็นผู้อำนวยการ กับเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ กรมร่างกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม รวมทั้งเป็นอาจารย์สอนหนังสือที่โรงเรียนกฎหมาย และเป็นเจ้าของโรงพิมพ์และผู้พิมพ์วารสารกฎหมายชื่อ *นิติสาร* (2471-ปัจจุบัน) ในระยะแรกๆด้วย ในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 เขาได้ร่วมทำการยึดอำนาจจากรัฐบาลของกษัตริย์ในฐานะหัวหน้ากลุ่มพลเรือนของ “คณะราษฎร” ตามเจตนารมณ์ที่มีมาแต่เดิม และหลังจากนั้นเขามีสบทบาทเป็นผู้นำในการบริหารงานการเมืองหรืองานราชการแผ่นดินภายในระบอบใหม่ในหลายๆด้าน อย่างเช่นเป็นกรรมการราษฎร เป็นอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และเป็นผู้ร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติในปลายปี พ.ศ.2475 ซึ่งได้รับคำวิจารณ์ว่าเป็นโครงการแบบ “คอมมิวนิสต์” อันเป็นสาเหตุของการถูก “เนรเทศ” ไปต่างประเทศระยะหนึ่ง แต่ก็ได้กลับมาีสบทบาทอีกครั้ง โดยคำเชื้อเชิญของคณะรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาในเดือนกันยายน พ.ศ.2476 เขาเป็นผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในระหว่างปี พ.ศ.2477 จนถึงปี พ.ศ.2480

เจลิเมเกียรตี มิวนวนได้ทำการศึกษาเรื่อง *ความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์* (2527) และ ได้แบ่งการศึกษาออกเป็นสองช่วง คือ ตั้งแต่สมัยเป็นนักเรียนจนถึงประมาณสงครามโลกครั้งที่สองช่วงหนึ่ง กับในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบันอีกช่วงหนึ่ง เขากล่าวว่า “จุดเด่นของความคิดในระยะแรกคือต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย และวางแผนการเศรษฐกิจเพื่อบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร ทั้งนี้เพื่อจุดมุ่งหมายคือเอกราชอธิปไตยของชาติและการดำรงอยู่ของประชาชน...” (เจลิเมเกียรตี, 2527:135) การแบ่งการศึกษาออกเป็นสองช่วงดังกล่าวนี้ว่ามีประโยชน์ทั้งในแง่ที่ช่วยให้เกิดมีความรู้ความเข้าใจวิวัฒนาการของความคิดและตระหนักว่าระบบความคิดของหลวงประดิษฐมนูธรรมหรือปรีดี พนมยงค์มีความแตกต่างกันเป็นอย่างมากในระหว่างช่วงที่หนึ่งกับช่วงที่สอง อย่างไร

ก็คือการศึกษาในหนังสือเล่มนี้จะอธิบายความคิดของหลวงประดิษฐมนูธรรมเฉพาะแต่ในช่วงแรกๆ เท่านั้น

เนื่องจากหลวงประดิษฐมนูธรรมได้ศึกษาวิชาความรู้มาทางกฎหมายเป็นหลัก เป็นที่น่าสังเกตได้ว่า เขามีความตั้งใจเป็นนักกฎหมายที่ดีมากคนหนึ่ง กล่าวคือภายในระยะเวลาห้าปี นับตั้งแต่เขาเดินทางกลับมา จากประเทศฝรั่งเศสในปี พ.ศ.2470 จนถึงปี พ.ศ.2475 เขาได้เขียนคำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ไว้ครบทุกบรรพ และเป็นผู้จัดทำหนังสือชุดชื่อ *ประชุมกฎหมายไทย* ซึ่งเป็นหนังสือรวบรวมกฎหมายเริ่มตั้งแต่กฎหมายตราสามดวงจนถึงกฎหมายที่ตราขึ้นในปี พ.ศ.2474 พร้อมกับได้ทำสารบัญญัติกฎหมายแบ่งเป็นหมวดหมู่ และเรียงตามลำดับปี (งานในทำนองเดียวกันนี้ในระยะต่อมาจัดทำโดยเสถียร ลายลักษณ์ หนังสือชื่อ *ประชุมกฎหมายประจำศก*) อาจกล่าวได้ว่านักกฎหมายรุ่นใหม่ๆ ที่คิดเขียนตำราและจัดทำหนังสือชุดในลักษณะดังกล่าวมีจำนวนไม่มากนัก เนื่องด้วยผู้จัดทำต้องอาศัยความมานะบากบั่นและความตั้งใจเป็นอย่างมาก อีกทั้งต้องมีความสามารถในทางวิชาการอยู่เป็นอย่างสูงด้วย คือต้องใช้เวลาที่ว่างจากงานราชการประจำซึ่งหลวงประดิษฐมนูธรรมต้องทำตามหน้าที่ที่กรมร่างกฎหมายและที่โรงเรียนกฎหมายสำหรับการดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ผลที่ได้รับจากความอุตสาหะบากบั่นดังกล่าวในประการหนึ่งซึ่งเห็นได้ชัดในระยะต่อมาคือหลวงประดิษฐมนูธรรมได้รับคำยกย่องจากนักเรียนกฎหมายโดยทั่วไปในฐานะที่เป็น “อาจารย์” ทั้งจากในหมู่นักเรียนกฎหมายซึ่งสำเร็จการศึกษาไปก่อนหน้าที่หลวงประดิษฐมนูธรรมจะมาเป็นอาจารย์จริงๆ และจากหมู่นักเรียนกฎหมายแผนกอื่นๆ ซึ่งอาจไม่ได้เรียนกับหลวงประดิษฐมนูธรรมโดยตรง ต่างก็พากันเรียกหลวงประดิษฐมนูธรรมว่า “อาจารย์” ทั้งสิ้น เข้าใจว่าเป็นผลเนื่องมาจากผลงานทางวิชาการจำนวนมากดังกล่าว ซึ่งส่งผลให้มีนักเรียนกฎหมายจำนวนหนึ่ง อย่างเช่น นายดิเรก ชัยนาม นายซิม วีระไวทยะ นายวิเชียร สุวรรณทัต นาย ทองเปลว ชลภูมิ นายชูป ศาลายชีวิน นายยล สมนานท์ เป็นต้น ต่างพากันสมัครเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่ม “คณะราษฎร” เพื่อทำการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองไปสู่ระบอบใหม่ในระยะต่อมา

ผลงานทางกฎหมายของนายปรีดี พนมยงค์ไม่ได้แสดงโดยจำนวนของหนังสือและวารสารเท่านั้น แต่ในทางแนวความคิดแล้ว หลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นนักเรียนกฎหมายคนแรกๆ ที่สำเร็จการศึกษาระดับสูงที่สุดจากมหาวิทยาลัยในประเทศฝรั่งเศส เขาก็อ่อมมีหลักแนวความคิดและข้อพิจารณาปัญหาที่ต่างไปจากนักกฎหมายของสยามรุ่นอาวุโสเกือบทุกคนในเวลานั้น เนื่องด้วยนักกฎหมายสยามส่วนใหญ่ นั้นสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ ระบบการเรียนกฎหมายของอังกฤษกับฝรั่งเศสนั้นต่างกันมาก กล่าวโดยย่อคือแบบอังกฤษนั้น เรียนกฎหมายในความหมายแคบ คือ ศึกษาเฉพาะตัวบทและคำพิพากษากฎีกาเดิม ๆ ซึ่งถือเป็นบรรทัดฐานของการตัดสินคดีความ แต่การศึกษากฎหมายแบบฝรั่งเศส โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่สองนั้น ศึกษากฎหมายในความหมายกว้าง คือ ศึกษากฎหมายไปพร้อมๆ กับการศึกษาหลักวิชาปรัชญา วิชาการเมือง วิชาประวัติศาสตร์ และวิชาเศรษฐศาสตร์ และเนื่องด้วยวิวัฒนาการของการศึกษาระดับสูงของสยามในระยะแรกศึกษากฎหมายแบบอังกฤษแต่เพียงแนวทางเดียว ปรากฏจนประเทศสยามได้ประกาศใช้กฎหมายลักษณะอาชญาในปี พ.ศ.2451 และโดยแรงผลักดันของฝรั่งเศสเอง โรงเรียนกฎหมายจำเป็นต้องเปิดการเรียนการสอนแผนกกฎหมายฝรั่งเศสขึ้นควบคู่กับแผนกวิชาภาษาอังกฤษ ซึ่งยังคงมีการเรียนการสอนสืบต่อมา ดังนั้น นักเรียนโรงเรียนกฎหมายนับตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 2450 เป็นต้นมา จำเป็นต้องเลือกว่าจะเรียนวิชากฎหมายในแผนกใดแผนกหนึ่งระหว่างกฎหมายอังกฤษกับกฎหมายฝรั่งเศส โดยที่นักเรียนเองจำเป็นต้องมี

ความรู้ภาษาต่างประเทศดีพอในระดับหนึ่งด้วย โดยที่แผนกกฎหมายอังกฤษผู้บรรยายส่วนใหญ่เป็นข้าราชการชาวไทย เนื่องด้วยการศึกษาในแผนกดังกล่าวได้เปิดสอนมานานแล้ว ส่วนแผนกกฎหมายฝรั่งเศสซึ่งเพิ่งเปิดสอนได้ไม่นานนัก ไม่มีอาจารย์ชาวไทยบรรยายจึงใช้ผู้บรรยายเป็นชาวฝรั่งเศสเป็นส่วนใหญ่ อย่างเช่น นายร.แลงกาด นายเอกุต และนายคูปลาตร์ เป็นต้น ฉะนั้นเมื่อนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเดินทางกลับประเทศสยามในปี พ.ศ.2470 หลังจากใช้เวลาศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศสนานถึง 7 ปี เขาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงประดิษฐมนูธรรมในปี พ.ศ.2471 และมีฐานะเป็นอาจารย์ชาวไทยคนแรกๆที่บรรยายในแผนกวิชากฎหมายฝรั่งเศสของโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม

ในการแสดงปาฐกถาที่สามัคยาจารย์สมาคม ในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2471 เรื่อง “ปัญหาเกี่ยวแก่การลงอาชญาผู้กระทำผิดกฎหมาย” หลวงประดิษฐมนูธรรมได้กล่าวบรรยายถึงหลักแนวคิดบางอย่าง ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องใหม่สำหรับในช่วงนั้น นั่นคือการศึกษากฎหมายต้องนึกถึงเรื่องอื่นๆที่มากกว่าการศึกษาตัวบทและการบังคับใช้กฎหมาย เขากล่าวว่าเราต้องนึกถึงการศึกษาอบรมกันให้มากกว่าเดิม เนื่องด้วยการศึกษาอบรมย่อมถือเป็นการเตรียมการป้องกันไม่ให้คุณคนละทำความผิด และทำให้บุคคลมีความรู้สึกรับผิดชอบ

“...สำหรับชนหมู่มากนั้นเกี่ยวแก่รัฐประศาสนโยบายของรัฐบาล ข้าพเจ้าจะไม่อาจเอื้อมไปพูดถึงว่า จะต้องทำอย่างไร... (ในส่วนของเอกชนนั้น) ความจนอันอาจเกิดขึ้นจากการที่บุคคลทำตนเองก็ดี ความเกียจคร้าน ความรู้เท่าไม่ถึงการ ทำให้ถูกคนอื่นเขาโกง ความเสเพล สุรุษสุราย ความเสพยาสุราเมินเมาจนติด ความไม่ชินต่อภูมิประเทศหรืออากาศเหตุต่างๆเหล่านี้จะลดน้อยลงไปก็ต้องอาศัยการศึกษาเป็นส่วนสำคัญคือ การรู้จักจริง ความจริง...” (ปรีดี-ก,2526:124)

การศึกษาคือการหาความจริงนั้นทำได้หลายทาง อย่างเช่น ศึกษาอยู่ในโรงเรียนส่วนหนึ่งและออกไปฝึกฝนนอกห้องเรียนอีกส่วนหนึ่ง ก็จะช่วยให้อุจจ์สภาพความเป็นอยู่แห่งชีวิตที่แท้ เมื่อมีความรู้ความเข้าใจ “ความจริง” ตามหลักดังกล่าว “ความรู้สึกเป็นอิสระภาพจะพลันเกิดขึ้นแก่ใจ อันจะเป็นหลักอย่างมั่นคงของเกียรติยศและของนิสัยใจคอที่ดี” (ปรีดี-ก,2526:125) ซึ่งหลวงประดิษฐมนูธรรมกล่าวว่า เป็นการป้องกันมิให้บุคคลกระทำความผิดจากชั้นรากฐาน

ในปี พ.ศ.2474 หลวงประดิษฐมนูธรรมได้เปิดสอนวิชากฎหมายปกครองที่โรงเรียนกฎหมายขึ้นเป็นครั้งแรก นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการแตกหักในทางวัฒนธรรมกฎหมายกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และแผนกวิชากฎหมายอังกฤษ ซึ่งถือว่าการสอนวิชากฎหมายปกครองและกฎหมาย “พระธรรมนูญ” นั้นเป็นเรื่องที่ไม่บังควร และไม่เหมาะสมกับจารีตประเพณีและยุคสมัยของประเทศสยาม

ในการบรรยายวิชากฎหมายปกครอง หลวงประดิษฐมนูธรรมได้กล่าวไว้อย่างหนักแน่นเป็นครั้งแรกว่ากฎหมายใดจะต้องพึงตราขึ้นบนพื้นฐานของหลัก “สิทธิมนุษยชน” (ปรีดี-ก,2526:150) ขยายความได้ว่ามนุษย์นั้นเกิดมามีทั้งสิทธิและหน้าที่ที่จะดำรงชีวิต และรวบรวมกันอยู่ได้เป็นหมู่คณะ สิทธิและหน้าที่เหล่านี้ย่อมมีขึ้นจากสภาพตามธรรมชาติของการเป็นมนุษย์นั่นเอง ซึ่งอาจจำแนกได้เป็นความเป็นอิสระหรือเสรีภาพ ความเสมอภาคหรือสมภาพ และความช่วยเหลือซึ่งกันและกันฉันทัพันธ์พี่น้องหรือภราดรภาพ (ปรีดี-ก,2526:151-

158) หลักแนวคิดดังกล่าวแม้ดูเป็น“ของตะวันตก” ก็ถือกำเนิดขึ้นในประเทศฝรั่งเศส แต่ก็ดูจะเป็นความจริง เช่นกันว่ามนุษย์สามารถมีความเชื่อและศรัทธาได้โดยไม่มีปัญหาว่าหลักการนั้นถือกำเนิดในประเทศใด ในกรณีนี้ เขาเป็นคนแรกที่ได้อธิบายเรื่องสิทธิและเสรีภาพในที่สาธารณะ ในขณะที่เงินเดือนที่หลวงประดิษฐมนูธรรม ได้รับโดยหลักการแล้วไม่ถือว่าเป็น“สิทธิ” หากเป็นบำเหน็จที่พระเจ้าแผ่นดินทรงพระกรุณาให้แก่“ข้าแผ่นดิน”ของพระองค์ (พจน.,ร.7 ค.11/5 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ 35/2469” 9 มีนาคม 2469)

ในปี พ.ศ.2474 คือปีเดียวกันนั้น กุหลาบ สายประดิษฐ์ ก็ได้เขียนบทความชื่อ“มนุษยภาพ”แสดงให้เห็นถึงหลักการและความเชื่อมั่นในหลักแนวคิดเรื่องสิทธิและเสรีภาพของมนุษย์ไว้ด้วย กุหลาบ สายประดิษฐ์กล่าวว่ามนุษย์ทุกคนมี“สิทธิ”ตามสภาพความเป็นมาของมนุษย์ซึ่งถือกำเนิดขึ้นโดยธรรมชาติแบบเดียวกัน และในชุมชนการเมืองใดๆย่อมมีหลักนิติธรรมการปกครองดำรงอยู่ โดยที่หลักนิติธรรมนี้ย่อมมีเกิดขึ้นในภายหลังจากมีมนุษย์ ในทางปรัชญาถือว่าความจริง ความเชื่อตรงและคุณธรรมเป็นบ่อเกิดของหลักนิติธรรมชนิดต่างๆ และจากความเชื่อในลักษณะดังกล่าวนี้ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้วิจารณ์สภาพการณ์ในขณะนั้นว่ารัฐบาลและคนชั้นสูงไม่สู้หนักกับความจริง โดยหลงไหลไปว่าอำนาจจะบันดาลความนิยมได้ทุกอย่าง และการปฏิเสธความจริงในทางหลักปรัชญาดังกล่าว เขาถือว่าเป็นการขาด“เอสเซนซ์(แปลว่าแก่นแท้-ผู้อ้าง)ของความเป็นมนุษย์”(ไทยใหม่, 8 และ 11 ธันวาคม 2474)

การให้คุณค่าแก่“สิทธิ” และ“เสรีภาพ” ตามคำบรรยายของหลวงประดิษฐมนูธรรม และบทความของกุหลาบ สายประดิษฐ์ ย่อมมีผลกระทบต่อแนวคิดทางการเมืองแบบเดิมซึ่งพิจารณาว่ามนุษย์มีแต่“หน้าที่” และไม่มี“สิทธิ” คำอธิบายเรื่อง“หน้าที่พลเมือง”ว่าบุคคลมีฐานะลดหลั่นกันลงไป จัดได้ว่าเป็นปรัชญาความคิดซึ่งคำจูนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะเหตุว่ามนุษย์ไม่มี“หน้าที่”ล้มล้างระบอบการเมืองมนุษย์เกิดมามีแต่เป็นหนี้บุญคุณพ่อแม่ เป็นหนี้บุญคุณครอบครัว และเป็นหนี้บุญคุณแผ่นดิน (ดู โปศาลศิลป์ สาตรา,2446;วิสุทธิสุริยศักดิ์,2454;ปุ.,2469;สุรพันธ์เสนี,2471) ในสภาพการณ์ดังกล่าวนี้ คงมีแต่ความสนใจให้คุณค่าแก่เรื่อง“สิทธิ” และ“เสรีภาพ”เท่านั้น ที่ทำให้มนุษย์มีพลังกระทำการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในทางเป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบที่ตั้งมั่นอยู่ อย่างไรก็ตามในระบบคิดของไทยสยามนั้น แนวคิดเรื่องสิทธิ เสรีภาพและหน้าที่เป็นหลักการที่ไม่ได้แยกขาดออกจากกันอย่างสิ้นเชิง ความแตกต่างจึงเกิดจากน้ำหนักที่เน้นไปในทางใดทางหนึ่งมากกว่า อย่างเช่น หลักความคิดภายในระบอบเก่าได้เน้น“หน้าที่”ว่าเป็นสิ่งสำคัญสูงสุด และแทบไม่มีหลัก“สิทธิ”ดำรงอยู่เลย ในขณะที่หลวงประดิษฐมนูธรรมและกุหลาบ สายประดิษฐ์นั้นกลับเห็นในทางตรงข้ามคือแลเห็นว่าหลักการเรื่อง สิทธิ เสรีภาพ โดยสภาพธรรมชาติของความเป็นมนุษย์นั้นมีความสำคัญมากกว่า (เฉลิมเกียรติ,2527)

ในคำบรรยาย วิชากฎหมายปกครอง พ.ศ.2474 หลวงประดิษฐมนูธรรมมีความเห็นว่ากิจกรรมในทางการเมืองการปกครอง (และการเมือง) ที่สำคัญมีอยู่เพียงสองหมวดใหญ่ๆ คือ หนึ่ง การกระทำโดยความจำเป็นเพื่อป้องกันและรักษาความสงบเรียบร้อย กับสองคือ การกระทำเพื่อส่งเสริมบำรุงฐานะความเป็นอยู่และความสุขสมบูรณ์ของราษฎร การปกครองในหมวดแรกเป็นหน้าที่โดยพื้นฐานของทุกรัฐ ส่วนการปกครองในหมวดหลังเป็นเรื่องใหม่ที่เพิ่งตระหนักในกลางพุทธศตวรรษที่ 25 นี้เอง เขากล่าวว่าไม่มีรัฐใดไม่ประสงค์ให้ราษฎรได้รับ

ความสุขสมบูรณ์ “...ข้อความพิศดาร อันเกี่ยวแก่ความสุขสมบูรณ์นั้นมียุ่่มาก แต่สิ่งที่สำคัญเหล่านี้คงจะไม่มีใคร ปฏิเสธ คือการมีอาหารรับประทานด้วยความพอใจ มีเครื่องนุ่งห่ม มีสถานที่ที่อยู่อันเหมาะแก่ความสุขและความพอใจของบุคคล มีความสะดวกในการเคลื่อนที่หรือหมุนเวียนจากแห่งหนึ่ง การพักผ่อนและหาความเพลิดเพลิน ร่างกายได้รับความเหน็ดเหนื่อยเพราะได้ทำงานแม้จะเป็นเด็กเฒ่าชราเจ็บป่วยก็ได้รับความสุขสมบูรณ์นี้...” (ปรีดี-ก., 2526: 256) เห็นได้ว่าในทัศนะของหลวงประดิษฐมนูธรรม รัฐมีหน้าที่ที่สำคัญเพียงสองหมวด และหมวดที่สองถือเป็นหมวดที่สำคัญสำหรับรัฐสมัยใหม่ซึ่งไม่อาจจะเลยได้ ซึ่งเขาได้กล่าวถึงเรื่องนี้อีกครั้งอย่างละเอียดในเอกสารชื่อ “เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ” ในปลายปี พ.ศ.2475

พิจารณาคำบรรยายเรื่องหน้าที่ของรัฐดังกล่าวแล้ว อาจกล่าวได้ว่านักกฎหมายที่สนใจการเศรษฐกิจในทศวรรษที่ 2470 อย่างเช่น หลวงประดิษฐมนูธรรมนี้มีอยู่น้อยมาก เหตุเพราะนักกฎหมายรุ่นอาวุโส อย่างเช่น พระยามโนปกรณนิติธาดา พระยามานวราชเสวี ฯลฯ ต่างจบการศึกษาจากประเทศอังกฤษ คงมีแต่นักกฎหมายจากฝรั่งเศสซึ่งทยอยเดินทางกลับประเทศสยาม อย่างเช่น หลวงประเจิดอักษรลักษณ์, นายอุไทยพิทุโยธิน, และนายเดือน บุนนาค ซึ่งในระยะต่อมาคนกลุ่มนี้คือผู้บรรยายในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองที่ดั่งขึ้นในปี พ.ศ.2477 เท่านั้น ที่ให้ความสนใจกับวิชาเศรษฐศาสตร์กับวิชากฎหมายไปพร้อมๆ กัน นอกจากนั้นแล้วคงได้แก่ผู้ที่มีความรู้และสนใจในทางเศรษฐกิจแต่อยู่นอกวงการของนักกฎหมาย อย่างเช่น พระยาสุรียานุวัตร (เกิด บุนนาค) ผู้เขียนหนังสือ *ทรัพย์ศาสตร์* พระสารสาสน์พลชั้นธ์ (ลอง สุนทานนท์) เจ้าของนามปากกา “555” ซึ่งเขียนบทความในหนังสือพิมพ์ *ไทยใหม่* อีกคนหนึ่งคือหม่อมเจ้าสกลวรรณกร วรวรรณ ซึ่งในขณะนั้นทรงเป็นอธิบดีกรมสาธารณสุข ทรงมีงานเขียนเป็นภาษาต่างประเทศในทางนิคมหลักเศรษฐกิจ การเมืองก่อนปี พ.ศ.2475 (ดู Sakol Varavarn, 1930) และทรงกล่าวในภายหลังว่าพระองค์ทรงเป็นสมาชิกสมาคมเฟเบียน (Fabian) ของอังกฤษ ถัดต่อมาคงได้แก่หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ข้าราชการกรมสหกรณ์ ซึ่งจบการศึกษาชั้นปริญญาเอกทางเศรษฐศาสตร์จากประเทศเยอรมันและได้เขียนบทความทางด้านเศรษฐกิจลงพิมพ์ในวารสาร *นิตินาสัน* ที่มีหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นบรรณาธิการ เป็นต้น

เนื่องด้วยวิชาความรู้ทางด้านเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับมหภาคเป็น “ความรู้ต้องห้าม” ภายใต้อำนาจ (ฉัตรทิพย์, 2524: 13) การวิพากษ์วิจารณ์การกำหนดนโยบายเศรษฐกิจและการวางแผนการเศรษฐกิจต่างๆ จึงถูกผลักให้ไปอยู่นอกศูนย์กลางอำนาจโดยปริยาย ซึ่งฝ่ายรัฐบาลไม่นิยมชมชอบและไม่คิดที่จะนำเอาข้อคิดนั้นมาประกอบการพิจารณา ความคิดทางเศรษฐกิจของฝ่ายรัฐบาลกับผู้สนใจการเศรษฐกิจของประเทศจึงมีทิศทางที่แตกต่างกันมาก กล่าวคือกระแสภายนอกของรัฐบาลค่อนข้างนิยมว่าการเศรษฐกิจจำเป็นต้องมีการวางแผนจากส่วนกลางและรัฐบาลจำเป็นต้องเข้าแทรกแซงในระบบเศรษฐกิจ ในขณะที่ฝ่ายนำของรัฐบาลเองยังถือว่าการเศรษฐกิจต้องทำแบบมี “สกีม” ทางเศรษฐกิจแบบแยกออกเป็นส่วนๆ โดยไม่จำเป็นต้องมี “สกีมรวม” และการเศรษฐกิจควรปล่อยให้เสรีโดยที่รัฐไม่พึงเข้าแทรกแซงใดๆ (ทจช., สบ. 2.42/373 “ประชุมปรึกษาสกีมต่างๆ ของสภาการคลัง” มกราคม 2474) ดังนั้นพวกแรกจึงมีความเห็นคล้อยไปในทำนองเดียวกันว่ารัฐบาลทำงานแบบ “ขาดหลักวิชา” และเป็น “คนตาบอด” ในการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจ

ลักษณะเด่นๆ ของแนวความคิดของหลวงประดิษฐมนูธรรมในระยะแรกอีกประการหนึ่งคือ เขาเป็นคนที่ให้ความสนใจกับกำเนิดของกฎหมายและเจตนารมณ์ของมนุษย์ผู้ให้กำเนิดกฎหมาย เขากล่าวถึงเรื่องนี้ไว้

นับตั้งแต่เริ่มจัดทำหนังสือชุด *ประชุมกฎหมายไทย* เมื่อปี พ.ศ.2471 เขากล่าวว่า เขามีความประสงค์รวบรวมพิมพ์กฎหมายตราสามดวงขึ้นใหม่โดยคงรูปภาษาเดิมไว้ทุกประการ เพื่อให้ใช้เป็นประโยชน์ในการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ ประเพณี การปกครอง และวรรณคดี (ประดิษฐ์มนูธรรม, 2471: คำนำ) นี่ต้องนับว่าเป็นความสำคัญทางประวัติศาสตร์และสำคัญทางวัฒนธรรมกฎหมายที่พิเศษอยู่ไม่น้อย (อย่างน้อยไม่เคยมีคนคิดเช่นนี้) และการให้ความสำคัญกับเรื่องนี้คงเกี่ยวข้องกับการตระหนักในเรื่องรูปการจิตสำนึกในส่วนอื่นๆ ของเขา เขาได้ชื่อว่าเป็นคนที่มีความตั้งใจอย่างมากคนหนึ่งในกลุ่ม “คณะราษฎร” ซึ่งประชุมกันเมื่อหลายปีก่อนในต่างประเทศ แต่ก็ได้พากเพียรพยายามอยู่หลายปีเพื่อทำให้เรื่องที่ได้พูดคุยกันนั้นกลายเป็นความจริง

ข้อสำคัญยิ่งกว่านั้น คือ สำหรับนักกฎหมายผู้เคร่งครัดกับกำเนิดและเจตนารมณ์ของกฎหมายย่อมจะเข้าใจได้ดีว่า การมีระบอบรัฐธรรมนูญอาจเกิดขึ้นสามทางคือ หนึ่งเกิดจากประมุขแห่งรัฐให้เอง สองเกิดขึ้นโดยความตกลงระหว่างประมุขแห่งรัฐกับราษฎร และสามเกิดขึ้นโดยราษฎรร่างขึ้นเองโดยตรง (เดือนและไพโรจน์ - เล่ม 2, 2477: 18-20; ประเจิดอักษรลักษณ์, 2477: 8-10) ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่าผู้ที่ศึกษาวิชากฎหมายโดยตรงจะไม่ทราบความรู้เบื้องต้นทางกฎหมายในลักษณะนี้ ผู้ที่ไม่มีความรู้ทางกฎหมายอาจเข้าใจโดยรวมๆ แต่เพียงว่าประเทศต่างๆ ในโลกนี้มีการปกครองระบอบราชาธิปไตยกับระบอบ “รัฐธรรมนูญ” (คำว่ารัฐธรรมนูญยังไม่มีใช้จนกระทั่งถึงปลายปี พ.ศ.2475) โดยไม่ใส่ใจมากนักว่าระบอบรัฐธรรมนูญนั้นมีหลายรูปแบบ การที่ประมุขแห่งรัฐให้เองตามประวัติศาสตร์โดยทั่วไปแล้วบ่งบอกว่ามีปัญหาเพราะไม่ทราบว่าใครเป็นองค์อธิปัตย์ที่แท้ อย่างเช่น นายภักดี และนายไทย (ไม่ทราบชื่อจริง) ได้ถวายฎีกาว่าเห็นควรตั้งกฎหมายคอนสตีติวชันเมื่อปี พ.ศ.2468 จากคำแสดงหลักเหตุผลของนายภักดีและนายไทยคงเป็นตัวอย่างที่ช่วยให้เข้าใจระดับความรู้ทางกฎหมายของยุคสมัยในระดับหนึ่ง กล่าวคือเขาทั้งสองเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวควรพระราชทานตั้งกฎหมายคอนสตีติวชันเป็นปฐมราชกิจ อันเป็นความเจริญอย่างประเทศในโลกทั้งหลาย

“...กฎหมายคอนสตีติวชันนี้ จะไม่ตัดทอนพระเจ้าแผ่นดินแต่อย่างหนึ่งอย่างใด กิจการทุกอย่างคงดำเนินไปเป็นกระแสพระบรมราชโองการนั่นเอง แปลกแต่มีหลักฐานมั่นคงยิ่งขึ้น และมีพลานน้อยเข้า เพราะทำด้วยความเห็นของคนส่วนมาก ซึ่งมีความสามารถทั้งนั้น และทั้งต้องผ่านสภาอภิรัฐมนตรีอีก ชั้นๆ ในที่สุดจึงเป็นพระบรมราชโองการใช้ได้ทีเดียว” (ทจช., 7.7 บ.2./17)

เห็นได้ว่าผู้ที่มีอำนาจสูงสุดยังคงได้แก่พระเจ้าแผ่นดิน ในกรณีของรัฐธรรมนูญญี่ปุ่นก็เป็นเช่นเดียวกันนี้ (เดือนและไพโรจน์ - เล่ม 2, 2477: 18-20) ซึ่งเป็นเจตนารมณ์ทางกฎหมายที่ไม่ตรงสนิทกันนักกับความคิดของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม เหตุเพราะจุดประสงค์ของ “คณะราษฎร” นั้นไม่ได้ต้องการรัฐธรรมนูญที่เกิดจากประมุขแห่งรัฐเป็นผู้ให้อย่างที่นายภักดีและนายไทยได้ถวายฎีกา หากแต่เป็นรัฐธรรมนูญที่จำกัดอำนาจพระมหากษัตริย์ โดยให้พระมหากษัตริย์อยู่ใต้กฎหมายไม่ใช่อยู่เหนือกฎหมาย (ปรีดี, 2517: 212)

ความรู้สึกนึกคิดของผู้คนกับคำอธิบายในทางกฎหมายจึงมีความไม่ลงรอยกันอยู่มากในเรื่องกำเนิดของรัฐธรรมนูญ กล่าวคือ ความรู้สึกนึกคิดนั้นมีอยู่ทั่วไปในหมู่ราษฎรที่พอมีการศึกษาแต่คำอธิบายในทางกฎหมายอย่างเป็นทางการนั้นเป็นภาระของนักกฎหมายโดยตรงมากกว่าคนในสายงานอื่นๆ (ขอให้เปรียบเทียบความรู้สึก

นึกคิดเรื่องการแพทย์และการอนามัยกับคำอธิบายทางวิชาการแพทย์) ในที่นี้เรื่องเจตนารมณ์ต้องนับว่าเป็นเรื่องใหญ่ที่ต้องพิจารณาให้รอบคอบ และในภายหลังมีกฎหมายรัฐธรรมนูญแล้วก็จำเป็นต้องรักษาเจตนารมณ์ไว้ต่อไปด้วย ซึ่งระยะต่อมาเห็นได้ว่าความขัดแย้งในเรื่องกำเนิดรัฐธรรมนูญนี้ไม่ใช่เป็นเรื่องเล็กน้อย เพราะฝ่ายหนึ่งมีความเห็นว่ารัฐธรรมนูญเกิดจากการตกลงระหว่างประมุขแห่งรัฐกับราษฎร ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งเห็นในทางตรงข้ามว่ารัฐธรรมนูญเกิดจากประมุขแห่งรัฐเป็นผู้ให้ หรือเกิดจากการ“พระราชทาน” (ดูต่อไปในบทที่ 9; เดือนและไพโรจน์,2477; ประเจิดอักษรลักษณ์,2477; เสนีย์,2491; กมล,2524)

ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ได้มีการยึดอำนาจจากรัฐบาลของกษัตริย์ หลวงประดิษฐมนูธรรม มีหน้าที่สำคัญคือเป็นผู้ร่างประกาศชี้แจงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในเอกสารชื่อ “ประกาศของคณะราษฎร” หลวงประดิษฐมนูธรรมได้ใช้ข้อความหลายตอน ซึ่งเป็นภาษาที่แสดงความรู้สึกของยุคสมัย อย่างเช่น ข้อความว่า “รัฐบาลของกษัตริย์ได้ปกครองอย่างหลอกลวงไม่ซื่อตรงต่อราษฎร” เป็นความเดียวกันกับที่กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เขียนไว้ในบทความชื่อ “มนุษย์ภาพ” (ไทยใหม่, 8,11 ธันวาคม 2474) รวมทั้งคล้ายกับที่ผู้นำราษฎรได้เขียนไว้ในหนังสือถ่วงดุล (ดูบทที่ 5) เป็นต้น ข้อความสำคัญที่สุดคือ การประกาศว่า “บัดนี้ ประเทศเป็นของราษฎรไม่ใช่ของกษัตริย์” ซึ่งเป็นหลักการที่นักหนังสือพิมพ์ คนชั้นกลาง หรือผู้นำราษฎรไม่เคยเขียนมาก่อน และนับตอนนี้ไปประเทศสยามจะมีการปกครองระบอบใหม่ ซึ่งจะดำเนินการตามหลักใหญ่ๆ 6 ประการดังนี้ (ดูตัวบทจาก ชัยอนันต์และชัตติยา,2532:168-170)

1. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่นเอกราชในทางการเมืองการศาลในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง
2. จะต้องรักษาความปลอดภัยภายในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก
3. ต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก
4. จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)
5. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก 5 ประการดังกล่าวข้างต้น
6. จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร

หลักหกประการดังกล่าวประกาศในนามกลุ่ม“คณะราษฎร” ดังนั้นผู้รับผิดชอบคือสมาชิกคณะราษฎรทุกคน กระนั้นก็ดีโดยสภาพข้อเท็จจริงแล้วเป็นที่น่าเชื่อว่า ประการดังกล่าวสะท้อนความคิดเห็นทางการเมืองของหลวงประดิษฐมนูธรรมได้มากกว่าคนอื่นๆ อย่างเช่น ในหลักหกประการระบุเรื่องเอกราชไว้เป็นหลักแรก เรื่องนี้ในแง่ของความรู้สึกนึกคิดทั่วไปอาจดูเป็นเรื่องแปลกกว่าเพราะเหตุใดต้องกล่าวถึงเรื่องเอกราชทั้งๆที่ประเทศสยามไม่เคยสูญเสีย“เอกราช” แต่สำหรับนักกฎหมายแล้ว การเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเป็นข้อเท็จจริงที่ไม่อาจทำให้นักกฎหมายกล่าวได้อย่างภาคภูมิใจว่าประเทศสยามมีเอกราชสมบูรณ์ ดังนั้นเมื่อนักกฎหมายชั้นนำมีความคิดแบบนี้ เรื่องเอกราชจึงจำเป็นต้องระบุไว้เป็นข้อแรก ข้อถัดมาคือเรื่องสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาค ตลอดจนในข้อต่อๆมาเรื่องการบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ ได้ปรากฏอยู่แล้วในคำบรรยายวิชากฎหมายปกครอง(พ.ศ.2474) อย่างไรก็ดีตามการใช้ถ้อยคำอย่างรุนแรงในที่สาธารณะประการหนึ่ง

และการประกาศว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงยอมรับคำประกาศ ก็จะมีการตั้งระบอบใหม่ที่มีประมุขเป็นสามัญชนอีกประการหนึ่ง ได้ก่อให้เกิดความแตกแยกกันขึ้นแม้กระทั่งภายในหมู่คณะราษฎรด้วยตนเอง (ประยูร, 2518:170-171) ด้วยเหตุนี้ ข้อวินิจฉัยของหลวงวิจิตรวาทการผู้นำทางความคิดอีกคนหนึ่งของยุคสมัยนี้ที่ว่าคณะราษฎรไม่ใช่คณะที่มีนโยบายแน่นอนเหมือน คณะคอนเซอร์เวตีฟ คณะชาติ คณะลิเบอร์ลัล และคณะโซเซียลิสต์ แต่คณะราษฎรมีเพียงหลัก“ปฏิญญา” (วิจิตรวาทการ-ช, 2475:31-33) จึงเป็นความคิดเห็นที่นำรั้งมากที่สุดความเห็นหนึ่ง

สำหรับการศึกษาความคิดของหลวงประดิษฐมนูธรรมในระยะต้น มีหลักฐานอีกอย่างน้อยสองชิ้นที่สามารถช่วยอธิบายวิวัฒนาการความคิดทางการเมืองของเขาได้ เอกสารแรกคือ พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 ซึ่งเป็นที่แน่ชัดว่าหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นผู้เขียนขึ้นและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงลงพระปรมาภิไธยในวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ.2475 เอกสารฉบับนี้นำเสนอโครงสร้างของรัฐแบบใหม่ให้พระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญเป็นครั้งแรก (เอกสารเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปการปกครองซึ่งได้พิจารณาถ้อยคำอยู่ในหมู่อภิรัฐมนตรี ที่ปรึกษาชาวต่างประเทศ และเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่บางคนก่อนปีพ.ศ.2475 ไม่ได้ระบุหลักการที่ชัดเจนว่าพระมหากษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย เรื่องนี้ขอให้ดูต่อไปในบทที่ 7) เขาเห็นควรให้บุคคลและคณะบุคคลรวมทั้งหมด 4 ฝ่ายเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยแทนราษฎรในระบอบใหม่ ได้แก่ กษัตริย์ สภาผู้แทนราษฎร คณะกรรมการราษฎร และศาล นั้นหมายความว่าประเทศสยามใหม่มีการแบ่งอำนาจออกเป็นสี่ทาง (เดือนและไพโรจน์-เล่ม 2, 2477; ประเจิดอักษรลักษณ์, 2477) ซึ่งต้องนับว่าเป็นการปรับหลักการแบ่งแยกอำนาจของตะวันตกให้เข้ากับสังคมสยาม ไม่ใช่การตั้งหน้าตั้งตาลอกเลียนแบบทฤษฎีการแบ่งแยกอำนาจของนักคิดหรือนักปรัชญาฝรั่งเศสอย่างตายตัว (ดูเพิ่มเติม เดือน, 2487)

ตามข้อเสนอของหลวงประดิษฐมนูธรรม สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจสูงสุดมากกว่าอำนาจในส่วนอื่นๆ ส่วนฝ่ายบริหารเองกลับมีอำนาจน้อยกว่ามากเรียกได้ว่าเป็นแบบ“รัฐบาลภายใต้รัฐสภา” (โกคิน, 2529:15) โดยที่สภาผู้แทนราษฎรมีวิวัฒนาการแบ่งออกเป็น 3 สมัย คือสมัยแรกเป็นผู้แทนราษฎรชั่วคราวมาจากการแต่งตั้งจำนวน 70 คน สมัยที่สองภายในหกเดือนมีทั้งผู้แทนเลือกตั้งโดยอ้อมครึ่งหนึ่งกับผู้แทนแต่งตั้งอีกครั้งหนึ่ง และสมัยที่สามเมื่อราษฎรสอบไล่ได้วิชาประถมศึกษาเป็นจำนวนเกินกว่าครึ่งหรืออย่างช้าไม่เกิน 10 ปี ให้มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรโดยตรงทั้งหมด ซึ่งหลวงประดิษฐมนูธรรมได้อธิบายในภายหลังว่าเป็นขั้นตอนของการเปลี่ยนผ่านไปสู่ระบอบ“ประชาธิปไตยสมบูรณ์” (ปริดี, 2517) อย่างไรก็ตามในระบอบความคิดของหลวงประดิษฐมนูธรรมซึ่งให้ฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจสูงสุดนี้มีหลักอ้างอิงความชอบธรรมอยู่บนฐานคติที่ว่า สภาผู้แทนราษฎรเป็นตัวแทนของราษฎรทั้งหมด ดังนั้นสภาผู้แทนราษฎรเองสามารถพิจารณาตัดอาชญาซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ต้องหาได้ เนื่องด้วยศาลยุติธรรมธรรมดาไม่มีสิทธิรับฟ้องและวินิจฉัยเรื่องดังกล่าว (เดือนและไพโรจน์-เล่ม 2, 2477:24) เรื่องนี้ได้ผู้มีวิเคราะหว่าแนวความคิดในการจัดองค์กรทางการเมืองการบริหารให้สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจเด็ดขาดนี้ หลวงประดิษฐมนูธรรมได้ปรับปรุงแนวคิดจากทฤษฎีพรรคของบอลเชวิคและสภาของซุนยัตเซ็นรวมกัน (มอเรลล์ และโตเนอร์, 2526:9) และบ้างว่าเป็นอิทธิพลความคิดของ ดร.ซุนยัตเซ็น ซึ่งเป็นผู้นำการปฏิวัติประเทศจีนอย่างเห็นได้ชัด (โกคิน, 2529:17) กระนั้นก็ตาม หลวงประดิษฐมนูธรรมได้กล่าวอธิบายไว้ในภายหลังอีกเช่นกันถึงแนวคิดเรื่องกรรมการราษฎร (Commissaire du Peuple) ว่ามีที่

มาจากประสบการณ์การปฏิวัติของฝรั่งเศสก่อนที่โด่งดัง (ปรีดี-ค, 2526: 465) ซึ่งเป็นคำอธิบายที่มีน้ำหนักมากกว่าข้อสันนิษฐานในเรื่องที่ว่าเขาได้รับอิทธิพลจากประเทศจีนหรือรัสเซีย

ในกรอบความคิดและในจินตนาการของหลวงประดิษฐมนูธรรม พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขแห่งรัฐและประมุขแห่งอำนาจบริหาร ทรงมีพระราชอำนาจที่ยังร่างกฎหมายแต่ฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรมีสิทธิลงมติยินยอมเดิม รวมทั้งเมื่อพระมหากษัตริย์ถูกฟ้องร้องในทางคดีอาชญา สภาผู้แทนราษฎรทำหน้าที่เป็นผู้วินิจฉัย ซึ่งต้องนับเป็นกฎหมายสูงสุดฉบับเดียวในประวัติศาสตร์สยามที่มีบทบัญญัตินี้ ส่วนกรรมการราษฎรเป็นผู้ทำหน้าที่บริหารให้เป็นไปตามความต้องการของฝ่ายสภาผู้แทนราษฎร ไม่มีสิทธิยุบสภาผู้แทนราษฎร ประธานกรรมการราษฎร ถูกแต่งตั้งโดยสภาผู้แทนราษฎร และประธานกรรมการราษฎรมีสิทธิแต่งตั้งสมาชิกในสภาอีก 14 นาย เป็นกรรมการราษฎรทั้งนี้ต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎร และกรรมการราษฎรจะเป็นเสนาบติด้วยหรือไม่ก็ได้ เพราะเสนาบติเป็นตำแหน่งประจำ (ข้อนี้เป็นข้อต่ออยู่ในระบบคิดของหลวงประดิษฐมนูธรรม เมื่อนำไปปฏิบัติจริง ขอให้ดูต่อไปในบทที่ 8) และในส่วนท้ายสุดคือ ฝ่ายศาล หรืออำนาจตุลาการก็ได้รับการยกย่องให้มีอำนาจหน้าที่ “ระงับข้อพิพาทให้เป็นไปตามกฎหมายที่ใช้อยู่ในเวลานี้” (ปชศ: 45: 141) อุดมคติทางการเมืองของหลวงประดิษฐมนูธรรมดังกล่าวไม่ใช่เรื่องที่ฝ่ายอื่นๆจะยอมรับได้ง่ายนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและเหล่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ อีกหนึ่งวันภายหลังทรงลงพระปรมาภิไธยในร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวพุทธศักราช 2475 ได้มีการแต่งตั้งกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ 7 ท่าน ต่อมาตั้งเพิ่มอีกรวมเป็น 9 ท่าน โดยมีหลวงประดิษฐมนูธรรมเพียงคนเดียวเป็นตัวแทนกลุ่ม “คณะราษฎร” ในกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และเป็นนักกฎหมายสายฝรั่งเศสเพียงคนเดียวในคณะกรรมการส่วนใหญ่ซึ่งสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ ผลงานปรากฏเป็นรัฐธรรมนูญฉบับถาวร 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 เห็นได้ชัดว่าต่างจากหลักการของพระราชบัญญัติธรรมนูญที่ร่างโดยหลวงประดิษฐมนูธรรมอย่างน้อยใน 2 ประการ คือรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ได้ให้อำนาจแก่คณะรัฐมนตรีมากขึ้น ในขณะที่อำนาจสภาผู้แทนราษฎรลดลงกลายเป็นอำนาจรองฝ่ายบริหาร ลักษณะของการแบ่งแยกอำนาจใหม่วางอยู่บนพื้นฐานแนวคิดการจัดสัดส่วนตามโครงสร้างหน้าที่และตามลำดับชั้น รวมทั้งฝ่ายพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจมากขึ้น พระองค์ทรงมีอำนาจเรียกประชุม ขยายเวลาประชุมและยุบสภาผู้แทนราษฎร และทรงมีพระราชอำนาจในการเลือกและแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีตามที่นายกรัฐมนตรีชี้ซึ่งมาจากความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร และแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์เป็นผู้เสนอ รวมทั้งพระองค์ทรงดำรงอยู่ในฐานะอันเป็นที่เคารพสักการะ ผู้ใดจะละเมิดมิได้ (เดือน และไพโรจน์-เล่ม 2, 2477: 42-47)

ในระยะถัดมาประมาณปลายปี พ.ศ.2475 ในบรรยากาศที่ถูกเร่งเร้าจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในเรื่องโครงการเศรษฐกิจ หลวงประดิษฐมนูธรรมได้เสนอความมุ่งหวังของเขาก็คือส่วนหนึ่งเป็นเรื่องการบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจปรากฏเป็นเอกสารชื่อ “เค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ” และ “เค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร” เขาเสนอเข้าที่ประชุมของกรรมาธิการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติซึ่งคณะรัฐมนตรีตั้งขึ้น ความคิดของเขาที่ได้เสนอนั้นวางบนพื้นฐานของลัทธิโซลิดารีสม (Solidarism) ซึ่งเขาอธิบายว่า เขาเชื่อว่ามนุษย์ที่เกิดมาย่อมเป็นเจ้าหนี้ต่อกัน ส่วนวิธี

การนั้นได้ปรับใช้หลักการของพวกเสรีนิยมกับสังคมนิยมผสมกัน คือยังยอมรับให้มีทรัพย์สินของเอกชนดำรงอยู่ แต่เขาก็ต้องการให้รัฐเข้าแทรกแซงในทางเศรษฐกิจ หน่วยเศรษฐกิจที่ใช้เป็นอุปกรณ์คือสหกรณ์ซึ่งจะต้องมีอยู่ให้ครบรูปนับตั้งแต่การผลิต การจำหน่ายขนส่ง การจัดหาของอุปโภคบริโภค และการสร้างสถานที่อยู่อาศัย มีการรวมทุนกับแรงงานเข้าด้วยกัน และจัดสรรไปตามแผนของรัฐบาลกลางซึ่งในขณะนั้นเสนอ เขากล่าวว่าจำเป็นต้องมีคณะทำงานไปศึกษาในรายละเอียดเพิ่มเติมต่อไปอีก (เดือน, 2517) ข้อเสนอนี้ถูกปฏิเสธด้วยเหตุผลว่าเป็นโครงการเหมือนอย่างที่ทำอยู่ในประเทศรัสเซีย หรืออีกนัยหนึ่งคือมีลักษณะเป็น “คอมมิวนิสต์” (พระบรมราชวินิจฉัย อ้างถึงในเดือน, 2517:360-365) เขาถูกกลุ่มข้าราชการและทหารชั้นผู้ใหญ่ “เนรเทศ” ให้ไปศึกษาดูงานในต่างประเทศห้าเดือนเศษ และได้รับอนุญาตให้กลับมาได้โดยต้องทำคำรับรองว่า “จะไม่ใช้วิธีใหม่ใดๆที่จะบังคับซื้อที่ดินและบังคับจ้างงาน” (อ้างอยู่ในใสว, 2526:302)

อย่างไรก็ตาม หลวงประดิษฐมนูธรรมเองก็ดูจะยอมรับกติกาทางการเมืองที่ได้สร้างขึ้นไว้หลังการยึดอำนาจ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ดังนั้นในระยะแรกๆนี้แม้ว่าอุดมคติของหลวงประดิษฐมนูธรรมจะไม่ใช่จริงในบางส่วน แต่โดยหลักการขั้นพื้นฐานคือมีระบอบกษัตริย์ใต้กฎหมาย มีการรับรองหลักสิทธิ และเสรีภาพเสมอกัน กล่าวได้ว่าบรรลุผลดังที่เขาเองปรารถนาในระดับหนึ่ง เรื่องนี้ เขาได้อธิบายเหตุผลไว้เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.2477 ว่าทำไมเขาจึงต้องยอมรับกติกาขั้นพื้นฐานบางอย่างเพื่อที่จะได้มีโอกาสทำงานตามอุดมคติที่ค้างค้ำได้ต่อไปในอนาคต

“...จุดมุ่งหมายแห่งการปฏิวัติในประเทศฝรั่งเศสมีในเรื่องแบบเมื่อเปลี่ยนแบบแล้วปัญหาบุคคลที่จะเป็นประมุขหรือหัวหน้าการปกครองก็ย่อมเกิดขึ้นไม่รู้จักจบ และนำความหายนะมาสู่ประเทศชาติได้ ตัวอย่างอันไม่ดีแห่งการปฏิวัติอย่างไม่สมบูรณ์ (Revolution Imparfaite) เช่นนี้ ไม่ควรนำมาใช้สำหรับประเทศสยาม เหตุฉะนั้นผู้ที่ก่อการขอพระราชทานรัฐธรรมนูญจึงมุ่งไปในทางที่จะทำให้เกิดความสุขสมบูรณ์แก่ราษฎรตามแนวหลัก 6 ประการ มากกว่าที่จะกังวลในเรื่องแบบในเรื่องบุคคลเมื่อได้พระราชทานสิทธิตามรัฐธรรมนูญให้แก่ประชาชนแล้ว” (ปริดี-ก, 2477:คำนำ)

ตามแนวคิดพิจารณาปัญหากระบวนการเปลี่ยนแปลงในลักษณะดังกล่าว หลวงประดิษฐมนูธรรมได้รับตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย (มีนาคม 2477-กุมภาพันธ์ 2478) และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ (กุมภาพันธ์ 2478-กันยายน 2481) ในระหว่างนี้เขาได้ทำงานตามอุดมคติต่อไปเป็นส่วนๆ อย่างเช่น การจัดตั้งการปกครองในระบบเทศบาล และการปฏิรูประบบราชการ การก่อตั้งมหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเพื่อเผยแพร่ความรู้ทางเศรษฐกิจและการเมืองแบบตลาดวิชา การเร่งจัดทำระบบประมวลกฎหมายให้ครบถ้วนบริบูรณ์เช่นเดียวกับของประเทศอื่นๆ และนำเอาการเปลี่ยนแปลงนี้ไปเจรจาขอแก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับประเทศมหาอำนาจจนเสร็จสิ้นบริบูรณ์ในปี พ.ศ.2481 นั้นหมายความว่าประเทศสยามได้มีเอกราชบริบูรณ์ทั้งทางการเมืองและการเศรษฐกิจนับตั้งแต่ปีนั้นเป็นต้นไป ซึ่งเรื่องต่างๆเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นการทำงานตามอุดมคติ หรือความหวังที่ได้ตั้งใจไว้ตั้งแต่เริ่มแรกของเขาเลยทีเดียว

หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ

หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ (2434-2517) ทรงเป็นโอรสพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กับหม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ ทรงจบการศึกษาชั้นมัธยมจากโรงเรียนราชวิทยาลัยในปี พ.ศ.2448 และได้ทรงศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษจนสำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาโทจากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ทางด้านประวัติศาสตร์และการทูต ทรงเข้ารับราชการในกระทรวงต่างประเทศ เป็นปลัดทูตฉลอง และเป็นอัครทูตไทย ณ กรุงลอนดอน แต่ในปี พ.ศ.2472 ได้ทรงลาออกจากราชการกระทรวงต่างประเทศและเสด็จกลับมาประเทศสยามโดยเป็นศาสตราจารย์ในคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ต่อมาในปีพ.ศ.2475 ได้ทรงก่อตั้งหนังสือพิมพ์*ประชาชาติ*ขึ้น ทรงมีงานนิพนธ์เป็นจำนวนมากในทางรัฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ การต่างประเทศ และภาษาศาสตร์ และทรงเป็นที่ปรึกษาของกระทรวงต่างประเทศ รวมทั้งทรงเป็นที่ปรึกษาของนายกรัฐมนตรีในทางกฎหมายและการเมืองอีกตำแหน่งหนึ่งด้วยนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2476 เป็นต้นมา

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ได้ทรงแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์การเมืองอันใดไว้ ทั้งที่โดยส่วนลึกของพระทัยพระองค์ทรงกล่าวในภายหลังว่า “ข้าพเจ้านิยมการปกครองแบบรัฐธรรมนูญนี้มาช้านานแล้ว”(วรรณไวทยากร,2488:4) เหตุผลประการหนึ่งคงเป็นเพราะทรงเป็นหม่อมเจ้า ย่อมทรงอยู่ในขอบเขตของโบราณราชประเพณีที่ถือว่าองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นประมุขทั้งของประเทศและของพระราชวงศ์ ดังนั้นพระราชวินิจฉัยต้องผูกมัดพระราชวงศ์ทั้งหมดไม่ว่ากฎหมายบ้านเมืองจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม (วรรณไวทยากร,2488:40-41) ในประการต่อมาคงเป็นเพราะพระอัยยาคัยของพระองค์เองด้วย ซึ่งในอดีตตลอดชีวิตไม่ทรงเคยแสดงความคิดเห็นที่รุนแรงคัดค้านผู้มีอำนาจโดยตรงเลย (มานวราชเสวี,2506:11) ข้อสังเกตในสองข้อแรกนี้คงใช้อธิบายพฤติกรรมของเจ้านายได้อีกหลาย พระองค์ อย่างเช่น พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา หม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รัชพัฒน์ เป็นต้น ซึ่งการเป็นเจ้านายแม้ว่าจะได้เอกสิทธิมากกว่าสามัญชน แต่ภายใต้เอกสิทธินั้นก็มิพ้นระตามโบราณราชประเพณีอยู่เป็นอันมาก เจ้านาย “รุ่นหนุ่ม” นี้หลายพระองค์ทรงมีความรู้ความสามารถมาก แต่ไม่อาจแสดงความเห็นทางการเมืองได้โดยตรงในขณะก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง และในภายหลังมีระบอบใหม่เจ้านายก็ยังถูกจำกัดสิทธิ โดยรัฐธรรมนูญซึ่งระบุให้เจ้านายอยู่เหนือการเมือง (เป็นประเด็นที่หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณทรงคัดค้านดังจะได้อธิบายต่อไป) ส่วนบุคคลสภาพหรือพระอัยยาคัยนั้นเป็นที่น่าสังเกตว่าทรงเป็น “ผู้ดีเก่า” ซึ่งไม่พึงคัดค้านใครอย่างรุนแรงโดยตรง แม้ว่าทรงมีความคิดความรู้ทางการเมืองก็เป็นของส่วนตัวไม่ใช้ธุรกิจที่จะต้องไปโฆษณาในที่สาธารณะ เพราะไม่ต้องด้วยวัฒนธรรมประเพณีภายในกลุ่มสังคมของตน นอกจากนี้เฉพาะส่วนของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากรในอีกประการหนึ่ง น่าจะเนื่องมาจากการที่ทรงเป็นนักการทูต เพราะโดยหลักวิชาชีพของนักการทูตไม่พึงแสดงความคิดเห็นทางการเมืองแบบใดแบบหนึ่งให้ปรากฏอย่างเห็นได้ชัด มีแต่ผลประโยชน์รวมของชาติเท่านั้นที่ต้องรักษา ทั้งนี้เปลี่ยนแปลงไปได้ตามสถานการณ์การเมืองภายในและการเมืองระหว่างประเทศ (ภัทรวาที่,2506:1-7;ดู สง่า,2486)

เมื่อมีการยึดอำนาจจากรัฐบาลกษัตริย์ได้สำเร็จเรียบร้อยแล้ว พระองค์ทรงแสดงความคิดเห็นอย่างสำคัญโดยไม่ชักช้าในสองประการ คือ *หนึ่ง* เรื่องภาษาที่พึงใช้ในระบอบการเมืองสมัยใหม่ กับ *สอง* คือหลักวิชา

รัฐศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับรัฐธรรมนูญและสภาผู้แทนราษฎร ทั้งสองประการนี้กล่าวโดยทั่วไปแล้วเป็นเรื่องที่ผู้คนจำนวนมากมีความนึกคิดอยู่แล้วในทศวรรษที่ 2470 เป็นความรู้สึกสองด้านระหว่างในด้านหนึ่งซึ่งต้องการมีการเปลี่ยนแปลง แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ยังคงต้องการรักษาระเบียบประเพณีแบบเดิมๆเอาไว้ เรื่องนี้กล่าวได้ว่า หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณทรงเป็น“นักปราชญ์”ของสยามใหม่ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องดังกล่าวมากที่สุด ในคราวแสดงปาฐกถาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปลายปี พ.ศ.2475 ทรงกล่าวถึงเรื่องภาษาไว้ว่ามีความสำคัญในอันที่จะช่วยให้มีการเปลี่ยนแปลง ในขณะที่เดียวกันก็มีการรักษาระเบียบแบบเดิมๆเอาไว้

“..ภาษาไทยนี้แหละจะเป็นหลักประกันแห่งความมั่นคงของประชาชาติไทยต่อไป เพราะว่าถ้าเรานิยมใช้คำฝรั่งทับศัพท์ในคำที่เกี่ยวกับความคิดเห็นแล้ว เราอาจเดินเร็วเกินไปก็ได้ กล่าวคือเราอาจถ่ายแบบของเขามาโดยตรง แทนที่จะดัดแปลงเสียก่อนให้เข้ารูปเข้าทำนองความคิด..” (วรรณไวทยากร-ก,2475:67)

และจากฐานทางปรัชญาความคิดนี้ พระองค์ทรงมีบทบาทอย่างแข็งขันและต่อเนื่องในการถ่ายศัพท์จากต่างประเทศให้เข้ารูปกับทำนองความคิดของประชาชาติไทย ซึ่งมีตัวอย่างที่น่ากล่าวถึงอยู่สองตัวอย่างได้แก่ พระอภิบาลเรื่องคำว่า“ประชาชน” เพื่อปรับกระแสรู้สึกนึกคิดซึ่งเกี่ยวเนื่องกับคำว่า“ราษฎร” และพระอภิบาลในความหมายของคำว่า“ปฏิวัติ” เพื่อใช้ทดแทนคำว่า“พลิกแผ่นดิน” หรือ“เปลี่ยนแปลงการปกครอง” ซึ่งหลายๆฝ่ายใช้อยู่ในสมัยนั้น

คำว่า“ราษฎร” คำนี้ได้ใช้อย่างแพร่หลายในหมู่นักกลุ่มหนึ่งในช่วงก่อนปี พ.ศ.2475 อย่างเช่น มีหนังสือพิมพ์รายวันชื่อราษฎร มีนายไข่ บัวบุรณเป็นเจ้าของและบรรณาธิการ พิมพ์เผยแพร่ในระหว่างปี พ.ศ.2471-2472 ในหนังสือถวญฎีกาจำนวนมาก ผู้ถวญฎีกาต่างเรียกตัวเองว่าราษฎร และมีหนังสือพิมพ์บางฉบับเอาข่าวการถวญฎีกามาพิมพ์เผยแพร่ ทำให้คำดังกล่าวมีความรู้สึกนึกคิดที่ดูรุนแรงกำกับอยู่ คณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้เรียกตัวเองตามภาษาของยุคสมัยว่า“คณะราษฎร” และเมื่อมีการยึดอำนาจรัฐเกิดขึ้นแล้ว ตามพระราชบัญญัติธรรมนูญปกครองราชอาณาจักรสยาม 27 มิถุนายน พ.ศ.2475 ระบุให้เรียกฝ่ายบริหารว่า “กรรมการราษฎร” เห็นได้ชัดว่าคำว่า“ราษฎร” ซึ่งเป็นคำสามัญดั้งเดิมได้กลายมาเป็นภาษาการเมืองของยุคสมัย และชนชั้นนำบางส่วนก็เริ่มตระหนักว่าหากใช้คำว่าราษฎรต่อไปคงทำให้เกิดความแตกแยกทางการเมือง และได้มีการปรึกษาหารือกันอยู่บ้างแล้วว่าให้เปลี่ยนไปใช้คำอื่นแทน ในสถานการณ์ดังกล่าวนี้ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณทรงเห็นพ้องด้วยว่าไม่ควรใช้คำว่าราษฎร ทรงกล่าวว่า

“...คำว่าราษฎร ตรงกับคำว่า People-people โดยนัยที่หมายถึงสามัญชน คือไม่ใช่ขุนนาง ดังที่อังกฤษเรียกว่า Commons ในชื่อสภาผู้แทนราษฎรของเขาซึ่งชื่อว่า House of Commons ” (นราธิปพงศ์ประพันธ์-ช,2514:683)

“ดังนั้นตามร่างรัฐธรรมนูญมาตรา 1 และมาตรา 65 ถ้าใช้ ‘ประชาชน’ แทน ‘ราษฎร’ ได้จะดี เพราะราษฎรเป็นคนชั้นหนึ่งเท่านั้นของประชาชน ส่วนประชาชนนั้นเป็นเหล่าชนชาวไทยทั้งหมด” (วรรณไวทยากร,2488:72)

ข้อเสนอที่ประกอบด้วยหลักวิชาข้างต้นมีหลักเหตุผลอยู่มากและได้มีผลปรากฏเป็นจริง ตามที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 ได้เปลี่ยนคำว่า “ราษฎร” เป็น “ประชาชน” ในหลายที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมาตราที่หนึ่ง วรรคที่สอง ซึ่งกล่าวว่า “ประชาชนชาวสยามไม่ว่าเหล่ากำเนิดหรือศาสนาใด ย่อมอยู่ในความคุ้มครองแห่งรัฐธรรมนูญนี้เสมอกัน” รวมทั้งเปลี่ยนชื่ออื่นๆ คือเปลี่ยน “กรมการราษฎร” เป็น “รัฐมนตรี” “คณะกรรมการราษฎร” เป็น “คณะรัฐมนตรี” และ “ประธานกรรมการราษฎร” เป็น “นายกรัฐมนตรี” ไปในคราวเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดจากการผลักดันโดยนักคิดและนักปราชญ์ทางภาษาหลายๆ คน แต่ทั้งนี้ มีหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณทรงเป็นผู้นำคนสำคัญมากคนหนึ่งในยุคสมัยนั้น

อีกตัวอย่างหนึ่งได้แก่ คำว่า “ปฏิวัติ” ซึ่งพระองค์ทรงบัญญัติขึ้นเพื่อเรียกเหตุการณ์ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 แทนคำว่า “รัฐประหาร” หรือคำว่า “ยึดอำนาจ” หรือ “เปลี่ยนแปลงการปกครอง” ซึ่งฝ่ายคณะราษฎรในสมัยแรกๆ นิยมใช้ กับคำว่า “พลิกแผ่นดิน” ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการได้นิยมใช้อยู่ในปี พ.ศ.2475 พระองค์ทรงให้เหตุผลว่าคำทั้งหมดดังกล่าวเป็นคำเก่า ซึ่งไม่เหมาะสำหรับการสื่อความหมายของการเปลี่ยนแปลงวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 เนื่องจากมีความสำคัญมาก ดังนั้นจึงควรมีคำใหม่ที่ถอดมาจากคำว่า Revolution ในครั้งนี้พระองค์ทรงแปลคำดังกล่าวว่าการ “ปฏิวัติ” ซึ่งมีความหมายทางการเมืองแฝงไว้อย่างสำคัญว่าคือการหมุนกลับหรือหมุนรอบของหลักมูลฐานในทางการเมืองการปกครอง

“...การเปลี่ยนแปลงของเรานั้น ไม่ใช่การพลิกแผ่นดินแต่เป็น Revolution การเปลี่ยนแปลงจากราชอาธิปไตยมาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญนั้น แม้ไทยจะว่าอะไรฝรั่งก็ว่าเป็น Revolution เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง เพราะฉะนั้นถ้าไม่ใช่คำว่าปฏิวัติก็จะเข้าใจความคิดเห็นของฝรั่งในเรื่องนี้หาได้ไม่ ” (นราธิปพงศ์ประพันธ์-ช, 2514: 252-253)

พระอภิบาลข้างต้นมีหลักเหตุผลเป็นที่ยอมรับของชนชั้นนำในสมัยนั้นและในระยะต่อมาด้วย ทั้งที่ตามความจริง คณะราษฎรฝ่ายพลเรือนยังนิยมเรียกเหตุการณ์วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ว่าเป็นการยึดอำนาจ (coup d'etat) มากกว่า ทั้งนี้เพื่อให้ราษฎรเข้าใจว่าสิ่งที่ต้องกระทำต่อไปในวันข้างหน้ายังมีอีกมากต่อมาก นับตั้งแต่การแก้ไขรัฐธรรมนูญ การบำรุงสุขสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจ และการแสวงหาเอกราชสมบูรณ์* ส่วนหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณกลับทรงเห็นว่าการแปรสภาพมูลฐานทางสังคมการเมืองได้เกิดขึ้นเรียบร้อยแล้วในวันที่ 24 มิถุนายน และโดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2475 เพียงแต่อาการที่จะเป็นไปย่อมอยู่ในเงื่อนไขแห่งกาละ

* ปรีดี พนมยงค์ (ก, 2525 : 43-65) ได้อธิบายในภายหลังว่าคณะราษฎรไม่ได้ถือเรียกเหตุการณ์ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ว่าเป็นการ “ปฏิวัติ” รวมทั้งไม่ได้ตระหนงตนว่าเป็นนักปฏิวัติด้วย เนื่องด้วยเหตุการณ์วันที่ 24 มิถุนายน วันเดียวเป็นการยึดอำนาจจากกษัตริย์ ซึ่งเป็นเงื่อนไขจำเป็นต่อการนำการเปลี่ยนแปลงในวันอื่นๆ ไปอีกหลายเรื่องในวันข้างหน้า อย่างเช่น การยกเลิกเงินรัชชูปการ การยกเลิกการยึดทรัพย์สินกสิกร การแก้ไขสนธิสัญญาให้ประเทศมีเอกราชสมบูรณ์ และการแก้ไขรัฐธรรมนูญต่อไปให้เป็นประชาธิปไตยสมบูรณ์ เป็นต้น ด้วยเหตุดังนั้น นายปรีดี พนมยงค์ จึงได้คิดและอธิบายในภายหลังว่าเหตุการณ์ในคราวนั้นหากจะพึงเรียกเสียใหม่ก็ต้องเรียกว่า การ “อภิวัฒน์” คือการเปลี่ยนแปลงชนิดที่ก้าวหน้า ไม่ใช่การ “ปฏิวัติ” ซึ่งแปลว่าการหมุนกลับ

เทศะ ซึ่งขยายความได้ว่า

“...ในการปฏิวัติหรือเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองนั้นเปรียบประดุจการแกว่งแห่งลูกตุ้มนาฬิกา ถ้าแกว่งไปข้างซ้ายไกลก็ย่อกลับมาแกว่งไปข้างขวาไกล ถ้าแกว่งแรงไปข้างหนึ่งก็ย่อกลับมาแกว่งแรงไปอีกข้างหนึ่ง แต่ถ้าแกว่งพอประมาณตามสมควรแล้ว อาการแกว่งก็จะเป็นไปตามปรกติวิสัยด้วยความราบรื่นเรียบร้อย”(นราธิพงศ์ประพันธ์-ก,2514:1025)

นั่นหมายความว่า การเปลี่ยนแปลงใดๆที่มากเกินไปกว่าในเรื่องของหลักมูลย่อมเกิดขึ้นได้ เนื่องด้วยผู้นั้นมีอารมณ์มากกว่าหลักเหตุผล แต่การเปลี่ยนแปลงชนิดนั้นก็เหมือนลูกตุ้มนาฬิกา คือแกว่งไปแกว่งมาเท่านั้นเอง ต่างจากอาการแกว่งที่พ้อดีจากฐานของหลักมูลซึ่งเป็นสิ่งที่พึงปรารถนามากที่สุด เนื่องด้วยเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญและบ้านเมืองก็มีสงบเรียบร้อยเป็นปกติสุขมากที่สุด

นอกจากสองคำดังกล่าวแล้ว หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณยังได้ทรงบัญญัติศัพท์อีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีทั้งส่วนที่ได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลาย อย่างเช่น คำว่าประชาชน ลัทธิรัฐธรรมนูญ รัฐศาสตร์ สัญญาประชาคม มติมหาชน ผลประโยชน์ เป็นต้น และบางคำไม่ปรากฏว่านิยมใช้ก็มี อย่างเช่น คำว่า โภคกิจประชาคมวิทยา และ ลัทธิบังการ เป็นต้น

สำหรับผู้สนใจเรื่องการบัญญัติศัพท์ทางการเมือง ในสมัยนั้นมีอยู่หลายคนด้วยกัน อย่างเช่น นายจำกัฏ พลาญกูร ผู้แต่งตำราชื่อ *ปรัชญาของสยามใหม่* (2479) นายแสน ธรรมยศ และนายสมักร บุรวาศทั้งสองคนนี้เป็นนักศึกษาวชิราวุธวิทยาลัย นอกจากนี้ ก็มีนักภาษาและวรรณคดี อย่างเช่น พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนฮิวะ) ซึ่งได้เขียนบทความสม่ำเสมอในวารสาร *วิทยาจารย์* เป็นต้น ความสนใจอย่างเอาจริงของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณจึงไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาดแต่อย่างใด แต่การบัญญัติศัพท์ของพระองค์นั้นมีความลึกซึ้งและรอบรู้มากกว่าคนอื่น ๆ ทรงอ้างหลักการต่างๆประกอบทุกครั้ง ไม่ใช่ว่าบัญญัติไปตามสามัญสำนึกจะคิดขึ้นได้ ดังนั้นข้อวินิจฉัยของพระองค์จึงมีน้ำหนักมากที่สุดของยุคนี้ (สนิท,2506:106-108) และมีน้ำหนักมากกว่าปัญญาชนชั้นนำของคณะราษฎรคือ หลวงประดิษฐมนูธรรมในสมัยนั้นด้วย เข้าใจว่าทางฝ่ายคณะราษฎรเองไม่ได้คิดตระเตรียมให้ผู้ได้รับผิดชอบเรื่องการบัญญัติภาษาการเมือง ซึ่งจะเห็นได้ว่าในสมัยนี้มีภาษาการเมืองแปลกๆจำนวนมากสุดแล้วแต่ปัญญาชนจะนึกคิดขึ้นได้ (ดู สมบัติ,2531) และเรื่องนี้ก็กล่าวได้ว่าอยู่ภายในเขตอำนาจจรรยากรรมของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณโดยตรงมากกว่าคนอื่น ๆ

แนวความคิดของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ในอีกประการหนึ่งเกี่ยวข้องกับรัฐธรรมนูญและกิจการของสภาผู้แทนราษฎร เป็นเรื่องที่แน่ชัดว่าพระองค์ทรงสนับสนุนระบอบใหม่อย่างแข็งขัน โดยทรงใช้วิชาความรู้อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆที่ดำรงอยู่ต่อหน้า คำว่า“รัฐธรรมนูญ”เป็นคำที่พระองค์ทรงมีส่วนบัญญัติขึ้นใช้แทนคำว่า“พระธรรมนูญ” (ดู วรณไวทยากร,2488) พระองค์ทรงกล่าวว่าทรงนิยมชมชอบหลักการของลัทธิรัฐธรรมนูญมาเป็นเวลานานแล้ว เนื่องด้วยหลักนี้มีความสำคัญยิ่งเพราะเป็นหลักแห่งชีวิตการเมืองของประเทศ พระองค์ทรงเห็นว่ารัฐธรรมนูญของสยามควรเปรียบเทียบกับอังกฤษและฝรั่งเศส และไม่ควรเอาเปรียบเทียบกับญี่ปุ่นเป็นอันขาด เนื่องจากมีภาพลวงตาอยู่มาก เพราะในประเทศญี่ปุ่นสมเด็จพระจักรพรรดิมิได้ทรงใช้อำนาจมานานแล้ว และรัฐธรรมนูญญี่ปุ่นเป็นรัฐธรรมนูญที่ฝ่ายสมเด็จพระจักรพรรดิพระราชทานเอง

โดยตรง (วรรณไวทยากร, 2488:4-5) ซึ่งตรงกันข้ามกับประเทศสยามที่มีคณะราษฎรเป็นผู้ก่อการ ทำการปฏิวัติรัฐธรรมนูญ ดังนั้นในระยะต้นของระบอบรัฐธรรมนูญจึงต้องปิดให้แคบลงบ้างมากกว่าที่ควรจะเป็นในบางประการ ทรงกล่าวว่า "...ผู้ที่สมัครับเลือกในชั้นนี้จะต้องได้รับอนุมัติจากคณะราษฎรเสียก่อนทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้ผู้ทีอาจเป็นปรปักษ์ต่อหลักนโยบายของคณะราษฎร เข้ามาขัดขวางทำลายกิจการของคณะราษฎรได้ ข้อนี้เป็นธรรมดา" (วรรณไวทยากร, 2488:49) กระนั้นก็ตาม หลักการเรื่องความเสมอภาคในสิทธิรัฐธรรมนูญก็ควรจะมีอย่างชัดเจน ยกเว้นแต่จะถือเอาความสะดวกในการปกครอง (political expediency) เหนือหลักการสิทธิรัฐธรรมนูญ (วรรณไวทยากร, 2488:46)

หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณทรงกล่าวถึงหลักการของพระองค์ไว้อย่างชัดเจนตั้งแต่ปี พ.ศ.2475 ว่าทรงไม่ต้องการให้เจ้านายอยู่เหนือการเมือง (วรรณไวทยากร, 2488:39-61) เหตุผลประการสำคัญคือ หลักการประการของคณะราษฎรไม่น่าถูกละเมิดหรือตัดทอนลงเสียตั้งแต่ต้น โดยการมีข้อยกเว้นแก่กลุ่มเจ้านาย ทรงกล่าวว่าหากมุ่งหวังไม่ให้อำนาจมีสิทธิยิ่งกว่าราษฎร ก็ไม่ควรมีข้อยกเว้นให้แก่เจ้า ด้วยเหตุตั้งนั้นการที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามระบุว่าเจ้ามีฐานะเหนือการเมืองย่อมถือเป็นเอกสิทธิ์อย่างหนึ่ง และการมีเอกสิทธิ์ใดๆเกิดขึ้นก็ย่อมมีทั้งทางได้ประโยชน์และทางเสียประโยชน์ ไม่ทรงคิดว่าจะมีประโยชน์แต่ฝ่ายเดียว ทรงกล่าวว่าเจ้านายในประเทศไทยไม่ได้รับเงินเลี้ยงชีพประจำปีจากสภานิติบัญญัติ ก็ไม่ควรถูกตัดโอกาสในการประกอบอาชีพบางอย่าง (ซึ่งในที่นี้คืออาชีพทางการเมือง) อย่างไรก็ตามก็ทรงกล่าวว่ามีผู้ที่ควรยกให้อยู่เหนือความติเตียนคือพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียว เรื่องนี้สมควรอย่างยิ่ง ส่วนเจ้านายอื่นๆแล้วไซ้ พระองค์ทรงเห็นว่าน่าจะอนุโลมปรับให้มีสิทธิเสมอภาคกับประชาชน (ไม่ใช่ราษฎร ดูการอธิบายในหัวข้อแรก)

พระองค์ทรงกล่าวอภิปรายนอกสภาผู้แทนราษฎร (เพราะว่าพระองค์ไม่ได้ทรงเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและไม่ได้ทรงเป็นกรรมการร่างพระธรรมนูญในปี พ.ศ.2475) ต่อไปอีกว่าสิทธิของประชาชนควรจะต้องระบุให้ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิทธิทางการเมือง และสิทธิในการทูลเกล้าฯ ถวายฎีกา สิทธิที่ได้รับระบุไว้ในรัฐธรรมนูญถือเป็นเอกสิทธิ์และเอกสิทธิ์นี้กับเสรีภาพส่วนบุคคลถือเป็นสิ่งที่ไม่ควรมีอะไรมาขัดขวางตามธรรมชาติ แต่สิทธิที่พึงคิดและต้องเตรียมการให้มีการระบุกันใหม่ซึ่งอาจเป็นในระยะต่อไปในวันข้างหน้า คือ สิทธิที่ประชาชนสามารถเรียกร้องเอาประโยชน์จากรัฐบาล อย่างเช่น การศึกษาตามที่ระบุไว้ในร่างรัฐธรรมนูญเป็นเพียงแต่เสรีภาพ กล่าวคือ เป็นเพียงอยากเรียนอะไรก็เรียนได้ ซึ่งพระองค์ทรงพิจารณาว่าสิ่งนั้นยังไม่ใช่เป็นสิทธิ คือยังไม่ใช่สิ่งที่ประชาชนสามารถเรียกร้องเอาจากรัฐได้ ดังนั้นรัฐบาลของประเทศสยามในระยะต้นของการเปลี่ยนระบอบการปกครองจึงเป็นรัฐบาลตำรวจ ยังไม่ถึงขั้นรัฐบาลเทพารักษ์ (Etat Providence) กล่าวคือ ระบุให้รัฐบาลเป็นเพียงผู้รักษาความสงบเรียบร้อย ยังไม่ถึงกับวางหลักว่ารัฐบาลต้องบำรุงประชาชนเอาไว้ (วรรณไวทยากร, 2488:149)

หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณทรงมีความเห็นว่าการเมืองภายในระบอบใหม่ต้องให้สภาผู้แทนราษฎรควบคุมรัฐบาลอยู่เหนือนิติย์ นั่นคือสมัยของประชุมของสภาควรมีประมาณครึ่งปีเป็นอย่างน้อย รัฐบาลเป็นเพียงอุปกรณ์ดำเนินอำนาจอธิปไตย การมีการประชุมสภาแต่บ่อยอำนาจย่อมตกไปอยู่ในมือของคณะบุคคลน้อยคน เรื่องนี้ประชาชนต้องระมัดระวังมากที่สุด (วรรณไวทยากร, 2488:142-143)

จากการพิจารณาคำอภิปรายร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร พ.ศ.2475 ของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ย่อมเห็นได้ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้ที่มีความรอบรู้และทรงนิยมหลักกฤษฎีรัฐธรรมนูญอย่างมากคนหนึ่งของยุคสมัยนี้ ทรงมีความประสงค์ประคับประคองระบอบใหม่ให้แก่วงต่อไปแบบ “*ลูกต๋มหนาฬิกาที่แก่วงพอประมาณ*” คือ ให้เป็นที่ยอมรับได้ของคนส่วนใหญ่ แต่ก็ทรงชี้หลักวิชาบางประการซึ่งมีความสำคัญอย่างมากเอาไว้ให้เห็นเป็นแนวทาง อย่างเช่น เรื่องสิทธิของประชาชน และเรื่องไม่ควรให้เจ้าอยู่เหนือการเมือง เป็นต้น

บทบาทในทางการเมืองของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ มีจุดเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในช่วงต้นปีพ.ศ.2476 เมื่อรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาได้ตราพระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตราในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2476 รวมทั้งตราพระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ พุทธศักราช 2476 ในวันถัดมา ในสถานการณ์เช่นนี้ ดูจะเป็นเหตุการณ์เพียงครั้งเดียวในช่วงชีวิตกลางชันษาของพระองค์ ซึ่งได้ตัดสินพระทัยวิจารณ์การกระทำของพระยามโนปกรณนิติธาดา โดยทรงมีบทความในหน้าหนังสือพิมพ์ *ประชาชาติ* กล่าวว่าการประกาศงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตราทำให้เหลือแต่มาตรา “*ที่ไม่มีสาระเป็นอย่างยิ่ง*” (*ประชาชาติ*, 8 เมษายน 2476) ทรงกล่าววิจารณ์พระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ของรัฐบาลว่า “*ถ้ากล่าวพูดตามหลักวิชาแล้วเรากำหนดความหมายของลัทธิคอมมิวนิสต์กว้างกว่าที่ฝรั่งเขาเข้าใจกันคือเรารวมลัทธิคอลเล็คติวิสต์ (Collectivism) หรือลัทธิสเตตโซเชี่ยลลิสม์ (State Socialism) เข้าไปด้วย*” (*ประชาชาติ*, 29 เมษายน 2476) และในท้ายที่สุดหนังสือพิมพ์ *ประชาชาติ* ได้ลงบทความเรียกร้องว่าผู้นำทหารชั้นผู้ใหญ่ของคณะราษฎรจะต้องกลับมาอีก (มีเหตุการณ์การลาออกของพระยาพหลพลพยุหเสนาและคณะรวม 4 คนในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2476) ด้วยคำกล่าวที่ว่า “*ประชาธิปไตยแห่งสยามที่ยังเยาว์วัย เยาว์สติและเยาว์ความเข้มแข็ง ยังต้องการตัวพวกท่านอยู่*” (*ประชาชาติ*, 16 มิถุนายน 2476; อ้างศักดิ์, 2533:307)

จากเหตุการณ์ความผันผวนทางการเมืองคราวนี้ เมื่อมีการบีบบังคับให้รัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาลาออกในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2476 ถัดต่อมามีการเปิดประชุมสภา และพระยาพหลพลพยุหเสนาได้ก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี ปรากฏว่าทางรัฐบาลได้เชื้อเชิญให้หม่อมเจ้าวรรณไวทยากรเข้าไปเป็นที่ปรึกษาของรัฐบาล พระองค์ทรงเข้าร่วมประชุมสภาผู้แทนราษฎรเป็นประจำในฐานะที่ปรึกษาของนายกรัฐมนตรี และที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ และเมื่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรมีข้อขัดขัดในเรื่องหลักวิชารัฐศาสตร์ อย่างเช่น พรรคการเมืองคืออะไร ทางรัฐบาลก็ร้องขอประธานสภาผู้แทนราษฎรอนุญาตให้หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณทรงให้คำอธิบายแก่ที่ประชุม (รงส.: ครั้งที่ 22/2477, 19 กุมภาพันธ์ 2477) อาจกล่าวได้ว่าความคิดเห็นของพระองค์มีความสำคัญต่อการจรรโลงระบอบใหม่ ช่วยเสริมเจตนารมณ์ของฝ่ายชนชั้นนำใหม่ในการจัดการปกครองในระบอบกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย ได้ช่วยเสริมกระแสที่ต้องการให้ระบอบใหม่มีเสถียรภาพรวมทั้งมีความต่อเนื่องจากระบอบเก่า โดยที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงสังคมจากรากฐานไปตามกระแสความคิดแบ่งคนเป็น “*ชนชั้น*” ระหว่างเจ้านายกับขุนนางและกับราษฎร ดังนั้น ระบอบใหม่จึงได้ดำเนินไปอย่างค่อนข้างราบรื่น โดยเน้นอำนาจในโครงสร้างหน้าที่ลัดหลันกัน มีฝ่ายบริหารกับนิติบัญญัติแบบควบคุมซึ่งกันและกันและทุกคนภายในประเทศเป็น “*ประชาชน*” (ไม่ใช่ราษฎร) ซึ่งมีสิทธิเสมอภาคกันโดยหลักการตามกฎหมายสูงสุดคือรัฐธรรมนูญ

หลวงวิจิตรวาทการ

หลวงวิจิตรวาทการ(กิมเหลียง วัฒนปฤดา,2441-2505) เป็นบุตรนายอินและนางคล้าย วัฒนปฤดา เกิดที่จังหวัดอุทัยธานี สำเร็จการศึกษาชั้นเปรียญ 5 ประโยคจากสำนักวัดมหาธาตุ เป็นครูสอนนักธรรมและบาลีแก่ภิกษุสามเณรในวัดเดียวกัน และได้ลาสิกขาบทในปี พ.ศ.2461 หลังจากนั้นได้เข้ารับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ ประจำอยู่ ณ สถานทูตสยามกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศสเป็นเวลา 6 ปี และในที่อื่น ๆ อีกสองแห่ง หลังจากนั้นจึงกลับเข้าประจำกระทรวง มีตำแหน่งเป็นผู้ช่วยอธิบดีกรมการเมือง กระทรวงการต่างประเทศจนถึงปี พ.ศ.2475 ได้ลาออกจากราชการไประยะหนึ่ง และกลับเข้ารับราชการอีกเป็นผู้บัญชาการหอสมุดแห่งชาติในเดือนมีนาคม พ.ศ.2476 และเป็นอธิบดีกรมศิลปากรในปีเดียวกัน มีตำแหน่งทางการเมืองสูงสุดในปี พ.ศ.2480 คือเป็นรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลของนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา

หลวงวิจิตรวาทการได้เขียนหนังสือไว้ถึง 21 เล่มภายในระยะเวลาสามปีเศษระหว่าง พ.ศ.2471 จนถึง พ.ศ.2474 ที่มีชื่อเสียงได้แก่ *ประวัติศาสตร์สากล* (12 เล่ม) *มหาบุรุษ* (2471) *มันสมอง* (2471) เป็นต้น เขามีโรงพิมพ์เป็นของตนเองชื่อโรงพิมพ์วิริยานุภาพ รวมทั้งมีวารสารของตนเองชื่อ *ดวงประทีป* ด้วย หลวงวิจิตรวาทการได้เขียนบทความลงพิมพ์ในวารสารของเขาเอง และในวารสารรวมทั้งหนังสือพิมพ์อื่น ๆ อยู่เป็นประจำ ด้วยเหตุนี้เขาจึงมีชื่อเสียงอยู่มากพอสมควรทั้งในสมัยนั้น และในปัจจุบันนี้

หลักปรัชญาความคิดของหลวงวิจิตรวาทการในหนังสือจำนวนมากของเขา ซึ่งครอบคลุมเรื่องราวนับตั้งแต่ วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ จิตวิทยา ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การเมือง ฯลฯ ดังกล่าวทั้งก่อนและหลังการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 วางอยู่บนพื้นฐานความคิดของเขาที่ว่า

“...มนุษย์มีสิทธิที่จะมีชีวิตอยู่ในโลกด้วยเหตุอย่างเดียว คือ เพื่อทำหน้าที่ ใครไม่ทำหน้าที่ คนนั้นก็ไม่มีสิทธิที่จะทรงชีวิตอยู่ให้หนักโลกและตายเสียดีกว่า บุคคลที่ทำหน้าที่ของตนเท่านั้นที่สมควรจะมีที่อยู่ในพื้นพิภพนี้ เพราะคนทำหน้าที่ของตนเท่านั้นที่โลกและประเทศบ้านเมืองต้องการ” (วิจิตรวาทการ,2518:174)

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการได้แสดงไว้ในขณะที่ประเทศยังปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เห็นได้ว่าเขามีจุดเน้นทางความคิดที่ต่างไปจากหลวงประดิษฐมนูธรรม กล่าวคือ ในขณะที่หลวงประดิษฐมนูธรรมเน้นเรื่องหลักสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคซึ่งพึงมีอยู่ตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ หลวงวิจิตรวาทการกลับเน้นหลักการว่ามนุษย์นั้นมี“หน้าที่” ซึ่งผูกพันกันอยู่ ใครเกิดมาแล้วไม่ทำ“หน้าที่”ก็คงไม่มีคุณค่าอะไรที่จะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ หลักความคิดนี้โดยตรรกวิธีคิดแล้วสนับสนุนระบอบการเมืองที่ดำรงอยู่ต่อหน้าเป็นประการสำคัญ แต่ก็อาจผันผวนไปเป็นในทางตรงกันข้ามได้ หากมีสถานการณ์ที่มันใจได้ว่าผู้ปกครอง“ไม่ได้ทำหน้าที่”ของตน คนในส่วนอื่น ๆ คือประชาชนและราษฎรก็อาจต้องเข้ามาทำ“หน้าที่”เพื่อรักษาระเบียบอันดีงามของสังคมการเมืองเอาไว้ นี่เป็นการตีความซึ่งเป็นไปได้ แต่ความยากลำบากอยู่ที่การประเมินสถานการณ์และการประเมินคุณค่าระเบียบสูงสุดในทางจริยธรรม ซึ่งครอบคลุมหลักการ“หน้าที่”ของมนุษย์ทุกคน ในแง่ที่คนที่ไม่ได้มีความคิดและเชื่ออย่างนี้คงมีแนวโน้มพิจารณาหลวงวิจิตรวาทการว่าเปลี่ยนแปลงตัวเองได้เสมอไปตามสถานการณ์ และมีลักษณะเป็นจิตนิยม คือมองหลักจริยธรรมที่กำหนด“หน้าที่”

ของมนุษย์ไปแบบนึกเอาเอง

อย่างไรก็ดี หลักแนวคิดเรื่องจิตใจหรืออารมณ์ความรู้สึกนั้นเป็นสิ่งที่หลวงวิจิตรวาทการให้ความสนใจอยู่แล้วอย่างลึกซึ้ง หนังสือเรื่อง *มันสมอง อานุภาพทางจิต พุทธอานุภาพ กุศโลบาย วิธีฝึกและสร้างกำลังใจ* ฯลฯ เป็นข้อเท็จจริงที่แสดงให้เห็นว่าเขาเป็นนักคิดที่ให้ความสนใจทางด้านหลักวิชาความรู้เรื่อง “จิตใจ” มากกว่าคนอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน กล่าวโดยสรุป หลวงวิจิตรวาทการมีความเห็นว่าจิตใจของมนุษย์ของแต่ละบุคคลนั้นไม่เหมือนกันโดยธรรมชาติของความเป็นคนนั้นๆเอง บางคนมีจิตใจเข้มแข็ง บางคนมีจิตใจอ่อนแอ ฯลฯ แต่อย่างไรก็ตาม เรื่องจิตใจนี้มนุษย์สามารถเรียนรู้ ฝึกฝนและฝึกหัดการควบคุมกันได้ และหากมีจิตใจที่เข้มแข็งเด็ดเดี่ยวแล้วก็สามารถทำงานหน้าที่ได้มากกว่าและดีกว่าคนอื่น ๆ เป็นธรรมดา และจากประเด็นเรื่องจิตใจ ทั้งที่มีมาโดยธรรมชาติและโดยการขัดเกลาทำให้บางคนมีความเหมาะสมที่จะเป็นผู้นำได้มากกว่าอีกหลายคน นี่เป็นทั้งวิธีคิดและข้อเท็จจริงตามหลักการอ้างอิงแบบนี้ ซึ่งย่อมทำให้หลวงวิจิตรวาทการให้ความสนใจกับ “มหาบุรุษ” ผู้มีจิตใจที่เข้มแข็งเป็นพิเศษมากกว่าคนอื่น ๆ . ผู้เป็นมหาบุรุษจะประกอบกรณงานชนิดพิเศษซึ่งคนธรรมดาไม่อาจทำได้ และหากโลกขาดคนชนิดนี้ไปก็คงมีความวุ่นวายหรือไม่เจริญขึ้น เขากล่าวว่า

“...วิเคราะห์ที่ถูกต้องแท้ของคำว่ามหาบุรุษนั้น เราอาจกล่าวได้ว่า คือบุคคลซึ่งถ้าขาดไปเสียแล้ว โลกหรืออย่างน้อยประเทศหนึ่งจะขาดสิ่งสำคัญไปอย่างหนึ่ง เช่นถ้าคนอย่างปาสเตอร์ไม่มีขึ้นในโลก โลกคงไม่รู้จักวิธีที่ดีที่สุด สำหรับช่วยชีวิตมนุษย์ให้พ้นอันตรายเมื่อถูกพิษหรือสุนัขบ้ากัด ถ้าประเทศฝรั่งเศสไม่มีคนอย่างนะโปเลียน ก็ไม่น่าเชื่อว่าจะตั้งตัวขึ้นได้ในเมื่อเกิดระส่ำระสายเพราะการกบฏ...” (วิจิตรวาทการ, 2471: 13-14)

ดูเหมือนว่า การคิดใคร่ครวญของหลวงวิจิตรวาทการในเรื่องนี้นับตั้งแต่สมัยแรก ๆ มีผลต่อการมีกิจกรรมทางการเมืองของเขาในระยะต่อมา กล่าวคือเขามุ่งแสวงหามหาบุรุษซึ่งสามารถทำงานชนิดพิเศษให้ประเทศเจริญขึ้นเสมอ และหากพบเมื่อใดเขาก็เข้าช่วยทันทีและอย่างเต็มที่ โดยไม่คิดถึงเรื่องอื่นๆเลย

ความสนใจในเรื่องมหาบุรุษและกำลังจิตนี้มีอยู่ในหมู่นักคิดและปัญญาชนกลุ่มหนึ่ง อย่างเช่น หลวงพรหมโยธี (มังกร ผลโยธิน) ได้เรียบเรียงหนังสือ *ประวัติโนโปเลียน* ขึ้นอ่านภายในกลุ่มทหารมาเป็นเวลานาน (ดูมังกร, 2502: คำนำ) นักหนังสือพิมพ์ซึ่งใช้ชื่อว่า “คณะยุทธสาร” ได้เรียบเรียงหนังสือเล่มเล็กประเภทสรรเสริญและยกย่องมหาบุรุษไว้เป็นจำนวนมาก อย่างเช่นเรื่อง *สุรบุรุษแห่งอุทัยประเทศ* (2477) และเรื่อง *ไทยในอากาศ* (2478) เสฐียร พันธรั้งก็ได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับจิตใจเล่มสำคัญคือ *บุชโธ* (2478) นอกจากนี้ได้แก่นักคิดนักเขียนซึ่งถูกจัดว่าไม่ได้อยู่ในสายที่นิยมรัฐบาลระบอบใหม่ อย่างเช่น ม.ร.ว.ทองสุกจริต นวรัตน์ ก็ได้ให้ความสนใจเรื่องแบบนี้ โดยเขียนหนังสือเรื่อง *มหาบุรุษไทย* (2480) ขึ้นด้วยเช่นกัน ดังนั้น ความสนใจของหลวงวิจิตรวาทการในเรื่องมหาบุรุษจึงไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาดสำหรับยุคสมัย แต่ข้อสำคัญคือผลงานของเขามีคนนิยมอ่านกันเป็นจำนวนมากกว่าผลงานของคนอื่นๆ อย่างเช่น เรื่อง *มหาบุรุษ* นั้นได้พิมพ์จำหน่ายไปมากกว่าห้าพันเล่มในช่วงก่อนการปฏิวัติปี พ.ศ.2475 และยังคงพิมพ์ต่อเนื่องมาเรื่อยๆ

ในอีกประการหนึ่งซึ่งเป็นความสนใจหลักของหลวงวิจิตรวาทการ คือเรื่องประวัติศาสตร์ จากผลงานจำนวนมากของเขา พอสรุปได้ว่า เขาเป็นคนหนึ่งในกลุ่มนักประวัติศาสตร์ใหม่ของทศวรรษที่ 2470 ซึ่งเชื่อว่า

ชนชาติไทยไม่ได้อยู่ที่ประเทศสยามในปัจจุบันมาแต่โบราณ หากแต่ชนชาติไทยมีถิ่นฐานเดิมอยู่ทางตอนใต้ของประเทศจีน (เรื่องคนไทยมาจากเทือกเขาอัลไตเป็นผลงานของขุนวิจิตรมาตรา) และได้ตั้งมั่นตนเองเป็นใหญ่อยู่ที่อาณาจักรน่านเจ้า ต่อมาชนชาติไทยถูกกองทัพจีนรุกราน จึงต้องถอยร่นลงมาทางใต้ และได้ตั้งมั่นตนเองอยู่ที่อาณาจักรสุโขทัยก่อน แล้วจึงขยายอำนาจต่อไปเรื่อยๆตามลำดับ กลุ่มนักประวัติศาสตร์ใหม่ในทศวรรษที่ 2470 นี้มีอยู่ด้วยกันหลายคนอย่างเช่นขุนวิจิตรมาตราผู้เขียนหนังสือเรื่องหลักไทย (2471) ขุนศิริวัฒนอาณาทรผู้เขียนหนังสือเรื่องเมืองทองหรือสุวรรณภูมิ (2479) และพระยาอนุমানราชธนะ ผู้เขียนหนังสือเรื่องชนชาติไทย (2482) เป็นต้น หลวงวิจิตรวาทการเองจึงเป็นคนหนึ่งของนักประวัติศาสตร์กลุ่มนี้ซึ่งเรียกว่านักประวัติศาสตร์สำนัก“ชาตินิยม” แต่เนื่องด้วยหลวงวิจิตรวาทการมีผลงานในแขนงนี้อย่างต่อเนื่องมากกว่าคนอื่นๆ ชื่อของหลวงวิจิตรวาทการจึงมักถูกเรียกแทนชื่อสำนักประวัติศาสตร์“ชาตินิยม”ไปเลยในบางครั้ง ลักษณะเด่นของสำนักประวัติศาสตร์นี้ คือการเน้นเรื่องชนชาติไทยเป็นหลักของเรื่อง ต่างจากสำนักประวัติศาสตร์สกุล“ดำรงราชานุภาพ” ในสมัยก่อนหน้าซึ่งเน้นพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ แม้ว่าวิธีการทางประวัติศาสตร์ของสำนัก“ชาตินิยม”เป็นเรื่องได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างมาก เนื่องด้วยสำนักชาตินิยมให้ความสนใจกับข้อเท็จจริงและการพิสูจน์หลักฐานน้อยมาก ซึ่งก็เป็นไปตามหลักความคิดของการเขียนประวัติศาสตร์ในสำนักนี้ซึ่งเน้นเรื่องจิตใจและอารมณ์ความรู้สึกเป็นสำคัญมากกว่าอย่างอื่น ทั้งนี้เพื่อปลุกใจให้ผู้อ่านเกิดความรักชาติ และเกิดความร่วมมือร่วมใจกับผู้นำในการสร้างชาติ

หลวงวิจิตรวาทการจึงเป็นทั้งนักคิด นักวรรณกรรม นักประวัติศาสตร์ และนักการเมือง ซึ่งให้ความสำคัญกับชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง“ชาติไทย” (ไม่ใช่ชาติสยาม)เป็นอย่างมาก เขากล่าวว่า

“...ชาติเป็นสำคัญ ทำอะไรต้องนึกถึงคนทั้งชาติ ไม่เพียงสิ่งจะเพาะผลประโยชน์ของพวกเขาใดพวกหนึ่ง นโยบายอันสำคัญคือพยายามรักษาอิสรภาพของชาติ และสมานชาติให้กลมเกลียวกันต้องการรักษาความสัมพันธ์ในระหว่างศาสนาและอาณาจักรเอาใจใส่ในการบำรุงศาสนาเท่าๆกับการบ้านเมือง พยายามให้เสรีภาพแก่หนังสือพิมพ์และการพูดในที่ประชุมชน ส่วนปัญหาที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจนั้น คณะชาติดำเนินทางกลางในระหว่างลิเบอรัลกับโซเชี่ยลลิสม์ คือ เห็นว่าตามปกติควรปล่อยให้อุตสาหกรรมต่างๆเป็นงานของบุคคล รัฐบาลไม่ควรรวบรัดเอามาทำเอง แต่ก็มีบางอย่างที่เกรงว่าถ้าปล่อยบุคคลทำโดยลำพังจะเป็นการเสื่อมเสียต่อชาติ หรือเป็นภัยแก่ประชาชนและในกรณีเช่นนั้นรัฐบาลจึงทำเอง สิ่งทีคณะชาติเอาใจใส่มากที่สุด ก็คือรักษาอาณาเขตต์ที่มีอยู่แล้วให้มั่นคงและพยายามขยายอาณาเขตต์ออกไป...” (วิจิตรวาทการ-ช,2475:25-26)

หลวงวิจิตรวาทการได้แสดงตนเองว่าเป็นผู้นิยมลัทธิ“ชาตินิยม”มาตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ.2475 และในภายหลังจากปี พ.ศ.2475 แล้ว เขายังเร่งรีบทำการโฆษณาหลักความคิดดังกล่าวเป็นการใหญ่ เขากล่าวว่าชาติไทยซึ่งยิ่งใหญ่มาแต่โบราณกาลจะถอยร่นต่อไปไม่ได้อีกแล้ว (วิจิตรวาทการ,2476:10-15) รวมทั้งได้ประกาศว่าลัทธิชาตินิยมไม่เพียงแต่รักษาเอกราชและเขตแดนที่มีอยู่ให้มั่นคง หากแต่ต้องคิดแสวงหาทางขยายอาณาเขตออกไปด้วย โดยเฉพาะในเขตแดนที่เชื่อว่าเป็นของ“ไทย”มาก่อน และในบริเวณที่มี“คนไทย”อาศัยอยู่ ก็ต้องคิดหาทางรวบรวมกันเข้ามาเพื่อให้ประเทศไทยกลับไปยิ่งใหญ่เหมือนในอดีต

อย่างไรก็ดี ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับระบอบการเมือง หลวงวิจิตรวาทการไม่ได้แสดงความเห็นเรื่องการเปลี่ยนระบอบการปกครองไว้อย่างตรงไปตรงมาในช่วงก่อนปี พ.ศ.2475 แต่ครั้งมีการยึดอำนาจในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2475 เกิดขึ้นสำเร็จเรียบร้อย เขาได้แสดงตัวสนับสนุนระบอบใหม่อย่างเต็มที่ ในหนังสือชื่อ *การเมืองการปกครองของกรุงสยาม* ซึ่งพิมพ์ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2475 เขาอธิบายว่าเหตุการณ์ครั้งนั้นคือ “การพลิกแผ่นดิน” อันเกิดมาจากสาเหตุใหญ่ๆ 4 ประการคือ การเปลี่ยนแปลงในต้นรัชกาลที่ 7 เน้นให้พวกเจ้ามีอำนาจมากขึ้น การบริหารงานในระบอบเก่ามีลักษณะปิดบังความลับในราชการ รัฐบาลไม่เคยติดต่อหนังสือพิมพ์และมีการตัดทอนงบประมาณกับการจัดเก็บภาษีแบบใหม่ที่ไม่สู้ยุติธรรมนัก (วิจิตรวาทการ-ก,2475:88) คณะราษฎร ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการเห็นว่ามีลักษณะเป็น “พรรคแนวร่วม” จึงเข้ายึดอำนาจเปลี่ยนระเบียบการเมืองการปกครองให้เข้ากับราษฎรมีสิทธิและหน้าที่เสมอกัน (วิจิตรวาทการ-ก,2475:117)

หลวงวิจิตรวาทการแสดงความเห็นว่าแนวทางที่ระบอบใหม่ควรดำเนินไปต้องยึดถือหลัก 3 ประการคือ เป็นมิตรกับคนทุกชั้น หวังความดีที่ยั่งยืนในทุกทาง และให้ประเทศมีความกลมเกลียวกันทั้งประเทศ (วิจิตรวาทการ-ก,2475:91) ข้อเสนอของหลวงวิจิตรวาทการนี้เน้นทางสายกลางปฏิเสศการใช้แนวคิดแบ่งแยกคนเป็นชนชั้น คล้ายกับข้อเสนอของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรณ แต่ที่ต่างกันอย่างสำคัญคือหม่อมเจ้าวรรณไวทยากรทรงเห็นว่า “อาการที่ควรเป็นไปขึ้นกับกาลเทศะ” แต่หลวงวิจิตรวาทการเน้นการปลูกเร้าจิตใจและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอย่างรุนแรงเพื่อให้การ “พลิกแผ่นดิน” มีความยั่งยืนคือเขาเห็นว่า “การปฏิวัติ” เป็นกระบวนการที่ต้องทำต่อเนื่องไปจนถึงขั้นมีการเปลี่ยนแปลงนิสัยใจคอคน

“...งานปฏิวัตินั้นเป็นงานที่ดี และเป็นกุศลกรรม แต่เป็นงานที่ลำบากเป็นงานที่ท้าทาย และเป็นงานที่ต้องใช้เวลานาน งานปฏิวัติอาจเริ่มต้นด้วยรัฐประหาร คือ coup d'etat แต่ทว่ารัฐประหารต้องถือเป็นการเริ่มเปิดฉากงานปฏิวัติเท่านั้น เมื่องานรัฐประหารเสร็จแล้ว งานปฏิวัติยังจะต้องทำต่อไปอีกเป็นแรมปี อย่างเดียวกับในประเทศเรา งานรัฐประหารคือ coup d'etat ทำเสร็จในเวลา 2-3 ชั่วโมง ส่วนงานปฏิวัติยังต้องทำกันมาจนทุกวันนี้ และก็ยังไม่เสร็จอาจจะต้องทำกันต่อไปอีกหลายปี... เป็นดังนี้ก็เพราะว่างานปฏิวัติเป็นงานซึ่งต้องไม่ทำเฉพาะแต่เปลี่ยนระบอบการปกครอง เปลี่ยนระบอบการเศรษฐกิจ การคลังและการศึกษาเท่านั้น งานปฏิวัติยังต้องทำให้ตลอดถึงการเปลี่ยนลักษณะนิสัยใจคอคน...” (วิจิตรวาทการ,2518:245)

นั่นคือการปฏิวัติต้องทำที่ตัวมนุษย์ หรือที่ “จิตใจ” ของคน(เขาเรียกว่า Human Revolution) คือปลูกฝังความขยันขันแข็งในการงาน ปลูกฝังความนิยมในงานอาชีพ ปลูกเพาะนิสัยพึ่งตนเอง ปลูกฝังความรักชาติไทย และให้ประชาชนทุกคนทำ “หน้าที่” อย่างเต็มที่ที่ขันขันเพื่อประเทศชาติ

หลวงวิจิตรวาทการเริ่มต้นจากการแสดงตนว่าเป็นผู้มีอุดมคติอันแรงกล้า และในระยะต่อมาเขาเป็นผู้ปฏิบัติงานให้กับระบอบใหม่อย่างแข็งขัน อย่างไรก็ตาม ในช่วงปลายปี พ.ศ.2475 เขาได้ร่วมเตรียมการก่อตั้ง “คณะชาติ” กับคนอื่นๆ แต่ก็ได้มีความผันผวนและเขาได้ละทิ้งกลุ่มผู้ก่อตั้ง “คณะชาติ” นั้นไปหลังจากที่ฝ่ายรัฐบาลไม่อนุญาตให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการเมือง (ดูต่อไปในบทที่ 8) หลังจากนั้นเขาได้มีโอกาสช่วยรัฐบาลอย่างเต็มที่

โดยทำหน้าที่เป็นผู้ร่างแถลงการณ์ต่างๆของฝ่ายรัฐบาล ตอบโต้กับฝ่ายคณะผู้บ้านเมืองหรือกบฏบวรเดชในเดือน ตุลาคม พ.ศ.2476 ซึ่งในทางฝ่ายกบฏหรือคณะผู้บ้านเมือง มีหลายคนเคยเป็นผู้ที่หลงวิจิตรวาทการได้ชักชวนให้ร่วมกันจัดตั้ง“คณะชาติ”มาก่อน ผลงานในคราวปราบกบฏบวรเดชนี้แสดงให้เห็นความสามารถอันสูงยิ่งของ หลวงวิจิตรวาทการในการใช้ภาษา จิตวิทยา ประวัติศาสตร์ ศาสนาและหลักกฎหมายตอบโต้กับแถลงการณ์ของ ฝ่ายตรงข้าม ซึ่งเขียนโดยปัญญาชนเช่นเดียวกัน หลวงวิจิตรวาทการได้ปลุกเร้าความรู้สึกเห็นแก่ชาติและรัฐบาล ตามระบอบรัฐธรรมนูญในทิศทางใหม่ นับเป็นประสบการณ์สำหรับรัฐบาลระบอบใหม่ต่อไปด้วยว่าจำเป็นต้อง ใช้การโฆษณาการเพื่อผูกมัดจิตใจผู้คนให้ยอมรับและจงรักภักดีต่อรัฐบาลในระบอบใหม่มากยิ่งขึ้น

การศึกษาแนวความคิดของหลวงวิจิตรวาทการอาจตีความได้หลายแนวทาง และเป็นไปในทางตรงกันข้ามกันเลยทีเดียว (สมเกียรติ-ก.2525:1-23) ทั้งนี้ขึ้นกับการประเมินคุณค่าว่าความรู้สึกเรื่องชาตินิยม การขยายอำนาจ และการบูชายกย่องมหาบุรุษว่าเป็นไปในลักษณะใด กระนั้นก็ตามในหลักการพื้นฐานที่เห็นว่ามนุษย์เกิดมาต้องทำ“หน้าที่”ด้วยกำลังใจ และรู้จุดหมายซึ่งชีวิตจะพากเพียรไปได้มีอิทธิพลอยู่ในความคิดของผู้คนที่เติบโตมากับการเปลี่ยนแปลงในทศวรรษที่ 2470 นี้ (บุญชนะ.2522:64-75) และการปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ เป็นเรื่องที่ได้รับการยกย่อง ดังนั้น แนวความคิดของหลวงวิจิตรวาทการจึงหนุนเสริมสร้างระบอบใหม่ให้ก้าวหน้าไปในทางส่งเสริมผู้มีอำนาจมากขึ้นไปตามลำดับ ส่วนเจตน์จำนงของการปฏิวัติ พ.ศ.2475 และหลักการเรื่องสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาคจะเป็นมาอย่างไรจะไม่สำคัญเท่ากับจุดมุ่งหมายที่ควรจะเป็นไป

“...ข้าพเจ้าได้พยายามต่อสู้ผจญภัยด้วยความมานะทำให้เสียงและปากของข้าพเจ้ามีอำนาจ โดยหวังอยู่อย่างเดียวว่า วันหนึ่งข้าพเจ้าจะสามารถวางแนวทางให้เพื่อนร่วมชาติของข้าพเจ้าดำเนินไปในหนทางที่ข้าพเจ้าคิดว่าดีที่สุด” (วิจิตรวาทการ,2512:4)

อุดมคติของหลวงวิจิตรวาทการจึงเป็นสิ่งที่เขาได้ตั้งมั่นเอาไว้ก่อน ส่วนการจะอย่างไรเพื่อบรรลุหนทางนั้นก็ เป็นสิ่งที่ต้องต่อสู้ไปตามสถานการณ์และตามสภาพความเป็นจริง ทั้งนี้มีพื้นฐานทางความคิดความเชื่อว่า จิตใจ หน้าที่ ผู้นำหรือมหาบุรุษ และชาติไทยนั้นอยู่ในฐานะสำคัญสูงสุด

ความเห็นพ้องและข้อขัดแย้งทางอุดมการณ์ในกลุ่มผู้นำทางความคิด

เมื่อมาถึงสมัยของรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้นำทางความคิดสามคน คือ หลวงประดิษฐมนูธรรม หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ และหลวงวิจิตรวาทการ ต่างร่วมทำงานให้ระบอบใหม่อย่างแข็งขัน ภายใต้การนำของผู้นำคนเดียวคือนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ในช่วงระยะเวลาที่หลวงประดิษฐมนูธรรม ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยระยะหนึ่ง และต่อมาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณทรงเป็นที่ปรึกษาทั้งของรัฐบาล และเป็นที่ปรึกษาฝ่ายไทยประจำกระทรวงการต่างประเทศ ส่วนหลวงวิจิตรวาทการนั้นเป็นอธิบดีกรมศิลปากร และเป็นรัฐมนตรีในช่วงสุดท้ายก่อนหลวงพิบูลสงครามขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี

ผู้นำทางความคิดทั้งสามคนเติบโตมาจากระบอบเก่า ในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วใน พ.ศ. 2440 ซึ่งในขณะนั้นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้เกิดขึ้นอย่างเต็มรูปแบบแล้ว และไม่มีทราภของราชอาณาจักรแบบสมัยอยุธยาตกค้างให้เห็น พวกเขามีมโนทัศน์ของ“รัฐ” และ“ชาติ” แบบใหม่มาตั้งแต่เยาว์วัย จึงพิจารณาการเปลี่ยนแปลงต่างๆโดยมโนทัศน์การรับรู้ที่ไม่ค่อยตรงกับปัญญาชนรุ่นก่อนหน้านี้เท่าใดนักอย่างเช่น การพิจารณาการต่อสู้กับประเทศมหาอำนาจตะวันตกของประเทศญี่ปุ่นไปในทางที่ดี (หรือไม่ได้เป็นเรื่องที่เลวร้าย หรือน่าชิงชัง) การที่ญี่ปุ่นรุกรานแมนจูเรียก็เป็นเรื่องที่คนรุ่นนี้มองด้วยสายตาสบายใจและมีความเห็นอกเห็นใจ พวกเขาพิจารณาการปฏิวัติในประเทศจีน พ.ศ.2454 ไปในทางบวก และมีความรู้สึกประทับใจในความรักชาติของคณิน อีกทั้งมีความเห็นอกเห็นใจการต่อสู้เพื่อเอกราชของคนพื้นเมืองในทวีปเอเชียโดยทั่วไป (ต่างจากชนชั้นนำในระบอบเก่าซึ่งแลเห็นว่าเป็นการสร้างควมวุ่นวาย) การพิจารณาปัญหาในลักษณะดังกล่าวค่อยๆพอกพูนสะสม ทำให้พวกเขาแลเห็นว่ารัฐสยามใหม่นั้นมีข้อบกพร่องในประการสำคัญคือ รัฐสยามเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ไม่มีเอกราชอธิปไตยที่สมบูรณ์ และชาติมีความอ่อนแอเนื่องด้วยถูกประเทศมหาอำนาจเข้าแทรกแซง เรื่องเหล่านี้เป็นจุดร่วมของนักคิดชั้นนำทั้งสามคน(ในระดับที่ต่าง ๆ กัน) ซึ่งแตกต่างจากปัญญาชนสยามในรุ่นก่อนหน้าทศวรรษที่ 2440 ขึ้นไป ซึ่งยังคงมีมโนทัศน์ของรัฐแบบโบราณอยู่จึงแลเห็นว่าการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตไม่ได้แปลว่าประเทศชาติอ่อนแอหรือไม่ได้มีความหมายว่าเสีย“เอกราช” เพราะประเทศสยามยังมีพระมหากษัตริย์อยู่เหมือนเดิม ดังนั้นสัญญาไม่เสมอภาคกับประเทศมหาอำนาจจึงไม่จำเป็นต้องรีบแก้ไขโดยด่วน คือสามารถทำการแก้ไขได้โดยมาตรการทางการทูต และการเจรจาหว่านล้อมให้ประเทศมหาอำนาจผ่อนปรนข้อเรียกร้องต่างๆไปทีละครั้งทีละคราว

การศึกษาในระบบโรงเรียนและวัดแบบใหม่ ซึ่งขยายตัวออกไปพร้อมกับรัฐสมัยใหม่นั้นับว่ามีส่วนสำคัญทำให้นักคิดทั้งสามคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลวงประดิษฐมนูธรรม และหลวงวิจิตรวาทการมีโอกาสเติบโตขึ้นมาในระบอบราชการได้ระดับหนึ่ง แต่สิ่งที่สำคัญยิ่งสำหรับผู้ผ่านระบบการศึกษาแบบใหม่ คือการใช้ภาษาและการมีตรรกะการอ้างอิงซึ่งต่างไปจากปัญญาชนรุ่นก่อนๆ คือรุ่นของเทียนวรรณและ ก.ศ.ร.กุหลาบ กล่าวคือ การใช้ภาษา ในการแสดงความคิดเห็นนั้นเป็นภาษาร้อยแก้วทั้งหมด ไม่มีนักคิดใดในรุ่นนี้คิดเขียนแสดงความคิดเห็นโดยภาษาร้อยกรองอีกต่อไป การให้เหตุผลมีลำดับขั้นชัดเจนว่าอะไรสำคัญกว่าอะไร ต่างจากการลำดับความคิดของปัญญาชนสยามรุ่นเก่าซึ่งแสดงความคิดเห็นรวมกันได้ครั้งละหลายสิบประเด็นในหน้ากระดาษเดียว โดยไม่มีการลำดับ ความสำคัญของหัวข้อให้เด่นชัด

วิชาความรู้สมัยใหม่ของผู้นำทางความคิดทั้งสาม เน้นหนักไปในทาง กฎหมาย รัฐศาสตร์ ภาษา ประวัติศาสตร์ และจิตวิทยาสังคมโดยไม่มีการแบ่งแยกหลักวิชา ความรู้เหล่านี้(ในสมัยนั้น)เมื่อใช้พิจารณาสภาพการณ์ต่างๆประกอบกับมโนทัศน์เรื่องรัฐสมัยใหม่ ย่อมทำให้เขาแลเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะของรัฐนั้นมีความเป็นไปได้ และมีความจำเป็นอย่างยิ่งยวด เนื่องด้วยรัฐก่อนปี พ.ศ.2475 นั้นเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งสถาปนาขึ้นได้ไม่นาน (ไม่ใช่มีมานานเป็นหลายร้อยปี ดูนครินทร์, 2533: 20-22) และทำหน้าที่แต่เพียงรักษาความสงบเรียบร้อยอย่างเดียว โดยขาดการทำหน้าที่ของรัฐสมัยใหม่ในหมวดอื่นๆ อย่างเช่น ยังบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรหรือประชาชนน้อยเกินไป เป็นต้น ประเด็นนี้เป็นที่เห็นพ้องต้องกันระหว่างหลวงประดิษฐมนูธรรมกับหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ในขณะที่หลวงวิจิตรวาทการเน้นไปในประเด็นว่ารัฐ

สยามยังเป็นรัฐแบบโบราณ เนื่องด้วยยังขาดการปลูกฝังให้คนรักชาติอย่างเอาจริงเอาจัง และชาติที่แท้คือชาติไทย ซึ่งมีความเป็นมายาวนาน ไม่ใช่ชาติสยามซึ่งมีความอ่อนแอ รัฐสมัยใหม่ในทัศนะของหลวงวิจิตรวาทการ ต้องมีกำลังและความเข้มแข็งมากกว่าที่เป็นอยู่ในทุกๆทาง รวมทั้งต้องคิดหาทางขยายอาณาเขตออกไปด้วย

ผู้นำทางความคิดทั้งสามคนได้มีบทบาทอย่างสำคัญทันทีที่มีการยึดอำนาจในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 พวกเขาประกาศตัวเองว่าสนับสนุนระบอบใหม่ และได้ใช้วิชาความรู้ของตนอย่างเต็มที่เพื่อรักษาระบอบใหม่ในช่วงเวลาต่าง ๆ กัน ในช่วงแรกได้แก่ บทบาทของหลวงประดิษฐมนูธรรมในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 ซึ่งมีความสูงเด่นเป็นพิเศษมากกว่าคนอื่น ๆ ถัดมาคือบทบาทของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากรในเดือนเมษายน พ.ศ. 2476 พระองค์ทรงเป็นปัญญาชนชั้นหน้าที่ใช้หลักวิชาความรู้ทำลายความชอบธรรมของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาได้อย่างมีเหตุมีผลมากที่สุด และต่อมาคือ บทบาทของหลวงวิจิตรวาทการในเดือนตุลาคม พ.ศ.2476 ซึ่งแสดงได้อย่างโดดเด่นและชักรกระแสดความรู้สึกของผู้คนให้หลงใหลไปกับความคิดชาตินิยมอย่างรุนแรง เหล่านี้เป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อซึ่งทำให้พวกเขาทั้งสามคนกลายเป็นผู้นำทางความคิดของระบอบใหม่อย่างมีอาจเหลือภัยได้ พวกเขาแสดงความเห็นตอบโต้กับกลุ่มข้าราชการและทหารชั้นผู้ใหญ่อย่างมิได้เกรงกลัวหรือยำเกรงในอำนาจนั้น เขายกย่องและให้ความหมายแก่การกระทำในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ และมีความหมายมากต่อประเทศชาติ แต่อย่างไรก็ดี พวกเขามีจุดเน้นที่ต่างกันมาก หลวงประดิษฐมนูธรรมเห็นว่าเหตุการณ์นั้นและกระบวนสืบเนื่องต่อมา คือการเปลี่ยนแปลงแบบ“อภิวัตน์” ซึ่งมุ่งสถาปนาระบอบประชาธิปไตยสมบูรณ์ (คือเมื่อรัฐธรรมนูญกำหนดให้ราษฎรเลือกผู้แทนได้ทั้งหมดโดยไม่มีผู้แทนที่มาจาก การแต่งตั้ง) การที่ประเทศมีเอกราชสมบูรณ์ และมีการเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางการผลิตจากแบบศักดินาไปเป็นแบบทุนนิยม ส่วนหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรรณตรงเห็นว่าเหตุการณ์นั้น คือ การ“ปฏิวัติ” ซึ่งแปลว่าการ หมุนกลับของหลักมูลจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็นประชาธิปไตยอีกครั้งหนึ่ง ตามหลักแนวคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงขึ้นครองราชย์โดยความเห็นชอบของประชาชน(สภาผู้แทนราษฎร) ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่าคือการรื้อฟื้นหลักแนวคิด“เออนกนิกรสโมสรรสมมต” ซึ่งเคยมีมาแล้วแต่โบราณขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นในทัศนะของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรรณตรง การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 มีความสมบูรณ์อยู่ในตัวเองตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม การเปลี่ยนแปลงอะไรที่รุนแรงมากไปกว่านั้นจึงไม่ใช่เรื่องที่จำเป็นมากนัก ในขณะที่หลวงวิจิตรวาทการอธิบายว่าเหตุการณ์นั้นคือ การ“พลิกแผ่นดิน” และต่อมาเขาใช้คำว่า“รัฐประหาร” ซึ่งเขากล่าวว่าเป็นการเริ่มต้นที่ดี แต่งานการปฏิวัตินั้นจำเป็นต้องทำอย่างต่อเนื่อง ไม่ควรยุติลงแต่เฉพาะเหตุการณ์ 24 มิถุนายน หรือรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม แต่ควรทำต่อไปถึงเรื่องนิสัยใจคอและวัฒนธรรมของมนุษย์ หากไม่ทำก็เป็นการขูดหลุมฝังศพคณะผู้ทำการก่อการยึดอำนาจจากกษัตริย์ไว้ล่วงหน้า เนื่องด้วยนิสัยใจคอของคนนั้นเปลี่ยนแปลงไปได้ตามสถานการณ์ (มีแต่นักปฏิวัติเท่านั้นที่มีกำลังจิตเข้มแข็ง)

คงเห็นได้ว่าผู้นำทางความคิดทั้งสามคน ซึ่งต่างสนับสนุนระบอบใหม่และมีประสบการณ์ต่อสู้กับกลุ่มปฏิปักษ์ในทางการเมืองร่วมกัน (แต่ไม่ใช่ในเวลาพร้อมกันทีเดียว) มีจุดเน้นและมีทัศนะที่มองระบอบใหม่ไปข้างหน้าในลักษณะที่แตกต่างกันอย่างมาก หลวงประดิษฐมนูธรรมคงอยู่ในฐานะที่ต้องรับผิดชอบอยู่มาก เนื่องด้วยเขาเป็นผู้นำคณะราษฎรสายพลเรือน แต่อย่างไรก็ดี เมื่อกระบวนกรปฏิวัติสยามเปิดฉากขึ้น เขาก็คงเห็นได้ว่าหลวงประดิษฐมนูธรรมนั้นไม่ได้บังการทิศทางการเปลี่ยนแปลงอยู่แต่เพียงผู้เดียว และถึงแม้ว่าเขาต้องการทำ

เช่นนั้นก็ไม่ใช่สิ่งที่เขาสามารถทำได้ กลุ่มอื่นๆและนักคิดคนอื่นๆได้เข้าร่วมมีบทบาทด้วย และแม้แต่ในกลุ่มนักปราชญ์ซึ่งสนับสนุนระบอบใหม่อย่างแข็งขัน ต่างก็มีทัศนะที่มองอนาคตของสยามต่างกัน กระบวนการปฏิวัติที่ใดๆก็คงเป็นเช่นเดียวกันนี้ ซึ่งผู้เริ่มเปิดฉากกับผู้เข้าร่วมหลังจากที่กระบวนการปฏิวัติได้เริ่มขึ้นแล้วนั้น ไม่จำเป็นต้องมีความคิดเห็นที่ตรงหรือเหมือนกัน ผู้เริ่มต้นเปิดฉากคือหลวงประดิษฐมนูธรรมคงไม่อยู่ในฐานะที่จะรับผิดชอบการเปลี่ยนแปลงทั้งกระบวนการ และผู้ศึกษาเรื่องนี้ก็ไม่ควรละเลยผู้เข้ามามีส่วนร่วมที่หลังได้ในแง่บทบาทของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรณกับหลวงวิจิตรวาทการแม้ว่าไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่ม“คณะราษฎร” และไม่ได้เป็นกรรมการราษฎรในระยะแรกก็ต้องนับว่ามีความสำคัญสำหรับการพิจารณากระบวนการปฏิวัติสยามซึ่งได้มีส่วนทั้งที่หนุนช่วยหลวงประดิษฐมนูธรรม และชักกระแสนการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางอื่นๆ พระอธิบายของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรณต่อไปนี้ อาจช่วยให้เราพอเข้าใจการแสดงบทบาทร่วมกันของกลุ่มผู้นำทางความคิดของระบอบใหม่ในปลายทศวรรษที่ 2470 ได้ระดับหนึ่ง ทรงกล่าวว่า

“...อันที่จริง พวกเราชาวไทยไม่มีความเห็นแตกแยกจากกัน ในรัฐประศาสนโยบายเลย หลัก 6 ประการของคณะราษฎรนั้นเป็นอันรับรองโดยแพร่หลายทั่วไป แต่นานาจิตตความคิดเห็นปลีกย่อยย่อมมีข้อแตกต่างกันอยู่บ้างเป็นธรรมดา ถ้าเราย้ำหรือเน้นข้อแตกต่างกันสมควรแล้ว วิธีทางของกันและกันก็จะต่างหรือห่างออกจากกันเป็นลำดับ...อันความเห็นของเรานั้นจะแยกให้เป็นหลักแนวแหล่งไปหาไม่ได้ เพราะจิตใจย่อมแปรปรวนไปตามสภาพ ความเข้าใจผิดย่อมเกิดขึ้นทุกขณะจิต เพราะฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ของเราทั้งหลายที่จะช่วยกันปิดป้องกันความเข้าใจผิดมิให้ก้าวร้าวรุกราน...” (นรธาธิพงษ์ประพันธ์-ก,2514:1026-1027)

นั่นหมายความว่ามื่ออะไรที่พอทำได้ด้วยกันได้ก็ช่วยกันทำไปพลางก่อน เพื่อให้ระบอบใหม่นั้นตั้งมั่นอยู่ในกรณีของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรณนั้นทรงทำงานร่วมกับหลวงประดิษฐมนูธรรมอย่างแข็งขันเพื่อแก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับต่างประเทศ ส่วนหลวงวิจิตรวาทการทำงานด้านวัฒนธรรมและค่อยๆผลักดันให้กลุ่มทหารขึ้นมาใช้อำนาจมากขึ้น เพื่อให้รัฐชาติสยามจะได้กลายเป็นรัฐชาติไทยดังที่เขามุ่งประสงค์

อย่างไรก็ตาม ไม่ปรากฏหลักฐานว่าในสมัยนั้นผู้นำทางความคิดทั้งสามคนนี้ได้เปิดการ “วิวาทะ” ทางความคิดต่อกัน เข้าใจว่าต่างมีความปรองดองต่อกันและต่างมีสานุศิษย์กันไปคนละกลุ่ม กลุ่มนิยมหลวงประดิษฐมนูธรรม ได้แก่แก่นักเรียนกฎหมายและนักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในขณะที่กลุ่มนักคิด นักเขียนและหนังสือพิมพ์นิยมยกย่องหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรณเป็นพิเศษ และส่วนหลวงวิจิตรวาทการก็มีกลุ่มผู้นิยมความคิดของเขาว่างขวางได้แก่ กลุ่มนายทหารรุ่นหนุ่ม กลุ่มครูและปัญญาชนระดับล่างๆ ข้อขัดแย้งอย่างรุนแรงในระหว่างผู้นำทางความคิดยังไม่ประทุใส่กันตราบจนถึงช่วงต้นทศวรรษที่ 2480

ในกรณีของหลวงประดิษฐมนูธรรมกับหลวงวิจิตรวาทการ มักเน้นกันในระยะหลังว่ามีความแตกต่างกันอย่างมีอาจปรองดองกันได้ เนื่องด้วยมีความคิดต่างกันเป็นสุดขั้วและเป็นคนละสำนัก ความเข้าใจดังกล่าวนี้คงเป็นความจริงในระยะหลังๆนับตั้งแต่มีการเปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามเป็นไทยในปี พ.ศ.2482 เนื่องด้วยหลวงวิจิตรวาทการนั้นแสดงตนเป็นผู้นิยมความยิ่งใหญ่ของประเทศไทยอย่างก้าวร้าว ในขณะที่หลวงประดิษฐ์

มหาราชยังคงนิยมชื่อประเทศแบบเก่าคือควรชื่อประเทศสยาม ในปี พ.ศ.2483 ได้มีการแก้ไขบทเฉพาะกาลรัฐธรรมนูญ ซึ่งได้สร้างความแตกแยกในหมู่ชนักปราชญ์มากยิ่งขึ้น และในระยะต่อมาหลวงวิจิตรวาทการได้สนับสนุนให้ประเทศไทยเข้าร่วมสงครามมหาเอเซียบูรพา ส่วนหลวงประดิษฐมนูธรรมมีความเห็นในทางตรงกันข้ามว่าประเทศไทย(ตอนนั้นชื่อประเทศได้เปลี่ยนไปแล้ว) ควรวางตัวเป็นกลาง ฯลฯ ซึ่งหลังจากนั้นไม่ปรากฏว่านักปราชญ์ทั้งสองได้วิสาสะต่อกันอีกเลย อย่างไรก็ตามก็ดี เหตุผลต่างๆดังกล่าวเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดว่าเกิดขึ้นในระยะหลังจากปี พ.ศ.2482 ประเด็นปัญหาคือในระยะก่อนหน้านั้นทั้งหลวงวิจิตรวาทการกับหลวงประดิษฐมนูธรรมต่างร่วมทำงานด้วยกันภายใต้ผู้นำคนเดียวกันคือพระยาพหลพลพยุหเสนา และหลวงวิจิตรวาทการเองยังได้รับคำเชื้อเชิญ เป็นผู้บรรยายวิชาประวัติศาสตร์การเมืองที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นประจำ ซึ่งที่มหาวิทยาลัยแห่งนั้นมีหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นผู้ประศาสน์การ ฯลฯ นี่เป็นเรื่องของข้อเท็จจริง และจากการพิจารณาหลักฐานเท่าที่พอมืออยู่ อาจกล่าวได้ว่าหลวงประดิษฐมนูธรรมกับหลวงวิจิตรวาทการมีความสนใจที่คล้ายๆกันในประเด็นว่าจะทำอะไรให้ระบอบรัฐธรรมนูญมีความมั่นคงยืนนาน ให้ลัทธิรัฐธรรมนูญกับชาตินิยมผสมผสานกัน และให้รัฐกับราษฎรเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากกว่าที่เป็นอยู่

ข้อเสนอของหลวงวิจิตรวาทการในเรื่องระบอบรัฐธรรมนูญในช่วงต้นๆที่สำคัญมีอยู่สองเรื่อง เรื่องแรกคือเขาเป็นผู้เสนอเรื่องให้กระทรวงธรรมการออกคำสั่งให้โรงเรียนส่งนักเรียนให้ท่องจำรัฐธรรมนูญ และเรื่องที่สองเขาเป็นผู้เสนอคนแรกให้รัฐบาลออกกฎหมายป้องกันและรักษารัฐธรรมนูญซึ่งให้อำนาจรัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทยสั่งจำกัดเขต (หรือเนรเทศ) ผู้ต้องสงสัยว่าทำการละเมิดรัฐธรรมนูญ ความคิดของหลวงวิจิตรวาทการในสองประการนี้เข้าใจว่าทางฝ่ายหลวงประดิษฐมนูธรรมเองก็ยังไม่พร้อมนำมาปฏิบัติได้ แต่ในระยะต่อมาความคิดของหลวงวิจิตรวาทการได้พัฒนามาถึงขั้นมีประกาศ“รัฐนิยม” ซึ่งเขาอธิบายเองว่าประกาศรัฐนิยมเป็นกฎหมายทางใจ เป็น“เครื่องเข็ดขู่ระบอบประชาธิปไตยเพราะรัฐนิยมยึดถือมติดั้งแท้จริงของปวงชน ระบอบประชาธิปไตยซึ่งรับมาโดยตรงมาจากปวงชนนั้น เป็นระบอบประชาธิปไตยที่ดองแท้...” (พจน.ศธ.0701/29.4 “ปาฐกถาเรื่องรัฐนิยม”) ซึ่งเป็นแนวความคิดที่ต่างไปจากความคิดของหลวงประดิษฐมนูธรรมอย่างมาก และคงไม่อาจปรองดองกันได้ แต่กระนั้นก็ตาม คงต้องนับว่าความคิดของหลวงวิจิตรวาทการนั้นมีการพัฒนาทางความคิดและเป็น“ทฤษฎี” รัฐธรรมนูญของระบอบใหม่ในช่วงปลายทศวรรษที่ 2470 และในต้นทศวรรษที่ 2480 ที่สำคัญกระแสดความคิดหนึ่ง

การศึกษาในบทนี้ ทำให้เราเข้าใจว่าผู้นำทางความคิด หรือปัญญาชนของปัญญาชนในช่วงของการปฏิวัติสยามนั้นมีอยู่ด้วยกันหลายคน ไม่ใช่มีแต่หลวงประดิษฐมนูธรรมเพียงคนเดียว และการผลักดันของปัญญาชนคนชั้นนำคนอื่นๆ คือ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ และหลวงวิจิตรวาทการนั้นมีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อการกำหนดทิศทางของระบอบใหม่ และมีผลต่อการรับรู้ของผู้คนทั้งในสมัยนั้นและในสมัยต่อมาว่าการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 คืออะไร อย่างไรก็ดี การที่นักคิดชั้นนำแต่ละคนจะมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติที่เป็นจริงในทางการเมืองนั้น ในส่วนหนึ่งขึ้นกับพลังของเหตุผล ระดับภูมิปัญญาของสังคม ลักษณะและปริมาณของความคิดซึ่งเผยแพร่ออกไปและการแสดงตนว่าเป็นนักปราชญ์ในลักษณะที่สังคมยอมรับได้ แต่ในอีกส่วนหนึ่งคงขึ้นกับความสัมพันธ์ของนักคิดหรือนักปราชญ์นั้นกับกลุ่มผู้มีอำนาจทางการเมืองในระดับยอดของยุคสมัยนั้นๆ ด้วย ซึ่งได้แก่ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยามโนปกรณนิติธาดา และพระยาพหลพลพยุหเสนา ตามลำดับ □

ภาคที่ 2

การปรับตัวของสถาบันการเมือง
กระบวนการปฏิบัติ และผลสืบเนื่อง

การปรับตัวของสถาบันการเมือง ในช่วงปลายสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

การศึกษา ในภาคที่สองของหนังสือเล่มนี้เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของสถาบันการเมือง กระบวนการปฏิวัติ และผลสืบเนื่อง ซึ่งทั้งหมดเป็นการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ที่ต่อเนื่องกันในตลอดทศวรรษที่ 2470 โดยมีการเคลื่อนไหวของกลุ่มสังคมต่างๆ (ดังได้กล่าวบรรยายไว้แล้วในภาคต้น) เป็นบริบทหรือเป็นสภาพความเป็นจริงทางสังคมซึ่งกำกับความหมายของการกระทำและกำหนดทิศทางการปรับตัวของสถาบัน ตลอดจนการเลือกแนวทางการเปลี่ยนแปลงลักษณะต่างๆ และในส่วนสำคัญที่สุดเพื่อเข้าใจเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้เราต้องทำความเข้าใจการปรับตัวของสถาบันการเมือง ในช่วงปลายสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องด้วยการปรับตัวของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้คือสภาพการณ์ของความเป็นจริงก่อนที่จะมีการยึดอำนาจกันขึ้นในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 และเราคงต้องพิจารณาเรื่องนั้นกันในรายละเอียดอย่างรอบคอบพอสมควร มิฉะนั้นแล้วเรามิอาจประเมินสิ่งที่จะเกิดขึ้นนับเนื่องต่อไปจากนี้ได้เลย

สาระสำคัญของบทที่ 7 นี้ ผู้เขียนต้องการอธิบายว่าในช่วงปลายสมัยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีการปรับตัวอย่างสำคัญทางสถาบันการเมืองนำโดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นการปรับตัวอันเกิดจากความตระหนักว่าการเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งยวด เพื่อถึงความเชื่อถือในการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้กลับคืนมาและมีวิวัฒนาการต่อไปได้อย่างมั่นคง ได้มีการสถาปนาสถาบันขึ้นใหม่และปรับสถาบันเก่าอย่างสำคัญ ด้วยความหวังว่าราษฎรที่มีการศึกษาจะเข้าใจว่าการมีคอนสตีติวชันหรือกฎหมายพระธรรมนูญประเพณีนั้นมิได้อยู่แล้วคือสถาบันกษัตริย์ และการมีรัฐสภาหรือมีปาลิเมนต์นั้นไม่ใช่สิ่งที่เหมาะสมกับวัฒนธรรมของประเทศสยาม ได้มีการยกร่างกฎหมายสูงสุดเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้นด้วยในสมัยนี้ แต่ก็ให้ติดขัดที่ว่าเรามีพระธรรมนูญสูงสุดในรูปกฎหมายลายลักษณ์อักษรนั้นไม่สอดคล้องกับการปฏิบัติที่เป็นจริงและชนชั้นนำได้เลือกที่จะไม่ประกาศกฎหมายลายลักษณ์อักษร คือ การประกาศว่าอำนาจสูงสุดยังคงเป็นของพระมหากษัตริย์

กษัตริย์ในกฎหมายหลายลักษณะนั้นไม่มีคุณค่าเพียงพอที่จะประกาศ เนื่องจากเป็นสิ่งที่มืออยู่อย่างประจักษ์แจ้งอยู่แล้ว อีกทั้งหากจะมีการแบ่งแยกอำนาจจากสถาบันพระมหากษัตริย์ก็เป็นการขัดกับจารีตและวัฒนธรรมประเพณี เป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้และไม่มีผู้ใดเรียกร้อง ข้อเรียกร้องที่ปรากฏทั้งในเอกสารฎีกาและบทความตามหน้าหนังสือพิมพ์ ตลอดจนจากความคิดของขุนนางบางคนเป็นข้อเรียกร้องให้สถาปนากฎหมายสูงสุดอยู่ใต้สถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นเรื่องแปลกประหลาดหากมีความรู้เรื่องกฎหมายพระธรรมนูญ เพราะในสมัยนั้นไม่มีประเทศใดในโลกเขาทำกันยกเว้นแต่ประเทศญี่ปุ่น ซึ่งไม่ใช่เรื่องที่ประเทศสยามควรเอาเยี่ยงอย่าง

ลักษณะการปรับตัวของสถาบันการเมืองในสมัยนี้ เป็นไปในทางจำกัดพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในทางปฏิบัติตามพระราชประสงค์โดยแท้จริง ทั้งนี้มีสถาบันการเมืองใหม่ของเจ้านายชั้นสูงคืออภิรัฐมนตรีสภาเข้ามามีบทบาทร่วมอย่างแข็งขัน โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงหลักการของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งในท้ายที่สุดลักษณะของการปฏิบัติทางการเมืองแบบดังกล่าวได้กลับกลายเป็นอุปสรรคทำให้ไม่มีการตัดสินใจเรื่องสำคัญๆหากไม่มีความเห็นพ้องร่วมระหว่างพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งทุกพระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถและทรงเหน็ดเหนื่อยกับงานราชการแผ่นดินกันทุกพระองค์ แต่ก็ทรงอยู่ในฐานะไม่มีทางเลือกมากนัก อย่างไรก็ตาม ความพยายามปรับตัวในทางสถาบันได้ถูกแปลความหมายโดยกลุ่มสังคมนิยมไปในทางตรงกันข้าม กล่าวคือ แทนที่กลุ่มสังคมนิยมจะมีความเห็นอกเห็นใจความพยายามเป็นอย่างมากของชนชั้นนำ กลับมองความหมายนั้นไปในบริบทของการเสื่อมคลายและถดถอยของกลุ่มสังคมนายเอง ซึ่งเห็นได้ชัดในทศวรรษที่ 2460 และทศวรรษที่ 2470 เรื่องนี้คงไม่มีความหมายอื่นใดนอกจากคือความพยายามของชนชั้นนำเองที่จะรวบอำนาจนั้นเข้าไว้ให้มันคงยิ่งกว่าเดิม และเป็นการปกครองอย่างหลอกลวงและไม่ซื่อตรง ทั้งๆที่ในอันที่จริงแล้วการปรับตัวนั้นมีความซื่อตรงมากที่สุดสำหรับการสร้างความเชื่อถือและความมั่นคงให้กับการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยาม

แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อจากพระเชษฐา คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ.2468 ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาทโดยอนุโลม อีกทั้งเป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีบันทึกสั่งเสนาบดีกระทรวงวังไว้แล้วว่า ทรงมีพระราชประสงค์ให้พระองค์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ นอกจากจะทรงมีพระราชโอรสก็ตาม พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง เมื่อครั้งมีการประชุมเรื่องการสืบราชสมบัติพระองค์ก็ได้ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งในที่ประชุมพระบรมราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่และเสนาบดีอีกครั้งเพื่อให้ความมั่นใจกันทุกพระองค์และทุกคน ทรงกล่าวว่า “ขอให้ที่ประชุมใคร่ครวญดูให้ถี่อีกครั้งว่าอย่างใดจะเป็นทางดีทางเจริญสำหรับบ้านเมือง ถ้าผู้ใดไม่เต็มใจ ก็จะไม่ทรงรับราชสมบัติ...” (หจข.,ร.7 บ.1.1/2 “การประชุมพิเศษ” วันที่ 26 พฤศจิกายน 2468)

เรื่องดังกล่าวนี้บ่งชี้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งเนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระราชโอรสองค์สุดท้ายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

พระองค์ทรงมีพระเชษฐารวมสี่พระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ, สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย, และสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครราชสีมา ซึ่งได้เสด็จสวรรคตและสิ้นพระชนม์กันไปโดยไม่มีพระราชโอรสหรือพระโอรสของพระองค์ใดเป็นองค์รัชทายาทได้ตามกฎหมายเทียบบาลว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ นี่เป็นสถานการณ์ความเป็นจริง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ว่าพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งทายาทโดยอนุโลมก็น่าเชื่อว่าทรงมีความลำบากพระราชหฤทัยอยู่หลักฐานสำคัญซึ่งบ่งบอกเรื่องนี้ได้แก่ พระราชบันทึกเรื่อง“ปัญหาของสยาม” (Problems of Siam) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขา เป็นพระราชพิจณาในอีก 8 เดือนต่อมาถึงพระยาภิธานไมตรี (Dr.Francis B.Sayre) (หจข. สบ.2.47/32) พระองค์ได้ทรงบรรยายสภาพการณ์ต่างๆในสิ่งที่พระองค์กำลังทรงคิดและได้ทรงทำไปแล้วในช่วงต้นรัชกาลและได้ทรงถามปัญหาใหญ่ๆ รวม 3 ตอน ตอนแรกเรื่องพระมหากษัตริย์และการสืบราชสันตติวงศ์ (ซึ่งพระองค์ทรงพระอักษรเป็นภาษาอังกฤษด้วยพระองค์เองว่า The Constitution) ตอนที่สองเรื่องสถานการณ์ทางการเงินและการคลัง ตอนที่สามเรื่องกิจการภายในประเทศ ทั้งสามตอนมีปัญหารวมทั้งหมด 9 ข้อ ซึ่งเกี่ยวข้องกับสิ่งที่พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าควรทำต่อไปหรือไม่ควรทำสำหรับความเจริญก้าวหน้าของสยาม ทรงกล่าวถึงพระองค์เองว่าทรงเป็น“ม้ามืด” (a dark horse) คือขึ้นครองราชสมบัติโดยไม่ได้คาดคิดและไม่มีใครคาดคิด ทรงกล่าวอีกว่าพระองค์ทรงไม่มีประสบการณ์มาก่อนและมีปัญหาในทางหลักการว่าพระมหากษัตริย์สยามเป็น“มหาสมมติ” คือขึ้นครองราชย์โดยได้รับฉันทานุมัติจากประชาชนตามหลักแนวคิด“เออนกนิกรสโมสมมติ” แต่ในทางปฏิบัติจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้น กล่าวคือ ในทางปฏิบัติที่เป็นจริงการขึ้นครองราชสมบัติเป็นไปโดยการสืบราชสันตติวงศ์อย่างเคร่งครัด โดยเลือกจากเจ้านายชั้นสูงจำนวนน้อยมาก อย่างเช่น ทรงกล่าวว่าได้ตัดสินสิทธิโอรสของพระเชษฐาของพระองค์เพราะว่ามีพระมารดาเป็นสามัญชน ปัญหาสำคัญคือโดยธรรมเนียมการปฏิบัติเช่นนี้จะมั่นใจได้อย่างไรว่าประเทศสยามจะมี “กษัตริย์ที่ดี” (Good King) เพราะไม่จำเป็นเสมอไปที่จะเป็นเช่นนั้นทุกครั้ง และเมื่อนั้นอำนาจสมบูรณ์ญาสิทธิราชย์เองจะกลายมาเป็นอันตรายต่อประเทศสยาม (ดู พระราชบันทึกส่วนที่หนึ่ง เรื่อง “The Constitution” ในเอกสาร “Problems of Siam” หจข. สบ.2.47/32)

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริอย่างกว้างขวาง ในปัญหาสำคัญที่สุดว่าจะทำอย่างไรต่อไปเพื่อประกันว่าประเทศสยามจะยังมี“กษัตริย์ที่ดี” และมีพระปรีชาสามารถตลอดไป ในข้อแรกและข้อสองของพระราชบันทึกเรื่อง“ปัญหาของสยาม” ดังกล่าว ทรงถามพระยาภิธานไมตรีว่าเป็นการสมควรหรือไม่หากพระองค์จะทรงแก้ไขกฎหมายเทียบบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ โดยให้มืองค์กรของเจ้านายชั้นสูงหรือเสนาบดีเข้ามามีส่วนร่วมในทางปฏิบัติ หากพระมหากษัตริย์ไม่ทรงมีพระราชโอรส และไม่ทรงใช้พระราชอำนาจและสิทธิในการกำหนดผู้สืบราชสมบัติ (พระองค์ทรงสละสิทธิในการเสนอผู้สืบราชสมบัติเมื่อพระองค์ทรงสละราชสมบัติในเดือนมีนาคม พ.ศ.2477) และการแก้ไขกฎหมายนั้นควรรวมไปถึงการแก้ไขเรื่องชาติวุฒิของเจ้านายซึ่งอยู่ในข่ายทรงมีสิทธิสืบราชสมบัติได้ด้วยหรือไม่

อย่างไรก็ดี แนวพระราชดำรินี้ในการสร้างหลักประกันและความมั่นคงแก่สถาบันพระมหากษัตริย์นั้นไม่ได้เกี่ยวข้องกับเฉพาะในเรื่องการสืบราชสันตติวงศ์เท่านั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งรวมไปถึงการสร้างสถาบันการเมืองใหม่ๆขึ้นมาด้วย ปัญหาข้อที่สามในพระ

ราชบัณฑิตก็เรื่อง“ปัญหาของสยาม” พระองค์ทรงกล่าวถึงปัญหาสำคัญว่าในอนาคตของประเทศสยามจำเป็นหรือไม่ที่ต้องมีการปกครองแบบปาลิเมนต์ดังที่พวกแองโกล-แซกซันใช้อยู่ และการปกครองแบบนี้จริง ๆ แล้วเหมาะสมกับคนตะวันออกหรือไม่ ข้อที่สี่ซึ่งต่อเนื่องกับข้อที่สาม พระองค์ทรงมีพระราชปวงจว่าประเทศสยามมีความพร้อมหรือไม่ที่จะมีการปกครองในระบบมีตัวแทน (Representative Government) พระองค์ทรงกล่าวด้วยความเห็นในส่วนพระองค์เองเกี่ยวกับคำถามที่สามและสี่ พระองค์ทรงเห็นว่าไม่มีความจำเป็น ไม่ใช่เรื่องที่เหมาะสมและประเทศสยามไม่มีความพร้อม (ทจช. สบ.2.47/32)

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงพระราชกรณียกิจ ซึ่งเป็นความพยายามในขั้นต้นที่จะสร้างหลักประกันต่อความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ นั่นคือทรงแต่งตั้งพระราชวงศ์ขึ้นเป็นคณะ“อภิรัฐมนตรีสภา” ทรงกล่าวว่าได้ทรงคิดเรื่องนี้มานาน และก่อนวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ได้ทรงปรึกษาเรื่องดังกล่าวกับสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระนครสวรรค์วัชรพินิต และสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เจ้านายพระองค์แรกที่ทรงสนับสนุนอย่างแข็งขัน พระองค์ถัดมาทรงแสดงความสนพระทัยอย่างมาก และพระองค์สุดท้ายไม่ทรงเห็นด้วยนัก อย่างไรก็ตาม เมื่อทรงขึ้นครองราชสมบัติแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งอภิรัฐมนตรีสภาทันที เป็นการจัดตั้งโดยพระราชกระแสดำรัสลงวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ.2468 ทรงกล่าวว่า การตั้งอภิรัฐมนตรีสภาขึ้นมีความสำคัญอย่างมาก ด้วยเหตุผลในสามประการคือ เพื่อให้เจ้านายมีความสมานฉันท์และผูกสัมพันธ์กันโดยภารกิจการทำงานเพื่อแผ่นดิน เพื่อจะได้เป็นสภาที่ปรึกษา และเป็นที่ยึดมั่นอำนาจซึ่งไม่มีอำนาจใดมาแบ่งแยกออกไปได้ของสถาบันพระมหากษัตริย์ ทรงกล่าวว่าสมาชิกของอภิรัฐมนตรีสภาไม่มีพวกข้าราชการที่น่าชิงชังรวมอยู่ สมาชิกทั้งหมดคือเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือและมีประสบการณ์ในราชการแผ่นดิน

พระราชปวงจว่าข้อที่ห้าในส่วนที่หนึ่งของพระราชบัณฑิตก็เรื่อง“ปัญหาของสยาม” คือจะทำอย่างไรต่อไปกับอภิรัฐมนตรีสภาซึ่งได้สถาปนาขึ้นแล้ว ทรงถามพระยาภิรมย์ภักดีว่าเป็นการสมควรหรือไม่ที่จะทำให้อภิรัฐมนตรีสภาเป็นสถาบันอันถาวรหรือว่าควรปล่อยให้สิ้นสุดลงไปตามธรรมชาติ(เหมือนดังที่เคยเป็นในสมัยพระราชบิดา คือสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งหลายสถาบันสิ้นสุดการหน้าที่ลงไปเอง)

พระราชปวงจว่าข้อที่หกถัดมาในส่วนที่หนึ่งเช่นกัน พระองค์ทรงถามว่าเป็นการสมควรหรือไม่ที่ประเทศสยามจะมี “อัครมหาเสนาบดี” (Prime Minister) และข้อสุดท้ายของส่วนที่หนึ่งนั้นนับเป็นข้อที่เจ็ดทรงกล่าวถึง“สภานิติบัญญัติ” (Legislative Council) ทรงกล่าวว่าสภาแบบนี้เคยตั้งขึ้นมาแล้วในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ดำรงอยู่ได้เพียงประมาณ 5 ปีก็ล้มเลิกไปเพราะไม่ได้มีการหน้าที่ที่แท้จริงแต่อย่างใด ทรงกล่าวถึงแนวความคิดของพระเชษฐาคือสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ซึ่งได้ทรงเสนอความคิดจัดตั้งสภาแห่งรัฐแบบประเทศรัสเซีย (ทรงกล่าวว่าจะไม่ใช่แบบสภาตุมา) ในสมัยรัชกาลที่ 6 แต่ไม่มีผลเนื่องด้วยคงเป็นไปตามหลักเหตุผลของที่ปรึกษาคือนายเยนส์ เวสเดนการ์ด (Mr. Jens Westengaard) ที่ว่าหลักการของการมีสภานิติบัญญัติไม่มีผลดีอะไรสำหรับประเทศสยาม อย่างไรก็ตามในสมัยของพระองค์ ทรงกล่าวว่าจะได้รับหนังสือจากหลายทาง รวมทั้งจากสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติว่าควรจัดตั้ง“สภานิติบัญญัติ”ขึ้นใหม่ พระราชปวงจว่าเป็นการสมควรหรือไม่ และควรจัดตั้งในลักษณะใด (ทจช. สบ.2.47/32)

พระยาภิธานมโตรีมีหนังสือกราบบังคมทูลลงวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ.2469 กล่าวถวายความเห็นว่าการสืบราชสันตติวงศ์ควรมีการเปลี่ยนแปลง โดยให้มีการทรงกรมการองคมนตรีเข้ามามีส่วนร่วมพิจารณาถวายความเห็นด้วย (มีรายละเอียดอยู่มากขอให้อุจ หจช.สบ.2.47/32) พระยาภิธานมโตรีกล่าวแสดงความเห็นว่าการปกครองแบบมีสภาตัวแทนจากราษฎรยังไม่มีความเหมาะสมกับสยาม เหตุเพราะว่าการเลือกตัวแทนจะมีผลดีก็ต่อเมื่อผู้มีสิทธิเลือกตั้งมีสติปัญญาความรู้ และสามารถควบคุมผู้แทนของตนได้ มิฉะนั้นระบบการมีตัวแทนจะกลายเป็นระบบที่ฉ้อฉลและเป็นทรราชย์ อย่างไรก็ตาม รูปแบบการปกครองควรมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อเตรียมรับกับการเติบโตของการศึกษาและการขยายตัวของสติปัญญาความรู้ ประเทศสยามไม่มีทางกลายเป็นประเทศตะวันตกได้อย่างสมบูรณ์เป็นอันขาด แต่การปรับตัวของสถาบันจะช่วยประคับประคองการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นเองจากภายใน ไม่ใช่เกิดจากการหลบลูหลบล้างแบบจากประเทศตะวันตก ด้วยเหตุนี้ เขาจึงเสนอให้มีการเปลี่ยนแปลงโดยได้ร่างข้อระเบียบรวม 12 มาตราทูลเกล้าถวาย (ชื่อ Outline of Preliminary Draft) หลักการคืออำนาจสูงสุดอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์จะทรงแต่งตั้ง“อัครมหาเสนาบดี”ขึ้นทำหน้าที่ทางฝ่ายบริหาร และทรงแต่งตั้งอภิรัฐมนตรีเป็นการถาวรทำหน้าที่ถวายคำปรึกษาและพิจารณาปัญหาสำคัญของประเทศโดยไม่มีอำนาจบังคับบัญชาหรือสั่งการ ส่วนการสืบราชสันตติวงศ์ให้กรมการองคมนตรีเข้ามามีส่วนร่วมพิจารณาและให้ความเห็นชอบ อำนาจในการตรากฎหมายยังอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ โดยไม่กล่าวถึงการจัดตั้งสภานิติบัญญัติและในประการสุดท้ายคือการแก้ไขกฎหมายสูงสุดนี้เป็นพระราชอำนาจโดยให้กรมการองคมนตรีสามในสี่ร่วมพิจารณาให้ความเห็นชอบ (หจช. สบ.2.47/32)

พระราชบันทึกเรื่อง“ปัญหาของสยาม” รวมทั้งหนังสือกราบบังคมทูลของพระยาภิธานมโตรีคงมีการเสนอให้อภิรัฐมนตรีพิจารณา เพราะอย่างน้อยเราพบเอกสารดังกล่าว พร้อมกับพระบันทึกแสดงความคิดเห็นของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพในหมวดเอกสารส่วนพระองค์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวแสดงความเห็นวิจารณ์หนังสือกราบบังคมทูลของพระยาภิธานมโตรีว่าพระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยเลยในเรื่องการแต่งตั้ง“อัครมหาเสนาบดี”(หรือ Prime Minister)ขึ้น ทรงกล่าวว่าตำแหน่งดังกล่าวทำงานได้ผลเฉพาะในประเทศที่มีการปกครองแบบมีสภาผู้แทน ตำแหน่งดังกล่าวไม่เคยมีมาก่อนในประเทศสยาม และถึงแม้จะมีการแต่งตั้งขึ้นก็ไม่เป็นการปิดกั้นให้พ้นไปจากองค์พระมหากษัตริย์ได้ ราษฎรอาจคิดว่าพระมหากษัตริย์ทรงอ่อนแอจึงต้องตั้งตำแหน่งดังกล่าวขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ดำรงตำแหน่งดังกล่าวกับองค์พระมหากษัตริย์จะเป็นเช่นไร ปกติแล้วพระมหากษัตริย์หากจะทรงแต่งตั้งก็จะทรงเลือกผู้ที่พระองค์ทรงไว้วางพระราชหฤทัย แต่หากพระองค์จะทรงถอดถอนหรือปลด“อัครมหาเสนาบดี”ออกจะทำอย่างไรไม่ให้เกิดความเข้าใจผิด ว่าพระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจโดยขาดพระสติหรือพระวิจรรณญาณ ซึ่งในระบบที่มีสภาผู้แทนสามารถทำได้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าสถานการณ์ของสยามในขณะนั้นยังไม่มีเหมาะสมและไม่มีความพร้อมที่จะปรับใช้วิธีการของการปกครองในระบบมีตัวแทน สิ่งที่พระองค์ทรงเห็นว่าควรทำมากที่สุด คือการขจัดสิ่งที่ชั่วร้ายและการบริหารที่ไร้ประสิทธิภาพซึ่งดำรงอยู่ก่อนสมัยรัชกาลที่ 7 เสียก่อน ตราบจนราษฎรมีการศึกษาและมีความรับผิดชอบสามารถออกเสียงเลือกผู้แทนได้ เมื่อนั้นการปกครองในระบบมีตัวแทน และมี“อัครมหาเสนาบดี”จะมีความจำเป็นอยู่ควบคู่กัน (หจช.สบ.2.47/32)

พระบันทึกลงของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพดังกล่าวมีหลักเหตุผลและประกอบด้วยพระปัญญาเข้าใจลักษณะธรรมชาติของอำนาจสูงสุด ซึ่งหากมีการแบ่งออกไปแบบปลอมๆย่อมมีผลสะท้อนกลับในทางลบเสียยิ่งกว่าการดำรงระบบราชาธิปไตยที่ทรงศัพทราชธรรมและเรื่องการแต่งตั้ง“อัครมหาเสนาบดี”นี้ก็มิปรากฏว่าได้มีการหยีบยกกันขึ้นมาอภิปรายอีกเลยจนกระทั่งถึงปลายปี พ.ศ.2474 (ปฏิทินเดิม และดูต่อไปข้างหน้า) รวมทั้งแนวพระราชดำริเรื่องการจัดตั้งอภิรัฐมนตรีอย่างเป็นทางการถาวร ก็มีได้ทรงทำโดยการตรากฎหมายลายลักษณ์อักษรรองรับ กล่าวคือได้มีการยกร่าง“พระราชกฤษฎีกาตั้งอภิรัฐมนตรีสภา”ขึ้น แต่ก็มิได้ประกาศเนื่องด้วยเจ้านายชั้นผู้ใหญ่เห็นว่าเป็นการตัดทอนพระราชอำนาจลงมากเกินไป จึงไม่มีการประกาศใช้ (ดู หจข.ร.7 บ.1.3/1.7 “เรื่องพระราชกฤษฎีกาตั้งอภิรัฐมนตรี”; ศิลปการ, 2524:106) จริงอยู่ว่าในตลอดรัชสมัยของพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งอภิรัฐมนตรีเพิ่มขึ้นอีกสองครั้งในเดือนเมษายน พ.ศ.2473 และในเดือนตุลาคม พ.ศ.2474 (ดูต่อไปข้างหน้า) แต่เป็นไปในรูปของประกาศพระบรมราชโองการ โดยไม่มีพระราชกฤษฎีกาหรือพระราชบัญญัติรองรับเหมือนกับในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องด้วยองค์พระมหากษัตริย์นั้นมีพระราชอำนาจสูงสุดใน การตรากฎหมายใดๆ ก็ได้ด้วยพระองค์เองอย่างสมบูรณ์ ดังนั้นประกาศพระบรมราชโองการและพระราชกระแสรับสั่งก็มีความพอเพียงถือเป็น“กฎหมาย”อย่างถูกต้องชอบธรรมเสมอ

ถัดต่อมาในปีเดียวกันนั้น(พ.ศ.2469) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานเรื่องการปรับปรุงองคมนตรีให้อภิรัฐมนตรีพิจารณา ที่ประชุมอภิรัฐมนตรีได้ประชุมกันหลายครั้ง และมีมติให้ตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง เรียกว่า“กรรมการจัดระเบียบของคมนตรี” ซึ่งตั้งในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2469 (หจข.ร.7 รล.6/3 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี”ครั้งที่ 31 /2469 วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2469) ประกอบด้วย สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงเป็นประธาน กรรมการอีก 8 ท่านได้แก่ พระองค์เจ้าธานีวัติน (พระยศในขณะนั้น) หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร หม่อมเจ้าดารัสดำรง เทวกุล เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พระยาจินดาภิรมย์ ราชบัณฑิตสภา พระยาเทพวิฑูรพหุลศรุตชาติ พระยาสุรินทราชา และพระยาโกมารกุลมนตรี กรรมการชุดนี้มีหน้าที่สำคัญคือพิจารณาแนวทางการจัดรูปองคมนตรีเสียใหม่ ซึ่งประธานกรรมการคือสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ได้ทรงกล่าวกับคณะกรรมการทุกคนถึงภารกิจตามที่สมเด็จพระบรมราชโองการแต่งตั้งกรรมการชุดนี้ขึ้นมาน่า

“...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชหฤทัยliberal (เสรีนิยม-ผู้อ้าง) อย่างเอก ได้เคยทรงสนทนามาก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ในเรื่อง form of government (รูปการปกครอง-ผู้อ้าง) ทรงตระหนักที่จะให้เหมาะสมที่สุดสำหรับบ้านเมือง โดยกาละถึงแม้ว่าในเวลาบ้านเมืองยังจำเป็นต้องคงใช้รูปการปกครองโดยอาญาสิทธิ์ อาญาสิทธิ์นั้นก็จะต้องให้เป็นอย่างliberal (เสรีนิยม-ผู้อ้าง) อย่างยิ่งจึงจะทรงตัวอยู่ได้ แต่วันล่วงไปก็ยิ่งจะมีคนที่ได้ศึกษามีความรู้มากขึ้นจะต้องคิดการไว้เตรียมรับ emancipation (การต่อสู้เพื่อปลดปล่อยไปสู่เสรีภาพ-ผู้อ้าง) ซึ่งจะเกิดขึ้นโดยลำดับ” (หจข.,ร.7 รล.6/3 “สำเนาการประชุมกรรมการองคมนตรี” 11 เมษายน 2470)

พระดำรัสที่บ่งบอกถึงการตระหนักรู้ในอนาคต และได้ถ่ายทอดแนวพระราชดำริที่มองเห็นการณ์ไกลมาให้กรรมการจัดระเบียบของคมนตรีพิจารณา แต่จากผลของการประชุม เราก็พบว่าที่ประชุมส่วนใหญ่เห็นไม่ค่อยเห็นด้วยนักกับการเปลี่ยนแปลงใดๆที่เป็น“การหวังพระราชอำนาจ”ลงมา(คำนี้ปรากฏอยู่ในเอกสารเสนอเสนาบดีสภา ดู หจช.,ร.7 รล.6/4 “สำเนาการประชุมเสนาบดีสภา ครั้งที่ 16/2470” 25 กรกฎาคม 2470) เจ้าหน้าที่รุ่นหนุ่มผู้แสดงหลักการคัดค้าน“การหวังพระราชอำนาจ” ทรงมีบรรดาอธิบายที่น่ารับฟังมากที่สุด และมีเหตุผลมากที่สุดในที่ประชุมกรรมการจัดระเบียบของคมนตรี คือพระองค์เจ้าธานีนิวัติ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ พระองค์ทรงกล่าวว่า

“...เราจะถือว่า democratic ideal (หลักอุดมคติแบบประชาธิปไตย-ผู้อ้าง) เป็น world axiom (ความจริงที่ไม่ต้องพิสูจน์ของโลก-ผู้อ้าง) ฉะนั้นเหตุการณบ้านเมืองยังไปไม่ได้เรื่องที่เกิดจาก prestige (ศักดิ์ศรีบารมี-ผู้อ้าง) ของพวก Anglo-Saxon (อ่านว่าแองโกลแซกซัน) ... ถ้าไม่ใช่พวกแองโกลแซกซันแล้วชาติอื่นๆยังทำไม่ได้สำเร็จดีพอ ถ้าสังเกตประเทศใกล้เคียงบ้านเรา เท่าที่อื่นทำไปอย่างพวกแองโกลแซกซันนั้นก็จะมีให้มีการจลาจล ประเทศญี่ปุ่นนั้นถึงจะมี Parliament (รัฐสภา-ผู้อ้าง) แท้จริงการปกครองก็ยังเป็นรูป Autocracy (เอกราธิปไตย-ผู้อ้าง) หัวใจราษฎรยังตรงกันข้ามกับ democratic principle (หลักการประชาธิปไตย-ผู้อ้าง) จึงทรงเห็นว่าชาวตะวันออกชอบการปกครองเป็น patriarchal (กษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม-ผู้อ้าง) ไม่น่าเชื่อว่าการปกครองจะมาจากส่วนล่างขึ้นไปส่วนสูง...” (หจช.,ร.7 รล.6/3 “สำเนาการประชุมกรรมการองคมนตรี” 11 เมษายน 2470)

จากพื้นฐานทัศนคติและหลักเหตุผลดังกล่าว เข้าใจว่ามีผลต่อการจัดทำข้อสรุปได้มากกว่าพระดำรัสของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตตั้งที่ยกมาแสดงไว้ก่อนหน้านี้ เหตุเพราะกรรมการจัดระเบียบของคมนตรีได้ยก“ร่างพระราชบัญญัติกรรมการองคมนตรี” ขึ้นอย่างคลุมเคลือในเรื่องการหน้าที่ ในกรรมการชุดนี้มีเพียงหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ซึ่งทรงเป็นกรรมการด้วยพระองค์หนึ่ง ได้ถวายร่างบันทึกไปต่างหาก ทรงกล่าวแสดงความเห็นว่าควรมีการระบุนำหน้าที่ของกรรมการองคมนตรีสภาเสียใหม่ให้มีความชัดเจน และให้มีการหน้าที่อย่างแท้จริงไม่ใช่มีภาระหน้าที่เฉพาะแต่ที่มีพระราชกระแสลงมา ควรให้กรรมการองคมนตรีสภาที่จะตั้งขึ้นใหม่มี“สิทธิ” ริเริ่มบางประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรมี“สิทธิ”ในการจัดการประชุม และถวายความเห็นในนามกรรมการองคมนตรีสภา ต่อมาเมื่อกรรมการชุดนี้ได้ถวายผลการประชุมไปพร้อมกับบันทึกของหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยในข้อเสนอและความเห็นของหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร และทรงมีพระราชกระแสให้เรียกประชุมกรรมการจัดระเบียบของคมนตรีใหม่ในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2470 พร้อมกับพระราชทานพระราชบันทึกเรื่อง“ประชาธิปไตยในสยาม” (Democracy in Siam) ให้กรรมการจัดระเบียบของคมนตรีทุกคนอ่านกันด้วย (หจช.,ร.7 รล.6/4 “การประชุมพิจารณาทันทีของหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร” 20 มิถุนายน 2470; Batson, 1974:42-47) ซึ่งคราวนี้มีผลให้ความเห็นของกรรมการเปลี่ยนไปในทางที่พระองค์ทรงต้องการ มีการแก้ไขร่างพระราชบัญญัติองคมนตรีเสียใหม่ และเอนเอียงคล้ายกับความเห็นของหม่อมเจ้าสิทธิพรประมาณว่ามากกว่ากึ่งหนึ่ง

ในพระราชบันทึกเรื่อง“ประชาธิปไตยในสยาม” พ.ศ.2470 (คัดจาก Batson,1974:42-47 หรือจาก หจช.สบ.2.47/67) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงปัญหาว่าการปกครองแบบ “ประชาธิปไตย” เหมาะสมกับประเทศสยามหรือไม่เป็นเรื่องที่ได้โต้เถียงกันมานานในประเทศสยาม ซึ่งเป็นการแน่นอนว่าการปกครองในแบบดังกล่าวจะประสบความสำเร็จจำเป็นต้องมีราษฎรที่มีการศึกษา และบางที่อาจต้องมี เจ้าพนักงานพิเศษซึ่งพวกแองโกล-แซกซันมีมากกว่าเจ้าพนักงานอื่น ๆ และสำหรับประเทศสยาม พระองค์ทรงเห็นว่าการปกครองแบบ “ประชาธิปไตยที่แท้จริง” คงไม่ประสบความสำเร็จในประเทศนี้ ประเด็นเรื่องคนจีนซึ่งมีเงินและมีอิทธิพลต่อพรรคการเมืองเพียงเรื่องนี้เรื่องเดียวก็คงแก้ไม่ได้ ปัญหาคือแล้วทำไมต้องมาคิดถึงเรื่อง “ประชาธิปไตย” นี้ คำตอบก็คือเพราะว่าคนส่วนใหญ่ไม่ได้คิดด้วยหลักเหตุผล แต่คิดด้วยอารมณ์ความรู้สึก ดังเช่นที่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ ในสมัยนั้น ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่าไม่มีชาวสยามคนใดยอมสละชีพเพื่อความเชื่อมั่นในทางการเมืองของตนเป็นเด็ดขาด แต่บางทีในสถานการณ์ตอนนั้น พระองค์ทรงกล่าวว่า เราคงต้อง “เล่นเกมส่ประชาธิปไตย” กระมังเพื่อจะได้เรียนรู้และเป็นบทเรียนสั่งสอนให้ชาวสยามรู้ว่าอะไรคือผลประโยชน์ที่แท้จริงของเขา เพื่อให้ชาวสยามไม่ถูกชักจูงไปโดยพวกก่อความวุ่นวายหรือพวกนักเพื่อฝัน พระองค์ทรงกล่าวว่าระเบียบบรรณการองคมนตรีที่จะจัดขึ้นใหม่ นับว่ามีความสำคัญยิ่ง เป็นการปูทางให้มีการทดลองและมีการฝึกหัดในแบบมีสภาผู้แทน รวมทั้งเพื่อจะได้เป็นองค์กรที่คอยช่วยตัดทอนการใช้อำนาจไปในทางที่ผิด

การพิจารณาทันทีของหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร พร้อมด้วยพระราชบันทึกเรื่อง “ประชาธิปไตยในสยาม” ยุติโดยการลงคะแนนเสียงของคณะกรรมการจัดระเบียบกรรมการองคมนตรี ด้วยคะแนน 6 ต่อ 3 คือ มีกรรมการคัดค้าน 3 ท่าน (หจช.,ร.7 รล.6/4 “การประชุมพิจารณาทันทีของหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร” 20 มิถุนายน 2470) และพระองค์เจ้าธานีนิวัติ อีกเช่นกัน ได้ทรงกล่าวแสดงหลักการที่ต้องคัดค้านไว้ว่า

“...ไม่ทรงเห็นชอบด้วยวิธีการที่จะสนับสนุนคนชั้นต่ำให้เป็นปรปักษ์ต่ออำนาจในแผ่นดิน อะเมนเมนต์ (แปลว่าบทแก้ไข-ผู้อ้าง) ของหม่อมเจ้าสิทธิพรเป็นไปในทางประชาธิปไตย ไม่ชอบและไม่เห็นด้วยเลย อะเมนเมนต์ (แปลว่าบทแก้ไข-ผู้อ้าง) ที่พระราชทานลงมา ก็โดยหลักเดียวกัน หากแต่ก้าวไกลไม่ไกลเท่าของหม่อมเจ้าสิทธิพร ฉะนั้นก็ไม่เห็นด้วยอีก ขอพระราชทานโปรดเกล้าฯ” (หจช., ร.7 รล. 6/4 “การประชุมพิจารณาทันทีของหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร” 20 มิถุนายน 2470)

อย่างไรก็ดี เมื่อคะแนนเสียงของกรรมการส่วนใหญ่สนับสนุนให้มีการแก้ไขร่างพระราชบัญญัติองคมนตรีตามที่มิพระราชทานลงมา ขั้นตอนต่อไปคือส่งร่างนั้นไปยังเสนาบดีสภา ซึ่งทางเสนาบดีสภาไม่มีข้อขัดข้องแต่อย่างใด ถัดต่อมาคือในเดือนกันยายน พ.ศ.2470 จึงมีพระบรมราชโองการประกาศใช้เป็นกฎหมาย เรียกว่า “พระราชบัญญัติองคมนตรี พุทธศักราช 2470” พระราชบัญญัตินี้มีใจความสำคัญคือให้มีการจัดตั้งกรรมการองคมนตรีสภาขึ้นจากจำนวนองคมนตรีซึ่งแต่เดิมๆ มีจำนวนรวมกัน 233 คน โดยให้จัดรูปเสียใหม่คือ มีคณะกรรมการจำนวน 40 คน กรรมการอยู่ในตำแหน่งคราวละ 3 ปี กรรมการจะเลือกกันเองให้มีตำแหน่ง สภานายกหนึ่งตำแหน่ง และอุปนายกอีกหนึ่งตำแหน่ง เมื่อครบวาระจะมีการแต่งตั้งขึ้นใหม่ ส่วนผู้ที่พ้นตำแหน่งตามวาระหรือกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งกรรมการยังคงเป็นองคมนตรีอยู่เหมือนเดิม สภากรรม

การองคมนตรี 40 คนนี้มีหน้าที่ประชุมพิจารณาร่างกฎหมายหรือเรื่องหนึ่งเรื่องใดตามแต่จะโปรดเกล้าฯพระราชทานลงมาให้พิจารณา หรือหากทางฝ่ายกรรมการเองมีความเห็นว่าเรื่องใดมีความสำคัญเกี่ยวกับสวัสดิภาพและประโยชน์ของบ้านเมืองและพร้อมใจกันเข้าชื่อไม่น้อยกว่าห้าคน ก็สามารถทำหนังสือกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตเพื่อประชุมปรึกษาหารือกันได้ สามารถถวายความเห็นในนามกรรมการองคมนตรีสภา และมีอำนาจเชิญเจ้ากระทรวง ทบวงกรมทั้งหลายมาชี้แจงข้อความอันเป็นประโยชน์แก่การประชุมได้ ซึ่งเป็นไปตามความในมาตรา 13 และเป็นมาตราที่มีการโต้เถียงกันมากที่สุด เนื่องด้วยผู้คัดค้านเห็นว่าเป็นการ“หน่วงพระราชอำนาจ” ลงมา อย่างไรก็ดี เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติองคมนตรีนี้ไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชหฤทัยมาก ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่า “กฎหมายนี้มีลักษณะเข้ารูป Constitution Law (อ่านว่าคอน สติตุชั่นลอร์-ผู้อ้าง) มาก” (หจข.,ร.7 รล.6/4 “พระราชกระแส” 8 กันยายน 2470)

ดังนั้น เมื่อถึงปี พ.ศ.2470 การเมืองการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยามจึงได้วิวัฒนาการมาถึงอีกขั้นหนึ่ง กล่าวคือ สถาบันสูงสุดทั้งในทางการเมืองการบริหาร การตรากฎหมายและการศาลอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นองค์พระประมุขสูงสุด โดยที่พระองค์ทรงทำการปกครองบ้านเมืองโดยอาศัยสถาบันและกลไกทางการเมืองการปกครองในลักษณะใหม่ ที่ต่างไปจากสมัยรัชกาลที่ 5 และในสมัยรัชกาลที่ 6 อยู่บ้าง ดังจะกล่าวในหัวข้อลำดับต่อไป

สถาบันและกลไกทางการเมืองการปกครอง

ในตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 พระองค์ทรงมีพระราชกรณียกิจทางด้านการเมืองการปกครองผ่านกลไกที่สำคัญในสามสถาบันด้วยกันคือ

- ก. อภิรัฐมนตรีสภา
- ข. เสนาบดีสภาและระบบข้าราชการ
- ค. กรรมการองคมนตรีสภา

นอกจากสถาบันซึ่งเป็นกลไกหลักๆดังกล่าวแล้วก็ยังมีกลไกในระดับรองๆลงมามาก อย่างเช่น ทรงมีชาวต่างประเทศเป็นคณะที่ปรึกษารัฐบาล ทรงมีคณะกรรมการอีกหลายคณะที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯแต่งตั้งเป็นการเฉพาะและเป็นครั้งคราว และมีสภาทำหน้าที่เฉพาะกิจในอีกหลายสภายลช ซึ่งแวดล้อมอยู่รอบๆสถาบันซึ่งเป็นกลไกที่สำคัญทั้งสามดังกล่าว

ก. อภิรัฐมนตรีสภา (Supreme Council of State)

อภิรัฐมนตรีสภาตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ.2468 คือภายหลังพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติได้เพียงสองวัน การจัดตั้งได้สำเร็จผลอย่างรวดเร็วเพราะเจ้านายชั้นสูงบางพระองค์ อย่างเช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต และสมเด็จพระยาตรางราชานุภาพ เป็นต้น ทรงให้การสนับสนุนดังที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวพระนามไว้ในพระราชบันทึกเรื่อง“ปัญหาของสยาม” (หจข.สบ.2.47/32) อย่างไรก็ดี การจัดตั้งอภิรัฐมนตรีนี้ไม่ได้มีการตราพระราชกฤษฎีกาหรือพระ

ราชบัญญัติขึ้นรองรับดังเช่นในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีการตรา “พระราชบัญญัติคณะฮิลออฟเสตต (Council of State) คือที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน” ขึ้นในปี พ.ศ.2417 (ต่อมามีการยกเลิกพระราชบัญญัตินี้ในปี พ.ศ.2437) เข้าใจว่ามีปัญหาสำคัญอยู่ที่หากมีการตราเป็นกฎหมายลายลักษณ์ก็จำเป็นต้องระบุข้อความเรื่อง การหน้าที่ และความรับผิดชอบของอภิรัฐมนตรีสภา รวมทั้งอาจต้องระบุความสัมพันธ์ระหว่างอภิรัฐมนตรีสภากับสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งในความเห็นของเจ้านายชั้นสูงเห็นว่าเป็นการตัดทอนพระราชอำนาจลงมากเกินไป อีกทั้งองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นพ้องว่ายังไม่ควรตรากฎหมายลายลักษณ์ขึ้นให้เป็นการถาวร ดังนั้นการแต่งตั้งอภิรัฐมนตรีสภาจึงทำในรูปของกระแสพระราชดำรัสไปพลางก่อน (ดู หจข.ร.7 บ.1 .3/1.7; ศิลปากร,2524:106) อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติที่เป็นจริง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ให้อภิรัฐมนตรีสภานี้มีความสืบเนื่องเป็นอย่างมาก กล่าวคืออภิรัฐมนตรีสภาที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งขึ้นในขั้นแรก ประกอบไปด้วยเจ้านายชั้นผู้ใหญ่รวม 5 พระองค์ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต, สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชสิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ.2471 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์เป็นอภิรัฐมนตรีแทนเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2471 และต่อมาในปี พ.ศ.2474 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถสิ้นพระชนม์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน และพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ เป็นอภิรัฐมนตรีเพิ่มขึ้นอีกสองพระองค์เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ.2474 และโดยที่ทรงปฏิบัติเช่นนี้ แม้อภิรัฐมนตรีสภาไม่มีพระราชกฤษฎีกาหรือพระราชบัญญัติใดๆรองรับ ก็ต้องนับว่าอภิรัฐมนตรีสภาีความเป็นสถาบันและมีความสืบเนื่อง ซึ่งเป็นไปตามพระราชประสงค์โดยแท้จริง

ความสืบเนื่องอีกประการหนึ่งของสถาบันนี้ คืออภิรัฐมนตรีทุกคนเป็นเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวไว้ในพระราชบันทึกเรื่อง “ปัญหาของสยาม” ว่าสภานี้ไม่มีพวกข้าราชการที่นำซึ่งซึ่งรวมอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับพระราชประสงค์หลักที่ต้องการให้เจ้านายมีความสมานฉันท์ผูกพันกันมากขึ้น โดยการมีสถาบันการเมืองนี้ (หจข.สบ.2.47/32) และเมื่อพระองค์ทรงแต่งตั้งอภิรัฐมนตรีเพิ่มขึ้นอีกสองคราว พระองค์ก็ทรงแต่งตั้งจากเจ้านายเท่านั้น ซึ่งเป็นไปตามพระราชประสงค์นับแต่แรกตั้งมิได้เปลี่ยนแปลง

ภาระหน้าที่หลักของอภิรัฐมนตรีสภาคือเป็น “คณะที่ปรึกษาชั้นสูงขึ้นเหนือคณะเสนาบดี” (พิทยลาภพฤฒิยากร,2517:83) ทำการประชุมและถวายเป็นคำปรึกษาเกี่ยวกับกิจการและนโยบายสำคัญเพื่อประกอบพระราชวินิจฉัย แม้ว่าไม่มีกฎระเบียบใดตราไว้ว่าต้องมีการประชุมกันก็ครั้งต่อเดือนและประชุมกันเมื่อใด แต่ในทางปฏิบัติที่เป็นจริงอภิรัฐมนตรีสภาีการประชุมกันบ่อยครั้งมาก กล่าวคือ ในระหว่างปี พ.ศ.2468 ถึงปี พ.ศ.2475 ในขณะที่เสนาบดีสภาีการประชุมทั้งหมด 297 ครั้ง ซึ่งถือเป็นเรื่องปกติสำหรับการบริหารราชการแผ่นดินในสมัยนั้น แต่ทางอภิรัฐมนตรีสภาีการประชุมไม่ห้อยหย่อนไปกว่ากัน คือมีการประชุมรวมทั้งหมด 274 ครั้ง (ดูชาญชัย,2519:268)ซึ่งเป็นเครื่องที่แสดงให้เห็นว่าคณะเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ทรงมีความกระตือรือร้นและทรงทำงานเพื่อราชการแผ่นดินอย่างมาก แม้ว่าบางพระองค์ทรงมีชันษามากในขณะนั้น และโดยการปฏิบัติเช่นนี้ ทุกๆ เรื่องที่ฝ่ายเสนาบดีกราบบังคมทูลเสนอเพื่อขอพระบรมราชวินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

พระราชทานเรื่องเหล่านั้นเข้าไปพิจารณาในที่ประชุมอภิรัฐมนตรีสภาก่อนมีพระบรมราชวินิจฉัยเสมอ แล้วจึงส่งเรื่องลงมาให้เสนาบดีสภาพิจารณาดำเนินการ โดยในที่ประชุมของคณะเสนาบดี อภิรัฐมนตรีมักเข้าร่วมประชุมด้วย (ชาญชัย, 2519:142-44) อย่างไรก็ตาม อภิรัฐมนตรีสภานี้ทำหน้าที่เป็นเพียงสภาที่ปรึกษา ไม่มีอำนาจสั่งการ ความเห็นของสภาจะมีผลทางการบริหารก็โดยผ่านพระบรมราชวินิจฉัยเท่านั้น

ลักษณะของการประชุมภายในอภิรัฐมนตรีสภาเป็นที่น่าสังเกตว่าใช้การประนีประนอมผสมผสานความคิดเข้าด้วยกันโดยไม่มี การลงคะแนนเสียงหักล้างต่อกัน แม้แต่ครั้งเดียว (ชาญชัย, 2519:122-123) เมื่อมีผู้เสนอความเห็นในทำนองเป็นหลักการขึ้นมา หรือนำเรื่องจากฝ่ายเสนาบดีขึ้นมาพิจารณาก็จะมีการอภิปรายในที่ประชุมขยายความเห็นนั้นออกไปเพื่อแสวงหาความเห็นพ้องร่วมกันของที่ประชุม และฝ่ายมีความเห็นค้านก็ยินยอมตามเสียงส่วนใหญ่ แม้ว่าความเห็นนั้นเสนอโดยองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ตาม พระองค์ก็ทรงยินยอมตามเสียงของที่ประชุม ไม่ปรากฏว่ามีการตั้งต้นที่จะอภิปรายแสดงความเห็นหักล้างกันหรือชิงใจกันให้ยอมรับข้อเสนอลหลัก ยกตัวอย่างเช่น ในการพิจารณาเรื่องที่ค่อนข้างสำคัญว่าควรให้หนังสือพิมพ์เข้าร่วมสังเกตการณ์การประชุมของกรรมการองคมนตรีสภาที่ตั้งขึ้นใหม่หรือไม่ (เรื่องกรรมการองคมนตรีสภาดูต่อไปข้างหน้า) เสียงส่วนใหญ่ของอภิรัฐมนตรีสภาเห็นว่ายังไม่ควร แต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสในทำนองเป็นการท้วงติงว่า “ในเวลานี้ความรู้สึกของประชาชนต้องการรู้เห็นมากขึ้น เรา ก็ต้องการให้เขารู้พอประกอบความเข้าใจมิใช่หรือ” ถัดมาสมเด็จพระปรมหาราชานุภาพตรัสว่าเรื่องนี้ “เห็นควรอุเบกษาไว้” มติส่วนใหญ่จึงตกลงว่าไม่ให้หนังสือพิมพ์เข้าสังเกตการณ์ แต่ให้กรรมการองคมนตรีสภาทำ จุลสารเป็นทำนองโฆษณาบ้างเป็นครั้งคราวแทน (หจข., ร.7 รม.6/4 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ 15/2470” 3 สิงหาคม 2470) และการประชุมในเรื่องอื่นๆ ส่วนใหญ่ก็ดำเนินไปในลักษณะดังกล่าวนี้คือ ยึดถือความเห็นส่วนใหญ่เป็นสำคัญ

ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวข้างต้น ซึ่งนักการทูตชาวตะวันตกเรียกว่าเป็นการย้อนกลับไปสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (Batson, 1984:36) ก็เป็นที่น่าสงสัยใคร่รู้ไม่น้อยว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงทรงมีอิสระที่จะมีพระบรมราชวินิจฉัยตัดสินพระทัยสั่งการด้วยพระองค์อันเป็นการค้านกับเสียงส่วนใหญ่ของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ในที่ประชุมอภิรัฐมนตรีสภาหรือไม่ มีตัวอย่างบ้างเหมือนกันที่พระองค์ทรงยืนยันว่าต้องดำเนินการไปตามพระราชประสงค์ ดังเช่น เรื่องให้มีการทบทวนร่างพระราชบัญญัติองคมนตรี พ.ศ.2470 ซึ่งกรรมการยกร่างพระราชบัญญัตินั้นมีสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงเป็นประธานและกรรมการส่วนใหญ่มีมติเห็นพ้องกับร่างพระราชบัญญัติที่เสนอขึ้นมาดังกล่าว ยกเว้นหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากรเพียงพระองค์เดียว ซึ่งเป็นกรรมการยกร่างพระราชบัญญัติที่ทำบันทึกขึ้นต่างหาก เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชวินิจฉัยให้กรรมการกลับไปพิจารณาเรื่องใหม่ (หจข., ร.7 รม.6/4 “การประชุมพิจารณาร่างพระราชบัญญัติฉบับที่ 20 มิถุนายน 2470) อีกตัวอย่างหนึ่ง คือการโยกย้ายตำแหน่งสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต จากที่ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เรื่องนี้สมเด็จพระปรมหาราชานุภาพทรงคัดค้าน แต่พระองค์ทรงยืนยันในพระราชประสงค์และในที่สุดก็เป็นไปตามนั้น (Batson, 1984:54) แต่อย่างไรก็ตาม เรื่องเหล่านี้ไม่ปรากฏว่ามีบ่อยครั้งนัก เข้าใจว่าคงเป็นไปตามพระราชประสงค์ ซึ่งพระองค์ทรงกล่าวกับพระยาภิบาลานไมตรี ว่าพระองค์

ทรงบริหารราชการแผ่นดินโดยปรับไปตามความเห็นของส่วนใหญ่ ถึงแม้จะทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดก็ไม่มีพระราชประสงค์ที่จะใช้เลย (ทจข.,สบ.2.47/32“พระราชบัณฑิต Problems of Siam” 23 กรกฎาคม 2469) และฐานะของอภิรัฐมนตรีสภาก็เป็น “กำลังแก่การที่ทรงพระราชวินิจฉัยราชการทั้งปวง” (ดูตัวบทจาก ไพโรจน์, 2519:194-195) ตามใจความของพระราชดำรัสทรงตั้งอภิรัฐมนตรี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการที่จะทรงพิจารณาความเห็นของส่วนใหญ่ได้ย่อมต้องเกี่ยวพันกับ“กำลัง”ที่จะคิดถึงเรื่องต่าง ๆ นั้นด้วย

ภาระหน้าที่ของอภิรัฐมนตรีสภาจึงมีอยู่มาก เพราะว่าทุกๆ เรื่องจากฝ่ายเสนาบดีได้พระราชทานให้ไปพิจารณาในที่อภิรัฐมนตรีสภา ก่อน จึงมีปัญหานับตั้งแต่การงบประมาณ การเงินการคลัง การทหาร การแต่งตั้งเสนาบดี การพระราชทานบำเหน็จรางวัล ปัญหาเกี่ยวกับประเพณีสำคัญของรัฐและพระราชพิธีต่างๆ การต่างประเทศ ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการงบประมาณเป็นเรื่องใหญ่ที่ต้องเสียเวลาไปเป็นอันมากในสมัยนั้น เนื่องด้วยมีผู้ทำเรื่องเสนอความเห็นขึ้นมาหลายทาง ทั้งจากฝ่ายเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติหนึ่ง ที่ปรึกษาชาวต่างประเทศประจำกระทรวงพระคลังมหาสมบัติหนึ่ง ที่ปรึกษารัฐบาลชาวต่างประเทศอีกหนึ่ง ความเห็นจากกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมอีกหนึ่ง ความเห็นจากสภาเผยแพร่พาณิชย์อีกหนึ่ง นอกจากนี้แล้วก็ยังมีรายงานจากต่างประเทศอีกทางหนึ่ง เมื่อรวบรวมเรื่องทั้งหมดแล้วจึงมีการตัดสินใจซึ่งได้ใช้เวลาไปค่อนข้างมาก (ดู ทจข.,ร.7 ค.14/4 “รายงานการประชุมพิเศษเรื่องการเงิน” 20 มกราคม 2474) นอกจากนี้ อภิรัฐมนตรีสภายังมีหน้าที่ประชุมปรึกษาเรื่องที่ได้พระราชทานลงมาเป็นการพิเศษ อันเนื่องด้วยเป็นแนวพระราชดำริ อย่างเช่น เรื่องของพระราชวงศ์ เรื่องการปรับปรุงกรรมการองคมนตรีสภา เรื่องการเทศบาล เรื่องการจัดรูปการปกครอง และเรื่องราษฎรถวายฎีกา ฯลฯ ซึ่งเป็นพระราชกรณียกิจที่ไม่อาจแบ่งไปให้ฝ่ายเสนาบดีพิจารณาได้ แม้ว่าได้มีความพยายามอยู่เหมือนกันแต่ก็ไม่เป็นผลให้มีการแบ่งเบาพระราชกรณียกิจลงไปเท่าใดนักเลย รวมทั้งการมีอภิรัฐมนตรีสภานี้ ซึ่งเป็น“กำลัง” ช่วยให้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัย แต่อภิรัฐมนตรีสภาก็ไม่มีส่วนรับผิดชอบใดๆ ต่อการที่ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยไปแบบนั้นหรือแบบนี้ ทุกๆ เรื่องยังคงอยู่ในขอบข่ายของพระราชอำนาจในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างสมบูรณ์ เรื่องนี้เป็นปัญหาในเชิงหลักการซึ่งการปรับตัวของสถาบันการเมืองในสมัยนี้ไม่อาจก้าวข้ามให้ผ่านพ้นไปได้

ข. เสนาบดีสภาและระบบข้าราชการ

เสนาบดีสภาเป็นสถาบันและเป็นกลไกทางการเมืองการปกครองที่สำคัญ ถือกำเนิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ.2435 (แม้ว่าในสมัยโบราณมีการประชุมขุนนางก็ยังไม่เหมือนกับการประชุมเสนาบดีของรัฐบาลสยามใหม่) และมีต่อเนื่องมาโดยตลอด โดยทำหน้าที่สำคัญในประการแรกคือเป็นสภาฝ่ายบริหาร ในที่ประชุมนี้พระมหากษัตริย์ทรงนั่งเป็นประธาน ซึ่งเรียกทับศัพท์ว่าทรงเป็น“นายกรัฐมนตรี” (ศัพท์คำนี้ยังไม่ในสมัยนั้นจึงเรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า Prime Minister) ที่ประชุมนี้มีหน้าที่พิจารณาเรื่องราชการของกระทรวงต่างๆ ซึ่งอาจเป็นเรื่องที่เสนาบดีแต่ละกระทรวงนำมาปรึกษา หรือเป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานลงมาให้พิจารณา และหน้าที่ที่สำคัญในประการต่อมาคือมีหน้าที่พิจารณาร่างกฎหมายต่างๆ เนื่องด้วยสภาทางฝ่ายนิติบัญญัติ ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 เรียกว่า“รัฐมนตรีสภา”นั้นไม่มีการหน้าที่ที่แท้จริง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวถึงสภานิติบัญญัติที่ชื่อว่า“รัฐมนตรีสภา”นี้ว่าดำรงอยู่เพียง 5 ปีเท่านั้นและได้

ยกเลิกไปในท้ายที่สุด (ดู หจช.สบ.2.47/32 “พระราชบัณฑิต Problems of Siam”) ดังนั้นในทางปฏิบัติ เสนาบดีสภาในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จึงทำหน้าที่ทั้งในทางบริหารและนิติบัญญัติไปพร้อมๆกัน (มีความพยายามในสมัยรัชกาลที่ 7 ที่จะแยกสองส่วนออกจากกันแต่ไม่ประสบความสำเร็จ ดูหัวข้อข้างหน้าเรื่องกรรมการองคมนตรีสภา) โดยมีระบบราชการซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของคณะเสนาบดีเป็นผู้รับพระบรมราชโองการผ่านคณะเสนาบดีและนำไปดำเนินการในทางปฏิบัติต่อไป

อย่างไรก็ตาม ระบบเสนาบดีนี้มีการเปลี่ยนแปลงอยู่พอสมควร เนื่องด้วย ในประการแรก มีการเพิ่มยุบและรวมกรมกับกระทรวงอยู่บ่อยครั้ง ดังนั้นจำนวนของเสนาบดีในแต่ละสมัยจึงไม่เท่ากัน และแม้ว่าชื่อเหมือนกัน ก็อาจมีอำนาจบังคับบัญชาไม่เสมอเหมือนกันก็ได้ ในประการต่อมา คือภูมิหลังของเสนาบดีนั้นมีความแตกต่างกัน กล่าวโดยทั่วไปแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 5 และในสมัยรัชกาลที่ 7 ส่วนใหญ่ของคณะเสนาบดีคือเจ้านาย ในขณะที่ในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้นส่วนใหญ่เป็นขุนนางหรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะทรงดำรงตำแหน่งเป็น“นายกรัฐมนตรี” ทรงมีความสัมพันธ์กับเสนาบดีและข้าราชการผ่านหน่วยงานที่ชื่อ“กรมราชเลขาธิการ” (ในสมัยสองรัชกาลก่อนก็คงเป็นในแบบเดียวกัน) ซึ่งในตลอดสมัยรัชกาลที่ 7 กรมดังกล่าวมีเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) เป็นราชเลขาธิการแต่เพียงผู้เดียว จนกระทั่งได้มีการยกเลิกกรมราชเลขาธิการเมื่อวันที่ 14 กันยายน พ.ศ.2475 หนังสือราชการจากที่ต่างๆ เรื่องที่ต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก็ตี เรื่องที่ถวายรายงานมาเพื่อทรงทราบก็ตี ต้องผ่านกรมราชเลขาธิการก่อนทั้งสิ้น กรมราชเลขาธิการมีหน้าที่ตรวจพิจารณาเรื่องในชั้นเบื้องต้น และถ้าเห็นว่ามีข้อเท็จจริงพอที่จะกราบบังคมทูลได้ก็จะย่อเรื่องถวาย และเมื่อได้รับพระราชทานเรื่องคืนลงมา ซึ่งโดยปกติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระอักษรแสดงแนวพระราชดำริและพระราชกระแสรับสั่ง หรือพระบรมราชานุญาต ทางกรมราชเลขาธิการก็จะนำพระราชกระแสรับสั่งนั้นตอบไปยังเจ้ากระทรวงผู้เสนอต้นเรื่องเข้ามา (จักรปาณิศร์ศิลาวิสุทธิ, 2499:96) โดยการปฏิบัติเช่นนี้ พบว่าจำนวนเอกสารของราชการนั้นมีเพิ่มขึ้นมาก การทำงานประจำอยู่ที่กรมราชเลขาธิการจึงต้องใช้เวลามากกว่าที่อื่นๆ (จักรปาณิศร์ศิลาวิสุทธิ, 2499:97) และข้อที่สำคัญที่สุดคือ ถึงแม้ว่าทางกรมราชเลขาธิการได้ทำเรื่องย่อทูลเกล้าถวายแล้ว ก็ต้องแนบต้นเรื่องเดิมไปด้วย ซึ่งพบว่าในหลายครั้งที่เดียว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยทรงมีพระราชหฤทัยต่อแผ่นดินพระองค์ทรงตรวจต้นเรื่องโดยพระองค์เอง อย่างเช่น เรื่องพระราชบัญญัติองคมนตรี พ.ศ.2470 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่า มีการแปลภาษากฎหมายไม่ตรงกับเจตนา กล่าวคือได้ทรงตรวจคำแปลของกรมร่างกฎหมายอย่างละเอียด ทรงกล่าวว่าพระราชบัญญัตินั้นมีลักษณะเข้ารูปกฎหมายพระธรรมนูญ (Constitution Law) และขอให้ตั้งกรรมการแปลพระราชบัญญัติดังกล่าวใหม่ (หจช., ร.7 รล. 6/4 “พระราชกระแส” 8 กันยายน 2470) พระองค์ทรงใส่พระทัยเรื่องการจัดบันทึกการประชุมอภิรัฐมนตรีสภามาก ทรงตรัสว่าเอกสารนี้ต่อไปจะเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ จึงต้องจดอย่างละเอียดและถี่ถ้วน (Batson, 1984:55) พระองค์ทรงตรวจรายงานจากกระทรวงต่างๆอย่างละเอียด อย่างเช่น ทรงตรวจหนังสือรายงานเรื่องการชลประทานและมีพระราชกระแสว่าเรื่องนี้ยาวมากไม่มีเวลาที่จะอ่านทั้งหมด (Batson, 1984:56) เรื่องเกี่ยวกับเอกสารต่างๆนี้ แสดงให้เห็นว่าถึงแม้ว่าจะมีเสนาบดีสภา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะทรงเป็น“นายกรัฐมนตรี”โดยตำแหน่ง พระองค์ต้องทรงพระอักษรทุกวันเป็นจำนวนมาก ทั้งที่พระองค์ทรงมีพระ

เนตรไม่ค่อยดีนัก ชาวต่างประเทศที่ได้เข้าเฝ้าพระองค์กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชภารกิจมากที่สุดในประเทศสยาม (Batson, 1984:66)

ในสมัยรัชกาลที่ 7 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรับปรุงคณะเสนาบดีให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ความเห็นนี้มีอยู่ร่วมกันภายในหมู่เจ้านายว่ามี“ข้าราชการที่น่าขง”อยู่จำนวนหนึ่ง (ทจข.,สบ.2.47/32 “พระราชบันทึก Problems of Siam” 23 กรกฎาคม 2469) ดังนั้นเสนาบดีที่ไม่ได้เป็นเจ้านายจึงได้พ้นจากตำแหน่งราชการเพราะมีการ“ผลัดแผ่นดิน”อยู่หลายท่าน คณะเสนาบดีใหม่มีเจ้านายเพิ่มขึ้น กล่าวคือ ในตลอดสมัยรัชกาลที่ 7 มีเสนาบดีอยู่ 15 พระองค์/ท่าน เป็นเจ้านาย 9 พระองค์ ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในระยะแรกและเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในระยะต่อมา, สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในระยะแรก, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกรทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงทหารเรือก่อน และต่อมาเมื่อรวมกระทรวงทหารเรือเข้ากับกระทรวงกลาโหม พระองค์ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ, พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม, พระองค์เจ้าบวรเดชทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมระยะหนึ่ง, พระองค์เจ้าอลองกุฎทรงรักษาการตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมระยะหนึ่ง และต่อมาเมื่อรวมกระทรวงทหารบกเข้ากับทหารเรือ พระองค์ทรงเป็นรองเสนาบดีกระทรวงกลาโหม, พระองค์เจ้าธานีวัตินทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ, และพระองค์เจ้าศุภโยคเกษมทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในช่วงต้นรัชกาลและในช่วงต้นปี พ.ศ.2475 ส่วนคณะเสนาบดีที่เหลืออีก 6 คนในสมัยนี้เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ได้แก่ พระยาโกมารกุลมนตรีเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในช่วงกลางรัชกาล, เจ้าพระยาพิชัยญาติเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในช่วงต้นและต่อมาเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ, เจ้าพระยาพลเทพเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ, เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม, เจ้าพระยาวรวงษ์พัฒนาเป็นเสนาบดีกระทรวงวัง, และเจ้าพระยามหิธรเป็นเสนาบดีกระทรวงมุรธาธร(ราชเลขาธิการ) เรื่องนี้นับเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ เนื่องจากสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งมีข้าราชการเป็นเสนาบดีมากกว่าครึ่งหนึ่ง อย่างเช่น กระทรวงมหาดไทย กระทรวงธรรมการ กระทรวงคมนาคม และแม้แต่กระทรวงกลาโหมเองในสมัยรัชกาลก่อนก็มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นเสนาบดี ไม่ใช่เป็นเจ้านายเหมือนสมัยรัชกาลที่ 7

คณะเสนาบดีประชุมกันอย่างสม่ำเสมอในตลอดรัชกาลรวมประมาณ 297 ครั้ง อำนาจของคณะเสนาบดีนี้มีอยู่ค่อนข้างมาก ด้วยเหตุผลสองประการคือ หนึ่งการจัดสรรงบประมาณของแต่ละกระทรวงทำเป็นแบบบูรรวม เมื่อใช้จ่ายแล้วเหลือไม่จำเป็นต้องส่งคืนกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ สองคือ เสนาบดีมีอำนาจการบรรจุ ลงโทษ และเลื่อนชั้นข้าราชการตั้งแต่ระดับต่ำกว่าพระยาหรือเงินเดือนต่ำกว่า 700 บาทให้อยู่ในการพิจารณาของเสนาบดีเป็นสำคัญ (ทจข.,ร.7 ค.11/5 “เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ถึงเจ้าพระยามหิธร” 18 มีนาคม 2469) ซึ่งเป็นธรรมเนียมการปฏิบัติของการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเฉพาะแต่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ซึ่งเรียกว่าชั้น“หน้าราชสีห์” (ดูบทที่ 3) และเนื่องจากข้อเท็จจริงประกอบมีอยู่ว่า ในสมัยนั้นไม่มีหน่วยงานซึ่งเป็นคณะกรรมการกลางในการกำหนดระเบียบ การบรรจุ การเลื่อนชั้น หรือการลงโทษข้าราชการ อำนาจเหล่านี้จึงตกเป็นของเสนาบดี ซึ่งแต่ละกระทรวงมี

ระเบียบไม่เหมือนกัน มีระบบเงินเดือนไม่เท่ากัน มีการลงโทษข้าราชการต่างกัน อย่างเช่น บางแห่งมีการตัดเงินเดือน บางแห่งมีโทษไล่ออกสถานเดียว ฯลฯ อย่างไรก็ตาม เรื่องอำนาจของคณะเสนาบดีเหนือข้าราชการระดับกลางและระดับล่างๆนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะทรงดำรงตำแหน่ง“นายกรัฐมนตรี” และเป็นประมุขสูงสุดของรัฐสมบูรณ์ตามปฏิญญาสิทธิราชย์ได้ทรงตราพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พ.ศ.2471 ขึ้นเป็นครั้งแรก ด้วยจุดประสงค์ให้ข้าราชการได้รับความยุติธรรมและมีหน้าที่ต่อราชการเสมอกัน ในแง่นี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการใช้ระบบ “คุณธรรม” สมัยใหม่ในระบบราชการ แต่ก็มีข้อสงวนอยู่มาก กล่าวคือ ในทางหลักการความคิดนั้นระเบียบข้าราชการพลเรือนดังกล่าวมุ่งขจัดความรู้สึกว่าข้าราชการเป็นลูกจ้างรัฐเหมือนเป็นลูกจ้างบริษัท โดยมุ่งให้ข้าราชการระดับกลางและล่างๆรู้สึกตัวว่าเป็นผู้ใช้พระเจ้าแผ่นดิน คือเป็น“ข้าแผ่นดิน” และอำนาจของคณะกรรมการดูแลรักษาระเบียบข้าราชการพลเรือนดังกล่าวมีอย่างจำกัด เนื่องด้วยทางฝ่ายเสนาบดียังคงยืนยันว่าการรับข้าราชการในชั้นสุดท้ายเป็นอำนาจของเสนาบดี และบางกระทรวงกล่าวว่าการรับข้าราชการยังมีความจำเป็นต้องพิจารณาเรื่องกิริยามารยาทและชาติตระกูล (ดู ก.พ.,2507;และบทที่ 3)

เหตุการณ์สำคัญของทางฝ่ายเสนาบดีในสมัยรัชกาลที่ 7 เกี่ยวข้องกับกิจการของสองกระทรวงหลักคือกระทรวงกลาโหมกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางกระทรวงกลาโหมนั้นมีการเปลี่ยนเสนาบดีมากที่สุดถึง 4 คนและมีการยุบกระทรวงทหารเรือ รองลงไปคือกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมีการเปลี่ยนเสนาบดี 2 ครั้ง ในขณะที่กระทรวงอื่น ๆ อีกสามกระทรวงมีการเปลี่ยนแปลงเสนาบดีเพียงหนึ่งครั้ง และส่วนใหญ่คืออีกห้ากระทรวงไม่มีการเปลี่ยนตัวเสนาบดีเลย

เหตุผลสำคัญในส่วนหนึ่งของกระทรวงกลาโหมนั้นเกี่ยวข้องกับเรื่องการงบประมาณ ขอย้อนกลับไปทำความเข้าใจถึงพระราชบันทึกเรื่อง“ปัญหาของสยาม”อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งในตอนที่สองของพระราชบันทึกนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวกับพระยาภิรมย์ภักดีว่า เรื่องการจัดสรรงบประมาณระหว่างกระทรวงต่าง ๆ นั้นเป็นปัญหาสำคัญมากเรื่องหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทหารนั้นได้ขยายตัวมามากเกินไป ซึ่งจำเป็นต้องตัดทอนลง และอาจก่อให้เกิดความยุ่งยากขึ้นได้ (หจข.,สบ.2.47/32 “พระราชบันทึก Problems of Siam” 23 กรกฎาคม 2469) และในสมัยก่อนองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์ทรงเป็นกรรมการฝ่ายทหารร่วมกับสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ครั้งทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก และเสนาบดีกระทรวงทหารบกคือ เจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ กับเสนาบดีกระทรวงทหารเรือในสมัยนั้นคือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร คณะกรรมการฝ่ายทหารชุดนี้ได้ทำการพิจารณาเรื่องกิจการทหารทั้งหมด และได้ทำรายงานถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีใจความว่าการทหารนั้นจำเป็นต้องเน้นประสิทธิภาพและความเข้มแข็งให้มากกว่าที่เป็นอยู่ กระทรวงทหารบกกับกระทรวงทหารเรือควรรวมกัน นอกจากนี้ การตัดทอนงบประมาณการทหารนั้นก็จำเป็นต้องทำโดยการลดเวลาการเกณฑ์ทหารให้น้อยลง ให้อลดเงินเดือนและเบี้ยเลี้ยงของนายทหารซึ่งตั้งกันไว้ในอัตราที่สูงลง ให้จัดระเบียบโดยยุบกรมกองที่ไม่จำเป็นให้มีน้อยลง และควรมุ่งการจัดระเบียบและการศึกษาให้นายทหารที่ซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อราชบัลลังก์อย่างแท้จริง (ดู หจข.ร.7 รล.6/1 “รายงานคณะกรรมการฝ่ายทหาร” พฤศจิกายน 2468) ครั้นเมื่อพระองค์ทรงขึ้นครองราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายตามที่พระองค์ได้เคยทรงทำรายงานนั้นไว้เกือบทุกประการ ต่อมาในสมัยเมื่อพระองค์เจ้าบรมวงศ์เธอทรงเป็นเสนาบดีกระทรวง

กลาโหมต่อจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต พระองค์เจ้าบวรเดชได้มีพระบันทึกวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ.2471 กล่าวว่ากาการจัดระเบียบกรมกองนั้นได้วางไว้ดีแล้ว แต่ปัญหาต่อไปคือการจัดการเรื่องวินัยและการฝึกอบรมทหาร ซึ่งต้องทำการคัดเลือกผู้บังคับบัญชาทหารที่ได้รับความเชื่อถือจากผู้หน่วย (ทจช.,ร.7 ก.1/26 “บันทึกจัดบำรุงวินัยและอบรมทหารบกของหม่อมเจ้าบวรเดช” 16 มิถุนายน 2471) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชกระแสสนับสนุน เสนาบดีกระทรวงกลาโหมอย่างเต็มที่ทรงกล่าวให้ดำเนินการได้เลยโดยไม่ต้องรอการพิจารณาจากที่ประชุมสภาการป้องกันพระราชอาณาจักร ทรงกล่าวว่า ทางกระทรวงกลาโหมจะแก้ไขเรื่องความเกรงอกเกรงใจและการเลือกที่รักมักที่ชังในหมู่หน่วยทหารด้วยกันได้อย่างไร พระองค์ทรงยังไม่เห็นหนทาง ทรงกล่าวอีกว่า “บางที่หนทางเดียวอาจจะต้องปิดโรงเรียนนายร้อยสักระยะหนึ่งเพื่อลบล้างตัวอย่างที่เลวไปให้หมดแล้วเริ่มต้นกันใหม่” (ทจช.,ร.7 ก.1/26 “พระราชวิจารณ์บันทึกของหม่อมเจ้าบวรเดช” 21 มิถุนายน 2471) อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการปฏิบัติจริงความขัดแย้งสำคัญไม่ได้เกิดมาจากภายในของกระทรวงกลาโหม หากแต่เกิดขึ้นระหว่างกลาโหมกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติก่อนเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องตัดทอนงบประมาณการทหารและเงินเดือนนายทหาร มีการโต้ตอบหนังสือกันไปมาระหว่างเสนาบดีสองกระทรวง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวว่าเป็น “การทะเลาะกันแบบเด็ก ๆ ด้วยภาษาไม่ควรจะมีอยู่ในหนังสือราชการระดับเสนาบดี” (Batson, 1984:54) อย่างไรก็ดี ข้อจำกัดทางด้านงบประมาณเป็นสิ่งที่ไม่อาจแก้ไขให้ลุกล้งไปได้ ส่งผลให้มีการตัดทอนงบประมาณทางการทหารลงไปตามลำดับ เสนาบดีกระทรวงกลาโหมคือพระองค์เจ้าบวรเดชทรงกราบบังคมลาออกทรงพระกรุณาโปรดเกล้าแต่งตั้งพระองค์เจ้าอลองภูทึงดำรงตำแหน่งเสนาบดีระยะหนึ่ง และได้ทรงรวมกระทรวงทหารบกกับทหารเรือเข้าด้วยกันในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2474 และทรงแต่งตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกรอดีตเสนาบดีกระทรวงทหารเรือทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมใหม่ ในสถานการณ์ตอนนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสในคราวมีการรวมกระทรวงทหารทั้งสองเข้าด้วยกันว่า ทรงมีความคิดเรื่องนี้มานาน (ซึ่งทรงกล่าวด้วยพระวาจาสัตย์จริง) ไม่ใช่เพื่อประหยัดเงินอย่างเดียว แต่เพื่อประโยชน์ที่แท้จริงในการทหารของประเทศ ทรงกล่าว กับนายทหารในท้ายที่สุดว่า

“ในเวลาสงคราม ถ้าทหารขวัญเสียแล้ว บ้านเมืองล่มแน่ ในเวลาสงครามเศรษฐกิจก็เหมือนกัน เราเสียขวัญไม่ได้ ถ้าเราเสียขวัญก็ล่มเช่นกัน ในเร็ว ๆ นี้ได้เห็นหนังสือพิมพ์ลงข่าวอะไรต่าง ๆ นานา ข้าพเจ้าอยากจะทำว่าลงเปนเชิงขุแหยให้ทหารขวัญเสียในเวลาที่เราเศรษฐกิจมาถึง หวังว่าทหารจะไม่เชื่อคำขุแหยงเหล่านั้น เมื่อกี้พูดถึงระเบียบการ อยากจะพูดอีกอย่างว่าหน้าที่ทหารกับพลเรือนนั้น ไม่ควรเอาเข้าไปเปรียบเทียบ... อย่าคิดว่าพลเรือนได้อย่างนั้น ทหารได้อย่างนี้... จะเอาแต่ประโยชน์อย่างนั้นอย่างนี้อย่างพ่อค้าและวางตนเป็นลูกจ้าง ไม่รู้สึกตัวเองว่าเป็นข้าแผ่นดิน ไม่ยอมสละความสุขส่วนตัวให้เมื่อจำเป็น ถ้าทุกคนรู้สึกเหมือนเปนเพียงลูกจ้างเช่นนี้แล้ว บ้านเมืองล่มแน่” (ดู ทจช.ร.7 ก.1/37 “กระแสพระราชดำรัส” 8 พฤศจิกายน 2474)

นั่นหมายความว่าพระองค์ทรงขอร้องให้นายทหารมีความเข้าใจ และตระหนักในหน้าที่และบทบาทของตนว่าเป็น “ข้าแผ่นดิน” (ดูบทที่ 3) จะคิดแบบลูกจ้างบริษัทหรือลูกจ้างรัฐสมัยใหม่ไม่ได้ สถานการณ์ต่อมาในปลายปีนั้น

(หรือต้นปี พ.ศ.2475 หากนับแบบใหม่) มีความจำเป็นต้องตัดทอนงบประมาณทหารลงอีก เนื่องด้วยเป็นที่คาดการณ์ว่ารายได้ต้องลดต่ำลงมากกว่าปีก่อนๆอีก กระทรวงมหาดไทยเสนอตัดงบประมาณลงมากที่สุดถึง 5 ล้านบาท ปัญหาคืองบประมาณของกระทรวงกลาโหม ซึ่งจำเป็นต้องตัดทอนลงอีก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นด้วยว่าคงต้องตัดให้เสมอๆกันกับกระทรวงอื่นๆ แต่ก็ทรงกล่าวว่า “การที่จะคิดตัดอย่าให้มีอันตราย ถ้ามีฉะฉานก็เลิกการทหารเสียเลย เอาเงินมาเพิ่มตำรวจ มีแต่ทหารจ้าง” (หจข. ร.7 ก.1/9 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ 47/2474” 25 มกราคม 2474) และในการประชุมครั้งต่อๆมา มีการพิจารณาแผนการต่างๆ 5 แนวทาง ซึ่งฝ่ายเสนอบติกระทรวงกลาโหมเสนอให้ทรงเลือกว่าจะตัดงบประมาณการทหารลงได้อย่างไรบ้าง ซึ่งที่ประชุมได้เลือกแนวทางที่สองคือให้คงรูปกองทัพและกองพลแบบเดิม แต่ให้ตัดทหารราบในหัวเมืองลง 6 กองพัน และกำหนดให้เกณฑ์ทหารในหัวเมืองเพียง 10 เดือน เรื่องนี้สอดคล้องกับพระราชกระแสรับสั่งซึ่งทรงกล่าวเตือนไว้อีกครั้งหนึ่งอย่างน่ารับฟังเป็นที่สุด ทรงกล่าวว่า “...ยุบพลทหารที่หัวเมืองไม่มีอันตราย ปลดนายทหารชั้นผู้ใหญ่ก็ไม่ใช่ไร แต่กลางๆ ชั้นนายทหารผู้น้อยลำบาก อันตรายจากราชฎพลทหารไม่มีปัญหา..” (หจข., ร.7 ก.1/9 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ 49/2474” 3 กุมภาพันธ์ 2474)

กระนั้นก็ตาม การตัดทอนงบประมาณลงสำหรับปี พ.ศ.2475 นี้สะท้อนพระราชหฤทัยมาก ในอีกสองวันต่อมา คือในวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2474 (หรือ พ.ศ.2475 ตามปฏิทินใหม่) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จไปร่วมประชุมนายทหาร ที่กระทรวงกลาโหมโดยพระองค์เอง และได้มีพระราชดำรัสแก่นายทหารอย่าง “ถ่อมพระองค์” ลงมากที่สุด พระองค์ทรงกล่าวว่า

“ข้าพเจ้าเสียใจมาก ไม่รู้จะทำอย่างไร ตัวข้าพเจ้าเองรู้สึกเหมือนว่าเกิดเป็นสำหรับตัดรอน ตั้งแต่ต้นก็ตัดมาแล้ว คราวนี้ก็ตัดอีก จนไม่ทราบว่าจะเป็นอย่างไรต่อไป รู้สึกว่าเป็นเคราะห์กรรมของตัวเองที่ต้องทำเช่นนั้นเสมอ ...เวลานี้ข้าพเจ้าหมดปัญญา ไม่ทราบว่าจะทำอย่างไร นอกจากต้องตัดทอนให้จงได้ การที่ไม่ตัดทอนนั้นก็ทำได้หลายวิธี แต่ล้วนจะเป็นทางที่ซำร้ายลงกว่าการตัดทอนเสียอีก ..อาจมีคนคิดว่าการที่การเงินของรัฐบาลยากเย็นลงในเวลานี้ คงเป็นเพราะรัฐบาลได้ทำการปลั่งพลาตลงหลายอย่างกระมัง ในเรื่องนี่ย่อมรับว่าได้พลาตปลั่งลงบ้างแต่ไม่ได้พลาตปลั่งในทางที่ทำ พลาตในทางที่ไม่ได้ทำมากกว่า..” (ดูตัวบทจาก พิมพ์ไทย, 13 กุมภาพันธ์ 2474; หรือ หจข.ส.บ.2.47/233)

ซึ่งเป็นพระราชดำรัสที่นำสะท้อนใจและอาจพิจารณาไปในทางบั่นทอน “พระบรมเดชานุภาพ” ได้ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ทรงกล่าวว่า การมีกระแสพระราชดำรัสในคราวนี้และในคราวก่อน (ในเดือนพฤศจิกายน) ทำให้นายทหารบางคนถึงกับร้องไห้ (Chula Chakrabongse, 1982:308) และเข้าใจว่ามีนายทหารจำนวนหนึ่งได้ถวายฎีกาขอรับราชการต่อไปโดยไม่ต้องถูกปลดออกจากราชการ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่รับเรื่องฎีกาประเภทนี้ ทรงกล่าวว่า “ไม่ได้กระทำความผิด จึงจะต้องได้ส่วน เป็นเรื่องที่จะเลือกเอาคนดี ก็ต้องเลือกตามที่เห็นสมควรว่าดีที่สุดในรับราชการ” (หจข., ร.7 ก.1/9 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ 54/2474” 4 มีนาคม 2474) ในช่วงปี พ.ศ.2474 นี้มีการปลดนายทหารรวม 152 นาย และไม่ปรากฏว่ามีนายทหารที่เป็นเจ้านายรวมอยู่ (หจข., ร.7 ก.1/9 “เอกสารประกอบการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ 54/2474” 4 มีนาคม

2474) นอกจากนี้ในทำเนียบการบังคับบัญชากองทัพนับตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2474 ระบุว่า มีนายทหารระดับนายพันเอกและนายพลซึ่งเป็น“เจ้ากรม”ควบคุมทหารทั้งหมดอยู่ 44 นาย และเป็นเจ้านาย 8 พระองค์ (ทจข., ร.7 ก.1/9 “ทำเนียบย่อนายทหาร” พ.ศ.2475) ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ฝ่ายรัฐบาลมั่นใจได้พอสมควรว่าสามารถป้องกัน ปัดเป่ามิให้เกิดอันตรายแก่“แผ่นดิน”ในประการต่างๆได้

ในส่วนทางด้านของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ปัญหาที่ยุ่งยากเกี่ยวข้องกับการจัดทำงบประมาณดังที่ได้ยกตัวอย่างไว้ในกรณีของกระทรวงกลาโหม กระทรวงอื่นๆก็ประสบปัญหาแบบเดียวกันแต่มี“ปากเสียง”น้อยกว่า เบื้องหลังของปัญหาที่ยุ่งยากนี้เกิดจากการมีความคิดเห็นที่ต่างกันระหว่างฝ่ายกระทรวงพระคลังมหาสมบัติกลุ่มหนึ่ง กับฝ่ายอภิรัฐมนตรีสภาอีกกลุ่มหนึ่ง (มยุรี, 2520) ซึ่งเป็นความขัดแย้งในระดับของความเข้มงวดนโยบายตัดทอนงบประมาณรายจ่ายให้สมดุลย์กับรายได้ให้มากที่สุด ซึ่งเรียกกันภายหลังว่าเป็นนโยบายการคลังแบบ“อนุรักษนิยม” โดยไม่คิดหรือเชื่อในหลักแนวคิดทางการคลังในแบบอื่นๆ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอธิบายเรื่องนี้ได้ดีที่สุด ทรงกล่าวว่า การแก้ปัญหาเศรษฐกิจของประเทศมี 4 วิธี คือหนึ่งโดยการเพิ่มพืชนับตร ซึ่งก็คือการเพิ่มรายจ่ายให้มากขึ้น ข้อสองคือการหารายได้เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเก็บภาษีจากคนมั่งมี แต่ปัญหาคือคนมั่งมีในสยามนั้นมีไม่มาก ทรงกล่าวว่า“...แม้ข้าพเจ้าเอง คนอื่นโดยมากนึกว่าข้าพเจ้ามั่งมีที่สุด แต่ถ้าเปรียบกับเศรษฐีอังกฤษอเมริกัน หรือเจ้าแขกแล้ว ก็ต้องว่าอยู่ในขั้นต่ำทีเดียวไม่ใช่พิเศษนักดอก...” (พระราชดำรัสในที่ประชุมนายทหาร วันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2474 ดุจดวบทกจาก *พิมพ์ไทย*, 13 กุมภาพันธ์ 2474 หรือ ทจข.สบ.2.47/233) ดังนั้นหากเก็บภาษีจากคนมั่งมีซึ่งมีไม่มากนัก ประเทศก็จะเหลวแหลกกันไปใหญ่ ทางที่สามคือ การกู้เงินจากต่างประเทศ ซึ่งทรงกล่าวว่ามันแต่จะทำให้ประเทศล้มละลาย ดังนั้น จึงเหลือแต่วิธีที่สี่เพียงทางเดียวเท่านั้น คือการตัดทอนรายจ่ายให้สมดุลย์กับรายได้ แต่ในทางเลือกที่สี่นี้ก็ยังเป็นปัญหาให้มีเรื่องกระทบกระทั่งกันได้ เกี่ยวกับระดับความเข้มงวด กล่าวคือ ทางกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเข้มงวดมาก แต่ฝ่ายอภิรัฐมนตรีมีความเข้มงวดน้อย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวว่า“...ผู้เป็นเอกซ์เปอตก็เถียงกันคอกแตก มีความเห็นกันต่าง ๆ นานา ข้าพเจ้าเองไม่รู้เรื่องการเงินเลย ก็ได้แต่ฟังความเห็นของเขาไป...” (*พิมพ์ไทย*, 13 กุมภาพันธ์ 2474; หรือ ทจข.สบ.2.47/233)

ค. กรรมการองคมนตรีสภา (Committee of the Privy Council)

กรรมการองคมนตรีสภาจัดตั้งขึ้นโดยพระราชบัญญัติองคมนตรี พ.ศ.2470 ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติสำคัญที่ทรงตราขึ้นในช่วงต้นรัชกาล ใจความสำคัญซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากรัชกาลก่อนคือความในมาตราที่ 12 ซึ่งกล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสภากรรมการองคมนตรี 40 คน จากจำนวนองคมนตรี ซึ่งมีจำนวนสองร้อยกว่าคนและมีอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และให้กรรมการองคมนตรี 40 คนนี้ประชุมกันเป็นประจำในลักษณะเป็นสภา คือมีสภานายกและอุปนายกอย่างละหนึ่งตำแหน่ง ทำหน้าที่พิจารณากฎหมายและเรื่องต่างๆที่จะทรงพระราชทานลงมาให้ปรึกษา และถึงแม้ว่าเรื่องนั้นๆไม่ได้พระราชทานลงมา แต่กรรมการองคมนตรีสภาห้าคนหากพร้อมใจกันลงชื่อ ก็สามารถขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตประชุมในเรื่องที่เกี่ยวกับสวัสดิภาพของบ้านเมืองได้ (มาตราที่ 13) และมีอำนาจเชิญเจ้ากระทรวงทบวงกรมทั้งหลายมาชี้แจงข้อความอันเป็นประโยชน์แก่การประชุมได้ (มาตราที่ 13 วรรคสอง)

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งกรรมการองคมนตรีสภาชุดแรก 40 คน ในทันทีที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติดังกล่าวเมื่อวันที่ 2 กันยายน พ.ศ.2470 ทรงมีพระราชปรารภว่าพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์แต่งตั้งพ่อค้า อย่างเช่น นายเลิศ และพระยาภิรมย์ภักดี ให้เป็นกรรมการองคมนตรีสภาบางจะเป็นการดีหรือไม่แต่ที่ประชุมองคมนตรีมีความเห็นพ้องต้องกันว่าเป็นเรื่องที่ไม่สมควร เพราะจะก่อให้เกิดการแตกแยกแบ่งเป็นคณะเป็นฝ่ายขึ้น ว่าทำไมทรงแต่งตั้งพ่อค้าคนนี้ แต่ไม่ทรงแต่งตั้งพ่อค้าคนนั้น (ทจข. ร.7 รล .6/4 “สำเนาการประชุมองคมนตรี ครั้งที่ 15/2470” 3 สิงหาคม 2470) ดังนั้นคณะกรรมการองคมนตรีจึงประกอบไปด้วยข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับพระยาและเจ้าพระยาจำนวน 30 คน และเจ้านายชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป 10 พระองค์ โดยที่ไม่มีข้าราชการระดับกลาง หรือเจ้านายระดับหม่อมราชวงศ์เป็นกรรมการเลย คณะกรรมการองคมนตรีสภาชุดแรกนี้มีพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงดำรงตำแหน่งสภานายก มีพระยาจินดาภิรมย์ราชสภาบดี (จิตร ณ สงขลา) เป็นอุปนายก คณะกรรมการชุดนี้ดำรงตำแหน่งครบสามปี และทรงโปรดเกล้าฯให้อยู่ต่อเนื่องจนถึงวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ.2473 และต่อมาในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2474 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯแต่งตั้งกรรมการองคมนตรีสภาเป็นชุดที่สองจำนวน 40 คน เท่าเดิม ประกอบไปด้วยข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ชั้นพระยาและเจ้าพระยาจำนวน 34 คน และเจ้านายชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป 6 พระองค์ โดยไม่มีข้าราชการระดับต่ำกว่าพระยาลงมา และเจ้านายชั้นหม่อมราชวงศ์อยู่ในกรรมการองคมนตรีสภาชุดที่สองนี้ (ดู ปชศ.เล่มที่ 40 และเล่มที่ 43) ซึ่งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงความคงเส้นคงวาในแนวพระราชดำริและในพระดำริของเจ้านายชั้นสูงคือองคมนตรีสภาอยู่พอสมควร

เมื่อเริ่มเปิดการประชุมกรรมการองคมนตรีสภาครั้งแรก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสแก่กรรมการองคมนตรีสภามีใจความว่า

“..... เราขอให้ท่านเข้าใจว่าสภากรรมการองคมนตรีที่เราได้ตั้งขึ้นตามความในพระราชบัญญัติองคมนตรี ลงวันที่ 2 กันยายนนั้นจะเหมือนปรีวีเคาน์ซิลของประเทศอังกฤษแต่ในนามเท่านั้น ลักษณะการทาคลายกันไม่ ต้องเป็นไปตามสภาพที่เหมาะสมแก่ประเทศของเรา กล่าวคือ เรามีความประสงค์ที่จะทดลองและปลูกฝังการศึกษาในวิธีการปรึกษาโต้เถียงให้สำเร็จเป็นมติดำเนินตามแบบอย่างการประชุมใหญ่.. ถ้าหากถึงเวลาอันควรที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองประเทศต่อไปก็จะทำได้โดยสะดวก...ท่านทั้งหลายจงออกความเห็นโดยระลึกถึงประโยชน์ส่วนรวม.. แม้มีสิ่งไรที่ท่านเห็นว่ายังความผาสุก ให้บังเกิดขึ้นแก่ประชาชน ก็ให้ท่านถวายความเห็นได้ทุกเมื่อ เรายินดีรับฟังเสมอ..” (ดูตัวบทจาก ปชศ. เล่มที่ 40:312)

ซึ่งนับว่าเป็นการปรับตัวของสถาบันไประดับหนึ่ง แต่ปัญหานั้นจากนี้ไปคือการปฏิบัติซึ่งพบว่าการประชุมกรรมการองคมนตรีสภามีเรื่องที่พระราชทานลงมาน้อยไปตามลำดับ การประชุมในปี พ.ศ.2470 มีจำนวน 10 ครั้ง และลดลงเหลือ 5 ครั้งในปี พ.ศ.2471 (ทจข.,ร.7 รล.6/6 “หนังสือราชเลขาธิการกราบทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” 7 สิงหาคม 2473) และมีการประชุมเพียง 3 ครั้งเท่านั้นในปี พ.ศ.2474 ซึ่งนับจำนวนดูแล้วคงต้องจัดว่าเป็นจำนวนการประชุมที่น้อยมาก ในขณะเดียวกันทางฝ่ายกรรมการองคมนตรีเองก็

ไม่ปรากฏว่ามีการใช้“สิทธิ”ของตนตามความในมาตราที่ 13 ซึ่งถ้ามีการลงชื่อกันห้าคนก็สามารถจัดประชุมได้ แม้ว่าไม่มีเรื่องที่พระราชทานลงมาก็ตาม เรื่องหลังนี้เป็นเครื่องแสดงความคงเส้นคงวาของกรรมการองคมนตรีสภาด้วย กล่าวคือ การทำเช่นนั้นมีความหมายว่าเป็นการ“หน่วงพระราชอำนาจ”ลงมา ซึ่งไม่สอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีและความคิดความเชื่อของเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ (ดูบทที่ 2 และบทที่ 3)

ในช่วงแรกๆ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานร่างพระราชบัญญัติหลายฉบับให้กรรมการองคมนตรีสภาพิจารณา (แต่ยังทรงพระราชทานร่างพระราชบัญญัติสำคัญอีกหลายฉบับให้เสนอบดีสภาพิจารณาแยกไปต่างหาก อย่างเช่น พระราชบัญญัติเทศบาล) อย่างเช่น ร่างพระราชบัญญัติจดทะเบียนครอบครัว ร่างพระราชบัญญัติทูลเกล้าฯถวายฎีกา ร่างประกาศแก้ไขเพิ่มเติมประกาศาศาสนาโรงเรียน ร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 4 เป็นต้น ซึ่งทางกรรมการองคมนตรีสภาพิจารณากันอย่างรอบคอบ และได้แสดงความคิดเห็นอย่างสำคัญไปในทางเดียวกันว่าพระราชอำนาจนั้นเป็นสิ่งที่ไม่อาจแบ่งปันออกไปได้ ตัวอย่างเช่นความเห็นของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเกี่ยวกับร่างพระราชบัญญัติทูลเกล้าฯถวายฎีกา มีความตอนหนึ่งว่า

“...เรื่องเช่นนี้ไม่ควรออกเปนนกฎหมาย เปนเรื่องที่เจ้าหน้าที่คือกรมราชเลขาธิการวางระเบียบการเรื่องทูลเกล้าฯถวายฎีกาและประกาศให้ประชาชนทราบเท่านั้น การออกกฎหมายกลับไม่เหมาะแก่ประเพณีคตินิยมของเรานี้ ซึ่งพระราชาธิบดีทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่พระราชกรณียกิจมอบถวายโดยตรงต่อพระองค์และจะเพาะพระองค์ ผู้อื่นซึ่งจะทรงแต่งตั้งให้ช่วยพระราชภาระในหน้าที่ราชการทั้งหลายจะแบ่งเบาพระราชอำนาจลดหลั่นไปตามความจำเป็นแห่งหน้าที่อันประกอบด้วยความรับผิดชอบนั้นๆ ก็แล้วแต่พระองค์จะทรงเลือกเฟ้นขึ้นทั้งสิ้น พระองค์จึงทรงเป็นผู้รับผิดชอบในพระราชกรณียกิจทั้งหลายตรงต่อพระราชกรณียกิจ ไม่มีผู้ใดหรืออำนาจใด เช่น ปาเสียเมนต์หรือคณะเสนาบดีจะแทรกแซงเข้ามาในระหว่างพระราชาธิบดีกับพระราชกรณียกิจของพระองค์ได้เป็นอันขาด..” (หจช. ร.7 รล.6/18 “การประชุมกรรมการองคมนตรีสภาครั้งที่ 1/2474” 1 มิถุนายน 2474)

และโดยพื้นฐานของความคิดความเชื่อเช่นนี้ การแบ่งเบาการพิจารณาเรื่องราชฎีกาถวายฎีกาไปให้ส่วนราชการอื่นๆ พิจารณาจึงไม่อาจเกิดขึ้นได้ และในขณะเดียวกันก็คงบ่งบอกความคิดความเชื่อซึ่งกำกับการประพฤติปฏิบัติที่เป็นจริงของของกรรมการองคมนตรีสภา ซึ่งก็คือเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับพระยาขึ้นไปว่ามีความจงรักภักดีอย่างที่สุด มิอาจแปรเปลี่ยนพระราชประสงค์ส่วนหนึ่งซึ่งต้องการให้กรรมการองคมนตรีสภาเป็นที่ประชุมฝึกหัดการโต้เถียงและฝึกหัดการ“หักทวน”การใช้พระราชอำนาจให้กลายเป็นความจริงได้ แม้ว่าจะมีการตรากฎหมายลายลักษณ์อักษรรองรับไว้บ้างแล้ว แต่การปฏิบัติที่แท้จริงนั้นได้ทำให้กรรมการองคมนตรีสภาและพระราชบัญญัตินั้นไร้ความหมายและหมดการหน้าที่ไป มิอาจเปรียบกับบอภีร์ธรรมนูญสภาหรือกับเสนอบดีสภาได้เลย

การปรับตัวของสถาบันในสภาพแวดล้อมของสังคมสยามทศวรรษที่ 2470

จากที่กล่าวมาทั้งในส่วนของแนวพระราชดำริและการดำเนินการของสถาบันและกลไกทางการเมือง การปกครอง คงกล่าวได้ว่าได้มีการปรับตัวของสถาบัน (คือความคิด กลไกและการปฏิบัติซึ่งตั้งหรือดำรงอยู่) ไปในระดับหนึ่ง ปัญหาที่ควรพิจารณาต่อไปคือการปรับตัวของสถาบันดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมอย่างไร และสามารถประคับประคองและสร้างความนิยมเชื่อถือในสถาบันพระมหากษัตริย์ให้กลับคืนมายิ่งกว่ารัชกาลก่อนซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์หรือไม่

การตั้งอภิรัฐมนตรีสภานับเป็นสิ่งใหม่ ซึ่งมีความหมายตามใจความพระราชดำรัสที่ว่าสภานี้จะเป็นกำลังในการมีพระราชวินิจฉัยเรื่องต่างๆ เพราะวาเสนาบดีเป็นสภาที่มีภาระหน้าที่เฉพาะด้าน การพระราชทานเรื่องต่างๆทั้งหมดไปปรึกษาในเสนาบดีสภาจึงเป็นการไม่สมควร และพระองค์เองทรงมีพระราชประสงค์ให้ผู้มีความชำนาญการมากมาแต่ก่อน ซึ่งมีเกียรติคุณและปรีชาสามารถ และเป็นทีไว้วางพระราชหฤทัยและเป็นทีเชื่อถือของมหาชน ตั้งจำนวนน้อยขึ้นเป็นที่ปรึกษา (ดูตัวบทใน ไพโรจน์, 2519:194-195) เรื่องนี้ในสมัยนั้นคงอยู่นอกเหนือการแสดงความคิดเห็นของเจ้านายพระองค์ใด เนื่องด้วยไม่ใช้ธรรมเนียม และในสมัยนั้นเจ้านายชั้นสูง คือชั้นเจ้าฟ้า ก็มีจำนวนลดน้อยลง ซึ่งมีผลกระทบต่อการดำรงคงอยู่ของเจ้านายโดยรวม (ดูบทที่ 2) อย่างไรก็ดี ในสมัยต่อมาเมื่อการปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สิ้นสุดลงไปแล้ว เจ้านายชั้นสูงพระองค์หนึ่งคือ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (พระองค์เจ้าธานีนิวัติ) ซึ่งทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการในสมัยรัชกาลที่ 7 ทรงกล่าวไว้ในอัตตชีวประวัติของพระองค์ว่า

“ต่อมาอีกไม่กี่วันนักสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ตรัสให้พ่อไปเข้าเฝ้าบนพระที่นั่งบรมพิมาน ซึ่งเสด็จมาประทับอยู่ ทรงปรึกษาว่าจะตั้งคณะที่ปรึกษาชั้นสูงขึ้นเหนือคณะเสนาบดี ยังไม่ทรงแน่พระทัยว่าคณะนี้จะเรียกว่าอะไร มีผู้ถวายชื่อรายหนึ่งว่า“อภิรัฐมนตรี” อีกรายหนึ่งว่า“สมุหมนตรี”...เมื่อคิดดูทุกด้านแล้วเห็นว่า“อภิรัฐมนตรี” ควรจะใช้ได้ ในที่สุดก็ทรงพระราชดำริให้ใช้คำนี้ โดยตั้งเจ้านายผู้ใหญ่ 5 พระองค์... ในขั้นต้นก็ปรากฏว่ามหาชนทั้งไทยทั้งเทศเห็นชอบ แต่ความจริงถ้าได้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ด้วยอีกสักคนหนึ่งก็น่าจะดี แม้ไม่สู้เป็นที่นับถือแพร่หลาย ก็ยังจะแสดงว่าไม่ทรงถือพวก...” (พิทยลาภพฤฒิยากร, 2517:83)

ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีเจ้านายพระองค์ใดได้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องนี้ ว่าการที่ทรงแต่งตั้งเจ้านายเป็นอภิรัฐมนตรีสภาอยู่เหนือคณะเสนาบดีนั้นเป็นการถือ “พวก” (ในเอกสารพระราชบันทึกเรื่อง “ปัญหาของสยาม” พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวว่า สมเด็จพระยาภาณุพันธุ์วงศ์วรเดชทรงไม่ค่อยเห็นด้วยนักเรื่องการแต่งตั้งอภิรัฐมนตรีนี้ แต่ไม่ได้ทรงกล่าวว่าทรงมีเหตุผลว่าอะไร) อย่างไรก็ดี มีหลักฐานว่ามีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่คนหนึ่ง คือ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) ได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลตั้งแต่ในช่วงต้นรัชกาลว่า เห็นควรรวมอภิรัฐมนตรีสภา รัฐมนตรีสภา และองคมนตรี เป็นสภาเดียวเรียกว่า “สหรัฐมนตรีสภา” คือเป็นสภารวมของผู้มีหน้าที่ถวายความคิดเห็นหรือสำหรับเป็นที่ปรึกษา

ของพระเจ้าแผ่นดิน (ดู หจข.ร.7 รล.7/2) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตอบว่า

“ขอบใจเจ้าพระยาสุรศักดิ์ที่ได้ส่งความเห็นนี้มาด้วยความจงรักภักดี เรื่องสภารัฐมนตรีนี้เป็นเรื่องที่กำลังดำรงกันอยู่เหมือนกัน เท่าที่ฟังความเห็นต่าง ๆ มาแล้วยังมีความเห็นแตกต่างกันมาก จะยุติเอาเป็นแน่อย่างไรจะเป็นผลดีเอาได้ไม่ เป็นประโยชน์จริงและไม่ให้กลายเป็นมีแต่ชื่ออยู่เหมือนอย่างที่เคยเป็นมาแล้ว ฉันทุ้สึกคิดว่าเวลานี้ถึงเวลาแล้วที่จะต้องคิดแก้ไขระเบียบหลายอย่าง แต่จะเข้าไปโดยรีบด่วนหาได้ไม่ เพราะเป็นการรับผิดชอบต่อบ้านเมืองอย่างใหญ่หลวงนัก..” (หจข.ร.7 รล.7/2 “พระราชกระแส” 22 กรกฎาคม 2469)

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแต่งตั้งอภิรัฐมนตรีเพิ่มอีกสองครั้ง ซึ่งไม่ปรากฏว่าทรงแต่งตั้งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ หรือมีการเปลี่ยนแปลงการหน้าที่ของอภิรัฐมนตรีสภาไปแต่อย่างใด

ในทางด้านของเสนาบดีสภานั้นกระทบต่อความรู้สึกของกลุ่มสังคมอื่นๆ อยู่มากเช่นกัน เนื่องด้วยคณะเสนาบดีมีหน้าที่ทางฝ่ายบริหาร การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือมีเจ้านายกลับมาเป็นเสนาบดีมากกว่าครึ่งหนึ่งของคณะเสนาบดีทั้งหมด มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หลายคน“พ้น”จากตำแหน่งเสนาบดีหลังจากมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2468 (ปฏิทินเดิม) อย่างเช่น เจ้าพระยาอมรราช เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเสนาบดีกระทรวงธรรมการ และเจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์เสนาบดีกระทรวงคมนาคม ซึ่งทุกคนเป็นเสนาบดีในสมัยรัชกาลก่อน และรัชกาลที่ 7 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้านายให้เป็นเสนาบดีแทน หนังสือพิมพ์การเมืองฉบับหนึ่ง ได้บรรยายความรู้สึกนึกคิดของสังคมในเขตเมืองหลวงไว้ว่า

“ราชการงานเมืองของเราในสมัยรัชกาลที่ 6 อะไรก็ตกอยู่ในมือพวกขุนนางแทบทั้งนั้น เจ้านาย เชื้อพระวงศ์ (ยกเว้นแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว) ไม่มีส่วนรับผิดชอบเท่าไรนัก แต่ในสมัยรัชกาลที่ 7 นี้ เราได้กลับเห็นการเป็นไปอีกรูปหนึ่ง จะว่าเป็รูปที่ตรงกันข้ามรัชกาลที่ 6 ก็ได้ เพราะว่าบรรดาเจ้านายเชื้อพระวงศ์ได้กลับเฟื่องฟูขึ้น... แต่บัดนี้มีเสียงสงสัยเกิดขึ้นว่า การชักโยงความเจริญมาสู่ชาติบ้านเมืองใครจะทำได้ดีกว่ากัน คือเจ้านายหรือขุนนางผู้คงแก่เรียน? ความข้อนี้เป็นเรื่องที่ตอบยาก... หลักสำคัญอยู่เพียงว่าความเจริญของชาติบ้านเมือง ไม่ได้อยู่ที่การยกย่องบุคคล โดยไม่ได้เลือกเฟ้นและไม่พิจารณาให้ลึกซึ้งถึงคุณวุฒิและความสามารถ และไม่ได้อยู่ที่ฐานะเป็นสำคัญ แต่อยู่ที่การเลือกเฟ้นเป็นข้อใหญ่ ไม่ใช่ว่าเป็นเจ้านายแล้วใช้ได้ทั้งนั้น...” (บางกอกการเมือง : “ตำแหน่งราชการ” 1 มีนาคม 2469)

ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกนึกคิดของผู้คนที่พอมีการศึกษาในสมัยนี้ว่าเป็นสมัยของเจ้านาย (พรภิรมณ์, 2520:24-28) ในเอกสารต่างประเทศ และข้อวิจารณ์จากนักการทูตก็เห็นพ้องกับคำกล่าวข้างต้น คือเห็นว่าเป็นสมัยของการกลับไปสู่รัชสมัยของ“จุฬาลงกรณ์” (พระนามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) (Batson, 1984:36)ซึ่งในทัศนะของชนชั้นนำรวมทั้งในสายตาของนักการทูตเชื่อว่าคงมีผลดีต่อสยามเนื่องด้วยชาวสยามนั้นมีลักษณะการปกครองของตนเอง ที่ไม่เหมือนตะวันตก และชาวสยามมีความจงรักภักดีต่อเจ้านายเป็น

อย่างยิ่ง เมื่อเจ้านายที่มีชื่อเสียงว่าทรงพระปรีชาสามารถและทรงมีประสบการณ์ในงานราชการมานานกลับมาเป็นเสนาบดีอีก ก็คงสร้างความเชื่อถือในการปกครองระบอบกษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดให้กลับคืนมาได้อีกครั้ง ด้วยความมั่นคงสถาพร แต่ปัญหาก็คงเป็นไปตามข้อวิจารณ์ของหนังสือพิมพ์บางกอกการเมืองนั้น และการที่มีเจ้านายทรงเป็นเสนาบดีกันเป็นจำนวนมากนี้ ได้ส่งผลไปในทางตรงกันข้ามกับการประเมินสถานการณ์ของชนชั้นสูง คือไม่ได้สร้างความเชื่อถือในองค์พระเจ้าแผ่นดินให้คืนกลับมาเหมือนดังพระราชประสงค์

ถัดต่อมา คือสภาพภาพของกรมการองคมนตรี ซึ่งเป็นการปรับตัวของสถาบันเดิมไปอย่างสำคัญเช่นกัน โดยที่ในทางปฏิบัตินั้น กรมการของสภานี้ทุกคนคือเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับพระยาขึ้นไปทั้งสิ้น ไม่ปรากฏว่ามีข้าราชการชั้นผู้น้อย ต่ำกว่าพระยาลงมาเป็นกรมการขององคมนตรีสภาเลย เรื่องนี้ในทัศนะของอภิรัฐมนตรีสภาโดยรวมมีความเห็นพ้องกันว่า การแต่งตั้งคนอื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และเจ้านายจะมีผลไปในทางก่อให้เกิดความแตกแยก (ทจช. ร.7 รล.6/4 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรีสภา ครั้งที่ 15/2470” 3 สิงหาคม 2470) ทัศนะคตินี้ น่าสนใจมาก เพราะว่าตรงกันข้ามกับความเห็นของกลุ่มสังคมนอื่นๆ ซึ่งพิจารณาว่า การที่ไม่มีคนต่ำกว่าพระยาลงมา ไม่มีพ่อค้าที่มีความสามารถ หรือคนชั้นกลางที่มีชื่อเสียงบางคนเข้าไปเป็นกรมการองคมนตรีด้วย แปลว่าเจ้านายกำลังทำให้สังคมนเกิดความแตกแยก หนังสือพิมพ์การเมืองรุ่นใหม่ (ดูบทที่ 4) กล่าวแสดงความเห็นว่าการองคมนตรีสภา “ควรที่จะเลือกสรรผู้มีอาชีพในทางเศรษฐกิจมาแต่กำเนิด เพราะฐานะของชาติบ้านเมืองไทยเราในสมัยนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปในทางเศรษฐกิจแล้ว” (ไทยหนุ่ม, 18 มกราคม 2470) กลุ่มคนชั้นกลางซึ่งมีความตื่นตัวในทางการเมืองกล่าววิจารณ์ต่อไปว่า รัฐบาลเอาหลักอันใดมาเลือกสมาชิกกรมการองคมนตรีสภา และกล่าวว่าเมื่อกิจการบ้านเมืองอยู่เฉพาะภายในพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่แล้ว จะมีผลให้ราษฎรต้องแยกออกไปเป็นอีกคณะหนึ่ง (ไทยหนุ่ม, 18 มกราคม 2470) ซึ่งสะท้อนว่าต่างฝ่ายต่างกล่าวถึง “ความแตกแยก” คนละความหมาย

“...การที่รัฐบาลสยามตั้งสภาองคมนตรีขึ้น ก็สำคัญที่มอบให้ก็คือการร่างกฎหมาย ข้าพเจ้าเห็นว่าร่างกฎหมายที่คนจำพวกนี้ร่างขึ้น อาจเอนเอียงไปเป็นประโยชน์แก่พวกชั้นสูงเพราะปรากฏว่าพวกองคมนตรีล้วนเป็นพวกชั้นสูงทั้งสิ้น ไม่มีสามัญชนสักคนเดียว และถ้าการไปตั้งนั้นก็ย่อมไม่เป็นประโยชน์สมความมุ่งหมายของรัฐบาล กล่าวคือ ไม่ได้ร่างกฎหมายที่ดีที่ยุติธรรม... อย่าคิดว่านายมา นายมี นายสา นายสีจะไม่มีความรู้ความสามารถเท่าพวกองคมนตรี เพราะความเป็นจริงคนชั้นสามัญที่มีความรู้และปริญญาสูงกว่าองคมนตรีก็มีจำนวนมากเหลือหลาย ขอให้คิดว่าองคมนตรีบางคนไม่มีความรู้ถึงขั้นมัธยม และไม่มีความรู้ภาษาต่างประเทศ แต่คนชั้นสามัญที่ได้ผ่านมัธยม 6 มัธยม 8 มีภูมิทางภาษาต่างประเทศก็มีมาก และที่มีปริญญาเป็นเนติบัณฑิตก็มีมาก เพราะฉะนั้นจะว่าคนชั้นสามัญไม่มีวิชา ไม่มีความสามารถนั้นไม่ได้เลย ที่ข้าพเจ้ากล่าวดังนี้มีได้มุ่งหมายจะแนะนำให้เปลี่ยนประเพณี การปกครองโดยตั้งรัฐสภา เป็นการขอให้ตั้งคนชั้นสามัญเป็นองคมนตรีเท่าที่พึงทำได้...” (ไทยหนุ่ม: “สภาองคมนตรี” 2 ธันวาคม 2471)

อย่างไรก็ดี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งกรรมการองคมนตรีสภาอย่างต่อเนื่อง คือ ทรงแต่งตั้งเฉพาะเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เท่านั้นในทั้งสองคราว คือ ในปี พ.ศ.2470 และปี พ.ศ.2474 (ทจช.,ร.7 รล.6/6 “เรื่องตั้งกรรมการองคมนตรี” พ.ศ.2470-2474)

นอกจากนี้ ในการดำเนินงานของกรรมการองคมนตรีสภา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระราชประสงค์ไว้ให้เป็นที่ทดลองและฝึกหัดการดำเนินการประชุมแบบมีการโต้เถียงนั้น ได้เป็นไปในทางปิดลับมากกว่าจะเปิดเผยต่อสาธารณชน เรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรัสในที่ประชุมอภิรัฐมนตรีสภาว่า “ในเวลานี้ความรู้สึกของประชาชนต้องการรู้เห็นมากขึ้น เราก็ต้องการให้เขารู้ประกอบความเข้าใจมิใช่หรือ” แต่ที่ประชุมอภิรัฐมนตรีสภาไม่เห็นด้วย เป็นอันว่าหนังสือพิมพ์ไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าสังเกตการณ์การประชุมของกรรมการองคมนตรีสภา แต่ให้ทางสภาทำข่าวแจกไปให้หนังสือพิมพ์เอง และ “ข่าวที่จะลงนั้นจะลงว่าใครเสนออะไรขึ้น ใครรับรองนั้นเห็นว่าพอจะลงได้ไม่ขัดข้อง แต่ไม่ต้องลงว่าโต้เถียงกันอย่างไร เป็นแต่ลงผลสุดท้ายว่าที่ประชุมตกลงหรือไม่ตกลง” เท่านั้นเป็นพอ (ทจช., ร.7 รล.6/14 “พระราชกระแสตอบกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ สภานายกกรรมการองคมนตรีสภา” 14 ธันวาคม 2470)

ข้อที่สำคัญยิ่งในอีกประการหนึ่ง ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการปรับตัวของสถาบันและกลไกทางการเมืองการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 7 ได้แก่ การปลุกเร้าความรู้สึกและความคาดหวังว่าประเทศสยามกำลังจะมีกฎหมายพระธรรมนูญลายลักษณ์ในอนาคตอันใกล้ อย่างเช่น นายภักดี และนายไทย (ไม่ทราบชื่อจริง) ได้ถวายฎีกาถวายความเห็นให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้ง “กฎหมายคอนสติติวชัน” เป็นปฐมราชกิจ แน่แน่นอนว่ากฎหมายนี้เป็นกฎหมายลายลักษณ์ แต่ก็ก็เป็นกฎหมายที่ไม่ได้รื้อถอนพระราชอำนาจ อำนาจอสูงสุดยังคงอยู่ที่พระมหากษัตริย์ และกฎหมายลายลักษณ์นี้จะมีผลทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีความมั่นคงมากขึ้น (ทจช.,ร.7 บ.2.1/1 “นายภักดี นายไทย ถวายฎีกา” 5 ธันวาคม 2468) หนังสือพิมพ์ศรีกรุง ซึ่งมีจุดยืนทางการเมืองเดินทางสายกลางระหว่างฝ่ายหนังสือการเมืองกับฝ่ายหนังสือพิมพ์ได้รับเงินอุดหนุนจากพระคลังข้างที่ ได้กล่าวแสดงความยินดีที่ประเทศสยามมีอภิรัฐมนตรี กรรมการองคมนตรีสภา และเสนาบดีสภาใหม่ไปในคราวเดียวกัน และในท้ายที่สุดก็กล่าวว่า คงจะมีกฎหมายแจ่มแจ้งอำนาจของสามสภาที่ทรงสถาปนาขึ้นไว้ภายในไม่ช้า

“...เมื่อรัฐบาลสยามได้ดำริให้มีสภาเหล่านี้ขึ้น (หมายถึงสภาทั้งสาม คืออภิรัฐมนตรีสภา เสนาบดีสภา และกรรมการองคมนตรีสภา-ผู้อ้าง) ก็จำเป็นอยู่เองที่จะต้องร่างพระธรรมนูญราชประเพณี ของชาติขึ้นอีกฉบับหนึ่ง โดยกำหนดอำนาจของสภาเหล่านี้ไว้ให้ครบถ้วน ที่เรียกว่า กฎหมายคอนสติติวชัน (Constitution)..” (ศรีกรุง: “รัฐสภาแห่งชาติกำหนดอำนาจไว้อย่างไรบ้าง” 23 เมษายน 2470)

ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นข้อเรียกร้องที่มุ่งให้มีกฎหมายรัฐธรรมนูญลายลักษณ์ขึ้นเท่านั้น โดยไม่มีการรื้อถอนพระราชอำนาจ และข้อที่ควรยักคือ กฎหมายรัฐธรรมนูญลายลักษณ์นี้มีอยู่แล้วในสังคมสยาม เพียงแต่ต้องทำการรวบรวม ทำขึ้นเป็นลายลักษณ์เท่านั้น ก็จะทำให้สยามเจริญขึ้นเป็นอันมาก

“เมืองไทยถ้าจักหยุดกันตามความเข้าใจที่ถูกต้องโดยตรงให้สมตามความเป็นจริงดังที่เป็นอยู่แล้ว ก็คือปกครองกันได้อยู่ตลอดมา ก็เพราะด้วยพระราชประเพณีนิยมเหมือนกัน

จึงกล้ายืนยันกล่าวว่า เมืองไทยอยู่ได้ด้วยมีคอนสติติวชันเหมือนประเทศอื่นๆ แต่หากว่ายังกระจัดกระจายกันอยู่ ยังไม่ได้เก็บเอามารวบรวมกันเข้าให้เป็นหมวดหมู่ ตั้งเป็นกฎหมาย กฎหมายประเพณีนิยมสำหรับประเทศขึ้นเท่านั้น จึงน่าเสียดายด้วยความกระตือรือร้นนั้นแหละเป็นเครื่องที่ทำให้คนทั้งโลกเข้าใจผิด..ถ้าจักต้องรวบรวมทำขึ้นก็ไม่ต้องเอาเยี่ยงอย่างใคร ถ้าจักทำก็รวบรวมทำตามวิธีของเราขึ้นเอง ดังที่เคยมีอยู่แล้ว...” (กัมมันโต: “คอนสติติวชัน” 3 สิงหาคม 2470)

นี่เป็นข้อเรียกร้องซึ่งโดยหลักการแล้ว ต้องนับว่าสอดคล้องกับข้อเสนอของพระยาภักกลยาณไมตรีซึ่งถวายความเห็นตอพระราชบัณฑิตเรื่อง“ปัญหาของสยาม”ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2469 ในคราวนั้น พระยาภักกลยาณไมตรีได้ร่างกฎหมายขึ้น 12 มาตรา และยังคงยืนยันว่าอำนาจสูงสุดเป็นของพระมหากษัตริย์มิได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น แต่การเปลี่ยนแปลงในแนวทางตรากฎหมายพระธรรมนูญหรือคอนสติติวชันเป็นลายลักษณ์นี้ไม่อาจกลายเป็นจริงได้เลย แม้ว่าได้มีความพยายามอยู่ก็ตาม รวมทั้งความพยายามครั้งที่สองในปลายปี พ.ศ. 2474 (ดูต่อไปข้างหน้า) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความมั่นคงในหลักการความคิดความเชื่อบางประการ ซึ่งเชื่อมั่นว่าพระราชอำนาจและกฎหมายสูงสุดที่แท้ ไม่ควรตราเป็นกฎหมายลายลักษณ์

อย่างไรก็ตาม ข้อเรียกร้องให้มีการจัดทำกฎหมายพระธรรมนูญลายลักษณ์ขึ้น ก็ต้องนับว่าเป็นสิ่งที่กระทบต่อการปรับตัวของสถาบันการเมืองในสมัยนี้อยู่พอสมควร เนื่องด้วยคนชั้นกลาง นักหนังสือพิมพ์การเมือง และข้าราชการระดับกลางๆเองก็คงมีความแปลกใจอยู่มากว่า เมื่อมีการตั้งสภาต่าง ๆ ขึ้นแล้วทำไมจึงมีกฎหมายแจกแจงการหน้าที่ของส่วนต่างๆขึ้นไม่ได้ และเมื่อไม่มีกฎหมายลายลักษณ์ขึ้นก็ยอมทำให้การหน้าที่ต่างๆมีความสับสนวุ่นวายและก้าวก่ายกัน อย่างเช่น ทั้งกรรมการองคมนตรีสภา และเสนาบดีสภามีหน้าที่พิจารณาร่างกฎหมายเหมือนกัน แล้วแต่จะพระราชทานเรื่องลงมา ซึ่งทำให้การปรับตัวของสถาบันการเมืองไม่ได้มีผลแบ่งเบาพระราชกรณียกิจและความรับผิดชอบอันใหญ่หลวงขององค์พระมหากษัตริย์ได้เลย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระอักษรมากขึ้นยิ่งกว่าเดิม ด้วยมีภาระงานในส่วนต่างๆวุ่นวายนามากกว่าเก่า

กระแสเรียกร้องที่ทำให้พระองค์ทรงลำบากพระราชหฤทัยในอีกส่วนหนึ่งมาจากข้อเรียกร้องในเรื่องการเศรษฐกิจ อย่างเช่น ข้อโต้เถียงกันในเรื่องการเปลี่ยนอัตราแลกเปลี่ยนเงิน การจัดเก็บภาษี และมาจากการถวายฎีกาจำนวนมากของราษฎรด้วย นี่เป็นพระราชภาระกิจในฐานะทรงเป็น“พระบิดา”ของประชาราษฎร ซึ่งไม่มีหน่วยงานใดอาจหาญรับไปพิจารณาแทนองค์พระมหากษัตริย์ได้

การเคลื่อนไหวของกลุ่มคนชั้นกลางในสายของพ่อค้าและผู้ประกอบการลงทุนนั้น แม้ว่ามีย้อยอย่างเบาบาง แต่ก็ชี้ให้เห็นว่ามีส่วนกระทบต่อความคิดความรู้สึกของเจ้านายและรัฐบาลในระบอบเก่าอยู่ด้วย กล่าวคือคนกลุ่มนี้ อย่างเช่น นายเลิศ นายบุญรอด นายเชียวเค็งเหลียง สีบุญเรือง นายมังกร สามเสน นายกิมไต้ เคียงศิริ นายเจือ เพ็ญภาคกุล นายเล็กหรือนายเด็ก โกเมศ นายจร ปานะนนท์ นายมานิต วสุวัต นายชุนไช้ คุณตระกูล และนายก๊อกเหลียงหรือนายไกรลาศ ฉ่วยตระกูล เป็นต้น คนกลุ่มนี้มีภูมิหลังต่างจากพวกเจ้าภาษีนายอากร และต่างจากพ่อค้าข้าวชาวจีนซึ่งประสบความสำเร็จในทางการค้าเป็นอย่างสูงในสมัยนั้น (ดูบทที่ 4) คนกลุ่มนี้ได้พยายามแสวงหาช่องทางลงทุนใหม่ อย่างเช่น การพิมพ์ การบันเทิง การภาพยนตร์ โรงเบียร์

โรงงานแข็ง โรงงานบุหรี โรงอัดน้ำมะพร้าว ฯลฯ หลังจากที่สยามได้รับอำนาจอธิปไตยทางศาลากรคืนมาบางส่วนในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง แต่ก็ต้องประสบปัญหาอย่างมากในหลายด้าน มีหลักฐานปรากฏว่าคนกลุ่มนี้บางคนได้เรียกร้องให้รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีบทบาททางเศรษฐกิจมากขึ้นเพื่อความอดทน และเกื้อกูลพวกเขา ซึ่งเขาเรียกตัวเองว่า“พ่อค้าไทย”บ้าง กลุ่ม“พ่อค้าจีนสยาม”บ้าง และเป็นที่น่าสังเกตว่าคนกลุ่มนี้ใช้นามสกุลไทย มีการศึกษา สามารถเขียนอ่านและพูดภาษาไทยได้ดี ต่างจากกลุ่มพ่อค้าชาวจีนซึ่งตั้งมั่นอยู่ที่สมาคมพาณิชย์จีนและสมาคมโรงสีไฟ คนกลุ่มหลังยังคงรักษาประเพณีชาวจีนโพ้นทะเลไว้อย่างเหนียวแน่น อย่างไรก็ตาม รัฐบาลสยามตอบสนองข้อเรียกร้องของคนกลุ่มนี้แบบเลือกสรรเป็นอย่างยิ่ง และได้ปฏิเสธอย่างชัดเจนว่าการเข้าแทรกแซงในระบบเศรษฐกิจไม่อาจกระทำได้ เนื่องด้วยเป็นนโยบายแบบประเทศรัสเซียและประเทศญี่ปุ่น ซึ่งรัฐบาลสยามไม่ต้องการเอาเยี่ยงอย่าง (ทจช. ร.7 พ.8/8 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรีสภา” ครั้งที่ 29/2473.31 ธันวาคม 2473) เรื่องนี้ต้องนับว่ามีส่วนบั่นทอนการปรับตัวของสถาบันการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 7 ด้วย ทำให้เกิดมีความรู้สึกที่รัฐบาลสยามทำนุบำรุงการเศรษฐกิจน้อยไป และไม่มี“หลักวิชา”คือไม่คิดคำนึงถึงความเจริญก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจของประเทศมากนัก

คนชั้นกลางสยามในกลุ่มนี้ บางคนมีชื่อเสียงมาก อย่างเช่น นายเลิศ และนายบุญรอด ซึ่งเป็นผู้ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงเมื่อมีการตั้งกรรมการองคมนตรีสภาครั้งแรก (พ.ศ.2470)ว่าควรให้เขาเป็นกรรมการด้วยหรือไม่ แต่ที่ประชุมอภิรัฐมนตรีมีความเห็นว่าจะก่อให้เกิดความ“แตกแยก”ขึ้น พระราชดำริเรื่องนี้จึงเป็นต้องระงับไป และไม่ปรากฏว่ามีการพิจารณาถึงคนกลุ่มนี้อีก

การถวายฎีกาของราษฎรเองก็มีส่วนกระทบต่อการปรับตัวของสถาบันการเมืองในสมัยนี้ด้วยเช่นกัน เนื่องด้วยฎีกามีจำนวนเพิ่มมากขึ้นหนึ่ง รวมทั้งมีฎีกาแปลกๆประเภทแสดงความคิดเห็นปะปนเข้ามาอีกอย่างหนึ่ง (ดูบทที่ 5) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบเรื่องราวต่างๆโดยตลอดมากกว่าคนใดในแผ่นดิน และมีฎีกาบางฉบับได้ถวายรายงานกล่าวถึงปัญหาความทุกข์ยากและความเสื่อมคลายความนับถือในองค์พระมหากษัตริย์ มีทั้งจากจุดของผู้ที่ยังคงมีความจงรักภักดีและมีเจตนาดี (เช่น นายรินทร์ ภาษิต) และผู้ที่มีความคิดให้พระองค์ทรงทำการเศรษฐกิจการเมืองแบบ“ผิด”ประเพณี (เช่น นายถวัติ ฤทธิเดช และนายเขียน พันธุโกคา) ซึ่งส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสะท้อนพระราชหฤทัยมากกว่าคนอื่นๆ รวมทั้งทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการปรับตัวของสถาบันการเมือง จากพระเนตรและพระปัญญาที่กว้างไกลไปกว่าที่คนชั้นกลาง นักหนังสือพิมพ์ พ่อค้า ปัญญาชน และข้าราชการระดับกลางจะพึงคิดและนึกถึงได้

พระราชดำรัสไม่อาจเปลี่ยนใจคนชั้นสูงของสยามได้

ในสมัยรัชกาลที่ 7 นี้ นอกจากการปรับตัวของสถาบันการเมืองดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เรายังพบเอกสารสำคัญและพระราชดำรัสซึ่งแสดงพระราชประสงค์ให้มีการปรับตัวของสถาบันในส่วนอื่นๆ และที่สำคัญยิ่งคือการปรับตัวของการจัดรูปการปกครองในช่วงปลายปี พ.ศ.2474 ในที่นี้เราจะพิจารณาเรื่องสำคัญๆ ซึ่งแสดงให้เห็น

เห็นพระราชหฤทัยชนิด“เสรีนิยมอย่างเอก”^{*} ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ว่าพระองค์ทรงกล่าวอย่างชัดเจนถึงสองครั้งว่า การปกครองแบบมีตัวแทนจากประชาชนนั้นไม่มีความเหมาะสมกับประเทศไทย แต่ก็ทรงเห็นว่าการปรับตัวในทางสถาบันนั้นมีความจำเป็น เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นไปตามลำดับ แต่ปัญหาสำคัญยิ่ง คือพระราชดำริสในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องการปรับตัวของสถาบันนี้ไม่อาจเปลี่ยนใจและเปลี่ยนพฤติกรรมของคนชั้นสูงของสยามได้ ดังนั้น การปรับตัวของสถาบันและกลไกต่างๆเมื่อตอนต้นรัชกาลจึงกลายมาเป็นอุปสรรคอย่างสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงในท้ายที่สุดและเป็นที่ยอมรับว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คงทรงไม่ใช่พระราชอำนาจอย่างเด็ดขาดอันเป็นชัดขึ้นหรือแตกหักกับมติความเห็นส่วนใหญ่ของคนชั้นสูง ซึ่งในประการหลังจะเป็นอันตรายต่อบ้านเมืองอย่างใหญ่หลวง ในที่นี้ เราจะพิจารณาตัวอย่างสำคัญๆสามตัวอย่าง ซึ่งจะช่วยให้มีข้อสรุปได้ต่อไปในตอนท้ายๆของบทนี้

เรื่องการประชาธิปไตย (คำว่าเทศบาลเกิดขึ้นภายหลัง) (Municipality) เป็นแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ทรงมีพระราชกระแสถึงเสนาบดีมหาดไทย คือ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ตั้งแต่ปีแรกที่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติว่า พระองค์มีพระราชประสงค์ปรับปรุงการสุขาภิบาลซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เสียใหม่ ต่อมาเมื่อได้ทรงอ่านบันทึกของ เซอร์ เอ็ดวาร์ด คูก (Sir Edward Cook) ที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติเรื่องการประชาธิปไตยในสยาม (Municipalities in Siam) ลงวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2470 ทรงมีพระราชกระแสว่าทรงเห็นด้วยกับผู้ทำรายงานทุกอย่างว่าการประชาธิปไตยของสยามไม่มีวัตถุประสงค์แจ่มชัด คือไม่ทราบว่ารัฐบาลสยามต้องการให้มีการประชาธิปไตยเพื่ออะไร พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้ทุกฝ่ายพิจารณาเรื่องการประชาธิปไตยกันใหม่โดยเร็ว และที่ประชุมอภิมนตรีสภาในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2470 ได้มีมติเสนอให้ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นพิจารณาเรื่องนี้เป็นการเฉพาะ โดยให้นายอาร์. ดี. เครก. (R.D. Craig) ที่ปรึกษากรมทะเบียน

---

^{*} คำกล่าวนี้เป็นพระดำรัสของสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เมื่อคราวเริ่มเปิดประชุมกรรมการจัดระเบียบองคมนตรี ต้องดู หจข.ร.7 รล.6/3 “สำเนาการประชุมกรรมการองคมนตรี” 11 เมษายน พ.ศ.2470 ซึ่งผู้เขียนเห็นว่ามีความถูกต้องอย่างที่สุด อย่างไรก็ตาม การศึกษาในระยะหลังมักกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็น“กษัตริย์ประชาธิปไตย”บ้าง ทรงเตรียมการสร้างสถาบันการเมืองไปสู่“ระบอบประชาธิปไตย”บ้าง ซึ่งเป็นคำกล่าวในลักษณะของคำสั่งสอนทางการเมืองมากกว่าเป็นการศึกษาทางประวัติศาสตร์ ผู้เขียนเห็นว่าหลักการประชาธิปไตยกับสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นเป็นคู่ที่อยู่ตรงกันข้าม ในขณะที่คู่ตรงข้ามของเสรีนิยมคือการใช้อำนาจอย่างเด็ดขาดหรือเป็นเผด็จการ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงเป็นกษัตริย์สมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างแท้จริง แต่มีพระราชหฤทัยเสรีนิยมอย่างเอก คือทรงมีพระราชประสงค์ไม่ใช้พระราชอำนาจโดยเด็ดขาดนั้นเลย (ความในตอนท้ายอ้างจากพระราชบันทึกเรื่อง“ปัญหาของสยาม” ดู หจข.สบ.2.47/32 พระราชบันทึกวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ.2469) และดูตัวอย่างจำนวนมากซึ่งอธิบายพระราชหฤทัย“เสรีนิยม”ของพระองค์ซึ่งทรงมีพระอารมณณ์ชั้นและชอบการโต้เถียงจากงานพระราชนิพนธ์ของพระองค์เอง (ดู ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว,2492) และจากผู้ที่มิโอกาสใกล้ชิดกับพระองค์ท่าน (ดู มณี,2531)

ที่ดินเป็นประธานกรรมการ ร่วมกับข้าราชการชาวสยามอีก 3 คน คณะกรรมการชุดนี้ได้ตรวจดูการสุขาภิบาลในหัวเมืองและการเทศบาลในประเทศอาณานิคมต่างๆ คือ ชาว สิงคโปร์ ชองกง และฟิลิปปินส์ เสร็จแล้วได้ทำรายงานทูลเกล้าถวายในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2471 ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้ทรงหนังสือราชการกำกับรายงานดังกล่าว มีความตอนหนึ่งกล่าวว่า

“...เพนอันว่ายังมีข้อเปลี่ยนแปลงไปจากระเบียบการปัจจุบันอย่างผาดโผนเท่าไรนัก เพราะกรรมการมีความเห็นว่า ตามฐานแห่งพฤติการณ์ในเวลานี้จะแก้ไขให้ได้ทีเดียว เช่นจะลบล้างลักษณะที่อยู่ในอำนาจราชการให้พ้นไปในทันทีทันใดนั้น ยังเป็นการพันวิสัย หรือจะวางแผนนโยบาย อย่างอื่นใดก็ย่อมก่อปรัดด้วยอันตราย ข้าพเจ้ามีความเห็นว่าการจัดการนี้และวางทางดำเนินการเป็นอย่างระมัดระวังมาก ประสงค์ต่อความมั่นคงยิ่งกว่าที่จะเปลี่ยนแปลงโดยเร่งรีบ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าน่าจะเป็นความคิดที่ถูกต้อง...”
(สนธิ,2519:36-37)

ซึ่งเห็นได้ว่าเป็นความคิดและข้อเสนอที่ให้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างระมัดระวังอย่างมากที่สุด และมุ่งประสงค์ต่อ “ความมั่นคง” ยิ่งกว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างผาดโผนหรือรีบด่วน เรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชกระแสตอบบันทึกรายงานดังกล่าวว่า

“รายงานนี้เห็นว่าทำดีมากเรื่องที่แนะนำให้จัดการนั้นฉันมีความเห็นพ้องด้วยเพนส่วนมาก และในขั้นต้นนี้ก็หาได้มีความประสงค์ให้ทำอะไรไปมากกว่าที่กรรมการเสนอขึ้นมา ที่จริงไม่ได้จะให้มีการโหวต(แปลว่าลงคะแนนเลือกตัวแทน-ผู้อ้าง)เลยด้วยซ้ำ แต่ถ้าให้มีได้สำหรับเมืองโตๆก็อาจเป็นประโยชน์ดี สำหรับกรุงเทพนั้นน่าจะคิดไว้เหมือนกัน เห็นว่าทำตามรูปคล้ายสิงคโปร์และชองกงเลือกกระเบียบที่เหมาะสมระหว่างสองเมืองนั้นก็น่าจะทำได้...”
(สนธิ,2519:38)

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานรายงานฉบับดังกล่าว ให้ที่ประชุมเสนาบดีสภาพิจารณาในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2471 และทรงมีพระราชดำรัสว่าในที่ประชุมว่า “รายงานของกรรมการนี้เป็นแต่ preliminary report (รายงานขั้นเบื้องต้น-ผู้อ้าง) เท่านั้น จะต้องทดลองกันต่อไปอีก ถ้าทดลองทำได้ในเมืองใหญ่ เช่น นครปฐมจะดี เพื่อฝึกหัดข้าราชการและประชาชน” (สนธิ,2519:42) หมายความว่าในลำดับต่อไปก็คงเป็นภาระหน้าที่ของทางเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยจะดำเนินการ ซึ่งทางกระทรวงมหาดไทยได้ตั้งอธิบดีกรมนคราทร สมุหพระนครบาล และอธิบดีกรมสาธารณสุขเป็นผู้พิจารณาเรื่องนี้ ครั้นต่อมาทางกระทรวงมหาดไทยได้รับรายงานเพิ่มเติมจากนายอาร์ ดี.เครกอีกหนึ่งฉบับว่าด้วยการประชาธิปไตยในยุโรป ดังนั้นในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2473 เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ได้ทรงหนังสือราชการว่า “การปรุงแต่งชุมชนขึ้นเป็น Municipality (แปลว่าการประชาธิปไตย-ผู้อ้าง) ย่อมต้องอาศัยปัจจัยหลายอย่าง และมีทางกระทบถึงหน้าที่ของกระทรวงต่างๆอยู่มาก จึงต้องตราเป็นพระราชบัญญัติก่อน” (สนธิ,2519:43) คณะกรรมการของกระทรวงมหาดไทยได้ถวายรายงานที่ละเอียดและเพิ่มหลักการขึ้นอีกข้อหนึ่งว่าการประชาธิปไตยจะต้องเลี้ยงตัวเองได้ด้วย ซึ่งหลักการที่เพิ่มขึ้นนี้เป็นที่พอพระราชหฤทัยมาก พระ

บาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสว่า “...ข้าพเจ้าอยากเห็นกรุงเทพมหานครมี *municipality* (แปลว่าการประชาธิปไตย-ผู้อ้าง) และเลี้ยงตัวเองได้ก่อนข้าพเจ้าสิ้นชีวิต” (สนธิ,2519:56-57)

อย่างไรก็ดีข้อเสนอของทางกระทรวงมหาดไทยกล่าวว่าเรื่องนี้ควรทำโดยการตราเป็นพระราชบัญญัติขึ้น ดังนั้นจึงมีการเสนอร่างพระราชบัญญัติเข้าที่ประชุมเสนาบดี (ไม่ใช่กรรมการองคมนตรีสภา) ในเดือน มกราคม พ.ศ.2473 (ปฏิทินเดิม) ผลปรากฏว่ามีเสียงคัดค้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากกระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งกล่าวว่าร่างพระราชบัญญัติไม่มีความรัดกุม ตามความในมาตราที่ 19 และมาตราที่ 20 ซึ่งให้สิทธิแก่ทุกคนที่อยู่ในสยามไม่น้อยกว่า 15 ปีและเสียภาษีในอัตราหนึ่งเป็นผู้มีสิทธิทางการเมือง การอนุญาตเช่นนี้เป็นอันตราย เพราะในในเมืองสยามยังมีคนต่างด้าวซึ่งสวามีภักดีต่อประเทศอื่น(หมายความว่าไม่ได้เป็นคนในบังคับสยามและมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองในแบบกลุ่มหรือสมาคม)อยู่มาก และคนพวกนี้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ คือเสียภาษีเท่าใดก็ได้ ก็ย่อมขึ้นมามีสิทธิทางการเมืองในการประชาธิปไตยที่จะตั้งขึ้น [พจข.ร.7 ม.7.5 (1-2)/2 “เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศถึงราชเลขาธิการ” 31 มกราคม 2473] ต่อมาได้มีการส่งเรื่องการประชาธิปไตยนี้เข้าที่ประชุมกรรมการองคมนตรีสภาในอีกทางหนึ่ง เพื่อสอบถามความคิดเห็น (สนธิ ,2519:86) แต่เนื่องด้วยการประชุมของกรรมการองคมนตรีสภาในขณะนั้นมีอยู่น้อยครั้งมาก คือแทบไม่มีการประชุมอยู่เลย จึงมีพระราชกระแสให้ส่งร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวไปให้กรมร่างกฎหมายพิจารณาเทียบเคียง กับหลักการของประเทศที่เป็นอิสระอย่างเช่น ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น ดูก่อน ไม่ใช่เทียบกับกฎหมายของประเทศอาณานิคม คือฮ่องกง และฟิลิปปินส์ตามต้นร่างของกระทรวงมหาดไทย และมีพระราชกระแสรับสั่งให้กรมร่างกฎหมายทำความเข้าใจในส่วนหลักการขึ้นทูลเกล้าฯถวาย (สนธิ,2519:87)

ในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2474 กรมราชเลขาธิการได้ทำหนังสือสอบถามกรมร่างกฎหมายว่าได้พิจารณาเทียบเคียงกับหลักการกฎหมายของประเทศญี่ปุ่น และฝรั่งเศสแล้วเสร็จหรือยัง กรมร่างกฎหมายตอบว่ามีปัญหาอยู่มากเกี่ยวกับการแปลกฎหมายญี่ปุ่น และต่อมาในเดือนมีนาคม พ.ศ.2475 ได้ตอบชี้แจงว่ามีร่างพระราชบัญญัติภาษาอารกอยู่หลายฉบับ ซึ่งต้องทำเป็นการด่วนก่อนเรื่องอื่นจึงขอคัดผ่อนเรื่องร่างพระราชบัญญัติเทศบาลไปอีกระยะหนึ่ง (สนธิ,2519:98) และเรื่องนี้ได้ดำเนินต่อมาตราจนถึงวาระสุดท้ายของระบอบสมบูรณาสิทธิราชย์ก็ยังคงไม่มีพระราชบัญญัติการประชาธิปไตยประกาศใช้

การประชาธิปไตยหรือเทศบาลจึงเป็นแนวพระราชดำริที่ไม่เป็นผลในทางปฏิบัติ แม้ว่าได้มีการเตรียมการมาโดยตลอดนับตั้งแต่ต้นรัชกาล เป็นปัญหาตั้งแต่เรื่องของหลักการ การร่างกฎหมาย และปัญหาเรื่องคนจีนและคนในบังคับต่างชาติ ซึ่งพำนักอาศัยในประเทศสยามมานานแต่ยังสวามีภักดีต่อประเทศอื่นอยู่

อีกตัวอย่างหนึ่งคือพระราชดำรัสให้ตั้งธนาคารเพื่อช่วยเหลือชาวนา เรื่องนี้ปรากฏในภายหลังการเสด็จพระราชดำเนินประพาสประเทศอินโดจีนในเดือนพฤษภาคม ปีพ.ศ.2473 ทรงมีพระราชดำริว่าการสนับสนุนราษฎรชาวนาให้พึ่งตนเองได้ และไม่เสียเปรียบพ่อค้าคนกลางในทางหนึ่ง คือควรคิดตั้งธนาคารขึ้นเป็นการเฉพาะเพื่อช่วยเหลือชาวนา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแนวพระราชดำรินี้ไปยังกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมในทันทีที่เสด็จกลับจากประเทศอินโดจีนในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2473 ต่อมาในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2473 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และ

คมนาคมได้ถวายบันทึกตอบว่าการตั้งธนาคารให้ชาวนากู้เงินเป็นวิธีการของประเทศฝรั่งเศสปกครองอาณาจักรมซึ่งจะเปรียบเทียบกันแล้ว การตั้งสหกรณ์ดังที่กำลังดำเนินการอยู่ในประเทศสยามมีประโยชน์มากกว่า ส่วนเรื่องที่มีพระราชดำรัสว่าคนไทยขยันสู้คนจีนไม่ได้นั้นเป็นเพราะนิสัยใจคอ ถึงอย่างไรก็ตามประเทศสยามยังมีความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นข้อที่ควรคิดบำรุงในขณะนี้คือจัดให้มีพลเมืองจำนวนมากขึ้น การจะแก้ไขเรื่องคนจีนเอาเปรียบคนไทยภายในชั่วอายุคนรุ่นเดียวคงจะทำได้ ในอีกหนึ่งปีต่อมาได้มีการพิจารณาเรื่องนี้กันอีก พร้อมกับมีบันทึกข้อเสนอของที่ปรึกษากรมสหกรณ์ ถวายความเห็นว่าการตั้งธนาคารเพื่อช่วยเหลือชาวนานั้นไม่มีหลักประกันอันใด รัฐบาลควรขยายการสหกรณ์ไปก่อน แต่การขยายการสหกรณ์นั้นก็ต้องกระทำด้วยความระมัดระวังเพราะการสหกรณ์ดังที่ทำอยู่ในประเทศพม่าและประเทศอินเดียมีผลก่อให้เกิดความวุ่นวาย (หจช., ร.7 พ. 13/3 “เอกสารประกอบการประชุมอภิรัฐมนตรี” เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2474) ในที่ประชุมอภิรัฐมนตรีเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2474 ครั้งเดียวกันนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ตรัสว่าทรงเสียพระทัยที่แนวพระราชดำริที่ดีได้พระราชทานลงมานานแล้วแต่ไม่มีผลในทางปฏิบัติอันใด ทรงกล่าวว่าเรื่องแบบนี้ “เป็นการฆ่าความคิด” กระนั้นก็ตาม มติของที่ประชุมอภิรัฐมนตรีสภาในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2474 ไม่ได้ปฏิเสธแนวพระราชดำริเรื่องการตั้งธนาคารช่วยชาวนา แต่เห็นว่าประเทศกำลังมีเศรษฐกิจ จึงควรให้ชลอเรื่องนี้ไปก่อน (หจช., ร.7 พ.13/3 “สำเนาการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ 7/2474” 21 พฤษภาคม 2474)

อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นตัวอย่างที่สามและมีความสำคัญมาก เนื่องด้วยเรื่องนี้เกี่ยวข้องกับจัดรูปการปกครอง เรื่องนี้ปรากฏหลักฐานว่าเริ่มต้นจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำรัสลับเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ คือพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวงศวิโรทัยในคราวเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศสิงคโปร์ ซวาและบาห์ลี ในระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงเดือนตุลาคม พ.ศ.2472 (Batson,1984:48) ให้ทางกระทรวงการต่างประเทศศึกษาวิธีการจัดการปกครองแบบมีตัวแทนจากประชาชน ดังเช่นที่ฮอลันดาได้ทำอยู่ในเขตอาณานิคมของตน อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี เข้าใจว่าเรื่องนี้ได้เสียบหายไปนานตราบนานถึงปี พ.ศ.2474 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ได้เห็นได้ชัดว่าสถาบันกรรมการองคมนตรีสภานั้นไม่อาจมีผลในทางปฏิบัติ และเสียงวิพากษ์วิจารณ์การปกครองในระบอบกษัตริย์นั้นไม่ได้เบาบางลงดังที่ได้ทรงคาดหวังไว้เมื่อ 5 ปีก่อน สันนิษฐานว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสเรื่องนี้อาจมาจากทางกระทรวงการต่างประเทศ และทางเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศมีคำสั่งให้ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศคือ นายเรย์มอนด์ บี.สตีเวนส์(Raymond B.Stevens) กับพระยาศรีวิสารวาจา (เทียนเลี้ยง ฮุนตระกูล) ไปจัดการร่างเค้าโครงการเปลี่ยนรูปการปกครองอย่างเร่งด่วนเพื่อนำขึ้นทูลเกล้าถวาย (ดู Batson,1984:148)

วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2474 นายเรย์มอนด์ บี.สตีเวนส์ ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ และ พระยาศรีวิสารวาจา ปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศได้ร่างเค้าโครงการเปลี่ยนรูปการปกครองเสร็จ (เอกสารชื่อ An Outline of Changes in the Form of the Government) ตามเค้าโครงการนี้ได้ระบุว่าจะอำนาจสูงสุดยังคงอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์ในทั้งทางการบริหาร การตรากฎหมายและการศาลอย่างสมบูรณ์ โดยให้มีองค์กรอื่นรองรับพระราชกรณียกิจอยู่ 3 ส่วนคือ (ดู หจช. สบ.2.47/242)

1.อภิรัฐมนตรีสภา (Supreme Council) การแต่งตั้งให้เป็นไปตามพระราชอัธยาศัย ทำหน้าที่เป็นสภาที่ปรึกษา สมาชิกไม่ควรเกินหกคน ไม่มีอายุของตำแหน่งเป็นการแน่นอน และอภิรัฐมนตรีไม่ควรเป็น

เสนาบดีในเวลาเดียวกัน อีกทั้งไม่ควรเข้าร่วมประชุมกับเสนาบดีสภา

2.“**อัครมหาเสนาบดี**”และ**คณะเสนาบดี (Prime Minister and Cabinet)** พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯแต่งตั้ง“**อัครมหาเสนาบดี**”ขึ้นเพื่อรับผิดชอบทางการบริหาร และอัครมหาเสนาบดีเป็นผู้คัดเลือกคณะเสนาบดีโดยได้รับพระบรมราชานุญาต อายุตำแหน่งของอัครมหาเสนาบดีและคณะเสนาบดีควรกำหนดเป็นการแน่นอน อย่างเช่นให้เท่ากับฝ่ายสภานิติบัญญัติ แต่ทั้งนี้เป็นไปโดยพระราชอัธยาศัย คือทรงมี พระราชอำนาจโดยสมบูรณ์ในการถอดถอนอัครมหาเสนาบดีและคณะเสนาบดี

3.**สภานิติบัญญัติ (Legislative Council)** ควรมีสมาชิกประมาณ 50 ถึง 75 คน มีอายุตำแหน่งประมาณ 4-5 ปี ควรมีทั้งส่วนที่มาจากแต่งตั้งและได้รับเลือกตั้งในจำนวนที่เท่ากัน ในส่วนที่ได้รับเลือกตั้งควรเป็นการเลือกตั้งทางอ้อม ผู้มีสิทธิลงคะแนนต้องเป็นผู้ที่อยู่อาศัยในเขตนั้นและเสียภาษีในระดับหนึ่ง ผู้สมัครรับเลือกตั้งควรมีอายุมากกว่า 30 ปีขึ้นไป สามารถอ่านออกเขียนได้ และเสียภาษีในระดับอีกชั้นหนึ่ง และห้ามไม่ให้เป็นการซ้ำราชการในเวลาเดียวกัน ในส่วนของการแต่งตั้งให้เป็นไปโดยพระราชอัธยาศัย สภานิติบัญญัตินี้ทำงานร่วมกับฝ่ายบริหาร มีหน้าที่พิจารณางบประมาณและกฎหมายต่างๆ สามารถลงมติไม่ไว้วางใจฝ่ายบริหารได้ เมื่อนั้นฝ่ายบริหารต้องกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง แต่การให้ลาออกหรือไม่ขึ้นกับพระบรมราชวินิจฉัย สภานี้ควรประชุมอย่างน้อยปีละหนึ่งครั้ง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเรียกประชุมเป็นการพิเศษ มีพระราชอำนาจยุบสภา มีพระราชอำนาจยับยั้งกฎหมาย และตรากฎหมายเพื่อพระราชอาณาจักรได้โดยไม่ต้องผ่านสภานี้

ข้อที่สำคัญยิ่งคือ ผู้ร่างทั้งสองคือ นายเรย์มอนด์ บี.สตีเวนส์ และพระยาศรวิสารวาท ได้ถวายบันทึกต่อท้ายเค้าโครงการดังกล่าวมากันคนละฉบับ (บันทึกลงวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ.2474) กล่าวว่า พวกเขาไม่เห็นด้วยเลยเวลาสำหรับการเปลี่ยนแปลงในลักษณะดังกล่าวได้มาถึงประเทศสยามแล้ว พวกเขาไม่เชื่อว่าในหมู่ประชาชนมีความนิยมชมชอบการปกครองในรูปดังกล่าว จริงอยู่ว่ามีเสียงเรียกร้องไม่พอใจมาจากประชาชน แต่เสียงนั้นเกิดจากสถานการณ์เศรษฐกิจตกต่ำไม่ใช่ข้อเรียกร้องที่แท้จริง และเสียงเรียกร้องนี้ไม่ควรไปเปรียบเทียบกับเสียงเรียกร้องในประเทศพม่า ซึ่งคนพม่าไม่พอใจคนอังกฤษจริงๆ แต่ชาวสยามนั้นยังมีความจงรักภักดีอยู่อย่างไรก็ดี การจัดการเปลี่ยนแปลงไปสู่การปกครองแบบรัฐสภาหากพึงมี ก็ควรเริ่มต้นจากการปกครองแบบประชาธิปไตย เพื่อฝึกหัดประชาชนให้มีความเข้าใจและมีความรับผิดชอบ และเมื่อการปกครองแบบประชาธิปไตยเกิดผล ก็ย่อมส่งผลให้การปกครองตามเค้าโครงการสำเร็จผลได้ (ดู หจข.สบ.2.47/242)

ไม่ปรากฏหลักฐานการประชุมอภิรัฐมนตรีสภาเพื่อพิจารณาเค้าโครงการเปลี่ยนรูปการปกครองนี้แต่เข้าใจว่าคงมีการเวียนหนังสือนี้ให้อภิรัฐมนตรีพิจารณา เพราะปรากฏว่ามีร่างลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพถึงเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ มีความว่า “เห็นพ้องด้วยกับความเห็นของมิสเตอร์ สตีเวนส์และพระยาศรวิสารวาท ว่าเวลานี้ยังไม่ถึงเวลาจัดการเรื่องนี้” (หจข., สบ.2.52/335 “ร่างลายพระหัตถ์กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ถึงเจ้าพระยามหิธร” มปป.)

ผู้ศึกษาเรื่องนี้บางคนสันนิษฐานว่า หากมีการประชุมควรอยู่ในระหว่างเดือนมีนาคมหรือเดือนเมษายน พ.ศ.2475 เพราะว่ามีข่าวอย่างมากเรื่องการพระราชทานกฎหมายพระธรรมนูญลายลักษณ์ (สุวดี, 2519: 161 -

-165) และอาจเป็นไปได้มากกว่าไม่มีการประชุมเรื่องนี้เลย เพราะวาทกรรมในตอนที่หลายพระองค์ทรงประชวร (Batson, 1974:84) สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ทรงตรัสเล่าในภายหลังว่าเหตุเพราะมีเจ้านายหลายพระองค์ทรงคัดค้านจึงไม่มีการ“พระราชทานรัฐธรรมนูญ” (รำไพพรรณี, 2516:7)

เรื่องเจ้านายในคณะอภิรัฐมนตรีทรงคัดค้านการเปลี่ยนรูปการปกครองตามร่างเค้าโครงการ ซึ่งร่างถวายโดยพระยาศรวิสารวาทและนายเรย์มอนด์ บี. สตีเวนสัน นั้น คงเป็นข้อเท็จจริงอย่างมีต้องสงสัย กล่าวคือเริ่มต้นนับจากผู้ร่างเค้าโครงการทั้งสองคน ตลอดจนถึงสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพในฐานะทรงดำรงตำแหน่งอภิรัฐมนตรีชั้นผู้ใหญ่ ก็ทรงกล่าวคัดค้านในหลักการเดิมซึ่งพระองค์ได้เคยทรงมีพระบันทึกไว้เมื่อต้นรัชกาล นอกจากนี้ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ แม้ว่าไม่มีหลักฐานลายลักษณ์ชัดเจน แต่ก็เป็นที่เข้าใจในพระทัยได้ว่าทรงเป็นเจ้านายซึ่งรักษาขนบธรรมเนียมเป็นอย่างดี พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย ทรงกล่าวในภายหลังว่าพระองค์เสียพระทัยเป็นอย่างมากในเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกล่าวเตือนถึงอันตรายหากไม่มีการเปลี่ยนรูปการปกครองไปบางส่วน แต่พระองค์ก็ไม่ได้มีส่วนสนองพระราชดำรินั้น (ดู Batson, 1984:151) ในกรณีของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต นั้นก็ทรงคัดค้านด้วยเช่นกัน แต่เข้าใจว่าอาจจะทรงไม่คัดค้านอย่างแรง ทรงกล่าวแต่เพียงว่าหากมีการเปลี่ยนแปลง พระองค์ขอกราบถวายบังคมลาออก ดังหลักฐานที่พระธิดาของพระองค์ได้ทรงบันทึกไว้ว่า

“...พ่อ(หมายถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต-ผู้อ้าง)ได้กราบบังคมทูลว่า ทรงเห็นว่าราษฎร(ท่านผู้อ่านอย่าลืมว่าเมื่อ 50 ปีมาแล้ว) ยังไม่มีการศึกษาดีพอ ที่อ่านหนังสือไม่ออกก็ยังมีอีกมากนัก จะตกเป็นเบี้ยล่างให้คนมีความรู้ครึ่ง ๆ กลาง ๆ ที่ไม่สุจริตเอาเปรียบได้ เมื่อมีการประชุมก็จะต้องมีการโต้เถียงกัน ซึ่งเกรงว่าจะเป็นไปได้เป็นอย่างรุนแรงถึงหยาบคาย ซึ่งท่านรู้สึกที่ท่านไม่ได้ ตามความคิดของท่านเห็นว่าควรจะต้องเป็นค่อยไปโดยฝึกสอนข้าราชการเสียก่อน เช่นที่ได้ตั้งกรมสหกรณ์ขึ้นแล้วเป็นต้น แต่ถ้าหากทรงเห็นว่าถึงเวลาสมควรแล้วที่จะพระราชทาน ก็แล้วแต่พระราชหฤทัย ส่วนพระองค์ท่านนั้นขอกราบถวายบังคมลาพักผ่อนนอนบ้านเสียทีเพราะได้ทำราชการมาถึงสามรัชกาลแล้ว...” (ศิริรัตนบุษบง, 2524:59)

ในสภาพการณ์ของความเป็นไปเช่นนี้ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความสำคัญอย่างยิ่ง แต่ไม่อาจเปลี่ยนชีวิตจิตใจและความคิดความเชื่อของเจ้านายและของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ รวมไปถึงที่ปรึกษาชาวต่างประเทศได้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงมีพระราชประสงค์ไม่ใช้พระราชอำนาจอย่างเด็ดขาดอันเป็นการขัดขืนหรือแตกหักกับความเห็นของคนชั้นสูงส่วนใหญ่ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าการพระราชทานกฎหมายพระธรรมนูญลายลักษณ์มีความเป็นไปได้น้อยมากหรือเป็นไปได้เลยในช่วงทศวรรษที่ 2470

หากพิจารณาย้อนกลับไปทบทวนถึงการปรับตัวของสถาบันต่างๆ ในช่วงนี้ กล่าวได้ว่า เป็นการปรับตัวในลักษณะที่กระชับความสัมพันธ์ภายในหมู่เจ้านายชั้นสูงทั้งในส่วนอภิรัฐมนตรีและในส่วนใหญ่ของคณะเสนาบดี รวมทั้งการขยายพระราชอำนาจออกมาให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในระดับชั้นพระยาและเจ้าพระยาดังที่ทรงแต่งตั้งกรมการองคมนตรีสภาขึ้นนั้น ได้กลายมาเป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลงในตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องด้วยคนชั้นสูงส่วนใหญ่ที่มีความคิดความเชื่อที่คล้อยตามกันไปอย่างเหนียวแน่น ซึ่งพอจะสรุปลักษณะเด่นๆได้ในสามประการด้วยกัน กล่าวคือ

ประการแรก เจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่พิจารณาว่าประเทศสยามมีการปกครองในแบบของตัวเองมาช้านาน คือการปกครองในระบอบกษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม และการปกครองที่มีมาช้านานนี้มีคุณค่าและความดีงามในตัวเอง ซึ่งไม่จำเป็นต้องไปเปลี่ยนแปลง หรือเลียนแบบเอาการปกครองจากประเทศอื่นๆ คือจากประเทศตะวันตกเข้ามาใส่ให้เกิดความวุ่นวาย ประเทศอื่นๆ อย่างเช่น ญี่ปุ่น จีน ซึ่งปรับนำเอาหลักการของตะวันตกมาใช้ต่างก็เกิดความวุ่นวายถึงขั้นจลาจลก็มี ซึ่งประเทศสยามไม่ควรถือเอาเป็นแบบอย่าง

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงหากพึงมีก็ควรทำแบบค่อยเป็นค่อยไปดังเช่นที่ อังกฤษปกครองพม่า หรือฮอลันดาปกครองชวา ซึ่งการริเริ่มในทางนโยบายและการจัดทำเค้าโครงการต่างๆ ของประเทศสยาม ได้ถือเอาการปกครองอาณานิคมเป็นแบบอย่างเกือบทั้งสิ้น แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ต้องปรับเลือกเอาหลักซึ่งปฏิบัติได้มาใช้ เนื่องด้วยประเทศสยามมีคนจีนและคนต่างชาติ ซึ่งถึงแม้ว่าอยู่ในประเทศสยามมานานนับสิบปี แต่ก็ยังอยู่ในบังคับต่างชาติ ไม่ได้อยู่ในบังคับสยามและไม่ได้มีความภักดีต่อรัฐบาลสยาม ดังนั้น การขยายสิทธิทางการเมืองออกไปย่อมทำให้คนกลุ่มดังกล่าวได้ประโยชน์ และทำให้ชาวสยามซึ่งในขณะนั้นยังไม่มี “จิตวิญญาณแบบอารยชน (civil spirit)” เสียเปรียบ (คำและความนี้ปรากฏอยู่ในเอกสาร หจช.,ร.7 ต.21/11 “พระราชกระแส” 1 มกราคม 2471;ดู จดหมายเหตุรายวันพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสชวา, 2472 และ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสอินโดจีน, 2473)

ประการที่สาม ลักษณะของกฎหมายสูงสุดนั้นหากตราขึ้นเป็นกฎหมายลายลักษณ์ ย่อมมีความสำคัญอย่างใหญ่หลวง ซึ่งกระทบต่อพระราชอำนาจอันสูงสุดซึ่งเขียนเป็นลายลักษณ์ไม่ได้* และกระทบต่อพฤติกรรมของผู้คนในทางกฎหมายในส่วนต่างๆ อย่างกว้างขวาง อย่างเช่น หลักการพิจารณาชั้นของบุคคลในกฎหมายอาญา กฎหมายครอบครัว กฎหมายมรดก ฯลฯ ย่อมเปลี่ยนแปลงไป** นอกจากนี้ การตรากฎหมายลายลักษณ์นั้นไม่มีคุณค่าอะไรเลยหากพฤติกรรมของคนไม่เปลี่ยนแปลงตามไปอย่างเช่นพระราชบัญญัติธรรมนูญ พ.ศ.2470 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าเข้ารูปกฎหมายพระธรรมนูญ (Constitution Law)

* การทำกฎหมายเป็นลายลักษณ์ว่าพระราชอำนาจสูงสุดเป็นของพระมหากษัตริย์ไม่ใช่ปัญหาเทคนิคการเขียน แต่เป็นปัญหาทางความคิดว่าการทำเช่นนั้นคือการจำกัดพระราชอำนาจอันสูงสุดในทางหนึ่ง

** ก่อนปี พ.ศ. 2475 ประเทศสยามมีการใช้ประมวลกฎหมายอยู่บางฉบับ แต่กฎหมายนั้นยังถูกกำกับโดยจารีตประเพณีของการแบ่งคนเป็นชนชั้น ไม่ได้วางอยู่บนหลักการเรื่องความเสมอภาค ตัวอย่างเช่น พระยารามบัณฑิตสิทธิเสรี (เชียง สูงค์) ได้บรรยายไว้ใน*กฎหมายมฤตค* พ.ศ.2472 ว่าวิธีแบ่งมรดกชาย หลักเบื้องต้นต้องดูก่อนว่าชายนั้นมีสองพวกคือชายมีบรรดาศักดิ์ คือข้าราชการศักดินา 400 ไร่ขึ้นไปหนึ่ง กับชายสามัญอีกหนึ่ง ชายมีบรรดาศักดิ์ให้แบ่งมรดกออกเป็น 4 ภาค คือ ภาคหลวง ภาคบิดามารดา ภาคภรรยา และภาคญาติ ส่วนชายสามัญมี 3 ภาค ไม่มีภาคหลวง (ดู รามบัณฑิตสิทธิเสรี, 2472:63-75) ดังนั้นการตรากฎหมายพระธรรมนูญลายลักษณ์ขึ้น ย่อมต้องจัดชั้นคนในทางปฏิบัติเข้าไปใส่ในกฎหมายลายลักษณ์ ซึ่งไม่ใช่เรื่องที่ย่างสำหรับนักกฎหมาย หรือผู้ร่างกฎหมายในสมัยนั้นเลย

มาก แต่ในทางปฏิบัติจริงกรรมการองคมนตรีสภาได้ดำเนินไปสู่ความล้มเหลวตามลำดับ และไม่มีการประชุมกันเลยในช่วงสามเดือนแรกของปี พ.ศ.2475 ความรู้สึกที่ว่ากฎหมายลายลักษณ์อักษรเขียนโดยเร็วก็จะกลายเป็นของเล่นๆ นี้ มีอยู่อย่างฝังรากลึกในการปรับตัวของระบบกฎหมายสยาม ซึ่งในปี พ.ศ.2475 ประเทศสยามยังไม่อาจมีประมวลกฎหมายครบทุกส่วนได้ พระราชบัญญัติการประชาธิปไตยและแม้แต่พระราชบัญญัติอภิรัฐมนตรีสภาเองก็ไม่สามารถประกาศใช้ได้ มีสาเหตุมาจากวัฒนธรรมความเชื่อของคนชั้นสูงในเรื่องระบบกฎหมายเป็นสำคัญ

การปรับของสถาบันได้ทำอย่างจำกัดลักษณะของผู้คนที่มิชอบเข้ารวม เข้าใจว่าได้ก่อให้เกิดการแบ่ง“พวก”ภายในหมู่คนชั้นสูงชั้นในระดับหนึ่ง เจ้านายระดับหม่อมเจ้าที่มีพระทัยเอนเอียงไปในทาง“เสรีนิยม” บางพระองค์ อย่างเช่น หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร และหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ เป็นต้น ไม่มีบทบาทใดๆในช่วงนี้ แต่บางพระองค์ทรงกลับมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นภายหลังการสิ้นสุดระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และในขณะเดียวกันข้าราชการระดับกลางๆต่ำกว่าพระยาลงมา ตลอดจนคนชั้นกลางซึ่งมีชื่อเสียงก็ถูกปิดกั้นหนทางแสดงความคิดเห็นผ่านช่องทางของสถาบันที่ตั้งขึ้นมาใหม่ คือกรรมการองคมนตรีสภา ซึ่งทำให้พระราชประสงค์ซึ่งต้องการให้เกิดการฝึกหัดการโต้เถียงกันในสภาแห่งนั้นไม่มีความหมายอันใด เนื่องด้วยเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เหล่านั้นส่วนใหญ่ไม่ชอบการโต้เถียงอยู่แล้ว การปรับตัวของสถาบันแม้ว่าได้กระทำด้วยความยากลำบากและมีความสุจริตใจต่อบ้านเมืองอย่างใหญ่หลวง ได้ตาลปัตรกลับกลายเป็นการกระทำที่ไม่มีที่หนำที่ใดๆซึ่งแบ่งเบาพระราชกรณียกิจ ในสายตาของคนนอกกลุ่มคนชั้นสูงพิจารณาว่าการกระทำนั้นมีความหมายว่าเป็นการปกครองอย่างหลอกลวง ไม่มีความซื่อตรง ไร้หลักวิชา และหมดสิ้นความชอบธรรมลงไปตามลำดับ

ถัดมาต่อมา คือในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2475 โดยข้อเท็จจริงที่ว่าเรื่องการค้าค้านการเปลี่ยนรูปการปกครองของเจ้านาย และโดยผู้ร่างเค้าโครงการคงเป็นที่รับรู้กันในหมู่เสนาบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการคือ พระองค์เจ้าธานีวัตินได้ทูลเกล้าถวายโครงการศึกษาของประเทศอิตาลี เพื่อขอพระบรมราชวินิจฉัยซึ่งทางกระทรวงธรรมการคงได้คิดที่จะจัดการศึกษาไปตามแนวทางนั้นในบางลักษณะ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยโครงการของกระทรวงธรรมการอย่างตรงไปตรงมา ซึ่งในบริบทหมายความว่าพระองค์ทรงวิจารณ์ตัวเสนาบดีกระทรวงธรรมการเองมากกว่าใครทั้งหมด ทรงกล่าวว่า

“...เราจะสอนคนไทยให้นิยมการปกครองอย่างAbsolute Monarchy (แปลว่าสมบูรณาญาสิทธิราชย์-ผู้อ้าง) ได้หรือ? ทรงสงสัยมาก เพราะถ้าทำเดี๋ยวนี้เข้าเกินไปเสียแล้ว...เมืองเราใช้วิธีปกครองอย่าง dictatorship (แปลว่าลัทธิผู้นำมีอำนาจเด็ดขาด-ผู้อ้าง) แต่ไม่ใช้วิธีการอย่างอื่นของdictator (แปลว่าผู้มีอำนาจเด็ดขาด-ผู้อ้าง) กลับใช้ลักษณะการของ democracy (แปลว่าประชาธิปไตย-ผู้อ้าง) หลายอย่าง ซึ่งเป็นการครึ่งๆกลางๆและยังไม่ตกลงใจกันจริงๆว่าจะเอาอย่างไรด้วย ถ้าจะไม่ใช้แบบdemocracy (แปลว่าประชาธิปไตย-ผู้อ้าง) เราก็เกรงกลัวหรือจะดีเดียนว่า uncivilized (แปลว่าไม่เจริญ-ผู้อ้าง) ส่วนอิตาลีไม่ต้องกลัว ใครจะด่าก็ช่าง ดังนั้นเมืองเราจะต้องตกอยู่ between two stools (ในภาวะเหยียบเรือสองแคม-ผู้อ้าง) เพราะลังเลใจ...” (ทจข.,ร.7 ศ.7/1 “พระราชกระแสตอบเสนาบดีกระทรวงธรรมการ” 27 พฤษภาคม 2475)

ซึ่งคงกระทบความรู้สึกของอภิรัฐมนตรีสภา และเสนาบดีกันไปเกือบทุกคน เนื่องด้วยราชเลขาธิการต้องเวียนหนังสือนี้ไปตามปกติ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงตรัสถึงเรื่องการถวายบังคมลาพักผ่อน (ดู ศิริรัตนบุษบง, 2524: 59) ในขณะที่สถานการณ์โดยทั่วไปตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2474 และต้นปี พ.ศ.2475 เต็มไปด้วยข่าวลือ ซึ่งกล่าวถึงความมั่งคั่งของเจ้านายและความวุ่นวายต่างๆ (ธำรงค์ศักดิ์, 2533: 67-68; แถมสุข, 2533) ในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จไปประทับที่หัวหิน พร้อมกับทรงมีพระราชดำริที่จะมีพระราชกระแสให้เสนาบดีกระทรวงมูรธาธร (ในตอนนั้นคือเจ้าพระยามหิธร) นั่งเป็นประธานในที่ประชุมของเสนาบดีสภา โดยที่พระองค์จะไม่ทรงเสด็จประทับในที่ประชุม และทรงมีพระราชดำริที่จะมีพระราชกระแสให้ขยายจำนวนจำนวนกรรมการองคมนตรีสภาออกไปให้มากกว่าเดิม (ปรีดี, 2523: 26-27) ซึ่งหากทรงมีพระราชกระแสในลำดับต่อไปคงมีความเป็นไปได้อยู่บ้าง ในเงื่อนไขที่พระองค์ทรงยืนยันว่าการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นพระราชประสงค์อย่างแท้จริง และไม่กระทบกับจิตใจของคนชั้นสูงมากจนถึงขั้นมีการกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งไปพักผ่อน ซึ่งในประการหลังก็คงไม่ใช่พระราชประสงค์อีกเช่นกัน □

บทที่ 8

การยึดอำนาจวันที่ 24 มิถุนายน กับการเปลี่ยนแปลงในช่วงหนึ่งปีแรก

“คณะปฏิวัติกลุ่มน้อยคงมีแต่กำลังใจและกำลังปัญญาเท่านั้น หากได้มีกำลังอาวุธและกำลังทหารเป็นกลุ่มก้อนปีกแผ่นแต่อย่างใดไม่ อาศัยกำลังใจความกล้าหาญเสี่ยงภัยชีวิต และกำลังปัญญาเดินอุบายต่างๆ จึงทำให้คณะปฏิวัติของไทยสัมฤทธิ์กิจใหญ่หลวง...”

“พระประศาสน์จึงตกลงใจขอเชิญ(กรมพระนครสวรรค์วรพินิต-ผู้อ้าง)เสด็จทันที ทรงเกลี้ยให้จัดรถที่ภาคภูมิกว่ารถบรรทุกมารับเสด็จ พระประศาสน์ก็ทูลว่าเวลาจวนแฉะ เต็มที่แล้วไม่อาจจัดถวายได้ เมื่อเห็นว่าพระประศาสน์ได้พูดเป็นคำขาด จะทรงขึ้นเกลี้ยงอนไปก็ไร้ประโยชน์แล้วที่สุดก็ทรงยอมตาม เสด็จขึ้นนั่งรถบรรทุกตอนหน้าเคียงข้างคนขับ ในเวลานั้นทรงฉลองพระองค์กางเกงแพรสวมเสื้อกุยเฮง...” (กุหลาบ สายประดิษฐ์, เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475, หน้า 118 และหน้า 124)

“เช้าวันนั้นรู้เรื่องกันที่สนามกอล์ฟนั้นแหละ สมเด็จพระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 ทรงเล่าพอเหตุการณ์เกิดขึ้นแล้ว พระยาอิศรราชเป็นคนไปกราบบังคมทูลให้ในหลวงทรงทราบ ในหลวงก็รับสั่งว่าไม่เป็นไรหรอกเล่นกันต่อไปเถอะ แต่ฉันกลับก่อนแล้วจึงไม่ทราบเรื่อง จนเสด็จกลับมา ก็รับสั่งกับฉันว่า ‘ว่าแล้วไหมล่ะ’ฉันทูลถามว่า‘อะไรใครว่าอะไรที่ไหนกัน’ จึงรับสั่งให้ทราบว่ามีเรื่องยุ่งยากทางกรุงเทพฯ ยึดอำนาจและจับเจ้านายบางพระองค์...” (สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี “พระราชบันทึกทรงเล่า” 2516, หน้า 3)

ประวัติศาสตร์ฉากใหม่ของสยามก็ได้เริ่มขึ้นในตอนเช้าของวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 เนื่องด้วย มีกลุ่มนายทหารบก นายทหารเรือและกลุ่มข้าราชการพลเรือนในนาม“คณะราษฎร”ได้ทำการยึดอำนาจและเข้าจับกุมตัวเจ้านายชั้นผู้ใหญ่เป็นตัวประกัน การยึดอำนาจครั้งนี้นับเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงในหลายสิ่งหลายอย่างภายใต้สถานการณ์ซึ่งระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เองมีความเสื่อมโทรม และไม่อาจริเริ่มดำเนินการทางการเมืองในลักษณะใหม่ๆได้ แม้ว่าได้พยายามกันอยู่เป็นอย่างมากก็ตาม การที่มีกลุ่ม“คณะราษฎร” ซึ่งเป็นกลุ่มการเมืองใหม่ซึ่งไม่มีใครรู้จักมาก่อน (ยกเว้นแต่พวกก่อการประมาณ 100 คนเศษดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า) เข้ามามีบทบาทเพิ่มขึ้นในทันทีทันใด ก็ย่อมต้องนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางอำนาจ และปลุกเร้าความรู้สึกนึกคิดและความคาดหวัง (รวมทั้งความกลัวด้วย) ซึ่งหลายกลุ่มสังคมมีอยู่ก่อนแล้วให้กลับมีเพิ่มมากยิ่งขึ้นไปอีก ในสถานการณ์ช่วงนี้ การตัดสินใจพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องนับว่ามีความสำคัญสูงสุดต่อการกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลงนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป ถัดตรงลงไปคือปฏิกริยาจากกลุ่มเจ้านาย และปฏิกริยาของกลุ่มข้าราชการกับนายทหารชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งต้องยอมเข้ามามีความสัมพันธ์ในทางใดทางหนึ่งกับกลุ่ม“คณะราษฎร” ก็ต้องนับว่ามีความสำคัญอยู่เป็นอย่างมากเช่นกัน รองลงไปอีกคงได้แก่ ความรู้สึกและข้อเรียกร้องจากกลุ่มคนชั้นกลาง ปัญญาชน และกลุ่มผู้นำราษฎร ซึ่งคงมีส่วนช่วยกำกับบรรยากาศ อันอาจช่วยให้มีการตัดสินใจที่อาจทำโดยยากหรือโดยง่ายของกลุ่มต่างๆ นั้นนับเป็นปัจจัยโดยรวมที่เราควรพิจารณาควบคู่กันไป โดยตระหนักว่าแต่ละกลุ่มสังคมนั้นดำรงอยู่และมีการเคลื่อนไหวในโครงสร้างอำนาจที่ลดหลั่นกันลงไปของรัฐสยาม

ในบทนี้ เราจะพิจารณาการเปลี่ยนแปลงในระยะหนึ่งปีแรกเป็นสำคัญ โดยที่เราจำเป็นต้องเข้าใจลักษณะของกลุ่ม“คณะราษฎร”เสียก่อนโดยย่อ ถัดไปคือปฏิกริยาจากกลุ่มผู้มีอำนาจเดิม และการเปลี่ยนแปลงซึ่งกลุ่มผู้มีอำนาจเดิมได้เข้ามามีส่วนร่วมและมีส่วนกำหนดการเปลี่ยนแปลงในสถาบันการเมืองใหม่ซึ่งดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมและความคาดหวังที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

คณะราษฎร

“คณะราษฎร” ได้ก่อตั้งขึ้นที่ประเทศฝรั่งเศสเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2469 ผู้ก่อตั้งเป็นนักเรียนและข้าราชการทั้งในสายทหารและพลเรือนซึ่งกำลังศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศส อังกฤษ และสวิตเซอร์แลนด์ ได้แก่ (1) นายปรีดี พนมยงค์ (2443-2526) นักศึกษาวิชากฎหมายและวิชาเศรษฐศาสตร์ ซึ่งกำลังศึกษาในระดับชั้นปริญญาเอกในมหาวิทยาลัยปารีส (2) นายร้อยโทแปลก ชิตตะสังคะ (2440-2507) นายทหารซึ่งกำลังศึกษาวิชาการทหารปืนใหญ่ ที่โรงเรียนนายทหารของฝรั่งเศส (3) นายร้อยตรีทัศนัย มิตรภักดี (2441-2476) นายทหารซึ่งกำลังศึกษาวิชาการทหารม้าในโรงเรียนนายทหารของฝรั่งเศส (4) นายร้อยโทประยูร ภมรมนตรี (2440-2525) อดีตนายทหารซึ่งลาออกจากราชการแล้วเดินทางมาศึกษาวิชารัฐศาสตร์ในประเทศฝรั่งเศสด้วยทุนส่วนตัว (5) นายตัว ลพานุกรม (2441-2484) นักศึกษาวิชาด้านวิทยาศาสตร์ กำลังศึกษาในระดับชั้นปริญญาเอกในมหาวิทยาลัยในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ (6) หลวงสิริราชไมตรี (จรูญ สิงหนณี) ผู้ช่วยเลขานุการประจำสถานทูตสยาม กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส เคยเป็นนักเรียนกฎหมายในโรงเรียนกฎหมายของกระทรวง

ยุติธรรม และเป็นทหารอาสาในสมัยสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง และ (7) นายแหบ พหลโยธิน (2443-2514) เติบโตขึ้นที่อังกฤษและกำลังศึกษาวิชากฎหมายแผนกเศรษฐศาสตร์การเมืองที่มหาวิทยาลัยในปารีส ในบันทึกของผู้ร่วมก่อตั้งคณะนี้ กล่าวว่าพวกเขามีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเปลี่ยนระบอบการปกครองของประเทศสยามจากระบอบกษัตริย์อยู่เหนือกฎหมายเป็นการปกครองที่มีกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย(ปรีดี,2517:210-12)

คณะผู้ร่วมก่อตั้ง“คณะราษฎร” ดังกล่าวได้เดินทางกลับประเทศสยามในระยะเวลาที่ไม่พร้อมกันตามเงื่อนไขทางการศึกษาและการประกอบกิจการของแต่ละบุคคล อย่างเช่น นายปรีดี พนมยงค์ เดินทางกลับถึงประเทศสยามเป็นคนแรกในปี พ.ศ.2470 ร้อยตรีทัศนัย มิตรภักดีเดินทางกลับในปี พ.ศ.2471 นายด้วง ลพานุกรม กับร้อยโทประยูร ภมรมนตรีเดินทางกลับในปี พ.ศ.2473 และนายแหบ พหลโยธิน เดินทางกลับถึงประเทศสยามในปี พ.ศ.2474 เป็นต้น หลังจากนั้นพวกเขาได้ทำการเคลื่อนไหวทางการเมืองด้วยวิธีลับเป็นอย่างไร ยังไม่ได้ทำการป่าวประกาศโฆษณาเหมือนกับการเตรียมการในประเทศอื่นๆ เนื่องด้วยมีข้อจำกัดจากสภาพการณ์ที่เป็นจริงอย่างน้อยสองประการคือ หนึ่ง รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามเป็นรัฐเดียวซึ่งมีการรวมศูนย์ของอำนาจทั้งในทางกฎหมาย และการปฏิบัติงานหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ทหารและตำรวจ ซึ่งได้สอดส่องผู้คิดล้มล้างระบอบกษัตริย์อย่างเอาใจจริงเอาใจ อย่างเช่น ในสมัยนั้นรัฐบาลสยามกับประเทศจีนไม่ได้มีความสัมพันธ์ทางการทูตกัน แต่ก็มีเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลจีนเดินทางเข้ามาประเทศสยามเป็นการส่วนตัว ซึ่งเจ้าหน้าที่ได้ตรวจตราอย่างละเอียดว่ามีใครบ้างมาพบผู้แทนของรัฐบาลจีนถึงที่พัก มีรายงานลับเสนอเป็นชั้นๆ ไปถึงเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ในรายงานฉบับหนึ่งกล่าวว่า มีข้าราชการกระทรวงยุติธรรมชื่อปรีดี พนมยงค์ได้เดินทางไปพบนายฉางเยนเซง ผู้แทนรัฐบาลจีนถึงที่พักโดยไม่ทราบสาเหตุ (ทชช.,สบ.2.47/143“กรมพระนครสวรรค์วรพินิตถึงเจ้าพระยามหิธร” ลับที่ 505/13073, 21 มกราคม 2471) และโดยการตรวจตราอย่างเข้มงวดของเจ้าพนักงานของรัฐดังเช่นตัวอย่างนี้ ก็คงเป็นไปได้เลยสำหรับผู้คิดการโค่นล้มระบอบกษัตริย์ซึ่งจะใช้วิธีการป่าวประกาศแสวงหาสมัครพรรคพวก หรือจัดประชุมคณะผู้ก่อการทั้งหมดก่อนลงมือปฏิบัติการ

ในประการต่อมาเกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นจริงว่าประเทศสยามเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และในทางเศรษฐกิจมีผลประโยชน์ของประเทศมหาอำนาจอยู่เป็นจำนวนมาก การวางแผนดำเนินการเปลี่ยนแปลงจึงต้องคิดป้องกันมิให้อังกฤษและฝรั่งเศสเข้าแทรกแซง อีกทั้งต้องให้มหาอำนาจยอมรับรัฐใหม่ที่จะเกิดขึ้นโดยทันที วิธีการเปลี่ยนแปลงจึงมีอย่างจำกัดและคณะราษฎรได้เอาวิธีกระทำการอย่างฉับพลัน คือ coup d'etat (ปรีดี,2517:213-214) นี้เป็นสภาพความเป็นจริง ซึ่งปิดกั้นมิให้คนกลุ่มนี้คิดใช้วิธีการอื่นๆ อย่างเช่น การก่อการจลาจล การโฆษณาชวนเชื่อ หรือการสร้างแนวร่วมในลักษณะที่กว้างใหญ่ได้ และถึงแม้ว่าการคิดเตรียมการต่างๆเป็นไปแบบปิดลับ พวกเขาก็ตระหนักถึงประสบการณ์ของคณะ ร.ศ.130 ว่าอาจถูกจับกุมเสียก่อนลงมือกระทำการ จึงได้มีการแต่งตั้งให้นายแหบ พหลโยธิน มีหน้าที่ดูแลช่วยเหลือครอบครัวของเพื่อนหากต้องติดคุก เนื่องด้วยนายแหบ พหลโยธินเป็นผู้ “มีทรัพย์สินมากโดยได้รับมรดกจากบิดา” (ปรีดี,2517:216)

ลักษณะของการขยายกลุ่มคณะผู้ก่อการอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวอย่างมากที่สุด นายแหบ พหลโยธิน ได้ชักจูงเพื่อนคือนายทวี บุญยเกตุ และนายเรือตรีสินธุ์ กมลนาวินในชั้นต้นเมื่อคราวนายเรือตรีสินธุ์เดินทางมาปารีส นายด้วง ลพานุกรมชักชวนนายประจวบ บุณนาค และกลุ่มของ ม.ล.อุดม สนิทวงศ์ได้อีกหลายคน

ส่วนนายปรีดี พนมยงค์นั้นประสบความสำเร็จจากกลุ่มคนรุ่นหนุ่มจากสายของกระทรวงยุติธรรม ในทางด้านการทหารบกหลวงพิบูลสงคราม(แปลก ชิตตะสังคะ)สามารถหาพรรคพวกจากนายทหารบกรุ่นเดียวกันซึ่งสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยในปี พ.ศ.2457 ได้จำนวนหนึ่ง อย่างเช่น หลวงอำนวนายสงคราม (ถม เกษะโกมล) หลวงพรหมโยธี (มังกร ผลชีวิน) หลวงเกรียงศักดิ์พิชิต (คว้น จินตะคุณ) และหลวงอดุลเดชจรัส (บัตร พึ่งพระคุณ) เป็นต้น ฝ่ายผู้นำทางสายทหารเรือ หลังจากทีหลวงสินธุ์สงครามชัยได้ใช้เวลาใคร่ครวญอยู่เป็นเวลานาน และได้ตกลงปลงใจร่วมกับคณะราษฎรแล้ว ได้ชักจูงเพื่อนฝูงกับลูกศิษย์ได้จำนวนหนึ่ง และผู้นำคนสำคัญอีกคนหนึ่งของคณะราษฎร คือนายร้อยโทประยูร ภมรมนตรีสามารถชักจูงกลุ่มคนได้ทั้งจากสายพลเรือนซึ่งเป็นข้าราชการกรมไปรษณีย์ อย่างเช่น หลวงโกวิทอภัยวงศ์ (ควง อภัยวงศ์) และนายจิตตะเสน ปัญจะ เป็นต้น และที่สำคัญคือนายร้อยโทประยูร ภมรมนตรีสามารถเชื่อมต่อให้กลุ่มคณะราษฎรรุ่นหนุ่ม ซึ่งมีอายุประมาณสามสิบปีเศษ และมีบรรดาศักดิ์ไม่สูงไปกว่าหลวง และมีศทหารไม่สูงไปกว่านายพันตรี สามารถมีหัวหน้าคณะในระดับอายุสี่สิบปีเศษ มีบรรดาศักดิ์ในระดับพระยา และมีศทหารในระดับชั้นนายพันเอกได้เป็นผลสำเร็จ

กล่าวคือ ในระดับของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่นับตั้งแต่ระดับชั้นพระยาขึ้นไปนั้น (ดูบทที่ 3) การคิดไปในทางไม่จงรักภักดีต่อการปกครองในระบอบกษัตริย์ต้องนับว่าเป็นเรื่องพิเศษมากกว่าข้าราชการรุ่นหนุ่ม เนื่องด้วยคนรุ่นนี้มีอายุราชการมากแล้วหนึ่ง และได้ถูกกล่อมเกลามาโดยวัฒนธรรมของคนชั้นสูงซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่อาจคิดแตกหักออกมาได้ง่ายอีกอย่างหนึ่ง ตรงกันข้ามกับคนรุ่นหนุ่ม ซึ่งยังคงคิดในเชิงของหลักการและหลักวิชาที่ควรเป็นไปมากกว่าจะคิดถึงธรรมเนียมประเพณีและสิ่งที่ควรประพฤติปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม ความเสื่อมทรามของกิจการทหาร และพฤติกรรมของข้าราชการชั้นสูงในระดับชั้นพระยาด้วยกันเอง คงมีผลกระทบต่อนักการทหารผู้คงแก่เรียนและมีชีวิตที่สมรณะอยู่ไม่น้อย อย่างเช่นที่ พระยาทรงสุรเดชได้กล่าวว่า “พวกข้าราชการชั้นผู้ใหญ่แทบทั้งหมด มุ่งแต่เพียงทำตัวให้โปรดปรานไว้เหนือเชื้อใจจากพระเจ้าแผ่นดินไม่ว่าด้วยวิธีใดตลอดทั้งวิธีที่ต้องสละเกียรติยศด้วย...” (ทรงสุรเดช, 2516:101) และในกรณีของพระยาพหลพลพยุหเสนา เขามีความเห็นที่ว่า “ราชการบ้านเมืองในเวลานั้น ดูพวกข้าราชการผู้ใหญ่ และพวกเจ้านายทำกันตามอำเภอใจไม่มีใครเอาใจใส่ความเห็นของผู้น้อย ซึ่งแม้ว่ามีเหตุผลควรเชื่อก็ตาม..” (กุหลาบ, 2518:55) ซึ่งเป็นเรื่องที่น่ายทหารชั้นผู้ใหญ่เพียงสองคนเห็นว่าถ้าปล่อยต่อไปบ้านเมืองก็จะเสื่อมโทรมและล่มจม สองคนนี้คือพระยาพหลพลพยุหเสนา และพระยาทรงสุรเดชซึ่งได้คิดปรึกษาหารือกันในช่วงสองหรือสามปีก่อนปี พ.ศ.2475 แต่ก็ยังรู้สึกว่าเป็นเพียงความคิดลมๆแล้งๆ เพราะว่าฝ่ายนายทหารชั้นผู้ใหญ่ด้วยกันเองคงไม่มีใครสมัครใจเข้าร่วมทำการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองด้วยเป็นแน่ แต่การได้เชื่อมต่อกับกลุ่มข้าราชการรุ่นหนุ่มอีกกลุ่มหนึ่งผ่านคนกลางซึ่งเชื่อใจได้ คือ นายพันตรีจมีนสุรฤทธิพิสุทธิไกร (ฝั่ง พหลโยธิน) ซึ่งเป็นน้องชายกับนายร้อยโทประยูร ภมรมนตรีอดีตนายทหารนอกราชการ ซึ่งเป็นบุตรอาจารย์ของพระยาพหลพลพยุหเสนา (ดู กุหลาบ, 2518:66-70) ก็ได้ทำให้การเตรียมการของกลุ่มคณะคิดการเปลี่ยนแปลงทั้งสองฝ่ายคือจากสายข้าราชการรุ่นหนุ่มกับทางฝ่ายของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ส่วนน้อยได้มาบรรจบกัน และสามารถมีการประชุมร่วมกันในระยะต่อมา

เมื่อสังเกตพฤติกรรมความเป็นไปของข้าราชการทั้งสองระดับนี้ อาจกล่าวได้ว่าการเคลื่อนไหวของข้าราชการระดับล่างได้กระทำกันอย่าง “เอิกเกริก” พอสมควร กล่าวคือ หัวหน้าสายคนหนึ่งมีสมัครพรรคพวกจำนวนหนึ่ง และในกลุ่มสมัครพรรคพวกนี้มีบางคนทำหน้าที่เป็นหัวหน้าสายในระดับรองไปจัดหาสมัครพรรคพวก

มาเพิ่มเติมอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งทำให้กลุ่มคณะราษฎรในระดับล่างที่มีอายุน้อยมากเพียงยี่สิบปีเศษอย่างหนึ่งหลายคนไม่ได้เป็นข้าราชการหรือทหารอีกอย่างหนึ่ง(อย่างเช่น นายวินิช ปานะนนท์ นายบรรจง ศรีจรูญ และ นายจ้อย โอปิก เป็นต้น) และยังทำให้จำนวนสมาชิกของคณะราษฎรมีความแตกต่างกันในระหว่างแหล่งข้อมูลต่างๆ ขึ้นอยู่กับว่าหัวหน้าสายในระดับรองลงมายอมรับสมัครพรรคพวกของหัวหน้ารองๆ คนอื่นๆ หรือไม่เพียงใด

ยกตัวอย่างเช่น นายจ้อย โอปิก (2448-2480) ตามประวัติกล่าวว่าเป็นคนอำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา มีอาชีพทำนาและค้าขาย ได้ถูกชักชวนโดยนายสงวน ตูลารักษ์ให้เข้ามาร่วมทำการยึดอำนาจ โดยช่วยงานอยู่ในสายของขุนจำนงภูมิเวทและขุนศรีศรากร (วิจิตรวาทการ,2480) ปัญหาคือนายจ้อย โอปิกมีฐานะเป็นสมาชิกของคณะราษฎรหรือไม่ คำตอบในเรื่องนี้ขึ้นกับการว่าหัวหน้าสายระดับใดของคณะราษฎรส่วนไหนเป็นผู้ให้ข้อมูล เนื่องด้วยคณะราษฎรไม่เคยมีการประชุมผู้ทำงานทั้งหมดก่อนลงมือยึดอำนาจ และไม่ได้มีทะเบียนสมาชิกอย่างเป็นทางการ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ซึ่งเป็นนักหนังสือพิมพ์ของยุคสมัย ได้ติดตามการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 อย่างใกล้ชิด และได้มีโอกาสสัมภาษณ์พระยาพลพลพยุหเสนาถึงเรื่องเบื้องหลังความเป็นไปต่างๆ กล่าวว่คณะราษฎรมีสมาชิก 115 คน (กุหลาบ,2518:110) ซึ่งเป็นจำนวนมากที่สุดและมีความเป็นไปได้อย่างมากในเดือนไซซึ่งนับผู้เข้าร่วมจากทุกสาย อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาคนอื่นๆ ได้คัดค้านจำนวนลงมาบ้างว่ามีจำนวน 114 คน (Thawatt,1972:247-249) บ้างว่ามีเพียง 102 คน (ธำรงค์ดี,2533) และเป็น 99 คนในเอกสารของฝ่ายเลขาธิการของสภาผู้แทนราษฎร (ดู ประเสริฐ,2517:1-5) จำนวนที่ลดทอนลงไปนี้ คือ ผู้เข้าร่วมทำการในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ซึ่งมากกว่าครึ่งหนึ่งมีอายุน้อยกว่า 30 ปีและมีอายุ 30 ปีเศษอีกส่วนหนึ่งทั้งหมดมีภูมิหลังทางการศึกษาไม่สูงนัก ประกอบอาชีพอิสระเป็นพ่อค้าและพ่อค้ารายย่อยคือไม่ได้เป็นข้าราชการทหารหรือข้าราชการพลเรือนเหมือนกับหัวหน้าสายระดับนำและระดับรองๆ ของคณะราษฎร และจำนวนที่อาจคัดค้านลงไปได้มากที่สุด คงเหลือผู้ก่อการของคณะราษฎรในระดับนำเพียง 61 คน แยกเป็นนายทหารบก 23 นาย ทหารเรือ 14 นายและพลเรือน 24 คน ซึ่งเป็นจำนวนที่ทางคณะผู้ก่อการจัดให้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อขอพระราชทานขมาโทษ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน(เป็นครั้งที่สอง) เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ.2475 (ราชกิจจานุเบกษา,49:11,14 ธันวาคม 2475)

เกี่ยวกับเรื่องการแสวงสมัครพรรคพวกในระดับล่างๆ ซึ่งเป็นคนหนุ่ม มีอายุน้อย ซึ่งไม่เคยไปศึกษาและไม่เคยเดินทางไปต่างประเทศเลยทำได้ไม่ยากนัก เรื่องนี้ปรีดี พนมยงค์อธิบายว่า

* รายชื่อคนกลุ่มนี้ซึ่งมีปัญหาเสมอว่าเป็นสมาชิกคณะราษฎรหรือไม่ ได้แก่ นายวินิช ปานะนนท์ นายมังกร สามเสน นายจ้อย โอปิก นายขุนเส็ง ตูลารักษ์ นายประวัตติ ศรีจรูญ นายผูก ปาลมีธรรม นายเด็ก คงศิริ นายบัว ม้าไพศาล นายอยู่ ไชยเปี่ยม นายยศ กาญจนรักษ์ นายจรูญ สนธิพันธุ์ นายเพิ่ม ศิริวัฒน์ นายประเสริฐ อธิวิวัฒน์ นายสำรวย ดิตต์ศรี นายจำนง บุรณวิเชท และนายโกไสย จิตโรภาส เป็นต้น ดูการแจกแจงรายชื่อซึ่งเกือบมีความสมบูรณ์จากการศึกษาของอวัช มกรพงษ์ (Thawatt,1972:247-249) แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาภูมิหลังและกิจกรรมของคนกลุ่มนี้ควรทำอย่างขี้อต่อไปในที่อื่นๆ

“...ชนรุ่นหนุ่มสมัยนั้น (หมายถึงก่อนปี พ.ศ.2475-ผู้อ้าง) ชนิดที่ไม่เคยไปเห็นระบบประชาธิปไตยในต่างประเทศ แต่ก็มีความตื่นตัวที่ต้องการเปลี่ยนระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งนี้ก็แสดงถึงว่าผู้ที่มิได้มีความเป็นอยู่อย่างระบบศักดินา เกิดจิตสำนึกที่เขาประสบแก่ตนเองถึงความไม่เหมาะสมของระบบนั้น และอิทธิพลที่เขาได้รับจากสื่อมวลชนที่มีลักษณะก้าวหน้าในสมัยนั้นที่เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนระบบศักดินา มาเป็นระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ เพราะเหตุนั้นพวกข้าพเจ้าจำนวนน้อยที่กลับมาจากยุโรป จึงไม่มีความลำบากในการชวนผู้ตื่นตัวในเมืองไทยให้เข้าเป็นสมาชิกคณะราษฎร เพราะเขามีพื้นฐานแห่งความต้องการนั้นอยู่แล้ว...” (ปรีดี, 2517:233)

สถานการณ์ในหมู่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ต่างกันไปอย่างสิ้นเชิง การแสวงหาสมัครพรรคพวกกระทำด้วยความยากลำบาก แม้แต่เพื่อนที่สนิทกันอย่างยิ่งคือพระยาศรีสิทธิสงคราม ซึ่งสำเร็จการศึกษาจากประเทศเยอรมัน พระยาพลพล พุทฺธเสนาได้พุดจาเรื่องการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองอยู่เป็นเนืองๆ (กุหลาบ, 2518:80) พระยาศรีสิทธิสงครามซึ่งเป็น“นักเรียนนอก”ก็ไม่ได้กล่าวแสดงความเห็นอะไร ในกรณีของพระยาฤทธิอัคเนย์ซึ่งได้ตอบตกลงปลงใจ แต่ถึงขั้นร่วมประชุมวางแผนดำเนินการเพียงครั้งเดียวก็ประสบปัญหาความขัดแย้งทางจิตใจ พระยาพลพล พุทฺธเสนาจึงไม่ให้พระยาฤทธิอัคเนย์เข้าประชุมอีกจนถึงวันดำเนินการ (กุหลาบ, 2518:102; เสถียร, 2514) ดังนั้นในระดับของนายทหารชั้นผู้ใหญ่ จึงมีจำนวนอย่างแน่นอนเพียง 4 คน เท่านั้น คือพระยาพลพล พุทฺธเสนา(2430-2490) พระยาทรงสุรเดช(2435-2487) พระยาฤทธิอัคเนย์(2432-2509) และพระประศาสน์พิทยายุทธ(2437-2491)

อย่างไรก็ตาม ในระดับแกนนำของคณะราษฎร ซึ่งร่วมประชุมกันในจำนวนครั้งหนึ่งๆไม่เกิน 8 คน นับตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2475 เป็นต้นมานั้นมีความชัดเจนว่าได้แก่กลุ่มคนต่อไปนี้ คือ พระยาพลพล พุทฺธเสนา พระยาทรงสุรเดช พระยาฤทธิอัคเนย์ พระประศาสน์พิทยายุทธ หลวงพิบูลสงคราม หลวงประดิษฐมนูธรรม หลวงสินธุ์สงครามชัย หลวงทัศนัยนิยมศึก จมื่นสุฤทธิพิฤทธิไกร นายประยูร ภมรมนตรี และนายตัวลพานุกรม ซึ่งสลับกันมาประชุมใหญ่ร่วมกันประมาณ 7 ครั้ง (กุหลาบ, 2518:109) สะท้อนให้เห็นแนวคิดในการจัดองค์กรของคณะราษฎรในแง่เน้นแกนนำหรือผู้นำเป็นสำคัญ (Thawatt, 1972:28) และมีการประชุมในระดับหัวหน้าสายรอง ฯลฯ ไปอีกต่างหาก โดยที่พรรคพวกระดับล่างๆต่างไม่รู้จักหัวหน้าสายคนอื่น ๆ ใดๆ ก็ดี ในระดับล่างๆนั้นแม้จะมีการชักชวนกันอย่างค่อนช้าง “เอิกเกริก” แต่ไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดแพร่พรายข่าวนี้ให้ฝ่ายรัฐบาลทราบ ดังเช่น ในกรณีของคณะ ร.ศ.130 และถึงแม้ว่ามีข่าวลือลือลือออกไปบ้าง ก็เป็นชื่อหัวหน้าทหารและพลเรือนซึ่งยังมีอาวุโสหน่อยและไม่มีกำลัง (เผ่า, 2516:181-183; ประยูร, 2517:68-70) ซึ่งทำให้ฝ่ายเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ประเมินว่าไม่น่ามีอันตรายอะไรเกิดขึ้น

พิจารณาองค์ประกอบของกำลังใจและกำลังปัญญาของคณะราษฎรแล้ว อาจกล่าวได้ว่าเป็นการผนวกความคิดของฝ่ายทหาร ซึ่งแลเห็นว่าบ้านเมืองกำลังอ่อนแอ คือ “พระเจ้าแผ่นดินแสดงความไม่สามารถในการที่จะบงการโดยอำนาจอับโซลูต์ ให้งานของชาติเจริญรุ่งเรืองได้” (ทรงสุรเดช, 2516:101) หรือ “ชาติกำลังเสื่อมลง” เพราะไม่ได้ใช้ “วิธีการอันเข้มแข็ง” (จาร์ส, 2491:4,29) เข้ากับหลักความคิดของนักกฎหมายเป็นสำคัญ พระ

ยาทรงสุรเดชกล่าวไว้อย่างถูกต้องว่าฝ่ายทหารนั้นมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีการปกครองอยู่น้อยมาก พอร์ชบ้างแต่ชื่อชนิดของรูปแบบการปกครอง แต่ไม่มีความเข้าใจกระจ่างแจ้งในเรื่องระเบียบการปกครองเลย (ทรงสุรเดช, 2516:100) ดังนั้นฝ่ายนักกฎหมายจึงมีบทบาทอย่างสูงเด่น ได้รับมอบหมายให้ไปร่างแถลงการณ์และร่างพระธรรมนูญการปกครองซึ่งฝ่ายทหารเองก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะคิดหรือตรวจได้ในตอนนั้น (ประยูร, 2518:175-176) เนื่องจากการวางแผนกลยุทธ์ต่างๆมีความสำคัญอย่างมาก ฝ่ายทหารเองยอมรับว่าการเปลี่ยนแปลงจำเป็นต้องมี“กฎหมาย”เป็นเครื่องนำทาง ซึ่งดูเป็นแนวคิดเดียวที่สามารถเชิดชูให้อยู่“เหนียว” หรือเทียบเคียงกับกษัตริย์ได้อย่างชัดเจนในสมัยนั้น พวกเขาต้องการให้ชาติโดยรวมมีความเข้มแข็งขึ้น โดยขจัดอำนาจของเจ้านายหรือ“เอกสิทธิผู้ดีแต่กำเนิด”ลง ซึ่งในประการหลังนี้ก็สอดคล้องกับแนวคิดของฝ่ายนักกฎหมายด้วยเช่นกัน (ดูหลักคิดดังกล่าวจากเดือน และไพโรจน์, 2480:3-4) ทั้งสองแนวคิดจากฝ่ายทหารและนักกฎหมายจึงมาบรรจบกันได้ในลักษณะที่ว่าบุคคลต้องมีความ“เสมอภาค”กันในระดับหนึ่งก่อน อย่างน้อยในทางการเมืองและในทางนามธรรมต่อหน้าสิ่งที่เชื่อว่ามีค่าสำคัญสูงสุดคือ“กฎหมาย”หรือ“ชาติ”

ในอีกระดับหนึ่ง พิจารณาจากภูมิหลังของสมาชิกคณะราษฎรทั้งสายทหารและพลเรือนระดับรองๆ ลงมา เป็นที่น่าสังเกตว่าพวกเขามีความรู้สึกนึกคิดไปในทางที่เห็นอกเห็นใจคนชั้นกลาง และชาวนาชาวนวน ซึ่งกำลังประสบความลำบากในการประกอบอาชีพอยู่ในขณะนั้น (ดูอาทิ ปัญญาคุณ ปุณณะวังโส, 2527:85) อย่างเช่น ได้ระดมพ่อค้ารายย่อยขนาดเล็กๆ เข้ามาร่วมงานหลายคน อย่างเช่น นายวิเศษ ปานะนนท์ นายบรรจง ศรีเจริญ นายจ้อย โอปิก นายมังกร สามเสน เป็นต้น ความสำนึกที่เห็นอกเห็นใจคนชั้นกลางและชาวนาชาวนวนซึ่งเป็นกลุ่มพ่อค้ารายย่อยนี่เป็นสิ่งที่ซ่อนอยู่ในระบบอุดมการณ์ของคณะราษฎรโดยรวม ซึ่งจะแสดงออกมาให้เห็นเป็นระยะๆ นับตั้งแต่การเลือกพ่อค้าบางคนเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรก การเลือกนโยบายเศรษฐกิจโดยปฏิเสธแนวทางสังคมนิยม และสนับสนุนแนวนโยบายชาตินิยมหรือ“ทุนนิยมโดยรัฐ” ฯลฯ แต่อย่างไรก็ดี เนื่องด้วยสำนึกทางอุดมการณ์ในส่วนนี้มีฐานะเป็นรองสำนึกทาง“กฎหมาย” และความต้องการให้“ชาติ” มีความเข้มแข็งในภาคปฏิบัติหรือในความเป็นจริงภายหลังปี พ.ศ.2475 จึงมีความแก่งไกาไปมาระหว่างการมีความกระตือรือร้นหรือเฉื่อยชา กับการมีท่าทีการปฏิบัติแบบข้าราชการซึ่งเป็นการใช้การบังคับ และการเลือกเข้าไปอุดหนุนคนชั้นกลางเฉพาะบางกลุ่มซึ่งมีความสัมพันธ์อันดีกับคณะราษฎรให้มีความเติบโต

อาจกล่าวได้ว่ากลุ่มคณะราษฎรไม่ได้เป็นกลุ่ม“อุดมการณ์”ซึ่งมีหลักยึดเป็นอันหนึ่งอันเดียวโดยตลอดทั้งหมด รวมทั้งเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจ ซึ่งได้พยายามพูดกันในที่ประชุมอยู่บ้าง แต่ทุกคนเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาอันควรจึงผัดผ่อนหัวข้อนี้ไปก่อน (ประยูร, 2518:132; ปรีดี-ช, 2526:51-53) แม้แต่ภายในหมู่พลเรือนด้วยกันเอง ซึ่งหลวงประดิษฐมนูธรรมได้แลกเปลี่ยนแนวความคิดทางเศรษฐกิจกับหลวงเดชสทกรณ (ม.ล.เดช สนิทวงศ์) ซึ่งคนหลังสำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาเอกทางเศรษฐศาสตร์จากมหาวิทยาลัยในเยอรมัน แต่ไม่อาจมีความเห็นพ้องต้องกันได้ และเป็นเหตุผลหนึ่งที่หลวงเดชสทกรณไม่ขอมือชื่อร่วมอยู่ในกลุ่มคณะราษฎร (ประยูร, 2518:144-145) ดังนั้นก่อนปี พ.ศ.2475 ภายในกลุ่มคณะราษฎรมีความเห็นพ้องกันทางการเมืองอย่างกว้างๆ แต่เพียงอย่างเดียว คือให้มีการปกครองแบบราชาธิปไตยอยู่ใต้กฎหมาย และเมื่อสถานการณ์เร่งรัดเพราะจัดประชุมระดับหัวหน้าหลายครั้งในต้นปี พ.ศ.2475 จนเป็นที่น่าหวาดกลัวว่าจะถูกจับกุมเสียก่อน (กุลลาบ, 2518:98) คณะราษฎรจึงต้องตัดสินใจกระทำการยึดอำนาจโดยเร็วในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475

ความสำเร็จของการยึดอำนาจ

การยึดอำนาจในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 เป็นไปได้อย่างสำเร็จเรียบร้อยเพราะการทำงานในแต่ละสายประสานงานกันเป็นอย่างดี กล่าวคือ ในสายของนายทหารชั้นผู้ใหญ่ใช้วิธีวางกลลวงและใช้กำลังใจที่เข้มแข็งเป็นเครื่องนำทาง ในสายข้าราชการระดับกลางและล่างต่างทำภาระหน้าที่ซึ่งได้รับมอบหมายกัน อย่างเต็มที่ และที่สำคัญที่สุดคือ การตอบรับจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นไปในทางยุติการต่อสู้แบบนองเลือดและเกื้อกูลต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างสงบและประนีประนอมต่อกันเป็นอย่างมากที่สุด

พระยาพหลพลพยุหเสนา พระยาทรงสุรเดช และพระประศาสน์พิทยายุทธ สามคนนี้เป็นผู้บุกเบิกกรมทหารม้าที่ 1 ซึ่งเป็นกำลังหลักของฝ่ายบังคับการของกองทัพที่ 1 (แม่ทัพกองทัพที่ 1 คือนายพลตรีพระยาพิไชยสงคราม) ในตอนเช้ามีดของวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 โดยใช้กลลวงว่าเกิดการจลาจลขึ้นในกรุงเทพฯ และได้ใช้“บารมี”ของการเป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่สั่งนายทหารชั้นผู้น้อยทั้งที่มิได้เป็นผู้บังคับบัญชาโดยตรงให้เปิดประตูกรมทหารและระดมทหารทั้งกรมไปรวมพลที่หน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม ในสถานการณ์ตอนเช้ามีดวันที่ 24 มิถุนายนนี้เป็นที่นำสังเกตว่าพระยาฤทธิอัคเนย์ ซึ่งเป็นผู้บัญชาการกรมทหารปืนใหญ่ที่ 1 รักษาพระองค์ยังคงสงวนท่าทีอยู่ トラบจนพระยาพหลพลพยุหเสนาและพวกได้ทำการสำเร็จแล้ว พระยาฤทธิอัคเนย์จึงยกกำลังของตนเข้าร่วมสับสน เข้าใจว่าเรื่องนั้นคงเป็นข้อตกลงกันภายในกลุ่มนายทหารรุ่นอาวุโสของคณะราษฎร (ดู กุหลาบ, 2518:120) เช่นเดียวกับกลุ่มทหารเรือนำโดยหลวงสินธุ์สงครามชัย ซึ่งระดมกำลังทหารเรือชุมนุมพลรออยู่โดยการออกคำสั่งลวงว่าเกิดการกบฏ (Thawatt, 1972:32) และในตอนเช้าวันเดียวกัน ผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อย คือพระหทัยหาญได้สั่งให้กำลังของโรงเรียนมาฝึกหัดในบริเวณนั้น นอกจากนี้ก็มีกองร้อยของกรมทหารช่างนำทหารฝึกใหม่ไปร่วมสับสน ซึ่งเป็นไปตามคำขอร้องของพระยาทรงสุรเดชต่อผู้บังคับบัญชาของกรมทหารดังกล่าวในวันก่อนซึ่งกล่าวว่าจะมีการฝึกหัดทหารกับรถรบให้ชม และอยากได้นักเรียนนายร้อยมาช่วยเหลือการฝึกหัดนั้นสักจำนวนหนึ่ง ดังนั้นในที่ชุมนุมของทหารจำนวนประมาณสองพันคนส่วนใหญ่จึงยังไม่เข้าใจว่ากำลังเกิดอะไรขึ้น ยกเว้นแต่นายทหารบางส่วนซึ่งเข้าแทรกปะปนอยู่ในที่ประชุมพล และในที่นั้นเองพระยาพหลพลพยุหเสนาได้กล่าวสุนทรพจน์แก่ทหารมีใจความว่า การปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์คือการปกครองแบบพระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจด้วยพระองค์เอง ใครจะออกเสียงหรือความเห็นคัดค้านอย่างใดมิได้ทั้งสิ้น การปกครองแบบนี้ได้ปล่อยให้อาณาประชาราษฎร์เผชิญโชคชะตาทางเศรษฐกิจ และการภาษีต่างๆไปตามลำพัง ไม่ได้คิดหาทางแก้ไขบูรณะบ้านเมืองให้ดีขึ้น ซึ่งพระยาพหลพลพยุหเสนาย้ำว่าจะปล่อยให้บ้านเมืองปั่นป่วนวุ่นวายและเป็นไปตามยถากรรมนั้นเป็นการไม่พึงบังควรยิ่ง เราจึงต้องทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองให้พระมหากษัตริย์ทรงสถิตยอยู่ใต้กฎหมาย กล่าวจบแล้วพระยาพหลพลพยุหเสนาได้ขอความร่วมมือจากทหารทุกคน (ดู ชัยวัฒน์, 2528:54-55; สำรวจ, มปป:49; Thawatt, 1972:39)

เรื่องยุ่งยากในลำดับต่อไปคือการเข้าจับกุมหรือให้การ“อารักขา”บุคคลสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งตามแผนการนั้นการอารักขาบุคคลสำคัญไว้จะช่วยให้คณะผู้ก่อการเองมีความปลอดภัยและช่วยให้มีการต่อรองกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อไป หน้าที่นี้ตกอยู่กับพระประศาสน์พิทยายุทธกับคณะ ซึ่งประกอบด้วยนักเรียนนายร้อย ทหารม้า ทหารปืนใหญ่และนายทหาร

เรือ รวมกันเป็นชุดปฏิบัติชุดหนึ่ง ซึ่งสามารถทำการได้สำเร็จเรียบร้อยแม้มีเรื่องกระทบกระทั่งกับพระยาอภิกรมประกาศ อธิบดีกรมตำรวจซึ่งในเวลานั้นอยู่ที่วังบางขุนพรหมเพื่อเฝ้าถวายรายงานอยู่พอดี (ดู จาร์ส, 2491) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งทรงอยู่ในเหตุการณ์กล่าวว่า พระประศาสน์พิทยายุทธนั้นมีความกลัวสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตมาก “ยกมือขึ้นวันทยาหัตถ์ด้วยมือสั้นเทาและตาแดงก้ำ” คนที่เข้าไปใกล้สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตเป็นนายร้อยทหารหนุ่มมาก ชื่อร้อยโททวน วิชัยชิตะคะ โดยมีหลวงกาจสงครามเป็นผู้ออกคำสั่งว่า “จะสว่างแล้วให้ขึ้นรถเร็วหนึ่งสองสาม” (ศิริรัตนบุษบง, 2524:57)

หลังจากนั้นได้มีการจับกุมบุคคลสำคัญและเชิญเจ้านายให้มาทรงประทับรวมกันที่พระที่นั่งอนันตสมาคมนับรวมแล้วมีสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ 2 พระองค์ สมเด็จพระเทพรัตนฯ 1 พระองค์ พระองค์เจ้า 3 พระองค์ หม่อมเจ้า 6 พระองค์ หม่อมในสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ 1 คน นายทหารและตำรวจระดับพระยา 10 คน ข้าราชการระดับหลวง 1 คน และระดับพระอีก 1 คน โดยเกือบทั้งหมดถูกจับกุมในวันที่ 24 มิถุนายน (แกมสุข, 2533:3-4) ซึ่งนับเป็นเรื่องที่กระทบกระเทือนจิตใจของคนชั้นสูงเป็นอย่างมาก (ดูบทที่ 2)

ในขณะเดียวกันฝ่ายพลเรือนนำโดยนายประยูร ภมรมนตรีและคณะ อย่างเช่น หลวงโกวิทอภัยวงศ์ และนายประจวบ บุนนาค ได้เข้าทำการตัดสายโทรเลขกับโทรศัพท์ พร้อมกับนำกองทหารเรือเข้ายึดที่ทำการกรมไปรษณีย์โทรเลข (ประยูร, 2517:23-24) ซึ่งนับเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติการยึดอำนาจรัฐในสมัยนั้น

ในตอนบ่ายของวันที่ 24 มิถุนายนหลวงประดิษฐมนูธรรมได้เริ่มจ่ายแจกแถลงการณ์ชื่อ “ประกาศคณะราษฎร”^{*} ซึ่งพิมพ์ที่โรงพิมพ์นิติสาส์นในตอนกลางคืนวันวาน มีความสำคัญบางตอนกล่าวว่า

“ราษฎรทั้งหลายพึงรู้เถิดว่า ประเทศเรานี้เป็นของราษฎรไม่ใช่ของกษัตริย์ตามที่เขาหลอกลวง... ราษฎร ข้าราชการทหารและพลเรือนที่รู้เท่าทันถึงการกระทำอันชั่วร้ายของรัฐบาลดังกล่าวแล้ว จึงรวมกำลังตั้งเป็นคณะราษฎร และได้ยึดอำนาจของรัฐบาลกษัตริย์ไว้แล้ว คณะราษฎรเห็นว่าการที่จะแก้ไขความชั่วร้ายนี้ก็โดยที่จะจัดการปกครองโดยมีสภา... คณะราษฎรไม่ประสงค์ทำการแย่งชิงราชสมบัติ ฉะนั้นจึงได้ขอเชิญให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งกษัตริย์ต่อไป แต่จะต้องอยู่ภายใต้กฎหมายธรรมนูญ

* เอกสารนี้ ในสมัยที่ผู้เขียนมีโอกาสศึกษาเอกสารชั้นต้นที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ผู้เขียนไม่ได้ใส่ใจมากนัก เนื่องด้วยมีการพิมพ์เผยแพร่แล้วอย่างกว้างขวาง แต่ในอันที่จริงจากการตรวจสอบกับต้นฉบับซึ่งพิมพ์เผยแพร่แล้วกับฉบับของปิ่นและเฮง (2475:13-18) พบว่ามีปัญหาอยู่พอสมควร เนื่องด้วยข้อผิดพลาดและขัดติยา (2518:209-211; และ 2532:168-170) ได้พิมพ์ข้อความที่ไม่ตรงสนิทกับฉบับของปิ่นและเฮงนัก นับตั้งแต่ชื่อประกาศ ซึ่งปิ่นกับเฮงระบุว่า เป็น “ประกาศคณะราษฎร” แต่ฉบับที่พิมพ์ในระยะหลังกลับเป็น “ประกาศของคณะราษฎรฉบับที่ 1” คำว่า “ความประสงค์” ได้รับการพิมพ์ใหม่ว่าเป็น “ความเห็น” และ “ราษฎรบางคน” พิมพ์เป็น “ราษฎร” (ไม่มีคำว่าบางคน) การย่อหน้าเปลี่ยนไปสองย่อหน้า มีการตัดข้อความภาษาอังกฤษซึ่งต่อท้ายคำว่า “ประชาธิปไตย (Republic)” ออก และเมื่อไม่นานนี้แกมสุข (2533:1) กล่าวว่าต้นฉบับจริงเขียนคำว่า “คณะ ราษฎร” เป็น “คณราษฎร” (โดยไม่มีประวัติราชชนนี) ซึ่งเป็นการทักท้วงที่น่าสนใจ แต่ผู้เขียนเองยังไม่มีโอกาสตรวจสอบเอกสารต้นฉบับซึ่งแกมสุข นุ่มนนท์ใช้อ้างเพื่อการศึกษา

การปกครองแผ่นดิน จะทำอะไรโดยลำพังไม่ได้ นอกจากด้วยความเห็นชอบของ สมาชิก
แทนราษฎร คณะราษฎรได้แจ้งความประสงค์ให้กษัตริย์ทราบแล้ว เวลานั้นยังอยู่ใน
ความรีบตอบ....” (ดู ชัยอนันต์ และชัตติยา, 2532:168-170; ปิ่น และเฮง, 2475:13-18)

พร้อมกันนั้น ก็ได้ชี้แจงหลักการใหญ่ๆ ซึ่งทางคณะราษฎรเองได้ยึดถืออยู่รวม 6 ประการคือ หลักเอกราช
หลักความปลอดภัย หลักบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรทางเศรษฐกิจ หลักการมีสิทธิเสมอกัน หลักเสรีภาพ
ซึ่งไม่ขัดกับหลักอื่นๆ และหลักการให้การศึกษาแก่ราษฎรอย่างเต็มที่

ประกาศฉบับนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างมาก นับตั้งแต่ชื่อของคณะ ซึ่งบางคนกล่าวว่าเพิ่งรับรู้
ชื่อ “คณะราษฎร” (ชลิต, 2520:21) และบางคนปฏิเสธชื่อนี้ (ประยูร, 2518) เรื่องนี้ปริดี พนมยงค์อธิบายว่า
แต่ละกลุ่มแต่ละสายก่อนวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 บ้างมีชื่อของตนเอง และบ้างไม่มีชื่อกลุ่มก็มี ดังนั้นตน
จึงเสนอให้ใช้ชื่อ “คณะราษฎร” อันเป็นเจตนารมณ์ซึ่งได้มีการประชุมมาแต่ดั้งเดิม (ปริดี-ค, 2526:342) ประ
เด็นสำคัญยิ่งกว่าเรื่องชื่อ คือ ภาษาที่ประกาศฉบับนี้ใช้ ซึ่งกล่าวกันว่ามีความรุนแรง อย่างไรก็ตาม หากมีการ
ตรวจสอบกับภาษาซึ่งใช้อยู่กันเวลานั้น ปรากฏว่ามีข้อความอยู่หลายตอนเหมือนกับภาษาการเมืองของนัก
หนังสือพิมพ์และปัญญาชนชาวบ้านทั่วไป อย่างเช่น กล่าวไว้ว่า “รัฐบาลของกษัตริย์ได้ปกครองอย่างหลอกลวงไม่ซื่อ
ตรงต่อราษฎร” เป็นความเดียวกันกับที่นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ได้เขียนไว้ในบทความเรื่อง “มนุษย์ภาพ” เมื่อ
เดือนธันวาคม พ.ศ. 2474 และข้อความว่า “รัฐบาลได้ถือเอาราษฎรเป็นทาส เป็นสัตว์เดรัจฉาน ไม่นึกว่าเป็น
มนุษย์” ปรากฏอยู่ก่อนแล้วในหนังสือถวญฎีกาฉบับ (ดูบทที่ 5) อาจกล่าวผู้ร่างประกาศดังกล่าวคือ หลวง
ประดิษฐ์มนูธรรม หรือปริดี พนมยงค์คงต้องการความสนับสนุนจากราษฎรโดยทั่วไป โดยทำตนหรือถือตนเป็น
“ตัวแทน” ทางความรู้สึกนึกคิดของคนชั้นกลางและราษฎรในเขตเมืองหลวง แต่ใช้วิธีการต่างออกไปจากคนชั้น
กลางและราษฎรคือใช้วิธียึดอำนาจรัฐ แทนการขอร้องวิงวอนในแบบเดิมๆ

หลวงวิจิตรวาทการ ปัญญาชนคนสำคัญของทศวรรษที่ 2470 ได้ประเมินฐานะของคำประกาศนั้น
และกล่าวว่ามีลักษณะเป็น “ปฏิญญา” ไม่ใช่คำแถลงนโยบายในเชิงอุดมการณ์แบบชาตินิยม ลิเบอรัล คอน
เซอเวตีฟ และโซเซียลลิสม์ (วิจิตรวาทการ-ช, 2475:31-33) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือกลุ่มคณะราษฎรเป็นคณะ
หรือพรรคแบบ “แนวร่วม” ชื่อนี้เป็นการประเมินที่ถูกต้อง (ปริดี-ช, 2526:54) และหลักทั้งหกประการนี้ก็ได้อ
กลายมาเป็นพื้นฐานที่จะถูกปรับใช้ต่อไปตามสถานการณ์ของการต่อสู้ทางการเมืองซึ่งเกี่ยวพันกับกลุ่มสังคมต่าง
ๆ ที่ล้วนแล้วแต่มีความคาดหวังและความกลัว ตลอดจนมีอิทธิพลและอำนาจต่าง ๆ กันไป

ในตอนบ่ายของวันที่ 24 มิถุนายนซึ่งเป็นเวลาเดียวกับการแจกคำประกาศคณะราษฎร ซึ่งเรียก
ในสมัยนั้นว่าเป็น “ประกาศฉบับใหญ่” (ดู วิจิตรวาทการ, 2480:4) ก็ได้มีประกาศฉบับเล็กขอร้องไม่ให้ราษฎร
ขัดขวางคณะราษฎร พร้อมกับมีเอกสารสำเนาหลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตมีความ
ว่า “ด้วยตามที่คณะราษฎรได้ยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินไว้ได้ โดยมีความประสงค์ข้อใหญ่ที่จะให้ประ
เทสสยามได้มีธรรมนุญการปกครองแผ่นดินนั้น ข้าพเจ้าขอให้ทหารข้าราชการและราษฎรทั้งหลายจงช่วยกัน
รักษาความสงบ อย่าให้เสียเลือดเนื้อของคนไทยกันเอง โดยไม่จำเป็นเลย” (ดูตัวบทจาก ปิ่นกับเฮง, 2475)
ซึ่งเป็นประกาศสำคัญอันดับสามของวันที่ 24 มิถุนายนนี้ และมีความสำคัญในฐานะเป็นเอกสารรับรองกลุ่ม

“คณะราษฎร”อย่างเป็นทางการ คณะเสนาบดีจำนวนหนึ่งและปลัดทูลฉลองของทุกกระทรวงรวม 12 คนคงได้รับรู้ประกาศสำเนาหลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตนี้ จึงได้พากันมาประชุมกับผู้นำกลุ่มคณะราษฎรในตอนเย็นของวันนั้นเพื่อตกลงเรื่องต่างๆ ทั้งๆที่ยังไม่มีผู้ใดทราบว่าจะพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงตัดสินพระราชนิพนธ์อย่างไร

อย่างไรก็ตาม สำหรับเหตุการณ์สำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งกลุ่มคณะผู้ก่อการหรือผู้นำคณะราษฎรได้ทำภายในตอนบ่ายของวันที่ 24 มิถุนายนนั้นยังมีอีกสองเรื่อง เรื่องแรกคือการทำหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในนามของคณะราษฎร ลงนามโดยพระยาพหลพลพยุหเสนา พระยาทรงสุรเดช และพระยาฤทธิอัคเนย์ มีใจความสำคัญว่า “...ความประสงค์อันยิ่งใหญ่ที่จะมีพระธรรมนูญการปกครองแผ่นดินจึงขอเชิญใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จกลับคืนสู่พระนคร และทรงเป็นกษัตริย์ต่อไป โดยอยู่ใต้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินซึ่งคณะราษฎรได้สร้างขึ้น” ความในวรรคต่อไปกล่าวว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตอบปฏิเสธ คณะราษฎรจะเลือกเจ้านายพระองค์อื่นที่เห็นสมควรขึ้นเป็นกษัตริย์ (ปั้นและเสง, 2475: 4-5) ซึ่งต่างจาก “ประกาศคณะราษฎร” ที่หลวงประดิษฐมนูธรรมเขียนขึ้นตามลำพังเมื่อวานก่อน ใน “ประกาศคณะราษฎร” นั้นกล่าวว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตอบปฏิเสธ คณะราษฎรจะจัดการปกครองแบบ “ประชาธิปไตย (Republic) * กล่าวคือ ประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้เลือกตั้งขึ้นอยู่ในตำแหน่งตามกำหนดเวลา” (ปั้นและเสง, 2475: 13-18) การเปลี่ยนแปลงโดยเคลื่อนเป็นการเลือกเจ้านายพระองค์อื่นที่เห็นสมควรขึ้นเป็นกษัตริย์นี้ เข้าใจว่าคงปรับไปตามคำทักท้วงของสมาชิกสายนายทหารอาวุโส ซึ่งในตอนนั้นพวกเขาต่างยอมรับชื่อกลุ่มโดยปริยายว่ากลุ่มของตนเป็นส่วนหนึ่งของ “คณะราษฎร” การพิจารณาสู่ทางการเปลี่ยนแปลงต่อไปในวันข้างหน้าจึงต้องตัดสินใจให้ชัดเจน ว่าประเทศสยามต้องปกครองในระบอบราชาธิปไตยต่อไป โดยมีกฎหมายพระธรรมนูญขึ้นอยู่เคียงคู่เพื่อจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์

เรื่องที่สองซึ่งฝ่ายคณะราษฎรดำเนินการโดยทันที คือการเรียกประชุมคณะเสนาบดีและปลัดทูลฉลองของกระทรวงต่างๆ ของรัฐบาลในระบอบเก่า และในที่ประชุมนี้ หลวงประดิษฐมนูธรรมมีบทบาทอย่างสูงเด่น เข้าใจว่าฝ่ายผู้ทหารเองก็คงไม่สันตติมนักว่าจะดำเนินการอย่างไรต่อไป หลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นผู้ชี้แจงหลักการของระบอบใหม่และกฎหมายพระธรรมนูญโดยย่อให้ที่ประชุมรับทราบ เขามีความประสงค์อย่างค่อนข้างแนชัดให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ปลัดทูลฉลองและเสนาบดี ให้ความร่วมมือกับกลุ่มของตน ซึ่งจะเห็นได้ต่อไปว่าตามพระธรรมนูญปกครองแผ่นดิน ซึ่งหลวงประดิษฐมนูธรรมได้ร่างขึ้นนั้นไม่ได้ยกเลิกคณะ

* คำว่าประชาธิปไตยแปลว่ารีพับลิค (Republic) นี้เป็นคำแปลที่ถูกต้องที่สุดสำหรับสมัยนั้น ขอให้ดู *ปทานุกรมสำหรับนักเรียน* ของกระทรวงธรรมการ ฉบับพิมพ์ พ.ศ.2470 ดูหน้า 428 ฉบับพิมพ์ พ.ศ.2472 ดูหน้า 425 ดังนั้นวัตถุประสงค์ของกลุ่มคณะราษฎรโดยรวมในสมัยนั้นจึงต้องการปกครองในระบอบกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย ไม่ใช่ประชาธิปไตยหรือประชาธิปไตยโดยเด็ดขาด (เนื่องจากประชาธิปไตยคือรีพับลิค) ปัญหาคือการปกครองในระบอบกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมายของสมัยนั้นมีความหมายเท่ากับระบอบ “ประชาธิปไตย” อย่างที่เราคิดกันในปัจจุบันนี้หรือไม่ เรื่องนี้ควรทำการค้นคว้าวิจัย และวิพากษ์วิจารณ์กันต่อไปในที่อื่น

เสนาบดีไปแต่อย่างใด เพียงแต่ต้องทำงานภายใต้การกำกับดูแลของ “คณะกรรมการราษฎร” (ดูต่อไปข้างหน้า) และเรื่องที่สำคัญยิ่งคือการป้องกันไม่ให้ประเทศมหาอำนาจเข้าแทรกแซง หลวงประดิษฐมนูธรรมได้ขอให้เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ คือ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือแจ้งไปยังประเทศต่างๆ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการตอบว่าหากพระองค์ยังไม่ทรงทราบคำตอบจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้วพระองค์ทรงทำตามคำขอของคณะราษฎรไม่ได้เด็ดขาด หลวงประดิษฐมนูธรรมยืนยันว่าทำได้ โดยระบุข้อความให้ชัดว่าเสนาบดีทำไปโดยความเห็นชอบของคณะราษฎร ไม่ใช่ในพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระยาพลพลพยุหเสนาทูลเกล้าฯ เสนอว่า “ในเรื่องนี้ได้คิดกันมานาน และได้พยายามที่จะใช้วิธีละม่อมที่สุด ซึ่งจะหาวิธีที่ยอดเยียมกว่านี้ไม่ได้” (ดูด้วยบทจาก ปันและเฮง, 2475:19-27)

กล่าวได้ว่าเป็นความพยายามของคณะราษฎร ซึ่งต้องการให้ประเทศมหาอำนาจยอมรับสภาพการณ์ที่สำเร็จรูปแล้วโดยไม่มีการเลือกมากนัก และคณะเสนาบดีเท่าที่เข้าร่วมประชุมกับปลัดทูลฉลองจำนวนรวม 10 คน ยกเว้นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ กับปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ ต่างลงพระนามและลงนามรับทราบวิธีปฏิบัติราชการแบบใหม่ (ปันและเฮง, 2475:19-27) คือเรื่องใดที่ปฏิบัติไปตามปกติก็ให้ปฏิบัติไปได้ตามเคย ส่วนเรื่องใดที่ต้องนำความขึ้นกราบบังทูลเกล้าฯ ถวายให้เสนอผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารทุกเรื่อง

อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์ตอนนี้การตัดสินใจพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวยังคงนับว่ามีความสำคัญสูงสุดอยู่ ผู้ที่มีโอกาสเข้าเฝ้าถวายความเห็นที่พระตำหนักหัวหิน ได้แก่ กรมพระสวัสดิวัตน์วิสิษฐุ พระสัสสุระ (พ่อตา), สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี, พระองค์เจ้าอาภาภรณ์, กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม, กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร เสนาบดีกระทรวงกลาโหม, พระองค์เจ้าอลองกัญ รองเสนาบดีกระทรวงกลาโหม, นายพลตรีพระยาพิไชยสงคราม แม่ทัพกองทัพที่ 1, และนายพลตรีพระยาอนุภาพไตรภพ ผู้บัญชาการกองพลที่ 3 ประจำนครราชสีมา ซึ่งเผอิญเดินทางไปพักตากอากาศที่หัวหินในเวลานั้นพอดี, หม่อมเจ้าฉัตรมงคล โสณกุล จเรทหารบก, เจ้าพระยามหิธร เสนาบดีกระทรวงมรดาธร และยังมีเจ้านายและนายทหารติดตามเจ้านายอีกจำนวนหนึ่ง ส่วนใหญ่ได้ถวายความเห็นให้พระองค์ตัดสินพระราชหฤทัยไปในทางต่อสู้อำนาจ “พระเกียรติ” (รำไพพรรณี, 2516:3; จักรปาณีศรี ศิริวิสุทธิ์, 2499:110; อนุภาพไตรภพ, 2504:90-91) ซึ่งเชื่อว่าสามารถเอาชนะได้ไม่ยากนัก ยกเว้นแต่สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีและพระองค์เจ้าอาภาภรณ์ (พระชนนีของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี) ซึ่งถวายความเห็นไปอีกทางหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ในอีกสองเดือนต่อมามีความตอนหนึ่งทรงกล่าวว่า “.....ฉันต้องยอมรับว่าทั้งสมเด็จพระนางเจ้าอาภาภรณ์และหญิงอาภาภรณ์ได้รับเกียรติศักดิ์อย่างสูงที่แสดงความกล้าหาญอย่างยิ่งเช่นนั้น เพราะว่าเรารู้อยู่แล้วว่าถึงเรายอมกลับกรุงเทพฯ ต่อไปเขาอาจฆ่าเราเสียก็ได้ ผู้หญิงสองคนนั้นเขากล้ายอมตายเสียดีกว่าที่จะเสียเกียรติศักดิ์ เมื่อเขาดกลลงเช่นนั้น ฉันเห็นด้วยทันที” (จุลจักรพงษ์, 2517; Chula Chakrabongse, 1982:312) และในวันถัดมาคือวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ.2475 ทรงมีพระราชหัตถเลขาตอบคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารของคณะราษฎรว่า

“...ข้าพเจ้าเห็นแก่ความเรียบร้อยของอาณาประชาราษฎร์ ไม่อยากให้เสียเลือดเนื้อ กับทั้งเพื่อจัดการโดยละม่อมละไม ไม่ให้ขึ้นชื่อว่าได้จลาจลเสียหายแก่บ้านเมืองและความจริง

ข้าพเจ้าก็ได้คิด อยู่แล้วที่จะเปลี่ยนแปลงตามท่านองนี้ คือมีพระเจ้าแผ่นดินตามพระธรรม
 ญู จึงยอมรับที่จะช่วยเป็นตัวเซ็ด เพื่อให้คุมโครงการตั้งรัฐบาลให้เป็นรูปตามวิธีเปลี่ยน
 แปลงตั้งพระธรรมญูโดยสะดวก ถ้าเพราะว่าถ้าข้าพเจ้าไม่ยอมรับเป็นตัวเซ็ด นานาประเทศ
 ก็คงไม่ยอมรับรัฐบาลใหม่นี้ ซึ่งคงจะเป็นความลำบากยิ่งขึ้นหลายประการ...” (ปั้น
 และเฮง, 2475:31; ประเสริฐ, 2517:13)

เห็นได้ว่าองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (ไม่ใช่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์) เมื่อทรง
 ต้องตัดสินใจพระราชหฤทัยโดยลำพัง คือไม่มีเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ผู้ทรงมีบารมีและประสบการณ์ร่วมประชุมถวายน
 ความเห็น พระองค์ทรงเห็นแก่ประเทศและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองมากกว่าหลักการสมบูรณาญาสิทธิ
 ราชย์ต่างๆ อย่างไรก็ตาม ในพระราชหัตถเลขาฉบับดังกล่าวมีความน่าสนใจเกิดอยู่สองตอนด้วยกันคือ ในตอนหนึ่ง
 ทรงกล่าวถึงหนังสือของคณะราษฎรว่าได้ัญเชิญพระองค์ให้เป็นกษัตริย์อยู่“ใต้” พระธรรมญูการปกครองแผ่นดิน
 แต่ทรงตอบรับว่าพระองค์ทรงยอมเป็นพระเจ้าแผ่นดิน“ตาม”พระธรรมญูเพื่อจัดการเรื่องต่างๆต่อไปโดยละม่อม
 เรื่อง การทรงพระอักษรว่า“ใต้”หรือ“ตาม”นี้คงเกิดจากการที่พระองค์ทรงมีแนวพระราชดำริในเรื่องนี้มาแล้วเป็น
 เวลานาน ดังเช่นที่ พระองค์ทรงตรวจร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญอย่างละเอียดเนื่องจากเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ ใน
 ตอนต่อมาของพระราชหัตถเลขานั้น พระองค์มีพระราชหฤทัยห่วงใยฐานะของรัฐบาลใหม่ว่าอาจไม่ได้รับการรับ
 รองจากนานาประเทศ เรื่องนี้ทางฝ่ายนักกฎหมายของคณะราษฎรก็มีความวิตกกังวลอยู่มากเช่นกัน ดังนั้นเมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตอบรับข้อเสนอของคณะราษฎร รายงานทางการทูตที่มีไปจึงกล่าวว่า
 “รัฐบาลใหม่คล้ายรัฐบาลเก่า คือเป็นรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งสยามและไม่มีเหตุผลอันใด
 ในเรื่องสัมพันธไมตรีว่าไม่ควรมีเหมือนเดิม...” (Charivat, 1982:106-7)

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับพระนครโดยขบวนรถไฟพิเศษในวันที่ 26 มิถุนายน
 ในวันนั้นผู้แทนคณะราษฎร 7 คนได้ขอเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ วังสุโขทัย โดยนำร่าง
 กฎหมายสองฉบับไปถวายคือ พระราชกำหนดนิรโทษกรรม กับพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน พระ
 บาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงพระนามใน“พระราชกำหนดนิรโทษกรรม ในคราวเปลี่ยนแปลงการปก
 ครองแผ่นดิน พุทธศักราช 2475”ในทันที แต่ได้ทรงขอตรวจพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม
 และได้ทรงลงพระนามในวันรุ่งขึ้น โดยทรงพระอักษรกำกับต่อท้ายชื่อพระราชบัญญัตินั้นว่า“ชั่วคราว” (วิจิตร
 วาทการ, 2480:7; ปรีดี-ค., 2526:346) ซึ่งมีความหมายว่าการจัดรูปการปกครองของระบอบใหม่ มีใช้สิ่งที่ผู้นำ
 ของคณะราษฎรจะกำหนดได้ฝ่ายเดียวอีกต่อไป แต่ก็คงต้องประนีประนอมยอมขอมต่อกันอย่างมากเป็นที่สุด

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชบันทึกในระยะต่อมา ทรงกล่าวถึงพระราชบัญญัติ
 ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามฉบับที่ทรงลงพระปรมาภิไธยในวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ.2475 ว่า

“ครั้นเมื่อข้าพเจ้ากลับขึ้นไปกรุงเทพฯ และได้เห็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่หลวงประดิษฐ์
 ใต้นำมาให้ข้าพเจ้าลงนาม ข้าพเจ้าก็รู้สึกทันทีว่าหลักการของผู้ก่อการกับหลักการของ
 ข้าพเจ้านั้นไม่พ้องกันเสียแล้ว...ข้าพเจ้าเห็นว่าเวลานั้นเป็นเวลาฉุกเฉิน และสมควรจะ

พยายามรักษาความสงบไว้ก่อน เพื่อหาโอกาสผ่อนผันภายหลัง และเพื่อสำเหนียกฟังความเห็นของประชาชนก่อน ข้าพเจ้าจึงได้ยอมผ่อนผันไปตามความประสงค์ของคณะผู้ก่อการในครั้งนั้น ทั้งนี้ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นด้วยกับหลักการเหล่านั้นเลย...” (“พระราชบันทึกข้อที่ 1 ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนการสละราชสมบัติ” ดูตัวบทจากชัยอนันต์ และชัตติยา, 2532:305)

สภาผู้แทนราษฎรและคณะกรรมการราษฎร

เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงลงพระปรมาภิไธยในร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 ในวันที่ 27 มิถุนายน แม้ว่าพระองค์ทรงไม่เห็นด้วยกับหลักการนั้นเลยก็ตาม แต่นั่นก็เป็นเหตุที่เพียงพอก่อให้เกิดการประนีประนอมทางการเมือง และมีความชอบธรรมในการดำเนินการทางการเมืองต่อไป และที่สำคัญที่สุด คือมีการโอนย้ายอำนาจสูงสุดซึ่งแต่เดิมเป็นของกษัตริย์ไปไว้ที่สภาผู้แทนราษฎรระยะหนึ่ง โดยมีคณะทำงานของสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งเรียกว่าคณะกรรมการราษฎรทำหน้าที่กำกับการบริหารราชการแผ่นดินของฝ่ายเสนาบดี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และระบบราชการ

ในวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ.2475 คือในวันถัดจากมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว คณะทหารผู้รักษาพระนครของคณะราษฎรได้ประกาศแต่งตั้งผู้แทนราษฎรชั่วคราวจำนวน 70 คน (ตามความในมาตราที่ 10) ซึ่งจำแนกออกได้สามส่วน คือ เป็นสมาชิกของคณะราษฎร 33 คน เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ 32 คน และเป็นกลุ่มคนซึ่งอยู่นอกวงราชการจำนวน 5 คน ในส่วนของคณะราษฎรเองนั้นเป็นนายทหาร 8 คน และเป็นข้าราชการพลเรือน 25 คน ในส่วนของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มีชั้นเจ้าพระยา 3 คน และมีชั้นพระยาจำนวนมากที่สุดถึง 18 คน และในสายของคนนอกวงราชการปรากฏว่าเป็น อดีตผู้ก่อการคณะ ร.ศ.130 สองคน คือนายจรูญ ณ บางช้างกับนายเนตร พูนวิวัฒน์ กับเป็นพ่อค้าสามคน คือ นายมังกร สามเสน นายมานิต วสุวัต และนายชุ่มใช้ ศุตระกูล (ประเสริฐ, 2517:5-7) พิจารณาองค์ประกอบของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกในแง่มุมมองต่างๆ ที่ได้แจกแจงมาแล้วได้ว่ากลุ่มคณะราษฎรได้พยายามประนีประนอมกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มากที่สุด แต่ก็ได้ดึงเอาอดีตผู้ก่อการคณะ ร.ศ.130 กับกลุ่มพ่อค้าในสายซึ่งเรียกตัวเองว่า “พ่อค้าไทย” และไม่ค่อยมีความพอใจกับการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐบาลเก่ามากนักเข้ามาเป็นผู้ร่วมให้การสนับสนุนอีกทางหนึ่ง สมาชิกส่วนใหญ่เป็นข้าราชการรุ่นหนุ่มในระดับชั้นคุณหลวงและต่ำกว่า ในขณะที่ฝ่ายทหารเองไม่ได้มีบทบาทเด่นหรือมีเสียงสำคัญในสภาผู้แทนราษฎรแต่อย่างใด

สภาผู้แทนราษฎรชุดแรกของประเทศสยามนี้มีสถานะอย่างสูงส่ง กล่าวคือ มีฐานะเป็นผู้ใช้อำนาจสูงสุดของราษฎรร่วมกับกษัตริย์ คณะกรรมการราษฎร และศาล นับรวมเป็นการแบ่งแยกอำนาจสูงสุดออกเป็น 4 ทาง (มาตรา 2) สภาผู้แทนราษฎรชุดนี้เป็นผู้เลือกตั้งคณะกรรมการจำนวน 15 นายในลักษณะเป็นคณะทำงานของสภาผู้แทนราษฎร คือต้องทำหน้าที่ไปตามวัตถุประสงค์ของสภา (มาตรา 28) หากทางสภาเห็นว่ากรรมการมิได้ทำหน้าที่ไปตามวัตถุประสงค์ของสภา ทางสภามีอำนาจเชิญให้ออกจากตำแหน่งและเลือกตั้งคนใหม่แทนได้ (มาตรา 33) สภามีอำนาจตั้งอนุกรรมการเพื่อทำการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือให้สอบสวนพิจารณาความเห็น

(มาตรา 26) มีบทบัญญัติให้ความคุ้มครองสมาชิกของสภาและอนุกรรมการของสภา หรือคนที่ทางสภาเชื่อถือเชิญมาในการพูดและแสดงความคิดเห็นซึ่งจะนำไปกล่าวฟ้องร้องมิได้ (มาตรา 24) และในประการสำคัญ คือหากมีการฟ้องร้องกษัตริย์จะนำไปขึ้นศาลไม่ได้ ให้เป็นหน้าที่ของสภาผู้แทนราษฎรจะวินิจฉัย (มาตรา 6)

สภาผู้แทนราษฎรนี้ไม่มีบทบัญญัติใดระบุเรื่องการยุบเลิกสภา หมายความว่าทั้งฝ่ายกษัตริย์ คณะกรรมการราษฎร และศาลไม่มีอำนาจยุบเลิกสภานี้ได้ แต่มีความในมาตรา 10 กล่าวถึงสมัยของสภาว่าแบ่งออกเป็นสามสมัย สมัยที่หนึ่งคือนับจากวันประกาศใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวไปจนกว่าจะมีการเลือกตั้ง มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งมาจากการแต่งตั้งอย่างเดียวจำนวน 70 คน สมัยที่สองภายในหกเดือนหรือเมื่อประเทศมีความเรียบร้อย ให้จัดการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรและให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในสมัยแรกปรับตัวเองให้มีจำนวนเท่ากับสมาชิกซึ่งมาจากการเลือกตั้ง ถัดมาคือในสมัยที่สามซึ่งสภาชุดนี้จะสิ้นสุดตัวเองไปตามวิวัฒนาการ คือภายใน 10 ปีหรือไม่เกินไปกว่าเวลาที่ราษฎรมากกว่าครึ่งหนึ่งมีความรู้ชั้นประถมศึกษาให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแต่เพียงอย่างเดียว โดยไม่มีสมาชิกที่มาจากแต่งตั้งแต่อย่างไรก็ตามโดยเหตุที่มีการระบุชื่อกฎหมายพระธรรมนูญการปกครองแผ่นดินฉบับนี้ว่าเป็น“ฉบับชั่วคราว” จึงมีเจตนาหลักของกฎหมายขึ้นกำกับเหนือมาตรา 10 อีกทีหนึ่งว่า เงื่อนไขของการมีสภานี้คงต้องเปลี่ยนรูปไปในลักษณะใดลักษณะหนึ่งเมื่อมีกฎหมายพระธรรมนูญฉบับใหม่ประกาศขึ้นใช้แทน

สภาผู้แทนราษฎรได้เปิดประชุมกันเป็นครั้งแรกในวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ.2475 คือในวันเดียวกันกับที่มีการประกาศแต่งตั้งสมาชิกแห่งสภานั้น ที่ประชุมได้เลือกเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎร เลือกพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นประธานกรรมการราษฎร และได้ให้ความเห็นชอบพระยามโนปกรณนิติธาดาในการคัดเลือกกรรมการราษฎรอื่นอีกจำนวน 14 คน รวมทั้งได้ตั้งอนุกรรมการร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินใหม่ จำนวน 7 คน เพื่อทำการแก้ไขธรรมนูญการปกครองนั้นให้มีความเรียบร้อยและสมบูรณ์ (รงส.: ครั้งที่ 1/2475, 28 มิถุนายน 2475)

สภาผู้แทนราษฎรชุดแรกนี้ได้ประชุมกันอย่างแข็งขันสัปดาห์ละ 3 วัน ติดต่อกันตั้งแต่ปลายเดือนมิถุนายนจนถึงเดือนธันวาคม พ.ศ.2475 ภาระหน้าที่หลักคือการจัดระเบียบราชการต่างๆของฝ่ายทหารและข้าราชการพลเรือน และได้ตราพระราชบัญญัติจำนวนมากจากพื้นฐานทางแนวความคิดซึ่งแตกต่างไปจากการตรากฎหมายของรัฐบาลในระบอบเก่า

ในแง่ของระเบียบราชการและทหารนั้นมุ่งไปสู่การจัดระบบราชการและทหารแห่งชาติ ได้แก่การจัดระเบียบเพื่อให้คณะกรรมการราษฎรทำการติดต่อข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของระบอบเก่าลงไปทีละส่วนและเป็นไปอย่างสิ้นเชิงในท้ายที่สุด โดยการโอนอำนาจหน้าที่ให้แก่ข้าราชการรุ่นใหม่แต่ไม่ได้โอนเอาวัฒนธรรมระบบคุณค่าและการจ่ายค่าตอบแทนจำนวนมากตามมาด้วย อย่างเช่น ในวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ.2475 สภาผู้แทนได้มีมติให้จัดรูปกระทรวงกลาโหมใหม่ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงพระปรมาภิไธย ได้มีประกาศเรื่องการจัดระเบียบป้องกันอาณาจักรในวันที่ 6 กรกฎาคม (ปชศ.45:149-152) และตามประกาศนี้ทางคณะกรรมการราษฎรจึงได้แต่งตั้งพระยาพลพลพยุหเสนาเป็นผู้บัญชาการทหารบกได้ในวันเดียวกัน(ในระบอบเก่าไม่มีตำแหน่งนี้มาก่อน) ในอีกสามวันต่อมา คือวันที่ 9 กรกฎาคมได้มีการปลดนายทหารชั้นผู้ใหญ่

จำนวน 41 นาย เป็นนายพลโท 4 นาย นายพลตรี 10 นาย นายพันเอกและนาวาเอกจำนวน 27 นาย ซึ่งในจำนวนนี้เป็นเจ้านายเสีย 8 พระองค์ ทั้งนี้ไม่นับรวมสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต (พระองค์ทรงเป็นผู้บังคับบัญชากรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็กรักษาพระองค์) ซึ่งทรงลาออกราชการและเสด็จไปประทับในต่างประเทศก่อนหน้าแล้ว (ดู รกจ.,49: “ประกาศกระทรวงกลาโหมเรื่องนายทหารออกจากประจำการ” 9 กรกฎาคม 2475) ซึ่งทำให้นายทหารชั้นนายพลของกองทัพเหลืออยู่เพียง 3 นายเท่านั้น คือ พลโทพระยาวิจิตวงศ์วุฒิไกร สมุหราชองครักษ์ พลเรือโทพระยาราชวังสัน เสนาธิการทหารเรือ ซึ่งในขณะนั้นไปราชการทหารในต่างประเทศ และพลตรีพระยาประเสริฐสงคราม ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม ดังนั้นผู้บังคับบัญชานายทหารทางปฏิบัติจึงเป็นเพียงนายทหารระดับนายพันเอกซึ่งเหลืออยู่ประมาณ 18 นาย (อ้างศักดิ์,2533:172-173)

ในสายของข้าราชการพลเรือนก็เช่นกัน มีการปลดข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ออกจำนวนหนึ่ง นอกจากคณะเสนาบดี และปลัดทูลฉลองของบางกระทรวงแล้ว ได้แก่ ตำแหน่งอธิบดี อย่างเช่น อธิบดีกรมตำรวจ อธิบดีกรมฝิ่น อธิบดีกรมพระอาลักษณ์ ฯลฯ ตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล ซึ่งในท้ายที่สุดได้ยกเลิกตำแหน่งนี้ไปโดยสิ้นเชิงในปี พ.ศ.2476 และตำแหน่งเจ้ากรม อย่างเช่น เจ้ากรมรังวัดที่ดิน เจ้ากรมเจ้าท่า เป็นต้น (ดู รกจ.,เล่ม 49) ซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นการปลดออกโดยไม่มีการแต่งตั้งผู้ใดเข้ารับตำแหน่งแทน

ในแง่ของตรากฎหมายของสภาผู้แทนราษฎรจำนวนมากในระยะแรกนั้น บ่งบอกถึงความรู้สึกและหลักความคิดที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างสำคัญในบางประการ กล่าวคือ มีการยอมรับสิทธิในทางการเมืองของประชาชนเกิดขึ้น พิจารณาว่าผู้คนมีความเท่าเทียมและเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมาย และมีการยอมรับว่าปากเสียงของประชาชนมีความสำคัญในทางการเมือง ซึ่งทั้งหมดเป็นหลักการที่ไม่มีอยู่ในระบบความคิดหรือหลักกฎหมายของระบอบเก่า อย่างเช่น กฎหมายต่างๆของระบอบเก่ายังพิจารณาว่าคนมีสองชั้น ระหว่างชั้นบรรดาศักดิ์ คือ ศักดินา 400 ไร่ขึ้นไปกับชั้นสามัญ (ดูอาทิวาทินคำอธิบายของ รามบัณฑิตสิทธิเสรี,2472) แต่โดยความคิดซึ่งเชื่อมั่นในเรื่องความเสมอภาคทางกฎหมาย (ไม่ใช่ความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ) ดังปรากฏในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม จึงมีการตราพระราชบัญญัติยกเลิกการปรับโทษศักดินา พุทธศักราช 2475 ขึ้นเมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2475 ซึ่งความในมาตราที่ 4 อ่านว่า “ถ้าจะต้องกำหนดค่าสินไหมทดแทนตามกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ท่านมิให้พิจารณาเอาศักดินาของคู่กรณีขึ้นเป็นเหตุเปลี่ยนแปลงการคำนวณค่าสินไหมทดแทนตามบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์” (ปชศ.,45:476) หลักการแบบนี้มิใช่เรื่องเล็กน้อยในทางสังคมการเมือง นี่คือการยกเลิกหลักการให้อภิสิทธิ์แก่บุคคลโดยชาติกำเนิดลงหากต้องมีความสัมพันธ์กันแน่นอนว่าหากไม่มีความสัมพันธ์กัน กฎหมายหนึ่งจะไม่เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของกลุ่มคนซึ่งยังคงยึดถือชาติตระกูลอย่างเหนียวแน่นลงไปได้อย่าง

สภาผู้แทนราษฎรโดยการผลักดันของกลุ่มคนหนุ่มในคณะราษฎรยังได้ตราพระราชบัญญัติเกี่ยวกับชาวไร่ชาวนาและเกษตรกรอีกหลายฉบับในปี พ.ศ.2475 ซึ่งมีทั้งการลดหย่อนและผ่อนผันการจัดเก็บภาษีหลายชนิด และที่สำคัญคือการตราพระราชบัญญัติว่าด้วยการยึดทรัพย์สินของกสิกร พุทธศักราช 2475 ในวันที่ 21 กันยายน ความในมาตราที่ 5 มีใจความว่า ห้ามมิให้เจ้าหน้าที่และเจ้าหน้าที่ของรัฐยึดพืชผลที่ยังไม่เก็บเกี่ยว พืชพันธุ์ที่จะใช้ในการเพาะปลูกต่อไป พืชผลสำหรับการเลี้ยงตัวเองและครอบครัวตามฐานะ และสัตว์กับเครื่อง

มือในการประกอบอาชีพ (ปชศ.45:300) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแนวคิดเรื่องราษฎรคืออะไร รวมทั้งเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ และการจัดเก็บภาษีของรัฐจากแต่เดิมซึ่งหากราษฎรไม่มีเงินจ่ายภาษีหรือเงินกู้ยืมก็ให้เจ้าหน้าที่ยึดทรัพย์ทั้งหมดมาขายทอดตลาดได้ (ดูบทที่ 5) เรื่องคติในการจัดการปกครองส่วนนี้เป็นเครื่องบ่งชี้ในประการหนึ่งว่ารัฐสยามกำลังเปลี่ยนรูปจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์กลายเป็นรัฐสมัยใหม่กว่าในอีกลักษณะหนึ่ง (นราธิปพงศ์ประพันธ์-ช.2514:405-412; ปรีดี-ค.2526:47)

สภาผู้แทนราษฎรชุดแรกนี้ได้ทำงานกันอย่างแข็งขันในฐานะเป็นกลไกทางการเมืองของระบอบใหม่ในตลอดปี พ.ศ.2475 อย่างไม่เคยมีปรากฏมาก่อน เพราะว่าในอีกทางหนึ่งมีคณะกรรมการราษฎร และมีอนุกรรมการของฝ่ายสภาเป็นอุปกรณ์หนุนช่วยการทำงาน

คณะกรรมการราษฎรมีจำนวน 15 นาย ทุกคนมีฐานะเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และได้รับเลือกจากสภาผู้แทนราษฎรให้ทำหน้าที่ทางการบริหารควบคุมฝ่ายเสนาบดีและระบบราชการ สามารถตรากฎหมายเป็นการฉุกเฉินได้ แต่ต้องรับนักกฎหมายนั้นมาให้สภารับรอง (มาตรา 28) เป็นผู้ให้การอนุมัติการดำเนินงานของเสนาบดี หากเสนาบดีทำไปโดยพลการให้ถือเป็นโมฆะ (มาตรา 31) การถอดถอนเสนาบดีเป็นพระราชอำนาจของกษัตริย์ แต่พระราชอำนาจนี้ทรงใช้แต่โดยคำแนะนำของคณะกรรมการราษฎร (มาตรา 35) คณะกรรมการราษฎรมีอำนาจให้อภัยโทษ แต่เรื่องนี้ให้ทำความขอพระบรมราชานุญาตก่อน (มาตรา 30) มีหน้าที่เจรจากรุงเทพกับต่างประเทศ แต่การให้สัตยาตัญญาพระราชไมตรีและการประกาศสงคราม คณะกรรมการราษฎรต้องทำโดยพระบรมราชานุญาต (มาตรา 36 และมาตรา 37) คณะกรรมการราษฎรผู้ใดผู้หนึ่งมีหน้าที่ลงนามสนองพระบรมราชโองการ (มาตรา 7) และคณะกรรมการราษฎรเป็นผู้มีสิทธิใช้อำนาจแทนกษัตริย์ หากกษัตริย์มีเหตุจำเป็นซึ่งทำหน้าที่ไม่ได้หรือไม่อยู่ในพระนคร (มาตรา 5)

พิจารณาจากข้อบัญญัติดังกล่าวของธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวกล่าวได้ว่าคณะกรรมการราษฎรมีฐานะเป็นผู้ช่วยทำงานของฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรในการรื้อถอนพระราชอำนาจและอำนาจหน้าที่ของคณะเสนาบดีซึ่งมีอยู่ในระบอบเดิม ในด้านของความสัมพันธ์กับฝ่ายสภานั้นคณะกรรมการราษฎรมีอำนาจจำกัดมาก เนื่องจากถูกแต่งตั้ง ถูกปลดหรือถูกถอดถอนได้โดยมติของสภาผู้แทนราษฎรแต่ไม่มีอำนาจยุบสภา (มาตรา 33) ตรงกันข้ามกับทางด้านของความสัมพันธกับฝ่ายกษัตริย์และคณะเสนาบดีเดิม ซึ่งคณะกรรมการราษฎรมีอำนาจมากกว่าอย่างเห็นได้ชัด การจัดวางหน้าหนักของความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันใหม่ที่ตั้งขึ้นกับสถาบันเก่าในลักษณะนี้แน่นอนว่าเป็นความคิดของหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นสำคัญ (ดูบทที่ 6) ซึ่งมีผู้วิเคราะห์ว่าเขาคงได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากการเปลี่ยนแปลงในประเทศจีนและรัสเซียในสมัยนั้น (มอเรลล์และโดเนอร์, 2526:9; โภคิน, 2529:17) อย่างไรก็ตาม ปรีดี พนมยงค์ได้อธิบายโดยอ้อมๆ ในระยะหลังว่ารากฐานของความคิดนี้มาจากประสบการณ์ของการปฏิวัติในฝรั่งเศสเป็นวิธีการของฝ่ายอภิวัฒน์ซึ่งเรียกว่าวิธีการ“กรรมการราษฎร” (Commissaire du Peuple) (ปรีดี-ค.2526:465)

คณะกรรมการราษฎรชุดแรกและมีเพียงชุดเดียวในกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของสยาม มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นหัวหน้า ร่วมด้วยกรรมการอื่นๆอีก 14 คน ในจำนวนกรรมการทั้งหมดรวม 15 คนนี้ แยกเป็นสมาชิกของคณะราษฎร 10 คน ซึ่งประกอบไปด้วยนายทหารชั้นอาวุโสของคณะราษฎรทั้ง 4 คน และ

เป็นสมาชิกคณะราษฎรสายทหารบกหนึ่งคน สายทหารเรือหนึ่งคน กับเป็นสมาชิกคณะราษฎรสายพลเรือนอีก 4 คน นอกจากนี้ที่กล่าวมาอีก 5 คนเป็นข้าราชการของระบอบเก่า ซึ่งได้แก่ พระยามโนปกรณนิติธาดา, พระยาปริชาลยุทธ, พระยาศรีวิสารวาท, พระยาประมวลิษาพูล, และหลวงเดชสหกรณ์ ซึ่งสามารถแยกภูมิหลังในอีกลักษณะหนึ่งได้ว่าเป็นนายทหาร 7 คนและเป็นพลเรือน 8 คน (ดู มนูญ, 2508) คณะกรรมการราษฎรชุดนี้ มีภาระหน้าที่การงานค่อนข้างมาก ทั้งที่ผูกพันกับสภาคือมีการประชุมร่วมกับฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรสัปดาห์ละสามวัน และมีการประชุมคณะกรรมการราษฎรเป็นการภายในเองอีกเกือบทุกวันในช่วงเดือนแรก ถัดมาจึงมีการประชุมเป็นการแน่นอนสัปดาห์ละสามวัน ซึ่งเกี่ยวข้องกับการดำเนินการให้เป็นไปตามมติของสภา การคิดสั่งการ การเสนอแต่งตั้งและปลดข้าราชการ และที่สำคัญคือการนำเรื่องต่างๆ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งเพื่อขอลงพระนามและขอรับพระราชทานแนวพระราชดำริในเรื่องต่างๆ

การเสนอ สั่งการและปลดข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ แม้ว่าโดยหลักแล้วเป็นการดำเนินการไปตามกรอบโครงสร้างจัดวางโดยฝ่ายสภาผู้แทนราษฎร แต่ทางปฏิบัติเป็นอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการราษฎรโดยตรง ซึ่งทำให้คณะกรรมการราษฎรต้องเข้าไปสัมพันธ์ และมีเรื่องกระทบกระทั่งกับกลุ่มต่างๆ แทนสภาผู้แทนราษฎรโดยปริยาย อย่างเช่น การปลดนายทหารชั้นผู้ใหญ่และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ดังได้กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ คือการดูแลหน่วยราชการซึ่งฝ่ายสภาได้จัดตั้งขึ้นใหม่หรือมีมติให้โอนมาอยู่ภายใต้การดูแลของคณะกรรมการราษฎรเป็นการเฉพาะ ซึ่งได้แก่ กรมตรวจเงินแผ่นดิน กรมพัสดุแห่งชาติ และกรมร่างกฎหมาย (ดู ปชศ, 45) หน่วยงานทั้งสามกรมนี้เป็นแขนขาของคณะกรรมการราษฎร ซึ่งสร้างภาพให้ดูว่าคณะกรรมการราษฎรมีอำนาจเด็ดขาด รวมทั้งมีภาระหน้าที่พิเศษ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการสอดส่องดูแลพฤติกรรมของผู้คนต่างๆ ทั้งที่ได้ถูกปลดไปแล้ว และยังอยู่ในตำแหน่งหน้าที่ราชการว่าทำการเคลื่อนไหวที่เป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบใหม่หรือไม่ (หจช.สร.0201.16/35 รายงานผู้สืบราชการลับพ.ศ.2475-2476) คณะกรรมการราษฎรเป็นผู้ใช้อำนาจสั่งปิดและดักเตือนหนังสือพิมพ์พิจารณาหนังสือร้องเรียนและแสดงความเห็นของกลุ่มคนต่างๆ ทั้งจากฝ่ายพ่อค้าและผู้นำชาวบ้านซึ่งเสนอเข้ามาทางคณะกรรมการราษฎรมากกว่าทางสภาผู้แทนราษฎร (ดูต่อไปข้างหน้า) และโดยการปฏิบัติซึ่งคณะทำงานของคณะกรรมการราษฎรมีความสัมพันธ์กับส่วนต่างๆ มากกว่าฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรและมากกว่าอำนาจหน้าที่ซึ่งระบุในธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวเช่นนี้ ทำให้สถานะของคณะกรรมการราษฎรมีความกำกวม เกิดมีระบบบริหารซ่อนอยู่ภายในระบบคณะกรรมการราษฎร ดังจะกล่าวต่อไปในตอนท้ายของบทนี้

เหตุที่ฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรมีการทำงานกันอย่างเข้มแข็งในช่วงปีแรก ในอีกส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรได้จัดตั้งอนุกรรมการของสภาทำการพิจารณาแก้ไขพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ.2475 อนุกรรมการชุดนี้เมื่อแรกตั้งมี 7 คนได้แก่ พระยามโนปกรณนิติธาดา, พระยาเทพวิฑูรพหุลศรุตชาติ, พระยามานวราชเสวี, พระยานิติศาสตร์ไพศาล, พระยาปรีदानฤเบศร์, หลวงประดิษฐ์มนูธรรม และหลวงสินชาติโยธารักษ์ ในเดือนกันยายน พ.ศ.2475 พระยามโนปกรณนิติธาดาได้ขอให้สภาแต่งตั้งอนุกรรมการเพิ่มอีกสองคน คือพระยาศรีวิสารวาท และพระยาราชวังสัน (รงส.:ครั้งที่ 27/2475, 23 กันยายน 2475) คณะกรรมการชุดนี้ได้ทำงานร่างธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามฉบับใหม่อย่างขะมักเขม้น และได้ทำการ ติดต่อกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวตลอดเวลา พระยามโนปกรณนิติธาดาในฐานะประธานอนุกรรมการกล่าวว่า “อาจจะกล่าวได้ว่า ได้ร่วมมือกันทำด้วยความตลอด ในร่างที่เสนอมานี้ได้ทูลเกล้าฯ ถวาย

และทรงเห็นชอบด้วยทุกประการแล้วและที่กล่าวได้ว่าทรงเห็นชอบนั้น ไม่ใช่แต่เพียงเห็นชอบด้วยอย่างข้อความที่กราบบังคมทูลขึ้นไปยิ่งกว่านั้นเป็นที่พอพระราชหฤทัยมาก”(รงส.:ครั้งที่ 34/2475, 16 พฤศจิกายน 2475) ทางฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรเองได้ทำการพิจารณาและให้ความเห็นชอบร่างกฎหมายนั้นโดยรวดเร็ว และได้ประกาศใช้เป็นกฎหมายสูงสุดชื่อ“รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม”ในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม (ปชศ,45:400-417) มีบทบัญญัติรวม 68 มาตราได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบของสถาบันและความสัมพันธ์ของสถาบันต่างๆไปอย่างมาก หากเปรียบเทียบกับธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามฉบับแรก (ดูเดือนและไฟโรจน์,2477:เล่ม 2;บริรักษ์นิติเกศตร์,2478;กมล,2524) กล่าวคือ สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจน้อยลง คือถูกยุบได้โดยพระราชอำนาจในการตราพระราชกฤษฎีกาและให้มีการเลือกตั้งใหม่ภายในเก้าสิบวัน (มาตรา 35) สมัยการประชุมซึ่งแต่เดิมประชุมกันตลอดสัปดาห์ละสามครั้งเปลี่ยนเป็นการประชุมสามัญสมัยหนึ่งๆเพียง 90 วัน (มาตรา 29) นอกจากนั้นให้ถือเป็นการประชุมสมัยวิสามัญซึ่งพระมหากษัตริย์จะทรงเรียกประชุมได้เพื่อประโยชน์แห่งรัฐ(มาตรา 31) อำนาจหลักของฝ่ายสภาคือการตราพระราชบัญญัติและพระราชบัญญัติงบประมาณประจำปี และการควบคุมฝ่ายบริหารโดยการตั้งกระทู้ถาม และลงมติไม่ไว้วางใจรัฐมนตรีทั้งคณะหรือรายตัว (มาตรา 36,37,40,และ 41) และมีอำนาจแต่งตั้งคณะกรรมการวิสามัญเพื่อทำกิจการ หรือเพื่อสอบสวนข้อความต่างๆ แต่ทั้งนี้เรื่องนั้นต้องอยู่ในวงงานของสภา (มาตรา 43)

การที่สภาผู้แทนราษฎรชุดมีอำนาจสูงสุดและเด็ดขาดได้ให้ความเห็นชอบกับร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรนี้ มีความหมายว่าฝ่ายสภายอมให้มีการลดอำนาจและบทบาทของฝ่ายตนเองลงไป

ในขณะเดียวกันฝ่ายบริหารซึ่งเรียกใหม่ว่า“คณะรัฐมนตรี”มีอำนาจเพิ่มมากขึ้น คณะรัฐมนตรีประกอบด้วยนายกรัฐมนตรีหนึ่งคนและรัฐมนตรีจำนวน 14 ถึง 24 คนมีหน้าที่บริหารราชการแผ่นดิน (มาตรา 46) ไม่จำเป็นต้องเป็นสมาชิกของสภา (มาตรา 47) ต้องทำการบริหารราชการโดยได้รับความไว้วางใจจากสภา และสามารถสิ้นสุดฐานะลงได้เมื่อฝ่ายสภาลงมติไม่ไว้วางใจ (มาตรา 51) มีอำนาจในการตราพระราชกำหนด และกราบบังคมทูลขอให้พระมหากษัตริย์ตราพระราชกฤษฎีกาโดยไม่ขัดต่อกฎหมาย รวมทั้งพระราชกฤษฎีกายุบสภาผู้แทนราษฎร (มาตรา 52 และ 56)

พระมหากษัตริย์ทรงได้รับพระราชอำนาจคืนมามากขึ้น กล่าวคือ ทรงอยู่ในฐานะอันเป็นที่เคารพสักการะผู้ใดจะละเมิดมิได้ (มาตรา 3) ทรงดำรงตำแหน่งจอมทัพสยาม(มาตรา4) ทรงเป็นผู้ใช้อำนาจนิติบัญญัติทางสภา ทรงใช้อำนาจบริหารทางคณะรัฐมนตรี และทรงใช้อำนาจตุลาการทางศาล ซึ่งหมายความว่ามีการแบ่งแยกอำนาจอธิปไตยออกเพียงสามทาง ไม่ใช่สี่ทางดังเช่นธรรมนูญฉบับแรก (มาตรา 6,7,และ 8) ทรงมีพระราชอำนาจในการประกาศสงคราม และพระราชอำนาจที่จะทรงพระราชทานอภัยโทษ(มาตรา 54 และ 55) และเนื่องด้วยฐานะของพระมหากษัตริย์ทรงมีอย่างสูงเด่น รัฐธรรมนูญจึงได้ระบุให้พระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปอยู่เหนือการเมือง (มาตรา 11)

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของสถาบันและความสัมพันธ์ของสถาบันดังกล่าวนี้เป็นเรื่องแน่ชัดว่าเป็นไปตามหลักความคิดเห็นของอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญส่วนใหญ่ซึ่งเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับพระยา และสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ ในอนุกรรมการชุดนี้มีตัวแทนคณะราษฎรเพียงคนเดียวและสำเร็จการศึกษา

วิชากฎหมายจากประเทศฝรั่งเศส คือหลวงประดิษฐมนูธรรม ซึ่งคงไม่อาจตอบได้กับความเห็นของคนอื่น ๆ อีก 8 ท่านได้ และหลักการกับแนวคิดซึ่งนิยมการปกครองแบบอังกฤษในรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ยังมีผลต่อการเปลี่ยนแปลง“ภาษา”และ“ศัพท์”ต่างๆเพื่อรักษาความรู้สึกของผู้คนเป็นสำคัญ โดยยึดหลักว่าอะไรที่รู้กันอยู่แล้วก็ไม่จำเป็นต้องเขียนเพื่อไม่ให้เกิดการ“ชอกช้ำ”ต่อกันไปมากกว่าที่เป็นอยู่(รงส.:ครั้งที่35/2475,25 พฤศจิกายน2475)

อย่างไรก็ตามฝ่ายผู้ร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว คือหลวงประดิษฐมนูธรรมก็คงไม่ได้เป็นผู้“พ่ายแพ้”ไปทั้งหมด ประการแรก คือการคงหลักเรื่องสิทธิของประชาชนเอาไว้ตามความในมาตรา 12 ซึ่งกล่าวว่า“บุคคลย่อมเสมอภาคกันโดยกฎหมาย ฐานันดรศักดิ์โดยกำเนิดก็ดี โดยการแต่งตั้งก็ดี หรือโดยประการใดก็ดี ไม่กระทำให้เกิดเอกสิทธิอย่างใดเลย” เรื่องนี้เป็นสิ่งที่ไม่อาจมองข้ามได้ เนื่องด้วยคตินของนักกฎหมายฝ่ายสำเร็จการศึกษาจากอังกฤษยังคงมีแนวความคิดเรื่องนี้อยู่ และในร่างเค้าโครงการเปลี่ยนรูปการปกครอง ซึ่งพระยาศรีวิสารวาจาได้ร่างถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในเดือนมีนาคม พ.ศ.2474 (ปฏิทินใหม่คือ พ.ศ.2475) ปรากฏว่าพระยาศรีวิสารวาจายังคงคิดถึงเรื่องการแบ่งชั้นบุคคล โดยใช้จำนวนภาษีที่เสียให้แก่รัฐเป็นเกณฑ์(ดูบทที่ 7) ดังนั้น การที่รัฐธรรมนูญฉบับถาวรของสยามไม่มีบทบัญญัติ เรื่องการแบ่งชั้น สิทธิของบุคคลย่อมเป็นความสำเร็จของฝ่ายหลวงประดิษฐมนูธรรมมากกว่าคนอื่น ๆ นอกจากนี้ ได้แก่ การคงบทบัญญัติเรื่องสมัชชของสภา โดยเปลี่ยนรูปเป็นมาตราที่ 65 ของบทเฉพาะกาล กล่าวคือ นับตั้งแต่วันใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวให้มีสมาชิกสภาสองประเภท คือมาจากการเลือกตั้ง และการแต่งตั้งจำนวนเท่ากัน และภายในสิบปี(คือปีพ.ศ.2485)หรือเมื่อราษฎรมีสสิทธิออกเสียงเลือกตั้งมีการศึกษาจบชั้นประถมศึกษามากกว่ากึ่งหนึ่ง ให้มีผู้แทนราษฎรที่มาจากกรเลือกตั้งเพียงอย่างเดียว

นี่เป็นผลงานชิ้นสำคัญท้ายสุดของสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกร่วมกับอนุกรรมการของสภาและคณะกรรมการการราษฎร ซึ่งทำให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชหฤทัยมาก พระองค์ทรงยกทรงพระ ราชปรารภของรัฐธรรมนูญฉบับถาวรด้วยพระองค์เอง (ปริทัศน์-ค,2526:433) และได้ทรงเสด็จพระราชดำเนินประกอบพระราชพิธีพระราชทานรัฐธรรมนูญในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 ซึ่งยังผลให้สภาผู้แทนราษฎรแม้ว่าสมาชิกสภายังเป็นชุดเดิมแต่มีอำนาจหน้าที่เปลี่ยนแปลงไป และทำให้คณะกรรมการราษฎรสิ้นสุดลง

สถาบันการเมืองในการเคลื่อนไหวของกลุ่มสังคม

สภาผู้แทนราษฎรและคณะกรรมการการราษฎรเป็นสถาบันการเมืองใหม่ และโดยพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามมุ่งหมายให้สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจสูงสุด คณะกรรมการการราษฎรเป็นเพียงคณะทำงานของฝ่ายสภา แต่ในทางปฏิบัติสถาบันการเมืองดังกล่าวดำรงสถานะและมีการหน้าที่ในทางความเป็นจริงอย่างใด เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมคือการเคลื่อนไหวและการรับรู้ของกลุ่มต่างๆอยู่ด้วยเป็นสำคัญ

สำหรับกลุ่มเจ้านายโดยรวมเห็นได้ชัดว่าพิจารณาสถาบันทั้งสองไปในทางลบ เนื่องด้วยสถาบันทั้งสองเป็นผลผลิตของการยึดอำนาจ ได้มีเสียงติฉินและว่ากล่าวกลุ่มคณะราษฎร ฝ่ายสภาและคณะกรรมการการราษฎร อยู่ทั่วไปในแวดวงของคนชั้นสูง ในทำนองว่าเป็นเครื่องหมายบ่งบอกว่าประเทศสยามเข้าสู่“ยุคมืด” ซึ่งจะมีความ

ขุนวยเกิดขึ้นต่อไปไม่รู้จักจบจักสิ้น (พิทยลาภพฤฒิยากร, 2517) ฝ่ายสมาชิกกลุ่มเจ้านายชั้นล่าง ๆ คือ ชั้นหม่อมราชวงศ์รุ่นหนุ่มมีความเห็นว่าเป็นการกระทำของกลุ่มที่นิยมหลักการตะวันตกอย่างหลงผิด โดยโค่นล้มต้นราชพฤกษ์ลงแล้วเอาต้นตำแยมาปลูกแทน (เสนีย์, 2491) เสี่ยงว่ากล่าวในลักษณะนี้คงมีอยู่พอสมควรในสมัยนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาเตือนพระราชวงศ์ในสมัยนั้นว่า “แม้เพียงใช้กิริยาวาจาเสียดสีก็มีบังควร เพราะว่าถ้าเกิดปากเสียงขึ้นแล้ว ก็จะเป็นอันตรายแก่ความสงบราบคาบ” (“สำเนาพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาวรวงษ์พัฒน” ลงวันที่ 28 มิถุนายน 2475 ดู หจข.สร.0201.16/14) ก็เป็นที่น่าเชื่อว่าพระราชดำรินี้คงเปลี่ยนจิตใจของคนชั้นสูงไปได้ไม่มากนัก ในระยะต่อมาเสี่ยงว่ากล่าวเสียดสีอาจเบาบางลงไปด้วยเจ้านายจำนวนมากทรงไปประทับในต่างประเทศ (ดูบทที่ 2) แต่ก็เป็นการเสด็จไปโดยแรงบีบคั้นของสถานการณ์มากกว่าโดยพระทัยที่แท้ และความคิดความรู้สึกว่าการยึดอำนาจเป็นการย้ายพระราชวงศ์นั้นได้ดำรงอยู่ต่อเนื่องมาอีกเป็นเวลานาน โดยขึ้นอยู่กับพระทัยของเจ้านายแต่ละพระองค์ รวมทั้งการประพฤติปฏิบัติของฝ่ายรัฐบาลในเวลานั้น ซึ่งมีความรุนแรงต่อเจ้านายมากขึ้นไปตามลำดับ

อย่างไรก็ตาม มีเจ้านายจำนวนน้อยพระองค์ได้ทรงพิจารณาการมีสถาบันใหม่ไปในทางที่สร้างสรรค์ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร และหม่อมเจ้าสกลวรรณการ วรวรรณ เป็นตัวอย่างของเจ้านายส่วนน้อยนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ นั้น ทรงเป็นเจ้านายและทรงเป็นนักปราชญ์ซึ่งให้การรับรองการยึดอำนาจวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ว่าเป็น “การปฏิวัติ” ซึ่งแปลว่าการหมุนกลับของหลักมูลไปตามแนวคิดเอนกนิกรสโมสรสมมติ กล่าวคือพระมหากษัตริย์ทรงขึ้นครองราชย์โดยมติของมหาชน ทรงอยู่ในฐานะอันเป็นที่เคารพสักการะผู้ใดจะละเมิดมิได้ การมีรัฐธรรมนูญจึงเป็นเครื่องค้ำประกันเสถียรภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ดีกว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่กระนั้นก็ตาม พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยในเรื่องให้เจ้านายอยู่เหนือการเมือง ทรงกล่าวว่าเป็นการถือเอาความสะดวกทางการเมือง และทำให้รัฐธรรมนูญมีช้อยกเว้นตั้งแต่ต้น เกิดมีเอกสิทธิของเจ้านาย และเอกสิทธินี้ไม่ใช่ว่ามีแต่ได้ประโยชน์ ย่อมมีทางที่จะเสียประโยชน์อยู่ด้วย (วรรณไวทยากร, 2488:39-61) พระวิจารณ์ข้อนี้เห็นว่ามีความลึกซึ้งมาก

การให้เจ้านายอยู่เหนือการเมือง รวมทั้งการมีแรงบีบคั้นให้เจ้านายต้องเสด็จไปประทับในต่างประเทศ นับตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตเสด็จประทับที่สุมาตราเป็นต้น ได้มีผลต่อการตั้งมั่นของสถาบันการเมืองใหม่อยู่พอสมควร กล่าวคือสถาบันใหม่ได้ปิดโอกาสตนเองในการซิมซับและให้สถาบันที่บางส่วนแก่กลุ่มเจ้านายโดยรวม ฝ่ายคณะราษฎรนั้นมุ่งประนีประนอมกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสำคัญ แต่ดังได้กล่าวมาแล้วว่าพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่อาจเปลี่ยนจิตใจของกลุ่มเจ้านายไปได้ ดังนั้นการที่สถาบันใหม่เปิดต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของกลุ่มเจ้านาย ย่อมทำให้เจ้านายซึ่งยังคงประทับในประเทศหรือเดินทางไปมา ทรงประสบปัญหาต่างๆ เป็นอันมาก ฝ่ายรัฐบาลพิจารณาพฤติกรรมดังกล่าวไปในทางไม่น่าไว้วางใจและได้กลายเป็นศัตรูที่ฝ่ายรัฐบาลใหม่ได้เข้ากวาดล้างจับกุมในระยะต่อมา เจ้านายส่วนน้อยซึ่งทรงมีบทบาทร่วมกับระบอบใหม่ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง อย่างเช่น เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และเป็นที่ปรึกษาของรัฐบาล เป็นต้น ทรงประสบกับคำว่ากล่าวเสียดสีซึ่งเป็นเรื่องที่กระทบต่อจิตใจและไม่ช่วยจรรโลงความสมานฉันท์เป็นหน้าหนึ่งอันเดียวกัน อย่างที่สถาบันการเมืองตามลัทธิรัฐธรรมนูญควรมีการหน้าที่นั้นอยู่

กลุ่มเจ้านายส่วนน้อยซึ่งทรงมีพระทัยเห็นคุณค่าของระบอบใหม่ อย่างเช่น หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ทรงอธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการ“ปฏิวัติ” ย่อมมีอาการแกว่งไปแกว่งมาตามอารมณ์ความรู้สึกของกลุ่มคน และเหวี่ยงไปข้างใดข้างหนึ่งเหมือนลูกตุ้มนาฬิกา แต่จะค่อยๆปรับให้ลงตัวเหมาะกับนิสัยใจคอของพลเมืองได้ในท้ายที่สุด ทั้งนี้มีภาษาการเมืองและความรู้ทางการเมืองเป็นเครื่องนำทางล่อมเกล่าไม่ให้ก้าวเร็วเกินไป หรือรับเอารูปแบบของตะวันตกมาทั้งรูป (ดูบทที่ 6) พระทศนะในการมองไปในอนาคต เช่นนี้คงเป็นเหตุผลหนึ่งซึ่งช่วยให้พระองค์ทรงร่วมมือกับระบอบใหม่ได้ แม้ว่ามีความผันผวนทางการเมืองเกิดขึ้นเป็นระยะๆ และกระทบต่อเจ้านายส่วนใหญ่มากขึ้นไปตามลำดับ

ในทางตรงกันข้ามกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ตลอดจนคนชั้นสูงในสมัยนั้นอีกจำนวนหนึ่งซึ่งพิจารณาและวิจารณ์การปกครองในรูปแบบสภามีอำนาจเด็ดขาด มีคณะกรรมการเพียงคณะเดียว และการที่ฝ่ายบริหารคือคณะกรรมการราษฎรไม่มีอำนาจยุบสภาโดยตรงว่า เป็นเครื่องหมายของการปกครองในระบอบ“คณาธิปไตย”

“คณาธิปไตย (Oligarchy) คือปกครองโดยบุคคลคณะหนึ่ง (อันเป็นส่วนน้อย) เข้ายึดถืออำนาจเสียหมดได้ จนเป็นเหตุให้ราษฎรส่วนมากขาดความอิสระเหมือนอย่างมีเจ้าชีวิตเด็ดขาดองค์เดียว เหมือนกัน ตัวอย่างเช่น รัสเซียซึ่งเรียกว่าประชาธิปไตยนั้น ความจริงก็เป็นเพียงคณาธิปไตยของคณะคอมมิวนิสต์ รัฐบาลอิตาลีก็เป็นคณาธิปไตยของคณะฟาสซิสต์ ตลอดจนประเทศจีนเพื่อนบ้านของเราเอง ก็อยู่ในอำนาจของก๊กมินตั๋ง ราษฎรทุกหมู่เหล่าหาไม่เสรีภาพจริงจึงไม่ เราจึงต้องพยายามหลีกเลี่ยงอันตรายข้อนี้จึงได้...” (จักรปาณิศรีศีลวิสุทธ์, 2475:90)

และการหลีกเลี่ยงการปกครองแบบ“คณาธิปไตย” ในทางสำคัญที่สุดคือให้เชิดชูพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์ให้มากกว่าที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว (จักรปาณิศรีศีลวิสุทธ์, 2575:24-32) ซึ่งเป็นการผลักดันในทางการเมืองที่ประสบผลในระบอบต่อมาพอสมควร

ความคิดเห็นเรื่องลักษณะของการปกครองในระบอบใหม่ และการมีสถาบันการเมืองใหม่เป็นเครื่องหมายของระบอบคณาธิปไตยปรากฏอยู่อย่างหนาแน่นพอสมควรในหมู่มุขปาฐะซึ่งเคยมี“เสรีภาพ”และมีความสัมพันธ์อันดีกับระบอบเก่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มของพระยาศราภย์พิพัฒน์ พระยาวิชัยสุนทร และนายหลุยส์รีวัต เป็นต้น มีคำวิพากษ์วิจารณ์ในทำนองว่า“ถ้าจะมีสภาเดียว มีคณะกรรมการเมืองคณะเดียวคือคณะราษฎร ประเทศสยามจะไม่แตกต่างจากก่อน 24 มิถุนายน 2475 ขอให้อภัยช่วยกันจัดรัฐธรรมนูญแบบคณาธิปไตยด้วย...” (สยามหนุ่ม: “ประชาธิปไตยหรือคณาธิปไตย” 10 กันยายน 2475) และกล่าวว่าอำนาจในการจัดการปกครองในปัจจุบัน “ตกอยู่กับสภาผู้แทนราษฎรกับคณะกรรมการราษฎรเป็นสำคัญ ยิ่งใหญ่กว่าพระมหากษัตริย์เสียอีก” (ไทยใหม่: “ราษฎรกับคณะราษฎร” 14 กันยายน 2475) รวมทั้งได้เสนอให้พวกนักกฎหมายและผู้พิพากษาทั้งหลายยุติบทบาททางการเมืองดังเช่นที่เป็นอยู่ในปี พ.ศ.2475 เนื่องด้วยนักกฎหมายมีการหน้าที่และความชำนาญเฉพาะด้าน การเข้ามามีบทบาททางการเมืองทำให้ประเทศ“เสียความยุติธรรม” (ไทยใหม่: “ศาลยุติธรรม” 15 กันยายน 2475)

ในอันที่จริงปฏิกริยาจากฝ่ายปัญญาชนซึ่งเป็นนักหนังสือพิมพ์อาวุโสต่อระบอบใหม่นั้น เป็นเรื่องที่แยกได้ยากอยู่เหมือนกันว่าส่วนใดมุ่งหมายเป็นปฏิปักษ์ต่อระบอบใหม่โดยสิ้นเชิง และส่วนใดมีปฏิกริยาในทางลบ (คือเห็นวาระบอบใหม่เป็นคณาธิปไตย) โดยธรรมชาติอันเนื่องมาจากการปฏิบัติของฝ่ายรัฐบาลเอง กล่าวคือ รัฐบาลใหม่นั้นได้สั่งปิดหนังสือพิมพ์จำนวนสิบฉบับ ในระหว่างเดือนมิถุนายน จนถึงธันวาคม พ.ศ.2475 (Landon, 1939:49; พริกรมณ, 2520) รวมทั้งมีการกวาดล้างหนังสือพิมพ์และมีมาตรการอื่นๆ ในทางกฎหมาย ซึ่งจะตามมาอีกมาก เรื่องนี้ตรงกันข้ามกับการปกครองในระบอบเก่า ซึ่งได้ปล่อยให้หนังสือพิมพ์ใช้ “เสรีภาพ” พอสมควรตามเงื่อนไขที่สยามเสียดิสทิสภาพนอกอาณาเขต ดังตัวอย่างเช่น ความเห็นของนายหอม นิลรัตน์ ซึ่งเขาได้กลายเป็นนักหนังสือพิมพ์อาวุโสไปแล้วในช่วงนี้ ได้กล่าววิจารณ์ระบอบใหม่อ่างน่ารับฟังว่า

“...คนที่เป็นหัวหน้ากฎหมายทนายความอะไรเหล่านี้ จะต้องเป็นคนฉลาดสามารถนำชาติประเทศพื้นผ้ออุปสรรคไปสู่ความเจริญได้ทุกคนไป ไม่จำเป็นเลย... ขอให้ท่านคิดดูกันให้ดี ๆ ว่าพวกขุนนางที่มาเป็นผู้แทนราษฎรได้ทำอะไรให้แก่ชาติบ้างในระยะเวลา 5 เดือนมานี้ กฎหมาย-กฎหมาย-กฎหมายลดภาษีนาเกลือลดภาษีอื่น ๆ ลงบ้าง แต่ก็ต้องตั้งงบประมาณตามกระทรวงทบวงกรมแลดุลย์ข้าราชการออก... ประเทศชาติไม่ได้เจริญด้วยรัฐบาลหรือรู้กฎหมายอย่างเดียว จุดสำคัญอยู่ที่การกสิกรรมและพาณิชย์กรรมต่างหาก...” (สยามหนุ่ม: “นักการเมืองมีมากเท่าชนวี แต่รัฐบาลเหมือนเขาวัวเท่านั้น” 30-31 ตุลาคม 2475)

ซึ่งเป็นคำวิจารณ์ที่ฟังดูแล้วคล้อยตามไปกับกระแสที่กล่าววาระบอบใหม่คือระบอบคณาธิปไตย แต่ในอีกทางหนึ่งก็ อาจพิจารณาไปทางเดือนสติผู้นำและสภาพความเป็นไปของสถาบันการเมืองใหม่ในเวลานั้นก็เป็นไปได้ เขาได้กล่าวแสดงความรู้สึกสงสัยความสามารถของนักกฎหมาย ซึ่งสูงเด่นมากอย่างไม่เคยมีปรากฏมาก่อน รวมทั้งยังสงสัยและไม่ค่อยเข้าใจนักว่าการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายจำนวนมากนั้นจะทำให้ชาติเจริญขึ้นได้อย่างไร

สถานการณ์ดังกล่าวตรงกันข้ามกับหมู่นักหนังสือพิมพ์รุ่นหนุ่ม และกลุ่มหนังสือพิมพ์ซึ่งมีตัวแทนอยู่ในสภาผู้แทนราษฎร คือ เนตร พูนวิวัฒน์ และมานิต วสุวัต เนื่องจากด้วยคนกลุ่มนี้ยอมรับระบอบใหม่พอสมควรว่าเป็นเครื่องหมายของความเจริญ การมีสภา มีรัฐธรรมนูญและกำลังจะมีการเลือกตั้งเป็นเครื่องหมายของระบอบประชาธิปไตย บางคนกล่าวว่าในสมัยใหม่นี้ประชาชนต่างรู้แล้วว่าตนเองเป็นเจ้าของประเทศ และ “ชาติกำเนิดของบุคคลไม่ใช่เครื่องหมายบ่งบอกถึงความดีของมนุษย์” (ศรีกรุง, 12 กรกฎาคม 2475) ซึ่งจำเป็นต้องรักษา ระบอบใหม่ไว้ให้มีความสงบและเรียบร้อยในระดับหนึ่งไม่ใช่ช่วยกันรับทำลายระบอบใหม่ไปโดยฉับพลัน (ศรีกรุง: “นิยมอะไรกัน” 16 กันยายน 2475; ผู้นำ, 10 กันยายน 2475) หนังสือพิมพ์บางฉบับกล่าวแสดงความเห็นว่ารัฐบาลระบอบใหม่จำเป็นต้องใช้อำนาจเด็ดขาดต่อไปอีกสักระยะหนึ่ง เพื่อให้ระบอบใหม่ตั้งอยู่ได้อย่างแท้จริง (หญิงไทย: “คณะนักการเมือง” 2 ตุลาคม 2475)

ทัศนคติและความเห็นซึ่งกล่าวนิยมยกย่องระบอบใหม่อ่างเลิกลอยปรากฏอยู่ในหนังสือพิมพ์การเมืองฉบับใหม่ ซึ่งก่อตั้งโดยกลุ่มคนหนุ่มของคณะราษฎรเอง ได้แก่หนังสือพิมพ์ 24 มิถุนา และ สัจจฉบับแรกมีนาย สงวน ตูลารักษ์เป็นผู้ดำเนินการ ส่วนฉบับหลังมีนายซิม วีระไวทยะเป็นผู้รับผิดชอบ หนังสือพิมพ์ทั้งสองฉบับได้เสนอ

ความคิดว่าคณะราษฎรใช้อำนาจเด็ดขาดเพื่อควบคุมสถานการณ์ทางการเมือง และรักษาระบอบใหม่ไปอีก ระยะเวลาหนึ่งตามการจัดแบ่งสมัยสภา เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดสภาวะการณ์ของสงคราม“ชนชั้น” (สังข์: “ภัยสงคราม ระหว่างคนต่างชั้น” 27 กันยายน 2475) คณะราษฎรในทัศนะของคนกลุ่มนี้ไม่ใช่ตัวแทนของคนชั้นใดชั้นหนึ่ง แต่เป็นของราษฎรทั้งหมด ซึ่งกำลังคิดวางโครงการบำรุงเศรษฐกิจของราษฎร ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดตายหรือ ดำเนินการงานไปโดยลำพัง (24 มิถุนา: “ไม่ควรปล่อยให้ราษฎรให้ประกอบอาชีพโดยลำพัง” 29 กันยายน 2475) ผู้นำของคนกลุ่มนี้ กล่าวว่า

“...การที่จะปล่อยให้บุคคลเป็นเจ้าของแห่งงาน เป็นการเสียหายแก่คนหมู่มากอย่างยิ่ง ความสุขสมบูรณ์เขาก็กอบโกยเอาเอง จะเพาะตัวเขาคนเดียว โทนเลยเขาจะแจกจ่ายให้แก่คนจน มีแต่จะเหยียดคนจนลงไปยังกว่าเดิมนั้น ราษฎรก็จะไม่ได้รับความปกติสุข ทั่วหน้ากัน...” (24 มิถุนา: 29 กันยายน 2475)

อาจกล่าวได้ว่า นี่เป็นความคิดเห็นที่ยืนยันให้รัฐเข้าดำเนินการในทางเศรษฐกิจในแบบ“สังคมนิยม” มีการแปลหนังสือเรื่อง ลัทธิโซเชี่ยลลิสม์หมายความว่าอะไร (2475) โดยนายสงวน ตูลารักษ์ ซึ่งในอันที่จริงเป็นเพียง การถ่ายทอดความคิดของพวกเขาสังคมนิยมในอังกฤษมากกว่าจะคล้อยไปแบบสังคมนิยมในรัสเซีย (ดูสงวน, 2475) กระนั้นก็ตามคำว่า“สังคมนิยม”มีผลกระทบต่อความรู้สึกรักนึกคิดของคนกลุ่มต่างๆอยู่มาก ทั้งต่อการเคลื่อนไหว ในทางการเมืองและการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจของพ่อค้า

ในทางการเมือง กลุ่มคนหนุ่มของคณะราษฎรได้เคลื่อนไหวอยู่นอกสถาบันการเมืองใหม่(คือนอก สภาผู้แทนราษฎรและคณะกรรมการราษฎร) ที่สำคัญนอกจากการดำเนินการทางหนังสือพิมพ์แล้ว ได้แก่การจัด ตั้งกลุ่มเรียกว่า“สมาคมคณะราษฎร” สมาคมนี้ได้จัดตั้งขึ้นภายหลังการยึดอำนาจและได้รับอนุมัติให้จดทะเบียน เป็นสมาคมเมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2475 โดยมีพระยานิติศาสตร์ไพศาล(วัน จามรมาน)นักกฎหมายอาวุโส ผู้นิยมกลุ่มคณะราษฎรเป็นนายกสมาคม นายสงวน ตูลารักษ์เป็นเหรัญญิกสมาคม และนายวินิช ปานะนนท์ เป็นเลขาธิการสมาคม ตามระเบียบของสมาคมระบุว่าสมาคมจะจัดตั้งสาขาทั้งในระดับส่วนกลาง จังหวัด อำเภอ และตำบล เป็นองค์การทางการเมืองเพื่อเตรียมจัดตั้งสมาชิกเข้าสมัครรับเลือกตั้งซึ่งจะมีขึ้นในปี พ.ศ.2476 (หจข., สบ.3.7/1 “ระเบียบสมาคมคณะราษฎร” พ.ศ.2475; Murashima et.al, 1991: 11-16) อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้ พระยานิติศาสตร์ไพศาลได้มีบันทึกไว้ในช่วงนั้นว่าตนเองก็ไม่มี ความมั่นใจว่าสมาชิกของสมาคมคณะราษฎรจะ ได้รับเลือกตั้งสักกี่คน เนื่องจากมีข้อจำกัดอย่างมากในหลายๆเรื่อง โดยเฉพาะเรื่องเงินทุน เขากล่าวว่า“...ไม่แน่ว่าผู้ได้รับเลือกตั้งจะเป็นพวกเราคณะราษฎรสักกี่คน เพราะทุนของสมาคมคณะ ราษฎรไม่พอเพียงจะดำเนินการ” (หจข., สบ.3.8/28 บันทึกวันที่ 2 พฤศจิกายน 2475)

การเคลื่อนไหวของกลุ่มคณะราษฎรนอกสภาผู้แทนราษฎรและนอกสถาบันฝ่ายบริหารเช่นนี้ย่อมเป็น บริบทกำกับการทำงานของสถาบันใหม่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กลุ่มปัญญาชนและนักหนังสือพิมพ์อาวุโสพิจารณา ว่าเป็นการเตรียมการ“ผูกขาดอำนาจ”ทางการเมือง(ทั้งๆที่ในอันที่จริงฝ่ายสมาคมคณะราษฎรเองก็ไม่มี ความมั่นใจว่าจะทำได้สักเท่าใด) กลุ่มหนังสือพิมพ์ไทยใหม่ กรุงเทพฯเดลิเมต พระยาศราภักย์พิพัฒน์ นายหลุย ศิริวัต ร่วมด้วยหลวงวิจิตรวาทการ ได้ร่วมกันวิจารณ์การอนุญาตให้มีสมาคมการเมืองเพียงสมาคมเดียวว่าเป็นเครื่อง

หมายของการปกครองแบบ“คณะราษฎร” (Murashima et.al,1991:14) โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลวงวิจิตรวาทการได้ประกาศในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2475 ว่าตนเองจะจัดตั้ง“คณะชาติ”ขึ้นอีกคณะหนึ่ง ถัดต่อมาในเดือนตุลาคมหลวงวิจิตรวาทการได้ลาออกจากราชการ และเตรียมการหาผู้ร่วมก่อตั้งสมาคมการเมือง ปรากฏว่ามีพระยาโทณวณิกมนตรี พระยาเสนาสงคราม พระยาศรภักย์พิพัฒ เป็นต้น แสดงความประสงค์เข้าร่วมโดยมีหลักความคิดร่วมกันว่า

“...เพื่อให้ระบอบประชาธิปไตยเป็นระบอบที่ปกครองโดยรัฐสภาอย่างครบถ้วนแท้จริง กล่าวคือ พรรคที่ได้รับเลือกด้วยคะแนนเสียงน้อยกว่าจะกระทำหน้าที่ยับยั้งมิให้พรรคที่เป็นรัฐบาลลุแก่อำนาจปฏิบัติการใดๆที่จะขัดต่อผลประโยชน์หรือความสงบสุขของประชาชนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด”(อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระยาโทณวณิกมนตรี,2516:33)

แต่การเคลื่อนไหวนี้ได้ถูกตอบโต้อย่างหนักจากกลุ่มคนหนุ่มของสมาคมคณะราษฎร และกลุ่มหนังสือพิมพ์ 24 มิถุนา และสัจจ โดยกล่าวว่า กลุ่มผู้เตรียมการก่อตั้งสมาคมคณะชาติเป็นผู้มีทุนมาก และบางคนมีภูมิหลังเป็นอดีตนายทหารของระบอบเก่า ซึ่งเคยแสดงท่าทีต่อต้านคณะราษฎรมาก่อน ดังนั้นการรวมตัวกันนี้จึงมีความประสงค์แอบแฝงในทางก่อความไม่สงบและมุ่งทำลายระบอบใหม่ (ดู Murashima et.al,1991:16)

การเคลื่อนไหวตอบโต้กันอย่างเป็นทางการนี้เป็นปฏิปักษ์นี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าเป็นเรื่องของกลุ่มพลเรือน คือพระยานิติศาสตร์ไพศาล นายสงวน ตุลารักษ์ และนายซิม วีระไวทยะกลุ่มหนึ่ง กับพระยาศรภักย์พิพัฒ หลวงวิจิตรวาทการ และนายหลุย ศิริวัต เป็นต้น อีกกลุ่มหนึ่ง ในช่วงนี้ปรากฏว่าหนังสือพิมพ์และวารสารฝ่ายทหารยังคงสงวนท่าทีในทางการเมืองอยู่มาก หนังสือและวารสารของทหารรุ่นเก่าๆ รวม 7 ฉบับ คือ ยุทธโกษา เสนาศึกษา และแผ้ววิทยาศาสตร์ เรียนรู้ คู่คิด ทหารราบ ทหารปืนใหญ่ และข่าวแพทย์ทหารบกได้ยุติการพิมพ์ลงชั่วคราว ตามนโยบายจัดกองทัพใหม่ มีหนังสือพิมพ์ ทหารบกและนาวิกศาสตร์ซึ่งพิมพ์ข่าวทางราชการมากกว่าการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองในสมัยแรกนี้ (ดู กนกวลี,2528:104) ดังนั้นตราวจจนถึงกลางปี พ.ศ.2476 หรืออีกเกือบหนึ่งปีถัดมา ก็คงไม่เป็นที่น่าแปลกใจนักว่าทั้งองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และแวดวงของคนชั้นสูง ตลอดจนวงการนักการทูตมักกล่าวว่าความคิดเห็นของกลุ่มพลเรือนของคณะราษฎรนั้นเป็นที่เห็นได้ชัด แต่ผู้นำฝ่ายทหารรุ่นกลางของคณะราษฎรนับตั้งแต่หลวงพิบูลสงครามเป็นต้นไป ไม่ทราบว่ามีความคิดเห็นทางการเมืองกันอย่างไร (FO.371/18206 “Harold Newbound to Dormer” 26 November 1933)

การเคลื่อนไหวนอกสภาผู้แทนราษฎรของฝ่ายคณะราษฎรสายพลเรือน มีส่วนกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดของกลุ่มพ่อค้าด้วย พ่อค้าจีนโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มพ่อค้าข้าวซึ่งประสบความสำเร็จในทางการค้าเป็นอย่างสูงนั้นไม่มีการเคลื่อนไหวแต่อย่างใด (ดูบทที่ 4) ฉัตรทิพย์ นาถสุภาได้มีโอกาสย้ำถามกับนายปรีดี พนมยงค์ถึงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคณะราษฎรกับนายตันซิวเม้ง ก็เป็นที่น่าเชื่อถือตามคำตอบของนายปรีดี พนมยงค์เองว่า ฝ่ายคณะราษฎรและนายตันซิวเม้งไม่ได้มีความสัมพันธ์ต่อกัน (ปรีดี-ช,2526:78-83) และยิ่งไปกว่านั้น คือกลุ่มคณะราษฎรสายพลเรือนนอกสภาผู้แทนราษฎรได้ทำการเคลื่อนไหวทางความคิด ซึ่งกระเด็ดไปในทาง“สังคมนิยม” ก็คงเป็นเรื่องที่สร้างความหัวงัวแก่งให้กับพ่อค้ามากกว่าการที่พ่อค้าจะชื่นชมกับความคิดเห็นนั้น

“...รัฐบาลมีนโยบายอย่างไร ข้อสำคัญมีอยู่ว่ารัฐบาลใหม่จะดำเนินแบบลิเบอรัล หรือแบบโซเชี่ยลิสต์ และตราบใดที่ยังไม่มีอะไรเป็นประกันให้พลเมืองทั่วไปทั้งที่เป็นไทยและต่างประเทศแน่ใจว่ารัฐบาลจะเดินแบบลิเบอรัลโดยแท้แล้ว ตราบนั้นผู้มีทุนรอนก็จะไม่กล้าทำหรือช่วยเหลือรัฐบาลในการ ทุนรอนอย่างใดเลย...” (ไทยใหม่: “นโยบายของรัฐบาลใหม่” 9 กันยายน 2475)

ความเห็นของหนังสือพิมพ์ไทยใหม่ดังกล่าวบรรยายสถานภาพของ“ผู้มีทุนรอน”ได้อย่างน่าเชื่อถือใกล้เคียงความเป็นจริงมาก แต่เรื่องนั้นคงเป็นตรงกันข้ามกับกลุ่มพ่อค้าย่อย ซึ่งประสบปัญหาทางการค้า มีความอ่อนแอไม่อาจแข่งขันกับพ่อค้าจีนขนาดใหญ่และบริษัทการค้าต่างประเทศได้

ในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2475 นายเสวียน โอสถานุเคราะห์ กับนายถนิม เลาหะวิไล จากห้างโอสถสถานเด็กเชียงใหม่ ได้ยื่นเรื่องถึงประธานกรรมการราษฎรขออนุญาตจัดตั้ง “สมาคมบำรุงสินค้า” พร้อมกับขอความอุดหนุนจากรัฐบาลในการพวยสินค้าที่ผลิตขึ้นในเมืองไทย และผุดฐานะของผู้ประกอบกิจการค้าและการอุตสาหกรรมของไทยให้มีสูงขึ้น [ต้องดู หจข.(2)สร.0201.52/2] ซึ่งคำตอบที่ได้รับคือเรื่องนี้ไม่ใช่กิจที่รัฐบาลพึงกระทำ และหากจะทำการจดทะเบียนสมาคมก็ให้ไปยื่นเรื่องได้ที่กระทรวงมหาดไทย

ในช่วงประมาณเดือนสิงหาคม พ.ศ.2475 เช่นกัน นายมังกร สามเสน พ่อค้าและผู้ประกอบการ ผู้คิดแสวงหาการลงทุนซึ่งชอบเรียกตัวเองว่าเป็น“พ่อค้าไทย”และมีฐานะเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกอยู่ด้วย ได้เสนอโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติต่อสภาผู้แทนราษฎรเป็นคนแรก แต่เนื่องด้วยทางสภาและทางคณะกรรมการราษฎรมีภาระกิจมากเกี่ยวกับการร่างกฎหมายรัฐธรรมนูญ เรื่องนี้จึงผัดผ่อนเรื่อยมา ทั้งตัวเขาเองและกลุ่มคนหนุ่มของคณะราษฎรในสภาผู้แทนคือนายจรรยา สืบแสง และนายบรรจง ศรีจรรยา เป็นต้น ได้กล่าวทวงถามถึงเรื่องการจัดการเศรษฐกิจกับรัฐบาลหลายครั้ง และจากจุดของพ่อค้า นายมังกร สามเสนกล่าวว่า

“...เวลานี้สภาพในทางเศรษฐกิจของเราได้ถูกบีบคั้นมากถ้าไม่รีบแก้ไขแล้วน่ากลัวจะลำบากในเวลาต่อไปและในเรื่องนี้ก็เคยได้เขียนโครงการเสนอต่อคณะรัฐมนตรีซึ่งหลวงประดิษฐาภิรักษ์จะพิจารณา ในโครงการนั้นได้เสนอให้เชิญบรรดาผู้ที่มีความรู้ความสามารถมาเป็นกรรมการ และอัญเชิญให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรงตำแหน่งนายกิตติมศักดิ์ เพราะว่าเป็นงานที่เกี่ยวกับเงินทอง หากพระองค์เป็นนายกแล้ว เข้าใจว่าการหาเงินก็ง่าย จึงขอเสนอให้รีบเร่งเรื่องนี้เสียทีเพราะเป็นการจำเป็นสำหรับชาติ...” (รงส.:ครั้งที่ 55/2475 10 มีนาคม 2475)

ตามความคิดของนายมังกร สามเสน“ผู้มีความรู้ความสามารถ” ประกอบด้วยตัวแทนจากระบบราชการครึ่งหนึ่ง และพ่อค้าจริง ๆ อีกครึ่งหนึ่ง ตัวอย่างของพ่อค้าซึ่งเขาเสนอให้มาเป็นกรรมการ อย่างเช่น นายอยู่เส็ง พ่อค้าผู้ชำนาญการค้าการเงิน, นายตี โค้วศรีวงศ์ พ่อค้าข้าว, นายโล้วเต็กชวน พ่อค้าข้าว, นายม้าเสียบคั้น พ่อค้าข้าว และการธนาคาร, พระยาภักตินรเศรษฐี พ่อค้าของเบ็ดเตล็ด, และพระยาโชฎิกกราชเศรษฐีพ่อค้าโรงสี และนายอากาศสุรายาพิน (หจข.,สร.0201.8/18 “จดหมายนายมังกร สามเสน เรียนพระยาพลพลพยุหเสนา” 29 มิถุนายน 2476) ดูเหมือนว่าจะมีแต่พ่อค้าเท่านั้นที่ยอมรับว่าพ่อค้าด้วยกันเป็นผู้มีความสามารถ ชำรุดการใน

สมัยนั้นพิจารณาข้าราชการด้วยกันว่ามีความสามารถในทางเศรษฐกิจมากกว่า ส่วนฝ่ายปัญญาชนและผู้นำทางความคิดก็คิดและมองการณ์กว้างไกลไปถึงการจัดระบบเศรษฐกิจทั้งประเทศ ดังจะเห็นได้ต่อไปจากการเขียนเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติของหลวงประดิษฐมนูธรรมในปลายปี พ.ศ.2475 รวมทั้งเค้าโครงการเศรษฐกิจทั่วไปของพระสารสาสน์พลขันธในปี พ.ศ.2477 [ดู เดือน,2500; หจช.(2)สร.0201.22/9]

ความคิดเห็นของราษฎรทั่วไปและผู้นำราษฎรเป็นเรื่องที่มีความสลับซับซ้อนพอสมควร สำหรับผู้คนในเขตกรุงเทพฯ มีความรู้สึกที่เหตุการณ์ 24 มิถุนายนมีความน่ากลัวอยู่เพียงครึ่งวันแรกเท่านั้น (แถลงการณ์เทพศิรินทร์-3,2475:คำนำ) ส่วนผู้คนในต่างจังหวัดรับรู้เรื่องนี้ล่าช้าไปอีกหนึ่งหรือสองวันผ่านปากคำบอกเล่าวิทยุกระจายเสียง และหนังสือพิมพ์ พฤติกรรมที่เกิดขึ้นในระยะแรกๆ ก่อนที่จะมีการส่งหนังสือร้องทุกข์และแสดงความคิดเห็นเข้ามาเป็นจำนวนมากได้แก่การที่ราษฎรได้พากันบริจาคสิ่งของให้กับคณะกรรมการราษฎรอย่างเช่น พระพุทธรูป เครื่องพิมพ์ดีด ข้าวปลาอาหาร และเครื่องใช้ต่างๆ (Batson,1984:237) และมีเพิ่มมากขึ้นจนกระทั่งในวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ.2475 ฝ่ายคณะราษฎรต้องออกแถลงการณ์ว่าไม่ได้มีการบังคับให้เอาข้าวหรืออาหารและสิ่งของไปบริจาค และอย่าได้พากันมาบริจาคอีกเลย (วิจิตรวาทการ,2480:20) นี่คือการบ่งชี้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงจากภูมิปัญญาของชาวบ้าน เนื่องด้วยการบริจาคสิ่งของให้ผู้ปกครองถือเป็นการสร้างข้อสัญญาทางการปกครองอย่างหนึ่ง และหลังจากนั้นราษฎรเองก็ถือว่าคณะกรรมการราษฎรคือ“ที่พึ่ง”ใหม่ ซึ่งฝ่ายราษฎรสามารถเรียกร้องขอความเป็นธรรมได้ หนังสือที่ส่งเข้ามาเรียกประธานกรรมการราษฎรอย่างสูงส่ง แดดมสุข หนุ่มหนทกกล่าวว่าราษฎรเองยังมีความเชื่อเรื่องความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกันของคุณคน จึงมีหนังสือบางฉบับขึ้นต้นคำร้องว่า “ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบทูลต่อคณะกรรมการราษฎร” และบ้างว่า “เกล้าฯ ขอประธานกราบเรียนหัวหน้าคณะราษฎรทรงทราบ” ส่วนคำลงท้ายบางฉบับกล่าวว่า “ควรมิควร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ” และบ้างว่า “ขอให้พระเดชพระคุณซึ่งทรงไว้แห่งความยุติธรรมเสมอเหมือนองค์พระศรีอาริย์ ได้ช่วยโปรดสัตว์...เพื่อได้รับความยุติธรรมเสมอน่ากัน” (ดู แดดมสุข,2533:83) เรื่องนี้คงมีส่วนช่วยยืนยันความคิดและความเชื่อของผู้นำคณะราษฎรในอีกทางหนึ่งว่า ระบอบใหม่ของประเทศไทยจำเป็นต้องมีขั้นตอนเปลี่ยนผ่านจาก“กึ่งประชาธิปไตย”ในระยะ 10 ปีแรกไปสู่การมี“ประชาธิปไตยสมบูรณ์”คือเมื่อราษฎรสามารถเลือกผู้แทนราษฎรได้ทั้งหมดโดยไม่มีผู้แทนที่มาจากแต่งตั้ง (ปรีดี-ค,2526:433-435)

ผู้นำราษฎรซึ่งมีความตื่นตัวทางการเมืองอยู่ก่อนแล้ว ได้ทำการเคลื่อนไหวนอกสภาผู้แทนราษฎรต่อมาอย่างแข็งขัน อย่างเช่น นายนรินทร์ ภาษิต และพรรคพวกนั้นต้องการให้รัฐบาลเลิกเงินรัชชูปการไปเลยทั้งหมดไม่ใช่เพียงแค่การผ่อนผัน เขากล่าวข้อเรียกร้องเดิมซึ่งเคยเรียกร้องต่อรัฐบาลเก่า ต่อรัฐบาลใหม่ว่ารัฐบาล“ใจร้าย”ต่อราษฎรคือเมื่อราษฎรไม่มีเงินเสียรัชชูปการก็จับตัวไปทำงานโยธา ไม่มีเงินเสียอากรค่านาก็ถูกยึดทรัพย์สิน (หจช.สร.0201.15/5 “เอกสารคดี นายจื่อ ประกายจันทร์กับนายนรินทร์ ภาษิต” พ.ศ.2476)

กล่าวโดยรวมจากหนังสือแสดงความคิดเห็นและร้องทุกข์ของราษฎรที่ส่งเข้ามาเป็นจำนวนมาก (ดูบทที่5) ราษฎรมองว่าคณะกรรมการราษฎรคือ“ที่พึ่ง”ใหม่ ซึ่งในฐานะของการเป็นผู้ปกครองคือผู้ให้ความยุติธรรมต่อราษฎรโดยทั่วไป และเป็นบทบาทซึ่งฝ่ายคณะกรรมการราษฎรเองไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ พวกเขาต้องการให้คณะกรรมการราษฎรมีบทบาทที่เข้มแข็งมากขึ้นในการช่วยให้ชาวมีราคาดี ช่วยปลดหนี้สิน ช่วยลดหย่อนผ่อนผัน

การเก็บอากรค่านาตลอดจนภาษีอื่นๆ และจัดให้มีมาตรการต่างๆ เพื่อให้ราษฎรมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ผู้นำราษฎรบางคนกล่าวว่ารัฐบาลควรตั้งโรงสีรับซื้อข้าวเอง เพื่อช่วยราษฎรชาวนาไม่ให้เกิดการเอาเปรียบและเกิดมีความเป็นธรรม (ทจช.,สร.0201.25/111 “จดหมายนายสง่า เจริญยิ่ง จังหวัดกบินทร์บุรี ถึง กรรมการราษฎร” ไม่ลงวันที่ กันยายน 2475) อีกทั้งโรงเลื่อยจักร โรงสี และโรงโกดังเก็บสินค้าต่างๆควรเป็นของรัฐบาลไม่ควรให้คนชาติอื่นทำเหมือนรัฐบาลเก่า (ทจช.,สร.0201.25/222 “จดหมายนายลิ้ม จุลประวัตติ จังหวัดฉะเชิงเทราถึง กรรมการราษฎร” 28 สิงหาคม 2475) ตัวอย่างข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่ามีความรู้สึกนึกคิดจากเบื้องล่างสนับสนุนให้รัฐบาลมีความเข้มแข็งมากขึ้น ใช้อำนาจให้มากขึ้น และมีบทบาทเข้าแทรกแซงเศรษฐกิจเพื่อช่วยแก้ปัญหาที่มีอยู่จริงในชนบทให้มากกว่ารัฐบาลในระบอบเก่า

อำนาจการเมืองของพระยามโนปกรณนิติธาดา

ในกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงในปี พ.ศ.2475 บทบาทและการมีอำนาจที่เป็นจริงของพระยามโนปกรณนิติธาดาจึงกลายมาเป็นเรื่องสำคัญ แม้ว่าโดยกรอบโครงทางกฎหมายตำแหน่งประธานกรรมการราษฎรมีความสำคัญไม่มากนัก แต่ในการปฏิบัติซึ่งทั้งสภาผู้แทนราษฎรและคณะกรรมการราษฎรเป็นสถาบันการเมืองที่เพิ่งจัดตั้งใหม่ย่อมมีช่องว่างของการผลานกับสถาบันเก่าคือไม่อาจเชื่อมต่อกับสถาบันเก่าได้อย่างสนิทกัน ในทันที อีกทั้งในการรับรู้และการคาดหวังของกลุ่มสังคมต่างๆ แม้มีความหลากหลายดังได้กล่าวมาแล้ว แต่ก็ก็มีจุดเน้นร่วมกันคือแลเห็นว่าคณะกรรมการราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือตัวประธานกรรมการราษฎรเอง มีความสำคัญมากกว่าฝ่ายสภาผู้แทนราษฎร เรื่องนี้เป็นแรงผลักดันของความคิดกับการปฏิบัติที่เป็นจริงต่อการตั้งอยู่ของสถาบันการเมือง และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงข้อบัญญัติในตัวบทกฎหมายหลายลักษณะด้วย

การคัดเลือกผู้ที่จะมาเป็นประธานกรรมการราษฎรนั้น เกิดในเงื่อนไขความเป็นจริงในประการแรกว่า พระยาพหลพลพยุหเสนาไม่ยอมรับตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในการแต่งตั้งครั้งแรก (แต่ยอมรับเป็นสมาชิกสภาในระยะต่อมา เมื่อพระยาวิชาติชลธีแจ้งแก่ทางสภาว่าตนเองป่วย ไม่อาจมาประชุมได้ที่ประชุมสภา จึงมีมติแต่งตั้งพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแทน) และการที่พระยาพหลพลพยุหเสนาไม่ได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรย่อมหมายความว่าไม่สามารถเป็นกรรมการราษฎรและเป็นประธานกรรมการราษฎรได้ตามความในมาตรา 33 ของพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 ดังนั้นข้อเสนอของฝ่ายพลเรือนสายนักกฎหมายในประการต่อมา ซึ่งกลุ่มนักกฎหมายนี้มีบทบาทอย่างแข็งขันอยู่ในช่วงเปลี่ยนระบอบการเมือง ผู้นำของกลุ่มเสนอให้เลือกนักกฎหมายอาวุโสเป็นประธานกรรมการราษฎรจึงมีน้ำหนักและได้รับการยอมรับจากฝ่ายคณะราษฎรและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไปในท้ายที่สุด นั่นคือที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรได้มีมติแต่งตั้งให้พระยามโนปกรณนิติธาดา(ก่อน พุทธศักราช 2475-2491)เนติบัณฑิตอังกฤษ ซึ่งมีตำแหน่งราชการเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์เป็นประธานกรรมการราษฎรคนแรก และดำรงตำแหน่งนี้ เพียงคนเดียวเท่านั้นในประวัติศาสตร์ของประเทศสยาม

เรื่องการแต่งตั้งพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นประธานกรรมการราษฎร นายปรีดี พนมยงค์กล่าวอธิบายในภายหลังว่าเขาเป็นผู้มีบทบาทอย่างสำคัญในการเสนอและให้คำรับรองแก่ที่ประชุมว่า พระยามโนปกรณ

นิติธาดามีความ “นิยมประชาธิปไตย และการปฏิบัติของท่านในระหว่างเป็นอธิบดีศาลอุทธรณ์นั้นแสดงว่า ท่านกล้าตัดสินใจโดยไม่เกรงกลัวอำนาจสมบูรณาญาซึ่งนักเรยนกฎหมายหลายคนสมัยนั้นได้นิยมชมชอบท่าน”(ปรีดี-ค, 2526:423) หลักฐานอื่นๆจากที่ประชุมกรรมการนิติศึกษา (ดู ธรรมศาสตร์, 2474) ก็แสดงให้เห็นไปในทางนั้น ซึ่งผู้เข้าร่วมในสมัยมักกล่าวว่าพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นคนพูดจาตรงไปตรงมา มาก (บุญชนะ, 2526:2; อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพมหาเสวกโท พระยามโนปกรณ์นิติธาดา, 2492) และโดยภูมิหลังแบบนี้พระยามโนปกรณ์นิติธาดาไม่ควรอยู่หรือฟัง คาดหวังว่าจะอยู่ในฐานะเป็นผู้ประนีประนอมระหว่างฝ่ายคณะราษฎรกับฝ่ายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้านาย หากเปรียบเทียบกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่คนอื่นๆ อย่างเช่น พระยาเทพวิฑูรพิบูลสรุดาบดี (บุญช่วย วณิกกุล) และพระยามานวราชเสวี (ปลอด วิเชียร ณ สงขลา) เป็นต้น ซึ่งมีอายุน้อยกว่าแต่มีฐานะทางราชการสูงกว่าและเท่าเทียมกับพระยามโนปกรณ์นิติธาดาตามลำดับ

การเลือกพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นประธานกรรมการราษฎรคนแรก จึงควรได้รับการพิจารณาว่าเป็นความมุ่งหวังของฝ่ายคณะราษฎร ซึ่งต้องการความร่วมมือจากฝ่ายข้าราชการอาวุโสที่“ก้าวหน้า” อย่างเช่นที่นายทหารชั้นอาวุโสของคณะราษฎรได้แสดงให้เห็นประจักษ์แจ้ง และความร่วมมือร่วมใจอย่างกว้างขวางจากกลุ่มข้าราชการอาวุโสจะช่วยเป็นกำลังให้มีการรื้อถอนอำนาจของฝ่ายราชาธิปไตยลง และทำให้ระบอบใหม่ตั้งมั่นและดำเนินต่อไปได้อย่างมั่นคง

กลุ่มคนหนุ่มในคณะราษฎรคงมีความเชื่อมั่นในหลักกฎหมายที่ตนเองได้ร่างขึ้นพอสมควรกล่าวคือฝ่ายกรรมการราษฎรนั้นไม่มีอำนาจอิสระ จะดำเนินการอย่างไรต่อไปต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของฝ่ายสภาทั้งสิ้น ฝ่ายสภาสามารถปลดหรือถอดถอนกรรมการราษฎรออกเสียเมื่อใดก็ได้ และคณะกรรมการราษฎรนี้คือกลไกของฝ่ายสภาที่จะควบคุมระบบเสนาบดีและระบบราชการอีกทีหนึ่ง และด้วยวิธีคิดเช่นนี้ หลวงประดิษฐมนูธรรมจึงได้เขียนไว้ในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวว่า ให้คณะเสนาบดีต่างๆยังคงดำรงอยู่มิได้ยกเลิกไปเหมือนอภิรัฐมนตรีสภา หรือกรรมการองคมนตรีสภา โดยที่การดำเนินงานของคณะเสนาบดีให้อยู่ภายใต้การควบคุมของคณะกรรมการราษฎร (มาตรา 31 กับมาตรา 35) นี่เป็นช่องว่างอย่างมากระหว่างสถาบันที่ตั้งขึ้นใหม่กับการปฏิบัติที่ดำรงอยู่จริง พระยามโนปกรณ์นิติธาดาเองแม้ว่ามีฐานะเป็นเสียงข้างน้อยในคณะกรรมการราษฎร ซึ่งคงเป็นเรื่องที่จำต้องเป็นไปในสถานการณ์ช่วงนั้น แต่ในส่วนของคณะเสนาบดี พระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้ใช้ฐานะของความเป็นประธานกรรมการราษฎรและฐานะของการเป็นข้าราชการอาวุโสทำการคัดเลือก แต่งตั้ง โยกย้ายและสับเปลี่ยนคณะเสนาบดี ซึ่งทำให้คณะเสนาบดีเป็นสถาบันการเมืองที่มีวิวัฒนาการและมีพลังซ่อนอยู่ในระบบคณะกรรมการราษฎรอีกทีหนึ่ง

ในวันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ.2475 ภายหลังจากมีการแต่งตั้งคณะกรรมการราษฎรได้เพียงหนึ่งวัน พระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้ทำหน้าที่ล็อกราบังคมทูลให้มีประกาศพระบรมราชโองการปลดเปลี่ยนเสนาบดี ปลัดทูลฉลองกระทรวงต่างๆและรวมกระทรวง (ปชศ, 45:142-144) ปรากฏว่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้เข้าควบคุมการบริหารของกระทรวงต่างๆทั้งหมด กล่าวคือ พระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ, พระยาประเสริฐสงครามเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมชั่วคราว, พระยาจำแลนยบดีเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย, เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ (เป็นการรวมกระทรวงเกษตร

เข้ากับกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม), พระยาประมวลิวิชาพลเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ, พระยาศรีวิสารวาจาเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ, พระยาเทพวิฑูรพหุลศรุตบดีเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม, ส่วนเสนาบดีกระทรวงวังและกระทรวงมูรธาธายังเป็นคงเป็นเจ้าของพระยารพวงษ์พิพัฒน์ กับเจ้าพระยามหิธรเหมือนเดิม แต่ให้เปลี่ยนชื่อตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการวัง และราชเลขาธิการตามลำดับ

ในขณะที่ฝ่ายคณะกรรมการราษฎรจำนวน 15 นายไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใดในระหว่างปลายเดือนมิถุนายนจนถึงต้นเดือนธันวาคม พ.ศ.2475 ตรงกันข้ามปรากฏว่าฝ่ายคณะเสนาบดีมีการเปลี่ยนแปลงกันพอสมควรในช่วงดังกล่าวนี้ ในวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ.2475 พระยามโนปกรณนิติธาดาลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ ในประกาศแต่งตั้งนายพลโท พระยาราชวังสันเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมแทนพระยาประเสริฐสงคราม (ปชศ,45:214) และถัดต่อมาในวันที่ 1 กันยายนปีเดียวกันมีประกาศแบบเดียวกันแต่งตั้งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการแทนพระยาประมวลิวิชาพล (ปชศ,45:272) เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีฐานะเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรอยู่แล้วตั้งแต่วันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ.2475 และได้ขอลาออกจากตำแหน่งดังกล่าวเพื่อไปเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ พระยามโนปกรณนิติธาดากล่าวกับฝ่ายสภาว่ามีความรู้สึกเสียใจที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีต้องสละตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎร “แต่ว่าหน้าที่ราชการทางโน้นสำคัญกว่าท่านจึงต้องไป” (รงส.: ครั้งที่ 22/2475,2 กันยายน 2475) ซึ่งสะท้อนให้เห็นหลักความคิดของฝ่ายข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้ว่าสิ่งที่ปฏิบัติได้จริง รุ่ยยอมมีคุณค่ามากกว่าสิ่งที่เพ็งจัดตั้งขึ้น และโดยการจัดระบบการทำงานดังกล่าวนี้ คณะเสนาบดีแม้ว่ามีการประชุมอย่างเป็นทางการอยู่น้อยครั้งมาก แต่ก็มีประสิทธิภาพพอในการควบคุมสั่งการระบบราชการ และนำการตอบโต้ถ่วงดุลย์กับฝ่ายคณะกรรมการราษฎรและฝ่ายสภาได้ พระยามโนปกรณนิติธาดานั้นดำรงตำแหน่งประธานกรรมการราษฎรและเป็นผู้นำของกลุ่มคณะเสนาบดี ในวันที่ 14 กันยายน พ.ศ.2475 ได้มีประกาศแต่งตั้งนายประยูร ภมรมนตรีเป็นผู้รั้งตำแหน่งเลขาธิการคณะกรรมการราษฎร (ปชศ,45:329) ซึ่งทำงานควบทั้งในส่วนของฝ่ายคณะกรรมการราษฎรและฝ่ายคณะเสนาบดี เพื่อช่วยงานพระยามโนปกรณนิติธาดาซึ่งมีภาระงานมากจน “เกือบไม่มีเวลาหายใจ” (หจข.,สร.0201.8/24 “จดหมายพระยามโนปกรณนิติธาดาทูลพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์” 5 พฤศจิกายน 2475)

ในอีกทางหนึ่ง พระยามโนปกรณนิติธาดามีภาระหน้าที่เป็นประธานอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งในช่วงแรกทางฝ่ายสภาได้แต่งตั้งขึ้นมีจำนวน 7 คน นอกจากพระยามโนปกรณนิติธาดาแล้ว ได้แก่พระยาเทพวิฑูรพหุลศรุตบดี, พระยามานวราชเสวี, พระยานิติศาสตร์ไพศาล, พระยาปรีदानฤเบศร์, หลวงสินาดโยธารักษ์, และหลวงประดิษฐมนูธรรม ซึ่งจะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และได้รับการศึกษามาจากประเทศอังกฤษ อย่างไรก็ตาม กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่สุดที่เป็นอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญนี้ เข้าใจว่ามีบางคนเอนเอียงมาทางคณะราษฎร อย่างเช่น พระยานิติศาสตร์ไพศาล ซึ่งเป็นนายกลสมาคณะราษฎรอยู่ในขณะนั้น ส่วนหลวงสินาดโยธารักษ์นั้นเป็นนายทหาร ซึ่งคงเอนเอียงไปในทางหลวงประดิษฐมนูธรรมอยู่ไม่น้อย (ดู ชิต, 2526) ดังนั้นความเห็นของอนุกรรมการจึงอาจมีความก้ำกึ่งกันอยู่มาก ถัดต่อมาในวันที่ 23 กันยายน พ.ศ.2475 พระยามโนปกรณนิติธาดาในฐานะประธานกรรมการราษฎรและประธานอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญได้ขอกับทางฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรให้แต่งตั้งอนุกรรมการเพิ่มอีกสองคน คือ พระยาศรีวิสารวาจา กับพระยาราชวังสัน ด้วยเหตุผลว่าเพื่อ “ช่วยกันคิดให้งานสำเร็จโดยเร็ว” (รงส.: ครั้งที่ 27/2475,23 กันยายน 2475) ในเวลานั้น

ทั้งสองคนเป็นเสนาบดีอยู่ด้วยแล้ว ดังนั้นการที่พระยามโนปกรณนิติธาดาสามารถขอและทำให้สภาผู้แทนมติให้ความเห็นชอบได้ ก็ย่อมทำให้ฝ่ายข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มีความเป็นกลุ่มก้อนมากขึ้น

กลุ่มของพระยามโนปกรณนิติธาดาซึ่งได้รวมตัวกันโดย“ธรรมชาติ”ของกระบวนการเปลี่ยนแปลง มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นหัวหน้า ผู้ร่วมกลุ่มคนอื่นๆได้แก่ พระยาศรีวิสารวาจา, พระยาราชวังสัน, พระยาเทพวิฑูรพหุลศรุตบดี, พระยาจำแสนยบดี, เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, และเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ ทั้งหมดเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกและเป็นเสนาบดี สี่คนเป็นอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และสองคนเป็นกรรมการราษฎร สามารถรวมตัวกันทั้งๆที่ไม่ได้เตรียมการกันมาก่อน เนื่องด้วยมีปัจจัยหลายประการเอื้ออำนวย ประการแรกคือสถานการณ์ทางราชการ ซึ่งทุกคนประสบความสำเร็จมาแล้วในระบอบเก่าคือเป็นชั้นพระยาขึ้นไป ในประการที่สองคือวัยวุฒิ ทุกคนมีอายุมากกว่าสี่สิบปีขึ้นไป ยกเว้นพระยาศรีวิสารวาจาซึ่งอายุเพียงสามสิบปีเศษ ในประการที่สามคือ ภูมิหลังทางการศึกษาซึ่งส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ ดังนั้นจึงเป็นการรวมกลุ่มของบุคคลซึ่งมีความคิดและวัฒนธรรมร่วมกัน เกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการในฐานะเป็นปฏิกริยาของกลุ่มคนที่จะตอบโต้กับสถานการณ์ที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงหลักการของกฎหมายรัฐธรรมนูญจากฉบับชั่วคราวเป็นฉบับถาวร ในส่วนหนึ่งเกิดจากแรงผลักดันของคนกลุ่มนี้ และความเป็นปึกแผ่นของคนกลุ่มนี้ได้ดำรงต่อเนื่องมาถึงภายหลังวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 ซึ่งมีการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุดแรก* ปรากฏว่าคณะเสนาบดีเดิมรวม 7 คนของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างๆทั้งหมด กล่าวคือ พระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกและเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง, พระยาราชวังสันเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม, พระยาศรีวิสารวาจาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและพาณิชย์การ, เจ้าพระยาธรรมศักดิ์เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ, พระยาจำแสนยบดีเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย, และพระยาเทพวิฑูรพหุลศรุตบดีเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ในขณะที่คณะกรรมการราษฎรอีกจำนวน 13 คน(ไม่นับรวมพระยามโนปกรณนิติธาดากับพระยาศรีวิสารวาจาซึ่งทั้งคู่เป็นเสนาบดีในเวลาเดียวกัน) ได้ถูกรวมเข้าในคณะรัฐมนตรีชุดแรกในฐานะเป็นรัฐมนตรีลอย (ดู มหฺณู,2508)

ในแง่ของวิวัฒนาการสถาบัน คณะรัฐมนตรีชุดแรกของระบอบใหม่จึงเป็นการรวมตัวของคณะเสนาบดีกับคณะกรรมการราษฎรเป็นองค์กรฝ่ายบริหารของรัฐ ซึ่งตามรัฐธรรมนูญระบุให้มีฐานะ มีศักดิ์ศรี และมีอำนาจหน้าที่แยกเป็นอิสระออกจากฝ่ายสภาผู้แทนราษฎร ทั้งนี้มีพระยามโนปกรณนิติธาดาและกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้ร่วมผลักดัน และกำหนดขอบเขตอำนาจหน้าที่ของคณะรัฐมนตรีชุดแรกไว้อย่างค่อนข้างเป็นปึกแผ่น

* การจัดว่าฝ่ายบริหารชุดใดเป็นคณะรัฐมนตรีชุดแรกนั้น การศึกษาในที่นี้เห็นว่าเป็นฝ่ายบริหาร หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 เป็นต้นไป ก่อนหน้านั้นฝ่ายบริหารไม่ใช่เป็นรูปคณะรัฐมนตรี แต่เป็นรูปแบบอื่น ผู้เขียนเห็นว่าการศึกษารูปแบบและสถาบันฝ่ายบริหารในระยะหลังๆได้อธิพลจากหนังสือของมฺหฺณู บริสุทธิ์เป็นอย่างมาก (ดู มหฺณู,2508) โดยละเลยงานชิ้นบุกเบิกของผู้ที่ทำงานในสำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรีรุ่นแรกๆก่อนมฺหฺณู บริสุทธิ์ไปอย่างน่าเสียดาย (ดู เชื้อ,2495) รวมทั้งได้ละเลยแนวคิดซึ่งกำกับสถาบันฝ่ายบริหารนั้นไปด้วย

นอกจากนี้อำนาจทางการเมืองของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาทั้งก่อนประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 และหลังจากประกาศใช้รัฐธรรมนูญแล้ว ได้วิวัฒนาการไปในทางที่มีอำนาจในทางปฏิบัติมากกว่าฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรและคณะกรรมการราษฎร มีสาเหตุอีกประการหนึ่งเกิดจากช่องว่างระหว่างสถาบันที่ตั้งขึ้นใหม่กับฝ่ายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ ในฐานะของการเป็น“คนกลาง”พระยามโนปกรณนิติธาดาสามารถทำการเจรจากับฝ่ายสภาและคณะกรรมการราษฎรได้มากกว่าที่ควรเป็นในหลายๆครั้ง รวมทั้งได้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในสิ่งที่ฝ่ายคณะราษฎรและคณะกรรมการราษฎรเองไม่ได้รับรู้ในหลายเรื่อง อย่างเช่น เรื่องการแต่งตั้งสมาชิกประเภทที่สองของสภาผู้แทนราษฎร พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชบันทึกในภายหลังว่า เรื่องนี้พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วย แต่ได้ทรงยินยอมเพื่อไม่ให้เกิดการแตกหักต่อกัน โดยที่พระยามโนปกรณนิติธาดาได้กล่าวสัญญากับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าจะทูลเกล้าถวายรายชื่อให้ทรงพิจารณาเป็นเวลานาน ก่อนจะมีการตราพระราชกฤษฎีกาแต่งตั้ง (ดู *แกลงการณ...*2478:97-98) และการที่ฝ่ายกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดากล่าวกับทางสภาผู้แทนราษฎรว่าร่างรัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 ได้ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณา และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง“พอพระราชหฤทัยมาก” ซึ่งส่งผลให้ร่างรัฐธรรมนูญผ่านสภาผู้แทนราษฎรด้วยความออมชอมต่อกันเป็นอย่างสูง และข้อขอแก้ไขของฝ่ายคนหนุ่มในสภา ซึ่งต้องการให้เขียนประเพณีบางประการเป็นรัฐธรรมนูญลายลักษณ์ต้องตกไป อย่างเช่น เรื่องพระมหากษัตริย์ทรงต้องปฏิญาณว่าจะทรงรักษารัฐธรรมนูญ ให้ถือว่าเป็นประเพณีที่มีบังคับควรเขียนให้เป็นกฎหมายลายลักษณ์ (ดู *ปริทัศน์*-ค,2526:379-381) การอ้างอิงถึงพระราชกระแสในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยพระยามโนปกรณนิติธาดาเพื่อปรามการเคลื่อนไหวของคนรุ่นหนุ่มยังมีต่อมาอีกหลายครั้ง อย่างเช่น การห้ามข้าราชการเป็นสมาชิกสมาคมการเมือง เรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ รวมทั้งการปิดสภาผู้แทนราษฎรในท้ายที่สุด กล่าวได้ว่ามีความละเอียดอ่อนอย่างมากทั้งในส่วนซึ่งเป็นพระราชกระแสจริง ๆ กับการแปลความหมายโดย“คนกลาง”คือกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาเพื่อกำหนดการเปลี่ยนแปลงไปในทางความคิดเห็นของกลุ่มตน

ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่กลุ่มนี้ทุกคนเคยเป็นกรรมการองคมนตรีสภามาก่อน (ดูบทที่ 7) และได้รับรู้ถึงพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงเป็น“เสรีนิยมอย่างเอก” คือ ทรงสนับสนุนให้มีมาตราที่ 13 ในพระราชบัญญัติองคมนตรี พ.ศ.2470 เพื่อการฝึกฝนการโต้เถียงในที่ประชุมกรรมการองคมนตรีสภาในกรณีของพระยาตรีวิสารวาจาซึ่งรับรู้มากกว่าคนอื่น ๆ ในแนวพระราชดำริให้มีการเปลี่ยนรูปการปกครอง พฤติกรรมของคนกลุ่มนี้เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเกิดขึ้นแล้ว จึงเป็นปฏิภิกิริยาโดยธรรมชาติตามวัฒนธรรมคนชั้นสูงซึ่งรู้สึกดูถูกดูแคลนคนรุ่นหนุ่ม ซึ่งมีภูมิหลังทางการศึกษาและครอบครัวที่ไม่สูงนัก แต่คิดในเชิงหลักวิชาแบบตะวันตกมากกว่าสิ่งที่ปฏิบัติได้จริง และการที่คนหนุ่มๆ คิดไปในเชิงให้โอกาสคนชั้นล่างขึ้นมา มีสิทธิเสียงทางการเมือง โดยไม่เคารพระเบียบกติกาของความไม่เสมอภาคในสังคมสยาม ซึ่งกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่คิดว่าจำเป็นต้องรักษาไว้ โดยเปลี่ยนแปลงให้น้อยที่สุดอย่างค่อยเป็นค่อยไป

คณะรัฐมนตรีภายใต้การนำของพระยามโนปกรณนิติธาดา ได้เผชิญกับปัญหาการรักษาไว้ซึ่งระเบียบกติกาและการดำเนินการของสถาบันซึ่งสถาปนาขึ้นใหม่ การประชุมสภาผู้แทนราษฎรได้ลดจำนวนวันประชุมลงจากสัปดาห์ละสามวันเหลือเพียงสัปดาห์ละหนึ่งวันนับตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ.2475 (ปฏิทินเดิม) แต่อย่าง

โรก็ตาม เนื่องด้วยพระราชบัญญัติว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในระหว่างเวลาที่ใช้บทเฉพาะกาลในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 ได้ตราขึ้นเมื่อวันที่ 19 ธันวาคม พ.ศ.2475 (ปชศ. 45:419-433) ยังคงหลักความคิดของหลวงประดิษฐมนูธรรมอยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องคุณสมบัติและอายุของผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งจากระดับตำบล ได้แก่ราษฎรสัญชาติไทยทุกคนอายุ 20 ปีขึ้นไป ส่วนผู้สมัครรับเลือกตั้งได้แก่ราษฎรสัญชาติไทยซึ่งมีอายุตั้งแต่ 23 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป ซึ่งหลวงประดิษฐมนูธรรมกล่าวในสภาว่า “เรื่องนี้ได้คิดแล้วว่าผู้สมัครต้องมีทุกตำบล กอปรทั้งมีสมาคมคณะราษฎร เมื่อไม่มีใครสมัคร สมาคมคณะราษฎร คงจะจัดให้มีผู้สมัครจงได้” (รงส.: ครั้งที่ 45/2475,3 ธันวาคม 2475) คำกล่าวนี้บ่งชี้ความตั้งใจอย่างแรงกล้าของหลวงประดิษฐมนูธรรมกับคณะว่าต้องการคงบทบาทควบคุมรัฐบาลโดยกลไกของสภาผู้แทนราษฎรต่อไป

ถัดต่อมา ในวันที่ 7 มกราคม พ.ศ.2475 พระยาโทณวณิกมนตรี (วิสุทธ์ โทณวณิก) กับคณะรวม 12 คน ได้ยื่นคำร้องต่อทางกระทรวงมหาดไทยขอจดทะเบียนสมาคมการเมืองแบบเดียวกับสมาคมคณะราษฎร สมาคมของเขาชื่อสมาคม “คณะชาติ” มีหลักวัตถุประสงค์รวม 7 ประการคือ หลักเอกราชและความสมบูรณ์ของชาติ หลักส่งเสริมความรู้ทางการเมือง หลักส่งเสริมและรักษาระบอบรัฐธรรมนูญกับสถาบันพระมหากษัตริย์ หลักส่งเสริมการทหารให้ประเทศชาติมีความเข้มแข็ง หลักยึดถือผลประโยชน์ของประชาชนคนส่วนใหญ่มากกว่าของหมู่คณะ และการส่งเสริมเกษตรกรรมกับอุตสาหกรรม รวมทั้งประกาศด้วยว่าคณะชาติจะจัดการฝึกอบรม ผู้สนใจสมัครเข้ารับเลือกตั้งในนามคณะชาติทั่วประเทศ และหากคณะชาติได้รับเลือกตั้งเป็นจำนวนมากก็จะเป็นผู้จัดตั้งรัฐบาลต่อไป (ดู *ไทยใหม่*, 10 และ 16 มกราคม 2475; Murashima et.al, 1991: 15) กลุ่มหนังสือพิมพ์ 24 มิถุนา และ สัจจ ได้กล่าววิจารณ์กลุ่มผู้ก่อตั้งคณะชาติอย่างรุนแรงในช่วงนี้ว่าเป็นผู้ไม่มีเจตนาอันบริสุทธิ์

อย่างไรก็ตาม หลวงประดิษฐมนูธรรมกับหลวงวิจิตรวาทการกล่าวในภายหลังว่าเขทั้งสองได้เจรจากันแล้ว และเป็นที่ยอมรับกันว่าคณะกรรมการเมืองทั้งสองจะทำการแข่งขันกันในทางการเมืองต่อไป (ดู “สนองพระราชกระแสที่ทรงไขความข้อ 3” ใน *แถลงการณ์...*, 2478: 194-201) แต่พระยามโนปกรณนิติธาดาในฐานะนายกรัฐมนตรี ซึ่งได้รับรู้มติความเห็นของที่ประชุมระหว่างตัวแทนกลุ่มคณะราษฎรกับกลุ่มคณะชาติ (โดยที่ยังไม่มีการประชุมของคณะรัฐมนตรี) ได้นำเรื่องนี้ขึ้นกราบบังคมทูล และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยามโนปกรณนิติธาดา ลงวันที่ 31 มกราคม พ.ศ.2475 ทรงกล่าวว่าประเทศสยามยังไม่ถึงเวลาที่จะมีคณะกรรมการเมือง เนื่องด้วยประชาชนส่วนมากยังไม่มีความเข้าใจวิธีการปกครองแบบรัฐธรรมนูญ และหากมีคณะกรรมการเมืองในขณะนั้นก็ย่อมสร้างความเข้าใจผิดว่าเป็นการตั้งหมู่คณะขึ้นเพื่อเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน พระองค์ทรงกล่าวว่า “แต่โดยเหตุที่ในเวลานี้รัฐบาลได้อนุญาตให้มีสมาคมคณะราษฎรเสียแล้ว จึงเป็นการยากที่กีดกันห้ามหวงมิให้มีคณะกรรมการเมืองขึ้นอีกคณะหนึ่งหรือหลายคณะได้ อย่างดีที่สุดข้าพเจ้าเห็นว่าสมควรเลิกสมาคมคณะราษฎรและคณะอื่นที่เดียว...” (ดู “สำเนาพระราชหัตถเลขา” ใน *แถลงการณ์...*, 2478: 97)

วันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2475 (ปฏิทินเดิม) พระยามโนปกรณนิติธาดาได้นำเรื่องคณะกรรมการเมืองเข้าที่ประชุมคณะรัฐมนตรีและที่ประชุมได้มีมติล้อยไปกับพระราชหัตถเลขาตั้งกล่าว (ทจข.สร.0201.16/36) เลขาธิการคณะรัฐมนตรี คือนายประยูร ภมรมนตรีได้มีหนังสือแจ้งมติที่ประชุมคณะรัฐมนตรีไปตามหน่วยราชการต่างๆ เพื่อให้ผู้บังคับบัญชามีคำสั่งห้ามข้าราชการเป็นสมาชิกสมาคมการเมืองซึ่งในขณะนั้นคงไม่มีสมาคมการเมืองอื่นใดนอกจากสมาคมคณะราษฎร สมาคมนี้ประมาณไว้เมื่อ 5 เดือนก่อนว่ามีสมาชิกอยู่ถึง 10,000 คน

(ศรีกรุง, 2 กันยายน 2475) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าราชการทั้งสายทหารและพลเรือน แยกเป็นข้าราชการชั้นพระยา 23 คน ชั้นคุณพระ 65 คน ชั้นคุณหลวง 376 คน และจำนวนที่เหลือเป็นข้าราชการระดับล่าง ๆ กับสามัญชนทั่วประเทศ ในส่วนของฝ่ายทหารเรื่องนี้คงเป็นไปตามคำกล่าวของผู้บัญชาการทหารบกคือ พระยาพลพลพยุหเสนาซึ่งได้มีคำสั่งแจ้งในนามผู้บัญชาการทหารบกถึงทหารทุกคน ลงวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ.2475 มีความสำคัญบางตอนกล่าวกับทหารทั้งหลายว่า

“...การที่ทหารเราเข้าอยู่ในสมาคมคณะราษฎรในชั้นต้น ก็ด้วยความมุ่งหมายที่จะให้คณะนี้เป็นปีกแผ่นแข็งแรง เพื่อความปลอดภัยของประเทศในขณะหัวต่อการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น ครั้นมาบัดนี้กิจการบ้านเมืองเป็นที่เรียบร้อย รัฐบาลใหม่สามารถดำเนินการไปโดยสะดวกแล้ว การที่ทหารยังคงเป็นสมาชิกของสมาคมคณะราษฎรอยู่นั้น ไม่มีความจำเป็น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมจึงสั่งให้ทหารเราปลีกตัวออกจากคณะเสีย เพื่อความเป็นกลาง... ขอให้เข้าใจว่าทหารพร้อมด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้เป็นจอมทัพของเรา จักปฏิบัติตนเป็นกลางและพร้อมที่จะสละชีพสำหรับความปลอดภัยแห่งชาติ ไม่ใช่เป็นกำลังสำหรับคณะใดคณะหนึ่งโดยเฉพาะ...” (รจก.,49: “คำสั่งแจ้งของผู้บัญชาการทหารบก” 5 มีนาคม 2475)

เห็นได้ว่าฝ่ายทหารของกลุ่มคณะราษฎรแม้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหารบกแต่ก็ต้องโอนอ่อนผ่อนตามแนวความคิดของฝ่ายข้าราชการและทหารชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งรวมตัวกันอย่างเป็นปีกแผ่นตั้งมั่นอยู่ที่ฝ่ายคณะรัฐมนตรี

ในอีกสี่วันต่อมา ฝ่ายผู้นำสายพลเรือนของคณะราษฎร ซึ่งยังไม่ยอมโอนอ่อนผ่อนตามกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของพระยามโนปกรณนิติธาดามากนัก ได้เสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติเข้าที่ประชุมคณะรัฐมนตรีในวันที่ 9 มีนาคม ซึ่งที่ประชุมนำโดยนายกรัฐมนตรีพระยามโนปกรณนิติธาดาได้มีมติให้แต่งตั้งอนุกรรมการขึ้นพิจารณาเป็นการเฉพาะ คณะอนุกรรมการมี 14 คนได้ประชุมกันในวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ.2475 (ดู ปรีดี-ค., 2526:260-274; เตือน, 2500; Landon, 1939) และมีมติว่าคณะอนุกรรมการมีความเห็นแตกเป็นสองทาง เสียงข้างน้อยของคณะอนุกรรมการนำโดยพระมโนปกรณนิติธาดา พระยาศรีวิสารวาจา กับพระยาทรงสุรเดชแสดงความเห็นคัดค้าน ในขณะที่เสียงข้างมากของคณะอนุกรรมการซึ่งเป็นพลเรือนรุ่นหนุ่มนำโดยหลวงประดิษฐมนูธรรม นายแหบ พหลโยธิน และนายทวี บุญยเกตุ รวมทั้งหม่อมเจ้าสกลวรรณการ วรวรรณซึ่งทรงเป็นเจ้านายที่มีความคิดไปในทางสังคมนิยมมีความเห็นสนับสนุนเค้าโครงการของหลวงประดิษฐมนูธรรม อย่างไรก็ตามมติความเห็นของคณะอนุกรรมการไม่ถือเป็นเด็ดขาด ต้องเสนอให้ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นในวันที่ 25 และ 28 มีนาคม พ.ศ.2475 คณะรัฐมนตรีจึงมีการประชุมเรื่องนี้ ซึ่งฝ่ายหลวงประดิษฐมนูธรรมกล่าวในที่ประชุมอย่างหนักแน่นว่าหากเรื่องนี้ไม่ผ่านความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรี ตนจะลาออกเพื่อประกาศโครงการในนามของตนเอง โดยไม่เกี่ยวข้องกับคณะรัฐมนตรีดังที่มีมติและบันทึกการประชุมไว้แล้วโดยคณะอนุกรรมการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติเมื่อวันที่ 12 มีนาคม ซึ่งทำให้เรื่องนี้ไม่อาจยุติลงได้ เพราะว่านายกรัฐมนตรีไม่ต้องการให้หลวงประดิษฐมนูธรรมลาออก ถัดต่อมา ในการประชุมคณะรัฐมนตรีเรื่องโครงการเศรษฐกิจเป็นครั้งที่สอง ฝ่ายพระยามโนปกรณนิติธาดาได้นำเอาพระราชบันทึกพระบรมราชวินิจฉัยในพระ

บาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีพิจารณา พระองค์ทรงคัดค้านและวิจารณ์เค้าโครงการนั้น ทรงกล่าวว่าเหมือนกับโครงการของประเทศรัสเซียอย่างไม่ผิดเพี้ยน (ดู ปรีดี-ค, 2526:173-259) และพฤติกรรมความเป็นไปของคณะรัฐมนตรีก็เป็นเช่นครั้งให้ยุบเลิกสมาคมการเมือง คือ 11 คนจากผู้เข้าประชุม คณะรัฐมนตรีรวม 19 คน ซึ่งได้แก่ พระยามโนปกรณนิติธาดา, พระยาราชวังสัน, พระยาศรีวิสารวาจา, พระยาจำแนยบดี, พระยาทรงสุรเดช, พระยาเทพวิฑูรพหุลศรุตชาติ, เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์, พระประศาสน์พิทยายุทธ, หลวงสินธุ์สงครามชัย, หลวงเดชสทกรณ, และนายประยูร ภมรมนตรี มีมติไม่ให้ความเห็นชอบกับเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม (“รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี” 28 มีนาคม 2475 อ้างใน วิวัฒนา, 2520:253-257) มีรัฐมนตรีเพียง 3 คนเท่านั้นคือหลวงประดิษฐมนูธรรม พระยาประมวลิษาพูล กับ นายแบน พหลโยธินได้ลงคะแนนสนับสนุนเค้าโครงการเศรษฐกิจ และรัฐมนตรีที่เหลืออีกจำนวน 5 คน ได้แก่ พระยาพหลพลพยุหเสนา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พระยาฤทธิอัคเนย์ หลวงพิบูลสงคราม และนายตัว ลพานุกรม ได้งดออกเสียง

ในเวลาเดียวกัน คือในวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ.2475 กลุ่มคณะราษฎรสายพลเรือนในสภาได้ตั้งกระทู้ถามรัฐบาล เรื่องคำสั่งห้ามข้าราชการเป็นสมาชิกสมาคมการเมือง และในการประชุมครั้งถัดมาคือการประชุมวันที่ 30 มีนาคม ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรได้มีมติว่ารัฐบาลกระทำผิดรัฐธรรมนูญ หากจะตัดสิทธิทางการเมืองของบุคคลคือห้ามเป็นสมาชิกสมาคมการเมืองต้องตราเป็นกฎหมาย ไม่ใช่โดยคำสั่งหรือประกาศของฝ่ายรัฐบาลตามลำพัง และสภาได้ลงมติให้รัฐบาลถอนคำสั่งดังกล่าวด้วยคะแนนเสียง 38 ต่อ 11 (รงส.: ครั้งที่ 58/2475, 30 มีนาคม 2475) พระยาศรีวิสารวาจา ซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายรัฐบาลในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรกล่าวกับทางสภาในวันเดียวกันนั้นว่า “ขอไปปรึกษากันดูก่อน”

ถัดต่อมาอีกเพียงสองวัน คือวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2476 ฝ่ายรัฐบาลได้ตราพระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร และตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ โดยมีผู้รับสนองพระบรมราชโองการตอนท้ายของพระราชกฤษฎีกานั้นคือนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีคนอื่น ๆ รวม 14 คน (ปชศ, 46:1-3) คณะรัฐมนตรีชุดใหม่ในส่วนของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยังเป็นชุดเดิม 7 คน ส่วนรัฐมนตรีลอยมีจำนวน 11 คนโดยไม่มีชื่อหลวงประดิษฐมนูธรรม พระยาประมวลิษาพูล หลวงเดชสทกรณ นายแบน พหลโยธิน นายตัว ลพานุกรมในคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ ทั้งนี้มีการแต่งตั้งพระยาอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์ พระยามานวราชเสวี และหลวงศุภชลาศัยเข้ามาเป็นรัฐมนตรีลอยแทน ในขณะที่เดียวกันรัฐบาลได้ออกแถลงการณ์ว่าคณะรัฐมนตรีเกิดความแตกแยกเป็น 2 พวก พวกข้างน้อยต้องการวางนโยบายเศรษฐกิจในลักษณะเป็น “คอมมิวนิสต์” ส่วนฝ่ายเสียงข้างมากเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงแบบนั้นตรงกันข้ามกับขนบธรรมเนียมประเพณีเดิม และไม่อาจคล้อยตามกันได้ คำแถลงการณ์นั้นกล่าวถึงฝ่ายสภาว่าเป็นสภาชั่วคราวและทำหน้าที่ในทางนิติบัญญัติ ทางสภาเองก็หาควรที่จะเพียงวางนโยบายเศรษฐกิจใหม่ อันเป็นการเปลี่ยนแปลงของเก่าประดุจ “การพลิกแผ่นดิน” ซึ่งสอดคล้องกับฝ่ายรัฐมนตรีเสียงข้างน้อย ดังนั้นจึงมีความแตกต่างกันระหว่างฝ่ายสภากับคณะรัฐมนตรี ซึ่งทำให้ราชการชักช้า เกิดความแตกแยกในรัฐบาล และก่อให้เกิด “ความหวาดเสียวและไม่แน่ใจแก่ประชาชน” ทั่วไป ฉะนั้น สภาพการณ์ความเป็นอยู่จึงไม่อาจปล่อยให้คงเป็นต่อไปอีกได้ “ความปลอดภัยของประชาชนเป็นกฎหมายสูงสุดไม่ว่าในบ้านเมืองใด และโดยคดีเช่นนั้นเท่านั้นที่บังคับให้รัฐบาลต้องปิดสภา และตั้งคณะรัฐมนตรีใหม่...” (ปชศ, 46:5-6)

ในระหว่างวันที่ 1 เมษายน จนถึงวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2476 พระยามโนปกรณนิติธาดาจึงทำหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินโดยไม่มีสภา แต่ทั้งนี้ก็มีพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้อำนาจของฝ่ายนิติบัญญัติแทนตามคำแนะนำและยินยอมของคณะรัฐมนตรีตามความในมาตรา 4 ของพระราชกฤษฎีกาให้ปิดสภาผู้แทนราษฎร และตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ (ปชศ,46:3) ดังนั้นกฎหมายที่คณะรัฐบาลตราออกมาในช่วงดังกล่าวจึงมีฐานะเป็น“พระราชบัญญัติ” อย่างเช่น ในวันที่ 2 เมษายนได้ตราพระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ พุทธศักราช 2476 ซึ่งมุ่งห้ามปรามการเคลื่อนไหวของหลวงประดิษฐมนูธรรมนอกสภา รวมทั้งได้จัดพิมพ์หนังสือชื่อ *บันทึกพระบรมราชวินิจฉัยเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม* ออกเผยแพร่ในวันที่ 12 เมษายน พ.ศ.2476 จำนวนหนึ่ง ส่งผลให้หลวงประดิษฐมนูธรรมซึ่งเคยกล่าวไว้ว่าตนเองจะทำการประกาศและเผยแพร่เค้าโครงการเศรษฐกิจในนามตนเอง ไม่อาจทำการเช่นนั้นได้และจำเป็นต้องเดินทางออกนอกประเทศในวันเดียวกันกับที่มีการเผยแพร่หนังสือ (ไสว,2526:274) ในวันที่ 10 เมษายน มีการตราพระราชบัญญัติงบประมาณกับพระราชบัญญัติจัดการกู้เงินภายในประเทศ และในวันที่ 14 มิถุนายน ได้ตราพระราชบัญญัติการเลือกตั้ง พ.ศ.2475 แก้ไขเพิ่มเติมเพื่อกำหนดอายุและคุณสมบัติของผู้สมัครรับเลือกตั้งใหม่จากเดิม 23 ปีเป็น 30 ปีและผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งจากเดิม 20 ปีเป็น 25 ปี รวมทั้งมีบทบัญญัติในมาตรา 11 ห้ามบุคคลผู้ได้รับ “พระราชทานเงินเดือนจากรัฐบาลในตำแหน่งใด ๆ นอกจากตำแหน่งการเมือง ท่านว่าจะสมัครรับเลือกตั้งไม่ได้” (ปชศ, 46:186) และได้มีพระราชกฤษฎีกาให้มีการเลือกตั้งผู้แทนตำบล และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภทที่ 1 ระบุให้รับสมัครผู้สมัครเป็นผู้แทนตำบลในระหว่างวันที่ 1 สิงหาคมจนถึงวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2476 และให้ทำการเลือกตั้งผู้แทนตำบลให้แล้วเสร็จภายในวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ.2476 ส่วนผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ให้เลือกในระดับจังหวัดในระหว่างเดือนพฤศจิกายนจนถึงเดือนธันวาคม พ.ศ.2476

นอกจากนี้รัฐบาลโดยการนำของพระยามโนปกรณนิติธาดาได้จัดตั้ง“สภาเศรษฐกิจ”ขึ้นทั้งนี้มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเองเป็นประธานกรรมการ และมีกรรมการอื่น ๆ อีกรวม 16 คน แยกเป็นข้าราชการชั้นพระยาขึ้นไป 7 คน ข้าราชการชั้นคุณพระและคุณหลวงรวม 3 คน หม่อมเจ้า 3 พระองค์และที่ปรึกษาชาวต่างประเทศอีก 3 คน (ปชศ,46:11-12) สภานี้ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 8 เมษายน พ.ศ.2476 ได้พิจารณาและให้ความเห็นชอบกับโครงการเศรษฐกิจซึ่งฝ่ายรัฐบาลเป็นผู้เสนอ โดยมีหลักสำคัญว่า “..จักเคารพต่อกรรมสิทธิ์ในสมบัติและเสรีภาพในการประกอบอาชีพของบุคคล” พระยามโนปกรณนิติธาดาและคณะมีความเห็นว่า ประเทศสยามมีความชำนาญในการเพาะปลูก และถึงแม้ว่ามีคนต่างชาติเข้ามามีบทบาท แต่การแก้ไขต้องทำแบบค่อยเป็นค่อยไปไม่ควร “...พรวดพราดได้เสียเสียหาควรไม่ เพราะเป็นการใหม่สำหรับเรา ฉวยว่าถ้าเปลืองปล้ำลงไป ความย่อยยับจะบังเกิดไม่เฉพาะแต่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง หรือจำพวกใดจำพวกหนึ่งเท่านั้น อาจเป็นผลร้ายทั่วประเทศได้ นานาประเทศอาจหมดความเชื่อถือและความไว้วางใจเรา ซึ่งเป็นการยากหนาทที่จะกลับตัวได้ภายหลัง...” [หจข.(2) สร.0201.22/3] กล่าวได้ว่าเป็นการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจซึ่งไม่ต่างจากรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์

จากที่กล่าวมาเห็นได้ว่าคณะรัฐบาลชุดพระยามโนปกรณนิติธาดาโดยที่มีพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ใช้อำนาจนิติบัญญัตินั้นมีความมั่นคงและมีการดำเนินการไปในทิศทางหนึ่งซึ่งประคับประคองสถาบันใหม่ให้เข้าไปประสานกับสถาบันเก่าได้อย่างค่อนข้างราบรื่น และคงมีการเลือกตั้งกับมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญในทุกมาตราต่อไป ทั้งนี้มีกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้นำและกำกับพฤติกรรมของคนรุ่นหนุ่ม

กับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรให้อยู่ในร่องในรอยหรือในระเบียบแบบแผนทางวัฒนธรรมประเพณี อย่างไรก็ตาม ในหมู่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ด้วยกันเอง คือระดับชั้นพระยาขึ้นไปนั้น มีพระยาสามคนซึ่งได้ทำตัวอย่างที่ไม่ดีนักให้ปรากฏ คนกลุ่มนี้คือพระยาพหลพลพยุหเสนา พระยาทรงสุรเดช พระยาฤทธิอัคเนย์ รวมทั้งพระประศาสน์พิทยายุทธ ซึ่งอยู่ในขั้นเตรียมขึ้นไปเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ด้วยนั้น ทั้งสี่คนนี้เป็นผู้ใหญ่ซึ่งรัฐบาลนิยมประเพณีดีแต่ก็ได้ทำในสิ่งที่ไม่บังควรอยู่มากนับตั้งแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 เป็นต้นมา ครั้นเมื่อการเปลี่ยนแปลงอยู่ในระเบียบแบบแผนแล้ว คนกลุ่มนี้ก็ควรลาออกไปเพื่อไม่เป็นแบบอย่างของคนอื่นๆต่อไป เข้าใจว่าคำกล่าวเลียดสีในทำนองนี้คงมีความรุนแรงมาก พระยาพหลพลพยุหเสนาได้กล่าวกับหนังสือพิมพ์พร้อมกับเอามือแตะไว้ที่หน้าอกเบื้องซ้าย และกล่าวว่า “ที่นี่เจ็บปวดมากที่สุด รู้สึกเหมือนมีอะไรมาคอยทิ่มแทงอยู่” (ประชาชาติ: “สัมภาษณ์พระยาพหลฯ” 15 มิถุนายน 2476) ในวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ.2476 มีประกาศเรื่องนายทหารขอลาออกจากประจำการกล่าวว่าพระยาพหลพลพยุหเสนา พระยาทรงสุรเดช พระยาฤทธิอัคเนย์ และพระประศาสน์พิทยายุทธ รวมสี่คน กราบถวายบังคมลาออกจากราชการเนื่องด้วยมีอาการเจ็บป่วยอยู่เนืองๆ และไม่สามารถรับราชการได้อย่างเต็มควรแก่การ (ปชศ,46:213-214) โดยที่ประกาศนั้นระบุวันลาออกจากราชการไว้ล่วงหน้าคือวันที่ 24 มิถุนายน และฝ่ายรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมคือนายพลเรือโท พระยาราชวังสัน ได้มีประกาศในวันเดียวกัน แต่งตั้งให้นายพลตรี พระยาพิชัยสงครามเป็นผู้รักษาการในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกแทนนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา, ให้นายพันเอก พระยาศรีสิทธิสงครามเป็นผู้รักษาการในตำแหน่งเจ้ากรมยุทธการทหารบก แทนนายพันเอก พระยาทรงสุรเดช, และให้นายพันโท หลวงพิบูลสงคราม ซึ่งเป็นรองผู้บังคับการทหารปืนใหญ่อยู่ในขณะนั้น เลื่อนขึ้นเป็นผู้รักษาการในตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการแทนนายพันเอกพระยาทรงสุรเดช (แต่เดิมพระยาทรงสุรเดชควบอยู่สองตำแหน่ง) (ปชศ,46:215) ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2476 เป็นต้นไป

คำประกาศให้มีการเปลี่ยนแปลงทางการทหารในวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ.2476 เป็นเรื่องที่ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์และสามารถคาดเดาไปได้หลายทาง (ดู อารังศักดิ์,2533:บทที่ 5) แต่สำหรับข้าราชการทหารรุ่นหนุ่ม การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้เป็นการคุกคามต่อชีวิตและความปลอดภัยของพวกเขาโดยตรง (อ.พิบูลสงคราม-เล่ม 1,2518:167-169;Thawatt,1972:197-199) พระยาศรีสิทธิสงครามเองไม่ได้มีความสัมพันธ์ที่ราบรื่นกับกลุ่มทหารหนุ่มของคณะราษฎรมากนัก นับจากการปฏิเสธร่วมงานกับคณะราษฎรตั้งแต่เริ่มต้น หลวงพิบูลสงครามผู้แสดงความคิดเห็นต่างๆน้อยและมีความสงบเสงี่ยม ได้กลายมาเป็นผู้นำของกลุ่มคนหนุ่มของคณะราษฎร โดยสถานการณ์ เนื่องด้วยหลวงทัศนัยนิยมศึกได้ถึงแก่กรรมไปก่อนหน้านั้น และหลวงสินธุ์สงครามชัยมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดในฐานะน้องชายของรัฐมนตรีกลาโหม คือพระยาราชวังสัน ส่วนหลวงประดิษฐมนูธรรมนั้น ได้เดินทางไปต่างประเทศแล้ว ดังนั้นหลวงพิบูลสงครามในฐานะผู้นำของกลุ่มทหารบกหนึ่ง หลวงศุภชลาศัยในฐานะผู้นำของกลุ่มทหารเรือหนึ่ง และหลวงนฤเบศร์มานิตซึ่งเป็นข้าราชการที่มีอาวุโสมากที่สุดของกลุ่มพลเรือนอีกหนึ่ง ได้ปฏิบัติการร่วมกันโดยมีนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นผู้นำของคณะ คณะนี้ได้ยึดที่ทำการของรัฐบาลกับบุกจับตัวพระยามโนปกรณนิติธาดา, พระยาราชวังสัน, และพระยาศรีวิสารวาจาในตอนเช้ามีดของวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2476 และบีบบังคับให้ลาออกจากตำแหน่ง (ดู หจช.สร.0201.16/45;อารังศักดิ์,2533; Sivaram,1936:66;Thawatt,1972:166-167) นี่คือการสุดท้ายของคณะรัฐบาลชุดพระยามโนปกรณนิติ

ธาดาร่วมกับกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จำนวนหนึ่ง ถัดมาเมื่อประกาศเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร ประกาศแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี และคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ ทั้งนี้มีพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นผู้นำร่วมกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อีกจำนวนหนึ่ง อย่างเช่น เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์ และพระยานิติศาสตร์ไพศาล เป็นต้น ซึ่งให้ความมั่นใจและความปลอดภัยแก่กลุ่มคนหนุ่มของคณะราษฎรได้มากกว่ากลุ่มของพระยามโนปกรณนิติธาดา

กล่าวสรุปได้ว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงในรอบหนึ่งปีแรกภายหลังการยึดอำนาจวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 เป็นกระบวนการซึ่งมีกลุ่มคณะราษฎร มีรัฐธรรมนูญ สภาผู้แทนราษฎร และฝ่ายบริหารซึ่งในระยะแรก คือ คณะกรรมการราษฎรกับคณะเสนาบดี กับในระยะต่อมาคือคณะรัฐมนตรี ทั้งหมดนี้เป็นปัจจัยใหม่ในทางการเมือง โดยที่สามส่วนหลังมีวิวัฒนาการไปในทิศทางของการเป็นสถาบัน ในขณะที่ส่วนแรกคือกลุ่ม “คณะราษฎร” เป็นองค์กรแบบแนวร่วม และมีปฏิญญาคือหลักหกประการเป็นเครื่องหมายบ่งแสดงความเป็นกลุ่ม การศึกษาในหนังสือเล่มนี้ชี้ให้เห็นว่าปัจจัยใหม่ๆทางการเมืองดังกล่าวได้มีบทบาทและทำหน้าที่ผลักดันการเปลี่ยนแปลงโดยสัมพันธ์กับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กลุ่มเจ้านาย กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และการเคลื่อนไหวของกลุ่มสังคมอื่นๆ ซึ่งไม่มีกลุ่มใดหยุดนิ่งอยู่กับที่ในสมัยนั้น และกลุ่มข้าราชการและทหารชั้นผู้ใหญ่ นำโดยพระยามโนปกรณนิติธาดาได้แสดงบทบาทอย่างแข็งขัน การควบคุมการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่กลุ่มนี้ ได้ก่อให้เกิดการกระทบกระทั่งกับกลุ่มข้าราชการระดับกลางสายพลเรือนอย่างรุนแรงจนไม่อาจปรองดองและออมชอมต่อกันได้ ในขณะเดียวกันก็เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้กลุ่มนายทหารรุ่นหนุ่มซึ่งอยู่ในระดับกลางและมีบทบาททางการเมืองไม่มากนักในช่วงหนึ่งปีแรกได้ก้าวขึ้นมามีบทบาทในระยะต่อมา □

บทที่ 9

ความขัดแย้งทางความคิด กับการเปลี่ยนแปลงในช่วงปีที่สอง

“ขอให้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรของเรา^{นี้} จงเป็นหลักที่สถาพรสถิตประดิษฐาน
สมรรถภาพอันประเสริฐ เป็นบ่อเกิดความผาสุกสันติคุณวิบุลราศีแก่อำณาประชาชน
ตลอดจำเนียรกาลประวัติ...ขอให้บรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งทหารและพลเรือน
ทวยอาณาประชาราษฎร จงมีความสมัครสมานเป็นเอกฉันท์ในอันจะรักษาปฏิบัติ
รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม^{นี้} ให้ยืนยงอยู่คู่กับสยามรัฐราชสีมา ตราบเท่ากัล
ปาวสานสมดังพระบรมราชปรีชานิตาน ทุกประการเทอญ” (“คำปรารภ” รัฐธรรมนูญแห่ง
ราชอาณาจักรสยาม, 10 ธันวาคม พุทธศักราช 2475)

“ตัวอย่างพงศาวดารของโลกย่อมมีอยู่มากมาย และจะเห็นได้โดยชัดว่าไม่มีพระเจ้าแผ่นดิน
ดินพระองค์ใดที่ทรงสมบูรณ์ญาสิทธิราชย์แล้วถูกลดอำนาจลงโดยการกบฏที่จะทรงดำรง
ตำแหน่งพระมหากษัตริย์อยู่ได้ตลอดไป เพราะถึงแม้พระองค์จะทรงยินยอมโดยดี และ
ไม่มีพระราชประสงค์ที่จะได้อำนาจสมบูรณ์กลับคืน ก็ยังต้องมีผู้อื่นที่ไม่พอใจการเปลี่ยน
แปลงนั้น คิดการที่จะเปลี่ยนแปลงให้กลับไปเป็นอย่างเดิมอยู่เสมอ และทำให้เกิดการ
ระแวงสงสัยและบาดหมางกันระหว่างอำนาจที่เกิดขึ้นใหม่กับอำนาจเก่าที่ถูกล้มลง ผล
สุดท้ายพระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้นก็ต้องถูกลงพระชนม์เสียบ้าง ต้องถูกอยู่ในคุมขังบ้างหรือ
อย่างดีก็ต้องถูกเนรเทศไปเสียจากประเทศ ฉะนั้นก็ไม้ออกเลยว่ารายใดที่จะเรียบบร้อย
อยู่ได้ตลอด...” (พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระราชบันทึก” ใน แถลง
การณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละ
ราชสมบัติ , 2478, หน้า 134)

กระบวนการของการเปลี่ยนแปลงนับตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 มีความสัมพันธ์สืบเนื่อง ต่อมาจนถึงปี พ.ศ.2476 อย่างค่อนข้างโดยตรงและใกล้ชิด แต่มีอาการของความเป็นไปในทางบ่งแสดงความขัดแย้งของกลุ่มผู้นำในศูนย์กลางของอำนาจมากกว่าการประนีประนอม ดังเช่นได้เกิดมีความขัดแย้งเรื่องสมามการเมือง และเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจในช่วงปลายปีแรก(ตามปฏิทินเดิม) ได้มีการปิดสภาผู้แทนราษฎร และมีคณะบุคคลเข้าจัดการให้คณะรัฐมนตรีของพระยามโนปกรณนิติธาดาออกจากตำแหน่งในช่วงแรกของปีที่สอง(ปฏิทินเดิม) และมีเหตุการณ์รุนแรงที่สุดถึงขั้นมีการต่อสู้กันด้วยกำลังอาวุธและอื่นๆในเดือนตุลาคมปีเดียวกัน ซึ่งกระทบต่อกลุ่มสังคมต่างๆอย่างกว้างขวาง รวมทั้งกระทบต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางซึ่งมีการใช้มาตรการต่างๆที่เข้มงวดเพื่อรักษาระบอบรัฐธรรมนูญและสร้างรัฐสยามใหม่ นี่เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดมาจากการกระทบกระทั่งกันของกลุ่มคนซึ่งอยู่ในศูนย์กลางของอำนาจที่มีรากฐานความคิดเกี่ยวกับระบอบรัฐธรรมนูญ ลักษณะของรัฐ กลไกของรัฐและการมีหน้าที่ของรัฐที่แตกต่างกัน ไม่ใช่เป็นความขัดแย้งในเชิงของการแก่งแย่งอำนาจและตำแหน่งทางการเมืองเป็นสำคัญเพียงประการเดียว เป็นเรื่องแน่นอนว่าการมีอำนาจและมีตำแหน่งทางการเมืองนั้นสำคัญอย่างมีต้องสงสัย แต่เป้าหมายของการมีอำนาจและการมีตำแหน่งนั้นเป็นเรื่องซึ่งบุคคลแสดงพฤติกรรมตามหลักความคิดและการมีทัศนะต่อการเปลี่ยนแปลงตามกลุ่มสังคมซึ่งเขาสังกัด หรือเชื่อมสัมพันธ์อยู่ มิใช่เป็นพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลโดดๆ โดยไม่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและไม่มี ความสัมพันธ์กับการเคลื่อนไหวของบุคคลอื่นๆส่วนใดส่วนหนึ่งเลย

ในบทนี้ผู้เขียนจะได้สรุปหลักความคิดและแนวการพิจารณาให้คุณค่าสิ่งที่เกิดขึ้นของกลุ่มคนสองกลุ่มหลักซึ่งอยู่ในศูนย์กลางของอำนาจมากกว่ากลุ่มสังคมอื่นๆ กลุ่มแรกคือกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เจ้านายบางพระองค์ (อย่างเช่น ราชเลขานุการในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว-ดูต่อไปข้างหน้า) และปัญญาชนซึ่งมีบทบาทอย่างแข็งขันในสมัยรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา(อย่างเช่น หลวงจักรปาณีศรีศิริวิสุทธิ) และต่อมาบางกลุ่มนี้ได้รวมกลุ่มกันเป็นคณะกู้บ้านเมืองในเดือนตุลาคม พ.ศ.2476 โดยมีพระองค์เจ้าบรมวงศ์เธอเป็นหัวหน้าคณะ กับกลุ่มที่สองคือกลุ่มข้าราชการระดับกลางทั้งที่เป็นแกนนำอยู่ในฝ่ายคณะราษฎร สายพลเรือนและสายทหาร และกลุ่มคนหนุ่มกับปัญญาชนซึ่งมีความสัมพันธ์กับกลุ่มคณะราษฎรอยู่รอบข้าง การเข้าใจหลักความคิดของคนสองกลุ่มซึ่งปะทะกันอย่างรุนแรงในสมัยนั้น จะช่วยให้เข้าใจกระบวนการเปลี่ยนแปลงในปลายปีแรกและความขัดแย้งอย่างรุนแรงซึ่งสืบเนื่องมาในปีที่สองโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือเหตุการณ์เดือนตุลาคมพ.ศ.2476 อย่างมีความหมายได้โดยไม่แบ่งแยกเหตุการณ์และชีวิตของบุคคลออกเป็นชิ้นเป็นส่วนๆโดยไม่สัมพันธ์ต่อกัน

ความขัดแย้งทางความคิดว่าด้วยระบอบรัฐธรรมนูญ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 เป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่ยืนยาวมากที่สุดของประวัติศาสตร์การเมืองสยามรวมทั้งประวัติศาสตร์การเมืองไทยในระยะต่อมาด้วย กล่าวคือได้ใช้และมีวิวัฒนาการมาจนถึงปี พ.ศ.2489 แนวความคิดและการเคลื่อนไหวให้ประเทศสยามมี“รัฐธรรมนูญ”นั้นสามารถสืบย้อนกลับไปได้ถึงสมัยต้นรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวในลักษณะที่ต้องการมี“รัฐธรรมนูญ”อยู่ใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มิใช่ให้พระมหากษัตริย์อยู่ใต้“รัฐธรรมนูญ” หลักการสำคัญข้อนี้เห็นได้ชัดจากเอกสาร

สารร่างเค้าโครงการเปลี่ยนรูปรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ 7 ดังได้กล่าวมาแล้ว (ดูบทที่ 7) ในอีกประการหนึ่งเป็นการเคลื่อนไหวไปพร้อมกับการปรับตัวของสถาบันต่างๆของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อย่างเช่นสถาบันองคมนตรี สถาบันรัฐมนตรี(เดิม) ดุสิตธานีและเสือป่า อภิรัฐมนตรี และคณะเสนาบดี เป็นต้น สถาบันต่างๆดังกล่าวมีการปรับตัวอยู่เสมอในทุกๆรัชกาล คือมีการจัดตั้งสถาบันขึ้นใหม่ ได้ตั้งอยู่ มีการหน้าที่แท้จริงบ้างและไม่มีการหน้าที่บ้าง ได้เสื่อมสลายลงไปเองบ้าง และมีประกาศพระบรมราชโองการให้ยกเลิกบ้าง ฯลฯ นับได้ว่าเป็นการปรับตัวซึ่งค่อยๆสร้างหลักความคิดความเชื่อภายในหมู่เจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ขึ้นในทำนองว่า ประเทศสยามมี“รัฐธรรมนูญ” (คือConstitution) ซึ่งแปลว่าระเบียบทางการเมืองที่ตั้งอยู่แล้วอย่างมั่นคงคือการปกครองในระบอบราชาธิปไตย เนื่องด้วยสถาบันอื่นๆในระบอบราชาธิปไตยไม่มีสถาบันใดมีการหน้าที่อย่างสำคัญซึ่งสามารถเทียบเคียงกับสถาบันพระมหากษัตริย์ได้เลยแม้แต่น้อย และระเบียบทางการเมืองการปกครองดังกล่าวนี้แม้ว่าไม่ได้เขียนเป็นลายลักษณ์อักษรแต่ก็เป็นสิ่งที่ทุกคนในระดับชนชั้นสูงเข้าใจได้ ได้ให้การยอมรับนับถือและมีความจงรักภักดีอย่างกว้างขวาง อีกทั้งมีความสืบเนื่องและมีปฏิบัติการทางอำนาจที่เป็นจริงในทุกๆ ส่วนของรัฐ นับเป็นพระราชอำนาจอันสูงสุดซึ่งไม่อาจแบ่งออกเป็นส่วนๆได้ รวมทั้งไม่สามารถเขียนว่าพระราชอำนาจคือสิ่งสูงสุดในแผ่นดินให้เป็นลายลักษณ์ได้ เนื่องด้วยการเขียนเป็นลายลักษณ์ย่อมเป็นการจำกัดพระราชอำนาจในทางหนึ่ง ฉะนั้น แม้ว่าได้มีการร่างพระธรรมนูญหรือกฎหมายในลักษณะพระธรรมนูญแผ่นดินมาแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 (ดู “ร่างพระราชกฤษฎีกาที่ 1 ว่าด้วยราชประเพณีกรุงสยาม” ในสนธิ,2521) รวมทั้งในสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งมีการร่างอย่างน้อยสองครั้ง และอาจมีมากกว่าสองครั้งหากพิจารณากฎหมายดังกล่าวในแนวกว้าง ซึ่งพระราชบัญญัติองคมนตรี พ.ศ.2470 ก็ยังมีลักษณะใกล้เคียงกับกฎหมายพระธรรมนูญลายลักษณ์ในทางหนึ่ง ดังที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้ตั้งกรรมการแปลพระราชบัญญัติดังกล่าวเป็นภาษาอังกฤษเสียใหม่ให้ถูกต้อง เนื่องด้วยพระราชบัญญัติกรรมการองคมนตรี“เข้ารูปกฎหมายพระธรรมนูญ (Constitution Law) มาก” (ต้องดู หจข.ร.7 รล.6/4 “พระราชกระแส” 8 กันยายน 2470) ภายในบริบทนี้ คำกล่าวของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีซึ่งคัดค้านการตราพระราชบัญญัติทูลเกล้าฯถวายฎีกาในปี พ.ศ.2474 ในที่ประชุมกรรมการองคมนตรีสภาก่อนมีการยึดอำนาจในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ประมาทหนึ่งปี จึงมีความน่าสนใจซึ่งสามารถบ่งแสดงหลักการความคิดและความเชื่อของเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่โดยรวมได้เป็นอย่างดีว่าประเทศสยามนั้นมี“คอนสติตูชัน”หรือ“รัฐธรรมนูญ”อยู่แล้ว เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกล่าวว่า

“..เรื่องเช่นนี้ไม่ควรออกเปนกฏหมาย เปนเรื่องที่เจ้าหน้าที่ คือกรมราชเลขาธิการวางระเบียบการเรื่องทูลเกล้าฯถวายฎีกาและประกาศให้ประชาชนทราบเท่านั้น การออกกฎหมายกลับไม่เหมาะแก่ประเพณีคอนสติตูชัน(แปลในภายหลังว่ารัฐธรรมนูญ-ผู้อ้าง)ของเรา ซึ่งพระราชอาธิบัติทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่ประชากรราษฎรมอบถวายโดยตรงต่อพระองค์ และจะเพาะพระองค์ ผู้อื่นซึ่งจะทรงแต่งตั้งให้ช่วยพระราชภาระในหน้าที่ราชการทั้งหลายจะแบ่งเบาพระราชอำนาจลดหลั่นไปตามความจำเป็นแห่งหน้าที่ อันประกอบด้วย ความรับผิดชอบนั้นๆก็แล้วแต่พระองค์ทรงเลือกเฟ้นขึ้นทั้งสิ้น พระองค์จึงทรงเปนผู้รับผิดชอบในพระราชกรณียกิจทั้งหลายตรงต่อประชากรราษฎร ไม่มีผู้ใดหรืออำนาจใด เช่น

ปาเลียเมนต์ (แปลในภายหลังว่าสภาผู้แทนราษฎร-ผู้อ้าง) หรือคณะเสนาบดีจะแทรกแซงเข้ามาในระหว่างพระราชพิธีกับประหารราชกร์ของพระองค์ได้เป็นอันขาด..” (ทจข.ร.7 รล.6/18 “การประชุมกรรมการองคมนตรีสภา” ครั้งที่ 1/2474, 1 มิถุนายน 2474)

หลักการความคิดในลักษณะดังกล่าวนี้และพฤติกรรมของกรรมการองคมนตรีสภาในสมัยรัชกาลที่ 7 รวมสองสมัย ดำเนินไปตามคำกล่าวของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตั้งที่ยกมาแสดงข้างต้น ซึ่งหมายรวมถึงพระยามโนปกรณ์นิติธาดา พระยาศรีวิสารวาจา พระยาราชวังสัน พระยาเทพวิฑูรพิบูลศรุตราบดี พระยาจำแนนยบดี พระยาอนุภาพไตรภพ พระองค์เจ้าบวรเดช หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ และคนอื่นๆ ซึ่งเป็นและทรงเป็นกรรมการองคมนตรีสภาในสมัยนั้นอยู่ด้วย ที่ประชุมกรรมการองคมนตรีสภามีมติว่าการแบ่งพระราชอำนาจในการตรวจฎีกาออกไปย่อมเป็นการไม่บังควร และโดยหลักเหตุผลกับวิถีคิดและการมีความเชื่อเช่นนี้การแบ่งพระราชอำนาจสูงสุดในประเพณี “รัฐธรรมนูญ” ออกไปให้ส่วนอื่นๆ ก็คงเป็นเรื่องที่ยังไม่บังควรเป็นอย่างยิ่งเช่นกัน

เมื่อมีการตราพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวขึ้นโดยการยึดอำนาจรัฐและต่อมามีการจัดทำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามสำเร็จเรียบร้อยในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 ปัญหาสำคัญในทางหลักการความคิด คือเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จะพิจารณารัฐธรรมนูญนั้นอย่างไร พวกเขาสามารถเปลี่ยนหลักความคิดเห็นซึ่งมีมาแต่เดิมพร้อมกับการปฏิบัติที่เป็นมาไม่น้อยกว่า 4 ทศวรรษก่อนหน้านั้นได้หรือไม่ คำตอบคือเป็นไปได้ไม่น้อยมากและสำหรับคนส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้แทบเป็นเรื่องที่ไม่อาจคิดได้เลย เจ้านายบางพระองค์ทรงเป็นและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่บางคนเป็น “นักเสรีนิยมอย่างเอก” คือชอบการโต้เถียงมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่การโต้เถียงนั้นเป็นเรื่องของบุคคลที่อยู่ในชั้นเดียวกัน ไม่ใช่การโต้เถียงระหว่างคนชั้นสูงกับคนชั้นล่าง (ดู ทจข.ร.7 รล.6/3) ดังเช่นที่เจ้านายพระองค์หนึ่งทรงบันทึกไว้ว่า พระองค์ไม่ทรงชอบการมีสภาผู้แทนราษฎรเหตุเพราะ “เมื่อมีการประชุมก็ต้องมีการโต้เถียงกัน ซึ่งเกรงว่าจะเป็นไปอย่างรุนแรงหยาบคาย ซึ่งทำนุรัฐสักทอนไม่ได้...” (ศิริรัตนบุษบง, 2524: 59) ฉะนั้นการโต้เถียงแบบนัก “เสรีนิยม” ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับผู้นิยมหลักการลัทธิรัฐธรรมนูญลายลักษณ์ โดยมิหลักแบ่งแยกอำนาจกำกับอยู่ด้วยนั้นมีความต่างกันมาก ด้วยเหตุนี้ การปรับตัวของกลุ่มเจ้านายกับข้าราชการชั้นสูงเข้ากับระบอบใหม่และสถาบันการเมืองใหม่จึงเป็นเรื่องที่เป็นไปได้แต่น้อยและยากมาก พิจารณาในแง่ที่กลุ่ม “คณะราษฎร” โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำในสายพลเรือนเป็นผู้นิยมหลักการลัทธิรัฐธรรมนูญลายลักษณ์และการมีสภาผู้แทนราษฎรซึ่งมีหลักการแบ่งแยกอำนาจกำกับอยู่ บางคนที่นิยมระบอบใหม่นี้อาจมีความคิดนิยมการใช้อำนาจอย่างเด็ดขาด (ซึ่งอาจให้ฝ่ายสภามีอำนาจอย่างเด็ดขาดหรือให้ฝ่ายบริหารมีอำนาจอย่างเด็ดขาด) มากกว่าการนิยมการโต้เถียงโดยอิสระก็อาจเป็นไปได้ คือไม่จำเป็นเสมอไปว่าผู้นิยมหลักการลัทธิรัฐธรรมนูญกับหลักการแบ่งแยกอำนาจต้องเป็นนักเสรีนิยมอย่างเอกในเวลาเดียวกัน

กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และเจ้านายนั้นพิจารณาว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามเกิดจากการพระราชทาน (Charter) เนื่องด้วยพระมหากษัตริย์ทรงได้รับอำนาจมาจากประชาชนทั้งหมดและเป็นการรับมอบมาอย่างเด็ดขาด พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจโดยสมบูรณ์ซึ่งไม่อาจแบ่งแยกได้ และไม่มืออัครใดสามารถอ้างว่าเป็นตัวแทนของราษฎรมาแบ่งแยกพระราชอำนาจนั้นได้ ดังนั้นฝ่ายคณะราษฎรจึงไม่สามารถอ้างได้

เลยว่าเป็นตัวแทนของราษฎรทั้งมวลหรือเป็น“กองหน้า”ของราษฎร เนื่องด้วยไม่มีแนวคิดนั้นอยู่ในระบบความคิดของเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของสยาม สิ่งที่คณะราษฎรทำเป็นเพียงแต่ขอ“พระราชทาน”พระราชอำนาจลงมาเท่านั้น และเป็นการ“ขอพระราชทาน”ในแบบวิธีที่ไม่ค่อยถูกต้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีเสียด้วย (ดู นครินทร์, 2533: 45-69; เสนีย์, 2491; กมล, 2524)

อีกกลุ่มหนึ่งพิจารณาในทางตรงกันข้ามว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามนั้นเกิดจากมีการยึดอำนาจแล้วจึงมีการตกลงกันระหว่างพระประมุขเดิมกับกลุ่มตัวแทนของราษฎร (Pact) (ดู เดือน และไพโรจน์-เล่ม 2, 2477: 18-20; ประเจิดอักษรลักษณ์, 2477: 8-10; Pracherd, 1933; Thongplaew, 1941) ไม่ใช่เป็นรัฐธรรมนูญที่เกิดจากการร่างเองของฝ่ายราษฎร (Convention) หรือเกิดจากการพระราชทานอย่างที่ฝ่ายแรกเข้าใจหรือเชื่อถืออยู่ กลุ่มนี้พิจารณาว่าอำนาจสูงสุดในทางนามธรรมเป็นของราษฎรทั้งมวล ซึ่งเกิดมาเป็นมนุษย์ที่มีสิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคโดยธรรมชาติ การมอบอำนาจให้แก่ผู้ปกครองเป็นการมอบให้เพียงชั่วคราว ซึ่งราษฎรและตัวแทนสามารถเรียกร้องเอาคืนมาได้ โดยที่วิธีการเรียกร้องมีความแตกต่างกันไปตามท้องที่และสภาพการณ์ของแต่ละประเทศ (กุลลาบ, 2487; ปรีดี-ค, 2526: 397-411; นครินทร์, 2533)

ทั้งสองฝ่ายนั้นถูกบีบบังคับโดยสถานการณ์ให้ต้องมาร่างรัฐธรรมนูญร่วมกันซึ่งอาศัยหลักว่าร่างให้สั้นและกระชับมากที่สุด อันเป็นวิธีการร่างกฎหมายที่ได้ยึดถือนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 (ปรีดี-ค, 2526: 387-388) และต่างฝ่ายต่างถนอมหน้าใจต่อกันคือมีอะไรที่รู้อยู่แล้วก็ไม่จำเป็นต้องเขียนให้ชัดเจน โดยละไว้ในฐานะที่เข้าใจต่อกันว่าเมื่อถึงเวลาของการปฏิบัติอีกฝ่ายหนึ่งคงทำอย่างที่ยกฝ่ายหนึ่งคาดคิด อย่างเช่น ทั้งสองฝ่ายเห็นชอบร่วมกันในประเด็นการแบ่งสมัยของสภา โดยให้สภามัชยที่สองมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสองประเภท ประเภทหนึ่งมาจากการเลือกตั้ง อีกประเภทหนึ่งคือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่สองมาจากการแต่งตั้ง แต่เรื่องนี้คงขึ้นกับความเข้าใจที่ต่างกันว่าใครเป็นผู้พิจารณาการแต่งตั้งสมาชิกประเภทที่สอง ฝ่ายหนึ่งคิดว่าและเชื่อว่าควรเป็นพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นแบบธรรมเนียมของการปฏิบัติราชการอยู่แล้ว นับตั้งแต่พระองค์ทรงแต่งตั้งที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน รัฐมนตรี อภิรัฐมนตรี เสนาบดี องคมนตรี และกรรมการองคมนตรีสภา แต่อีกฝ่ายหนึ่งเห็นไปในทางตรงกันข้าม กล่าวคือ เห็นว่าฝ่ายยึดอำนาจซึ่งเป็นตัวแทนของราษฎรในทางหนึ่งนั้นควรมีภาระดูแลและจัดการแต่งตั้งสมาชิกประเภทที่สองด้วยตัวเอง เพื่อการประดับประดาระบอบใหม่ไประยะหนึ่ง มิฉะนั้นแล้วก็ไม่มีหลักประกันความมั่นคงและความปลอดภัยของระบอบใหม่ที่เพิ่งสถาปนาขึ้น

นอกจากนี้ ได้แก่การปฏิบัติในการสั่งงานราชการก็มีความต่างกันเป็นอย่างมาก ฝ่ายแรกถือธรรมเนียมว่าการสั่งราชการและการตัดสินใจในคณะรัฐมนตรีต้องกราบบังคมทูลในทุกเรื่อง อย่างเช่น เรื่องสมามการเมืองและเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม เป็นต้น ซึ่งส่งผลให้มีมติคณะรัฐมนตรีไปในทางรักษาความสงบเรียบร้อยมากกว่าการริเริ่มในสิ่งใหม่ๆ และบางเรื่องคงเป็นที่วิจารณ์กันอยู่มากว่ารัฐบาลได้ทำการ“ผิด”รัฐธรรมนูญหรือไม่ ดังเช่นพระวิจารณ์ของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณในหน้าหนังสือพิมพ์ *ประชาชาติ* (ดูบทที่ 6) อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสรับสั่งถึงเรื่องที่ได้ทรงมีพระราชบันทึกวิจารณ์เค้าโครงการเศรษฐกิจ และการที่รัฐบาลนำพระราชบันทึกนั้นพิมพ์เผยแพร่ว่าไม่เป็นการกระทำ“ผิด”รัฐธรรมนูญแต่อย่างใด ดังความในหนังสือโต้ตอบของราชเลขานุการในพระองค์ถึง

นายกรัฐมนตรีคือพระยามโนปกรณนิติธาดาที่ว่า “ทรงเห็นว่าไม่เป็นการผิดลัทธิรัฐธรรมนูญ เพราะเมื่อคณะรัฐบาลขอพระราชทานพระราชดำริในเรื่องใดๆก็ตาม พระมหากษัตริย์ย่อมจะต้องทรงทำคำร้องขอขึ้น” (ทจข., สร. 0201.8/52 “หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ ถึงพระยามโนปกรณนิติธาดา” 4 พฤษภาคม 2476) เรื่องนี้จึงแสดงความมั่นคงในหลักความคิดของฝ่ายพระยามโนปกรณนิติธาดา ในฐานะผู้นำรัฐบาลที่ได้ขอพระราชทานพระราชดำริเอง ซึ่งเป็นการดำเนินการบริหารราชการแผ่นดินในลักษณะตรงกันข้ามกับอีกฝ่ายหนึ่ง กล่าวคือ อีกฝ่ายหนึ่งถือว่าฝ่ายรัฐบาลควรกราบบังคมทูลโดยย่อและเป็นแต่เพียงพิธีการเท่านั้น เพราะว่า รัฐบาลต้องรับผิดชอบต่อฝ่ายสภาเป็นสำคัญ ด้วยเหตุตั้งนั้นฝ่ายหลังจึงนิยมให้มีการประชุมสภาเป็นจำนวนมากวัน ในขณะที่ฝ่ายแรกถือว่าควรมีการประชุมสภาให้น้อยวันมากที่สุด เพื่อไม่ให้เกิดความล่าช้าของงานราชการ การพิจารณาว่าสภาผู้แทนราษฎรมีความสำคัญไม่มากนักของฝ่ายแรก เห็นได้จากการปฏิบัติโดยการตราพระราชกฤษฎีกาปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร และได้ยกอำนาจของฝ่ายนิติบัญญัติกลับคืนไปเป็นของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวตามความในมาตราที่ 4 ของพระราชกฤษฎีกาปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรฉบับดังกล่าว

ฝ่ายแรกคือกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ นั้น บางคนได้เคยพิจารณาเรื่องเค้าโครงการเปลี่ยนรูปรัฐบาล และพิจารณาร่างพระราชบัญญัติประชาธิปไตยหรือเทศบาลมาก่อนหน้าปี พ.ศ.2475 และต่างมีความเห็นว่าหากจะให้ประชาชนออกเสียงในการเมืองจำเป็นต้องพิจารณาให้รอบคอบ ควรมีการแบ่งชั้นของบุคคลและให้คนแต่ละชั้นมีสิทธิไม่เท่ากัน อย่างเช่น ต้องดูว่าเป็นคนในบังคับสยามหรือไม่ อยู่ในประเทศสยามมาแล้วกี่ปี มีความรู้ระดับไหน หรือเสียภาษีอากรจำนวนเท่าใด เป็นต้น ซึ่งเป็นธรรมเนียมการปฏิบัติของหลักกฎหมายโดยทั่วไปอยู่แล้วในสมัยก่อนปี พ.ศ.2475 (ดูเช่น รามบัณฑิตสิทธิเสรี, 2472:63-75) ส่วนฝ่ายหลังคิดไปในทางตรงกันข้ามคือเห็นควรยกเลิกการแบ่งชั้นสิทธิของบุคคล โดยไม่เอากำเนิดหรือฐานันดรศักดิ์ใดกำหนดสิทธิของคนหนึ่งมากกว่าอีกคนหนึ่ง เมื่อทั้งสองฝ่ายจำเป็นต้องประนีประนอมกันในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรและพระราชบัญญัติว่าด้วยการเลือกตั้ง มีการระบุดนสมมติของบุคคลผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งและมีสิทธิสมัครรับเลือกตั้งอย่างละเอียด โดยที่ฝ่ายแรกนิยมให้สิทธิแก่คนที่มีอายุมาก ในขณะที่ฝ่ายหลังนิยมให้สิทธิแก่คนที่มีอายุน้อย

ในการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ทั้งสองฝ่ายได้ให้ความสำคัญกับภาษาที่ใช้ มีการโต้เถียงกันอย่างรุนแรงถึงความเหมาะสมของคำต่างๆ อย่างเช่น กษัตริย์ กรรมการราษฎร เป็นต้น ในท้ายที่สุด เป็นที่เข้าใจว่าฝ่ายแรกมีอิทธิพลต่อภาษาไทยที่ใช้ในรัฐธรรมนูญอยู่พอสมควร แต่ในฉบับภาษาอังกฤษนั้นเข้าใจว่าฝ่ายหลังยังคงมีอิทธิพลอยู่อย่างเต็มที่ เรื่องนี้ทำให้ทั้งสองฝ่ายแม้จะใช้ภาษาไทยคำเดียวกัน แต่จินตภาพในการเมืองนั้นมีความแตกต่างกันมากเนื่องจากการศึกษาอบรมและภาษาต่างประเทศที่ใช้หรือคุ้นเคยอยู่

อย่างเช่น คำว่ากรรมการราษฎร และประธานกรรมการราษฎร ซึ่งฝ่ายพระยามโนปกรณนิติธาดาและคนอื่นๆ ขอแก้ไขเป็นรัฐมนตรี และนายกรัฐมนตรี เนื่องจากมีความเห็นว่า คำว่ากรรมการราษฎร และประธานกรรมการราษฎรนั้นฟังดูแล้วไม่มีความไพเราะเหมาะสมกับประเทศสยาม ซึ่งสามารถทำการแก้ไขจากร่างรัฐธรรมนูญเดิมเป็นผลสำเร็จ ทั้งนี้ฝ่ายพระยามโนปกรณนิติธาดาและคณะคงพิจารณาคำว่านายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีในบริบทของประวัติศาสตร์การเมืองประเทศอังกฤษ ซึ่งแปลนายกรัฐมนตรีว่า Prime Minister และแปลรัฐมนตรีว่า Minister คตินิยมในการแปลศัพท์การเมืองเข้าหาระบบการเมืองอังกฤษนี้เป็นแนวความคิด

กระแสหลักของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งประกาศให้ทรบกันโดยทั่วไป อย่างเช่น แพลเสนาบดีสภาว่า The Cabinet Council (ดู ส.วิจิตรานนท์,2474:7-11) แต่อย่างไรก็ตาม ในการแปรรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามในสมัยนั้น เข้าใจว่าคณะทำงานของฝ่ายหลวงประดิษฐมนูธรรมซึ่งมีภูมิหลังเป็นนักกฎหมายสายฝรั่งเศสคงมีอิทธิพลอยู่ จึงมีการแปลคำว่า“นายกรัฐมนตรี”ว่า President of the State Council และแปล“รัฐมนตรี”ว่า State Councillor คำว่า“คณะรัฐมนตรี”ก็แปลว่า State Council ไม่ใช่ Cabinet และคำว่า“สภาผู้แทนราษฎร”แปลว่า The Assembly of the People’s Representatives ไม่ใช่ House of Representatives หรือ Parliament* (ดู Pracherd,1933;Sivaram,1936;Landon,1939;Thawatt,1972) การมีสำนักทางการเมืองหรือมีจินตภาพทางการเมืองในระดับระหว่างประเทศที่แตกต่างกัน เช่นนี้ แม้ว่าทั้งสองฝ่ายได้ใช้ภาษาไทยคำเดียวกัน ก็คงมีส่วนกำหนดการมีพฤติกรรมทางการเมืองที่ต่างกันเป็นอย่างมากของทั้งสองฝ่าย

ความแตกต่างในหลักการความคิดและความเชื่อดังกล่าวได้ประทุขึ้นเป็นความขัดแย้งอย่างสูงสุดในเหตุการณ์เดือนตุลาคม พ.ศ.2476 เมื่อคณะกู้บ้านเมืองนำโดยพระองค์เจ้าบรมเดช และคณะข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้นำกำลังทหารจากต่างจังหวัดเข้าบีบบังคับให้รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาลาออก คณะนั้นได้ยื่นหลักข้อเรียกร้องและประกาศต่อประชาชนโดยโปรยเป็นแผ่นปลิวจากเครื่องบิน ในสิ่งซึ่งพระองค์ทรงเชื่อและกลุ่มของพระองค์เชื่ออย่างแท้จริง (ดูต่อไปข้างหน้า) มิใช่เป็นการสร้างเรื่องขึ้นอย่างเล่นๆหรือเสนอให้ประเทศกลับไปเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเช่นที่ปัญญาชนบางคนในสมัยนั้นมีหวาดวิตกหรือเกรงกลัว (ชัยอนันต์-ช,2517;นครินทร์,2533:155-184)

ความขัดแย้งทางความคิดว่าด้วยกลไกและการหน้าที่ของรัฐ

ภายในกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากปี พ.ศ.2475 จนถึงปี พ.ศ.2476 มีการโต้เถียงกันอยู่เกี่ยวกับกลไกของรัฐ(โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องเกี่ยวกับหน้าที่ของข้าราชการ) และการหน้าที่ของรัฐอยู่ด้วยโดยที่กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่พยายามอย่างมากที่จะรักษาระบบราชการแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เอาไว้ ในขณะที่กลุ่มข้าราชการระดับกลางและกลุ่มผู้นำใหม่มีหลักความคิดที่มุ่งไปในทางสร้างระบบราชการแห่งชาติ นอกจากนี้ฝ่าย

* การศึกษาวิชาการเมืองและประวัติศาสตร์การเมืองไทยโดยนักวิชาการต่างประเทศในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่สองมักไม่ค่อยมีระดับในสำนักเรื่องภาษาการเมืองของผู้นำสยามมากนัก จึงมักเรียกพระยาพหลพลพยุหเสนา และหลวงพิบูลสงครามว่า Prime Minister ในอันที่จริงก็ยังไม่ถึงกับผิดข้อเท็จจริงนัก หากผู้ศึกษาได้ตระหนักว่าผู้นำบางคนก็กล่าวชื่อมา เขาสำนักว่าเขาเป็น President of the State Council ในอันที่จริงงานของอวัช มกรางค์(Thawatt, 1972) มีความหวังในศัพท์การเมืองดังกล่าวอยู่มาก เนื่องด้วยอวัช มกรางค์ได้ใช้ตัวบทรัฐธรรมนูญจากภาคผนวกในหนังสือของหลวงประเจิดอักษรลักษณ์ (Pracherd,1933) แต่แนวการศึกษาของอวัช มกรางค์เน้นการศึกษาเรื่องพฤติกรรมทางการเมืองของผู้นำในแง่อื่น โดยไม่ให้ความสำคัญกับสำนักในภาษาการเมืองของผู้นำในสมัยนั้น

แรกพิจารณาถึงที่รัฐพึงกระทำไปในแง่ของการรักษาความสงบเรียบร้อยเป็นสำคัญ ในขณะที่ฝ่ายหลังมีความเชื่อมั่นอย่างมากว่ารัฐสมัยใหม่ต้องมีหน้าที่ในทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอีกประการหนึ่ง (ดู ปรีดี-ก, 2526;วรรณไวทยากร,2488;หยุด,2482)

ระบบราชการสมบูรณาสิทธิราชย์ (ดูบทที่ 3) เป็นระบบที่แตกต่างจากระบบขุนนางเดิมในแง่ของการรับพระราชทานเงินเดือน มีการแบ่งงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน มีที่ทำงานส่วนกลาง และมีเครื่องแบบข้าราชการเป็นสำคัญ ระบบนี้มีความทันสมัยระดับหนึ่งแต่สิ่งที่ขาดหายไปคือเป็นระบบที่ไม่มีการสอบแข่งขัน เนื่องจากชนชั้นนำต้องการคัดเลือกคนที่เชื่อใจได้อย่างแท้จริงว่ามีชาติตระกูลและมีความจงรักภักดี การมีอัตราเงินเดือนที่แตกต่างกันอย่างมากระหว่างชั้นผู้ใหญ่มากกับชั้นผู้น้อย อีกทั้งไม่มีความแน่นอนเนื่องด้วยเงินเดือนไม่ใช่เป็น“สิทธิ”และเป็นเรื่องที่ไม่อาจทราบล่วงหน้าได้ แต่เป็นสิ่งที่ข้าราชการได้รับพระราชทานเพราะว่าได้สนองงานของแผ่นดิน ระบบเงินเดือนไม่มีความเสมอภาคระหว่างหน่วยงานแม้อยู่ในกระทรวงเดียวกัน ไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอนในเรื่องของการเลื่อนชั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากชั้นผู้น้อยขึ้นไปเป็นชั้นผู้ใหญ่ เนื่องด้วยข้าราชการหนุ่มๆ บางคนแม้ว่าเพิ่งสำเร็จการศึกษาและรับราชการไม่นาน แต่ก็ได้รับพระราชทานยศเป็นพระยาภิรมย์ อย่างเช่น พระยาศรีวิสารวาจา (เทียนเลี้ยง ชุนตระกูล) และการลงโทษข้าราชการหากทำความผิดก็ไม่มีการกำหนดเป็นมาตรฐานเดียว ระบบราชการแบบนี้ได้สร้างกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ชั้นพระยาไว้จำนวนหนึ่ง ซึ่งได้รับพระราชทานเงินเดือนตั้งแต่ 700 บาทขึ้นไป คนกลุ่มนี้มีชีวิตการทำงาน ครอบครัว ระบบค่านิยม วัฒนธรรมของกลุ่มสอดคล้องกับกลุ่มเจ้านายเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ได้แก่คตินิยมว่าจ้างชาวต่างประเทศเป็นข้าราชการระดับสูงและเป็นที่ปรึกษารัฐบาล ตัวอย่างเช่น มีชาวต่างประเทศจำนวนหนึ่งถูกว่าจ้างมาเป็นอธิบดีสังฆการในกรมที่มีความสำคัญ และชาวต่างประเทศเหล่านั้นมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะรัฐบาลเป็นอย่างมากไม่ต่างไปจากกลุ่มเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เท่าใดนัก

ยกตัวอย่างเช่น เจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ (ม.ร.ว.เย็น อิศรเสนา,2405-2484) ได้ถวายตัวรับราชการในปี พ.ศ.2420 ซึ่งเป็นสมัยแรกๆของการก่อรูปของระบบราชการแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้รับพระราชทานเงินเดือน 12 บาทในฐานะทำหน้าที่คุมขบวนที่ทำความสะอาดพระราชวัง อีกห้าปีต่อมาได้เป็นขุนหมื่นชาวที่รับพระราชทานเงินเดือน 30 บาท และเป็นหลวงราชบุตรในรัชสมัยปี พ.ศ.2428 รับพระราชทานเงินเดือน 40 บาท ต่อมาในปี พ.ศ.2436 เป็นหลวงสิทธิไชยเวรรับพระราชทานเงินเดือน 200 บาท และเป็นเจ้าหมื่นเสมอใจในปี พ.ศ.2441 รับพระราชทานเงินเดือน 400 บาท ถัดต่อมาในปี พ.ศ.2446 เป็นพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ รับพระราชทานเงินเดือน 600 บาท ซึ่งในตอนนี้อยู่ในฐานะเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่แล้ว และเมื่อพระยาวรพงษ์พิพัฒน์มีหน้าที่ราชการเปลี่ยนไปตามหน่วยงานต่างๆก็ได้รับพระราชทานเงินเดือนเพิ่มขึ้น คือ ได้รับพระราชทานเงินเดือน 1,400 บาท(พ.ศ.2455), 1,600 บาท(พ.ศ.2456), 2,000 บาท (พ.ศ.2460), 2,700 บาท(พ.ศ.2464) และได้รับพระราชทานสูงสุดในปี พ.ศ.2467 จำนวน 3,000 บาท ถัดต่อมาในปี พ.ศ.2469 เป็นผู้รั้งเสนาบดีกระทรวงวังได้รับพระราชทานเงินเดือนลดลงเพราะว่าเปลี่ยนรัชกาล ในจำนวน 2,100 บาท เป็นเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ในปี พ.ศ.2469 และเป็นเสนาบดีกระทรวงวังได้รับพระราชทานเงินเดือน 2,200 บาทในปี พ.ศ.2470 และ 2,300 บาทในปี พ.ศ.2473 (ดู ยิ่งศักดิ์,2518;1-107) ซึ่งเป็นเงินเดือนของเสนาบดีในระดับชั้นต่ำ เนื่องด้วยเสนาบดีคนอื่นๆ อย่างเช่น เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในสมัยเดียวกันคือสมัยรัชกาลที่ 7 รับพระราชทาน

เงินเดือนมากกว่าเสนาบดีกระทรวงวังเกือบสองเท่า และในระบบราชการแบบนี้ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงบริหารราชการโดยพระองค์เอง การพิจารณาถึงภูมิหลังและประวัติการทำงานเป็นเวลานานนั้นมีความสำคัญสูงสุด ซึ่งทำให้ระบบนี้สามารถคัดเลือกคนที่มีประสิทธิภาพเป็นอย่างดีจากระดับยอดลงมา ส่วนระดับล่างต่ำกว่าชั้นพระยาลงมาเป็นเรื่องที่เจ้ากระทรวงมีอำนาจพิจารณาตนเอง (ดู หจข.ร.7 ค.11/5 “สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ถึงเจ้าพระยามหิธร” 18 มีนาคม 2469)

ดังนั้น เมื่อผู้นำกลุ่มคณะราษฎรกล่าวแสดงความไม่พอใจกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในระบอบเก่า และกล่าวว่าการบริหารราชการในระบอบเก่าทำโดย “ขาดหลักวิชา” ไม่ได้หมายความว่ากลุ่มข้าราชการดังกล่าวต้องการเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในระบอบเก่าเสียเอง (ดูต่อไปข้างหน้า) แต่พวกเขาต้องการสร้างระบบราชการชนิดใหม่ ซึ่งพวกเขาเป็นกลุ่มผู้นำโดยมีความเป็นระเบียบในอีกความหมายหนึ่ง กล่าวคือมีการสอบบรรจุข้าราชการ มีระเบียบอัตราเงินเดือน การเลื่อนชั้น และการลงโทษซึ่งมีความชัดเจนแน่นอนและประกาศให้ทราบเป็นการล่วงหน้า และนี่คือที่มาของการสร้างระบบราชการแห่งชาติเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2476

ในปี พ.ศ.2475 และต่อกับช่วงต้นปี พ.ศ.2476 ในสมัยรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาได้มีการปลดข้าราชการและทหารชั้นผู้ใหญ่ออกจํานวนหนึ่ง ซึ่งได้แก่นายทหารระดับนายพลและนายพันเอกจํานวน 42 นาย มีการปลดข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับเสนาบดี อธิบดี ข้าหลวงเทศาภิบาล รวมทั้งเจ้ากรมออกอีกจํานวนหนึ่ง ซึ่งมักพิจารณาว่าเป็นการริดรอนอำนาจของกลุ่มเจ้านายเพื่อผูกขาดอำนาจไว้ในกลุ่มคณะราษฎร ความเห็นในทำนองนี้มักกล่าวควบคู่ไปกับคำอธิบายว่าข้าราชการไม่พอใจเรื่องการถูกลดเงินเดือนจึงทำการยึดอำนาจ ซึ่งเป็นความเห็นที่ไม่พิจารณาความแตกต่างของระบบราชการให้ถ่องแท้ กล่าวคือ กลุ่มคณะราษฎรแม้ว่าได้ปลดข้าราชการทหารและพลเรือนชั้นผู้ใหญ่ออกจํานวนหนึ่ง แต่เป็นการปลดโดยไม่มีการบรรจุคนใหม่เข้าแทนที่ ซึ่งหมายความว่าเป็นการปลดโดยไม่มีเจตนารักษาดำแหน่งดังกล่าวไว้สืบต่อไป ดังนั้นการสร้างฐานอำนาจใหม่จากรบบราชการของกลุ่มคณะราษฎรจึงเป็นการสร้างระบบราชการชนิดใหม่ ไม่ใช่การใช้อำนาจสั่งการให้เอาพรรคพวกของตนบรรจุเข้าไปในระบบราชการแบบเดิม

ในสมัยรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาช่วงสุดท้าย ซึ่งปกครองประเทศโดยไม่มีสภาในระหว่างวันที่ 1 เมษายนจนถึงวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2476 มีหลักฐานปรากฏว่าพระยามโนปกรณนิติธาดาได้ให้ความสนใจการจัดระบบราชการอยู่ไม่น้อย เป็นความพยายามของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาในการที่จะปรับระบบราชการสมบูรณ์ถวายสิทธิราชย์ให้มีความสืบเนื่องต่อมา กล่าวคือ รัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาได้ตราพระราชบัญญัติว่าด้วยธรรมนูญราชการฝ่ายพลเรือน พุทธศักราช 2476 และพระราชบัญญัติจัดตั้งกระทรวงและกรม พุทธศักราช 2476 ขึ้นพร้อมกันในวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ.2476 (ปชศ.46:56-64) ซึ่งมีจุดมุ่งหมายผดุงฐานะของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ให้มีบทบาทต่อไป อย่างเช่น ให้รัฐมนตรีมีอำนาจตั้งทวงขึ้นภายในกระทรวง การปกครองส่วนท้องถิ่นยังคงรักษาระบบมณฑลไว้ ซึ่งสมุหเทศาภิบาลประจำมณฑลมีอำนาจหน้าที่ดูแลข้าราชการของทุกกระทรวงภายในเขตมณฑลของตน การแบ่งหน่วยราชการภายในแต่ละกระทรวงยังคงรักษารูปแบบกรมเดิมเป็น อย่างมาก รวมทั้งกำหนดให้มีการแบ่งหน่วยราชการของศาลาว่าการพระราชวังออกเป็น 10 กรม ซึ่งตามความในพระราชบัญญัติทั้งสองฉบับนี้กลุ่มของพระยามโนปกรณนิติธาดาสามารถบรรจุข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อธิบดี

และเจ้ากรมซึ่งได้ประกาศปลดออกไปแล้วในระหว่างเดือนมิถุนายนจนถึงเดือนธันวาคม พ.ศ.2475 ให้กลับเข้ารับราชการได้อีกครั้งหนึ่ง หรืออาจเลื่อนข้าราชการระดับกลางบางคนขึ้นเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่แทน อันเป็นแบบธรรมเนียมของการปฏิบัติราชการซึ่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มีอำนาจหน้าที่ดูแลราชการจากระดับเบื้องบนลงมา โดยควบคุมซึ่งกันและกันโดยกลไกทางอำนาจ การแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ และระบบวัฒนธรรมซึ่งแบ่งข้าราชการออกเป็นชั้นสูงกับชั้นล่างอย่างสุดโต่ง

แนวความคิดเรื่องกลไกของรัฐในลักษณะดังกล่าว ตรงกันข้ามกับความคิดของฝ่ายผู้นำคณะราษฎร แม้ว่าภายในกลุ่มคณะราษฎรมีความขัดแย้งกันเองอยู่ก็ตาม แต่ทางโน้มของกลุ่มนี้นิยมให้มีระบบราชการและทหารชนิดใหม่ ซึ่งผู้บังคับบัญชาเป็นกลุ่มข้าราชการขนาดเล็กลงคือเป็นนายทหารยศสูงสุดชั้นนายพันเอก และผู้บังคับบัญชาน้อยกว่า การปกครองท้องถิ่นสูงสุดเป็นชั้นผู้ว่าราชการจังหวัด ซึ่งมีเงินเดือนน้อยกว่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่สองเท่าหรือมากกว่านั้น ด้วยเหตุดังนั้นการปลดข้าราชการระดับสูงในช่วงแรกของการปฏิวัติ และการตราพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2476 กับพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงกรม พุทธศักราช 2476 ในวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ.2476 (พชศ,46:505-521;ดู ปรีดี-ช,2477) ซึ่งคณะรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาได้เตรียมการในชั้นเบื้องต้น และหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นผู้ดำเนินการต่อมาและได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎร จึงมีความหมายในฐานะเป็นความพยายามในกระแสนี้ทางอันเดียวกัน (ดู ปรีดี-ช,2477) ถัดต่อมาคือการตราพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช 2476 (พชศ,46:784-813) ตามความในพระราชบัญญัตินี้ได้มีการแบ่งข้าราชการออกเป็น 5 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ข้าราชการพลเรือนการเมือง ข้าราชการพลเรือนสามัญ ข้าราชการพลเรือนรัฐพาณิชย์ ข้าราชการพลเรือนในพระองค์ และข้าราชการพลเรือนวิสามัญ มีบทบัญญัติว่าด้วยการสอบบรรจุหรือสอบแข่งขัน การเลื่อนชั้น การลงโทษหรือวินัยข้าราชการ โดยมีคณะกรรมการข้าราชการพลเรือนซึ่งมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน และมีกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งแต่งตั้งโดยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้ดูแลรักษาระเบียบ

ในตอนท้ายของพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ.2476 มีประกาศอัตราเงินเดือนข้าราชการ ในบัญชีหมายเลข 1 ระบุอัตราเงินเดือนข้าราชการพลเรือนการเมือง ให้นายกรัฐมนตรีได้รับเงินเดือน 1,600 บาท รัฐมนตรีว่าการประจำกระทรวงรับเงินเดือน 1,500 บาท และรัฐมนตรีช่วยว่าการและ รัฐมนตรีลอยรับเงินเดือน 1,200 บาท ในบัญชีหมายเลขที่ 2 แบ่งชั้นข้าราชการพลเรือนทั้งสามัญ รัฐพาณิชย์ และในพระองค์ออกเป็นสองชั้นใหญ่ ๆ คือชั้นเสมียนพนักงานมีอัตราเงินเดือน 17 ชั้นเริ่มจาก 20 บาทจนถึง 80 บาท และชั้นประจำแผนกมี 30 ชั้น เริ่มจาก 80 บาทขึ้นไปจนถึง 1,000 บาท (ดู พชศ,46:810-812) ซึ่งเห็นได้ชัดว่าข้าราชการทั้งระบบเงินเดือนลดลง ผู้ได้รับเงินเดือนสูงสุดคือนายกรัฐมนตรีมีเงินเดือน 1,600 บาท ซึ่งน้อยกว่าเงินเดือนของพระยาและเจ้าพระยาในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และวิวัฒนาการของระบบข้าราชการแห่งชาติในระยะต่อมาก็ดำเนินไปในแนวทางน้อยอย่างน้อยจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่สองซึ่งนายกรัฐมนตรีได้รับเงินเดือนเพิ่มขึ้นเป็น 2,000 บาท รัฐมนตรีประจำกระทรวงมีเงินเดือน 1,700 บาท และรัฐมนตรีลอยกับรัฐมนตรีช่วยว่าการได้รับเงินเดือน 1,200 บาท แต่มีการแบ่งชั้นข้าราชการออกใหม่เป็น 5 ชั้นคือ ชั้นพิเศษรับเงินเดือนระหว่าง 600-1,000 บาท ชั้นเอกรับเงินเดือนระหว่าง 320-600 บาท ชั้นโทรับเงินเดือนระหว่าง 140-350 บาท ชั้นตรีรับเงินเดือนระหว่าง 80-160 บาท และชั้นจัตวารับเงินเดือนระหว่าง 20-120 บาท (ดู O.S.S., R.

and A. Report No.1712 "The Structure of Government of Thailand", 20 March 1944) (ดูเปรียบเทียบกับประวัติเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ดังกล่าวข้างต้น)

นอกจากนี้ การพิจารณาการหน้าที่ของรัฐในระหว่างคนสองกลุ่มมีความแตกต่างกันเป็นอย่างมากด้วย กล่าวคือ กลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่พิจารณาการหน้าที่ของรัฐไปในทางรักษาความสงบเรียบร้อยเป็นสำคัญ รวมทั้งพิจารณาว่ารัฐบาลไม่ควรมีบทบาทเข้า "แทรกแซง" ระบบเศรษฐกิจ (ซึ่งเป็นนโยบายที่ไม่ต่างจากรัฐบาลในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มากนัก) ดังนั้นรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาจึงตอบปฏิเสธคำขอของกลุ่มพ่อค้าเรื่องการจัดตั้ง "สมาคมบำรุงสินค้า" ด้วยเหตุผลว่าไม่ใช่กิจของรัฐบาล (หจช.(2)สร.0201.52/2) และพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติของหลวงประดิษฐมนูธรรมไปในทางที่เชื่อว่าเป็น "อันตราย" ต่อประเทศเป็นอย่างยิ่ง ก่อนหน้านั้น พระยามโนปกรณนิติธาดาได้พยายามผลักดันข้อเรียกร้องเรื่องการจัดทำโครงการเศรษฐกิจของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางคน อย่างเช่น นายมังกร สามเสน และนายบรรจง ศรีจรูญ เป็นต้น ด้วยเหตุผลว่ารัฐบาลมีภาระกิจมากเกี่ยวกับการร่างกฎหมาย ซึ่งในช่วงนั้นนายมังกร สามเสนเป็นผู้เสนอร่างโครงการเศรษฐกิจของตนเองต่อสภาผู้แทนราษฎรเป็นคนแรก และหลวงประดิษฐมนูธรรมได้เก็บร่างนั้นไว้เพื่อจัดทำร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจฉบับใหม่เสนอต่อรัฐบาลโดยตนเอง ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าเชื่อว่าหลวงประดิษฐมนูธรรมคงเขียนเค้าโครงการเศรษฐกิจได้อย่างมี "หลักวิชา" มากกว่านายมังกร สามเสน ครั้นถึงช่วงต้นเดือนมีนาคม พ.ศ.2475 หลวงประดิษฐมนูธรรมได้ร่างเค้าโครงการเสร็จเรียบร้อยและเสนอให้รัฐบาลพิจารณา ซึ่งรัฐบาลได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นพิจารณาเป็นการเฉพาะ คณะกรรมการจำนวน 14 คนได้ประชุมกันในวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2475 และไม่อาจมีความเห็นพ้องกันได้ เสียงส่วนใหญ่ของคณะกรรมการเห็นด้วยกับหลวงประดิษฐมนูธรรม ในขณะที่เสียงข้างน้อยเห็นชอบกับฝ่ายพระยามโนปกรณนิติธาดา โดยที่มีข้อตกลงว่าให้เสนอเรื่องเข้าที่ประชุมคณะรัฐมนตรีต่อไป และหากคณะรัฐมนตรีพิจารณาแล้วไม่ให้ความเห็นชอบ หลวงประดิษฐมนูธรรมจะประกาศโครงการนั้นในนามตนเองโดยไม่เกี่ยวกับรัฐบาล (ปริดี-ค,2526:274) ในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีเรื่องดังกล่าว พระยามโนปกรณนิติธาดาได้นำพระราชบัญญัติที่วิจารณ์เค้าโครงการเศรษฐกิจให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาด้วย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยสรุปว่า "เห็นได้ชัดอย่างไม่ต้องสงสัยเลยว่า โครงการนี้เป็นโครงการอันเดียวอย่างแน่นอนกับที่ประเทศรัสเซียใช้" (เดือน,2517:360-361) และมติที่ประชุมคณะรัฐมนตรีเรื่องดังกล่าวในวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ.2475 ได้เห็นชอบกับฝ่ายพระยามโนปกรณนิติธาดา 11 เสียง เห็นชอบกับหลวงประดิษฐมนูธรรมเพียง 3 เสียง ในขณะที่รัฐมนตรีอีก 5 คนงดออกเสียง (วีณา,2520:253-257; เทียมจันทร์,2521:55) ถัดต่อมาเมื่อพระยามโนปกรณนิติธาดาได้ทำการปิดสภาและแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ พระยามโนปกรณนิติธาดาได้จัดตั้ง "สภาเศรษฐกิจ" ขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นประธาน และมีกรรมการสภาเศรษฐกิจอื่น ๆ อีกรวม 16 คน ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ นอกจากนั้นได้แก่เจ้านายชั้นหม่อมเจ้าและที่ปรึกษาชาวต่างประเทศ สภาชุดนี้ได้ประกาศตั้งคณะอนุกรรมการของสภาด้านต่างๆรวม 4 คณะ (ดู ศรีกรุง, 12 เมษายน พ.ศ.2476)

นายมังกร สามเสน อาชีพพ่อค้าซึ่งชอบแสวงหาช่องทางการลงทุนใหม่ๆ และเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอยู่ด้วยในสมัยนั้นได้วิจารณ์สภาเศรษฐกิจชุดของพระยามโนปกรณนิติธาดาไว้อย่างน่ารับฟังว่า สภาชุดนั้นเป็น "สภาโปลิติก" หรือสภาการเมืองมากกว่าเป็นสภาเศรษฐกิจอย่างแท้จริง (หจช.,สร. 0201.8/18 "จด

หมายนายมังกร สามเสนเรียนพระยาพลพลพยุหเสนา” 29 มิถุนายน 2476) เนื่องจากไม่มีผู้ชำนาญการคำอยู่เลย เขากล่าวว่าทั้งหมดคือข้าราชการผู้ใหญ่จากระบบเก่าซึ่งไม่ค่อยสนใจการเศรษฐกิจอย่างจริงจัง

นายมังกร สามเสนยังได้กล่าวกับพระยาพลพลพยุหเสนา ถึงเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมไว้อย่างน่าประทับใจเป็นอย่างมาก และเป็นไปในทางตรงกันข้ามกับความเห็นของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ กล่าวคือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เห็นว่าโครงการของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมหากประกาศออกไป “จะกลายเป็นสิ่งนำมาซึ่งความเดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า” (เดือน, 2517:365) แต่ฝ่ายแรกคือนายมังกร สามเสนกลับมีความเห็นว่า

“...พวกผู้แทนหัวเมืองพอเห็นบทตั้งธนาคารแห่งชาติใช้หมุนเงินกันด้วยเช็ค ให้เงินเดือนราษฎร ตั้งแต่ผลุดจากกรรมมารดาจนเฒ่าแก่ตาย และก็ยังจะรับซื้อที่ดินจากราษฎรอีกด้วยดังนี้ พวกผู้แทน เหล่านั้นจะออกความเห็นทันทีที่เดียวว่า วิธีการของหลวงประดิษฐ์วิเศษดี...” (ทจข., สร. 0201.8/18 “จดหมายนายมังกร สามเสน ถึงนายกรัฐมนตรี” 28 กรกฎาคม 2476)

แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่านายมังกร สามเสนกับคณะ รวมทั้งรัฐมนตรีจำนวน 5 นาย ได้แก่ พระยาพลพลพยุหเสนา พระยาฤทธิอัคเนย์ หลวงพิบูลสงคราม นายด้วง ลพานุกรม และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ซึ่งได้งดออกเสียงในที่ประชุมคณะรัฐมนตรี(ในสมัยพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรี) เรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม เมื่อวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ.2475 จะเห็นด้วยกับหลวงประดิษฐ์มนูธรรมหรือเห็นด้วยกับพระยามโนปกรณนิติธาดา คนกลุ่มนี้มีเห็นว่ารัฐบาลควรมีบทบาทที่เข้มแข็งมากขึ้นในทางเศรษฐกิจแต่ก็คงไม่ถึงขั้นอย่างที่ว่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรมคิดตามหลักการจัดการเศรษฐกิจแบบสหกรณ์ครบรูปทั้งประเทศ

กล่าวคือ สิ่งที่พระยาพลพลพยุหเสนาและคณะได้ทำในทันทีและทำต่อมาเป็นการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบ “ชาตินิยม” อย่างค่อยเป็นค่อยไป และมีท่าทีเห็นออกเห็นใจกลุ่มพ่อค้ามากกว่ากลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาอย่างเห็นได้ชัด สภาเศรษฐกิจชุดใหม่ ซึ่งรัฐบาลพระยาพลพลพยุหเสนาประกาศแต่งตั้งขึ้นใหม่ในวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ.2476 (หลวงประดิษฐ์มนูธรรมยังอยู่ในต่างประเทศ) มีกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ 7 คน โดยมีตัวแทนซึ่งไม่ได้เป็นข้าราชการประจำอยู่ 2 คนคือ พระยาภักดีนครเศรษฐ์ หรือนายเลิศ กับพระยาปรีदानุเบศร์ (พิภ พันธ์พิภ) (ปชศ, 46:249-250) คนแรกมีชื่อเสียงอยู่แล้วในสมัยนั้นว่าเป็น “พ่อค้าไทย” ตัวอย่าง ส่วนคนหลังก็มีชื่อเสียงในฐานะเป็นข้าราชการชั้นพระยาที่ได้ลาออกจากราชการในปลายสมัยรัชกาลที่ 6 เพื่อไปประกอบอาชีพธุรกิจส่วนตัว กรรมการคนอื่นๆ ได้แก่ เจ้าพระยาอมรราช เจ้าพระยาพิชัยญาติ พระยาสุริยานุวัตร หม่อมเจ้าสกลวรรณกร วรวรรณ และ ดร.โชติ คุ่มพันธ์ซึ่งจะเห็นได้ว่าครึ่งหนึ่งของกรรมการเป็นผู้สนใจการเศรษฐกิจอย่างเอาจริงเอาจัง และในที่ประชุมของสภาเศรษฐกิจนี้ พระยาสุริยานุวัตรได้เสนอหลักความคิดอย่างน้อยสองเรื่อง เรื่องแรกคือเอกสารชื่อ “บันทึกนโยบายเศรษฐกิจ” ในปี พ.ศ.2477 และเอกสารขึ้นที่สองชื่อ “หลักการที่ดิน” เสนอในปี พ.ศ.2478 [ดู ทจข.สร.0201.8/20 และทจข.(2)สร.0201.22/12] ซึ่งสรุปได้ว่า รัฐบาลควรดำเนินการทางเศรษฐกิจอย่างเข้มแข็งมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อปกป้องทรัพยากรต่างๆ อย่างเช่น

“การทำเหมืองแร่กับป่าไม้ นั่นต่อไปรัฐบาลควรทำเสียเองหรือจะให้เฉพาะบริษัทไทยแท้แบ่งปันหุ้นส่วนกันไปทำ” ก็ได้ การอุตสาหกรรมในขณะนั้นยังหวังอะไรมากไม่ได้ เพราะว่ามีสินค้าอุตสาหกรรมราคาถูกจากประเทศญี่ปุ่นเกิดขึ้น สิ่งที่รัฐบาลควรคิดคือการปกป้องควบคุมการหดถดถอย อุตสาหกรรม และกสิกรรม เท่าที่มีอยู่ไม่ให้เกิดไปเป็นของคนต่างชาติ และรัฐบาลควรคิดตั้งธนาคารชาติและวางนโยบายการใช้จ่ายงบประมาณเพื่อกระตุ้นการผลิตสินค้า อย่างเช่น สินค้าประเภทอาหาร อาจกล่าวได้ว่านี่คือแนวความคิด “ชาตินิยม” ในทางเศรษฐกิจในลักษณะหนึ่ง ซึ่งค่อยๆ ก่อรูปขึ้นภายในสภาเศรษฐกิจในสมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา

ในขณะเดียวกัน รัฐบาลภายใต้การนำของพระยาพหลพลพยุหเสนา ยังมีนโยบายสนับสนุนกลุ่มพ่อค้าให้รวมตัวกันเป็นสมาคม เรียกว่า “หอการค้าสยาม” หรือ “หอการค้าไทย” กล่าวคือ พระยาภักดีนรเศรษฐ์ หรือ นายเลิศ ซึ่งมีตำแหน่งเป็นกรรมการสภาเศรษฐกิจได้เป็นผู้นำกลุ่มพ่อค้าจำนวนหนึ่งรวม 18 คน ยื่นหนังสือขออนุญาตก่อตั้ง “หอการค้าสยาม” (Siamese Chamber of Commerce) ขึ้นในปลายปี พ.ศ.2476 มีความแจ้งในหนังสือขออนุญาตก่อตั้งและขอความสนับสนุนจากรัฐบาลตอนหนึ่งกล่าวว่า

“พ่อค้าของเรากำลังทำการค้าอยู่ในขณะนี้ ส่วนมากยังไม่มีความร่วมมือซึ่งกันและกัน บริษัทห้างร้าน ของเราต่างคนต่างทำตามความรู้ความชำนาญเป็นระยะๆ ไป ทั้งนี้ส่วนมากต่างประสบความยุ่งยาก และได้รับความเสียหายมาจากผลแห่งการไม่รู้เท่าถึงบ้าง ได้ประสบความบิคับคั้นด้วยนโยบายการค้าของผู้อื่นบ้าง เราทนเสียดเสียเปรียบมานานแล้ว โดยไม่มีทางแก้ไข การแยกกันทำการไม่หันเข้าหาความพร้อมเพรียงนี้ เป็นต้นเหตุให้พวกพ่อค้าไทยขาดอิทธิพลในการค้าดังที่เป็นอยู่ทุกวันนี้...” [พจช.(2)สร.0201.52/15]

คราวนี้รัฐบาลตอบสนองเป็นอย่างดี มีการก่อตั้ง “หอการค้าสยาม” หรือ “หอการค้าไทย” ขึ้น โดยมีพระยาภิรมย์ภักดี เป็นนายกหอการค้าเป็นคนแรก กรรมการของ “หอการค้าสยาม” ชุดนี้ได้แก่กลุ่มพ่อค้าขนาดกลางและเป็นพ่อค้ารายย่อย ซึ่งรวมกลุ่มกันอยู่แล้วที่สโมสรสามัคคีจีนสยามเป็นส่วนใหญ่ อย่างเช่น นายเจือ เพ็ญภาคกุล นายเทียนเซียง กรรณสูตร นายเล็กหรือเด็ก โกเมศ นายเล็กหรือกิมไล้ เคียงศิริ นายชจร ปานะนนท์ เป็นต้น โดยไม่มีสมาชิกกลุ่มพ่อค้าชาวนาขนาดใหญ่ คือ นายม้าเลียบคุ่น นายตันชีวเม้ง นายโล้วเด็กชวน ฯลฯ ซึ่งรวมกลุ่มกันอยู่ที่สมาคมพาณิชย์จีนและสมาคมพ่อค้าชาวเข้ามาเกี่ยวข้อง [พจช.(2)สร.0201.52/15; อนุสรณ์สมาคมพ่อค้าไทย, 2493:1-22] และไม่เพียงแต่เท่านั้น รัฐบาลยังได้เชื้อเชิญพ่อค้ากลุ่มนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นายกหอการค้าให้ไปแสดงปาฐกถาทางวิทยุกระจายเสียงของรัฐบาล ชักชวนให้นิยมสินค้าไทยและอุดหนุนพ่อค้าไทยด้วยในอีกทางหนึ่ง (ชาลี, 2524:56-65)

นอกจากนี้ รัฐบาลซึ่งมีพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรียังได้อนุญาตให้กระทรวงกลาโหม จัดตั้งแผนกเชื้อเพลิงขึ้นในปี พ.ศ.2476 โดยมีนายนิช ปานะนนท์ สมาชิกคณะราษฎรซึ่งประกอบอาชีพการค้า อยู่ก่อนการยึดอำนาจเป็นผู้อำนวยการคนแรก นี่คือรัฐพาณิชย์ หรือ รัฐวิสาหกิจแห่งแรกของรัฐบาลระบอบใหม่ (ดู Suehiro, 1989:123) หลังจากนั้นจึงมีการก่อตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้นอีกหลายประเภท อย่างเช่น โรงงานปั่นด้าย ทอผ้าด้วยเครื่องจักร โรงงานน้ำตาล และโรงงานสาวไหม เป็นต้น ซึ่งค่อยๆ วางแนวทางให้กับการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจแบบชาตินิยมอย่างเข้มแข็งในระยะอีกห้าปีต่อมา (ดู ผาณิต, 2521; Suthy, 1979; Suehiro, 1989)

ดังนั้น คำกล่าวของหลวงพิบูลสงครามในระยะต่อมาแม้ว่าจะเป็นคำกล่าวในสมัยที่เขามีตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีแล้วก็ตาม แต่ก็คงช่วยอธิบายแนวทางการปฏิบัติของฝ่ายกระทรวงกลาโหมเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2476 และต่อมาได้ กล่าวคือในความเห็นของหลวงพิบูลสงครามนั้น รัฐสมัยเก่าคือรัฐที่มุ่ง“เพาะ”ข้าราชการเป็นสำคัญซึ่งเป็นการขยายตัวของวงศ์เครือญาติของผู้เป็นหัวหน้าของชาติ ในขณะที่รัฐสมัยใหม่จำเป็นต้องมีการหน้าที่มากกว่ารัฐโบราณเพื่อความก้าวหน้าของชาติ หลวงพิบูลสงครามกล่าวว่า

“ประเทศไทยควรหมดสมัยที่จะใส่ใจแต่เพียงการเพาะข้าราชการอย่างเดียวเหมือนดังแต่ก่อน ควรย่างเข้าในสมัยที่จะปรับปรุงบำรุงการอาชีพ และป้องกันประเทศชาติเป็นสาระสำคัญ... ข้าพเจ้าใคร่จะได้เห็นแนวทางการศึกษาหรือแนวความคิดความพอใจของอนุชนรุ่นต่อไป ให้นิยมในทางพาณิชย์กรรม อุตสาหกรรม และกสิกรรมเป็นสำคัญ ถ้าท่านได้ทำงาน เหล่านี้เป็นล่ำเป็นสัน ก็นับว่าท่านได้เป็นผู้ช่วยชาติอย่างสำคัญ ท่านควรมุ่งใจในงานของ ท่านยิ่งกว่าจะไปนิยมชมชอบในกิจการของราชการโดยเฉพาะ...” (ป.พิบูลสงคราม, 2483:21)

นับว่าเป็นทัศนะซึ่งพิจารณาการหน้าที่ของรัฐสมัยใหม่แตกต่างไปจากกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดา และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ โดยมีแนวโน้มสอดคล้องกับกลุ่มคณะราษฎรโดยทั่วไป รวมทั้งสอดคล้องกับข้อเรียกร้องของกลุ่มพ่อค้าขนาดกลางและขนาดย่อมในสมัยนั้น แต่ไม่ใช่เป็นความคิดในทางอุดมการณ์ในแบบของหลวงประดิษฐมนูธรรม ซึ่งต้องการจัดระบบเศรษฐกิจของประเทศในแนวทางสหกรณ์แบบสังคมนิยมครบรูป

คณะรัฐบาลภายใต้การนำของพระยาพหลพลพยุหเสนาในระยะเริ่มแรก

ภายหลังจากโค่นล้มรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2476 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี โดยมีเจ้าพระยาพิชัยญาติ ประธานสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ ตามความประกาศแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีในวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ.2476 พร้อมกับมีประกาศให้เปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรแจ้งความออกมาในวันเดียวกัน (ปชศ,46:216-217) การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้มีความหมายในทางความคิดต่อการสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญ และต่อการกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงของระบบราชการกับการหน้าที่ของรัฐดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ทั้งนี้เป็นเรื่องซึ่งค่อยเป็นค่อยไปโดยมีความขัดแย้งในระหว่างกลุ่มผู้นำสายต่างๆปรากฏขึ้นเป็นระยะๆตามลำดับ และการประนีประนอมในระหว่างกลุ่มต่างๆดังที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2475 ได้ค่อยๆเจือจางลงไป โดยกลายเป็นความบาดหมางระแวงสงสัยต่อกันอันยากที่จะสมัคประสานสไม์สรกันได้

การก่อรูปของรัฐบาลโดยมีพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นผู้นำ เกิดขึ้นในเงื่อนไขที่กลุ่มคณะราษฎรรุ่นหนุ่มนำโดยหลวงพิบูลสงคราม หลวงศุภชลาศัยและหลวงนฤเบศร์มานิต มีความกลัวรัฐบาลมโนปกรณนิติธาดา ซึ่งได้มีประกาศแต่งตั้งพระยาศรีสิทธิสงครามเป็นผู้บัญชาการทหารบกแทนพระยาพหลพลพยุหเสนา (ประกาศวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ.2476) และการจัดการบีบบังคับให้รัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาลาออกในวันที่ 20

มิถุนายน พ.ศ.2476 เป็นการดำเนินของกลุ่มคณะราษฎรรุ่นหนุ่มโดยติดต่อกับพระยาพลพลพยุหเสนาแต่เพียงคนเดียว โดยตัดความสัมพันธ์กับกลุ่มพระยาทรงสุรเดชออกไปอย่างสิ้นเชิง ดังนั้นการลาออกของ“สีหหารเสื่อ” คือพระยาพลพลพยุหเสนา พระยาทรงสุรเดช พระยาฤทธิอัคเนย์ และพระประศาสน์พิทยายุทธ ตามประกาศของกระทรวงกลาโหมเมื่อวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ.2476 จะเกิดด้วยเหตุผลกลใดก็ตาม คือใครถูกหลอกหรือใครหลอกใครหรืออาจไม่มีใครหลอกใครทั้งสิ้น ซึ่งสามารถคาดการณ์ไปได้หลายทาง แต่ผลลัพธ์นั้นสำคัญมากกว่าความตั้งใจของปัจเจกบุคคล กล่าวคือ กลุ่มคนหนุ่มนั้นพิจารณาว่ากลุ่มนายทหารชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายตนมีผู้ที่ตนไว้วางใจได้เพียงผู้เดียวเท่านั้นคือพระยาพลพลพยุหเสนา การติดต่อกับพระยาพลพลพยุหเสนาเป็นไปอย่างยากลำบาก ทั้งในแง่ของการตรวจตราจากฝ่ายรัฐบาลและการเปลี่ยนใจพระยาพลพลพยุหเสนาให้กลับมาเป็นผู้นำในทางการเมืองอีกครั้ง เข้าใจว่าผู้แทนของกลุ่มคนหนุ่มซึ่งไปเจรจากับพระยาพลพลพยุหเสนาแทนหลวงพิบูลสงคราม ชื่อพระยาสุรียานุวัตร กับหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ (จำลอง,2492:170-171;Thawatt,1972:198) คนแรกนั้นเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งสนใจวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 มีบทบาทน้อยมากในสมัยรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา แต่ก็เป็นที่ไว้วางใจของกลุ่มคนหนุ่มเนื่องด้วยมีฐานะเป็นบิดาของนายประจวบ บุณนาศ สมาชิกคณะราษฎรสายพลเรือน ส่วนคนหลังเป็นสมาชิกคณะราษฎรสายทหารเรือรุ่นหนุ่ม เขามีความรู้ทั้งในเรื่องการทหารและวิชากฎหมาย(เป็นเนติบัณฑิตสยาม) ซึ่งยังไม่ได้มีบทบาทเท่าใดนักในช่วงปีแรกของการปฏิวัติประเทศสยาม

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัย และมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งพระยาพลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี โดยมีเจ้าพระยาพิชัยญาติ ประธานสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้ถวายความเห็นและเป็นผู้ลงนามสนองพระบรมราชโองการในวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ.2476 พร้อมกับมีประกาศเปิดการประชุมสภาผู้แทนราษฎรในวันเดียวกัน (ปชศ,46:216-217) ฝ่ายพระยาพลพลพยุหเสนานั้นมีหลักฐานปรากฏว่าไม่ต้องการรับตำแหน่งดังกล่าวเท่าใดนัก ด้วยเหตุผลว่าตนเองนั้นเป็นทหารและไม่มีความรู้เรื่องการบริหารประเทศ (Sivaram,1936:75;จำลอง,2492;นเรศ,2531) เขาได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งในวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ.2476 แต่ไม่ได้รับพระบรมราชานุญาต และพระองค์ได้ทรงมีพระราชดำริและทรงโปรดเกล้าฯแต่งตั้งหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ เป็นที่ปรึกษาฝ่ายไทยในกระทรวงการต่างประเทศเป็นการพิเศษ(ปชศ,46:227-228) นับตั้งแต่วันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ.2476 เป็นต้นไป เพื่อช่วยเหลือพระยาพลพลพยุหเสนาทั้งในด้านการต่างประเทศและการดำเนินการบริหารประเทศของฝ่ายรัฐบาลควบคู่กับฝ่ายสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งบทบาทของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณต่อการดำเนินงานของระบอบใหม่นั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

องค์ประกอบของคณะรัฐมนตรีชุดที่มีพระยาพลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรีระยะแรกๆนั้นมีความน่าสนใจบางประการ กล่าวคือ รัฐมนตรีว่าการประจำกระทรวงต่างๆทั้งหมดยังคงเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในขณะที่ข้าราชการรุ่นหนุ่มจากกลุ่มคณะราษฎรมีฐานะเป็นรัฐมนตรีลอย ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่ไม่ต่างจากรัฐบาลชุดเก่าของพระยามโนปกรณนิติธาดามากนัก ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่กลุ่มนี้ได้แก่ พระยาประเสริฐสงคราม เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม พระยาอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย พระยาโกมารกุลมนตรีเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์เป็นรัฐมนตรีว่า

การกระทรวงการคลัง เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ พระยานิติศาสตร์ไพศาลเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม และพระยาภิบาลราชไมตรีเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ (ดู มนูญ,2508) นั้นหมายความว่า“พลัง”ของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไม่ได้สลายไปพร้อมกับกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาทั้งหมด ได้มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อีกกลุ่มหนึ่งยอมปรับตัวเข้ากับลักษณะการเมืองแบบใหม่ ปัญหาคือคนกลุ่มนี้ซึ่งมีความอ่อนอ่อนผ่อนตามกับข้อเรียกร้องของกลุ่มคนหนุ่มและกลไกของสภาผู้แทนราษฎรมากกว่าพระยามโนปกรณนิติธาดาจะมีความคิดพิจารณาการตั้งอยู่ของสถาบันการเมืองใหม่อย่างไร คำกล่าวของพระยาโกมารกุลมนตรี ดังต่อไปนี้คงพอช่วยอธิบายการปรับตัวของพวกเขาในสมัยนั้นได้

“...รัฐบาลอันเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นแก่ประเทศนี้จัดกันเป็นรูปต่าง ๆ สุดแต่เห็นกันว่ารูปใดเหมาะ แก่ท้องที่ที่ใช้รูปนั้น ถ้าภายหลังเห็นว่าไม่เหมาะก็เปลี่ยนรูปใหม่ไปจนกว่าจะเหมาะ ประเทศสยามของเราเวลานี้กำลังเปลี่ยนรัฐบาล รูปที่จะเปลี่ยนใหม่นี้จะเหมาะแก่บ้านเมืองหรือไม่เป็นสิ่งที่ต้องรอดูกันต่อไป...” (โกมารกุลมนตรี,2504:123)

ซึ่งเป็นการปรับตัวตามสถานการณ์ โดยไม่ได้เชื่อมั่นว่ารูปแบบที่ตั้งอยู่เป็นรูปแบบที่ดีที่สุด เพราะต่อไปรัฐบาลที่ตั้งอยู่และคิดว่าดีตอนนี้อาจเป็นรูปแบบที่ดูทรามในสมัยอื่น ๆ ก็เป็นไปได้มาก (โกมารกุลมนตรี,2504:124) เข้าใจว่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่คนอื่น ๆ ซึ่งร่วมงานกับพระยาพหลพลพยุหเสนาที่มีความคิดในทำนองนี้ แต่นี้ก็เป็นฐานกำลังสำคัญซึ่งช่วยสนับสนุนพระยาพหลพลพยุหเสนาในการปรามกลุ่มคนหนุ่มในคณะรัฐมนตรีและในสภาผู้แทนราษฎร รวมทั้งในการตอบโต้กับกระแสความคิดและความกลัวของคนบางกลุ่ม ซึ่งต้องการหรือกลัวว่ารัฐบาลจะมีนโยบายเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองอย่างถอนรากถอนโคน

พระยาพหลพลพยุหเสนาในฐานะนายกรัฐมนตรีได้กล่าวแก่หนังสือพิมพ์ ได้เรียกประชุมพ่อค้าทั้งชาวไทยและต่างประเทศ และแถลงต่อฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรว่ารัฐบาลใหม่ไม่ได้มีนโยบายแบบ“คอมมิวนิสต์” และจะทำการ“กำจัดลัทธิคอมมิวนิสต์โดยเคร่งครัด” (ดู รงส.:ครั้งที่ 3/2476,26 มิถุนายน 2476) รวมทั้งขอให้หนังสือพิมพ์“ลืม”เรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไปเสียทั้งหมดด้วย (ไทยใหม่,22 มิถุนายน 2476)

พระยาพหลพลพยุหเสนาและคณะทำงานซึ่งประกอบด้วยข้าราชการชั้นผู้ใหญ่กึ่งหนึ่งในคณะรัฐมนตรีอีกทั้งมีหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรบรรณทรงเป็นที่ปรึกษา ได้ให้ความสำคัญแก่การดำเนินการทางสภาอย่างมาก และที่สำคัญยิ่งคือการตรา “พระราชบัญญัติให้ยกเลิกพระราชกฤษฎีกาที่ได้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรลงวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2476” ขึ้นในวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ.2476(ปชศ,46:221-223) ซึ่งแสดงหลักการของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไว้อย่างชัดเจน กล่าวคือแม้ว่าจะได้ยกเลิกพระราชกฤษฎีกาปิดประชุมสภาของพระยามโนปกรณนิติธาดาลงไป แต่กฎหมายฉบับอื่น ๆ ซึ่งตราขึ้นในสมัยรัฐบาลของพระยามโนปกรณนิติธาดาถือว่ายังมีผลบังคับใช้อยู่จนกว่าจะมีการตรากฎหมายฉบับใหม่ขึ้นยกเลิกกฎหมายฉบับดังกล่าวที่เลฉบับ นี้ถือว่าเป็นการยอมรับว่ารัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดามีความ “ชอบธรรม” ทั้งในทางการเมืองและในการบัญญัติกฎหมาย ซึ่งแตกต่างจากความเห็นของกลุ่มคนหนุ่มในสภาอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งต้องการให้สภาพิจารณาต่าง ๆ กลับไปเป็น

เหมือนเดิมตั้งว่าไม่มีรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาในช่วงที่มีการปิดสภาดำรงอยู่เลย (ดู รงส.:ครั้งที่ 10/2476 และ 11/2476,3-4 สิงหาคม 2476)

ยกตัวอย่างเช่น พระราชบัญญัติการเลือกตั้ง ซึ่งพระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้ทำการแก้ไขเรื่องอายุของผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งและมีสิทธิสมัครรับเลือกตั้ง รวมทั้งเรื่องอื่น ๆ อย่างเช่นเรื่องเขตเลือกตั้ง เป็นต้น และเมื่อมาถึงสมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา ชำราราชการชั้นผู้ใหญ่และที่ปรึกษาของรัฐบาล แม้ว่าได้ยินยอมผ่อนตามให้แก่หลักการต่าง ๆ กลับไปเป็นเหมือนกับพระราชบัญญัติเลือกตั้งฉบับแรก แต่ก็ไม่ได้เป็นเหมือนเดิมในทุกประการ และที่สำคัญมากที่สุดคือหลักการนับคะแนนผู้ได้รับเลือกตั้ง ซึ่งตามแนวคิดของหลวงประดิษฐมนูธรรมเดิม ต้องการให้เห็นว่าผู้ที่ได้รับเลือกตั้งคือผู้ได้คะแนนไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของผู้มีสิทธิออกเสียง (Absolute Majority) พระยามโนปกรณ์นิติธาดาแม้ว่าไม่ได้แก้ไขหลักการนี้แต่ได้แก้ไขเรื่องเขตเลือกตั้งโดยมีการรวม จังหวัดต่าง ๆ เข้าด้วยกันหลายจังหวัดเป็นเขตเดียว ซึ่งย่อมยังผลให้มีผู้แทนราษฎรในจำนวนที่น้อยมาก และอาจเป็นไปได้ว่าบางเขตคงไม่มีผู้แทนราษฎรเลย ส่วนพระยาพหลพลพยุหเสนาและคณะแม้ว่าได้กลับไปยอมรับเรื่องอายุและเขตเลือกตั้งขนาดเล็กลับเดิม แต่ได้แก้ไขวิธีนับคะแนนใหม่เป็นว่าผู้ได้รับเลือกตั้งหากสมัครคนเดียวก็ไม่จำเป็นต้องดำเนินการเลือกตั้ง หรือหากมีการดำเนินการเลือกตั้งแม้ว่าได้คะแนนเพียงเล็กน้อย แต่หากเป็นอันดับหนึ่งย่อมถือว่าได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรของเขตนั้น (Simple Majority) ซึ่งหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณทรงชี้แจงว่าเป็นหลักการซึ่งประเทศอังกฤษใช้อยู่ มีความเหมาะสมกับประเทศสยามและสามารถปฏิบัติได้อย่างเป็นจริงและรวดเร็ว ในขณะที่วิธีการนับคะแนนตามความคิดของหลวงประดิษฐมนูธรรมยอมสร้างภาระให้กับฝ่ายรัฐบาล และมีความล่าช้าซึ่งจะส่งผลให้มีการเปิดประชุมสภาในสมัยที่สองมีความล่าช้าต่อไปด้วย (รงส.:ครั้งที่ 11/2476,4 สิงหาคม 2476) และหลักการความเห็นนี้ก็ได้รับการยอมรับจากฝ่ายสภาผู้แทนราษฎร ได้มีการประกาศใช้เป็นกฎหมายเพื่อดำเนินการเลือกตั้งต่อไปโดยเร็ว

รัฐบาลภายใต้การนำของพระยาพหลพลพยุหเสนาได้ประกาศรับสมัครผู้แทนราษฎรทั้งในระดับตำบลและจังหวัดนับตั้งแต่ปลายเดือนสิงหาคม พ.ศ.2476 เป็นการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรซึ่งดำเนินการไม่พร้อมในวันเดียวกันทั่วทั้งประเทศ ขึ้นกับความพร้อมของแต่ละเขตเลือกตั้งเป็นสำคัญ รัฐบาลได้กำหนดให้เลือกตั้งผู้แทนราษฎรตำบลในระหว่างวันที่ 1 ตุลาคมจนถึงสิ้นเดือนพฤศจิกายน และให้ผู้แทนราษฎรระดับตำบลเลือกผู้แทนราษฎรระดับจังหวัดให้แล้วเสร็จก่อนวันที่ 10 ธันวาคม (รงส.:ครั้งที่ 10/2476,3 สิงหาคม 2476) ซึ่งในทางปฏิบัติฝ่ายกระทรวงมหาดไทยสามารถจัดการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรในระดับจังหวัดได้ทั้งหมดภายในวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ.2476 อย่างไรก็ตาม ในระหว่างเริ่มการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรระดับตำบล ได้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นแทรกซ้อนคันกลาง นั่นคือเหตุการณ์คณะกู้บ้านเมืองเดือนตุลาคม พ.ศ.2476

ในช่วงเวลาเดียวกันกับที่รัฐบาลกำลังดำเนินการแก้ไขกฎหมายต่าง ๆ เพื่อจัดการเลือกตั้งขึ้นโดยเร็ว ก็ได้มีเสียงเรียกร้องจากหลาย ๆ กลุ่มให้รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาเรียกตัวหลวงประดิษฐมนูธรรมกลับประเทศ หลวงพิบูลสงครามกล่าวว่า หลวงประดิษฐมนูธรรมมีความสำคัญต่อการดำเนินการทางการเมืองของระบอบใหม่ เนื่องด้วยตนเอง “ยังอ่อนในทางการเมืองนัก” (อ.พิบูลสงคราม-เล่ม 1,2518:178) ส่วนนายมังกร สามเสน พ้อคำซึ่งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกล่าวว่า “...หลวงประดิษฐอยู่ต่างประเทศ มีคนกล่าวถึงทุกวัน เห็นว่า

อาจจะเป็นเรื่องถึงความไม่สงบอีกก็ได้และเพื่อรักษามลแห่งความสามัคคีความสงบ ขอเสนอความเห็นมาให้เรียกตัวกลับมา โดยแนะนำเป็นให้พระมหากษัตริย์เรียกกลับดังนี้จะงามมาก”(ทจข.,สร.0201.8/18 “จดหมายนายมังกร สามเสน ถึงพระยาพหลพลพยุหเสนา” 28 กรกฎาคม 2476) ซึ่งในท้ายที่สุดรัฐบาลได้ มีประกาศอย่างเป็นทางการในวันที่ 1 กันยายน พ.ศ.2476 กล่าวว่าหลวงประดิษฐมนูธรรมจะเดินทางกลับประเทศ โดยที่หลวงประดิษฐมนูธรรมได้ให้คำมั่นสัญญาแก่ฝ่ายรัฐบาลว่า “พร้อมที่จะร่วมมือกับรัฐบาล ในอันที่จะดำเนินการตามหลักนโยบายซึ่งรัฐบาลวางไว้แล้วในการปกครอง ...และการดำเนินไปสู่จุดหมายดังกล่าวนี้ รัฐบาลจะไม่ใช้วิธีใหม่ๆที่จะบังคับซื้อที่ดิน และบังคับจ้างแรงงาน” (ดู ไทยใหม่, 2 กันยายน 2476; สว, 2526:301-302) ซึ่งหมายความว่าพระยาพหลพลพยุหเสนาและกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ รวมทั้งพ่อค้า ซึ่งร่วมกันจัดตั้งและวางนโยบายปกครองหรือเศรษฐกิจไว้แล้วโดยมติที่ประชุมของสภาเศรษฐกิจ (สภาเศรษฐกิจของรัฐบาล พระยาพหลพลพยุหเสนาตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ.2476) นั้นมีความสำคัญอย่างมากซึ่งสามารถ“ปราม”ความคิดของหลวงประดิษฐมนูธรรมได้มากกว่าการดำเนินการของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดา

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ได้มีการเคลื่อนไหวในอีกสามลักษณะซึ่งเข้าใจว่าฝ่ายรัฐบาลคงไม่อยู่ในฐานะที่จะสามารถห้ามปรามลงได้โดยง่าย การเคลื่อนไหวส่วนแรกคือความคิด“ชาตินิยม”ของหลวงวิจิตรวาทการ สำหรับหลวงวิจิตรวาทการนี้ เขาเพิ่งได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรภายหลังการเปิดประชุมสภาครั้งใหม่แทนกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดาซึ่งได้ขอลาออกไป และได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มิชอบในสภาผู้แทนราษฎรอย่างแข็งขันมากคนหนึ่ง เขาได้เสนอต่อสภาและรัฐบาลในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2476 ให้รัฐบาลโดยกระทรวงธรรมการมีคำสั่งและวางระเบียบให้นักเรียนท่องจำบทคัดย่อของรัฐธรรมนูญ หลวงวิจิตรวาทการกล่าวว่า หากนักเรียนท่องจำรัฐธรรมนูญได้ย่อมทำให้ระบอบรัฐธรรมนูญมีความมั่นคงต่อไปในอนาคต (รงส.: ครั้งที่ 6/2476, 27 กรกฎาคม 2476) ส่วนผู้มีอายุมากแล้วในเวลานั้นคงเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นนิยมระบอบรัฐธรรมนูญไม่ได้ง่ายนัก เขาจึงเสนอให้ตรากฎหมายขึ้นเป็นการพิเศษเพื่อ“พิทักษ์รักษา”รัฐธรรมนูญไว้เป็นการเฉพาะ หลวงวิจิตรวาทการกล่าวแสดงผลว่า

“... เรายังไม่มีเครื่องมือลงโทษผู้ละเมิดรัฐธรรมนูญหรือป้องกันไว้ อันที่จริงรัฐบาลนี้ได้รับความไว้วางใจจากประชาชนว่าทำงานให้แก่ราษฎรโดยซื่อสัตย์สุจริตจริงๆ ส่วนการภายในนับว่าเรียบร้อยดี และราษฎรก็เริ่มรู้จักเริ่มรักและเคารพรัฐธรรมนูญ แต่เราวางใจว่าศัตรูของรัฐธรรมนูญไม่มีนั้นยังไม่ได้ ก็จะเป็นการประมาทมากไป ข้าพเจ้าขอยืนยันในเวลานี้ว่าศัตรูของเรามีมาก...” (รงส.:ครั้งที่ 16/2476, 31 สิงหาคม 2476)

หลวงวิจิตรวาทการนั้นพิจารณารัฐธรรมนูญไปในทางที่เป็น“สิ่งศักดิ์สิทธิ์”แบบศาสนามากกว่าการเป็นวัฒนธรรมทางกฎหมาย ดังนั้นเขาจึงเสนอให้สร้างกฎหมายอีกฉบับหนึ่งขึ้นคุ้มครองรัฐธรรมนูญอีกทีหนึ่ง ซึ่งเป็นความคิดที่มีน้ำหนักของเหตุและผลจึงได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นจำนวนมากในสมัยนั้น ได้มีการเตรียมการร่างกฎหมายขึ้นเพื่อให้อำนาจแก่เจ้าหน้าที่ในการป้องกันและลงโทษผู้คิดหรือเตรียมการจะละเมิดรัฐธรรมนูญต่อไป และต่อมาเมื่อเกิดเหตุการณ์เดือนตุลาคม พ.ศ.2476 ขึ้น ก็คงไม่มีใครหยุดยั้งการตรากฎหมายพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญได้อีกต่อไป

การเคลื่อนไหวในส่วนที่สอง เกิดจากกลุ่มผู้นำราษฎรระดับล่างซึ่งไม่มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมภายในสถาบันสภาผู้แทนราษฎรเหมือนกับหลวงวิจิตรวาทการ และคนหนึ่งในกลุ่มนี้คือนายถวัติ ฤทธิเดช กล่าวคือหลังจากที่เขาได้อ่านเค้าโครงการเศรษฐกิจและพระราชบัญญัติกบฏการเคหะโครงการนั้น ซึ่งพระยามโนปกรณนิติธาดาได้จัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อต้นเดือนเมษายน พ.ศ.2476 เขาได้ทำการเคลื่อนไหวด้วยตัวเขาเองโดยการยื่นเรื่องฟ้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อศาลในวันที่ 17 กันยายน พ.ศ.2476 โดยแจ้งข้อกล่าวหาว่าพระราชบัญญัติกบฏการเคหะมีความผิดประมาทกลุ่มผู้ปกครอง ฝ่ายศาลไม่อาจรับประทับคำฟ้องนั้นซึ่งเป็นไปตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ และฝ่ายอัยการได้ดำเนินการยื่นเรื่องต่อศาลเพื่อดำเนินคดีกับนายถวัติ ฤทธิเดช ซึ่งนายถวัติ ฤทธิเดชเองไม่ได้ยุติเรื่องเพียงแค่นั้น เขาได้ยื่นเรื่องต่อฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรให้ทำการตีความรัฐธรรมนูญอีกทีหนึ่ง ฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรได้มีการประชุมกันในวันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ.2475 มีความเห็นว่าศาลได้ทำถูกต้องตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ การฟ้องร้องพระมหากษัตริย์ต่อศาลกระทำมิได้ หากจะฟ้องร้องต้องฟ้องร้องเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลแทน ทั้งนี้ฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรยังมีอำนาจหน้าที่ดำเนินการทางการเมืองให้เกิดความยุติธรรมต่อทุกฝ่าย เรื่องนี้ได้เกิดขึ้นในช่วงเวลาเพียงไม่กี่วันก่อนเกิดเหตุการณ์คณะกู้บ้านเมืองและเป็นข้ออ้างประการหนึ่งของคณะกู้บ้านเมืองด้วย (ดูต่อไปข้างหน้า) อย่างไรก็ตาม เมื่อเหตุการณ์คณะกู้บ้านเมืองได้ยุติลงแล้ว หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณและผู้นำของฝ่ายรัฐบาลได้เข้าทำการไกล่เกลี่ย โดยให้นายถวัติ ฤทธิเดชเข้าเฝ้ากราบขอพระราชทานอภัยโทษต่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รงส.:ครั้งที่ 26/2476.5 ตุลาคม 2476; เสรีภาพ, 17 กุมภาพันธ์ 2476)

การเคลื่อนไหวอีกส่วนหนึ่งเป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ซึ่งถูกกระบวน การเปลี่ยนแปลงเบียดให้อยู่นอกสถาบันการเมืองใหม่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กล่าวคือ ในช่วงก่อนหน้าเหตุการณ์เดือนตุลาคม พ.ศ.2476 ตามบันทึกของผู้เข้าร่วมเหตุการณ์กล่าวว่าได้มีการประชุมกันเป็นการลับล่วงหน้านับตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ.2476 (จงกล, 2512:88-89) ฝ่ายรัฐบาลเองก็คงทราบเป็นการเลาๆอยู่ แต่ฝ่ายข้าราชการชั้นผู้ใหญ่นับตั้งแต่พระยาพลพลพยุหเสนาเป็นต้นไป ไม่ปรากฏว่ามีปฏิกิริยาต่อการเคลื่อนไหวนั้นไป ในทางรุกเร้ารุนแรง และบางส่วนคือกลุ่มพระยาทรงสุรเดชได้เตรียมขอลาราชการไปต่างประเทศ การแสดงบทบาทในทางก้าวร้าวและข่มขู่การเคลื่อนไหวนั้น ตกเป็นภาระหน้าที่ของกลุ่มคนหนุ่มคือหลวงพิบูลสงคราม กับหลวงศุภชลาศัย ซึ่งเขาทั้งสองได้ทำหนังสือร่วมกัน(หนังสือลงวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ.2476) ทั้งที่ส่งตรงถึงเจ้าตัวและประกาศในหน้าหนังสือพิมพ์ว่าขอให้พระองค์เจ้าบรมเดช พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ หม่อมเจ้าฉัตรมงคล โสณกุล หม่อมเจ้าโสภณภราโดย สวัสดิวัฒน์ หม่อมเจ้าไชแสง รพีพัฒน์ หม่อมเจ้าวงศ์นริชร์ เทวกุล พระยาศราภยพิพัฒน์ พระยาอิทธิกรณประกาศ นายหลุย ศิริวัต และนายประยูร ภมรมนตรี ซึ่ง “ได้มีการประชุมและคิดกันอยู่เสมอในอันที่จะทำให้เกิดความไม่สงบแก่บ้านเมือง.. จึงเตือนขอให้สงบจิตต์เสีย หากท่านยังจุ่นจ้านอีก คณะกิตกลงจะกระทำอย่างรุนแรง” (หงช.สร.0201.8/16; ไสว, 2526:285-286) อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวในส่วนนี้ก็เป็นที่ฝ่ายรัฐบาลไม่อาจป้องหรือปราบได้ การเตรียมการต่างๆยังคงดำเนินต่อไป และเมื่อหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเดินทางกลับประเทศสยามในปลายเดือนกันยายน พ.ศ.2476 และได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีลอยในวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2476 ซึ่งเป็นวันเดียวกันกับการเริ่มเลือกตั้งผู้แทนตำบล รวมทั้งเป็นช่วงเดียวกับที่ฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรกำลังพิจารณาเรื่องการที่ศาลไม่รับการยื่นฟ้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ฝ่าย

เจ้านายกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้มีการประชุมกลุ่ม“คณะกู้บ้านเมือง”ในชั้นสุดท้ายที่จังหวัดนครราชสีมา และที่ประชุมได้ตัดสินใจให้คณะกู้บ้านเมืองลงมือปฏิบัติการในช่วงต้นเดือนตุลาคมนั้นโดยทันที

คณะกู้บ้านเมืองและเหตุการณ์เดือนตุลาคม พ.ศ.2476

คณะกู้บ้านเมืองได้เริ่มประชุมกันนับตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ.2476 โดยมีการติดต่อประสานงานกันเรื่อยมาจนกระทั่งถึงขั้นมีการตัดสินใจและดำเนินการอย่างจริงจังในตอนต้นเดือนตุลาคมปีเดียวกัน (จกส, 2512:88-89) หัวหน้าคณะคือ นายพลเอก พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช กฤดากร พระองค์ทรงสำเร็จการศึกษาวิชาการทหารปืนใหญ่และทหารช่างจากประเทศอังกฤษ ทรงเป็นผู้บัญชาการมณฑลทหารบกประจำนครราชสีมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนที่จะทรงเป็นอัครราชทูตของสยามประจำทวีปยุโรปในช่วงปลายสมัยรัชกาลเดียวกัน ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระองค์ทรงกลับมารับราชการทหารใหม่ และทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในสมัยรัชกาลที่ 7 พระองค์จึงทรงมีพระนามว่าเป็นทั้งนักการทหารและนักการทูตซึ่งเข้าใจความเป็นไปในทางการเมืองต่างๆเป็นอย่างดี ในอันดับรองลงมาประกอบด้วยข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ฝ่ายทหารมีนายพลตรี 3 คน รวมทั้งนายพลตรีพระยาเสนาสงคราม(อี่น พวงค์) อดีตผู้บัญชาการกองพลที่หนึ่งรักษาพระองค์ในสมัยระบอบเก่า และมีนายพันเอก 6 คน รวมทั้งนายทหารยศพันเอกสายเสนาธิการคนสำคัญชื่อนายพันเอก พระยาศรีสิทธิสงคราม(ดิน ท้าวราบ) ซึ่งสำเร็จการศึกษาจากประเทศเยอรมัน เป็นผู้ที่พระยาพหลพลพยุหเสนาได้ชักชวนเข้าร่วมกับกลุ่มคณะราษฎรตั้งแต่นั้น แต่พระยาศรีสิทธิสงครามตอบปฏิเสธ และในช่วงปลายสมัยรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดา พระยาศรีสิทธิสงครามได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้รักษาการตำแหน่งเจ้ากรมยุทธการทหารบกแทนพระยาทรงสุรเดชซึ่งได้ขอลาออกไป และในระดับถัดรองลงมาอีกเป็นนายทหารชั้นนายพันโท 2 คน และนายพันตรี 8 คน ฝ่ายพลเรือนมีอาทิเช่น หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร หม่อมเจ้าศุขปรารภ กมลสาส์น หม่อมเจ้าวิเศษศักดิ์ ชยางกูร พระยาศรภักย์พิพัฒ และนายหลุย คีรีวัต เป็นต้น (นิคม,2522:387-389)

ฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองได้เลือกเอาจังหวัดนครราชสีมาเป็นศูนย์บัญชาการด้วยเหตุผลสำคัญสองประการได้แก่ ในประการแรกทางคณะกู้บ้านเมืองไม่อาจจัดการประชุมในเขตเมืองหลวงได้เพราะนายทหารของคณะราษฎรควบคุมอย่างเคร่งครัด และในประการที่สอง คือฐานกำลังอำนาจในระดับท้องถิ่นของฝ่ายเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ยังมีความเข้มแข็งอยู่มาก อดีตผู้บัญชาการทหารซึ่งมีกองกำลังตั้งมั่นอยู่ที่จังหวัดนั้นคือนายพันเอกพระยาไชยณรงค์ฤทธิรงค์(อี่ง โปธิกนิษฐ) ได้หนุนช่วยคณะกู้บ้านเมืองอย่างเต็มที่ อีกทั้งแผนการทางการทหารของคณะกู้บ้านเมืองได้วางไว้แบบ“ล้อมกว้าง” ไม่ใช่การบุกจับตัวผู้นำตั้งเช่นที่กลุ่มนายทหารฝ่ายคณะราษฎรนิยมใช้ทั้งในเหตุการณ์วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 และในเหตุการณ์วันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2476 คือ ฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองได้วางแผนการนี้ไว้โดยการนัดแนะทหารจากหัวเมืองเข้ามาล้อมพระนคร ซึ่งเป็นที่น่าเชื่อว่าฝ่ายรัฐบาลคงจะกลัวและตกใจยอมแพ้ และในสถานการณ์ซึ่งมีความคับขันตอนนั้นอาจมีกองทหารส่วนหนึ่งจากเขตกรุงเทพฯ ปลีกตัวเข้าหนุนช่วยคณะกู้บ้านเมืองด้วยอีกทางหนึ่ง (นิมิตรมงคล,2513:335) และโดยที่วิธีการเป็นไปแบบนี้ ฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองจึงต้องเริ่มตั้งต้นศูนย์บัญชาการจากเขตรอบนอกพระนครเข้ามา

การกำหนดตัวผู้เป็นหัวหน้าคณะกู้บ้านเมืองมีการเปลี่ยนแปลงไปจากกำหนดเดิม กล่าวคือ แต่เดิมตั้งใจให้พระยาศรีสิทธิสงครามเป็นหัวหน้า แต่ครั้งมีการประชุมในขั้นสุดท้ายที่จังหวัดนครราชสีมา พระองค์เจ้าบรมเดชทรวงเข้าร่วมประชุมด้วย นายทหารชั้นผู้ใหญ่จึงเห็นพ้องกันให้พระองค์เจ้าบรมเดชทรวงเป็นหัวหน้า มีเสียงคัดค้านอยู่บ้างประปรายซึ่งไม่มีผลอันใด (จกกล, 2508:311-312) แต่ในทางปฏิบัติซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงหัวหน้าคณะก็ต้องแจ้งเรื่องนี้ไปยังกองทหารส่วนต่างๆ อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งทำให้การยกพลเข้ามาล้อมพระนครต้องเคลื่อนออกไปจากกำหนดเดิมหนึ่งวันคือจากวันที่ 10 ตุลาคมเป็นวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ.2476 และในตอนปลายของวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ.2476 พระองค์เจ้าบรมเดชได้ทรงคุมกองทหารจากนครราชสีมาและจากสระบุรีลงมาตั้งมั่นที่ดอนเมือง โดยที่ดอนเมืองนั้นมีเจ้ากรมอากาศยานคือพระยาเวหาสยานศิลปสิทธิ์ (หลง ลินศุข) เข้าร่วมเป็นสมาชิกของคณะกู้บ้านเมืองด้วยคนหนึ่ง ติดตามด้วยกองทหารจากอยุธยา ซึ่งพระยาศรีสิทธิสงครามเป็นผู้ควบคุมบังคับบัญชาลงมาโดยตนเองได้เคลื่อนกำลังลงมาสมทบที่ดอนเมืองภายในวันเดียวกัน และเพียงเท่านี้ก็ทำให้ฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองมีกำลังเพียงพอ และสามารถดำเนินการคุกคามและข่มขู่ฝ่ายรัฐบาลให้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งบริหารราชการแผ่นดินได้

หนังสือของฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองฉบับแรก ซึ่งยื่นเข้ามาถึงฝ่ายรัฐบาลพระยาพลพลพยุหเสนาในวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ.2476 ลงนามโดยพระยาศรีสิทธิสงคราม มีความแจ้งแก่ฝ่ายรัฐบาลว่า

“ด้วยบรรดากองทหารบกที่ตั้งอยู่ตามจังหวัดต่างๆ รวมทั้งกองทหารบก ทหารเรือ ส่วนมากในพระนคร และทหารอากาศด้วย ได้ทราบพฤติการณ์ของรัฐบาลขณะนี้อย่างแน่ชัดว่าเพิกเฉยปล่อยให้คนพาลสันดานหยาบหมื่นหลั่ดูแคลนพระบรมเดชานุภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว... ประกอบด้วยท่านได้จัดการเรียกหลวงประดิษฐมนูธรรมกลับคืนยังประเทศสยามโดยมิได้ชักพอกให้ชาวสะอาดก่อน ดังที่ได้แถลงการณ์ให้ราษฎรทราบไว้ในขั้นเดิมนั้น จึงหวาดหวั่นและกริ่งเกรงไปในกาลอนาคตของประเทศสยามอาจกลับกลายเป็นเช่นเดียวกัน กล่าวคือ แทนที่จะปราบคอมมิวนิสต์ดังที่ได้ประกาศไว้กลับสนับสนุนคอมมิวนิสต์... เพราะฉะนั้น คณะกู้บ้านเมือง คือทหารบก และทหารเรือ และทหารอากาศ และพลเรือน จึงมีสมานจิตต์พร้อมใจกันร่วมคิดเป็นเอกฉันท์ มอบฉันทะให้ข้าพเจ้าแจ้งต่อคณะรัฐมนตรีของท่านให้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง ขอให้ท่านตอบต่อผู้แทนของข้าพเจ้าว่าจะปฏิบัติตามหรือไม่ภายใน 1 ชั่วโมง ถ้าท่านยอมปฏิบัติตาม คณะกู้บ้านเมืองก็จะได้เข้ารับจัดการปกครองของประเทศชั่วคราว จนกว่าจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาคณะรัฐมนตรีขึ้นใหม่...” (หจช., สร. 0201.1.1/1)

ฝ่ายรัฐบาลนับตั้งแต่วันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ.2476 เป็นต้นมา มีความวุ่นวายและสับสนกันมากพอสมควร เนื่องด้วยพระยาพลพลพยุหเสนาได้เดินทางไปตรวจราชการที่จังหวัดราชบุรี ส่วนพระยาทรงสุรเดชกับคณะได้เดินทางไปราชการต่างประเทศ และไม่มีท่าทีว่าจะรีบเดินทางกลับมาช่วยฝ่ายรัฐบาลในขณะนั้นแต่อย่างใด นอกจากนี้ สายลับของฝ่ายรัฐบาลซึ่งขึ้นไปตรวจเหตุการณ์ที่จังหวัดนครราชสีมาแต่สวนทางกับกองทหารของพระองค์เจ้าบรมเดช จึงถูกฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองจับกุมไว้ทั้งหมด และในสถานการณ์ซึ่งอยู่ในขั้นวิกฤตินี้ ปรากฏ

ว่ามีกลุ่มนายทหารรุ่นหนุ่มของคณะราษฎรจำนวนหนึ่ง ได้ตัดสินใจทำการสู้รบโดยไม่ยินยอมประนีประนอมกับฝ่ายคณะผู้บ้านเมือง คนกลุ่มนี้ประกอบด้วย นายพันโทหลวงพิบูลสงคราม นายพันตรีหลวงอำนวยสงคราม นายร้อยเอก หลวงกาจสงคราม นายร้อยเอกหลวงเกรียงศักดิ์พิชิต นายร้อยเอกหลวงอดุลเดชจรัส นายร้อยโทขุนเรืองวีรยุทธ และนายร้อยโทขุนปลดประบัฏ เป็นต้น ดังนั้น ในวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ.2476 เมื่อพระยาพลพลพยุหเสนาเดินทางกลับถึงกรุงเทพฯ และได้รับหนังสือคำขาดจากตัวแทนของพระยาศรีสิทธิสงครามคือ พระแสงสิทธิการ (แสง นนทสุด) แล้ว คำตอบที่ฝ่ายพระยาพลพลพยุหเสนาแจ้งแก่ฝ่ายคณะผู้บ้านเมืองคือ รัฐบาลไม่อาจยอมต่อข้อเรียกร้องใดๆของฝ่ายคณะผู้บ้านเมืองได้ เนื่องด้วยกลุ่มของหลวงพิบูลสงครามนั้นยื่นกรานว่า ฝ่ายรัฐบาลต้องทำการต่อสู้และปราบปราม(จงกล,2512:59) ฝ่ายรัฐบาลได้จัดตั้งกองกำลังผสมพิเศษขึ้นมีหน้าที่ปราบคณะผู้บ้านเมืองทั้งนี้ มีนายพันโทหลวงพิบูลสงครามเป็นผู้บัญชาการ รวมทั้งมีประกาศใช้กฎอัยการศึกออกมาในวันเดียวกัน แต่ทั้งนี้เฉพาะในเขตมณฑลทหารบกกรุงเทพฯและอยุธยาเท่านั้น (ปชศ,46:389-390)

การระดมพลของฝ่ายคณะผู้บ้านเมืองต้องอาศัยเวลาอยู่บ้างเนื่องจากเดินทางมาจากหลายที่ เข้าใจว่านายทหารชั้นผู้ใหญ่คงต้องใช้กลอุบายหลอกล่อนนายทหารระดับล่าง ในทำนองว่าให้เคลื่อนพลเข้ามาเพื่อปราบพวก “คอมมิวนิสต์”ที่กรุงเทพฯ ทั้งนี้มีหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นตัวแทนของความคิดและความน่ากลัวในเรื่องดังกล่าว ตั้งใจความในหนังสือ “ร้องทุกข์”ของนายทหารระดับนายร้อยเอกคนหนึ่ง ซึ่งกล่าวถึงเรื่องนี้ในภายหลังเหตุการณ์ มีความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า

“... ข้อสำคัญที่ทำให้เกิดแตกร้างอย่างใหญ่หลวง จนเป็นเหตุนองเลือดแลต้องเสียชีวิต เช่นชาติเดียวกันคราวที่แล้วมานี้ (หมายถึงเดือนตุลาคม พ.ศ.2476-ผู้อ้าง) เนื่องด้วยหลวงประดิษฐมนูธรรมกลับคืนแดนสยาม ซึ่งขณะนั้นมีเสียงลือว่าจะได้เป็นนายกรัฐมนตรีบ้างจะได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น ปวงชนต่างหวาดเกรงว่าจะบังเกิดลัทธิคอมมิวนิสต์ยิ่งขึ้น ความพรั่นกลัวซึ่งกำลังระอุอยู่แล้วเป็นเวลานานเลยเกิดระเบิดในที่สุด...” (หจช.,สร.0201.1/25 “ร.อ.ขุนเริงรณชัย กราบทุลราชเลขาธิการในพระองค์” 14 พฤษภาคม 2477)

ที่กล่าวมาคงเป็นความเข้าใจในหมู่นายทหารระดับร้อยเอกอย่างมีต้องสงสัย แต่สำหรับนายทหารชั้นผู้ใหญ่และปัญญาชนชั้นนำของฝ่าย “คณะผู้บ้านเมือง” ดังได้กล่าวแล้วว่า ได้มีการประชุมตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ.2476 คือสามเดือนก่อนหลวงประดิษฐมนูธรรมเดินทางกลับประเทศสยาม และก่อนการปฏิบัติการยกกำลังเข้าล้อมพระนครเป็นเวลาที่นานพอสมควร ดังนั้นการตัดสินใจของฝ่ายกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จึงเกี่ยวข้องกับการเดินทางกลับประเทศของหลวงประดิษฐมนูธรรมแต่คงไม่มากนัก เรื่องอื่นๆมีความสำคัญมากกว่าคือเรื่องทิศทางและการจัดการปกครอง เรื่องพระราชอำนาจและพระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งฝ่ายคณะผู้บ้านเมืองเชื่อว่าหากกลุ่ม “คณะราษฎร” ยังคงมีอำนาจอยู่ พระองค์คงทรงไม่มี “อิสระ” ในการดำเนินการหรือริเริ่มสิ่งใด (Chula Chakrabongse, 1982:320) รวมทั้งเรื่องทิศทางการปรับตัวของระบบราชการไปสู่ระบบราชการและทหารแห่งชาติ และการมีภาระหน้าที่ของรัฐในทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นสิ่งที่ข้าราชการและทหารชั้นผู้ใหญ่เห็นว่าไม่ถูกต้องและไม่สมควรอย่างยิ่ง

เรื่องด้วยผู้รวบรวมกำลังพลฝ่าย“คณะกู้บ้านเมือง”ส่วนใหญ่ในขณะนั้นเป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ของราชการ ก็คงมีปัญหาอยู่ไม่น้อย อย่างเช่นกองกำลังจากเขตภาคเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากนครสวรรค์นั้นควบคุมโดยนายพลตรีพระยาเสนาสงคราม อดีตแม่ทัพกองพลที่หนึ่งรักษาพระองค์ในสมัยระบอบเก่า ครั้นเคลื่อนกำลังพลมาเผชิญหน้ากับกองกำลังทหารที่จังหวัดลพบุรีและถูกขัดขวางเพียงเล็กน้อย กองกำลังจากนครสวรรค์ได้เดินทางกลับที่ตั้งเดิมโดยที่พระยาเสนาสงครามเดินทางลงมาตอนเมืองเพียงลำพัง ส่วนกองทหารจากปราจีนบุรีเมื่อยกกำลังพลเข้ามาเผชิญหน้ากับกองกำลังฝ่ายรัฐบาล ก็ได้เปลี่ยนข้างมาอยู่กับฝ่ายรัฐบาลเพื่อช่วยรัฐบาลปราบกบฏ และกองทหารจากเพชรบุรีกับราชบุรี ผู้บัญชาการคือพระยาสุรพันธุ์เสนีย์ (อิน บุนนาค) ไม่ยอมเคลื่อนพลออกจากที่ตั้ง แต่ได้ประกาศใช้กฎอัยการศึกในเขตจังหวัดทหารบกของตนตามลำพัง (จำลอง, 2492; จงกล, 2508; ศราภัยพิพัฒ-ช, 2512; สุรพันธุ์เสนีย์, 2515) ซึ่งต้องนับเป็นความไม่พร้อมเพรียงกันของฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองส่วนต่างๆ เรื่องความไม่พร้อมเพรียงกันของฝ่าย“คณะกู้บ้านเมือง”นี้ พระยาศราภัยพิพัฒ สมาชิกคนหนึ่งของคุณะได้กล่าวไว้อย่างค่อนข้างถูกต้องว่า“มีมูลมาแต่ผู้นำผิดเป็นเจ้า” (ศราภัยพิพัฒ-ช, 2512:24)

อย่างไรก็ตาม เมื่อคณะกู้บ้านเมืองได้ตั้งหลักมั่นอยู่ที่ตอนเมืองได้แล้ว ฝ่ายพลเรือนหลายคนซึ่งได้นัดแนะกันไว้ล่วงหน้าก็ได้ทยอยเข้าร่วมสมทบ ดังนั้นในวันถัดมาคือในวันที่ 13 ตุลาคมฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองจึงได้ส่งหนังสือซึ่งแสดงหลักการต่าง ๆ อย่างละเอียดมากกว่าหนังสือฉบับแรก หนังสือฉบับนี้เรียกว่า“หลักความมุ่งหมาย 6 ประการ”ของ“คณะกู้บ้านเมือง”ลงพระนามโดยนายพลเอกพระองค์เจ้าบวรเดช ส่งถึงฝ่ายรัฐบาล พร้อมกับทำเป็นใบปลิวไปรษณีย์ด้วยเครื่องบินในทั่วเขตจังหวัดพระนครและจังหวัดใกล้เคียง มีใจความสำคัญกล่าวถลงว่า

(1) ต้องจัดการทุกอย่างที่จะอำนวยผลให้ประเทศสยามมีพระมหากษัตริย์ปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญชั่วคราวปาวสาน

(2) ต้องดำเนินการโดยรัฐธรรมนูญอย่างแท้จริง เฉพาะอย่างยิ่งก็คือ การตั้งและการถอดถอนคณะรัฐบาลต้องเป็นไปโดยเสียงท่วมท้น ไม่ใช่ทำการโดยการจับอาวุธตั้งที่แล้วมา โดยเหตุนี้ ต้องยอมให้มีคณะกรรมการเมืองที่ชอบด้วยกฎหมาย

(3) ข้าราชการซึ่งอยู่ในตำแหน่งประจำการ ทั้งทางทหารและพลเรือนต้องอยู่นอกการเมือง เว้นแต่ผู้อยู่ในตำแหน่งซึ่งมีหน้าที่อยู่ในการเมืองโดยตรง แต่ความขัดแย้งนั้นไม่ตัดสิทธิในการที่ข้าราชการประจำจะยึดถือสิทธิการเมืองใดๆ ที่ชอบด้วยกฎหมาย แต่ก็ห้ามมิให้ใช้อำนาจหรือโอกาสในตำแหน่งหน้าที่เพื่อสนับสนุนเผยแพร่ลัทธิที่ตนนิยม หรือบังคับขู่เข็ญโดยตรงหรือทางอ้อมให้ผู้อื่นถือตามลัทธิที่ตนนิยมนั้นเป็นอันขาด

ตำแหน่งฝ่ายทหารตั้งแต่ผู้บัญชาการทหารบก ทหารเรือลงไป ต้องไม่มีหน้าที่ในการเมือง

(4) การแต่งตั้งบุคคลในตำแหน่งราชการจักต้องถือคุณสมบัติความสามารถเป็นหลัก ไม่ถือเอาความเกี่ยวข้องในทางการเมืองเป็นความชอบหรือเป็นข้อรังเกียจในการบรรจุหรือเลื่อนตำแหน่ง

(5) การเลือกตั้งผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 ต้องถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลือก

(6) การปกครองกองทัพบกจักต้องมีหน่วยผสมตามหลักยุทธวิธี เจลี่ยอาวุธสำคัญแยกกันไปประจำตามท้องถิ่น มิให้กำลังส่วนใหญ่อยู่เฉพาะแห่งใดแห่งหนึ่ง (ทจช., สร.0201.1.1/1)

ข้อเรียกร้องดังกล่าวของคณะกู้บ้านเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นที่เกี่ยวกับลักษณะของระบอบการปกครอง การดำเนินการทางรัฐธรรมนูญ การแต่งตั้งสมาชิกประเภทที่สอง และบทบาทของข้าราชการประจำเป็นความคิดและความพยายามในสิ่งเดียวกันกับที่พระยามโนปกรณนิติธาดา พระยาราชวังสันและพระยาศรีวิสารวาจาได้เคยดำเนินการไปแล้วนั้นคือคนกลุ่มนี้เชื่ออย่างสุดใจว่ารัฐธรรมนูญเกิดจากการ“พระราชทาน” การเมืองเป็นเรื่องของผู้ชำนาญการกับเป็นกิจของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ซึ่งได้รับมอบหมายหน้าที่เป็นการเฉพาะเป็นส่วนๆ และการดำเนินการทางการเมืองกับเศรษฐกิจต้องทำอย่างค่อยเป็นค่อยไปอย่างมากที่สุด คือรัฐบาลไม่ควรดำเนินการหรือมีบทบาทในทางเศรษฐกิจเสียเอง อย่างไรก็ตาม ข้อเรียกร้องดังกล่าวโดยเฉพาะข้อสุดท้ายได้ผนวกความคิดเห็นของผู้นำทางทหารจากต่างจังหวัดเข้าไว้ด้วย ดังนั้น คณะกู้บ้านเมืองเองก็มีฐานะไม่ต่างไปจากคณะราษฎรในคราวยึดอำนาจในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 เท่าใดนัก คือเป็นองค์กรที่รวมตัวกันในลักษณะเป็น“แนวร่วม” (นิมิตรมงคล, 2513: 336-337)

เมื่อฝ่ายรัฐบาลได้ตัดสินใจใช้กำลังเข้าปราบปรามคณะกู้บ้านเมืองเริ่มจากตอนบ่ายของวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ.2476 ปรากฏว่าฝ่ายผู้นำของทหารเรือนำโดยพระยาวิชิตชลธีได้ปฏิเสธคำสั่งของฝ่ายกองกำลังผสมของนายพันโทหลวงพิบูลสงคราม คือไม่ยอมยิงปืนใหญ่จากเรือรบและมีคำสั่งถอนเรือรบทั้งหมดจากส่วนภายในแม่น้ำเจ้าพระยาออกไปจอดสมออยู่นอกอ่าวไทย (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลเรือเอกสินธุ์ กมลนาวิน, 2519: 174-179) ดังนั้นการปราบปรามคณะกู้บ้านเมืองจึงตกอยู่แก่ฝ่ายทหารบก รุ่นหนุ่มเป็นสำคัญโดยที่ไม่มีกลุ่มทหารเรือเข้ามามีส่วนร่วมด้วยเหมือนกับคราวยึดอำนาจในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 และในคราวบีบบังคับให้รัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาลาออกเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2476

ในด้านยุทธวิธีทางการทหาร เป็นที่น่าสังเกตว่าฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองไม่ได้แสดงความพยายามว่าจะบุกเข้ามาในเขตใจกลางเมืองหลวงแต่อย่างใด เป็นยุทธวิธีซึ่งฝ่ายข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองคิดเองว่าวิธี“ล้อมทวง”คงจะใช้ได้ผล (โหมรอนราญ, 2492; นิมิตรมงคล, 2513) ซึ่งเป็นยุทธวิธีแบบเดียวกันกับที่นายทหารชั้นผู้ใหญ่เคยคิดจะใช้เพื่อตอบโต้กับการยึดอำนาจเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 มาก่อน (ดู อนุภาพ ไตรภพ, 2504) อย่างไรก็ตาม การประเมินแบบนี้คงเป็นจริงหากฝ่ายนายทหารรุ่นหนุ่มของกลุ่มหลวงพิบูลสงครามมีวัฒนธรรมแบบเดียวกันกับพระองค์เจ้าบรมเดช หรือกับพระยาศรีสิทธิสงคราม แต่ข้อเท็จจริงนั้นทั้งสองกลุ่มมีความแตกต่างกันทั้งในทางวัฒนธรรมและหลักการความคิดอย่างลึกซึ้ง ดังนั้น การข่มขู่ของฝ่ายข้าราชการและนายทหารชั้นผู้ใหญ่จึงไม่อาจใช้ได้ผล นอกจากนี้ได้แก่ การที่ฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองเชื่อมั่นว่าภายในเขตกรุงเทพฯ คงมีความปั่นป่วนและคงมีทหารบกและทหารเรือแตกออกมาช่วยฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองในอีกทางหนึ่ง ดังตัวอย่างการวางตัวเป็นกลางของคณะนายทหารเรือ เป็นต้น และในประการสุดท้ายฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองคงมีความเชื่อมั่นหรือคาดหวังปฏิกิริยาโต้ตอบจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่พอสมควร เรื่องนี้มีความสำคัญอย่างมากที่สุดสำหรับสถานการณ์อันวิกฤติแบบนี้ ซึ่งฝ่ายรัฐบาลเองก็มีความหวังใจและต้องการความสนับสนุนจากพระองค์เช่นกัน ฉะนั้นทั้งฝ่ายรัฐบาลและคณะกู้บ้านเมืองจึงพยายามชักจูงว่านล้อมพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เสด็จพระราชดำเนินจากหัวหินไปประทับในเขตที่ฝ่ายตนยึดครองอยู่ (ดูต่อไปข้างหน้า)

ทางฝ่ายรัฐบาลได้ใช้ยุทธวิธีรุกไล่โดยยิงปืนใหญ่ข่มขู่กองกำลังของฝ่ายคณะกู้บ้านเมือง และพยายามผลักดันให้ฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองถอนตัวออกจากเขตกองทหารที่ตอนเมือง ซึ่งต้องใช้เวลาลงถึง 4 วันเต็มๆ จากวันที่

13 ตุลาคม จนถึงวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ.2476 พร้อมกันนั้นก็พยายามติดต่อและอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เสด็จพระราชดำเนินจากหัวหินกลับพระนคร รวมทั้งได้ทำการปลุกเร้าประชาชนในเขตเมืองหลวงให้ช่วยฝ่ายรัฐบาลทั้งในแง่ของกำลังทรัพย์ กำลังกายและกำลังใจ ปรากฏว่ามีนักเรียนโรงเรียนกฎหมาย กรรมการ เสมียนบริษัทอย่างเช่น เสมียนบริษัทบอร์เนียว คนชั้นกลาง อย่างเช่นนักหนังสือพิมพ์รุ่นใหม่ และเจ้าของโรงพิมพ์ อย่างเช่น โรงพิมพ์ประชาชาติ ศรีกรุง รวมทั้งพ่อค้าระดับย่อยๆ ชนอาสาช่วยรัฐบาลอย่างกระตือรือร้นนับตั้งแต่เริ่มแรก (ดู กุหลาบ,2476; รกจ.ฉบับพิเศษ,2476) ซึ่งต้องนับว่าเป็นการดำเนินการในทางการเมืองซึ่งไม่อยู่ในระเบียบหรือแบบธรรมเนียมของราชการมาก่อน และเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสเตือนฝ่ายรัฐบาลว่า

“ในการเกิดการจลาจลครั้งนี้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่ารัฐบาลรับคนทำหน้าที่ต่างๆ และพวกที่รับอาสาอันมีฐานะต่างกันมาก การรับคนอาสา เช่น ลูกเสือเพื่อรักษาความสงบในพระนครเป็นการสมควรเพราะตำรวจมีหน้าที่เพิ่มขึ้นมาก... ส่วนผู้อื่นที่รับอาสาเช่นพวกกรรมกร ฯลฯ ทรงพระราชดำริว่าไม่น่ารับไว้ เพราะนอกจากพวกเขาจะต้องทำงานของเขาแล้ว พวกเขายังมีฐานะผิดกับลูกเสือ ไม่ทราบว่าจะรัฐบาลได้จ่ายอาวุธให้แก่ผู้รับอาสาต่างๆ เหล่านี้หรือไม่ ถ้าจ่ายด้วยก็ยังไม่สมควรเลย เพราะอาจมีเรื่องร้ายแรงได้มาก” (ทจช.สร.0201.1.3/6)

กล่าวได้ว่าเป็นพระราชกระแสซึ่งเตือนฝ่ายรัฐบาลให้ทำการอยู่ในร่องในรอยอย่างแท้จริง คือการปราบปรามฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองเป็นหน้าที่ของผู้ที่ควรมีหน้าที่เท่านั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องของกรรมกรหรือราษฎรคนชั้นล่าง ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าจะถูกปลุกหรือระดมขึ้นมาเพื่อปราบปรามคนชั้นสูง

นอกจากนี้ได้แก่ การทำแถลงการณ์และการใช้วิทยุกระจาย ซึ่งต้องนับว่าเป็นครั้งแรกที่รัฐบาลได้ใช้วิทยุกระจายเสียงอย่างมากเพื่อโฆษณาทางการเมือง ฝ่ายรัฐบาลเรียกตัวเองว่ารัฐบาลของระบอบรัฐธรรมนูญและรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยที่เรียกคณะกู้บ้านเมืองว่า “กบฏ” บ้าง “ผู้ก่อการจลาจล” บ้าง และ “พวกโจร” บ้าง ซึ่งภาษาที่ใช้ในคำแถลงการณ์และประกาศทางวิทยุกระจายเสียงนั้นมีความรุนแรงมากขึ้นไปตามลำดับ (ดู ทจช.สร.0201.1.1/2; ทจช.สร.0201.1.1/4) ผู้ร่างแถลงการณ์ให้ฝ่ายรัฐบาลในสมัยนั้น คือ หลวงวิจิตรวาทการ ผู้มีความสามารถยกเหตุผลทั้งทางกฎหมาย ประวัติศาสตร์และศาสนาสนับสนุนว่ารัฐบาลได้กระทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมทุกประการ ส่วนฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองคือศัตรูของระบอบรัฐธรรมนูญซึ่งได้สร้างความปั่นป่วนให้กับฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองเป็นอย่างมาก เช่นดังตัวอย่างที่ผู้ร่วมงานคนหนึ่งของฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองได้กล่าวถึงผลการโฆษณาของฝ่ายรัฐบาลว่า

“...(รัฐบาลได้) ใช้วิทยุกระจายเสียงตะล่อมกล่อมขวัญให้พากันแน่ใจว่ารัฐบาลอยู่ในฐานะที่มั่นคง ฝ่ายทหารหัวเมืองที่เป็นกบฏลี้ภัยกำลังอ่อนแอ ทั้งปลอบให้ทหารผู้น้อยที่เป็นกบฏกลับใจ รัฐบาลจะไม่ทำโทษ แล้วชี้ว่าถ้าตั้งจะพลอยต้องรับโทษหนัก พวกทหารผู้น้อยที่ฟังวิทยุกระจายเสียงของรัฐบาล เริ่มลังเล...” (จงกล,2508:323)

ผู้บันทึกเหตุการณ์คนเดียวกันของฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองกล่าวต่อไปอีกว่า

“ขวัญของทหารอากาศก็ตกต่ำลงโดยรวดเร็ว ส่วนมากกระสับกระส่ายใครจะแปรพักตร์ไปเข้าเป็นฝ่ายรัฐบาล เพราะมีนายสิบ 2-3 คนขโมยเครื่องบินที่สนามหลวง โฆษกสถานีวิทยุแห่งประเทศไทยประกาศยกย่องสรรเสริญราวกับต้อนรับมนุษย์ผู้พิชิตดวงจันทร์ได้เป็นคนแรก ดักเปิดวิทยุรับฟังในห้องเรียนพักที่คอนเมืองไค้ทราบข่าวนี้แล้วต่างจะโดดลงจากเรือร่อนน้ำก่อนล่าไปตามๆกัน” (จกกล,2508:342-343)

อย่างไรก็ตาม บันทึกลงของผู้เกี่ยวพันทั้งในทางตรงและทางอ้อมกับฝ่ายคณะกู้บ้านเมือง มักกล่าวว่ารัฐบาลได้ทำการโจมตีฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองแต่เพียงฝ่ายเดียว (โหมรอนราญ,2492;จกกล,2508;ศราภิชพิพัฒ-ช, 2512;นิมิตรมงคล,2513;ชัยอนันต์,2517) รวมทั้งได้ปราบฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองอย่างรุนแรง ซึ่งเป็นคำอธิบายที่ปกปิดการดำเนินการของฝ่ายคณะกู้บ้านเมือง ซึ่งได้ทำใบปลิวแถลงหลักความมุ่งหมาย 6 ประการแล้วไปรยปรายทางเครื่องบินนับตั้งแต่วันที่ 13 ตุลาคม รวมทั้งมีการทิ้งใบปลิวอีกเป็นจำนวนมากเนื่องด้วยฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองมีอาวุธสำคัญคือเครื่องบินอยู่กับฝ่ายตน นอกจากคำแถลงเรื่องหลักความมุ่งหมาย 6 ประการดังกล่าวมาแล้ว ใบปลิวฉบับอื่นๆของฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองได้กล่าวโจมตีฝ่ายรัฐบาลว่า

“เนื่องด้วยราชการบ้านเมือง ณ บัดนี้ ตกอยู่ในความครอบงำของคณะรัฐบาลซึ่งดำเนินการปกครอง โดยแอบอาศัยอำนาจกำลังทหารเป็นเครื่องมือ ทำการฝ่าฝืนรัฐธรรมนูญ โดยปล่อยให้พรรคพวกทำการเผยแพร่ความดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ เพื่อให้บังเกิดความเกลียดชังและทำลายล้างความเลื่อมใสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันเป็นการแสดงว่ารัฐบาลคณะนี้คิดจะกำจัดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และแสวงหาอำนาจเพื่อยึดการปกครองไว้ในมือสำหรับดำเนินการในทางอันไม่พึงปรารถนาในอนาคต...” (ทจช.,สร.0201.1.1/1 “ใบปลิวเก็บได้จากจังหวัดนครปฐมส่งคณะรัฐมนตรี” 14 ตุลาคม 2476)

และอีกฉบับหนึ่งซึ่งไปรยไปทั่วพระนครในวันที่ 15 และ 16 ตุลาคม พ.ศ.2476 มีใจความสำคัญบางตอนกล่าวว่า

“เวลานี้เป็นเวลาคับขันที่สุด ซึ่งชาติต้องการความช่วยเหลือของคนไทยที่เป็นปรปักษ์ต่อลัทธิคอมมิวนิสต์ พี่น้องทั้งหลายย่อมทราบดีแล้วว่า ลัทธิคอมมิวนิสต์นั้นเป็นลัทธิที่สปล้างเสรีภาพและความสุขของประชาชน... จงจับอาวุธปราบคอมมิวนิสต์โดยทันทีเถิด พี่น้องทั้งหลายการปล่อยให้ความชั่วไปเท่าใด ความฉิบหายที่จะบังเกิดแก่ชาติไทยก็ใกล้เข้ามาเพียงนั้น” (ทจช.,สร.0201.1.1/1)

ซึ่งเห็นได้ว่า ฝ่ายผู้นำของคณะกู้บ้านเมืองมุ่งโจมตีประเด็นว่ารัฐบาลมุ่งกำจัดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และดำเนินนโยบายแบบคอมมิวนิสต์เป็นสำคัญ นอกจากนี้ มีใบปลิวอีกบางฉบับ ซึ่งฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองพุ่งเป้าไปที่กำลังทหารระดับล่างของฝ่ายรัฐบาลในเขตพระนครเป็นสำคัญ โดยกล่าวว่าขอให้ช่วยกันร่วมใจ “หันกระบอกปืนกลับเข้าหารัฐบาลนี้ ความสำเร็จ ความมั่นคงของประเทศ และความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์จะมีอยู่ตามเดิม” (ทจช.สร.0201.1.1/1) เรื่องนี้ แม้ไม่เป็นที่ทราบแน่ชัดว่าผู้ใดเป็นผู้ร่างแถลงการณ์ต่างๆให้ฝ่ายคณะกู้บ้านเมือง ฝ่ายรัฐบาลในภายหลังเหตุการณ์นี้ได้ทำการจับกุมกลุ่มปัญญาชนและนักหนังสือพิมพ์ของคณะกรงเทพฯเดลีเมล เป็นต้น ในฐานะเป็นฝ่ายพลเรือนซึ่งหนุนช่วยฝ่ายคณะกู้บ้านเมือง(ดูรายชื่อจากนิคม,2519:ภาค

ผนวก) ซึ่งมีความเป็นไปได้อยู่มาก อย่างไรก็ตาม ความสำคัญของหลักฐานดังกล่าวอยู่ที่การบ่งชี้ว่าเหตุการณ์คราวนี้เป็น การต่อสู้ในแบบ “สงครามกลางเมือง” ของคนสองกลุ่ม ซึ่งต่างฝ่ายต่างมีกำลังทหารและมีกำลังสติปัญญาที่พอๆ และเท่าเทียมกัน ไม่ใช่เป็นการต่อสู้ของฝ่ายกำลังทหารกับฝ่ายกำลังทหารหรือฝ่ายทหารปราบปรามฝ่ายพลเรือนเหมือนกับเหตุการณ์ในครั้งอื่นๆ

ในระหว่างเกิดการสู้รบรวมสี่วันระหว่างฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองซึ่งตั้งมั่นอยู่ที่เขตดอนเมืองกับฝ่ายรัฐบาลซึ่งตั้งกองกำลังอยู่ที่เขตบางซื่อ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จเยือนพระราชหฤทัยและทรงอยู่ในสถานะที่ลำบากมากที่สุดสำหรับเหตุการณ์คราวนั้น พระองค์ทรงปฏิเสธคำกราบบังทูลเชิญขอให้เสด็จกลับพระนครของพระยาพลพลพยุหเสนาซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรীরวมทั้งทรงปฏิเสธคำกราบบังคมทูลของหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ ราชเลขานุการในพระองค์ ซึ่งกราบบังทูลให้พระองค์ทรงแปรพระราชฐานไปประทับที่บางปะอิน (รำไพพรรณีฯ, 2516:9) ข้อเท็จจริงในประการหลังบ่งบอกว่าเจ้านายซึ่งแวดล้อมพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว บางพระองค์ทรงมีความคิดโน้มเอียงและหนุนช่วยฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองอย่างเห็นได้ชัด ในขณะที่นั้นมิใช่คำว่า ฝ่ายรัฐบาลเองจะจัดขบวนรถไฟพิเศษสำหรับอัญเชิญเสด็จกลับพระนคร และหลวงพิบูลสงครามหลังจากตรึงกองกำลังของฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองไว้ได้ก็ตอนเมืองจะย้ายกำลังส่วนหนึ่งมาปราบกองกำลังที่ราชบุรีและเพชรบุรีซึ่งประกาศใช้กฎอัยการศึกในเขตทหารของตนตามลำพัง ในสถานการณ์ตอนนั้น พระองค์ทรงตัดสินพระราชหฤทัยอย่างเด็ดเดี่ยวเสด็จพระราชดำเนินโดยเรือเร็วขนาดเล็กจากหัวหินไปยังสงขลา (รำไพพรรณี, 2516) ซึ่งเป็นที่ที่พระองค์ทรงประทับเป็นเวลานานตรารบจนถึงวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ.2476

เมื่อฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองทราบว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จพระราชดำเนินสงขลา ก็เข้าใจว่าคงไม่มีเหตุอันใดที่จะทำการสู้รบต่อไป ฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองได้ถอนกำลังออกจากเขตดอนเมืองกลับขึ้นไปทางจังหวัดนครราชสีมาในวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ.2476 โดยมีกองกำลังของฝ่ายรัฐบาลติดตามรุกไล่ มีการรบต่อเนื่องในระหว่างทาง รวมทั้งในบริเวณจังหวัดนครราชสีมากับจังหวัดใกล้เคียงอีกรวมสิบวันจนถึงวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2476 ฝ่ายผู้นำของคณะกู้บ้านเมืองจึงเดินทางออกจากประเทศสยามไปต่างประเทศทางด่านประเทศอินโดจีน-ฝรั่งเศส (ดู โทมรอนราญ, 2492; นิคม, 2519; นิคม, 2522)

ความหมายของเหตุการณ์เดือนตุลาคม พ.ศ.2476 ดังกล่าวนี้ นับได้ว่ามีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการเปลี่ยนแปลงนับตั้งแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 เป็นต้นมา ในฐานะเป็นปฏิริยาและความขัดแย้งของเจ้านายกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ส่วนใหญ่ฝ่ายหนึ่ง กับกลุ่มผู้นำคณะราษฎรกับข้าราชการชั้นผู้น้อยอีกฝ่ายหนึ่ง กลุ่มแรกนั้นนับตั้งแต่พระยามโนปกรณนิติธาดา พระยาราชวังสัน พระยาศรีวิสารวาจา และถัดมาคือพระองค์เจ้าบวรเดช พระยาเสนาสงคราม พระยาศรีสิทธิสงคราม และพระยาศราภัยพิพัฒน์ เป็นต้น ล้วนแล้วแต่เป็นหรือเคยเป็นกำลังสำคัญของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาก่อนทั้งสิ้น คนกลุ่มนี้มีความเชื่อมาแต่ดั้งเดิมว่าพระราชอำนาจนั้นไม่อาจแบ่งออกไปเป็นส่วนๆ ได้และถึงแม้ว่ามีรัฐธรรมนูญและมีสถาบันการเมืองใหม่เกิดขึ้นก็ยังคงนับว่ามีความสำคัญน้อยกว่าพระมหากษัตริย์อยู่ดีนั่นเอง วิธีปฏิบัติทางการเมืองของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดานั้น เป็นตัวอย่างแสดงความคิดเห็นของคนกลุ่มนี้ได้เป็นอย่างดี ซึ่งต้องการประคับประคองพระราชอำนาจและสถานะของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไว้ต่อไป โดยมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจอย่างน้อยที่

สุด นี่เป็นอาการตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงโดยธรรมชาติของคนกลุ่มนี้ ซึ่งขัดแย้งกับกลุ่มคนรุ่นหนุ่มของ คณะราษฎรและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ส่วนน้อยมากซึ่งเชื่อมั่นในระบอบรัฐธรรมนูญแบบมีหลักการแบ่งแยกอำนาจ มีความนิยมในสถาบันสภาผู้แทนราษฎรและระบบราชการแบบใหม่ รวมทั้งมีทัศนคติต่อการทำหน้าที่ของรัฐสมัยใหม่ในลักษณะที่แตกต่างไปจากความคิดของกลุ่มข้าราชการเก่า คนกลุ่มหลังพิจารณาว่ารัฐใหม่ต้องมีการหน้าที่เพิ่มขึ้น และระบบราชการต้องมีความเข้มแข็งมากขึ้น ไม่ใช่เพื่อการรักษาความสงบเรียบร้อยหรือรักษาพระราชอำนาจอย่างสำคัญแต่เพียงประการเดียว อย่างไรก็ตาม ในการต่อสู้ของคนสองฝ่ายนี้ ต่างฝ่ายต่างกล่าวโจมตีและประนามกันมากกว่าความเป็นจริงอยู่มาก อย่างเช่น การโจมตีว่ารัฐบาลเป็นคณาธิปไตย หรือเป็นเผด็จการทหาร หรือเป็นรัฐบาลคอมมิวนิสต์ที่มุ่งกำจัดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และการโจมตีว่าฝ่ายคณะผู้บ้านเมืองเป็นผู้นิยมกษัตริย์นิยมระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือนิยมคณะเจ้า หรือเป็นศัตรูของระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งความเกินเลยเหล่านี้ย่อมเป็นเรื่องธรรมดาของการต่อสู้และของความขัดแย้งในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ซึ่งเมื่อประนีประนอมยอมกันไม่ได้ ต่างฝ่ายต่างถูกสถานการณ์ผลักดันให้ใช้กำลังต่อกัน ก็ย่อมมีการใช้ภาษาที่รุนแรงและการโฆษณาชวนเชื่อเพื่อการปลุกเร้าอารมณ์ความรู้สึกอย่างเป็นทางการเป็นปฏิกิริยาต่อกันโดยปริยาย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเหตุการณ์เดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 และเหตุการณ์เดือนตุลาคม พ.ศ.2476 มีความต่อเนื่องอยู่ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงอันเดียวกันแต่ผลลัพธ์นั้นแตกต่างกันมากกล่าวคือผลของเหตุการณ์แรกมุ่งไปในทางประนีประนอมต่อกัน อย่างน้อยในระหว่างกลุ่มคณะราษฎรเองกับกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ รวมทั้งกับฝ่ายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ผลของเหตุการณ์ในคราวหลังได้ยุติลงไปในทิศทางที่ทุกฝ่ายต่างไม่มีความเชื่อใจต่อกัน ต่างมีความหวาดระแวงและมุ่งร้ายต่อกัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแปรพระราชฐานประทับที่สงขลาแล้ว ได้ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้รัฐบาลพิจารณา “ประกาศอภัยโทษแก่ผู้เข้าร่วมก่อการจลาจลตลอดทั้งนายทหารและบุคคลที่ไม่ใช่เป็นหัวหน้าหรือคนสำคัญในการกระทำครั้งนี้โดยเร็ว...” (ทจข.สร.0201.1/22 “พระราชกระแส” 25 ตุลาคม 2476) ฝ่ายรัฐบาลได้ตอบปฏิเสธโดยอ้างว่าต้องทำการไต่สวนและดำเนินคดีให้ถึงที่สุดเสียก่อนจึงจะมีการอภัยโทษได้ พระองค์ทรงทราบว่าได้มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์พระองค์ไปในทางร้ายในหลายเรื่องซึ่งทำให้พระองค์ทรงสะเทือนพระราชหฤทัยมากยิ่งขึ้น ทรงกล่าวกับนักการทูตชาวอังกฤษที่สงขลาว่าพระองค์ “ทรงมีพระราชประสงค์จะเสด็จพระราชดำเนินต่างประเทศ เพราะบางคนในคณะรัฐบาลคิดไม่ดีต่อพระองค์และเพื่อให้เหตุการณ์ต่างๆสงบลงเมื่อนั้นผู้คนชาวสยามทั้งหลายจะได้รู้อย่างแท้จริงว่าเขาต้องการรัฐบาลในรูปลักษณะใด” (FO.371/18206 “Harold Newbould to Dormer” 26 November 1933)

ฝ่ายรัฐบาลโดยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎรได้ตรา “พระราชบัญญัติจัดตั้งศาลพิเศษ พุทธศักราช 2476” ขึ้นในวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ.2476 (ปชศ.46:410-411) ด้วยเหตุผลว่ามีผู้เกี่ยวข้องกับฝ่ายคณะผู้บ้านเมืองเป็นจำนวนมากถึง 600 คน หากส่งฟ้องศาลปกติย่อมมีความล่าช้า และหากส่งขึ้นศาลทหารก็ย่อมมีความรุนแรงเกินไป ในจำนวนผู้ถูกจับกุม 600 คนดังกล่าว หลังจากสอบสวนแล้วมีผู้ที่ถูกส่งฟ้องศาลจำนวน 318 คนแยกเป็น 81 คดี และศาลตัดสินลงโทษจริงจำนวน 230 คน (ภูธร,2521:101-102) ในจำนวนนี้มีเจ้านายอยู่บางพระองค์ด้วย อย่างเช่น หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร เป็นต้น สำหรับคนอื่น ๆ แม้ว่าถูกสอบสวนแล้วไม่มี

การฟ้องร้อง หรือฟ้องร้องแล้วแต่ศาลเองได้ตัดสินว่าไม่มีความผิดตามข้อกล่าวหา แต่ฝ่ายรัฐบาลมีความเห็นว่าเป็น“ผู้มีมลทินทางการเมือง” จึงมีคำสั่งให้ปลดออกจากราชการทั้งหมด (หจข.,สร.0201.1.1/1 “สำเนามติคณะรัฐมนตรี ที่ 8/2476” 18 มกราคม 2476) นี้ต้องนับว่าเป็นการปลดข้าราชการในจำนวนมากที่สุดนับจากการเปลี่ยนแปลงเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 เป็นต้นมา และถือได้ว่าเป็นการยุติบทบาทของกลุ่มข้าราชการรวมทั้งนายทหารกลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่งลงไปเลยทีเดียว และแม้ว่ายังมีข้าราชการอาวุโสอีกส่วนหนึ่ง ให้ความร่วมมือกับรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาอยู่ แต่ก็เป็นจำนวนน้อยมากหากเปรียบเทียบกับจำนวนข้าราชการที่ถูกปลดออกจากราชการภายหลังเหตุการณ์เดือนตุลาคม พ.ศ.2476

ควรกล่าวไว้ด้วยว่ากลุ่มข้าราชการและทหารที่ถูกปลดออกจากราชการพร้อมกันในคราวนี้ ทั้งที่ยอมรับว่ามีส่วนช่วยฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองจริงและยอมรับอย่างแบ่งรับแบ่งสู้ มีแนวโน้มที่จะบันทึกเหตุการณ์และกล่าวบอกเล่าต่อกันมาในแบบเดียวกัน คือคณะกู้บ้านเมืองได้เรียกร้องในสิ่งที่ เป็น“ระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริง” ในขณะที่ฝ่ายรัฐบาลของคณะราษฎรนั้นเป็นกลุ่มที่ผูกขาดอำนาจ เป็นเผด็จการ และไม่ได้สร้างระบอบ“ประชาธิปไตย” ขึ้นแต่อย่างใด (จงกล,2508;นิมิตรมงคล,2513;ชัยอนันต์,2517;ชาลี,2519)

จำนวนผู้เสียชีวิตอันเนื่องมาจากเหตุการณ์เดือนตุลาคม พ.ศ.2476 นั้นในอันที่จริงนับว่าไม่มาก คือฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองเสียชีวิต 8 คน ฝ่ายรัฐบาลเสียชีวิต 15 คน มีราษฎรเสียชีวิต 1 คนและพระภิกษุฆราวาส 1 รูป (หจข.สร.0201.1.3/6;ชาลี,2519:527) อย่างไรก็ตาม ผลกระทบในทางจิตใจนั้นมีมากกว่าจำนวนตัวเลขมากกว่าหลายเท่า เนื่องด้วยฝ่ายผู้นำคณะกู้บ้านเมืองคือพระยาศรีสิทธิสงคราม(ดิน ท้าราบ) และฝ่ายผู้นำของคณะราษฎรเอง คือหลวงอำนาจสงคราม(ถม เกษะโกมล) ได้เสียชีวิตลงในการรบคราวนี้ สำหรับหลวงอำนาจสงครามนั้นเป็นนายทหารรุ่นหนุ่มของกลุ่มคณะราษฎร เขาสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยทหารบก รุ่นเดียวกับหลวงพิบูลสงคราม หลวงเกรียงศักดิ์พิชิต หลวงอดุลเดชจรัส และหลวงมังกรพรหมโยธี ดังนั้นการเสียชีวิตของหลวงอำนาจสงคราม ย่อมกระทบต่อจิตใจของกลุ่มนายร้อยทหารบกในรุ่นของหลวงพิบูลสงครามพอสมควร ซึ่งหลวงพิบูลสงครามได้กล่าวในภายหลังว่าชัยชนะจากการปราบปรามคณะกู้บ้านเมืองเดือนตุลาคม พ.ศ.2476 ยังไม่ใช่ชัยชนะอย่างเด็ดขาดถาวร (อ.พิบูลสงคราม-เล่ม 1,2518:250-252)

นอกจากนี้ ในระหว่างมีการสู้รบและมีการปราบปราม ฝ่ายรัฐบาลได้ขอตั้งงบประมาณไว้หนึ่งแสนบาทเป็นการพิเศษจากกระทรวงการคลัง และได้ทำการเรียกรายได้จากราษฎรซึ่งได้เงินสมทบมาอีก 171,659.25 บาท(หจข.,สร.0201.1.3/10;โฆษณาการ,2477) ในขณะที่ทางฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองได้นำเงินซึ่งเบิกมาจาก มณฑลทหารบกต่างๆรวมทั้งสิ้น 59,834.03 บาท ยอดสูงสุดคือจากจังหวัดทหารบกนครราชสีมาจำนวน 38,599.52 บาท (หจข.,สร. 0201.1/27 “การตรวจสอบเรื่องเงิน” พ.ศ.2478) จะเห็นได้ว่ายอดการใช้จ่ายเงินของคณะกู้บ้านเมืองนั้นต่ำมาก จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองต้องมี“เงิน”เพื่อซื้ออาหาร และสิ่งของเครื่องใช้จากแหล่งอื่นนอกจากที่เบิกมาจากจังหวัดทหารบก และความมืดมนในเรื่องนี้ ทำให้ฝ่ายรัฐบาลสันนิษฐานไปหลายทาง อย่างเช่น สงสัยว่ามีเจ้านายให้การสนับสนุนทางการเงินแก่ฝ่ายคณะกู้บ้านเมือง และได้สงสัยรวมไปถึงพ่อค้าบางคน อย่างเช่น พระยาภิรมย์ภักดี ด้วย (ดู ภิรมย์ภักดี,2525)

เหตุที่ฝ่ายรัฐบาลมีความหวาดระแวงกลุ่มคนต่างๆ อีกเหตุหนึ่งเนื่องจากในระหว่างที่รัฐบาลได้เรียกร้องขอความช่วยเหลือจากประชาชน ปรากฏว่ากลุ่มคนที่ให้ความช่วยเหลือรัฐบาลอย่างกระตือรือร้นเป็นเพียง

กลุ่มนักเรียน กรรมกร เสมียน พ่อค้ารายย่อย นักหนังสือพิมพ์ และเจ้าของโรงพิมพ์บางแห่งเท่านั้น กลุ่มคนอื่น ๆ นอกจากที่กล่าวมา “นั่งเฉย” อยู่มาก และคาดเดาไปในทางที่เชื่อว่าฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองคงได้รับชัยชนะ เนื่องด้วยมีกำลังมากกว่าและมีนายทหารที่มีชื่อเสียงว่ามีความสามารถมากกว่า (ดู กุหลาบ, 2476) คนชั้นสูงและพ่อค้าใหญ่ อย่างเช่น พระยาภิรมย์ภักดี นายอึ้งยุกหลง ล่ำซำ นายเม้ง ดันสังจา เป็นต้น ได้บริจาค รวมทั้งพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ได้ทรงบริจาคเงินช่วยเหลือรัฐบาลในภายหลังจากที่ฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองได้ถอนตัวไปจากดอนเมืองแล้ว (ดู รกจ.ฉบับพิเศษ, 2476; หจข., สร.0201.1.3/8 “เรื่องบริจาคทรัพย์สินและสิ่งของช่วยเหลือในการปราบกบฏ” พ.ศ.2476)

เสียงของประชาชนจากเบื้องล่างและราษฎรนอกเขตกรุงเทพฯ มีความโน้มเอียงไปในทางนิยมฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองซึ่งเรียกอย่างสั้น ๆ ว่า “ฝ่ายเจ้า” หรือ “คณะเจ้า” ในสมัยนั้นอยู่มาก (ดูตัวอย่าง หจข., สร.0201.1.4/7 “จดหมายนายแฉล้ม เรียมเพ็ชรรัตน์จังหวัดขอนแก่นถึงคณะรัฐบาล” ไม่ปรากฏวันเดือน 2476) ราษฎรบางคนจากจังหวัดปราจีนบุรีกล่าวรายงานว่า “...น้ำเสียงและน้ำใจของประชาชนชาวตลาดและชาวบ้านที่ เกล็ดกระผมอยู่นี้มีอาการออกเสียงร่วนเรต่าง ๆ ทะแรกประชาชนบางพวกได้ออกเสียงโอดอ้ออึ้งทั้งสองฝั่งแม่น้ำ เข้าทางเจ้าฝ่ายกบฏโดยมาก” (หจข., สร.0201.1.3.1/4 “นายเชย สวัสดิ์ถึงพระยาพลพลพยุหเสนา” 6 พฤศจิกายน 2476) และต่อมาเมื่อฝ่ายรัฐบาลได้ส่งคณะทำงานไปตรวจสอบความคิดเห็นต่าง ๆ ของราษฎร คณะทำงานของรัฐบาลก็มีรายงานเข้ามาว่าราษฎรบริเวณจังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดใกล้เคียง “กึ่งหนึ่ง” ยังนิยมระบอบเก่าอยู่ (หจข., สร.0201.2/2 “บันทึกความเห็นของ พ.ต.ท.พระกลักรกลางสมร” 22 พฤศจิกายน 2476) ซึ่งเป็นรายงานที่สนับสนุนให้ฝ่ายรัฐบาลทำการโฆษณาเรื่องระบอบใหม่ต่อไปให้มากกว่าที่เป็นมาในช่วงสองปีแรก

ผลลัพธ์ของเหตุการณ์เดือนตุลาคม พ.ศ.2476 ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงนับเนื่องจากเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 จึงเป็นไปในทางผลักดันให้คนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่งคือกลุ่มคณะราษฎร โดยได้รับความร่วมมือและความเห็นอกเห็นใจจากคนชั้นกลางระดับกลางและล่างในเขตเมืองหลวง ทำการสร้างสถาบันการเมืองใหม่ ระบบราชการชนิดใหม่ และการหน้าที่รัฐแบบใหม่เพิ่มเติมจากการหน้าที่ในแบบเดิมๆ ไปตามลำพัง โดยไม่ได้รับการยอมรับหรือได้รับความเห็นพ้องจากเจ้านาย ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ส่วนมาก พ่อค้า ข้าราชการใหญ่ และราษฎรในเขตชนบท กระนั้นก็ตาม ผลของการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางดังกล่าวนี้ คงกล่าวได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่มีความหมายมากกว่าการยึดอำนาจเพื่อเปลี่ยนคณะผู้ปกครอง เนื่องด้วยมีการเปลี่ยนแปลงหลักมูลฐานของรัฐ การหน้าที่ของรัฐ สถาบันการเมือง ลักษณะการจัดการปกครองรวมทั้งหลักการความคิดความเชื่อไปจากเดิมเป็นอย่างมาก แต่ทั้งนี้สิ่งต่างๆ ดังได้กล่าวมาได้สร้างขึ้นบนฐานคติ หลักการ ค่านิยมและในขนาดของกลุ่มคนจำนวนไม่มากนักซึ่งคงต้องอาศัยการปฏิบัติที่เป็นจริงเป็นเครื่องพิสูจน์คุณค่าและคุณงามความดีของหลักการปกครองแบบใหม่ ที่มีกฎหมายรัฐธรรมนูญ สถาปนาผู้แทนราษฎร การเลือกตั้ง คณะรัฐมนตรี และระบบราชการแห่งชาติเป็นกลไกสำคัญในทางการเมืองการปกครอง ซึ่งแต่ละส่วนคงต้องทำงานประสานกัน ร่วมมือร่วมใจกัน และยอมรับในบทบาทและการหน้าที่ซึ่งกันและกันตามสมควร □

ภูมิปัญญากับสถาบันการเมือง ของรัฐประชาชาติสยามในปลายทศวรรษที่ 2470

“ชาติ คำนี้อาการหนักมาก เราใช้คำนี้เป็นหลักอยู่ในทุกวันนี้ ซึ่งฉันยังไม่สามารถเข้าใจได้เลยว่าหมายความถึงอะไรไปเพียงไร..ฉันไม่ได้หมายจะให้ถอยหลังไปใช้ตามเดิม(ชาวหรือพวก-ผู้อ้าง) ฉันบอกว่าฉันไม่เข้าใจเท่านั้น จะใช้ถึงตระกูลหรือพวกด้วยก็เอา แต่คำตระกูลหรือพวกนั้นจะตีวงเพียงไร ที่นับว่าเป็นตระกูลหนึ่งหรือพวกหนึ่ง ซึ่งจะนับว่าเป็นชาติหนึ่ง(ฉัน)ไม่เข้าใจตรงนี้..” (สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ “พระหัตถเลข 8 ตุลาคม 2480” บันทึกความรู้ต่าง ๆ ประทานพระยาอนุমানราชชน, 2521, หน้า 185, 197)

“ชีวิตของชาติก็มีสภาพเช่นเดียวกับชีวิตของบุคคลเหมือนกัน ชีวิตของบุคคลจะเจริญก็ด้วยอาศัยความมั่งคั่งสมบูรณ์ทางกาย ทางจรรยาและทางใจประกอบกันไปด้วยพร้อมมูล... ร่างกายของชาติจะเจริญได้ก็ด้วยอาศัยความมั่งคั่งสมบูรณ์ของอวัยวะต่าง ๆ แห่งชาติ ได้แก่ ราษฎรทั่วไป บรรดาพ่อค้าพานิช คณะสงฆ์กับคณะรัฐบาล และส่วนต่าง ๆ ของชาติเช่นว่านี้จะต้องดำเนินงานประสานกันด้วยความพร้อมเพรียง เฉพาะอย่างยิ่งราษฎรกับรัฐบาลนั้นจะต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทีเดียว” (พระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี, สุนทรพจน์, 24 มิถุนายน 2478)

การเมืองการปกครองของสยามในระหว่างปี พ.ศ.2477-2480 กล่าวได้ว่ามีความเข้มแข็งและมีเสถียรภาพในระดับหนึ่ง ในประการสำคัญเป็นผลสืบเนื่องมาจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงในช่วงสองปีก่อนซึ่งบั้นทอนพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์ พระอำนาจของกลุ่มเจ้านายและอำนาจของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ลงไปอย่างมากในเกือบทุกทาง ในขณะที่เดียวกันกับที่สถาบันการเมืองใหม่คือกฎหมายรัฐธรรมนูญ ระบบคณะรัฐมนตรี สภาผู้แทนราษฎร ระบบราชการแห่งชาติและกลุ่มผู้นำของทหารบก ได้ก้าวขึ้นมามีบทบาทแทนที่นี้พระยาพหลพลพยุหเสนาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเพียงคนเดียวในช่วงเวลาดังกล่าวและเนื่องจากในช่วงสมัยนี้ฝ่ายกลุ่มผู้นำใหม่ได้ดำเนินการทางการเมืองและมีการเคลื่อนไหวของกระแสความคิดหลัก ๆ ร่วมกันไปใน

ทิศทางหนึ่ง การเข้าใจแนวโน้มของความคิดและการปฏิบัติในระยะสามปีสุดท้ายของทศวรรษที่ 2470 จึงมีความสำคัญในฐานะที่จะช่วยให้มีความเข้าใจรากฐานทางภาวะวิสัยของระบอบราชาธิปไตยภายใต้กฎหมายหรือระบอบรัฐธรรมนูญของรัฐประชาชาติสยาม และเข้าใจผลสืบเนื่องของกระบวนการปฏิวัติสยามตามสมควร

อย่างไรก็ตาม รากฐานของความคิดและการปฏิบัติดังกล่าวต่อไปคงเป็นเพียงภาพรวมของประวัติศาสตร์การเมืองสยามในสมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาเท่านั้น ซึ่งเป็นช่วงสุดท้ายก่อนที่รัฐสยามใหม่จะมีเอกราชสมบูรณ์ในปี พ.ศ.2481 และก่อนที่กลุ่มผู้นำรุ่นหนุ่มของคณะราษฎรคือหลวงพิบูลสงคราม กับคณะจะก้าวขึ้นเป็นผู้นำในฐานะนายกรัฐมนตรีรวมทั้งเป็นผู้นำในฐานะอื่นๆ ในทางหนึ่งไม่อาจกล่าวปฏิเสธได้โดยสิ้นเชิงว่ารัฐบาลของหลวงพิบูลสงครามมิใช่ผลลัพธ์ของกระบวนการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 แต่ก็คงต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมต่อไปถึงหลักความคิดประสบการณ์และจินตนาการทางการเมืองของหลวงพิบูลสงครามกับคณะของเขาเป็นการเฉพาะมากกว่าที่กล่าวในบทนี้ (ดู แสงเดือน, 2534) รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่างประเทศซึ่งมีผลต่อการเมืองภายในประเทศอย่างลึกซึ้ง สงครามโลกครั้งที่สองกับการเดินทัพและตั้งกองทัพประจำอยู่ภายในประเทศไทยของกองทัพญี่ปุ่นนั้นเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยมีมาก่อน ซึ่งมีผลต่อการเมืองของสยามที่ได้เปลี่ยนชื่อเป็นประเทศไทยนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2482 เป็นอย่างมาก พิจารณาข้อเท็จจริงต่างๆ ในประการหลัง กล่าวในอีกทางหนึ่งได้ว่าความคิดและการปฏิบัติในทางการเมืองในทศวรรษที่ 2480 ของไทย มิใช่ผลลัพธ์ที่สืบทอดโดยตรงจากกระบวนการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 แต่นี่ก็เป็นเรื่องราวที่มีควรกล่าวอธิบายในหนังสือเล่มนี้

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ

วันที่ 12 มกราคม พ.ศ.2476 (ปฏิทินใหม่คือปี พ.ศ.2477) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระราชหฤทัยอย่างมีอาชงมิใคร่ทัดทานได้ในพระราชประสงค์ว่า พระองค์จะทรงเสด็จประพาสต่างประเทศเพื่อรักษาพระวรกาย (รำไพพรรณี, 2516) พระองค์ทรงมีกระแสพระราชดำริสกับประชาชนก่อนเสด็จพระราชดำเนินออกจากพระนครว่า

“...ทั้งนี้เป็นเพราะความจำเป็นเพื่อรักษาร่างกายของข้าพเจ้าและข้าพเจ้าจะถือโอกาสเจริญทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศให้สนิทสนมยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าทราบตระหนักในความลำบากทางการบ้านเมืองซึ่งมีอยู่เวลานี้ แต่ข้าพเจ้ามีความไว้วางใจในคณะรัฐบาล ซึ่งมีนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่น้อย่างเต็มที่ และสภาผู้แทนราษฎรทั้งหลายก็ได้แสดงความไว้วางใจ เช่นเดียวกัน ...และตามการเป็นไปในสภาเท่าที่เป็นมาแล้ว ก็แสดงให้เห็นว่ากิจการในสภาคงจะดำเนินลุล่วงไปโดยเรียบร้อย ดังนี้จึงเป็นที่คาดหมายได้ว่า สภาผู้แทนราษฎรจะได้เป็นกำลังอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งได้ช่วยเหลือรัฐบาลในการบำรุงประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าต่อไป...” (ศิลปากร, 2524:196)

ในอีกหนึ่งสัปดาห์ถัดมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินถึงเมืองเมดินาเกาะสุมาตราซึ่งในสมัยนั้นยังคงอยู่ภายใต้การปกครองของประเทศฮอลันดา สถานที่นั้นได้กลายเป็นที่ประชุมของเจ้า

นายชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปมากกว่า 29 พระองค์ซึ่งมาพร้อมกันเพื่อรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างเช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ฯลฯ (แกมสุข,2533:60;Landon,1939:253) และคงเป็นการรวมพระราชวงศ์ในจำนวนมากที่สุดเป็นครั้งสุดท้ายของประวัติศาสตร์สยามใหม่

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสประเทศยุโรปหลายประเทศ และที่น่าสนใจคือทรงพบปะกับผู้นำของประเทศอิตาลี คือมุสโสลินี และประธานาธิบดีของประเทศเยอรมันในสมัยนั้นด้วย โดยที่พระองค์ทรงมีความสนพระราชหฤทัยเป็นพิเศษในกิจการต่างๆที่พวกฟาสซิสต์และนาซีกำลังคิดและดำเนินการอยู่ในประเทศทั้งสอง ได้ทรงแสดงความชื่นชมกับประเทศอิตาลีว่าเป็นประเทศที่อาจมีอนาคตสดใสกว่าประเทศอื่นๆในทวีปยุโรป เพราะว่า “คนมีความสุขสมบูรณ์ สะดวกในการปกครอง ประเทศอื่นๆหาชนกำลังตก อยู่ในความลำบากเนื่องจากเศรษฐกิจตกต่ำ แต่ประเทศอิตาลีดูเหมือนรู้สึกน้อยและน่าจะพ้นจากเศรษฐกิจได้ก่อนประเทศอื่นๆหลายประเทศ” (จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ.2476-2477,2526:72) เรื่องนี้นับเป็นการเปลี่ยนแปลงของกระแสความคิดหลักกระแสนิ่งของโลกซึ่งผู้นำของประเทศต่างๆเองก็คงคิดคำนึงถึงเช่นกันในสมัยนั้น

ในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินต่างประเทศ พระองค์ทรงใช้พระราชอำนาจยับยั้งร่างกฎหมายของรัฐบาลซึ่งผ่านความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรรวม 4 ครั้ง ครั้งแรกคือร่างพระราชบัญญัติอากรมรดกและการรับมรดก พุทธศักราช 2476 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทักท้วงเรื่องที่ไม่มียกเว้นที่ชัดเจนเกี่ยวกับทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ เรื่องนี้ฝ่ายรัฐบาลได้ยืนยันหลักความคิดตามร่างพระราชบัญญัติเดิม โดยเสนอร่างพระราชบัญญัติฉบับใหม่ต่อฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรขึ้นคู่กันกับร่างพระราชบัญญัติอากรมรดก ร่างพระราชบัญญัติใหม่ชื่อพระราชบัญญัติว่าด้วยกรยกเว้นภาษีอากรอันเกี่ยวแก่ทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ พุทธศักราช 2477 ต่อมาในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2477 พระองค์ทรงใช้พระราชอำนาจยับยั้งร่างกฎหมายอีกรวม 3 ฉบับ (หลังจากร่างพระราชบัญญัติอากรมรดกผ่านสภาผู้แทนราษฎรเป็นครั้งที่สอง) ได้แก่ร่างพระราชบัญญัติแก้ไขประมวลกฎหมายอาญาทหาร พุทธศักราช 2477, ร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมลักษณะอาชญา พุทธศักราช 2477 (ฉบับที่ 6), และร่างพระราชบัญญัติแก้ไขวิธีพิจารณาความอาชญา พุทธศักราช 2477 (ฉบับที่ 3) ในประเด็นสำคัญเกี่ยวกับการตัดพระราชอำนาจการให้อภัยโทษผู้ได้รับ โทษจากศาลถึงขั้นประหารชีวิต อย่างไรก็ตามเมื่อทางรัฐบาลได้นำเอาร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวเสนอต่อที่ประชุมของสภาผู้แทนราษฎรอีกครั้งหนึ่งตามรัฐธรรมนูญ ปรากฏว่าทางฝ่ายสภามีมติยืนยันตามร่างเดิม 75 เสียง เห็นควรไม่ตราเป็นพระราชบัญญัติ 36 เสียง และงดออกเสียง 29 เสียง ซึ่งทำให้ร่างพระราชบัญญัติต่างๆดังกล่าวประกาศใช้เป็นกฎหมายได้ (ดู แดงการณ...2478) แต่ก็เป็นวิกฤตการณ์อันเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระราชอำนาจยับยั้งร่างกฎหมายซึ่งเสนอโดยฝ่ายบริหารและผ่านความเห็นชอบของฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรในครั้งที่สำคัญยิ่ง และเป็นครั้งสุดท้ายของประวัติศาสตร์สยามใหม่ด้วย

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระราชประสงค์ที่จะสละราชสมบัติผ่านมาทางผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เข้าใจว่าเป็นวิธีการสุดท้ายซึ่งพระองค์จะทรงเจรจาต่อรองกับฝ่ายรัฐบาลได้ แต่ก็ต้องนับว่าสายไปมากแล้ว หากพิจารณาในสิ่งที่พระองค์ได้ทรง

ยินยอมให้กับฝ่ายคณะราษฎรนับตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 เป็นต้นมา (Tarling,1976:1-38) ฝ่ายรัฐบาลได้แต่งตั้งคณะผู้แทนประกอบด้วยเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศร์ หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ และนายดิเรก ชัยนาม คณะผู้แทนรัฐบาลชุดนี้เดินทางไปเฝ้าทูลละอองพระบาท ณ ประเทศอังกฤษเพื่อชี้แจงสิ่งที่ต้องพระราชหฤทัยและเชิญพระองค์เสด็จกลับพระนคร พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชบันทึกรายชื่อของพระราชหฤทัยต่างๆรวม 9 ข้อซึ่งรัฐบาลสนองตอบได้เพียงบางข้อเท่านั้น (แกลงการณ์...,2478) ต่อมาเมื่อฝ่ายรัฐบาลนำเรื่องต่างๆทั้งหมดเข้าที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 31 มกราคม พ.ศ.2477 ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรมีความเห็นว่าฝ่ายรัฐบาลได้ดำเนินการไปในทางที่ชอบแล้ว(แกลงการณ์...,2478:316-317) ซึ่งคงมีผลให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่มีทางเลือกมากนัก พระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขาทรงประกาศสละราชสมบัติในวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ.2477 (ปฏิทินใหม่ พ.ศ.2478) ซึ่งพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ได้ทรงกล่าวประเมินความขัดแย้งครั้งสำคัญนี้ไว้อย่างน่ารับฟังเป็นอย่างมากทรงกล่าวว่าเหตุมาจากฝ่ายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับฝ่ายรัฐบาลในสมัยนั้น มีหลักการทางการเมืองการปกครองและการดำเนินการทางรัฐธรรมนูญแตกต่างกัน (constitutional differences) (Chula Chakrabongse,1982:322)

ฝ่ายรัฐบาลได้รับพระราชหัตถเลขาทรงสละราชสมบัติ และได้นำพระราชหัตถเลขาเสนอเข้าที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรวันที่ 6 และ 7 มีนาคม พ.ศ.2477 ที่ประชุมมีมติรับทราบการสละราชสมบัติ และได้ลงมติตามมาตรา 9 แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม เห็นชอบในการอัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทรนันทมหิตลซึ่งทรงเป็นเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์ พระองค์ที่ 1 ในลำดับสืบพระราชสันตติวงศ์ขึ้นครองราชสมบัติตั้งนับตั้งแต่วันและเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติเป็นต้นไป (ดู ปชศ,47:“ประธานสภาผู้แทนราษฎรถึงนายกรัฐมนตรี” 7 มีนาคม 2477) และในวันเดียวกันนั้นที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรอีกเช่นกัน ได้ลงมติตามความในมาตรา 10 แห่งรัฐธรรมนูญ แต่งตั้งคณะผู้สำเร็จราชการขึ้นจำนวน 3 ท่านเพื่อดูแลพระราชภาระในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอาทรนันทมหิตลเพราะพระองค์ยังทรงพระเยาว์ คณะผู้สำเร็จราชการชุดแรกนี้ประกอบด้วย พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ทรงเป็นประธาน พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตยทิพอาภาทรงเป็น และเจ้าพระยามรราช(ปั้น สุขุม) ร่วมเป็นคณะผู้สำเร็จราชการ โดยให้ถือหลักว่าการลงมติวินิจฉัยข้อปรึกษาให้ถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณและในการลงนามในเอกสารราชการให้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ลงพระนามหรือลงนามอย่างน้อย 2 ท่าน (ปชศ,47:“ประกาศตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์” 7 มีนาคม 2477)

ต่อมาในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2478 พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์สิ้นพระชนม์ ฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรได้มีมติแต่งตั้งเจ้าพระยาพิชโยธินทรโยธิน (กลุ่ม อินทรโยธิน)เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เพิ่ม ทั้งนี้พระองค์เจ้าอาทิตยทิพอาภาทรงทำหน้าที่เป็นประธานคณะ (ปชศ,48:1044-1046) การลงมติภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ให้ถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ และลงนามในเอกสารราชการอย่างน้อย 2 ท่านเหมือนเดิม ฉะนั้นกล่าวได้ว่าความเข้มแข็งและการมีเสถียรภาพของรัฐบาลในสมัยดังกล่าวส่วนสำคัญเกิด

* หากแบบแผนของการปฏิบัติราชการภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ยังคงดำเนินไปตามนี้ การประกาศสงครามของประเทศไทยต่อประเทศสหรัฐอเมริกาและประเทศอังกฤษเมื่อต้นปีพ.ศ.2485 ควรได้การพิจารณาทบทวนกันใหม่โดยยึดถือเอาเอกสารชั้นต้นเป็นข้อพิจารณาในประการเริ่มแรก

มาจากข้อเท็จจริงที่ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลยังทรงพระเยาว์และทรงมีคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ทรงประทับในต่างประเทศ พระองค์เสด็จนิวัติพระนครครั้งแรกในปี พ.ศ.2481 หลังจากมีข้อขัดแย้งเป็นการภายในระหว่างพระบรมวงศานุวงศ์กับคณะรัฐบาลในสมัยนั้น ซึ่งต้องใช้เวลาประมาณสามปีเศษ รัฐบาลจึงสามารถปราบปรามกบฏเสด็จนิวัติพระนครได้สำเร็จ (โครงการไทยศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527:129-147) คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในสมัยรัชกาลที่ 8 โดยปกติคณะหนึ่งๆมีผู้สำเร็จราชการไม่มากไปกว่า 3 พระองค์/ท่าน และโดยรวมทั้งหมดประกอบด้วยผู้สำเร็จราชการหลายพระองค์/ท่าน เนื่องด้วยฝ่ายสภาได้แต่งตั้งผู้สำเร็จราชการเพิ่มแทนผู้สำเร็จราชการที่สิ้นพระชนม์และถึงแก่อสัญกรรมลงไปเกือบทุกครั้ง อย่างไรก็ตาม คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ก็ฝ่ายรัฐบาลในสมัยนั้นไม่ปรากฏว่ามีข้อขัดแย้งกันเหมือนดังที่เกิดขึ้นระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้จนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่สองซึ่งเป็นสภาพแวดล้อมใหม่ที่แตกต่างไปจากช่วงปลายทศวรรษที่ 2470 เป็นอย่างมาก จึงปรากฏว่าได้มีข้อขัดแย้งระหว่างฝ่ายผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์กับฝ่ายรัฐบาลเกิดขึ้น

สภาผู้แทนราษฎร

วันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2476 ได้มีการเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรในสมัยที่สอง สภาผู้แทนสมัยที่สองนี้ประกอบด้วยผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้งทางอ้อมจำนวน 78 คน ซึ่งเรียกกันในสมัยนั้นว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่หนึ่ง กับอีกส่วนหนึ่งเป็นผู้แทนราษฎรที่มาจากการแต่งตั้งจำนวน 78 คนเท่ากัน โดยเรียกในสมัยนั้นว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่สอง สมาชิกทั้งสองประเภทประกอบกันเป็นสภาผู้แทนราษฎรซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามกำหนดให้มีสภาเดียว ไม่ได้แบ่งเป็นสองสภาเหมือนกันในสมัยต่อมา สภาผู้แทนราษฎรในสมัยนี้ได้แสดงบทบาททางการเมืองและการตรากฎหมายอย่างแข็งขัน และที่สำคัญยิ่งคือสภาชุดนี้ได้ดำรงอยู่จนครบอายุสมัยรวมสี่ปีคือถึงปี พ.ศ.2480 นับว่าเป็นเหตุการณ์ที่ไม่ใช่ปกตินักเนื่องด้วยสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งมีสมาชิกมาจากการเลือกตั้งหรือบางส่วนมาจากการเลือกตั้งนั้นมีเพียงน้อยครั้งในประวัติศาสตร์สยามและไทย ที่ดำรงสถานะอยู่อย่างต่อเนื่องจนครบวาระ

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจำนวน 78 คนซึ่งมาจากการเลือกตั้งนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่าเป็นนักกฎหมายคือประกอบอาชีพทนายความมากที่สุดจำนวน 21 คน รองลงมาคือข้าราชการประจำ 16 คน เป็นนักธุรกิจจำนวน 15 คน และข้าราชการซึ่งเกษียณหรือลาออกจากราชการแล้วจำนวน 11 คน ทั้งหมดเป็นเพศชาย มีอายุระหว่าง 30-49 ปี ซึ่งโดยเปรียบเทียบแล้วมีอายุน้อยกว่าการเลือกตั้งในครั้งต่อมา และที่มีอายุน้อยกว่าสามสิบปีมีจำนวนอยู่ 8 คน ในแง่ภูมิหลังทางการศึกษามีจำนวน 21 คนสำเร็จการศึกษาในชั้นปริญญาตรี หรือคิดเป็นร้อยละ 26.9 อาจกล่าวได้ว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในส่วนที่มาจากการเลือกตั้งชุดนี้มีการศึกษาค่อนข้างสูง (เศรษฐพร, 2514:131-178; Murashima et.al, 1991:134) นอกจากนี้ ได้แก่ภูมิหลังจากประวัติส่วนบุคคลซึ่งปรากฏว่ามีผู้แทนราษฎรที่มีเชื้อสายของเจ้าเมืองท้องถิ่นเดิมก่อนการสถาปนารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามในปี พ.ศ.2435 ได้รับเลือกตั้งจากผู้แทนตำบลในเขตการเลือกตั้งของตนจำนวนหลายคน อย่างเช่น นายวงศ์

แสนศิริพันธุ์ จากจังหวัดแพร่ นายสรอย ณ ลำปางจากจังหวัดลำปาง พระยาสมันตรัฐบุรินทร์ (ต๋อย ปินอับดุสลา) จากจังหวัดสตูล หลวงวรนิตปรีชา (วรดี พรหมสาขา ณ สกลนคร) จากจังหวัดสกลนคร และนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ จากจังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น คนกลุ่มนี้ทั้ง 78 คนถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งของสถาบันการเมืองใหม่(คือสภาผู้แทนราษฎร)พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวกับนักการทูตอังกฤษว่าการเลือกตั้งครั้งแรกของประเทศสยามเป็นไปโดยบริสุทธิ์ยุติธรรมและคนมาใช้สิทธิอย่างแข็งขัน พระองค์ทรงมีความหวังว่าคนกลุ่มใหม่ซึ่งมาจากการเลือกตั้งดังกล่าวนี้จะกลายเป็นพลังถ่วงกลุ่มข้าราชการของคณะราษฎรได้ ทั้งนี้ทรงมีสมมติฐานว่าราษฎรนั้นมีความนิยมพระมหากษัตริย์อยู่แล้ว เพียงแต่ไม่มีการรวมตัวกันมาก่อน และทรงกล่าวคำชมเชย พระยาเทพหัสดิน (ผาด เทพหัสดิน) ในฐานะที่เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และเป็นผู้มีความคิดไปทางอนุรักษนิยมว่าสามารถพาตนเองผ่านสนามการเลือกตั้งในเขตพระนครได้เป็นลำดับที่หนึ่ง (Tarling, 1976: 24-25)

ในขณะเดียวกัน มีสมาชิกกลุ่มคณะราษฎรจำนวน 5 คนได้ขันอาสาไปสมัครรับเลือกตั้งในเขตจังหวัดของตน แต่ก็ไม่สามารถแข่งขันกับคู่แข่งและผู้มีชื่อเสียงในระดับท้องถิ่นได้ จึงทำให้ไม่มีสมาชิกคณะราษฎรเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่หนึ่งในสภาผู้แทนราษฎรเลย คนกลุ่มนี้ได้แก่ นายสงวน ตุลารักษ์ นายхим วีระไวทยะ นายบุญล้อม พึ่งสุนทร นายเฉลียว ประทุมรส และนายจิตตะเสน ปัญจะ(ทจข.สร.0201.35.1/5) ในทางหนึ่งเรื่องนี้คงแสดงให้เห็นว่าการเลือกตั้งครั้งแรกของประเทศสยามเป็นไปโดยบริสุทธิ์ยุติธรรม รวมทั้งแสดงให้เห็นว่าชื่อเสียงและความตั้งใจของผู้นำคณะราษฎรในการจัดตั้งสมาคมการเมืองในระดับชาติ ดังเช่น สมาคมคณะราษฎรในระยะแรกๆนั้น ในทางปฏิบัติเป็นสิ่งที่ไม้อาจครอบคลุมและไม่สามารถทำให้ครอบคลุมหรือมีอิทธิพลต่อเมืองและตำบลของรัฐสยาม ซึ่งยังคงมีอิสระในสมัยนั้นอยู่ในระดับหนึ่งได้

ในส่วนของสมาชิกประเภทที่สอง ซึ่งมาจากการแต่งตั้งจำนวน 78 คนเท่ากันนั้น ฝ่ายรัฐบาลได้กราบบังคมทูลเสนอรายชื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเสด็จพระราชดำเนินจากสงขลาในวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ.2476 และทำประกาศแต่งตั้งในวันรุ่งขึ้น โดยที่รัฐบาลคิดคำนึงถึงวันประกาศเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรสมัยที่สองในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2476 เป็นสำคัญ สมาชิกสภาส่วนที่ได้รับการแต่งตั้ง คราวนี้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากสภาที่มาจากแต่งตั้งคราวแรกเมื่อ 18 เดือนก่อน (มิถุนายน พ.ศ.2475) ในสองประการ กล่าวคือ ในประการแรก สมาชิกกลุ่มคณะราษฎรได้รับการแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภทที่สองในอัตราส่วนที่มากกว่าครั้งเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 จากเดิมซึ่งมีสมาชิกคณะราษฎรอยู่ในสภา จำนวน 33 จาก 70 คนได้เพิ่มเป็น 47 จากจำนวน 78 คน อย่างไรก็ตามหากคิดถึงผู้แทนราษฎรทั้งสองประเภทในสภา ก็ต้องนับว่ามีสมาชิกคณะราษฎรอยู่ในสภาเป็นจำนวน 47 จากจำนวน 156 คนหรือร้อยละ 30.1 ของสภาเท่านั้น การแต่งตั้งสมาชิกคณะราษฎรเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพิ่มขึ้นจาก 33 เป็น 47 คนดังกล่าวนี้มีผลโดยตรงทำให้จำนวนข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ลดน้อยลงจากแต่เดิมซึ่งมีข้าราชการชั้นพระยาและเจ้าพระยาเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอยู่มากถึง 24 คนได้ลดลงเหลือเพียง 12 คน

ในประการที่สองคือ มีนายทหารได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่สองเพิ่มมากขึ้น จากแต่เดิมซึ่งมีเพียง 18 จากจำนวนรวม 70 คนได้เพิ่มเป็น 50 จากจำนวนรวม 78 คน นั้นหมายความว่า จำนวน

ผู้แทนราษฎรจากการแต่งตั้งในสายอื่นๆย่อมมีน้อยลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสายของข้าราชการพลเรือน ซึ่งแต่เดิมมีจำนวนถึง 44 จาก 70 คนได้ลดลงเหลือเพียง 27 จากจำนวน 78 คนเท่านั้น และมีพ่อค้าได้รับ แต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเหลือเพียงหนึ่งคน คือนายมังกร สามเสน (เดิมมี 3 คน)

พฤติกรรมของสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกซึ่งมีสมาชิกสองประเภทนี้ แม้ว่าได้รับการประเมินในภายหลังว่าเป็นสภาที่ถูกควบคุมโดยรัฐบาล (ดู เจษฎา, 2522:470-477) แต่โดยข้อเท็จจริงหรือทางปฏิบัติแล้วปรากฏว่าฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรสามารถทำให้ฝ่ายรัฐบาลต้องลาออกไปได้ถึงสองครั้ง ครั้งแรกคือในวันที่ 13 กันยายน พ.ศ.2477 ซึ่งฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติด้วยคะแนนเสียง 73 ต่อ 25 ไม่ให้ความเห็นชอบการทาสันธิสัญญาจำกัดยางกับต่างประเทศของฝ่ายรัฐบาล นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์สยามใหม่ซึ่งฝ่ายสภาใช้อำนาจควบคุมฝ่ายบริหาร และพระยาพลพลพยุหเสนา กับคณะรัฐมนตรีได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง แต่ก็ได้รับการแต่งตั้งเข้ามาใหม่อีกครั้งหนึ่ง ครั้งต่อมาคือในวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ.2480 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งมาจากการเลือกตั้งชื่อนายเลียง ไชยกาลได้เปิดอภิปรายทั่วไปเรื่องการซื้อขายที่ดินของพระคลังข้างที่ เขากล่าวว่ามีรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลบางคนเข้าไปเกี่ยวข้องกับการซื้อขายที่ดิน ส่งผลให้หัวหน้าคณะรัฐบาลคือพระยาพลพลพยุหเสนาขอกราบถวายบังคมลาออกอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ได้รับการแต่งตั้งกลับเข้ามาใหม่อีกครั้งเหมือนเดิม ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ ในทางหนึ่งแสดงให้เห็นความคิดและจิตใจของฝ่ายบริหารในสมัยนั้น ซึ่งให้คุณค่าและเคารพ มติความเห็นของฝ่ายสภา (ดูต่อไปข้างหน้า) และในขณะเดียวกันก็บ่งแสดงให้เห็นว่า ผู้แทนราษฎรซึ่งมาจากการเลือกตั้งรวมทั้งในส่วนที่มาจากแต่งตั้งด้วยนั้น มีการเคลื่อนไหวอย่างเป็นอิสระโดยตัวเองระดับหนึ่ง ซึ่งฝ่ายรัฐบาลเองไม่สามารถบงการหรือควบคุมได้อย่างเด็ดขาดทั้งหมด

คนกลุ่มนี้ที่สำคัญ อย่างเช่น นายเลียง ไชยกาล (สส.อุบลราชธานี) นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (สส.อุบลราชธานี) นายมงคล รัตนวิจิตร (สส.นครศรีธรรมราช) นายไต้ ปาณิกบุตร (สส.พระนคร) นายบุญแกม ปิตยานนท์ (สส.สระบุรี) นายดาบยูเกียง ทองลงยา (สส.กาญจนบุรี) นายเลมียต หงส์ประภาส (สส.อยุธยา) และนายสนิท เจริญรัฐ (สส.นครราชสีมา) เป็นต้น เป็นผู้แทนราษฎรรุ่นแรกซึ่งทำการเคลื่อนไหวอย่างแข็งขันทั้งในการอภิปรายแสดงความคิดเห็นและทำการควบคุมฝ่ายรัฐบาลโดยกลไกและอำนาจซึ่งฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรมีอยู่ รวมทั้งทำการเคลื่อนไหวโดยพยายามรวมกลุ่มกันจัดตั้ง“คณะกรรมการเมือง”ขึ้นโดยตนเอง แม้ว่าไม่ได้รับอนุญาตให้จัดตั้งอย่างเป็นทางการ แต่ก็เห็นได้ชัดว่ามีกลุ่มการเมืองในลักษณะ“คณะ”หรือ“พรรคการเมือง” อย่างไม่เป็นทางการเกิดขึ้นภายในสภาผู้แทนราษฎร อย่างเช่น การรวมกลุ่มของนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ร่วมกับนายเลียง ไชยกาลและนายมงคล รัตนวิจิตร เป็นต้น (ดู Murashima et.al, 1991:39; พ็ริยา, 2533)

อย่างไรก็ตาม สภาผู้แทนราษฎรได้มีบทบาทช่วยเหลือฝ่ายบริหารอย่างสำคัญในการจัดการปกครองและบริหารประเทศในสมัยนี้ โดยการตรากฎหมายเป็นจำนวนมากอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน อย่างเช่นในปี พ.ศ.2477 ได้พิจารณาให้ความเห็นชอบและประกาศใช้พระราชบัญญัติต่างๆรวม 55 ฉบับ ในปีถัดมาคือ พ.ศ.2478 พิจารณาให้ความเห็นชอบพระราชบัญญัติต่างๆจำนวน 99 ฉบับ และในปี พ.ศ.2479 จำนวน 87 ฉบับ นับเป็นจำนวนพระราชบัญญัติที่มากกว่าในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นจำนวนหลายเท่า เนื่องด้วยในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นิยมตรากฎหมายในรูปลักษณะอื่น อย่างเช่น ประกาศพระบรมราชโองการ และกฎ

เสนาบดี เป็นต้น การมีบทบาทที่เข้มแข็งของฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรในการตรากฎหมายในลักษณะดังกล่าวนี้ ได้กลายเป็น สถาบันการเมืองที่สำคัญของระบอบใหม่ในการบั่นทอนพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยปริยาย คือในจำนวนสี่ครั้งที่ฝ่ายบริหารในสมัยนั้นมีข้อขัดแย้งในตราพระราชบัญญัติกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรได้มีมติรับรองและให้ความเห็นชอบกับการกระทำของฝ่ายรัฐบาลทุกครั้ง ซึ่งมีส่วนทำให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติในท้ายที่สุด (แถลงการณ์.. 2478)

บทบาทที่เข้มแข็งของฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรยังมีส่วนช่วยเหลือและให้ความชอบธรรมแก่ฝ่ายรัฐบาลในการปราบปราม“ศัตรู”ฝ่ายตรงข้ามของรัฐบาลด้วย อย่างเช่น การตราพระราชบัญญัติจัดการป้องกันรักษารัฐธรรมนูญ พ.ศ.2476 พระราชบัญญัติจัดตั้งศาลพิเศษในปี พ.ศ.2476 และ พระราชบัญญัติจัดตั้งศาลพิเศษในปี พ.ศ.2478 เป็นต้น (ดู ฎธธ.2521) ซึ่งเป็นการจัดตั้งศาลพิเศษขึ้นเพื่อพิพากษาคดีของฝ่ายผู้นำของคณะรัฐบาลโดยเฉพาะ แต่ก็เป็น“วิธีการ”ที่ได้รับความเห็นชอบจากฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรในสมัยนั้น ซึ่งมีความแตกต่างจากการปราบปราม“ศัตรู”ของฝ่ายรัฐบาลในสมัยหลัง ๆ ที่ใช้“ประกาศคณะปฏิวัติ”หรือคำสั่ง“ลับ”ของผู้นำโดยไม่ได้ได้รับความเห็นชอบจากฝ่ายผู้แทนราษฎรแต่อย่างใดทั้งสิ้น

สภาผู้แทนราษฎรชุดที่มีสมาชิกสองประเภทนี้ได้ดำรงสถานะอยู่ครบวาระ จึงมีการเลือกตั้งครั้งใหม่เมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ.2480 ซึ่งเป็นการเลือกตั้งทางตรง มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้รับเลือกตั้งเข้ามาจำนวน 91 คน และฝ่ายรัฐบาลได้แต่งตั้งสมาชิกประเภทที่สองเพิ่มขึ้นอีก 13 คนในวันถัดมา เพื่อทำหน้าที่ร่วมกับสมาชิกประเภทที่สองชุดเดิมจำนวน 78 คน ซึ่งทำให้สมาชิกทั้งสองประเภทในสภาผู้แทนราษฎรมีจำนวนเท่ากันตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ และโดยการปฏิบัติในลักษณะดังกล่าวนี้ก็ทำให้สถาบันสภาผู้แทนราษฎรกลายเป็นสถาบันการเมืองใหม่ คือมีความต่อเนื่องและมีการหน้าที่อย่างสำคัญในทางการเมืองการปกครอง

คณะรัฐมนตรี

คณะรัฐมนตรีเป็นสถาบันการเมืองใหม่ที่สำคัญยิ่งอีกส่วนหนึ่งของระบอบรัฐธรรมนูญสยาม เนื่องด้วยคณะรัฐมนตรีมีอำนาจหน้าที่ที่สำคัญที่สุดคือ มีหน้าที่บริหารราชการแผ่นดิน (มาตรา 46) แต่ทั้งนี้คณะรัฐมนตรีต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความไว้วางใจของสภาผู้แทนราษฎรและต้องรับผิดชอบร่วมกันในแนวนโยบายทั่วไปของรัฐบาล (มาตรา 50) คณะรัฐมนตรีสามารถปราบปรามคทูลพระมหากษัตริย์ให้ทรงตราพระราชกำหนด และพระราชกฤษฎีกาที่ไม่ขัดต่อกฎหมาย รวมทั้งพระราชกฤษฎีกายุบสภาเพื่อให้มีการเลือกตั้งใหม่ (มาตรา 52,56)

คณะรัฐมนตรีประกอบด้วยนายกรัฐมนตรีหนึ่งนายและรัฐมนตรีอย่างน้อยสิบสี่นายและอย่างมากยี่สิบสี่นาย โดยที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามระบุว่านายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีอีกสิบสี่นายต้องเลือกจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ส่วนที่เหลืออาจเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือไม่ก็ได้ (มาตรา 47) รัฐมนตรีในระบบดังกล่าวนี้แบ่งออกได้เป็นสามประเภท คือ รัฐมนตรีบัญชาการหรือว่าการประจำกระทรวงหนึ่ง รัฐมนตรีช่วยว่าการประจำกระทรวงหนึ่ง และรัฐมนตรีซึ่งนิยมเรียกในสมัยหลังว่าเป็น“รัฐมนตรีลอย”อีกหนึ่ง (มาตรา 50)

ซึ่งในทางปฏิบัติเป็นการผสมผสานระบบเสนาบดีเดิมเข้ากับระบบคณะกรรมการราษฎร (ดูบทที่ 8) ในระหว่างที่เริ่มมีการปฏิบัติราชการแผ่นดินแบบใหม่ในระหว่างเดือนมิถุนายนจนถึงเดือนธันวาคม พ.ศ.2475

นายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีทั้งสามประเภทถือเป็นข้าราชการการเมืองของรัฐประชาชาติสยามซึ่งมีอัตราเงินเดือนที่แน่นอนและประกาศให้ทราบในหนังสือราชกิจจานุเบกษา กล่าวคือ เริ่มจากปี พ.ศ.2476 นายกรัฐมนตรีคือพระยาพหลพลพยุหเสนาได้รับเงินเดือน 1,600 บาท รัฐมนตรีว่าการประจำกระทรวงมีเงินเดือน 1,500 บาท และรัฐมนตรีช่วยว่าการประจำกระทรวงกับรัฐมนตรีลอยมีเงินเดือน 1,200 บาท ระบบอัตราเงินเดือนและการจัดแบ่งประเภทรัฐมนตรีแบบดังกล่าวนี้ดำเนินต่อมาจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง (ดู O.S.S., R and A Report No.1712 "The Structure of Government of Thailand" 20 March 1944) ซึ่งแตกต่างจากระบบเสนาบดีของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งโดยรูปแบบและเนื้อหา เนื่องด้วยคณะรัฐมนตรีมีอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบซึ่งเป็น "อิสระ" จากองค์พระมหากษัตริย์ ทำหน้าที่ "บริหารราชการแผ่นดิน" แทนพระมหากษัตริย์ (ดู เชื้อ, 2495) และรับเงินเดือนจากรัฐในอัตราที่แน่นอนตายตัว

นอกจากนี้ แนวคิดในการจัดตั้งคณะรัฐมนตรีในแบบดังกล่าว ซึ่งแตกต่างจากระบบคณะรัฐมนตรีในระยะหลังสงครามโลกครั้งที่สอง มีลักษณะเด่นอยู่ที่จำนวนรัฐมนตรีว่าการประจำกระทรวงมีจำนวนจำกัด การแต่งตั้งรัฐมนตรีช่วยว่าการประจำกระทรวงมีน้อยมาก และโดยเปรียบเทียบมีรัฐมนตรีลอยในจำนวนที่มากกว่า รัฐมนตรีว่าการประจำกระทรวง อย่างเช่น คณะรัฐมนตรีภายใต้การนำของพระยาพหลพลพยุหเสนาชุดแรก (24 มิถุนายน-15 ธันวาคม พ.ศ.2476) มีรัฐมนตรีว่าการประจำกระทรวง 7 นายและมีรัฐมนตรีลอยอยู่ถึง 11 นาย ถัดมาคือ คณะรัฐมนตรีภายใต้การนำของพระยาพหลพลพยุหเสนาชุดที่สอง (16 ธันวาคม พ.ศ.2476-21 กันยายน พ.ศ.2477) ปรากฏว่ามีรัฐมนตรีประจำกระทรวง 9 นายแต่มีรัฐมนตรีลอยอยู่ถึง 10 นาย และชุดถัดต่อมาภายใต้การนำของพระยาพหลพลพยุหเสนาอีกเช่นกัน (22 กันยายน พ.ศ.2477-9 สิงหาคม พ.ศ. 2480) มีรัฐมนตรีประจำกระทรวงอยู่ 8 นาย และมีรัฐมนตรีลอยอยู่ 9 นาย แม้ในระยะต่อมาจะมีการปรับปรุง คณะรัฐมนตรี ในวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ.2478 โดยมีการแต่งตั้งรัฐมนตรีว่าการประจำกระทรวงเพิ่มขึ้น 3 นาย แต่ก็มีการแต่งตั้งรัฐมนตรีลอยเพิ่มในจำนวน 6 นายเช่นกัน (ดู มนูญ, 2508) วิธีปฏิบัติเช่นนี้ อธิบายได้โดยการพิจารณาที่มาของระบบคณะรัฐมนตรีโดยรวมดังได้กล่าวมาแล้วซึ่งมีหลักแนวคิดที่รัฐมนตรีเป็นผู้รับผิดชอบต่อ รัฐ คือเป็น State Councillor โดยเท่าเทียมกัน เวลาลงคะแนนเมื่อมีการประชุมคณะรัฐมนตรี รัฐมนตรีทุกคนมีคะแนนเสียงเท่ากัน ดังนั้นรัฐมนตรีลอยจึงมีความสำคัญในฐานะเป็นผู้ถ่วงดุลย์รัฐมนตรีประจำกระทรวง และถ่วงดุลย์ความ "ชั่วร้าย" อันอาจเกิดขึ้นได้โดยอำนาจของผู้นำคือนายกรัฐมนตรีเองและโดยอำนาจของรัฐมนตรีกระทรวงสำคัญภายในระบบคณะรัฐมนตรี (Thompson, 1941:70; O.S.S., R and A Report No.1712 "The Structure of Government of Thailand" 20 March 1944)

ภายในระบบคณะรัฐมนตรีแบบดังกล่าวนี้ กล่าวได้ว่าตำแหน่งนายกรัฐมนตรีมีอำนาจหน้าที่อย่างเป็นทางการไม่มากนัก เนื่องด้วยสำนักนายกรัฐมนตรีมีอำนาจหน้าที่เฉพาะในเกี่ยวกับราชการทั่วไป และดูแลหน่วยงานพิเศษอยู่ 4 หน่วยงาน คือ คณะกรรมการกฤษฎีกา คณะกรรมการข้าราชการพลเรือน คณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน และกรมโฆษณาการ (ปชศ, 46:515-516) โดยไม่มีรัฐมนตรีว่าราชการประจำสำนักนายกรัฐมนตรี

นายกรัฐมนตรีในระบบนี้มีความสำคัญในฐานะเป็น“ประธาน”ของรัฐมนตรี (President of the State Council) มากกว่า ทั้งนี้นายกรัฐมนตรีอาจมีอำนาจเพิ่มมากขึ้นได้ด้วยอำนาจบารมีของตัวเองอย่างหนึ่ง โดยการทำหน้าที่ประสานงานของเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ซึ่งคนแรกคือหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ และคนต่อมาคือนายทวี บุญยเกษตริกหนึ่งหรือทำการประชาสัมพันธ์โดยกรมโฆษณาการอย่างหนึ่ง และอาจมีอำนาจเพิ่มขึ้นเนื่องด้วยนายกรัฐมนตรีเป็นรัฐมนตรีว่าการประจำกระทรวงใดอีกกระทรวงหนึ่งในเวลาเดียวกันอีกอย่างหนึ่ง

ผู้ที่สามารถเป็นนายกรัฐมนตรีได้ มีความระบุมไว้อย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญว่าต้องเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทใดประเภทหนึ่ง(มีสองประเภท) โดยการพิจารณาคัดเลือก กราบทูลเสนอชื่อและลงนามรับสนองพระบรมราชโองการของผู้ดำรงตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎร ประธานสภาผู้แทนราษฎรในสมัยนี้มี 4 คนเรียงตามลำดับได้แก่ เจ้าพระยาพิชัยญาติ, พระยาศรยุทธเสนี, เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์, และพระยามานวราชเสวี ซึ่งต่างเป็นข้าราชการและนายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่เอนเอียงไปทางนิยมระบอบรัฐธรรมนูญมากกว่าคนอื่น ๆ ในรุ่นราวคราวเดียวกัน และในทางปฏิบัติอีกเช่นกันผู้ดำรงตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎรคงต้องปรึกษาหารือกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่สองซึ่งมาจากการแต่งตั้งและมีความเป็นกลุ่มมากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือกลุ่มแกนนำของสมาชิกคณะราษฎรในสภาผู้แทน ที่สำคัญมีจำนวนประมาณ 8-9 คน ได้แก่ พระยาพหลพลพยุหเสนา, หลวงพิบูลสงคราม, หลวงประดิษฐมนูธรรม, หลวงสินธุ์สงครามชัย, หลวงนฤเบศร์มานิต, หลวงอดุลเดชจรัส, หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์, หลวงศุภชลาศัย, และหลวงโกวิทอภัยวงศ์ คนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มแกนนำของกลุ่มคณะราษฎรซึ่งมีการประชุมกันเสมอๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการตัดสินใจเรื่องสำคัญๆ อย่างเช่น ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (ดู *ไทยใหม่*, 17 ธันวาคม 2480; Murashima et.al, 1991:6-7) และด้วยเหตุนี้ การเสนอชื่อผู้สมควรเป็นนายกรัฐมนตรีจึงถูกกำหนดโดยกลุ่มแกนนำดังกล่าว โดยไม่มีกลุ่มอื่นๆ สามารถเข้ามามีส่วนร่วมหรือมีส่วนกำหนดมากนัก ในเรื่องนี้ซึ่งเจ้านายทรงอยู่เหนือการเมือง ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ถูกเบียดให้อยู่นอกกระบวนการทางการเมือง และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพิ่งได้รับเลือกตั้งเข้ามาในสภาเป็นครั้งแรก

อย่างไรก็ตาม ในระหว่างปี พ.ศ.2477 จนถึงปี พ.ศ.2480 ซึ่งเป็นสมัยที่มีนายกรัฐมนตรีอยู่เพียงคนเดียวคือ พระยาพหลพลพยุหเสนา อีกทั้งเป็นเวลาในช่วงที่ค่อนข้างสั้น แต่ก็มีการเปลี่ยนแปลงผู้ร่วมเป็นคณะรัฐมนตรีอย่างน่าสนใจอย่างน้อยในสองประการคือ หนึ่งในระยะแรกๆคือในก่อนสิ้นปี พ.ศ.2477 พระยาพหลพลพยุหเสนายังคงร่วมทำงานกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ โดยให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้บริหารราชการในฐานะรัฐมนตรีว่าการประจำกระทรวงทุกกระทรวง ในขณะที่ฝ่ายคนรุ่นหนุ่มและสมาชิกคณะราษฎรเป็นเพียงรัฐมนตรีลอย ส่วนในระยะถัดมาคือนับตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2477 และกลางปี พ.ศ.2478 เป็นต้นไปปรากฏว่าฝ่ายข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้ถอนตัวออกจากคณะรัฐมนตรีตามลำดับ โดยมีสมาชิกคณะราษฎรรุ่นหนุ่มๆรวม 4 คน ได้ก้าวขึ้นมาเป็นรัฐมนตรีว่าการประจำกระทรวงที่สำคัญแทนข้าราชการอาวุโส ได้แก่ หลวงพิบูลสงครามจากรัฐมนตรีลอยเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม หลวงประดิษฐมนูธรรมจากรัฐมนตรีลอยในระยะแรกเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยและเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศตามลำดับ หลวงสินธุ์สงครามชัยจากรัฐมนตรีลอยเช่นกันได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์จากรัฐมนตรีลอยได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย นี่เป็นการปฏิบัติในทางการเมืองของพระยาพหลพลพยุหเสนาซึ่งได้สนับสนุนให้ผู้นำกลุ่มคณะราษฎรรุ่นหนุ่มทั้งจากสองสาย คือทหารและพลเรือน ให้ก้าวขึ้นมาบริหารอย่างค่อยเป็น

ค่อยไป ซึ่งนักการทูตชาวอังกฤษที่มีชื่อเสียงพิจารณาว่าเป็นการจัดคณะรัฐบาลแบบ“รัฐบาลผสม” (Coalition Government) อย่างหนึ่ง (ดู FO.371/20302 “Sir J.Crosby to Mr.Eden” 24 February 1936)

ในประการต่อมา แม้จะมีการประคับประคองคณะรัฐบาลโดยพระยาพลพลพยุหเสนาในลักษณะเป็น “รัฐบาลผสม” ดังกล่าว แต่ในเกือบทุกกระทรวง ได้มีการเปลี่ยนรัฐมนตรี 3-4 คนของทุกกระทรวงนับตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2476 จนถึงต้นปี พ.ศ.2480 คิดเฉลี่ยแล้วมีการเปลี่ยนแปลงรัฐมนตรีของทุกกระทรวงปีละหนึ่งคน และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงมีลักษณะคล้ายๆกัน คือความคิดและพฤติกรรมของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไม่อาจกำกับราชการไปตามกระแสหลักของระบอบใหม่ซึ่งเอนเอียงไปในทางชาตินิยมตามลำดับได้ อย่างเช่น กระทรวงเศรษฐกิจ รัฐมนตรีกระทรวงเศรษฐกิจคนแรกของรัฐบาลพระยาพลพลพยุหเสนาคือ พระยาโกมารกุลมนตรี (ชื่น โกมารกุล ณ นคร) อดีตเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในสมัยระบอบเก่า สำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ มีชื่อเสียงว่าเป็นคนซื่อตรงและเป็นนักอนุรักษนิยมในนโยบายทางการคลัง คนต่อมาคือพระสารสาสน์พลชั้นธ์ (ลอง สุนทานนท์) อดีตอาจารย์โรงเรียนนายร้อยซึ่งสนใจการเศรษฐกิจอย่างมากคนหนึ่ง แต่ครั้งได้เป็นรัฐมนตรีได้เสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจให้รัฐบาลดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบกึ่งสังคมนิยมกึ่งชาตินิยม[ดู หจช.(2)สร.0201.22/9] พระสารสาสน์พลชั้นธ์กล่าวว่า “รัฐต้องทำหน้าที่เป็นผู้ประกอบการและเป็นผู้ริเริ่มในการทำให้ทุนและแรงงานเจอกัน ทำองคัพยพให้มีงาน ทำคนให้มีเครื่องมือหรือปัจจัยการผลิต และทำหน้าที่วินิจฉัยชนิดและจำนวนของผลการผลิต..” ซึ่งเป็นโครงการที่ถูกโจมตีมากที่สุดจากรัฐมนตรีกระทรวงการคลัง ที่ปรึกษารัฐบาล และจากคนชั้นกลางในวงการหนังสือพิมพ์ ในท้ายที่สุดเขาก็ต้องลาออกจากรัฐมนตรีและเดินทางไปทำงานส่วนตัวในต่างประเทศ รัฐมนตรีกระทรวงเศรษฐกิจคนที่สามคือพระยาศรยุทธเสนี(กระแส ประวาทะ นาวิน) เป็นนายทหารเรือซึ่งนิยมระบอบใหม่แต่ไม่ค่อยสนใจการเศรษฐกิจมากนัก เขาสนใจเรื่องการดำเนินการของสภาผู้แทนราษฎรมากกว่า และรัฐมนตรีกระทรวงเศรษฐกิจคนสุดท้ายสำหรับช่วงนี้ คือพระบริภัณฑ์ยุทธกิจ(ภา เพียรเลิศ) นายทหารซึ่งมีความคิดเศรษฐกิจแบบชาตินิยมอย่างค่อนข้างชัดเจน เขารับตำแหน่งรัฐมนตรีเศรษฐกิจนับตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2478 เป็นต้นไป และมีบทบาทอย่างสำคัญในการสนับสนุนให้รัฐเข้าแทรกแซงระบบเศรษฐกิจอย่างเข้มข้นในแบบชาตินิยม ซึ่งพระบริภัณฑ์ยุทธกิจเรียกหลักความคิดของเขาว่า “ลัทธิไทยนิยม” [ดู หจช.(2)สร.0201.57.1/2;เจฉิม,2484]

อีกตัวอย่างหนึ่ง ได้แก่ กระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งมีการเปลี่ยนตัวรัฐมนตรีรวม 4 คนจากพระยาอภิบาลราชไมตรี เป็นพระยาพลพลพยุหเสนา เป็นพระยาศรีเสนา และเป็นหลวงประดิษฐมนูธรรมในช่วงระยะเพียง 3 ปีระหว่างปี พ.ศ.2476-2478 ซึ่งเป็นเครื่องหมายบ่งแสดงว่าข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้มีความสามารถในระบอบเก่าไม่อาจดำเนินงานราชการในระบอบใหม่ ให้มุ่งไปในทิศทางที่ต้องการให้ประเทศมีเอกราชสมบูรณ์ในทางการศาลและการคลัง และต้องการให้ประเทศเป็น“อิสระ” จากการครอบงำของประเทศมหาอำนาจโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือประเทศอังกฤษมากกว่าแต่ก่อนได้ ตัวอย่างที่ดีที่สุด คือการวางตัวเป็นกลางด้วยการงดออกเสียงในที่ประชุมสันนิบาตชาติเรื่องญี่ปุ่นรุกรานแมนจูเรีย ในปี พ.ศ.2476 ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในการดำเนินนโยบายต่างประเทศของรัฐสยามใหม่ และทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของสยามใกล้ชิดไปทางประเทศญี่ปุ่นมากขึ้นไปตามลำดับ มีการติดต่อกันในทางการค้า ทางวัฒนธรรม และการซื้อขายอุปกรณ์ทางการทหาร ฯลฯ เพิ่มมากขึ้น (กนต์ธีร์,2527;Thompson,1941:129;Charivat,1985)

ที่กล่าวมา คงต้องยกเว้นกระทรวงการคลังกับกระทรวงยุติธรรม ซึ่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ยังคงผลัดเปลี่ยนภายในกลุ่มตนเป็นรัฐมนตรีว่าการประจำกระทรวงในตลอดช่วงปลายทศวรรษที่ 2470 นี้ กับกระทรวงกลาโหมซึ่งมีการเปลี่ยนตัวรัฐมนตรีว่าการกระทรวงจากพระยาประเสริฐสงคราม เป็นพระยาพหลพลพยุหเสนา และเป็นหลวงพิบูลสงคราม ซึ่งเป็นการดำเนินการไปในทางทิศทางเดียวกันอย่างค่อยเป็นค่อยไปและค่อนข้างแน่ชัดในเป้าประสงค์มากกว่ากระทรวงอื่นๆ อาทิเช่น มุ่งไปในทางปรับปรุงกองทัพ และจัดซื้ออาวุธ เป็นต้น

ระบบราชการและทหารแห่งชาติ

ระบบราชการและทหารแห่งชาตินับเป็นสถาบันสำคัญอีกส่วนหนึ่ง โดยพื้นฐานแล้วระบบนี้มีพัฒนาการต่อจากระบบราชการเดิมแต่ได้ยกเลิกหรือถอดถอนข้าราชการระดับยอดชั้น“พระยา”ประมาณ 300 คนเศษออกไปจากระบบราชการในกระบวนการเปลี่ยนแปลงระหว่างปี พ.ศ.2475 จนถึงปี พ.ศ.2476 เนื่องด้วยกลุ่มข้าราชการกับทหารรุ่นใหม่และคนชั้นกลางสยาม มีความรู้สึกนึกคิดว่าระบบราชการเดิมเป็นไปโดยขาด“หลักวิชา”ให้เงินเดือนข้าราชการชั้นสูงและเจ้านาย ซึ่งส่วนใหญ่ไม่มีการหน้าที่ใดๆในระบบเป็นจำนวนมาก อีกทั้งไม่มีระเบียบการที่แน่นอน ดังนั้นการตราพระราชบัญญัติจัดระเบียบป้องกันราชอาณาจักร พ.ศ.2476 พระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2476 พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรม พ.ศ. 2476 และ พระราชบัญญัติระเบียบราชการพลเรือน พ.ศ.2476 จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการเปลี่ยนแปลงระบบราชการแบบราชสมบัติหรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ให้เป็นระบบราชการแห่งชาติ ซึ่งหลวงสุขุมภัยประดิษฐ์ได้กล่าวไว้อย่างถูกต้องว่า การเปลี่ยนแปลงในปี พ.ศ.2476 เป็นการปรับใช้ระบบ“คุณธรรมอย่างแท้จริง”ในวงงานของราชการ (สุขุมภัยประดิษฐ์,2513:172)

การเปลี่ยนแปลงครั้งนั้นทำให้จำนวนข้าราชการโดยรวมเพิ่มขึ้นทันที จากจำนวน 71,203 คนในปี พ.ศ. 2476 เป็น 78,409 คนในปี พ.ศ.2477 และเป็น 83,503 คน (พ.ศ.2478), 89,951 คน (พ.ศ. 2479), และ 93,494 คน (พ.ศ.2480) ตามลำดับ โดยที่รัฐบาลจ่ายเงินเดือนข้าราชการลดลงจากระบบ ราชการแบบเดิมทั้งในแง่ของการคิดเฉลี่ยรายหัวหรืองบประมาณโดยรวม (SYB,20:344) เนื่องจากได้ยกเลิกระบบจ่ายเงินเดือนข้าราชการในระดับยอดในอัตราที่สูงมากเป็นพิเศษ ระเบียบข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2476 ได้กำหนดเงินเดือนข้าราชการไว้อย่างแน่นอนว่า ชั้นเสมียนพนักงานมี 17 ชั้นจาก 20 บาทจนถึง 80 บาท และชั้นประจำแผนกมี 30 ชั้นจากเงินเดือน 80 บาทจนถึง 1,000 บาท ซึ่งทำให้ข้าราชการระดับสูงสุด มีเงินเดือนมากกว่าชั้นต่ำสุดตกประมาณ 50 เท่า ซึ่งยังต้องนับว่ามากอยู่ดีหากเปรียบเทียบกับพัฒนาการของระบบราชการในระยะเวลาดังกล่าว แต่ก็ยังน้อยกว่าระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งต่างกันเกือบถึงสองร้อยเท่าในระหว่างข้าราชการชั้นเจ้าพระยากับระดับล่างสุดเช่น ครูในต่างจังหวัดซึ่งจ่ายโดยเงินศึกษาพลี

ระบบราชการแห่งชาติกลายเป็นระบบเปิดต่อสาธารณชนในระดับหนึ่ง คือผู้ที่จะเป็นข้าราชการต้องผ่านการสอบแข่งขัน สอบคัดเลือก หรือสอบโดยวิธีพิเศษ การเลื่อนชั้นข้าราชการ และการลงโทษข้าราชการมีระเบียบการกำหนดไว้แน่นอน และประกาศให้ทราบล่วงหน้า รวมทั้งได้มีการโฆษณาประชาสัมพันธ์กับราษฎร ประชาชน และพลเมืองอย่างกว้างเกี่ยวกับการหน้าที่และประโยชน์ของระบบราชการ การมีสิทธิและ

หน้าที่ของพลเมือง และเกี่ยวกับความจำเป็นกับเหตุผลต่างๆซึ่งประชาชนพลเมืองควรมีความจงรักภักดีต่อรัฐธรรมนูญ และชาติซึ่งระบบราชการเป็นผู้ดูแล รักษาและบำรุงให้มีความเจริญ (ดูต่อไปข้างหน้า)

อย่างไรก็ตาม ได้มีการแบ่งประเภทข้าราชการพลเรือนใหม่ออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ ข้าราชการพลเรือนการเมือง ข้าราชการพลเรือนวิสามัญ ข้าราชการพลเรือนรัฐพาณิชย์ ข้าราชการพลเรือนในพระองค์ และ ข้าราชการพลเรือนวิสามัญ (ปชศ,46:785-786) ซึ่งทำให้ระบบราชการมีการหน้าที่เพิ่มขึ้นมากกว่า ระบบราชการแบบ“ข้าแผ่นดิน”ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งในระยะสุดท้ายรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ตราพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือนขึ้นเช่นกัน โดยแบ่งข้าราชการพลเรือนออกเป็นสามประเภทเท่านั้น คือ ข้าราชการพลเรือนสามัญ ข้าราชการพลเรือนวิสามัญ และเสมียนพนักงาน (ปชศ,41:241-258) การขยายตัวของการหน้าที่ของข้าราชการดังกล่าวมีผลต่อพัฒนาการของระบบการเมืองต่อมาในระยะยาว เนื่องด้วยข้าราชการพลเรือนการเมืองคือข้าราชการซึ่งมีตำแหน่งเป็นนายรัฐมนตรี รัฐมนตรี เลขานุการรัฐมนตรี ฯลฯ คนกลุ่มนี้สามารถโยกย้ายไปมาในระหว่างตำแหน่งทางการเมืองกับตำแหน่งข้าราชการพลเรือนสามัญ หรือข้าราชการประจำได้ และในกรณีข้าราชการพลเรือนรัฐพาณิชย์คือข้าราชการในหน่วยงานรัฐพาณิชย์หรือรัฐวิสาหกิจ ซึ่งในปี พ.ศ.2476 ในขณะที่ตราพระราชบัญญัติดังกล่าวยังไม่มีรัฐพาณิชย์ใดนอกจากการรถไฟหลวง และ แผนกน้ำมันเชื้อเพลิงของกระทรวงกลาโหม แต่ในอีกทศวรรษถัดมาคือทศวรรษที่ 2480 เมื่อมีการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจแบบชาตินิยมอย่างเข้มแข็ง รัฐพาณิชย์ได้กลายเป็นเครือข่ายของความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ ระหว่างข้าราชการและทหารกับพ่อค้านักธุรกิจ (ดู ฉานิต,2521;สังคีต,2526)

แนวความคิดซึ่งต้องการให้ระบบราชการแห่งชาติมีความเข้มแข็ง และเป็น“อุปกรณ์”ของการสร้างระบอบใหม่อย่างต่อเนื่อง ในอีกส่วนหนึ่งพิจารณาได้จากการตราพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนฉบับใหม่ในปี พ.ศ.2479 (ปชศ,49:757-791) กล่าวคือพระราชบัญญัติดังกล่าวได้เพิ่มเติมให้ผู้ปฏิบัติงานในสำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรเป็นข้าราชการพลเรือนอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งรวมกับข้าราชการเดิมห้าประเภทจึงเป็นอันว่ามีข้าราชการพลเรือนทั้งหมดรวมหกประเภท การผูกข้าราชการพลเรือนทุกประเภทเข้าด้วยกันโดยพระราชบัญญัติฉบับเดียวนี้คงบ่งบอกความหมายว่าสถาบันราชการมีหน้าที่รักษาสถาบันสภาผู้แทนราษฎรด้วยในอีกทางหนึ่ง และผู้ที่ทำหน้าที่เป็นเลขาธิการสภาในสมัยนี้คือหลวงคหกรรมบดี (ชม จารุรัตน์) ผู้มีความคิดนิยมระบอบใหม่และใส่ใจกับงานของสภาผู้แทนราษฎรมากที่สุดคนหนึ่งของยุคสมัย

พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช 2479 (ปชศ,49:757-791) ได้แบ่งชั้นข้าราชการใหม่ออกเป็น 5 ชั้น ได้แก่ชั้นจัตวาเงินเดือนระหว่าง 20-120 บาท ชั้นตรีเงินเดือนระหว่าง 80-190 บาท ชั้นโทเงินเดือนระหว่าง 140-350 บาท ชั้นเอกเงินเดือนระหว่าง 320-600 บาท และชั้นพิเศษเงินเดือนระหว่าง 600-1,000 บาท คิดเฉลี่ยแล้วข้าราชการไทยได้รับเงินเดือนคนละ 39.13 บาท ซึ่งเป็นรากฐานของพัฒนาการในระยะต่อมาตราฉบับถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง (O.S.S., R and A Report No.1712 “The Structure of Government of Thailand” 20 March 1944)

การเคลื่อนไหวไปสู่ระบบราชการแห่งชาติในสายพลเรือนได้รับแรงหนุนจากการก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในปี พ.ศ.2477 ด้วยในอีกทางหนึ่ง เนื่องด้วยมหาวิทยาลัยดังกล่าวได้เปิดสอนหลัก

วิชาทั้งในทางกฎหมายเศรษฐศาสตร์ การเมือง ปรัชญา และประวัติศาสตร์โดยไม่มีการแบ่งแยกสาขาออกเป็น ส่วนๆ และเป็น การเปิดสอนแบบตลาดวิชาซึ่งให้โอกาสแก่ผู้ใฝ่ใจวิชาความรู้ทางกฎหมายและการเมือง ได้อย่างเต็มที่ ทำให้ความรู้ดังกล่าวซึ่งแต่เดิมเป็นของคนชั้นสูงกลายเป็นของคนทั่วไป ผู้สำเร็จการศึกษาซึ่งได้รับปริญญา “ธรรมศาสตร์บัณฑิต” เป็นผู้ที่มีความรู้กว้าง สามารถรับราชการและประกอบกิจการงานได้ในหลายทาง

สำหรับข้าราชการสายทหารได้มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่กองทัพแห่งชาติซึ่งมีขนาดเล็กในลักษณะ “กองกำลังผสม” (จิตราภรณ์, 2521:324) ซึ่งในตลอดสมัยของรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้บัญชาการทหารบก มียศเพียงแค่ นายพันเอก แต่งบประมาณทางการทหารเพิ่มขึ้นเป็นอันดับหนึ่งอย่างสม่ำเสมอ นับตั้งแต่ พ.ศ.2478 เป็นต้นไปจากแต่เดิมซึ่งมีงบประมาณรวมสูงสุดสลับไปมาระหว่างกระทรวงกลาโหมกับกระทรวงมหาดไทย (ดู SYB, 20:282) อย่างเช่นในปี พ.ศ.2478 กระทรวงกลาโหมได้งบประมาณ 23 ล้านบาทจากงบประมาณรวมทั้งหมด 85 ล้านบาท ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 27 และเพิ่มเป็น 26 ล้านบาทในปีถัดไป ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 27 เท่าๆ กับปีที่ผ่านมา ทั้งนี้ไม่รวมงบรายจ่ายในหมวดการลงทุนซึ่งแยกออกไปต่างหาก (SYB, 20:299) และไม่รวมรายได้จากการเรียขของกองทัพซึ่งเริ่มต้นในระหว่างเหตุการณ์คณะผู้บ้านเมืองเดือนตุลาคม พ.ศ.2476 และดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่งบประมาณของกระทรวงมหาดไทยกับกระทรวงอื่นๆ ในสมัยนั้นไม่ได้เพิ่มขึ้นมากนัก เนื่องด้วยมีกระทรวงใหม่ที่สำคัญคือกระทรวงเศรษฐกิจเป็นผู้ได้งบประมาณจำนวนมากไป และงบประมาณจำนวนมากซึ่งทางกระทรวงกลาโหมรับไป ในสมัยนั้น ได้ใช้จ่ายเพื่อการพัฒนากองทัพเรือและกรมทหารอากาศมากที่สุด (SYB, 20:285) ในกรณีของกรมทหารอากาศถือได้ว่าเป็นกองกำลังใหม่ซึ่งได้รับการยกฐานะจากกรมอากาศยานขึ้นเป็นกรมทหารอิสระคือแยกออกจากกองทัพบกในปี พ.ศ.2478 (ปชศ, 48:36-38)

นอกจากกรมทหารอากาศซึ่งเป็นการขยายหน่วยงานทางการทหารแล้ว กระทรวงกลาโหมได้มีการเคลื่อนไหวริเริ่มจัดตั้งหน่วยงานใหม่ๆ ขึ้น ที่สำคัญได้แก่ รัฐบาลพาณิชย์อย่างเช่น แผนกน้ำมันเชื้อเพลิง และโรงงานทอผ้าทหาร เป็นต้น ซึ่งต้องนับเป็นความริเริ่มในกรอบโครงของระบบราชการแห่งชาติ เนื่องด้วยมีระเบียบวางไว้ให้แล้วและกระทรวงกลาโหมมีความริเริ่มในเรื่องนี้ก่อนกระทรวงอื่นๆ ทั้งหมด ในระยะต่อมาจึง ได้ประสานกับกระทรวงเศรษฐกิจและกลายเป็นนโยบายเศรษฐกิจชาตินิยมอย่างเข้มแข็งไปในท้ายที่สุด ถัดมา คือกรมยุทธนาทหารซึ่งตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2478 โดยมีนายพันตรีประยูร ภมรมนตรีเป็นเจ้ากรมคนแรก กรมนี้มีหน้าที่จัดการฝึกอบรมวิชาการทหารแก่นักเรียนและนักศึกษาเพื่อให้มีความจงรักภักดีต่อชาติเป็นสำคัญ นอกจากนี้ได้แก่การขยายงานในส่วน of กรมยุทธนาทหารบก ซึ่งแต่ก่อนมีหน้าที่อยู่แต่ภายในกรมกองทหาร ให้มีหน้าที่ขยายออกไปทำการประชาสัมพันธ์และติดต่อกับประชาชนมากขึ้น หลวงพิบูลสงครามกล่าวว่า เจ้ากรมยุทธนาทหารบกต้องมีหน้าที่ใหม่ คือ “ทำการติดต่อกับประชาชนทั่วไป ให้ชาวซึ่งถึงคุณประโยชน์ของการทหาร ปลุกฝังความสามัคคีระหว่างทหารกับประชาชน และชักชวนให้ประชาชนบำรุงการทหาร..” (ไทยเขมรรวมข่าว, 24 พฤศจิกายน 2477)

กล่าวได้ว่าระบบราชการและทหารแห่งชาติมีแนวโน้มขยายตัวไปพร้อมๆ กับการใช้วิธีการโฆษณาและประชาสัมพันธ์ซึ่งเป็นวิธีการใหม่ที่ผู้นำใหม่ได้ตระหนักและเรียนรู้จากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ.2476 ฝ่ายพลเรือนเองในระยะแรกๆ นั้นอาศัยกรมโฆษณาการ และการประชาสัมพันธ์ของผู้แทนราษฎร

เป็นสำคัญ อย่างเช่น กรมโฆษณาการซึ่งสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี ได้จัดพิมพ์หนังสือรวมกระทู้ถามของผู้แทนราษฎรซึ่งรัฐบาลได้ตอบออกจ่ายแจกในปี พ.ศ.2477 และพิมพ์หนังสือชื่อ “คู่มือพลเมือง” เป็นจำนวนมากออกจ่ายแจกในปี พ.ศ.2479 เป็นต้น จุดประสงค์คือเพื่อปลูกฝังให้พลเมืองและเยาวชนมีความรู้ความเข้าใจเรื่อง ชาติ ประเทศหรือรัฐ รัฐธรรมนูญ สภาผู้แทนราษฎร รัฐบาล ศาล ระเบียบราชการ การต่างประเทศ และสิทธิกับหน้าที่ของพลเมือง (ดูโฆษณาการ, 2479: คำนำ) อย่างไรก็ตาม การประชาสัมพันธ์ในสมัยนั้นไม่ได้มีช่องทางเดียวคือทางกรมโฆษณาการ หน่วยราชการทหารบางหน่วยสมัยนั้นได้ทำหน้าที่นี้ด้วย อย่างเช่น กรมยุทธการทหารบก เป็นต้น ซึ่งดูมีความเข้มข้นไม่น้อยไปกว่าการประชาสัมพันธ์ของฝ่ายพลเรือน และ ก้าวนำหน้าฝ่ายพลเรือนด้วย เนื่องด้วยประเด็นซึ่งฝ่ายทหารสนใจนั้นสอดคล้องกับสถานการณ์ในระดับต่างประเทศและความรู้สึกนึกคิดของราษฎรกับประชาชนคนชั้นกลางโดยทั่วไป

อย่างเช่น ในกลางปี พ.ศ.2477 (ปฏิทินเต็ม) ทางกระทรวงกลาโหมได้ทำหนังสือขออนุญาตจากนายกรัฐมนตรีเพื่อขอเริ่มดำเนินการเตรียมเรื่องต่างไว้แต่เนิ่นๆ ด้วยเหตุผลว่าสงครามชนิดใหม่จะเกิดขึ้นภายในอนาคตอันใกล้ หลวงพิบูลสงครามกล่าวรายงานว่า

“ด้วยกระทรวงกลาโหมได้พิจารณาเหตุการณ์ของโลกรู้สึกข้างแน่ใจว่าอย่างไรก็ดี จะเกิดสงครามขึ้นในไม่ช้านัก และสงครามซึ่งจะเกิดขึ้นในอนาคตนั้นจะร้ายแรงยิ่งนัก และไม่เพียงแต่ทหารต่อทหารรบกัน จะเป็นชาติต่อชาติรบกัน คนในชาติหนึ่งทุกเพศทุกวัยจะต้องร่วมในการรบด้วย เพราะสนามรบจะไม่อยู่ตามชายแดนเท่านั้น แต่จะอยู่ทั่วไปทุกแห่งในประเทศ...” (หจข., สร.0201.14/9 “หลวงพิบูลสงคราม รมต.กลาโหมถึงนายกรัฐมนตรี”

16 พฤศจิกายน 2477)

ซึ่งเป็นการขออนุญาตเพื่อการขยายหน่วยงาน เตรียมการจัดซื้ออาวุธเพิ่มเติม จัดตั้งกรมยุทธนาทหาร ฯลฯ ข้อสำคัญ คือเป็นประเด็นที่ปลูกเร้าความรู้สึกของผู้คนได้มากกว่าเรื่องอื่นๆ กลุ่มนักหนังสือพิมพ์ขนาดย่อมในสมัยนั้นได้จัดพิมพ์หนังสือเล่มเล็กประเภท สยามกับสงครามโลกคราวหน้า (2477) สยาม ร.ศ.112 (2478) สยามกับอุทัยประเทศ (2478) เลือดบูชิโด (2478) และ มหาบุรุษไทย (2480) เป็นต้น ซึ่งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่ามีความรู้สึกนึกคิดที่สอดคล้องกัน เพราะว่าผู้เขียนหนังสือประเภทดังกล่าวบางคนไม่มีความสัมพันธ์กับฝ่ายทหารโดยตรง อย่างเช่น ม.ร.ว.ทองสุจิริต นวรัตน์ และนายสนิท เจริญรัฐ เป็นต้น แต่เขาก็เขียนหนังสือเรื่องทำนองดังกล่าวออกมา เนื่องด้วยเขาคิดด้วยตัวของเขาเองว่าเป็นเรื่องสำคัญ

ในปี พ.ศ.2478 ฝ่ายทหารได้จัดพิมพ์แผนที่แสดงอาณาเขตของประเทศไทยแต่ดั้งเดิมออกเผยแพร่ ซึ่งต้องนับว่าเป็นการเคลื่อนไหวในทำนองการประชาสัมพันธ์เช่นกัน แต่เป็นประเด็นที่ปลูกเร้าความรู้สึกนึกคิดของราษฎร คนชั้นกลางและวงการทูตได้มากกว่าการโฆษณาเรื่องรัฐธรรมนูญและเรื่องสิทธิหน้าที่ของพลเมือง เพราะปรากฏว่าแผนที่ดังกล่าวได้มีคณะบุคคล (เช่นหอการค้าไทย) และบุคคลขอเข้าไปพิมพ์เผยแพร่ต่ออีกจำนวนมาก ซึ่งทำให้วงนักการทูตต้องเริ่มเฝ้ามองการเคลื่อนไหวทางการเมืองภายในของไทยในลักษณะที่เรียกได้ว่าเป็นความคิด “จักรวรรดินิยม” อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (ดู กนต์ธีร์, 2527: 24; Flood, 1969: 306)

รัฐธรรมนูญของชาติ และชาติมีเอกราชสมบูรณ์

การปรับตัวและการทำหน้าที่ของสถาบันการเมืองต่างๆในปลายทศวรรษที่ 2470 ดำเนินไปภายใต้บริบทของกระแสความคิดหนึ่ง ซึ่งมุ่งสังเคราะห์และรวมสถาบันการเมืองต่างๆเข้าด้วยกัน ไม่ให้เกิดมีความแตกแยกหรือแบ่งพรรคแบ่งพวกมากไปกว่าที่ได้เกิดขึ้นในระหว่างปี พ.ศ.2475-2476 กระแสความคิดนี้ในอันที่จริงมีอยู่ก่อนแล้ว แต่ได้รับการย้ำเน้นมากที่สุดนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2477-2478 เป็นต้นไป เป็นความคิดที่เน้นเรื่องชาติในลักษณะเป็นองค์รวม โดยที่มีรัฐธรรมนูญและอื่นๆเป็นสถาบันส่วนหนึ่งของชาติ

แนวคิดและคำว่า“ชาติ”สามารถสืบทอดกลับไปได้นานพอสมควร แต่เป็นคนละความหมายกับที่ใช้อยู่ในสมัยนี้ เนื่องด้วยความหมายเดิมแปลว่า ชาวหรือพวกเท่านั้น (ดู นริศราหนูวัดติวงศ์,2521:185,197) ถัดต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ปรากฏว่าชนชั้นนำในสมัยนั้นได้ใช้คำว่า“ชาติ”ในความหมายที่กว้างขวางขึ้น คือหมายถึงกลุ่มคนหรือคณะบุคคล ซึ่งอาศัยอยู่ในพระราชอาณาจักรและมีความจงรักภักดีต่อระบอบราชาธิปไตยเป็นสำคัญ ในพระราชนิพนธ์เรื่อง*ความเป็นชาติโดยแท้จริง* ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ในปี พ.ศ.2458 พระองค์ทรงกล่าวว่าความเป็นชาติที่แท้จริงพิจารณาได้จากว่าคนผู้นั้นจงรักภักดีต่อใคร เหตุเพราะว่าภาษาไทยเป็นเครื่องวัดที่ไม่ดีพอ มีคนต่างประเทศและคนจีนเป็นจำนวนมาก ซึ่งใช้ภาษาไทยได้ดี แต่คนพวกนั้นไม่ได้มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ก็ไม่ใช่ชาติไทยที่แท้ หรือแม้แต่คนไทยเอง หากคิดว่าตนเองเป็นอิสระ คือไม่มีความจงรักภักดีต่ออะไรเลย อย่างเช่น หลบไปอยู่ในป่า ก็ไม่นับว่าเป็นชาติไทยเช่นกัน เนื่องด้วยบุคคลหรือคณะบุคคลไม่อาจสร้างชาติขึ้นได้ตามลำพังหากปราศจากพระมหากษัตริย์ (อ้างอยู่ใน Murashima et.al,1991:109-110) อย่างไรก็ตาม พระบรมราชาธิบายดังกล่าวนี้ แม้ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญสูงสุดและเป็นแนวคิดเรื่องชาติอย่างเป็นทางการอยู่ก่อนการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 แต่ก็ยังเป็นแนวคิดที่ไม่อาจกำหนดวิธีคิดเรื่องชาติของกลุ่มสังคมอื่นในระดับรองลงมาในยุคสมัยเดียวกันได้ ดังเช่น ความคิดเรื่องชาติของนักกฎหมาย กลุ่มทหาร นักการศึกษา และนักหนังสือพิมพ์ ฯลฯ คนกลุ่มรองลงมานี้มีแนวโน้มคิดถึงเรื่องชาติด้วยจินตนาการและสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ อย่างเช่น มีหนังสือเล่มสำคัญก่อนการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ชื่อ*หลักไทย* แต่งโดยขุนวิจิตรมาตรา และพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2471 เป็นหนังสือที่มีผู้นิยมอ่านมากที่สุดเล่มหนึ่ง ได้มีการพิมพ์เผยแพร่ต่อๆมาอีกหลายครั้ง ส่งผลให้คนกลุ่มหนึ่งเริ่มเชื่อว่ามีคนไทยอพยพมาจากเทือกเขาอัลไต แนวความคิดและคำอธิบายเรื่องชาติในหนังสือเล่มนี้เห็นได้ชัดว่าขัดแย้งกับพระบรมราชาธิบายเรื่องชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าวข้างต้น เนื่องด้วยการดำรงอยู่ของชาติถือเป็นอิสระและมีมาก่อนการสถาปนาสถาบันการเมืองการปกครอง (ดู วิจิตรมาตรา,2478)

การเคลื่อนไหวทางการเมืองเรื่องชาติที่สำคัญในช่วงก่อนเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 คือความพยายามของกลุ่มนายทหารรุ่นหนุ่มๆซึ่งได้ขอร้องให้พระเจนดุริยางค์แต่งเพลงชาติ (เจนดุริยางค์,2512:70-71) และเมื่อมีการยึดอำนาจเกิดขึ้นแล้ว ได้มีการแต่งเพลงชาติมหาชัยกับเพลงของคณะราษฎรขึ้นคู่กัน โดยมีเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นผู้แต่งคำร้อง (แถมสุข,2533:73) กระนั้นก็ตามเพลงชาติมหาชัยดังกล่าวยังไม่ได้รับการเชิดชูอย่างสูงเด่นตราบจนถึงปี พ.ศ.2477 ซึ่งเป็นช่วงเวลา que เห็นได้ชัดว่ารัฐธรรมนูญเองนั้นมิวิฤติ และไม่ได้สร้างความสมัครสมานได้ดังประสงค์ รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาได้แต่งตั้งคณะกรรมการเพลง

ชาติขึ้นทำหน้าที่จัดการประกวดและคัดเลือกเพลงชาติ เพื่อให้เพลงชาติเป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของรัฐสยามอย่างเป็นทางการ ผลปรากฏว่าได้บทเพลงชาติซึ่งแต่งคำร้องโดยขุนวิจิตรมาตรากับนายฉันท ขำวิไล ทั้งนี้มีพระเจนดุริยางค์เป็นผู้แต่งบททำนองเพลง เพลงชาตินี้รัฐบาลประกาศว่าเป็นเพลงทางการ ซึ่งจะได้รับการบรรเลงและขับร้องในเวลาและในที่อันสมควรต่อไป (ปชค,47:155;เจนดุริยางค์,2512:71)

ในปี พ.ศ.2475 เอกสารทางการเมืองที่สำคัญมากที่สุดเอกสารหนึ่งคือประกาศคณะราษฎร ปรากฏว่ามีการใช้คำว่า“ชาติ”อยู่ในเอกสารนั้นเพียง 2 ครั้งเท่านั้น ครั้งหนึ่งกล่าวว่า “ถ้าราษฎรเฝ้าเจ้าก็เฝ้าเพราะว่าเป็นคนชาติเดียวกัน” และอีกครั้งหนึ่งกล่าวว่า “ถ้ากษัตริย์ตอบปฏิเสศ...ก็จะชื่อว่าทรยศต่อชาติ”(ดูตัวบทจาก ชัยอนันต์ และชัตติยา,2532:168-170) ในเอกสารเดียวกันนั้น ปรากฏว่ามีการใช้คำว่า“ประเทศ” มากกว่าในจำนวนถึง 14 ครั้ง และใช้ในที่สำคัญๆ อย่างเช่น กล่าวว่่า “ประเทศเรานี้เป็นของราษฎร” “ต้องรักษาเอกราชทั้งหลาย...ของประเทศไว้ให้มั่นคง” เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าภายในบริบทของปี พ.ศ.2475 มีแนวคิดเรื่องชาติอยู่แล้วแต่ไม่ได้ย้าเน้นมากนัก เนื่องด้วย แนวคิดเรื่องรัฐธรรมนูญและการจัดวางนโยบายเศรษฐกิจมีความสำคัญมากกว่า ดังนั้นเรื่องรัฐธรรมนูญ การตรากฎหมาย และการร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจ จึงได้ดึงดูดความสนใจของปัญญาชน หนังสือพิมพ์ และราษฎรไปเป็นอันมาก ซึ่งทุกๆฝ่ายหวังว่ารัฐธรรมนูญก็ดี การวางนโยบายเศรษฐกิจก็ดี จะทำให้“ประเทศ” มีความเจริญรุ่งเรืองและมีเสถียรภาพความมั่นคงมากขึ้น ซึ่งเป็นความคาดหวังที่ปรากฏว่าไม่ได้เป็นความจริงแต่อย่างใด มีความขัดแย้งเกิดขึ้นอย่างรุนแรงนับตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2475 ในตลอดทั้งปี พ.ศ.2476 และในปลายปี พ.ศ.2477 ก็มีวิกฤตการณ์ครั้งใหญ่หนึ่งคือการสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในกระบวนการของความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงนี้ กลุ่มผู้นำใหม่ ปัญญาชน ข้าราชการ และกลุ่มทหารได้ค้นพบว่าการคิดถึงเรื่องชาติและอธิบายทุกสิ่งทุกอย่างด้วยแนวคิด เรื่องชาตินั้นมีความหมายอย่างยิ่ง ดังเช่นที่มี คำกล่าวภายในสภาผู้แทนราษฎรในวัน 6 และ 7 มีนาคม พ.ศ. 2477 เกี่ยวกับการสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 มีความบางตอนกล่าวว่า

“...รู้สึกสลดใจการที่พระมหากษัตริย์ที่รักเคารพเพียงจะได้จากไปคราวนี้ข้าพเจ้าเสียใจเป็นอันมาก แต่ในขณะที่เดียวกันอย่าลืมนว่ชาตินั้นสำคัญ ท่านจะคิดถึงพระมหากษัตริย์แล้ว ต้องคิดถึงชาติด้วย ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญนี้ต้องเป็นอย่างนั้น... ข้าพเจ้าไม่มีอะไรในเรื่องความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ แต่อย่าลืมนว่ ชาติสำคัญกว่าบุคคล...” (รงส.: ครั้งที่ 33/2477 วันที่ 6-7 มีนาคม พ.ศ. 2477)

และนี่ก็เป็นสถานการณ์สำคัญที่ส่งผลให้กฎหมายรัฐธรรมนูญไม่ได้เป็นกลไกของประเทศแต่เพียงอย่างเดียวอีกต่อไป แต่กลายเป็นส่วนหนึ่งของชาติ เช่นเดียวกับเรื่องการเศรษฐกิจ ก็ไม่ใช่เป็นเศรษฐกิจของประเทศ แต่เป็นการเศรษฐกิจของชาติ เอกราชก็ไม่ใช่เป็นเอกราชของประเทศ แต่เป็นเอกราชของชาติ ฯลฯ

เอกสารสำคัญซึ่งสามารถบ่งชี้ความเอนเอียงของแนวคิดของผู้นำจากการใช้คำว่า“ประเทศ”มาเป็น “ชาติ” และ“ประเทศชาติ” ในช่วงปลายปี พ.ศ.2477 ต่อกับต้นปี พ.ศ.2478 ได้เป็นอย่างดีคือได้แก่สุนทรพจน์ของผู้นำเอง กล่าวคือในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2478 ซึ่งเหตุการณ์ต่างๆของปีนั้นเป็นปกติและมีเสถียรภาพมากกว่าวันที่ 24 มิถุนายนของปี พ.ศ.2476 และ พ.ศ.2477 ในสุนทรพจน์ของพระยาพลพลพยุหเสนา ใน

ฐานะนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2478 พระยาพหลพลพยุหเสนาได้กล่าวสุนทรพจน์เพียงสั้น ๆ แต่เขากล่าวอธิบายถึง“ชาติ”อย่างมากและไม่ปรากฏมาก่อน มีคำว่าชาติอยู่ 15 คำและอยู่ในบริบทที่สำคัญทั้งสิ้น อย่างเช่น ประเทศชาติ ชีวิตของชาติ ร่างกายของชาติ อดวัยระต่าง ๆ แห่งชาติ เศรษฐกิจของชาติ ประมุขของชาติ และวัฒนธรรมซึ่งเป็นสมบัติของชาติ เป็นต้น ในขณะที่คำว่า“ประเทศ”มีใช้อยู่เพียง 6 ครั้งและอยู่ในที่ที่ไม่ค่อยสำคัญมากนัก และแม้แต่หลวงประดิษฐมนูธรรม ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งแต่ก่อนนิยมใช้คำว่าประเทศ และใช้คำว่าชาติน้อยครั้งมาก แต่ครั้งนี้และสมัยนี้ปรากฏว่าหลวงประดิษฐมนูธรรมเองได้เปลี่ยนมาใช้คำว่าชาติ 8 ครั้งในขณะที่ยังคงใช้คำว่าประเทศ 10 ครั้ง และได้ใช้คำว่า“ประเทศชาติ” คู่กันเป็นคำเดียว ซึ่งต้องถือว่าเป็นคำใหม่ของยุคสมัย คำว่าชาติที่หลวงประดิษฐมนูธรรมใช้ อย่างเช่น วันสำคัญของชาติ เพื่อนร่วมชาติ วิถีดำเนินของชาติ การศึกษาของชาติ ศิลปกรรมของชาติ และรัฐธรรมนูญเป็นอวสานแห่งประเทศและชาติ ซึ่งต้องถือว่าเป็นคำที่อยู่ในที่ที่มีความหมาย ในขณะที่คำว่าประเทศแม้ว่ายังมีปรากฏในจำนวนมากกว่า แต่ก็มีความสำคัญน้อยลงมาก ไม่มีการย้ำเรื่องเอกราชว่าเป็นของประเทศเหมือนดังในช่วงสองปีก่อน เนื่องด้วยเอกราชได้เคลื่อนย้ายมาเป็นสมบัติของชาติแทน (ดู พหลพลพยุหเสนา, 2478:3-5; ปรีดี-ช, 2525:88-92)

ในอันที่จริงการอธิบายว่าชาติคืออะไรไม่ใช่เรื่องง่ายสำหรับยุคสมัยนั้นซึ่งยังคงคิดถึงชาติในแง่คณะบุคคลตระกูลหรือพวก โดยมีองค์ประธานคือพระมหากษัตริย์ จุดนี้คือที่มาของความไม่เข้าใจของปัญญาชนชั้นนำรุ่นเก่าต่อความหมายใหม่ของคำว่าชาติ แต่สำหรับคนอีกรุ่นหนึ่งซึ่งได้รับอิทธิพลจากสำนักประวัติศาสตร์ใหม่ นับตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 2470 รวมทั้งจากแนวคิดนามธรรมในทางรัฐธรรมนูญเอง ซึ่งกล่าวว่าผู้คนนั้นเสมอภาคเท่าเทียมกันโดยกฎหมาย ได้ส่งผลให้คนกลุ่มหนึ่งมีจินตนาการมองไปในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตด้วยทัศนะใหม่ และแลเห็นสายสัมพันธ์ซึ่งจับต้องไม่ได้แต่สามารถเชื่อมโยงบุคคลต่างๆ เข้าด้วยกัน และอธิบายอย่างละเอียดได้ โดยการอุปมาอุปมัยหรือเทียบเคียงชาติเข้ากับอย่างใดอย่างหนึ่งในระหว่างจินตนาการเกี่ยวกับร่างกายครอบครัว บ้าน หรือเรือ อย่างเช่น การเทียบชาติเข้ากับร่างกายนั้นปรากฏอยู่ในสุนทรพจน์ของพระยาพหลพลพยุหเสนา (ดู พหลพลพยุหเสนา, 2478; และพหลพลพยุหเสนา, 2490) ส่วนการเปรียบชาติว่าเหมือนครอบครัวใหญ่เป็นคำอธิบายหลักของฝ่ายกรมโฆษณาการ (ดู โฆษณาการ, 2479) การอุปมาอุปมัยว่าชาติคือบ้าน ทหารคือรั้ว หรือคือผู้พิทักษ์บ้านเป็นเรื่องที่กลุ่มทหารรุ่นใหม่นิยมใช้ (ดู ชำนาญยุทธศาสตร์, 2480; ประศาสน์พิทยายุทธ, 2480; กนกวลี, 2531; อุกฤษฏ์, 2528) และการเปรียบชาติกับเรือเพื่อให้เข้าใจว่าหลักหกประการของคณะราษฎรคือเข็มทิศของเรือ ส่วนหลังนี้หลวงประดิษฐมนูธรรมได้ใช้อยู่ในช่วงสมัยนั้น (ปรีดี-ช, 2525)

อย่างไรก็ตาม การเปรียบเทียบหรืออุปมาอุปมัยเรื่องชาติในทั้งสี่ลักษณะไม่ใช่เรื่องใหม่ เนื่องด้วยเป็นสิ่งที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เคยทำมาก่อนทั้งสิ้น (ธรรมศักดิ์มนตรี, 2520; สุมินทร์, 2529; อรรถจักร์, 2531) ดังนั้น ความสำคัญของการอธิบายในเรื่องนี้จึงอยู่ที่การเน้น ซึ่งกระแสความคิดปลายทศวรรษที่ 2470 ได้พยายามเน้นในสิ่งสำคัญอย่างน้อยในสามประการว่า มีชาติมาก่อนสถาบันการเมืองใดๆ ทุกสถาบัน ยกเว้นมนุษย์กับครอบครัวซึ่งยังไม่ใช่สถาบันการเมือง คนชาติเดียวกันมีความผูกพันกันโดยประวัติศาสตร์และความตั้งใจของบุคคลที่จะรักษาสิ่งที่มีคุณค่าร่วมกัน และชาติสมัยใหม่ เมื่อมีความเจริญก็จำเป็นต้องมีสถาบันหรืออวัยวะใหม่ๆ คือสภาผู้แทนราษฎร รัฐธรรมนูญ เอกราชสมบูรณ์ ฯลฯ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ชาติมีสง่าราศีและมีความก้าวหน้า

คำอธิบายในส่วนแรกว่าชาติมีมานานกว่าสถาบันการเมืองใดๆ พิสูจน์ได้โดยงานทางประวัติศาสตร์ สำนักจิตนิยมและชาตินิยมซึ่งกำลังเฟื่องฟูอยู่ในสมัยนั้น สิ่งที่มีก่อนชาติคงมีเพียงแต่มนุษย์โดยธรรมชาติและครอบครัวขนาดเล็ก เพราะว่าเมื่อครอบครัวหลายๆครอบครัวได้มาติดต่อกันสัมพันธ์กันสม่ำเสมอเป็นเวลานานในดินแดนแห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งมีความมั่นคงก็มีชาติเกิดขึ้นแล้ว (โฆษณการ, 2479:4) หลังจากนั้นจึงมีประเทศหรือ “รัฐ” เกิดขึ้นซึ่งเกิดด้วยความจำเป็นสำหรับบังคับบัญชาบุคคลทั้งหลายที่มาอยู่ร่วมกัน โดยมีอำนาจซึ่งอยู่สูงสุดและเป็นระเบียบเรียกว่าอำนาจอธิปไตย และเมืองคักรที่ทำหน้าที่รักษาความสงบและใช้อำนาจอธิปไตยเรียกว่ารัฐบาล (โฆษณการ, 2479:11) พิจารณาในแง่นี้ทั้งประเทศหรือรัฐ อำนาจอธิปไตย และรัฐบาลจึงเป็นส่วนที่พัฒนาต่อเนื่องมาจากชาติด้วยกันทั้งสิ้น รวมทั้งพระมหากษัตริย์ ซึ่งพระองค์ทรงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของชาติ และทรงเป็นประมุขของชาติ ไม่เหมือนในอดีตซึ่งพระองค์ทรงบริหารราชการแผ่นดินโดยพระองค์เอง ทรงเป็นพระประมุขของรัฐบาลและราชวงศ์ ในสมัยปัจจุบันเมื่อชาติเจริญขึ้น ชาติก็จำเป็นต้องมีอวัยวะหรือองค์กรใหม่ๆเพิ่มเติมขึ้น อวัยวะต่างๆของชาตินี้กล่าวได้ว่าเกิดขึ้นหรือเสื่อมลงไปได้ตามกาลสมัย แต่สิ่งที่ไม่เคยสูญสิ้นลงไปเลยคือชาติ แม้ว่าไม่มีประเทศหรือรัฐและรัฐบาลก็ไม่ได้หมายความว่าไม่มีชาติ ชาติยังคงมีอยู่เสมอหากยังมีคนดำรงชีพและมีชีวิตจิตใจแห่งชาติหลงเหลืออยู่ (ดู ราชธรรมนิเทศทวยหาญ, 2522) การสิ้นชาติในสมัยนี้จึงไม่ได้แปลว่าสิ้นประเทศ แต่แปลว่าไม่มีชีวิตและจิตใจของบุคคลเหลืออยู่เลย

การพิจารณาความผูกพันภายในชาติจึงเป็นประเด็นที่มีความสำคัญตามมาซึ่งอธิบายได้ด้วยปัจจัยสองประการ หนึ่งคือความทรงจำในประวัติศาสตร์ความเป็นมาในชีวิตของชาติ กับความประสงค์ของบุคคลที่จะรักษาสมบัติของชาติที่ตกทอดมาถึงปัจจุบัน (โฆษณการ, 2479:6) ในส่วนแรกนั้นเห็นได้ว่าบรรพบุรุษของไทยนั้นอพยพมาจากตอนเหนือ และได้ทำการต่อสู้เพื่อรักษาความเป็นเอกราช (หรือเอกราช) ไม่ให้ชาติต้องตกไปอยู่ภายใต้อำนาจของชาติอื่น ส่วนความประสงค์ในการรักษาสมบัติของชาตินั้นก็เป็นสายสัมพันธ์ระหว่างคนรุ่นหนึ่งกับอีกรุ่นหนึ่งและรุ่นต่อไป ซึ่งรู้สึกได้และสัมผัสได้ด้วยจิตใจ คือเป็นความรู้สึกต้องการความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แม้ว่าอาจนับถือศาสนาต่างกันไป พูดภาษาต่างกันไปหรืออยู่อาศัยในดินแดนของคนอื่น (อย่างเช่นอยู่ในประเทศอินโดจีน) ก็ไม่ทำให้ความรู้สึกที่ต้องการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือ “หัวใจ” ร่วมกันนั้นสูญหายไปเลย ทั้งนี้มีนิสัยประจำตัวหรือนิสัยประจำชาติเป็นเครื่องบ่งชี้ในประการหนึ่งว่าคนชาติเดียวกันโดยพื้นฐานย่อมมีความรักชาติของเขาอยู่แล้ว อย่างเช่น ชาติอื่นๆว่าให้ร้ายก็จะมีความรู้สึกโกรธ การพบปะกับคนไทยในต่างประเทศ แม้ว่าอาจจะสื่อสารกันไม่ได้ แต่ก็จิตใจผูกพันกันเป็นพิเศษ เป็นต้น

ในประการต่อมา คือ ชาตินั้นมีอวัยวะอยู่หลายประเภท พลเมือง พ่อค้า คณะสงฆ์ รัฐบาล ฯลฯ ต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของชาติด้วยกันทั้งสิ้น อวัยวะเหล่านี้ย่อมมีความเจริญเติบโต อย่างเช่น ในอดีตรัฐบาลทำหน้าที่แต่เพียงรักษาความสงบเรียบร้อย แต่ต่อมาได้มีการหน้าที่เพิ่มขึ้นคือการประกอบกิจซึ่งเกี่ยวกับสาธารณประโยชน์ และการส่งเสริมฐานะของพลเมือง (โฆษณการ, 2479:13) พลเมืองก็เช่นกันในอดีตแต่โบราณพลเมืองมีฐานะเป็นทาส ครั้นต่อมาฐานะของพลเมืองก็เปลี่ยนแปลงไปโดยมีการศึกษามากขึ้น มีสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคมากขึ้น ตามวิธีคิดแบบนี้รัฐธรรมนูญ สถาปนาราชกรรมาธิ คณะรัฐมนตรี ระเบียบบริหาร และการเทศบาล ต่างถือเป็นอวัยวะที่เจริญเติบโตขึ้นใหม่ภายในร่างกายหรือชีวิตของชาติ อย่างเช่นรัฐธรรมนูญนั้น ก็เกิดขึ้นเพื่อทำหน้าที่ “รวมคนทั้งชาติเข้าไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รัฐธรรมนูญได้ทำลายเครื่องกีดขวางที่แบ่งบุคคลชาติ

เดียวกันออกเป็นชั้นๆเสียสิ้น รัฐธรรมนูญไม่ต้องการมีไพร่ มีข้า มีทาส แต่ต้องการให้ทุกๆคนเป็นพลเมือง... ทำให้พลเมืองรู้สึกว่าเป็นประเทศเป็นของเขาทั้งหลายทุกคน มิใช่ของบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือคณะใดคณะหนึ่งโดยเฉพาะ...” (โฆษณาการ,2479:149;ดูเพิ่มเติม วิจิตรวาทการ-ก,2505)

แนวความคิดเรื่องชาติแบบเน้น“จิตใจ”เป็นองค์รวมภายในกลุ่มผู้นำใหม่ ภายใต้การนำของพระยาพหลพลพยุหเสนาจึงไม่ปฏิเสธหลักการของลัทธิรัฐธรรมนูญ สถาบันผู้แทนราษฎร การแบ่งแยกอำนาจ การเลือกตั้ง การเทศบาล ฯลฯ ซึ่งเกิดขึ้นใหม่ขึ้นเนื่องจากการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 แนวความคิดดังกล่าวนี้เรียกได้ว่าเป็นแนวความคิดชาตินิยมในลักษณะหนึ่ง แต่ก็ไม่ใช่ชาตินิยมแบบแข็งกร้าวคือไม่มีการจัดตั้งองค์กรมวลชน ไม่เน้นเรื่องเชื้อชาติ ไม่เน้นเรื่องการแบ่งพรรคพวกไม่ว่าด้วยปัจจัยใดๆ ไม่เน้นแนวคิดเรื่องผู้นำ และไม่เน้นการรวมทุนและแรงงานหรือการวางแผนเศรษฐกิจจากส่วนกลางอย่างตายตัว ในขณะที่เดียวกันผู้นำกลุ่มนี้ก็ไม่ได้เน้นหลักการของลัทธิรัฐธรรมนูญอย่างเลิกลอย ผู้นำรุ่นนี้วิจารณ์และแลเห็นข้อบกพร่องของระบอบรัฐธรรมนูญในหลายประการ อย่างเช่น การโฆษณาว่าประชาชนมีเสรีภาพและความเสมอภาคอาจมีผลในทางร้ายได้

“ถ้าหากพลเมืองไม่เข้าใจในความหมายที่แท้ของสิ่งเหล่านี้ดีแล้ว ย่อมใช้ไปในทางที่ผิด ความเสมอภาคมิได้หมายความว่าจะปรับคนทุกคนให้มีฐานะเท่ากันหมด เป็นแต่ให้มีความเสมอภาคในกฎหมาย เท่านั้น ในวงการงานทุกแห่งจะต้องมีผู้ใหญ่และผู้ย่อย มีผู้บังคับบัญชา และผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเสมอ เสรีภาพก็เหมือนกัน มิใช่ว่าจะทำอะไรได้ตามใจชอบ เสรีภาพจะใช้ได้ก็ต่อเมื่อไม่ฝ่าฝืนกฎหมายบ้านเมือง ดังนี้ การที่จะวางหลักการปกครองแบบประชาธิปไตยลงไปจึงจำต้องพิเคราะห์ดูนิสัยใจคอของพลเมือง (ด้วย)...” (โฆษณาการ,2479:157)

และการให้ประชาชนเลือกผู้แทนราษฎรก็อาจมีผลในทางร้ายได้เช่นกัน หากว่าประชาชนไม่เข้าใจและไม่อาจเลือกคนที่เหมาะสมได้ระบอบประชาธิปไตยก็จะพาประเทศไปสู่“ความลุ่มจม” เนื่องด้วยประชาชนไม่รู้จักสิทธิของตน (โฆษณาการ,2479:158) ส่วนผู้แทนราษฎรก็ต้องเข้าใจว่าตนเองเป็นผู้แทนของชาติ ไม่ใช่ผู้แทนของเขตเลือกตั้ง จึงต้องคิดถึงชาติเป็นส่วนรวมมากกว่าผลประโยชน์ของท้องถิ่นตน (โฆษณาการ,2479:159) นั้นหมายความว่า กลุ่มผู้นำซึ่งมีพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นผู้นำ ไม่ใช่เป็นผู้นิยมลัทธิรัฐธรรมนูญอย่างสุดโต่ง ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ใช่ผู้นิยมหลักการความคิดชาตินิยมอย่างแข็งกร้าว พระยาพหลพลพยุหเสนาและคณะมีความคิดที่ประสานแนวคิดทั้งสองสายเข้าด้วยกัน โดยมีชาติเป็นองค์ประธาน และมีรัฐธรรมนูญเป็นส่วนหนึ่งในอวัยวะของชาติ อวัยวะส่วนนี้ยังถือว่าเป็นอวัยวะใหม่ซึ่งต้องประคับประคองและปรับไปตามนิสัยใจคอของพลเมืองของชาติด้วย (ดู พหลพลพยุหเสนา,2490:41-43)

นอกจากนี้ แนวความคิดทางพุทธศาสนาในลักษณะที่เน้นปัญญาความคิด ได้มีส่วนช่วยให้พระยาพหลพลพยุหเสนาประสานความคิดทั้งสองสายคือชาติกับหลักรัฐธรรมนูญเข้าด้วยกัน พระยาพหลพลพยุหเสนาได้กล่าวถึง หลัก“ธรรมะ”ซึ่งบางครั้งเขาเรียกว่าหลัก“ธรรมบัญญัติ”อยู่บ่อยครั้ง นับตั้งแต่เขาเริ่มเน้นเรื่องชีวิตของชาติในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2478 และในอันที่จริงก่อนหน้าปี พ.ศ.2475 ด้วยซึ่งพระยาพหลพลพยุหเสนาได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ให้ความสนใจกับแนวคิดทางพุทธศาสนามากคนหนึ่ง(ดู กุหลาบ,2518) เขากล่าวว่าหลักธรรมะ

คือมีแต่ชื่อ ชาวพุทธต้องมีศรัทธาและปัญญาในสังฆธรรมของพระพุทธเจ้าองค์เดียว พระ
 สิทธารถฝึกตนและสังเกตค้นคว้าศึกษาวิชาความรู้ดับโง่ ให้เป็นบัณฑิต ทำอิตตาทิปไตย
 เป็นอัมมาธิปไตย แล้วปรับให้เป็นโลกาธิปไตย หรือประชาธิปไตย ดังพระพุทธเจ้าโปรด
 ให้สงฆ์เป็นใหญ่... ” (ประมวลวิชาพุล,2505:37)

นี่เป็นหลักการความคิดของคนในรุ่นราวคราวเดียวกับพระยาพลพลพยุหเสนาซึ่งมีจำนวนน้อย และสามารถทำ
 งานร่วมกับคณะรัฐบาลระบอบใหม่ได้ในช่วงปลายทศวรรษที่ 2470 โดยค่อยๆถอนตัวออกไปจากภารกิจหน้าที่
 ที่ทางการเมืองตามลำดับ อย่างค่อยเป็นค่อยไปที่ละส่วน จนในท้ายที่สุด คนรุ่นหนุ่มของคณะราษฎรได้ก้าวขึ้น
 เป็นผู้นำอย่างแท้จริงในต้นทศวรรษที่ 2480

ควรกล่าวไว้ด้วยว่า ในช่วงปลายทศวรรษที่ 2470 มีการเคลื่อนไหวภายในกลุ่มของคณะราษฎรและ
 โดยที่ปรึกษาของรัฐบาล มุ่งไปในทิศทางซึ่งเพิ่มเติมไปจากความคิดกระแสหลักดังกล่าวในอีกสองประการ ได้แก่
 หนึ่ง การเร่งตราประมวลกฎหมายให้ครบถ้วน เพื่อนำไปเจรจาแก้ไขยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้เสร็จ
 ลิ้นโดยเร็ว หลวงประดิษฐมนูธรรมกล่าวว่าการร่างกฎหมายในระบอบเก่าได้ใช้เวลาไปเป็นอันมาก แต่ก็ไม่มีผล
 สำเร็จบริบูรณ์แต่อย่างใด แต่ภายในระบอบใหม่ได้ใช้เวลาไม่นานนักก็ร่างได้เสร็จสมบูรณ์ทั้งหมด (ปรีดี-ช,
 2525:88-92) เรื่องนี้หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณทรงกล่าวอธิบายว่าประเทศสยามในสมัยนั้นยังไม่มี
 เอกราชสมบูรณ์เพราะว่าในทางศาล พนักงานกฤษฎีกาบางประเทศยังมีสิทธิถอนคดีบางอย่าง ที่มีคนในบังคับของ
 เขาเกี่ยวข้องกับศาลของประเทศสยามไปพิจารณาในศาลกงสุลของเขาได้ ในทางโกศกกิจ ยังมีข้อสัญญามัด
 มือประเทศสยามไม่ให้เก็บภาษีศุลกากรเกินกว่าอัตราที่กำหนดสำหรับสินค้าขาเข้าบางอย่าง และในทางการ
 เมืองประเทศสยามยังมีพันธะต้องให้ที่ปรึกษาชาวต่างประเทศ (นราธิปพงศ์ประพันธ์-ก,2514:862-863) และ
 ทรงกล่าวย้ำว่า “ชาติคือประชาชนซึ่งอยู่ในความปกครองแห่งรัฐบาลเอกราชอันเดียว ถ้ารัฐบาลยังไม่เป็น
 เอกราชก็ยังไม่เป็นชาติ” (นราธิปพงศ์ประพันธ์-ช,2514:246-247) ซึ่งต้องนับว่าเป็นพระอธิบายเสริมใน
 ความพยายามของฝ่ายคณะราษฎรและรัฐบาล แต่กระนั้นก็ไม่ถึงกับตรงสนทกันเลยทีเดียว

ในอีกประการหนึ่ง คือการเคลื่อนไหวของกลุ่มทหารโดยหน่วยงานของกระทรวงกลาโหม และกลุ่ม
 นักชาตินิยม อย่างเช่น มีการจัดตั้งรัฐพาณิชย์ มีการพิมพ์แผนที่ประเทศไทยแต่โบราณ มีการจัดตั้งกรมยุวชน
 ทหาร ฯลฯ รวมทั้งการดำเนินการในทางด้านกรมศิลปากร ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการได้เข้ารับตำแหน่งอธิบดีของ
 กรมนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2478 โดยที่หลวงวิจิตรวาทการในฐานะอธิบดีกรมศิลปากรได้กล่าวแสดงทิศทางที่ควรเป็น
 ไปในงานที่ตนรับผิดชอบไว้อย่างน่าสนใจในกลางปี พ.ศ.2478 มีความตอนหนึ่ง กล่าวว่

“ต่อไปนี้เราจะต้องทำงานเพื่อชาติเพื่อประชาชน งานสำคัญของพวกเราคือรักษาศิลป
 ของชาติไว้มิให้เสื่อมสูญ แสดงให้คนต่างชาติแลเห็นว่าเรามีอารยธรรมและวัฒนธรรม
 เรามีหน้าที่ช่วยพลเมืองให้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความเบิกบานรื่นรมย์และเห็นโลกที่เป็นสุขสบาย
 เรามีหน้าที่ให้การศึกษแก่ยุวชนโดยวิธีใช้ศิลปของเราเป็นอุปกรณ์ เรามีหน้าที่จงใจชน
 ชาติไทยทั้งหลายที่ยังแตกฉานชานอยู่ในดินแดนต่างๆ ให้เขารู้สึกว่าแหล่งกลางแห่ง
 อารยธรรมและวัฒนธรรมของเขาอยู่ในประเทศสยามนี้..” (วิจิตรวาทการ-ช,2505:71)

เห็นได้ว่าเป็นความคิดและการเคลื่อนไหวในลักษณะ“ชาตินิยม”เช่นกัน มีลักษณะร่วมและเกี่ยวพันแนวความคิดของพระยาพหลพลพยุหเสนา แต่ก็มีลักษณะเด่นในแนวทางของตนเองอยู่มากพอสมควร คือแตกต่างไปจากความคิดที่เน้นชาติเป็นองค์รวมของจิตใจของกลุ่มผู้นำคณะราษฎรอย่างเห็นได้ชัด (ดู กอบเกื้อ, 2532)

ในสุดท้ายของบทนี้สรุปได้ว่า การเมืองการปกครองของสยามในปลายทศวรรษที่ 2470 มีสถาบันการเมืองใหม่ ๆ ดำรงอยู่อย่างมีการหน้าที่ที่สำคัญ โดยมีบริบทของกระแสภูมิปัญญาความคิดในลักษณะที่มุ่งประสานระบอบรัฐธรรมนูญและสถาบันใหม่ ๆ ให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชาติกำกับอยู่ กระแสความคิดดังกล่าวและโดยบุคคลิกภาพของผู้นำของกลุ่มคณะราษฎรเองในสมัยนั้น ส่งผลให้สถาบันต่าง ๆ ดำเนินไปตามขอบเขตและการหน้าที่ในส่วนของตน ซึ่งพิสูจน์ได้โดยการกระทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป เป็นสมัยซึ่งผู้นำของระบอบใหม่หลังจากไม่อาจประนีประนอมกับชนชั้นนำของระบอบเดิมได้ จำเป็นต้องดำเนินการต่าง ๆ ไปตามลำพัง สำหรับกลุ่มผู้นำใหม่แล้ว ยิ่งพวกเขาพิสูจน์ตนเองว่าสถาบันการเมืองใหม่กับชาติมีความสำคัญ พวกเขาเองก็ยิ่งมีความชอบธรรมในการการเมือง และมีชื่อเสียงต่อไปอย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้น ตรงข้ามกับชนชั้นนำเดิม และกลุ่มที่สืบทอดความคิดของชนชั้นนำเดิม ซึ่งเชื่อถือในหลักสิทธิธรรมและพระบารมีของพระราชวงศ์ อย่างไรก็ตามความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างผู้นำและชนชั้นนำสองกลุ่มหลัก ๆ ดังที่ได้เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2475-2476 ปรากฏว่ามีความเบาบางลงไปมากในช่วงปลายทศวรรษที่ 2470 นี้ เนื่องด้วยผู้นำใหม่คือพระยาพหลพลพยุหเสนามีหลักยึดมั่นในแบบเดินทางสายกลางทั้งนี้ มีชาติและรัฐธรรมนูญเป็นศูนย์กลางโดยที่มีสถาบันอื่น ๆ หมุนอยู่รอบนอก แต่การประสานสถาบันต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใหม่และสืบทอดมาจากระบอบเดิมนี จะเปลี่ยนหน้าหน้การประสาน รวมทั้งอาจเปลี่ยนศูนย์กลางของการประสานในอนาคตต่อไปได้ไม่ยากนัก เหตุเพราะว่าการตั้งมั่นของระบอบใหม่ดังกล่าวผูกพันกับการแสดงออกของกลุ่มคนจำนวนน้อย ไม่ได้เกิดจากการมีระเบียบหรือกฎเกณฑ์ซึ่งเป็นแบบแผนและได้รับการยอมรับจากกลุ่มชนชั้นนำเดิม ฉะนั้น การเปลี่ยนกลุ่มผู้นำซึ่งทำหน้าที่ฝ่ายบริหารที่ดี และการบีบคั้นกดดันกลุ่มชนชั้นนำเดิมจำนวนหนึ่งในสมัยนี้ก็ดี และเป็นสถานการณ์ชั่วคราวอีกอย่างหนึ่งก็ดี ล้วนเป็นปัจจัยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของสถาบันต่าง ๆ ในอนาคตได้ทั้งสิ้น กล่าวได้ว่าการแสวงหาความเห็นพ้องในทางกฎเกณฑ์ของสถาบันและการสืบทอดอำนาจของผู้นำจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นปัญหาเรื้อรังอันยาวนานในประวัติศาสตร์สยามใหม่ ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนชื่อประเทศเป็นประเทศไทยตราจบปัจจุบัน □

บทสรุป: การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475

การยึดอำนาจวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 และเหตุการณ์สืบเนื่อง เป็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นการ“ปฏิวัติ”ที่สำคัญมากครั้งหนึ่งในจำนวนการ“ปฏิวัติ”ที่ไม่มากนักของประวัติศาสตร์สยาม รวมทั้งประวัติศาสตร์ไทยในระยะถัดมา เนื่องด้วยเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อลักษณะของรัฐ การจัดการปกครอง ระบบราชการ และความคิดทางการเมืองซึ่งเชิดชูกฎหมายขึ้นเหนือตัวบุคคล

การปฏิวัติสยามในครั้งนี้เกิดขึ้นในสถานการณ์ซึ่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยามประสบกับวิกฤตการณ์ในระดับรากฐาน กลุ่มเจ้านายซึ่งมีบทบาทอย่างสำคัญนับตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา โดยส่วนรวมมีความเสื่อมคลายทั้งในแง่ของขนาดคือจำนวนสมาชิก และในแง่ของการปรับตัวทางเศรษฐกิจ ตลอดจนในทางการเมืองซึ่งไม่สามารถปรับสถาบันการเมืองต่างๆ ให้มีผลเป็นการแบ่งเบาพระราชภาระในองค์พระเจ้าแผ่นดินลงไปได้ กล่าวคือ ในแง่ของจำนวนนับตั้งแต่ชั้นพระองค์เจ้าทั้งที่เป็นหญิงและชายขึ้นไป ในทศวรรษที่ 2450 มี 186 พระองค์ ได้ลดลงเหลือ 142 พระองค์ในทศวรรษที่ 2460 และเหลือ 108 พระองค์ในทศวรรษที่ 2470 เจ้านายที่มีบทบาทสำคัญในทศวรรษที่ 2470 จึงต่างจากสมัยรัชกาลที่ 5 คือเป็นเจ้านายชั้นหม่อมเจ้าเสียเป็นจำนวนมากโดยที่บางพระองค์ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นพระองค์เจ้า และที่สำคัญในประการต่อมา คือส่งผลให้องค์ประกอบของสถาบันอภิรัฐมนตรีสภาในสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่ทรงมีชันษามากเป็นส่วนใหญ่ ประกอบกับมีข้อเท็จจริงว่า เจ้านายโดยทั่วไปทรงไม่สามารถปรับตัวในทางเศรษฐกิจและในทางอาชีพการงานได้ เจ้านายที่ทรงคิดลงทุนในทางเศรษฐกิจด้วยพระองค์เองต่างพากันขาดทุนเสียพระทรัพย์ เจ้านายโดยทั่วไปทรงมีรายจ่ายมากอยู่เหมือนเดิมในขณะที่รายได้จากการเก็บ“ค่าเช่า”จากที่ดินไม่ได้ก่อให้เกิดรายได้เพิ่มขึ้น เกิดมีสภาพความไม่คล่องในการปรับตัวของเจ้านายโดยรวม เนื่องด้วยเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ทรงพร้อมเผชิญสถานการณ์ด้วยหลักขัตติยมานะโดยไม่ท้อพระทัย ในขณะที่เจ้านายรุ่นหนุ่มทรงแลเห็นว่ามิสภาพไม่ผิดไปจากการ “พายเรือบนโคลน” (อากาศดำเกิง,2526) เรื่องนี้เจ้านายบางพระองค์ทรงกล่าวในทันทีภายหลังการยึดอำนาจวันที่

24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ว่าเจ้านายนั้นได้ “วอดวายอยู่แล้ว” เนื่องด้วยเจ้านายทรงมีแต่อำนาจโดยไม่มีกำลัง (วรรณไวทยาการ-ช,2475)

ความอ่อนแอในทางกำลังของกลุ่มเจ้านายโดยรวม มีผลต่อการดำเนินการทางการเมืองของรัฐบาล สมบูรณาญาสิทธิราชย์ กล่าวคือ ทำให้รัฐบาลเองต้องพึ่งพิงกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จำนวนน้อยซึ่งผูกพันกันโดยหลักการชาติกำเนิด และมีความใกล้ชิดกับกลุ่มเจ้านายเป็นสำคัญเสมอมา โดยไม่อาจเคลื่อนย้ายไปในทางอื่นใดได้ คนกลุ่มนี้เข้ารับราชการโดยการฝากถวายตัว ได้รับพระราชทานเงินเดือนในอัตราที่สูงเป็นพิเศษ เป็นกลุ่มคนที่มีระบบวัฒนธรรมความคิดซึ่งสนับสนุนการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ในทุกทาง คนกลุ่มนี้ในทศวรรษที่ 2470 ประมาณว่ามีจำนวน 300 คนเศษ มีฐานะเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ชั้น “หนังสือราชสีห์” ซึ่งอยู่ในระดับยอดเหนือข้าราชการระดับกลางและล่างจำนวน 7 หมื่นคนเศษ และเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทอย่างสำคัญในสถาบันเสนาบดีสภา กรรมการองคมนตรีสภา และในระดับสั่งการของระบบราชการในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยที่ทั้งสามสถาบันมีการดำเนินการไปในทางที่หนุนโคงการปกครองแบบเดิมเอาไว้ ด้วยความเชื่อมั่นว่าราษฎรไม่มีความพร้อมไม่มีความเหมาะสมต่อการเปลี่ยนแปลงและไม่มีความสนใจในทางการเมืองอย่างแท้จริง

การปรับตัวของสถาบันการเมืองปรากฏว่ามีอยู่เสมอในเกือบทุกรัชกาล แต่ก็ยังเป็นพระราชกรณียกิจซึ่งไม่อาจปิดคำวิพากษ์วิจารณ์ของคนชั้นกลางและคนชั้นล่างให้พ้นไปจากองค์พระประมุขได้ เนื่องด้วยสถาบันการเมืองที่ทรงสถาปนาและปรับปรุงขึ้นมีแนวโน้มจำกัดผู้เข้ามามีส่วนร่วมไว้เฉพาะแต่กลุ่มเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ กรรมการองคมนตรีสภาในสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นตัวอย่างที่ดีที่แสดงการปรับตัวในลักษณะดังกล่าวนี้ ผลลัพธ์คือ พฤติกรรมของกลุ่มคนชั้นสูงมุ่งรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์ ในลักษณะที่ทรงมีอำนาจสูงสุดในทุกทางไว้เป็นสิ่งสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด โดยไม่สนใจสร้างองค์กรหรือกฎหมายใดอันเป็นการ “หน่วงพระราชอำนาจ” พิจารณาในแง่ี อาจกล่าวได้ว่า การยึดอำนาจในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 มีผลต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างลึกซึ้ง เรื่องนี้ หม่อมเจ้าวรรณไวทยาการ วรวรรณ (พระยศในขณะนั้น) ทรงกล่าวไว้อย่างถูกต้องเป็นที่สุดว่า “ตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายนเป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงผูกหัวใจของอาณาประชาราษฎร์ไว้ทั้งหมด พระองค์เพิ่งเริ่มทรงราชย์เป็นพระราชที่รักของราษฎร ต่อเมื่อเลิกทรงรัฐ เลิกทรงว่าราชการแผ่นดินนั่นเอง” (วรรณไวทยาการ-ช,2475)

พลังซึ่งต้องการเปลี่ยนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็นระบอบอื่นจึงไม่อาจเกิดจากภายในศูนย์กลางของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นเองได้ และเป็นที่น่าสังเกตว่า แม้แต่การเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยอย่างเช่น การสถาปนากกรรมการองคมนตรีสภาเพื่อให้เป็นสภานิติบัญญัติทดลอง และข้อเสนอให้มีการตั้ง “นายกรัฐมนตรี” ขึ้นเพื่อแบ่งเบาพระราชภาระ ตลอดจนการแบ่งเรื่องหนังสือถวายฎีกาไปให้ส่วนอื่นช่วยพิจารณา ก็ถือกันว่าเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสมไม่ควร สิ่งต่างๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าคนชั้นสูงของสยามมีคติในทางการเมืองที่มั่นคงและสอดคล้องกันอย่างเป็นปึกแผ่น คนกลุ่มนี้มีความพึงพอใจให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นประธานของทุกสิ่ง โดยที่กลุ่มของตนมีหน้าที่ช่วยงานของพระเจ้าแผ่นดินตามที่ทรงมอบหมาย และแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริเรื่องต่างๆ อย่างกว้างขวางมากกว่าคนชั้นสูง แต่พระองค์ก็ไม่อาจทรงเปลี่ยนชีวิตและจิตใจของคนชั้นสูงโดยพระราชดำรัสได้ ส่วนในทางปฏิบัตินั้นปรากฏว่าพระองค์ทรงอยู่

ในกรอบของราชประเพณี ไม่อาจทรงใช้สอยข้าราชการระดับกลางและล่างในเรื่องสำคัญของบ้านเมือง และไม่อาจทรงแต่งตั้งกลุ่มพ่อค้าเป็นกรรมการองคมนตรีสภา ด้วยจะเป็นเหตุก่อให้เกิดการแบ่งพรรคพวกในแผ่นดิน การเมืองการปกครองของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 7 จึงดำเนินไปอย่างคงเส้นคงวา และมีความซื่อตรงต่อประเพณีและหลักการความคิดในทุกประการ เป็นคุณงามความดีซึ่งคนชั้นสูงเข้าใจแต่คนนอกวงชั้นสูงไม่แลเห็น และนี่ก็เป็นเงื่อนไขให้การยึดอำนาจและพลังการเปลี่ยนแปลงรัฐและระบอบการเมืองมาจากภายนอกกลุ่มเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เป็นการปิดโอกาสการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากภายในหมู่คนชั้นสูงลงมาอย่างเกือบจะสิ้นเชิง

ความคิดและการเคลื่อนไหวซึ่งบั่นทอนความชอบธรรมทางการเมืองของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ปรากฏว่าเกิดขึ้นโดยการเคลื่อนไหวของกลุ่มปัญญาชน ข้าราชการระดับกลาง คนชั้นกลางระดับกลางและล่าง รวมทั้งจากกลุ่มปัญญาชนชาวบ้านมากกว่ากลุ่มใดๆ กล่าวโดยรวมคนนอกศูนย์กลางอำนาจเหล่านี้มีความคิดและข้อเรียกร้องที่หลากหลาย นับตั้งแต่ต้องการให้ประเทศมีสภา มีอรรคมหาเสนาบดี มีกฎหมายพระธรรมนูญ มีการหน้าที่ที่เข้มแข็งมากขึ้นในทางเศรษฐกิจ ยกเลิกการเก็บเงินรัชชูปการ ยกเลิกการเกณฑ์ราษฎรที่ไม่มีเงินเสียภาษีไปทำงานโยธา ฯลฯ โดยไม่มีจุดประสงค์อย่างเด่นชัดในการสละทอนพระราชอำนาจและพระเกียรติยศลงมาแต่อย่างใด แต่มุ่งไปในทางขอให้สถาบันการเมืองเปิดรับฟังเสียงของคนชั้นกลางและล่างมากขึ้น และเปิดโอกาสแก่คนชั้นกลาง รวมทั้งช่วยเหลือคนชั้นกลางกับคนชั้นล่างมากขึ้น แต่สถานการณ์ในขณะนั้นซึ่งระบบสังคมนิยมการเมืองระดับบนปิดช่องทางและโอกาสต่างๆ กลุ่มคนชั้นกลางและราษฎรในเขตเมืองหลวงที่พอมีการศึกษานับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2470 ได้ร่วมกันเคลื่อนไหวสร้างวัฒนธรรมทางวรรณกรรม สำนึกทางการเมือง และจินตนาการทางประวัติศาสตร์ใหม่ด้วยตนเอง โดยมีความคิดความรู้สึกร่วมกันในประการสำคัญว่าชาติกำเนิดของบุคคลไม่ได้เป็นเครื่องวัดคุณงามความดีของมนุษย์แต่เพียงลำพังอีกต่อไป

ในสายของข้าราชการระดับกลางและกลุ่มนักกฎหมายแผนกฝรั่งเศส กลุ่มนายทหาร และข้าราชการที่ใช้ระบบความรู้สมัยใหม่ พวกเขามีความตระหนักรู้กันอย่างแรงกล้ามากกว่าคนชั้นกลางและล่างหลายเท่า พวกเขาแลเห็นว่ารัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทำการปกครองโดยขาดหลักวิชา ยึดหลักชาติวุฒิ และไม่มีหน้าที่ที่มากพอในทางเศรษฐกิจและการสาธารณสุข คนกลุ่มนี้แม้ว่ามีจำนวนไม่มากนัก แต่ก็สามารถรวมตัวกันได้ได้อย่างหลวมๆ มีจิตใจและความปรารถนาร่วมกันอย่างชัดเจนในระยะเริ่มแรกว่าประเทศต้องมีกฎหมายพระธรรมนูญลายลักษณ์อักษรขึ้นอยู่เหนือตัวบุคคล พวกเขาหวังว่าการมีกฎหมายพระธรรมนูญลายลักษณ์อักษรจะเป็นที่มาของการจัดตั้งสภา เพื่อให้ประเทศมีความเข้มแข็งและมีความเจริญ การมีสภาจะทำให้มีการร่างกฎหมายได้โดยเร็ว ซึ่งจะส่งผลให้ประเทศมีหลักฐานพร้อมมูล คือสามารถนำไปแก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาคทำให้ประเทศมีเอกราชสมบูรณ์ได้ ฝ่ายทหารเองก็รับในหลักการอันนี้ เนื่องด้วยการบีบบังคับประเทศมหาอำนาจด้วยกำลังนั้นเป็นเรื่องที่ไม่อาจทำได้ การมีหน้ามีตาในสังคมอารยประเทศจึงต้องอาศัยหลักการทางกฎหมาย ไม่ใช่การเจรจาหัวน้อมหรืออาศัยพระประมุขดังเช่นที่เคยเป็นมาและเป็นอยู่ตั้งแต่ก่อน

การยึดอำนาจวันที่ 24 มิถุนายน และเหตุการณ์สืบเนื่องได้สถาปนากฎหมายรัฐธรรมนูญลายลักษณ์อักษรขึ้นแทนที่กฎหมายพระธรรมนูญแบบประเพณีซึ่งเชื่อกันว่ามีอยู่แต่เดิม ได้สถาปนาสภาผู้แทนราษฎรขึ้นแทน

อภิรัฐมนตรีสภา กรรมการองคมนตรีสภา และเสนาบดีสภา ซึ่งในอดีตทั้งสามสภาได้ทำหน้าที่พิจารณาร่างกฎหมายได้สถาปนาระบบคณะรัฐมนตรีขึ้นแทนระบบเสนาบดี โดยมีนายรัฐมนตรีทำหน้าที่เป็นประธานฝ่ายบริหารแทนการบริหารราชการแผ่นดินขององค์พระมหากษัตริย์ และมุ่งสถาปนาระบบราชการชนิดใหม่ซึ่งเน้นระบบคุณธรรมและความสามารถแทนหลักการชาติกำเนิด โดยยกเลิกข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จำนวนมากสามารถยักยอกคนเศษออกไปทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวในทิศทางดังกล่าวได้กระทำไปอย่างรวดเร็ว โดยอาศัยกำลังอำนาจเป็นเครื่องมือมากกว่าได้รับความเห็นพ้องจากคนชั้นสูง ผลลัพธ์คือ ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงในระหว่างปี พ.ศ.2475-2476 คนกลุ่มน้อยในนามคณะราษฎรได้เบียดขับกลุ่มเจ้านายซึ่งเป็นชายจำนวนประมาณหนึ่งร้อยพระองค์เศษ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และผู้ใกล้ชิดจำนวน 600 คนเศษ ออกไปจากกระบวนการทางการเมือง และได้ก่อให้เกิดความระแวงและบาดหมางอย่างรุนแรงในระหว่างคณะรัฐบาลใหม่กับฝ่ายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในท้ายที่สุดส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติในช่วงปลายปี พ.ศ.2477 (ปฏิทินเดิม)

ชนวนของความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้นำใหม่จำนวนน้อยกับกลุ่มเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จนเป็นเหตุให้ทั้งสองฝ่ายไม่อาจประนีประนอมอมอมขมกั้นได้ นอกจากเรื่องสถานะของระบอบรัฐธรรมนูญ สภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี และระบบราชการแล้ว อีกประเด็นหนึ่งได้แก่ แนวความคิดในการวางแผนเศรษฐกิจ ซึ่งกลุ่มผู้นำใหม่ต้องการให้รัฐมีการหน้าที่ในทางเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น ช่วยเหลือคนชั้นกลางที่อ่อนแอและราษฎรทั่วไปมากขึ้น กล่าวได้ว่าเป็นทัศนคติตรงกันข้ามกับกลุ่มเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อย่างสิ้นเชิง พิจารณาในมุมกว้าง กล่าวได้ว่า ค่าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นเพียงความคิดหนึ่งเท่านั้น แต่ก็มี ความสำคัญในฐานะเป็นเหตุที่ชัดเจนสำหรับการต่อสู้ทางการเมือง ฝ่ายคณะราษฎรซึ่งรวมตัวกันอย่างหลวมๆ เองก็ไม่เห็นด้วยกับค่าโครงการของหลวงประดิษฐมนูธรรมในทุกส่วน รวมทั้งโครงการในลักษณะที่คล้ายๆกัน ของปัญญาชนคนอื่น (อย่างเช่น พระสารสาสน์พลขันธ์) สิ่งที่ยุ่ผู้นำใหม่ส่วนใหญ่เห็นพ้องคือการที่รัฐต้องมีหน้าที่ทางเศรษฐกิจในลักษณะที่เข้าไปช่วย“เพาะ”ให้มีพ่อค้ามากขึ้น แต่ไม่ใช่การรวมทุนและแรงงานเป็นของรัฐตามหลักการของลัทธิสังคมนิยม

ภายในกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงไปสู่รัฐสมัยใหม่ การจัดการปกครองแบบใหม่ และระบบราชการแบบใหม่ของสยามจึงเต็มไปด้วยความขัดแย้ง เป็นการเปลี่ยนแปลงซึ่งนำโดยคนส่วนน้อยที่ก้าวหน้าทำการบีบบังคับคนชั้นสูงของระบอบเก่าซึ่งมีจำนวนมากกว่า นี่เป็นการเปลี่ยนแปลงซึ่งในระยะต่อมาแม้ว่ามีความมั่นคงแต่ก็ไม่มีหลักประกันอันใดว่ามีความสงบสุขและยั่งยืนในทางการเมือง ผู้นำของระบอบใหม่รวมทั้งคนชั้นกลางในสมัยนั้นเองก็ตระหนักถึงความแตกแยกนี้ จึงมีความรู้สึกนึกคิดที่เน้นเรื่องชาติแบบเป็นองค์รวมของจิตใจอย่างชนิดที่ไม่เคยมีปรากฏมาก่อน เห็นได้ชัดนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2477 เป็นต้นมา ซึ่งกล่าวกันว่ารัฐธรรมนูญเป็นของชาติ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขของชาติ ทหารเป็นกำลังของชาติ ฯลฯ ความคิดเรื่องชาติในลักษณะเป็นองค์รวมของจิตใจ (ไม่ใช่ชาติในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันพระมหากษัตริย์) ถือเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 ด้วย คือเป็นสำนึกซึ่งกลุ่มข้าราชการระดับกลางมีอยู่ก่อนแล้ว แต่ได้สำแดงพลังในกระบวนการเปลี่ยนแปลงเมื่อมีความขัดแย้งกันอย่างขนานใหญ่ในระหว่างคนกลุ่มต่างๆเกิดขึ้น

ผลลัพธ์ของการปฏิวัติสยามมีผลต่อการจัดตั้งสถาบันการเมือง ได้สนองตอบต่อกลุ่มผู้นำใหม่ซึ่งมีความคิดความเชื่อในแบบอุดมการณ์ รวมทั้งสนองตอบต่อกลุ่มพ่อค้าระดับกลางมากกว่ากลุ่มพ่อค้าระดับใหญ่ รวมทั้งตอบสนองต่อกลุ่มนักหนังสือพิมพ์จำนวนมากกว่านักหนังสือพิมพ์ที่มีชื่อเสียง เนื่องด้วยพ่อค้าขนาดใหญ่และนักหนังสือพิมพ์ซึ่งมีชื่อเสียงอย่างมากในสมัยนั้นเป็นผู้ได้รับประโยชน์และอภิสิทธิ์อย่างมากอยู่แล้วในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การปกครองในระบบใหม่เสียอีกได้ริตรอนประโยชน์และอภิสิทธิ์ของพวกเขาลง พิจารณาในแง่การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 จึงมีความอ่อนแอในทางฐานของสังคม ส่วนคนชั้นกลางในระดับล่างและผู้นำราษฎรแม้ว่าได้มีการเคลื่อนไหวอย่างแข็งขันในช่วงก่อนการปฏิวัติ แต่ปรากฏว่าหาได้เข้ามามีส่วนร่วมใดๆ ในภายหลังการปฏิวัติไม่ เนื่องด้วยกลุ่มผู้นำใหม่มีความคิดมุ่งจัดการแบ่งชั้นระหว่างเจ้านายกับข้าราชการ โดยไม่ได้คิดถึงเอาคนชั้นล่างให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมือง

อย่างไรก็ตาม ผลของการปฏิวัติสยามได้ก่อให้เกิดมีสถาบันสภาผู้แทนราษฎร สภาผู้แทนราษฎรซึ่งจัดตั้งขึ้นโดยบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญลายลักษณ์นั้น กล่าวได้ว่ามีความสำคัญอยู่เสมอคู่กันกับการมีกฎหมายรัฐธรรมนูญในการปกครองระบอบใหม่ ในขณะที่ฝ่ายบริหารคือคณะรัฐมนตรีหรือคณะรัฐบาลมีระบบราชการและทหารแห่งชาติเป็นฐานกำลังสนับสนุน ข้อสำคัญคือสถาบันทั้งสอง (คือ รัฐธรรมนูญ สภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี และ ระบบราชการแห่งชาติ) เกิดขึ้นโดยผลของการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 แต่ก็มีภูมิหลังที่แตกต่างกันมาก กล่าวคือ รัฐธรรมนูญลายลักษณ์และสภาผู้แทนราษฎรซึ่งมีสมาชิกของสภาบางส่วนหรือทั้งหมดมาจากการเลือกตั้งเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีปรากฏมาก่อน ในขณะที่คณะรัฐมนตรีและระบบราชการมีรากฐานบางส่วนพัฒนาต่อเนื่องมาจากคณะเสนาบดีและระบบราชการสมบูรณาญาสิทธิราชย์ การประสานกันที่ของทั้งสองส่วนหลักๆ ดังกล่าวจึงขึ้นกับความเข้มแข็งและศักดิ์ศรีของส่วนแรก กับทัศนคติของหัวหน้าคณะรัฐบาลกับผู้นำของระบบราชการเป็นสำคัญ ว่าสามารถอดทนรับฟังและเคารพกฎเกณฑ์กติกาตลอดจนมติของส่วนแรกได้หรือไม่ ซึ่งในทศวรรษแรกๆ ของระบอบใหม่ และในสมัยซึ่งกลุ่มผู้นำหลักๆ ของคณะราษฎรยังคงมีบทบาทสำคัญในทางการเมือง ปรากฏว่าผู้นำฝ่ายบริหารมีความเคารพการดำเนินงานของฝ่ายสภาผู้แทนราษฎรอยู่พอสมควร อย่างเช่น ในสมัยของคณะรัฐบาลซึ่งมีพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี เป็นต้น

การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475 จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงรัฐ การจัดการปกครอง ระบบราชการ และความคิดทางการเมืองในทั้งรูปหรือทั้งระบอบ แต่มิได้หมายความว่าสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่จะมีเสถียรภาพ ความมั่นคงหรือมีกฎเกณฑ์เรียบร้อยเกิดขึ้นโดยทันที ในทางตรงกันข้าม ผลที่เกิดขึ้นเต็มไปด้วยความขัดแย้ง แยกแยะ และบาดหมางใจภายในกลุ่มผู้นำส่วนต่างๆ ทั้งในส่วนของกลุ่มผู้นำเดิมและภายในกลุ่มผู้นำใหม่ โดยที่ความแตกแยก และความขัดแย้งนั้นดำเนินควบคู่กันไปกับการเปลี่ยนแปลงซึ่งมีผลสำเร็จในท้ายที่สุดอยู่พอสมควร ดังนั้นประเทศไทยในปลายทศวรรษที่ 2470 จึงเป็นรัฐสยามใหม่ ซึ่งมีชาติ รัฐธรรมนูญ สภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี และระบบราชการแบบใหม่เป็นกลไกในทางการเมืองการปกครอง โดยมีองค์พระมหากษัตริย์คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงเป็นองค์พระประมุขของประเทศและของชาติ □

ภาคผนวก

ก. ลำดับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ในช่วงปลายระบอบเก่าและ ต้นระบอบใหม่

(ในสมัยวันขึ้นปีใหม่คือวันที่ 1 เมษายน ดังนั้นผู้เขียนจึงยังคงลำดับเวลาในภาคผนวกนี้ตามระบบปฏิทินเดิม ยกเว้นการอธิบายเนื้อหาในบางบทบางตอน ซึ่งผู้เขียนจะระบุข้อความไว้ว่าหากคิดตามแบบปฏิทินใหม่จะเข้าใจได้มากขึ้น เหตุเพราะว่าช่วงเวลานั้นต่อเนื่องกันอย่างใกล้ชิด)

26 พฤศจิกายน 2468 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ

28 พฤศจิกายน 2468 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งองคมนตรีเป็นการทั่วไป และทรงมีพระราชดำรัสตั้งอภิรัฐมนตรีสภาเป็นการพิเศษอันประกอบด้วยเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ 5 พระองค์

23 กรกฎาคม 2469 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชบันทึกเรื่อง“ปัญหาของสยาม”(ภาษาอังกฤษ) เป็นพระราชปุจฉาถึงพระยาภิรมย์ ฌไมตรี

5 กุมภาพันธ์ 2469 มีการประชุมก่อตั้งคณะราษฎรของข้าราชการ นายทหารและพลเรือนรวม 7 คน ที่เมืองปารีส ประเทศฝรั่งเศส ตั้งความหวังไว้ว่าเพื่อให้มีการปกครองในระบอบราชาธิปไตยอยู่ใต้กฎหมาย

11 เมษายน 2470 การประชุมกรรมการจัดรูปองคมนตรีเสียใหม่ มีการอภิปรายหลักการสำคัญของระบอบการเมืองที่เหมาะสมสำหรับสยามว่าเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

20 มิถุนายน 2470 มีการประชุมกรรมการจัดรูปองคมนตรีนัดพิเศษ เพื่อแก้ไขร่างพระราชบัญญัติองคมนตรี

- ใหม่ และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชบันทึกเรื่อง“ประชาธิปไตยในสยาม”เป็นภาษาอังกฤษให้คณะกรรมการพิจารณา
- 20 สิงหาคม 2470 ศาลมีคำสั่งให้ยึดทรัพย์พระโสภณเพชรรัตน์ เจ้าของห้างกิมเซ่งหลี กระฎุมพีเจ้าภานาย อากร ซึ่งเป็นคดีความใหญ่ที่สะท้อนจิตใจของคนชั้นสูงพอสมควร ซึ่งพระยาศรภักย์พิพัฒน์กล่าวว่าประเทศ สยามกำลังมีวิกฤติใน“เส้นเลือดใหญ่”
- 2 กันยายน 2470 ประกาศใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญคณะมนตรี พุทธศักราช 2470 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้า อยู่หัวทรงมีพระราชกระแสว่าเข้าทำนองกฎหมายพระธรรมนูญ (Constitution Law) มาก
- 2 กันยายน 2470 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งกรรมการองคมนตรีสภา จำนวน 40 คน ประกอบด้วยเจ้านาย 10 พระองค์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับพระยาขึ้นไป 30 คน
- 10 มกราคม 2471 นายมังกร สามเสนทำหน้าที่สื่อถึงเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์มีใจความว่าพ่อค้าชาวจีนรุ่นใหม่ กำลังขึ้นมามีบทบาท และจะทำอันตรายต่อการค้าข้าวของสยาม
- 25 กรกฎาคม 2472 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเยือนสิงคโปร์ ชาว และบาหลี เป็นการเสด็จเยือนต่างประเทศเป็นครั้งแรก และทรงเสด็จกลับวันที่ 11 ตุลาคม 2472
- 1 เมษายน 2473 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งกรรมการองคมนตรีชุดใหม่ 40 คนประกอบด้วย เจ้านาย 6 พระองค์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ระดับพระยาขึ้นไป 34 คน
- 6 เมษายน 2473 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จประพาสอินโดจีน นับเป็นการเสด็จพระราช ดำเนินต่างประเทศครั้งที่สอง และทรงเสด็จกลับวันที่ 8 พฤษภาคม 2473
- 31 ธันวาคม 2473 ที่ประชุมอภิรัฐมนตรีสภามีมติว่ารัฐบาลสยามจะไม่วุ่นวายเรื่องการค้า เนื่องด้วยการเข้าแทรกแซงทางการค้าเป็นนโยบายของประเทศไทยและญี่ปุ่น
- 19 มกราคม 2473 ที่ประชุมเสนาบดี โดยเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศคัดค้านร่างพระราชบัญญัติประชาธิปไตยหรือเทศบาล ด้วยเหตุผลว่ามีความหละหลวม คือปล่อยให้คนต่างด้าวซึ่งสวามีภักดีต่อประเทศอื่นมี อำนาจขึ้นได้ผ่านการประชาธิปไตยที่รัฐบาลคิดจะจัดตั้งขึ้น
- 17 กุมภาพันธ์ 2473 พระยาภิรมย์ภักดีถวายฎีกาขอความคุ้มครองและหลักประกันในการดำเนินการตั้งโรง เบียร์ คือขอลดภาษีภายในและไม่ให้มีการแข่งขันจากต่างประเทศ
- 20 มีนาคม 2473 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จพระราชดำเนินต่างประเทศเป็นครั้งที่สาม คือ เสด็จเยือนบางส่วนของอินโดจีน เชียงไฮ้ ฮองกง ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกาและคานาดา ทรงเสด็จกลับวันที่ 12 ตุลาคม 2474
- 3 มิถุนายน 2474 หนังสือพิมพ์ *กรุงเทพเดลิเมต* ลงข่าวว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าว กับคณะหนังสือพิมพ์ของอเมริกาว่าพระองค์จะทรงพระราชทานเสียงการปกครองแก่ราษฎรสยาม
- 1 สิงหาคม 2474 นายถ้อยเกลี้ยงหรือไกรลาศ ฉ่วยตระกูล ถวายฎีกาขอให้รัฐบาลให้ความคุ้มครองกิจการโรงงานนวนบุหรี
- 8 พฤศจิกายน 2474 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระราชดำรัสในการประชุมใหญ่ให้ รวมกระทรวงทหารเรือเข้ากับกระทรวงกลาโหม

- 8 ธันวาคม 2474 กุหลาบ สายประดิษฐ์เริ่มพิมพ์บทความชื่อ“มนุษยภาพ”ในหนังสือพิมพ์ *ไทยใหม่*
- 5 กุมภาพันธ์ 2474 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสในที่ประชุมนายทหาร ทรงชี้แจงเรื่องเกี่ยวกับการเงินของประเทศฝืดเคือง
- 1 มีนาคม 2474 ที่ประชุมอภิรัฐมนตรีเห็นว่าผู้ถวายฎีกาบางคนเสนอให้รัฐบาลช่วยชวานาในลักษณะแบบเดียวกับรัฐบาลของรัสเซีย
- 9 มีนาคม 2474 นายเรย์มอนด์ บี.สตีเวนส์ ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ และพระยาศรีวิสารวาจา ถวายร่างเค้าโครงการเปลี่ยนรูปการปกครอง เอกสารเป็นภาษาอังกฤษชื่อ *An Outline of Changes in the Form of Government*
- 14 มีนาคม 2474 นายทองเจือ จารุสาธิต ถวายฎีกาว่า “เวลานี้ไปในที่ใดแม้แต่ชาวชนบทก็กล่าว...ว่ารัฐบาลปกครองอย่างเทา อย่างหลอกลวง อย่างสุบเลือดกันแทบทุกแห่งหน...”
- 27 พฤษภาคม 2475 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสตอบเสนาบดีกระทรวงธรรมการว่า “ความนิยมและนับถือในองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอย่างที่เคยเป็นมาก่อน ฉันทเห็นว่าจะกลับฟื้นขึ้นอย่างแต่ก่อนไม่ได้อีกแล้ว”
- 2 มิถุนายน 2475 ประกาศเรื่องความอึดคัตฝืดเคือง ให้ราษฎรชวานาย่าถวายฎีกา เนื่องด้วยผู้เดือดร้อนมีทั่วประเทศในทุกระดับชั้น และมูลเหตุของความอึดคัตนี้ไม่ได้เกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต อันพึงป้องกันได้ด้วยพระบรมเดชานูภาพ
- 24 มิถุนายน 2475 คณะราษฎรยัดอำนาจเปลี่ยนระบอบการปกครอง และประกาศหลักหกประการ
- 25 มิถุนายน 2475 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาตอบคณะราษฎรว่า ทรงรับเป็นพระเจ้าแผ่นดินตามพระธรรมนูญ
- 27 มิถุนายน 2475 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลงพระปรมาภิไธย ประกาศใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองสยาม พุทธศักราช 2475 (ชั่วคราว)
- 28 มิถุนายน 2475 เปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรเป็นครั้งแรก มีสมาชิกสภาจำนวน 70 คน ได้เลือกเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นประธานสภา และเลือกพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นประธานกรรมการราษฎร
- 15 สิงหาคม 2475 จัดตั้งสภาคณะราษฎรอย่างเป็นทางการ มีพระยานิติศาสตราไพศาลเป็นนายกสภาค
- 26 สิงหาคม 2475 นายมังกร สามเสนกล่าวว่าตนเองได้เสนอโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติให้รัฐบาลพิจารณา โดยผ่านทางหลวงประดิษฐ์มนูธรรมขึ้นไปแล้ว
- 10 ธันวาคม 2475 ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475
- 10 ธันวาคม 2475 แต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุดที่หนึ่ง มีพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรี พร้อมกับรัฐมนตรีว่าการกระทรวง และรัฐมนตรีรวม 19 คน
- 7 มกราคม 2475 พระยาโทณวณิกมนตรีและคณะรวม 12 คนยื่นหนังสือขอจดทะเบียนสมาคมคณะชาติในแบบเดียวกับสภาคณะราษฎร
- 31 มกราคม 2475 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสถึง พระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรีมีความว่า พระองค์ทรงเห็นว่าประเทศสยามยังไม่ควรมีคณะกรรมการเมือง

- 12 มีนาคม 2475 มีการประชุมกรรมการราษฎร 14 คน พิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ร่างโดยหลวงประดิษฐ์มนูธรรม
- 25 และ 28 มีนาคม 2475 คณะรัฐมนตรีพิจารณาเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมโดยมีพระบรมราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นเอกสารประกอบการประชุม และที่ประชุมส่วนใหญ่ลงมติไม่ให้ความเห็นชอบกับเค้าโครงการนั้น
- 1 เมษายน 2476 รัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาออกพระราชกฤษฎีกาปิดสภาผู้แทนราษฎร และตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ มีพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรีและมีรัฐมนตรีรวม 11 คน
- 20 มิถุนายน 2476 คณะทหารบก ทหารเรือและพลเรือนเข้ายึดอำนาจ และนำความกราบบังคมทูลให้เปิดสภาผู้แทนราษฎรให้การเป็นไปตามรัฐธรรมนูญ พระยามโนปกรณ์นิติธาดาลาออกจากตำแหน่ง
- 24 มิถุนายน 2476 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี พร้อมด้วยรัฐมนตรีว่าการ และรัฐมนตรีรวม 14 คน
- 1 ตุลาคม 2476 เริ่มดำเนินการเลือกตั้งในทางอ้อม การเลือกตั้งใช้เวลาจนถึงวันที่ 28 พฤศจิกายนจึงทราบผลทั้งหมด มีผู้แทนราษฎรรวม 78 คน มีผู้มาลงคะแนนรวม 1,773,523 คนคิดเป็นร้อยละ 40.45
- 11-25 ตุลาคม 2476 เหตุการณ์คณะกู้บ้านเมือง ซึ่งเรียกกันในภายหลังว่า“กบฏบวรเดช”
- 6 ธันวาคม 2476 เนื่องด้วยสภาผู้แทนราษฎรชุดที่ให้ความไว้วางใจคณะรัฐมนตรีสิ้นสุดลง นายกรัฐมนตรีได้กราบบังคมทูลลาออก และทรงแต่งตั้งพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรีใหม่ ประกอบด้วยรัฐมนตรีว่าการ และรัฐมนตรีรวม 19 คน
- 12 มกราคม 2476 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินต่างประเทศเป็นครั้งที่ 4 คือเสด็จประพาสสหรัฐอเมริกาและประเทศในยุโรป และทรงไม่เสด็จกลับประเทศสยามอีกเลย ทรงสละราชสมบัติในปีถัดมา และทรงเสด็จสวรรคตที่ประเทศอังกฤษในปี พ.ศ.2484
- 22 กันยายน 2477 สภาผู้แทนราษฎรไม่เห็นชอบด้วยกับญัตติเรื่องควบคุมการจำกัดยางของรัฐบาล นายกรัฐมนตรีคือพระยาพหลพลพยุหเสนาได้ขอลาออก ทรงแต่งตั้งพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง พร้อมด้วยรัฐมนตรีว่าการและรัฐมนตรีรวม 17 คน
- 2 มีนาคม 2477 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ
- 29 มีนาคม 2477 หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และพระสารสาสน์พลชั้นน์เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจการแทนรัฐมนตรีว่าการเดิมซึ่งลาออกและมีการเปลี่ยนตำแหน่ง
- 13 สิงหาคม 2478 พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินทรงปลงพระชนม์พระองค์เอง
- 12 กุมภาพันธ์ 2478 หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และนายพันเอกพระบริภัณฑ์ยุทธกิจเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจการแทนรัฐมนตรีว่าการเดิมซึ่งลาออกและมีการเปลี่ยนตำแหน่ง
- 24 มิถุนายน 2478 นายกรัฐมนตรีคือ พระยาพหลพลพยุหเสนากล่าวสุนทรพจน์เนื่องในวันครบรอบสามปีของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งเริ่มถือกันว่าเป็นวันชาติ มีใจความว่าชีวิตของชาติเหมือนกับร่างกายของ

บุคคล และชาติจะเจริญได้ย่อมต้องอาศัยร่างกายของชาติในทุกๆ ส่วน

- 9 สิงหาคม 2480 พระยาพหลพลพยุหเสนาลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเนื่องจากมีกระทู้ถามการซื้อขายที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ แต่ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีใหม่อีกครั้งหนึ่ง ประกอบด้วยรัฐมนตรีว่าการและรัฐมนตรีรวม 20 คน
- 7 พฤศจิกายน 2480 เลือกตั้งทั่วไปครั้งที่สองเป็นการเลือกตั้งทางตรง มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 91 คน มีผู้ลงคะแนน 2,463,535 คนคิดเป็นร้อยละ 40.22 ของผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง
- 21 ธันวาคม 2480 พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี ประกอบด้วยรัฐมนตรีรวม 18 นาย
- 12 พฤศจิกายน 2481 เลือกตั้งทั่วไปครั้งที่สาม เป็นการเลือกตั้งทางตรง มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 91 คน มีผู้มาลงคะแนน 2,210,332 คนคิดเป็นร้อยละ 35.03 ของผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง

ข.นามานุกรมรายชื่อบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรียงตามลำดับตัวอักษร
(บัญชีรายชื่อนี้ทำขึ้นเพื่อช่วยให้ผู้อ่านสามารถทำความเข้าใจเนื้อหาของหนังสือได้สะดวกยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม บัญชีนี้คงไม่เหมาะสำหรับผู้ที่ได้ทำหรือกำลังทำการศึกษารื่องนี้อย่างลึกซึ้ง และไม่เหมาะสำหรับการใช้อ้างอิงทั่วไป เนื่องด้วยการบรรยายลักษณะเด่นของบุคคลมีเนื้อที่จำกัด อีกทั้งมุ่งให้สัมพันธ์กับเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้เป็นสำคัญ บทบาททางด้านอื่นๆ และในสมัยอื่นๆ ผู้เขียนไม่ได้ให้ความสำคัญมากนัก)

กาจสงคราม, หลวง (เทียน เก่งระดมยิง, 2433-2510) เป็นสมาชิก“คณะราษฎร”สายทหารบก ได้ชื่อว่า มีบทบาทอย่างแข็งขันในการปราบกบฏบวรเดชเดือนตุลาคม พ.ศ.2476 และเป็นผู้มีอำนาจโดยตนเองผู้หนึ่ง กัลยาณไมตรี, พระยา (Dr. Francis Bowes Sayre) ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศชาวอเมริกันในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้เป็นพระยา กัลยาณไมตรี ในปี พ.ศ.2470 มีบทบาทอย่างสำคัญในสมัยต้นรัชกาลที่ 7 แม้ว่าไม่ได้มีฐานะเป็นที่ปรึกษาของกระทรวงการต่างประเทศแล้ว แต่ก็ยังมีฐานะเป็นผู้แทนรัฐบาลสยามไปเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับนานาประเทศอยู่ในช่วงนั้น จึงได้มีโอกาสเป็นผู้ดูแลกล่าวถวายคำแนะนำเกี่ยวกับสถานการณ์บ้านเมือง

กำแพงเพชรอัศโรยอิน, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ (2424-2479) พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นกรรมการอภิรัฐมนตรีสภา และเป็นเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม ในสมัยรัชกาลที่ 7 ภายหลังการปฏิวัติสยามปี พ.ศ.2475 ทรงใช้ชีวิตส่วนใหญ๋ในต่างประเทศ และทรงสิ้นพระชนม์ที่โรงพยาบาลของประเทศสิงคโปร์

กุหลาบ สายประดิษฐ์ (2448-2517) นักเขียนและนักหนังสือพิมพ์รุ่นใหม่ของสยาม ผู้มีความสามารถและมุ่งมั่นเขียนในระดับมี“คุณภาพ”มากคนหนึ่งเท่าที่สังคมนาและสังคมนาไทยเคยมี เขาเป็นตัวแทนและเป็นผู้ผลิตข่าวความรู้สึกนึกคิดของคนชั้นกลางสยามได้เป็นอย่างดีคนหนึ่ง เขาไม่ชื่นชมในหลักการผู้ดีแต่กำเนิด และต่อต้านการขึ้นมามีอำนาจของคณะทหารด้วยในเวลาเดียวกัน

โกมารกุลมนตรี, พระยา (ชื่น โกมารกุล ณ นคร, 2434-2504) สำเร็จการศึกษาจาก London School of Economics and Political Sciences เป็นเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในสมัยรัชกาลที่ 7 และได้ชื่อว่าเป็นผู้มีนโยบายการคลังแบบ“อนุรักษ์นิยม”อย่างเข้มงวด ต่อมาภายหลังระบอบใหม่ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจในสมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาในระยะเริ่มแรก

โกศล ชุนตระกุล (ชุนกิมฮวด, 2426-2502) พ่อค้าผู้มีชื่อเสียงมากคนหนึ่งของสยามใหม่

ดวง อภัยวงศ์ (หลวงโกวิทอภัยวงศ์, 2445-2511) จบการศึกษารัฐศาสตรบัณฑิตจากประเทศฝรั่งเศส เป็นหลวงโกวิทอภัยวงศ์เมื่อปี พ.ศ. 2471 และเป็นสมาชิก“คณะราษฎร”สายพลเรือน เป็นผู้ที่มีความสามารถในการแสดงความคิดเห็น ต่อมาได้เป็นนายกรัฐมนตรีของประเทศไทยหลายสมัย

เคงเหลียน สีบุญเรือง (2418-2484) บุตรนายเซียวเลียงอัน สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนหมอสมิธ และโรงเรียนอัสสัมชัญเข้ารับราชการที่กรมเจ้าท่าระยะหนึ่ง แต่ต่อมาได้ลาออกจากราชการเพื่อไปประกอบอาชีพการงานอันเป็นอิสระของตัวเอง มีชื่อเสียงว่าได้พยายามบุกเบิกตั้งโรงงานยาสูบสยามก่อนสมัยสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง และมีห้างการค้าของตนเองชื่อห้างเทพนครพาณิชย์

เครก, อาร์ ดี. (R.D.Craig) ที่ปรึกษากรมทะเบียนที่ดินในสมัยรัชกาลที่ 7

คุก, เอ็ดเวิร์ด เซอร์ (Sir Edward Cook) ที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติในสมัยต้นรัชกาลที่ 7 เป็นผู้รักษาและสืบทอดอิทธิพลของความคิดแบบอังกฤษ ในการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจและการคลังของสยาม และมีชื่อเสียงในฐานะเป็นผู้เสนอความเห็นให้ปรับปรุงการสุขาภิบาล ซึ่งดำเนินการอยู่แล้วเสียใหม่โดยเสนอให้ทำเป็นในรูปของเทศบาล

จรรยาศักดิ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า (2418-2471) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ทรงมีชื่อเสียงในฐานะที่ทรงมีเรื่องพิพาทกับกลุ่มนักเรียนสยามในประเทศฝรั่งเศส

จำแนกยศ, พระยา (ชิต สุนทรวร, 2428-2476) เป็นอธิบดีกรมพลำภักดิ์ และเป็นสมุหพระนครบาลในสมัยรัชกาลที่ 7 ต่อมาภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว เขาได้ให้การสนับสนุนพระยามโนปกรณนิติธาดาด้วยคนหนึ่ง โดยเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในสมัยรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดาชุดแรก

จกกล ไกรฤกษ์, นายร้อยโท (2444-2512) นายทหาร ผู้มีชื่อเสียงในระยะต่อมาว่าเป็นนักการเมืองผู้มีความสามารถ เขามีบทบาทร่วมในฐานะเป็นนายทหารชั้นผู้น้อยของกบฏบวรเดชในเดือนตุลาคม พ.ศ.2476

จันทบุรีนฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ (2417-2474) พระราชโอรสในรัชกาลที่ 5 ในเจ้าจอมมาร ดาอ่วม ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม และทรงเป็นอภิรัฐมนตรีในสมัยรัชกาลที่ 7

จุลจักรพงษ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า (2451-2506) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประสูติในปี พ.ศ.2396 ทรงเสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อจากพระราชบิดาในปี พ.ศ.2411 และทรงสวรรคตในปี พ.ศ.2453

จุลินทร์ ลำห่อ (2447-2509) ผู้นำรุ่นที่สามของตระกูลลำห่อในประเทศสยาม ได้ชื่อว่าเป็นผู้รับผิดชอบธุรกิจของตระกูลในทางด้านที่สัมพันธ์กับการเมือง

จักรปาณีศรีศิริวิสุทธิ, หลวง (วิสุทธิ ไกรฤกษ์, 2446-2501) บุตรของเจ้าพระยามหิธร เป็นข้าราชการที่มีอนาคตก้าวหน้า และได้ชื่อว่าเป็นปัญญาชนที่มีความสามารถมากคนหนึ่งทางด้านกฎหมายรัฐธรรมนูญ

เจือ เพ็ญภาคกุล (2439-2528) พ่อค้า “ไทย” คนหนึ่งของยุคสมัยนี้

เขวงศักดิ์สงคราม, หลวง (ช่วง ขวัญเขต, 2443-2505) สมาชิก “คณะราษฎร” สายทหารบก

ชัยนาทเรนทร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ กรมพระ (2428-2494) ทรงเป็นพระราชโอรสในรัชกาลที่ 5 ทรงเป็นกรมหมื่นเมื่อปี พ.ศ.2457 ทรงเป็นกรมขุนเมื่อปี พ.ศ.2465 และทรงเป็นกรมพระเมื่อปี พ.ศ.2493

ไชย ประทีปเสนา, พลตรี (2449-2504) สมาชิก “คณะราษฎร” สายทหารบก

โชติ แพร่พันธุ์ (ยาขอบ, 2450-2499) เป็นนักประพันธ์และเป็นผู้ประกอบการงานโดยอิสระคนหนึ่งของสยามใหม่ เริ่มทำงานเป็นพนักงานพิสูจน์อักษร ต่อมาทำงานแผนกโฆษณาให้กับห้างขายยาเพ็ญภาคและได้รู้จักกับกุหลาบ สายประดิษฐ์ ซึ่งเป็นคนชักชวนให้เขาเริ่มเขียนเรื่องลงพิมพ์ในหน้าหนังสือพิมพ์

ชิม วีระไวทยะ (2452-2486) สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนกฎหมาย เป็นข้าราชการกระทรวงยุติธรรม และเป็นสมาชิก “คณะราษฎร” มีชื่อเสียงว่าเป็นผู้สนับสนุนปรีดี พนมยงค์มากที่สุดคนหนึ่ง

ฤทธิอัคนย์, นายพันเอก พระยา (สละ เอมศิริ, 2432-2509) สมาชิก “คณะราษฎร” สายทหารบกชั้นผู้ใหญ่ เป็น

ผู้บังคับการกรมทหารปืนใหญ่ที่ 1 รักษาพระองค์ก่อนการยึดอำนาจเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 และเป็นผู้บังคับการทหารปืนใหญ่หลังการยึดอำนาจ ได้ชื่อว่าเป็นนายทหารอาชีพมากคนหนึ่งโดยไม่ค่อยมีบทบาททางการเมืองมากนักภายหลังการปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475

- ดิเรก ชัยนาม (2448-2510) ข้าราชการกระทรวงยุติธรรม เป็นสมาชิก“คณะราษฎร”คนหนึ่ง เดชาติวงศ์วรวัฒน์, หลวง (ม.ล.กรี เดชาติวงศ์, 2445-2490) สมาชิก“คณะราษฎร”สายพลเรือน เดชสทกรณ, หลวง (ม.ล.เดช สนิทวงศ์, 2441-2518) ได้รับความทรมานเป็นสมาชิก“คณะราษฎร”สายพลเรือน และมีส่วนร่วมทำงานกับรัฐบาลระบอบใหม่ในช่วงแรก
- ดำรงสดารัง เทวกุล, หม่อมเจ้า (2429-2487) พระโอรสในสมเด็จพระบรมราชชนนีเธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงเป็นราชเลขาธุการในพระองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงความคิดเห็นสนับสนุนพระองค์เจ้าธานี นิวัติอย่างสำคัญ ในคราวมีการอภิปรายเพื่อการ“ปฏิรูป”กรรมการองคมนตรีสภาในต้นสมัยรัชกาลที่ 7 และได้ถวายความคิดเห็นให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จจากหัวหินไปอยู่อยุธยาเมื่อคราวเกิดเหตุการณ์คณะกู้บ้านเมืองเดือนตุลาคม พ.ศ.2476
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา (2405-2486) เป็นพระราชโอรสในรัชกาลที่ 4 กับเจ้าจอมมารดาชุ่ม (โรจนดิศ) เป็นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ พ.ศ.2429 เป็นกรมหลวง พ.ศ. 2442 เป็นกรมพระ พ.ศ.2454 และเป็นกรมพระยา พ.ศ.2472 ทรงมีชื่อเสียงในฐานะเป็น“พระบิดา”ของวิชาประวัติศาสตร์ไทย ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 และในสมัยรัชกาลที่ 7 ทรงเป็นกรรมการองคมนตรีสภา และปรากฏหลักฐานว่าทรงคัดค้านพระราชดำริทางการเมืองในรัชกาลที่ 7 เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอย่างรวดเร็วในหลายๆด้าน
- ด้วง ลพานุกรม (2441-2484) เป็นสมาชิกผู้ร่วมก่อตั้ง“คณะราษฎร” เป็นข้าราชการกรมแยกธาตุ กระทรวงเกษตร ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่สนใจวิชาความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นอย่างมากคนหนึ่ง รวมทั้งเป็นผู้เสนอแนวความคิดเรื่องวิทยาศาสตร์ของชาติ
- ถวัติ ฤทธิเดช (2437-2493) เกิดในครอบครัวของผู้มีทรัพย์สินในเขตอำเภอบางช้าง จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นสามัญชนผู้มีบทบาททางการเมืองมากคนหนึ่งทั้งในช่วงก่อนปี พ.ศ.2475 และหลังจากนั้น
- ทศศิริวงศ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า (2427-2493) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ ทรงเป็นผู้บัญชาการกองพลทหารบก แม่ทัพกองทัพน้อยทหารบกที่ 1 ก่อนวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475
- ทรงสุรเดช, นายพันเอก พระยา (เทพ พันธุมเสน, 2435-2487) สำเร็จการศึกษาจากประเทศเยอรมัน ได้ชื่อว่าเป็นทั้งอาจารย์และเป็นนายทหารฝ่ายเสนาธิการที่มีความสามารถมากผู้หนึ่ง เป็นสมาชิก“คณะราษฎร”สายนายทหารบกชั้นผู้ใหญ่ ในภายหลังการยึดอำนาจเป็นผู้ที่ร่วมทำงานอย่างค่อนข้างใกล้ชิดกับพระยามโนปกรณนิติธาดา จึงทำให้มีปัญหาขัดแย้งกับกลุ่มนายทหารระดับกลาง คือกลุ่มของหลวงพิบูลสงคราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากมีการทำรัฐประหารอีกครั้งหนึ่งในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2476 เป็นต้นมา
- ทวี บุญยเกตุ (2447-2514) สมาชิก“คณะราษฎร”สายพลเรือน มีบทบาทอย่างสำคัญในฐานะเป็นเสนาธิการคณะรัฐมนตรีในตลอดสมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา
- เทียนชัย หรือเทียนสติธย์ วรรณสูต (2446-2501) พ่อค้าและคนชั้นกลางผู้มีชื่อเสียงคนหนึ่งของยุคสมัยนี้

เทพวิฑูรพหุลศรดาบดี, พระยา (บุญช่วย วณิกกุล, 2432-2492) เนติบัณฑิตจากประเทศอังกฤษ เป็นเพื่อนรุ่นน้องของพระยามโนปกรณนิติธาดาแต่มีความก้าวหน้าในหน้าที่ราชการมากกว่า คือ เป็นอธิบดีศาลฎีกากระทรวงยุติธรรมก่อนปี พ.ศ.2475 ในภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้ช่วยพระยามโนปกรณนิติธาดาในหลายเรื่อง อย่างเช่น เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในช่วงแรก และเป็นกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรของสยาม เป็นต้น

เทพหัสดิน, พระยา (ผาด เทพหัสดิน ณ อยุธยา, 2420-2494) เป็นบุตรพันเอกหลวงฤทธิ์นายเวร (ผุด) ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ 5 ได้ศึกษาต่อที่ประเทศฝรั่งเศสและโรงเรียนนายร้อยของเบลเยียมแล้วกลับมารับราชการในกรมเสนาธิการทหารบก เป็นแม่ทัพสยามในสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ถึงปี พ.ศ.2469 จึงลาออกจากราชการ ต่อมาในสมัยของระบอบใหม่ ได้สมัครเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนคร เป็นผู้มีชื่อเสียงในฐานะเป็นข้าราชการชั้นพระยา ซึ่งได้สมัครเข้ารับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และเป็นผู้ที่มีความขัดแย้งกับกลุ่ม“คณะราษฎร”อย่างมากคนหนึ่ง

เทววงศ์โรทัย, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น (2426-2486) พระนามเดิมหม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ โอรสในสมเด็จพระยาเทววงศ์โรทัย ในปี พ.ศ.2465 ทรงสถาปนาเป็นพระองค์เจ้า ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ และทรงเป็นอธิบดีกรมตำรวจในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ทัศนัยนิยมศึก, หลวง (ทัศนัย มิตรภักดี, 2441-2476) เป็นสมาชิกผู้ร่วมก่อตั้ง“คณะราษฎร” ได้ชื่อว่ามียศมากคนหนึ่งในการยึดอำนาจเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475

ทองดี ปานะนนท์ (2437-2515) บุตรนายปาน ปานะนนท์ เป็นพี่ชายของนายจร และนายวินิช มีชื่อเสียงในฐานะเป็นพ่อค้าและคนชั้นกลางของยุคสมัย เป็นเจ้าของห้างเอส วี บราเดอร์ และบริษัทสหไทยวัฒนา

ทองที่มายุ ทองใหญ่, หม่อมเจ้า (2429-2485) พระโอรสองค์ใหญ่ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม และหม่อมพริ้ง ทองใหญ่ ทรงสำเร็จวิชาการทหารจากประเทศรัสเซีย ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทรงมีชื่อเสียงในฐานะศาสตราจารย์ทางประวัติศาสตร์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (2449-2492) นักการเมืองจากสายสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ผู้มีความสามารถมากคนหนึ่ง โทณวนิกมนตรี, พระยา (วิสุทธ์ โทณวนิก, 2438-2515) ข้าราชการกระทรวงเกษตรและพาณิชย์ในระบอบเก่า สำเร็จการศึกษาจากประเทศสหรัฐอเมริกา มีชื่อเสียงในฐานะเป็นหัวหน้าคณะชาติซึ่งได้แสดงความจำนงขอจัดระเบียบเป็นพรรคการเมืองหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 แล้ว

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา, 2419-2486) นักการศึกษาผู้มีความสามารถ สำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นกรรมการองคมนตรีสภาผู้แสดงความคิดเห็นว่าประเทศสยามควรปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต่อไปสมควรเปลี่ยนแปลง ต่อมาในภายหลังปี พ.ศ.2475 ได้เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรก และได้ลาออกจากตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎรเพื่อไปเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้ชื่อว่าเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ซึ่งมีส่วนร่วมอยู่ในกลุ่มของพระยามโนปกรณนิติธาดา แต่ได้วางตัวเป็นกลางด้วยการงดออกเสียงในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีครั้งมีการลงมติเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติของหลวงประดิษฐมนูธรรมธานีนีวัต, พระองค์เจ้า (2428-2517) โอรสพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา สำเร็จการศึกษา

จากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดในปี พ.ศ.2451 เข้ารับราชการในกระทรวงมหาดไทย ได้เป็นเลขานุการเสนาบดีสภาและองคมนตรีสภา (2461) และเสนาบดีกระทรวงธรรมการ (2469) จนถึงปี พ.ศ. 2475 จึงออกจากราชการเนื่องจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง

อึ้งหวง นาวาสวัสดิ์, หลวง (ถวัลย์ ธารีสวัสดิ์, 2444-2532) ได้เป็นหลวงอึ้งหวง นาวาสวัสดิ์เมื่อต้นปี พ.ศ.2475 เป็นสมาชิก“คณะราษฎร”สายทหารเรือ ซึ่งในภายหลังปี พ.ศ.2475 ได้ก้าวมามีบทบาททางการเมืองทางสายกระทรวงมหาดไทย และเป็นนายกรัฐมนตรีของไทยในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

นฤเบศร์มานิตย์, หลวง (สงวน จูฑะเดมิย์, 2437-2523) ข้าราชการกรมฝิ่น กระทรวงการคลัง เป็นสมาชิก“คณะราษฎร”สายพลเรือน มีบทบาทสำคัญภายหลังการปฏิวัติในฐานะเป็นผู้ควบคุมเจ้าหน้าที่และตำรวจสันติบาลซึ่งทำการสอดแนมและติดตามผู้คิดทำการโค่นล้มระบอบใหม่

นครสวรรค์วรพินิต, สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระ (2424-2487) พระโอรสรัชกาลที่ 5 ในสมเด็จพระนางเจ้าสุชมาลัย มารศรี พระอัครราชเทวี ทรงดำรงตำแหน่งอภิรัฐมนตรี เสนาบดีกระทรวงกลาโหม และเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในสมัยรัชกาลที่ 7 (ในช่วงเวลาต่างกัน) รวมทั้งทรงเป็นผู้รักษาราชการพระนครในบางช่วงเวลาด้วย พระองค์ทรงมีพระนามว่าเป็นเจ้านายที่ทรงมีอำนาจมากที่สุดในสมัยระบอบเก่า ในภายหลังปี พ.ศ.2475 ทรงเสด็จไปประทับที่ประเทศชวา トラบจนสิ้นพระชนม์

นรินทร์ ภาชิต (2417-2493) “ปัญญาชน”ชาวบ้าน มีบทบาทอย่างแข็งขันมากคนหนึ่งในช่วงของการปฏิวัติสยามนี้ โดยที่มีข้อขัดแย้งทั้งกับชนชั้นนำในระบอบเก่าและระบอบใหม่

นริศรานุกวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยา (2406-2490) พระราชโอรสในรัชกาลที่ 4 ทรงเป็นกรมขุนเมื่อ พ.ศ.2428 เป็นเจ้าฟ้าเมื่อ พ.ศ.2430 เป็นเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงเมื่อ พ.ศ. 2448 เป็นเจ้าฟ้าฯ กรมพระเมื่อ พ.ศ.2456 และเป็นเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาเมื่อ พ.ศ.2488

นิติศาสตร์ไพศาล, พระยา (วัน จามรมาน, 2431-2510) เนติบัณฑิตจากประเทศอังกฤษ เป็นอาจารย์สอนโรงเรียนกฎหมาย และเป็นอธิบดีศาลอาญาในช่วงสุดท้ายของรัฐบาลระบอบเก่า เป็นกรรมการร่างรัฐธรรมนูญสยามฉบับถาวร และได้ชื่อว่าเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในสายที่ให้การสนับสนุนระบอบใหม่อย่างค่อนข้างแข็งขันคนหนึ่ง อย่างเช่น เป็นประธานของสมาคมคณะราษฎรคนแรก

นิมิตรมงคล นวรัตน์, ม.ร.ว. (2451-2491) บุตรหม่อมเจ้าอึ้งหวงวรวัฒน์ นวรัตน์ ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ในกรมพระนครสวรรค์วรพินิต เข้าเรียนในโรงเรียนนายร้อยทหารบก (2460-2470) ในปี พ.ศ.2475 ได้รัยยศนายเรืออากาศโท ตำแหน่งนายร้อยการบิน ในปลายปี พ.ศ.2476 ต้องออกจากราชการเพราะต้องโทษกบฏ ในปี พ.ศ.2479 ได้รับการปล่อยตัว แต่ก็ถูกจับกุมในข้อหากบฏอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ.2481 เขามีชื่อเสียงอย่างมากทั้งในฐานะของนายทหารรุ่นหนุ่มและในฐานะปัญญาชนของยุคสมัย

เนตร พูนวิวัฒน์ (2434-2523) บุตรนายพูน พูนวิวัฒน์ ศึกษาที่โรงเรียนวัดสุทัศน์ โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร และโรงเรียนนายร้อยทหารบก ด้รัยยศนายร้อยตรีในปี พ.ศ.2453 ในปีถัดมาคือ พ.ศ.2454 ได้เข้าร่วมกับคณะก่อการกบฏ รศ.130 ถูกตัดสินจำคุก 20 ปี แต่ได้ลดโทษเหลือเพียง 12 ปีเศษ จึงเป็นอิสระในปี พ.ศ.2467 หลังจากนั้นได้ประกอบอาชีพอิสระ ทำงานหนังสือพิมพ์กับโรงพิมพ์ศรีกรุงของนายมานิต วสุวัตได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกและมีบทบาททางการเมืองเรื่อยมาจนกระทั่งสิ้นสงคราม

โลกครั้งที่สอง

แนบ พหลโยธิน (2443-2514) เป็นสมาชิกผู้ร่วมก่อตั้ง“คณะราษฎร” ได้ชื่อว่ามีฐานะดี จึงได้รับมอบหมายให้ดูแลครอบครัวของเพื่อนฝูงหากทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่สำเร็จ นอกจากนี้ เขายังมีฐานะเป็นหลานของนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนาด้วย

บวรเดช, พระองค์เจ้า (2420-2496) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ ทรงสำเร็จการศึกษาวิชาการทหารจากประเทศอังกฤษ ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในสมัยรัชกาลที่ 7 ในระหว่งปีพ.ศ.2471-2474 แต่ได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งด้วยมีเหตุความขัดแย้งเรื่องการจัดงบประมาณการทหาร ต่อมา พระองค์ทรงมีบทบาทอย่างสำคัญในเหตุการณ์คณะกู้บ้านเมืองเดือนตุลาคม พ.ศ.2476 พระองค์ทรงนำกองทหารจากหัวเมืองเข้าบีบบังคับให้ฝ่ายรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาลาออก แต่ก็ทรงพ่ายแพ้ซึ่งกลายเป็นจุดฉันทวนที่สำคัญอย่างมากในทางการเมืองของระบอบใหม่

บริษัทันท์ยุทธกิจ, พระ (เภา เพียรเลิศ, 2436-2513) สำเร็จการศึกษาจากประเทศเยอรมัน เป็นเจ้ากรมยุทธภัณฑ์ทหารบก (2469) และประจํากรมพลธิการทหารบก (2473) ไม่ได้มีบทบาทในการยึดอำนาจเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 แต่มีบทบาทอย่างสำคัญนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2478 เป็นต้นไป ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการผู้ยึดหลักการและแนวนโยบาย“ไทยนิยม”อย่างเอาจริงเอาจัง

แบกซ์เตอร์, เจมส์ (James Baxter) ที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติคนที่สามในสมัยรัชกาลที่ 7 ต่อจากนายฮอลล์แพตซ์

บุปผา นิมมานเหมินทร์, หม่อมหลวง (2448-2506) นามสกุลเดิมกฤษร เป็นนักเขียนที่มีชื่อเสียงมากอีกคนหนึ่งของยุคสมัยนี้ โดยใช้นามปากกาว่า“ดอกไม้สด”

ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ (2436-2484) ทรงเป็นพระราชโอรสองค์สุดท้ายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงสำเร็จการศึกษาวิชาการทหารจากประเทศอังกฤษ และวิชาการทหารชั้นสูงจากประเทศฝรั่งเศส ทรงเสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อจากพระเชษฐาในปี พ.ศ.2468 และได้ทรงสละราชสมบัติในอีกสิบปีต่อมา นับเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์สุดท้ายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของประเทศสยาม ทรงใช้ชีวิตในบั้นปลายหลังจากสละราชสมบัติแล้ว ในชนบทใกล้กรุงลอนดอน ตราบจนเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.2484 ด้วยโรคปัจจุบันพระหทัยวาย

ประกอบนิติสาร, หลวง (ประกอบ บุญยั้งฐิติ, 2444-2513) สำเร็จการศึกษาเป็นเนติบัณฑิต เมื่อปี พ.ศ.2464 เป็นนักกฎหมายผู้มีความสามารถ และมีความเกี่ยวข้องกับ“คณะกู้บ้านเมือง” เดือนตุลาคม พ.ศ.2476

ประจวบ บุณนาค (2440-2495) สมาชิก“คณะราษฎร” สายพลเรือน เป็นข้าราชการกรมแยกธาตุ กระทรวงเกษตร

ประยูร ภมรมนตรี (2441-2525) ผู้ร่วมก่อตั้ง“คณะราษฎร”สายพลเรือน มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้เชื่อมกลุ่มต่างๆภายในคณะราษฎรให้เข้าทำงานร่วมกันได้ อย่างไรก็ดี ภายหลังการเปลี่ยนแปลงปี พ.ศ.2475 เขาได้ให้ความร่วมมือและสนับสนุนการทำงานของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ คือ กลุ่มของพระยามโนปกรณนิติธาดาออกไปสักหน่อย ดังนั้นบทบาทของเขาจึงมีน้อยลงหลังจากปี พ.ศ.2476 แต่ก็ยังคงมีความสำคัญ ในฐานะเป็นผู้ทำงานร่วมกับกลุ่มของจอมพล ป.พิบูลสงครามอย่างแข็งขันคนหนึ่ง

- ประมวลวิชาพล, พระยา (วงศ์ บุญหลง, 2430-2517) บุตรพระยาสาส์นกรพิพัฒน์ (เฉลิม) ได้รับทุนจากกระทรวง
 ธรรมการไปศึกษาวิชาครูที่ประเทศอังกฤษระหว่างปี พ.ศ.2450-2454 กลับมารับราชการเป็นอาจารย์
 โรงเรียนต่างๆหลายแห่ง เช่น โรงเรียนปทุมคงคา โรงเรียนเทพศิรินทร์ โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร ฯลฯ
 หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้เป็นกรรมการราษฎร และเป็นรัฐมนตรี ได้ชื่อว่าเป็นข้าราชการชั้น
 ผู้ใหญ่ที่สนับสนุนระบอบใหม่อย่างแข็งขันคนหนึ่ง อย่างเช่น เป็นหนึ่งในสามรัฐมนตรีที่ลงมติสนับสนุน
 คำโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติของหลวงประดิษฐมนูธรรม ในขณะที่เสียงส่วนใหญ่คัดค้าน
- ประศาสน์พิทยายุทธ, นายพันเอกพระ (วัน ชูถิ่น, 2437-2491) เป็นสมาชิก“คณะราษฎร”สายทหารบกชั้นผู้ใหญ่
 จบการศึกษาวิชาทหารจากประเทศเยอรมัน มีตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนเสนาธิการทหารบกก่อน
 ปี พ.ศ.2475 ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ติดตามและสนับสนุนนายพันเอกพระยาทรงสุรเดชอย่างใกล้ชิด
- ปรีดานฤเบศร์, พระยา (พิภพ พันธุ์พีภ, 2425-2507) อดีตข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ผู้มีตำแหน่งสูงเป็นถึงปลัดพระราช
 มณฑลในสมัยรัชกาลที่ 6 แต่ได้ลาออกจากราชการมาประกอบอาชีพส่วนตัวโดยตั้งสำนักงานทนายความ
 และได้รับเชิญเป็นกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรของสยามด้วยคนหนึ่ง
- ปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐมนูธรรม, 2443-2526) นักเรียนกฎหมายและข้าราชการกระทรวงยุติธรรม ผู้
 ร่วมก่อตั้ง“คณะราษฎร” เป็นหัวหน้าสายพลเรือน เป็นผู้ร่างธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว
 ผู้ร่างคำโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ และเป็นผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
- พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า, สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี (2405-2498) พระราชธิดาในรัชกาลที่ 4 รัช
 กาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาไว้ในตำแหน่งอัครมเหสีที่สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระ
 บรมราชเทวี เมื่อปี พ.ศ.2423 และทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระ
 พันวัสสาอัยยิกาเจ้าในรัชกาลที่ 8 พระองค์ทรงสวรรคตที่วังสระปทุมเมื่อปี พ.ศ.2498
- พรหมโยธี, หลวง (มังกร ผลชีวิน, 2439-2509) เป็นสมาชิก“คณะราษฎร”สายทหารบก เป็นเพื่อนร่วมรุ่นกับ
 หลวงพิบูลสงคราม ได้ชื่อว่าเป็นผู้สนับสนุนให้หลวงพิบูลสงครามขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีอย่างแข็งขัน
 และในสมัยรัฐบาลพิบูลสงครามช่วงแรก เขาทำงานอย่างใกล้ชิดเป็นเสมือนตัวตายตัวแทนของหลวง
 พิบูลสงครามเลยทีเดียว
- พหลพลพยุหเสนา, นายพลเอก พระยา (พจน์ พหลโยธิน, 2430-2490) สำเร็จการศึกษาวิชาการทหารปืนใหญ่
 จากเยอรมัน เป็นพระสุรายุทธสรสิทธิ์ พ.ศ.2466 เป็นพระยาพหลพลพยุหเสนา พ.ศ.2474 เป็นหัวหน้า
 คณะราษฎร พ.ศ.2475 เป็นนายกรัฐมนตรีคนที่สองของประเทศสยาม ระหว่าง พ.ศ.2476-2481 และ
 ถึงแก่อสัญกรรมวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2490
- พิชเยนทรโยธิน, พลเอก เจ้าพระยา (อุม อินทรโยธิน, 2414-2485) สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยทหารบก
 เมื่อปี พ.ศ.2433 เป็นพระสุรเดชมณฑล พ.ศ.2446 เป็นพระยาศักดาภิเดชวรฤทธิ พ.ศ. 2450 เป็นพระยา
 เทพอรชุน พ.ศ.2456 เป็นเจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน พ.ศ.2472 เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อีกคนหนึ่งซึ่ง
 เอนเอียงไปในทางสนับสนุนระบอบใหม่ และเป็นหนึ่งในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชกาลที่ 8
 เมื่อปี พ.ศ.2478 จนกระทั่งถึงอสัญกรรมในปี พ.ศ.2485
- พิชัยญาติ, เจ้าพระยา (ตัน บุนนาค, 2418-2489) บุตรพระยาไพบูลย์สมบัติ (เดช บุนนาค) สำเร็จการศึกษา

- จากโรงเรียนกฎหมายรับราชการในสายกระทรวงยุติธรรมมาโดยตลอด เป็นอธิบดีศาลฎีกาในสมัยรัชกาลที่ 6 ในสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมระยะหนึ่ง และเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ในช่วงก่อนปี พ.ศ.2475 ต่อมาภายหลังปี พ.ศ.2475 เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงคณะรัฐบาลจากพระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นพระยาพหลพลพยุหเสนา
- พิชัยสงคราม, พระยา (แก้ว สร้อยอิน, 2425-2510) เป็นแม่ทัพกองทัพที่หนึ่งของรัฐบาลในระบอบเก่า เป็นผู้กราบบังทูลเสนอให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวตัดสิ้นพระทัยใช้กำลังปราบปรามคณะราษฎร และหลังเหตุการณ์ "สี่ทหารเสือ" ล่าออกได้เป็นผู้บัญชาการทหารบกในช่วงสุดท้ายของรัฐบาลพระยามโนปกรณนิติธาดา ต่อมาเป็นสมาชิกคนหนึ่งของคณะผู้บ้านเมือง หรือกบฏบวรเดชเดือนตุลาคม พ.ศ.2476
- พิบูลสงคราม, หลวง (แปลก ชีตตะสังคะ หรือจอมพล ป.พิบูลสงคราม, 2440-2507) เป็นสมาชิกผู้ร่วมก่อตั้ง "คณะราษฎร" มีบทบาทอย่างแข็งขันในการทำรัฐประหารเดือนมิถุนายน และในการปราบกบฏบวรเดชเดือนตุลาคม พ.ศ.2476 ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมในสมัยรัฐบาลของพระยาพหลพลพยุหเสนา ต่อมาเป็นนายกรัฐมนตรีของที่สามของระบอบใหม่ (ระหว่างวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ.2481 ถึงวันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ.2487) เป็นผู้เปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามมาเป็นไทย เป็นนายกรัฐมนตรีสมัยที่สองระหว่างปี พ.ศ.2491 ถึงปี พ.ศ.2500 และถึงแก่อสัญกรรมที่ประเทศญี่ปุ่น
- พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น (2419-2488) ทรงเป็นพระโอรสในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ทรงสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์(2439-2442) เข้ารับราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ (2442) ดำรงตำแหน่งรองเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ (2463-2468) และเป็นองคมนตรีกับเป็นสภานายกกรรมการองคมนตรีในสมัยรัชกาลที่ 7
- ภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช, สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา (2402-2471) พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นนายพลเอกราชของครีกซ์ เสนาบดีกระทรวงกลาโหม เป็นราชทูตพิเศษเสด็จประเทศญี่ปุ่นและยุโรป ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญในกองทัพเสมอมา (ในสมัยรัชกาลที่ 5 และ 6) จนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ทรงเป็นอภิรัฐมนตรี
- มโนปกรณนิติธาดา, พระยา (ก้อน หุตะสิงห์, 2427-2491) เนติบัณฑิตจากประเทศอังกฤษ เป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ก่อนปี พ.ศ.2475 เป็นกรรมการองคมนตรีสภา เป็นกรรมการร่างกฎหมาย และเป็นอาจารย์โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม ได้รับเลือกให้เป็นประธานกรรมการราษฎรและเป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกของระบอบใหม่ เป็นประธานคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร คือฉบับ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 เป็นผู้ที่มีความเห็นขัดแย้งกับกลุ่มคณะราษฎรสายพลเรือนในหลายเรื่อง ได้ชื่อว่าเป็นผู้นำของกลุ่มข้าราชการและทหารชั้นผู้ใหญ่ ทำการปกครองประเทศสยามอยู่ในช่วงหนึ่งปีแรกของระบอบใหม่ได้ทำการปิดสภาโดยใช้รัฐธรรมนูญชั่วคราว และต่อมาถูกรัฐประหารในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2476 หลังจากนั้น ได้ใช้ชีวิตในบั้นปลายจนกระทั่งถึงแก่อนิจกรรมในปี พ.ศ.2491 ที่ปิ้ง ประเทศมาเลเซีย
- มหิศร, เจ้าพระยา (ละออง ไกรฤกษ์, 2417-2499) เป็นราชเลขาธิการหรือเสนาบดีกระทรวงมูรธาธรเพียงคนเดียวในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
- มโหสิวรรักษ์, พระยา (กอม มโหสิวรรักษ์สมบัติศิริ, 2430-2518) ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่คนหนึ่ง ซึ่งมีบทบาททั้งใน

ระบอบเก่าและระบอบใหม่

- มานวราชเสวี, พระยา (ปลอด ณ สงขลา, 2433-2528) สำเร็จการศึกษาเนติบัณฑิตอังกฤษ เป็นหลวงอินทปัญญา พ.ศ.2460 เป็นพระมานวราชเสวี พ.ศ.2461 เป็นพระยามานวราชเสวี พ.ศ.2464 เป็นกรรมการร่างกฎหมาย เป็นอธิบดีศาลต่างประเทศ และเป็นอธิบดีกรมอัยการในสมัยรัชกาลที่ 7 ต่อมาได้เป็นผู้ร่วมร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรของสยามด้วยผู้หนึ่ง
- มานิต วสุวัต (2440-2529) สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายจากโรงเรียนราชวิทยาลัย ได้เข้ารับราชการอยู่ระยะหนึ่ง แต่ได้ลาออกเพื่อรับช่วงกิจการหนังสือพิมพ์ “ศรีกรุง” ต่อจากพี่ชาย หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเขาได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้แทนราษฎร เขามีชื่อเสียงในฐานะเป็นคนชั้นกลางของยุคสมัย ผู้นิยมประกอบอาชีพการงานอิสระของตนเอง อย่างเช่น มีกิจการหนังสือพิมพ์ และกิจการภาพยนตร์
- มาลัย ชูพินิจ (2449-2506) เป็นนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ และผู้ประกอบการงานโดยอิสระที่มีชื่อเสียงมากอีกคนหนึ่ง ใช้นามปากกาหลายนามปากกา และที่รู้จักกันดีคือนามปากกาว่า “แม่อนงค์”
- ม้าเลียบคุ่น (มา บุณกุล, 2440-2507) พ่อค้าข้าวชาวจีนรุ่นที่สองของตระกูลบุณกุล ซึ่งประสบความสำเร็จในทางธุรกิจการค้าอย่างมากในภายหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง เขาเป็นนายกสมาคมพาณิชย์จีน นายกสมาคมโรงสีไฟ และเป็นผู้ก่อตั้งสมาคมพ่อค้าข้าวในปี พ.ศ.2470 เขาได้รับผลสะท้อนจากการปฏิวัติสยามในระยะแรก แต่หลังจากที่สวามได้แก้ไขปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตสำเร็จลงแล้ว เขากลับมาจับบทบาทอย่างแข็งขันโดยเป็นผู้จัดการบริษัทข้าวไทย ซึ่งเป็นรัฐวิสาหกิจสำคัญตามนโยบายเศรษฐกิจชาตินิยมของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ (2423-2468) ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ ทรงเสด็จขึ้นครองราชสมบัติในปี พ.ศ.2453 ครอบงำเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.2468
- มังกร สามเสน (2431-2490) ได้รับการยกย่องว่าเป็นพ่อค้าไทยตัวอย่างคนหนึ่ง ทำกิจการค้าหลายประเภท ทั้งค้าข้าว ค้าไม้ ทำโรงสี และที่สำคัญคือพยายามลงทุนทำโรงงานอุตสาหกรรมเพื่อใช้วัตถุดิบจากสินค้าการเกษตร เช่น มะพร้าว และอ้อย เป็นต้น แต่ก็ดูไม่ประสบความสำเร็จนัก เขาเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดแรก และเป็นคนแรกที่เสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติเข้าสภาในปลายปี พ.ศ.2475
- ยมราช, เจ้าพระยา (ปั้น สุขุม, 2405-2481) ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในระบอบเก่า คือได้เป็นเจ้าพระยา ยมราช ตั้งแต่ปี พ.ศ.2451 และภายในระบอบใหม่ เป็นหนึ่งในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชกาลที่ 8
- รณสิทธิพิชัย, หลวง (เจือ กาญจนินท, 2442-2515) เป็นสมาชิก “คณะราษฎร” สายทหารบก เป็นตัวอย่างของนายทหารรุ่นใหม่ซึ่งให้ความสนใจกับกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรม
- ราชวังสัน, นายพลเรือโท พระยา (ศรี กมลนาวิณ, 2429-2483) สำเร็จการศึกษาเป็นนายเรือตรีเมื่อ พ.ศ.2449 เป็นหลวงประดิษฐนิวาทยุทธ พ.ศ.2453 เป็นพระประดิษฐ์นิวาทยุทธ พ.ศ.2457 เป็นพระยาราชวังสัน พ.ศ.2464 ได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้การสนับสนุนพระยามโนปกรณนิติธาดาคนหนึ่ง หลังปี พ.ศ.2477 เดินทางไปรับราชการตำแหน่งอัครราชทูตในทวีปยุโรป และถึงแก่อนิจกรรมที่ประเทศอังกฤษ
- รามรามพ, เจ้าพระยา (หม่อมหลวงเพ็ญ ฝั่งบุญ, 2433-2510) ถวายตัวรับราชการ พ.ศ.2451 เป็นนายชั้น

หุ้มแพร เมื่อปี พ.ศ.2453 เป็นนายจ่า ย่าง พ.ศ.2454 เป็นเจ้าหมื่นสรรเพชรภักดี พ.ศ.2454 เป็นพระยาประสิทธิ์ศุภการ พ.ศ.2455 และเป็นเจ้าพระยารามราฆพ เมื่อปี พ.ศ.2464 มีบทบาทอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 6 และเป็นตัวอย่างของข้าราชการซึ่งมีความก้าวหน้าทางราชการได้อย่างรวดเร็วเป็นพิเศษมากที่สุดคนหนึ่งในสมัยระบอบเก่า

ลพบุรีราเมศวร์, สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวง (2425-2475) พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ ทรงดำรงตำแหน่งองคมนตรีในสมัยรัชกาลที่ 7 ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย (2469-2471) และอภิรัฐมนตรี (2473-2475)

เลิศ เศรษฐภักดี (นายเลิศ หรือพระยาภักดีนรเศรษฐ์, 2415-2488) ได้รับการยกย่องว่าเป็น “พ่อค้าไทย” ตัวอย่างคนหนึ่ง คือสามารถตั้งห้างการค้า และลงทุนในกิจการค้าได้หลายประเภทอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานาน เขาเป็นผู้นำการก่อตั้งสมาคมหอการค้าไทยในปี พ.ศ.2476

เลียง ไชยกาล (2445-2529) นักการเมืองที่มาจากกรรมาธิการผู้มีความสามารถมากคนหนึ่งของยุคสมัยนี้
 วณิช ปานะนนท์ (2446-2487) เป็นนักเรียนโรงเรียนนายเรือแต่ลาออกไปประกอบอาชีพการค้าก่อนสำเร็จการศึกษา มีความสัมพันธ์กับหลวงสินธุสงครามชัยในฐานะเป็นน้องเขย เป็นสมาชิก “คณะราษฎร” คนที่ 99 ซึ่งเป็นปัญหาสำหรับบางสายว่าจะนับเขาเป็นสมาชิกของคณะราษฎรหรือไม่ เขาได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ให้ความสนใจกับเรื่องเศรษฐกิจ เป็นผู้อำนวยการคนแรกของแผนกเชื้อเพลิงสังกัดกระทรวงกลาโหมซึ่งถือว่าเป็นรัฐวิสาหกิจแห่งแรกของระบอบใหม่ และเป็นผู้มีบทบาทมากคนหนึ่งในช่วงแรกของรัฐบาลพิบูลสงคราม
 วรณไวทยากร วรวรรณ, หม่อมเจ้า (กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, 2434-2519) พระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กับ ม.ล.ต่วนศรี (มนตรีกุล) ในสมัยรัชกาลที่ 8 โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ในปี พ.ศ.2482 และเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ในปี พ.ศ.2486 ต่อมาในรัชกาลปัจจุบันโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ในปี พ.ศ.2495 พระองค์ทรงเป็นนักคิดและนักปราชญ์ชั้นนำในสมัยของการปฏิวัติสยาม ทรงเป็นที่ปรึกษาราชการของรัฐบาลในสมัยระบอบใหม่ตลอดมา ยกเว้นแต่ในสมัยรัฐบาลมโนปกรณ์นิติธาดาเท่านั้น

วไลยอลงกรณ์, สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร (2427-2481) พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี ทรงเป็นเจ้านายชั้นสูงซึ่งติดตามสถานการณ์ต่างๆ อย่างใกล้ชิด อย่างเช่น ทรงหนังสือพิมพ์ประจำทุกวัน

วิจิตรมาตรา, ขุน (สง่า กาญจนาคพันธุ์, 2440-2523) นักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ของทศวรรษที่ 2470 งานเขียนของเขาเรื่อง “หลักไทย” นั้นเป็นที่นิยมอ่านและมีผู้เชื่อถือล้นตามกันไปอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องคนไทยมาจากเทือกเขาอัลไต

วิจิตรวาทการ, หลวง (กิมเหลียง วัฒนปฤดา, 2439-2505) เป็นหลวงวิจิตรวาทการในปี พ.ศ.2467 เป็นนักคิด นักประวัติศาสตร์ นักวัฒนธรรม นักวรรณกรรม นักจิตวิทยา และผู้นำการเคลื่อนไหวทางการเมืองชั้นนำของสยามใหม่

วินัยสุนทร, พลเรือตรี พระยา (วิม พลกุล, 2421-2482) ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ผู้มีบทบาทอย่างสำคัญในการแสดงความคิดเห็นในสมัยระบอบเก่า แต่มีความขัดแย้งกับผู้นำในระบอบใหม่อย่างรุนแรง

- วิลาส โอสถานนท์ (2443-ปัจจุบัน) บุตรพระยาประชากรจักร์กิจ (ซุบ โอสถานนท์) และคุณหญิงนิล สำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ เป็นข้าราชการกรมสหกรณ์ และเป็นหนึ่งใน“คณะราษฎร”สายพลเรือนวงฆานูประพัทธ์,เจ้าพระยา (ม.ร.ว.สท้าน สนิทวงศ์,2409-2483) ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในระบอบเก่า เป็นบิดาของม.ล.อุดม สนิทวงศ์สมาชิกสายพลเรือนของ“คณะราษฎร” และเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตร และกระทรวงพาณิชย์กับคมนาคมในคณะรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาชุดแรก
- ศราภัยพิพัฒน์,พระยา (เลื่อน ศราภัยพิพัฒน์,2433-2511) นายทหารเรือ กรมเสมียนตรา ประจำกระทรวงกลาโหม เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ซึ่งชอบเขียนบทความแสดงความคิดเห็นในหน้าหนังสือพิมพ์ มีชื่อเสียงว่าเป็นผู้วิจารณ์ระบอบเก่าอย่างมากคนหนึ่ง แต่ต่อมาภายหลังปี พ.ศ.2475 เขามีปัญหาขัดแย้งกับผู้นำในระบอบใหม่ในหลายๆเรื่อง มีบทบาทเป็นผู้ร่วมก่อตั้ง“คณะชาติ”และเกี่ยวพันกับกบฏบวรเดช พ.ศ.2476
- ศรีธรรมมาธิเบศร์,เจ้าพระยา (จิตร ณ สงขลา,2428-2519) จบเนติบัณฑิต พ.ศ.2448 เป็นหลวงจินดาภิรมย์ พ.ศ.2454 เป็นพระจินดาภิรมย์ พ.ศ.2456 เป็นพระยาจินดาภิรมย์ พ.ศ.2459 เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์ พ.ศ.2474 ได้เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรในระหว่างปี พ.ศ.2476-2478 และเป็นประธานคณะผู้แทนรัฐบาลไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ ประเทศอังกฤษ เพื่อชี้แจงสิ่งที่ข้องพระราชหฤทัยและเชิญเสด็จกลับพระนคร แต่ในท้ายที่สุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ
- ศรีวิสารวาจา,พระยา (เทียนเลี้ยง สุนทรตระกูล,2439-2511) เนติบัณฑิตจากประเทศอังกฤษ เป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นกรรมการองคมนตรีสภา และเป็นผู้ร่างเค้าโครงการเปลี่ยนรูปการปกครองร่วมกับนายเรย์มอนด์ บี สตีเวนส์ในปลายปี พ.ศ.2474 ต่อมาภายหลังการเปลี่ยนแปลงปี พ.ศ.2475 เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศคนแรกของรัฐบาลระบอบใหม่ และเป็นผู้ร่วมร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรคือ ฉบับ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475
- ศรีสิทธิสงคราม,นายพันเอกพระยา(ตื่นท่าราบ,2434-2476)สำเร็จการศึกษาวิชาการทหารจากประเทศเยอรมัน ได้รับการทาบทามให้เข้าร่วมทำการยึดอำนาจกับกลุ่มคณะราษฎร แต่เจ้าตัวปฏิเสธ ต่อมาในภายหลังการยึดอำนาจเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 แล้ว สถานะของเขามีความไม่แน่นอนผันผวนไปตามการต่อสู้ทางการเมือง แต่เข้าใจว่าเอนเอียงไปทางกลุ่มพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ต่อมาเมื่อรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาต้องสิ้นสุดลง เขาได้มีบทบาทเป็นแกนนำของคณะกู้บ้านเมืองหรือกบฏบวรเดชและได้เสียชีวิตลงเนื่องจากการต่อสู้และการปราบปรามกบฏในครั้งนั้น
- ศรีเสนา,พระยา (นายศรีเสนา หรือฮะ สมบัติศิริ,2432-2525) สำเร็จการศึกษาจาก School of Economics and Political Sciences ประเทศอังกฤษ (2460) เข้ารับราชการในสายกระทรวงมหาดไทย เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต และเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยในต้นปี พ.ศ.2475 ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้เป็นปลัดกระทรวงมหาดไทยอยู่เหมือนเดิม จนถึงปี พ.ศ.2478 จึงได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอยู่ระยะหนึ่ง ในปี พ.ศ. 2480 เป็นอัครราชทูตของประเทศสยามประจำกรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น
- ศิริราชไมตรี,หลวง (จรูญ สิงหเสนี) เป็นผู้ร่วมก่อตั้ง“คณะราษฎร”สายพลเรือนคนหนึ่ง
- ศุขลาศัย,หลวง (บุ่ง ศุขลาศัย,2438-2508) สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายเรือเมื่อปี พ.ศ.2461 ได้เป็น

หลวงศุภชลาศัยในปี พ.ศ.2472 เป็นสมาชิก“คณะราษฎร”สายทหารเรือ เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญคนหนึ่ง แต่ก็ให้มีเรื่องกระทบกระทั่งกับกลุ่มทหารบก เนื่องด้วยคณะนายทหารเรือได้วางตัวเป็น“กลาง”ในการปราบปรามคณะกู้บ้านเมือง หรือกบฏบวรเดชในเดือนตุลาคม พ.ศ.2476

ศุภโยคเกษม, พระองค์เจ้า (2419-2475) ทรงเป็นพระโอรสในกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงการคลังในสมัยรัชกาลที่ 7

ศุภสวัสดิวงศ์สนิท สวัสดิวัตน์, หม่อมเจ้า (หรือท่านขึ้น, 2443-2510) พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิไลขจร และ ม.ร.ว.เสงี่ยม (สนิทวงศ์) ทรงดำรงตำแหน่งราชเลขานุการในรัชกาล ที่ 7 ในช่วงต้นรัชกาล

สกลวรรณการ วรวรรณ, หม่อมเจ้า (2431-2496) พระโอรสองค์ใหญ่ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และหม่อมผืน ทรงรับราชการทางกระทรวงสาธารณสุข ทรงมีชื่อเสียงในฐานะที่ทรงประกาศในภายหลังปี พ.ศ. 2475 ว่าพระองค์ทรงเป็นนักสังคมนิยม และทรงเป็นหนึ่งในคณะอนุกรรมการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติของนายปรีดี พนมยงค์ และทรงให้การสนับสนุนเค้าโครงการนั้น

สงวน ตูลารักษ์ (2445-ปัจจุบัน) สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนกฎหมาย เป็นข้าราชการกระทรวงยุติธรรม เป็นสมาชิก“คณะราษฎร” มีชื่อเสียงว่าเป็นผู้สนับสนุนปรีดี พนมยงค์มากที่สุดคนหนึ่ง มีความคิดเอียงไปในทางสังคมนิยม และเป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ 24 มิถุนา ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ.2475

สติเวนส์, เรย์มอนด์ บี. (Raymond B.Stevens) ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 7 สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด เคยเป็นสมาชิกสภาผู้แทนรัฐนิวแฮมเชียร์ สังกัดพรรคเดโมแครต ของประเทศสหรัฐอเมริกา ก่อนมาเป็นที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศของสยาม มีชื่อเสียงมากในฐานะเป็นผู้ร่วมร่าง “An Outline of Changes in the Form of Government” ร่วมกับพระยาศรีวิสารวาจาในปี พ.ศ.2474 ร่างนี้ได้ทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยที่ผู้ร่างเองก็ไม่เห็นด้วยกับการประกาศใช้ในสิ่งที่ตนได้ร่างนั้น

สอ เสถบุตร (หลวงมหาสิทธิโวหาร, 2446-2513) สำเร็จการศึกษารัฐศาสตร์นิเวศวิทยา เหมืองแร่ และวิศวกรรมจากประเทศอังกฤษ เข้ารับราชการที่กรมโลหกิจก่อน ต่อมาย้ายมาประจำกรมราชเลขาธิการ ลาออกจากราชการในปลายปี พ.ศ.2475 ต่อมา มีบทบาทเกี่ยวข้องกับคณะกู้บ้านเมือง เดือนตุลาคม พ.ศ. 2476 และมีชื่อเสียงในฐานะเป็นผู้แต่งปทานุกรมอังกฤษ-ไทย

สารสาสน์พลชั้น, พระ (ลอง สุนทานนท์, 2432-2509) อาจารย์โรงเรียนนายร้อยทหารบก นักคิด นักเขียน และนักหนังสือพิมพ์โดยใช้นามปากกาว่า“555” เป็นรัฐมนตรีกระทรวงเศรษฐกิจในช่วงต้นรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา และเป็นผู้เขียน“เค้าโครงการเศรษฐกิจทั่วไป”ในปี พ.ศ.2477 ซึ่งมีลักษณะผสมระหว่างหลักของลัทธิสังคมนิยมกับชาตินิยมและได้รับการต่อต้านอย่างหนักหน่วงอีกเช่นกัน หลังจากนั้น เขาได้ใช้ชีวิตอยู่ที่ประเทศญี่ปุ่นระยะหนึ่ง และเป็นผู้เขียนหนังสือชื่อ My Country Thailand

สารานุกรมประพันธ์, พันเอกหลวง (นวล ปาจิณพยัคฆ์, 2439-2497) เป็นหลวงสารานุกรมประพันธ์เมื่อ พ.ศ.2465 เป็นนายทหารบก ผู้ให้ความสนใจกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมมากที่สุดคนหนึ่ง

สินาดโยธารักษ์, นายพันตรีหลวง (ชิต มั่นศิลป์, 2439-2532) นายทหารสายกรมยุทธศึกษา เป็นผู้ที่มีบทบาทใน

การร่วมร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรของสยามใหม่ด้วยคนหนึ่ง

สิงหวิกรมเกรียงไกร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง (2426-2490) พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นองคมนตรีในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 เป็นเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ และต่อมาเมื่อมีการรวมกระทรวงทหารเรือเข้ากับกระทรวงทหารบก พระองค์ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมที่จัดตั้งขึ้นใหม่นั้น

สินธุสงครามชัย, หลวง (สินธุ์ กมลนาวิน, 2444-2519) หัวหน้า“คณะราษฎร”สายทหารเรือ ได้รับการยกย่องให้เป็นหัวหน้าเรื่องด้วยมีฐานะเป็นผู้บังคับบัญชาที่สูงสุดของสายนี้ และเป็นอาจารย์สอนวิชาทหารของโรงเรียนนายเรือ อย่างไรก็ดี เขามีความสัมพันธ์ทางเครือญาติคือเป็นน้องชายของนายทหารเรือชั้นผู้ใหญ่ในระบอบเก่าคนหนึ่ง คือ นายพลเรือโท พระยาราชวังสัน ซึ่งเมื่อกลุ่มของพี่ชายได้เข้ามาบีบบทบาทอย่างแข็งขัน ทำให้เขาแสดงบทบาทไม่ค่อยได้มากนักในช่วงแรกของการเปลี่ยนแปลงนี้

สิทธิพร กฤดากร, หม่อมเจ้า (2426-2514) พระโอรสในกรมพระนครสวรรค์ฯ และหม่อมสุภาพ ทรงสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ เมื่อกลับมาได้เข้ารับราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทรงเป็นอธิบดีกรมฝิ่น จนถึง พ.ศ.2463 ได้ทรงลาออกจากราชการเพื่อไปทำการกสิกรรม ในสมัยรัชกาลที่ 7 ทรงเป็นกรรมการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติกรรมการองคมนตรีฉบับใหม่ ทรงมีความเห็นอย่างสำคัญให้กรรมการองคมนตรีสภาที่จะตั้งขึ้นใหม่มีหน้าที่ที่แท้จริง และมีสิทธิริเริ่มในบางประการภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองทรงมีความเกี่ยวข้องกับคณะกู้บ้านเมือง เดือนตุลาคม พ.ศ.2476

สุกรี วสุวัต เจ้าของบริษัทศรีกรุงเพรส จำกัด (ในระยะแรก) มีบทบาทอย่างมากผู้หนึ่งในสมัยนี้ หนังสือพิมพ์ของเขาชื่อ *สยามราษฎร์* (2463-2468) กับ *ศรีกรุง* (2469-2497) ได้ชื่อว่าเป็นตัวแทนความรู้สึกนึกคิดที่ก้าวหน้าของยุคสมัย

สุขุมนัยประดิษฐ์, หลวง (ประดิษฐ์ สุขุม, 2447-2510) บุตรเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) สำเร็จการศึกษาจากประเทศสหรัฐอเมริกา มีบทบาทอย่างสำคัญในฐานะเป็นกรรมการดูแลพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พ.ศ.2471 และเป็นเลขาธิการคณะกรรมการข้าราชการพลเรือนคนแรกของระบอบใหม่

สุนทรพิพิธ, พระยา (เชย สุนทรพิพิธ, 2434-2516) ข้าราชการสายนักปกครอง กระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีชีวิตราชการรุ่งเรืองทั้งในระบอบเก่าและในระบอบใหม่ เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดในหลายท้องที่ ก่อนเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครภายหลังปี พ.ศ.2475 และเป็นอธิบดีกรมมหาดไทยในสมัยรัฐบาลพิบูลสงคราม สุรียานุกัณฑ์, พระยา (เกิด บุนนาค, 2405-2478) บุตรพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) ศึกษาที่ป่หนังและที่ กัลกัตตา (2414-2419) เดิมรับราชการกระทรวงมหาดไทย ต่อมาย้ายมากระทรวงการต่างประเทศ เป็นผู้ช่วยทูต อุปทูต และราชทูตของสยามประจำหลายประเทศในทวีปยุโรป กลับมาเป็นเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ และกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ก่อนลาออกจากราชการในปี พ.ศ.2450 มีชื่อเสียงอย่างมากในฐานะเป็นผู้แต่งตำรา“*ทรัพย์ศาสตร์*” และมีบทบาทในภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในฐานะเป็นกรรมการสภาเศรษฐกิจในสมัยคณะรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา

สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา (เจิม แสงชูโต, 2394-2476) บุตรพระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง แสงชูโต) เคยเป็นผู้ช่วยราชทูตพิเศษในทวีปยุโรปเมื่อกลับมาเป็นผู้บัญชาการทหารบก (2433) เป็นแม่ทัพใหญ่ไปปราบฮ่อสองครั้ง

เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ เป็นรัฐมนตรีรับปรึกษาราชการในรัฐมนตรีสภา เป็นองคมนตรี จนถึงในสมัยรัชกาลที่ 7 ได้เป็นผู้กราบถวายความเห็นให้รวมสภาต่างๆเข้าด้วยกัน

เสนาสงคราม, นายพลตรีพระยา (อึ้ง นพวงศ์, 2430-2506) เป็นผู้บัญชาการกองพลที่ 1 รักษาพระองค์ในช่วงก่อนการยึดอำนาจเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 เป็นผู้ร่วมก่อตั้ง“คณะชาติ” และมีความเกี่ยวพันกับคณะก๊วบ้านเมือง หรือกบฏบวรเดช เดือนตุลาคม พ.ศ.2476

เสม สุมานันท์ (2477-2498) นักหนังสือพิมพ์รุ่นใหม่ของทศวรรษที่ 2460 ใช้นามปากกาว่า“แก่นเพชร” สำเร็จวรรณกิจ, หลวง (บุญ เสขะนันท์, 2434-2514) ครู และนักการศึกษาผู้มีชื่อเสียงในยุคสมัยนี้

หอม นิลรัตน์ เจ้าของหนังสือพิมพ์*บางกอกการเมือง*(2466-2475) หนังสือพิมพ์*ชาวสด*(2466) หนังสือพิมพ์*ไทยหนุ่ม*(2469-2476) และเป็นผู้ร่วมลงทุนคนหนึ่งในกิจการหนังสือพิมพ์*ไทยใหม่* ในปี พ.ศ.2473 เขาควรได้รับการยกย่องว่าเป็นทั้งผู้ดำเนินกิจการหนังสือพิมพ์ รวมทั้งเป็นนักหนังสือพิมพ์รุ่นใหม่ของทศวรรษที่ 2460 ซึ่งส่งอิทธิพลต่อมาจนถึงทศวรรษที่ 2470

อดิครออดมศักดิ์, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น พลโท (พระองค์เจ้าอลองกฎ, 2423-2495) โอรสพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิครออดมเดช ในปี พ.ศ.2473 ได้รับการสถาปนาเป็นพระองค์เจ้า เป็นนายพลโทสายเสนาธิการทหาร เป็นองคมนตรี เป็นผู้รั้งตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม และเป็นรองเสนาบดีกระทรวงกลาโหมในสมัยรัชกาลที่ 7

อดุลเดชจรัส, หลวง (บัตร พึ่งพระคุณ, 2437-2512) สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยมัธยม พ.ศ. 2459 รุ่นเดียวกับหลวงพิบูลสงคราม ได้เป็นหลวงอดุลเดชจรัส พ.ศ.2473 เป็นสมาชิก “คณะราษฎร” สายทหารบกชั้นนายทหารระดับกลาง และเป็นกำลังที่สำคัญคนหนึ่งซึ่งสนับสนุนหลวงพิบูลสงครามให้ก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีในต้นทศวรรษที่ 2480

อนวัตนใจาดุรนต์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัศคานุทิศ กรมหมื่น (2426-2478) เป็นพระโอรสในสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมหมื่นจักรพรรดิพงศ์ ทรงเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลชุดแรก และได้ทรงปลงพระชนม์พระองค์เองในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2478 ด้วยสาเหตุหลายประการ

อากาศดำเกิง ทรัพย์พัฒน์, หม่อมเจ้า (2448-2475) โอรสพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ สำเร็จการศึกษาระดับชั้นมัธยมจากโรงเรียนเทพศิรินทร์ ทรงเป็นนักประพันธ์ และมีชื่อเสียงจากงานเรื่องละครแห่งชีวิต, ผิวเหลืองผิวขาว และวิมานทลาย ซึ่งต้องนับว่าเป็นงานเขียนสำคัญที่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยทศวรรษที่ 2470 ได้ดีมากที่สุดชุดหนึ่ง

อานันทมหิดล, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (20 กันยายน 2468-9 มิถุนายน 2489) ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ 8 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ.2477

อานาภาพไตรภพ, พระยา (จรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา, 2425-2504) บุตรพันเอกหลวงฤทธิ์นายเวร (พุด) ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ 5 รัชใช้พระบรมโอรสาธิราชทั้งสองพระองค์ เริ่มเข้าศึกษาที่โรงเรียนวัดบพิตรพิมุข แล้วไปศึกษาต่อในวิชาการทหารที่ประเทศเยอรมัน (2445-2450) กลับมารับราชการกรมเสนาธิการทหารบก เป็นอาจารย์สอนวิชาแผนที่ทหาร เป็นเจ้ากรมยุทธการทหารบก และเป็นผู้

บัญชาการกองพลทหารบกที่ 3 ในปี พ.ศ.2474 ภายหลังปี พ.ศ.2475 ออกจากราชการทหารเป็นนายทหารกองหนุน ในปี พ.ศ.2478 ถูกจับข้อหากระทำผิดกฎหมายป้องกันรัฐธรรมนูญ และถูกสั่งให้อยู่ในเขตจำกัดบริเวณจังหวัดภาคเหนือของไทยเป็นเวลานานถึง 7 ปี

อาทิตย์ทิพพามา, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า (2447-2489) พระโอรสในกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ได้รับการสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าในปี พ.ศ.2452 ทรงดำรงตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐม และจังหวัดภูเก็ต หลังจากนั้นเป็นราชเลขานุการในรัชกาลที่ 7 (2476-2477) ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในระหว่างปี พ.ศ.2477-2478 และเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2480-2487

เอก วิสกุล (2440-2526) สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนอัสสัมชัญ เป็นเสมียนโรงสีไผ่ระยะหนึ่ง หลังจากนั้นเป็นคอมปราโดรีให้กับบริษัทบริติชอินเดียน และเป็นนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ และเป็นผู้ร่วมลงทุนก่อตั้งหนังสือพิมพ์*ไทยใหม่* ในปี พ.ศ.2473 ซึ่งชื่อของหนังสือพิมพ์นี้น่าจะบ่งบอกความรู้สึกนึกคิดของยุคสมัยได้ระดับหนึ่ง

อุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์, พระยา (ม.ร.ว.ประยูร อิศรศักดิ์, 2416-2501) บุตรหม่อมเจ้าเข็ม (โอรสในสมเด็จพระบรมราชาเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์) ศึกษาที่พระตำหนักหลวงสวนกุหลาบ ในพระบรมมหาราชวัง รับราชการตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในสมัยระบอบใหม่อยู่ระยะหนึ่ง

อำนวยการสงคราม, หลวง (ถม เกษะโกมล, 2438-2476) เป็นสมาชิก“คณะราษฎร”สายทหารบก เป็นเพื่อนร่วมรุ่นกับหลวงพิบูลสงคราม และหลวงอดุลเดชจรัส เขาควรเป็นผู้ที่มีบทบาทคนหนึ่ง หากไม่เสียชีวิตลงเสียก่อนในคราวปราบกบฏบวรเดช เดือนตุลาคม พ.ศ.2476

ฮอลแพตช์, อี. แอล. (E.L.Hall-Patch) ที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติในสมัยรัชกาลที่ 7 ต่อจากเซอร์ เอ็ดเวิร์ด คูก

บรรณานุกรม

1. เอกสารภาษาไทยที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

(เนื่องด้วยในการอ้างอิงส่วนใหญ่ ผู้เขียนได้ระบุเลขที่เอกสาร พร้อมด้วยวันเดือนปีของเอกสารไว้แล้ว จึงไม่ได้เรียงลำดับของเอกสารทั้งหมดไว้ในส่วนของบรรณานุกรมนี้ ในที่นี้ระบุแต่หมวดเอกสาร ซึ่งจัดทำเป็นบัญชีไว้ก่อนปี พ.ศ.2533 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกสารในส่วนของสำนักนายกรัฐมนตรี มีการส่งมอบและจัดทำบัญชีใหม่อยู่หลายครั้ง ผู้อ่านสามารถตรวจสอบได้โดยการพิจารณาบัญชีค้นเอกสารย้อนหลังหรือบัญชีเดิม)

1.1 เอกสารของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รายงานประชุมสภานิติศึกษา พ.ศ.2474

1.2 เอกสารของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ย่อว่า หจช.)

บัญชีสมุดฎีกา 3 เล่ม พ.ศ.2430-2459.

เอกสารรัชกาลที่ 7 (ย่อว่า หจช.ร.7)

ก.1 เบ็ดเสร็จกระทรวงกลาโหม-ทหารเรือ (ก.ย่อจากกลาโหม)

ค.11 เงินเดือน (ค.ย่อจากพระคลังมหาสมบัติ)

ค.14 ฐานะการเงิน

ค.16 เบี้ยหวัด บำเหน็จ บำนาญ

ต.21 ญี่ปุ่น (ต.ย่อจากการต่างประเทศ)

บ.1 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (บ.ย่อจากเบ็ดเตล็ด)

บ.2 บุคคล

บ.3 ว่าจ้างชาวต่างประเทศ

พ.8 การพาณิชย์ (พ.ย่อจากพาณิชย์และคมนาคม)

พ.13 กรรมกร-ชานา

ม.7 กรมสาธารณสุข (ม.ย่อจากมหาดไทย)

ม.26 หนังสือพิมพ์

ย.4 คดีความ (ย.ย่อจากยุติธรรม)

รล.1 เบ็ดเสร็จกรมราชเลขาธุการ (รล.ย่อจากกรมราชเลขาธิการ)

รล.5 กรมกฤษฎีกา

รล.6 องคมนตรี

รล.7 อภิรัฐมนตรี รัฐมนตรีสภา

รล.19 หนังสือพิมพ์

รล.20 ฎีกา

ศ.1 เบ็ดเสร็จกระทรวงศึกษาธิการ (ศ.ย่อจากศึกษาธิการหรือธรรมการ)

ศ.7 การแพทย์

เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ (ย่อว่า หจช.กต.)

กต.55 เสนาบดีสภา

เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ (ย่อว่า หจช.ศธ.)

ศธ.2 ประกาศและพระราชบัญญัติ

ศธ.0701. กรมศิลปากร

ศธ.0701.9 เปิดเสรีจเลขานุการกรมศิลปากร

เอกสารส่วนบุคคลสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ (ย่อว่า หจช.สบ.2)

สบ.2.18 บิลค่าใช้จ่าย

สบ.2.42 เสนาบดี

สบ.2.47 อภิรัฐมนตรี

สบ.2.52 สาส์น-บุคคล

เอกสารส่วนบุคคลพระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ (ย่อว่า หจช.สบ.3)

สบ.3.7 การสอนวิชากฎหมาย

สบ.3.8 กฎหมายทั่วไป

สบ.3.10 สภานายกสมาคมคณะราษฎร

เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี (ส่งมอบครั้งที่ 1 ย่อว่า หจช.สร.)

สร.0201 กองกลางสำนักนายกรัฐมนตรี

สร.0201.1 กบฏบวรเดช

สร.0201.8 บุคคลชาวไทย

สร.0201.14 การศึกษา

สร.0201.15 คดีความต่างๆ

สร.0201.16 การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475

สร.0201.25 ร้องเรียนและเสนอความคิดเห็น

สร.0201.35 กรณีพิพาทอินโดจีน-ฝรั่งเศส

เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี [ส่งมอบครั้งที่ 2 ย่อว่า หจช.(2)สร.]

(2)สร.0201.17 เปิดเสรีกรมร่างกฎหมาย

(2)สร.0201.22 การเศรษฐกิจ

(2)สร.0201.52 สภาการเศรษฐกิจ

(2)สร.0201.57 ข้าว

2.หนังสือพิมพ์

กรุงเทพฯเดลิเมล์

20 พฤศจิกายน 2472, 26 พฤศจิกายน 2472

กัมมันโต

3 สิงหาคม 2470

เจริญกรุง

24 พฤศจิกายน 2472

บางกอกการเมือง

2 มิถุนายน 2466, 1 มีนาคม 2469, 11 พฤศจิกายน 2470

ประชาชาติ

8 เมษายน 2476, 29 เมษายน 2476, 15 มิถุนายน 2476, 16 มิถุนายน 2476

ไทยเชชมรวมข่าว

24 พฤศจิกายน 2477

ไทยหนุ่ม

8 สิงหาคม 2470, 2 ธันวาคม 2470, 18 มกราคม 2470, 2 ธันวาคม 2471,

12 มิถุนายน 2472

ไทยใหม่

19 พฤศจิกายน 2474, 8 ธันวาคม 2474, 11 ธันวาคม 2474, 17 มีนาคม 2474,

8 กันยายน 2475, 9 กันยายน 2475, 10 กันยายน 2475, 14 กันยายน 2475,

15 กันยายน 2475, 10 มกราคม 2476, 16 มกราคม 2476, 22 มิถุนายน 2476,

2 กันยายน 2476, 17 ธันวาคม 2480

ผู้นำ

10 กันยายน 2475

พิมพ์ไทย

19 พฤศจิกายน 2472, 13 กุมภาพันธ์ 2474

ศรีกรุง

23 เมษายน 2470, 7 มิถุนายน 2474, 10 มกราคม 2474, 16 มกราคม 2474, 21 มกราคม 2474,

12 กรกฎาคม 2475, 2 กันยายน 2475, 16 กันยายน 2475, 12 เมษายน 2476

สยามหนุ่ม

10 กันยายน 2475, 30 ตุลาคม 2475, 31 ตุลาคม 2475

สยามรีวิว

5 ธันวาคม 2470

เสรีภาพ

17 กุมภาพันธ์ 2476

สั่งจ้ง

27 กันยายน 2475

24 มิถุนา

29 กันยายน 2475

ราษฎร

9 มกราคม 2471

หลักเมือง

28 มิถุนายน 2472, 26 พฤศจิกายน 2472

หญิงไทย

2 ตุลาคม 2475

อิสสระ

19 พฤศจิกายน 2474, 24 กันยายน 2478

3.เอกสารและหนังสือภาษาไทยทั่วไป

ก.พ., ผู้รวบรวม. *ประวัติ ก.พ.และการร่างพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือนพุทธศักราช 2471*. พระนคร:

โรงพิมพ์อักษรสารการพิมพ์, 2507.

กนกวลี ชูชัยยะ. “พัฒนาการทางความคิดของกลุ่มทหารอาชีพ พ.ศ.2475-2524.” วิทยานพนธ์ปริญญามหา
บัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

กนต์ธีร์ ศุภมงคล. *การวิเทโศบายของไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

กมล ทองธรรมชาติ. *วิวัฒนาการของระบอบรัฐธรรมนูญไทย*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2524.

กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพ็ชร. *นโยบายต่างประเทศของรัฐบาลพิบูลสงคราม พ.ศ.2481-2487*. กรุงเทพฯ:
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.

กุหลาบ สายประดิษฐ์. “มนุษย์ภาพ.” *ไทยใหม่*, 8 และ 11 ธันวาคม 2474.

กุหลาบ สายประดิษฐ์. “มนุษย์ภาพ.” *ศรีกรุง*, 10, 16, และ 21 มกราคม 2474.

กุหลาบ สายประดิษฐ์. “ลาก่อนรัฐธรรมนูญ” ใน *หนังสือเทอดรัฐธรรมนูญ*. พระนคร: โรงพิมพ์ลหุโทษ, 2476.

กุหลาบ สายประดิษฐ์. “ความหมายของประชาธิปไตย” *นิตินาสัน* (มิถุนายน-กันยายน, 2487)

กุหลาบ สายประดิษฐ์. *ปราบพยศ*. พระนคร: ผดุงศึกษา, 2510.

กุหลาบ สายประดิษฐ์. *เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บูรพาแดง, 2518.

กุหลาบ สายประดิษฐ์. *แลไปข้างหน้า*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สื่อสาร, 2526.

เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์. *ปฏิวัติ 2475*. พระนคร: แพร่พิทยา, 2514.

โกมารกุลมนตรี, พระยา. *ประมวลไวยาหาร*. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2504.

- โกศล ชุนตระกูล. “ประวัติของข้าพเจ้า.” ใน *อนุสรณ์นายโกศล ชุนตระกูล*. พระนคร: โรงพิมพ์, 2502.
- คำอธิบายราชินิกุลบางช้าง.** ฉบับชำระใหม่และพิมพ์ครั้งที่ 3. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471.
- โครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทธนวัฒ, 2527.
- โฆษณาการ, สำนักงาน, ผู้รวบรวม. **กระทู้ถามของผู้แทนราษฎรซึ่งรัฐบาลตอบโดยทางสำนักโฆษณาการ**. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2477.
- โฆษณาการ, สำนักงาน. **คู่มือพลเมือง**. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2479.
- โฆษณาการ, กรม. **ไทยในสมัยรัฐธรรมนูญ ที่ระลึกในงานฉลองวันชาติและสนธิสัญญา 24 มิถุนายน 2482**. พระนคร: โรงพิมพ์พานิชศุภผล, 2482.
- โฆษณาการ, กรม. **ประเทศไทยเรื่องการได้ดินแดนคืน**. พระนคร: จัดพิมพ์โดยกรมโฆษณาการ, 2484.
- จงกล ไกรฤกษ์. **ตัวตายแต่ชื่อยัง**. พระนคร: กิ่งกูดการพิมพ์, 2508.
- จงกล ไกรฤกษ์. “ชีวิตนักการเมืองไทย.” ใน *หนังสืออนุสรณ์พิธีพระราชทานเพลิงศพ ร.ท.จงกล ไกรฤกษ์*. พระนคร: ศูนย์การพิมพ์, 2512.
- จดหมายเหตุร้ายวันพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสชวา พ.ศ.2472**. พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, 2473. (หม่อมเจ้าดำรงสดารงค์ เทวกุลทรงเรียบเรียง)
- จดหมายพระราชกิจรายวันพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสประเทศอินโดจีน พ.ศ.2473**. พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, 2473. (หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุลทรงเรียบเรียง)
- จดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ.2476-2477ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2526. (เรียบเรียงโดยพระนรราชจำนง และสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์) (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี ปฤษฎา สิริวรสาร 12 พฤศจิกายน 2526)
- จรัส รัตนาวรรณ, รวบรวม. **ชีวิตการต่อสู้ของกุหลาบ สายประดิษฐ์**. กรุงเทพฯ: จัดพิมพ์โดยกลุ่มเผยแพร่สังคมนิยม, 2517.
- จักรปาณีศรีศิลาวิสุทธิ, หลวง. **คำอธิบายธรรมนูญปกครองแผ่นดินสยามเปรียบเทียบกับประเทศต่าง ๆ**. พระนคร: โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ, 2475.
- จักรปาณีศรีศิลาวิสุทธิ, หลวง. **เรื่องของเจ้าพระยามหิธร**. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) วันที่ 15 พฤศจิกายน 2499.
- จันทร์รัตน์ ประवालปัทม์. “การเปรียบเทียบราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6” *วิทยานพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2520.
- จิตราภรณ์ ไชยกัณฑา. “การจัดการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2468-2477).” *วิทยานพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2521.
- จำกัด พลาญกูร. **ปรัชญาของสยามใหม่**. พระนคร: กรุงเทพมหานคร, 2479.
- จรัส สุขุมวัฒน์. **แผนการปฏิวัติแล้วโดยพระประศาสน์พิทยายุทธ์**. พระนคร: รัฐภักดี, 2491.

จำลอง อิทธีรงค์ *ละครการเมือง* พระนคร:บริษัทสหอุปกรณ์,2492.

จูลันต์ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. “ความสัมพันธ์ระหว่าง น.ร.ม.กับ น.ร.ร.” ใน *อนุสรณ์งานฌาปนกิจนายประวิตร ปันทุรัตน์ 11 ธันวาคม 2522*. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์อักษรไทย,2522.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ. “พระราชนิพนธ์ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม” พิมพ์ด้วยภาษาไทยพร้อมคำแปลใน Robert B.Jones,ed. *Thai Titles and Ranks*. Data Paper No.81, Southeast Asia Program, Department of Asian Studies, Cornell University, Ithaca, New York, 1971.

จุลจักรพงษ์, พระองค์เจ้า. *เกิดวังปารุสกสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์*. พระนคร:โรงพิมพ์อุดม,2493.

จุลจักรพงษ์, พระองค์เจ้า. *เจ้าชีวิต*. กรุงเทพมหานคร:คลังวิทยา,2517.

เจนดุริยางค์, พระ. *ชีวประวัติของข้าพเจ้า*. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเสวกโท พระเจนดุริยางค์ 15 กุมภาพันธ์ 2512) พระนคร:พิมพ์ที่บางกอก ซีเกรตาเบิ้ล ออฟฟิศ,2512.

เจษฎา อูร์พีพัฒนพงศ์. “ผลสะท้อนของการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ที่มีต่อกระบวนการเมืองไทยระหว่าง พ.ศ.2475-2490” ใน *การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่:รวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์*, ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสุวดี เจริญพงศ์-บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ:เอกสารวิชาการ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,2522,หน้า 468-521.

เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับในรัชกาลที่ 5. ม.ป.ท.,2526 (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับในรัชกาลที่ 5 วันที่ 24 ธันวาคม 2526)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะ. *เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์สร้างสรรค์,2524.

ฉุน ประภาวิวัฒน์. “ความทรงจำ: กุหลาบ สายประดิษฐ์กับคณะนักประพันธ์กลุ่มสุภาพบุรุษ.” *โลกหนังสือ* 2:2 (พฤศจิกายน 2521)

เฉลิม ดุงคมนตรี. *ชาตินิยมในทางเศรษฐกิจ*. มปท:สำนักพิมพ์นายเมตตา,2484.

เฉลิมเกียรติ ผิวนวล. *ความคิดทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์*. กรุงเทพฯ:เอกสารวิชาการ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2527.

ชิต มั่นศิลป์ สีนาดโยธารักษ์,พล.ท. *สินาดรำพึงเรื่องระบบการปกครองบ้านเมืองของเรา*. กรุงเทพฯ:บพิธการพิมพ์,2526.

ชนิด สายประดิษฐ์. “บันทึกชีวิตและงานของกุหลาบ สายประดิษฐ์.” *โลกหนังสือ* 2:2(พฤศจิกายน 2521).

ชลิต กุลกำธร,พลเรือตรี. “คำไว้อาลัย” ใน *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลเรือเอกสินธุ์ กมลนาวิน*. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารเรือ,2520.

ชลดา วัฒนศิริ “พระคลังข้างที่กับการลงทุนธุรกิจในประเทศไทย พ.ศ.2433-2475” *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร*,2529.

ชลธิรา กลัดอยู่,บรรณาธิการ. *ชีวิตและงานครูเทพ*. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์พิมพ์เนศ,2518.

ชวลิต วายุกัตร์. “การเมืองและการปฏิรูปเศรษฐกิจในประเทศไทย พ.ศ.2475-2485.” ใน *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ.2484*. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์,บรรณาธิการ.

กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2527.

ชัยวัฒน์ บุณฑาค. *การปฏิวัติเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475*. รายงานวิจัยทางประวัติศาสตร์เรื่องคณะราษฎรในประวัติศาสตร์ไทย สำนักวิจัยและพัฒนา ร่วมกับคณะศิลปศาสตร์ วิทยาลัยเกริก,2528.(อัดสำเนา)

ชัยอนันต์ สมุทวณิช.(ก) *สรรพนิพนธ์ของเทียนวรรณ*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์โพธิ์สามต้น,2517.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช.(ข) *14 ตุลา:คณะราษฎรกับกบฏวรเดช*. กรุงเทพฯ:ชมรมประวัติศาสตร์วิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2517.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. *การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์บรรณกิจ,2523.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูต,ผู้รวบรวม. *เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ.2471-2477*. (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2518) พิมพ์ครั้งที่สอง. กรุงเทพฯ:สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,2532.

ชาญชัย รัตนวิบูลย์. “บทบาทอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,2519.

ชาลี เอี่ยมกระสินธุ์. *พระปกเกล้าฯ กษัตริย์นักประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์สยาม,2519.

ชาลี เอี่ยมกระสินธุ์. *เลิศ สมันเตา ราชารถเมล์คนแรกแห่งกรุงสยาม*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2524.

ชำนาญยุทธศาสตร์. นายพันโทหลวง. *คำบรรยายเรื่องทหารเป็นผู้นำ*. พระนคร:โรงพิมพ์พระจันทร์,2480.

เชื้อ พิทักษ์การ. *ผู้บริหารราชการแผ่นดิน*. พระนคร:โรงพิมพ์กระทรวงมหาดไทย,2495.

ชิมเมอร์แมน, คาร์ล ซี. *การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม*. แปลและเรียบเรียงโดย นายชิม วีระไวทยะ. พระนคร:โรงพิมพ์ศรีหงส์,2477.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. “อธิบายว่าด้วยยศเจ้า”ในจดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์. พระนคร:โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,2468.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. “พระนิพนธ์คำนำ” ใน *คำอธิบายราชินิกุลบางช้าง*. ฉบับชำระใหม่และพิมพ์ครั้งที่ 3. พระนคร:โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,2471.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. *ตำนานโรงเรียนมหาดเล็กหลวง*. พระนคร:โรงพิมพ์พระจันทร์,2487.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ และพระยาราชเสนา. *เทศาภิบาล*. พระนคร:กรมศิลปากร,2503.

ดิเรก ชัยนาม. *การสิ้นสุดแห่งสภาพนอกอาณาเขตในกรุงสยาม*. พระนคร:โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ,2479.

เดือน บุณฑาค. *การแยกอำนาจ*. พระนคร:มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง,2487.

เดือน บุณฑาค. *ท่านปรีดีรัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก*. พระนคร:เสริมวิทย์บรรณาการ,2500 และพิมพ์ครั้งที่สองโดยสำนักพิมพ์สามัคคีธรรม,2517.

เดือน บุณฑาค และไพโรจน์ ชัยนาม. *คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญ 2 เล่ม*. พระนคร:โรงพิมพ์นิติสาส์น,2477.

เดือน บุณฑาค และไพโรจน์ ชัยนาม. *ระบอบเผด็จการตามรัฐธรรมนูญ (โชเวียด-ฟัสซิส-เนชั่นแนล โซเชี่ยลลิสม์)*. พระนคร:โรงพิมพ์อักษรนิติ,2480.

โตม สுவวงศ์. *มนุษย์ประหลาดชาติไทย นายทองคำ*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,2526.

ต้นบุญเด็ก. *วิชาการบัญชี*. พระนคร:กรุงเทพบรรณาการ,2477.

- ตรีศิลป์ บุญขจร. *นวนิยายกับสังคมไทย (2475-2500)*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์สร้างสรรค์,2523.
- ถนอม ตะนา “กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ.2401-2481” วิทยานิพนธ์ ปริญญา
มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,2527.
- แถมสุข นุ่มนนท์. *ยังเติร์กุ่นแรก: กบฏ ร.ศ.130*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์,2522.
- แถมสุข นุ่มนนท์. *ละครการเมือง 24 มิถุนายน 2475*. เอกสารวิชาการ สมาคมประวัติศาสตร์,2535.
- แถลงการณ์เทพศิรินทร์*. จัดพิมพ์โดยคณะโรงเรียนเทพศิรินทร์,2475.
- แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกทรงสละราชสมบัติ*. พระนคร:ศรีกรุง,2478.
(อ้างโดยย่อว่า *แถลงการณ์...*)
- เทศาภิบาล* พ.ศ.2457 “ยอดการเลี้ยงชีพพลเมือง 17 มณฑล พ.ศ.2454”,หน้า 245-253.
- เทศาภิบาล* พ.ศ.2472-พ.ศ.2473 “เรื่องทำสามะโนคร้ว”,หน้า 313-388.
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ “การลงทุนทางเศรษฐกิจของเจ้านายไทย: สภาพทางเศรษฐกิจที่เปิดโอกาสให้มีการลงทุน”
รวมบทความประวัติศาสตร์ มิถุนายน 2525.
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 5 จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (พ.ศ.2411-2475)” ใน*ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ.2484*. ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ.
กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2527.
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ “บทบาทของกรมพระคลังข้างที่ต่อการลงทุนทางเศรษฐกิจในอดีต (พ.ศ.2433-2475)”
วารสารธรรมศาสตร์, 14:2 (มิถุนายน,2528), หน้า 122-59.
- ทรงสุจริต นวรัตน์,ม.ร.ว. *สยามรัฐปฏิวัติ*. (2 เล่ม) พระนคร:อุดมบรรณสาร,2479.
- ทรงสุจริต นวรัตน์,ม.ร.ว. *มหาบุรุษไทย*. พระนคร:อุดมบรรณสาร,2480.
- ทรงสุจริต นวรัตน์,ม.ร.ว. และม.ร.ว.นิมิตรมงคล นวรัตน์. *พรรคการเมืองสยามและต่างประเทศ*. พระนคร:
โรงพิมพ์เจตนาผล,2481.
- ทรงสุรเดช,พระยา. “การปฏิวัติ 24 มิถุนายน 2475” ใน *เบื้องแรกประชาธิปไตย: บันทึกความทรงจำของผู้
อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ.2475-2500* สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทยรวบรวมและจัดพิมพ์,2516.
- ทรงศรี อาจอรุณ. *การแก้ไขสนธิสัญญาว่าด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับประเทศมหาอำนาจในรัชสมัยพระ
บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,2506.
- ท่านหญิงแก้ว*. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบวันประสูติ 80 ชันษา) กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์จันทว่าเดิม,2526.
- เทียมจันทร์ อ่ำแห้ว. “บทบาททางการเมืองและการปกครองของจอมพลป.พิบูลสงคราม (พ.ศ.2475-พ.ศ.2487)”
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2521.
- ธงชัยวินิจจะกุล. “ประวัติศาสตร์การสร้างตัวตน”ใน สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยวัฒน์ สดวานันท์,บรรณาธิการ.
*อยู่เมืองไทย (รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแก่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ใน
โอกาสอายุครบรอบ 60 ปี)*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2530.
- ธราภาคพาที,ขุน. *หนังสืออ่านภูมิศาสตร์ เล่ม 2* พระนคร:โรงพิมพ์อักษรนิติ,2447.

ธรรมนิเทศทวยหาญ,พระ. *ความเพียรขงชาติ*. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย,2522.

ธรรมศักดิ์มนตรี,เจ้าพระยา. *ธรรมจริยา เล่ม 4* กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์บรรณกิจ,2520.

อํารงนาวาสวัสดิ์,หลวง. “ผู้บ่บัดทุกข์บ่รุงสุข” ใน *ที่ระลึกคล้ายวันสถาปนากระทรวงมหาดไทย* กรุงเทพฯ:จัดพิมพ์โดยกระทรวงมหาดไทย,2508.

อํารงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. “รัฐประหาร 20 มิถุนายน พ.ศ.2476” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2533.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. *ความคิด ความรู้ และอํานาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475* กรุงเทพฯ:สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,2533.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. “ความคิดเรื่องเสรีภาพในภูมิปัญญาไทย: กรณีศึกษาจากประวัติศาสตร์ลือมวลชน” ใน บุญรักษ์บุญญเขตต์มาลา, บรรณาธิการ. *ลือสารมวลชนไทยในทศวรรษหน้า*, รวมบทความการสัมมนาในหัวข้อเดียวกัน จัดโดยคณะวารสารศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิเอเชีย ที่ห้องประชุมเอนกประสงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 30 มกราคม-1 กุมภาพันธ์ 2534.(เอกสารอัดสำเนา)

นฤมล อีรวัฒน์. “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2525.

นราธิประพันธ์พงศ์,กรมพระ. “ปาฐกถาเรื่องศาสนา” ใน *ชุมนุมปาฐกถาแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม*. พระนคร:องค์การค้าของคุรุสภา,2514.

นราธิประพันธ์พงศ์,กรมหมื่น. (ก) *วิทยาวรรณกรรม*. พระนคร:แพร่พิทยา,2514.

นราธิประพันธ์พงศ์,กรมหมื่น. (ข) *วิทยาสารานุกรม*. พระนคร:แพร่พิทยา,2514.

นริศรานุวัดติวงศ์,สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา. *บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ ปรทานพระยาอนุমানราชธน เล่ม 1*. พิมพ์ครั้งที่สอง. กรุงเทพฯ:ไทยวัฒนาพานิช,2521.

นเรศ นโรปกรณ์ *100 ปีพระยาพหลฯ* กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ไอดีเอ็น,2531.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. *วัฒนธรรมกรรมพิทักบรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์*.เอกสารวิชาการหมายเลขที่ 20 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2525.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. *ปากไก่อและใบเรือ*. กรุงเทพฯ:อมรินทร์การพิมพ์,2527.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง” *ภาษาและหนังสือ*,17:2 (ตุลาคม 2527-มีนาคม2528), หน้า 11-37.

นิตม จารุมณี. “กบฏบวรเดช พ.ศ.2476.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2519.

นิตม จารุมณี. “ความขัดแย้งทางการเมืองภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475:กรณีกบฏบวรเดช.” ใน *การเมือง-การปกครองไทยสมัยใหม่*. ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสุวดี เจริญพงศ์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ:เอกสารวิชาการสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,2522.

นิติ กลไกศล. “การเก็บค่านาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2482.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,2525.

- นิมิตรมงคล นวรัตน์,ม.ร.ว. *เมืองนิมิตรและชีวิตแห่งการกบฏสองครั้ง*. พระนคร:อักษรสัมพันธ์,2513.
- นิรมล ตีรณสาร สวัสดิกุล. *แนวคิดทางการศึกษาของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตีรณสาร,2526.
- นัยนา หงษ์ทองคำ. “พระบาทสมเด็จพระปกเกล้ากับคณะราษฎร.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย ภาควิชา ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2520.
- เนตร พูนวิวัฒน์. *เรื่องคน 60 ปี*. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์ วันที่ 21 ธันวาคม 2523.
- เนติวิจารณ์,หลวง. “ลักษณะการปกครองอังกฤษ.” *ศรีกรุง*, 7:66(2469).
- เน่งน้อย ศักดิ์ศรี,ม.ร.ว.ณพิศร กฤตติกากุล และตรุณี แก้วม่วง. *พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ*. กรุงเทพมหานคร: เอกสารวิจัย โครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2525.
- บริษัท นิติศาสตร์,พระ. *คำอธิบายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม และข้อบังคับการประชุมและการปรึกษาของสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ.2477* พระนคร:โรงพิมพ์นิติสาส์น,2478.
- บันทึกพระบรมราชวินิจฉัยเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม*. พระนคร:โรงพิมพ์ลหุโทษ, 12 เมษายน พุทธศักราช 2476.
- บุญชนะ อัดถากร. “อาจารย์หลวงวิจิตร.” *ศิลปากร*, 23:5 (พฤศจิกายน,2522).
- บุญชนะ อัดถากร. *บันทึกวิเคราะห์และวิจารณ์ 16 นายกรัฐมนตรีไทย*. กรุงเทพฯ:สหประชาพาณิชย์,2526.
- บุญปลาดิวิชาสาส์ก, หลวง. “เรื่องเศรษฐกิจและความเป็นอยู่แห่งชีวิต.” ใน *รวมปาฐกถาซึ่งแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคมตั้งแต่ พ.ศ.2470-2474*. หน้า 160-187. หลวงเลขาวิจารณ์, ผู้รวบรวม. พระนคร: บำรุงนุกุลกิจ,2474.
- บุญทอง เลขะกุล,ผู้รวบรวม. *คู่มือระบอบใหม่*. พระนคร:โรงพิมพ์สยามพาณิชย์การ,2477.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ,ม.ล. *ความสำเร็จและความล้มเหลว*. พระนคร:วัชรินทร์การพิมพ์,2514.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ,ม.ล. “หัวใจของวรรณคดีไทย.” ใน *วรรณไวทยาการ:วรรณคดี*, หน้า 55-158. กรุงเทพฯ:ไทยวัฒนาพานิช,2520.
- ปู่ กาญจนยน. *หลักวิชาการปกครอง*. พระนคร:โรงพิมพ์บริบูรณ์อักษร,2469.
- ป.พิบูลสงคราม,จอมพล. *ประมวลคำปราศรัยและสุนทรพจน์ของนายกรัฐมนตรี* พระนคร:กรมโฆษณาการ จัดพิมพ์,2483.
- ป.พิบูลสงคราม,จอมพล. *ประมวลคำปราศรัยและสุนทรพจน์ของพณฯท่านจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีผู้นำของชาติ (ฉบับที่ 2)*. พระนคร:กรมโคสนาการ,2485.
- ป.พิบูลสงคราม,จอมพล. (สามัคคีชัย-นามปากกา) *ประมวลเรื่องของสามัคคีชัย*. พระนคร:โรงพิมพ์พานิช สุภผล,2486.
- ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ. “พระราชนิพนธ์คำนำ” ใน *พระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. พระนคร:โสภณพิพรรฒธนากร,2470.
- ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ. *พระราชหัตถเลขาพระราชทานพระธิดา สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระ*

นครสวรรค์วรพินิตในคราวเสด็จประพาสเกาะชวา พ.ศ.2472. มปท.:2492.

ปทานุกรมสำหรับนักเรียน. พระนคร:กระทรวงธรรมการจัดพิมพ์,2470.

ประกอบนิตินสาร,หลวง. “ประวัติ.” ใน**อนุสรณ์หลวงประกอบนิตินสาร.** พระนคร:ไทยวัฒนาพานิช,2514.

ประจวบ กาญจนลาภ. **ชายขอบ สิบทิศ ชีวิตและงานของโชติ แพร่พันธุ์.** นครหลวง:สากการพิมพ์,2515.

ประเจิดอักษรลักษณ์,หลวง. **กฎหมายรัฐธรรมนูญ.** มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง,2477.

ปชศ. ย่อมาจาก **ประชุมกฎหมายประจำศก.** รวบรวมโดย นายร้อยตำรวจโทเสถียร ลายลักษณ์. พระนคร: โรงพิมพ์นิติเวช,เรียงพิมพ์ตามลำดับ. เล่มที่ 10,16,17,18,31,40,43,45,46,47,48,49.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405-2411. พระนคร:โรงพิมพ์เหรียญทอง,2511. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชติเถระ วันที่ 9 พฤศจิกายน 2511)

ประมวลวิชาพูล,พระยา. **วัฒนธรรม สัจธรรม:เรื่องความรู้รอบตัวของชาวพุทธในสยาม.** พระนคร:โรงพิมพ์มหามงกุฎราชวิทยาลัย,2505.

ประยูร ภมรมนตรี. **บันทึกเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475: ว่าด้วยกำเนิด ความมุ่งหมายการปฏิวัติ ความสำเร็จและความผิดพลาด.** กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์บรรณกิจ,2517.

ประยูร ภมรมนตรี. **ชีวิต 5 แผ่นดินของข้าพเจ้า.** กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์บรรณกิจ,2518.

ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า. พระนคร:จัดพิมพ์โดยโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า,2510.

ประศาสน์พิทยายุทธ,นายพันเอกพระ. “เรื่องการเป็นผู้นำ.” ใน **นักพูด,** หน้า 297-319. ส. ศิลปานนท์, ผู้รวบรวม. พระนคร:สำนักงาน ส.ศิลปานนท์,2480.

ประสิทธิ์ เอกบุตร. “มติกฎหมายในความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่นในรอบ 100 ปี” **วารสารนิติศาสตร์,** 20:1(มีนาคม, 2533), หน้า 1-67.

ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์,ผู้รวบรวม. **รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี(2475-2517)** พระนคร:ชุมนุมช่าง,2517.

ปิตุลาบรรมพงศาภิมุข,สมเด็จพระราช. **ราชินิกุลรัชกาลที่ 5.** พระนคร:โรงพิมพ์ไทยเชชม,2476.

ปิยะรังสิต รังสิต,หม่อมเจ้า. **เกิดวังไม้:เรื่องวังสมเด็จพระยาชัยนาทเรนทร.** กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด,2528.

ปิ่น บุญเกียรติ,นายดาบ กับเฮง เล้ากระจำง,ผู้รวบรวม. **สยามรัฐเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินภาค 1.** พระนคร:มปท,2475.

ปัญญาคุณ ปุณณะวังโส,พระ (อดีต พล.ต.ต.ชลอ ศรีศรากร). “ทำไมจึงเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475.” **วารสารธรรมศาสตร์,** 13:1(มีนาคม 2527).

ปรีดี พนมยงค์,ผู้รวบรวม. **ประชุมกฎหมายไทย 7 เล่ม.** พระนคร:โรงพิมพ์นิตินสาร,2471.

ปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐมนูธรรม).(ก) “คำนำ.” ใน**ประวัติศาสตร์สมัยการปฏิวัติฝรั่งเศสและสมัยนโปเลียนโบนาปาร์ต ภาคที่ 1.** พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา,ผู้เรียบเรียง. พระนคร:โรงพิมพ์เจตนาผล, 2477.

ปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐมนูธรรม).(ข) **ปาฐกถาเรื่องพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2476** พระนคร:โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,2477.

ปรีดี พนมยงค์. *ความเป็นอนิจจังของสังคม*. พระนคร:สำนักพิมพ์เกวียนทอง,2501.

ปรีดี พนมยงค์. “เกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย.” ใน *รัฐศาสตร์ 14 ฉบับปฏิวัติและประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ:ชมรมหนังสือรุ่งจำแพน,2517.

ปรีดี พนมยงค์. *สัมภาษณ์พิเศษ ๗ พบ ๗ ปรีดี พนมยงค์ ในโอกาสครบรอบ 48 ปีแห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2523*. สัมภาษณ์โดยผู้แทนสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน. กรุงเทพฯ:เกษมการพิมพ์,2523.

ปรีดี พนมยงค์. (ก) *นายปรีดีตอบคำถาม*. กรุงเทพมหานคร:อมรินทร์การพิมพ์,2525.

ปรีดี พนมยงค์. (ข) “ปาฐกถาเรื่องสองปีที่ผ่านมา” (บรรยายทางวิทยุกระจายเสียงในคืนวันพุธที่ 27 มิถุนายน พ.ศ.2478) ใน *เอกสารการนิเทศการศึกษาระดับมัธยมศึกษากรุงเทพมหานคร 200 ปี*. จัดพิมพ์โดยหน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ,2525.

ปรีดี พนมยงค์.(ก) *ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชนของปรีดี พนมยงค์*. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2526. (พิมพ์เนื่องในโอกาสครบรอบ 100 วันแห่งการถึงอสัญกรรมของผู้ประศาสน์การปรีดี พนมยงค์ วันที่ 9 สิงหาคม 2526).

ปรีดี พนมยงค์.(ข) *ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดีพนมยงค์*.กรุงเทพมหานคร:บพิธการพิมพ์,2526.

ปรีดี พนมยงค์.(ค) *ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย:รวมข้อเขียนของปรีดี พนมยงค์*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับโครงการปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย,2526.

ผาณิต รวมศิลป์. “นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2481 ถึงพ.ศ. 2487.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2521.

ผู้สติ ทิพทัส และมานพ พงศทัต. *บ้านในกรุงเทพฯ*. กรุงเทพมหานคร: เอกสารวิจัยโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2525. (พิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี)

เผ่า ศรียานนท์, พล.ต.อ. “เหตุการณ์ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองและการชิงอำนาจระหว่างผู้ก่อการ” ใน *เบื้องแรกประชาธิปไตย:บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ.2475-2500*, หน้า 122-239. สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทยรวบรวมและจัดพิมพ์. พระนคร:นิมิตรนราการพิมพ์,2516.

เผ่าทอง ทองเจือ. *ผ้าในราชสำนักสยาม:การเมืองเบื้องหลังผ้า(ขึ้น)* เอกสารวิจัย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2533.

พลพลพยุหเสนา,นายพันเอกพระยา. “คำนำ.” ใน *หนังสือเรื่องความเพียรของชาติ*. พระนคร:กรมยุทธศึกษาทหารบกจัดพิมพ์,2477.

พลพลพยุหเสนา,นายพันเอกพระยา. *สุนทรพจน์*. พระนคร:โรงพิมพ์ไทยพานิช,2478.

พลพลพยุหเสนา,พลเอกพระยา. “โอวาท สุนทรพจน์ และคติพจน์ของพลเอกพระยาพลพลพยุหเสนา” ใน *หนังสือพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพพลเอกพระยาพลพลพยุหเสนา*. พระนคร:โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง,2490.

พนิชยศาสตร์วิธาน, พระยา. *วิชาค้าขาย*. พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2478.

พระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2473. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าประสิทธิ์ศักดิ์ เกษมสันต์)

พระประวัติและงานของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์ กรมหมื่นเทววงศ์โรทัย. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ถวายในวาระวันประสูติครบ 100 ปี วันที่ 12 สิงหาคม 2526) กรุงเทพฯ: บริษัทกราฟแมนเพรสจำกัด, 2526.

“พระพิไชยเสนา” ใน *แถลงการณ์ประวัติศาสตร์โบราณคดี* สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513, หน้า 69-90.

พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม. *บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย (2475-2488)* กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2520.

พรณี บัวเล็ก. *วิเคราะห์นายทุนธนาคารพาณิชย์ของไทย พ.ศ.2475-2516*. กรุงเทพฯ: จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์สร้างสรรค์ ร่วมกับโครงการหนังสือเล่ม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

พาสน์พูลศรี (ชมภูษ) กฤษณจันทร์, ม.ร.ว. “วังสวนสุนันทาแห่งความอาลัยรัก” ใน *สวนสุนันทาในอดีต*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินตติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2529.

พิทยาลงกรณ์, กรมหมื่น. “ภาวะอย่างไรหนอเรียกว่าความคิดวิไลซ์.” *วิทยาทิตย์*, (2475): 232-263.

พิทยาลงกรณ์, กรมหมื่น. “สัมโมทนียกถาในเรื่องปาสิเมนต์.” ใน *ชุมนุมปาฐกถาแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม*, หน้า 78-135. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2514.

พิทยลาภพฤฒิยากร, กรมหมื่น. *หัวข้อประวัติศาสตร์และโบราณคดี*. ม.ป.ท., 2460.

พิทยลาภพฤฒิยากร, กรมหมื่น. *อัตตชีวประวัติ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ดิเรณสาร, 2517. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร วันที่ 15 ธันวาคม 2517)

พินัยศาสตร์ราชสภาบดี, พระ. *อำนาจศาลเหนือคนในบังคับต่างประเทศ*. พระนคร: บำรุงนุกุลกิจ, 2461.

พีรยา คุ้มณะศิริ. “แนวคิดและบทบาททางการเมืองของทองอินทร์ ภูริพัฒน์” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโท* บัณฑิตภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

ไพศาลศิลปศาสตร์, พระ. *วิชาธรรมจริยา*. พระนคร: อักษรนิติ, 2446.

ไพโรจน์ ชัยนาม. *การร่างรัฐธรรมนูญและบทความเรื่องรัฐธรรมนูญ*. พระนคร: โรงพิมพ์พานิชสุภผล, 2488.

ไพโรจน์ ชัยนาม, ผู้รวบรวม. *รัฐธรรมนูญ บทกฎหมายและเอกสารสำคัญในทางการเมืองของประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2519.

ภัทรวาที, หลวง. “การทูตตั้งที่ข้าพเจ้าเรียนรู้มาจากเสด็จในกรม.” ใน *ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงษ์ประพันธ์*. พระยามานวราชเสวี, บรรณาธิการ. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506.

ภูธร ภูมะธนะ. “ศาลพิเศษ พ.ศ.2476, พ.ศ.2478 และ พ.ศ.2481.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโท* บัณฑิตภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

ภิรมย์ภักดี, พระยา. *ประวัติพระยาภิรมย์ภักดี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2525.

- มนัสนยา ธนะภูมิ. *ก.ส.ร.กุหลาบ*. กรุงเทพฯ:สมาคมสังคมนักข่าวแห่งประเทศไทยจัดพิมพ์,2525.
- มัญญู บริสุทธิ์,ผู้รวบรวม. *เรื่องคณะรัฐมนตรี*. พระนคร:โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,2508.
- มณี สิริวรสาร,คุณหญิง. *ชีวิตเหมือนฝัน*. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์กรุงเทพจำกัด,2531.
- มยุรี นกยูงทอง. “ปัญหาเศรษฐกิจของไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ.2468-2477)”
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2520.
- มไหสวรรย์,พระยา. “ชีวประวัติจากบันทึก” ใน *หนังสือที่ระลึกในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินพระราชทาน
เพลิงศพพระยามไหสวรรย์ (กอมไหสวรรย์สมบัติศิริ) วันที่ 8 กรกฎาคม 2518*. กรุงเทพฯ:บพิธการ
พิมพ์,2518.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ. *หลักราชการ*. พระนคร:โรงพิมพ์กระดาศไทย,2508.
(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพรองเสวกตรีเล็ก อินทารุณ วันที่ 7 เมษายน 2508)
- มงคลประศาสน์,ขุน. *ตำราการทำนา*. ม.ป.ท.,2471.
- มานวราชเสวี,พระยา,บรรณาธิการ. *ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น
นราธิปพงศ์ประพันธ์*. พระนคร:โรงพิมพ์พระจันทร์,2506.
- มอเรลล์,เดวิด และริชาร์ด โดเนอร์. *ประวัติทางการเมืองของ ดร.ปรีดี พนมยงค์*. แปลและเรียบเรียงโดยศรัณยา
บำรุงพงศ์. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ดอกหญ้า,2526.
- มังกร พรหมโยธี,พลเอก. *นโปเลียน*. พิมพ์ครั้งที่สาม. พระนคร:โรงพิมพ์คุรุสภา,2502.
- มังกร สามเสน. “ชีวประวัติย่อ” ใน *หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายมังกร สามเสน*. ณ เมรุ
วัดมงกุฎกษัตริยาราม, 21 ธันวาคม 2490.
- ยศ วัชรเสถียร. *เกิดจากอดีต*. พระนคร:เฟื่องอักษร,2513.
- ยศ วัชรเสถียร. *กุหลาบ สายประดิษฐ์:ศรีบูรพาที่ข้าพเจ้ารู้จัก*. กรุงเทพฯ:ศักดิ์โสภาคการพิมพ์,2525.
- ยิ่งศักดิ์ อิศรเสนา,ม.ล. “ประวัติเจ้าพระยาวรวงษ์พพัฒน์” ใน *ประวัติเจ้าพระยาวรวงษ์พพัฒน์ พระยาภิรมย์
ภักดี โรงเบียร์ และโชคชะตาในชีวิตที่พอใจ*. กรุงเทพฯ:องค์การคำของคุรุสภา,2518.
- ยุทธการทหารบก,กรม. *คำบรรยายวิชาจรรยาสำหรับนายทหาร*. พระนคร:จัดพิมพ์โดยกรมยุทธการทหารบก,
2472.
- ระลึก ธาณี. *วิวัฒนาการในการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทย(พ.ศ.2475-2503)* กรุงเทพฯ:ไทยวัฒนาพานิช,
2527.
- ราชสกุลวงศ์พระนามเจ้าฟ้าแลพระองค์เจ้าในกรุงรัตนโกสินทร์*. พระนคร:โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,2469.
(ฉบับพิมพ์ครั้งที่หนึ่ง)
- ราชสกุลวงศ์*. ฉบับพิมพ์ครั้งที่แปด. พระนคร:โรงพิมพ์พระจันทร์,2512. (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายสนั่น บุญยศิริพันธ์)
- รามบัณฑิตสิทธิเสรี,อำมาตย์เอก พระยา.(เชียงใหม่ สว่างค์) *กฎหมายมฤตก*. พิมพ์ครั้งที่ 4 พระนคร:กรุงเทพ
บรรณาการ,2472.
- รงส. ย่อมาจาก *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร*. พ.ศ.2475,2476,2477,2478,2479,2480.

เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านายฉะบับมีพระรูป เล่ม 1. พระนคร:โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,2472.

เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านายฉะบับมีพระรูป เล่ม 2. พระนคร:โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,2474.

เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านายเล่ม 2. ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม. พระนคร:พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจิตติ สุจริตกุล วันที่ 13 พฤศจิกายน 2513.

เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์. พระนคร:โรงพิมพ์ลหุโทษ,2474.

รำไพพรรณีฯ,สมเด็จพระนางเจ้า. “พระราชบันทึกทรงเล่า.” ใน *เบื้องแรกประชาธิปไตย:บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ.2475-2500*, หน้า 2-29. สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย,รวบรวมและจัดพิมพ์. พระนคร:นิมิตรนราการพิมพ์,2516.

ละออทอง อัมรินทร์รัตน์. “การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ.2411-2475.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโท* มหาวิทยาลัย ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2522.

เลขารวิจารณ์,หลวง, (ศรีศุภร์ บุรณศิริ)ผู้รวบรวม. *รวมปาฐกถาซึ่งแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคมตั้งแต่พ.ศ. 2470 ถึง 2474*. พระนคร:โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ,2474.

วนิช ปานะนนท์. “ประวัตินายวนิช” ใน *หนังสือพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพนายวนิช ปานะนนท์* วันที่ 27 มีนาคม พ.ศ.2490

วรรณไวทยากร,หม่อมเจ้า. (ก) “ปาฐกถาพิเศษเรื่องสยามพากย์.” *วิทยากรย์*, 33:1(2475).

วรรณไวทยากร,หม่อมเจ้า. (ข) *อนาคตแห่งสยาม*. พิมพ์ครั้งที่สาม พระนคร:โรงพิมพ์ประชาชาติ,2475.

วรรณไวทยากร,พระองค์เจ้า. *อภิปรายร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย*. พิมพ์ครั้งที่สอง. พระนคร:ไทยพานิช,2488. (พิมพ์ครั้งแรกเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2475 ชื่อ *อภิปรายร่างรัฐธรรมนูญ* โดยโรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ)

วารุณี ไอสถารมย์. “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-2475.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโท* มหาวิทยาลัย ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2524.

วิทย์ วิศทเวทย์. *ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475*. กรุงเทพฯ:สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ จัดพิมพ์,2526.

วิทยากรย์. พ.ศ. 2472, 2473.

วิจิตร ลูธิตานนท์. “ท่านเจ้าคุณมานวราชเสวกกับสถาบันการศึกษากฎหมาย.” ใน *มานวราชเสวกครบ 7 รอบ*, หน้า 73-102.หลวงจรัญเนติศาสตร์ และไพโรจน์ ชัยนาม,บรรณาธิการ.กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต,2517.

วิจิตรมาตรา,ขุน. *หลักไทย*. พิมพ์ครั้งที่สาม. พระนคร:โรงพิมพ์กรุงเทพบรรณาการ,2478.

วิจิตรวาทการ,หลวง. *มหาบุรุษ*. ม.ป.ท.,2471.

วิจิตรวาทการ,หลวง.(ก) *การเมืองการปกครองของกรุงสยาม*. พระนคร:โรงพิมพ์ไทยใหม่,2475.

วิจิตรวาทการ,หลวง.(ข) *คณะกรรมการเมือง*. พระนคร:โรงพิมพ์ไทยใหม่,2475.

วิจิตรวาทการ,หลวง. *สยามหรือสุวรรณภูมิ*. พระนคร:โรงพิมพ์วิริยานุภาพ,2476.

วิจิตรวาทการ,หลวง. *ประมวลเรื่องการเมืองระหว่างประเทศ*. พระนคร:โรงพิมพ์พระจันทร์,2478.

- วิจิตรวาทการ, หลวง. **จดหมายเหตุเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง.** พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายจ้อย โอบี๊ก ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 7 มีนาคม 2480 พระนคร:โรงพิมพ์พระจันทร์, 2480.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **มนุสสปฏิวัติ** (ปาฐกถาแสดงที่สโมสรกระทรวงกลาโหม วันที่ 10 พฤศจิกายน 2482) เชียงใหม่:โรงพิมพ์เจริญเมือง, 2483.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. “ประวัติศาสตร์รัฐศาสตร์ไทย.” **นิตินาสัน,** 19(2491).
- วิจิตรวาทการ, หลวง. (ก) “บทเรียนรัฐธรรมนูญ” ใน **นิพนธ์บางเรื่องของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ.** กรมศิลปากรรวบรวมพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ 16 สิงหาคม 2505 พระนคร:โรงพิมพ์พระจันทร์, 2505.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. (ข) “สุนทรพจน์กล่าวต้อนรับข้าราชการที่โอนมาจากกระทรวงวัง” ใน **นิพนธ์บางเรื่องของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ.** พระนคร:โรงพิมพ์พระจันทร์, 2505.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **ลัทธิขงจื้อ.** พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล. ขงจื้อ กำภู, 2512.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **รวมปาฐกถา.** พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร:องค์การค้าของคุรุสภา, 2518.
- วิชัย ประสงค์. **ปฏิวัติรัฐประหารและกบฏจลาจลในสมัยประชาธิปไตยแห่งประเทศไทย.** พระนคร:รัฐภาคี, 2492.
- วิเชียรแพทยาคม, หลวง. **ความสำคัญของปัญหาแห่งชีวิตของคนทั่วไป.** พระนคร:โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2482.
- วิสุทธิสุริยศักดิ์, พระยา. **เรื่องพลเมืองดี.** พระนคร:โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2454.
- วีณา มโนพิโมกษ์. “ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- ศราภัยพิพัฒ, พระยา. (ก) **ชีวิตของประเทศ.** พระนคร:มิตรนราการพิมพ์, 2512.
- ศราภัยพิพัฒ, พระยา. (ข) **ฝันร้ายของข้าพเจ้า.** พระนคร:มิตรนราการพิมพ์, 2512.
- ศรีพรหมากฤดากร, หม่อม. **ชีวิตในวังสมัยพระเจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพฯ:มูลนิธิจิตมอมปัสันจัดพิมพ์, 2521.
- ศรีสุพร ช่วงสกุล. “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์:ศึกษากาณธรรมยุตินิกาย(พ.ศ.2368-2464)” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- ศิริรัตนบุษบง, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า, ทรงเรียบเรียง. **พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต.** (ทรงเรียบเรียงในโอกาสฉลองร้อยปีวันประสูติวันที่ 29 มิถุนายน 2524) กรุงเทพฯ:จันทวนิชย์, 2524.
- ศิลปากร, กรม, ค้นคว้าเรียบเรียง. **พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.** จัดพิมพ์ในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ รัฐสภา วันที่ 10 ธันวาคม พุทธศักราช 2523 กรุงเทพฯ:รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2524.
- ศึกษาธิการ, กรม. **แบบสอนอ่านเล่ม 4.** พระนคร:โรงพิมพ์สรรพอนงค์กิจ, 2444.
- เศรษฐพร คูศรีพิทักษ์. “รัฐสภา-ภูมิหลังของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไทยรุ่น พ.ศ.2476-2512.” ใน **สัตว์การเมือง,** หน้า 131-178. ชัยอนันต์ สมุทวณิช, เศรษฐพร คูศรีพิทักษ์ และแสวง รัตนมงคลมาศ, บรรณาธิการ. พระนคร:ไทยวัฒนาพานิช, 2514.

- ศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ ออยุธยา “นรินทร์ ภาซิด คนชาวโลก” *จดหมายข่าวสังคมศาสตร์*, 10:4 (พฤษภาคม-กรกฎาคม, 2531), หน้า 4-42.
- ส.วิจิตรานนท์. *ประมวลศัพท์วิทยาการอังกฤษแปลเป็นไทย และความรู้รอบตัวอันเกี่ยวแก่ต่างประเทศ*. พระนคร:โรงพิมพ์สยามบรรณกิจ, 2474.
- สงวน ตูลาลักษณ์, ผู้แปลและเรียบเรียง. *ลัทธิโซเชี่ยลลิสม์หมายความว่าอะไร*. พระนคร:โรงพิมพ์ 24 มิถุนายน, 2475.
- สง่า นิลกำแหงและคณะ. *ปาฐกถาของข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ*. พระนคร:โรงพิมพ์พระจันทร์, 2486.
- สติยต์ เสมานิล. *วิสาสะ*. พระนคร:สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยจัดพิมพ์, 2514.
- สรวุฒิสมรรถ, นายพันตรีหลวง. *ความรู้ทั่วไปทางการทหาร*. มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, 2478.
- สนิท เจริญรัฐ. “ความหลังครั้งเริ่มระบอบใหม่.” ใน *ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์*, หน้า 101-142. พระยามานวราชเสวี, บรรณาธิการ. พระนคร:โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506. หรือใน พระยามานวราชเสวี-รวบรวม. *ชุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เล่ม 2*. พระนคร:องค์การค้าคุรุสภา, 2513.
- สนธิ เตชานันท์, ผู้รวบรวม. *แผนพัฒนาการเมืองไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์ไทยเซชม, 2519.
- สนธิ เตชานันท์. “ร่างรัฐธรรมนูญฉบับแรกของไทย: ร่างพระราชกฤษฎีกาที่ 1 ว่าด้วยราชประเพณีกรุงสยาม.” *สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 8:1 (มกราคม-กุมภาพันธ์, 2521).
- สมเกียรติ วันทะนะ. (ก) “แนวการศึกษาหลวงวิจิตรวาทการ.” *จุลสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, (2525).
- สมเกียรติ วันทะนะ. (ข) *รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม 2435-2475*. เอกสารวิชาการสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2525.
- สมเกียรติ วันทะนะ. “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก.” ใน สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บรรณาธิการ. *อยู่เมืองไทย(รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์เสน่ห์จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี)*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.
- สมโชค สุขารมย์. “ประวัติศาสตร์ศึกษา.” *ดุสิตพาหะ*, 29:1 (2525), หน้า 32-41.
- สมบัติ จันทรวงศ์. *ภาษาและการเมือง: พัฒนาการของศัพท์การเมือง และแนวอธิบายการเมืองในงานเขียนประเภทสารคดีทางการเมืองของไทย พ.ศ.2475-2525*. เอกสารอัดสำเนา, 2531.
- สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช. *ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2523.
- สังคิต พิริยะรังสรรค์. “พัฒนาการขององค์กรจัดตั้งกรมกรไทย พ.ศ.2401-2475.” *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง*, 3:2 (2526).
- สังคิต พิริยะรังสรรค์. *ทุนนิยมขุนนางไทย พ.ศ.2475-2503*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2526.
- สัญญา ยมะสมิต, ผู้รวบรวม. *ไทยผู้เกียรติศักดิ์*. พระนคร:โรงพิมพ์ประชาไทย, 2484.
- สาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ยังไม่เคยตีพิมพ์ พ.ศ.2475*. จัดพิมพ์โดยมูลนิธิสมเด็จพระยาตำราพระราชานุภาพ, 2533.

สำนักพระราชวัง. “พระประวัติพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา.” ใน *หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา วันที่ 9 มิถุนายน 2489.*

กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์วิชัยรัตน์,2489.

สำรวจ กาญจนสิทธิ์. *ท.ส.เจ้าคุณทรงสุรเดช.* กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ประมวลสาส์น,มปป.

สิริ เปรมจิตต์. *ชีวิตและงานของปรีณชัวรรณ พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์.*

กรุงเทพฯ:ประจักษ์การพิมพ์,2516.

สิริลักษณ์ คักดีเกรียงไกร. *ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย(พ.ศ.2398-2453).* พิมพ์ครั้งที่สอง.

กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์สร้างสรรค์,2524.

สุขุมนัยประดิษฐ์,หลวง. “พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์กับระเบียบข้าราชการพลเรือน” ใน *ขุมนุมนิพนธ์เพื่อถวายพระเกียรติแด่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เล่ม3.*

รวบรวมโดยพระยามานวราชเสวี. พระนคร:องค์การคำครุสภา,2513.

สุนทรพิพิธ,พระยา. *ลักษณะการเกี่ยวข้องแก่คนบังคับต่างประเทศตามสัญญาทางพระราชไมตรี.* พระนคร:

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,2461.

สุนทรพิพิธ,พระยา. “วิญญานแห่งนักปกครอง.” ใน *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระยาสุนทรพิพิธ*

กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์สวนทองถิ่นกรมการปกครอง,2516.

สุนทรี่ อาสะไวย์. “วิกฤตการณ์ข้าวหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง” *วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์,* 6:1

(มีนาคม,2531) หน้า 165-174.

สุมินทร์ จุฑาทู. “การกล่อมเกล้าทางการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5” *วิทยานิพนธ์*

ปริญญารัฐศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2529.

สุวดี เจริญพงศ์. “ปฏิกริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวคิดประชา

ธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475.” *วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต*

ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2519.

สุวดี เจริญพงศ์. “ปฏิกริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวทางความคิดสังคม

นิยมคอมมิวนิสต์ (พ.ศ.2468-2475).” ใน *การเมือง-การปกครองไทยสมัยใหม่:รวมงานวิจัยทาง*

ประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์. ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสุวดี เจริญพงศ์,บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ:เอก

สารวิชาการสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,2522.

สุภาภรณ์ จรัสพัฒน์. “ภาชีฝืนกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ.ศ.2367-2468.” *วิทยานิพนธ์ปริญญา*

มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2523.

สุรพันธ์เสนี,พระยา. *หน้าที่ของบุคคล (Duty of Man) และการจัดระเบียบการงาน.* พระนคร:โรงพิมพ์

โสภณพิพรรฒธนากร,2471.

เสนาศึกษาและแม่วิทยาศาสตร์, 2472.

เสนีย์ ปราโมช,ม.ร.ว. *ปาฐกถาเรื่องการแปลคำประพันธ์ไทย และศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง.* กรุงเทพฯ:

องค์การคำครุสภา,2519.

เสนีย์ ปราโมช,ม.ร.ว. *เบื้องหลังประวัติศาสตร์*. พระนคร:สทอปกรณ์การพิมพ์,2491.

เสน่ห์ จามริก. *การเมืองกับการศึกษาของไทย*. กรุงเทพฯ:สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,2526.

เสน่ห์ จามริก. *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ*. กรุงเทพฯ:สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2529.

แสงเดือน ไสยวงศ์ “การขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองของนายพันเอกหลวงพิบูลสงคราม พ.ศ.2469-2481” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2534.

เสถียร ศกุนตลา. *ชีวิตทางการเมืองของ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์*. พระนคร:สำนักพิมพ์วิจิตร,2514.

ไสว สุทธิพิทักษ์. *ดร.ปรีดี พนมยงค์*. กรุงเทพฯ:บพิธการพิมพ์,2526.

หนวย(นามแฝง). *กบฏนายสิบ 2478*. พระนคร:โอเดียนสโตร์,2492.

หยุด แสงอุทัย. *วิชาการเมือง 2 เล่ม*. พระนคร:โรงพิมพ์พระจันทร์,2482.

หยุด แสงอุทัย. “การร่างกฎหมายในประเทศไทย” ใน *งานฉลองครบรอบ 50 ปีของเนติบัณฑิตสภา*. พระนคร:โรงพิมพ์ประเสริฐศิริ,2507.

หยุด แสงอุทัย. “รวมบทความทางกฎหมาย.”ใน*อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์หยุด แสงอุทัย วันที่ 19 เมษายน 2523*. กรุงเทพฯ:บพิธการพิมพ์,2523.

เหรียญ ศรีจันทร์ และเนตร พูนวิวัฒน์. *หมอลือรำลึก การปฏิวัติครั้งแรกของไทย ร.ศ.130*. พระนคร:กิมหลี่หวนการพิมพ์,2503.

อนุภาณสิทธยานุสรณ์,หลวง. *แบบเรียนภูมิศาสตร์และพงชาวดารเล่ม 1*. พระนคร:โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2456.

อ.พิบูลสงคราม. *จอมพล ป.พิบูลสงคราม 5 เล่ม*. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์มนตรี,2518.

อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพนายจ้อย โอบี. พระนคร:โรงพิมพ์พระจันทร์,2480.

อนุสรณ์สมาคมพ่อค้าไทย. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์บริษัทคณะช่าง,2493.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระยาโทณวณิกมนตรี. กรุงเทพฯ:ศูนย์การพิมพ์,2515.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกโท พระยามโนปกรณ์นิติธาดา. พระนคร:มปท.,2492.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพลเรือเอกสินธุ์กมลนาวิน. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์กรมสารบรรณทหารเรือ,2519.

อนุสรณ์มงคลการ, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. “สังคมมนุษย์ในวังเจ้า” ใน *ที่ระลึก ม.ร.ว.เสาวนิต กิตติยากร*. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์ประยูรวงศ์,2516. (ไม่มีเลขหน้า)

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. “ความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ.2475.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2531.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. “การเกิดแนวคิดหน้าที่พลเมืองในรัฐไทยสมัยใหม่” *รัฐศาสตร์สาร*, 14:3-15:1 (เมษายน,2532),หน้า 204-227.

อิสร์ ปกมนตรี. *วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พุทธศักราช 2437-2480*. กรุงเทพฯ:เจริญวิทย์การพิมพ์,2525.

- เอก วิสกุล. *สมมิตรรำลึก เรื่องประวัติย่อสโมสรจีนางกูร สโมสรสามัคคีจีนสยาม กรุงเทพมหานครนันทาสมาคม.*
พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นายเฉลิม ปิงตระกูล วันที่ 27 ธันวาคม 2505
- อัจฉราพร กมฺพิสมัย. “กบฏ ร.ศ.130:ศึกษากรณีการปฏิรูปการปกครองและกลุ่มทหารใหม่.” วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2524.
- อัจฉราพร กมฺพิสมัย. *รายงานวิจัยเรื่องปัญหาภายในสังคมไทยก่อนการปฏิวัติ 2475:ภาพสะท้อนจากเอกสารและงานเขียนทางหนังสือพิมพ์.* กรุงเทพฯ:สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,2530.
- อากาศดำเกิง รพีพัฒน์,หม่อมเจ้า. *วิมานทลาย.* พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ:แพรวพิตยา,2526.
- อานุกาภไตรภพ,นายพลตรี พระยา. “การเลือกบุคคลบรรจตุตำแหน่งผู้บังคับบัญชา.” *เสนาศึกษาและแม่วิทยา
ศาสตร์,*(2472),หน้า 627-637.
- อานุกาภไตรภพ,นายพลตรี พระยา. *เรื่องการสมาคม ภาค 1-2.* พระนคร:โรงพิมพ์กรุงเทพบรรณาการ,
2477. (2 เล่ม)
- อานุกาภไตรภพ,นายพลตรี พระยา. *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาอานุกาภไตรภพ
(จรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา).* พระนคร:โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหารบก,2504.
- อาทิตย์ทิพอาภา,พระองค์เจ้า. *ประวัติศาสตร์สมัยการปฏิวัติฝรั่งเศสและสมัยนโปเลียน โบนาปาร์ตภาคที่ 1.*
พระนคร:โรงพิมพ์เจตนาผล,2477.
- อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์. “คณะราษฎรกับการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย:ด้านการทหาร” ใน *คณะราษฎรในประวัติ
ศาสตร์ไทย.* รายงานวิจัย สำนักวิจัยและพัฒนา ร่วมกับคณะศิลปศาสตร์ วิทยาลัยเกริก,2528.

4.เอกสารภาษาต่างประเทศ

- Batson, Benjamin A. ed. *Siam' s Political Future: Documents from the End of the
Absolute Monarchy.* New York: Cornell University, Southeast Asia Program Data
Paper No.96, 1974.
- Batson, Benjamin A. *The End of Absolute Monarchy in Siam.* Singapore: Oxford
University Press, 1984.
- Charivat Santaputra. *Thai Foreign Policy, 1932-1946* Bangkok: Thai Khadi Research
Institute, Thammasat University, 1985.
- Chatthip Nartsupha and Suthy Prasartset, eds. *The Political Economy of Siam, 1851-
1910.* Bangkok: Social Science Association of Thailand, 1981.
- Chatthip Nartsupha, Suthy Prasartset and Montri Chenvidyakarn, eds. *The Political
Economy of Siam, 1910-1932.* Bangkok: Social Science Association of
Thailand, 1981.
- Chula Chakrabongse, Prince. *Lords of Life: A History of the Kings of Thailand.*

3rd Edition. Bangkok:DD Books, 1982.

Crosby, Sir Josiah. **Siam: The Crossroads**. London: Hollis and Carter,Ltd.,1945.

FO.371/18206 "W. Harold Newbould (Vice-Consul) to Mr.Dormer (Minister),"Senggora, November 26, 1933.

FO.371/18210 "Annual Report 1933, " Mr.Dormer to Sir John Simon, Bangkok, February 5, 1934.

FO.371/20302 "Annual Report 1935," Sir J.Crosby to Mr.Eden, Bangkok, February 5, 1935.

Flood, E. Thadeus. "The 1940 France- Thai Border Dispute and Phibun Songkraam's Commitment to Japan." **Journal of Southeast Asian History**, (September 1969).

Holland, Sir Robert. "Changing Siam." **Asiatic Review**, 33:114 (April,1937).

Johnston, David. "Rural Society and the Rice Economy in Thailand, 1880-1930." Ph.D. Dissertation, Yale University, 1975.

Landon, Kennenth P. **Siam in Transition: A Brief Survey of Cultural Trends inthe Five Years since the Revolution of 1932**. Chicago: University of Chicago Press, 1939.

Lapomarede, Baron de. " The Setting of the Siamese Revolution. " **Pacific Affairs**, 7 (September, 1934).

Murashima, Eiji ,Nakharin Mektrairat and Somkiat Wanthana. **The Making of Modern Thai Political Parties**. Tokyo:Institute of Developing Economies,1991.

O.S.S. (Office of Strategic Services) R and A Report No.1712 " The Structure of Government of Thailand" 20 March 1944.

Pracherd Aksorluksna, Luang. "La Constitution Siamoise de 1932. " These Pour le Doctorat, Paris, 1933.

Riggs, Fred W. **Thailand: The Modernization of Bureaucratic Polity**. Honolulu: East West Center Press. 1966.

Rudivoravan, Princess. **The Treasured One: As told by her to Ruth Adams Knights**. New York: E.P.Dutton & Company, Inc., 1958.

SYB.= Statistical Year Book. No.18,NO.19,No.20,N0.21

Sakol Varavarn,H.S.H. **Public Health and Medical Service in Siam**. Bangkok:The Bangkok Times Press,Ltd.,1930.

Sarasas, Phra. **My Country Thailand**. Tokyo: Maruzen Company, 1942.

Siffin, Williams J. **The Thai Bureaucracy: Institutional Change and Development**. Honolulu: East West Center Press, 1966.

- Sivaram, M. ***The New Siam in the Making: A Survey of the Political Transition in Siam, 1932-1936.*** Bangkok: Stationers' Printing Press, 1936.
- Skinner, G. William. ***Chinese Society in Thailand: An Analytical History.*** New York: Cornell University Press, 1957.
- Suehiro, Akira. ***Capital Accumulation in Thailand, 1855-1985.*** Tokyo: The Center for East Asian Cultural Studies, 1989.
- Suthy Prasartset. ***State Capitalism in the Development Process: Thailand, 1932-1959.*** Tokyo: Institute of Developing Economies, 1979.
- Tarling, Nicholas. "King Prajadhipok and the Apple Cart: British Attitudes towards the 1932 Revolution." ***Journal of Siam Society***, 64:2(July, 1976).
- Tej Bunnag. ***The Provincial Administration of Siam 1892-1915: The Ministry of the Interior under Prince Damrong Rajanubhab.*** Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1977.
- Thak Chaloemtiarana, ed. ***Thai Politics 1932-1957: Extracts and Documents Volume One.*** Bangkok: Social Science Association of Thailand, 1978.
- Thawatt Mokarapong. ***History of Thai Revolution: A Study in Political Behavior.*** Bangkok: Chalermnit, 1972.
- Thompson, Virginia. ***Thailand: The New Siam.*** New York: Macmillan Company, 1941.
- Tongplaew Jolabhoom. "La Thailand (Siam) Sous le Regime Constitutionnel." These Pour le Doctorat, Caen, 1941.
- Vella, Walter F. ***The Impact of the West on Government in Thailand.*** Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1955.
- Vickery, Michael. "Thai Regional Elites and the Reforms of King Chulalongkorn" ***Journal of Asian Studies***, 29:4 (August 1970).
- Wales, H.G. Quaritch. "The Situation in Siam." ***Asiatic Review***, 28:95(July, 1932).
- Wilson, David. ***Political Tradition and Political Change in Thailand.*** Santa Monica, California: Rand Corporation, 1962.
- Wyatt, David. ***Politics of Reform: Education in the Reign of King Chulalongkorn.*** New York: Yale University Press, 1969. □

โครงการ ๖๐ ปีประชาชาติไทย
ห้อง ๔๐๑ คณะศึกษาศาสตร์ ม.ธรรมศาสตร์ กทม.

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
๕๑๓ ๓๘ ม.ธรรมศาสตร์ บางกอกน้อย กทม.